

गणेश

श्री १०८ श्री गुरुदेव
श्री १०८ श्री गुरुदेव
श्री १०८ श्री गुरुदेव
श्री १०८ श्री गुरुदेव

पृष्ठ ६ , अंक ३

जून १९८८

आलोक भारती साहित्य संघ घो. भा. उड अभिवाह

ભારત વસ્તુ ભંડાર

અમદાવાદ, નડિયાદ અને અણલુદામા અભારી નીચે લખેલી કાર્ગ પલ્લુ પ્રશ્નિ માટે સામાન્ય ગ્રાહકોએ તથા બુકસેલરોએ આ ભંડાર સાથે અવધાર કરવો

અંગ્રેજી અંથમાળા

આરોગ્ય અંથમાળા

ભૂમિ (માસિક)

નવરચના (")

વિશ્વ સાહિત્ય માળા

અરુણ પુસ્તક માળા

ચિંતન અંથમાળા

નૃવન અંથમાળા

શિષ્ટ સાહિત્ય માળા

નવસર્જન પ્રથાવલો

ભારત વસ્તુ ભંડાર

રમકડાં મારકેટ : અમદાવાદ

એજન્ટો માટે

અમારી નવ અંથમાળાઓ અને બે માસિક પત્રોની એજન્ટી લેવા ઇચ્છા રાખનાર નીચેની વિગતો લખ્યાં રાખે એવી વિનંતિ છે :

1. જે ગ્રામ માટે ' મેલ એજન્ટ ' ની ધરોજી મહેરાત કરી દર્શાવે તે ગ્રામ માટે પચગવધાર ન જ કરે.
2. જે ગ્રામ માટે ધરોજી ' મેલ એજન્ટ ' ની મહેરાત ન કરી હોય, માન ' એજન્ટ ' ની મહેરાત કરી હોય, તે ગ્રામમાં એકથી વધુ એજન્ટોને પલ્લુ કામ મળી શકે એવો સંભવ હોય તો જ પચગવધાર કરે.
3. જે પોતાના કામની જોખમદારી માટે કોઈ મુદતની લેખિત ખાતરી ન આપી શકે તે પચગવધાર કરે જ નહિ.
4. પોતાના ગ્રામ કે પ્રદેશ માટે મેલ એજન્ટની મામળી કરનારે કેટલું કામ થશે તેની ખાતરી આપવી જ જોઈએ.

ભારતી સાહિત્ય સંઘ

જા. ધો. નં. ૭૩

અમદાવાદ

તમારા દરરોજના ઉપયોગની વસ્તુઓ

ધી

તાલુ અને ચોખ્ખું ઘી, તેવ અને બધી જાતના
મસાલા લેવા માટે અમને મળેા અથવા ફ્રેન કરો

તેલ. ખાસ ગોંડલનાં આખાં મરચાં અને
મસાલા

ફ્રેન ન
૩૪૪૪૫

અથવામા વાપરવા લાયક એ જ મરચાના ખોખાનો ભુંકો
હાથે તૈયાર કરેલો અમારે ત્યાથી તૈયાર મળી શકશે

ક્યાંથી

સોમચંદ નારણુજી રાજકોટવાળા

લેશો ?

૯૪, કાલમાટેવી રોડ, કસારા ચાલ, પહેલે માળે, રૂમ નં ૩૯

સુંબઈ ૨

માટુંગામાં સ્વચ્છ અને સ્વાદિષ્ટ

ભોજન ક્યાં મેળવશો ?

ન્યુ આર્ય બોર્ડીંગ હાઉસ

મહાવીર બિલ્ડીંગ

માટુંગા

(છ. આર્ક પી)

—પધારો ને ખાતરી કરો—

साहो पाशु अद्भुत प्रयोग

आभवा नवी दुग्ती वस्तुनो प्रयोग

करी तमारा शरीरने दुमेश भाटे

सुदृढ अनावधु होय, रमण्य-

शक्ति ताश् करवी होय तो

संपूर्ण भाडिती भाटे

आन न भणो

अथवा क्षणो-

पल्लभराम वैव

धन्वंतरि भवन.

आकाशेना इवा पासे

अमहाबाह

सर्वोदय

[गान्धीमत के अनुसार जीवनस्पर्शी सब विषयों की चर्चा करनेवाला हिन्दी मासिक]

समा.क.—नाम फालेलकर : दादा धर्माधिकारी

विषयों निम्न सङ्ग्रहों के भी लेख आते हैं:-

गान्धीजी, श्री राजेन्द्र बाबू, किशोरलालभाभी मशरूवाला (अध्यक्ष, गान्धी सेवा संघ), डॉ. पट्टाभि मित्रारामय्या, चिकित्साजी, जे. सी. और भारतन कुमारगया, स्वतंत्रचन्द्र दासगुप्त, डॉ. प्रफुल्लचन्द्र घोष, आचार्य जायदेकर, जयरा-मदास दीपताराम, जी. रामचन्द्रन, निर्मल कुमार यशु, नरहरिभाभी परीत, मंगलभाभी देसायी, कविपर मैथिली शरणजी और विद्याराम शरणजी आदि।

(हर महीने पढली सारीत को सर्वोदय कार्यालय, चणौ से प्रकाशित होता है ।)

मूल्य—बेफ शंफ छद आता

वार्षिक मूल्य.—देश में रु ३: प्रान्देश में रु. ३॥, विदेश में रु. दलित या १:१० डालर

पना

सर्वोदय कार्यालय : पनामवाडी : चणौ
(मण्यप्रान्त)

અમારી મુંબઈ-શાખા

મુંબઈ શાખાતું સરનાયું અને વ્યવસ્થા બદલાયાં છે. કાર્યકરો પણ બદલાયા છે, એટલે અમારી પ્રવૃત્તિઓને લગતા કોઈપણ પ્રકારનો વ્યવહાર નીચેના સરનામે કરવા વિનંતિ છે.

ભારતી સાહિત્ય સંઘ

બ્લોક નં. ૭ : દેવકરજી મેન્સન

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : મુંબઈ : ૨

મુગંધીથી ભરપૂર

જલકુમારી બ્રાહ્મી તેલ

વા
પ
રો

તે આંખ અને મગજને ઠંડક આપી વાળને વધારે છે

મોડીન : ચાંપરલી નરસી ફવાવાળા : પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : મુંબઈ, ૨

આ હેતુની પ્રાપ્તિ અર્થે અમે સ્થળે સ્થળે એજન્ટો નીમવની યોજના નક્કી કરી છે. આ કામ સેવાભાવે કરાવવામાં અમે માનતા નથી, કારણ કે એક તો આ 'સંઘ' પોતે જ કોઈ જાહેર સંસ્થા નથી અને બીજું, એ પ્રકારે થયેલું કામ લાંબો વખત વ્યવસ્થિત રહી શકતું નથી. પરંતુ આ એજન્સી નવીન સાહિત્યને સમજનાર કે રાષ્ટ્રીય ભાવના ધરાવતા સંજ્ઞન પાસે જાય એમ તો અમે હમ્મીએ જ છીએ.

ભિર્મિનું લવાજમ : દેશમાં ૫-૮-૦ બ્રહ્મદેશમાં ૫-૪-૦ પરદેશમાં દસ શિલિંગ
છૂટક એક નકલની કિંમત ૦-૮-૦

અ નુ ક મ

તરંગશૈલમાં	શ્રી. રત્નનીકાન્ત દેસાઈ	૧૬૫
આપણી સ્વરાજ્યાના		૧૬૬
સખી કંપનાને	શ્રી વાસુદેવ ભટ્ટી	૨૦૦
ધર્મોત્તમ ધર્મ	શ્રી. દત્તાત્રેય માલકુળા કાલેલકર	૨૦૧
ટૂંકી વાર્તામાં રસસ્વાદ	શ્રી. ભયેશ્વરભાઈ મથુરકર ઉપાધ્યાય	૨૦૬
...કારણકે તે યહદી હતો	શ્રી. 'ચારત'	૨૧૬
અમર રાઢમજન લાલ હરદયલ	શ્રી. દત્તાત્રેય માલકુળા કાલેલકર	૨૧૭
હિંદુ ભૂતિનો સામાજિક વિજય	શ્રી. અમૃતલાલ ઠાકોરદાસ નાણાવડી	૨૨૬
કંપનીનો કાપડો	શ્રી. કુમરશી ધરમશી સંપદ	૨૩૫
જરા ન ખસજે, પ્રિયે !	શ્રી. વિશ્વનાથ ક. ભટ્ટ	૨૪૨
રા. અનામી	શ્રી. સાંદીપનિ	૨૪૩
મેદિકની મહેફિલ	શ્રી. રમણીક અરાલવાળા	૨૫૦
પ્રગતિ એટલે શું ?	શ્રી. જૈનેન્દ્રકુમાર	૨૫૧
નવતા રંગે [બે પ્રકરણો]	શ્રી. સોપાન	૨૫૭
સર્વ રાજોનું મનોકલ્પિત મૂળ	શ્રી. અરોંક હર્ષ	૨૬૨
૨૧, મહાવીરપ્રસાદ દ્વિવેદી	શ્રી. શ્રીનિવાસ બનહદી	૨૬૫
સ્થિતિભેદ	શ્રી. 'ભારદ્વાજ'	૨૭૩
અવલોકન		૨૭૪
આકાશ આસુ	શ્રી. "લ"	૨૮૫

મુદ્રક અને પ્રકાશક : દિનેશ હરિદાસ ગોપાલાલ : ભિર્મિ કંપોઝિટ પ્રેસ, ભા. નં. ૭૩ : અમદાવાદ
અધ્યક્ષ : નવપ્રભાત પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ લીમિટેડ : મેવેલ્લી રોડીય પાસે : અમદાવાદ

ભારતી સાહિત્ય સંઘ

સમાચાર અને સૂચનાઓ

- ૧ 'જનતા રેજી પ્રેસમા ગય છે જુનાઈમા અવસ્થ પ્રગટ થઈ જશે
- ૨ ગુનામીની શખસા અને 'પતન અને પ્રાયશ્ચિત્ત લગભગ ઉપાર્જ ગયા છે પદરેક દિવસમા અવસ્થ પ્રગટ થઈ જશે
- ૩ અરુણમાળા ના ગણુ પુસ્તકો તૈયાર થઈ ગયા છે ગ્રોથુ ઉપાય છે એક અધવાડિવામા ચારેય રવાના થશે
- ૪ રાજકોટ સત્યાગ્રહ ની ઘોડી જ નકલો સિલકમાં રહી છે એટલે જોને જોઈએ તેણે આઈ અ નાની ટિમિટ મોકલી તુરત મગાવી લેવી
- ૫ એજન્સી માટેની અમારી માગણીને સુદર આવકાર મળ્યો છે અમને આશા છે કે આ મહિનામા ગુજરાત કામિયા વાડતુ તો એકેય મોટું ગામ એજન્ટ વિનાનું નહિ રહે હવે ગુજરાતમા પણ એજન્સીની વ્યવસ્થા થઈ રહી છે
- ૬ કલકત્તામા અમે કોઈ ને સોલ એજ સી આપી નથી પરંતુ અમારાં તમામ પુસ્તકો છટકે તેમ જ ગ્રાહક તરીકે તીવ્રતા રાખેલી અવી શકે છે

એસએફ એલ કે મેધાણી

૧૪, અમરવર્મા સ્ટ્રીટ-કલકત્તા

અમદાવાદ

મુખ્ય સચાલ

૨૬ ૫ ૨૬

ભારતી સાહિત્ય સંઘ

ગાન

3

વર્ષ નવમું]

જૂન : ૧૯૩૯

[અંક ત્રીજો]

તરંગશોભા

અન્યથા

ઓ ! ઓ ! દોડ્યા સમીપે દર દર દરથી કેંક મૌનુજ શિર્ષે
 સુદૃઢાંશાં સ્વેત અગ્રો તરલ નચવતા આદિ જેવા તરંગો
 આવે, આવે પ્રવેગે, ગગન જલકણે સીંચતા, ગર્જનાથી
 ધ્રુવવંતા દિશાઓ, ધસમસ ધસતા, હાથમાં હાથ બાલી
 પાસે, પાસે હલચે, નલક બહુ બહુ આવતા, આવી ખેંચે;
 જાંચાં જાંચાં ઉછાળે નિજ જલ, ધ્રુવવાટો કરી ધોર, વેગે
 નીચે ફેંકે, પછાડે; વસ્તુલ શીકરોનું સ્થાયે સુલબ્ધ;
 ઉદ્ભાસે આજ હલે જલધિજલ ચલ્યાં નર્તનાન્માદ્યેલાં.

ને નીલી સાડી ખેરો ધવલ કુમુભ લે થાળમાં કન્યકાની
 હારોની હાર પુષ્પો તણી મૃદુ સતરંગ ગિણાવી જવાને
 ચાલી આવે કિનારે દર દર ક્ષિતિગંથી, અને ગાન દિવ્ય
 કંઠેથી છોડી મૂકે; ગહન ગગનથી કંઠેરો સ્તબ્ધ થાએ.
 ગાનો રેલાય વિસ્વે જપ ઉઠ જનતાં ઊર્મિઉન્નાસપૂર્ણ
 ડાલી એકાગ્ર તાને બસ સરવ રહતા નભપ્રાન્ત ત્યારે.

રજનીકાન્ત દેસાઈ

આપણી સ્વરાજ્યાત્રા

ઐતિહાસિક નિર્ણય

તા. ૧૭મી મેને રાજ ગાંધીજીએ જ્વાયર-સુમદાને છોડી દેવા વિરેના ડાખાવાળાઓ આગળ જાહેર કરેના નિર્ણયની કામગીરી કરવા નહિ કરી હોય. વૃદાવનમાં મળેલા તેમના નજીકના નજીકના સાથીઓને પણ તે આટલું વહેતું આવવાનું છે એવો ભાવે જ જ્વાયર હશે આનું કષ્ટક થયે એની જાણી તેમણે વૃદાવન-સમેત આગળ તા. ૩૦મી 'નવા પ્રયોગ' વિશે કરેલા પ્રેરક પ્રવચનથી ઘણાઓને ચર્ચા હશે.

આમ છતાં આ કિસ્સા તો ગાંધીજીના અતઃમા જ્વાયર-સુમદા જાહેર થયો તે જ દિવસથી, અથવા કરો કે ઉપવાસ છૂટ્યા પછી તુરંત જ રાજ ચર્ચા હતી એમ કહી શકાય જે અહિંસા સોળવ છૂ સોનું હોય તો આવા કુદનની ચમત્ સામાના હૈયામાં પણ ઝળખી જાયો જેને ઉપવાસ નો પ્રાર્થના અને આત્મસમર્પણના જિયાગા પ્રત્યે પ્રકારે તરીકે ચોક્કસ હોય તો તે વિરોધીમાં રાજ કે ઉપવાસ પેદા કરી જ કેમ મહેલ પણ ખારેનાલજીની રાજનીશી બતાવે છે તેમ ઉપવાસ છૂટ્યાને લગભગ વળતે દિવસે જ ઉપવાસની ધાર્મિક કમતા અવગી જ અસર જણાવા લાગી હતી ૧૦મી માર્ચે જ હમાર રીગવાળા જેનેની વાતચીતથી ગાંધીજીને થયું, મારી અહિંસામાં હોય હોયો જેને ૬૦ વાગવામાં હું ન કરો જ ફેરફાર ન લાગુ ?' આમ ૧૦મી માર્ચેથી જ તેમની નિષ્ક્રિય અતઃખેજ આવી વરતુનાએ તો દોઢ બધો સામી બાળુએ જ હતો અને બીજો માણસ માનવસ્વભાવની આ નિર્મલુતા સામે ઝીકળી જાત પણ ગાંધીજી તેમ ન કરે.

પણ હું કમનામાં જિતરો ગાંધીજી પણ અન્કય થયા જ પણ સથે સાથે એમણે આત્મશોધન ચયા યુ વાહસિરોય જેનેની પહેની જ મુવામતમાં તેમણે જણાવેનું કે સર મોરિસ જ્વાયરનો મુકાદો પોતાની તરફેણમાં આવશે એ વિષે એમને જે કે લવચેશ શકા નહોતી, છતાં પોતે સુમદાની કૃત્યે મળનારો મોટી બુદ્ધિને જદને માડમાં અદુભતીથી સતોષાવા તૈયાર નહિ થાય ત્યાં સુધી મળકોટમાં શાંતિ ન્યાપવાની નથી પણ હું કહી ગયો તેમ તેઓ જીકળતા, કાગલુ કે અમાગ જેવા દુન્યવી માણસો એમની આસપાસ રાતદિવસ રહેતા અને અમારી લાગણીઓની અસર પોતાના ઉપર થવા દેવા જેટલો માનવીભાવ ગાંધીજીમાં છે જ મળકોટથી રોજેરોજ આવતી ખબરો આવા ઉપવાસમાં હમેરો ખતી ત્યાના અમલદારો જાણે સમાધાની ચર્ચા ન હોય તેમ વર્તતા “શુ આગળ જ ખાતર મે ઉપવાસ કર્યો? મે ઉપવાસ છોડવામાં ઉતાવળ તો ન કરી?” આથી અમલદાર તેમનામાં આવતી

૨૬મી માર્ચે ૬૦ વીગવાળાએ તૈયાર કરેલા વચ્ચ ન્યાયાધીશ આગળ મળૂ કરવાના

હાંદારસાહેબના કેસની નહીં તેમને બેલા મળી તેમા કહેલા પ્રપચ દનાણુ અને દયાવાળાના આહેવા વાંચી ગાંધીજી વળી બીકલા મરદાન પશુ નિજના વળી અતરખાજ સાચી “મારો ઉપવાસ આટલો નિર્મળ કેમ થયો હશે ?” દૈવ વીગવાળા એટલું કેમ નથી બોધ શકતા કે પ્રપચથી મેળવેના સત્તાવેળના બેગ ઉપર હું ઉપવાસ કરી ન આટલી શકું ?”

પછી તો સરદારના પક્ષને સપૂર્ણ વાજબી કરવાનારો ગ્રામ્ય-સુક્રદો થયો. પણ ગાંધીજીને જાતા ન વળી ‘ગાંધીજીના અસાધ્યતા વાતાવરણ વચ્ચે આ સુક્રદાનો અમલ શક્ય ખરો ? ગૂચ હાંકવાનો બદલે આ આપણા ગળાકાંઠો માળિયો ન થઈ પડે ?’ તેઓ વાઈસરૉયને મળ્યા પોતાને મળેની બહુમતી જતી કરીને માત્ર માડમાડ બહુમતી ગળી રહ્યા સાહેબના તીમેના માણસોને સમાવવા અગ્ર તો ગળગી જાહેરાતની રૂએ પૂરી કમિટી રમત ચનાવવા પોતાની તૈયારી બતાવી પણ નાં વાઈસરૉય નિરુપાય હતા ગાંધીજીમાં હાંદારસાહેબ બોડે મળીને જ જે કઈ થોડે તે ગોઠવણ કરવી મહી હતી-તેમના ઉપવટ મળીને કશું થાય નહિ.

ગાંધીજી આવતા આ સવાય વધુ તીન ચર્ચ પડ્યો ઉપવાસના ફળરૂપ નાપર-સુક્રદો દૈવ વીગવાળાને લાવાનક ઓધાર સમો યર્ષ પડ્યો હતો અને એની આડે અગણિત અતરગયો નાખવા પાછળ તેમણે પોતાની તમામ મુલ્યદીગીરી રોડી દીધી હતી અંદારે કમિટી પર સૂચવેલા નામો જ પ્રથમ તો મદ કરવામાં આવ્યા, જો કે તેમાંના કેટલાક અગાઉ મળ્યે સ્વીનચો હતા આ પછી બાકાનો અને મુસનમનો પડ ઉપર આવ્યા દસવાચનો પાટ ન રહ્યો આગાધી હાંદાર સાહેબને પોતાની મુત્રાગ મમિગી બનાવવા સૂચનાગી રેસિડેન્ટ આગળ કરેલી ‘રાગદી વાત’ ગાંધીજીને સૂચી દૈવ વીગવાળાએ તે પશુ તમબત્ત કરી, અને ગાંધીજીના ૧૭મી મેના નિવેદન મુજબ એ વાજબી હતું

પોતાની અહિંસામાં ક્યાંક કઈ મોટી ખામી છે એ રાક્ષ હવે ગાંધીજીને વધુ બોગ્યો મૂઝવના લાગી સત્ય પોતાને પક્ષે હતું અને તે સામે બાકાના પક્ષનો

અતે નિર્મળ થશે એ વિષે તો એમને કશી જ શકા ન હતી, પણ અહિંમા અતે વિકલ્પી નીવડશે ? શું સાચે જ અહિંસા વધુ અને વધુ વ્યાપ્તે જશે કે વિરોધ બળાવશે ? આગાધી એ સવાલ ઉઠ્યો એ કે “આમને અને સત્યને જાહેર કરનારો મુનદો આદરે પેટાગા જેવો કા નીવડવો કે જેમાથી અવળી વતુઓ જ એક પછી એક નીમવા કરે ?” થયે આટલું બલજી અને નિર્મળ જતા એમાંથી જે આટલી બધી હાનિ પેદા થઈ મહી છે તો સાધનમાં ક્યાંક ને ક્યાંક મેવ અને અશુદ્ધિ હોવા બોધ એ

આ ગડમથનને પગિણમે તા ૨૪મો એપ્રિલે કનકલ બવા રાજકોટ છોડતી વેળાએ ગાંધીજીએ કરેલું નિવેદન નીચળું અહિંસા હિંસાને બમ્બકવા દેવાને બદલે સીધી તેના મોદામાં જ દોડી મળ્યું, અહિંસા વિરોધીનામાં સતેના સદ્ભાવને યોગી તેને દહોએ અને જાગૃત કરવા મધે આપણામાં નિમેજ અહિંસા હાંકીને દૈવ વીગવાળા પાસે આપણે બધાએ તો તેનો સામો પડયો પાડ્યા વિના તેમનાથી મહેવાય જ નહિ

વૃદ્ધવનના શાત મનોચિંતનમાં એ વાત એમને નપટ થઈ કે પોતાની અહિંસા અપૂર્ણ હતી, એટલું જ નહિ પણ તે એ અર્થમાં એવડી અપૂર્ણ હતી કે તેનો અમલ કરતા પોતે ગદાગની મદદનો લાલ લેવા ચલ્ય ક્યો પગમેથરને નિરોધમાયે આત્મસમર્પણથી જ સત્યાગ્રહીતો ઉપવાસ ચકાવ એ વસ્તુનો અહીં અલાવ હતો તેવી એવા ઉપવાસથી મળેલું ફળ છેડી દેલું મધુ પણ અહીં તો એવ્યા બધા ખોનમ્યો તેમા જૂચાયેના હતા કે આવું પમતુ છગવાની હિમત આવતી નહોતી જતા એ સત્ય નપટ થયું કે ગ્રામ્ય સુક્રદો ગાંધીજીને માટે જ નહિ પણ દૈવ વીગવાળાને માટે પણ ઓધાર સમો યર્ષ પડ્યો ગાંધીજીને લાદે નૈતિક મૂજબ યર્ષ દૈવ વીગવાળાને તે એક સત્યાગ્રહીને ન જાગતા હમિયાર તરીકે દુખાગત દેખાયો

૧૦ થી મેએ ગાંધીજીના પાછા ફર્યા બાદ પોતાના માથી યર્ષકરો આગળ ગાંધીજીએ મોટેથી કરેલી આત્મવિચાર મુનો સાર આ બકમાં ખીન્ને આપેલો વાચક બોગે દૈવ વીગવાળાને લખેલા અમલ

કરવો જોઈતો હતો તેને બદલે હું તો ક્યો મને
ચપુ બ્રિટિશ સમ્રાજી મદદ લઉં, એને મરવું પડે
આ પાપ હતું, અને એ પાપમાથી આ ચુમ્મો
મળ્યો પાપની તે નીપજ છે તેથી તે મારે છોડી જ
દેવો જોએ "

" પશુ કાંકરસાહેબ અને વીરાવાજી માર્જા
વિધો નાખે છે તેથી ને નહિ તો તો ચુમ્મોનો
ખાસો અમય થાય અને બધી પચાત મને એ લોકો
જ બધો ઉત્પાત મચાવે છે, "

" એ તો છે જ પશુ તે મારી આગળની
બૂનતુ પગિણી છે મે એમને ધોવપરણો ક્યો
હવે તેઓ તમકૂપી વધુ સારા વર્તનની આશા મળ
વાનો મને મો અધિકાર છે ? વિચન તેઓ નથી
નાખી ગયા, ધિક્ક જ તેમની મારફત નાખી ગયો

છે પશુ ઇન્દિરે મારી આખ ઉવાડી છે અને મને
ગતો મતાગો છે તેથી આ પાપથી બચવો વહેતો
દાય ધેઈ નાખુ તેટલું સારુ કે તને એમ નથી
વાચતુ ? "

" લાગે તો છે પશુ આ બધા જુનમી મનાઈ
એ, દડ, વગેરેનું શ ? આપણે તો બધું છોડી
દીધું અને એ લોકો તો રાજ ચલાવે જાય છે "

" તેથી શું ? આપણે આપણો ધર્મ પાળી છીએ,
અને તેઓ તેમનો પાગલો એવો વિવાસ ગખીએ
હું મારો ધર્મ ચૂક્યો અને ઉપવાસ છોડવા અધીરો
બન્યો તેથી ઇન્દિરે મને આમ સગા કરી એ તું કેમ
નથી જોતી ? બહેનને દહે કે પોતાની જાન કબૂલ કરવી
એ દાગ નથી જતનો એકાગ્ર ક્યો એ જ હત છે

[હરિ નમ્રુ]

મધાદિવ દેસાઈ

સખી કલ્પનાને

દિવસના ઉપમાત સમ્યા પછી,
નીરવ રાત્રિ વિષે તુજને કહી,
સમરતો રહું નેન ભરી સદા
તવ છતાય ન આવતી તું સખી ! ૪

વિરલ વેળ પ્રસંગ કહીકે તું
બજવી નૃત્યભરી તવ ગાગરી,
ભાવી રહતી સમીપ તું માહસી,
પ્રિય સહજન તું મમ દરપના ૮

પશુ ન થાય ધીક્રિજ વેળ જ્યા
સરકતી, તું સમાગતી માણને
વહી જતી મમ લોચનથી ફરે
કરી નહિ મમ હાથે પડે ચડે ૧૨

દીન ઊલો અહીં નમ જિનમ આ,
નન્ય લેશ કરો નવ દા મખી !
કૃપણ ના બનશે પ્રિય જો સખી !
નન્ય નાખી રહો જ અખીસને ! ૧૬

અર્ધધર્મપરિવર્તો ખ્યાલ હિંદુસ્તાનમાં પ્રસિદ્ધ હતાવું માન સ્વામી વિવેચાનદને પડે છે. તેમણે જ જગતને જાહેર કર્યું છે જે સર્વધર્મપરિવર્તમાં હિંદુધર્મનું સમાન માગીદાર તરીકે પ્રતિનિધિત્વ ન હોય, તે પ્રસિદ્ધ અધૂરી જ ગણાય. શ્રિ. સ. ૧૮૯૩માં હિંદુસ્તાનના શિક્ષિત વર્ગને લાગ્યું છે જગતમાં હિંદુધર્મની શ્રેષ્ઠતા પુરવાર થતી છે; અને તે દિવસથી સ્વામી વિવેચાનદનું નામ આપણે માટે ધરણ્ય શબ્દ બની ગયો. હું તે વખતે નાનો હતો, પણ તે સમાચાર વચંત્ર મારા મોઢામાં ઝીંકાઈ ગયા, જ્વલંત અસાહ અને હિંદુધર્મના પ્રવિધ્ય માટેની તેમની 'બેશુમાર છત્પનાઓ' મને બરાબર યાદ આવે છે. સ્વામી વિવેચાનદનાં વ્યાખ્યાનોનો ટૂંક સમયમાં જ મારી માનપ્રાપ્ત મગ્ગીમાં અનુવાદ થયો, અને લોકો તે વ્યાખ્યાનોને ઝિંતેજારીપૂર્વક વાંચવા લાગ્યા. માત્ર વિષયની દૃષ્ટિએ જોડીએ તો તે વ્યાખ્યાનોમાં વેદાત જાળનાર વર્ગ માટે ઇશુ નહોતું; પરંતુ તેમાંનાં દરેક શબ્દ આપપૂર્ણ તથા આશા અને આત્મવિશ્વાસથી મરપૂર હતા. સ્વામીજીએ હિંદુધર્મની ઇસ્તી સ્તૂતિની અપૂર્વતા તેના અર્વાચીન દૃષ્ટિબિંદુમાં તેમ જ આધુનિક યુગના સામાજિક અને હેતુવર્તી વિષયક પ્રશ્નોના ઝુલેલ માટે તેમણે વેદાંતના સિદ્ધાંતોના ઇસ્તી અપયોગમાં રહેલી હતી. હું જેમ જેમ યુમરમાં વધતો ગયો તેમ તેમ તેમના અપદેશનું મહત્ત્વ પણ મારે મન વધતું ગયું અને હું સ્વામીજીને હિંદી સંસ્કૃતિની પ્રજાશાસ્ત્ર ગણવા લાગ્યો.

સ્વામીજીએ શુરુ મહારાજ સમકૃષ્ણ પરમહંસને 'મારા ગુરુ' એ મથાળા નીચે અર્પેલી શ્રદ્ધાજતી અઠસ્રમાત રીતે જ મારા હાથમાં થોડા વર્ષ બાદ આવી પડી, અને તેની મારા અપર અદ્ભુત અસર થઈ. તે નાના જીવનચરિત્ર દ્વારા સ્વામીજીએ મને આધ્યાત્મિક જીવનની વાસ્તવિકતા અને મહત્તામાં તૃદ્ધ રાખતો ઈરી મૂક્યો. અંગ્રેજી અને સંસ્કૃત માયાના રાનના છાંટા પિનાનો એક અમળ માંગસ સ્વામી વિવાચાનંદ એવા દિલસૂઠ અને તેજસ્વી પ્રજાવાળા મનુષ્યમાં શિષ્યમાન્ય હેવી રીતે પ્રેરી શક્યો એ મારી સમજમાં જ ન આવી શક્યું. પરંતુ હું તો અગાધુથી જ સ્વામીજીથી મંત્રમુગ્ધ બની ગયો હોતો, તે જ છાંટી તખ્તતા તેમાં આંતરિક શ્રદ્ધા ઇસ્તો. તે ટૂંક જીવનચરિત્રે મારા માનસિક દૃષ્ટિભોજમાં ક્રોંતિ ઈરી મૂકી. ઓલેજીવનની શરૂઆતના જળરૂપે મને પ્રાપ્ત થયેલી સંશયક્રિતિ અને તર્કવૃત્તિમાં મારે ક્ષોભ મચી ગયો અને આધ્યાત્મિક જીવનનું જે દર્શન હું ઘણા દિવસથી જોતો બેઠો હતો, તે મને પાછું મળ્યું. તે જીવનચરિત્રનું વાંચન મારે માટે નવા જન્મરૂપ થઈ પડ્યું એમ હું તો તેમાં ઈશી અતિશયોક્તિ નથી.

મને સમજાયું છે હિંદુસ્તાનની સાચી આયશ્વર્યતા તો એવા એક હેતુવર્તીકાર અને સમાજશાસ્ત્રીની હતી છે જે વેદાંતના મૂર્તિમંત પ્રાચીન ધ્યેય સમાન સાચા ધાર્મિક મનુષ્યના જીવંત અનુપમનો લોકોને નવેસથી અર્થ ઈરી બતાવે. વિવેચાનંદને લાગ્યું છે,

*તા ૩-૩-૩૭ના રોજ કુપકતામાં મળેલી સર્વધર્મપરિવર્ત (Parliament of Religion) પ્રસંગે આપેલા અંગ્રેજ વ્યાખ્યાન 'The Task before religions'ની અનુવાદ.

તેમને જો લોકોના જ્ઞાન મુખી પદોપવું દોષ તો તેમને દુઃખ આવેના અમેરિકાની અલ્પ મુખિ અલ્પ પદોપવું જોડીએ એવે જનનના ધર્મેની પતિ પૂર્ણા દિવુ પર્ગના રચનિમુખ પ્રતિનિધિ યકીને તેમને પોતાનો તે અધિપતિ પામ જ્યાં.

આજે ૬ આ સર્વપર્મપરિદશા ગમકૃષ્ણવિવેચા નવી અધિનમર્તિને મારી પતિનિ નિવેદિત કર્યા આપ્યો ૬ અને ૬ આ તપુ ૬ ત્યાં જ એ ત્રિમર્તિના ત્રીજા અગ્રપ મિતિની નિવેદિતા મને પાદ આદે છે તેમજ 'Web of Indian Life' પુસ્તક, 'The Master as I saw Him' અ જાન્યવિરમા તેમને દોમ્તી અદ્યુત જીવનરેખા, 'The Foot falls of Indian History' અને તેમના વિનિધિ નિમધો મારે માં યુનિવર્સિટીની છેવટીરૂપ યકી પડ્યા છે, અરે, મારે તો એમ જોડે જોડીએ છે તેમના તપાઓ, મે મેગવેની યુનિવર્સિટીની છેવટીની ખામી મુખાત્રા યકી પડ્યા છે સમકૃષ્ણ-વિવેચા નવ અને નિવેદિતા મળાતે અજ જ પ્રવાહ બને છે તેઓ પૃથ્વી અપર આધ્યાત્મિકતાના અવતરણપ છે, - એજ જ બીજના નિશાગ પટ્ટદારો મુદ્ધવ અને વિગ્તા ૫ છે

અર્ધ આગ મારી રમ્તિ ૬ આરે ૧૯૧૧માં સમકૃષ્ણહુત્રની યાત્રાએ જલજતા આપ્યો હતો ત્યારે તે હુદબની બીજી ન્પતિઓ તરફ પાછી વળે છે - બી શ્રીમા, મામ્ત મદાત્ત રચમી જ્ઞાનનવ અને સમકૃષ્ણમિશન પતાવનામ આમીખી મહારાજના બીજા મુરમાઓતુ મામ્પત મંડળ ત્યાં જ સૌથી પ્રથમ સ્પાસી મને મળ્યા તે સ્વામી ગ્રેમ્પનવ

*

અત્યારે આપને હકી વસ્તુએ અહીં એજ સ્થળમા રેહનીત જ્યાં છે ૨ મને એમ લાગે છે કે તે વસ્તુ બીજી જોડી નહીં પણ, વિશ્વની પાછળ રહેતી તથા મર્વ સહ ગ્રેમકિતની વાસ્તવિકતાનો અનુભવ કરવા ખાતર રાજ્ય તેમની સર્વ પ્રજાની સાધનાઓમા નિર્મયપણે નિવરનવા એજ આધ્યાત્મિક કોત વસના અનુભવી

દશા તે વખતે તે બેનુડ મંડા અધ્યક્ષ હતા તે સાચા મન અને મૂઠ મયજ દશા તે અંગ્રેજી બહુ થોડાં જાણતા હતા, દિવી જવાબ જાણતા જ નહોતા તેમની પાનરી જવાબ જવાવે બહુ મુઠા જામ હતુ. આરે મે તેમને મુરમદારાજ વિશે પૂછ્યુ ત્યારે તે માન ધ્યાનની વશામા વડી મળ્યા અને મૂઠ યકી મળ્યા ફરતુ તેમની તે આસુધીની વ્ઝાએ જ મને વૈખરી જર્તા પણ વધારે અસરકારક જવાબ અપી વીધો એજ બીજે પ્રમ્પે મે તેમને બતાવમા બ મળી મામમા આધ્યાત્મ આપતા સામત્યા, નિમ્પ અને પતિત મુખ તે એજ પ્રાણપૂર્ણ આધ્યાત્મ હતુ.

તે વખતે તેમજ ત્યારપ્રાદ મે જ્ઞાનનવ, હુતિાનવ, શિવાનવ, હત્યાપાનવ અને નિશ્વાનવ આમીઓ પામેથી જે બધુ મેગમ્પ તેનું સચિત્ત વર્ણન કરવાતુ આ સ્થાન નથી રચમી શારવાનવના તો મે માન હાનિ જ જ્યાં હતા સમકૃષ્ણ મિશન મુખ્યોગિતા અને મેમાર્મા પ્રશ્નિ કરે તે મારે તે ખતીના પ્રવત્ત થયે જતા હતા, પરંતુ મારે સૌથી વધુ પરિવ્ય તો મારર મહારૂપ સાથે હતો તેમજે મારા પ્રત્યે મુરુની વિવેકશ્ચિત્ત પિતાતુ વાલસર્ય છૂટ્ટી રેતાવ્યુ

પકીની જુવાન પેડીમળી પૂર્ણનવ અને માધવાનવ તો હિમાલયની તમેગીના નિરાસરજાન રમ્પાન માગ પેડેસીઓ જ હતા એટલે આજે આ મહાન મર્યમા ૬ એજ બદામ્પા માલસ તરીકે નથી આવેનો મુદ્ધ્ય વશામાં રહેતા બધુ તરીકેના અધુરાપના છતાં તમે મને જોડવા લો તો ૬ તમારામાના જ એજ તરીકે અહીં આપ્યો છું.

*

સત્યતા, તીવ્રતા અને સર્વસાહિતા છે આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં પ્રયોગ કરનારા સમકૃષ્ણ જેવા મહાન પ્રયોગ વીર આગળ ન્યૂટન, ફોરડે, એડિન્ગન, જીન્સ અને સમન ક્રિસ્ટાફિ તો માન જાણક જેવા છે આ આધ્યાત્મિક પ્રયોગશીલને તો પોતાની જાત ઉપર પ્રયોગો કરવા પડે છે, સશ્વ અને નિરાશાના માગા વિવાલવા

પડે છે અને પોતાના તકરારે પહોંચ્યા પડી, પણ તેમને પોતે મેળવેલાં પરિણામોની હરી હરિને ખાતરી હોઈ હતી પડે છે. હિંદુસ્તાનને તેની આજની પ્રતિજ્ઞાના સ્થાન ઉપર સ્થાપિત કરનારા બ્રહ્મજ્ઞાનીઓની અખંડ હારમાળામાં ગુમઝૂળ પ્રથમ હોદ્દાના તેજસ્વી તારા રૂપ હતા. રામકૃષ્ણ પરમહંસની સાધનાની વિશિષ્ટતા એ વસ્તુમાં રહી હતી કે તેમણે ખુદાખુદા ધર્મોએ બતાવેલી સાધનાઓ આચરી જોઈ હતી, જેથી જીને દરેક માર્ગનું અંતિમ રહસ્ય પોતે પામી શકે. અને એ જ કારણથી તે દૃઢ પ્રતીતિપૂર્વક હઠી શકતા હતા કે બધા ધર્મો એક જ સ્થાને પહોંચાડે છે. તેમને માટે એ વસ્તુ તઈને નિયમ નહોતી, પણ તેમણે તે તે વસ્તુનો સાક્ષાત્કાર કરી જોયો હતો. આ કારણે જ તે આ શુભના માર્ગદર્શક થઈ પડ્યા છે. તેમના એ અનુપમનો બૌદ્ધિક મૂંઝાટા અપર હળવો-હળવો; પણ કાંચીક પાથો પાડ્યા આજે આપણે પ્રયત્ન કરી રહ્યા છીએ.

રામકૃષ્ણ પરમહંસે હિંદુસ્તાનના બધા મુખ્ય ધર્મોના સાચો અધ્યાસ કરવાની અગત્ય પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ કરી બતાવી. જગતની વિવિધ પ્રજાઓ જો એકઠીજા વચ્ચેની ગેરસમજ દૂર કરવાનો અને મેળવૃત્તિ જીવવાનો ઠોઠી માર્ગ નહીં વિચારી શકે તો તેમની વચ્ચે વાનુજ છત્ત તમમગ અનિવાર્ય થના જાય છે. આ જાતની પરિવદો જો માત્ર બૌદ્ધિક ક્ષેત્રમાં જ કામ હોય છે ત્યાં છોડી દે, તો એ વસ્તુ પાર પાડી શકે તેમ છે. ધર્મ એ અનુભવની વસ્તુ છે. તેને પ્રેમ અને શ્રદ્ધા વડે જ પામી શકાય. બ્યાવહારિક આદર્શવાદ જ બધી પ્રજાઓ તથા તેમણે વિઠસાવેલા જીવનમાર્ગો વચ્ચે મેળ સ્થાપવાનો માર્ગ બતાવી શકે.

બધા ધર્મો તથા તેમણે બતાવેલા જગતના પ્રયોગો અંતરેનો અધ્યાસ હવે કેવળ સંસ્કૃતિના વિદ્વાન અધ્યાસકોનો વિલાસ માત્ર રહ્યો નથી. તે તો હવે વધુ ને વધુ, સુસંગઠિત સામાજિક જીવનની પ્રાથમિક આપસ્યતારૂપ બનતો જાય છે. માત્ર તે અધ્યાસને માનસિક વિલાસરૂપ બની જવા ન દેવો જોઈએ. તેમજ જીવનરૂપથી બનવું જોઈએ તથા યોગ્ય સુદેહો

લાવવા માટે પ્રયોગો પણ કરવા જોઈએ. તોતો મેવાના માલથી જ એકત્ર થઈ શકે તથા દિલનો મેળ સાધી શકે. બુદ્ધિ તો અન્યોન્ય સમજ વધારી શકે, કે પ્રથમથી જ તેમની વચ્ચે જો સદમાન હોય તો તેને ઇચ્છીક અંશે ટેલો આપી શકે. પરંતુ હૃદયને એક સાથે બાંધવાર અને આપણ સીને એક માનવ જાતિમાં એકત્રિત કરનાર વસ્તુ તો સેવા જ હોઈ શકે. સ્વાર્થવાગ અને સ્વાર્થજની હવે જઈ શકે તેવી સેવા જ એવી વસ્તુ છે કે જે સર્વ સુમેળ સ્થાપી શકે અને આપણું એક છુટુંબ બનાવી શકે. ખુદા ખુદા સંગઠનો આ કિયાને ઇચ્છીક અંશે મદદ કરી શકે પરંતુ સંગઠન એ આત્માનું સાધન નથી. પૃથ્વી અપરનાં સર્વ સંગઠનો પાર્થિવ જ છે; અને એ રીતે તેઓ ધણી વાર આશ્ચર્યજનકતાના વિલાસમાં વિનમ્રતા થઈ પડે છે. ધર્મવાર તો જે પરિણામે લાવવાનું તેમના સ્વાધ્યાસમાં જ હોતું નથી તે પરિણામોની આશા તે સંગઠને પામેથી શખીને આપણે તેમની અપરથાગિતાનો નાશ કરીએ છીએ. સાચા સેતરો તો એક બીજાને સ્વાધ્યાસિક રીતે જ ઓળખી શકે છે, અને પોતે સતત રહીને જ એક બીજાને મદદ કરે છે. આપણે સર્વ ધર્મોનું બ્યવસ્થિત ફેરેશન નથી બનાવ્યું પરંતુ એક જ ક્ષેત્રમાં કામ કરતા આત્માઓના સાદ્ગિજ અને સતત સહકાર મેળવેલા છે. જગતના મોટા ધર્મો અજે એકબીજાના હરીફ થઈ પડ્યા છે તેનું કારણ તેમના સિદ્ધાંતોમાં તફાવત છે, એ નથી, પણ તે દરેકની પાછળ તેમને નિયત્રિત કરનાર મોહ સંગઠન હોય છે, એ છે. એ દુઃખદાયક સ્થિતિથી આપણે સારી પેઠે વાકેજ છીએ.

સંગઠન અને સ્વોત્કર્ષનો સિદ્ધાંત કાયદાકાનૂન અને બળજબરીના સિદ્ધાંતનો વશવાર મિત્ર બની ગયો છે. તેનાથી અંધ અને દુઃખપૂર્ણ માનવપ્રવૃત્તિનું ક્ષેત્ર વિસ્તારવામાં મદદ મળે છે એટલું જ. સંખ્યાનું બળ, સંગઠનની ખબત, અને સત્તાની હેઠલિતાએ માણમે માંધી ન્યાય અને મત્તાડીના રામમાનિક મામલ્માંની શ્રદ્ધાને દૂર કરી છે. સંખ્યા, સંગઠન અને હેઠલિસત્તા

એ ત્રણ જીવંત દેવતાઓને જ આજે માનવજાત પોતાની મહિત અર્પી રહી છે. પ્રચલિત ધર્મો તો આપમહાપદમાં જ તડપાં કરે છે, ખ્યારે બીજો બાહ્ય વ્યવહારમાં તો તેઓ આ યુગની અપરજાલાવેલ ત્રિમૂર્તિને જ શરમમરેલી રીતે તાબે થતા હોય છે.

આપણા જીવનમાં જોવા મળતો એક નાનો પ્રસંગ હું અહીં છઠી બતાવું તો તમે કામ્રા આપશો. સિતોતમા છેત્તીના વિદ્વાનમાં હું એક બૌદ્ધ સાધુ સાથે બૌદ્ધ ધર્મના સિદ્ધાંતોની ચર્ચા કરતા હતો. તે સાધુ તેની વિદ્વાતા અને ધર્મનિષ્ઠા માટે જાણીતો હતો. બુદ્ધધર્મ પ્રત્યેના મારા પક્ષપાત તેને બહુ ગમ્યો અને તેણે મને સીધો પ્રશ્ન પૂછ્યો: "તેજ જહી તમે બૌદ્ધ કેમ નથી બન્યા ?" તેવું નિખાતસખું જોડી હું ખુશ થયો, અને તેથી તેને મેં સ્મૃત્તમાં પૂછ્યું, "હું જો 'બુદ્ધ' અને 'ધર્મ'ને સ્વીકારું પણ 'સંધર્મ'નો સ્વીકાર કરવાની ના પાડું, તો તમે મને બૌદ્ધ વીક્ષા આપશો ?"

તેણે જણ્યું કે તે જીવી ન બની શકે. મારા પ્રસ્તાવ જાણ્યું શબ્દે એવો તે ક્ષાત્રિવિમૂખ નારિતક ન હતો. તેણે તદત જ અનેક યાત્રાવાડ્યો ટાંછી બતાવ્યાં અને જણાવ્યું કે એ ત્રણે સ્તોત્રો એકઠાથે સ્વીકાર કરવામા ન આવે તો નિર્વાણ સંભવી શકતું નથી.

સપ્રવાય એવા સંગઠનની અપેક્ષિતા પ્રત્યે હું દુર્લક્ષ નથી કરતો. સપ્રવાય તોહોમા એવું ફિલ્લ જમાવી શકે છે કે જેના પરેજ હોડી પણ સિદ્ધાંત જીવંત ધર્મમા ફાંતર પામે છે. પરંતુ સપ્રવાયે તો કાલની ઊત્ત જેવા રહેવું જોઈએ, કે જે અંદરના ચર્મને સ્પર્શ અર્થે છે એટલું જ નહીં 'વજ્ર' અંગે પૂરેપૂરા વિભાસ થાય તે માટે દર શિયાળામાં જાતે કાઢી પણ જાય છે. પરંતુ દુર્મયે માણસની બાબતમાં એવું બને છે કે તેની સંગઠનો દૂંઢ સમયમાં તેનો જ આત્મા મૂળજાવનારો ધર્મ પડે છે, જીવનરસને છૂટ્ટી વહેતો અટકાવનારો બની જાય છે.

* * *

મને હમેશાં લાગ્યું છે કે સત્વું વિશેથી અમલ

નથી, પણ સત્તા છે. અસત્વે તો હમેશ સત્વે નમત્ય રહેવું પડે છે અરણ્ય છે તેવું બધું સામર્થ્ય મત્તા જ ડોળમાંથી પ્રાપ્ત થયેલું હોય છે. મનુષ્ય સાવું વિશેથી તત્વ તોમત્યા છે, કે જે મનુષ્યશબ્દ કરવા છે તેને અમતમાં મૂકવા પ્રજ્ઞા થયું હોય છે ત્યારે પણ હમેશાં મત્તે મૂળજાવના, છોમીતું પાડવા છે તથાનું કરવાના જ પ્રયત્ન કરે છે. જગતના ધર્મોએ મધ્યયુગી સંજમતાઓના નશ્વતા પ્રમાણે પોતાનું સંગઠન જમાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો અને આની તીર્થ કે સત્ત્વે જો સત્તાનું પીડાજળ હોય તો તે બતવી પ્રચારમાં આવી શકે. નાસ્તિકતા પણ આનાથી વધુ મૂંઢું છે તુલસાન કરી શકે એમ હું માનતો નથી. એમ બીધરને અને ધનસંપત્તિને એક સાથે પૂજી ન શકાય, તેમ સત્ત્વ અને સત્તાને મેળાં પૂજી જ ન શકાય. સિવાય છે તે બળ સત્ત્વનું જ અતિરિક્ત બળ હોય. તેથી ધર્મોએ સત્તાની જે દૃષ્ટિ અને વિચારસરળી પોતાની આસપાસ કૂપી કરી લીધી છે, તેમાથી નીકળી જવાનો તેમણે પ્રયત્ન કરવો જ જોઈએ. આમ અહિંસા એ સત્ત્વનું જ વિશિષ્ટ પાત્ર છે. ખૂબ મૂંઢું પ્રવરતે તપાસતે તો ધર્મમાત્રુ હાઈં સત્ય પ્રતે અહિંસા પ્રત્યે એકાંતિક મહિતમાં જ રહેવું છે, આપરીશ જાણે 'એ, ઓ' યોગ્ય શબ્દોમાં જઈ છે તેમ સત્ય પોતે જ પોતાનું અધિત બળ છે.

બધા ધર્મો વચ્ચેના તમામ ક્ષપણના મૂળમાં એ મહાન સત્યનો અસ્વીકાર જ રહેતો છે. ધર્મો પોતાના સત્યથી વિમુખ બની એમ માનવા તાગ્યા છે કે તેમનું સંગઠન, તેમનું મંજ્યાબળ, દૂંઢમાં જઈએ તો તેમની સત્તા, એ જ વસ્તુતાએ તેમનું સત્ય છે. નહીં તો પોતાના અંધપ્રજ્ઞાના પાત્રોની સંજ્ઞા વ્યવસ્થા ખોટી ગાટ્ટી કિતેજારી હોડી શકે ? કે ટોળાંબંધ તોહોનું ધર્મોત્તર કરવાનો અધિમાનમયો લાવો સંભવી શકે ? સાચામાં સાચું એકમાત્ર ધર્મોત્તર તો અસત્યમાયી સત્યમાં, અંધકારમાયી જ્યોતિમાં, બુરામાંથી મતામા, કે અન્યાયમાયી ન્યાયમાં હોડી શકે. અને એ ધર્મોત્તર તો જગતના બધા ધર્મોના અનુયાયીઓમાં આવવાનું બાકી છે.

દરેક ધર્મનાં બે અંગ હોય છે : એક તો તેના સિદ્ધાંતો એટલે કે સત્ય, અને બીજું તેના આચારવિધિ એટલે કે સાધના અને દિંદુધર્મનાં બલિદારી છે કે તેઓ આ વસ્તુ શરૂઆતથી જ જોડી લીધી. તેણે વળી એ પણ જોડી લીધું છે તે બેમાંથી આચારવિધિને જ તાત્પર્યદર્શક કરી શકાય, નહિ કે સિદ્ધાંતમાત્રને. તેથી તેણે માનસના વિચારો, હતપનાઓ અને ધ્યેયોને પરેપૂર્ણ મુકત રહેવા દીધાં. એ કારણે જ આપણને દિંદુધર્મમાં અંધારામાં અંધી વેદાંતની ચિલચૂલો તથા વિવિધ દર્શનોની મરૂદ્ધિ જોવા મળે છે. પરંતુ કેરળ બૌદ્ધ શાંધ આપણને છદ્ધી સંતુષ્ટ ન કરી શકે. તેથી આપણે જીવનના અપ્તસરો છર્ચા અને પરિણામે પોતપોતાના નિશ્ચિત જીવનમાર્ગો અને અચળ આચારવિધિઓવાળા અસંખ્ય સંપ્રદાયો અૂમા ધયા. આ આચારવિધિઓ જ માનસની સાંપ્રદાયિક માન્યતાઓને વાસ્તવિકરૂપ આપે છે; પરંતુ પાછળથી આપણાલોકોની બુદ્ધિશક્તિ અને માનસશક્તિ અપર હોઈ વિચિત્ર નિશ્ચિંચતા છવાઈ ગઈ અને તેઓએ પોતાના સિદ્ધાંતો બલતાયા છતાં આચારવિધિ બલતાયા જવાનું છોડી દીધું. છવાય સત્તાએ સત્યને પદઅટ્ટ છડ્યું અને સાથે સાથે ધર્મને પણ સત્યઅટ્ટ કર્યો.

પરમતત્ત્વની છપ્પાનાની બાબતમાં અદેશી અને દેવી વચ્ચે બે ધ્રુવ જોડાનું અંતર છે. પરંતુ તેમનું જીવન તપાસશો તો તમને તેમના આચારમાં છોશ તઘવત માત્રમ નહીં પડે. દેવી છવાય અદેશી બની જાય તો પણ તે પ્રમાણે તેના જીવન તત્ત્વના દૃષ્ટિબિંદુમાં છે તેના આચારવિધિમાં છોશ કેરળ નહીં થાય. આપણા ચિલચૂલોએ જીવનમા વ્યવહારિક અને પારમાર્થિક એવા સગવડમયો મેદ શોધી છાદ્યો છે. અને તેથી બ્યારે સ્વામી વિષેછાતંદ આગળ પડિને પોતાની અછર્જવ્યસીતતાના બચાવમાં આ મેદ સ્વ છરતાત્પરેસ્વામીજી પોતાની ધીંગ ગુમાવીબેસ્યા અને ખૂમ ચિડામી જતા. દરેક દર્શનને પોતાને અતુરપ રમ્ભિ દોવાં જોડીએ પરંતુ જેનો પારંગી તેમના અદિસા અને અનેછાન્તવાદને અતુરપ રમ્ભિ મળવી

નથી. 'અદર્શીતિ' એ: સામાન્ય છોટીનું પુરતક છે. વેદાંતીઓએ તો નિષ્કૃસ્તાથી તર્કશુદ્ધ 'રમ્ભિ' વિચારી છાદી, પણ તેઓનુસાર જીવવાનું યતિએ અથવા સંન્યાસીઓ માટે અનામત મળવામાં આમ્મું. અદેશવાદ સ્વીકારનારા શુદ્ધસ્થી વેદાંતીએ તો પોતાના જીવનવિધિમાં છોશ કેરળ નથી કર્યો. આને કારણે દર્શનોની આપ્તી ધર્ચા ધર્ચાપરિવર્તની જીવાજોડી જેવી બની જાય છે.

જૂના જમાનાના માધ્યકારોએ જુવાં જુવાં દર્શનોની તર્કશુદ્ધતા અને તેઓમાં અર્થિત રહેલી સેદ્ધાંતિક માન્યતાઓની એક વાચકતા અમટ કરી આપી છે. પરંતુ દેવેજુવાજુવાદાર્શનિક સિદ્ધાંતો અને વિવિધ સાંપ્રદાયિક માન્યતાઓમાંથી ક્ષલિત થતા મામાજિત આચારો બતાવી આપવાને વખત અર્વાચીન વિચારો માટે ક્યારેના આવી પહોંચ્યા છે. આ નવી દૃષ્ટિથી આપણાં આસ્તિક તેમજ નાસ્તિક દર્શનોના અભ્યાસ કરવામાં આવે તો તેમાંથી નવો તેમજ અપરોક્ષ અર્થ નીકળશે અને આપણો પ્રમાજ પુનરુજ્જીવિત થશે.

દિંદુધર્મ, બૌદ્ધધર્મ, જંબોસ્તીધર્મ, પદ્ધતીધર્મ, ખ્રિસ્તીધર્મ અને સિસ્તામ આ બધાનો તેમજ બીજા બધા ધર્મોના સામાજિક દૃષ્ટિબિંદુથી અભ્યાસ કરવામાં આવે તો જે પ્રશ્નો આજના માનવસમાજને પજવી રહ્યા છે, તેમનો અુછેલ જરૂર મળી આવે.

૨. એ પ્રશ્નો કયા છે ?

મેં ધર્માત્મતા પ્રશ્ન વિષે અત્યાર અગાઝુ અુલેખ કર્યો જ છે, પરંતુ એ ધર્માત્તર તે એક ધર્મમાંથી બીજા ધર્મનું નહીં, પણ અમત્સાંથી સત્યનું, અન્યાયમાંથી ન્યાયનું. એ ધર્માત્તર આપણે નામાજિત, અર્થિક અને રાજકીય ક્ષેત્રોમાં પ્રવર્તાવ્યું છે ? એ બધાં ક્ષેત્રોમાં આજે જે વિખવાદ મચી રહ્યો છે, તેનું કારણ તે ક્ષેત્રોમાં વ્યાપી રહેલી ન્યાયગતનો સંદર્ભ અમાય છે. ડીસુખિએ એમ કહ્યું છેદેવાય છે કે રાજાનું છે તે ગજાને આપો; અને ડીસુખું છે તે ડીસરને આપે. એક દિંદુ શાસ્ત્રવન તો સીધું જ કહી દે છે કે, સગ્ય ચતાવ્યા પછી તો નરકમાં જ જવું પડે છે. જે

નળસ રાજા યહી બીજાઓના જીવન નિષ્ક્રિય કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે તે તરફમાં જાય છે, સપાને જોરે મરી ઢાલેલી રાજાની તિજોરીમાંથી લાન તરીકે મેળવેલું બધું પાન અપવિત્ર છે તથા હોઝી પણ ધર્મમાં પુરુષ તેનો સ્વીકાર કરી શ્રદ્ધ યથા વિનાન રહે તે પછી જગતની આર્થિક પરિસ્થિતિની ઓળખતા આ સર્વધર્મપરિવર્તનો શો નિર્ણય છે ?

મહાન શક્તિશાળી યજ્ઞચક્રો સર્વ પ્રકારના લુહો ની સામે હજુ સુધી ચિન્નઅસરકારક એવી દિલ્લપાનો વલ્લાવી રહી છે અને બીજી બાજુ સર્વ તરફથી સરજામ પૂરપાટ યથાસ્ત્રમાં જ આવે છે આ સર્વધર્મપરિવર્ત પોતાના અપાળને મળે અસરકારક ન બતાવી શકે, પણ તેને એટલું જાહેર તો કરવું જ જોઈએ કે હુકુ એ તો ઘણું સોષણપદ્ધતિરૂપી જગ્ વ્યાપી રાજના વખતોવખત થતા અક્ષતરૂપ છે અને એ રાજ પોતે તૈત્તિક જીવનધોરણને ધોળે સાધવામાં આવેલા અર્ચાઈ મૌલિક જીનને આધારી છે આપણે જાહેર કરવું જોઈએ કે ઈશ્વર અને મનુષ્યમાં અદ્વૈત સંબંધનાં જોઈએ આ બંને જીવનધોરણોને નવેસર તપાસવા જોઈએ સમાજમાં ફેલ થયેલા શીતસહવાર અભિપ્રાય, અને સમાજહિતના આદર્શો સામે સર્વ પાકાર શ્રદ્ધાવધામાં આવે છે પ્રાચીન વ્યવસ્થાને બચાવ માપણે અંતિમચક્રની કે શાન્તિના અર્થ બરી બતાવેલો કર્ય જઈશું તો તે હવે ભાગ્ય આવું તેમ નથી સામાજિક આદર્શની નવી વ્યાખ્યા દ્વારા ધાર્મિક આદર્શોને લોહોના મનમાં સ્વીકાર કરવા જોઈએ આ વાતમાં પણ સંગઠિત વિચાર અને સંગઠિત સંકલ્પ જરૂર મદદ કરી શકે ભાગ વાસના, કે જે વિવાદનો અને તેથી સામાજિક જીનને ખાસ પામે છે, માનનાઓના યજ્ઞ એક બળશાળી અંગ છે, તેમજ આધ્યાત્મિક સંકલ્પ નિષ્ફાળવા માટેની ખાસ સામગ્રી પણ યહી રહે છે, તેના અભાવે કરવામાં આવે છે તેમ મૌલિક દૃષ્ટિ ત્રિદુષ્ટી નહીં, પણ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિ ત્રિદુષ્ટી અધ્યક્ષ કરેલા જોઈએ અને તેને વિશે જાણવાર અજણતા

કરવા જોઈએ આજના મૌલિક તથા ચિન્નચક્રો વાર વલણ તરફ આપણે યુદ્ધભીન ગંધી શક્તિ નથી

જગતના વિવિધ ધર્મો આ રીતે એકતા થશે તેમાંથી બીજું પરિણામ એ નીપજવું જોઈએ કે તરફથી બધા ધર્મોમાં—અરે મૂલતા વિનાના હોવાનો લાભો કરનાર વિચારના ધર્મમાં પણ—એ અંતિમતા અને સત્યના ઓજારવાર હોવાની એ માવના પ્રવર્તે છે, તેમાં પવિત્ર યાત્રા આ પરિવર્તના પ્રયત્નોના પર ખામે બધા ધર્મોમાં યુદ્ધારવાની માવના વ્યાપ્તી જોઈએ, જેમ ધર્મશાસ્ત્રને કારણે જાનનપદ્ધતિઓ અવાર બની છે તેમ આ ભાગ ચિસ્તી પાદરીશો કે કુદિવાદી મરણો કુપર ન છોડી વેવું જોઈએ

ધાર્મિક જીવનની જ ભરપૂરતા બાજુમાં પણ આપણી પરિવર્ત એક આગળ પગલું મરી શકે તેર છેવું સાદું મનુષ્યજાતની શીરજની સેવા કર્યાં કરતાં તાણો પાલિત પશુઓ પણ આ મહાન પરિવર્તના કસોટી તરફ આધારમાં ભાગ માંડી રવા છે એવું હું કહી શકું છું જો ધર્મને અર્થ પ્રેમ, સ્વાસ્થ્ય અને કૃતજ્ઞતા, બધુમાવ તથા અભીમાન કે જેમના અનોખાશક્તિ એક સમય જીવન બને છે તે સર્વ પ્રત્યે હુકુ શ્રમાવ થયો હોય તો જે પાલિત પશુઓએ આપણા જીનને આપણું બધું સુરક્ષિત તથા સહેલું બતાવ્યું છે, તેઓ પ્રત્યે પણ આપણી વર્તણૂક હેવી હોવી જોઈએ એ જાહેર કરવાનો વખત પણ આવી ગયો નથી ? ગાય કે જેને મહાત્મા માપીએ હનુષ્યનું જાણ્ય કરી છે, તેનો સર્વ દેશોના ધાર્મિક મનુષ્યો પાસે સદ્ગુણિત માનવાનો ખાસ લઠ છે તે મનવજાતની બીજી માતા છે તેને સરક્ષણ આપવું અને શાંતિમાં મરવા દેવી એ માનસ મારે શું આટલું બધું અધરું હોતું જોઈએ ? જોરકરને પ્રશ્ન મૌલિક અથવા છે એ નિર્દિવાદ છે જમીન તેમજ પામીની પેશમે રાજ વધતી માનવયુગને શાંત કરવા અપરોક્ષમાં લેવાની જાય છે સમાજધિક બેલાઓ પણ સોષણમાં આવે છે મનુષ્યજાતિએ ઘરતીના પગ અપરથી મનુષ્યમહાન

નામુદ કરવામાં લગભગ સઘળતા પ્રાપ્ત કરી છે. તો ઠાકી નહિ તો મ નમરુદ્ધનના જ એક અંગ રૂપ બનેલા એક પ્રાણીને-ગાયને સુરક્ષિત કરવાનું હવે આપને હાથમા ન લેવું જોઈએ? ન્યાય તથા ધર્મા માટેની પોતાની અરજી ગોમાતા સર્વ દેશોના ધાર્મિક પુરુષોની આ પરિષદ આગળ રજૂ ન કરે તો કયા કરે?

પણ મરીજ બિચારી ગાયની જ વાત શું ઠામ કરીયે? આપને ગુલામોની મુક્તિની વાતો કરીએ છીએ, પરંતુ ગુલામોને સાચે જ મુક્ત કરવામા આભ્યા છે? ગુલામીની પ્રથા તરીકે ગુલામી કદાચ નામશેષ થતી હશે, પણ સામાજિક અને આર્થિક શોષણ સર્વત્ર ચાલી રહ્યું છે. અને શોષિત લોકો ગુલામો નહીં તો બીજું શું છે? એક હહેવાલી ખિસ્તી પ્રજાએ બીજી ખિસ્તી પ્રજા અપર મ્વાર્થ, શોષણ અને સાત્ત્વજ્ઞને અર્થે સીધો હુગલો થયો મજૂરસઘ તેને અટકાવી શક્યો નહીં. ધર્મને સઘ આવા બુદ્ધો અટકાવી શકશે?

ધર્મનીરો છે જેઓ સ્વાર્થત્યાગ અને સ્વાર્થપ્રમાજ શયે છે, તેઓને તો અંતરનાદ જ મોમિવારૂપ હોય છે.

સમાજનાદ એજ આ મધ્ય પ્રશ્નોત્તુ એકમાત્ર નિરાકરણ છે સમાજવાદ મરિખ્યનો ધર્મ યત્તી મેમવાની તૈયારીમા છે જગતના પ્રચલિત ધર્મોત્તુ વલણ આ નવી શક્તિ અને નવા આદર્શની વાગત મા લેવું હશે? મને એમ લાગે છે કે આપને અર સમાજવાદને અપનાવી શકીએ તથા સમાજવાદને ધાર્મિક રીતે પ્રસ્થાપિત કરાવનો આપનો પોતાનો જ સ્વતંત્ર માર્ગ વિઠસાવી શકીએ જેને શાસ્ત્રીય સમાજવાદ

*

જ્યારે આપને ધર્મો એવો બહુવચનો પ્રયોગ કરીએ છીએ, ત્યારે આપને હિંદુધર્મ, ખ્રિસ્તીધર્મ, ખિસ્તીધર્મ વગેરે પ્રચલિત ધર્મોત્તુ જ ખ્યાલ કરીએ છીએ પરંતુ આ પ્રચલિત ધર્મોત્તુ ઠોચતા હેબ્બ ખુદા જ પાયાઓ અપર નવા જ ધર્મો વિઠસતા જાય છે માનવતાનો ધર્મ જીવનના બધા પ્રશ્નોત્તુ સતોષકારક નિરાકરણ આપવાનો વાવો કરતી એક

હહેવામા આવે છે તેને એવી અપર વિચારપદ્ધતિ અને નવી વિમલની નિષ્કૃષ્ટ ધર્મપદ્ધતિ યોજી ઠાકી છે કે જે પરિણમે મયંકર નીરડે તેમ છે બધા ધર્મોને માટે તે એક મારે પડકારરૂપ છે. બધા ધર્મો સમાજવાદને હિંમતપૂર્વક સ્વીકારી લગી જીવનને નવી દોસ્તગી નહીં આપે તો તે બધાને સમ્મતિયાનમા સામાજિક વિભાગના પ્રાચીન અવશેષોની દશાર્થી સતોષ માનવો પડશે પ્રાચીન આદર્શ તો મોજૂદ છે, તેમ જ અદ્યતની આવરુજતાઓને માટે જોઈએ તેથી પણ વધુ પૂરતો પરંતુ તેની પાછળનો પ્રાચીન ખુસ્સા, જો છદી હતો તો તે હવે ચાલ્યો ગયો છે, અને ધાર્મિક પુરુષોએ મરીશોની નિઃસંકાય તથા નિરાશામરી સ્થિતિ વિરે દરકાર કરવાતુ પણ છોડી દીધું છે. સદમાવની માત્ર વાતો, અને અન્યોન્ય પ્રશ્ન સા તથા ધર્મ વિષયક તાત્ત્વિક ઠ વાર્શનિક ચર્ચાઓ એ પોતે ગમે તેટલાં સારાં હોય તો પણ ધર્મોની પરિષદ માટે એટલો ધર્મક્રમપૂરતો તો ન જ હહેવાય.

દરેક ધર્મમા પ્રાચીન શાસ્ત્રોના નવી રીતે અર્થ કરવાનો પ્રયત્ન કરાય છે. તેથી દરેક ધર્મ ધર્મોત્તુ અર્થજ્યાખ્યાની નોતપોતાની નવી રીતોત્તુ વિઠસાવતો જાય છે પરંતુ શાસ્ત્રિયાત્તુ ખ્યાખ્યા અને શાસ્ત્ર વાઠયોના અર્થ અપર જ આધાર સમવાને બદલે આપને માનરશાસ્ત્ર, સમાજવિદ્યા, જળા, વિઠાસવાદ અને તે સૌ કરતાં વધારે આધ્યાત્મિક અનુભવની મદદ સ્વીકારતી જોઈએ અને આજના ધર્મોના સિદ્ધાંતો અને આચારવિધિઓ અપર પ્રકાશ પાડવો જોઈએ

*

સર્વળ પોજના છે. જળા એ બીજો ધર્મ છે કે જે જીવનમા સગતિ સ્થાપી આપવાનો અને માનવવિઠાસના પ્રશ્નોત્તુ નિરાકરણ પૂર પાડવાનો વાવો કરે છે. અવશજાનન એ કદાચ આધુનિક યુગનો સૌથી વધારે લોકપ્રિય અને સહિતસાળો ધર્મ છે માણસને વાસસામાં જે ઠાકી દુઃખો મળ્યાં છે કે જે તેને પોતાને માટે અર્પા થયાં છે, તે બધાનો મુખાય

યોગ્ય કાયદાકાનૂનોથી હજવાનું વિચારવામાં આવે છે, રોજ નસા થતા કાયદાકાનૂનોથી આખા જીવનને નિયંત્રિત કરવાનું શિષ્ટાચારમાં આવે - છે માનવને લાભની વગવળી ઓછી પણ છે વરેલું વસ્તુ માટે પાત્રાસમાં જ વરેલું વેશમાં વેડી સત્તા થયી બેગી છે. રોજ આપણને કાયદાકાનૂનોની નિષ્ક્રિયતાનો અનુભવ થતો જાય છે છતાં આપણે આપણી સર્વોત્તમ શક્તિ કાયદાપદ્ધતિને રિક્તમાવવામાં અને કાનૂનમાં લાવવામાં ખર્ચાંકિ છીએ.

આપણામાં એવી દૃઢ માન્યતા જામી જાય છે કે વહેમો હવે જલેદી નાશ પામતા જાય છે, પરંતુ આપણે નસા વહેમોની જગ્યા કરતાં માટે જ જૂના વહેમોને દૂર કરવામાં કાનૂન હોઝીએ છીએ, અને હોમોનું સામાજિક મેશીની પેડે રિજીની જ રહ્યું હોય છે.

મારી પોતાની એકમાત્ર આશા તો છેનવખીનો પર્મ ધીમેધીમે પ્રચારમાં આવશે જાય તેમાં સહેલી છે પરંતુ એ છેનવખી તે છેનવખીખાતાના પ્રાપ્તોના હાથમાં સહેલી છેનવખી નહીં, પરંતુ વધારે સાચા જીવનના-આધ્યાત્મિક જીવનના-દંડુ થોડા એવા પેશબરોએ ક્રેતાવેલી છેનવખી આ છેનવખી વૈષ્ણિક તેમ જ સામાજિક તથા રાષ્ટ્રીય તેમ જ આંતરરાષ્ટ્રીય એમ સમગ્ર મનુષ્યને છેનવખીનો અિશાદો રાખે છે આ દૃષ્ટિરિદુથી જોઈએ તો યાન મંચિત અને ઈર્મ એ આત્મોન્નતિના વૈષ્ણિક માર્ગો નથી, પરંતુ આત્મવિકાસની આપણી સાધનારૂપી "હીતના ખુદા ખુદા પાસા જ છે".

મત્વ અને અહિમામાં નિજ એ ઠાકી બૌદ્ધિક મિદ્ધાતો નથી તે તો માનસજાતની જાનમાં આવેલા અમેશ્વ આવારો છે સર્વ પ્રકારના ધાર્મિક જીવન અને આવારના એ નિષ્કર્ષ છે અને વ્યક્તિ તેમ જ સમુદાયના જીવનમાં એ આવાર વાખત કરવાનું એકમાત્ર સાધન છેનવખી જ છે.

માનવનાત ધર્મગાવનને પુનરુજ્જીવિત થવા માટે નવું વલણ અને નવી અિદિપતી રાહ જોઈ

રહી હોય એમ લાગે છે પ્રાચીન તોછો બગસાળી સાહજિક વૃત્તિઓ અને વીજળીની પેડે ઇચ્છો જતી સ્ફુરતાઓના જમાનાની કાવ્યામાં હતા તેઓ તીવ્ર ધ્યાન ને અનંતના રહસ્યમાં દૂબળી માનવાનો પ્રયત્ન કરતા એવી ધ્યાનશક્તિ જોમશાળી પ્રારમ્ભિક જમાના નું વલણ હોય છે તેઓએ ઓછી ખૂટ રીતે અત સ્ફુરતાની અિદિય પ્રાપ્ત કરી હતી છે જે આપણે જોઈ બેઠા છીએ મોદેરિસ, જરુસ્ત, બુદ્ધ અને મુખનિવદલાળ પછીના વખતના અિદિઓના જમાનાથી માંડીને મનુષ્યજાતિએ તર્કપ્રધાન યુગમાં પ્રવેશ કર્યો છે એ યુગની પ્રાછળ પ્રાછળ એક બાજુ સમજનનો જમાનો આવ્યો અને બીજી બાજુ કતામતક અવિષ્કારનો જમાનો આવ્યો એમ હલી રાઠાય ત્યારબાદ વિઠાસવાનો સિદ્ધાંત પ્રવાત્મા આવ્યો અને તેને આપણને ક્રિતિકાસિદ્ધ દૃષ્ટિરિદુ અપ્પુ છે જેનાથી પ્રાચીન બહુ પરિચિત નહોતા કતામતક દૃષ્ટિ અને અંતર રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિરિદુ એ આજની માનવજાતના મુખ્ય તક્ષણો છે ધર્મોએ જો કલ્પયુક્તલુ હોય અને માનવજાતિને પુનરુજ્જીવિત કરતી હોય તો તેમને આ જમાનાનું વલણ સ્વેચ્છાએ જીવનનો નવો માર્ગ વર્ણવેલા જોઈએ આજના મોટાભાગના માનવ સમુદાયમાં અને તેને દોરવા અિજ્ઞાનના રિદ્ધિનોમાં તો મુખ્યત્વે કરીને, ધર્મની ઈમત બહુ ઓછી થઈ ગઈ છે એ વસ્તુ નાકબૂલ કરી રાઠાય તેમ નથી ધર્મો બહુ લાલો વખત પોતાના હંમેસા બધ કરીને બેસી રહ્યા છે અને તેથી જ આજે તેમને માત્રમ પાડુ જાય છે કે, તેમની પાને છીમતી માત હોવા છતાં તેઓ પ્રાણમાં આશળ વધવાને બદલે વહેળમાં પાછા તળાતા જાય છે વરવાળ મનુષ્યજાતિએ વિજ્ઞાન, રાજકારણ અને પ્રચૂર ધનસ પતિને જ પોતાનો પ્રતિનિધિ મુખ્ય ક્ષેત્ર બનાવી દીધા છે એવે હવે તો ધર્મો માનવજાતની આ મુખ્ય પ્રવૃત્તિઓના અર્થ કરી બદલે, તેમની વચે મેળ લેસારી આપે અને તેમને કાનૂનમાં લાવી શકે તો જ પોતાનું મુખ્ય સ્થાન પુન પ્રાપ્ત કરી શકે.

ટુંકી વાર્તામાં રસાસ્વાદ*

શ્રી. જયેષ્ઠારામ મણિશંકર ઉપાધ્યાય

બી. એ., બી. ઈ.; એમ. આર. એસ. ઈ. (હૃદય)

(અનુસંધાન, માર્ચ પૃષ્ઠાંક ૨૭૦)

૪

પ્રસ્તુત નિબંધના ત્રીજા હપ્તાની શરૂઆતમાં જ નહીં ધારેલી એવી ભાંજગઠ મનમાં ઉભી થાય છે. પ્રશ્ન એ છે કે રસનો આસ્વાદ કેને કહેવો, અને તેની પ્રાપ્તિ વાચકને થાય છે એનો પૂરાવો શો? રચૂલ તેમજ સૂક્ષ્મ બાબતોમાં રસ અને તેની પ્રાપ્તિનો પ્રયોગ વ્યવહારની સામાન્ય ભાષામાં આપણે કરીએ છીએ, છતાં કઈ રીતિમાં આસ્વાદ રહેલો છે એ પ્રાયશઃ સુઝવણું છે.

સ્વાદ એ મનની અભિરુચિને પ્રેરનારું કારણ છે. એને પારખનારી ક્ષિયા આસ્વાદમાં રહેલી છે; રસની પ્રાપ્તિ એ આસ્વાદનું પરિણામ છે. એટલે પ્રાપ્તિ પહેલાંની પૂર્વ સ્થિતિ અર્થાત રસનો સાધાત્મક કરવા પ્રયત્ન કે પરાક્ષ જે કાંઈ પ્રક્રિયા કરવી પડે તે, અને તેને લીધે અનુભવાતો આનંદ એને રસસ્વાદ કહીએ તો ચાલે?

જમતના વિવિધ પદાર્થોમાં જે સરસતા છે તે મેળવવા પ્રાણીમાત્રની તમજા હોય છે. સાહિત્યની સૃષ્ટિમાં આવી સરસતાને રસ કહીએ તો એનો અનુભવ કરવા દરેક બાવકને જરૂર થાય એ સર્વથા સ્વાભાવિક છે. રસાનુભવની આ સહજગતિને લીધે સ્વાદ અને આસ્વાદની અંખના થાય છે. ભૌતિક પદાર્થોમાં ચર્બુદાદિ અને માનસિક બાબતોમાં વિમર્શન વગેરે આસ્વાદનાં અધિષ્ઠાન છે. વ્યવહારજગતમાં અતૃપ્તિ અથવા નિવર્તિના નિર્માણમાં અસંતોષ છત્પાદિ આસ્વાદનાં ઉત્તેજક તત્ત્વો છે. પણ એના અનુભવનો આનંદ આત્મગત છે એટલો જ એના રચનાકૌશલમાં છે.

રચનાકૌશલ દ્વિવિધ છે: બહિર્ગત અને અંતર્ગત. આકૃતિની સુંદરતા, પ્રથમ દૃષ્ટિએ, બહિર્ગત લક્ષણોથી પરખાય છે. 'આકૃતિર્ગુણાન્ કપયતિ' એ સંસ્કૃત હકિત, અથવા 'Face is the index of the mind' એ અંગ્રેજી વચન સર્વાંશ સાચું નથી, તે-પણ આકૃતિના બાહ્ય રૂપરંગને અંશતઃ લાગૂ પડે છે. પદ્ધતિલિપ્ત, સંબંધલંકાર, સ્વોદ્યતા વગેરે રચનાકૌશલ કે સયોજનનાં બહિર્ગત લક્ષણો છે. ભાવમાં ઔચિત્ય, બનાવોમાં પ્રતીતિ અને કથનમાં વેગ એ એનાં આંતર લક્ષણો છે. બાહ્ય તેમજ આંતર રૂણોને લીધે બાવકની આસ્વાદજરૂર સંતોષાય છે. સંતોષનો આપો અનુભવ એ જ રસાસ્વાદ છે.

સાહિત્યાકૃતિના રસાસ્વાદમાં એક બીજી વિશેષતા છે. તૃપ્તિનો અનુભવ આસ્વાદમાં છે, તોપણ એ અનુભવ આકૃતિનાં બાહ્ય તેમજ આંતર લક્ષણોથી ભિન્ન છે. રૂપ અને રાગથી

પરોડા લાવે છે, અને કરણાન્ત સમાપનની પગકાજીમાં નીતિ-અંતીતિનો કોપડો અનુસર જ રહે છે આ કરતાં પશુ વધારે હિતજનક પ્રારભ 'પાપને પન્થે' ૧૬ માં ઉપસ્થિત કરેલા સવાદમાં જણાય છે—

“કોણે કહ્યું કે જગતના મણકું ન્યાય અને નીતિ પર થયા છે ? કોણે કહ્યું કે દુનિયાના શાસ્ત્ર નીતિ અને ન્યાયને ઘોરણે ચાલી રહ્યા છે ? કોણે કહ્યું કે માનવજીવન પાપ ને યુષ્મ વચ્ચે ઝૂલી રહ્યું છે ? મૂર્ખ માનવી રી રહે છે કે જ્ઞાનિયતા ન્યાયી છે, એની તુલા મૂઠાં શ્રીમત કે નિર્વન, સમજ કે નિર્બળ, મહાન કે પાપ સહુ સરખા છે સદતર ઓઢુ એને ત્યાં માણસ માણસને માપવાના કાટયા જુદા છે ”

ઉપરોક્ત પ્રમખર પરાયી ઉપનવેશે આ સવાદ જ વાર્તાનું કેન્દ્ર છે ઇશ્વરના અવિચળ શક્તિ ધરાવતા બીજાકનું પરિવર્તન

“કદા ઇશ્વર હોય અને તે ન્યાયી હોય તો વનથી-સને મ્હારા જીવનમાંથી ઝૂટવી લેવી એ કયો ન્યાય ? શું મરીનના જીવનમાં પ્રેમ-નેય સ્થાન નથી ? નૈતિક દૃષ્ટિએ મ્હો કયું પાપ કર્યું કે તેના પ્રતીકાર રૂપે મ્હને જેલ મળી ? ઇશ્વર હોય તો તેને ન્યાય ગમતો નથી, તેણે દીવમાં દયા વસતી નથી. ઇશ્વર હોય તો તે મેલા મનનો નિર્દોષ ને ભુલ્યો છે ”

વગેરે વચનોથી સ્વાભાવિક જણાશે અને તેથી જ ‘શું જગતના અન્યાયનો પ્રતિઉત્તર પાપનો પથ છે ?’ એ પ્રશ્ન-ધડીબગ ગળે ન ઉતરે તોપણ સહજ્યને વિચાર કરતો બનાવે છે

એ જ લેખકની ‘અંતિમ કરાર’ ૧૭ નામક વાર્તા

૧૬ રા લલિતમોહન ગાંધી, જીધા ચરમા ૫
૨૧૦-૨૧૦

૧૭ રા લલિતમોહન ગાંધી, જીધા ચરમા ૫
૧૦૨-૧૨૦

સંબોધન ઉક્તિ (Apostrophe) નો નમૂનો છે, અને ‘ઉધા ચરમા’ની શરુઆત “સારી દુનિયાએ દિવાના ગણેલા દિવાના નથી હોતા, અને કાલા મનવા કાલા નથી હોતા” એમ વિધિવાક્યના દૃષ્ટિકોણથી કરેલી છે સારણ કે, વાર્તાના પ્રસ્તાવને સવિશેષ આર્થિક બનાવના પ્રત્યક્ષ કથન કે વર્ણનને બદલે વિશેષી વાક્યો, કોઈ કોપડો, સવાદ કે સંબોધન ઉક્તિનો વાર્તાવિધાપકો આશ્રય લે છે, કોઈ વાર વાર્તાના અવનમનથી-જને જ શરુઆતમાં પ્રશ્નરૂપે મૂકે છે, અથવા એકાદ વિધિવાક્ય મારફત સમગ્ર નિરૂપણ વિશે દૃષ્ટિકોણ કરેલો જણાય છે પ્રસ્તાવની સાથોસાથ વાર્તાના દૃષ્ટ ઉપર પાત્ર, પરિસ્થિતિ કે બનાવ પ્રત્યક્ષ થાય છે એ જણના વ્યવહારમાં પ્રત્યા પાત્રક બળો નિરૂદ્ધ રહેવા હોય છે અથવા એને પ્રતિકૂળ ધમ્મના કે સન્મેશ ઉપજવવામાં આવે છે આવા વિશેષી તત્વોના સસરથી વાર્તાના મધ્યભાગમાં અથડાવ્યથી કે ધર્મણ થાય છે આ પ્રકારનું ધર્મણ આસ્વાદના આરોહ-અવરોહને ખૂમળ વેગ આપે છે અને તે વાર્તાની ધમ્મનાએને રસની પરાકાષ્ટાએ પહોંચાડી, લાવકને તદ્દપ બનાવે છે ધર્મણ એ સયોગ્યની ખોટી ભૂમિમાં છે, અને વાર્તાના સમગ્ર પ્રવાહનું ચિરોર્થિદુમાં સકાન્ત થવું તે એની અવધિ છે ‘ગોપાલજી’ તથા ‘અનીતિના માપ’ના પૃથકરણમાં બતાવે છે તેમ આ સ્થિતિયે, કુચળ સજા, સકપનામાં એકાએક પરોડા લાવે છે અને તે માટે (૧) એકાદ જૂલ, (૨) આકસ્મિક બનાવ, (૩) અમાનુરી તત્ત્વ વગેરે મુક્તિ પ્રયુક્તિઓ યોજે છે આને લીધે વાચક ન પારેલું પરિણામ સમાપનમાં આવે છે અને એમાં જ સયોગ્યની કુશળતા છે આ વિશે થોડાક ઉદાહરણો નોંધ લઈએ—

‘એક જૂલ’ (તલુખા મહા ૧ પૃ ૧૨૩-૨૮)

મા મુનિસિપાલિટીનો નવો અમલદાર પ્યારેમોહન શાકમારફિટમાં બસીની દુકાન પાસે બાવી પૂછે છે—

‘તમે શાક સારુ જ વેચો છો કે ?’

“જી હા” બસીએ ધીમેથી મુંઝવણમાં જવાન આપ્યો

“ મને ઝોળખો છે ? ”

“ તમને ન ઝોળખું તો કોને ઝોળખું ? તમે પ્યારેમોહન ! ”

આ ન્હાના સરખા વાક્યોના સવાલ જવાબમાં જ વાચકની સામે આવે જૂતકાળ ખડો યાદ છે. ‘ તમને ન ઝોળખું તો કોને ઝોળખું ? ’ વગેરેમાં ખરેખરે લાવે દોહાવામાન થતું જણાય છે તે સાથે વાચકની લાગણી વેધકતાની પરિસીમાએ પહોંચે છે. હવે શું બનશે એમ ક્ષણવાર વિમાસણ યાદ છે. એ વખતે બંસીનો છેવટનો અતિસૂચક પ્રશ્ન “ પરણેલા લાગે છે ” તે વાચકની છતાસાને પારાવાર વધારી મૂકે છે. અને પ્યારેલાલના કુટુંબી અપરિચિત રહેમાનનો ઉત્તર “ કેમ નહિ ? આ નાનો છોકરો છે તે ? ” એ આખી વાર્તાની નિવામક છે. આસ્વાદની ટોચે પહોંચેલા રસપ્રવાહમાં આ પ્રશ્નોત્તરથી અજબ અને અણધાર્યો પલટો આવે છે. રહેમાનની આ ભૂલ સંયોજનમાં હેતુપૂર્વક મૂકેલી છે એમ જણાઈ આવશે. એજ પ્રમાણે ‘ હૃદય-પલટો ’ (તથુખા મંડળ ૧ પૃ. ૨૨૨-૨૪૨)માં દોહલતા મુખમંથી “ ઈન, ઈન ”નો સંદેહાચ્ચાર, ‘ માનવતાના રાહ ’ (જીધા ચરમા પૃ. ૧૯૭-૨૧૬)માં સનાતન આત્મહત્યા કરવા તૈયાર થાય છે ત્યારે માયાનું આગમન, ‘ પરિવર્તન ’^{૧૮} (મારી એક વાર્તા પૃ. ૧૪૨-૧૬૨)માં પ્રે. ધનજયનો મિત્રાક્ષી સાથે મેળાપ, વગેરે વાર્તાના પ્રવાહને પલટાવે છે. આ પલટો કોઈ ભૂલને લીધે નહીં, પણ એકાદ આકસ્મિક બનાવને આભારી છે. આવી ઘટના વાર્તાના અમુક જ ભાગમાં આવવી જોઈએ એમ સિદ્ધાન્ત તરીકે કહી ન શકાય, પણ એ ઘટનાથી પ્રવાહમાં ઉલટું કે અણધાર્યું પરિવર્તન આવે છે એમ તાર્કિક છે. ‘ કુલાંગાર ’ (દિરેન્દ્રી વાતો લા. ૨, પૃ. ૧૨૩-૧૫૭)માં અવનત હરિજન બાળકોને માતાજીના મંદિરમાં ઘસડી લાવે છે તે બનાવ વાર્તાના પાંચ

દરજો પૈકી બીજામાં અર્થાત્ વાર્તાના ૫૬૨મે પાને છે. વળી આ ઘટના આકસ્મિકને બદલે આગનુ જેવી લાગે છે. ‘ હૃદય પલટો ’ (દિરેન્દ્રી વાતો લા. ૨, પૃ. ૧-૧૪)માં જેનીને પ્રસન્તિની પીડા, અને અળદુલની નિરુપાર્થ સેવા એ આગનુક બનાવ છે પણ સંયોજનમાં હેતુપરસ્પર મૂકાયેલા હોવાથી એ ભાગ કોઈ નથી, પણ વાર્તાનો ઘટક અંશ છે ‘ મદલરેન્દ્ર ’ (તથુખા મંડળ ૧, પૃ. ૧૩૯-૧૫૨)માં દુલારીનું લાવપરિવર્તન વધારે ઝીણવટથી સધાયું છે. આનંદમોહનની ઉદારતાનું પ્રત્યક્ષ દર્શન દુલારીના મુખાનું વિષ ઉતારે છે એ ખરું, પણ એ પ્રસંગ આનંદમોહનના પાત્રત્વમાં એટલો બધો વણાઈ ગયો છે કે એ આકસ્મિક કે આગનુક લાગતો નથી. ‘ જોદ્દીવા ફકીર ’ની પૈસા માટે સર્વોએ ખેદશ્કારી એ વિશિષ્ટ અંશને લીધે જ દુલારી બોલી ઉઠે છે

“ પૈસા ઉદાર ! અહીં પૈસામાં દિવસ કાઢવો છે શું ? ”^{૧૯}

અમાનુષી તત્ત્વનો પ્રવેશ તે પ્રવાહમાં અણધાર્યું પરિવર્તન લાવવાની ત્રીજી આવી છે. આપણા વાર્તા-સર્જકોએ આ તત્ત્વનો ઉપયોગ સમાપનમાં કર્યો છે. ‘ પોસ્ટ ઓફિસ ’ (તથુખા મંડળ ૧, પૃ. ૧-૧૩)માં પોસ્ટ માસ્ટરને મૃત્યુ પામેલા અલીની માનિત, ‘ અખંડ ભયોત ’ (તથુખા મંડળ ૧, પૃ. ૫૫-૬૭)માં (સાવિત્રીની) “ આજ આસપાસની રંગની એક મૂર્તિ-પવન જેવી પાતળી અને પાણી જેવી પાર-દર્શક-ત્યાં ઉભી હતી ”, ‘ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ ’ (તથુખા મંડળ ૪, પૃ. ૨૦૬-૨૧૭)માં ઇન્સ્પેક્ટરની “ પાછળ ત્રિવિક્રમની ભભટી આંખોનો આભાસ ”, ‘ સુલોચના ’ (જીધા ચરમા, પૃ. ૬૫-૮૦)માં તેની આંખોમાંથી અને ફરાસના મુખમાંથી નીકળતો

૧૮. અણધાર્યાના પાંચ આના પ્રમાણે રેખના અહીં પૈસા નહીં, પણ સાદા આકા પાઈ લગભગ યાદ. પણ ‘ અણધાર્યાના દિવસ આકા ’ એ સામાન્ય પ્રાન્તિકે અનવધાનથી ગણતરી દોષ થયો છે. પણ ‘ સર્વન ’ ને બદલે ભણી લેકેને સૂચનનો ખોટો પ્રચાર કરનાર લેખકોની તુલનામાં આને અનવધાનનો નમૂનો કહેવાય.

૧૮. પચ્ચીસ લેખકોની એમના મત પ્રમાણે એમની મેક વાર્તાનો સમઢ. (વૌતા એન્ડ કું. પબ્લિકશર્સ, લિમિટેડ).

તેમનો અપાર, 'મહુનો દરવાન' * (જાકૃત) માં
 "ચિત્ર જોના વિદ્યાન તપનીએ લોકોના કન્યા
 કાંઈક વધારે જોયુ લક્ષ્યના હૃદયમાંથી કેઈ પણ
 ઇચ્છા નીકળી સિદ્ધાસન પર રિયન થઈ મૂર્તિરૂપે
 ધટ થઈ જતો તેણે જોયો." વગેરેમાં કેઈ અમાનુષી
 કે અતીક્રિય તત્ત્વના ઉપયોગથી પ્રવાહમાં પડ્યા લાવી,
 વાર્તાનો અત સાધી શકાયો છે

આવા અમાનુષી તત્ત્વનું પ્રયોગન સમજવાની
 જરૂર છે તે દૈવી તેમજ આસુરી હોય છે આસુરી
 તત્ત્વો પાત્રને ઊંચે રસે દેહે છે તે શેક્ષપિયરના
 નાટકોમાં ખતાવેલું છે પણ આપણા વાર્તાલેખકો
 એ તત્ત્વના ઉપયોગથી જન્માન્તરની વાસનાઓનો
 ખુલાસો કરે છે "જીવન પરજીવન એ એક અખડિત
 વહેલું છે કે લોકો" * એ સિદ્ધાન્તનું પ્રમાણતર
 દર્શન ફગવે છે 'અખડ જ્યોત' માં વાદળી અને
 પૃથ્વી વચ્ચે કેખાતી સાવિત્રીની મૂર્તિ અને એના
 શબ્દો મુગ્ધ બીજા ફિક્સતા પત્ની હરીકૃત વગેરે
 કેવળ કાર્પનિક માનિયે તેણે એ કાર્પન પુન
 જીવનના સિદ્ધાન્ત પર ચ્ચાયેલી છે એટલે પદર
 વર્ષ પછી સાવિત્રીની પ્રતિકૃતિમાં દેખીજીવનની
 જ્યોત શી ગતિ અખડિત ગ્રહે છે એનો કાંઈક
 ખુલાસો છે પણ એ ખુલાસો અર્થવાદ પૂરતો છે,
 હુદ્દિગમ્ય નથી તેથી આવા તત્ત્વના ઉપયોગથી
 સંયોજનની ઘટના પ્રતીતિમાં ન ઉતરે તો સમાપ્ત
 ભાગ કૃત્રિમ કે શિથિલ બની જવાનો સંભવ છે

૬

સંયોજનની ચર્ચા ઉપરથી માત્રમ પડશે કે
 અવ્યવસ્થાની એ વાર્તાનું પ્રલવચ્ચાન છે, પ્રસ્તાવ,
 ધર્મિક અને પરાકાષ્ઠા એ એના વિદ્યાસની જલ્પ
 ભૂમિકા છે, અને પાત્ર, પ્રસંગ કે પરિસ્થિતિ એ એના
 અનુપાન છે એટલા માટે વિદ્યાસની ભૂમિકામાંથી
 કમર પસાર થઈ, અનુપાનના અગોચરી યથોક્તિ
 પોષણ મેળવ્યું હોય તે જ (બીજા) ટુકડી વાર્તાનો

નમૂનો કહેવાય અને આગવાદવાન બને આ દૃષ્ટિએ
 એક જ અવ્યવસ્થાની આધારે ચ્ચાયેલી બધી
 વાર્તાઓ વિશેષ અર્થમાં ટુકડી વાર્તા બનતી નથી.
 અથવા તો પાત્ર, પ્રસંગ કે પરિસ્થિતિ બીજાના એકાદ
 અસમાપ્ત આધારો-બીજા અગોચરી નિરપેક્ષ
 ગતિ-કરે તો તે સાદી વાર્તાનું વર્ણન બની જાય છે
 તેજ પ્રમાણે સંયોજનની મુક્તિ પ્રમુક્તિઓનો અકુશલ
 ઉપયોગ અથવા ઘટનામાં અનોચિત વગેરે સ્થપવાદને
 કમજાવે છે આમ, સાદી અને ટુકડી વાર્તાના તફાવત
 એના સંયોજનમાં ગ્રહેલો છે એમ કહિત થાય છે
 તે નીચેના ઉદાહરણોથી સ્પષ્ટ થશે—

'કેટલી અને કિરીટ' (મારી મેઠ વાર્તા, ૫
 ૭૬-૧૨૦) * માં જ્ઞાન્તભૂત બીજા છે ક'પનાને
 ઉતેજે એવા અપાઞ વર્ણનો છે બાણજીને જુવાને
 એવા શબ્દાવકાર છે અપૂર્વ અવકાર એટલે ધરેલું
 તેમજ મીઠી વચ્ચાદિતું પ્રદર્શન પણ એમાં છે
 હસે દમ્પતીનું વર્ણન કરું તેવા વર્ણનની રૂપરેખા
 એમાં મળી આવે છે તે સાથે ગોવર્ધનગમની રીંચી
 તેમજ અવતરણ વાગ્યો, તથા કવિ ન્હાનાલાલના
 સાચા ખોટા શબ્દપ્રયોગ એ બધુપ આ વાર્તામાં છે
 છતાં વીસમી સદીમાં દોગચેરી કેટલીના ભાવ અને
 ભાવના રચ્યમિતી નવી જેવા લાગે છે એમાં નથી
 સ્વાભાવિકતા કે નથી ઉક્તિ લાગણીનું વહન થયેલું
 મૂનો કિરીટ, છેલ્લી ધડીએ, કુછ ઉડે છે તે તથા
 નવતીતરાવના સ્વભાવવાળા ધર્મીઓ પતિ પોતાની
 પત્ની જુદી રહે તે વિશે આખરિયામણ કરે તે
 વાર્તાના બનાવો સાથે સંગત થતા નથી વાર્તાની
 શરૂઆતમાં નિર્ણય બધુવા અણુવગ બની આવેલા
 કિરીટ પાસે કેટલીના વખાણ કરે-શા માટે તે જો કે
 કહ્યું નથી તેણે-તે સ્વીકારી લાઈએ, છતાં મુન્ધા
 વચ્ચાએ પહોંચેલી બધુવા-કેટલી ગ્રેગિત-અભિસારિ-
 કાનું કામ કરે એ સપણ હુદ્દિગમ્ય નથી આમ
 અચિત્તવના અખાવે રસનિખપ્તિમાં વિશેષ થાય છે
 એટલે ટુકડી વાર્તાના આવશ્યક તત્ત્વો વિશ્વમાન છતાં
 આખી વાર્તા સુદર વર્ણનના નમૂનો બને છે

* શ. રમણલાલ વ દેસાઈ

‘પગલીનો પાંખાર’ (આવણી મેળો, ૫-૨-૮) ૨૨ માં ‘ડેસાએ બોળિયું બદલ્યું’ એ ઉવટના વાક્ય પર આખી વાર્તાની સંકલ્પ છે. એ વચન પોતેજ શ્વેતાન્તમૂલક બીજ છે. એમાં વાસનાનું જીવન છે. એની ઉત્કટતા પૌત્રનું મુખ જોવાની અભિલાષામાં બદલ થાય છે. પૌત્રનો અભાવ શાન્તા-રામ ઠાસાને છેલ્લા શ્વાસ સુધી કેટલો વિદુષ્ય બનાવે છે તેનું સમીકા નિરૂપણ આમાં છે. છતાં ડેસાની અસતતા પ્રત્યાઘાત, ઇશારા રૂપે પલ્લુ, વાર્તામાં નથી એટલે એની નિરાધારતા વેધક બનાવાને બદલે દ્વાપાય બને છે. સંતાન માટેની તાલાવેલી ‘સુજન-જૂની ઝંખના’ (પૂર્ણાની, ૫-૧૨૩-૧૪૨) ૨૩માં ને રીને મૂકવામાં આવી છે તે વાચકને સીધો જ સ્પર્શ કરે છે :

“તરસાને ફેવાડે ફેવાડે બાળકના સાદ પડતા-
એની અંધિમાં ને અથકપ્ટે બાળક
રમતાં. એને અંધારે અને વેણીએ બાળક
સંતાતાં. એના હોઠ બાળકને ચુંબવા
તલસના હોય એમ કંપતા. એના કંઠમાં
હાલરાંની કડીઓ આવી અટકી હતી,
પણ હૈયું તો અવિરત હાલરાંની દલકે
હીંચાળ કરતું. ઉંઘમાંથી હલતાં એને
બાળક ચાદ આવતું. ઉંઘમાં એના કલે-
વરો બાળકની હુંફ નોંધતી હતી.....
.....રશમી ચણીઓ, ઝરીઝરેલું
ઝમકું, કે ઝીંભની સાડી ને તનસુખનો
કાશમીશનો કોટ બગાડી મૂકે ને પછી
બન્ને જણાં દસલા લાગે, એક એક ગાલે
એક અંગળી અગાડી ‘હુઆ નો હિશાબ
આપી ચૂકીએ શે; એ લકાએ હૈયું ધર-
વવાની ધીરજ, તરસાપી હવે હાથ
નહોતી રહેતી.”

“બંને ઇશારું નહિ માય તો ?” એ પ્રશ્ન

“અંધારું ભીજી બરી, સપાનાં ચરણ
ધોવાં હોય ને અંધારું સાજા મુખે.”

“બા” કહી વાતાવરણને વર્ણવે એ બાળક
ફેડું હશે ? એનાં પગલાં ઝીલતી બૂમતાએ
ફેવાં પૂણ્ય કર્યા હશે ? અરેરે, ભગવાન,
મારે ત્યાં ને ઝગલીઓ ભરાય તો એને
એક એક પગલે મોતી વેડે. એની એક
એક રજે હું રજેરાઉ.”

તારીહદયમાં અપ્રધ્ય માટેની ઊંડી અને મર્મ-
બેદી ઝંખના ‘ધન્યાસ્તદ્વદ્વજસા મલિની ભવન્તિ’
એ એક જ વચનમાં કાળિદાસે મૂકી છે તેનું ચચાર્થ
પ્રતિબિંબ અને પૃથક્કરણ આમાં નથી એમ કોણ
કહેશે ? છતાં લાગણીનો આ અોધ માત્ર આવેશ છે
અને અવલંબનબીજનું અંશતઃ દર્શન કરાવે છે
એટલે સાદી વાર્તાનો સરસ નજીનો પૂરો પાડે છે.

‘મુકુંદનું પ્રાપ્તિ’ (રાગજીની વાતો, ૫-
૧૩-૩૨) ૨૪માં “માયાબનાં પાપોનું પ્રાપ્તિ કરવું
એ દીકરાએનો ધર્મ છે” એ વચનમાં વાર્તાનું બીજ
છે. છતાં એની ઉત્પત્તિ અત્યંતદાર અર્થે હોય
એમ જણાય છે. ઉત્પત્તિનો આ હેતુ વાર્તાના બીજને
ગોણ જતાવે છે. કેમકે દરિદ્ર બાળકોને રદિચુત
આતા તરૂંથી ને અન્યાય થયો તે બનાવવા અન્ય
પ્રસંગ અને વિષયો વાર્તામાં પૂર્યા છે. પૂરી એ
પૂર્વજ-મતી પોતાની માતા છે એમ માતી તેમને
એટલે આખા દરિદ્રન કુટુંબને પોતાને ત્યાં રાખી
મુકુંદન પ્રાપ્તિ કરે છે. પૂર્વાપર બનાવની સંકલ્પ
જોતાં મૂળ બીજનો કમચઃ વિકાસ સધાયો છે છતાં
વેપશ્તાની ઊનતા ખૂંચે છે. એ જ લેખકની ‘દંડ
અને સાડી’ (૫-૩૩-૩૬)માં નર્મદાર્પ અને
કટાક્ષની જગાવટ છે. ‘બેવકૂફ દિલની લાપાઓમાં
બેસતા સરમાતો શ્રી. કૌશિક પોતાની પત્ની સાથે
નિતલા કલેક્ટર મિ. મોરલિની ઇવનિંગ પાર્ટીમાં હાજરી
આપવા બધ છે. શાહદિ પાર્સિંગ કિયાની ઉપેક્ષા

કરનાર શ્રી કૌશિક સાહેબ લેખની હટ પહેની સાદીમા સમજાયેલી પત્ની સાથે મોટા સાપ્તિકવા રવાના થાય છે. પાંદો વખતે મિ સાહેબગમ એજ બનાવ પ્રકાર નતરે ૨૫ કમી શ્રી કૌશિકના વર્તન તરફ સચોટ કટાક્ષ

“ એક હામખોગ ગોરા ટોપો પહેની પેદા આગળ બેરા હતા અને સાથેની સાદીમા, સરસ જૂગ ૨ મની ગારીમા, ગતી રેશમી સાદીવાળી, લેણીમા ફૂલો ધાવી એક બાજુ ડોમરી બેઠી હતી તેના ફુલ ચોગને લઈને નાસી જવા માટે જાણે તે આનંદથી હસતી હતી, તેમણે અમને (આમણના માણસોને) જોયા ત્યારે પણ સાહેબ, તેમને જરા શરમ ન આવી. ઉપરે ઓક ફેટલું શુકુ ! આપણી આ રી દેશ થવા બેઠી છે ! સાહેબ ! પછી વરસાદ ન આવે તેમા નવાઈ શી ! ”

ઈત્યાદિ વચનોમા કરે છે સામાન્ય જનતા (masses) કહેવાતા સુધરેલા વર્ગ અને તેમના વર્તન વિશે શુ ધારે છે એનું દ્રઢ પ્રતિબિંબ આ સાદી વાર્તા આપે છે “ બાહ્યની સીમો ત્યારે વડે અને સાહેબ લોક સાથે જ ભાગી જાય ત્યારે સાહેબ વરસાદ તે શેનો વરસે ? ” એ વાર્તાનો સર આપણા વહેલા નજરનો ખનિ છે

સાદી અને સીધી વાર્તાઓનો, તથા બાકી અચકામ્મલ દેખાડતી આધુનિક દુકી વાર્તાઓનો સંબંધ અશકા દો દાગોરની કેટલીક વાર્તાઓમા નજરે પડે છે એમા શાન્ત અને સ્થિર વર્ણન છે, છતાં બાહ્યબળની અંતરખી સેરી છે એમા કાતરતું પ્રયત્ન છે જતા હાનના જીવનની વધારે પડતી ધાધન નથી એમા બાહ્યદર્શન તથા માનસપ્રયત્નરજુ સુલિષ્ટ રૂપે વણાયા હોય છે, છતાં ધર્મજુ ગૌલુ રાખી, જીવનના કેઈ પ્રદેશ પર વિશાળ દૃષ્ટિકોણ કરી હોય એમ મલમ પડે છે વાર્તાનું અવનવનબીજ અનુપમ્ય કે અનુકૂલ રાખેલું હોય છે, અથવા વાર્તાના અંતર્ભાવમા કાર્મિક કાર્મ બાવ કે બાવના રૂપે એ અદૃશ ૨જુ હોય છે

એટલે અર્વાચીન દુકી વાર્તાઓ માફક તે અહેજે કળી રાખવું નથી

‘કાણુડીવાના’ ૨૫ નામક એમની અતિ પ્રસિદ્ધ વાર્તામા બાળક મીની ગહેમાનના દેખાવથી મખતી. છતાં મીની એ ૫૪૦૬ કાણુડી સાથે ખૂબ જ દળી જાય છે એના સગમમ અને વાતોથી પ્રસન્ન થાય છે વિચિત્ર દેખાવનો કાણુડી પણ બાળક મીની સાથે એક મિત્રની જેમ ગેલકરે છે વય અને પ્રકૃતિની અસમાનતા છતાં એ બન્નેનો મેળ લેખકે જે રીતે બતાવ્યો છે તે બાળમાનસના સૂક્ષ્મ અવગાહનનું પરિણામ છે મીનીના સરમખો પ્રોડ ગહેમાનને સજીવન અને તાજા હોય તેમ સાત વગસે જોધામાથી છૂટી મીનીને નજરે નિહાળવાની તીવ્ર ઇચ્છા તે રોકી શકતો નથી ‘ May I not see the little one, bar, for a moment ’ ” એ વચનમા એની ઊંડી મમતા વ્યક્ત થાય છે શેશવ છોડી, નવપૌવના બનેલી મીનીનું દર્શન રહેમાનને પોતાની પુત્રી પાર્વતી વિશે એકાએક બાહ્ય બનીવે છે એ બાવાનતરમા જ વિદ્યામાની ખુબી છે પણ લખવિધિને લોધે મીનીને નહીં મળી શકાય એ વિચારે રહેમાનનું હૃદય

‘ Keep me in your memory Do not offer me money ! - you have a little girl I too have one like her in my own home I think of her, and bring this fruit to your child - not to make a profit for myself ’ વગેરેમા વચ્ચ છે અને તેની પ્રત્યક્ષ અસર

‘ Tears came to my eyes I forgot he was a poor Cabuli fruit seller, while I was—But no, what was I more than he ? He was also a father ’

આમાં, વાત્સલ્ય એ લાવક-પ્રદાનનું કારણ છે એ વાત્સલ્યભાવ લાગણીના સ્વરૂપે કાણુલીના શબ્દોમાં પ્રત્યક્ષ થાય છે અને એની ઉત્કટ વૈધિમાં મીનીના માલદાર પિતાને વ્યવહારગત્વની પેને થાડ સહનતાની સમાન સપાટીએ લઈ જાય છે ત્યાં જિંચનીચતા બેદ વગર પિતા તરીકેનું હૃદય વાત્સલ્યતત્ત્વને અવિચોળ અને અચ્છિન્ન રહે છે માનવતાની એ જૂથિમાંનું મૂલ્યન લેખક અર્પણમાંથી "But no, what was I more than he?" હારા કરે છે એ વિહ્વલ્યને અચ્છ પૂરવો છે

સહાનુભૂતિને આભાવે માણસની લાગણીઓ કેવી વિકૃત થાય છે તથા તેનું વર્તન સમજવા માટે સહનતાની મર્યાદા નુકસાન છે એ બાબત 'Castaway' માં સફળ રીતે ઉતારી છે સમીચનો ખાસિયા નીનકડે ચોગી લીધો-સા માટે? ચોરીના હેતુથી નહીં, પણ સનીશ સામે વેગ લેવાની વૃત્તિથી છાની રીતે લેવું તે ચોરી નહીં તે બીજું શું? અને છતાં નીનકડ પોતે ચોર ન હતો એની ખાતરી કેમ કરાવે? નીનકડની પેઠે કેટલાય માણસો પોતાના હૃદયનો પુનામો નથી કરી શકતા! એવા હૃદયની આતંગવેદના કિરન જેવી નારી પિના ઠાણુ ભાણી શકે!

મનની લાગણીઓની મુક્તિ જરૂરિયા સિતમ્વી કેટલી કઠણ છે એ બતાવવા માં મનુષ્યના વ. દેસાઈની 'ખરી મા' (ખરી શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ ૫ ૨૭૮-૨૮૫) સરખાવિયે

પતિના આજ્ઞા ધરના પુત્ર કુસુમાયુક્તા ચેતન ઉઠે માટે અપમાતા અનેક ઉપાયો ચેતે છે એ વૃત્તિમાં ઉત્સાહ હતો પણ બાળમાનસ નહોતું 'મેટા કોટે પ્રભાવે' નાનાએ કરતું ન લોકોએ 'એ શિયામુને ઉઠતા બાળમને મરી નાખ્યો. ઉઠે પુનઃ જીવી માણી પ્રસંગે 'તમે-તુ'ના મનોધર્મર માન્યથી 'અપર મા ખરી મા બની ગઈ' તે ઠાઈ સમ માં હોય તો અને પણ માનસચર્ચન નથી સંગ્રાહ્ય, બાળકો

૨૧ Stories from Tagore Macmillan & Co (1931) ૫ ૬૧-૧૧૦.

વિશેનું વાચન, અથવા સાત્તીય ચર્ચાના સતીષ એ જેમ બાળમાનસ સમજવા માટે પૂરવિ નથી તેમ માનસશાસ્ત્રના જ્ઞાન તે મનના ફેરફારની જૂથિમાં વચાચેત નિરૂપવા માટે પૂરતું નથી. મીનીનું હૃદય જીવવા માટે કાણુલી મહેમાનમાં જે જ્ઞાન છે અથવા નીનકડની વિધિત સમજવા જે વિશાળતા કિરનમાં છે તેના અભાવે પ્રગટ વાર્તાને આસ્વાદ અનુભવાતો નથી

'પોસ્ટમાસ્ટ' ૨૯નામક કવિવર્ષ ટાગોરની વાર્તા જુદાજ પ્રકારની છે પોતાને મામ જવા તૈયારી કરતા પોસ્ટમાસ્ટરને ગતન પૂરે છે "Dada, will you take me home with you?" એ પ્રશ્ન "વોરનીની યાદ" ૨૮માં 'સુરુ, મને તારે દેશ લઈ જા તો?' નું મમજી કરાવે છે હેતુ તેમજ ચચના બેદ છતાં આ બંને વાર્તામાં મનતાપલુ પથ છે ગતન પોસ્ટમાસ્ટરની આશ્રિત છે, તેમ વોરની મુરતી છે ગતન અને વોરની એ બંનેમાં કોણુ વધારે સમય છે એ નક્કી કરવું મુશ્કેલ છે પોતાના પાવકની વિદાય વખતે બંને અશ્રુપાત કરે છે હજારોમાં પાઠગીરીમાં મુરતે પિતૃવની ભેટ આપે છે પણ જરીમ ગતને પોસ્ટમાસ્ટર પોતાનો સમજાય એમ માસનો બધાય પચાગ આપે છે ત્યારે

'Oh, Dada, pray don't give me anything, don't in any way trouble about me' છત્વાદિમાં ગતની નિશ્ચિતા તરી આવે છે તેમજ નિગધાર રતન

'No, No, you need not tell anybody at all about me, I don't want to stay here any longer.' આ ચર્ચો ઉચ્ચારે છે ત્યારે 'inscrutable are the ways of a woman's heart' એ લેખનું નારીચર્ચન સર્વાંગે સ્વયં લાગે છે

૨૨ Stories from Tagore. Macmillan & Co (1931) ૫ ૮૩-૮૩
૨૮. ઈ.મિ. અને ૧૯૩૧, અ.પુ.અ.ની ૨૪ ૧ ૫ ૩૮-૪૮,

પણ 'વસમો વિદાય' લીધા પછી પોષ્ટમાન્તર અને સુરુતા મનમાં ઉપચિન્ન થયેલા લાવ, બિન્ન શબ્દોમાં છતાં, સરખાવવા યોગ્ય છે

"When he (i.e., the Post Master) got in, and the boat was under the way, and the rain swollen river, like a stream of tears welling up from the earth, swirled and sobbed at her brows, then he felt grieved at heart, the sorrow-stricken face of a village girl seemed to represent for him the great unspoken pervading grief of Mother Earth herself" (Stories from Tagore ૫ ૯૨)

"વેરકી! મારા મગજમાં શબ્દ ચૂંચવા લાગ્યો, ટૂંકના પૈડાં પણ નાજી એ જ શબ્દો બોલવા લાગ્યા, અધારમાં સંકેતોને ઊભા રહેવા માગવા પોતાના જાન અખણી વેરકીના નામનું ખીસું રટણ કરતા હતા અકળામણીથી રાત્રે ઊંઘ ન આવતી હોય તેમ જડવા ધસતી હવા પણ વેરકીનું નામ લેતી હતી." (ઊર્મિ અને ૧૯૩૯ અનુચારી અક ૧, ૫ ૪૨)

રમણજી તાજુ રાખવા અને લાવને હૃદયસ્પર્શી બનાવવા આ બન્ને ખરેખર અપૂર્વ શબ્દચિત્ર છે

સ્મૃતિચિત્રના આવા નિરૂપણને વાર્તાના ક્ષમા પ્રકારમાં મૂકીશ ? કવિન હોય કે સાચુ હોય પણ સમગ્ર આવેશનમાં અથેતિ લાગણીનું જીવન છે એમ જ માત્રને ખીલવવા બતાવ કે બનાવેલાં યોગના દરી છે અને એમાંથી પાત્રની જીવંત માનવતા લાવખે પ્રત્યક્ષ માય છે તેથી સાદી અને ટુકડી વાર્તાની વચ્ચે આ પ્રકારને મૂકીએ તો અયોગ્ય નથી.

છતાં ડૉ. ટાગોરની આ તરોષ વાર્તાઓની વિશેષતા જીવનના તત્ત્વદર્શનમાં રહેલી છે વિશ્વશાન્તિ વાચના કવિનું હૃદય મહેમાન, રવન કે નીલકંઠને દુખી બેવા કહે છે એમના આત્મસ્વભાવ કવિનો સ્વભાવ ૨૫૫ દેખાઈ આવે છે તોપણ સસારસાગરમાં વહન કરતા અનેક જીવોને કેટલાય સંયોગ અને વિરોધ માય એ સ્વાભાવિક છે તેથી એ બધાથી તટસ્થ રહી કવિ માનવસ્વભાવ વિશે ગોષે છે ?

'Alas, for our foolish human nature! Its fond mistakes are persistent The dictates of reason take a long time to assert their sway The surest proofs are meanwhile disbelieved One clings desperately to some vain hope etc' (P.92)

આ સમર્થ દર્શનમાં માનુસની નિર્મળતા અને તુટિયોનું દર્દન છે જેનું આલિંગન આધુનિક ટુકડી વાર્તાઓના પ્રિય વિષય છે એટલે એનું નિરૂપણ હવે પડી જોઈ શકે

....કારણ કે તે યહૂદી હતો

શ્રી. 'ચાલ્દત્ત'

આ જા કુસકે કુસકે રડતી હતી. વર્નર એની બાળુમાં એને માથે હાથ મૂકી બિબે હતો. વર્નરને તો એવા અનુભવ બહુ થઈ ગયા હતા.

વર્નર ઓરિટ્ટયા છોડ્યું હતું તેનું કારણ એ નહોતું કે ઓરિટ્ટયા એને નહોતું ગમતું, પણ અમેરિકાની નવી દુનિયાએ એને આકર્ષ્યો હતો એટલે જ ઓરિટ્ટયા છોડીને તે અમેરિકામાં આવી વસ્યો હતો. એની સાથે નાની પુત્રી આના, નુવાન દીકરી જહોન અને માયાણુ પત્ની હતાં.

વર્નર સંગીતનો કંઈ અભ્યાસ કર્યો નહોતો, પણ એને સંગીત સાંભળવું બહુ ગમતું. એના કાન સંગીતના સૂરોને પકડી લેવા એવા તો ટેવાઈ ગયા કે એ કંઠણુ પદ્યરમ્યાંથી પણ બિંદો અવાજ કર્યો સૂર છે તે કહી શકતો. અને કાનની આ જગરૂકતાએ એને અવાજ ઉત્પન્ન કરતાં પણ રીખરી દીધું. અમેરિકામાં એ આવ્યો. વાયોલીન સમારવાની એણે દુકાન કરી અને થોડા જ વખતમાં એની કૃતિ સારી ફેસાર્થ મળી. વાદ્યોના બજારવાઓથી એની દુકાન ભરાયેલી જ રહેતી. તારાયી ધડી પણ છૂટા પડવાનો એને વખત ન મળતો. એનો એકનો એક પુત્ર જહોન પણ પિતાને સદાયરૂપ બની શકવા એ હામમાં પાવરધો બની ગયો. બાપ-દીકરાને આખો દિવસ કામ કરતા જોઈને અને રોજ સાંજે બેઠેમાં જતી એની નાણુંની કાયળી જોઈને લોડો કહેતાં, “ખરેદથી પણ આટલું કમાઈ નેંતે છે ?”

વર્નરનું જીવન સુખમાં પીતરું હતું. આના એટલી યાગમાં અને રોરીમાં દોડી જઈને પડોશી હોકગ-હોકરીઓ સાથે રમવા જવાની ઉમરમાં આવી મળી હતી. કાર્લ સાથે એને ખીજાં હોકગો કરતાં વધુ નિકટતા મળી. કાર્લ અને આના દોરતો બની ગયાં હતાં.

એ જ વખતે અલયકાળના પાઝાયા જેવું વિશ્વયુદ્ધ આવી પહોંચ્યું. અમેરિકાએ પણ એ યુદ્ધમાં ક્રિયાશીલું હતું.

વર્નરના હૃદયમાં દેશપ્રેમ બિસ્માઈ આવ્યો. એણે પોતાના એકના એક વડાવા અને જીવનાધાર સમા પુત્રને તથા પોતાની સાથે ઓરિટ્ટયાથી આવેલા બે ભત્રીજાઓને અમેરિકન સૈન્યમાં ભરતી કરાવ્યા અને ફ્રાન્સી યુદ્ધભૂમિ પર લડવા જવાને વિદાય કર્યા. વિચિત્ર વસ્તુ તો એ હતી કે એ જ વખતે એના કાર્લ નેસેફ જે ઓરિટ્ટયામાં જ હતો તે જર્મનીના સૈન્યમાં હતો. આમ પોતાના ભાઈની સાથે જ એણે પોતાના પુત્રને અને ભાઈના પુત્રને લડવા મોકલ્યા હતા ! પણ એમ કરવામાં એને પોતાની ફરજ દેખાઈ હતી. જે અમેરિકાએ એને ધન-દોલન અને અનન્ય ગ્રાધ્યાં તે અમેરિકા જ એનો સાચો દેશ હતો. એ દેશ

ત્યારે પોતાના પુત્રને માગે ત્યારે એના જેવા નાગરિક મનને જગા પામી ખચકાવા દેતું ન જોઈએ.

હવે કામ વર્તે એકવાએ જ કરવાનું હતું એકને હાથે કામ બહુ થઈ શકતું નહિ, પણ મુદને કારણે કામ એપણુ પણ થઈ ગયું હતું કમાણી તદ્દન પગી ગઈ હતી પણ તેની તે ચિંતા કરતો નહોતો દેશને માટે એવી વિપત્તિ તો સહી જ જોઈએ એમ તે માનતો હતો.

એક દિવસ દુકાનમાં એ બેઠો હતો ત્યાં કાઈક ચાર અપ્રિયિન માણસો દુકાનમાં દાખલ થયા વર્તે ઊભો થઈને સામે ગયો, “પધારો” એણે કહ્યું.

“અમે આપની ઉજાગતાની મીઠાશ અનુભવવા આવ્યા છીએ” આમતુકામાંથી એક જણ બોલ્યો.

વર્તે સહેજ સ્મિત કર્યું.

“ફકમાં આપ કેટલું જરી કુશી?” આપનારે કહ્યું.

“ફક?”

“હા, મુદનું ખર્ચ દેશને બહુ ઉણવું પડે છે આપ જેવા કે જેઓ મુદમાં ગયા નથી કે મુદના પ્રચાર માટે ધધો હોડી બેઠા નથી તેઓ દેશની નાણાની તગીને ફેરવવામાં મદદ કરી શકે, આપ એમાં ખીનજો કરતા આગળ નીકળી જશો એવી આશા છે.”

“તમે કહો, મારે કેટલું આપવું જોઈએ?” મે ધધો ઊઠ્યો નથી પણ મારા ઘરમાંથી મને ધધામાં બહુ મદદગારી હતા તેવા ત્રણ જુવાનોને મે લગાડ્યા મોકલ્યા છે અને ધધો તો હવે ગલો છે જ કયા? એટલે આપ મારી પરિસ્થિતિનો વિચાર કરીને જ આકેડા કહેશો તે ચાલવી હશે” વર્તે કહ્યું.

“એ તો ખરું છે કે અત્યારે આપનો ધધો બધ જેવો છે પણ આ પહેલાં આપે બેકમાં સારું નાણું જમા કરાવી લીધું છે અમને તો લાગે છે કે આપ ખાંચેક હમગ તો જરૂર ફકમાં આપશો.”

“પાચ હમગ ડોલર.” વર્તેના મોમાંથી ઉદગાર કરી પડ્યો “બેકમાં આપ તપાસ કરશો તો આપને જણાશે કે મારા ખાતામાં મૂળ જ બે હમગ ડોલરથી વધુ રકમ નથી.”

પેનાઓએ આપસઆપસમાં કટાક્ષમય સ્મિત કર્યું એમના સ્મિતમાં એવા લાવ હતો કે “બેકમાં આપને નામે મે હમગ છે પણ આપના પુત્ર, પત્ની અને જર્મીનઓને નામે” આખરી પત્ની પાસે અવગત કેટલું છે? આપના ઘરમાં ફરતીચર કેટલું છે?”

ઘોડી વિશેષ વાતો થઈ અને પગી નકી યશુ કે વર્તે પોતાનું આપુ ખાતું પુલકકમાં ફેરવી નાખતું અને દેશની કોઈકની પગમાં તદ્દન મરીમાંપથી જીવન નિર્વાહ કરેલો પડે તો તેમ કરીને પણ ગ્રહેડ.

લવિચની આશકાથી ભગપૂર ચિતે પણ વર્તે બે હમગ ડોલર ફકમાં આપી દીધા.

પણ પદર દિવસ પછી ગમ્યના નાણામંત્રીની એક ફરી એના પગે આવી એ જોઈને વર્તેના ડોસ ઊડી ગયા પાચ હમગ ડોલર! રાત્રી નાણાની ભારે તરીમાં આ પુ હતું વર્તે એમાંથી એને ઉચારવા પાચ હમગ ડોલર આ ફરીથી ભરવાના હતા! સુ કરવું એ વર્તેને સમજણ નહિ વર્તે પોતાના પાંડેશી મિ. રોન્ડેમને ત્યાં ગયો.

“તમારે આટલા ડોલર ભરવા જ પડશે” રોન્ડેએ કહ્યું.

“પણ હું કયાથી ભરું? મારી પાસે સિનકમાં એક પાઈ પણ નથી” વર્તે બોલ્યો.

“ફરતીચર, અવગત, કુટુંબીના ખાતા” - રોન્ડેમ બોલ્યો.

“બહુ જ કાઠી નાખી તદ્દન મરીમ પત્ની જઈ તોજણ ત્રણ હમગથી વિશેષ થાય નહિ.”

“બે હમગ કરજો લેવા.”

“કરજો?” વર્તે આશ્ચર્યથી પૂછ્યું કરજ વિશે એના ખ્યાલો ભરકા હતા કરજનો વિચાર એનાથી સહેજોતો નહિ.

“મારે પણ લેવા પડ્યા છે. ઓરિટ્ઝન છીએ. ઓરિટ્ઝા જર્મનીને મદદ કરે છે તેના પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે આપણે અમેરિકાને મદદ કરવી જોઈએ. દરેક ઓરિટ્ઝન ઉપર આખી ફાંડીએ મોકલાયેલી છે. જો તેઓ ફાંડી ન હોય તો એમનાં ધરખાર રાજ્ય જપ્ત કરે છે.”

“પણ હું ઓરિટ્ઝન મટી ગયો છું. મેં મારા છોકરાઓને જર્મની વિરુદ્ધ લડવા મોકલ્યા છે. મુદ્દ-ફંડમાં બે હજાર હજી હમથાંજ લખ્યાં. છતાંય હું ઓરિટ્ઝન ?”

“હા, છતાંય ઓરિટ્ઝન.” રાન્ડેજ બોલ્યો.

વર્નર કેટલીક વાર સુધી સુત ધર્મને ખેંચી રહ્યો, પછી બોલ્યો, “કરને ક્યાંથી લેવું ?”

“કેટલાક અમેરિકન શરણાગતો હમથાંજ આવી રીતે કરને લેવા ઇચ્છતા માણસો માટે ધધો બોલ્યો છે. મેં ત્રણ હજાર ગઈ કાલે જ લીધા છે, તમને બે હજાર તો ખુશીથી મળશે.”

વર્નર ભગિણી હાથે અને લયડતા પગે ઘેર આવ્યો. એની પત્ની એની સાથું જોઈ ચી-નાન્કી આત્મા ‘પપા, પપા’ કરતી સમન્તપા વિના એમને પગપતી હતી. વર્નરે રાન્ડેજને નાથાંજ હારી દીધાં હતાં.

પણ મહિના પછી જો ફટકા આવ્યો તે આગળ કરતાં ઘણો બારે હતો.

ધધો આવતો નહોતો, ધરમાં કે બેંકમાં કંઈ ખચત તો નહોતી પણ કોઈ ચીજ લેવાને પૈસા મેળવી શકાય તેવી ચીજ પણ રહી નહોતી. નવરા પડ્યા ચિત્તને ખિન્ન ન થવા દેવા તે એક વાલોલીન તૈયાર કરતો હતો. એ બનાવવામાં એ પોતાની બધી કુશળતા દલવતો હતો. આટલા એવી હતી કે એને ઉત્તમોત્તમ નમૂનાનું બનાવીને સારી કિંમતે વેચવું કે જેથી થોડા મહિનાનું ચુલ્લન-ખર્ચ વિશેષ વિના વિના નીકળી આવે.

અચાનક બહાર મોટો ડોચાદલ સંભળાયો. વર્નર ચમક્યો, “આત્મા !” એણે આત્માને જુસ મારી. આત્મા ફોડતો આવી.

“બહાર શું છે ?” એણે આત્માને પૂછ્યું.

આત્મા ઝૂંબે ડોડાઈ. “ઓહ, પપા, આ લોકો તો આપણે બારણે બિલા છે. તમને બોલાવતા લાગે છે.”

વાલોલીને હળવેથી નીચે મૂકી વર્નર બિલો થયો અને બારણું ખોલ્યું. બારણું ખોલતાં તો જેમ રૂંધાયેલા પ્રવાહને માર્ગ મળતાં તે બિલો તેમ બહારનો અવાજ માણ બિલ્યો.

વર્નરે હાથ બિલો કરી એમને શાંત રહેવા કહ્યું. રાજામાં શાંતિ જવાઈ ગઈ.

“શું છે ?” એણે પૂછ્યું.

તરત જ એક સામટા ધણા અવાજો બોલી બિલ્યા, “કુરેપમાં આપણા છોકરાઓ મુદ્દખમિ પર ભૂખે મરે છે, ટાંકે મરે છે, એમને માટે કપડાં આપો, અનાજ આપો, પૈસા આપો.”

વર્નરનું ચિત્ત એટલું વિદ્વજ ધર્મ ગયું હતું કે તેને ઝાઝી દલીલો કરવાની ઇચ્છા ન થઈ. એણે શાંતિથી રાજાને કહ્યું, “તમારામાંથી પાંચ બધા અંદર આવો, જો લુચો તે લઈ જાયો.”

આગળ કોલેસામાંથી પાંચ જ બધા એકઠમ ફૂટીને ધરમાં આવ્યા. તેમણે આખું ઘર ફેરી નાખ્યું. થોડું અનાજ હતું તે ઉડાડ્યું. વર્નરનાં પોતાનાં રાજ્યનાં પહેરવાનાં કપડાં હતાં તે લીધાં, પેટીઓ બોલી જોઈ પણ વિશેષ કપડાં મળ્યાં નહિ એટલે બિલના ઉપરની ચાદરો અને ઓડવાનાં ઉડાડ્યાં પછી બોલ્યા, “પૈસા—”

“પૈસા મારી પામે નથી.” વર્નરે કહ્યું.

“નથી ?” એ લોકો માણ બિલ્યા અને પછી એમણે એનાં પહેરવાં કપડાં, પેટીઓ, તિન્નેરી, ચેક-બુક અને બેંકની ચોપડીઓ ચીખી. થોડુંક પરચૂરણ જ હાથમાં આવ્યું.

“ક્યાંક સંતાડેલ છે પૈસા.” લોકો બોલ્યા.

“સંતાડેલ નથી, મારી પામે છે જ નહિ.” વર્નરે જવાબ આપ્યો.

“જુલું !” કહીને એક જગ્યાએ એના લામણામાં મુકી લગાવ્યો. વર્ન પાછળ લયકપો પાસે બેઠો. આત્મા એ નોંધને ચીસ પાડી બેઠી આત્માની માતા તો મુડીઓ ઉગામી સામી દોમી પેલાઓ, એ સામે ખાંડવાને તૈયાર નહોતા એટલે, બહાર નીકળી ગયા ત્યારે લોકોએ નોંધ કે ધમધમી કરી કાઢ્ય ન લાગ્યું એટલે તેઓ ચિડાયા તેઓએ પથારી ઉઠાવ્યા અને ધરના કાચના બારીનારણા તોડી નાખી ગાળે દેતા આગળ ચાલ્યા, “બોલી ! દેશદોહી ! પરદેશી !”

વર્નના કાન પર એ ગાળો વળની પેંડે પડતી હતી એને સમજાયું નહિ પોતે કંઈ કરણે દેશદોહી છે

ખીજ ન દિવસથી જે વસ્તુ અમધમાં આવી તે નોંધને તો એ સુન બની ગયો. લોકોએ એનો બહિષ્કાર કર્યો હતો “ત્યારે આપણા ઉલ્લાસો લાડાઈમાં” મરે છે ત્યારે એને મુખ ભોગવવાની ઇચ્છા થાય છે !” લોકો બોલતા હતાં વર્નર કંઈ પણ જવાન આપ્યા વિના સાલજનો હતો

ખીજ દિવસે નિશાળે જવાના રસ્તા પર આત્મા પોતાના દોમત કાલંતી ગઢ નોટી બેઠી હતી ઘણી વારે મોડે મોડે મન નીકળ્યો આત્માએ પૂછ્યું, “કેમ આવડ્યું બધું મોડું ?”

“મારી માએ કહ્યું કે મારે તારી સાથે આવવું નહિ તું નિશાળે એમ્મી પહોંચી જાય તેની રાહ નોતો ! ઘેર બેસી રહેયો”

“તારી માએ એમ કેમ કહ્યું હતું ?”

“મા કહે છે તારા બાપુ દેશદોહી છે” કાલં બોલે

તે દિવસથી આત્મા પોતાના બધા મિત્રોને મુશ્કાલી બેઠી વર્નરે એ જાણ્યું ત્યારે તેને ઘણું કુખ થયું

એ બહુ એકાન્તમાં બની ગયો. કુખને વિચારવા એનો એક આશરો પોતાનું છેલ્લું બનાવેલું વાલોલીન હતું એના તારાની જાણવણીથી એના કુખને મૂક બનાવતી વાલોલીનને એ વેચી શક્યો નહિ

પણ એને કુખના દિવસો પૂરા થયા વર્મેલ્સના કરારો થયા અને લાડાઈમાં ગયેલા જુવાનો ઘેર પાછા ફર્યા લગીનમાં તો એવ રણમાં મતા હતા પણ છાતી પર આઠ લટકાવીને જહોન ઘેર આવ્યો હતો પિતાને એટલી વાતની નિગત થઈ

જહોન ઘેર આવ્યો, ધમધમી ફરીથી લગીન મતા એને થોડી વાર લાગી પણ તે દરમિયાન જ એણે નોંધ કે પિતા અંતરમાં બહુ ખિન્ન ગણા કરે છે એણે પિતાને એવું કારણ પૂછ્યું

“તારી માતાએ તને કહ્યું તો હશે કે કુદના મહિનાઓમાં અહીં રહેવું”

“હા”

“એ વાતે માટું હૃદય ભાગી પડ્યું છે મને હવે અહીં મગતુ નથી. જગત માને કે અમેરિકામાં કાંઈ એક દેશ નથી, એક જાતિ નથી, એક ધર્મ નથી, સૌ સ્વતંત્ર છે, સૌ જમાન છે, સૌ મુખી છે હું પણ લાડાઈ પહોંચા એમ માનતો હતો મારી એ માનવા ભાગી પડતાં હૃદય પણ ભાગી પડ્યું છે”

“પણ હવે તો લાડાઈ નથી”

“પણ લાડાઈને માથુંસ એનો એ જ છે વર્મેલ્સના કરારોમાં લાડાઈને માથુંસ જ દેખાઈ ગયો છે ને ? એ કરારો ત્યાં સુધી હશે ત્યાં સુધી લાડાઈ સ્થળ રૂપે નહિ તો મહમરૂપે તો આવતો જ હશે લાડાઈનું આ બીજું રૂપ પહોંચા કરતા વધુ ભયંકર છે”

“એનો ઉપાય કંઈ કરીએ”

“શું કરશું ? ઓરિદ્રમાં જશું ?” વર્નરે કહ્યું

“ઓરિદ્રમાં ? જે ઓરિદ્રમાં એ મારા પિતરાઈનોતો માથું લીધે તે ઓરિદ્રમાંના હું તો ન આવી શકું”

મોડીવાર કાંઈ જોઈયું નહિ.

પછી જહોન ફરીને બોલ્યો

“હું અહીં રહું આપણો ધરો ચલાવું તમે, મારી માતા અને આમા જાએ તમારાથી બને તો ત્યાં કંઈ કામ બેસવી લેજો, અથવા હું અહીંથી મોકલીશ”

વર્તે મૂંઝી સંમતિ આપી.

પાંડાશી રાજ્યે એમને આર્થિક રીતે ઠીક મદદ કરી. આખરે વિઝેના જવાની તેઓએ તૈયારી કરવા માંડી.

જવાનો આગલો, આખો દિવસ આનાએ અને કાર્લે. કાર્લના ધર પાછળના વાડામાં બેસીને વાંતો કર્યા કરી. લગાઈ ગઈ એટલે એમને ચિંતા કરવાની ફેરિને છૂટ મળી હતી.

“કાર્લ, તું મને એટલો તો ગમે છે—” આના બોલી.

“તારા ગળા પછી મારા તો દિવસો જ જવા મુરકેલ છે. પણ કંઈ હરકત નહિ. મને એ. પીના ખજરપતી તરફની નોકરી મળી ગઈ છે. એમાં હું મારી હોશિયારી બતાવીશ અને પછી મને હુરોડમાં ખજરે. મેળવવા મોકલવામાં આવે તેવો હું પ્રયત્ન કરીશ. પછી હું વિઝેના આવવાનો. વિઝેનામાં જ હું મારી આફ્રિસ ખોલવાનો.” પછી ખસ, આપણે સાથે તે સાથે—કેમ કેવી મગા!” હર્મિયા આવનિ કાર્લે આનાનો હાથ ઢાળ્યો, આનાના મહેરા પર પુલક આવી ગઈ.

આના અત્યારે કિરોડાવરથા બતાવી જવા આવી હતી. કાર્લે કુમારની સૂતિથી છાપાના ખજરપતીનું કામ ગોખધી કરતો હતો. એની કાપના સાંભળીને આનાને હસતું જ આવ્યું.

“ઓહો! મારે મારે ખજરપતી!” આના બોલી.

“કેવો ખજરપતી છું તે તો પપ્પા આવે બતાવી દર્શાવે.” કાર્લે બોલ્યો.

કાર્લનાં આ વચનો ખરેખર સાચાં પડી ગયાં. આના પોતાનાં માતા અને પિતા સાથે વિઝેનામાં પોતાના કાકાને ત્યાં રહેતી હતી. અમેરિકા છોડ્યે સાત આઠ વર્ષો થઈ ગયાં હતાં તે વખતે એક દિવસે અચાનક એમને બારણે કાર્લે આવીને હાથો રહો. આના પ્રથમ તો એને ઓળખી જ રહી નહિ પણ ત્યારે કાર્લે ‘હેલો આના!’ કરી એનો હાથ

પકડ્યો ત્યારે એના અવાજ ઉપરથી આના એને ઓળખી રહી.

“કાર્લ, ક્યારે આવ્યો?”

“કાલ સંજે જ.”

“ક્યાં બીત્યો છો?”

“હોટેલમાં. પણ થોડા જ દિવસમાં આફ્રિસની બ્યવથા થઈ જવાની છે.”

“મમ ત્યારે તો.” આના હર્મિયા બોલી.

“ફરવા ચાલે છે?” કાર્લે પૂછ્યું.

“પપાને તો મળી લે.”

“હા—હા કેમ છે પપાને?”

“હવે તો સારું છે. કાકા લગાઈમાં બાવલ થઈને અપંગ બન્યા છે. અગે અહીં આના તે તેમને આટો સારું મથુ. પપા તેમની વાગેલીન તૈયાર કરવાની દુકાન ચલાવે છે. સૌ સાથે જ રહીએ છીએ, અંદર, આલ, સિયો શેન્ટલ પણ પપા પાસે છે.”

“એ કાણ?” કાર્લે પૂછ્યું.

“સરસ જીવાન છે. એને વાગેલીન વગાડતો તું જોતો તું કહી નાખ કે ‘કમાલ છે.’ પપા પામે થયી વાર આવે છે.”

બંને વર્તેના ચોરડામાં ગયાં: “પપા કાર્લ આવ્યો છે.” આનાએ બહારથી જ ખૂબ મારીને કહ્યું.

“ઓહ, કાર્લ! આવ લાઈ આવ કેમ છે?”

વર્તે કાર્લને આવકાર આપ્યો.

કાર્લે બેઠો. એની સામે જ સિયો બેઠો હતો. સિયો તરફ એણે ધારીને ત્રેયું એને લામું કે સિયો સુંદર તો જણા પણ નથી. છતાં કાણ મળે કેમ પણ એની નિહટતા એનાથી સંદેહાઈ નહિ એટલે એ બોલે થયો. “કાલે ફરી મળીશ, પપા. આજે કદા થયું છે.” હતી એ બહાર નીકળ્યો. આના એને વળાવવા સ્થા સૂઈ આપ્યો.

“કાણ છે આ સિયો?” કાર્લે પૂછ્યું.

“કયું ને, વાગેલીન સરસ બન્યો છે. પપાને

તો એવા લોકો સાથે બહુ દોરતી ગમે છે " આજા બોલી.

"એ તો અવધ, જર્મન છે ?" કાર્લે પૂછ્યું.

"હા, યહૂદી છે એના માબાપ ઘણા ગરીબ છે, ખર્ચિનમાં જ તેઓ ગહે છે લિયો અહીં કમાવા માટે રહ્યો છે, જર્મનીમાં તો બેગરી કેવી છે ? ત્યાં તેના માબાપ, બે નાના ભાઈઓ, એક બેન અને પોતે એટલાનું પડું કેમ ફરી શકે ? અહીં એકઠીસ આરકેટ્ટામાં એને નોકરી મળી ગઈ છે " આજાએ લિયોની પૂરી ઓળખ આપી. કાર્લે એ ઓળખ ત્રીજી ન હોય તેવું લાગ્યું.

બીજે દિવસે એ ફરી આ ચો ત્યારે આજા એની નોકરી ફરવા નીમળી.

"આલશે એક વીસ આરકેટ્ટામાં ? આજાએ પૂછ્યું.

કાર્લે એ પ્રસ્તાવ ગમ્યો નહિ. પણ એણે એ વખતે વાધો ઉઠાવવાનું ઉચિત ન ધાર્યું.

આરકેટ્ટામાં ગમેએ નિયોને વાચોલીન બમ્બવેલો સાબર્યો. આજા તો એના સરંભા હીન બની ગઈ કાર્લે એ જોયું, એણે મોઢું મચકોડ્યું.

ખાજા ફર્યા ત્યારે ગરતામાં કાર્લે પૂછ્યું, આજા, નિયો તને ગમે છે ?

"કેમ ન ગમે ? જોયું નહિ કેવું ગમવે છે ! આહ, કેટલું સરસ !" આજા બોલી.

"પણ એ યહૂદી છે " કાર્લે બોલ્યો.

"પણ કેટલું સરસ બનવે છે ! મને તો એની સાથે પરણવાનું મન થઈ ગયું છે "

"યહૂદી નોકરી ?" કાર્લેની આખો ફગી રહી.

"ના, ના એમ તો તારી નોકરી જ પરણવાનું મન થાય છે, પણ એનું વાચોલીન તાગ કરતાં એાણુ ઊતરે એવું નથી " આજા હસીને બોલી.

પણ કાર્લે થોડા દિવસમાં જ નોકરી લીધું કે વર્ગદસ્ત

કામ પોતાના કરતાં લિયોને જ વધુ માન મળતું હતું લિયો આવે કે તમત ઘરના માણસો એની આજુબાજુ ટોચે વળી ગયા. કાર્લે હોડ પીસતો આજા તરફથી અને વર્ગદસ્ત તરફથી, એને ખાતરી મળી ચૂકી હતી કે આજા પોતાને જ પરણવાની છે ત્યાં તેને નિયોનો ડર લાગતો હતો. એ ડર લાગવા છતાં પણ એ બીજા વાત પ્રધાન રીતે એના લોકીમાં લગી હતી કાર્લે જાણતો ખમરપની હતો, જર્મનીની પ્રતિભા દુ ખો નોકરી એ દુ ખી થયો હતો. જર્મન જાણ્યોના તરીકે લેખો એના મગજમાં ઘૂમ્યા કરતા હતા એના મગજ પર એવી મજબૂત છાપ પડી હતી કે યહૂદીઓ જમત પતી નીચમાં નીચ ગતિ છે લિયો યહૂદી હતો એવી જ ગણ્યું એના હૃદયમાં તિરકકાને પ્રેરવા બસ હતી.

પણ એક દિવસ એણે જોયું કે નિયોએ આજાના માનમાં એક બીજા ગમ્યું હતું અને તે એક વીસમાં વધારે રીતે ગાવાનો હતો, ત્યારે તો એનો કોષ ઘણો જ વધી ગયો.

એણે આજાને કહી નાખ્યું, 'લિયો સાથે બેસવાનું, વાતો કરવાનું અને ફરવા જવાનું તારે છોડી દેવું પડશે '

"કેમ ?" આશ્ચર્ય પામીને આજાએ પૂછ્યું.

'એ યહૂદી છે '

"તેથી શું ? એ કેલે સાચો છે ?" આજા બોલી.

"જાત્રી દનીત નહિ એ યહૂદી છે એટલું જ બસ છે કે તારે એની મિત્રતા છોડી દેવી " કહીને સામા જવામની ગાઢ જોડા વિના એ ચાલ્યો ગયો એના ગયા પછી આજા ખૂબ રડી એણે મનમાં નક્કી કરવા પ્રયત્ન કર્યો કે નિયોની મિત્રતા છોડી દેવી, પણ એ માટેનું એને કારણ જરૂર નહોતું.

"યહૂદી છે માટે જ મિત્રતા છોડી દેવી ? તો કાર્લે એજે છે માટે, કાર્લે ફેચ છે તે માટે, કાર્લે પોતાનો બાપ છે માટે, કે કાર્લે માતા છે માટે, કાર્લે

...કોઈ...સા માટે તો કોઈ પણ સાથે સંબંધ રાખવો ? આ દુનિયા છે-માટે દુનિયામાં ન રહેવું તેવો નિર્ણય કરી શકાય ?” એનું મન વધુ ને વધુ અશાંત બન્યું. કાર્લને એની આસા પાછી ખેંચી લેવાને સમજાવવા બીજા દિવસે વહેલી સવારે જ તે કાર્લની આંધરે ગઈ.

કાર્લ એ વખતે આંધરના ખાનગી ઝોરખમાં બેઠો હતો. આન્ના ત્યાં ગઈ. એણે નેઈ લીધું કે કાર્લ પોતાની બીની થયેલી આંખોને ઝટપટ લુછી નાખતો હતો. આન્ના અંદર આવતાં તે બિભો થઈ ગયો.

“આન્ના, મારી બૂલ થઈ. તું ન પાળી શકે તેવી આસા કરીને મેં તને કેવી દુખી કરી !”

“ખરેખર ?” આન્ના દાર્દી એને બેંડી પડી ને બોલી. “આહ કાર્લ, તું કેટલો પ્રેમાળ છે ! તું મને કેટલો પ્રહસો લાગે છે !”

થોડી વાર બનેએ આડી અવગી વાતો કરી. પછી આન્નાએ કહ્યું, “ત્યારે તો તું રાત્રે એડ્વિસમાં પહોંચી આવશે...”

“એડ્વિસમાં કે ?” કાર્લ બોલ્યો.

“મારા માનમાં પોતે રહેલું ગીત વાગેલીન પર લિયો ગાયતો-છે, કમ્પાસે પહોંચે એ જ.” બીતાં બીતાં આન્ના બોલી.

કાર્લે કંઈ જવાબ ન આપ્યો.

“તું મને તપી ચાલે ? નહિ આવે ?”

“આવીશ.” ધીમેથી કાર્લ બોલ્યો.

આન્ના હાથમાં નાચી બેઠી. “તને આવે સરળ નેઈને મને કેટલો હર્ષ થાય છે !” એ બોલી.

એ ત્યારે ઘેર પાછી આવી ત્યારે એણે પિતાને અને લિયોને દીવાનખાનામાં બેઠેલા જોયા. પિતાના ચરેચરે નેઈને એ સ્તબ્ધ થઈ ગઈ. પિતાના ચહેરા પર એક માનનું ઉત્સવસ તેજ દેખાતું હતું. લિયો બાવબીની આંખોએ એમની સામે નેઈ રહ્યો હતો.

“આ વાગેલીન મારા અનિ દરિયાના દિવસોમાં મોટી રકમ મળતી હોવા છતાં મેં વેચ્યું નહોતું. તારા

જેવા સંગીતપ્રેમીના સહકાર કરવાને આથી મોટી કંઈ વસ્તુ હું બેટ આપું ?” પિતાએ પોતાનું પ્રિય વાગેલીન આગળ ધરી શાંત શબ્દોમાં કહ્યું.

આન્ના એ દમ્યને નેઈ જ રહી. એની આંખો પણ બીની થઈ ગઈ. પિતાનું બોલવું પરંતુ થયું એટલે એ એમની પામે આવી. પિતાએ હસીને એની સામે જોયું.

“આન્ના, વાગેલીન લિયોને બેટ આપ્યું. મેં, એણે તારા માનમાં રચેલું ગીત અત્યારે સંભળ્યું. બિંદગીમાં પહેલી જ વાર એવું ગીત સંભળ્યું, માટે હવન ધન્ય થયું. હવે હવનમાં બીજો મોહ થાને રાખું !”

આન્નાએ લિયો સામે જોયું. લિયોએ આન્ના સામું જોયું. આન્નાને લાગ્યું, “લિયો ‘ચઢી’ નથી.”

રાત્રે બધું એડ્વિસમાં ગયાં. કાર્લ પણ સાથે હતો. લિયોએ દરથી આન્નાને કાર્લની આજુમાં બેઠેલી નેઈ એ નીચું નેઈ ગયો.

ઝોરેરદાના મેનેજરે બિલા ધર્મને આલ્તો નવીન કાર્લમ વાંચી સંભળાવ્યો. હુવાન લિયો સેન્ટસની નવી જ ગીતરચનાનો કાર્લમ આવતાં તાળીઓના ચગાકાટ થયા.

લિયોએ હાથે હાથે વનર પામેથી બેટ મળેલું ઉમદા વાગેલીન લીધું. એના મોં પર અચાનક અમક આવી ગઈ. એની આંખોમાં આદરતા પધાર્થ, અને પછી હાથને આડી હુમ્મરી આપી ગળને વાગેલીન પર મૂક્યો કે એક લીધી પ્રયત્નશૂલી ઓતમંગળ ઉપર ફરી વળી. લાગુમાં એક નવું બધા પર ફરી બન્યું. સૌ સંગીતમાં લીન ગતી થયા અને અચાનક સંગીત પંખી ચલું ત્યારે ઓઝળાઈ ગયાં.

“ન્યુ-બામાચ-ચઢી !” કાર્લે ઘોંસ પાડીને બોલ્યું હતું. એ અગાની પાછળ જ ‘કમ’ એવા અવાજ આવ્યો.

મગીનમાં આન્નાના સમગ્રની તમામ ક્રિયાઓ એમના ધર્મ ગર્ભ હતી તેમાં અચાનક જગ પડ્યા તે ઊભી થઈ ગઈ અને મન ઉપર તેને નજર નાખી મન ઉપર ચડી વર્ષને કાર્ય વિશેને નીચે પહોંચી ગઈ પાટુ મારી રહ્યો હતો અને ગાળો હઈ ગયો હતો.

આન્નાના હોશ જાડી ગયા એના મોઝાથી 'પપા' એવો ઉગાર નીકળી ગયો.

"જાહ છુ ખેડા" કહીને પપા મન તરફ ગયા.

"કાર્વ - 1" વતરે ખૂબ મારી

કાર્વે વિશેને કોડી દેતા વર્ગ સામુ ભેટુ.

મન ઉપર પછા લોકોની ઠંડ જમી ગઈ હતી કાર્વે એ ગર્ભને મહી ગયો હતો, "યદી - હગમખેર નીચ-એ" બિખારી રાજકુમારી સાથે પ્રેમ કરવા નમ છે. એને તો લાતો મિત્રાવ બીજુ સુ મળે."

વર્તે નજીક જઈ કાર્વે દૂર કંઈ અને વિશેને જોયા કંઈ વિશેની છાતી સાથે તૂટેલુ વાયોલેન હતુ એ એની સામે જ નેઈ ગયો.

"એ હરામખોરને હજુ થોડી પ્રસાદી વધુ આપવા દે" મર્વે બોલતો હતો.

"એક અધરની રસમન્તીમાં નાથ પ્રસાદ પૂરો પામુ -" વિશેના મોનની એક લીંગના સાથા પાડેનો પ્રસં આગળ બોલ્યો, 'યદી કેના અધરનો પ્રસાદ હમકે છે એ જાણે છે પપા' તમારી દીખીના અધરને - કુતો! મને આપવા દે એને પ્રસાદ મારા બેડાનો!' મર્વે વિશે તરફ આગળ વધતો હતો પણ લોકોએ એને પાછળ ખેંચી લીધો. વિશેને નેપથ્યમાં વર્ષ ગયાં.

કાર્વે પાછો આન્ના પામે આચો આન્નાનુ આપુ સરીર મૂક મળુ હતુ કાર્વે હસીને એની સામુ ભેટુ આન્ના એની સામે નેઈ ન રાહી.

નાગજ ધર્મ છે, આન્ના! એ અમાસ કેલુ ગાતો હતો!'

આન્નાએ તોપણ આમ ન ભેટુ

"આન્ના!" મર્વે ફરીને બોલ્યો.

"સુખ ૨૦, કાર્વ - 1" આન્ના મોટાથી બોલી મર્વે એ આજીવિને ચમકી ગયો.

'પણ એ યદી હતો, આન્ના!' મર્વે બોલ્યો.

'હા યદી હતો, પણ માણસ પણ હતો ને?'

રોડથી બોલી આન્ના ત્યાંથી જોઈ ગઈ, કાર્વે એને એ મુમ મારી પણ આન્નાએ દોગ રીતે તેનો જવાબ આપ્યો, "આજથી મને પણ યદી સમજી લેવી" બધા એ સામગીને સુખ ધર્મ ગયા.

આજા વિશેને શોધવા ગઈ એણે એને પાગલા એક એમન મુશ્કામાં ખુશીમાં દમનો ધર્મને પરોવે નેચો આજા ધીમે ધીમે પામે જર્મને બોલી.

'વિશે, કાર્વે વતી હુ તારી માશી માગુ છું."

વિશે થોડી વાર એની સામે નેઈ રહ્યો અને પગી બોલ્યો, "યદીની માફી હા માટે માગવી પડે છે?"

"પણ વિશે" આજાના મળામાં કંઈકથી ખામી.

"કર્ષ નહિ આજા! આજ તો અમારુ યદીઓનુ આ જવન છે એથી કાર્વે દુખ પામવાનુ નથી."

આજા આતો કઈ જવાન ન આપી રાહી.

આજા ધીર મારી ખુશીમાં પછાઈ અને એના મળામાં કંઈકથી મુમન ખજાર નીકળી પડ્યા વર્તે એ આજીવિને ખીલ કમમાં હતો ત્યાંથી દોડી આવ્યો એ એના મગવાનુ મરણ સમજી ગયો.

એણે આજાના માથે હળવે હળવે હાથ ફેરવવા માંડ્યો એને પોતાને પા આવા ધબા અનુભવ થવા લાગ્યા.

માનવતાનું પૂરું અભેમાથી જવનને બહાર આવતુ હોય ત્યારે એને શેમન નેઈ એ એમ વર્તેને પાગલુ હતુ *

* 'Love outlawed by Hitler નામની એક અંગ્રેજી કાળી વર્તાનું સમિત ૨૫

અમર રાષ્ટ્રભક્ત લાલા હરદયાલ

શ્રી. દત્તાત્રેય વાલકૃષ્ણ કાલેલકર

હિં

હિંદુસ્તાની સ્વતંત્રતા ખાતર ગાંડા બનીને દેશ છોડીને ખહાર જનારામાં રાગ ગહેન્દ્રપ્રતાપ અને લાલા હરદયાળના નામ પાસ માદ આવે છે. બન્નેએ આ દેશમાં પૂરતું કામ કરીને પરદેશનો રસ્તો લીધો. લાલા લગ્નપતરાખને પણ ફેરવોડ સમય આવી રીતે પરદેશમાં રહેવું પડેલું, પણ પાછળથી તે સ્વદેશ પાછા ફરી શક્યા. લાલાજીનો માર્ગ ઉપરના દેશલકતો કરતાં લુહા પ્રકારનો હતો. લાલાજીએ આ બન્ને વિશે પોને અમેરિકામાં જાણેલા યુરતક 'યંગ ક્રિસ્ટિયા'માં લખેલું જણ્યું છે.

આખો દેશ ધ્રુએ છે કે રાગ મહેન્દ્રપ્રતાપને સ્વદેશ પાછા ફરવાની રજા મળે. લાલા હરદયાળ પણ સ્વદેશમાં પાછા ફરી શક્યા હોત તો પ્રત્યેક હિંદુસ્તાનીને ખૂબ આનંદ થાત. પણ તેમને આપણે આપણા દેશમાં પાછા લાવી શકીએ તે પહેલાં જ ગયા માર્ચ મહિનામાં અમેરિકામાં તેમનું અવસાન થયું. સ્વાતંત્ર્યપ્રાપ્તિ માટે જે એકાગ્રતા જોઈએ, જે ઉદારતા અને તેમથી પરિણમતી હીરોઈસમી જોઈએ તેની આ દેશમાં ખેદ છે. તેથી જ આપણે આજ સુધી સ્વતંત્ર બની શક્યા નથી.

આપણા દેશલકતો પૂર્વ સ્વતંત્રતાની વાતે તો કંઈ જ છે. કોઈને જ મહિનામાં સ્વતંત્રતા જોઈએ છે અને કોઈની તો વળી સ્વરૂપ આયમે ત્યાં સુધી શદ જોવાનીયે તૈયારી નથી. પણ એ બધા એટલું પણ સમજતા નથી કે સ્વાતંત્ર્યના બંદરે પહોંચવું હોય તો રાષ્ટ્રનું વહાણ એક જ દિશામાં હંકારવું જોઈએ. આજે આપણે ત્યાં તો જેટલા દેશલકતો છે તેનાથીયે વધારે સ્વાતંત્ર્યપ્રાપ્તિના માર્ગ છે. જેનો માર્ગ અવગ ન હોય તે એજો દેશનેના બની શકવાનો હતો !

હવે વર્ષના કાલા અનુભવ મંડી એક જણે કહ્યું છે:—

मयै महत्त्वमिच्छन्ति कुलं तदवसीदति ।

सर्वे यत्र विनेतराः राष्ट्रं तन्नश्यति ध्रुवम् ॥

એર, આપણે તો જેવા છીએ તેવા જ રહેવાના. અને તેમ શેઠાં છતાં પણ સ્વાતંત્ર્ય મળે નો તેનું અહોભાગ્ય.

લાલા હરદયાળ ભારતીય સ્વાતંત્ર્યના અનન્ય ઉપાસક હતા. એમનાં જીવન અને વિચારમાં આશ્ચર્યજનક પરિવર્તન થયું છે. પણ તેમની આગેમતિ અને આગ્રાહીની ઉપાસના એખંડ રહ્યાં છે.

લાલા હરદયાળના અવસાનના ખબર મેં જાણે
છાપામાં વાંચ્યા ત્યારે મારા મિત્ર લા. જેલેનાન
ગાંધીજી મેં લખેલી એક નાની નોંધ મારા ઉપર
મોકલી દીધી આ નોંધ વર્ષો પહેલાં લખાવેલી છે
તો તે વિશે જૂની પણ મને હતો આજે એ
વાચીને મનમાં અનેક મિત્ર લાગણીઓ જાગી ઊઠે
છે તો હું આજે લખું તો આ આધર્મિક બન્યા
વિશે આના કડતા વધારે ગૌરવથી લાપામાં લખતા
છતાં એ જૂની નોંધ જ અહીં આપવાનું ઠીક માનું છું

લાલા હરદયાળ એકલે પ્રયત્ન અઘવાત નવા
ધર્મને તે પત્રમાં થાય ત્યાં મોટા મોટા ગ્રંથોને
ઉખાડી નાખે એ મનને વાગ્યાની દિશામાં વિચરતા
આવી શકે તો હરદયાળના વિચારોમાં સ્થિરતા આવ
વાની તમે આશા મળી શકો તેમનામાં શિષ્ટતા
બને ન હોય પણ પારખાઈશ્વરતા (Earnestness
and Sincerity) પુખ્ત હતી તેમના વિચાર મને
તે હોય તોપણ તેમની જીતિ પાછાં જુની હતી તે
આપણને બને કોઈ નિશ્ચિત માર્ગ ન દેખાડી શકે
પણ ગંભીર વિચારમાં તો જરૂર નાખી દે છે તે
કોઈ વખત આપસમાં જ બને છે તો કોઈ વખત
હિંદુસત્ત્વનથી ધડકામાં રાષ્ટ્રવાદી તો ધડકામાં
વિશ્વકુટુંબી આજે તુર્કસ્તાનની સુવાસ લેશે તો
મહે ચાલેલીઓને આસમાન મુખી ચાપશે એક વખત
મહેશે કે અંગ્રેજોને આ દેશમાંથી મઠી મુઠકો બજ
વાનો માર્ગ લેવા જોઈએ તો કોઈ બીજા પ્રયત્ન
કહેશે કે હિંદો સ્વયં કપાસ પહેરી ફગાર મધ્યમ
વર્ગ સહારે માટે નામર્ત જની ગયો છે તેમની આશા
છોડી દઈને અંગ્રેજોની મઠ્ઠીની જ દેશનો આમ
જનતાનો ઉદ્ધાર કરવો જોઈએ એક દલાલો તે
ભગવદ્ગીતામાં ધર્મસંવર્ધન જોશે તો ઘોડા દિશ્વો
બાદ એવો પ્રચાર મશે કે તમામ જુદા પુત્રોમાં
દશિયામાં કુમાડી દઈને તેમનું ગ્યાન અમુક દેશ અને
અંગ્રેજીન લેખકોના પ્રધાને આપણે જોઈએ આ
રીતે તે આધીની જેમ નજરમાં આવે તેમ ધૂમ્મા

મેં હ તોપણ તેમની સમજતાની પાઠગતી મૂકીશ
ત્રિતીની તમમાં દખાળ આવે છે

આજમય ત ક્યા છે? તેમના વિચાર શા છે?
તે આપણને મદ કરશે કે આપણી મર્દપદ્ધતિમાં
મુકેલી નાખશે તેની આપણને ખબર નથી પણ
તેમની દેશબક્ષિત અને ત્યાગથી પુષ્પાન તેમજ જુદ
બધા દેશોની દેશાસીઓને પ્રેરણા નિશ્ચય મળે છે
ત્યારે તે અંગ્રેજીમાં પ્રેરેમ હતો ત્યારે જે પગાર
મળતો હતો તે ત્યાના મજૂરોમાં વહેતી દેતા હતા
જીવનની સાદાઈ અને ત્યાગી ભારતીય આદર્શ
તેમના રામેગેમમાં ભરતો છે

આજે ત્રીસ વર્ષ પહેલાં લાલા હરદયાળે લખેલો
હિંદુઓની સામાજિક જીત (Social Conquest
of the Hindu Race) નામનો લેખ 'મોર્ચર્ન
ગિલ્ડ મા વાંચ્યો હતો ત્યારે તેની મન ઉપર બીડી
અસર થઈ હતી આજે તે વાંચીએ તો તેમાં સકુ
ચિનતા જરૂર નજરે પડશે પણ તેમાં જે દ્રષ્ટિ છે તે
અવશ્ય જીવતી છે કોઈ પ્રેમી નાના હરદયાળના
બધા લેખોનો સુમરતોમાં સમજ કરે તો સમજ થશે

અંગ્રેજી આચાર પ્રમાણે ખત પામેલી જીવનની
શક્તિ માટે પ્રાર્થના મળતો ગિનાઈ વર્તન નવજોતી
હુનિયામાં આનંદો આવ્યો છે પુનઃ જન્મમાં માનનાગ
આપણે એવી પ્રાર્થના કરી શકીએ કે તાતા હરદયાળ
જેના ભગતીય સ્વાતંત્ર્યના ઉપાસક આ દેશમાં ફરીથી
જન્મ લે ત્યાં મુખી આપણે સ્વતંત્ર થાઈ નથી ત્યાં
મુખી સ્વાતંત્ર્યના આ ઉપર ઉપાસક આપણા દાયે
આપણના ચક્રાતિતા જાળો પળી ચીકાર નહિ કરે
મહત્ત્વ આપણે તેમને ગરમગરમ લોહીની યદાજીવ
અર્પવી પણ મેં માત્ર મામૂલી જાણી ગણી નર્સલ
નહિ થઈ શકતું હોય નિગત મેવાથી છોડો પામેલો
અને આત્મમનિદાનથી પહેલાં પહેલાં આપણું પોતાનું
લેલીએ જન્મે જ ગંદીય આદરે માટે ચોખ

હિંદુ જાતિનો સામાજિક વિજય

શ્રી. અમૃતલાલ ઠાકોરદાસ નાણાવટી

વિતાયલી પ્રગ્ન ઉપરના સામાજિક વિજય ઉપર (જે રાજકીય સત્તા) કાયમ નથી થઈ તે કદી પણ દમેસાને માટે ટકતી નથી. સામાજિક વિજયે, એક પ્રગ્નના બીજ પ્રગ્ન ઉપરના રાજકીય વિજયને સ્વાભાવિક રીતે અનુસરવું જ જોઈએ. રાજકીય સત્તા, લશ્કરી શ્રેષ્ઠતા અને રાજનીતિનિપુણ્ય વડે પ્રાપ્ત કરી શકાય છે અને તે જ સાધનોથી ટકાવી પણ શકાય છે. પરંતુ સામાજિક વિજયનો આપાર એના કમ્તાં ધીમો છે, એ વિજય કંઈ અમોઘ તોષો કે અવરિચત લશ્કરોથી પ્રાપ્ત કરી શકાતો નથી. અનેકજાન્કર કે જંગીસખાન જેવા પણ કેવળ શસ્ત્રવ્યવસ્થી બીજા ગ્રુપ્સ પર સામાજિક વિજય નથી મેળવી શક્યા. શસ્ત્રવ્યવસ્થા, નગમી પ્રગ્નની અવરિચત શારીરિક શક્તિને જરૂર ફરતી નાંખે. અશ્રવ્ય જીતગતી (Inferior) પ્રગ્નના કિલ્લાઓનો નાશ કરી શકે અને લશ્કરને હિતસિદ્ધ કરી શકે, પરંતુ એ વડે વિજેતાઓ, પોતાની વિજ્યાયલી પ્રગ્નઓનાં મન અને હૃદયનું સ્વામિત્વ તો દરમિજ નહિ પ્રાપ્ત કરી શકે. જ્યારે વિજેતાઓ પોતાની રૂપનનું સામાજિક છવન છની લેવા નીકળે છે, ત્યારે તેમની તરફ નકાબી ધર્ષ પડે છે, તે કાસટી એમના કામની સફળતાની આડે આવે છે. એને તો મ્હાનમા જ રાખી મૂકવી જોઈએ; એટલા વખત માટે તો એને નગરથી દૂર જ રાખવી જોઈએ.

સત્તાને ચિરંજીવ અને દૃઢીમૂળ કરવા સારુ સામાજિક વિજયની આવશ્યકતા છે. અમુક શરતો મળ્યાથી સાચી રાજકીય સત્તા સ્થાપી શકાય છે. અને જે વળવાળ રાષ્ટ્ર બીજા પ્રગ્ન પર પોતાની રાજ્યસત્તા સ્થાપવા અને ટકાવવા માગે છે તેને એ શરતો મળવી જ જોઈએ. જ્યાં સુધી સ્વદેશાભિમાન, અમાન, ધર્માભિમાન અને સામાજિક દિન માટે અક્રિય ગત જ્ઞાણદારીનું બાન હજારો અમુખોનું વિરમણ કાવનારે કાર્ય, વિરાસ અને આજસાદિ દુર્મુલોએ તેને કાઢી નથી પાડું ત્યાં સુધી કાઈ જમ રાષ્ટ્ર પોતાનો વનંવતાનો જન્મસિદ્ધ દક્ષ નહિ જ હોય.

ગ્રુપ્સની નૈતિક અધોજાતિ પરદેશી શાસનને નેનો રસ્તો ખુલેલો કરી આપે છે. અને પરદેશી શાસન પણ પોતાના અન્નિતથી જ તે અધોજાતિમાં વધારો કરે છે. પ્રેક્ટિસ શીલી (Sheelay) કહે છે કે પરદેશી શાસનને ત્રણ ચુ' એ નૈતિક અવરોધનો સામી વળગ

લાલા હરદયાળના અવસાનના ખબર મેં જ્યારે જાણ્યા ત્યારે મારા મિત્ર લાઈ બેન્ગનન ગાંધીએ મેં લખેલી એક નાની નોંધ માંગ ઉપર મોઢી દીધી આ નોંધ વર્ષો પહેલાં લખાયેલી છે કે તો તે વિશે જુની પૃથુ ગયો હતો આજે એ વાચીને મનમાં અનેક મિશ્ર લાગણીઓ ઝળી ઊઠે છે એ હું આજે લખુ તો આ આધુનિક ભ્રમ વિશે આના કૃતા વધારે ગૌરવભરી લાખામાં નખત છતાં એ જૂની નોંધ જ અહીં આપવાનું ઠીક માનું છું

"લાલા હરદયાળ એટલે પ્રચંડ અઝવાળ જ્યાં યજ્ઞને તે પસાર થાય ત્યાં મોટા મોટા ગાંડોને ઉખાડી નાખે-એ પવન વાવાની દિશામાં ચિચરતા આવી શકે તો હરદયાળના વિચારોમાં ચિચરતા આવવાની તમે આશા ગાંધી શંકા તેમનામાં ચિચરતા બને ન હોય પણ પારમાર્થિકતા (Earnestness and Sincerity) પુષ્કળ હતી તેમના વિચાર અને તે હોય તોપણ તેમની રૂતિ લાલચુની હતી. તે આપણને લેને કોઈ નિશ્ચિત માર્ગ ન દેખાડી શકે પણ મંભીર વિચારમાં તો તરફ નાંખી દે છે તે કોઈ વખત આર્થસમાજ અને છે તો કોઈ વખત હિંદુસમનવદી ધર્મિકતા રાષ્ટ્રવાદી તો ધર્મિકતા વિશ્વકુટુંબી આજે તુર્કિસ્તાનની સુલત લેશે તો કાલે પાહીઓને આસમાન સુધી ચઢાવશે એક વખત કુરુશે કે અંગ્રેજો આ દેશમાંથી મઠી મૂકવા જાવના માર્ગ લેશે જોઈએ તો કોઈ નીચ પ્રસંગે કહેશે કે હિંદો અવગત કપાલ પહેરી ફનાર મંખમાં વર્ગ સહાને માટે નામર્દ પતી ગયો છે તેમની આશા ઊંડી રૂતિ અંગ્રેજોની મદદથી જ દેશની આમ જનતાને ઉઠાડે મરેલા જોઈએ એક દડાડો તે ભગવદ્ગીતામાં ધર્મમર્વરિત જોશે તો થોડા દિવસો બાદ એવો પ્રચાર મશે કે તમામ જૂના પુસ્તકો દરિયામાં કુતારી દઈને તેમનું ધ્યાન અસુક ફેચ અને અમેરિકન લેખકોના કથોને આપતું જોઈએ આ રીતે તે આધીની જેમ નજરમાં આવે તેમ થૂમ્મા

કરે છે તોપણ તેમની ચચગતાની પાછળની ગાંધીય ઋતિની તમના દેખાઈ આવે છે

આજના તે કથા છે : તેમના વિચાર શા છે ? તે આપણને મદદ કરશે કે આપણી કાર્યપદ્ધતિમાં મુરકડી નાખશે તેની આપણને ખબર નથી પણ તેમની દેશચક્તિ અને ત્યાગથી યુવાન તેમજ જુદા જુદા દેશપ્રેમી દેશવાસીઓને પ્રેરણા નિરાકર મળે છે જ્યારે તે અમેરિકામાં પ્રેરેજર હતા ત્યારે જે પગાર મળતો હતો તે ત્યાના મજૂરોમાં વહેતો હતા હતા જીવનની સાદાઈ અને ત્યાગનો ભારતીય આદર્શ તેમના રેમેગેમમાં ભરેલો છે "

અશરે ત્રીસ વર્ષ પહેલાં લાલા હરદયાળે લખેલો 'હિંદુઓની સામાજિક છત' (Social Conquest of the Hindu Race) નામનો લેખ 'મોર્નિંગ્સ' માં વાંચ્યો હતો ત્યારે તેની મન ઉપર કીડી અસર થઈ હતી આજે તે વાંચીએ તો તેમાં સક્રિયતા તરફ નજરે પડે, પણ તેમાં જે દષ્ટિ છે તે અવસ્થા જીવની છે કોઈ પ્રેમી લાલા હરદયાળના જ્યાં રેળોનો યુગગતીમાં સમ્રાટ કરે તો સમ્રાટ યશે

અંગ્રેજ આચાર પ્રમાણે મનુષ્ય પામેલી વ્યક્તિની શક્તિ માટે પ્રાર્થના કરવાનો ગિવાજ વર્તમાનપત્રોની દુનિયામાં આરતે આવ્યો છે પુનર્જન્મમાં માનનારા આજને એની પ્રાર્થના કરી શકીએ કે લાલા હરદયાળ જેવા ભારતીય જ્વાનજ્વાના ઉપાસક આ દેશમાં ફરીથી જન્મ લે જ્યાં સુધી આપણે રવન ન થયા નથી ત્યાં સુધી આજીવનના આ ઉગ્ર ઉપાસક આપણા હાથે અપવિત્ર અકાળવિધવા જાગે તો પણ સ્વીગ નહિ કરે કથમ આજે તેમને મરમરમ લોહીની યદ્યાર્તન અર્જવી પડશે કાલે મામૂલી જગથી ગાંધી નર્મણ નહિ થઈ જાવું હોય નિરંતર મેવાથી છટે તો પગમેલો અને આત્મનિદાનથી વહેવડાવેલું આપણું પોતાનું લોહી-એ જન્મે જ ગાંધીના શાદને માટે થોડા જગ છે

હિંદુ જાતિનો સામાજિક વિજય

શ્રી. અમૃતલાલ ઠાકોરદાસ નાણાવટી

વિતાપથી પ્રગ્ન ઉપરના સામાજિક વિજય ઉપર (જે રાજકીય સત્તા) કાયમ નથી થઈ તે કદી પણ હમેશને માટે ટકતી નથી. સામાજિક વિજયે, એક પ્રગ્નના બીજ પ્રગ્ન-ઉપરના રાજકીય વિજયને સ્વાભાવિક રીતે અનુસર્યું જ નોંધ્યો. રાજકીય સત્તા, લોકરી એકતા અને રાજનીતિનુષ્ઠ વડે પ્રાપ્ત કરી શકાય છે અને તે જ સાધનોથી ટકાવી પણ શકાય છે. પરંતુ સામાજિક વિજયનો વ્યાપાર એના કરતાં ધીમો છે, એ વિજય કંઈ અસાધ્ય તોયો કે બ્યવસ્થિત લોકરેશથી પ્રાપ્ત કરી શકાતો નથી. અલેક્ઝાન્ડર કે જર્મીસપાન જેવા પણ કેવળ શસ્ત્રબળથી બીજા રાષ્ટ્રોપર સામાજિક વિજય નથી મેળવી શક્યા. શસ્ત્રબળ, નબળી પ્રગ્નની અવસ્થિત શારીરિક શક્તિને જરૂર કચરી નાખે. શસ્ત્રબળ કિતરતી (Inferior) પ્રગ્નના કિલાઓનો નાશ કરી શકે અને લોકરને હિનભિન કરી શકે, પરંતુ એ વડે વિજેતાઓ, પોતાની જિતાવલી પ્રગ્નઓનાં મન અને હૃદયનું સ્વામિત્વ તો હરગિજ નાદિ પ્રાપ્ત કરી શકે. જ્યારે વિજેતાઓ પોતાની કૈવલ્ય સામાજિક જીવન જીવી લેવા નીકળે છે, ત્યારે તેમની તરવાર નકામી થઈ પડે છે; તે ગ્રેહી એમના કામની સફળતાની આડે આવે છે, એને તો મ્યાનમાં જ રાખી મૂકવી નોંધ્યો; એટલા વખત માટે તો એને નજરથી દૂર જ મૂકવી નોંધ્યો.

સત્તાને ચિરજીવ અને દહીયૂત કરવા સારુ સામાજિક વિજયની આવશ્યકતા છે. અમુક શરતો જનવાથી સાચી રાજકીય સત્તા સ્થાપી શકાય છે. અને જે જનવાન રાષ્ટ્ર બીજા પ્રગ્ન પર પોતાની રાજ્યસત્તા સ્થાપવા અને ટકાવવા માગે છે તેણે એ શરતો માનવી જ નોંધ્યો. જ્યાં મુખી સ્વદેશભિચન, સંગ્રામ, ધર્મભિચન અને સામાજિક દિવ માટે વ્યક્તિ-મત જવાબદારીનું જ્ઞાન કસવાદિ સરજીવનું વિસ્મરણ કરાવનાર લાભચ, વિલાસ અને આજસાદિ દુરુજીઓ તેને ફાલી નથી ખાધું ત્યાં મુખી કાઈ પણ રાષ્ટ્ર પોતાનો સ્વામિત્વનો જન્મસિદ્ધ હક્ક નાદિ જ છોડે.

રાષ્ટ્રની નૈતિક અધોગતિ પરદેશી શાસનને તેજો રસ્તો ખુલ્લો કરી આપે છે, અને પરદેશી શાસન પણ પોતાના અસ્તિત્વથી જ તે અધોગતિમાં વધારો કરે છે. પ્રોફેસર શીલી (Sheelley) કહે છે કે પરદેશી શાસનને વચ થયું એ નૈતિક અધોગતિનાં સૌથી સમજ

કાગણોમાનુ એક છે જેમ અમયાદ કે અનાગેય મહેણીને લીધે નવળા પડી ગયેના શરીરવાળા માણસને તાવ ઝડપી પે છે અને સાથે સાથે રોગ અને શારીરિક ક્ષયને અટકાવવા માટે તેને વધારે નાથાયક પાણુ કરી મૂક છે—નૈતિક અથવા પતન પરદેશી શાસનનું કાગળુ અને કાર્ય ને છે—તેમ સામાજિક વિજય ગાંધીય વિજયનું એક આવશ્યક અંગ છે, કાગળુ કે ને છોડેલી પ્રગતિ મર્યાદી મુણેને કમળે કરવામાં નહિ આવે તો ગાંધીય સત્તા કદી જણુ દરીમૂત અને ચિરછવ ન થઈ શકે

જિતાયની પ્રગ્ન સૈમએ સુધી પરશાસ્ત્ર હે જ પાણુ ને પોતાના સ્વમાન અને પ્રતિદા જાળવી રાખી શકે તો એક દિવસ તે પોતાનો સ્વાત અને વારએ ફરીથી જરૂર મેળવશે વહેના કે મોણ ને બાળવાન પ્રગ્નના હુકમ અને મન દમાઈ નથી ગયા તે જરૂર પોતાના અસ્તિત્વનું બાળ પ્રતીક શોધશે, આ નાવ દારિક જગતમાં પોતાનું પાણુ એક ગણુ તરીકેનું મ્યાન જરૂર માગશે અને પરદેશી શાસનને કાગળે નૈતિક અથવા પતનની અસરથી પોતે ઓલવાઈ જાય એ બીકે, પરત્ર પ્રગ્ની એ મહાન ફગ છે કે તેણે સ્વમાન અને સ્વદેશભિમાનના ન્યોતિનું સતત રક્ષણ કરતું સ્વત્ર અને ગુતામ મનુષ્યને જેથી જોડ પડે છે એવા સ ગુણોના કમસ નાશ થયો એ પરદેશી શાસનનું વ્યાભાવિક અને અનિવાર્ય પરિણામ છે ગાંધીય અસ્તિત્વના આ આવશ્યક મુણેના નાશની સાથે જ ગાંધીય સત્તુ કે રાષ્ટ્રના પ્રાણનો નાશ કરવા સામાજિક વિજય જરૂરના છે પર્નિત પ્રગ્ની વ્યદેશભિમાન એ મોટામાં મોની મિનમ્ત છે વિજેતાઓ આપણને હમેશા એ જ શીખવશે કે આપણે એમના કરતા ઊંચગતી પ્રગ્ન છીએ, એમના કાયદા અને એમની શાસનપ્રણાલી એ જ સત્ય આપણા મનજ ઉપર વારવાર —સાવશે એટલે ગાંધીય છતના અનિષ્ટ પગિલામ ફૂટ કરવાની આશા બધાઈ નથી ત્યાં મુધી પગાજિત પ્રગ્ને સામાજિક વિજયને સામનો કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ

ગાંધીય વિજય દુનિયાને ટોચ વચાડીને જાહેર કરે છે કે વિજયી પ્રગ્ન જિતાયની પ્રગ્ન કરતા વધારે છત છે કુદરતના મહા-વિશ્વવિદ્યાવધમા મુદો એ સામાન્ય રીતે પરીક્ષાઓ છે આન્તરગાંધીય સ્પર્ધા એનું પગિલામ દરીક ગાંધીની છટીઠવાઈ લખાઈ આથી નહિ પણ તેમની સામાજિક ન્યવદ્યક્ષતા ઉપરથી નક્કી થાય છે અંગેનેએ ૧૮મી સદીમાં સામ્રાજ્ય માટેની મહાભારત લખાઈમાં કેન્એને હરાવ્યા તે એ કાગળે નહિ કે એમની પામે વધારે સારી મુદસામત્રી હતી અથવા તો અક્રમાત એક ને લખાઈઓ છતી ગયા તેથી, પરંતુ કેન્એ ગાંધીયમાં એને અઘાત એવા ખ્યેલી નિશ્ચિનતા અને અતત ઉત્સાહ તેમણે દર્શાવ્યા તેથી જ

અતએવ મુદનો વિજય એ કેવળ લશ્મરી સવા પરીજણા કરતા કષ્ટક વિજય છે એ જાતીય પ્રેરતાનો લોતક અને સિકો છે

પગાજિત પ્રગ્ને હમેશા એનું બરાબર જાન હોય છે જેની જગતને ખબર છે તેની તેને ન હોય એમ કમ બને ? એને પોતાનું હુકમ ખેસી જતું હોય એમ લાગે છે તેણે સર્વસ્વ જતું મણુ હોય એમ લાગે છે તે આશા દિમત અને આત્મવિશ્વાસ ખોઈ ખેમે કે પોતાને શાસક પ્રગ્ની સમાન ગણુતા અટકી જાય છે પોતાની અને શાસક પ્રગ્ની ન્યે મર્ધ શક્તિની આભારિક અસમાનતા છે એમ વિમાર કરતા શીખે છે અને આમ, સમય જતા પોતે જ પોતાના આત્માને હણે છે, કાગળુ છતિદાસમાં જે લાન અક્ષરે લખાય છે તેને એ શી રીતે નકારી શકે ? અને તે મુદ કર્વું અને તુ હારી મર્ધ ને તાતુ સરગુ બગ અજાન્યુ અને છતા તુ હારી મર્ધ તે તાગથી જોડતુ બને તેમનું કર્વું અને તોપણુ તેમાં કઈ વળુ નહિ એ દટિ આમય તગવતા મહાન સત્યની તગ્ પણુ શી રીતે એ આખમિયામણા ફરી શકે ? આ બાવના નિરાશા ઉપરવે છે અને લવિયમાં વગર સારુ કરી જતાવવાની આશા પાણુ એ ગાંધી ક્યાથી રાખી શકે ? પોતાના સ્વાતઅના દિવસોમાં કે ન્યારે તે પોતાના

ધનુ માંસિક હતુ ત્યારે જો ગાંધીય પ્રતિજ્ઞા અને સગાઓ ન ટકાવી ગયુ તો પછી ફરેસી સામ્રાજના અધકારમય ત્રિયોમા ન્યારે ગાંધી, પોલીસ, છૂપી-પોલીસ, લશ્કરી હાથણીઓ, કેપાનુ અને અસાધ્યોના બધોનોથી તે જકડાયલુ સગે ત્યારે વધારે માનસંગી રીતે પોતાને મુક્ત કરવાની તે કેવી રીતે આશા ગાખી શકે ? આ વિચાર એનો નૈતિક નાગ કરવાનુ કામ કરે છે

વિજયી પ્રજાની શ્રેષ્ઠતાવિચક સત્ય પરાજિત લોખ આમ સહજ કાંપી લે છે આ સમજવવા તેમને કેઈ પ્રવચનકારોની જરૂર નથી પડતી એમની આંખુ બાંજુની પરિચિતિ જ એમને એ સીખવે છે આમીન કાળના ઇતિહાસમાંથી મદેશ લાવતો ગ્વાલિમાન અને આશાનો ગમે તેટલો અવાજ તેમના કાને અચકાવે તો પણ વર્તમાનકાળનુ મત્ય તેમને તે માનવા ના પાડે છે જોડુ એ જ માનતુ અને વર્તમાનમાં જે નિત્યના ચાલુભવે થાય છે અને જે અસર ગાંધીતા હુમ્મ અને મન ઉપર કરે છે તેના કરતા વધારે અસર કરવા, કરી શકતી નથી એટલે પતિત ગાંધીના વિચારો અને નેતાઓએ જે મહાપ્રશ્ન ઉઠેવાનો છે તે આ છે પ્રકૃતિ અને સત્યની માએ આ હાકાઈ શી રીતે લડવી ? કમરને કરનાર અને ફોલી પાનાર મલેઓ અને વાતાવરણમાં પણ અવેશાભિમાન અને વ્યમાન કેવી રીતે હવત રાખવા ! જે કઈ થોડી શક્તિ રાખતી પાસે છે તેને કેવો રીતે ટકાવી રાખવી અને તેને અપૂર્ણ કાર્ટિએ-જેને પહોચવા તે શક્તિમાન છે-વિસ્માયવી ? હાં મગ્ધુપધારીએ છે નીતિને કાનેચા ધામાથી સ્તત લોહી વધે જન છે, જે સપતિની ખેટ કરતાવે અનતચણુ લધાનક છે આ ધાને શી રીતે રૂમવે ? શી રીતે એ નૈતિક અપ પાત્રો મનન પ્રવાહ અટકાવવો ? શી રીતે પ્રજાની એ મહાનગીના કાંચ અટકાવવો ? મુખાવેય મોનુ અને દોગ રાષ્ટ્ર પાછા મેજવી શકે, પણ જે ગાંધી ગ્વાલિમાન અને વ્યમાન એ વખત ખોવા ત પાછા નહિ મેજવી શકે, કાગળ તેજ પોતાનુ અકિતવ્ય ગુમાયુ, આમ્મ ગુમાઓ, જીવન ગુમાયુ અને મરેતો માણુમ કઈ પૂરવણી ફર અને ફાપાપાદનો આનંદ બોમવી શખે નથી

સામાજિક વિજય એક એવો આપાર છે જે ને વિજેતાઓને વિજાતાથી પ્રજાપર દૈનિક હવનમાં પોતાનુ અકિતાપાણ પ્રાપ્ત કરવાની અને સિદ્ધ કરવાની તક આપે છે અને આમ પ્રજાના નૈતિક કામમાં ઉત્તરોત્તર ગ્રહિ કરે છે જે તેઓ માન ગાંધીય હકમત જ ચલાવે, કર નાખે અને ઉગાવે, કામદા વડે અને તેહુ પાવન કરાવે, તો તેઓ વિજેતાઓ અને ધાગ ધરનાર થઈ શકે પરંતુ તેઓ પોતાની રૂચતા પ્રતુ તો નહિ જ થઈ શકે જે પ્રજાના સાચા અને બિનહરીક સાસક મનુ હોય, જે પોતાની ઈચ્છિત અન્યેય કરી મૂકી હોય તો લશ્કરી કમળ અને રાજકીય સર્વોપગીયકા ઉપગત કઈક વિશેષની આવશ્યકતા છે સત્તા તરવારથી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, પણ સામાન્યજનો એને ટકાવી રાખવા અને સુદ્ધ કરવા તો અન્ય સાધનોની આવશ્યકતા છે નાલાન્દરે, તરવારનુ સ્થાન બીજા વધારે ચકિતશાળી રાખો લે છે, જે જોવામાં હાલક નથી, પણ જે ટોલેડો (Toledo) ના તીક્ષ્ણતમ પાના કરતાવે વધારે (રૂચતાના ગાંધીય હવનને) વાતક છે ચત્તમળ દગલી શકે અને છતી શકે, પણ કચ્છી નાખી શકે નહિ તે બાધી શકે, નમાવી નહિ શકે ગાંધીય વિજય પરાજિત પ્રજાને બાધી લે છે, પણ તેને નમાવી શકેતો નથી-કેવી રીતે નમાવરી એ મહા પ્રશ્ન વિજયી પ્રજાની સમક્ષ ખડો થાય છે

એક ઉગાદરનુ લાકે એમ મનાય કે ૩ દિશાનુ દિશુતાનમાં જે પેગીઓ(અત્યાર) લોકો છે તે (આર્યો-એ છતી થોપેલા) ત્યાના મૂળ વનનીઓના વણને છે એ પણ સુવિખ્યાત છે કે જે આર્યોએ દિશાનુ દિશુતાન વચ્ચેયુ તેમની મજબા ત્યાના મૂળ વનની-ઓની મજબામણીમાં મદુ જ થોડી દતી

આર્યો વધારે બહાદુર, વધારે મમરિત અને વધારે આગ દશિવાગ કાળા દત્તા અનાયોમાં મચના અને અન ન્યામકિત ન દતી કેટલોગવા તો તેઓ મકુચિત વ્યર્થના માથા રાત્રુદામાં પડુ બની ગયા એવે અર્થેએ તેમના લશ્કરને દગલી નાખ્યુ. બ્રાહ્મણે ત્ય કયા અટકે સુધો તો અનુ રી નુ એક પ્રજા

જે સંખ્યાની દૃષ્ટિએ ઊતરતી હતી, પરંતુ શારીરિક અને નૈનિક બળમાં અધિવાતી હતી તેણે બીજા પ્રગળ પર વિજય મેળવ્યો. પરંતુ દક્ષિણનો એક અત્યંત એક બ્રાહ્મણની આગળ લાગે ધર્મ નમસ્કાર કરે અને ત્યારે બ્રાહ્મણ તેની પાસે આવે ત્યારે એવજાએ એક કારે જોતો રહે એ કેવી રીતે બનવા પામ્યું? આમ વર્તવા સારુ હવે તો પેરીઆને માટે કોઈ કાયદો નથી. જે પ્રમત્તે પોતાના ગાદુને છતી લીધુ છે તેના એક પ્રતિનિધિને આવી રીતે નમસ્કાર કરી પોતાનું સ્વમાન બોવાની જે તે ના પાડે તો બ્રિટિશ અધિકારી એને કંઈ પણ શિક્ષા ન કરી શકે અને બ્રાહ્મણે કંઈ શસ્ત્રો સંભળ નથી હોતા. એ તો એક દુષ્કર્મ પડિન હોય છે જેને હાથેહાથની લડાઈમાં પેરીઆ જરૂર પારી શકે અને છતાં આપણે જોઈએ છીએ કે શારીરિક કૌશલવાળા સેકેડા પેરીઆએ એક બ્રાહ્મણને આ લીસમી સદીમાં પણ-જેમાં નમન કરવાની ફરજ પાડનારો કોઈ પણ કાપડો નપી-નમન કરે છે. પેરીઆએ ભેગા મળી એ બ્રાહ્મણને ધારે તો સારી રીતે બૂકી કાઢી શકે અને બ્રાહ્મણની પાસે તેમના આ ઉદ્ધત વર્તન અસ્થ શિક્ષા કરવા સારુ કંઈ પણ સાધન નથી અને કંઈ નહિ તો તેઓ તેનું અધિવાતાપણ સ્વીકારવાની તો ના પાડી શકે. કામ્યુ હવે તેમને ડરવાનું કશું કારણ નથી, પરંતુ આવા સાનુભૂતિઓ છતાં, આ પેરીઆએ એ બ્રાહ્મણને નમે છે, જોકે એ બ્રાહ્મણ પોતે જ ખરી રીતે-નામમાં નહિ-દર છે. આમ ત્યાંથી અને છે. અહીં એક માનવસાચને લગતો વિકટ પ્રશ્ન ઉઠવવાનું આપણે માથે આવી પડે છે. સર હેન્રી કોટન જે વાલ કહે છે તે આપણા આ-પ્રશ્ન ઉપર ખૂબ અન્યાય પાડી શકે એમ છે. તે કહે છે:

“પહેલવહેલાં હું દિ હુસ્તાનમાં ગયો અને મારા પર ને છાપ પડી તે મને ચાતી રીતે થઈ છે. હું અને મારા દ્વાય ત્રીનેના બ્રાહ્મણ મિત્ર ત્યારે સાને ફરજવા ત્યારે ને દિ હુસ્તાનમાં મળતા તેઓ મને એક અધિકારીને-હાથે એવી મલમલો સલામ કરતા. ત્યારે મારા સામીની આગળ લાખા સહ જતા અને મુઠ્ઠામાં નાથ વસતા એને તેઓ ખરા અવશ્યેયથી માન આપતા. મને તો

માત્ર કૃત્રિમ માન આપતા સામાજિક ઉતરતાપણની પ્રજા બાવના, સગ ના સંબંધને ક્યારે નથી ગઈ.”

(ન્યુઈન્ડયા પા. ૧૪૧-૧૪૨; ૧૯મી આવૃત્તિ)

અર હેન્રીને લાગ્યું હતી કે પેરી બ્રાહ્મણ, અને નહિ કે પોને, રૈયતનો ખરો રાજા હતા.

એ પોતે તો એક માત્ર પોલીસ-અમલદાર હતો, જ્યારે બ્રાહ્મણ તેમનાં હાથ અને મનનો માલિક હતો. બ્રાહ્મણનું ધ્યાન તો ચોક્કસ હતું. એને સહેજે રથાન-બ્રટ કરી શકાય એમ ન હતું. બ્રિટિશ સરકારના એક નામકા પગારદાર બ્રાહ્મણની સર હેન્રીને જરૂર અંદેખાઈ આવી હતી.

ત્યારે આપણે પ્રશ્ન પૂછવાનું અને તેનું સમાધાન મેળવવાનું રહે છે પેલા પ્રાચીન કાળના હા બ્રાહ્મણોએ દક્ષિણમાં પોતાનું યાત્રાન સર્વોપરી ધ્યાન-રીતે જાળવ્યું કે લીસમી સદીમાં, દિલ્હીમાં બ્રિટિશ નીતિના રૂઢિપ્રત્યે અમજવાને કમ્પના હોઈએ તો આપણે પ્રાચીન કાળના બ્રાહ્મણની નીતિ સમજવી નોંધીએ. દ્વિતિહાસનું પુનરાવર્તન થાય છે અને-ખાંસ હજાર વર્ષો પૂર્વેનું આપણુ જ હાપણ આને બીજા પ્રગળ આપણી સામે વાપરે છે.

એ કશું જ છે કે સામાજિક વિજય શક્ય નથી નથી મેળવી શકાતા. બ્રહ્મનું સંભળના ઉપયોગથી તેનું મહત્ત્વ નથી રહેતું. સહેજે દેખાયું કરવામાં આવે તો તે સાથે, પણ સુખ્યત્વે-કરીને તો દેખતા, ધીંગળ, આત્મસંબંધ અને ખંતથી જ સંજના મેળવવી જોઈએ. જે વિજેતાએ રણરેખ પર વિજય મેળવ્યો છે તેણે સામાજિક છત મેળવવા જરા-નમતું જોઈએ સામાજિક વિજય આમ એક એવી પ્રવૃત્તિ છે જે અસાધ્ય ગણકીય સ્વાધીનતા કરતાં જુદી જ છે. એ વિજય મેળવવો બહુ મુશ્કેલ છે એ કંઈ એકાદ લોકડી પ્રમાણથી નથી મળી શકતા. જે બિચારા એ વિજયના ભાગ કંઈ પડે છે તેમને તો એ વિજય-પ્રવૃત્તિ દેખાતી જ નથી એ તો એક-ચારી છે જેને ઉપયોગ પરિગત પ્રગળ પર કરવામાં આવે છે. એ એક એવી જગતું ધીમી અસર કરવાનું ડર છે

જે રાખૂનો એકદમ નાશ નથી કરતું. પણ તેની વીર્યશક્તિને અદૃશ્ય રીતે ક્ષીણ કરે છે.

સામાજિક વિજ્ઞાની સ્ફુળતાને આવશ્યક જે પરતુઓ ભેદિએ તે આ છે.—

(૧) શાસ્ત્રોએ પ્રજાની બધી સામાજિક પ્રવૃત્તિ પર કાબૂ મેળવવો ભેદિએ, ખાસ કરીને જે પ્રવૃત્તિઓ તત્ત્વતઃ સામાજિક દિનને માટે હોય અને તેથી જેના નેતાને વિશિષ્ટ પ્રતિષ્ઠા મળતી હોય.

(૨) એક સામાન્ય મિલનસ્થાન ત્યાં યાસકો અને દૈયત અસમાનતાને ધોરણે બેમાં મળે.

(૩) દૈયતવર્ગમાં એક એવા માણસનો વર્ગ હોય જે શાસ્ત્રકોને મળવા આ મિલનસ્થાન પર આવે.

આ ત્રણ વસ્તુ વિરે એક વખત ખાતરી થઈ ગઈ એટલે પછી વિજ્ઞાની પ્રજા પોતાના પ્રપત્નમાં સ્ફુળતાને માર્ગે જ છે. પ્રાચીનકાળના વ્યાહલો ખીજને પોતાની છત્તીને અનુકૂળ કરવાની કળામાં ભારે નિપજાત હતા.

તેઓ આગંતુકને બાંધી નહિ હોય તે પહેલાં-યે નમાવી શકતા. એ કામ તેઓ કેવી રીતે કરતા તે ભેદિએ.

તેઓએ પહેલાં તો જીતેલી પ્રજાની બધી પ્રવૃત્તિ પોતાના કાબૂમાં લઈ લીધી. તેઓએ જવાને જાન આપ્યું. પોતે ગુરુ બન્યા. મુધરેલી પ્રજાનું શિક્ષક એક આવશ્યક અંગ છે. તેઓ જ ધા રૂઝવાની કળા બજાવતા હતા. બીજો કોઈ વર્ગ શિષી શકતો નહિ એટલે તેઓ વૈદ પણ બન્યા. ત્યારે ત્યારે માણસ માઠો પડતો, ત્યારે તે વ્યાહલને બોલાવતો. અને એના ઉપકારની રતુતિ કરતો. પછી તેઓ ધર્મગુરુ બન્યા, ધર્માધિકારી બન્યા, પવિત્ર મંત્રોના સરેશ્વક બન્યા. વ્યાહલની-જે એકેલી જ પવિત્ર મંત્રો બજાવતો હતો-દાનવી વિના કોઈ પણ લક્ષ્મણારંભ ન થઈ શકે, કોઈ પણ પ્રેતહત ન થઈ શકે.

બગોળશાસ્ત્રનો પણ તેમણે એકલાએ જ અભ્યાસ કર્યો હતો. મહિનાની આજે કઈ તિથિ છે તે પણ વ્યાહલને પૂછ્યા સિવાય કોઈ માણુ શકતું નહિ.

વળી કાવ્ય અને કાવ્યશાસ્ત્ર જેવી જ્ઞાનની ઉપ-શાખાઓ, જેની હરદમેશ માણસને જરૂર નથી પડતી તે, શીખવવાનો સર્વ હક્ક પણ પોતાને જ સ્વાધીન રાખ્યો. આમ બધી સામાજિક પ્રવૃત્તિઓ પોતાના કાબૂમાં આણી. ગમે ત્યાં જુઓ, તમે વ્યાહલને જરૂર જોશો. તમે એને ભૂલી નહિ શકો, તમે એના હાથમાંથી છટકી નહિ શકો. જીવનના સર્વ પ્રસંગોમાં એનું સૌથી વધારે મહત્ત્વ. અહીં, ત્યાં, સર્વદેશને એ હોય જ. જાન એ જ શક્તિ-સત્તા છે, અને એ કહેવતના સત્ત્વને જોડેલો સાક્ષાત્કાર વ્યાહલોએ કર્યો એટલો ખીજ કોઈએ નથી કર્યો. આમ તેઓ ખરેખરા ધર્મગુરુ, અધ્યાપક, વૈદ, કવિ અને તત્ત્વ-જ્ઞાની બન્યા.

સમાજમાં જે બળો કામ કરે છે તે આ જ છે. મોટા ભાગના માણસો તો, પ્રજામાં જે આગળ પડેલો ભાગ લેનારો શક્તિશાળી વર્ગ છે તેમનામયી પ્રેરણાઓ લે છે. મગજ શરીરની પ્રવૃત્તિઓને દોરે છે. વ્યાહલો પોતાની સ્થાપેલી નવી પ્રજાનું મગજ બન્યા. મૂળ વતનીઓને મોટા જયો એ શરીર બન્યું, જેમાં યોજામાં યોજી કાર્યદક્ષ તે આજના પેરીવા, ખીજઓ વ્યાહલની સમાજવ્યવસ્થામાં જુદે જુદે અંતરે એકવાઈ રચ્યા. પોતાનાથી નીચે ક્ષત્રિઓને રાખ્યા વગેરે વગેરે. વ્યાહલને હવે લોકો પર રાજ્ય કરવા સારુ કોઈ શક્તિની જરૂરે જરૂર નહિ પડી.

સમાજમાં સૌથી મહાશક્તિરૂપ પોતે જ બન્યો હતો. સમાજની પ્રજા અને સમાજનું હૃદય એ જ હતો. એ પોતાના દેશમાં કેવી રીતે આવ્યો હતો અને પોતાને કેવી રીતે જીતી લીધા એ બધું લોકો ભૂલી ગયા હતા. અને એમના પુત્ર અને પોત્રા એને આપોઆપ સન્માનવા લાગ્યા. યથેલી અચ્છામણ વિસ્તારી ગઈ. વ્યાહલોની સર્વવ્યાપી પ્રવૃત્તિ અને

પરોપકારવૃત્તિ સર્વને જાણીતી હતી જીવિજ્ઞની પ્રગ્નને પણ એનો નેતૃત્વનો દાવો સ્વીકાર્યા વિના છડકો નહોતો એ ખૂન સમજી, પરોપકારી, પૂજ્ય મનાવા લાગ્યો અને પ્રગ્નને લાગ્યું કે ભવે એ આપણા પર ગત્ય કર આમ સ્વાભાવિક રીતે જાતીય સ્વમાનની ભાવના નમળી પડવા લાગી અને કાળાતરે તે મરી મર્ધ બાહ્યચતુત્વની પ્રગતિ થતી હતી બાહ્યજી છૂટે હાથે રાતની લઢાણી કગવા લાગ્યો પોતાના ધર્મસિદ્ધાન્તોની રૈયને તારીમ આપી એણે એમનું ગાંધીય સ્વાતંત્ર્ય છીનવી લીધું, પણ બદલામાં તેણે તેમને ધણ વધારે કિંમતી આપ્યું-ચિરજીવતાની ભેટ આપી

આમ શત્રુના સત્તાનો તેના શાશ્વત્વ જન્ય, એના ધર્મનો સ્વીકાર કરનાર થયા, એના હોંં થયા વિન્નતા સફળતાથી આશ્રયદાતા અને તેના જન્યો સામાજિક છત પૂરેપૂરી ધર્મ દિ-દુર્ગાત્મસત્તા આખરે કાયમની ધર્મ

એ તો સ્પષ્ટ જ છે કે બાહ્યજીને તેના કાર્યમાં, સફળ થવા માટે ઉપર જીવ્યોનેની બીજી એ આવશ્યક વસ્તુઓએ જરૂર મદદ કરી હશે એ ક્યા વાચ્યો, અને મૂળ વતનીના શ્રોતૃવર્ગ સાજાવતો જેઓ સાલજવા આવતા તેમને તે પ્રસાદ આપતો જે આમલી-હાલીવા લોકો રાષ્ટ્રીય સ્વમાનને લીધે દૂર ગ્રહતા તેમને વિન્નતાઓ સન્માનતા નહિ. વળી એક ઔપધાયક બોલ્યું, અને જેવા મૂળ વતનીઓ ટેળ્યા બધે આવવા લાગ્યા જે લોકો સ્વદેશાક્રિયાનની આવનાથી ન આત્મા તેમનો એકજીવો વિભાજ થયો એ પ્રગ્નએને અસમાનતાને ધોરણે મળવાનું સર્વ-સામાન્ય મિલનસ્થાન બાહ્યજી આમ પૂર પાડ્યું સામાજિક છતને સારુ સાચુ જોના એ ગણેશ હવે નરે એક ગળ જાતી કાગળ, લાગવાનું હતું જ નહિ

જે એમના આત્મો તે કુસાથો જ છે કાગળ તે મિલન સ્થાન પર જે આવહાર થયો તેમના સ્વજીવની અસ માનતા એ એક આવશ્યક શક્તિ હતી એ મિલન સ્થાન પર આવવામાં ગાંધીના માનની દાનિ થાય છે એમ ન માનનાર વર્ગનો ઉદ્ભવ બાહ્યજીની કેળવણી અને તેની સાથે પરાગ્રિત પ્રગ્નના મર્દની મુલોતો જે સ્વાભાવિક ક્ષય થયો તેને આભારી છે

આપણે આગળી આપણી મુશ્કેલીઓનો નિમન કરવા, આપણા પૂર્વજોના હઠાપણનો ઉપયોગ કરીએ તેમજ તેની આક્રમણ માટે ઉપયોગ કર્યો, કારણ તેઓ સમક્ષ હતા આપણે આત્મરક્ષણ માટે ઉપયોગ કરીએ, આપણે અગત્ય છીએ

બ્રિટિશ લોકો દિલ્હીમાં પર કેવી રીતે સામાજિક વિત્ત્ય મેળવી ગયા છે ? સફળતાની આવશ્યક ગ્રમ વસ્તુઓ અરી છે ?

(અ) સર્વ પ્રવૃત્તિ ઉપરનો કાનૂન—સામાન્ય જ્ઞાન માટે શાળા-મહારાજાઓ, વૈવશીય પાઠશાળાઓ, કારણની પાઠશાળાઓ, ઔપધાયો, કાકર, પાણીના નાળ વગેરે

(બ) સામાજિક વ્યવહાર માટે અસમાનતાના ધોરણે સર્વસામાન્ય મિલનસ્થાન—પારા-સલાઓ શાળા-મહારાજાઓ, દગલારો, અલખનો, મુનિસિપાલિટીઓ, મિલ્લા બોર્ડો, પ્રસંગોપાત જનદેગ સભાઓ વગેરે વગેરે

(ક) અસમાનતાને ધોરણે સામાજિક વ્યવહાર માટે તૈયાર એવો એક ધર્મ—રાત્રમાન્યો અને અંગ્રેજી બહેનો વર્ગ વગેરે

ચોકડુ તો બરાબર ગોવાલુ છે મન કેવી રીતે મમ કરે છે તે જોઈએ [અપૂર્ણ]

કંપનીનો કાયદો

શ્રી. ડુંગરશી ધરમશી સંપત્તિ

હિં

હિં દ્વારા પ્રાચીન નવનિર્મિત પુસ્તક વિપાત હોય, પરંતુ તે વ્યક્તિગત હોય, સામાન્ય રીતે બેચા મળીને પત્રાળમાં પોતાના સમુદાય સાધનોથી વેપાર કરે તેવા વિવાદ નહોતો માત્ર અંગ્રેજોના સહવાસથી સૌના આર્થિક સાધનો બેચા થઈને કંપની બનાવી પત્રાળમાં વેપાર કરવાની પદ્ધતિ સર થઈ છે અંગ્રેજોએ જગતમાં સૌથી પહેલા ઉદ્યોગોના વિકાસ કર્યો ને તે સૌથી ધનવાન પ્રાંત બની ધીમે ધીમે હિંદમાં આ ઔદ્યોગિક વિકાસ આવ્યો સૌથી પ્રથમ અંગ્રેજ પેટીઓએ હિંદમાં ઉદ્યોગોના ઢાંચાના ખોલ્યા રિંદોઓએ એમનું અનુકરણ કરી ઢાંચાના ખોલ્યા આની રીત અનેક શાગીદારોની બનેલી બિમિટક કંપનીઓ અસ્તિત્વમાં આવી મોટા ઉદ્યોગોમાં લગભગ ૧૦૦૦ કરોડ રૂપિયાની મૂડી હિંદમાં રોકાયેલી છે, તેમાં હિંદી વેપારીઓ અને ઉદ્યોગપતિઓએ ૫૦૦ કરોડ રૂપિયાની મૂડી રોકી છે અને બાકીના ૫૦૦ કરોડ રૂપિયા અંગ્રેજ ઉદ્યોગપતિઓએ મદદમાં હશે

ગ્રેટ બ્રિટનમાં હિંદની માત્ર ૧૩ ટકા જ વસ્તી છે, છતાં ત્યાં લગભગ દોઢ લાખ ઢાંચાના છે હિંદમાં ગ્રેટ બ્રિટન કરતાં આઠગણી વધારે હોવા છતાં માત્ર ૫૬૭ હજાર ઢાંચાના છે અમેરિકાના સમુદાય ગાંધોમાં હિંદની માત્ર ૩૫ ટકા વસ્તી હોવા છતાં બે લાખથી વધુ વધુ ઢાંચાના છે તેની મૂડી ત્રણ હજાર કરોડ ડોલર જેટલી મળવર છે હિંદ દરતા એ મૂડી કપાલ વધારે ૪ કેનેડામાં હિંદ કરતા ૩૫માં ભારતી એટલે કે એક જ કરોડની વસ્તી વચ્ચે ત્રીસ હજાર ઢાંચાના છે તેમાં ત્રીસ હજાર કરોડ રૂપિયા, એટલે કે હિંદ કરતા ત્રીસગણી મૂડી રોકાયેલી છે જાપાને પણ હિંદ કરતા પાંચગણી મૂડી ઢાંચાનાઓમાં રોકી છે હિંદ ૬૭ ઔદ્યોગિક વિસ્તારમાં બીજા દેશો કરતા કેટલું પાછા છે તે આથી જણાય છે હેતુ ત્રીસ વર્ષોમાં જાપાનના ઉદ્યોગો દશગણ પ્રમાણમાં વધ્યા છે જાપાને આપો ત્યાં પ્રમાણમાં નહીં થોડી પ્રગતિ થઈ છે

ગણિતમાં ઉદ્યોગોમાં દસ વર્ષમાં મહાન પ્રગતિ કરી જગતમાં ત્રણ ઔદ્યોગિક દેશ તરીકે આગલી હરોબનું સ્થાન મેળવે લીધું જર્મની ઈટાલી પણ ખૂબ આગળ વધી ઔદ્યોગિક હરીફાઈમાં બીજા દેશોને હરાવે છે પરંતુ હિંદના જનતાનીમે હિંદી મગદા સાવકા હોવાથી પ્રગતિ નેવી થવી નોંધે છે તેની થતી નથી હિંદમાં મૂડી, માદસ, સત્તા મજૂરી અને હોશિયારી હોવા છતાં ઔદ્યોગિક સાહસોની પ્રગતિ ઘણી ઓછી છે તેનું મગલ સમજાવી શી રીતે નજરનો અભાવ છે

હિંદમા કંપનીઓ વધવા માઝી એટલે કાપણની જરૂર પડી કંપનીના નિયંત્રણ અને વ્યવસ્થા માટે કાનૂની અને સરકારી દેખરેખની ખૂબ આવશ્યકતા જણાઈ ઈંગ્લેન્ડમા વારંવાર પરિસ્થિતિના બદલા સાથે કંપનીના કાપણ નવા નવા બનતા ગયા, તેમ હિંદમા પણ ઉપર સને ૧૯૧૩ માં કંપનીનો કાપણ કારાસખામાં પસાર કરાવ્યો. સુદ પહેલાં એ મયરો પસાર થયો હતો પરંતુ સુદ પછી હિંદમા ઉદ્યોગોમાં ધણો વિકાસ થયો. ખાદ્ય, સિમેન્ટ અને પોલાણના ઉદ્યોગો પ્રગતિમાન થયા અંગ્રેજોએ કેટલાક ઉદ્યોગો ખાસ મહત્વના નહોતા તેનો વિકાસ થવા દીધો આથી હિંદમા જૂના કંપનીના કાપણની ઉપયોગિતા ઓછી થઈ ગઈ.

પાશ્ચિમાત્ય દેશોમાં ધણાખરા ઉદ્યોગો હજારો લાગીદારોના પત્યાળામાં બની કરેલી મૂંઝેલી સ્પેન્ટ શેડ કંપનીઓથી ચાલે છે હિંદમા પણ એ જ ધોરણે વાલુખરુ કામ ચાલે છે અંગ્રેજોએ લગભગ બેપ હિંદમા કારખાનાં બોલા મ્યાં તે ઉપર દેખરેખ રાખવા તથા વ્યવસ્થા કરવા અમુક કમિશન અને ખર્ચો આપી મેનેજમ એજન્ટો નીચા દિલીઓએ પણ એમની નામ કરીને ઉદ્યોગોની વ્યવસ્થા માટે મેનેજમ એજન્ટો નીચા આ મેનેજમ એજન્ટોના હાથમાં મગખાનાની સર્વ સત્તા આવી એમણે જૂતાકાળમાં ઉદ્યોગોના વિકાસમાં સારો ફાળો આપ્યો હતો ઉદ્યોગો માટે મૂંઝે મેળવવાની વ્યવસ્થા કરવા માટે જૂતાકાળમાં મેનેજમ એજન્ટોને પણ ધો છે પરંતુ સને ૧૯૧૩ નો કાપણ મેનેજમ એજન્ટોના હાથમાં બહોળી સત્તા મૂકે છે પશ્ચિમાત્ય ધણી કંપનીઓમાં મેનેજમ એજન્ટો ઉધારી લૂટ ચલાવવાનો ધધો લાઈ બેધ.

મેનેજમ એજન્ટો પોતાની સાખ ઉપર બજાર માથી શેર-ટોકનરો પાસેથી નાણાં ઊભા કરી નવી કંપનીઓ ગનાવતા હતા તેઓ પોતાના મિત્રો અને સમાવહાયોમાંથી ડિરેક્ટરોની બોર્ડ નીમના પછી સરૂ થતી લૂટ વિચાલનથી વધી ગનાવતા તેમાં મોટું કમિશન મળતું તે મેનેજમ એજન્ટોના મગખમાં આમ્યુ જતું કાપણની ખરીદમાં ભાવરે ખાઈ

જવાનું સાગી ગીતે બનતું કંપાસના વાપણનો વેપાર કરતા તે નદો મેનેજમ એજન્ટો ખાઈ લતા, નુકસાની કંપનીને ખાતે બધરતી હતી બધા મેનેજમ એજન્ટો એવા નહેતા, ઝા મોગી સખ્યા એક યા બીજી રીતે કંપનીને ચૂલતી હતી માલખા રહેવા નફા ઉપર કમિશન લેવાને બદલે માલના વેચાણ ઉપર કેટલાક મેનેજમ એજન્ટો કમિશન લેવા લાગ્યા આવી ભતના કંપની સાથેના એમિગેનોથી મેનેજમ એજન્ટોને ધી-કેળા ધડ પચા દતા કંપનીઓ ગમે તેટલું નુકસાન કરે પણ મેનેજમ એજન્ટો તે એમાંથી રસમસ ખૂબ પ્રમાણમાં ચૂલતા રહેતા એ ગીતે કંપનીઓ ઉપર મોટરો, ધોડામોડીઓ, બગચા અને બગીચા ગનાવતા હતા મેનેજમ એજન્ટો પોતાની કંપનીઓને વરાપરખાનો દક્ક સમજતા હતા કંપની ઉપર તેઓ તાગડધિના મગતા હતા.

મેનેજમ એજન્ટોના આવા ધધા મોટામાં મહાર પડવા લાગ્યા વીસ વ સમા ધણે વિકાસ થયા છતાં જૂનો કાપણ એવો જ રહ્યો હતો તેમાં સુધારો કરવા કરતા નવો જ મપદો કરવો એ વધુ જરૂરી હતું સરકાર પાસે પણ એને લખતું ખૂબ સાહિત્ય બેગુ ધધુ હિંદની અનેક કંપનીઓ મેનેજમ એજન્ટોના એગ્યાજબી કાર્યોથી ફૂગ્યામાં આવી ગઈ તેના અનેક કાપણાઓ નેલવાવા પણી વખતે મેનેજમ એજન્ટો સદા કરી અનેક ગદાની પાપમાં ફીઓ કંપની ઉપર લાવતા હતા તે વાત મળ્યુની હતી શેર હોલ્ડર-ભાગીદારોને કોઈ પણ જાતનો દિસાખ તપાસવાનો દક્ક નહોતો અંદરના મોગાઓથી એમને કઈજા ખજા ન પડતી મપદો એમની દેખરેખ સ્વીકારતો નહોતો આથી મેનેજમ એજન્ટો ફાવે તેમ વર્તી શમતા હતા.

પ્રાતિક સમયે તરફથી ફરિયાદો અને સૂચનાઓ પુછ્ય પ્રમાણમાં આવી હતી તે મિવાય વેપારી સરથાઓ અને બીજી અર્થસરકારી સગ્યઓ તરફથી પણ પુછ્ય સૂચનાઓ મળી હતી.

બહોર વર્તમાનપત્રો પણ કંપનીનો ફાંદો સુધાવ્યા માટે વારંવાર લખાણો લખતા બોટા અને અમુક અક્ષિઓના જ ગળામાં લગવા અનેક 'પરપોટા'

કંપનીઓ ઊભી થતી હતી પદ્માસ લોઢાનો આ ધધો ચર્ચ પડ્યો હતો લોઢાની આખમા ધૂળ નાખી, ભારે ભ્રમમા નાખનારી અને મોતેની ચંપના દેખાડતી કંપનીઓ ઊભી થઈ હતી અવળા લોકો વિશ્વાસમા પોતાના શેરોના પૈસા ખોતા હતા ગેર-હોડરોના વિશેષ કાબૂવાળા અને તેમને સારા હકો આપતા નવા કાયદાની દિલ્લા ભારે ૧૮૬૨ ડીબી ચર્ચ હતી અને ૧૯૩૪મા સ્વ એન એન સરકાર નામે મુદ્દય દિલ્લી સરકારના કાયદાના અમલ હતા એમણે કંપનીનો નવો કાયદો રચવાનું થમભર્યું કામ આરંભીયું

સાહિત્ય અને સાધનો ધણા હતા તે મિત્રાય અંગ્રેજ તથા અપાનિચ કાયદા યજુ તપાસવાના હતા, અને ૧૯૧૩નો કાયદો અપૂર્ણ માલુમ પડ્યો હતો દિલ્લી પરિશિયતિને યોગ્ય કંપનીના કાયદો બનાવવા માટે જોડો અભ્યાસ, વિશાળ અવલોકન અને વાચનની ૧૪૩ હતી અને ૧૯૩૪ મા કાયદાના અમલે આ બધું નોંધ વિચારીને અનુગુણ કાયદાની સામગ્રી ભેગી કરવા માટે કચકતાના પ્રસિદ્ધ મોનિમીટર સુલીય મેનને નીમવામા આવ્યા એમણે આ વિષયને લગતુ સર્વ સાહિત્ય વાચ્યુ અને પચા યુ તે ઉપરથી પોતાની મુશ્કેલીઓ ધડી કાઢી આ મુશ્કેલીઓ સમજી વિચાર કરવા માટે આવ્યા દિલ્લા મોટા ઉલોગપતિઓની કમિટી નીમવામા આવી કમિટીએ ધણી બે કામ આ દરેક વિષય ઉપર સૂક્ષ્મ વિચાર કર્યો અને તે ઉપરથી કંપનીના કાયદાની રચના થઈ

હવે આ કાયદો મધ્યય ધાગરુઆમા આવ્યો ફોરિનના કેટલાક સભ્યો અને અંગ્રેજ પાર્ટીના સભ્યોએ આનો બહુ મસપૂર્વક જોડો અભ્યાસ કર્યો હતો કાયદાના સમય મર એન એન સરકાર યજુ કીલ્ડીમા કીલ્ડી વિગતથી વાંચે હતા અમલોએ અભ્યાસની દયમો ઉપર મેદડો મુધાગઓ કર્યા બહુ બારીકીથી એક એક દયમતી મુદ્દમ સમીક્ષા કરવામા આવી હતી મુબબ્બતા ઉલોગપતિઓએ યજુ એમા જોડો મસલીધો હતો દિલ્હીની વેપારી સમુદાયોએ યજુ પોતાના અભિપ્રાયો મોખરી આવ્યા હતા ખામ વિવાદાચ્ચ દયમો ઉપર કેટલાય દિવસો સુધી વિવાદ આવ્યા

ફોરિસપક્ષના નેતા શ્રીકૃત જુલાભાઈ દેસાઈના કીડા જ્ઞાન અને અનુભવે આ નવા મુધરેના કાયદામા ધણી મુધાગવધાગ કમવ્યા હતા કંપનીના આ મુધાગેલા કાયદામા અગત્યની ધણી બામતો આવી ગય છે

આ કાયદાની બીજી કયમમા મેનેજર-એટલે કે અવન્યાપકની વિવેચના છે કાયદેકરોની દેખરેખ નીચે કમિટીની અવધા આ અવધાપક દરે તે પડી મેનેજર એન્ટની વ્યાખ્યા છે કંપની સાથે કમરો કરી એનો વહીવટ કરનાર અકિર અથવા કંપની જે કાયદેકરોની સામાન્ય દેખરેખ નીચે લમ કે તેને મેનેજર એન્ટ હલે છે એ પડી ખાનગી કંપનીની વ્યાખ્યા આવે છે આ વ્યાખ્યા (૧) શેરો ખીમતા નામ પર ચકાવવા માટે મુર્ગ મુકે છે (૨) પં થી વધારે ભાગીદારો મીકાગની નધી (૩) મલ્હે પ્રમને એતા શેરો વચવાની બંધી દરે ૮ મોટુ કયમમા કાયદાના લમ કરનાર અમલો બીજી રીતની કંપની બનાવવા માટે એ દમર રૂપિયાના હડતી સતા આપે છે માતમી દનમ આ કંપનીને પોતાના ઉરેગા બદલાવવા, વેચવા અને બીજી કંપનીમા ભળી જવાની સતા આપે છે

અમ માન્યો દરેક કંપનીમા ધયેલા મેમોરેન્ડમમા મુધાગવધાગની નોધ ગખી લાયક પ્રમાણે મલ્હે કરનાની કરગ નાખે છે, તે પ્રમાણે ન કરનારને પં રૂપિયા દડ કરવામા આવ મેક્સન ૧૫ પ્રમાણે નરી કંપનીના સમયોનુ નિટ અદર માન્યની અદર કરવાની કરગ પડે છે દયમ મીમી દરેક કંપની, એને પં કરતા વધુ સમયો હોય તેને ગિન્ટર ગખી સમયોની નોધ ફગિલાત ગખાવે છે, તે પ્રમાણે પાકુ ગિન્ટર ન ગખનાર કંપનીને પચામ રૂપિયા દડ ભગે પડે

દયમ સોળમી પ્રમાણે ગે બીમ નામ પર ચકાવવાની અગ અને પક્ષમાથી કોર્મ પચ કરી શકે, પરતુ કંપનીએ સામા ધણીને નોટીસ અપવી પડે બે કંપની ગેમ ગિન્ટર કરી મીમ નામે ચકાવવા હમ્લા ન ગખની હોય તો બે મામની અદર અદર કરનાગએને ખગર અપવાનુ તેના પર ફગિલાત છે,

અગર ન આવે તો મુદત નીત્યા બાદ કંપનીને દરરોજના પચાસ રૂપિયાથી વધારે નહિ એટલે ૬૩ આપવો પડશે છતાં બીજા નામે અગ્રવવામાં કંપનીને તેના આર્થિકલે પ્રમાણે કાર્ષ વાધો આવે તો તેને ન અગ્રવવાનો હક્ક મહેશે

કનમ ૨૪ પ્રમાણે કંપની પોતાના શેરો ખરીદ કરી શકશે નહિ. તેમ જ લેન આપતે મીંગની માગૂત પોતાની કંપનીના શેરો બીજા શામે ખરીદાવી શકશે નહિ. એ પ્રમાણે ન આનના કંપનીને એક હજાર રૂપિયા ૬૩ થશે. કનમ ૨૮ પ્રમાણે મેનેજર-અમલો જુદી જુદી જાતના શેરોના હિતોની સત્તા કંપની ધરાવતી હશે, પરંતુ તે હિતોમાં કાર્ષ ફેરફાર કરવા માટે તે જાતના હિત ધરાવનાર શેર હોડના દર દર પ્રમાણે ધરાવનાર ભાગીદારો કંપનીને કાર્ટમાં લઈ જઈ પોતાના હિતોનું મુશ્કેલી કરી શકશે. કનમ ૩૦ પ્રમાણે દરેક કંપનીને પોતાની ગવિન્ટર ઓફિસ ગણવાની ફરજ પાડવામાં આવે છે તે પ્રમાણે ન કરનાર કંપનીને દરરોજ પચાસ રૂપિયાનો ૬૩ ભરવો પડશે.

કનમ ૩૧ પ્રમાણે દરેક કંપનીને ગવિન્ટર યાથી અઢાસ માસની અંદર જાનના મિર્ગિસ બોલાવવી પડશે. તેમ જ મપેસની મિર્ગિસ એક માસથી ૭ માસની અંદર બોલાવવી પડશે. કનમ ૩૨ની મિર્ગિસ અને વોટોની બાબતમાં સમજણ આવે છે કંપનીની જાનના મિર્ગિસ બોલાવવાની લેખિત તોગીસ ચૌ દિવસ અગાઉ આપવી જ જોઈએ. કાર્ટને અમરમાત તોડીસ નહિ મળી હોય તો તેથી મિર્ગિસી કાર્ષવાઈ મદ થતી નથી. પાચ સભ્યો પોત મળી શકશે. કનમ ૩૩માં દરેક જાનના મિર્ગિસી મિનિમ એટને કે તોધણુક રાખવાની ફરજ પડે છે. કાર્ષ પશુ સભ્યને બધારે જોઈએ ત્યારે તે દેખાડની પડશે એવી નકન માટે અરજી કરનાર સભ્યને ૭ આને એકમેક સભ્યોનો ચાન્સ કરીને નકન આપવી પડશે.

કનમ ૩૩ પ્રમાણે ઓછામાં ઓછા ચાલુ ડિરેક્ટરો ફરે- કંપનીના હોવા જ જોઈએ. કનમ ૩૬ પ્રમાણે ડિરેક્ટરોમાંથી કે ભાગ દર વરસે વારસૂરતી નવી

ચૂટણી માટે બહાર પડશે. જૂના ડિરેક્ટરો કંપનીને હમેશ માટે પોતાનો ગરાસ ન કરી બેમે તે માટે આ કનમ ગણવામાં આવી છે.

કનમ ૪૨ પ્રમાણે નીચેના શખ્સો ડિરેક્ટરો ન બની શકે

૧ કાર્ટમાંથી મુખ્ય ન થયેલો નાદાર અખસ

૨ મેનેજર એજન્ટ અથવા મેનેજર કે કંપનીનો કાર્ષ પશુ નાદાર આ કનમને ભગ કરનારને બે વરસની કેદ અથવા એક હજાર રૂપિયા ૬૩ની સજા. કાર્ટની મુનસફી પ્રમાણે મળે.

આ સિવાય કંપનીના કાર્ષ મેનેજર અથવા ડિરેક્ટર પોતાનો હોદ્દો કંપનીના ખાસ કામ વગર બીજા કાર્ટને આપી શકશે નહિ.

કાર્ષ ડિરેક્ટરને નાણાની લેન આપવા માટે કંપનીને બધી છે. ઘણા ડિરેક્ટરો કંપની પાસે નાણા ઉધાર લઈને ગોટાળો કરવા હતા તેમને માટે આ કનમ ખાસ જરૂરી હતી. આનો ભગ કરનારને પાચસે રૂપિયા ૬૩ થશે.

કાર્ષ પશુ ડિરેક્ટર કંપનીના ખાસ જનરલ ઇન્ચાર્જ સિવાય કંપનીમાં ચાલુ ધરાવનાર અથવા નહીં. મેગવ ના પધો લઈ શકશે નહિ. માત્ર મેનેજર એજન્ટને અપવાદ તરીકે ગણવામાં આવે છે.

બીજા ડિરેક્ટરોની ખાસ પરવાનગી વગર કાર્ષ પશુ ડિરેક્ટર કંપની સાથે કોટ્રેક્ટ કે માલ લેવા-વેચવાનો ધધો ખરી શકશે નહિ.

કંપનીના ખાસ રાખણી કાર્ષ પશુ ડિરેક્ટરને તેની મુલત પૂરી થયા પહેલાં મઠી મૂરી સમાય છે તેને દેખણે સાધાગણુ દેરાવથી બીજા ડિરેક્ટર નીમી સકાય છે. આવી મેને નીચેના ડિરેક્ટરને ફરીથી બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર ચૂટી શકશે નહિ.

એક જાહેર કે સ્ત્રીના ડિરેક્ટરો કંપનીના ભાગીદારોની જાનના મિર્ગિસની પરવાનગી વગર નીચેની માનતો ખરી શકશે નહિ.

અ કંપનીને વેચાણ અથવા મીંગને નામેચાવી દેવી

૧. ડિરેક્ટરો ઉપર નીચળતાં લેણું નાણાંની રકમ માંડી પાળવી. ડિરેક્ટરો ને નીચેની શરતો પ્રમાણે નાણાં નહિ આપે તો તે ડિરેક્ટર થતા બંધ થશે.

૧. ડિરેક્ટરો માટે દેરાવેલી શેરોની સંખ્યામાં ઓછી સંખ્યા થશે તો—

૨. કાર્ટ તેરે ખોલે દેરાવે તો.

૩. નાદાર થાય તો અને કાર્ટમાંથી સુકિત ન મેળવે તો.

૪. પોતાના શેરોના ખાકીનાં નાણાંની કાલેજ ભરે તો.

૫. કંપનીમાં કાર્પ નફા મેળવવાનો અધિકાર મેળવશે તો.

૬. ત્રણ મિટિંગમાં ઉપરાઉપર હાજરી નહિ આપે તો, અથવા તો સંમતિ મેળવ્યા વગર ત્રણ માસ સુધી ગેરહાજર રહેશે તો.

૭. કંપની પાસે નાણાં ઉધાર લેશે તો.

૮. બીજા ડિરેક્ટરોની સેખિત સંમતિ સિવાય કંપનીમાં પ્રધાનતા અથવા બીજા કોંટ્રાક્ટ કરશે તો.

કલમ ૪૪ મેનેજીંગ એજન્ટો સંબંધી હોવાથી જૂથ અગત્યની છે. મેનેજીંગ એજન્ટો વીસ વર્ષ ઉપરાંત એજન્ટ રહી શકશે નહિ. આ કાયદો પસાર થયો છે ત્યારથી વીસ વરસ સુધીની મુદતમાં જૂની કંપનીના મેનેજીંગ એજન્ટોને તે કંપનીના વહીવટ કરવાનો હક્ક રહેશે. જૂની કંપનીઓના મેનેજીંગ એજન્ટોને આ કાયદો પસાર થવાની વીસ વરસને અંતેની તારીખે અધિકાર મૂકેલા પડશે. આ વીસ વરસની મુદત ખસાસ થયા પછી તેનાં લેણાં નીચળતાં નાણાં કે કંપનીને દિસાએ અને જોખમે વાપરેલાં નાણાં મેળવવાનો તેના હક્ક કાયમ રહેશે. તેમ જ તેના પચાસનાં અથવા હમિશનનાં અંશેનાં નાણાં માટે પણ તે હક્કદાર ગણાશે. મેનેજીંગ એજન્ટ કંપનીના કામકાજ સંબંધમાં જામીન ઉપર ન છૂટે એવો ગુનો કરે તો તેને કાઢી મૂકી શકાશે અથવા નાદાર બનાવી પણ તેને કાઢી મૂકી

શકાશે. કંપનીની જગરત મિટિંગના દરેક વગર મેનેજીંગ એજન્ટો પોતાની એજન્ટો બીજા કોઈને નામે ફેરવી શકશે નહિ.

એક કંપની મેનેજીંગ એજન્ટના અયોગ્ય વર્તનથી નુકસાનીમાં ભિતરે તો મેનેજીંગ એજન્ટનો કાર્પ કલે-કમિ એના ઉપર રહેશે. નહિ. આ કાયદો પસાર થયા પછી મેનેજીંગ એજન્ટોની શરતોમાં ફેરફાર અથવા નિમણૂક કંપનીની જગરત મિટિંગની પદવાનગી વગર બની શકશે નહિ. મેનેજીંગ એજન્ટ કંપનીના ચોખ્ખા નફા ઉપર જ કમિશન મેળવી શકશે. પરંતુ માલના વેચાણ અથવા લેણા ઉપર કમિશન દરાવેલું હશે તો પણ તે રફ બાતલ છે. માત્ર નફા ન થાય તો અમુક બચતની રકમ તેમ જ આર્કિસ-ખર્ચા માટેની રકમનો મેનેજીંગ એજન્ટ હક્કદાર રહેશે. આ કલમની અંદર વીમા-કંપનીઓ કે ખાનગી કંપનીઓના સમાવેશ થતો નથી. કાર્પ પણ કંપનીના મેનેજીંગ એજન્ટને કંપની પાસેથી ઉધાર નાણાં ફ્રો ડિરેક્ટરોની સંમતિ વગર મળશે નહિ. તેમ જ કંપનીના મેનેજીંગ એજન્ટ કંપની સાથે કાર્પ કોંટ્રાક્ટ અથવા માલ વેચવા-લેવાનો સોંકો કરી શકશે નહિ. એક જ મેનેજર હોજીની જુદી જુદી કંપનીઓને પરસ્પર નાણાં ઉધાર દેવા-લેવાની પણ બંધી છે. તેમ જ એક જ મેનેજરને હોજીની કંપનીઓ એક બીજાના શેરો ખરીદ કરે તે માટે પણ બંધી કરવામાં આવી છે. છતાં ને બોર્ડ ઓફ ડિરેક્ટર્સ એકમને તેવો ફાયલ કરે તો તેમ રક્ષ થકે.

મેનેજીંગ એજન્ટોને કંપનીના ડાયેન્ચરો કાલવાની સત્તા નથી અને ડિરેક્ટરોની રાજ વગર કંપનીનાં નાણાં તે કચાંચ રોટી રહી નહિ. એ સિવાય કંપની જેમણે કરતી હોય તેવી જાનના ધધાની હરીફાઈમાં જામીન મેનેજીંગ એજન્ટ તેવો ધધો કરી શકશે નહિ. મેનેજીંગ એજન્ટો તરફથી નિમણેશા ડિરેક્ટરોની સંખ્યા કંપનીના કુલ ડિરેક્ટરોની સંખ્યા કરતાં ટૂંક રહેશે. એટલે મેનેજીંગ એજન્ટો મગજ પ્રમાણે પોતાના ડિરેક્ટરો નીમી શકશે નહિ.

કલમ ૪૬માં મેનેજીંગ એજન્ટો કેવા પ્રમારના કોંટ્રાક્ટો કરે છે તે બતાવવાને રિગિસ્ટર રાખવાનું

ફરિયાન છે બાળી તે કપનીના કરેલા સોદા-સાન તપાસવાને હકદાર છે કયમ પંખી કપનીના પ્રોગ્રે કસ્ટની વિષેના જાહેરમાં મુકવાની અને દેખાડવાની સચવાઓ કરે છે, તેમાં મુખ્ય કેટલા શેરો કપનીએ પોતે ગખી લીધા, કેટલા શેરો કયા ધર્ણીએ ખરી લીધા, ધર્ણીઓના નામ અને તેમની સાથેની સગતા તથા ધર્ણીઓ ખરી લીધેના શેરોના પૈસા આપી શકવાને સક્તિમાન છે એવા ડિરેક્ટરોના સર્ટિફિકેટ અને પ્રોસેક્યુટરની સાથે બેબેન્સ શીપ નોડવાની ફજ પાડે છે કેવો ધર્થો કરવાને કપની તૈયાર થઈ છે તેને લગતું સર્વેયુ સાથે નોડેયુ હોતુ બેર્થએ શેરો કાઢવા માટે ને જવાબી કે વજન આપતુ પડયુ હોય તેની વિગત પણ ડિરેક્ટરોએ પ્રસિદ્ધ કરવાની છે મેનેજર એજન્ટોએ લીધેના શેરો અખધી વિગત પણ જાણાવવી પડશે.

કોઈ સ્થાવર મિલખત કપનીના દિસાએ ખરી હવાની હોય અથવા ખરીદી હોય તેને લગતી વિગતો, એ મિલખત ઉપર યુ ખરચ લાગવાનુ છે હત્યાદિ જાણાવતુ બેર્થએ કોઈ પેગ કપની ખરીદી હોય તો તે સમઘી પૂરી વિગતો અને તે પેગ કપની પોતાના બાગીદારોને કયા સમઘતો દ્વારા ડિવિડેન્ડ આપે છે તેનો સપૂર્ણ ખુનાસો આપવો પડશે.

કયમ ૫૮ એક ખન કે જેના ઉપરથી મેરે લેવાય અને ડિનેન્ચર નીચી શકે તેને પ્રોસેક્યુટ તરીકે સમજવા જાણાવે છે કયમ ૫૯મી એકઠી મૂડીથી કપનીએ કાઢવાની મનાઈ કરે છે પ્રોસેક્યુટ સમા જાણાવ્યા મુજબની એજમા એકઠી મૂડી ભરાયા વગર અને તેના પાચ દસ જેટલા નાણુ શેકડા હાયમા આવ્યા વગર કોઈ કપનીના મેરે આપી શમરો નહિ.

કોઈ પગ કપની કાઢનાર કાચેમરેકે નીને મુજબના નાણાની શરૂઆતમા જ નોંધવાઈ કરવાની છે.

અ કોઈ પગ સ્થાવર મિલખત ખરીદવાની કે ખરીદી હોય તો તેની પૂરી મિલખત

આ શરૂઆતમા ખર્ચની જોગવાઈ તેમજ દલાલી-

કમિશનના નાણા શેકડાં આપવાની સમય

૬ કોઈ નાણુ ઉપવા કામે માટે લેવાયા હોય તો તેને લુગત કરી દેવા

૬ વર્ડોજ કેપીટલ એટલે કામ ચલાવવા માટેનુ શેકડા નાણુ.

કયમ ૫૮મા ક્રિકાઉન્ટ એટલે વટાવ કાપી આપી મેરે કાઢી આપવા સખધી, પ્રીફરન્સ શેરો કાઢવાની સત્તા બાબત અને મૂડી વધારવા માટે વધારાના શેરો કાઢવા બાબત વિગતો છે.

કયમ ૬૩ મા કપની માટે જ્યારે રિસીવર નીમવાની જરૂર પડે ત્યારે કાગગ, એગ્રિયુ, બર તિયુ, નિલ અને પચમવવાર ઉપર આ કપનીનો રિસીવર નિમાયો છે તેમ જાણાવતુ બેર્થએ

કયમ ૭૦ પ્રમાણે સર્વેયની સાથે જ ડિરેક્ટ રોએ કેટલુ ડિવિડન્ડ આપવાનું છે, કેટલુ નાણુ લુગત લુગા રિઝર્વ કુમા લર્થ જવાનુ છે, કપનીની આર્થિક દાયનની વિગતો-તે સર્વે જાણાવવાનું છે.

કયમ ૭૨ પ્રમાણે પેગ કપનીનું સર્વેયુ, તેની આર્થિક દાયન અને નફા-નુકસાનનો હિમાગ એડિટ ગ્ના રિપોર્ટ સાથે મુખ્ય કપનીને પોતાના સર્વેય સાથે નોડવાની ફજ વિશે જાણાવવામા આવ્યુ છે પેગ કપનીના મોપડા જેવા-તપાસવા અને હકીકત માગવાનો મુખ્ય કપનીનો હક્ક જનદો કરાયો છે.

કયમ ૮૧મીમા એડિટરોને કપનીની સામાન્ય જનમ્મ સમામા દાખલ થઈ દિસાખ સમખતવવાની સત્તા આપવામા આવી છે.

કયમ ૮૨મી ડિનેન્ચર હોડગમેને કપનીના દિસાએ, સર્વેય, નફા-નોડામા કાગગો જેવા તથા કપનીની આર્થિક દાયન તપાસવાની સત્તા આપે છે.

કયમ ૮૩મી મિનિટ્યુટને કોઈ પગ કપની ફજમા લર્થ જવાની અજર કરવાની સત્તા આપે છે શા માટે આવી કપનીઓ બધે કરવી તેનુ કાગગોની વિગતો આપે છે.

કયમ ૮૨ કપની કોર્ટના વુમઘી ફજમા લર્થ

એટલે એક લિક્વિડેટર કોર્ટની મરજી મુજબ નીમવામાં આવે છે તે સંબંધી વિગત આપે છે.

કલમ ૯૬મી કોર્ટ તરફથી લિક્વિડેટર નિમવા બદ કંપનીના વહીવટ કરનારાઓએ સંપૂર્ણ વિગતો સાથેનું રેટર્નમેન્ટ તેને કરવું પડશે તથા લિક્વિડેટરોને પણ કોર્ટ સન્મુખ વારંવાર કંપનીની આર્થિક સ્થિતિ સંબંધી તેના વિચારો તથા હેર કરવા પડશે તે અધી વિગતો આપાઈ છે.

કલમ ૯૮મી કંપની ત્યારે ફરજિયાત નથી ત્યારે ભાગીદારોની કમિટી નીમવા માટેની વિગતો આપે છે. ખાર અક્ષિઓથી વધારે નહિ એવા ભાગીદારો અને બે હોદ્દાદારોની આ કમિટી બનશે. ઓફિસિયલ લિક્વિડેટરોના દિસાઓ આ કમિટીને જોવાનો હક્ક રહેશે.

કલમ ૧૦૫માં જે કંપની ભાગીદારોનો રાજ્ય ખુશીથી ફરજિયાતમાં જશે તેના કિરેટરોએ ઓડિટરોના સર્ટિફિકેટ સાથે એક રિપોર્ટ લિક્વિડેટરને કરવો પડશે તેમાં પ્રજા વચ્ચેના અંદર કંપનીના કરજદારોને પૂર્ણ નાણાં જરૂર પડેલાની ખાતરી આપવી પડશે. આમાં લેણદારો જે કંપની ફરજિયાતમાં લઈ જાય તે માટે ખાસ વિગતવાર હકીકત જણાવવામાં આવી છે. લિક્વિડેટરોની ફરજો, કમિટીની ફરજો, લેણદારોની ફરજો વગેરે વિશે પણ આમાં જણાવવામાં આવ્યું છે.

કલમ ૧૦૬મી ફરજિયાતમાં ગયેલી કંપની ઉપરનીચેનું લેણું પહેલું ચૂકવવાની લિક્વિડેટર ઉપર ફરજ મૂકે છે:

૧. ૧૯૨૩ના મળૂરોને જરૂર મળવાના કાયદા મુજબ મળવાના લાભો આપવા બદલ.
૨. નોંધે માટેના પ્રોવિડેન્ટ, ગ્રેટ્યુઇટી-ફંડ, પેન્શન-ફંડની રકમો.
૩. કંપનીની કાગળ સંબંધી તથા કરવાનો ખર્ચ.

કલમ ૧૦૭માં લિક્વિડેટર કંપનીની મીલિત જમીન જેમાં પેદાશ કરતાં ખર્ચ વધુ હોય, કંઈ પણ લાભ ન આવે તેવા કોરે કે રોકાણ હોય અથવા અરણ્ય કંડાણ હોય તે સંબંધે પેદાશને દિવસી નથી

એમ જાહેર કરી તે ઉપરથી હાથ ઉઠાવી લેવામાં આવશે. પરંતુ તેમ કરતાં કંઈને કંઈ નુકસાન થાય તો તે નુકસાનના કલેક્શનનું લેણું કંપની ઉપર તેનું રહેશે. બીજા લેણદારો સાથે તેનો પણ હક્ક રહેશે.

કલમ ૧૧૩ મુજબ લિક્વિડેટર કંપનીનાં નાણાં વચ્ચે કરી માત્ર સ્વીકારેલી બેંકોમાં જ ભરી શકશે.

કલમ ૧૧૬. દિલ્માં વેપાર કરતી બદારની કંપનીઓ પોતપોતાના દેશમાં ત્યાંના કાયદા મુજબ ફરજિયાતમાં જઈ હશે તો પણ દિલ્માં જઈ તેને ઉપરના કાયદા મુજબ ફરજિયાતમાં જતું પડશે.

કલમ ૧૧૭ મુજબ પરદેશની કંપનીનાં ચરખામાં દિલ્લી કાયદાએ મંજૂર સર્વે હકીકત ન આપેલ હોય તો વધારાની ખબરો જુદી જાહેર કરી કાયદાની નેમ સાચવવી પડશે.

કલમ ૧૧૮ મુજબ દિલ્ બદારની પરદેશી કંપનીઓ બે કોરે વેચવાની હમ્મજા હોય તો આ દેસના કાયદા મુજબ પ્રોસેક્યુટર, અડવૈનાં કોર્મો અને ડિનેચરની વિગતો તૈયાર કરી દાખલ કરવાં પડશે. તેમ ન કરનારને પાંચ હજાર રૂપિયાનો દંડ થશે.

કલમ ૧૧૯ મુજબ ચરખીનો ધંધો કરનાર બેંકની બાબતમાં વિગતો અને વધુની આવે છે. તેણે પોતાના પ્રોસેક્યુટર અને એગ્રે-ડમમાં જણાવ્યા મુજબની મર્યાદામાં ધંધો કરવો પડશે. આ કાયદામાં જણાવ્યા મુજબના ધંધા સિવાયના બીજા કોર્મ ધંધા દ્વે બેંકી (જે વચ્ચે પછી) થઈ શકશે નહિ. એનો એનેક્રંચ એજન્ટ નિમણી શકશે નહિ. પચાસ હજાર રૂપિયા રોકાણ ઓછામાં ઓછા ભરાયા સિવાય કોર્મ પણ ચરખી કંપની વહીવટ સર કરી શકશે નહિ. દરેક બેંકને પોતાની કમાળીયા દસ દસ રિઝર્વ ફંડમાં લઈ જવા પડશે. ત્યારે ભરાયેલી મુદ્દો નેટલી આ રકમ મરો ત્યારે જ આ મુજબ રિઝર્વમાં નહિ લઈ જવાની જરૂર નથી મળશે. તે સિવાય મુલનાં લીધેલાં નાણાં ઉપર હોદ દેશની રામ અને ચાકુ ખાતાની રકમના પાંચ દેશની સિલક તેણે દાખમાં રોકી રાખવી

પાસે. ત્યારે બેંક તકલીફમાં આવી ફર્યાદમાં જવાની અણી ઉપર આવી હશે ત્યારે કોર્ટને અરજ કરવાથી અમુક સુલત સુધી લેણદારો પાસેથી એને સ્વચ્છ મળી શકશે.

કલમ ૧૨૧માં ધરકાનાં નાણાં, સિદ્ધિરિટી, મિલકતો ને કાંઈ બે કોને સાચવવા આપ્યું હતું તેના કુરુપયોગ એકના અધિકારીઓ ન કરે તે માટે સાવચેતી રાખી છે.

આ પ્રમાણે ધણી ઉપયોગી કલમેનો આ સારાંશ છે. સને ૧૯૩૫નો હિંદી કાયદો સુરોપિપન અને તેમાં ખાસ કરીને અંગ્રેજી કંપનીઓને ખાસ હકો આપે છે. અહીંથી નાણાં ચૂસી શકે તેવી તેમને ધણી સગવડો છે. એ અંગ્રેજી કંપનીઓના શાહી હકો ઉપર જરા પણ અનુપાત કરવાની હિંદી પારાસભા કે

વાઈસરોયને શક્તિ સત્તા નથી. દેશના વેપારીઓ અને કંપનીઓ ઉપર તેઓ ઘણી રીતે સરસાર્થ મોઝવે છે. એમની હરીફાઈમાં હિંદી કંપનીઓ ઊભી રાખવી નથી. સરકારી ઘણા-મોટાથી એમનાં મૂલો એટલાં ઊંચાં ગયાં છે કે તેમના ગરાસમાં કાઈનો હસ્તક્ષેપ થઈ શકે તેમ નથી. મહાત્મા ગાંધીજીના કહેવા મુજબ કીડી અને હાથી જોડેલો એમનાં અને આપણાં સ્થાપિત હિંદોમાં ફરક છે. આ કંપનીના કાયદો ધરાવી વખતે આ આખો સર્વોલ ફરી ફરીને ચર્ચાયો હતો. ૧૯૨૭ સને ૧૯૩૫ના હિંદી કાયદાની ઉપરવટ ધરાવે સ્વતંત્ર કરવાની કસા હિંદી સરકાર પાસે નહોતી. સર એનં. એન. સરકાર આ વિષયમાં લાઇલાજ હતા, એટલે હિંદી કાયદાને અનુકૂળ ગંહીને આ કંપનીનો મુધારેલો કાયદો ખસાર થઈ રાખ્યો છે.

જરા ન ખસતો, પ્રિયે!

જરા ન ખસતો, પ્રિયે! મધુર આશ કે કાલથી ઉપાય તવ યોગલે જીવનદર્શનો શોધવા. બધા વિખરતો, પ્રિયે! યુગ અનન્તથી ઘેરતો વિષાદ સુજ આત્મને, જ્યજન વસ છેડે કરી. કદી ન તલસ્તું હવે, જગસમુદ્ર નીચે જઈ અમૂલ્ય જગ-શ્રીર્તિનાં અક્ષિત મૌહિતકો પામવા! ન કોઈ ફફડાવવી પ્રખલ પાંખ આલે ચરી દિગન્ત જગ-જીવનના વિરલ શબ્દ પોકારવા! જરા ન હસતો, પ્રિયે! કદિકે જ્ઞાનમૂલો થઈ પ્રસન્ન તવ યોગલે, દિવસસત બે હું સતો. વૃથા જગરચેલ સૌ, નિયમજનનને ફેરી અધાગ શ્રમ ભૂલવા, કદિકે વિસ્મરું સમ્યતા હસે અણિલ વિશ્વ ત્યાં હસીશ ના જરી તું પ્રિયે! જરા ન ખસતો, સખિ! અમર આત્મસંયોગથી.

• વિશ્વનાથ સ. લાલ •

ર. અનામી

[રેખાચિત્ર]

શ્રી. 'સાંદીપતિ'

અ રાજ્ય બારને વીસ વાગે અમારી લોગની સીડી દિનભરમા અનન્ય એવો એક ધણધણાટ અતુલની રહે છે, અને ગાંધાની ખુરશી પર બેસીને હાથ વાચતા અમારા લોગ-માલિક મિ પડ્યા સાવધ બને છે રોટલી વણનાર મોઢાધાને જગ ઝડપ કરવાની તેમ જ ખાસ કરીને શાક પીગસનાં છોકરાને રા અનામીની દમદમીમા નહિ આવી જવાની રોજિંદો સૂચનાઓ આપે છે, અને ગ અનામી માટે જ ખાસ વાપરવામા આવતી રોજિંદો બુણા મુખપર લાવીને તેમની પથપ્રતીક્ષા કરે છે

સારાથ શહેરના લાડવાતોનો મકાનમાલિકા તરફનો રોષ, આ એ જ મકાનની સીડીને પોતાના પ્રચંડ પદાધાતકારા વ્યભ કરીને, ધોતિયાની પાટલીને બારાશીધપિના ખૂટની અણીઓ પર ઢાઈ અનેરી છટાથી વેરી દેતા ગ અનામી લોગના વિરાળ દીવાળખાનામા દાખવ થાય છે એમના શરીરની રેખાઓ કે પોરાક ખાસ વર્ણન માગે હે તેવા તો નથી જ પાથ ને પાથ બેસાઈતુ, નહિ જાકુ ને નહિ પાતળુ, હતાથ હુટપુટ ને ધડવણ એવું સાધાગણ તદુગત ગુજગતીતુ શરીર એ તેમનુ શરીર છે ઉકાવદાર બારીક મિતરવાળુ ઝીણુ સ્વચ્છ સરોદ ધોતિયુ, સઘટ વણાટવાળી પેરી રંગીન ટિકાવાઈનિતુ ખમીસ, મન્યુટ બકિમદામ છાંતો દાંડકોટ અને આગળથી અણીદાર નહિ પણ ઝોગ મરોડ દેતા ખાદીની ટોપી-એવા યુગ સાથે દોડનારા નહિ પણ યુગની દોટ છેટેથી હજ ધઈને ભેઈ મહેતાગ મધ્યમ વિચારના ગુજગતીનો પોરાક એ તેમનો પોરાક છે આ પોરાકમાય થણાઓ થણા પ્રમાણની છટાએ લાવી રોકે છે, પણ રા અનામી છટાઓના શત્રુ છે અને તેમ હતાથ જનની માફક જળવાતા અને મુખ-શાના ગ્રેમની માફક પંખાળાતા બારાશીધપિના ખૂટ એ એમની પહેંગવેશ પરત્વેની વિચિત્રતા ખરી

ગ અનામી એક જૂના અને જામેલી દયોટીવાળા કંપાઉ-ડર છે એમ મિનના દવાખાનામા પદાવાળાના પગાગની બાદરાહી નોમરી કરે છે મિનના દવાખાનામા, એમનો ડોઝટ શહેરનું ચાલુ દવાખાનુ ડોડીને, લાએ જ આવે છે, એટલે મિનના મનુદેમા ગ અનામી પોતે જ આખા 'દાક્તરસાબ' યઈ પચા છે મનુદેમી દવા કરના એમની મુખરેખાઓમામી મિનજ, વાણીમાથી વિન અને દાઘમાથી ત્વરા વગરી રહે છે એમ જૂના કમ ઈની રીડી અનામનિથી, ચુલેયા રોગની જેમ વચટેદવા મનુદ કી-પુગોને ન ચાલે પાટાપડી કરીને વગે કરે છે, હચિવાદોને છુટા ફેડે છે, દવાના બાટલા ધનધન દેનર પર પછાડે છે અને કપાલ ધોવાના

ધોક્કા સરખા મગજૂત ચપટા કાઠાપર બાધેના મોટા દચકા જેવા ઘડિયાળમાં ફૂલાથી ભરતી બાડી આખની તીરછી નજર ફેરી ફેરવતે મજૂરોને ઓળ સચનો કરે છે કે હવે સમય પૂરા થાય છે, હવે દવાખાનું બંધ થાય છે, હવે બાઈનાઓ કાંચે આવશે.

પણ એ જ મજૂરોમાં કોઈ ને તેમને હોટેલમાં બેસાડીને, ચા-કાફીનું કોડીયું પાતા પાતા, હથેલીમાં બનીસ કનાવાળો સાચુકોડો ચાલ બતાવે છે, અને બતાવીને નીકળે એટલે તેમની જૂગલી સાથે ગમના રમતા તેમના ખલેથી જેવા ખિરસામાં સરકાવી દે છે તો, અનેક સૂક્ષ્મ પરિવર્તનો પામતી પામતી અમુક અમુક પરિણામ પ્રતિ પરિણમતી જતી કોઈ સિદ્ધાંત સાહસ્યુદાની કૃતિની જેમ એ ખિજળું મુખ ધીર શાશ્વતિક પરિવર્તનો પામતું પામતું પૂજ્યમાના ચક્ર સરીખડું પ્રસન્ન બની રહે છે. ફૂલાઓ વિગત સારવતી બેતમા વાણીમાં અમૃતની બરતીના અણતર નામાં આની જાય છે.

મિલના શિથિલો અમુક દવાઓ તો લાવી આપણા જ નથી અમારા ડાક્ટર તો જુઓ હોને ધરના દવાખાનામાં બેઠે બેઠે સુવાળા શરીરો તપાસ્યા કરે છે બાર મહિનામાં બેચાર જીવંતો અકરમાત થાય ત્યારે મોટર લઈને આવી જાય છે '૫૨ નિર્ધાર હતું, મરનાર મજૂરની જ જૂત હતી' એવા શેરો મારી જાય છે તેમનો બાદ શાદી પછાડ કપની ધીર બેગ મોકલી આપે છે, અને મજૂરોના મેલ ત્યારે અને ધોઈએ છીએ. ખરી વાત કહું માર! સાગ માણસોની સારવાર જિનના દવાખાનામાં ફાળતી જ નથી તમે તમારે કાલથી મારે ધીર જ આવજોને."

આ પ્રમાણે સાન્નિધ્ય આપીને રા અનામી દર્દીઓને ઘેર લઈ જાય છે મિનતા દવાખાનામાં આવતા સર્વોત્તમ હુમિયારો અને દવાઓથી તેઓ ધનુ કપાટ તર રાખે છે સાથે સાથે પોતે એક આશાસ્પદ ટ્રેકીસ મરાવનાર ડાક્ટર છે એવું લખી લખીને, દેશી-વિદેશી દવાઓના નમૂના પણ મફત મગાવતાં જાય છે, નમૂના મોખ્યા

પછી તે કપની તરફથી અવાગનવાગ વિનંતિથી પૂછાવતું ચાલુ જ દોાય છે પણ એકવાર નમૂનો આવી મથા પડી તેઓ કોઈને કદી કાર્ડ લખતા જ નથી દરોજ નવા સિગ્નામાં મોધિ છે, નવા નમૂના મગાવતા જાય છે અને ધરના દવાખાનાને અમુક મળે છે એક દર્દી પામેથી એ જ વાર પેસા પડીને તેઓ લાગે જ અટકે છે, પણ આના ઇન્જેક્શન તો લેવા જ પડે, અમુક દવા તો તમારા જેવાના બાધા માટે અનિવાર્ય જ છે, તે દવા અમુક કપનીની જ સારી આવે છે અને તે કપનીના ધ્યાનિષ ખાતેનો પ્રમાણિક એજન્ટ તો જ હોય એવા એવા મુદ્દાઓ પણ ઠસાવે છે હોશિયાર થતા જવાની મદદવાદ્ધા અને પેસાની હાથકાપ-એ અને વૃત્તિઓના પ્રેરણા તેઓ દર્દીને મગાવ્યા મરી ફીટ છે અને તેમાં તેમનો બહોલો અનુભવ તેમને સાથ આપે છે.

દર્દીનું સામાજિક મહત્ત્વ, તેના દર્દીની માત્રા, અને પોતાની આવડત એ ત્રણેનો વિચાર કરીને જ તેઓ પેસ લે છે ગળ ઉપરાંતના પેસ પોતાના કોમ્પરના દવાખાને લઈ જાય છે અને વિશેષ પગાગની હાથમત સિદ્ધ કરે છે.

વળી આ બધું કરતાં છતાં જ સમય મરે છે તેટલામાં તેઓ નાના નાના ગાંધીઓની દુકાનોમાં અડો જતાવે છે અમુક દરદ માટે અમુક કપનીની તમે જે દવા વેચો છો તેના કરતાં તો જ દરદ માટે અમુક કપનીની અમુક બનાવટ વેચવામાં તમને વધારે લાભ છે એ મુદ્દાનું પ્રતિપાદન વિશ્વસનીય હકીકતો પૂરી પાડીને કરે છે, અને જમાનાના આધેન અધિવન દે જેવા ગાંધીઓને ગમે પોતાની વાત ધીર ધીર પનાર્તીને ઉતારે છે મેનેજરોની બેખવાઈ અને નીકળે જેવા કમિશનને લઈને પ્રખ્યાત બનાવડોનો વેપાર તેઓ નથી કરતા. રૂપિયે પેસા નફાનો વેપાર તેમને નજરમાં જ નથી આવતો એ વેપારને તેઓ રૂધાનો વેપાર કહે છે તેમને તો ખારસા ધી-કેળા થાય એવા મારજનવાળા સોદા જ ગમે છે, અને તેમ બનવું પ્રખ્યાત બનાવડોના વેપારમાં અશક્ય એટલે બિહરતી કપનીઓની નીતિ બનાવડોના નમૂના મફત મગાવે

છે અનેક સચિપત્રોના મનનદ્વારા ઘણી વપનીઓની ઘણી સ્ત્રી જનાવળોના જાગરુભાવ, જાગરુચ્છાન, કમિશન, ખાટલીના આકાર, પેદાશ, લેગવ તેમ જ જોડેજાખગતની પદ્ધતિ વિગેરે હકીકતોનું તત્ત્વપૂર્ણ જ્ઞાન તેઓ ધરાવે છે. પોતાના પ્રયોજોદ્દાગ કાર્ક જનાવટ આશાચ્ચદ જણાય તો તેના જનાવળાગએ સાથે ચર્ચા કરીને તેમના મગજમા હસાવે છે કે આ જનાવટમા હજી અમુક મૂળજન ફેરફાર થાય, અને અમુક આકારમા અમુક રીતે શણગારીને અમુક કિંમતે જ જગતમા મુકાય, તો જ અમુક કેપ્લીની અમુક જનાવટ સામે તે હરીફાઈમા ટકી શકે અને જવાઓ મે પેસા એ

‘માય માડી અને પૈસા વચગ’વાળી જનાવટો જગતમા ચિગ્ન નથી થતી અને દુકાનની બેઠાજગતી યાવ છે એ વાત નાના વેપારીઓ આરી રીતે સમજે છે, એટલે કાર્ક પશુ નવી વપની સાથેના મોઢામા જીતરેતા પહેલા નમાજ પડતા મસીદ કોટ ન વગરે તેનું તેઓ ખાસ ધ્યાન ગમે છે. પશુ ગ અનામી માસ ન આસે તો સોદા ‘કેન્સન’ કરી આપવાની શગતે વેપાર કરે છે. દુકાનદારોને હિંમતપૂર્વક પ્રયત્ન ચાલુ રાખવાનું સમજાવે છે.

ખાડી આખની તીંગડી નજર દાડના ધરિયાજ પ્રતિ ફેકના ફેકતા, ગાંધીના મથવાના ખાટલા પર મજબૂત મુઠીઓના તાવ હેતા હેતા, ગર્હિતક આમ્મઝ વાળી વિધ્વમનીષ વાણીમા ભાવિ જગતનું રચ ચિત્ર તેઓ જોતજોતમા દેરી આપે છે, અને નાની નાની જનાવળો વિશેની પોતાની આવી યોજનાઓમા ભાગે જ નિમ્મજ્જ જન છે.

આમ, મિતતા દવાખાનાનો પગાર, ડાક્ટરના દવાખાનાનો પગાર, પોતાના ખાનગી દવાખાનાની આવક અને દવાઓના કમિશન-એ ચતુર્વિધ ધનપ્રવાહ, ગ અનામીના ખીનાને ભરું ભાઈરું ગમે છે. ટીપે ટીપે સરોવર ભરીને ધનપતિ થવાનું ગ્વમ એ અશીમેકની વધતા અનામીએ રચ્ચુ છે એ ગ્વમ માત્ર કહેવાનું જ સ્વપ્ન નથી નવ વર્ષ પહેલા મેટ્રોફેમિ યઈને આપખર્ચ થતા ત્યાંથી ન તેનું ખીજ

તેઓએ વાવેલું આજ એ ખીજતો છોડ થયો છે, અને જીવનમા સર્વ શક્તિપ્રવાહોના સીચને અધિક ને અધિક કિલ્લાહથી તેનું લાવનગાવન તેઓ કરી ગયા છે. ઘણા શગદો સાથે એમને યોગખાલુ છે. પશુ કાર્ક પશુ શગદી પેદીની રિચગતા પર એમને વિશ્વાસ નથી. એમનો એ વિષયો અવિશ્વાસ વધતો જ જાય છે અને મનતા જતા જનાવળો તેનું ગમર્થન કરતા જાય છે. ગમે તેવા પ્રતિદિતિ, સદર, લાગવગવાળો અને ગમે તેવા નેકટિવ જનાવ આખરે ખેવાડી-છેવટ સોરારિયો ત્યાં ચાપલુ મૂકનાગ બધા જ વ્યાજના લાવચુઓ, મોળા ચિકરો, અક્કવના દુશ્મનો એવી દદ માન્યતાને લઈને પોતાના બધા નાણા તેમજો મેકમા જ મૂમા છે. વગી બધા જ નાણા એક જ મેકમા મૂકવામા પશુ કાર્કવાગ નોચાનાવા થવાનું નવાણુ ટકા જોખમ એટલે સહેજની બધી જ બેકોમા તેઓ ખાતા ધરાવે છે. પ્રત્યેક બેખા ડાયદાકાનતો અને દિનિક બેધવપાયપોની અસરથી તેઓ પૂગ વાકેડ ગટે છે. તમામ નાણાવિચ્છદ અવગ્યામા તેઓ કોઈની પશુ સખાહ નદિ માનતા પોતાની જુદિ પર મુન્તાડ ગટે છે, અને તેમજ ભાગ્યે જ દોડ ખાવ છે. પ્રત્યેક ગરે મૂતી વેળાએ બધી બેકોની ચોપડીઓને નિગતિ તપાસે છે, અચૂંચાદિ સિદ્ધિઓતો સાક્ષાત્કાર કરતા કો’ યોગીની ધન્યપુવકે બેનેન્સતા આક્રમ્મોને પ્રયત્ન નહીં ચહેરે નિહાળે છે. કોગી ને ડાકની નોટોના બડપોને વચલી આગળીનું ટેરવું હજી પર વાગવાર આક્રાડીને એકવા ને એખા ગખા કરે છે.

પશુ, ગ અનામીએ જે ચિંથિતી પ્રાપ્તિ કરી છે અને જેના માટે હજીય તેઓ મથી ગયા છે તેના માટે પોતાના જીવનમા એજ તો વિચિત્ર અને એટલા તો વધાર યોગજો તેમજો શખવ કપો છે કે ગાડ અગત અનુજવમા આપ્યા મિવાપતા વાયખને મજગમાં હસા જ મુકેલ.

કુટુંમથી તો તેમજો આવ જુગહેડા કયાં છે. હજી અમુક વગન સુધી પ્રજુતામા પગલા નદિ પાડવાની દદ પ્રતિતા ડી છે. નોજોનો અને સોગિયાઓતો તો જાપડો લેનાર વચમય દે. માનો કે નુમે પશુ

છવનમા એકે ભવ જ નથી. કોઈ પણ સમાવડાનાની સાથે એવો સંબંધ કેમવતા જ નથી કે જેથી મરીને કાઢીને તેમની આગળ દિન ખોલવાનું મન થાય. વેળા ક્ષેણાએ કોઈ પોડાશી બનેને ગમે તેટલો પરેશાન થઈ રહ્યો હોય પણ એક જીવાનું પડીકું બે કપીનાઈનની ગોળીઓ, એકાદ મનમની પટ્ટી આયોડીન કે વીછીની દવાના ભેગીયા કે એકાદ કોલનર્વોટરનું પોતું આપવા જેટલા ઉદાર તેઓ કદી પણ થતા નથી હોવા આવે તો જ ભાગતો હોય તે સિવાયની બીજી બંધી દવાઓ છે એમ કહીને લીનું નાગિયેર આપી દે છે અને જોગળેએ આપવી જ પડી તો વહેલામોઢા દોઢો આર્જ થાદ કરીને એકાવી જ લે છે છેન્ના દસ વરસમા તેમણે એક પણ પત્ર લખ્યો નથી કે નથી કોઈનો તેમના પર આ ચોન્ન-અપવાદમા દવાઓના નમૂનાઓનો પત્ર-અવહાર ગણાવી શકાય કે જે મરિના માઈ કવર તેઓ કોલ્ટરના દવાખાનાના જ વાપરે છે છે ના દસ વરસમા તેમણે એક પણ ફિફમ જોઈ નથી અપવાદમા બે બે પાંચ અંગ્રેજી ફિફમો ગણાવી શકાય કે જે તેમના કોલ્ટરે બતાવી છે ન્યાતમ જમવા ભવ ખરા પણ પીરસે તો નહિ જ, વળી રમરાનમા તો કદી પણ નહિ, પછી બનેને મોટા ચમરબંધીના જવાનભેંધ ઊકરો ફાગી પડ્યો હોય ! આપણે એમના માથાના ધર્મને પૂછીએ કે તમે મરી જશો ત્યારે તમને કોણ લઈ જશે ? તો એ તૂટ જ તુફાનભરી ભમ્મરોને નચવતા અને નફ્ટાઈથી હસતા આપણા માથાના ધર્મને જવાન આપે છે કે બીજું તો કોણ પણ જ્ઞનાથી ગંધ નહિ સહન થાય તેવ લઈ તો જરી જ ને ? મરનારને જય ફનારની શી ચિતા ! પોળમા પેસતાની સાથે જ નાનું છોકરું નવીન આગતુકને પોતાનું ઘર બતાવી શકે તેમ જ પોતા વિષે માહિતી આપી શકે એટલા ગ્રખ્યાત ધર્મ પદવામા ધણુઓને આનંદ આવે છે પણ રા અનામીને અફસોસ થાય છે પોતાને યેર આવેનું માનવી તો એમનાથી હીલુય ખમાતું નથી-અપવાદમા ઘરદીઓ ગણાવી શકાય.

કોઈ સાધુસત કે લિખારીને પાસે આવતા જ આખો કાકે છે, અને રરેશન પૃ વૈતનું કરવાની કે

માણુપુરના પૂનપર બેસીને હામતં કરી ખાવાની વજુમાગી સનાહ આપે છે ચાતક બેઠે ઢઠે આપાકની રાહ જુએ તેમ તેઓ ભાદરવાની રાહ જુએ છે આપણે પછીએ કે આ વરમે હિંદુસ્તાનમા મેનીન ભાઈગીસથી ચાટલા મૃત્યુ થયા તો તેઓ કહેશે કે ઝોહોહોહો ! પાત્રીસ કરોડમાથી ફક્ત એટલા જ મૃત્યા ! અને તેનો આગ્લો બધો અફસોસ ! મિસ્ટર ! વિશ્વમુદ્દની ખુવારીના તો આખા વાગીનેય તમારા જેવાઓને ચક્કર આવી જવાના ! એમા ધર્મ શુ ગયું ? નામ તેનો નાશ છે જ મરણના આકાશની સાથે જળમના આકાશઓય ભેતા રહો ને ! એટલે કુદરતનો ક્રમ ખાનમા આવશે

રા અનામીને કોઈ પણ વ્યસન નથી અને કોઈ પણ મોજ ગમતી નથી - બે પૈસા ખગમવા પડતા હોય તો અને બધા જ વ્યસન છે તેમ જ બધી જ મોજ ગમે છે-જે ખુદાની ખાતર ખેરસકા મરનારી કોઈ હરિના લાલ મળી ભથ્થો લાગણીપ્રધાન માણુસ ધનવાન ધર્મ શકે જ નહિ ન કરે નારાખણ નેકકાય ધર્મ ગ્યો તો ધર્મ ગ્યો, પણ ધનવાન રહી શકે તો નહિ જ એરી માન્યત ને લાઈને તેઓ ધરાદાપૂર્વક લાગણીહીન થતા જવ છે એ થતા લાગણીહીન એક પ્રસંગે લાગણીશીન બની ગયેના એમને કોઈમાથનો મલ્લો અને મ્મણુસ રેનાવીને અમુક રકમ બછીની લઈ ગ્યો તે પછી ત્યારે તેઓના સમજવામા આ યુ કે ખરેખર પોતે બની ગયા છે ત્યારે તેમને સાચ્ચો આધાત થોયે એવો તો સાચ્ચો કે એ વાત પર વિચાર કરી કરીને તેઓ માતા પડી ગરેના આ માદગી પછી તેમણે તેમના એક લગ્નકર્તી સનામવાગા પણ મિનજ્ઞેખમકાગ્ક મિત્રને જણાવેનું કે મારા પૈસા ગયા તેનાથી મને લાગ્યું તો છે જ પણ હુ મહિા પડી મથો તે તો એ આધાતથી કે સાનુ મારા જેવા કાટ માણુસને મારા જેવા કાધિયાને મને, અત્યા મને પધ્ધરનેય મારો બેઠે પનાળી થો !

વળી આવો જ આધાત ત્યારે તેમના વ્યવહારિક કે વ્યાપારી જ્ઞાન પર ફટકા પડે છે ત્યારે તેઓ

અનુભવે છે. સવારમાં જીડીને રાત્રે જિંઘતાં સુધીમાં પપરાતી, આપણા જીવનની રોજિંદી જરૂરિયાતો પરત્વેની કોઈ પણ ચીજ તમે જનરમાંથી કસીકસીને ખરીદી લાવો, પછી રા. અનામી પાસે તેની કિંમત કરાવવા આવ, તમે ખાંડ ખાતા હસો કે ખૂબ જાણીને ખરીદી છે, જરૂર બે આના વધારે કિંમત કહેશે અને મારી કહર થશે. પણ હજાર ઠેકણું હાન રાખનાર અને એનસાઈડેસોપીડિયા જેવું મગજ ધરાવનાર રા. અનામી, તમે જે આપી આવ્યા હસો તેની આલુઆલુ બધુ જ નહક આવેને જિજ્ઞાસ રહેશે, ક્રાઉનર આપેલી કિંમતથી ઓછી કિંમત પણ કરશે. અને એ વાતમાં જો તમે છકે કરશો તો તેઓ હજાર કામ પડતાં મેલીને તમારી સાથે જનરમાં આવશે અને તમારાથી અર્ધી આને ઝોંછેસોદો કરી આપીને જ જાણશે. પણ ત્યારે કેટલીકવાર આતું નથી બનતું અને પોતે બની ગય છે ત્યારે એમની સિદ્ધિ સાથે જ—

‘ સિથો હાર્યો બોલો હરિતકું હરે ધ્યાન ધરતો. ’

એ નર્મદાસકેરે કપેલા કળીરવાના ચિત્ર જેવી ફર્શનીય લાગે છે.

ફેંકતા અસતોષ, ફેંકતાં ઝેર પાવેલાં તીર જેવા દલાસ, અને ફેંકના મોઢે મોડના નિરકાર તેમના પર વરસતા જ રહે છે. પણ જરાય છેડાયા સિવાય, જરાય લાગણીથીય બન્યા સિવાય સંબંધીઓનાં મુખમાંથી સરકી પડતાં એ મુક્તાજ તેઓ દસને મુખડે આ દાનેથી વીળે છે અને જેને દાનેથી વેરે છે ! જમાનાના જિયામાં જિયા આસોઈ, સમાચારપ્રવાહો, અને બધી જ મોજમુલકો કે સહેજગાહેની ગદરસમોચી તેઓ પૂરા વાંકે રહે છે, પણ એ દુર્ધર્મ ખડકની કંકરીય પગળની નથી ધરતી પર અંજે પોતાની ગત સિવાય બીજા દશાનું અસ્તિત્વ જ નથી એવી મનનીય તેઓ લોભના દીવાનખાનામાં લાખડ થાય છે ત્યારે, મિલના મોમીને હાડી કપને જગવી લીધેથી એમની ખૂટના તળિયાની માણીઓનું, યુવકીઓના લખ પ્રવાહસરિખું, ફરસખી સાચેનું અપરંપુ સંજીવ

જમાનાઓને ફાલુજાર આનંદી રહે છે અને આંછ પણ નાખે છે.

લોભની ખુરસી પર પગ ટેકીને ખૂટની દોરડીને ઝોછી સપાટે છોડી નાખી, પાદની ટોપીને વાળીને ખિસ્સામાં મૂકતા મૂકતા, પાથરેલા પાટલાના ચોરસ વર્તુલ પ્રતિ હડાયા કૂતરાની વ્યાકુલતાથી તેઓ ધસી આવે છે. પોતાની નિયત કરેલી ખોટી પર બરાવેલાં બીજા ગમે તેવાનાં ગમે તેવાં કપડાં ગમે તે રીતે ચોખાતાં ચૂંચાતાં પકડીને ગમે તે ખોટી પર બરાવી દે છે. રસોડાના મુખદારથી શરૂ થતી પગતનો પ્રથમ પાટલો તેઓ સહેલાઈથી સર કરી શકે છે. કેમકે ચૂંચાની ગરમીથી બચવા સૌ કોઈ પલ્ન કરે છે, પણ રા. અનામી અમુક ચોક્કસ હેતુસર એ અણમાનીતા પાટલાને જ આલિંગન આપે છે. પાટલો વાંકાચૂંકા હોય કે બરાબર હોય પણ બેસના પહેલાં એકવાર જિથો કરીને પાછાડીને ગોડવે નદિ ત્યાં સુધી એ સીધો છે એવો સતોષ તેમની ગ્રાંસી આંખને નથી થતો. બારથી ચણતો કમચ એમને તો મનમાની રીતે માળવાનો હોય છે, એટલે મથુરાના ચોખાની જેમ સપન સાયેશની પલાંડી જમાવે છે. જડી કોર આંગળીઓથી એક જ આંચકે ખમીસના બટન ખેલી નાખે છે અને અણમાલુના જમાનાના પાટલા પર પડેલો પખો બેરદારીથી ઉઠાવીને કંકાનિયતની ગતિથી વીંચે છે. ચતુર લોભમાસિકના દામ નીચે તાલીમ પામેલા મોઢે પાણીનો સોટો તો ક્યારેનાય એમના પાદર નિદ આગળ પધરાયો હોય છે. પડે તેઓ જિથો કરીને પાછાડીને ખાલુ પર ગોડવે છે. અમુક રોટલી ન ખવાય ત્યાં સુધી પાણી નદિ પીવાનો બીખસકેદર કરીને જ તેઓ પાણી જમાવે છે.

દરરોજ સવારે કોઠરના દવાખાને તેઓ પોતાનું વળત તપાસી લે છે. એઓને આઝીય રનકનો આંકડો તેમજ પોતાની તનુરુસ્તીની પાયાથી તરીકે ખીકાયો છે એવો ઉપર જો એકાદ રત્ન વધું માલુમ પડે છે કે તુરંત ઉપવાસ આરંભે છે. જેને બગ દેખાય અથવા તો બગાડેલાય એ નેમને

પસદ નથી કેમકે દુહા તો તેમનું ધાવેલું ને ચાવેલું પેશમા છે કાઠના પાતળિયા ધવાનું દુહા બાળ છે ત્યાં સુધી તેઓ પાતળિયા ન ગહેવા માગે છે એ ઉપવાસ તેઓ કદી કરતા નથી એાછામા એાછા પણ ઉપવાસ કરે છે અને હોળના નિયમ મુજબ ત્રણ દિવસની કપાત મેળે છે સામાન્ય જમનાર જે ત્રણ ચાર દડકે એકદાન્ટ ગઢો હોય તો બાળીની સગવડ ગમે તે રીતે કરી લેઈને પણ દિવસની કપાત મેળે છે, પણ મ અનામી જે કાઠને ત્યાં એપદ દડકે જમી આન્યા હોય તોપણ બાળીની પાચ દડકો સગવડ વિચિત્ર રીતે કરી લે છે, અને કેઈ પણ રીતે કપાત સીધી કરે છે ઉપવાસ પછી પાછું દવાખાને જઈને તપાસપ વળત ઘરેનું માહમ પડે છે ને તેમની આખ ફાટે છે અનેક દવાઓનું સમિશ્રણ કરીને એ સ્પેશ્યલ ડોક્ટર બનાવે છે અને જંગમે પૂરેપૂરું પ્રદીપ કરીને હોળમા આવે છે

ગણતર મિનિટામા જ દુની મિયોમ્યાધી મરણ્યા વેગે સાઈકલો દોડાવીને આવનાગ, ગણતર મિનિટામા જ મૂગા મૂગા જમીને માન્યા જનાગ અનેક જણ આતુર બાષે જેવી આવે તેવી મચીપાકી રોટલીની શહ જુએ છે અને પીરસનાગને પોઠાયાં કરે છે, પણ પ્રથમ પાટલે મોગયો જમાવીને બેરેલા મ અનામી રોટલીના ધાણ કાઢી નાખે છે અનુત હસેગીવાળા ગેમ્લી વંજુનાગની કારમી કસોની આ સમયમા થાય છે રોટલીના એમ્ધાગે પ્રવાહ અનૂ પ્રવાહ ચાનુ ગખાને એ હોળ - પ્રેતજર આગળ પોતાની સમિત સામિત કરવા મથી ગઢો હોય છે, પણ એ પ્રવાહનો એક પચમાશ ભાગ શિવે ગણાળને જટામા કીસા હતા તેમ, મ અનામીનું હિર કીવી લે ૭ ફક્ત ગેમ્લી જ નહિ પણ સાક,પાપડ, અપ્લી, ગણતર વિગેર લઈને રસોઈમા ગઢાગ નીખ્યો કે પહેલે પાટને બેરેલા ન અનામી પીરસનાર પ ચામ, દડ અને એ એ ત્રણે ઉપરો અજમાવીને, તેમનો સાગે જેવો જમ્યો પકાવી લે છે ઉપયોગ કરતા મતા બીજાઓના મામુ એઈને નફાપછી હમે છે, અને એમનું રીતેય તેઓ અગણા ગહેતા નથી

ન્યાતજતે, ધર્મે, ધધે શિક્ષણે અને રચિતરચિએ પ્રગ્ગયથી મિત એવા બેજા હોળમા જમા થાય છે કાળા અફરને ફૂગી માનાગ તેમ જ કાઠીએ જઈને લેદ બમ્બી આવેસ, આયસમાનિટો તેમ જ કાર્બન વાટીઓ, 'ગોરી ધીકે ચયો'ના માનાગનો તેમ જ કાળી દાસ ન્હાનાવાવને ફાટે બાળીને ફૂનારાઓ, પત્નીને હમગે ઓગમવાતા અયકાનાગઓ તેમ જ સજેડે હોળમા આવનાગઓ, જે રૂમે શેરના વતાકે વેચ નાગઓ તેમ જ લાખે લેખા ગણુનાગ સ્ટોરિયાઓના ગુમાપ્તાઓ-એમ અનેક પ્રમરના તત્ત્વો એ જ પગતે જમવા બેસે છે હોળનો વિશાળ ભોજનખડ ચેવડાની બાળ જેવે લાગે છે, અને ખાખસા ઉઘાડી મૂકેલી, વહેલા મડાના લાન-કેમરી દહૂન જેવા સન સાથેગ પ તાન હેતા મ અનામીની વાપી, એ ચેવડાપર નિયોવાતા ખટમધુગ લીલુસ સરખી નીનગીગહે છે

દૂર વિજના, મર્મીતવેધી મરકરી એ રા અનામીની નેસગિકે આવડત છે એ હરીશ ચીરી નાથે છે એટલુ જ નહિ પણ અતરોતેય ચીરીને ઉપર મોડુ ભભગવી શકે છે નિયમિત જમવા આવનાગઓની સાવતાઓ,માનવાઓ,મહસ્વામસાઓ, પ્રતાદિતો અબ્યામ તેઓ સહેનાઈથી કરી લે છે અને પોતાના ગજન ખાતર તેમનાં ફરકને દૂલવીને રખડયા સિવાય હોડતા નથી અયાંમા ઝુકાવવાની દિમલ, બીજને માથે રોપયો મૂખ હમને ખસી જવાની સિહત, શરૂ કરવાની છા અને સમેગવાની કારીવરી, તેમ જ જમના જમતા ફૂગી થાળી મારવાનું મન થાય એવા સામી બાળુના આદ્યેયો સડી લેવાની ધીજ, - અને વધારે ફોરોનું ઊંછડુ ખતાય વિસ્તૃત જાન તેમને સામાને ધાવવાની બાનવામા અજોય ગમે છે હાજરજવામમા તો એમની જીબને ટેરવે ત્રણે બે ઘડી મિગમ આવીને બેસી ગય છે

અમુક વિચિત્રતા ખાસ અબ્યાસીઓ હોળમા ભાગેજ લમણફોરીમા બિનરે છે સીધી સાદી રીતભાતે તેઓ જાનામાના આવે છે અને ગય છે મ અનામી આવ્યાઓને, એટલે કે કાઠ પશુ રીતે જાહેરમા નામના ધગવનાગઓને, ખાસ લધમા ગમે

છે. તે સમજે છે કે આ લોકો સાધારણ રીતે તો ચર્ચામાં નહિ જ લીટવાના. દરેકના ચિત્તતંત્રને અવ્યાસ તો તેમણે કરી જ દાધિયો હોય છે, એટલે એક એવું તો આખાદ ગટકડ ગોઠવીને કાઢે છે અને તેનાપર બધા જમનારાઓ આગળ એવું તો અસરકારક લેકચર આપે છે કે જેને ચીકવચો હોય તેના મર્મ વીધી નાખે છે.

ફલપધારીમાં શાન્તિથી પેટલો સર્પ ચગાવાથી છછેપાઈને કુંકડો મારે, આંકડે રૂપથી થવાથી વીંછી રૂંચ મારે કે કાઈ જવાને કાકડે કાઈ સાધેયું જૂત ધૂણી ગાંઠે તેમ પેલો અવ્યાસી રા. અનામીની સામે મીટ મારે છે. પોતાની ભાવનાની-પોતાના વાદની આવી ફર વિડનના અને તેની પર આટલું નફરત વિવેચન તેના માટે અમલ અને છે. ખીલું કરું નહિ તો આટલા બધાની વચ્ચે થતો અવગો પ્રચાર અટકાવવા માટે પણ તેને બોલવાની ફરજ પડે છે અને પરિણામે, પાણીના છૂટકા સાથે બરછટ શેટલીને મળે ઉનારતાં ઉનારતાં એને ભોળનખાંડમાં શાન્તિય આપ્યાન આપવાની ફરજ પડે છે. પણ રા. અનામી સુઝામીથી મથક આપે તેવા નથી. જો કે જર્માન પત્રો સિવાય તેઓ ખીલું કરુંય વાંચતા નથી એટલે કાઈ પણ વિષયપરનું એમનું જ્ઞાન પદ્ધતિસરનું, ચિન્તનાત્મક કે ઉવટ મુધી દેકે એવું તો નથી જ. એમણે જો કંઈ મેળખ્યું છે તે પ્રાપ્ત આવી લગાયક ચર્ચાઓ કરીને કે કરાવીને જ મેળખ્યું છે, એટલે પ્રમાણમાં તો શેકું જ પડે છે. પણ થોડું થોડું જાંબ ખૂન વપરાતું રહેવાને કારણે તે પાકડું, વિશદ અને અભિપ્રાયની છાપાણું હોય છે. તેમની વિશિષ્ટતા તેમના જ્ઞાનમાં નહિ પણ તેની વપરાશમાં સમાપેલી છે. એાછી મૂઠી પર વધારે વેપાર ખેડાંગ વેપારીની દાર્દદિથી અને મણતગોળીઓ જ જેની સિદ્ધમાં ગદો છે એવી થેરાઈ ગણેલા નાદારવિવાના મચોટ અનુભવી તેઓ તેમના મર્મદિન જાન્યો ઉપયોગ કરે છે.

વચા પેલો અનામી તો એક જ હેતુને મેનાવતી સીધીને સાચી ગણા પ્રતાપની નીતિથી લગનારો

અને અનામી તો અનેક હેતુઓ સિવાય, અનેક સિદ્ધતથી શિવાજીની જેમ લગનાર. એટલે એક અગ્રમ મનજર ચોમાસુ ચરેલા સાંતના નાદમાં પેલી જળ અને શિંગાં વિગાળ્યા કરે, તેમ રા. અનામી લાંબા સમય મુધી છક કરીને પેલાને અવજવાણીના ચક્રમાં મથ લેવડાવે છે. ઉવટ પોતાનું કર્મ જ વળે એમ નથી એમ સમજતાં, પેલાની ભાવનાઓની મારે જેને જાંદર-ગિલાડીનું વેર હોય છે એવી ભાવનાઓવાળાને અજળ કુનેદથી ચર્ચામાં સડીવીને પોતે ખસી જાય છે. એટલે કે સમાજવાદીની સામે કાઈ ગાંધીવાદી કે પછી વેદાને ઉચિતપ્રણિત માનનારા આર્પસમાવિટટની સામે ઝર્વિગદાદના કાઈ વિચારવ્યવસ્થાને એકંવી દે છે. પછી વિચલણુ આશયકિત ધગવતા પોતાના ભેળને ગણત ગણીને, પદ્ધતિસરથી શરૂ થતા એ બીજણુ શબ્દમંત્રામને નિહાળે છે.

એમની આશયકિતો એક ત્વચત પુરાવો પણ મોંધવા જેવ લાગે છે. એમનો એક કહેવાતો મિત્ર એમના ઘરમાં એમના સાથીદાર તરીકે રહેતો હતો. એને દરીદરીને કવિતા મળે. એક દહાડો એને પૃથ્વી-હરેના છંદ લાગ્યો. અને શતદિવસના બધા કાર્યોમાં ખસ પૃથ્વીહરેનું જ મણમાપગું જવા લાગ્યો. અભિમન્યુને મર્મમાં રમે રમે ચક્રચક્રનું જ્ઞાન થયું હતું તેમ રા. અનામીને મોટાનાં બંડલો મણતાં મણતાં અને દહોએને ઈન્જેકશને મૂકતાં મૂકતાં પૃથ્વીહરેનું જ્ઞાન થયું; એના લપુશરની અનુપૂર્વી એમના મગજમાં રમતી ચર્મ ચર્મ, અને જંદની દહિએ સાચું કવી શકાય એવું એક સોનેટ તેમણે લખ્યું. લખ્યું તો લખ્યું પણ પોતાની છત્રનવેવનું જો એકનું એક પુષ્પ ગુચ્છરિગરને ચરણે ધર્મી મિત્રાપ કેમ માલે? એટલે ત્રણ રમે વેચાતા એક અકવાડીકમાં પોતાની દવાઓની મહેરખજ આપવાને સાટે તેને જણાયું પણ ખરું. એ ચોંદ લીલીનો કાપડી પાછીટતા એક ખાનામાં તેઓ ગમે છે અને જોન્યાં આવનારાઓમાંથી કંઈક શિશ્મિટ લાવતા સન્નતોને કમમવે નિવેદિત કરવાનું જાણે જ એ છે.

દેવેની વચ્ચે ધૂસી જવાથી રાહના ગળામાં અમૃતના બે ઊંટા પડી ગયા હતા તેમ રા. અનામીના ગળામાં સાદિત્વરસના બે ઊંટા પડી ગયા છે. એ મૂડી ઉપર તેઓ સદેવંત-સાવળીગાથી માંડીને તે સરસ્વતીચંદ્ર મુખીની ઊડી છીછરી, સામી ખોટી કે અધૂરી જિટ્ઠા અર્થાઓ કરે છે. અને સાથે સાથે, આ તો પોતાને કંઈ રસ નથી, તો તો કંપાઉંડરી કરતાં કવિતા કંઈ મુશ્કેલ નથી એ મુદ્દાનું મર્મિત સમર્પન કરતા અથ છે. પોતાની વાત એક શિષ્ટ સત્ત્વળને ગમે બિનરી છે અને મિ. પંડ્યાએ પણ તેને ટેકા આપ્યો છે એ

આનંદમાં તેઓ વર્ણિયાળોના ઉપરાઉપરી બેનણ ફાંકા મારી દે છે. ખુશખુશાલ ચહેરે ખુરસીપર થમ ટેકવીને ખાટશોઈપના બૂટની દોરી બાંધે છે. પસીનો વુજીતો અને કમરના કડાકા ફાડે. રાહથી વણુનાર રસોઈચો બહાર નીકળે છે. રા. અનામી એક જ બાથે કાટ પટેરીને ખભાપર ચૂકે. ગમે છે. ગદ્યાની ખુરસી પર બેસીને પખો ખાતા મિ. પંડ્યાની અંખો ધેરાય છે. અને એકમેકને આડંબીસ રતઝના શરીરને યોગ દેતા પાંખલા સરખા ખોળા પ્રયંક આધારે અમારી દાંઝળી સીડી વળી પાડે એક અનન્ય ધણુધણાટ અનુભવી રહે છે.

મેટ્રિકની મહેફિલ

૪૫૦

શિખંડ પૂરી પાતરાં ફૂલતી દરી કાવળી
પલાશ-પતરાવળે પીરસી, સર્વ રનેહી મળી
મુદ્દર સરિતાતટે વસંત શંભુને મંદિરે
જમી, રમત કં રમી, તરુતળે પડ્યા સૌ હળી.
અજેય ગઢનો કપો સર સુરંગ આજે અને
અનન્ય પ્રતિભા વડે અમર હન્દ્રકીર્તિ વરી
હજીય જગ જીવ્યું, લસલસાટ એ ધેનમાં
ગયાં નયન ત્યાં મળી ગગનસ્વપ્નને ગૂંધતાં।
ઊઠ્યા યવણુભેદતી કરુણ કારમી સીમથી,
ગયા સંહુ રમશાન ડાણુસહ કોઇને લાડકો
દિશાર-અમ ભેરુ-જૂજ ગુણુ પૂટવે ઝેર પી
-અને સ્વજન જીવનેય દઇ ઝેર-મૂઓ હતો।
શમી ગઇ ચિતા, શમી ત્રધિરંગી સન્ધ્યા અને
શિખંડ પૂરીયે પચ્યાં નિયતિચકના ઉત્કેચે.

• રમણીકે અરાલવાળા •

પ્રગતિ એટલે શું?

મૂળ લેખક શ્રી. જૈનેદ્રકુમાર

અનુવાદક શ્રી. ઈશ્વરલાલ દવે

.... **ગ**મે તેમ, કોઈ ને કોઈનો દષ્ટિએ તમે અજ્ઞાન અને મૂર્ખ જાણો છો. મૂર્ખ થયા વિના કોઈ ગણી શકતું નથી.

અને આ સારું છે. આ લાવથી તમે જાણો કે કોઈ તમને મૂર્ખ કહેશે ત્યારે તમે વિચારવા ને સમજવા માટે થોડો પણ યકોશ કે પ્રગતિ એટલે શું? નહિ તો કોઈ ને કોઈ તમને હાથ પકડીને પ્રગતિના માર્ગ પર લઈ આવશે. ઝાઝી મલાવના એ છે કે જ્યાં વધુ મતભેદ કે કોણાહલ-બળ હશે ત્યાં જ તમે જાણો અને એટલા માટે ત્યાં વધુ ઉત્તમ કંઈ જોઈએ.

એટલા માટે કદાચ તમે પ્રગતિ એટલે શું એ વિચારવામાં, સમજવામાં, સમય માળવામાં સાચ દેવા માગતા હો. તો એ સાચુ દરે છે કે તમને કોઈ મૂર્ખ કહે એ માટે તમે તૈયાર છો એ પણ સાચુ છે કે તમે પોતે કોઈને મૂર્ખ કહેવાની ઉનાવડ નથી કરવાના.

આની પછી હવે ચાલો, પ્રગતિનો આપણે વિચાર કરીએ.

પણ આજના વર્ષોએ એ પહેલાં એક વાત યાદ કરી લઈએ એ વાત આપણે જાણીએ તો હીએ પણ બૂલી જઈએ છીએ એ વાત એ છે કે આપણે માણસ છીએ એટલે દુનિયાના અનેક પ્રકારના પ્રાણીઓથી એક પ્રકારના પ્રાણી છીએ. સભર છે કે બધાથી જિવ્ય પ્રકારના આપણે પ્રાણી હોઈએ પણ એ નકો છે કે એ પ્રમાણે અસંખ્ય પ્રાણીઓ એક છે.

જો આપણે માણસ છીએ તો આપણે વિચારવું એ માણસ જેવા માણસનું વિચારવાનું છે એ બીજા કોઈના જેવું નથી. આપણે સત જન્મ આપણે જ છે, અને બીજા કોઈ પ્રકારના પ્રાણીને માટે એ સત, સત નથી. એના માટે એ ખોટું જન્મ મર્યાદા નો એમા શું ખોટું?

આમ આપણે જાણી લઈએ કે જો આપણે પ્રગતિ મેળવીએ તો આપણે પોતાનો જન્મથી આજની વધતી એ સરખી આજ સુધી આપણી જ સાચુ પડે છે. આપણાથી ભિન્ન થઈને એ છે નહિ. આ અનંત અજ્ઞાન, અધર્મિય વિશ્વમાં વિચારા માણસનું તે શું જન્મ કે તે પ્રગતિ અને અજ્ઞાન વિશે એક પ્રકારના અભિપ્રાય આપી શકે? એટલા માટે સરખાવથી બાદ ગમ્યાએ કે પ્રશ્નોની મર્યાદા માણસે સમજી શકે તે પોતાની મર્યાદા સુધી છે.

પ્રગતિ શબ્દને બે બાજુ છે પ્રગતિ, 'ગતિ' એમા મુખ્ય છે 'પ્ર' વિશેષણ છે પ્રગતિની પહેલી શાખી છે ગતિ

ગતિ અનિવાર્ય છે, એટલે જીવનના અર્થમાં અનિવાર્ય છે એક ધડી વીતી એટલે બીજી ધડી આપણે ઇચ્છીએ કે ન ઇચ્છીએ પણ એ ધડી તો વીતી જવાની એ ધડી ધડીબરને મારે છે, એના પછી એ નથી, એના પછી ને છે એ ધડી તો છે પણ બીજી આમ થતા જતા ને કાયમ રહીને ચાલે એવું નામ છે 'ગતિ'

આપણી સમજને બે સ્વરૂપ છે-૩૫ મ્હી લઈએ કે ૩૫ કહી લઈએ-એક 'હા', બીજી 'ના'

એની રીતે કોઈ પણ ત્રિકાણુ ત્રણ લીની વિના સંભવિત નથી એની રીતે કોઈ પણ ત્રણ નજત કરવાને માટે 'હા' અથવા 'ના' થી રહે થતું નેઈએ આ 'હા' અને 'ના'ની એક સામાન લીની ઉપર ત્રીણુ બિંદુ છે 'હ' એ દરેક વાતમા ગણિત હોય છે

એવી રીતે માણસ જમણા ને કાના પોતાના એ બે પગ પગ ચાલે છે, એની રીતે જ સુદ્ધિ 'હા' ને 'ના' એ બે પગ પર ચાલે છે સ્વીમંગ પણ નેઈએ નિષેધ પણ નેઈએ જેમ એક પગ રિધા હોય છે ત્યારે જ બીજો પગ ઊપાડે છે તેમ જ નિષેધના આગ્ય વિના સ્વીકૃતિ નિરર્થક છે અને સ્વીકૃતિથી સ્વતંત્રતા વિના નિષેધ પ્રવચના માત્ર છે જતેના વિના ચાલવાનું નથી હોતું

'પ્રગતિ'મા 'પ્ર' એવી નિષેધની શક્તિનું દ્યોતક છે એ નિષેધના આધાર પર એક પગ ટેકવીને બીજાને સ્વીકૃતિની તરફ ઉપાડે છે ત્યારે આપણે 'પ્રગતિ' સીન થઈએ છીએ

આપણે કાળ અને દેશની સંકળાયેલા છીએ, એટલે તો આપણે છીએ આપણી અસ્તિત્વ સત્તાને અર્થ જ પરિમિત સત્તા છે આપણી જુદી એ આપણી છે, એથી અપરિમેય ન થઈ શકે પરિમિતનો ભાગ

એથી પણ વધુ પરિમિત થશે એટલે ન આપણે કાળને સમગ્રતામા જાણી શકીએ, ન દેશને સમગ્રતામા જાણી શકીએ મને આપણે ખડિત કરીને એ ખડે હાગ જ ઓળખી શકીએ ગજ, માર્કન, ગાઉ, ચોજન ના માપમા આપણે દેશ વહેચાયેલા છે માત્ર આકારા આપણે માટે કાઈ નથી એને આપણે 'અસખ્ય' માર્કનના અર્થમા સમજીએ છીએ, -ત્યારે થોડી ઘણી સમજ પડે છે ધડીઓ વીતતી જાય છે- એ વીતતી જશે ન એને આદિ છે, ન અત છે એ જ અનંત ધડીઓ ન્યા આપસમા એક સાત્તાદોર્ગમાં પરિવારિત એકતા સાધે છે એ છે કાન એવી રીતે અસખ્ય યોજનાનો વિસ્તાર આપણી સામે છે, આપણી પાછળ છે, ઉપર છે, નીચે છે, કાબી-જમણી બાજુ છે બધું મિનાવીને ને આ શુધ્ધાગર અવકાશ છે એ છે આકાર

આપણે પરિમિત છીએ -આકાર અપરિમિત છે કાળ અપરિમિત છે આપણી એતનાનો અર્થ, -એવું જમણુ, ઉતારોતર જેમ જેમ આ અપરિમેય તરંગોના અવગાહનની તરફ વધતું જાય તેમ તેમ માનવું નેઈએ કે આપણે પ્રગતિ કરી રહ્યા છીએ

અનાદિ ઇતિહાસમાથી નીકળીને મનુષ્ય હમણા વીસમી સદીમા આવ્યો છે આ બધી વાતમા મનુષ્ય મનુષ્ય જ રહ્યો છે એ જ બે હાથ એ જ બે પગ પણ એ બદલાયો પણ છે અનંત કાળમા જો કે એના ઇતિહાસના ફત્વેસે વર્ષ સાગરમા જુદા સમાન છે, તોપણ એ ફત્વેસે વર્ષ અર્થ નથી ગયા માણસ કઈ ને કઈ પ્રેમવતો આવ્યો છે, આપણે આવ્યો છે, જાણે અજાણે એ પ્રગતિ કરતો આવ્યો છે

ને એ પ્રગતિ નથી કરતો આવ્યો તો સવાય એ શાય છે કે તો આપણે બધા આવે જ શા માટે ખતમ નથી થતા ! કાનને માટે શા માટે જીવીએ છીએ ? શા માટે આ બધું ચાલી રહ્યું છે ? જીવન શા માટે ચાલુ છે ? આ 'શા માટે'ની પાછળ શુ માર્ક પણ નથી ? શુ ભવિષ્ય સાવ જોખણુ છે ? જોખણુ માનીએ, બધું વ્યર્થ - નિર્થક માનીએ તો જીવન એક પણ પગ ન ચાલે એથી કેમ કહી શકાય કે લખવાવાળો હુ અને વાચવાવાળો તમે જીવી ગયા

છીએ ? એટલે માનવુ જ પડશે કે જો આપણે છીએ તો પ્રગતિ પણ છે વધુમા વધુ અનુભવિત-સચ્ચ અને એની માગફત ઐક્ય - સચ્ચની તરફ આશા વધતા જઈએ છીએ આપણે મત્સ્ય પક્ષીએ છીએ તો સતતિમા છીએ છીએ પર્વિવાર પૂરા થાય છે તો વસ અને જાતિમા છીએ છીએ આવી રીતે નાના પ્રગતિ અને મધ્ય ઇતિહાસમા એક દિવસ ઉદય થઈને એક દિવસ અસ્ત પામી જાય છે, અને એની પગલાંએ એની સરફતિ, એનું સાહિત્ય અને એની ક્યાના અવશેષો મૂકી જાય છે નાશ તો કદીય ગેતો થતો નથી. કાળના આદિથી નિરંતર થઈ ગયેલી પ્રગતિમા જમ એ પોતાનો નષ્ટ કાળો આપણે જાણ છે

પણ, કોઈ કહેશે કે આ બધી શી વાત થઈ ? ત્યારે જો મારું હોય એ જ પ્રગતિ, ત્યારે પ્રશ્ન શા માટે કે, 'પ્રગતિ શું છે ?' ત્યારે શું તમારું એવું કહેવાનું છે કે પ્રગતિ ન કરીએ ?

જેમકે આ અમારું કહેવાનું નથી - કોઈ તેજવી અક્તિની એની ઇચ્છા ન થાય કે પોતે નિષ્પ્રાણ બને જો પોતે નિષ્પ્રાણ બને તો પ્રગતિ ન પણ કરી શકે પ્રગતિ સૃષ્ટિનો નિયમ છે નિયમ તો ન જાણી શકે - આજે તો એની સાથે ટક્કર કરીને માણસ પોતાની જાતને ખુશીથી ભાગી તાણે.

એ માટે, પ્રગતિનું પહેલું બ્રહ્મણ છે મત્સ્ય પ્રત્યે નિર્જયતા અને જીવન પ્રત્યે મુક્તિ - જીવનના તમામ પ્રકારના અનાજો પ્રત્યે પોતે પુર્વગ્રહણિત ગ્રહે અને મોતની તરફ હમેશા ઉઘસીન, ભેદિત ગ્રહે - પ્રગતિની આપણી પાસે આ પહેલી માગણી

એવી રીતે પ્રગતિનો પ્રશ્ન પણ, જેમકે, અન્યત્ર છે જેવી રીતે આપણે આપણી પીઠની તરફ ન ચાલી શકીએ એવી રીતે પ્રગતિની બાજી બાજુ ઇતિહાસ ન જઈ શકે

પણ તો પછી પ્રગતિનો પ્રશ્ન સમગ્ર અને અનિવાર્ય કેમ બને છે ? એટલા માટે કે માનવપ્રાણીની પોતાની હુદ્દિ સલામી નથી સલામી યજ્ઞની અને એ હુદ્દિમાનની જ વિરુદ્ધ વિરોધ ફેનાવે છે એમલે

આપણે બાજીએ છીએ કે મનુષ્ય એક નથી, એ અસખ્ય અક્તિઓમા વહેચાયેલો છે દરેક અક્તિ પોતામા સમાયેલી છે એની હુદ્દિ અન્ય છે, એનું હલ્લ અન્ય છે હલ્લથી એ 'પગ'ને પ્રેમ કરે છે અથવા દેષ પણ કરી લે છે (કેમકે હું વિદ્યુત પ્રેમ છે) હુદ્દિથી એ 'પગ'ને સમજે છે, સમજાવે છે, તર્ક કરે છે તમા સુધી અક્તિ છે ત્યા સુધી વિવેક છે, ત્યા સુધી પ્રશ્ન ભવિષ્ય અજ્ઞેય છે પણ આપણે વર્તમાનમા પરિપૂર્ણ નથી આપણું ભવન, આપણી કંપના, આપણી હુદ્દિ ભવિષ્યના એ ગર્ભમા પ્રવેશવાને આશય વધે છે એને લીધે વિદ્યુત જાઓ થાય છે અને એથી માણસને પોતાના વિદ્યાસમા સકંપની આવશ્યકતા થાય છે જે વિદ્યુતોની અન્યેકતામા ઐક્યનું આપન કરે એનું નામ સકંપ

આ સકંપના બળથી બળવાન બનેન અક્તિ ભવિષ્યની પ્રતીક્ષા જ નથી કરતો, એ ભવિષ્યનું નિર્માણ પણ કરે છે ભવિષ્ય અસાદિધ રૂપમા અજ્ઞેય છે પણ એ અજ્ઞેય ભવિષ્ય પણ આવા સકંપસિદ્ધ પુરુષોના હાથમા કઈકે કઈકે આવી રહ્યું છે એટલા માટે એ હાથમા આવી રહ્યું છે કે એ પુરુષ ભવિષ્યના સર્વોચ્ચ નિનુય નિગમની દેખાવ છે, ત્યારે એ પોતાના વિદ્યુતોના સ્વામી પણ છે એ મટા છે, એ નિ સ્વરૂપ છે, નિ સ્વરૂપ છે ને નિર્વાચ્ય છે એ કમરા પોતાની સાથે સૌનો પણ સ્વામી બનવાને મથતો ગ્રહે છે એ મત્સ્યને પણ હતે છે

એને પ્રગતિશીલતાનું બીજું લક્ષણ માની લેવું જોઈએ

હવે અહીં એવી વિવેકહુદ્દિની વાત કરીએ જે હુદ્દિની તુલ્યા પર તત્ત્વોને તોળે છે ને ત્યારે શ મ્વીમગતુ અને નુ છોડી દેવું એ નક્કી કરે છે.

એની વાત કરતા આપણે ઇતિહાસિક હુદ્દિ (Historical sense) નો આશય લેવો જોઈએ

જેમ ઉપર કદી ગયા તેમ આપણે આજમા (વર્તમાનમા) જ નથી જીવતા, કાલ પણ દત્તા અને પરમ દિવસ પણ કાલ આપણે દેખીએ એ રીતે

કાળ ને આજની આજને આપણે તથા દુકકામા (વિભાગમાં) વહેચાયેલી જોઈ શકીએ છીએ જોઈ શકીએ છીએ શુ, જોઈએ જ છીએ આપણે સમજીએ, ઘરમાં ધડિયાળ છે અને આપણે જાણીએ છીએ કે રાતમાં ધડિયાળમાં ત્યારે બાગ પાંચા હતા ત્યારે કાલ ખતમ થઈ ગઈ હતી અને આજ રાતમાં ત્યારે એ ધડિયાળમાં બાગ વાગશે ત્યારે આજ ખતમ થઈ જશે અને કાલ શરૂ થઈ જશે

આ બંને કાલ અને ત્રીજી આ આજની - આ ત્રણેની તથા સત્તાએનો અત્યંતીકર કરવાની અમારી પ્રવૃત્તિ નથી એ જરૂરી પણ નથી પણ હું તમને ક'પના કરવાનું કહું છું કે માનો કે આપણી પાસે ધડિયાળ નથી, શનિ, ગવિ, સોમ, વગેરે વારોની વાદ પણ આપણી પાસે નથી માનો કે સમયવિભક્તિની જગા પણ આવસ્થામાં આપણને ન મળી - ત્યારે શુ આ ત્રણે દિવસો આપણને આપસમાં એવી લગાઈમાં પારોવાયેલા એવા બિવકુલ લુપ્ત માલુમ નહિ પડે કે એ અવિશાલ્ય રૂપમાં એક જ છે ' ને ખરેખર એ વચમાં અવિચ્છિન્ન કયા છે એટલે હું કહું છું કે કાલ એક છે

અને વિચારીએ, એક દિવસ પણ શુ છે ? ૨૪x૬૦x૬૦ સેકન્ડેનું એકીકણ જ છે ને ' પણ શુ બધી સેકન્ડ અયત્ર અયત્ર છે અને દિવસ એનો સમૂહ (પૂર્ણનિરાગ) છે ' એવું નથી દિવસની એક સ્વતંત્ર સત્તા છે, સેકન્ડ એની ૨૪x૬૦x૬૦ માં ખાલી ક'પનાસતા માત્ર છે આની રીતે ત્રણે દિવસોની પણ એક અખડ સત્તા છે શનિ, ગવિ, સોમ તો એ એકના લુપ્ત લુપ્ત કપિત ભાગેનું નામકરણ માત્ર છે

ઉપરના કથનથી એક વાત રપટ થાય છે, તે એ છે કે તમામ ગતિમાં એક સગતિ છે જે તત્ત્વ આજ ને કાલના વચ્ચેની અપેક્ષા ગતિ છે એ એ બંનેમાં અધ્યવર્તી એકતાની અપેક્ષા સગતિ છે

જૂતકાળનો હિસાબ અમારી પાસે નથી, ભવિષ્યનું જ્ઞાન પણ નથી અને વર્તમાન તો હણે હણે ગયે બદલાવી ગઈ છે, તોપણ, આપણે એક વાર અણી લાઈએ કે એ બધામાં એક અખડના છે-એક સગતિ છે

જૂત વર્તમાનથી વિચિત્ર નથી તે એ જૂતકાળ ભવિષ્યથી પણ લુપ્ત નથી આ બંનેમાં પરસ્પર વિરોધ છે એમ ક'પીને ચાલવું એ ઐતિહાસિક વિવેકશીલતા (Historical sense)થી વિરુદ્ધ છે

પણના સત્ત્વનની વખતે એ વાત જુવની નહિ જોઈએ કે જૂતકાળના આધાર પર વર્તમાનને સમજવો જેવી રીતે છુદ્ધિમત ને વિદ્વાનુચિત્ત કહેવાય છે તેની રીતે વર્તમાનની સ્વીકૃતિના આધાર પર ભવિષ્યની નિર્માણ ધારણા બનાવવી એ વાસ્તવિક શિષ્ટ-કૌશલ (કહેવાય) છે પ્રગતિ નિર્માણમાં છે પ્રગતિ જૂતના એવા અસ્થાન ને ભવિષ્યના એવા અવાહનમાં છે જેમાંથી એવું વર્તમાનની સાથે ઐક્ય વધુ મજબૂત બને. પ્રગતિ શી ન એ છે જે નિર્માતા છે ને નિર્માતા એ છે જેના મનમાં એ ઐક્યની સ્વીકૃતિ છે કાળના પ્રવાહમાં જે સગતિ નથી દેખતા, જે એ પ્રવાહના કાલ ઉપર બેઠી લહરોના સધર્મી બેવાઈ જાય છે, જે એ સર્વને ધારણ કરવાવાળી અનવચ્છિન્ન એકતાને નથી દેખતા એ કેવી રીતે નિર્માતા થઈ શકે ? નિર્માતા નહિ તો પછી એ પ્રગતિશીલ પણ કેવી રીતે ?

ગતિ અનિવાર્ય છે એના ગર્ભમાં એકતા અનિવાર્ય છે પ્રગતિ એકતાને અનુકૂળ જ થઈ શકે એમાં પ્રતિકૂળતા ટપી જ ન શકે જેમ જોગદાર વહેણમાં બેઠીને થોડા પાણીના કણો મોજાથી ગમે એ દિશામાં બેઠા ગઈ શકે છે એવી રીતે પ્રતિદાસની ગણનામાં ન આવે એવી થોડીક કણિમઓ બહેમોને અહીંતહીં જઈ શકે છે પણ પ્રતિદાસના વહેણનો પ્રવાહ તો એક ને એક જ અદિતીય છે ને એ અદિતીય સ્વયં દતિદાસમાંથી રપટ છે પ્રગતિ એવી રીતે સ્વયોચિત્ત થાય છે

ગતિના શિકાર થવા એ પ્રગતિ નથી સાચી વસ્તુ આ છે (ગતિનો આ શિકાર થયો) જે પ્રગતિથી પ્રતિકૂળ છે સમયના ગભીર પ્રવાહની ઉપર વિનાસો આધુનિકતાની અસર પણ થાય છે આજે એવું નામ આ વાદ હોય તો કાલ બીજો વાદ થઈ જાય પણ પ્રગતિના દેહ પર વાદ એવી રીતે હોઈ શકે જેમ માનવજાતિ પર રૂવાળી પણ જેમ એ રૂવાળીમાં

માણસ નથી તેમ જ 'વાદો'માં પ્રગતિ નથી. પ્રગતિ ક્યારેક એ વાદોને સ્પર્શતી, ક્યારેક એની ઉપર ચડતી, ને વધુ તો એની સાથેસાથ ચાલે છે.

વાદો ('ઈર્ગમે')ના માટે એક વાત યાદ રાખીએ જે લેખક શરૂઆતમાં ઉદામ ને સવાલ બાબતના પક્ષની કહેલી. એક ઈર્ગમે છે તો બીજાને પક્ષ છે. બીજા છે તો ત્રીજાને પક્ષ છે. આવી રીતે જેટલા માણસો એટલા એ અમરિત રસ જશે તોપણ અંત નહિ આવે, કેમકે ત્યારે કોઈ ઈર્ગમેના સ્વ નહિ થાય, સૌ પોતપોતાના ઈર્ગમેના સ્વામી હશે. પણ ત્યાં સુધી આ નથી થયું ત્યાં સુધી 'ઈર્ગમે'ના નામ પર જેટલી લડાઈ થઈ છે એ બધું મિથ્યાભિમાન છે.

પ્રગતિમાં વાદની કટરતા કોદાઈ નવ્ય છે—જેમ પાણીમાં પાસ કોદાઈ નવ્ય છે.

પ્રગતિ અંદરથી ઉત્પન્ન થાય છે અને બહાર વ્યક્ત થાય છે. શરૂઆતથી જ એને બહાર શોધવી અને સાબિત કરવી એ નિરર્થક છે, એવી ચેષ્ટા એ વાતની લોનક છે કે આપણા મગજની અંદર શુભનું વહેતું પાણી ક્યાંક બંધાઈ ગયું હોય.

અહીં સુધી આવ્યા પછી આપણે અપણી જાનને એક (શિખાઉ) વિદ્યાર્થી વિદ્યાર્થી જેવો પ્રશ્ન બનાવીને પૂછીએ કે છેવટે અહીંતરનું આ બધું તો થયું, પણ લેખક મહાશય, અમારે. જાણવાનું તો એ છે ને કે પ્રગતિને માટે અને શું કરીએ ?

તો હું એવા (શિખાઉ) વિદ્યાર્થીને કહીશ કે ભાઈ, તું પોતે જ હવે નક્કી કરી લે કે પ્રગતિને માટે શું કરવું જોઈએ ? તારા માટે જે કાર્ય પ્રગતિનું દશે એ કાર્ય તારા મિલકત બીજા કોઈને માટે એવી રીતે પ્રગતિનું નહિ પણ યર્થ શકે, તું જ છે અને તું ત્યાં છે એ ન બીજા છે, ન ત્યાં બીજા છે એથી દરેક પોતાનો સ્વધર્મ સમજાવે, પોતાની મર્યાદા ભેગે, પોતાની યજ્ઞિ યોગ્યપણે સારે પોતાનું પ્રગતિશીલ કર્મ્ય મેળવવામાં મુશ્કેલી નહિ આવે.

આ જાનના કાપડોને કોર પહેરું ? આ ખાઉં ?

આ વાંચું ? અમુક સમયોને સમ્યક યાદ ?—શું યાદ ? બને આપણમાં કયારે છે એટલે ખતીને છોડું ? માને ? શેઠ એક વાત કરે છે ને મન બીજી વાત કરે છે એટલે શું થર છોડું ? મોઝરી ? વગેરે વગેરે પ્રશ્નોના જવાબ એ છે કે આ બધા પ્રસંગોમાં તમે જે કરો એ નિઃસંકાય એ જ કરો. તમારી પ્રગતિશીલતા એટલા અંશ સુધી અટક રહેશે ત્યાં સુધી તમે આત્મભોગ આપીને બીજા પ્રત્યે પ્રેમ દાખવશો એટલે કે બીજા ઉપર પ્રેમ કરતી વખતે એણમાં એણે પોતાને પ્રેમ કરતા હશે. આવું હોય તો બધું ઠીક છે.

એટલે આંતરણી ઉપાડીને મણતરી કરીને બતાવવું મુશ્કેલ છે કે અમુક કાર્ય પ્રગતિશીલ છે અને અમુક નહિ. હા, પ્રગતિશીલતાને યોગ્યપણાં લક્ષણો બનાવી શકાય અર્થાં.

પ્રગતિશીલ વ્યક્તિ

- ૧ જલ્દીને જાણ નથી રાખતો. એટલે એ એવી આશંકા પક્ષ નથી સેવતો.
- ૨ એ કોઈપણ ક્ષેત્ર રાખ્યા વિના હરે છે. દંભ ને કુદરતા એને એટલા માટે નથી સ્પર્શી શકતાં કે એના માટે એના મનમાં જરાયે જગ્યા ન બાલી નથી. એ વિશ્વાસ ને સંકેતથી બરેસો હોય છે. અસ્પષ્ટતાથી વ્યક્તિ જ કુદરત યાદ શકે છે.
- ૩ એ પોતાના નિશ્ચય ઉપર દૃઢ હોય છે પણ એને વ્યક્ત કરવામાં સંભાળ રાખે છે અને બીજાના નિષ્ફેણ પ્રત્યે આદરશીલ હોય છે. એ પોતાને કદી એટલે બધો સાચો નથી માનતો કે એ બીજાને એટલે કળા વિના ન રહી શકે. પોતાની જાન ઉપર કોર ચપા પછી એની પાસે એટલી કોરતા જયતી જ નથી કે એ બીજા પ્રત્યે આદર. એ પોતા પ્રત્યે નિર્ભય ને બધાના તરફ પ્રાર્થી હોય છે.
- ૪ વિરાદ એને અગ્રિય હોય છે કારણ કે કર્મથી એને સુખિ નથી જોઈતી. બૌદ્ધિક વિરાદ કર્મના જોગસથી જટલાનું બગાડું હોય છે.
- ૫ શુદ્ધોના તરફ એ વિનયી ને અનિયમી પ્રત્યે

શ્રદ્ધાળુ હોય છે ધૂણાને જ એ ધૂણા કરે છે

૬ એ એવું જ બોલે છે ને એવું જ આચરે છે ને
એ જાણે છે, અને એ જાણે છે પોતે પણ નથી
જાણતો બહુ ઓછું, બહુ જ ઓછું જાણે છે
એટલા માટે એ સદા નિરાશ રહે છે

૭ એ ગભરાતો નથી, નથી શરસો કરતો, નથી જોમ
તોમ બોલતો

૮ એ સામાન્ય માણસની માફક જીવે છે અને
પોતાને સામાન્ય જ માણતો હોય છે

વધુ લક્ષણો પણ મળ્યાવી શકાય, પણ આટલાય
વધુ છે, કેમકે આ અચૂક છે

આજકાલ એક વસ્તુને સમજવામાં કષ્ટિ વધતી
કરતા વધુ પદ્ધતિઓ પ્રચલિત થઈ છે અને એ
વસ્તુનું વિશ્લેષકરણ નિઃસંદેહ હુકિત અગ્ર પણ
આજ છે તોપણ બધા સુધી ધર્મ શકે ત્યાં સુધી
સંયુક્તિકરણની પ્રત્યે આપણે ધ્યાન રહેવું જોઈએ
કેમકે વસ્તુનું જ્ઞાન એ તો આપણી જાતનું જ એ
અગ છે એ પોતાના ઉપર છૂરી મવાપાને પોતાને
જ મારે છે આ રીતે એ પોતાને વધુ શું સમજે ?
આને દવાઈ જલાજ છે, રેડીઓ છે, તરેહ તરેહનાં
વસ્ત્રો છે ધેગ બેઝા દુનિયાને જોઈ શકાય છે
દસ દગલર માર્કન ઉપરની વાત એક લક્ષ્યમાં જાણી
શકીએ છીએ વગેરે

અગાઉ એક દેહાણના વીર્યની યાત્રા કરવામાં
બાળકાગીને જે મહિના લાગી જતા હતા ત્યારમાં
ચોર-ડાકુનો ભય એ તો જુદો જીવવાનો પણ માર્ગ

જરોસો નહોતો ત્યાં વળી રાજકામચુની વાત કર્યાં
કરવાની ? સમાજની વાત કરીએ તો ગરીબના સૌ
લક્ષક હતા ત્યાંકે એમને વિધાતા હતો ને એના
પ્રત્યે ધણપરુ ઉદાસીન રહ્યો છે બસ, જેના હાથમાં
લાવી હતી એવી મેવામાં લક્ષ્મી પણ હતી, કીર્તિ
પણ હતી

એમના માટે આપણે જમાનો સજામત છે આ
વીજળીનો જમાનો છે આપણે બહુ પ્રગતિ કરી લીધી
વગેરે આ જાનની વાતો જુદી તો બેસક નથી પણ
સાચુ કંઈ તો મનને બહુ તુમિ નથી આપણી તાજ
બીચીના રોગથી વધિક સુદર ઉમારત આજ પણ
નરી મીઠની પ્રસાર મૂર્તિઓ આજ પણ સુદ
આદર્શ છે અગ્ર ઊપનિષદ-જ્ઞાન આજના માટે પણ
અગ્રાધ છે, અગ્ર ગમ ને કૃષ્ણ, કાષ્ટિ ને જુદ
આજના માટે પણ કિમ્બ-પુરુષ છે ને એના જેવા
આ કાળમાં કોઈ નથી, તો એથી શું એમ સિદ્ધ
થેતું સમજાય કે ગરેલી અનેક સદીઓ કેવળ
નર્ચ જ માર્ગ છે અને વીમરી સદીમાં માર્ગ પણ
પ્રગતિ નથી થઈ ?

એમ કહેવું સાચુ નથી એમને પહેલો કાવો પણ
એટલો સાચો ન સમજાઈ ગય કે આપણે અતીતની
શ્રદ્ધા બોધકાર્ય પ્રગતિ શું છે ? એવી એટલી બહી મર્યા
આપણે ખીએ એટલી ઓછી છે પણ આ તો
ઔથી પહેલુ આપણે જાણી લઈએ કે પ્રગતિ અનાદિ
કાળના ક્રિતિકાસના ચરિતાર્થની એવાથી વિરુદ્ધ નથી.
પ્રગતિ એવી ગતિ છે કે જે ઐતિહાસિક એમનાની
સહયોગિની છે

ગોપાળભાઈ

છેલ્લાં આઠ વર્ષ થયાં એક પણ દિવસ ચૂક્યા વિના જેમની યોસરીમાંથી સવારના આર વાગે 'પ્રાતઃ નમ્રામિ હૃદિ સંકેપરૂપાત્મતત્ત્વમ્' નો શાંત અને મંજીર નાદ બેઠતો હતો એ ગોપાળભાઈ આળીસ વર્ષની ઉંમર સુધી તો શહેરમાં જ રહ્યા હતા. ઘણાં વર્ષો થયાં એમનામાં ધાર્મિક જીતિ પ્રધાન હતી. કોલેજનો અભ્યાસ છોડ્યા પછી એમનો લેખન-વાચનનો સ્વાધ્યાય ચાલુ રહ્યો હતો, એટલે એમનામાં અનુભવદાનની સાથે હસ્તપ્રાશક્તિ, છુદ્ધિશક્તિ અને હકીકતોનો બંધાર હતો, અને દરરોજ વધતો જતો હતો. જગતના ધર્મેતિ અને ઇતિહાસોનો એમને સારો અભ્યાસ હતો. પોતાની જાત ઉપર પ્રયોગો કરવામાં એમણે ધ્યાસ નહોતી રાખી. એટલે એમનાં વાંચન અને વિચારો અનુભવની કસોટીએ ચડેલાં હતાં. ગોપાળભાઈની લુભનીમાં એમ લાગતું હતું કે તેઓ ક્રાંતિકારી લુધાન થશે અને અનેક જૂનાં બંધનોને છેદી નાખશે. એમણે ઘણાં બંધનોને છેઘાં તો ખરાં, પણ એમના વિષે જે દાવાનગની શક્તિની આશા હતી તે ન ફળી. તેઓ વધુ ને વધુ શાંત, નમ્ર, સેવાપરાયણ અને પ્રયુષ્કાવલ્ય થતા ચલા.

એમનું નાનપણ તેજસ્વી હતું. સામાન્ય આત્માપને ત્યાં એ જન્મ્યા હતા પણ અભ્યાસમાં કે શરીરોની રમતમાં બીજાં જાણીતા કરતાં એ લુલ્લ તરી આવતા. પહેલેથી જ એ સન્ય-નિષ્ઠ હતા જ, પણ કિશોરવયે એમનામાં નિર્ભયતા પણ સારી પેઠે આવી ગઈ હતી. શરીર તંદુરસ્ત અને કસરતી હતું. દેખાવ જુવાનીને અને માનવતાને શોભાવે એવો હતો. એમની વીસ વર્ષની ઉંમર હતી ત્યારે દેશમાં જંગલગંભી દિલ્લચાલ આસતી હતી મુન્ત્રાન સુધી એ દિલ્લચાલની અંતર પહોંચી હતી. પણ આગળ પડતા માણસોમાં સિવાય એ વિષે કંઈ જાણતું કે સમજતું નહોતું. ગોપાળભાઈ એ આગળ પડતા માણસોમાં હતા. એ દિલ્લચાલની જ એમનામાં રાષ્ટ્રશાવ દાખલ થયો હતો અને ત્યાર પછી એ વધતો જ ગયો હતો. મદા-મુદ્દ વખતે તેઓ એક હાઈસ્કૂલમાં શિક્ષક હતા. પણ એમના મનમાં ત્યારે આ પ્રસંગનો લાભ લઈ દિલ્લે આગ્રહ બનાવવાનાં સ્વપ્નો બેઠ્યાં હતાં. જંગમના ક્રાંતિકારો પ્રત્યે એમને

x અંગ્રેજી મંચમાં તાકીની રોડ ને સમયમાં પ્રજા ચલાવ પાંચમા વર્ષનું બીનું પુસ્તક —સં.

મહાનુભવિ અને આકર્ષિ હતા અને ક્યારેક એમાં ભગી જવાની ઇચ્છાઓ પણ તેઓ સેવતા હતા એ દિવસોમાં એમને લોકમાન્યની નીતિ પ્રતે વધુ ખેચાણ હતું ગાંધીજીના આદિમાં નિઃસ્વી નેજો અવસર હતા, પણ અદિમાંની નમિત ઉપર એમો વિશ્વાસ નહોતો એરો એમાં ન્યાય ગાંધીજીએ મદા પુરૂ વખતે ક્રિષ્ણ અમરને મન આપવાનું ની પુ ત્યારે એમના રોનો પાત્ર ન રળો એમને યધુ કે આવા માણસો જ દેશની ગામને મારી નાખે કે

પણ મદાયુદ્ધ પૂરુ થયુ અને દિલ્હીમાંને એના દાનરો મિપાદિઓના લોહી અને રોહોની રોનની કુચાનીના મદનામાં જ્યારે રોહો અમરની બે મળી અને એ બે રોહા લાગતા મ રીડને મિનિડના રૂર રૂપમાં મનાયા ત્યાર ગોપાળભાઈ ગાંધીજીના નામ ઉપર મદા જન્યા એમને યધુ કે આ પુરૂ કઈક અદભુત રક્તિઓ ધરાવે છે અને પરી તે જલિયાવાવાની કતન ર્ધ અને ગાંધીજીએ અમરને કડો કુચઓ ગોપાળભાઈ રાગાની નોમરી ડોરીને એમાં મૂખી પડયા એમનામાં સત્રહાયેલી કાનિમરી જાવનાને પૂરો માર્ગ મળ્યો એમને ગમે ગામ ધૂમના માણુ અને ક્રિષ્ણ સુતનની બન ના લોકોને અમરવદા મારી આ દિવસોમાં એમના મનમાં દિસા-અદિસાના પ્રશ્નો પણ તેડાનની પેડે ડાંખા, પણ અમરની રક્તિને પૂરો માર્ગ મળતો અને પ્રમ તરૂથી ચોચ પ્રમાણમાં એરો જવાન પણ મળતો હતો એને દિસાની જાવના જ નેર નહોતી કરી રમની પણ એ અદિસ, તો નહોતો જ બન્યા ગાંધીજીની પેડે એમને કોઈ દિવસ એમ નહોતુ યધુ કે જનગન અમરને સાપ કરડચો હોય તો એન એ પુ ચૂલી લઈ

૧૯૨૦-૨૧ની લડત વખતે ગોપાળભાઈ રૂ૦-૩૨ વર્ષની વસતા હતા પગિગીત હતા ચોતાના પની અને વૃદ્ધ માતપિતાના લપુરોપકુનો અને આશ વનો મોળે એમને માથે હતો જા એમણે લડતમાં કુમળી દીધુ એમની લોવતાએ અન્યત દિશ હતી એક વર્ષમાં અમરની પોતણામાં એમને અન્ય

વિશ્વાસ મેમી થયો હતો એમના ભાવણોમાં ગો મારી, મેરેની અને યેનીનની વાનો આપની હતી કાર્મ વખત નચા પ્રતાપ અને શિરાજના રોધને પણ તેએ યાદ કરના હતા એમને સત્રહાય ગાંધી હતો, જા છુદ્ધ, મનારી કે નગનિદ મહેનો પ્રેરુ મર્તિ નરોના લાન્યા પણ એમના જનમાં અન્ય નમ પડો આમે અમરમરયુદ્ધમાં મુગાવમાથી ગવવાન ચા માણુઓ પનાયા તેમાં ગોપાળભાઈ પણ હતા જેનો એમને બર નહોતો, મિત્રોને જા દાન્ટ ગવાની એમનામાં રક્તિ હતી, પણ જેલની એ તે એમને ડેનાવી મૂકયા એમને જે વોડમાં મળ્યામાં જાના ત્યા તે નાનમ્મ વોડમાં એ એકના ન રતા ઉપર આમશ, રૂષિયામાં લીમમ-સામે ખાવ ધાતી હોય એરી મદપ દીસન, આ નધુ એમને જવાન લાગરા માડુ આ જેને શાતિ પૂરક મેમી એરો ગાંધીજીના આદિશ હતો ગોપાળ ભાઈના હદમાં લાગે મથન જન્યુ એમણે તો જેમમાં માગીમની અને સખ્ત જમની આશા રખેલી એમની માનસિ તૈયારી કાનિમરની મ્યાએ વાચીને યઈ હતી અનજ જુનમે સહેવાનું અને પોતાની જાદાદુરીન પાળુ કરવાનું મળે એરી એમને આશા હતી પણ આ તો રડા મોત જેની મિથિતિ આધી પડી એમનું ધમધમનું લોહી મદ થવા લાગુ કતપના અને જાવનાના જોડ જલે રમી જતા હોય એમ થવા લાગુ ગોપાળભાઈને યધુ કે પોતે અહીં નદિ હતી રોકે

પણ એમની એ જના જુરી હતી એ પરિ વર્ન અને એ લીવલુ તૈયારી તો ગોપાળભાઈના નવા જનમની હતી આગલના પ્રયુ મહિના એ જુન મૂચયા ભરી હતી પરીમાં પોતાને એમને કરી મનાગ સતા મામે એમણે ધણુ દલિયા કર્ધા, પણ ધીમે ધીમે એમની આખોને નિગમ આમશ મમવા લાગુ કોઈ વખતે અદિતરી ધૂમના વાદળઓ મિત્રો જેના વાગવા માડયા શાત અને સમાધિય લાગ્યા લીમમએ જેનમમ જનુવા નાયા પડી તો પવનની નહેર કે લીમમના પડાનું દાન પણ એમને મધુર જનુવા લાગુ

અને આ દિવસોમાં જ એમને વર્ષિક પુર્વક વાચવા માગ્યા જેના વિચાર માને પણ દરોજો હતો અને જેની બધી ક્રિયાઓ એમને બહુ વાગતી હતી એ ધર્મની હવે એમને લાગતી લાગી જેની દોવાયો વચ્ચે એક પગ મૂક્ય એમને રોધી નહોતું કે આ વિશ્વકર્તા મે મહાન વિષ્ણુ તો મારા અતરંગી જ પડ્યું છે કે એકલો શેષ છે' એમનો ધર્મ શાસ્ત્રોમાં દેર દેર નોંધે છે, તને બહાર આનંદ નહિ મળે, ખાલી કાકા મારીશ મા તુ પોતે જ આનંદ અવશ્ય છે અને એમના ચાકેના હૃદયને અપૂર્વ શાંતિ જણાવા લાગી પોતે આજ લગી જે વિચારો રોચ્યા હતા તે ભૂતકાલેના હતા એવું વાચક માણસ એવન મીઠું બાળ્ય એમનીના અધાગમાં પણ એમને સૌન્દર્ય જણાવા લાગતું

જગત્તર એક વર્ષ એ જેનમાં ગયા આખી આત્મશુદ્ધિ એમની ગદ્યાર્થ મગ્ન આજની મદત્વની ભાગતી કેટલીયે વસ્તુઓ તુલ્ય જણાવા લાગી આજ એમ લાગતું હતું કે દુનિયામાં જે દેખાય છે એ જ સત્ય છે, હવે એમ વાચના માણસ કે દેખાય છે એમ ધણો તો ભામ માન છે, નવી દેખાતુ એવું જ પછી મત્ત પડ્યું છે આજ લગી એમને કમ-ન્યા ઉપર શ્રદ્ધા હતી, હવે સદા ઉપર શ્રદ્ધા પ્રગટ માડી એમને થયું કે મનપ્રસન્ન જ જગત્તર કિન્નુ બગો મારે પ્રજાના માટે દુર્લભ સમિત છે ગોપાળ ભાઈ ધીમે ધીમે આત્માનુગમી બનતા ગયા

એ જેનમાં ગયા ત્યારે એમની આજ્ઞા સીમળી હતી અને પગમાં એમો લેમ હતો એ જટલા ત્યારે પાપસો નગેવી હતી અને પગલા ધીમા પડ્યા હતા એ ગયા ત્યાર પુલ્કમાં જતા હાથ એવો ઉત્થામ અને તરવગટ હતો, આત્મા ત્યારે નવોદનમાં પ્રવળ કરતા ભેષ એની પ્રસન્ન મુદ્રા હતી

જેનમાં ગયાએ એમને મળ્યા આજ્ઞા, એમને જાના આર્ષ ન પામ્યા જ ન કે ત્યારે જેનું એક માદાન્ય પણ હતું જેન એ તીર્થનંધિ ગચ્છાની હતી અને એન એ આત્મસંપન્નનું ચક્ર મળતું હતું

ગોપાળભાઈ છટકા ત્યારે અવલગનો જુનાગ એમની ગમેો હતો, અને ગાધીજી પરવડાની જેમમાં મેકા હતા લેખિમાં નિગરા ભરી હતી અને તેના-ઓમાં 'ગાધીજીએ મન કરી' એવી ભાવના અને અનર્થપ્રવૃત્તા ભરી હતી ગોપાળભાઈને બહારની ભાવના અર્થ થતા ધક્કા તો એમની અતરંગી શાંતિ ડાલી પડી, પણ હવે એ માધ્યમન્યા હતા એટલે એમને તુલ્ય જ શાંતિ પ્રાપ્ત કરી લીધી

બહાર આત્મા પડી શુ કરતું એ સનાય એમને પેન થયો પણ થોડાક મહિના મુધી તો એમાં એમને માર્ગ મહાન કરી રાક્યા નહિ એમણે એ થોડાક મહિના મીના, ઉપનિષદ અને આધુનિક યુગના સ્વચ્છોદ્યમાં ગમતું, વિવેકાનંદ અને ગામતીર્થ વચવામાં ગાળ્યા ગાધીજીના હૃદય-વિચારોનું પણ અધ્યયન કરું આ અધ્યયન અને ચિંતન જેમ જેમ વધતું ગયું તેમ તેમ એમને નાગક માણસ કે 'માની જગત્તર શુદ્ધિમાં જગત્તર શુદ્ધિ મેંની છે, અને એ હું કરું તો એમાં જગત્તર મેંના મમાપની જ છે'

આત્મશુદ્ધિ તો તેઓ કરી જ ગયા હતા, પણ એ જાનના મગ્નતાન થતા તેઓ માનવમનીને જે એમના અત્માસદાતમમાં જાણવા, અને પોતાના કુલ મને પણ સમજાવતી આત્મમમાં દાખલ કરું ગોપાળભાઈના હૃદયના પ્રથમના ૩૦-૪૫ થોડા મળે કે કયાકે રૂમી ગયા

૨

આત્મમના ગાઈક

આત્મમના નવધારીઓ તોમે નંદાને એમ પાવ દી રાવ કે નવધારીઓના જ આત્મમ હતો ગોપાળભાઈ એમના રાખા થતા જ, હતા તે મનાયે ઉચ મનાયે નમ્યા એમના પાનીને આ મડ રૂમનું નંદાન, પગતુ તેઓ ભાજ પનિપનાયુ હતા એટલે - ધારે વિગથ વિદા ગોપાળભાઈ તમામ - ૨૨ એમને વશ થતા અને નોનો આ ભમ તો એમન થી આત્મ ની ની ન્યા

એ દિવસોના આશ્રમમાં ગૌડીય વાતાવરણ નિવિત હતુ દશમા પશુ એ વાતાવરણ સમી ગયુ હતુ ગાંધીજીના નવા વિચારો અને લેા માનસની જૂની માન્યતાઓ વચ્ચે જતોડે કે મથન ચાલી ગયુ હોય એવા એ જ્ઞાન અને ગહીગ દિવસો હતા અગ્રેજી અમન પડી ભાગવતની હવામાંથી આધ્યાત્મિકતાને મટી નાખવાના જે અવગ્રહિત અને અન્યવગ્રિય પ્રયત્નો થયા હતા તેનુ ફળ આ દેશમાં દેખાવા લાગ્યુ હતું પશ્ચિમમાંથી ધર્મી આવતા વિચારો દેશના હૃદય ઉપર સારી પેઢે અસર કરના હતા એ વિચારોનુ પ્રાપ્ત્ય હતુ એ દિવસોમાં ગાંધીજીનુ હિંદમાં આગમન થયુ એને આધ્યાત્મિકતાને સાચી કે ખોટી રીતે વર્ગીય રહેનારો અને ભૌતિક અને આધ્યાત્મિક બન્ને વચ્ચે જોના ખનારાઓ ગાંધીજી પ્રત્યે વધુ અર્થાવા હતા ગાંધીજીની આધ્યાત્મિકતા જૂની પરંપરાથી તદ્દન ભિન્ન પ્રકારની હતી પશુ લોકોમાં હાથે એ ખ્યાન કરાગે નહોતો અને એનુ જ ગાંધીજીની રાષ્ટ્રીયતા વિશે બન્યુ હતુ ૧૮૨૦ ૨૧ ના ભ્રમ દિવસોમાં લોકોએ દશબાવનાની જે વાતો કરી હતી તેમાં ભાગતના પ્રાચીન ગૌરવની અને પ્રતાપ સિવાઈસમાં વીરોના બહુ વાતો આવતી મારા દેશ માગી જનની એમ જોનાતા લોકો દેશમાં અનુભવતા અને અર્થિત બનના ન્યારે ગાંધીજીને મન મારા દેશ એવે મહાન વિચરો નાનકડા પ્રદેશ જેમાં શ્રેડો કુખીઓ પતિતો, યુનાઓ વસે છે અને આત્મભાન ગુમાવવાના કાળે જનતાની પ્રગતિને રૂધિ ગ્યા છે

—પશુ એ દિવસો નવીન હતા નવા અભ્યાસ હતા વિચારો પ્રમાણ આખરે મીડો લાગે ને અજવાળુ આપે એવી રીતે આવ્યો હતો એને લોકોએ એ ઝી યો હતો એમાં આખરે આજુ દે કે બાગી નાજે એવી ઉપ્રતા હોત તો લોકોએ એનો વિરોધ કર્યો હોત અને વિરોધની ભાગત ન હોત તો આખરે મીડો દીધી હોત પશુ આ પ્રકાર તો અત્યંત શીઘ્ર હતો અને એનો સમય આજ કદા હૃદય સાથે વિશેષ હતો એવે હૃદયના અધારમાં અથ

કાતા લાખો લોકોએ એ પ્રમાણે અપનાવ્યો હતો અને એ પ્રમાણ ન્યા દોરે ત્યા જવાનો એમણે નિશ્ચય કર્યો હતો

આશ્રમ એ પ્રમાણનુ પરમધામ હતુ થોડા જ વખતમાં એ તીર્થધામ બન્યુ હતુ નવા ધર્મનો સંચોલ ત્યા થયો હતો એને માન ભકતો જ નહિ પશુ વિરોધીઓએ ત્યા આવના હતા આશ્રમના મૂળમાં આત્મશુદ્ધિની એને કે મોશની ભાવના પડી હતી પરંતુ ગાંધીજી ત્યા બેસતા ત્યારે એ ભાવના જનના સમગ્ર ધર્મોની જોત હોય એવી દેખાતી વત સવમ તો ત્યાના વાતાવરણમાં જ હતા પશુ માનવીના કુડે પ્રત્યેના મમાજ પ્રત્યેના, દેશ પ્રતેના ધર્મો રા છે તે પશુ ત્યા જ જાણવાનુ મળતુ માનવી એ આ મહાન વિશ્વનુ એ અણુ છે અને એવા અનેક અણુઓનુ જ આ વિશ્વ છે એ રીતે માનવીની પામળતા અને મટી ત્યા સ્વીકારાતી અને એક મહદ અણુ તરીકેની એની ફરમે પશુ ત્યા એને સિખવાતી

પશુ આ તો બધુ આશ્રમમાં હતુ કારણ કે ગાંધીજીમાં હતું ગાંધીજી આશ્રમને પોતાના શુભનુ પ્રતિબિંબ રચના મથના હતા પરંતુ આશ્રમમાં હતા તે બધા મુદ્દ સ્ફુર્કિ નહોતા કે એ પ્રતિબિંબ ઝીલી જ શકે તેમ એ બધાના અતરમાં એવી જ્યોત પશુ નહોતી રમી કે જનના સમગ્ર ધર્મોને એ જોઈ શકે એને ગાંધીજીના મહાતેમનુ એકાદ કિસ્મ ઝીની હઈ પોતાને જનનામાં જડી ગયો છે એવી જમપા સેવનારાઓ પણ ત્યા ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં હતા એમને થતુ કે પોતે ગાંધીજીના જનતાવને સમજ થયા છે અને એ જ માર્ગે વિદ્યો ગ્યા છે આવો એક વર્ગ આધ્યાત્મિક લોકોનો હતો એમને મોગ મોટા ગૌડીય અધીના ધર્માચર્ય લાખના મહાન પ્રજ્ઞાઓ અભિમાન જનિત જ્ઞાનની હગ્ગરો અને લાખો લોકોના ટોળામાં એમને આનંદશક્તિનો અભાવ દેખાતો આશ્રમના આવા આધ્યાત્મિક વર્ગમાં ગોપાળભાઈ દાખન ચર્ધ

એવા રૂપ જ્ઞાનપૂર્વકે નહિ પણ ધીમે ધીમે તેઓ એમાં ઊંડા ને ઊંડા ઊતરવા લાગ્યા.

ગોપાળભાઈને ક્યારેક પોતાનું પૂર્વજીવન યાદ આવી જતું. એમને ખાતરી થઈ ગઈ હતી કે એ જીવન ભ્રમણાનું હતું. પોતે રાધ્નભાવનામાં કેવા પાગલ બની જતા હતા એ વિચારે ક્યારેક દસી પડતા અને એ તે પોતાને સત્ય માર્ગ સૂઝી આવ્યો એથી સંતોષ પામતા. એમનો આખો દિવસ આધ્યાત્મસાધનામાં જ જતો હતો. ત્યાં માળા, તિલક કે પૂમ-માથત્રી જેવું નહોતું, પણ જે કાંઈ હતું તે એમને મન આત્મપ્રાપ્તિના સાધનરૂપ હતું. સવારના ચાર વાગ્યા પહેલાં એ ઊડી જતા અને ઊંડાં જ જગનિષંતાને યાદ કરતા. સાતરમતીને કંઈ સમૂહપ્રાર્થનામાં એ જતા, પણ ત્યાં એમને એટલી તપ્તિ ન મળતી જેટલી એકલા પ્રાર્થના કરવામાં મળતી. એકલા એકલા તેઓ ભગ્ન બોલતા ત્યારે જાણે એઓ અનુભવ કરતા કે પરમાત્માની અને એમની વચ્ચે કશુંયે આવરણ નથી.

આશ્રમની બાહ્યપ્રવૃત્તિમાં રેડિયો કેન્દ્રચાને હતો અને એમાં જેમ દેશનું ઘરિયું ફેરવાના મુશુનો સ્વીકાર થયો હતો તેમ એ મોક્ષનું સાધન પણ મનાયો હતો. જો કે માંધીજી તો જનકદયાણુની પ્રત્યેક નિરૂપણ પ્રવૃત્તિને-અને એવી પ્રવૃત્તિને જ- મોક્ષનું સાધન માનતા હતા, પણ જેમ સ્વરાજના બૃહ્માને માંધીજીનાં સત્ય-અહિંસા મુખી બેડે જવાની ઇચ્છા ન થતી તેમ મોક્ષ-બૃહ્માને જનકદયાણુની પ્રવૃત્તિને સમજવાની ઇચ્છા ન થતી. અને આ બંને

લોકો રેડિયો કેરવતા ને મનમાં બુદ્ધી બુદ્ધી આશાઓ સેવતા.

ગોપાળભાઈને રેડિયો શાંતિદા નીવડ્યો હતો. તોફાન ત્યારે પ્રાર્થનાથી પણ ન રામતું ત્યારે તેઓ રેડિયોનું સરણ લેતા અને મન અને શરીરના સંયુક્ત સામનાથી પેલા તોફાનને હઠાવી દેતા. જેમ જેમ આવું બનતું ગયું તેમ તેમ એમનામાં રેડિયો ઉપરની શ્રદ્ધા વધતી અને થતું પણ એવું કે જેમ શ્રદ્ધા વધતી તેમ અનિષ્ટ સામે સામનો કરવાની રેડિયોની શક્તિ પણ જાણે વધતી.

ગોપાળભાઈને સફાઈકામ તરફ ખાસ વૃત્તિ હતી. તેમણે મેલું સાફ કરવાની તેઓની વિશેષ ઇચ્છા રહેતી. એક વખત કોઈએ એમને પૂછેલું કે 'તમે ત્યારે ને ત્યારે આ કામ જ કેમ માગી લો છો?' મોં ઉપર પ્રસન્નતા લાવીને એમણે જવાબ આપ્યો, 'હું મારા આત્માનો રાજ ધોતો હોઉં એવું મને લાગ થાય છે.' ફરી કોઈએ પૂછેલું, 'ગોપાળભાઈ, આ મંદિરી તમને અસહ થાય છે મારે સાફ કરો છો?' ગોપાળભાઈએ જવાબ આપ્યો, 'ના, મારું અભિમાન અસહ ન થઈ જાય એ મારે આ સાફ કરું છું.' આમ એમના પ્રત્યેક કર્મની પાછળ આત્મશુદ્ધિની-મોક્ષની-નિરહંકારની લાવના હતી. અને એ લાવના પ્રતિક્ષણે એટલી બળવાન બનતી જતી હતી કે ક્યારેક તો ગોપાળભાઈ દેહના આવરણથી અકળાઈ જતા અને આંખમાં આંસુ સાથે પરોડિયે ચાર વાગે પોકારી ઊંડતાં:

'અજઙ્ઙ ન નિકસે પ્રાન કઝોર'

સર્વ રોગોનું મનોકલ્પિત મૂળ

શ્રી. અશોક હર્ષ

‘રૂ’ ખિં ના ગયા અમ્મા શ્રી ન સિદ્ધભાઈએ ‘સર્વ’ રોગોનું મૂળ અને તેનો ઉપાય લખી એમ નવો ‘ધડાકો’ ખોલે છે. ધડાકો એટલા માટે કે બડખોર મત રો કદી મોહિત (rationalistic) ચિંતન ન મની લખાય છતાં તેઓ તો પોતાની એ બડખોર બુદ્ધિનો મત્યાવરતા ઉપરથી ચીમળી આપે છે, કે શુભગતના લુપ્તો પશુ અવિચારના કાલ્પમાથી મુક્ત થઈ તેમના બોડે સહમત થઈ સમાજ ઉપર ઉપમાર (?) કરે

પશુ સત્ય એ છે કે અવિચારને વરનારી બુદ્ધિ કદી મિથ્ય થઈ જ શકતી નથી, એટલે એ રીતે શુભગતના લુપ્તોને શામ આપવાની જરૂર નહોતી છતાં એમણે આપી છે, તો એ સામ એમ્લુ આચાસન તો ગહે જ છે કે એમણે નહોતું કરેના વિચારને નથી સમાજ-શ્રેયાર્થી વૈતાનિક ચિંતન પુટિ આપ્યું કે નથી જીવશાસ્ત્ર અથવા તો માનસશાસ્ત્ર એમ્લે એમનું આપુ લખાણ વ્યક્તિપ્રધાન મતન્ય જની ગે છે

એટલું સારું છે કે એમણે આહાર નિદ્રા ભવ અને મૈત્રુન પ્રાણીજનનના પ્રાકૃતિક ધર્મો માન્યા છે અને છતાં દલીલ એ કરી હ કે અનિદ્રા જેમ જેમ થોડું થોડું થી રૂડીએ છીએ તેમ તેમ તે વધુ ભારૂં છે પણ એ સ્વામરૂં ને રડી દઈએ તો પોતાની એજ રાક્ષ પડી જાય છે, એ મુલ્ય કામનોત્પાદાને મ્વનનતા આપી દેતા એ આપમેજે રાક્ષ પડી જો આ દલીલમા વર્ધન વખૂદ નથી જેનું આહારનું છે તેનું જ મમનું છે ભૂખ્યા રહેતા માણસ પામે એ સપૂર્ણ ધર્માઈ ગહે એમ્લું સર્વોત્તમ ભોજન મકાને આપણે ઈન્ડીએ કે એની દૂધ હમેરોને માટે મની જાય, એનું આ અર્નમર્ગિક વિધાન હ આહાર જેમ કામ પણ પ્રાણીશરીરની નૈમિત્તિક નહિ પણ નિત્યની પ્રક્રિયા છે

વળા એ જ તર્જને લઈ આગળ વધીએ તો જેમ કામનોત્પાદામાં તેમ મનુષ્યની બધી વૃત્તિઓમા પણ પડી તેની કેમ સ્વચ્ચ ન લેવી ? લાખના તરીકે એમ દિસામોર મનુષ્ય છે જેમ જાણની હિંસાથી એની જિવાસા ગાત નથી થતી તો પડી એ શાન થાય તા સુધી એ આહે તેવો અનિવચિત અત્યાચાર એને શા માટે ન મનાવવા દેવો ? એમા એ તાર્કિક નીતિને જ સમયોગ્યે શુ ખોટું છે ? અને જનરૂં એધો એની જિવાસા કગારેક પણ શાત પડવાનો સભવ ગણો છે, ન્યાર દૈહિક પ્રકૃતિ અનુસાર એ રીતે મમસમન તો એક અસંભવિત વસ્તુ જ ગહે છે

નવાઈની વાત એ છે કે પશુજીવનો મર્મ જાળવા વિના લક્ષ્મી આવેલી વિદ્યુતિમાથી પાગ વળવા માટે તેઓ પશુજીવન તરફ આગળી ચીંધે છે એમના અને પશુજીવન એટલે તો મિલકુવ વ્યવસ્થાદી જીવન જ હશે પણ વિદ્યાન એને માટે શું કહે છે તે જુઓ. 'પશુ, પક્ષી કે જંતુદિગ્રામી જેઓ ઝડપથી દોડવા કે ડાડવા શક્તિમાન છે અને એ રીતે આહારોપાદાનમાં વ્યવસ્થા છે તેમાં માત્ર નરથી મનુષ્યન આવે છે તે પછી તે મોમ્મ માટે કે અધિક લાભે આપી જિંદગી માટે તેમ જ સાધુન્ય સ્ત્રીવારી લે છે હિંમ્મ જાતિની (carnivorous) માંદાઓ પણ પોતાનો આહાર વ્યવસ્થા રીતે મેળવતી હોઈ હમેશા એકાગ્રાચારી (monogamous) સાધુન્ય જ સ્ત્રી ર છે ' Outline of Rationalism

પ્રેમા જેવી જડ વસ્તુને લક્ષ્મી જેવી જીવત સમ્પત્તિ સાથે મરખાવવામાં પણ એમણે જલિહારી સ્ત્રી છે આ લક્ષ્મીસ્થાનુ પ્રેરકમૂળ જે લૈંગિક વૃત્તિ તે માન આઠલી હિંમ્મ નથી પણ એક ચિન્મય કિંમ્મલુતા (intellectual activity) છે એ વસ્તુ એમણે તલ્લી નિર્ધારે જતી કરી બાજે છે અને એ માત્ર હિંમ્મપ્રધાન લૈંગિક વૃત્તિ તો, આઠ્ઠમ દગ્ગલેના શબ્દોમાં કરીએ તો, 'Like habit-forming drugs, habit-forming sex is evil because it compels the mind to identify itself with a physical sensation and prevents it from thinking of anything but its separate animal existence' અને આ સત્ય એમણે માની લીધેલા રોગના ઉપ આગારની દલીલોમાં મનુષ્યમાં મહેલી પાશુવૃત્તિ-એનું જ એમણે સ્વીકારેલું પ્રામલ્ય દર્શાવી આપે છે

આજની સમૃત્તિ જોને પગવધળી ગમ્મીને જ નિર્માણ થયેલી છે એ પણ એમના મનમાં જોડુ જૂત લગાડુ છે આજ મુધીની બધી જ સમૃત્તિઓ વક્ત્રી મગ્મના પાવિત્ર્ય સ્વીકારીને જ લબી થયેલી તે એ પાવિત્ર્યના લોપ સાથે જ, મુક્તવિદ્યાર્થ આમમન સાથે જ, એ સમ્પત્તિનો ખવચ થયેલો શાઈ-

અદેનના મુક્તવિદ્યાર્થ પર ચાલેલી મિસમ્મી સમૃત્તિથી માડી વેસ્વાજ્ઞતિ પર જ જરી એવા વિજયનગમ્મના સામાન્યતા પ્રતિદાનના પાતા એએશી દેવની જલ્ય તો આ સત્ય નમ્મ વ્યવસ્થા જાગ્રાઈ આવશે લૈંગિક વૃત્તિને જ સર્વવ્યવસ્થાકારી એટલા સમાજવ્યવસ્થા Zoroastrianism એ આજ મુધીમાં એક સમૃત્તિ લબી કરીનું ઉદાહરણ તેઓ આપી શકશે ?

હા જે હી અનવિત નામના એક ચિંતકે 'Sex and Culture' નામનો એક શકવર્તી ગ્રંથ લખ્યો છે તેમાં સમૃત્તિના તેઓ ચાર વર્ગો પાડ્યા છે Zoroastrian, manumistic, deistic, rationalistic આમાં આવશે જોખેએ છીએ કે ઉપર મણવેલા ગિંદ્રપ્રધાન વર્ગને એણે સૌથી નિષ્કૃષ્ટ કાટિમાં મુખ્ય છે સમૃત્તિના મૂળભૂત અગ્રોપાશોની તુલના સ્ત્રી એ એ નિષ્કલ પર આવ્યો છે કે મગ્મજનો જે મમ્મદ વડુમાં વડુ મધમગીય હોય છે એ જ વધુમાં વધુ શક્તિસીય હોય છે અને એના ગહેવા પ્રમાણે તો માનવમગ્મને શોધેલી સધમ્મી એ પવિત્ર છમાગત સામે બડ ઉઠાવવાની તાકાત પણ માત્ર એવા મગ્મજનોન માવિત્રોના સત્તાનોમાં જ હોય છે પણ એ બડખોશ માવિત્રો તરફથી પોતે મેળ વેવા વારમાને ગહેલે પોતાના નિજ સત્તાનોને કેવો વાગ્યો આપે છે ? આ ગહેલ અનવિતના જ શબ્દો 'Living as they do upon the capital of energy accumulated by a previous generation of monogamists, whose wives came to them as virgines intactae, they can make the best of both worlds during their own lifetime However it will be impossible for their children to go on making the best of both worlds'

વળી સ્ત્રીઓ તરફ આટલી જારી હમદર્જી એમને લક્ષ્મી પડી છે તો એમના યોગિત મુક્તવિદ્યાર્થ જોની લૈંગિક વૃત્તિનો રા માટે સહેજ પણ ઉદાપોદ નથી કર્યો ? એ મુક્તવિદ્યાર્થ જોની મનોરૂપિત

નવ્યા વગર તેમને જરૂરી એ લક્ષ્ય-શાથી ગ્વતન પર્ત્ત અનેમાણુ ગ્વરઠદી આધિપત્ય નથી ? ત્રીજો એ માટે સમત થવી જ નેર્રેએ એવો તો એમનો આગ્રહ નથી તે ? માનસશાસ્ત્રના તેઓ એક અભ્યાસી છે, તો એ પ્રખ્યાત માનસશાસ્ત્રીના શબ્દો જ તેમની સામે મૂક, કે 'Virgin maidens, contrary to the popular belief, do not feel and need for sexual experience unless libido has been roused in her by accustoming her to sexual orgasm' સ્ત્રીઓના આ બાબત પરવેના માનસ અને મતગ્ની ઉપેક્ષા કરી, લગ્નની ધોસ્તીમાંથી હોડાવવાના બહાને પુરુષોની વાસ્તના બોલ તલે દબાવી દેવાની આ તંદરીય નથી ?

એટલે, હું તો એમનાથી વિરુદ્ધ પડીને લગ્ન સરથાને માનવજાતિને ઘણેલી મોટામ મોટી નવાજેશ મળુ છું એ, બધા મતપથોથી, નીતિની બેઠદી આખ્યાઓથી પર છે અથવા સાચુ મ્હોએતો એમા નીતિશુદ્ધિ ને સત્ત્વશુદ્ધિનું જે તત્ત્વ જળવાયુ છે એને જાડીને એ જ સ્વોત્તમ નીતિ છે

મનુષ્ય આજની કોડિને, જીવસંહિની અધમ કોડિઓ માથી જ વિકાસ સાધીને, પહેલ્યો છે જીવનના આધાર જૂત તત્ત્વો ઉપર એણે કાળુ મેળ-ચો અને એ કાળસે ઉત્તરોત્તર વધારો એ જ તેની મુધાગ્રજાલી, તેની સફળતાની ચારી એ કાળએ જ ઈઆનિશિક ચક્રમકા ઘડતા એના દાય માગૂત આજના દગરજીવનિર્માણો કગાજ છે આમ જીવનનું સમધારણ એને મળવા જ એનામા રહેવા અત સોને આવિર્ભાવ શોધો અને ધર્મ, નીતિ, કયા, સાહિત્ય, તત્ત્વ-વેપજુ-બધા તેજ જ પરિણામો છે એ કાળએ એનામા નવો જોમ આપ્યો છે-વિશેષ વિકાસનો, કિમ્બાજીતાનો, નવસર્જનનો, સદ્કારનો, સદાનુજીતનો

એ અત સોતનો આવિર્ભાવ તે પ્રગળિ માણસના દૈનિક વિકાસને ન્યાયી પાગ બધાઈ છે ત્યારી આ પ્રગળિ શરૂ થઈ છે માણસમા આજે પેનો જડ જીવ વિગ્રહ ધીમેધીમે ગ્વા લઈ રહ્યો છે પણ પ્રકૃતિ

તો દમેશાં વિગ્રહગ્રિય છે, એટલે માણસની યુગ્તસા એણે માગી ન નાખતા તેનું ધીમે ધીમે ફપાતર કરવા માણુ છે એથી આજે વિગ્રહ ચાલે છે તે વિચારોનો અધ્યાસાએનો, મિહતિનો ને આદર્શનો છે

એ વિગ્રહ માણસના શ્રેષ્ઠ અર્થે જ છે અને એ વિગ્રહમાંથી જ શ્રેષ્ઠર્થો સમ્પદનીતિ જન્મી છે જેનું લગ્નસરથા એક પ્રમળ એકમ છે એ વિગ્રહ તે અ સત્ય ઉપર સત્યનો વિગ્રય છે, હા ઉપર અદ્વત્તો વિગ્રય છે, પાશવતા ઉપર માનવતાનો વિગ્રય છે, માણસ અને કણુબગુરુ હોય પણ આ વિગ્રહ ખેનતી માનવતા શાશ્વતી છે, અને એટલે જ એ વિગ્રહને પ્રેરની નીતિસાવનાયે શાશ્વતી છે, એટલુ જ નહિ પણ સત્તમ માનવતાશીમે ઉચ્ચત્ત્ય છે એટલે જ એની મર્મગ ઓળગનાર એને પોતાને ભોગે નહિ, પનુ સાગે માનવતાના ભોગે જ આગળી શકે

અને આ નીતિ એ કઈ મેકા બે સૈકાઓમાં માણસને દાય મડી મયેનો કાઈ ક્ષોભકર સિકાત નથી સદીઓ નહિ પણ સદસાવધિ વર્ષોની માણસની ગ્વરજગત શોધની એ ઉપપતિ છે, અને એ સ્વય-જગૃત મોષ હોવાવી જ એમા સ્વાર્થની ઝાટ કે નનગર્જનુ સજોખન નથી. આ મુણવતા પર મોડી પડીને જ રેનર્ડ ડિર્હાઈડ તેમા 'The making of Humanity' મા બોલ્યા હર છે કે, 'The real standard by which the worth of the human world is to be truly computed is a moral standard'

પણ આ નીતિ એટલે માત સાતીરી વાગૃતભો નહિ એ નીતિ એટલે સમાજશરીરના સ્વાગ્યને જગૃત અગ્ર પહેલ્યક ન કે એનુ સરજણ, અથવા તો સમાજનુ મૂલ કે જે વડે સમાજના સધળા અગો-પણો પુષ્ટ ને સચેતન રહી શકે મુક્તવિદાર એવી જાદુધરી આપી શકશે કે દગિજ નહિ એ મુખવિદારે તો મિવિનોમજનને 'સીફીવીઝેશન' બતાવવા માણુ છે

અકિત એ સમાજનું એક અગ્ર છે, એટલે તમાજની આવાદીમા જ એનુ શ્રેષ્ઠ મહેલુ છે કાઈ

[અનુમધાન માટે લુઓ પાનુ ૨૮૪]

સ્વ. મહાવીરપ્રસાદ દ્વિવેદી

મૂળ લેખક-પ્રો. શ્રીનિવાસ નારાયણ ખનહટ્ટી

અનુવાદક-શ્રી. ભર્મિલા

આ ત્રણ વર્ષ દિંદો લાવાને માટે ઘણા ડભસીનીબરેલા અને કટોકટીના ગયા ત્રણ વર્ષ પહેલાં ભારતીય સાહિત્ય પરિષદની ગથાપના થઈ ગાંધીભાષા લેખે અખિલ ભારતમાં દિંદોનો પ્રચાર કરવા માટે યોજના આજ્ઞામાં આવી. તે મુજબ કામ પણ શરૂ થયું અને આ જ ત્રણ વર્ષોમાં દિંદોના ધુરધાર પડિતો એક પડી એક કાલવળ થતા ગયા દિંદોનું વાર્ષિકસાહિત્ય એમના જતા નિગ્રાણુ અને દીન બની ગયું લાગે છે પહેલો અને સૌથી મોટો ધા પ્રેમચદ્દના અવસાનનો પડખો એ પડી મુનશી અજમેરી, બાણુ જનશંકર 'પ્રસાદ', એમની પાછળ શ્રી ગમદામ ગૌડ અને હવે આચાર્ય મહાવીરપ્રસાદજીનો ક્રાંતિયો કાળ કરી ગયો છે જે કે મહાવીરપ્રસાદજીએ છેલ્લા કેટલાક વર્ષોથી સાહિત્યકાર-જુભાથી નિવૃત્તિ લીધી હતી તોપણ એમના અસ્તિત્વનો અપ્રત્યક્ષ આધાર દિંદો સાહિત્ય-સેવકોને દિવાનો આપવા બસ થતો હતો એ જતા તો પિતાની પાપ ગુમાવી મેઢેલા બાળક જેવી ગિથિતિ દિંદો સાહિત્યની થઈ છે

મહાવીરપ્રસાદજીને આધુનિક દિંદો ગદ્યના, ખડીબોલીની કાવ્યગચ્છના અને એમ કેટલીયે બાબતોના પિતા માનવામાં આવે છે પણ એમના સાહિત્યજીવનની શરૂઆત જોઈએ તો તે ધીન્ધી સદીના પ્રારંભ કરતા પહેલી નધી થઈ એટલે આપણી (મગદી) ભાષાના તાત્કાલિકાદેન કેળકર ગતા એમની સાહિત્યમેવા કઈ જાડુ જૂની નધી એમ જોતાંય તેઓ દિંદો ગદ્યના અને ખડીબોલીની કાવ્યગચ્છના પિતા મનાય છે દિંદો સાહિત્ય આટલું મોટું શરૂ થયું તેનું કારણ ત્યાં અંગ્રેજ કેળવણીની શરૂઆત મગદી કે બગાળી પ્રાપ્તો કરતા મોડી થઈ એ તત્કાલે નહિ મણી શકાય, પરંતુ એ મોગ પ્રદેશમાં સાહિત્યનિર્માણ માટે પ્રાર્થ એક જ ચોક્કસ પ્રકારની ભાષા જાતા સમક્ષ તૈયાર નહોતી એ જ ખરું અને મોટું કારણ મણી શકાય. મગદી ભાષા તો આજ પાચ્વમે વર્ષના વાપરથી વા. મયના ઉપયોગ માટે પૂર્ણ રીતે એકાગ્રેથી પડી છે એ જ પ્રમાણે બગાળી ભાષાનું એટલે મહાગાંધીના કે બગાળામાં અંગ્રેજ શિક્ષણ આવતા જ સુચિન્ધિને સ્વભાષામાં સાહિત્યનિર્માણ કરવાની ઇચ્છા થતા સદગામ તેઓ તેમ કરી શક્યા એમને એ વિષયે સુરેકલી જેવું જાણાયું જ નહિ. મગદીની વાત કરીએ તો ચિપ્પુપુષ્પને આપણે આધુનિક મગદી ગદ્યના ગ્વામી માનીએ છીએ પરંતુ આ ગદ્યપ્રાદના લેખનો ૧૮૭૦ની ગાંધીના અગ્રસામાં શરૂ થતા તે પહેલાં ત્રીસ ચારીન

વર્ષમા મગદી મદના પાકકે અને નાકકે, સગદા અને
 દર દર-એવા તો કેમવાય થઈ ગયા હિંદીની પૂર્વ
 પીઠિમા આવો સદગ અને એકધારે અવાહ એવામા
 આવતો નથી પશ્ચિમમા મતવગના પાણીથી પૂર્વમા
 મડીના પાણી પર્યન્ત અને ઉત્તરે દિમાવધથી દક્ષિણમા
 સાતપૂડા પર્યન્ત પથગયેવા આ અદાદ ભૂમિપ્રદેશની
 વિશાળ જનસંખ્યા પામે સાહિત્યનિર્મિતી માટે વાપરી
 શકાય તેવી તૈયાર લોકભાષા કાઢી નહોતી ગજગ્યાની
 (એમા વળી માગવાડી, મેવાડી, જયપુરી એવા પેગ
 ભાગ), માળવી, નેપાળી, હુદ્દનગડી, જતીસાહી-એવી
 એકી બોલીઓ સયુક્ત પ્રાતની બહાર બોલાતી અને
 બોલાય છે એમનો વાહમય માટે આ પડેવા મ્દી પત્ર
 ઉપયોગ થયો નથી કાગજ કે એમનો પ્રચાર ઘણા
 નાના ક્ષેત્રમા જ થવા પામ્યો છે અને એ પ્રમાણે લોકો
 ખજુ એટલા પહાત એટલે એમા સાહિત્યનિર્માણ કરવાનો
 પ્રશ્ન જ ઉદ્ભવેવા નહોતો ખુદ સયુક્ત પ્રાતમા જ માત્ર
 આમજનતાના મોમા જ મ્દી હોય તેવી ધણીયે લોકો
 હોય છે પરંતુ એ ઉપરાંત સાહિત્યના સરમગ પામેની
 પજુ કેટલીક ભાષાઓનું અસ્તિત્વ હતું માનિક મુદમદ
 જયસી, ખેરવામી થી તુન્ડસીદસજી વગેરેની ગ્યનાઓ
 ચોચતાએ મહેતી અવધી, સુદામ કેશવદાસ વગે
 રેના કથનોથી પાવન બનેની પ્રજાભાષા અને નીર
 નાનક, દાહુ દત્તાદિએ વાપરીને શુદ્ધ કરેની ખડીબોડી
 આ ત્રણ ભાષાઓનો પોતાના વિચારોને જમા કરવા
 સુશિક્ષિતો બ્યવહાર કરતા આમાથી ખડીબોડીનું જ
 એક વ્યવસ્થ મુસવશાન કવિએ આભવ્યાત કરી
 સરમી સદીથી વામ્ભવનિર્માણ માટે ઉપયોગમા લેતા
 આ ભાષાને 'હિંદી' એવું જ નામ આપવામા આવે
 છે પરંતુ એમા ફારસી-અરબી શબ્દોનું પ્રમાણ ઘણું
 મોટું હોવાથી અગ્રજ કેળવણીના ઉદય પછી સુશિક્ષિ
 તોને એ રુચિર અને સ્વીકાર્ય ન લાગી આવી
 નિશ્ચિતમા વામ્ભવનિર્મિતીની પહેલ તો ભાષાનિર્મિ-
 તીનો અને ભાષાનિશ્ચિતીનો પ્રથ સુશિક્ષિતોએ ઉકેલ
 વાનો હતો

આ પ્રશ્ને ઉદ્ભવાનું કામ ઓગણીમમા શતમના
 આશિથી અત મુધી ઓઢીવતી ગનિએ ચાલતુ ગયું
 આ જ કામ વીસમી સદીનો આગલ થવા અવ્યત
 શ્રદ્ધા, દદતા અને મક્કમ નિર્ધાર સાથે પડિત મહા
 વીરપ્રસાદજીએ કરવા કમગ કર્યો, અને ઉપર ઉ ને
 ખાયેવા એવા વિશાળ પ્રદેશની એક માત્ર ભાષાનો
 પ્રજ ઉઠવી નાખ્યો આ સર્વ પ્રાતોના સુશિક્ષિત
 સમાજમા અને તે કાગ જનતામા, પોતાના વિચારોને
 પ્રજ કરવાને મુયોગ્ય અને પ્રભાવશાળી એવું માનવ
 એમનો કામમ માટેનું કરી આપ્યું મહાવીરપ્રમાદજીએ
 અનેક મયો ત્યાં તે બધામા મુખ્ય આ છે અને એ
 માટે જ સમન્ત દિહીમાથી જનતા એમની હમેશની
 ઝણી ગહેરે.

ભાષાના પ્રજ-ઉદય માટે ઉપર કલા પ્રમાણે
 ઓગણીમથી સદીમા જ પ્રય તો શરૂ થયેલા કવચતાના
 ફોર્ટ વિવિધ મેલેગના પ્રમુખ જોશન મિત્રાકર્ષકના
 પ્રે માહનથી ફારસીમિથ ઉર્દૂ અને સમ્પ્રતમિથ હિંદી
 એવી બે ભાષા મધનિર્માણમા બહુ આગવા માડી
 ગિતકામિના આશયથી લગુવાય અને સાદ્યમિથ
 એ બનેએ આધુનિક હિંદીનું પૂર્વસ્વરૂપ ગણતા બેને
 ખડીબોડી કહી શકાય તેવી સમ્પ્રતનિક ખડીબોડી-
 આ ગ્યના કરવાની પ્રથમ શરૂઆત કરી મુસનમાનોએ
 ખડીબોડી લઈ ગોને ફારસી-અરબી શબ્દોથી ગણુગારી
 એવું ઉર્દૂ એવું નામ પાડ્યું અને તે મુસનમાની
 નિષિષા પ્રચલિત થઈ લગુવાય જેવા દિદુઓએ
 એ જ ખડીબોડીમા સમ્પ્રત અને સમ્પ્રતમાથી આવેવા
 શબ્દો ભરી કરી સાહિત્યની ભાષા લેખે એમા પ્રયો
 રચના માડ્યા આવી ગીને આધુનિક હિંદી ભાષાનો
 અરો ન મ્દરો દતો અમ્દા કેમ્પતી ન મ્દરો ભાસનો
 ક્રમશઃપૂર્વકે બદલ્યાર કરવાની વૃત્તિ નહોતી. પરંપગ
 અને સપ્રાપ્તી મિત્રતાનું એ માહકરક પગિજામ હતું
 એનો મોગમા મોટો પુરાવો એ છે કે ઉર્દૂ મહેવાતી ભાષા
 કમી મુસનમાનોમા જ અર્થદિન મ્દી નગેની અને હજીયે
 નથી મુસનમાની વિષમા લખાતો ફારસી-મિથિત
 ખડીબોડી સયુક્ત પ્રાતમા દિદુઓ લખવા જ આભ

છે, અને હજી પણ ભણે છે ઉત્તરપ્રાચીન કાળનાં ઉર્દૂમાં કેટલુંક ઉચ્ચ કોગ્રિનું વાદ્યન લખાયું છે એથી કોપરુ કેટલાક મુસનમાનો પણ દિદી (અનુત્તરિશ્ચિત ખડીમોલી) નો અનુવામ કરી દિદીમાં વાદ્યમર્મિભાણુ કરનારા અર્થ ગયા છે મુસનમાન માટે તુ કે દિદુ માટે ગુ-નજલાલા, અનધો અને ખડીમોલીમાંથી ખડી મોલી જ વાદ્યમ માટે ચોન્ન લાગી તેનું કાગલુ ખડી મોલીમાં એવા જ વિશિષ્ટ મુશો છે તે હવે ખડીમોલી ગૂળ દિદી અને દિ હોના આમણસના પ્રદેશની લોક લાયા છે મોગન આસાત્તના મધ્યે આ નાના પ્રદેશની યાદા મોદા પ્રમાણમાં તેના પ્રવાર થશે દિદુતાત્તના મર્મ મુસનમાનોએ તેને પોતાની કરી કાપચ અને નીજન અમલનશોમાના શિક્ષિતઓએ એમ પ્રતીક્ષતા મેળવી તેથી એકદમ દિદુતાત્તની તે સર્વપ્રચલિત બમમખાણ અને અર્ધ બીજન પ્રાતમા અને બીજી ભાષામણિના સમ્પ્રયોગ આત્મસાત કરી લેવાનો મોગી થયું તેમા છે એવું વ્યાકરણ પણ સાપ મહેતુ છે પ્રથમથી જ સાહિત્યના સમ્પ્રદાયે પશુ આ ભાસને નાગા છે કશીરૂ દાદુ વગેરે સત્તમ્પ્રિયોએ પોતાને સૂરેવા ઉપાગૈમા ખડીમોલીના જ ઉપયોગ થોં હવે અમીગ ખુશનુત્ત મમમથી અર્થાત્ ટે-૧૭મી સીથી મુસનમાનોએ તેને જ મુસનમાની પહેરવેન આપીને 'દિદી' એ નામ આપીને તેમા જ પ્રચુર અને મુદ્દા જાઓ લખ્યા હતા તેમાં ૧૬મી મીગા જેમે નવા પ્રમળો વાદ્યમર્મિભાણુનો પ્રશ્ન આઓ તેમા જ નજ, અસી વગેરે ભાસને પાળ્ય ગખીને ખડીમોલી જ વાદ્યમ-કેવળ મળના-માટે આગમ આવી તેમા નવાઈ નથી

પરંતુ ૧૬મી સીના પ્રાગમના કશીરૂની ઈન્ટ પ્રિન્ટિંગ કંપનીના આગમ નીને લ તુરાવ વગેરે પામે સમ્પ્રદાય ખડીમો લીનુ અર્થ નહી કરીને તેો વાદ્યમ માટે નિર્મિત કરાવે જે પ્રચલ થશે તે મૂલિ અો અરોજ દતો વામખાતની પ્રેરના અને મુસ તેની સાથે ન દતી ખુ મુસપ્રાતની વાદ્યમ નુની લુની ભાષાના ગણકાત અો વાદ્યના રૂપિ ભેનુ અને અનુમ વિદ કાલ્યાદ મળના જ તાદથી ભરી દતી

બદનાયના કાળને અનુરૂપ આવા નવા વિચારોથી પ્રેમળને વાદ્યમર્મિભાણુ કરવાની કૃતિ મન્યત અર્થ નરોની

કાનારે કવકતાના લોક બાલીપુર, પટણા અને બનારસ સુધી પહોંચ્યા અને અન્યથુ પ્રેમણથી બાણુ 'ભાગતેન્દુ' હરિશચદ્ર, મન શિવપ્રસાદ સિવારે દિદ, ૫ ગોવિંદનાથપલ મિશ્ર વગેરેએ આધુનિક દિદી વાદ્યમનો આઓ પાળો નાખ્યો

આમના 'ભારતેન્દુ' હરિશચદ્ર એ ખગ પ્રતિભાસાથી મુરુપ દત્તા બ્રહ્મદેવને જેમ 'સંશિલ પિતામહ' વેવાર છે તે પ્રમાણે આમને આધુનિક દિદી વાદ્યમના પિતામહ મહુરામા દમ્પન નથી આમના અને વિચારાઓ ચિપતુ પામના અગિના કેટલોક બાબતોમા વિનયથુ સાચ મહેતુ છે અને ૧૮૫૦મા જન્મ્યા અને તદ નાની ઉમરે મળ્યુ પામ્યા ચિપતુલુમ્પની નિવધમાયા પ્રમાણે ભાગતેન્દુ બાણુએ 'હરિશ ચદ્રિમ' નામનુ માસિક ચનાનુ દુક એગમે જ કે ચિપતુલુએ ફક્ત મળમા જ પ્રમથન કર્યુ ત્યાર ભાગતેન્દુએ નદ્ર અને પદ્ર મળેમા પોતાની કનમ ચરાસી ભાગતેન્દુએ મળમા ખડીમોલીનો સ્વીમગ કરીને તેનુ ન્વરપ પ્રૌદ અને અર્ધ પ્રમળના નવોન વિચારોએ ખીમગ મળવાને સમર્થ અને એવુ મનાવવા પ્રચલ કર્યો તોપણ પદ માટે નિદાગી અને કૃત્રિમ અનકાગવી કાપૂ અને અવમાધુર્વવાળી શૈલીએ અવરેલી એસી નજમાવા જ તેમને પદદ કરી આરી રીતે નસી વા મર્મનિર્મિતી માટે ભાસાને જે પ્રશ્ન નહો દતો તે એએ એગમે ઉંચે એ ત્યામ્પી દિદી-વાદ્યમનો પ્રવાદ અનન ગતિએ આપવા લાગે

પરંતુ આટલાથી નસી તમ્પિનુ નિગમ્પુ થયુ ન દત એ પડી પડી બારી મેદા અનમળે અો મુઠે સીઆનુ નિરાણુ કરી દિદી વાદ્યમના પ્રવલને અપ્રતિન ગનિગે વદાવતાને અર્થ કરીને તેને ૧૯૨૫, અર્ધિ અને ચિપતુના પ્રામ કરાવી

દેવાની સ્થળનાનુ માન શ્રી મહાવીરપ્રસાદજીને ફાળે મળે છે આ સ્થળના તેમજે યથા સાધનોથી મેળવી તેનો વિચાર કરવો હાલતથી થશે

*

અયોધ્યા પ્રાંતમાં લખનૌની દક્ષિણે ગમગરેલી
જિ નો છે ત્યા ભાગીચીના માઠા પર દૌનતપુર નામે ગામડું છે તેમાં એ કાન્યકુમાર પ્રાણલુના કુળમાં સવન ૧૮૨૧ (સન ૧૮૬૪)માં વૈશાખ મહિનામાં મહાવીરપ્રસાદનો જન્મ થયો

તેમના નાનપણનું ઘરાત મહાવીરપ્રસાદજીએ જ એક જગાએ વસુવિનું છે તેમાંથી જ તેમની પદિ ગિયતિનું ગાન વાચકોને સારી રીતે થય છે

માસિ ૧૦ રૂપિયા મેળવતાર ખેતનો ઉકરો
છુ ગામડાની ગામડી શાળામાં થોડું ઉઠ્ઠે અને થોડું સરફત શીખીને ૧૦મે વર્ષે ગમગરેલી સહેરની જિ ના હાઈસ્કૂનમાં અગ્રેજી શિક્ષણ માટે ગયો રાજ ખરેલી અમારા ગામથી ૩૬ માઈન દૂર હતું થેરથી આઠા તે દાળ બાંધીને જતો દર મહિને બે આનાની પી હતી દાગમાં લોટના મૂચિયા કરીને નાખી કતો અને બૂખ ભાગતો મગલ કે મને તે વખતે રોટલી કરતા આવડતી ન હતી એકે વખતે તેમ મરીને મઠી નાખ્યું પડી પુરવા ફેલેહપુર અને ઉલાવની શાળાઓમાં ચાર વર્ષ કાન્યા કુટુંબના ગિયતિ ખરાબ હોવાથી મારું શિક્ષણ અહીં જ સમાપ્ત થયું

એક વર્ષ અન્યમેશ ૧૫ રૂપિયા માસિકથી નોમરી કરીને મુનઈ મારા વડીન પાસે ગયો ત્યા તારું કામ શીખીને છ આઈ પી. રેવેના ૨૦ રૂપિયા માસિકથી તાર-મારતર થયો તાર-મારતર યથા પડી રેવેના ખીજ ખાનાનું કામ શીખી લીધું તેનું પચ્છાપ્ત સારું જ આ યુ મારી પ્રગતિ થતી ગઈ ચ તી માટે મારે અગ્રજીઓ કે વિનતિઓ કરવાની જરૂર પડી નહિ

મુનઈ રહીને મહાવીરપ્રસાદજીએ મરાઠી અને

મુજરાતી શીખી લીધું મારી વાઠમપતો પ્રભાવ તેમના પા વિદ્યા પડ્યો મરાઠી ગણતી સુદરના અને ઓજસ તેનું સુરેખ અને અમરજીશુદ્ધ રવકષ વગેરે શુભોની તેમના મન પર એવી છાપ પડી કે તે શુભોને હિંદી ગણમ્ ઉતાવવાની તેમના મનમાં દૈદ ઇચ્છા મચત થઈ

મહાવીર તાણુ તાર-મારતર તરીકે ખડકા હોશમાગાલ ઇંગ્લેન્ડની વગેરે અનેક દેશો ગયા તેમની પાસરી વધતી ગઈ અને તેઓ દેવિઆકુ ઇન્ડિયન બન્યા ત્યારે ઇન્ડિયન મિડન રેવેનું મુખ્ય દેશાણુ ગ્રાસીમાં બન્યાનું ઇટાસરીથી મનપુર અને આમાથી માલિમપુર એ સર્વ રેવેના માર્ગ પર તાર-ચત્રની દેખરેખનું કામ એમની દાગ થતું પરતુ આટલા બેચા હોદ્દા ચડ્યા છતાં નોકરીમાં તેમનું સપૂર્ણ મન ન હતું અને રવાસિમાનથી જવન્યમાન હતું એક દિવસ ૬ ના થી નવા આવેન દી ટી એસ એ મર્થ અપમાન આંના નિમિત્ત દિવેદીજીએ પોતાની નોકરીનું રાજીનામું આપી દીધું ૧૮૦૧ મા આમ બ યુ

એમ એ વર્ષ મહાવીરપ્રસાદજી કોઈ પણ ઉલોચ વિના શાંતિથી બેઘ હતા ૧૮૦૦માં તેમને 'સરખતી' માસિ ના સપાદનના મમના રીકાર માટે વિનતિ મરવામાં આવી અને તેમજો તે સ્વીકારી આ ૧૨ વર્ષ તેમજો સપાદનનું કામ કર્યું પડી વૃદ્ધાવસ્થાને નઈને અને અપકથ તનિયતને અજે તેઓ નિવૃત્ત થયા આ આ ૧૨ વર્ષે સરખતી ના સપાદક તરીકે એમજો જે કામ કર્યું તેનો હિંદી સહિત્ય પર એટલો પ્રભાવ પડ્યો કે હિંદી સહિત્યમાં નવા પ્રાણનો સચાર થયો અનેક રીતે તેની સાખાઓ ખીલી આધુનિક હિંદી વાઠમવના સર્વગ્રામ ગ્રેમ નિવાસ અને સરોધક તરીકે તેમનું નામ અજગમ બન્યું છે પડિતજના સપદનમર્ષ માટે સ્વર્ગવાસી પતિ ગૌરુ હતું છે પડિતજના સપદનમાં સરખતી એ ખરેખર પોતાના નામનું સાર્થક મ્યું છે હિંદીના શ્રેષ્ઠા એમક પ્રૌ અને ઉત્તર વિશ્વવિદ્યાપ એટલું કામ

કરી શકે તેટલું મહાવીરપ્રસાદજીએ ‘સરસ્વતી’નું સંપાદન કરીને કહ્યું છે.”

વિદ્વાન પ્રતિભાશાળી અને કર્તવ્યનિષ્ઠ સંપાદક માત્ર પોતાના માસિક માટે જ ન હોય તો પોતાની સાથના વાહ્ય માટે પણ શુ કરી શકે છે તેનું જીવંત ઉદાહરણ પ મહાવીરપ્રસાદ પોતે જ છે તે સાધારણ સંપાદક નહોતા જાહેરાતથી લોકોની દૃષ્ટિ એમીને પોતાનું સ્થાન નક્કી કરે તેની તેમની સંપાદકગીરી નહોતી ‘સરસ્વતી’ના સંપાદક થયા પહેલા એક વિદ્વાન લેખક, સમાલોચન અને કવિ તરીકેની સારી કીર્તિ એમણે મેળવી હતી બાપાની શુદ્ધિ માટે અને શૈલીની સમુચિતતા માટેની તેમની પામે કંપના તૈયાર હતી આની પરિપક્વ અવધાના તે સંપાદક થયા બાદ તેમની શુદ્ધિ અને સરલિત અનુલવના કાયદા જલદીથી ‘સરસ્વતી’ને અને ‘સરસ્વતી’ માંગેલ હિંદી ભાષાને મળ્યા

એ વખતે એટલે પડિતજીએ સંપાદનકાર્થ હાથમા લીધું તે સમયે હિંદી ભાષાની ગિતિ ઘણી ખરાબ હતી એવડી વિશાળ હિંદી ભાષાની જનતા માટે દૈનિક પત્ર તો એક જ તીકળતુ હતુ સાપ્તાહિક નામ લેવા પૂરતા જ ન તીકળતા હતા પણ તેમાના ત્રણ તો કલકત્તાથી અને એક મુબમ્બઈ તીકળતા સાગ જેવા એક બે માસિક નીખળીને બધ થયા હતા અને એક બે માનુ હતા તે સામાન્ય હતા એ વખતની હિંદી ભાષાની ગિતિ માટે ગમતમજ ગૌડ લખે છે “એ દિવસેમા ઉર્દૂ પુનકો ખૂબ ઠપાતા ને વચાતા હિંદીમા ખુબ ઓજ હતા સુપ્રસિદ્ધ સુધારક અને પ્રાચ્યવિદ્વાન ગ ય લાવા વૈભાવજીને મે એ અગમામા એકવાર પૂછેડ, ‘આપ હિંદીમા સારુ લખી શકા છો તો ઉર્દૂમા જ કેન લખો છો?’ તેમણે હિતર દીધો ‘હિંદી પુતમ્ની ડોઈ માગણી કરતુ નથી વિવાવિવાદ પ મે હિંદીમા લખેન પુસ્તકની પ્રતો એમની એમ જ પડી છે અને ઉર્દૂની ખીડ આશ્વિતી તીકળી’

આની ગિતિમા ૧૯૦૦ (કે ૧૯૦૧)ની

સાનમા ‘સરસ્વતી’ માસિક કાશીની નાગરીપ્રચા-ગિણી અમાને આશ્રયે તીકળતુ શકે થયુ પરંવા ત્રણ વર્ષ તેનુ સંપાદન નાગરીપ્રચાગિણી સભાના મચાલક જાણુ સ્થામસુદ્ધામે સંભાળ્યુ, પરતુ માસિકની પ્રગતિ ઝાઝી નહોતી થતી પડિત દિવેદી મોઘા વર્ના સંપાદક નિમાયા તે વર્ષે તેની ગ્રાહકસંખ્યા ઘણી જ નીચે ગઈ હતી પડિતજીએ સંપાદન ધ્વોકાનું તે વર્ના બધા આક્રોમા મળીને બહાગના એક જ લેખમ્ના લેખે સિવાય ખીજ મધ્યા લેખ પડિતજી ના જ લખેલા હતા આમ કેમ? બહાગના ડોઈ લેખકનો લેખ આ-ઓ ન હતો એ કાગળે નહિ, પણ આવવા લેખ પસદ પડે તેવા ન હતા અને જે ખુ યોગ પસદગીને પાન હતા તેને સુધારવાની એટલી જરૂર હતી કે તે કરતા નવો જ લેખ લખ વાનુ વધુ સગવડભર્યુ હતુ એ દાગળે

પડિતજીએ સખત પરિશ્રમ કરીને પોતાના માસિક અને અને હિંદી ભાષાને આ સ્થિતિમાથી બહાર કાઢવા કાઈનો પણ લેખ સપૂર્ણ કાળજીથી વાન્યા વિના તેઓ પસદના પસદ કરતા નહિ. સાધારણ રીતે લેખ બં પસદ આને તો તેને સુધારીને પોતાને અને તેવો ગનાન્યા સિવાય જાપવા હતા નહિ ભાષાની શુદ્ધતા, યોગસાર્થ, શૈલીની વિશિષ્ટતા, નપદ્ધતા વગેરે શુભો માગે દિવેદીજી ભાગે ઠકક મહેતા આ સબધમા મોટા મોટા લેખકની જતો થતી એ બનાવવા એમણે પોતાની સંપાદકીય કાગિર્દિના તીજ વર્ષે “ભાષા અને બાકગણુ” નામક એક લેખ લખ્યો તે લેખથી ચારે બાણુ ખૂબ ખગલગાદ મચ્યો કેટલાય પ્રકોતર, ગાલિપ્રાન અને કટાક્ષો થયા તોપણ લેખનુ પરિમિયાન સારુ જ આવ્યુ લેખકો અવગિજન ઓ-ચાકથી ને સ્પષ્ટ ભાષામા દંન લખવા નાના

દિવેદીજીની પડોના ખરીમોનો જ દિંદી ગલ મારે સર્વેએ મીમગેલી હતી, છતા લેખકોમા વખાણોમા સિધિન્યા અને અવગિજનપણ થયુ હતુ કેટલાક રૂપેનો નિર્ણય થો નહોતો દિવેદીજીએ આ ગિધિ

તત્ત્વની નખી દિવેલી પોતે પોતાના નેખમાજ ઉજ્જવન લાસાલીનો આદર્શ પેઢો પામે મુકા, પરંતુ આ ઉપગત 'સરસ્વતી'મા આનવાર દરે લેખની લાખાગા તેઓ પોતે જ પોતાની ક પનાનુગાં લાખામુદ્ધિ, દુગ્ગતી કે મુધાગ કરના તેથી 'સરસ્વતી'માના લેખની લાસા એક જનની એક સમાચારી ઢાળી કાઢેન હોય એમ દેખાતી એને આ એક સગ્ગી ઉજ્જવન લાખાડીતીનું પગિણામ વાચકો અને લેખકો પર જતુ જેનું થવા લાગ્યું અને સરળ પ્રસિદ્ધ અપ્રસિદ્ધ લેખકો દિવેલીની રૌલીના અનુયાયી બન્યા આજ્ઞાનના નેખકોમાના તરુણ લેખકોને છાડીને કહીએ તો બાખના નજુખગ પ્રાક્ષણ લેખકો દિવેલીની તાલીમ નીચે તેમજ થયા છે અથવા એમની જ રૌલીની અસર નીચે આવેના છે એમ કહી શકાય

આવી રીતથી સગલ શુદ્ધ, સ્પષ્ટાર્થક અને નિષ્પખ બદ્ધ એની ગદ્યરૌલીનો પ્રકાર દિવેલીએ આરે તરફ ફેરફાર કર્યો પરંતુ અહીંથી જ તેમની કામગીરી અસરકારક નહિ. જેઓ લખતા જ હતા તેમના લેખ મુકાબા જ પરંતુ જે લખતા નહોતા તેમને પણ ક્યાં એ જ તેમનું ઘણું મોટું મર્વ છે નીત ની એક મેના એમણે નિર્માણ કરી મહત્વના ઉદ્બોધ વિષય પર સુદ લેખ લખી શકે કાઈ પણ માણસ તેમની નજમ આજો કે તરત જ તેને પકડ્યા સિવાય તેઓ ગહેતા નહિ આ સગધી એક મજામરી વાત ગમદાસ મૌડીએ કહી છે ગયસાહેબ છોટાનાન (નાર્દપત્ય)એ 'દિવેલીનાં ગિતુ'ના અગ્રેણ માસિમા વેલગ એકેતિ પર અત્યત મહત્વપૂર્ણ લેખ લખે હતા દિવેલીની નજરે તે પડતા જ તેઓ ખૂબ ખુશ થયા તેઓએ એક આદર્શીક આપતી સરસ્વતીમા કવિતા રચીને 'નાર્દપત્ય'ને મોકલી આપી તે કવિતાએ બાર્દસ્તવ પર ધારેલી જ અમર કરી તેમના સુદ સંશોધના ત્મક લખાણો 'સરસ્વતી'મા તરત આવવા શરૂ થયા આવા ઉદાહરણોની આ લેખમા વડુ ઉલેખ મવાની શમ્ભતા નથી પ્રશ્ન કે દિવેલીએ નવ

બનાવેના, આગળ લાવેના અને પ્રોત્સાહિત કરેના લેખકોનો ઉપેક્ષા જેને એને કે આધુનિક દિલ્હીના ધજાખગ અપ્રસિદ્ધ લેખકોની નામાવનિ ગણાવવા જેનું થાય

દિવેલી ગૌરવ વધાર્યા ઉપગત દિવેલીએ એક બીજું પણ કાર્ય કર્યું અનેક સારા સાગ લેખકો પકેના ઉર્દૂમા જ પોતાનું નેખન લખતા તેઓને દિલ્હીમા લખવાને તેમણે પ્રવૃત્ત કર્યા કેનાક લેખકોના નવા લેખનમયથી દિલ્હી વાકમને કેને લાલ થયો છે એ એક પ્રેમચદળના ઉદાહરણ પરથી એકદમ સમજવામા આવશે મુનશી ધનપતંગાન ઉર્દૂ પ્રેમચદળ પણ પહેલા ઉર્દૂમા લખતા હતા દિલ્હીનું ગૌરવ સરસ્વતી માસિકે ચડાવ્યા પછી 'સરસ્વતી'મા જ તે પોતાની દિલ્હી લાસમા લઘુમ્થાઓ લખવા લાગ્યા તે વાત પ્રસિદ્ધ છે

દિવેલીનું સપાદનકાર્ય એટલું પ્રસાવશાળી હતું કે તેમના હાથ નીચે સપાદનકાર્ય શ્રીખીને અનેક ઉત્તમ સપાદકો તૈયાર થયા કાનપુગના પ્રખ્યાત સાપ્તાહિક પ્રતાપ ના સપાદક હુતાત્મા મણેશ ચંદર વિદ્યાર્થી પ હરિભાઉ ઉપાધ્યાય પદિત દેવી દત્ત નુવ શ્રી પદુમવાન પનાનાલ બક્ષી દત્તાદિ અનેક યશસ્વી સપાદકો દિવેલીની જ તાલીમથી તૈયાર થયા છે

દિવેલીનું બધું દગ્ગાનના સમાનોચક અને ટીકાકાર હતા 'સરસ્વતી'નું કામ હાથમા નીધા પછી તેનો 'મથમમાનોચક' વિભાગ ધણે જ પ્રભાવશાળી બન્યો તેમની ટીકાઓમા ગોળ ગોળ મર્વ ન હોય નિર્લવ વૃત્તિ બો મુજોની સાથે દોષો દેખાડવામા તેઓ ઝોઝા ન ઝિતગતા એને આસાવત લેખકના હૃદયમા તો એમની ટીકાઓ મજગમણુ ઊભી કરતી તેમની સમાલોચનામા લાખાની ને ન્યાકમ્મની 'કડતી' તો પહેલા આવે તેમની આની સમાનોચનાની પદ્ધતિથી દિલ્હી વાકમને વજો કાપેલા થયો લેખકની શૈલી અને સ્થિતિ નજર કરવાની પદ્ધતિમા આથી ઘણું સુધારો થયા

અસાધ્ય સુધી ઉલ્લેખ કરેલ કામગીરીમાં સાધારણ
ગીતે ગદ્ય સમવી જ છે કાવ્ય ગમથી તેમની
કામગીરી તેટલી જ, અગર તો વધુ મહાન, ગણાઈ છે
દિવેદીજી પોતે કવિ હતા 'સગવતી'માં આપ્યા પહેલા
પણ તેમણે કેટલીક કવિતાઓ ગવી હતી મલીદાગના
કુમારસહવના પહેલા પાત્ર મર્મિનું 'સુભાગભવ
સાગ' નામથી કાવ્યનું રૂપાંતર તેમણે કર્યું હતું
'સગવતી'માં આપ્યા પછી તેમણે કવિતા લખી
પરંતુ તેમણે પોતે કાવ્ય લખ્યા તે એટલું માત્રનું
નહોતું પણ તેમણે બીજા કવિઓ પાસે કવિતા
લખાવવાની ને કવિતાને નવો પ્રભાવવાળી યુગ
દિદીમાં નિર્માણ કર્યો એ જ એમનું તે કરતા
કેટલું મહત્ત્વનું કામ છે । તેમણે નિર્માણ કરેલ
નવીન યુગનું લક્ષણ એ હતું કે ખડીમોલીની ગદ્ય
પ્રમાણે જિવનમાં ઉપયોગ થવા લાગેલા ભાગ્યે-દુ
હર્ગિશયકે ખડીમોલીને ગદ્યમાં પ્રતિષ્ઠિત કરી ને તે
મહાનિગ્મપ્રમાદજીએ આગળ ચલાવીને ખડીમોલીમાં
ગદ્ય વધુ ભાગવદાર, નિયમમુક્ત અને સર્મર્થ બનાવ્યું
પરંતુ મજાલામાં કવિતા લખવાનો ગિવાજ પહેલેથી
જ ચાલે આવતો હતો તેને જ ભારતેન્દુએ માન્ય
કર્યો હતો ૫ શ્રીજી પાઉં આ ગિવાજ તોડીને
પોતાના દાબની ગયતા ખડીમોલીમાં કરી દિવેદીજીએ
તેને અભિનંદન આપ્યા કારણકે ગદ્ય પ્રમાણે જ કાવ્યો
પણ ખડીમોલીમાં લખાવા એમણે એવો એમનો
આમદ હતો ગદ્ય એક આધાર ને કાવ્ય બીજી ભાસમાં
એ ગીત જ મૂળે કૃત્રિમ તેમણે પ્રજાલાસ અને તેમની
કાવ્ય ગમવાની પરપગ નો ધગી જ કૃત્રિમ અને
જીવનવિમુખ બની હતી વજાલામાં લોકગમ્યદાર
માથી સાવ નષ્ટ થયેલી ભાષા છે તેના કાવ્યોની
પરપગ એટલે શાઓમા પ્રેમીઓની વાર્તા, તેની
અવસ્થા, તેની અનકાર્યકુદા કષ્ટતાઓના મારી
મચડીને કરેલા વર્ણન અને એવું જ બીજું, કાવ્યની
મતિનું લક્ષણ જાળવવાના, દેશોત્પત્તિની દિશામાં
વાદમયનું મૂલન વાગતા દિવેદીજી જેવા જીવન-
ભિમુખ મહાપુરુષ આવી કાવ્યપરપગને ત્યાજ્ય

સમજે તો તેમાં નવાઈ શું ? સરસ્વતના જ થોડા
અપવાદો બાદ કરતા તેમણે પોતાની સર્વ કવિતા
ખડીમોલીમાં જ લખી એટલું જ નહિ પણ ખડી-
મોલીમાં જ કાવ્ય લખનાર કવિગુણાલ એમણે નિર્માણ
કર્યો દિવેદીજીએ કવિ શ્રી મૈથિનીશનું ગુપ્તને
દિવેદીજીએ નિર્માણ કર્યો એમ હતી શકાય

આથી વિશેષ દિવેદીજીની લેખનાર કામગીરીની
બીજી માફી શી મોઈએ ? ૫ ગમચરિત ઉપાખ્યાય,
૫. લોચનપ્રસાદ પંડિત, ૫ રૂપનાગમણ પાંડે, ૫
લક્ષ્મીધર જાજપેથી, કાકુર ગોપાલ શંકરસિંહ, ૫
ગમચર શુન, ૫ નાથુગમ શુન શર્મા, મૈથિલી
શંકુના નાના ભાઈ શ્રી સિયાગમશરણજી વગેરે
અને ખડીમોલીમાં ગયતા કરનાર મુવિખ્યાત કવિઓ
દિવેદીજીના જ યુગગ ઉદય પામ્યા તેઓની અત્યંત
પ્રતિભા અને વ્યવહાર તેજ વિશે મોઈ પણ ના હતી
શકે એમ નથી પરંતુ દિવેદીજીની સહાય અને
પ્રોત્સાહન ન હોત તો આમાના કેટલા કવિઓનો
ઉદય થયો હોત તે મદા છે દિવેદીજી પોતે પ્રથમ
દરજાના કવિ નહોતા, પરંતુ પછા પ્રથમ દરજાના
કવિઓના નિર્માતા અને સમગ્ર પુનઃગ દતા એમણે
જ તેમનું આનંદ પુનના ન કરી ગમય તેવું છે

દિવેદીજીની કાવ્યગયના વિશે ઉપર ઉત્તેજ
કરેલો છે તેમનું ગદ્યપ્રમાણ મોટે ભાગે નાના
ગોટા નિવંધના વ્યવસ્થા છે 'દિદી ભાસા અને
સાહિત્ય' 'ભાસા અને આકરણ' 'દિદી ભાસાની
ઉત્પત્તિ' 'કાલીદાસની નિગુનતા', 'મિશ્રમધુનું દિદી
નવગલ' વગેરે એમની વિશુદ્ધ લેખનશૈલી અષ્ટ
માર્શિક વિકાસના ઉત્કૃષ્ટ નમૂના તર્કિક દર્શાવી
અમય છે ઉપરાંત તેમણે અગ્રેજ અને સમૃત
અધોના અનુવાદો પણ કર્યો છે, પરંતુ તેમનું પોતાનું
લખાણ જ વર્ત દિદી વાર્ધમને તેમણે ધીધેનું મહાન
હાન નથી સપાદક જેણે તેમણે દિદી માહિત્યનું ને
ગીતે નિષ્પન્ન અને સંગ્રહન કરી તેને ઉત્તરવા કર્યું

તેજ તેમનું ખરું મમ છે અને તે માટે જ હિંદી બાપા તેમનું સંયુક્ત ગાય છે

દિવેદીજી સપાદક તરીકે જોટલા એકાદશ ને ૪ ઉકાવનાં હતા તેટલા જ નિરપૂર્ણ અને સ્વલ્પકલા હતા તેઓ આદર્શવાદી સપાદક હતા પોતાના સિદ્ધાંત અને મત પામે તે કાર્મની પણ દરખા ન કરતા 'સમ્વતી'ના પહેલા કાળમાં કે જે કાળમાં એકાદ બી એ નો લેખ મને તો સપાદકનું મહા લાચ લેખાતું એવા કાળમાં, એક P H D એ પોતાનો લેખ દિવેદીજીને મોકલી આપ્યો અને સાથે વખરું, 'સુધાગ્વાની જરૂર' પડ્યે આ લેખમાં મહેર બાની કરીને ઉર્દૂ શબ્દ એકેધ મુશ્કેલી નહિ દિવેદીજી એ એ લેખ તુરત જ પાઠો મોકલી આપ્યો અને લખ્યું કે સપાદનના મર્ચમાં કે કાર્મની પણ મ્હો શરત માન્ય કરી શકતો નથી દિવેદીજીની તેજસ્વિતાને ખુલી થવાનો એ મોગ પ્રસંગ તેમણે સપાદન કાર્ય ક્ષેત્રમાં લીધા પછી થોડા જ વખતે આ બો હતો 'સમ્વતી' માસિક મશીની નામગીરિયાગિણી સમાચાર આશ્રયથી શરૂ થયું હતું તેના પ્રકાશનની જવાબદારી અને માસિકી માત્ર અનાહવાદના ઇન્ડિયન પ્રેસના માધિયમ શ્રી ચિતામણિ ઘોષની જ હતી સભા મારફત જૂના હસ્તનિખિતોના સંશોધન અને સંપ્રદાન કામ થતું અને તેના કારણે અહેસાન સભા આપીને પ્રસિદ્ધ ગતી ૧૯૦૧ના કાર્યનો અહેવાલ અંગ્રેજી અને બીજા પત્રોને મોકલ્યો પણ 'સમ્વતી' ને મોકલવામાં આવ્યો નહતો એટલે દિવેદીજીએ પોતાના ખર્ચે મગાવીને તેની સમાવેશના 'સમ્વતી' મા કરી સમાવેશના નિયમ પ્રમાણે ૨૫૯ ઉકિતવાળી હતી એટલે કેટલીક જૂનો પણ તેમણે બતાવી હતી આથી સભાના સમાવેશ ગુણે થયા અને એ સમાવેશનાનું ખર્ચ કરનારા પત્રો શ્રી ચિતામણિ ઘોષને લખ્યા તેથી દિવેદીજીએ 'સભા અને સમ્વતી' ના મથાળા વાચો એ સંસ્કૃતચાનીઓ લેખ લખ્યો તેથી સભાના અધિભારીઓ વચ્ચે ખળભળામ મચ્યો અને મહાત્મા એકે લગઈ ને તુરત જ સભાનો આશ્રય માસિક ઉપરથી ઉઘાડી લેવાનું દગડું થયું બાબુએ એ બાબુ કે તુરત જ તેમણે તે બંધનું સુખપટ કે જે પર 'નામગીરિયાગિણી સમાચાર' અનુ

મોદનથી આપિત 'લખેન હતું તેમ જ ક્યું ને બીજા સુખપટ આપીને બેક પ્રસિદ્ધ થયો આ કુખદાયક ઘટના પર દિવેદીજીએ 'અનુમોદનનો' અર્થ નામનો હાથપરથી લેખ લખ્યો તેપર પોતાનો સપાદકીય અધિભાર જાળવવાના મિદ્ધાત્મા તેઓ જરી પણ પાઠ પડ્યા નહિ

આ પ્રસંગથી દિવેદીજી અને નામગીરિયાગિણી સભાના પરસ્પર પ્રત્યે મન ખાત ધઈ ગયા પરંતુ જે મલા સાથે તેમને આવેલો વિરોધ થયો હતો તેજ નામગીરિયાગિણી સભાએ ૧૯૩૨ની સાલમાં તેમને માનવન આપીને તેમનું સન્માન મૂક્યું, એટલું જ નહિ પણ ૧૯૩૩માં તેમને ચિત્ર વર્ષ પૂર્ણ થયા હોઈ તે સમયે અનુદીને એ અભિનંદનપ્રથ તૈયાર કરી તેમને અર્પણ કરવાની યોજના કરી પ્રેરણાને અનુદીને બાબુ સ્વામ મુલ્કાસ અને ગાયકુણ્ઠાસના સપાદકપણા તીચે એ લખ અને આવતીકાલ સુદ પ્રથ તૈયાર કરીને એ સમાજમાં એમને અર્પણ કરવામાં આવ્યો

જે સભાએ પહેલાંના ૮૨૦ જૂલી નર્મન તેને બંને મુલકાદાદના બતાવી તે સભા ઉપર દિવેદીજીએ અનેક રીતના ઉપદ્રવ કર્યો છે પોતાનો મોટો પ્રથ સમય સભાને અર્પણ કરવા ઉપગત પણ મોટું નષ્ટ આપ્યું છે આ સિવાય સાહિત્યક મહારતના એ અમૂલ્ય સમ્પત્તિ તેમણે સભાને દાન મ્યું એ પ્રથ એટલે તેમણે સમ્વતી 'મા' બંધેન બો લેખકોના હસ્ત નિખિત લેવો

આ હસ્તનિખિતના લેખોમાં દિવેદીજીએ પોતાના હાથે પ્રેસ સુધારા અને સંશોધના વિવિધાન લેવાથી તેનું એ પ્રકારનું અપૂર્વ મહત્વ છે એ દેખિતુ છે સભા અને દિવેદીજી વચ્ચેના આ સંબંધોના પડોટા જોઈએ એમને હિંદી સાહિત્ય આજ કાના ગુણોના બાળી ઝડપી ગતિએ આગળ ગયું છે તેની ખબર પડે છે મુલકાદાદના, નિષ્પાત્તપણ અને પ્રેમ એ ગુણોના જોર પર હિંદી ભાષા અને હિંદી સાહિત્ય ભારતવર્ષમાં પ્રચાર પામ્યું છે આ બોધ હિંદી સાહિત્યના ક્ષેત્ર તરફ લઈ કરતા આપણા મનમાં હયા વિના રહેશે નહિ

દિવેદીજીને માન-સન્માન આપવામાં પણ હિંદી-ભાષી જાતે મળ્યા રાખી નથી. ૧૯૩૪ સાલમાં પ્રયાગમાં 'દિવેદી-સંગ્રહ' નામનું એક સાહિત્યકારોનું સંમેલન ઘડવામાં આવેલ હતું. હિંદી સાહિત્ય-સંગ્રહનું પ્રમુખપદ લેવાની પણ તેમને કેટલાંક વર્ષથી વિનંતિ કરવામાં આવતી પરંતુ નાદુરસ્ત તબિયતને બાંહેધરી (કેટલેક અંશે એ વિનંતિને ખાતર જ હશે) તેમણે તે છેવટ સુધી નકાર્યું.

પોતાના આયુષ્યના છેલ્લા દિવસોમાં તેઓ પોતાને માત્ર દૌલતપુરમાં વસીયોએ ઉત્પન્ન કરેલ ખેતીની સાનિધ્યમાં રહ્યા. મગાના કાંકા પર જ તેમના પોતાના જ આંખા હતા, એટલે ત્યાં રહીને ઝાંઝની દેખરેખ રાખતાં રાખતાં ત્યાંનાં મધુર ફળોનું સેવન કરવાનું તેમને ઘણું સારું લાગતું. તેમની પત્ની તેઓ ૪૬

વર્ષના થયા ત્યારે શુભરી જતાં તેઓ વાનપ્રથ અવસ્થા ભોગવવા લાગ્યા હતા. તેમને પોતાનું સંતાન નહોતું તોયણ પોતાની બહેનનાં છેલ્લાં તેમનાં પોતાનાં જ માનીને તેમણે પાઘ્યાં ને મોટાં કર્યા. તેઓ ઘણા ઉદાર હતા. પોતાનાં આત્મજનોને યોગ્ય સમયે મદદ કરતા તે તો દેખાતું, ઉપરાંત સાર્વજનિક સંસ્થાને મદદ કરવામાં તેમનો હાથ તૈયાર જ રહેતો. નામરી પ્રચારિણી સભાને આપેલ અમૂલ્ય ધનનો ઉદ્દેશ્ય ઉપર જ એણે છે-એ ઉપરાંત બનારસ હિંદુ વિદ્યાપીઠને પણ કેટલાક હજાર રૂપિયા-પોતે સંગ્રહેલા પૈસાનો મોટો ભાગ-તેમણે આપ્યા. આવા આ મહાપુરુષ ૧૯૮૮ ની ૨૧ મી ડિસેમ્બરે હાંથા વખતની નરમ પ્રકૃતિને લાંબે સ્વર્ગવાસી થયા. તેમના મૃત્યુથી હિંદી-ભાષીજાતા જગતપિતા શુભાચાર્યનું દુઃખ અનુભવે છે.

સ્થિતિભેદ

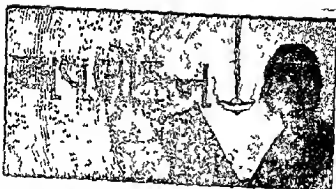
: અનની :

હીકમ ઉરના કપાસ લસના,
રોપેરોપ અમીરસ ઝરતાં,
ઝાલે ઝાળ કુખા કીચરીસૂતાં,
જીવનનને ધાટ !

*

મરજૂમિ રાં ધોમધખારા,
આશા-પીણ અંતર અંધારા,
હાડ કોરતી લુના લસારા,
જીવનરહને ધાટ

'સાચાજ'

જ્ઞાનમાં સમગ્રતુલ્ય (સ્ત્રી આરોગ્ય) ભાગ પહેલો
નેપથ્ય પ્રથમાના, મધ્યકો પહેલો પૃષ્ઠ ૧-૨ કિમત પાચ
અન્ન લેખક અને પ્રકાશક શ્રી કાલાભાઈ હરિભાઈ
ભટ્ટ, વડવાણ શહેર

આ નાનકડા પુસ્તકમાં સ્ત્રીઓના શારીરિક
માનસિક આરોગ્યસુધારણા માટેનું જ્ઞાન તથા ઉપાયો
બતાવવામાં આવેલા છે કન્યાના બાળઉદ્ભવથી માંડીને
છંદશાન, કાપડ, કામચાલ, સુખગમન સનતિ
નિયમન, મધુર માનવ્ય મૈત્ર્ય જૂલ્ય કોરે નારી
જીવનના અનેક વિષયો આગેજ્યશાસ્ત્ર, માનસશાસ્ત્ર
અને સમાજશાસ્ત્ર તથા વૈદ્યવિદ્યાને અનુસરીને ધણા જ
સક્ષિતમાં પરંતુ ઉપયોગી થઈ પડે એવી રીતે ચર્ચ
વામાં આવ્યા છે

આ ગ્રંથ દરેક યુવક યુવતીએ અને ખાસ
કરીને માતાપિતા યવતી અભિનાયા મગ્નનારા દેખી
એ આવશ્ય વાંચવો જોઈએ

આપણા સમાજમાં સ્ત્રીઓના આગેજ્યની જે
દુર્દશા અને પાપમાલી થઈ રહ્યા છે તે ખરેખર ભયંકર
છે એના દર્શનથી સહુએ લેખકના અતઃકરણમાં
થયેલી વેદના આ પ્રથમાનાના જન્મનું કાળ છે તે
એની વિશિષ્ટતા છે

કાઈ પણ પ્રાતઃ કે કામની ઉત્તતિની પામસીથી
એની સ્ત્રીઓનું આગેજ્ય છે યુગ્મગતની (સમગ્ર
ભારતવર્ષની શા માટે નહિ) સ્ત્રીઓનું આગેજ્ય
ઉવેખાતુ મન્શે, એના શરીરને વગેરેથી આધિક્યો
એના મનને ફાલવતી આધિક્યો અને તેના વાસ-
વરણમાં લેખી કરેની ઉપાધિક્યોના ત્રિવિધ તાપશ્યથી

એ તાપશ્યોને-એ બાપશ્યોને-ત્યારે આપણે
હોઝાવીશુ ત્યારે જ-ત્યાર પહેલા તો હરગિજ નહિ-
આપણી ઉત્તતિની ઉપાધિક્યો

લેખક આ વિષયના જાણ અભ્યાસી છે તેમનું
વિજ્ઞાન વાચન, વિદ્યા અને બહુશ્રુતપણુ એમાં રપટ
દેખાય છે વળી સમર્થ તત્ત્વચિંતકો, વિચારકો, સાક્ષરો
અને પ્રવિજ્ઞાના રચે રચે અવતરણો આપીને
ચોપડીની સુદરતા તેમ જ ઉપયોગીતા વધાર્યા છે

પ્રમણોના આરભમાં ધણે ટકાણે રસિક ચોક્કાઓ
આપી વિષયને સરખ બનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે નારીને
નારાયણી બનાવવી હોય તો ત્યારે જીવનને સાત પુઠો
ચડે ત્યારે બને. એ આ કથા શ્રેષ્ઠ, સૂઝાવ,
સન્માન સેવા, સરકાર, સ્વાર્થણ અને સૌકાર્ય એ
ચોક્કા તો પુસ્તકમાં જ વાચકને જોઈ શકશે સ્ત્રી
ગતી સન્માનના પહેલ પાઠ્યા વિના કથાથી કાઠકશે

નારિનેનીગેરી અને બળવાન બનાવવા માટે કન્યાના
જન્મથી જ મગજના પાપો નખાવે જોઈએ, એટલે
એની તૈયારી ગર્ભાધાન પૂર્વેથી જ માતાપિતાએ
કરવાની હોય છે એ માટેનું જરૂરી જ્ઞાન આમાં અપાયું
છે સર્ગર્ભકથાનો સાતનો ખોગક, ગેરૂં કરૂં
કન્યાનો બાળઉદ્ભવ, એને ખાવાનું વાતાવરણ અભિજીવના,
સુવાસનીના બાધકોના સામાન્ય રોગો અને તેના સાદા
ઉપાયો સક્ષિતમાં પણ સાદી સમગ્રજ મળવા પૂરતા
સારી રીતે ચર્ચવામાં આવેલા છે

‘લેખકને આદર’ અને ‘પ્રમુદ પત્રીત’ એ
પ્રમણોમાં ગતીય પ્રલો પણ દેખાયું છે

‘મધુરા માતૃત્વ’નું પ્રકરણ સમર્થા-માતા થવા કૃત્રી-સ્ત્રીએ અવશ્ય મનન કરવા લાયક છે એમા ખતાવેલા નિયમોના પાલનથી પેાતે વણુ ગેગેાઆથી બચીભાવી બાળકની તદુરતી બચાવતી અટકાવી શકશે

કેટલાકે ચોક્કસતાગ આકાશ્યો ઉપરથી સ્ત્રીઓના શરીરની લયાનક દુર્દશાનો ખ્યાલ આવી શકે છે

“આપણી માતાઓ સુવાવડના ખાટવામા દર દુનરે આડત્રીશ ને દર કપાકે ત્રણ મરે છે” ૫ ૬૦, પ્રસૂતિના દરે સિવાય બીજા દરે કવડો મેડિ બોમ લેતા હશે એ વિચારવા જેલુ છે

આમાથી બચવાનો તદ્દન સહેલો અને સરલો નૈસર્ગિક ઉપાય બતાવ્યો છે તે જ ને શરૂ કરીએ તોપણ કેટલેા નાશ અટકાવી શકાય ? “પૂરતો (મધુર) પેશબુકારક તત્વોથી ભરપૂર પ્રાણુતત્વદાયક) બોગક, હવા, ઉત્તમ, પ્રમનતા, અને સર્જનતત્વ, રસેહ, આનન્દ અને આરામ મળ્યો એટલે સપણુ આવી ગયુ ”

બોગક, પેશબુ અને પ્રજનન વિષયમા પશુ કીક અનબાણ પાડ્યુ છે

“જે માતાના લેહીમા અન્યતા-અટાશ- (એસીડીટી)નો લાગ વિશેષ હોય છે તેને છોડીશ્યા અવતરે છે અને એ અખલતા ટળી-પ્રતિઅન્યતા-અકમતા ચાલે ડોકગમ્મો જન્મે છે એમ વિદ્યાને હમણુ જ શોધ્યુ છે આપણી માતાઓના બેરાતમા દૂધ, ઊંચ, લીંબુ, લીલી લાટ, ફળ, શાક, મેંઘે વગેરે કઈક અશેષ ઉમેગય તો અખલતાનો દોષ ટલે” પાનુ’ ૫૩

આપણા બેરાતમા અન્યત્વ વધારનાર સ્ત્રીઓના વખરાશ ઘણો થાય છે એને પરિણામે તો સમાજમા પહેલા કરતા કન્યાપ્રસન્નનુ પ્રમાણુ નહિ વધ્યુ હોય ?

બોગક અને પેશબુના સમઘમા પશુ સાદી અને નળણવા જેવી દકીમત આપેનો છે

“ઈંટ, માટી, કોપ્પો, મૂતડો વગેરે ખાવા સ્ત્રીઓ લયચાય છે આ એમને ફળ, ફૂલ, શાકભાજી, દૂધ કે ઊંચ વગેરેના ચલાવે પૂરતા ને ભેદિના મેતલ

શાગે (Organic salts) નથી મળતા એમ મુલ્યવે છે” પાનુ’ ૮૧

માટી ખાવાથી થયેલો પાકુ ટાળવા માટે મહુર કે બોદાજ જેવી દવાઓ ખાવા કરતા બેરાતનુ પરિવર્તન કરવાની ખામ જરૂર હોય છે

પુત્તક એકદમ સરસ હોવા છતાં જરૂરી વિષયો બહુ જ દુનણુમા હોવાથી અપૂર્ણતા લાગ્યા વગર ગેટી નથી ક્યાં ક્યાં તો અરપટ લાગાદોખને લીધે ગોટાળામા પશુ પડી જવાય છે ઘખવા તરીકે પાનુ ૧૦૪ ‘ચોગના ડીલામાથી ખાવામુત બને છે એ કરે છે’ ક્યો થોર ? અને ડીડુ કે ફીડુ (શીડુ)” પુત્તક બહુ જ ઉતાવળે લખાયુ હોય એમ લાસે છે ફરી તપાસી આવા અનપટતા, પુનરુક્તિ અને વિચોતી અસમતિ વગેરે દોષો ટાળી નાખવા ભેદિએ

પણ લેખક સાનમા સમજાવે છે માટે એમ બન્યુ હશે ? લવિષ્યા ધનમા વધારે વિગતથી સમજાવશે એી આના રાખીએ

ગેયનિવાગણુ માટે આપેલા પ્રયોગો પશુ છૂટા ધવાયા છે, એટલુ જ નહિ પશુ ખાસ જરૂરી એલુ દવા દેવાનુ પ્રમાણુ-માત્રા-ડોઝ પશુ લખ્યુ નથી. ૧૦૪મે પાને ‘શિશુમુધા’ બાળકની ઉમર પરત્વે કેટલુ આપુ ? વળી તેમા પડના ટકણ, ધાપાણ વગેરે કુનાનીને શુદ્ધ કર્યા પડી વાપરતુ ભેદિએ એ સમજ પશુ આપી નથી

બાલચાતુર્ભંદ અને પચમદ્ર બને એક જ કે ભુદા ભુદર પચમદ્રનો પ્રયોગ આપ્યો છે ત્યાર ચાતુર્ભંદ મ્હી મધુ છે આવા ગોટાળા તો ઘણા માલુમ પડે છે

બાલચાતુર્ભંદચૂર્ણ જેતી અનુચરોગી મુણુમડી અને સાદી દવાનુ ક્રમ નામ જ આપ્યુ છે, પરતુ એનો નુસખો લખ્યો નથી નહિ તો ઘણુ બાળમના તાપ, ઉષ્મ, ઝાડા વગેરે ગેગેા ઘડે બેય એના સેવનથી મટાડી રામય એવો તે સાદો સત્તો અને ચમત્ક્રિક પ્રયોગ છે

૫૦મે પાને સ્ત્રીઓના મ્નેનપ્રદ, રુતપ્રદ, પીડિતાત્વ વગેરે મ્નેના ઉપાય તરીકે બેર,

અશોક, કુવાર, લોદર, આસધ, કેસર (નાગ કેસર) હરડે એવી ઔષધિઓના ફક્ત ઉલ્લેખ જ રહેલો છે એના સાદા અને સપ્તા ધણા ધગધણ પ્રયોગો બતાવી શકાત

એમાંથી બનતી પેટટ દવાઓ તો ચરીત્ર સમા જાને મોઢી પડે

સ્ત્રીઓ અને બાળકોના સર્વસાધનથી રોગોના નિવારણ માટે વૈદ્ય શ્રી અમૃતલાલ પટ્ટણીકૃત 'સ્ત્રી રોગચિકિત્સા', શાસ્ત્રી શ્રી દુર્ગાશંકર કૃત 'બાળકોનો વૈદ્ય', અને વૈદ્ય શ્રી બાપાલાલ કૃત 'ધગધણ વેદક' એ પુસ્તકો સગલ અને સુમોધ શૈલીએ જણાવ્યા છે એનું અનુસરણ કરવું જોઈએ, તો જ સામાન્ય જનજર્મ એટલા બગબગ લાલ ઉઘાડી શકે

સ્ત્રીઓના મર્જાશય અને યોનિમાર્ગના રોગોને માટે કેટલાક નૈસર્ગિક ઉપાયો પણ જતાવેલા છે ઉપગત 'આર્તવામૃત' તથા મુલબાલમા વાપરવા માટે ચોટલી છત્વાદિ આયુર્વેદિક સફળ ઉપચારો પણ આપેલા છે

કુશ-યોનિમાર્જન કરવાની પણ બનામણ કરી છે એમા વાપરવા માટે બનાવેલ મોગધૂયુ જેવી ઝેરી દવાનું બે આનીભાર પ્રમાણુ ધણુ વધારે મળ્યાવ જસતના ફૂલ (ગ્રીક સફેદફટ) અર્થી તોલો અઢી શેર પાણીમા નાખી શકાય કે તેથી ઝાણુ આ બધી પ્રક્રિયામા જો પ્રમાણુ અને વિશુદ્ધિગણુ ન જળીવાય તો નુકસાન થવા સભવ છે આ વિધિ એના જાણુકારને હાથે જ ચરી જોઈએ

પાનુ ૧૦૨ 'ધાપાણુ (ચિરોડી)' એમ કહેવું છે એ બરાબર નથી, એ જાને વસ્તુઓ જુદી છે ધાપાણુ બીજુ નામ મૌદતી અથવા 'જીષ્મ' છે અને આયુર્વેદિક મતોનુસાર તે ગંધમો ઉપગ્રહ છે

દવાઓના પ્રયોગો વિગતથી સમજાવે તેવી રીતે આપવા જોઈએ, નહિ તો હાનિ થવાને સભવ રહે છે એમ કરીને પણ કહેવાનું યાત્ર થાય છે

અવગત પરિશિષ્ટમા બીજા યોગ્યોક સાદા પ્રયોગો બતાવ્યા છે અને જરૂરી વિગત લેખકને પુછાવી જોવાનું પણ કહેવું છે

આ ચોખ્ખીમા દરેક પ્રકરણમાંથી જીવનમાં ઉ યોગી અને જરૂરી કાઈ ને કાઈ જ્ઞાન અવરણ મળી જાય છે

પરંતુ મહત્વના બગબગ વ્યવસ્થિત નથી વિચો અસબદતા અને પુનરુક્તિગણ ખૂબે એવા છે શૈ તેમ જ લાપ્સ સગલ, ગસિક અને મુગમ નથી, પ પ્રિય છે આવા પુસ્તકો મધ્યમ કોગિના અને અશિક્ષિત વાચકવર્ગને લક્ષમા રાખીને ગેયક, સહે અને સાદી ભાષામા તથા શૈલીમા લખાવા જોઈએ

હવે પડીના મણકાઓમા લેખક આ વાત ધ્યાન-રાખશે? ખરી રીતે તો લેખન-વ્યવસાયમા એના પુન પુન અધ્યાસથી સાહિત્યની સેવાદારા તથા અ સાધના એ બેના પુરુષાર્થ વડે પરિણામે ક્યમમ એની મેજે સિદ્ધિ આવી જાય છે અસ્તુ

—જડુસાર્થ ન. વૈદ્ય

કાયાકરકચિજ્ઞાન—લેખક અને પ્રાચાર વૈદ્ય રવિશંકર જડુસાર ત્રિવેદી વત્રી વૈદ્યકપત્રુ અમદાવાદ દિ ૧-૮-૦૦

પડિત મહત્તમોહન માયવીજીના કાયાકરકપના પ્રયોગથી લાગે જ કોઈ અમણુ હશે એમના પ્રયોગ પડી વંદોતુ તેમ જ જનતાનુ ધ્યાન આવા પ્રયોગો ઉપર દોગધુ વંદોએ તો સરોધન કરી અને જનતા સમક્ષ આવા પ્રયોગો ગુરુ મરવા જોઈએ એવી ધારણાથી આ પુસ્તક લખાયુ હોય તેમ જણાય છે

કાયાકર એકે શરીરની નવેસથી રચના અથવા તો તેના જીર્ણોદ્ધાર આ વિષયમા આયુર્વેદના પ્રાચીન પુસ્તકોમા ખૂબ વિચારાયુ છે, અનેક મહત્વના પ્રયોગો તેમાંથી તારવી કાઢી આ પુસ્તકમા રમ્ય કર્યા છે અથવા જેવા અપ્રિયોતે આવી દવાઓથી પુન ચૌવન પ્રાપ્ત થયુ હતુ એ ઉપરથી એ દવાનુ નામ પણ અવનપ્રાચ પડાયુ હાન પણ તે દવા જાનરમા મળે છે, પણ મયકર્મ અને કૃદિપ્રવેશ કે વાતાનયિક વિધિ-જે જાને વિધિ જાનુ જરૂરના છે તે-કર્તા પડેલા કાયાકરકપનો કોઈ પણ પ્રયોગ સિદ્ધ થઈ શકે તેમ નથી પડિત માયવીજીએ કાયાકરકર્મા બાદ પોતાના

નિવેદનમાં ચોખ્ખુ ગદ્ય પાડ્યું કે કે પચ્ચર્મના વિધિ ન ચર્મ ગકચો એથી નોર્મએ તેવો ફાલો નહી થયો એ નિવેદન વાચવા જેવું છે તે આ પુસ્તકમાં પાછળ આપેલું છે

આવા ધર્માલિના જમાનામાં પણ આપણી સાથે આવી પડેલી અનેક વિદેશી મનમોહક પદ્ધતિઓથી નહિ અજાતા આવા કાચાકરખા પ્રયોગો કરીએવાની કુસ્સદ લેવી થંદે છે, જેથી આપણા પોતાના વસ્ત્રમાં જ સુ સુ પડ્યું છે તેની સમજણ પડે

આ વસ્તુ આ પુસ્તકમાં બહુ સારી રીતે રજૂ થયેલી છે

—વદસભરામ વંદ

અર્વાચીન કાવ્યસાહિત્યના વહેણો—વ્યાખ્યાતા—પ્રો
રામનારાયણ વિ પાઠ પ્રકાશ-મુબઈ હુનિવર્સિટી
કિંમત રૂ. ૧-૪-૦

ગુજરાતી સાહિત્યનું વિવેચન ઘણું જોડુ થયું છે એમ કહીએ તો તે અસત્ય નથી અને તેમણે કાવ્ય શાસ્ત્ર પર તો આગળીએ ગણ્યવીએ તેટલા વિદ્વાનોએ પ્રકાશ પાડ્યો છે તેવું કારણ એ વિષયની ગહનતા અને અભ્યાસની અપેક્ષા પણ હોઈ શકે સૌ પહેલા સ્વ ગ્રંથસાધકોએ 'કાવ્ય એટલે શું?'ની ચર્ચા કરેલી પણ તેમનું સારુયે વિવેચન અને દષ્ટિ અગ્રેણ વિવેચના સાહિત્યના અભ્યાસનું પગિણામ છે પ્રો પાઠક જો છે તેમ 'એમની વિવેચનપ્રેરણા સરકૃતકાવ્ય શાસ્ત્રના પગિરીલનમાંથી ઉત્પન્ન નહોતી'

તે પછી સમર્થ વિવેચક નરસિંહરાવભાઈ આગ્યા તેમનો અગ્રેણો. તેમ જ સમૃત સાહિત્યનો સારા અભ્યાસ હોતો તેમ જ મનન અને ચિંતનને લીધે તેમણે કાવ્યશાસ્ત્ર પર સારો પ્રવેશ પાડ્યો છે તેમના વિવેચનમાં આપણને મરકૃત અવતરણો પણ દેખાશે

આજે તો એ બે વિદ્વાનો આપણી સાથે નથી અર્ધ પેઢીના વિવેચકોમાં આજે તો શ્રી આનંદરાજ મુખ, પ્રો બ. ક. કોશર અને તે પેઢીના જુવા પ્રતિનિધિ પ્રો પાઠકને ગણ્યાની સંખ્યા તેઓએ મનસાજની સારી એવી ચર્ચા કરી છે અને ક્યેં જન છે

'અર્વાચીન કાવ્યસાહિત્યના વહેણો' એ પ્રો પાઠકને અભ્યાસનો અને ચિંતનનો પગિપાક કાવ્યશાસ્ત્રના જે થોડા જ પુસ્તકો આપણી જાનામાં છે તેમાં આ પુસ્તક કિંમતી ફાલો આપશે

કા પોનો સ્રોત તો આદિ માનવની સાથે આપાધિત પણે વહેતો આવ્યો છે કોઈકવાર તેમાં ભગતી આવી છે ને કોઈકવાર જોડા પણ દેખાઈ છે પણ પ્રવાહ તો આજ સુધી અચકચો નથી 'મસતરમ્યા બાજ' એ વહેણમાં પોતાની તૃષા તૃમ કરતા આવ્યા છે આલો આપણે 'અર્વાચીન કાવ્યસાહિત્યના વહેણો' નોર્મએ

આગળી કવિતાના ઘડનરમાં કયા કયા બળો કામ કરી રહ્યા છે તે નોર્મએ પ્રો પાઠક તેમના ભાષણનો વિષય પણ ધણો જ રસિક લીધો છે તેના કરતા તેમણે વિષયને ધણો મસિક પણ બનાવ્યો છે કાવ્યશાસ્ત્ર જેવા વિષયને વિશદ કરવા, વાચકને પોતાના મતઓ સાથે એકમત કરવા, અને કહકિ નરીન પ્રકાશ પાડવા માટે લેખક પાસે શિષ્ટ ભાષા નોર્મએ તથા પ્રતિભા પણ નોર્મએ જેમ જેમ આપણે વહેણો જોતા જઈશું તેમ તેમ આપણને તેમની પ્રતિભાની પ્રતીતિ થશે

આ વહેણની ગતિ અને ઊંડાણ તપાસવા માટે આપણે પહેલા પ્રો પાઠકના ગાનસનો થોડોક પગિચ્ચ કરી લઈએ તેમનો અવભાવ ચિંતનશીલ છે અને સતત ચિંતનને લીધે તે મૌનિક કૃતિઓ આપી શકે છે એમની સામે કોઈ પણ વિચાર કે સિક્ષાત આવે તેને તેઓ ચિંતનની ભરીમા ગાળ્યા વગર પોતાનો કરી લેતા નથી એ ભરીમા તવાઈ આવેલો વિચાર પછી તેમનો પોતાનો ચર્ચ જન છે એટલે તેઓ બીજાના વિચારો પોતાની જાપ લગાવ્યા વગર પોતાના કરી લેતા નથી જેમ તેઓ ચિંતનશીલ છે તેમ સારા જેવા અભ્યાસી છે તેમનો પ્રિય વિષય તે કાવ્યશાસ્ત્ર તેના પર તેમણે ઘણું વાચ્યું છે સમૃત કાવ્યશાસ્ત્ર અને અગ્રેણ વિવેચનસાહિત્ય તેમણે પચાળ્યા છે તેમને અગ્રેણ વિવેચનસાહિત્ય કરતા સમૃત વિવેચન

સાહિત્ય પ્રત્યે અતુરતા છે અને એટલે તે વારંવાર નેનું પરિશીલન કરે છે

તેમના ભાષણમાં પણ તે કહે છે તેમ આધુનિક લેખકો સમૂહનું સાહિત્યની ઉપેક્ષા કરે છે પણ તે કીક નથી તેના અન્યાસથી આપણા સાહિત્યમાં નવો પ્રકાશ પડે છે અન્યાસીઓ પ્રત્યક્ષતા દબાવે છે કવિશ્રી ન્હાનાલાલની ધણીખરી કૃષ્ણાઓ અને ભનના ઉપનિષદ અને ગીતાને આભારી છે પ્રો. પાર્ક જે લખ બતાવે છે કે 'પૂર્વગ્રંથથી પ્રાચીન કાવ્યો નહિ વાંચીએ તો કાવ્યપ્રશસ્તિના વિકાસને કુહિત કરીશું' અને તેને અસત્ય કેમ કૃત્રી સમજ ?

જ્યારે અગ્રેષ્ઠ સાહિત્યના પગથાં મગાતા હતા ત્યારે આપણુ કાવ્યશાસ્ત્ર તો ચર્ચાના વિષય થઈ જાયો હતો વર્ષો પહેલાં લખાયેલું એ શાસ્ત્ર આજે પણ એટલું જ સત્ય છે તેના વિધાનો જ્યારે મૌ મોઈ વિના સ કાવ્યે સ્વીકારે છે અને અગ્રેષ્ઠ સાહિત્યમાં પણ એવા જ મગાતા જ વિધાનો મૂળી આવ્યા છે આવા કેટલાક વિધાનો પ્રો. પાર્કે તેમના કાવ્યની સંક્ષિપ્ત લાગણીમાં બતાવ્યા છે તે પોતે જ કહે છે ને 'મને અર્વાચીન પ્રાચીન સરખાવવામાં એક પ્રકારનો આનંદ આવે છે એટલે એમ કહું છું'

આટલા પરિચય પછી પેના વહેણો તરફ દૃષ્ટિ ફેરવીએ, તેના દર્શન કરીએ બારીકાઈથી તેના વળાંક જોઈએ, ખડકો હોય તો તે જોઈએ, ઘૂંપરી દેખાય તો તે પણ નિહાળીએ અને તેના ગસતુ પાન કરીએ

સૌથી પહેલાં વ્યાખ્યાનમાં તેઓ કાવ્યને ઘણા સામાન્ય ઐતિહાસિક બળે દેખાડે છે સહિત્ય એ જીવનનું પ્રતિબિંબ છે અને જીવનમાં જે જે પરિવર્તનો થાય છે તેનું પ્રતિબિંબ સાહિત્યમાં દર્શાવે પડે છે અગ્રેષ્ઠને આવ્યા તે જ અરસામાં અર્વાચીન સુગ શરૂ થયો અને તેમની અસરને લઈને જ નમદ અને હલજતે સુધારાનો સ્વાર સંભળાવવાનું શરૂ કર્યું એટલે અર્વાચીન સુગની કવિતાના વિષયો બદલાયા સૌથી પહેલાં પ્રકૃતિકાવ્યો, ચિંતનકાવ્યો અને આત્મવક્ત્રી કાવ્યો આ સુગમાં દેખાયા ગઈવં એટલું જાણીએ આ સુગમાં શરૂ થયું અને જેમ કાવ્યનું વસ્તુ બદલાયું તેમ તેનો આકાર

પણ બદલાયો Metre and Form સાથે જ ગઢે છે તેનો આ જનનત પુરોવો છે નહીં વિચારો આવ્યા તેમ નહીં શબ્દો પણ આવ્યા આ વસ્તુ પ્રો. પાર્ક એક સાદો દાખલો આપી રમટ કરે છે 'માણસનું શરીર બદલાય તેમ તેને પહેગવવાના કપડાંમાં આકાર, તેના માપ વગેરે બદલવા પડે, તેમ અનુભવ બદલાય, તે પ્રમાણે તે અનુભવને પ્રગટ કરવાનું બાહ્યરૂપ બદલાવવું જ પડે'

પ્રો. પાર્કે ભાષણોના ક્રમ કાવ્યના વિકાસ પ્રમાણે બરાબર સાચાના છે બીજી ભાષણ તે 'ભાષા, છન્દ, પ્રામ' આમાં કયા કયા ફેરફાર થયા તે બતાવ્યા પછી તેઓ 'અવકાશ રીતિ' પર બોલે છે અને પોતે જ કહે જ તેમ 'હું કાવ્યના બાહ્યથી ધીમે ધીમે આદર પ્રવેશ કરતો જાઉં છું' અને ત્રણ ભાષણો પછી તેઓ 'વિચાર અને લાગણી' પર બોલે છે, અને છેવટે કાવ્યના પ્રકારો 'બતાવી 'ઉપસદાર' કરે છે

આ વ્યાખ્યાનો વાચતા આપણને એમ લાગે છે કે જાણે આપણે પોતે એ વહેણમાં તણાઈએ છીએ કયાક ધૂમરી આવતા અટવાઈએ છીએ અને પાડક આવતા તિમાર કરવા થોડીએ છીએ આ વ્યાખ્યાનોની ભાષા એવી જોરદાર અને વેગવતી છે કે આપણે ન છૂટકે પણ તેની સાથે ધસડાવું પડે કવિતાના અભ્યાસીઓ આમાં એક નવનકથા જોઈશે જ ગસ માણી સમી એક ભાષણ પૂરું કર્યા પછી બીજી વાચવાનું મન થયા જ કરે છે અને છેવટે આખુંયે પુસ્તક પૂરું કર્યા વગર એ આપણને ઝોડનું નથી આમાં પ્રો. પાર્કની કસાયેની અને ધડાયેની ભાષારીલીની ખૂબી છે પોતાના વિચારો વાચકના મનમાં સંક્રમણ કરવા તે ધપા કર્યા છે તેઓ કહે છે 'કનામગના ચિત્તમાંથી ભાવમના ચિત્તમાં થતું ભાવનું અર્થેય સંક્રમણ એ જ કનાની સફળતા છે' આવી જ સફળતા આ ભાષણોમાં પ્રો. પાર્કને મળી છે એમ આપણે વિના સ કાવ્યે કહી શકીએ

આ ખાસે ભાષણોમાં તેઓએ જુદા જુદા કવિઓના જુદા જુદા કાવ્યોના દર્શાવો આપ્યા છે અને એ રીતે તેમના કથનો સ્પષ્ટ કર્યા છે જો કે આમાં અર્વાચીન

બધા કવિઓ આવી જતા નથી તે તો તે પોતે જ કબૂલ કરે છે. આપણા માન્ય કવિઓ ક્યાં ક્યાં જૂલો કરે છે તે તેમણે નિરરપણે જતાવ્યું છે. કવિશ્રી ન્હાનાલાલનાં કાવ્યોમાં દેખાતી અર્થની અપૂર્ણતા તેમણે દાખલા આપી બતાવી છે. તેમ જ નરસિંહરાવનાં કાવ્યોમાંથી પણ તેઓ અર્થહીન શબ્દોના ઉપયોગ બતાવે છે. સંસ્કૃતની અસર નીચે કેટલાક કવિઓ સમાસો બતાવે છે, પરંતુ તે ગુજરાતીમાં કેવા બેડાળ અને અર્થને દુર્ઘટ બતાવે છે તે તેમણે દાખલા આપી બતાવ્યું છે. આજના યુવાન કવિઓને ભણી આંજ નાંખે તેવા શબ્દો વાપરવાનો શોખ વધારે લાગે છે અને એ શબ્દોમાં પોતે જ અંતર્ગત મત્ત છે, ને વિચારતા નથી કે તેમાંથી કયો અર્થ નીકળે છે. તેમની સામે પ્રો. પાંકજી લાલ ખતી ધરે છે.

પ્રો. પાંકજી નિરરપણે એમના પૂર્વજાગીઓનાં વિધાનોથી અને મંતવ્યોથી શ્રુદ્ધ પડે છે. નરસિંહરાવ સંપન્ના આગ્રહી હતા અને કાવ્યમાં 'સંપન્ની ખાતર સંયમ' માનતા હતા. આ વિધાનને પાંકજી સ્વીકારતા નથી. તેનાં કારણો તેઓ સમજ આપે છે. ન્હાનાલાલખાટે તે કહે છે તે સત્ય લાગે છે: 'ભાવનાને દુનિયાના રથૂલ સ્વરૂપ સુધી લઈ જવાની ત્રણે તેમને રણ છે. ભાવના-મણ્ડુથી આ રથૂલ દુનિયા દૂરથી તેમને સુંદર દેખાય છે. તેથી વધારે નિકટ જવા તે નથી હુંમળના, વંતુની સૌંદર્ય નથી જવા માગતા.' આ કથન તેમની કેઈ પણ કૃતિ વાંચવાથી સ્પષ્ટ થશે. તેઓ કવિતા અપવાદ ગણને એક પ્રકારનું 'રાગમદ્ ગદ્ય' જ ગણે છે.

આજના કવિઓને પ્રયોગો કરવા ગમે છે. તેમાં કેટલાક સફળ પણ થયા છે. અનેક પ્રકારના વાળી અસર નીચે સાહિત્યમાં પણ ગમે તે વંતુ કાવ્યનો વિષય યર્ષ શકે એમ મનાયું. પણ આમાં ભય પણ રહેલો છે. કુત્રક વિષયનાં કાવ્યો ગાતાં તેમાં કંઈ ખેડું નથી, પણ એવા વિષયમાંથી પણ છવનનું રહસ્ય તો બતાવું જ નોઈએ. કારણ કે 'જે વંતુમાં બેટલું છવનરહસ્ય તેટલો રસ.' આ વિધાન વાર્તાસાહિત્યને પણ લાગુ પડે છે.

ઉપસંહારમાં વ્યાખ્યાતા આજના કવિઓને ઘણી

ઘણી કિંમતી સચનાઓ કરે છે. આ પુસ્તક કવિતાના અભ્યાસીઓને આશીર્વાદરૂપ છે, કવિઓને માર્ગદર્શનરૂપ છે, અને કવિ થવાના કોડ સેવતા યુવાનોને માટે તો માહિતીનો ભંડાર છે. એની - અંદર ચર્ચાગેતા વિષયોનું મૂલ્યાંકન વાચકો જ કરે તે જ હીક છે. હું તો આને ગુજરાતી કાવ્યસાહિત્યનો અદ્વિતીય ગ્રંથ ગણું છું.

છવન અને સાહિત્ય, ભાગ બીજો-લેખક, રમણલાલ દેસાઈ : પ્રકાશક, અર. આર. રોહની કંપની : કિલ્લ રા. ૨-૮-૫૫

આ પુસ્તકમાં સાહિત્યવિષયક લેખો કરતાં બીજા લેખોની સંખ્યા વધારે છે, અને જે છે તેમાંનાં લગભગ બધાં જ ભાષણો. આપણે પહેલાં સાહિત્યવિષયક લેખો જોઈએ.

આ લેખો વાંચતાં આપણને સામાન્ય હાપ એ પડે છે કે લેખક વંતુના સૌંદર્ય જતા લાગતા નથી. તેઓ વિષયની સપાટી પર જ ફરતા હોય એમ લાગે છે છતાં જે કહે છે તે નવીન વિચારોને આકર્ષે તેવું છે. બધામાં 'રંગભૂમિ'વાળો લેખ અભ્યાસપૂર્ણ લાગે છે. રંગભૂમિ પરિવર્તના પ્રમુખપદે આપેલું એ લાખણ છે. સંસ્કૃત નાટકશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો હોય એમ લાગે છે. તેમાં પ્રદર્શિત થયેલી હકીકતો તેમના અભ્યાસની પ્રતીતિ કરાવે છે. પ્રાચીન રંગભૂમિ વિષે તેમણે સુંદર ચિતાર આપ્યો છે અને ભાષણ નિરસ ન થઈ જાય એટલા માટે વચ્ચે વચ્ચે તે દાસ્તનાં છાંંટણું વેરતાં જાય છે. ભવાઈના ગુણદોષદર્શન કરાવતું તેમનું વક્તવ્ય સ્પષ્ટ છે. ભવાઈ સામે તેમણે જે અનુરાગ બતાવ્યો છે તે પોત્ત છે. આમ્યજનતાને આનંદ આપનાર આ સંસ્થા ઘણી જૂની છે. તેના તરફ સમજી દૃષ્ટિએ નહિ પણ સદ્ગુણપૂર્વક દૃષ્ટિએ જોતું નોઈએ. અને તેની કીર્તિનાં ઓસરતાં પાણી અને તેનાં કારણો પણ તેમણે બતાવ્યાં છે. તે જ ભાષણમાં તેમણે વર્તમાન રંગભૂમિનો દત્તિદાસ પણ આપ્યો છે. આ રીતે આખું બાષણ અભ્યાસ માટે યથા ઉપયોગી બન્યું છે.

વર્તમાન રમજૂમિની ખામીઓ જલ્દી તેમણે નિરૂપણે બતાવી છે સાહિત્ય અને રમજૂમિનો સુમેશ કેમ સંધાય તેની પણ ચર્ચા તેમણે કરી છે આ લાક્ષણ વાંચ્યા પછી આપણને તેમના જ્ઞાનનો પરિચય થાય છે લાક્ષણને સંક્ષિપ્ત બનાવવાની કલા શ્રી રમજૂમિના લેખ કરી લાગે છે

સૌથી પહેલો લેખ તે 'સાહિત્ય અને પ્રગતિશીલ પદ્ય' હમણા હમણા આપણે ત્યાં અને બહાર પ્રગતિશીલ સાહિત્યની ચર્ચા ઊપડી છે આમાં તેની ચર્ચા લઘુપૂર્વક કરવામાં આવી છે પ્રગતિ એવે શું એ સ્પષ્ટ કરવામાં લેખકે ખૂબ પાના રોક્યા છે અને પ્રગતિશીલ સાહિત્ય એટલે શું એની ચર્ચા પણ તેમણે સુદૃઢ રીતે કરી છે તેમણે પ્રગતિશીલ સાહિત્યના નમૂના પણ બતાવ્યા છે શ્રમજીવી સાહિત્ય એ કઈ પ્રગતિશીલ સાહિત્ય નથી એમ તેમણે સ્પષ્ટ કર્યું છે અને જે બ્રમ હતો તેને દૂર કર્યો છે

અમુક વિચાર પ્રગતિશીલ છે કે પ્રત્યાષાતી છે તે કાશ નક્કી કરે ? એ ગૂચ તેમણે ઉકેલી નથી તેમ જ કૃતિ પ્રત્યાષાતી છે તે તેમણે દર્શાવ આપી બતાવ્યું હોત તો ફિક થાત તેમણે પ્રગતિશીલ સાહિત્યના જે નામચીંપ્યા તેમ પ્રત્યાષાતી સાહિત્યના પણ ચીંધવાની પધ્ધતિ ગરૂર હતી એથી એ વચોના ભેદ વિશદ બનત તેમની આંખેલી પ્રગતિશીલ સાહિત્યની વ્યાખ્યા મળે અને સંપૂર્ણ લાગે છે

'સાહિત્યનું વાચન આપણને પ્રગતિના તરફ તરફ અભિમુખ કરે, પ્રગતિ સાર્યવવાનું બ્રમ આપે અને આપણા મનુષ્યત્વને ખોલે એવો કાર્મ ખાનિ ઉત્પન્ન કરે તો એવું વસ્તુ પ્રગતિશીલ મંદી શકાય.'

બીજો લેખ તે 'નવનકશા' આમાં નવનકશા શું છે તેની ચર્ચા કરી છે, પણ નવનકશાનો ઔચીત વિકાસ બતાવ્યો નથી તેમ જ નવનકશાનું કષ્ટ કેવું ભેદ્ય છે ? તેમાં સત્ય કેટલું આવી શકે ? નવનકશામાં કલાત્મક કશું ? આ પ્રશ્નો બહુ જ ઝોઝો ચર્ચાયા હોય એમ લાગે છે નવનકશાનું વસ્તુ અને પાત્રોની સારી ચર્ચા કરી દેખાય છે.

'મદામિ પ્રેમાનંદ' વાંચો લેખ સાવ મોળો લાગે છે પ્રેમાનંદ મદામિ છે એટલું જ બતાવ્યું છે તેમાં કઈ જ નવું કશું નથી પ્રેમાનંદની મ્થાને પણ સ્પર્શ કર્યો નથી આખા સમદમ આ લેખ સૌથી વિશેષ મનો લાગે છે-એક વિદ્યાર્થી લખે તેવો લાગે છે

આ ચાલ લેખો પરથી આપણે એટલું તો જોઈ શકીએ છીએ કે શ્રી રમજૂમિના જો મ્થાનપૂર્વક અને અત્યામ પાત્ર લખે તો 'રમજૂમિ' જેવા સુદર લેખો આપી શકે તેમ છે અતિ વ્યવભાષામાંથી પણ થોડો ફાળવ સમય મેળવી આપણને સાહિત્યવિવેક લેખ આપે એમ ઇચ્છીએ

આ લાક્ષણ નીચે તે આખાની તારીખો અને પ્રસંગો લખ્યા હોત તો ફિક થાત

આ સિવાય બીજા લેખો છે ધર્મ પર, પ્રુત્તમ-લવ પર અને ન્યાયમ પર નાજર-એક સમાસીયના ધણે લખે લેખ છે તેમાં નાગર શાંતિની વિશિષ્ટતાઓ બતાવી છે લેખકે જવા-માલીની મુસાફરી કરેલી છે, અને તેને વિશે પણ તેમણે અભ્યાસપૂર્ણ લેખ લખ્યો છે ત્યાંના નૃત્યમાં આર આશો છે તેમ લેખકે બતાવે છે

આવા વિષયો અનેક દૃષ્ટિથી ચર્ચા શકાય છે અને રમજૂમિના તેમની પ્રવાહી શૈલીમાં તેને ચર્ચે છે ધીમે ધીમે વસ્તુવિકાસ કરે છે તે ખૂબી મ્થાનપૂર્વક અવલોકના જેવી છે લેખક પૂર છે કે આશા મળુ છું કે મુજબતના કાર્મ કાર્મ અભ્યાસપ્રિય વાચકોને આ ગ્રંથમાં વાચવા જેવું મળી શકશે 'તેનો જવાબ રૂંદ' મા આપીશ

પીતાંમરસાઈ પટેલ

અવન્ટીનાથ --લેખક પોં કુનીલાલ વર્તમાન સાદ પ્રકાશ મી 'મનનાથ' કાર્યાલય, નગદાવાલ

મખણગી મળપૂત પ્રનિદાસને એ પીઠ અને અભ્યાસી લેખને લાગે વર્તમાન અંગે નોંધને આનંદ થાય છે

વિદ્યાન લેખકના આ પુસ્તકથી એક બીજો આનંદ એ પ્રકારનો થાય છે કે એમણે પોતાની આ પહેલાંની ઐતિહાસિક નવલ 'દર્શનગી રાજેશ્વર' કરતાં આનું વળગુગકન વધુ સારી રીતે યોજ્યું છે. આમાં એક વસ્તુનો તો અભાવ રહ્યો જ છે—વાર્તાવસ્તુને એક સળંગ દોરો નથી મળ્યો. એ સાચું છે કે ઇતિહાસ એ જીવન છે અને જીવન કંઈ 'વાર્તા' નથી. જીવન એ અનેક પ્રસંગોની ઘટમાળ છે, એટલે ઐતિહાસિક વાર્તામાં એક જ પ્રસંગ બધા પ્રસંગોને સાંકળી લેતો હોય તેવું બહુધા સાંભવિત નથી, છતાં વાર્તાકથન તો એવું માગતું જ હોય છે એટલે વાર્તાના કલાકારે એવું સંયોજન કાઢી રીતે કરવું તો જોઈએ. હાખલા તરીકે આ વાર્તામાં 'વિજ્યા' ના પાત્રને પહેલેથી જોવાના કાંઈ પ્રસંગ સાથે વહેવા દીધું હોત (જેમ પાછળથી થાય છે) અને પછી અહીં જે પહેલાં કહ્યું છે તે તેની જૂતકામની દ્રષ્ટિકત તરીકે રજૂ થાત તો વાર્તા જુદા જુદા પ્રસંગોની હારમાળા બનવાને બદલે એક આખી ઘટના બની જાત. આમ ઉત્તરાર્ધમાં વાર્તા જે જોઈ પકડે છે તે જોરા પહેલેથી જ આવત અને વાર્તા ધણી રસિક બની જાત બીજી એક વાત આ વાર્તામાં ખૂબી તે એ કે જોજ કે જે મુખ્ય પાત્ર છે, જેના મહિમાગાન માટે વાર્તાની રચના થઈ છે, તે પાત્ર બિલકુલ સત્વહીન લાગે છે. દત્તકથાએ (અને ઇતિહાસે પણ) જોજ વિષે જે વાતો પ્રચલિત કરી છે તેમાં જોજ કીર્તિચંત્ર લાગે છે.

ત્યાં ત્યાં જોજનાં વચનો તરીકે ચબ્બો કે વાક્યો આવ્યાં છે તે બધાં તદ્દન ફિક્કાં લાગે છે. આ માણસ પોતે 'અવન્તીનાથ' થશે નહીં પણ એને એવો બનાવવામાં આવ્યો છે (લેખક દ્વારા નહિ પણ જોજનાં આનંદનો દારા.) લાગણીક્રમ હતો પણ વિવેકદષ્ટિવાળો અને હૃદયમાં અનુકંષા રાખનારો હતો એટલે સારા સોજનીઓની સલાહને અનુસરીને એણે કાર્યો કર્યાં અને અવન્તીના રાજા નહિ પણ લાડીલો બનીને 'અવન્તીનાથ' બન્યો. પણ જોજ પોતાની મૌલિકતા તો કંપ્ય દેખાડે જ નથી એટલે કહેવું પડે છે કે એવું પાત્રલેખન કાચું જ રહ્યું છે.

વાર્તાના જુદા જુદા પ્રસંગોને લઈએ તો તે પ્રસંગો ઘણા સરસ છે. 'ક્યાં રાજા જોજ અને ક્યાં ગાંધી તપસિ' એ કહેવત આપણે બહુ વહેતી સાંભળી છે. એવા જોજ રાજાના જીવનપ્રસંગો ચમત્ક્રમપૂર હોય જ અને અહીં શ્રી. યુનીલાલ શાહ જેવા વિદ્યાન લેખકને હાથે એ પ્રસંગો આલેખાયેલા હોઈ તેમાં શુદ્ધ ઇતિહાસનું તત્ત્વ લગતાં તે મનોરમન સાથે ઇતિહાસની નિર્મળ દૃષ્ટિનું દાન કરે જ. વાર્તામાં આસ આકર્ષક તત્ત્વ છે સાધુ નીલપટેશ્વરનું જીવન અને તેના પંથની ચર્ચાઓ. એ ચર્ચાઓ ધર્મ-ચર્ચા હોવા છતાં શુદ્ધ નથી, બલકે ધણી રસિક ચર્ચા છે. સદગત શ્રી. રમણભાઈ નીલકંઠે 'રાધના પર્વત'માં 'દર્શન-સપ્રદાય'નું આપણને દર્શન કરાવ્યું હતું તે કરતાં આ નીલપટ-સપ્રદાયની ચર્ચા વધુ રસિક લાગે છે.

અને વાર્તા આપણને ક્યાંય પણ ખૂબ એવાવા કરતી હોય તો તેના ઉત્તરાર્ધમાં. વાર્તાના પ્રવાહ વહે છે, ભાષામાં પણ વધુ જોર આવે છે અને એક એક ભવ્ય ચિત્રો આપણી દૃષ્ટિ સમક્ષ આવતાં જાય છે ત્યારે આપણે જોજ પ્રત્યે પક્ષપાત અનુભવીએ છીએ, આપણું હૃદય ધ્રુજવા લાગે છે કે યુજરાતનો ભીમ-દેવ પડે, તપશ્વરાજ ગણાય પડે, બધા પડે પણ જોજ ન પાડે. અને ત્યારે આપણે ત્યાં પહેળીએ છીએ કે ત્યાં આપણે પાંચીએ છીએ કે જોજ પડ્યો ત્યારે આપણે હતાશ ચર્ચા જઈએ છીએ. પણ ત્યાં તો તુરંત વિજ્યા ચિતારા ઉપરથી સાદ પાડે છે: "ના, અવન્તીનાથ નથી પડ્યો" બીમદેવનો લુચ્ચો મંત્રી ફગ્ન કહે છે કે "અવન્તીના રાજા જોજને આપણે માર્યો છે પણ 'અવન્તીનાથ' તો જીવતો જ છે. અવન્તીના રાજા થવાથી 'અવન્તીનાથ' નથી થવાતું" અને ગણેશ તપસ્ય પણ અવન્તીને પાડ્યા છતાં કંઈ હાથ ક્યાં વિના પાછો પોતાને દેશ જાય છે ત્યારે આપણે હર્ષશ્રુધી છલકાઈ જઈએ છીએ. 'જે રાજ્યને પ્રમ્તને પ્રેમથી વશ કરી છે તે રાજા અમર છે,' એ વિદ્યાન આગળ વાર્તા પૂરી થાય છે.

વાર્તાકલનમાં દોષો હોવા છતાં કહી શકીયું કે આ પુસ્તક બહુમૂલ્ય છે.

અમે પિતૃવર્ના પંચી લે નીરુ દેમણી પ્રક મલ જનની
ફનિયા' કાર્યાવ્ય, નમદાવાદ

જેલજીવનના આપણી બાકાતમાં જે પ્રવાસ પુનર્જા પ્રગટ થયા છે તે નીચે મુજબ આ પુનર્જા એક પ્રાપ્તિ આપણે જાણે છે, એમને જે જે ભાગ જેની જીવન અને જેની જીવન નીચેના પછી જેઓએ અશ્રી આપણે માટેની મોક્ષાવગમના 'જે' નું જીવન અશ્રી આપણે જીવે છે વાતાવરણના આ મુખ્ય તેજ દોષ તેમ જીવન નથી, તેજ તે એવો દેખાય છે કે મનોભાગ નથી ભાગ દમેશાં જે છે, એ વખત જેમાં વર્ષ આવેશને નથી એ દમેશાં જે ને જે છે, ન્યાય માટે લખા માખસને નથી જે ને જે છે અને આ તેજ નિરૂપણ મનુ મુદ્દ રીને વાતાવરણ ને વૃથા છે જીવન જેના અને મોક્ષાવગમના જેનો જીવન એટલું અમે જાણ અને આપણીથી આપણો છે જે એ જે જે મો વખત આપણી સામે મે છે જે જે મોક્ષાવગમ મોક્ષાવગમ ના 'જે' નું જીવન તે આપણે નવ જે વાચવા મે છે

મુખ્યમાં દોષ તો છે, અને બહુ ખાન ખેરે
એવો એ દોષ છે તે ભાષાની એમ્બરના નથી તે
છે વાતાવરણને અનુકૂળતા જેવી જેવી ભાષા લખા
તેવા જેવુંજી તે બધામાં લેખક સંદર્ભ નથી થતા

ଶ୍ରୀମତୀ - ଶ୍ରୀମତୀ ଶ୍ରୀମତୀ ପ୍ରମୋଦା ନାୟକ
ଆଦିତ୍ୟ ମହାପାତ୍ର, ଅଧ୍ୟକ୍ଷ

એક ગુજરાતી પ્રવાસકે (ભાગતી સાહિત્ય સભે)
દિલ્હીમાં 'શોભા' પ્રગટ કરેન જીન ગુજરાતી
પ્રવાસકે (નવચેતન સાહિત્ય મંદિર) એ જ 'શોભા' ને
ગુજરાતીમાં પ્રગટ કરે છે દિલ્હી 'શોભા' ના ગુજરાતી
લેખકે જ ગુજરાતીમાં 'શોભા' નો અનુવાદ કર્યો છે
એ વિગેરેમાં

દિંદિમા 'શોભા' પ્રગ્ન થઈ સારે એવો પૂજ
 વખાળ થોના, એના દોષે પણ બોસાયેના ગુણ
 ગતીમા પણ એ જ મિથિન રહે તે દેખીયુ જ આશા
 તો હતી કે ગુલાની શોભા પોતાના વેશમાં રહી
 પ્રધર્માર્થને આવશે, પણ તેમ થયું નથી ગોખા મુશ

મિત્રાઓથી બંધાયેલ છે પણ તે સમગ્ર ગીને એક
નથી મળ્યા અને નીચાના પ્રમોગને બહુ જ
ગેમના અમલથી ગમત મળ્યા કે 'મોખા' વસ્તુ
એને મધ્ય લાનનું વગરનું નથી દેખાતું અને
મિત્રા નીના પ્રમદ છે તે જગા વિચારી શકે
શોભા પાનનું જ એક ભાષિ મિત્રના બન્યા વ
શોભા પાન નહીં મોડું મોડું વાર્તામાં દાખલ થ
છે અને દાખલ થયા પછી પણ શરૂઆત શરૂઆત
ગદ્ય દાખલ છે કેવી વારતા તે બદલ જ આવ
નથી તે ત્યાં મુદ્દી કે આપણને તેથી જગા માડુ લા
અથ શોભા કે તે જેવી જગા છે તેવી જગાએ અને વ
પણ સમગ્રની તોત તે વાર્તા ખરેખર અનુપમ બની જત
મંદિ વચ્ચેથી પોતાની સવાઈથીથી પાત્રોને જ
સમગ્ર બનાવી રહે છે વિદ્યાર્થી પાત્ર તે આપણ
ધની અનુભવે એવી જગા કે વાર્તાનાયક અનિ
ખરેખર મદ્યુર છે મધ્યા મિત્રાઓ મદ્યુરતા
આવે છે પણ કેવી જગા દાખ પાડી જાય છે
આવી મુદ્દ પાત્રોને ખનનાને શ્રી વચ્ચેથી એ
મુદ્દિત વાર્તામાં મોડાને મુદ્દગતોને એક બહુમત
નવાગર્જન આપણે કરે

કેનાક મહે છે કે શ્રી વસાવડાએ શોભાને
આમ વધારી નેધેએ મારુ મન તેમ કહેવા
માનવ નથી મર્યાદા નીના અને એ બધાને 'શોભા'
જનુ સાથે શી નિરખન છે? અનુભુ અને નીરાની
જાન લગાવરી હોય તો હુદુ જ પરતુ લઈને વધારાય
તે જ પશુ એને એમ ન કહેને કે એ શોભાનો
કિતાર છે શોભા એમનાથી બંદુ હુદી છે કેનાક
એવું મહે છે કે શ્રી વસાવડાએ પહેલાં ગુજરાતીમાં
લખવું ને કે એ દિદીમા નહિ મારુ મન એ વાત
સાથે પશુ ચોતાના મારુ પુગવડા ગણ નથી ગુજરાતી
તરીકેની આજુબી અગ્નિના એમ મહેવા લગવાયે
ખરી પશુ એ તો મિથ્યાભિમાન છે શ્રી હંદિ
વસાવડા દિદીમા જ સારુ લખરો એમની ગુજરાતી
દૂરી વાતાએ દમણ દમણ જ વાચવા મને છે
એને આ અનુવાદમાં મ્યાક મૌલિક ગુજરાતી નેવા
મને છે તે ખરી લાગુ છે કે શ્રી વસાવડા એમ

કરીને ગુજરાતીને વિકસાવી શકતા નથી જે વ્યક્તિ જે ભાષામાં ચોતાને પૂરી રીતે વ્યક્ત કરી શકતી હોય તેણે તેમાં જ વ્યક્ત થવું યથાર્થ છે બીજાઓ એના વ્યક્તિયત્વને અનુવાદિત કરીને બીજા ભાષે ફેરવાવે

‘શૈલા’ના આ ગુજરાતી અનુવાદ વિશે કહેવાનું કે અનુવાદ મોકી લાગે છે હિંદી સોમનાથ જે ભાવ અનુભવેલો તે આમાં પણ અનુભવના મળ્યો છે પરંતુ આમાં જે મોટા દોષો મળી ગયા છે ત્યાંકે મૌલિક ગુજરાતી છાત્ર આની ગર્હ છે, તે પ્રવાહની જરા અતરી લાગે છે અને બીજી ઘણું ઠેકાણે મળે હિંદી શબ્દો અને વાક્યો જેમના તેમ ગહેવા દીધા છે તે અકળામણ કમવનાગ લાખના છે કેટલાય હિંદી શબ્દો (અસખ્ય કહી શકાય, કાગળે કે તેની સખ્યા ગણતા ઘણો કટાણો આવે તેવડી મેઝી એ સખ્યા છે) જેના ગુજરાતી રૂપ સમગ્ર વાચનમાં જ મૂક્યા જોડતા હતા (કાગળે કે હિંદી શબ્દો ગુજરાતી સાથે જગમગ લગતા નથી) તેમને ફૂટનોખા ગુજરાતી અર્થ આપીને સમજાવવા પડ્યા છે, જનાય ‘કિન્નરે’ (મહેરવાન) અને બીજા એ એક શબ્દોના અર્થ તો અપાયા જ નથી આ શબ્દો સામાન્ય વચ્ચે તો યુ પછી કીકે વીકે હિંદી જાણનારે પણ સમજવા માટે શબ્દકોશમાં શોધવા પડે

આ વિચારો અને કહેવાનું મન થાય છે કે શ્રી વસાવણ ગુજરાતીમાં લખે તો પેતે જે એક વિશિષ્ટ સૈબી ઉપર પ્રભુત્વ મેળવ્યું છે તેને જાળવી રાખીને, આ જાણ હિંદી શબ્દોના માગ વિના લખે તો ગુજરાતી ભાષાની તેઓ વધુ સારી સેવા કરી શકે

હસ (હિંદી માસિક-પત્ર)માં રેખાચિત્રક-કાઉન આક પેન સાઈઝ, પૃથ્વિયા ૧૬૦, કિમત રૂપિયા એક

હિંદીના આતમગતીય સાહિત્યને હિંદી દ્વારા હિંદીમાં ફેરવાવના આ બુક્રૂંદ માસિક તો આ રેખાચિત્રક પણ બુક્રૂંદ ૩ જગ પણ અતિ

સથોક્તિ વિના કહી શકાય કે આ ‘ખાસ અંક ગ્રંથ’ કરીને હંસે હિંદીના સાહિત્યજગત ઉપર મહદુપકાર કર્યો છે તામીન, કાનડી, મરાઠી, ગુજરાતી, ગુજાણી, ઉર્દૂ અને હિંદી આટલી હિંદીના સમગ્ર ભાષાઓની વિશિષ્ટ સાહિત્યિક વ્યક્તિઓના રેખાચિત્રો લખાવરાવવા અને તેના અનુવાદની ગોઠવણ કરાવવી એ કામ ખરેખર ઘણું જટિલ અને કઠિન છે હસે એ કામ આટલી સરસ મીત પાર કૃતગીને ચોતાની ચોખ્ખતા અને કાર્યક્ષમતાને પુરાવો આપ્યો છે જેમના રેખાચિત્રો આપવા જોડતા હતા તેવી ઘણી વ્યક્તિઓના આમાં નથી અપાયા એ ખરું છે પણ મર્યાદિત પૃથ સખ્યાએ એમ ન થવા દીધું હોય તે દેખીતું છે જના આમાં ઘણી વ્યક્તિઓના ચિત્રો આપ્યા છે કે જેઓ આપણા દેશની મહત્તાનો ખ્યાલ આપે છે આ ચિત્રો વાચતા આપણને જ્ઞાન થાય છે કે કોઈ પણ દેશમાં હોય તેવા વિકાસો આપણા દેશમાં પણ વિપુલ પ્રમાણમાં છે

જુદી જુદી ૩૮ વ્યક્તિઓના જુદી જુદી વ્યક્તિઓને હાથે લખાયેન રેખાચિત્રો-રેખાચિત્રના વિશિષ્ટ નમૂનાઓ પૂગ પાડી-એ કયાનુ સ્પષ્ટ દર્શન કરાવે છે રેખાચિત્ર-કેના પર એક સ્વતંત્ર લેખ આપી શકાયો હોત તો આ અમની ઉપયોગિતામાં અમત્યનો ઉમેરો થાત

આ અકમાં છ ગુજરાતી સાહિત્યિક વ્યક્તિઓના રેખાચિત્રો આપ્યા છે શ્રી ગમનાગણણ પાંદકે, શ્રી ત્રવેચક મેનાલ્લી, શ્રી લીનાવતી મુનસી, શ્રી ઉમાશંકર જોશી અને કવિ શ્રી ખનગદાગ પૂર્ણ પ્રતિભા સાથે અહીં ચિત્રિત થયા છે, પરંતુ જાણવતા દુખ થાય છે કે કવિ શ્રી નાનાલાલ કવિનું રેખાચિત્ર આવેજનાર શ્રી હોગવાન ઝોદીવાલાએ રેખાચિત્રની વ્યાખ્યાનો કોહ કર્યો છે કવિશ્રીની કાળી બાનુ જ જતાવીને એમને હતર-ખાતીઓ પામે ગુજરાતને જ કાળુ ચીતગીને જના યુ છે ૩૩ની રેખાઓથી દોગાયેના ચિત્ર પાછળ દુગમે થતા જીવનચરિત્રના ગમચિત્ર કરતા વિશેષ કયાની જરૂર

ને લખે છે એવી તવારિખ-રહમ, નેકી, બતાઈની;
ઈન્સાનિયતની એક બાજુ દિલરુખા વાગી રહી.

દિલના દરદની કસોટી, સાચી દિલેરીની મઝા-
આંસુ વિના ? ના, ના અને ખીલ કિતાબોમાંય ના.
અફસોસ, હાય વરાળ, વરસાવે દયા, કરુણા, કૃપા-
જાંડી-જિગરની-દર્દની-વાતો સુણાવે એ સદા.

પાક મહોબ્બતની ભરી લિલ્લત મીઠી આ આંસુમાં
આ દર્દમાં ઈન્સાનિયત મહેકી રહી જાંચી સદા.
રડવું અને સ્મરવું પછી એ આગમાં મરવું બળી
જાંખવું જ તે પ્યાર, રહેવું પ્યારની યાદે જૂરી.

*

અરે પયગામવાહક તુ મજુલના લઈ જાગે,
ફૂલો આ આમુના થોડાં જનેતાના ઉપાલ્યાં જે-
અગર તુએ રહી પડશે, અને સાચે તું રડવાનો-
- ભવે આ ફૂલમાં થોડો વધારો તુંય કરવાનો

જિગરના ખ્વાબના મહેલે કરી છે શાશની મોઘી
જિગરના ધૂપના ગધે રહ્યો છે મહેલ એ મહેકી
અને એ મહેલમાં બાધી કબર તારી સુવાહ્યો મેં
ભલે સૂતો સદા તુ ત્યા જગાડે વેદનાજવાલા
અરે એ જવાબમાં મારે જળી જાવુ સલામત છે
ફિરસ્તા ! ખાકના આસુ તણી આવી કરામત છે હ

“૬૧”

હા એવી હવે પક્તિ માટે હું મી સુ જો બેઠાઈનો ખાળી છું. મે
આર પક્તિઓ આમ લખી હતી

સ્મૃતિમંદિર ન હુનિયામાં હૃદયમાં તે રચાય છે
ઉપર રાહુગારવા મલા ગ્રંથાઈ આમુની આ છે
અદવવા તે તને મારી વિનંતિ એક આખરની
કરીને હું રબ આગ્ર-દબાવો શોકભારથી

કાલીદાસ ઉમાભાઈ એન્ડ સન્સ

આગ-જિંદગી-મોટર-વર્કમેન કંપન સેશન

વિગેરે

: સ્પેશીઅલ એજન્ટસ :

ધી વૉર્ડન ઇન્સ્યુરન્સ કું. લિમિટેડ

- એજન્ટ -

ધી ઇસ્ટર્ન ફેડરલ યુનિયન ઇન્સ્યુરન્સ કું. લિ.

ધી કોનકર્ડ ઓફ ઇન્ડિયા ઇન્સ્યુરન્સ કું. લિ.

ધી ન્યુ ઇન્ડિયા એસ્યુરન્સ કું. લિમિટેડ.

કાલીદાસ ઉમાભાઈ એન્ડ સન્સ: ટંકશાળ-કાળુપુર અમદાવાદ

રેલીશન નં. ૩૪૬૩

મુ'અમમાં રહેવા જમવા માટે આદર્શ સ્થળ:

શ્રી

નારાયણ હિન્દુ લૉજ

પારેખ વાડી, વિકુલભાઈ

પરેલ રોડ, મુ'અમ નં. ૪

ૐ

∴ પવિત્રવહારનું સરનામું ∴

પાનકોર નાકા પો. બો. નં. ૭૩

અમદાવાદ

:: વૈશાખથી ચોથું વર્ષ શરૂ થયું છે ::

'કિશોર' મુંબઈ ઇન્ડસ્ટ્રી કોંગ્રેસમાં તરફથી મંજૂર થયું છે.

'કિશોર' વેસ્ટર્ન ઇન્ડિયા સ્ટેટ્સ કોંગ્રેસમાં સામાજિક માટે મંજૂર થયું છે.

'કિશોર' વડોદરા રાજ્યની વિદ્યાર્થીની કચેરી તરફથી મંજૂર થયું છે.

અનેકવિધ સાહિત્ય અને મુંદર
ચિત્રોથી સમૃદ્ધ, ગુજરાતના
કિશોર વિદ્યાર્થીઓનું માસિક

એકાદશી ભવેલીને બુદ્ધિવૃદ્ધિ
વિષયોનું સામાન્ય જ્ઞાન મળી શકે
એવી સામગ્રી આપતું માસિક

❦

કિશોર

❦

તારી: ૨૯/૦૮/૮૭ કેમ્પરબર્થ મિસ્ટ્રી

આ વકા ર ન

“કિશોર માસિક મને
ખૂબ ગમી ગયું છે.
એટલું જ નહીં કે
વડોદરા રાજ્યનાં પુસ્ત-
કાલયોનું બ્લેક મંજૂર
કરવાની તક મને મળી
હોત તો રાજ્યનાં બધાં
પુસ્તકાલયોમાં ‘કિશોર’
માસિક દાખલ કરી
દીધું હોત. x x
માસિક માટે મારાથી
બનતું કરીશ.”

“x x મને તો એક શિક્ષક તરીકે આ દેશનું બીજું
કોઈ સામયિક નથી આવડતું. પણ બીજા વધુ પડતાં
છીજો કે વધુ પડતાં જ બીર છે, બધાં આ વિદ્યાર્થીને
નોંધે તેવું જ છે. ‘સાહિત્ય-પ્રાકૃતિક’ની યોજનાને
અંગે મેં આપણાં બધાં માસિકો ઠીકઠીક ઉપસાવ્યાં છે,
અને મને તો એમ લાગ્યું છે કે ‘કિશોર’ પાસે એટલું
વૈવિધ્ય છે કે પાંચ સાત વર્ષે કોઈ નવો સંપ્રદાય
નીકળશે તો તેને પોતાના સમકક્ષ નામ ‘કિશોર
પ્રાકૃતિક’ કે એવું જ રાખવું પડશે. એટલા બધા
પાકો તેને ‘કિશોર’માંથી લેવા પડશે. વિદ્યાર્થીઓ
સમજે એવી ભૂમિકા ઉપર એનું લખાણ વિદ્યે છે.
છતાં તેના સાહિત્યગુણ તેણે બરાબર જાણી રાખ્યા
છે, એટલે મને તો આનંદ સાથે મર્ચ પળ થાય છે.
x x x હું તમને સતત રીતે માગતી બનતી બધી
મદદ કરીશ. x x”

“x x એની બાતમાતની
વાનીએ વિદ્યાર્થી-વર્ગની
જુદી જુદી જરૂરિયાતો
અમર ધર્યા પવિત્ર
કરે એમ છે. અને તેથી
આખા વિદ્યાર્થી-વર્ગને
એ પ્રિય થઈ પડશે જ
એ નિઃશંક બાબત છે.
મારા જેવા વિદ્યાર્થી-
શિક્ષકને પણ એમાંથી
ખૂબ ખૂબ રસ અને
આનંદ મળે છે. મને
તો પૂરતી ખાતરી છે કે
તમારું આ નવીન માસિક
દરેક દરેક બાળક નોંધે
પ્રિય થઈ પડશે.”

શ્રી. રાંક

ડી. જી. લાલ રતનજી દેસાઈ (સ્નેહરશ્મિ)

પ્રિન્સિપાલ ઓ. ન. વિદ્યાવિહાર : અમદાવાદ

શ્રી ભાતીયાબાઈ અમીન
વડોદરા

શરદ આબુનાં નવાં પુસ્તકો

પથેરદાળી

જંગ સરમરે જાન કરેલ
આજના કીમિયારી નવલકથા,
ભાગ ૧ એ ભાગ ૨ નો
રૂ. ૨૫ રૂ. ૨૭

ચરિત્ર હીન

નવન સ્વપ્ન કથાઓ આ
નવલકથા પ્રજાદ થતાંજ સમાજ
માં ખળભળાટ મચાશે દેવો.
રૂ. ૩૫

અનુરાધા

સીમાની માટેની અનુરાધા
લલિતપુર આ પુસ્તક સી-હરપુત્રી
આ ૨ સી સ મા ન છે.
રૂ. ૨૭

શુભદા

શરીરપ્રાપ્તિ હૃદયપ્રાપ્તિ
કે રૂ. પ્ર એ મો રી
જા ર પ્ર ર ન વ લ
રૂ. ૨૫

શેષ પ્રશ્ન

સુકત સદ્યાર કે સમજાવેન કે
સમજાવેનમાં આ પ્રશ્નને આજના
રૂ. ૨ મચેલી અદ્ભુત નવલ.
રૂ. ૩૭

દસા

પ્રભાવશાળી સી રસિકતા
પરીચય કરાવતી અપૂર્વ નવલ
રૂ. ૨૭

બંડી દીદી

દેવદાસ વાંચી આંખમાં આંસુ વળ્યા
બંડીદીનાં કશ્ચોત પાદપરથી કીડે.
રૂ. ૧૫

દરેક

એ ન. એ મ. ઠ કકે ર તી કંપની

જુ ક સે લ ર્ષ અને પ બ્લી ય ર્ષ
૧૪૦, પ્રી-એસ સ્ટ્રીટ, સુબહ, ૨

શરદબાબુનું નવું પુસ્તક

શ્રી. શરદચંદ્રચટ્ટોપાધ્યાયન

શુભદા

મૂલ્ય રૂ. ૨૫ ગાંઠી.

શરદબાબુની આ નવલકથા શુભદાને વાર્તાપ્રવાહ જાણે અને વેગવાન છે. અને એટલે જ એને એક ગાંઠે વાંચી નાખવાની તત્પરતા મળે છે. આતુરતા સુંદર ને સફળ થયો છે. હાલનાં અંજાવાતની રહસ્યે અજુમતી શુભદા ખરેખર એક કેરળ કથા છે.

એ. ન. એ. મ. ઠાકરની કંપની

૧૪૦, શ્રી. એ. મ. રૂ. ૮,

શરદબાળુની કાંતિકારી નવલકથા

પ્રથમ દાખી

ભાગ ૧

રૂ. ૨-૮-૦

પ્રથમ દાખી

ભાગ ૨

રૂ. ૨-૦-૦

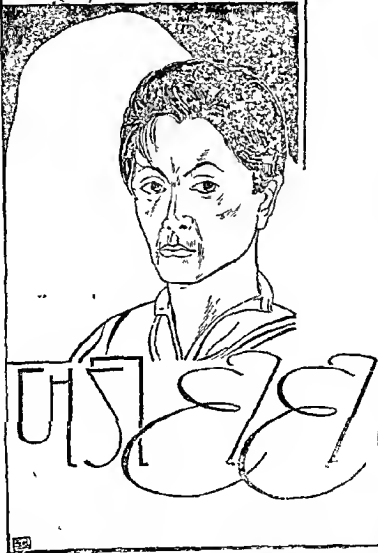
શરદબાળુ આ નવલ પ્રગટ થતાં જ ગાળ સરકારને તેમાં વિદ્રોહની
ગંધ આવી અને આ પુસ્તક બંધ થયું. શરદબાળુનાં ઘણાં પુસ્તકો હાલ
વાંચ્યાં. પરંતુ આ પુસ્તકમાં હાલે શરદબાળુનાં રાજકીય વિચારો ભાવુવા મળશે.
વાર્તાની અંદરના પ્રેમ પ્રસંગો અને વાર્તાના અંત વચ્ચેને દીગમ્ભ કહે છે.

શરદસાહિત્યનું સર્વોત્તમ પુસ્તક

બી. ડી. દી. દી

મૂલ્ય ૩૫. ૧૦૦

શરદચંદ્ર યજ્ઞપાઠ્યાય

આ પુસ્તકની વાર્તાને વાચ્યા પછી મળી ચૂકી છે. ન્યૂ થીએટર્સે આ પુસ્તકનું બિલપટ ઉતારી શરદબાણુના આ પુસ્તકસત્રની કેદ કરી છે આ પુસ્તકમાં શરદબાણુએ પોતાનું અપૂર્વ કલાવિધાન બતાવ્યું છે તેમજ આ પુસ્તકનો કટુભાવ વાચકને રડાવનારો છે

• આધ્યાત્મિક • સામાજિક પુસ્તકો

સંગીત • રાસગરબા • આલગીતો • વ્યાપારોપયોગી

અભિનવ સંગીત

(ભાતખડેની પદ્ધતિનું) મહત્ત્વ ને વાદ્યો સંગીત
સીખના પાઠેનું ની જિજ્ઞાસુ સર્વેષ્ઠમ પુસ્તક
૩૧. ૧૧

રાસ રજની

મમતવાળી મદદ વીસમા આ અપૂર્વ
પુસ્તકમાં ગળ્યા ઉપરાંત મસ ૪૪
૩૧. ૧૧૧

ટાંકીઝ ગાઈડ

ગંગિમાના વાક્યિય શાસ્ત્રોના મોક્ષન આપતું
હાથોનીતમ સીખના પાઠેનું નવું પુસ્તક
૩૧. ૨૧

બાલ બંસરી

ગાત્રોને આનંદ આપનાર ગાયત્રીના
આ પુસ્તકમાં નેપાલેસ બાળકોના
૪ આના

રાસ નન્દિની

૫૬ ના રે ૬૦ ૨૫ થ મેલા
સોક્રિય મમ્મુ ઉત્તમ પુસ્તક
આઈ આના

ચાલો ગાઈએ

નાચના તે ફૂલો એક ધનનના ૫ પદો
માટેના મહેલા ને મુદ્દા ગાયત્રીને
૪ આના

વ્યાપારી નામું

લાખો રૂપિયાનો ફાઈલ મેળવના ત્યા
નામની ૫૫ મારી આરીધુરી ગળ્યાનું
દરેક પદો માટેનું સર્વોત્તમ પુસ્તક
૩૧. ૨૭

વ્યાપારી હિસાબ

દરેક પદના હિસાબની ગળ્યાની
ફાઈલ ત્યા દિશાની મમતની પાકળ
આદિની ૫૬૫ પદોના પુસ્તક
૩૧. ૨૭

દેશની માયા

દેશના ૫૫૫૫૫ દરેક ૫૬૫૫૫૫
આત્મિકતા અન્ય વાચકો ને
૩૧. ૨૧

રો હીણી

આપાછક પુસ્તકમાં આ પુસ્તકના
રજાવ ગળ્યા ૬૬૫૫૫ ૫૬૫૫૫ સાથે
૩૧. ૨૭

મૃત્યુ ને પરલોક

દિશામાં આ પુસ્તકની મેળ આગત નીચી
મુદ્દો ને મમતનીમાં આ અપૂર્વ
૧૦૫ ૫૬૫ ૫૬૫ ૫૬૫ ૫૬૫ ૫૬૫ ૫૬૫
૩૧. ૩૭

રાસ રશ્મિ

આ જિજ્ઞાસુ આ પુસ્તકમાં
સોક્રિય મમ્મુ આ રે
મે ૨ ૨ ૨ ૨ ૨ ૨ ૨
આઈ આના

નવાં હિટેકટીવ પુસ્તકો

સોનેરી સંહુક મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦

અનેક બેલ્લભી તેમજ અદ્ભુત
ચેત્ત્વિય પ્રસંગોની ભરપૂર પુસ્તક

સફેદ શયતાન મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦

દિવ પ્રમાણવાર તથા વાર્તાઓ આસ
થળી આ તેજ પ્રસંગોનાં નવું પુસ્તક

મધરાતની મહેમાન મૂલ્ય રૂ. ૨-૧-૦

ગદ્યનાક સાદમોર્ન આ પુસ્તક ખુબી
પ્રેમીય પદ્યોની ભરપૂર છે

હિટેકટીવ દેવેન્દ્રનાં પરાક્રમો મૂલ્ય રૂ. ૩-૮-૦

દેવેન્દ્રનાં દેવેન્દ્રનાં પ્રસંગો આ અદ્ભુત
પરાક્રમો સાચાં દેવેન્દ્રનાં નામે છે

ભેલી જાસુસ મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦

સુધા નામે અત્યંત સાદમો મિત્રી
જાસુસી રમણીયા દેવેન્દ્રનાં પ્રસંગો

હિટેકટીવ દેવેન્દ્રનાં સાહસો મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦

દેવેન્દ્રનાં સાહસો આ અનેક બેલ્લભી-
વાળા અદ્ભુત પ્રસંગોનાં નવું પુસ્તક

અન્ય માળાનાં

પોલીસ

૭૬

નવાં બહાર પડેલાં પુસ્તકો

પથેરદાસી ભા. ૧ ૨	શરદ પાણી	૩૧. ૪-૮ ૦	ભેરી જામુસ	૩૧. ૨-૮ ૦
ચરિત્રાલીન	"	૩૦ ૩-૮ ૦	કીરકીય કેવેલના સાહસો	" ૨ ૮ ૦
મુખરા	"	૩૦ ૨-૮ ૦	કીરકીય રંગે દ્રવાં પરાકેમ	" ૩-૮ ૦
આનુરાગ	"	૩૦ ૨-૦ ૦	લાલાદેવી	" ૨-૮ ૦
શ્રેષ્ઠ પ્રશ્ન	"	૩૦ ૩ ૦ ૦	મારી તોંધપોથી	" ૧-૮ ૦
પ્રતા	"	૩૦ ૨-૦ ૦	કિલિજ	" ૨ ૮ ૦
બહીરીરી	"	૩૦ ૧ ૧૨-૦	ચેમતું પચિલામ	" ૨-૦ ૦
શોહીલી	"	૩૦ ૨-૦ ૦	પ્રત્યક્ષ	" ૧-૮ ૦
મહાકવિના ઇન્દ્રજીવ	"	૩૦ ૧-૮ ૦	સંચય કાવ્ય મરિતા	" ૪ ૦ ૦
મૃત્યુ ને પરસોક	"	૩૦ ૩-૦ ૦	ઈર્ષી કા-મોનીયમ દીયક	" ૨-૮ ૦
દેશની માયા	"	૩૦ ૨-૮ ૦	જાગદેવી માવજત	" ૨-૦ ૦
બાપારી નામુ	"	૩૦ ૬-૦ ૦	અવકાશના વાંદરાં	" ૦-૬ ૦
બાપારી હિમાળ	"	૩૦ ૨ ૦ ૦	પોચાના પરાકેમ	" ૦-૬ ૦
ગુનીના શ્રાવ. એમ. એ.	"	૩૦ ૦-૧૨-૦	મુખ મહા	" ૦-૬ ૦
દોકીઝ ગાઈડ	"	૩૦ ૨ ૮ ૦	સરેલી વાતો	" ૦-૬ ૦
રામ રજની	"	૩૦ ૧-૧૨-૦	જાગદ ચાંદકા	" ૧ ૦ ૦
રામ રહિમ	"	૩૦ ૦-૮ ૦	મુજરાતનાં લુનાં ગીતો	" ૦-૮ ૦
રામ નગીની	"	૩૦ ૦-૮ ૦	ખાલમ સદી	" ૦-૬ ૦
આલમનય સંગીત	"	૩૦ ૧-૪ ૦	ચાલો ગાઈએ	" ૦-૬ ૦
કમાલ કડકા બકામ પાણી	"	૩૦ ૧-૧૨-૦	મુકિત	" ૧ ૮ ૦
દુર્ગેશનદીની	"	૩૦ ૨-૮ ૦	પીશાચની પ્રતીમા	" ૧-૮ ૦
વાસ્તવ્યના કામચંદ	"	૩૦ ૫-૦ ૦	ભયકર પાંચપો	" ૧-૮ ૦
મરીબની શુદ્ધિકરની	"	૩૦ ૩-૮ ૦	રસમય કલ્પાલીંગો	" ૦-૬ ૦
ભા. ૧ ૨	"	૩૦ ૩-૮ ૦	ચાલો ચાલો	" ૦ ૬ ૦
ભાતીય હામત્ય જીવન	"	૩૦ ૨-૮ ૦	દુર્ગનાં જામ	" ૦-૪ ૦
ઈર્ષ્યની ઈસાઈ	"	૩૦ ૧-૮ ૦	વાઘપુની જોડમાં	" ૦-૬ ૦
કોનેરી સંદેહ	"	૩૦ ૩ ૦ ૦	પથ કથાઓ	" ૦-૪ ૦
મદદ મથાન	"	૩૦ ૩-૦ ૦	ચાલો રમીએ	" ૦-૬ ૦
મધરાતની મદમાન	"	૩૦ ૨-૮ ૦	અમાનં ગીત	" ૦-૬ ૦
			રામ કેપિલા	" ૦ ૬ ૦

એ. ન. એ. મ. ઠક્કરની કંપની

શુ ક સે લ સ્ અને પ બ્લી શ સ્

૧ ૪ ૯, પ્રી ત્વે સ ર્દી ૮, સુ જ ઇ નં બ ર ર

પં કો મ ચં દ્ર ચ દો પા દ્યા ચ ર ચી ત

એ નવાં સુંદર પુસ્તકો

દુર્ગેશનન્દિની

(મહામયંદ્ર ચંદ્રોપાધ્યાય)

વહેમાતરમ્ રાજ્જીતનાં અમર સર્જકની એ અણુમુલ કૃતિઓ.

દુર્ગેશનન્દિની

મૂલ્ય રૂ. ૨૦

કપાલકુંડલા

મૂલ્ય રૂ. ૧૦

એન. એમ. ઠક્કરની કંપની

૧૪૨, શ્રીજીવ ઝોડ, સુભદ્રા, ૨

સવાજમ રૂપિયા પચીસ

આ વર્ષે અમે એક નવીન યોજના નક્કી કરી છે. અમારા હેતુવાળે માલુમ એક જે નહિ, પણ ત્રણ ચાર પ્રવૃત્તિઓનું સવાજમ ભરતા હોય છે, અને હેતુવાળે તે આ સઘ તરફથી 'પ્રગટ થતું દરેક સાહિત્ય વસાવવા હવે છે. આ સૌને મળે અને નક્કી કર્યું છે કે નીચેની સાત પ્રવૃત્તિઓનું 'સવાજમ એ સઘે જ લઈ લેવું, અને તેમા એમને સારી પેઠે વળતર આપવું.

એ જાણવું જરૂરી છે કે મૂળમા અમારી પ્રવૃત્તિઓના સવાજમો જ છટકે કિંમત કરતા પણ મળી જાય છે એ જોખમથી પણ અમે આ વળતર આપીએ છીએ

સાત પ્રવૃત્તિ

અંગલિ પ્રથમાણા : પાઠા પૂઠાની ચાર મૌલિક નવલકથાઓ
મૂળ સવાજમ રૂ. ચાર

આરોગ્ય પ્રથાવલિ આરોગ્યવિષયક આઠ લેખ—પુસ્તકો
મૂળ સવાજમ રૂ. ત્રણ.

ભૂમિ (માસિક) : માહિત્ય અને સંસ્કારનું ભરપૂર વાચન
મૂળ સવાજમ રૂ. પાંચ

નવરચના (,,) : નિવૃત્તિવનના પ્રશ્નો - અર્થેતુ વાચન
મૂળ સવાજમ રૂ. અઢી

વિશ્વસાહિત્યમાળા : જગતસાહિત્યની ચાર ઉત્તમ નવલકથાઓ.
સારી કિંમત રૂ. છ

ચિંતન પ્રથાવલિ : લઘુ, રાજકારણ, સાહિત્ય અને ઇતિહાસના
ચાર ગ્રંથો. સારી કિંમત રૂ. છ

અરુણ પુસ્તકમાળા : બાળ-ક્રિયાઓને રસ આપતી બારમી સોળ
પુસ્તિકાઓ સારી કિંમત રૂ. ત્રણ

આ રીતે એ કુટુંબમા બાળકો, મિત્રો, જુવાનો, પ્રોફેસર, ઓળખ-વગેરે સૌને આપુ વર્ષે ભરપૂર પાવન આપવા તમામ છત્રીસ પુસ્તકો અને દર મહિને જે હજારો ગ્રંથો-વાર્ષિક રૂ. પચીસમા મળશે તેનું મૂળ સવાજમ લગભગ ત્રીસ રૂપિયા થાય છે અને જમરુ કિંમત તમામ આવી રૂપિયા થાય છે

ભારતી સાહિત્ય સંઘ : પો. બો. નં. ૭૩ : અમદાવાદ

રાજકોટ-સત્યાગ્રહ

આજ મુઘીના ઇતિહાસની રોમાંચક કથા

અત્યંત મૂલ્ય

અને

લોકભોજ્ય શૈલીમાં

લખાયેલું

૩૦૦

પાના

નું

દળદાર પુસ્તક

સ્વાયમર્સ

માધ -

ઘેર બેઠાં

માત્ર

૮

આનામાં

એક મામટી નમો

૪ મામવારને અમળવારમાં

માત્ર ૭ આનામાં

પ્રેમપરિપાતકની જગ્યાએ ભણી પાછા બાંહે બેઠો
માલી પડ્યા તે પ્રભુમુખ મારો દેખાવા દાને બેઠો

કાગળ : ભાગતી માહિત્ય સંઘ . પો. બો. નં. ૭૩ . પાનકોટ નાકા . અમદાવાદ

વર્ષ ૯

જુલાઈ ૧૯૩૯

અંક ૧

• સંપાદક •

મોહનલાલ મહેતા • ઈશ્વરલાલ દવે
કાન્તિલાલ શાહ • હરછવન સોમૈયા

આ અંકના લેખકો •

કિશોરલાલ મણિવાળા • પૂમકેતુ • નોખવ • હરછવન સોમૈયા •
અબાલાવ પુસલ્કી • દાદા હરયાળ • કુમરશી સપટ • વિભૂતિ
ભૂશણ અદોપાધ્યાય • કાન્તિલાલ શાહ • મોહનલાલ • મૂળજી ખારડ •
જ્ઞાનરામ ઉપાધ્યાય ।

સંચાલક • ભારતી સાહિત્ય સંઘ • પો. બો. ૭૩ • અમદાવાદ

લાઘવ, હાસ્ટોન તથા વંધારે કલરના હાથકલાસ...
 ખેલોક ડીઝાઈન તથા સિને-સ્લાઈડ

અમદાવાદ
 ભારતી સાહિત્ય સંઘના પ્રકાશનોના દરેક ખેલોક અમે ખનાવીએ છીએ

૨ ન ૩૧૯૦૫ ન વું ઠે કા છું નોં ધી લે શો ૭ ૩. એસ 'સા'.

૨
૬
વા
ત
થા
જ
મ
વા
ની

સ
ગ
વ
દ
મા
ટ
જ
જી
વું

૩ ૧૭/૧૭૮ હોર્નબી રોડ, બોરીવંદર દ્રામટીનીંગ પાને,
 લાટિયા હાથમુલની બાજુમાં
 ફોન : ૩૫૭૬.

કાલિદાસ ઉમાભાઈ એન્ડ સન્સ

આગ-જિંદગી-મોટર-વર્કમેન કંપન સેશન

વિગેરે

: સ્પેશીઅલ એજન્ટસ :

ધી વોર્ડન ઇન્સ્યુરન્સ કું. લિમિટેડ

- એજન્ટ -

ધી ઇસ્ટર્ન ફેડરલ યુનિયન ઇન્સ્યુરન્સ કું. લિ.

ધી કોનકોર્ડ ઓફ ઇન્ડિયા ઇન્સ્યુરન્સ કું. લિ.

ધી ન્યુ ઇન્ડિયા એસ્યુરન્સ કું. લિમિટેડ.

કાલિદાસ ઉમાભાઈ એન્ડ સન્સ: અમદાવાદ ટકશાળ-કાલુપુર

સીરિયલ નં. ૩૪૬૩

મુખ્યમાં રહેવા જમવા માટે આહર્શ સ્થળ:

શ્રી

નારાયણ હિન્દુ લૉજ

પારેખવાડી-

વિદ્યુતભાઈ પટેલ રોડ, મુખ્ય નં. ૪

અમિ

પ્રમખ્યવહારનું સરનામું

પાનકેર નાકા પો. ઓ. નં. ૭૩

અમદાવાદ

નવાં પ્રકાશનો

પુસ્તક	લેખક	સાફી કિંમત (૨. ખ. છુદ્)
ધરતી	[નવલકથા] નીરુ દેસાઈ	૧-૨-૦
બંધન અને મુક્તિ	[નવલકથા] 'દર્શક'	૧-૮-૦
મુસ્તફા કમાલ	[જીવનચરિત્ર] કાન્તિલાલ શાહ	૧-૨-૦
પહેલું સુખ	[આરોગ્ય અંધાવલિ] રમણલાલ એન્જિનીયર	૦-૪-૦
ખોરાકની પસંદગી	[" "] " "	૦-૪-૦
કસરત, મહેનત અને રમત	[" "] " "	૦-૪-૦
હલેજના રોગો	[" "] " "	૦-૬-૦
નિસર્ગોપવાર અને જલોપવાર	[" "] " "	૦-૪-૦
ભાગ ૨ નો		
'રંગરંગ વાદજિયાં'	[બાળકાવ્યો] સુન્દરમ	૦-૨-૦
અંકરાચાર્ય	[બાલ-જીવનચરિત્ર] હરજીવન મોમૈયા	૦-૨-૬
નાનાં છોકરાં	[બાલવાર્તા] ચારુદત્ત	૦-૧-૬

થોડા જ દિવસમાં પ્રગટ થશે

પુસ્તક	લેખક	સાફી કિંમત (૨. ખ. છુદ્)
પતન અને પ્રાયશ્ચિત્ત	[નવલકથા] વિવેનાથ મગનલાલ ભટ્ટ	૧-૧૪-૦
ગુલામીની શૃંગાર	[સત્સંખ્યાત્મક] ધનંતર એટલ	૧-૧૪-૨
પ્રવાસપત્રો	શમભાઈ
ભગતા રેલો	[નવલકથા] મોપાન

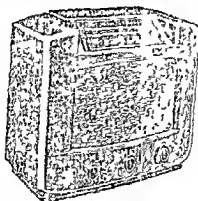
ભા. ૨ તી સા હિં ત્ય સં ધ

પાનકોર નાકા : પો. બો. નં. ૭૩ : અમદાવાદ

૭ દેવકરાણ મેન્શન : પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : મુંબઈ-૨

PHILIPS RADIO

દુનિયાભરમાં
ફિલિપ્સ રેડીઓ
અબેડ છે.

અને તેથી જ
હિંદુસ્તાનમાં
હબરો ફિલિપ્સના
રેડીઓ-સેટ
વેચાય છે.

ફિલિપ્સ
રેડીઓ

વધુ માટે મળે:—રીલાયેબલ રેડીઓ હાઉસ
પ્રોપ્રાયટર: કાન્તિલાલ શાહ એન્ડ કું.
પાટડી દરબાર કંપાઉન્ડ, પાંચકુવા દરવાજા બહાર-અમદાવાદ

* રેડીઓ હુષ્કી આપવામાં આવે છે
* રેડીઓને લગતું વિષેની કામ સંતોષકરક રીતે બાજબી દરે કરી આપવામાં આવે છે.

સળેખમ ?

(Registered)

સળેખમ ??

સળેખમ માટે દવા ઢીંચવાને બદલે નાક પર થોડુંક
“અમૃતાંજન” મસળો તે તુરત રાહત આપે છે.

અમૃતાંજન

ખીડાકરક સળેખમ મટાડે છે.

:: દરાજનો મલમ ::

સર્વે ભાતની દરાજ અને પુલ્લીની માટે બરોગાવાન અને નિષ્ફળ ન
તાજ એવો દવાજ નક્કાર લગાડવાથી સંતોષ નાખે શાય છે.
એક એકન્દો: સિંધ અને બલુચિસ્તાન માટે
મહમદઅલી સુલ્તાં સુલ્તાં મારવી
ચેરીય શેડ: કરાચી

મુબઈ: અમૃતાંજન લિમિટેડ: મદ્રાસ

ભારત વસ્તુ ભંડાર

અમદાવાદ, નડિયાદ, આણંદ અને ડોહરાના સામાન્ય ગ્રાહકોએ તથા શુક્રસેલરોએ નીચે લખેલી કાર્ડ પથ્ય પ્રવૃત્તિ માટે આ ભંડાર સાથે વ્યવહાર કરવો. તેઓ આ ગામો પૂરતા ભા. સા. સંઘના સોલ એજન્ટ છે.

‘અંજલિ’ અંથમાળા

આરોગ્ય અંથાવલિ

ભૂમિ (માસિક)

નવરચના („)

બાલમગ્નત (પાસિક)

વિશ્વસાહિત્યમાળા

અરુણ પુસ્તકમાળા

ચિંતન અંથાવલિ

નૂતન અંથાવલિ

શિષ્ટ સાહિત્યમાળા

લોકશિક્ષણ અંથમાળા

નવસર્જન ગ્રંથાવલી

ભારત વસ્તુ ભંડાર
રમકડાં મારકેટ : અમદાવાદ

એજન્ટો માટે

અમારી નવ અંથમાળાઓ અને બે માસિક પત્રોની એજન્ટ્સી લેવા ઇચ્છા રાખનાર નીચેની વિગતો લક્ષ્યમાં રાખે એવી વિનંતિ છે :

1. જે ગામ માટે ‘સોલ એજન્ટ’ની અમે જાહેરાત કરી હઈએ તે ગામ માટે પત્રવ્યવહાર ન જ કરે.
2. જે ગામ માટે અમે ‘સોલ એજન્ટ’ની જાહેરાત ન કરી હોય, માત્ર ‘એજન્ટ’ની જાહેરાત કરી હોય, તે ગામમાં એકથી વધુ એજન્ટને પણ કામ મળી શકે એવા સંભવ હોય તો જ પત્રવ્યવહાર કરે.
3. જે પોતાના કામની મોખમદારી માટે કોઈ ગૃહસ્થની લેખિત ખાતરી ન આપી શકે તો તે પત્રવ્યવહાર કરે જ નહિ.
4. પોતાના ગામ કે પ્રદેશ માટે સોલ એજન્ટ્સોની માગ્યો કરનારે કેટલું કામ થશે તેની ખાતરી આપવી જ મોઈએ.

ભારતી સાહિત્ય સંઘ

પો. બો. નં. ૭૩

અમદાવાદ

તમારા દરરોજના ઉપયોગની વસ્તુઓ

ધી

તાણું અને ચોખ્ખું ઘી, તેલ અને ખાંધી બતના
મસાલા લેવા માટે અમને મળે અથવા ફ્રેશ કરે

તેલ
મસાલા

ખાસ ગોંડલનાં આખાં મરચાં અને

ફ્રેશ નં

૩૪૪૪૫

અથાણામાં વાપરવા લાયક એ જ મરચાંનાં ખોખાંનો ભૂકો
હાથે તૈયાર કરેલો અમારે ત્યાંથી તૈયાર મળી શકશે

ક્યાંથી
લેશો ?

સોમચંદ નારણજી રાજકોટવાળા
૬૪, કલબાદેવી રોડ, કસારા ચાલ, ખડેલે માળે, રૂમ નં ૩૬

મુંબઈ ૨

માટુંગામાં સ્વચ્છ અને સ્વાદિષ્ટ
ભોજન ક્યાં મેળવશો ?

ન્યુ આર્ચ બોર્ડિંગ હાઉસ

મહાવીર બિલ્ડિંગ

માટુંગા

(જી. આર્ચ પી)

—પધારો ને ખાતરી કરો—

सर्वोदय

[गान्धीमत के अनुसार जीवनस्पर्शी सब विषयों की चर्चा करनेवाला हिन्दी मासिक]

सम्पादक—काका कालेलकर : दादा धर्माधिकारी

साहो पाशु अद्भुत प्रयोग

आमणा केवी कुदरती वस्तुतो प्रयोग

करी तमारा शरीरने दुमेश भाटे

सुदृढ बनावतुं होय, स्मरण-

शक्ति ताळ करवी होय तो

संपूर्ण भाडिती भाटे

आज न भणे

अथवा क्षणे—

वदलभराम वैद्य

धन्वंतरि भवन

आकाशेठना हवा पासे

अभहावाह

जिसमें निम्न सज्जनों के भी लेख आते हैं—

गान्धीजी, श्री राजेन्द्र बाबू, किशोरलालभाभी मशहूरवाला (अध्यक्ष, गान्धी सेवा संघ), डा पट्टाभि सितारामय्या, विनोबाजी, जे सी. और भारतन कुमारय्या, सतीशचन्द्र दासगुप्त, डॉ. मणुलचन्द्र घोष, आचार्य जायदेकर, जयप्रमदास दौलतराम, जी. रामचन्द्रन, निर्मल कुमार शर्मा, मरहरिभाभी परीय, मंगनभाभी देसाओ, कविवर मंथिली शरणजी और सियाराम शरणजी आदि।

(हर महीने पहली तारीख को सर्वोदय कार्यालय, वर्धा से प्रकाशित होता है ।)

मूल्य—जेक अंक छह आना

वार्षिक मूल्य—देश में रु ३; प्रत्यक्ष में रु. ३॥, विदेश में ६ शिलिंग या १-५० डॉलर

पता

सर्वोदय कार्यालय : पनाजवाडी : वर्धा
(मध्यप्रान्त)

અમારી મુંબઈ-શાખા

મુંબઈ શાખાનું સરનામું અને વ્યવસ્થા બદલાયાં છે. કાર્યકરો પણ બદલાયા છે, એટલે અમારી પ્રવૃત્તિઓને લગતો કોઈ પણ પ્રકારનો વ્યવહાર નીચેના સરનામે કરવા વિનંતિ છે.

ભારતી સાહિત્ય સંઘ

પ્લોટ નં. ૭ : દેવકલ્પ મેન્સન

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : મુંબઈ : ૨

મુગંધીથી ભરપૂર

જલકુમારી બ્રાહ્મી તેલ

વા
પ
રો

જે આંખ અને મગજને ઠંડક આપી પાળતે વ્યારે છે

રોડીસ્ટ : ચાંપશી નરશી દવાવાળા : પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : મુંબઈ ૨

જરૂર વાંચો અને ઠેકાણું નોંધી લો

અમારે ત્યાં

દરેક જાતની દેશી તથા વિલાયતી દવાઓ

સુગંધીધાર તેલો બનાવવા માટે

હાઈકલાસ પરફ્યુમ્સ

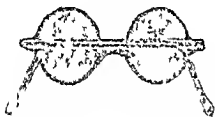
ખરા પેગલ

તથા

પ્રેસિડન્ટ ગ્લાસીઝ

ના

ચરમા

આખ તપાસી નખર મફત કાઢી મનપસંદ ફેબ્રિકા
તૈયાર કરી આપવામા આવે છે, તેમ જ ચરમાને લગત
રિપેરીંગ કામ ક્ષિપ્રત બાવધી કરી આપવામા આવે છે

દરેક જાતના લાવ માટે

છેલ્લી શોધ સુજખનો ઉત્તમ ઉપાય

જોન્સ

એચ્યુ સ્પેસિફીક

... વાપરો ..

• શોલ જોન્ટ •

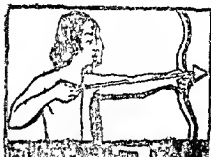
માતરવાલા જે. સી. પરીખ

પરફ્યુમરી દવાઓ તથા ચરમાના વેપારી

ત્રણ દરવાજા : અમદાવાદ

સ્ટોરીસ્ટ-પાર્શ્વ એન્ટ કુ. ર. ડીકવાયેલી : અમદાવાદ

દરેક દવાવાળાને ત્યાંથી મળશે

ગાંધી

કુમારમાળા

તેર વરસની ઉપરનાં બાળકો માટેનું

ખાસ શૂરાતન-સાહિત્ય

૧ ગોરીલાનો પ્રેમ	૦-૮-૦
૨ પૂછડિયાના પ્રદેશમાં	૦-૮-૦
૩ શિકારિકા	૦-૮-૦
૪ ગેબી સ્ટિ	૦-૧૦-૦
૫ ગેબી સ્ટિ	૦-૧૦-૦
(પાકુ પકુ ને બાળ ગેબી)	૧-૮-૦
૬ શિકારિકા-૨	૦-૮-૦
૭ ચાંદા પર ચઢાઈ	૦-૮-૦
૮ આફતે મર્દી	૧-૦-૦
૯ માતના પંજમાં	૦-૮-૦
૧૦ ચિણ્ગારો	૦-૧૨-૦
૧૧ લટુ	૦-૧૦-૦
૧૨ ગ્રહટની ચોધમાં	૧-૨-૦

-આધારિક શાળાઓમા ઇનામ માટે અનોડ-

દરેક પુસ્તકબંધાર વેચે છે

ગાંધી સાહિત્યમંદિર : સુરત

વર્ષ ૯ : અંક ૪

જુલાઈ ૧૯૩૯

ભિર્મિનું લવાજમ : દેશમાં ૫-૦-૦ બ્રહ્મદેશમાં ૫-૮-૦ પરદેશમાં દસ શિલિંગ
છુટક એક નકલની કિંમત ૦-૮-૦

અનુક્રમ

આપણી સ્વરોજમાત્રા	શ્રી. મોહનલાલ	૨૬૧
જિઘૃષ્ણો ઉપાય	શ્રી. ઇ. સી. કપૂર	૨૬૪
સમાજ અને કાયદો	શ્રી. ભયેશ્વરભાઈ મ. ઉપાધ્યાય	૨૮૮
અહિંસા કે શાન્તિ ?	શ્રી. ડિયોરલાલ મચરવાળા	૩૧૧
મેઘમહોત્સવ	શ્રી. વિભૂતિભૂષણ બ. દોષાધ્યાય	૩૧૩
રાગતું મૂળ અને તેના ઉપાયો [ચર્ચા]	શ્રી. અંબાલાલ પુરાણી	૩૨૬
હિંદુ ભવિષ્ય સામાજિક વિજય	શ્રી. લાલા હરદયાળ	૩૩૩
દેવધરયાત્રા	શ્રી. શાન્તિલાલ શાહ	૩૪૦
પરાજય	શ્રી. ધૂમકેતુ	૩૪૭
પતન પામતા એક આર્યશબ્દનું દર્શન	શ્રી. હરજીવન સોમૈયા	૩૫૬
હિંદની રેલવેઓ	શ્રી. કુંભરશી ધરમશી સંપટ	૩૬૩
મારી ભેવદૂશી, ચાલાકી કે લાચારી ?	શ્રી. સોપાન	૩૭૨
ગિલ્તુભરખે અંજલિ		૩૭૫
અવલોકન		૩૭૬

કાવ્યો અને મુદ્રાકો

એક સ્થિતિ	શ્રી. સ્વપ્નપ્રજ્ઞ	૩૦૪
આમ કપ્રસ્તાનમાં રચેલી પંક્તિઓ	શ્રી. મૂલજી ભીમજી બારડ	૩૦૫
કદીય વદશો નહિ	શ્રી. ભિર્મિલા દવે	૩૦૬
સોમનાથતું છૂટું મંદિર	શ્રી. ભાનુ લ. ગુકલ	૩૧૦
કચારે પૂણું	શ્રી. જલિલ	૩૨૫
પૂણીની મૂઝવણ	શ્રી. મનુભાઈ ત્રિવેદી	૩૩૨
તેને નીરખાતાં	શ્રી. જ્યોત્સ્ના દવે	૩૩૬
જન્મતિથિ	શ્રી. શાન્તિલાલ હ. પરીખ	૩૪૬

મુદ્રક અને પ્રકાશક : દિનેશ દાસરામ મોતીલાલ : ભિર્મિ કાર્યાલય પો. બો. નં. ૭૩ : અમદાવાદ
મુદ્રણાલય : નવબ્રાહ્મ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ લીમિટેડ : મોવેડી ટોકીડ પાસે : અમદાવાદ

નિવેદન

અરુણ પુસ્તકમાળાની ત્રણ પુસ્તિકા છપાઈ ગયા: પછી એ હજી પ્રગટ થાય તે પહેલાં શ્રી. સોમાભાઈ લાવસાર અને શ્રી. દિનેશ ઠાકોરેનો અમને પરિચય થયો. એ ભાઈઓએ છેલ્લા એક માસથી ‘જાલજગત’ પાક્ષિક શરૂ કરેલું છે. આ પાક્ષિકની વ્યવસ્થા અને વેચાણનું કામ અમને સોંપવા માટે તેઓ આવેલા, એ વખતે અમને લોને લાગ્યું કે આ પુસ્તકમાળાનું સંચાલન પણ તેઓ જ કરે તો પાક્ષિક અને પુસ્તકમાળા બંને મુંદર, સમૃદ્ધ અને એકબીજાને પોષક બની શકે. કેટલીક ચર્ચા પછી અમે એવા નિર્ણય પર આગ્રહ કે પુસ્તકમાળા તથા ‘જાલજગત’ (પાક્ષિક)નું સંચાલન શ્રી. સોમાભાઈ તથા શ્રી. દિનેશ કરે અને અમે એ બંને પ્રવૃત્તિની વ્યવસ્થા અને વેચાણનું કામ સંભાળીએ.

શ્રી. સોમાભાઈ અને શ્રી. દિનેશ ઉદ્દતાં પચિત્ર વરસથી; જાલજગતની વચ્ચે જ રહે છે અને પોતાની વૃત્તિ-શક્તિ અનુસાર જાલસાહિત્યનું સર્જન પણ કરે છે. ઉપરાંત, જાલસાહિત્યના સમર્થ લેખકો સાથે એમને ધનિષ્ઠ સંબંધ છે, એટલે આ પ્રવૃત્તિઓનું સંપાદન એમને હાથે વિશેષ યશસ્વી થશે એ વાતમાં અમને શંકા નથી.

પુસ્તકમાળા અને ‘જાલજગત’ની યોજના તો જે પ્રગટ થઈ છે તે જ રહેશે. ફેર માત્ર એટલો પડશે કે ‘અરુણ’ માળાનાં પુસ્તકોનું લેખન સાદું આવતું તેને બદલે હવે એ ચિત્રોથી શોભિતું બનશે હવે પછીનાં તમામ પુસ્તકો સર્વાંગે સચિત્ર થશે. છતાં એની કિંમતનું પ્રમાણ તો અત્યારે જ છે તે જ રહેશે.

કહેવાની લાગે જ જરૂર હોય કે આ માળા અને પાક્ષિકના આહુકોનાં લવાજમે લાગતી સંપૂર્ણ જવાબદારી અમારા ‘સંઘ’નો જ છે. અમારી બીજી માળાઓ અને માસિકો વિશે જનતા જેટલો વિશ્વાસ ધરાયે છે તેટલો જ વિશ્વાસ આ માળા અને પાક્ષિક વિશે પણ રાખે જ.

આ ફેરફાર પછી ‘જાલજગત’ (પાક્ષિક) તથા ‘અરુણ પુસ્તકમાળા’ને લાગતો વ્યવસ્થા અંગેનો પત્રવ્યવહાર અમારા સરનામે જ કરવો અને સંપાદન અંગેનો પત્રવ્યવહાર ‘દિનેશ ઠાકોર, ૩૧, ગુજરાત સોસાયટી-અમદાવાદ’ એ સરનામે કરવો.

વર્ષ નવમું]

ગુણાઈ : ૧૯૩૬

[અંક ચોથો]

આપણી સ્વરાજયાત્રા

મોહનલાલ

મંથરરિથે

મું. જઈની મહાસમિતિ માયા મહેલાં ને તે પછી પશુ મહાસભાનું નાવ તો મંથરરિથે જ રહ્યું છે. મહાસમિતિની બેઠકમાં બને પક્ષો વચ્ચે જનશરણ રસાકસી થવાના બેબચુકાગ વાજતા હતા તે તો દેશના સદ્ભાગે ખોટા પાડ્યા છે, પરંતુ બે પક્ષો વચ્ચેનો અવિશ્વાસ ત્યાં લેવામાત્ર ઓછો થયો નથી. ત્યાં જો ઉગ્ર રૂપમાં રસાકસી નથી આપી તો તેનું કારણ ખેલદિલી કે વિશ્વાસ નથી પરંતુ બને પક્ષને પોતાની અશક્તિનું જો લાન થયું તે જ છે. કારોબારીએ બધારણીય સુધારામાંથી જો કસમોતે છેક મહાસભાની બેઠક ઉપર મુલતવી રાખ્યા તેમાં એણે જો બહાવણુ વાપર્યું તે બદલ એને અભિનંદન જ આપવાં જોઈએ. બે એમ ન કર્યું હોત તો એ પોતાની આજની પ્રતિષ્ઠામાં કંઈક ને કંઈક ઘટાડો જ કરત. બીજા બાજુ 'ઉદ્ધામ' વર્ગે પોતાનું બળ સ્વચ્છતાની દરખાસ્તોમાં જ માપી લીધું હતું એટલે એ જાણુ ઉગ્ર બને એવો સંભવ જ નહોતો રહ્યો.

આમ છતાં કારોબારીએ પોતાના વિચારની

નરેણમાં જો મહત્વનાં પગલાં તો ભર્યા જ. મહાસમિતિમાં નેટલા ફરોવો થયા તેમાં એક બીજા પક્ષની નીતિરીતિની પ્રજ્જતા બતાવતા આ જો ફરોવો જ મુખ્ય ચલ્યાય. પ્રતિમાં સત્યાગ્રહ અને પ્રાંતિક સમિતિ તમા પ્રધાનમંડળના સંબંધ અંગેના બને ફરોવો અત્યંત છે છતાં એકમાંથી જ બીજાને ફરાવ જન્મને હેતુ એવું લાગે છે. આ બંને ફરોવો ઉપર સારી રસાકસી આપી, પરંતુ કારોબારી-પક્ષે જો બળની ધારણા હતી તે કરતાં યે વધુ બળ દેખાયું. કલકત્તાની મહાસમિતિ પછી તમામ ઉદ્ધામોનું સંગઠન કરવાના જો પ્રયાસો ચાલતા હતા અને શ્રી. સુભાષચાણુનાં જ્યારે રચણથી જો લાપણો સંભળાતાં હતાં તેને લઈ એવી અસર લિપળતી હતી કે એમની રક્તિ વધતી જાય છે, પરંતુ આ અસર મુખ્ય-મહાસમિતિમાં ઓછો થઈ છે. ત્યાં ચોખ્ખું માપ નીકળી આવ્યું છે કે 'ઉદ્ધામો' કરતાં આ 'વિનીતો'નું બળ ઓછામાં ઓછું જમણું તો છે જ. છતાં આ બળ ઉપર વિનીતો સચી ગઈ એમ નથી કારણ કે દેશની હવામાં આજે ચારે બાજુથી જો વિદોષી સરો પ્રકાશ રહ્યા છે તેમાં કાઈ જ પક્ષ સુખપૂર્વક કામ કરી શકે એમ નથી. 'ઉદ્ધામો'ના આજના પ્રયત્નોને લાગે મહાસભાને

આગળ લઈ જવાના પ્રયત્નો તરીકે લેખવામાં આવે પરંતુ એ પ્રયત્નો મહાસભાની રૂબા નાતાગમ નાખાગ જ છે મુર્ખની મહા સમિતિએ પેતાના ફગવેથી ચાલી આવેની નીતિ લેને સમર્થન મળી હોય પરંતુ એ જ નીતિ અનુસાર ને દેશવાપી કેઈ જુએશ ઉપવર્ગી હોય તો આને અવગણ છે જ નહિ આખો દેશ એક સરખી મામ મરી શકે એવું આને વાતાવરણ જ નથી એને સુખાન્યાશુની ચૂંટણી વખતે જે સ્થિતિ હતી તેમાં માન એટલો જ ફેર પડ્યો છે કે એ ઝટેથી મહા સભા પાછી વળી છે હજી એ પોતાને ગયાને આવી શકી નથી એટલે એવું નાવ તો હજી થે મંથ ગિયે જ છે ને એને અનાવનાગ નાખુતઓ બેરાબેર વિરુદ્ધ શિયામાં હલેમગો માની ગયા છે

આવી સ્થિતિ હોવા છતાં મહાસમિતિએ જે ફગવે મળ્યા છે તે તો એ નીમને સિવાય મનાગ જ છે આફ્રિકા સિનેન અને દિ મોર્ગની હડતાને લગતા ફગવે લગભગ એકમત થયા છે પ્રયત્નો એ ફગવે ફરના પ્રદેશને માર્ગ કરે છે એવે ફરાની સામાય જનતા અત્યારે એની મલીગતાને કલ્પ પૂરી રીતે ન જાણે પરંતુ ને એ બને સરચનોમાં સમાધનની કોઈ રસ્તો નીમલ્યો જ નહિ, અને નીમળવાનો સભવ હશે એટલો છે તો આપણે સ્વતંત્ર થયા પહેલાં જ આપણી વસાહતો માટે જગ માણે પડશે સિનેન અને અફ્રિકામાં આપણા હાથેઓ ઉપર અન્યાય મુજબતા હશે ત્યારે આપણે અખો ફાડને માન જોઈ નહિ રહીએ પરંતુ એક સ્વમાનશીન પ્રજા તરીકેના આપણા અધિકારો માટે અવશ્ય હકીકત ત્રીજો ફગવે કિમેર્ગની હડતાલને લગતા છે તે અનેક રીતે પહેલાં બે ફગવે કગતા વધુ ધ્યાન બેચનારા છે એક તો આસામ પ્રાંતમાં મહાસભાના પ્રાધાન્યશુ સમુદાય પ્રધાનમંડળ છે અને બીજી સામે હડતાલનો મેરચો છે તે મુરોશિવન વેપારીઓ છે બન્ને સુધી આ દેશ ઉપર ક્રિમીનો પબ્લે છે ત્યાં સુધી તબ્બો તો જોગ જ માને ને કે આ પ્રધાનમંડળ અને એવો નીમલ્લ બોર્ડ અમારે બેન કરવાનું રમકડું જ છે ? આ સમુદાય

મહાસમિતિએ જે ફગવે મળ્યા છે તે અનેક રીતે આવ માર વાપડ છે આ ફગવે આપણા દેશના દેશી કે પહેલી મના દુદોગો વિરેની આપણી ને આપણી મુશ છે તે તરફ એમ મનવનું પગલું ભરે છે આ ફગવે પડી ઉદ્યોગોએ એવું તો કહેવું જ જોઈએ કે તેઓ કહે છે ને માને છે તેમ આજની મરામારી મુદતન નથી તેમ એના પ્રથમો કમગની શાનિઆદ નાગ નથી

પ્રાંતમાં સત્યાગ્રહને લગતો જે ફગવે મળ્યા છે તે સામે અને તેમને ઉખાળ દેનારો હોમ પરંતુ એ ફગવે આને નહિ પણ સતાના સ્ત્રો હાથમાં લોધા તે સાથે જ ક્યો હોત તો તેમાં મ્યુ ગેર આજની નહોત આ ફગવે વિરોધ મનાગઓએ એને જે સ્વદપમાં વર્ધુનો છે તેમાં એ ફગવે છે જ નહિ એ વરાવનું રહસ્ય તો એ છે કે મોર્ગણ પ્રાંતમાં પ્રધાનમંડળની કાર્યવાહી સામે મહાસભા વાલીઓમાં અસતોષ પેદા થાય તો એ અસતોષ ટાળવાના એ મીનસગના માર્ગો ત્યે નહિ કે મહા મનાના વિરાધી દેશમાં સમાઈ જઈ, મહાસભાના નામનો પેગ મગતા મહાસભાના પ્રધાનોને જ લોકોમાં જાન્યામ કરે અને મૂઝવણમાં નાખે આમાં સત્યાગ્રહના સિદ્ધાંતનો અસરીમર નથી લોકોના આજની વિરોધને હાની દેવાનો પણ સલાય નથી અહીં તો પોતાના જ રચેના પ્રધાનમંડળને પેતાની જ રચેની હાથમેઈમાં લઈ ગયા પહેલાં મારી સમય કે નહિ એ જ પ્રશ્ન છે એમ બાબત પ્રાંતિક સમિતિના હાથમાં પ્રધાનમંડળનો પણ માથું હોવો જોઈએ ને આપણે ક્રિટિક સમગ્ર સામે સમાન સમયે જોઈ કરવી જોઈએ એવી વાતો કરવી અને રીજી બાબત એ જ પ્રાંતિક સમિતિના હાથમાં પ્રાંતનો સામાન્ય મહાસભાવાદી સત્યાગ્રહનું મલીક પગલું કરી શકે કે ન લરી શકે તેના નિર્ણય સોંપાય છે તેના વિરોધ મના તે બે વિચારસરણી એક સાથે કેમ ચાલી શકે તે સમગ્રનું નથી પ્રાંતિક સમિતિ બૂન કરે જ નહિ એમ કહેવાનો આશય નથી ત્યાં એમ પસંદ વધુ જોગ હોય તે પણ મૂન છે પરંતુ

ને કોઈ તંત્રને અવરિચન બનાવવું હોય તો નિયમન વિના ચાલી જ કેમ શકે ? મહાસમાજી કારાખારીએ આ હાથ કરીને અનિષ્ટ નરોત્તે ઉચ્છેદ કરવાનું - મહત્વનું પગલું લેવું છે. બધારણના મુધારાને લગતી પાંચ કલમ કારાખારીએ મહાસમાજી ખેડક સુધી મુલતવી રાખી છે તે, ને આ હાથનો અરાખર અમલ થાય તો લાંબે સદાને સારુ મુલતવી જ રહે.

રાજસ્થાની સમસ્યા

મહાસમિતિની આ વખતની ખેડકમાં રાજસ્થાની પ્રશ્ન ઉપર મહત્વની ચર્ચા થશે એવી સૌએ આશા રાખી હતી. છેલ્લા ત્રણ ચાર મહિનામાં આ પ્રશ્નને ગાંધીજીએ જે રીતે હલ કર્યો છે તેને ઉદામો કુતકારી કાઢશે ને એ મહાત્માને હવે શુદ્ધિ-વિષય થયો છે એવું એવું બોલશે એમ ધાર્યું હતું, પરંતુ ગાંધીજીનો પ્રયોગ હજી ચાલી રહ્યો છે ત્યારે મહાસમિતિએ યોગ્ય રીતે જ એ પ્રશ્ન વિશે મૌન રહ્યાનું ઉચિત ધાર્યું જણાય છે. સર્વ રાજસ્થાન લોક-પરિષદ તરફથી આજની પરિશિયતિની આપલટ કરતું અને પરિષદની નીતિ રખા કરતું પડિત જવાહરલાલજીનું નિવેદન ગાંધીજીનાં મંતવ્યો સાથે સંબંધઃ મળતું નથી આવતું. એમના નિવેદનની લાપા ગાંધીજીના નિવેદનથી સર્વ રીતે જુદી પડે છે. પરંતુ એ બંને નિવેદનો એક સાથે જ વાંચ્યા પછી એનો અમલી અર્થ વિચારીએ છીએ તો લગભગ એકસરખો જ થાય છે. ગાંધીજીના પાલ્લાનો ટીકાકારો આ નિવેદનને લગાડના ખૂચલ જેવું સમજે તો કાણુ જાણે ! અમને તો એમાંથી એ જ અર્થ મળ્યો પડ્યો છે જે ગાંધીજીના નિવેદનમાં છે. ફેર એટલો જ છે કે, સીધા સવિનય લંબનો કાર્યક્રમ ન હોય તો સો કાર્યક્રમ હોય એ ગાંધીજીનું નિવેદન બતાવે છે, અને આ નિવેદન ખોલને ઉજત રાખવા ઉપરાંત કોઈ કાર્યક્રમ બનાવતુ નથી. બંને નિવેદનોમાં પ્રગણકિત એ જ આખરી શક્તિ છે એ વાત ભાર દ્યોને રખા કરવામાં આવી છે.

છેલ્લા 'હરિજન'માં ગાંધીજીએ જે એ લેખ લખ્યા છે તે ગાંધીનીતિના વિરોધીઓએ ધ્યાનપૂર્વક વાંચવા જેવા છે. અમને ખાતરી છે કે જે એ નિવેદનો સમ-ભાવપૂર્વક વાંચવામાં આવશે તો ગાંધીજીએ રાજ-સ્થાની પ્રશ્નને અંગે જે પગલાં લ્યાં છે તે પગલાંમાં નથી ઉતાવળ, નથી નબળાઈ કે નથી શુદ્ધિવિષય એ સમર્થન આવશે વિશેષમાં એ પણ સમજતો કે જેને આને 'નવો પ્રયોગ' કહેવામાં આવે છે તે માત્ર રાજસ્થાન માટે જ નથી, પણ જેમણે અહિંસાનું દલિવાર ધારણ કર્યું હોય તે સમગ્ર પ્રગ્નને માટે છે. ગાંધીજી પોતાના લેખોમાં આપણા દેશની આજની રિયતિનું જે બ્યાન આપે છે તેમાં લગીર પણ અતિ-સંયોજિત નથી. આ રિયતિમાં આપણે કોઈ મહાકુદ શરૂ કરી ખેસીએ તો આપણો દુરમન આજે અસક્ત હોવા છતાં પણ આપણી છત વિશે શંકા જ રહે; કારણ કે આજે આપણે-હિંદો, વિતીતો, હિંદુઓ, મુસ્લિમો સૌ-પરસ્પર જ શત્રુ બની ખેડા છીએ. જે ગુડાગીરી આજે દેશી રાજ્યોમાં દેખાઈ છે તે એથી વે ખૂબ સ્વરૂપમાં ક્ષિતિય હિંદમાં પ્રગટ થવા વિના રહે જ નહિ. એટલે જે આપણે ક્ષિતિય સત્તા સામે રાષ્ટ્રવ્યાપી મોરચો મારવા ક્ષમ્પતા હોઈએ તો લડતમાં ભાષણો કરવા કરતાં ગાંધીજીએ લડતના મર્મમાં આવતા જે અંતરાયો બતાવ્યા છે તેને દૂર કરવાના કામમાં લાગી જઈએ તો એ રાષ્ટ્રવ્યાપી લડત જરૂર વહેલી શરૂ થશે.

પ્રાગતિક પક્ષ

સુભાષચાણુ આજે જે કરી રહ્યા છે તે પોતાના અસતિપાને પ્રગટ કરવા માટે નહિ, પણ દેશ પ્રત્યેની જોડી છત્રચી કરી રહ્યા છે એમ માનીએ તો પણ એમના પગલાની તરફેણ થઈ શકે એમ નથી. મુખ્યમાં એમનું સ્થાયત થયું ત્યારથી તે આજ સુધી એમણે જાણે હરીફાઈ જ માંડી છે કે રાષ્ટ્રપતિ કરતાં જોયો હોદ્દો હું ધરાવું છું. પ્રાગતિક પક્ષની પરિવર્તમાં જે ભાષણો અને જે દરોવો થયાં તે જોતાં લાગે છે કે આ પક્ષ તો વહે-લામાં વહેલો વીખરાઈ જશે, કારણ કે જે મંચ ઉપર આ બધા પક્ષો એકત્ર થયા છે તે મંચ કોઈ સિદ્ધાંત

• ઊધઈનો ઉપાય •

લેખક : જી એન કપૂર *

પુત્રકાના ખાસ ખીને ઉપયુક્તિમધના મોટામાં મોટા કાર્ડ શુભ હોય તો ત કસારી વાત ઊધઈ જેવા જગુ અને છવાતો છે આ છવાતોના ધણા વર્ગો છે નામો પણ ધણા છે છવાતોમાં ખાસ ખીને ચાર જન છે એક જાત ચળતા જૂખગ રંગની અને ઈંગ જેવા નરમ શરીરની છે તેને ગંગેજીમાં સિ વગ શીસ કહે છે પા ઈય લાની માઝી હોય તેવું તેન શરિ હોય છે અને પાણીમાં માઝી ને ઝડપે અને ચપ જનાથી તંગી હોય છે તેવી જ રીતે તે ચાહે છે તેવું શરીર માથા આગળથી ચપડું થતુ જાય છે અને પૂઠડી આગળ આડીશર ખની જાય છે લાલીના જગુ' એ અર્થના એના ખીજ પછુ ધણા નામો છે ગુદર લાહી અને ગટાર્ય એવા સાકરના ઝસ જેવા પદાર્થો એને ખડુ લાવતા હોય છે તેથી તેવા પદાર્થ લગાડીને બાધેની ચોપડીઓમાં અને કાગળમાં તે બાહાર મેળવવા આવે છે આ ચળતા શરીરવાળા લાલીના જગુ ઈચિના ત્રીજા કે ચોથા ભાગ કોટલી જે લખાઈના હોય છે એમની પીઠની વચ્ચેથી બને બાલુ લગતી એક ઝાખા રંગની રેખા હોય છે

ખીજ જાત છે જેને ચોપડીના ચાચા ખી રાખાય એવું શરીર નરમ અને એમ ઈચિના સોગમથી પચ્ચી રાખા ભાગ સુધીની લખાઈનું હોય છે ગરમ અને મેલવાગી જત્યાએ અને અધાગમાં અને જ્યાં જ્યાં હાય અડતો હોય ત્યાં તે ચોટે છે એ પછુ લાહી અને ગુદગના આધારને પસદ થાય છે

ગરે આપો તમગનો અવાજ સાલગીએ છીએ તે આ જગુના એક જાતમાં જ છે આટલું નાનું સગમું જગુ માણસ સાલગી રહે એવો અવાજ કેમ કરી શકતુ હશે તે એક નવાઈ છે એમ મનાય છે કે આનો અવાજ કરીને જગુ પોતાના મિત્રોને સાદ કરે છે

ચોજ જન કે કસારીની સારી સપૂર્ણ રીતે ગાહારી છે તા કાની મુગધ લેની નાખાની નજીક જતુ અને લામડુ ખાતુ એને ખૂબ પ્રિય હોય છે

કસારી એમ ખીજ રીતે પણ શુદ્ધ હિંદુ ધર્મો છે એમની જાતમાં ચાર વર્ગો છે બાહ્યશુ ક્ષત્રિય વૈશ્ય અને શૂદ્ર એમાં જે બાહ્યશુ કાર્ય કરે છે ઈંદર વર્ણને પોતાના ધર્મો સમજાવે છે વુમ્મ મે તે મહેવાય કે ગણી જૂતા સમજના બાહ્યશુ મન-બળથી જેમ એક ધ્યાનેથી ખીજે સ્થાને જાડીને જતા તેમ આ ગણી પોતાની પાષોથી જાડીને દૂર જઈ શકે છે રાણીનું કામ પ્રજાવર્ધનનું પણ છે તે સૌ વર્ગોમાં પૂન્યને રચાને છે ખીજ જાત છે ક્ષત્રિયની નહિ પણ વૈશ્યની વૈશ્ય જેમ પ્રજાસમૃદ્ધિનું પ્રતીક છે વૈશ્ય ઉપર જેમ પ્રજાનો વિકાસ આધાર ગણે તેમ આમાં વૈશ્યના ધર્મો અનવતી વર્ણ કે જે બીજા અર્થમાં ગાળ મહેવાય છે તે સમૃદ્ધિનો પ્રયાગક છે

ગાળ પ્રજાને જન્મ આપવામાં મદદ કર છે ચોજ જન ક્ષત્રિય અથવા મૈનિની છે તેવું મમ નવગણનું છે અને ચેથી જાત દર અથવા વૈતરાની છે નગરનું સુધર્મ અને આગમખાતુ એમની જવાબદારી ઉપર છે સૈનિકા અને વૈતરાઓ વિગ વિદ્વાન અને અનુઅધ હોય છે

કસારીઓનું મળ અમાપ હોય છે બાધારામાં એમને નિગતે મમ મવા મગે તો તેઓ લાકડા તો શ પણ પચ્ચરો પણ કોગી ખાય અને તેને એવું પોતુ મળાય બનાવી દે કે સહેજ અડકતા તે જમીન પર ફસ્ટી પડીને જુકો થઈ જાય કસારીના પગ કોની વાતો તો કઈ જોગ જ છે પણ આ બાબ તમા ખાસ નામના મેળવનાર તો ઊધઈ છે પુત્રકની

* જોડાન રિગુનુ જૂન ૩૦-૬૧ અકબાવી અનુવદ કરનાર દરજવાન મોમેય

કાર્થ પણ જીવતાનો વિચાર કરતા પહેલાં ઉધર્મનો જ વિચાર મુખ્યત્વે આવતા હોય છે. ઉધર્મ આમ જ બીજી બધી જીવાત પાળી અને ઉપર જે કસારીની વર્જવ્યવસ્થા કરેલામાં આવી તે વિશે તો એક મત છે કે ઉધર્મને જાને ત્યાં કસારીનું નામ મુકાર્થ મળુ છે. કસારી વિશે તો જે હોય તે, જગત કસારી વિશે જે કરેલાયુ છે તે વસ્તુ ઉધર્મ વિશે તો સાચી જ છે.

આ ઉપરાંત જુની જુની જાતિઓએ પોતાની માન્યતાના નામો આપીને પાણી જાતિઓને એળખાવી છે. આ બધી જાતિઓ જોઈનાક છે. આ આર્થ શિષ્ટીએ એક જાનની જીવાત વિશે લખ્યું છે કે, 'એક જાતે પુસ્તકાવધના (જેનો અનન્ત બહુ ઉપયોગ નહોતો થતો) સત્તારીશ મોટા અથવા સોસરી એરી સીધી લીટીમાં પચાડ થવી આપણ નીકળી હતી કે એથી પછેના કાલુષ્યમાં હોગી પડેલી હોય તો સત્તારીશ અથ એની સાથે પડીને ઊભી શકાય.'

એક પુસ્તકાવધની એકેએક ચોપડીનું એકે-એક પાનું અને જે કાર્થ આકૃતિ આલે તેને ખાઈ ગર્ભ હોય તેની એક બીજી જીવાતની અવધ એક અંધપાસે મોડી છે.

પણ આ દરેક જીવાત સૂર્યના પ્રગટાથી ખૂબ કરતાં અને નિતાચર હોય છે. ચોપડીના કાચા, પૂરા કે ચામડાના પાંચન, મુદર, લાડી અને ચોપડીઓ મળવાના કારણે કે યોગ્યોને જેને જેનો સ્વાદ, તે પ્રમાણે તેઓ તે તે કળ પડ તગપ મારે છે. પૂરા અને મર, બેગ અને ગરમી, દવામાનના એમએમના કેમકારો, સાદરીના દુઝા, દવાગ્રાની ચીથરા અને એરી કળુઓ એમના આદર્શ જોગામી અને વસ વાટની સરી અમલ આપે છે.

વાગ્યો પુસ્તકાવધોમાં આવતાની જાત દિનન કરતા નથી, મગજને એની વચાદન મધે જે જે થવું જોઈએ તે કુલ અભિજ્ઞ જાતી સફ તેમ દોષ છે, ત્યાં પ્રથમ તે છેક એક કુલ તે ચર્મ સમના નથી દેખ, પણ જે મધ્યે આ વાગ્યો પુસ્તક-

લ્લોગ પેમવા પાન્યા તો પડી મામવો તન ખને છે. વાગને ટોલો અને મગને મગનો વાગી કે એવો મગ મગનો હોય છે. વાગથી જગવાને મુદર અને લાખના વાગીશને એથિનેટ કિપરી અથવા મુદરી કાર્થ કિપરીટમાં જોગામીને તેના જે પીછ ચોપડીઓને લગાડી દેવા બસ થઈ પડે છે.

પ્રથમ વિદ્યાપીઠ પુસ્તકાવધમાં મીમતી હસ્તપ્રેતો અને પ્રયોના એક વાગને ઉધર્મ લાગવી મર થઈ હતી. પ્રથમપત્ર ખ્યાન મળુ તાખડોના ઉપાયો અમલમાં મોટી મોટી લાચરેરીઓના અનુભવી પ્રથ-પાત્રોની સનાદ મગારી જે સનાદો મળી તેનો સાત નીચે મુજબ છે.

૧ પુસ્તકાવધ, કસારીને, ઘેડાઓને જાનન આપવા મહે.

૨ પુસ્તકાવધ અને કસારીમાં લીમડાના અથવા તમાકુના તદન સુકા પાન વેરી દો.

લીમડાના કે તમાકુના પાન તદન સુકા હોવા જોઈએ કે જેથી પુસ્તકાવધ પાનામાં કાચ ન પડે.

૩ વપૂની ગાયત્રીઓ અને દિનાર્થની સુકી ચોપડીઓ વચ્ચે ફારો.

૪ ઉનાળામાં સુકી દવા દોષ ત્યારે કપારે કપારે તમાકુ પુસ્તકાવધ મહે. આમ કરવાથી જીવાતના ઉધરો તુરંત જ નાશ પામે છે.

૫ ચોન વિદ્યાર્થોને ઉપયોગ કરીને જાતુઓના નાશ કરવો આ વિદ્યાર્થો મારે કેન્દ્રમાં મિથ્યો મુચવજમ આન્યા અનુભવે જાણાય કે આ દ્રવ્યો મી-ક્રમ કરે છે.

કોગોલીવ અભિજ્ઞ	૩ ઓમ
કાર્થોપિઠ એથિઠ	૩ "
એથિનેટ કિપરીટ	૧ પીન્ડ

આ પ્રમાણમાં જાતુઓ વર્ગમાં બે વાર દર્શવ દાસે પીડી વરી પુસ્તકાવધ બદાગી બાલુ અને અગ્ની બાળુને લગાડી. 'દગિગિવ દિપાદમેન્ટ એક એમિ-અગ્ની અને દગિગિવ મેથેન એક દાણીમ એમિઅગ્નીના પુસ્તકાવધના આનો સ્વન અંગ ઉપયોગ પુસ્તકાવધ મારે થયે.'

સમાજ અને કાયદો

શ્રી. જ્યેષ્ઠ શ્રી મ. મણિ શંકર ઉપાધ્યાય •

—બી એ, બી ટી, એમ આર એસ. ટી (લંડન)—

મનુષ્ય અને પ્રાનિ-ધાગસનાઓમાં હમણાં સુધાગતા અગ્ર યુગજ આવવા લાગ્યા છે છાપાઓ મારફત એની મનનાઓ દેશ ભરમાં સભળાય છે, મુખર્ષ સંગ્રહને તો વળે બીજુ મર્ષ કામકાજ ન હોય તેમ કાયદાના બંને સમાજસુધારણાની એને ધેનછા થઈ હોય એમ જણાય છે મઘ નિર્ગેષ અને શિક્ષણથી માંડી સ્ત્રીપુરુષના બ્યભિચત સબધ વિશે તેજે ગરમ અને તીખી ચ્ચામ્સી જગાડી છે એટલુંજ નહીં પણ વિગતિના અગત નવહાને કાયદાથી નિયતિત થવાની ખુબેશ તેજે હાથ ધરી છે એની અત્ય-પ્રવૃત્તિથી સનાતનીઓ ભયપા છે મઘપ્રતિનિધથી હેનમટાડેના બાગ વાગ્યા છે વધધિજાનનાથી શિક્ષકોના મોટા ભાગની રોજ સરી પડવાના ભયમાં છે ટેનન્સી બીનથી જમીરદારે અજભળ્યા છે સરમરે સમાજવિવચક નીતિ બદલી છે અને તે સાથે જુદા જુદા મણોનો અસતોષ પણ વહોર્યો છે પણ વાત આટલેથી અપમ્તી નથી તાજે તરખા એક બીજા આક્રેતે મકરાટ ફેલાયો છે પતિ કે પત્ની અમુક મંજોગોમાં લમ્તના પવિત્ર કારમથી હ- થઈ શકે એ ખરડાને લીધે પતિવ્રતી મીમન જમ્તના જેવી થવા સભવ છે અને રજાતજ મારે નાલાયક સ્ત્રી' બજરુ બનવાનો ભા કેટલકે કલ્પે છે વળી આજમા પૂન્ય દાદ કે દાદીમા પચવ પામે તો તેમની પાછળ બોલજાપ્રતિજ્ઞના સર પજુ ત્યાથી સભળાય છે ભના ભગવાન, આ શુ થવા બેજુ છે તે મર્ષિ સમજતુ નથી ડોણુ જાતે કેમ આ જગનનો કેમ અવગો ફરે છે કે ન્દારી જુદિ-જોને મારે ન્દને સર્વર્ માન છે તે નુતવો ખાવ છે! મમે તેમ હોય પગુ ન્દને તો આ વિષર્વ નમે હન રતો નથી

પજુ એમ કહેવાય છે કે ધાગસનામાં તો જુદિન અમજબીઓ બેસે છે એમનામાં અમ્મલની ડીલુપ છે

એમ કહેવામાં આપણી નાવારી છે કેમકે પ્રજાસમુહનાં એ મોવડીઓ જુદા જુદા વર્ગ, કોમ અને દિન તરફથી સુદાયેના પ્રતિનિધિઓ છે, પણ ધારાસભાના આસનોમાં તો મર્ષ મમજુ નહીં હોયને! દેવવાની કહે છે 'ધન્દ્ર જોડો નથી, ધન્દ્રાસન યોડુ (ભયમરના અર્થમાં) છે,' તેમ એમ એન એ ની મુદુર્ષ પુરસીઓમાં એ સુનદા નાથકો લોકવાગણી નહીં જુનવા હોય એની ખાત્રી થી! ન કરે નારાયણ ને ન્દને ત્યા રથાન મળે તો "અષ્ટદશપત્" ની આ બધી આભાકેટને મૂળમાંથી જ કાઢી દઉં

ચિટિસ દિંદમા તો બને આવા સુધારા થના પણ નવાઈની વાત તો એ છે કે દેશીરાજ્યો પણ આ મજાવાતથી અગમ્ય થી રાખ્યા નથી. ફોર્મિસ કમમરનો જન્મ થયો ન્દોતો તે પૂરે માનવતા રજ સવાજરાવ બહાદુરે વોદારા રાજમમાં આવા કેટલાય સુધાગતી પહેર કરેલી અને એક અમજમ્વ સુધારક તરીકે એ પ્રતિજ્ઞામપ્ત નરેસરી કીર્તિ અને પ્રતિજ્ઞા પવિમના સુધરેશ દેશીમાં અજદળે છે ધર્મટાઓનું સાફ સાફ ફરમાન છે કે 'વિવાદોડટમવર્પવા કન્વાયાસ્તુ પ્રદાસ્યતે.' તે પોણુ પ્રતિશીપ મળાના કેરામ મળ્યો આ વિધાનની અવજળના ફરી, કામવવ બાજનમાં કારદા દ્યકટને પ્રમાણ માને છે! બસ, હવે હા થઈ આ રિધતિમાં આપણી પૂન્ય દાદી જુદિ ઉછાગે મારે એ કવાભાવિ છે

૨

આ બધા મોદારીનું એક મજુ છે સમાજ અને મજદનો અર્થ તથા એ ને વચ્ચેનો સબધ આપને

૧ રા ૩ મા મુન્સી - પુરુષનોવડી (પંશ્ચિમ નદરે પ ૨૫૫)
૨ મનુષ્યનિઃ કુળાતી બાવાનર (બીજા બાવનિ)
૫ ૭૩ ફટ નોટ.

બીજા સમયના નથી આને લીધે એક વર્ગ બહુજન ગણીરપણે એમ માને છે કે સામાજિક જાળનો આ કાયદાની દરમિયાનગિરી એ વ્યક્તિની સ્વતંત્રતા ઉપર તરાર પાડે છે, સ્વતંત્રતાનો અર્થ નિરુદ્ધ વ્યવહાર એમ થતો હોય તો એવા મનથી વર્તનને કોઈ પણ સમાજમાં સ્થાન નજર હોઈ શકે બ કે વ્યક્તિગત ધર્મિયોનો નિગ્રહ કરવો તે સમાજજીવનની પહેલી અને આવશ્યક શક્તિ છે " ઉગ્ર અવસ્થામાં વસેલા કુટુંબ અથવા સેન્ટ સાયમન એક ઉચ્ચ ગતિ ઉપર અચ્છ દે વર્તે એ પાસે, "૩ પણ સમુદાયમાં વ્યક્તિગત અહતા કે લાભાવાહ ગૌણ રહેવાને જ સરખા છે કેમકે વ્યક્તિની અગત રુચિ કે અરુચિનો ભાગ એ સામુદાયિક ઉપાસની દીપ્ત છે કાયદો એ નિમન બીજુ સ્વરૂપ છે માટે તે વ્યક્તિની સ્વતંત્રતા ઉપર કાપ નથી પણ એની માનવતા ધરવાનું બળ છે એમ સમજાશે

કાયદાની અપવિગિરીથી સમાજની અવસ્થાના ફીણ યાવ છે, તેના વિગતમાં અવરોધ યાવ છે, અને સમાજ પોતે પગથા બને છે એમ બીજા વર્ગની માન્યતા છે ૪ તેથી સામાજિક પ્રશ્નો બને ત્યાર સુધી કાયદાથી અનિર્ણ ગણવા જોઈએ એમ એનું કહેવું છે આ દલીલની તર્કપૂર્ણ દીવા જેવી રજૂ દેખાવ છે પણ એ મૂળ વચરના આકરી જેમ પાયા વગર ઉભી છે અર્થાત એના પાયામાગ પોવાણ છે આમાં ખૂં કાયદા રાખ્તને અગે ગેરસમજૂતી ઉભી થઈ છે કાયદાનો અર્થ શાસનનગની આપણુદી એમ થતો હોય તો એ અવરોધ બેનાશક ન નાબવી રાખ્ય એવો છે પરંતુ " જે નિયમ કે સિદ્ધાન્ત સુગ્મ માણુજના

વર્તન અને વ્યવહારની કસોટી કરાય એવું નામ કાયદો " ૫ એવી વ્યાખ્યા સ્વીકારિયે તો તે સમાજના જીવન તેમજ વિદ્યાસને પોષક છે એમ સર્વકોઈ દખૂર કરશે. વગી, ગભ્ય કે સમગ્રી કાયદામાં અને સામાજિક કાયદામાં તજજ્ઞર્ષી ભેદ છે એકમા, કમુર માટે શિક્ષા કે દડ, અથવા નુકસાની સહન કરવાની હોય છે બીજામાં, સામુદાયિક હિતનો દ્રોહ કરનારને, સમાજના જ નિયમથી ટેમણે કાયદાનો હોય છે શામનતત્ર પામે સમાજવિવક કોઈ જુદો કાયદો પસાર કરાવવાની આ મારણી નથી. પણ સમાજના મોટા ભાગે પસાર કરેના કાયદાના ખગડાને વ્યક્તિ-વ્યક્તિ વચ્ચેના વ્યવહારમાં નિરામક બળ (Sanction) ગભ્ય કે આનિક સરકાર પાસેથી મળે એવો હેતુ સામાજિક કાયદામાં મળેતો છે ન્દાના કે મોટા મડળાને વ્યવસ્થા અર્થે બધાજી તો હોય છે પણ તે બધારણમાં આવા નિયમક તત્ત્વ કે બળનો અભાવ હોવાથી તે મડોમાં ગેરવ્યવસ્થા નજર પડે છે, અને ખેલસિદ્ધિ થઈ શકતી નથી સમાજમાં અધાણુથી એ કાયદાની ઉદાસીનતાનું પરિણામ છે અને જે આ ઉદાસીનતા વચાઈ વખત ચાલુ રહે તો સમાજ કઈ મિયતિમે પડોયે એ કહેવું મુશ્કેલ છે તેથી સમાજનું દિત દંવે હોય એવા અર્થકોઈએ આનિક સત્તા પામે આવી યોજના કાયદેસર માન્ય કરાવવી એ એમની પવિત્ર દુન્ય છે આથી નિરુદ્ધતા દુર થશે, વિધવાઓને મંપડો ઉઠેનામે અને આર્થિક સુચનામયુ ધરમે આના તત્ત્વનમાં લાખના જોઈએ છિયે ૬ જો સમાજે કરાવ કરો કે નિશ્ચયને કન્યા ન આપવી એ કરાવેના બજ કરનારને ગભ્ય અવસ્થા પ્રતિમક કરે એટલે પગણવાની ઉતાવળ કરવાને બદલે તેને માટે આવસ્થા અદરદાનનો પ્રયામ આપોઆપ થશે પ્રેન જોનનના પ્રતિબોધથી અમિન પામે એમુ કન્યા બચે એ કરાવેના નથી ૭ વિધવાઓના કેમ કોઈ ચરી ફરેલી મેળવે એ કરના એ વિશે નિશ્ચિત યોજના મુદુ કરી તેવી જોગાધરી અનિર સત્તા પામે માગવી

૩ Harold J. Laski: Grammar of Politics Page 8

૪ સરખારો— Even today, it is not heard infrequently that legislative intervention into accepted canons of Hindu law is a crime against Society (Indian Review —May 1930 Social chaos by T T Krishnamachari M L A Page 312)

૫ Edmunds Jurisprudence (૫ઠ્ઠી Edition) Page 40

વરોળ વધો અને શાન્તિના મોત્તર ચારે ખાસથી ઉજાયા કોઈ મોગે ઈમાન મૂળમથી જ ખગલ્યા હો તેમ સમાજનો દેહ પથારી ટોચ મુખી પડુ પડુ થઈ ગયો તેને ટકવી ગળવા યોગ્ય માયા, પણ તે નિષ્ફળ નીવડ્યા સમાજના જ્ઞાનિ ઈમલાને મ તે જમીનપત કવો બચવા નહુ જણાવતા વિનાચકોને નવુ ચલન કરવુ એમ બે માર્ગ ખુલા ગયા ચિન્ત કાએ બોલે વિષ પ સ્વીમણો કેમકે જે સિદ્ધાન્તો વડે સમાજે હમણે સદીઓ દરમિયાન પોતાનુ અસ્તિત્વ ટકવી ગળ્યુ તેનો નર્વાજે ત્યાગ કરવામા તેમણે હા પાડુ ન માન્યુ પણ સમાજના બેચારમ દોગમા બચરથા લાવવી એ હાલના તત્ત્વેકે અનિવાર્ય જરુરુ છે એમ તેમણે નિશ્ચય કયો. આ વર્ગે નિરાશા હોડી અને લોખંડને ચમચો છુટાવા દરખાસ ચેતના આવી, ને “જુના જગતી દારી મોલી” એણે સમાજનુ સુખન હમણત કરવા નિષ્ક્ર કયો. પ્રચાગથી અને પ્રકાશનથી એણે સમાજનુ મન્યત ક્યું, અને સામાજિક અસતોષનો જુવાળ પ્રગટયો. પછિએ વખિા તેમજ સમૂહ તરફથી સમાજસુધાર ધ્યાની પ્રચક ધોવણાઓ સજાવા લાગી

૪

નવા વિચારકોનો મ્હોરો ભાગ જુવાન માનસનો ક્રિતિકાસના સિદ્ધાંતોનુ પગથી તેને જણાયુ કે ખી આનમમા સમાજના ઉદાર માટે જુવનોએ આગેકુચ કરી છે સ્વયં અને ગુસ્સો, પા દેર અને કિરોરો એ નવજુગના આઘ જ્યોતિર્ધમે છે ધાર્મના અધ્યક્ષ પોપ સામે સ્વયંનો પકાર, ગુસ્સોનો “સોશિયલ મેન્ડેન્ટ” વો દેર અને કિરોરના સામાજિક અસમાનતા મારેના પ્રવચન અ બધા એ જ્યોતના પ્રત્યક્ષ પૂરાવા છે એમના જ્યોતિષે મધ્યજુગના જુગોપને અધકારમાથી પ્રકાશમા આવ્યો એ જ્યોતને વ્યવસ્થિત ત ન દાગ એકસિચ્છ મળ્યા કરે છે એને એનો અખણિત પ્રકાશ દેશાન્તરમા પડુ દેવાયો છે પ્રાચીનોની એ પ્રેરણાથી આજનો જુવક, જુનિસિદ્ધી માફ આકાશ ને પાતાળ એ કવડા ઉત્સુક ચલે

હે શાન્તેન પગપણુ અને ધર્મની તુલના ઉપચી એણે સઝાહક અને સમન્વય જુદી પ્રગવી છે એણે કેટલાય અલિચ્છ મોને કિચિત્ત યના બોવા છે અને સામાજિક બદીઓમા માર્કિ અ શાન્તેન હવેતુ કન્ય ગેક થતુ જેણુ છે એણે કેટલીન વિષવાઓને કુવો જરૂતી નિહાળી છે, અને કેમકેલીયને પકારૂતો માર્ગ બનાવ્યો છે જુનિયા ન જાણે તેમ કેમવા અનાયોને એણે સનાથ મ્યા છે. પગવા હાથેણે હવવા કરતા પેનાની ભૂલે આગળ વધવાની તેને હામ છે એ હાથ્યા કરી જાણુનો નથી, પણ પોતાના મન અને મક્કમ રીને આગળ ધરે છે બીજાનુ દર્શિનિદુ જાણવાની તેમમા ધીગજ છે પણ પ્રણાલીને નામે પવરથા કે અંધઅનુષ્ઠુ તે મન ગળ્યો નથી. એના ક્ષિતિજમા શાન્તવિકિત વ્યોને સ્થાન છે, પણ જુનવાણીએ ઉપખવેના સાતિના તણ અને જુમખા, નિર્મયક પર્વ અને પોખા પ્રતિધ્યા, જીઓનો પકાર અને નિરાધારી તેને મનુ નથી એનામા સકટખુ બચ છે અને લાવનામા વિધાસ છે સમાજના નવ સર્જન માટે એણે જીવનસર્વસ્વ હોદમા મુક્યુ છે સમાજના બેખાઓને, સમ્રાવના આચારોને અને સામાર્યના પકિને તેમના મન્યો મનુ કરવા ફરી એક વધારે તમ આપે છે મરણ કે સમાજની સુધારણા એ એના નિર્ધાર છે

૫

પણ વણુસ્થિતિની વિપતતા હવેજ જુવ સ્વરૂપે પ્રગટ થાય છે અર્થથી સમાજમા અન્યકથા અને અસમાનતા છે, એનો અવધાર સંરવિહાર જેવો દેખાય છે એમા વ્યમિત અસતોષ છે પ્રાચીન સમાજની જેમ એનો અવધાર સીરો કે સરજ નથી કેમકે એમા જુના અને નવા વિચારની અવગમણુ છે, એમાં જાતિમાનના મકો અને ઉપમડો છે એમાં ધર્મ અને સમ્રાવના કિત સિલ વાડાઓ છે જુદા જુદા હિતના વિભાજો છે તેમજ પધાદારી અને મરીખના નિરનિગળા વર્ગો છે એ બધાખે એક તથ્યા અવસ્થિત કેમ ગળવા એ પહેલી મુશ્કેલી છે સમાજના બધા એકમોને નાત કે નાતના બે

વગર, સમાનતા અને સાનુકૂળતાનો હાલ આપણે એ આધુનિક આદર્શ અર્થશાસ્ત્રની તીવ્રતાને જાણે તેમ નથી વળી જે સમયમાથી આજનો સમાજ દ્વાન પસાર થાય છે તે જુના અને નવા યુગનો સંધિસ્થાન છે સામાજિક અધેર એ એવું સીમાચિહ્ન છે એ સંધિસ્થાનમા ઉદ્ભવ તેમજ અપનત બને અશો ગ્રહેવા છે, એમા મહાપણ તથા મૂર્ખાઈ, શ્રદ્ધા અને અશ્રદ્ધા પ્રકારા અને અધનર, આશા અને નિરાશા એમ વિગેરેની દ્વન્દ્વો છે આપણી પાસે જલુક છે અને કાઈ નથી, સ્વર્ગનું સુખ અને નરકની શાતતા પણ આ યુગમા છે અને તેમાથી સારુ કે માફુ જે પરિણામ આવે તે સ્વીકારવા સમાજે તૈયાર ગ્રહેવાનું છે પણ એ જાણે સમાજગતના કેવી યશે તેનો ન્યૂનપ્રમાણ આપણી પાસે નથી, એવું અનુમાન એ લુકિ કે મહાનરોનો વિષય નથી એની આશાથી અપનાગ કોઈ દૃષ્ટા પણ અત્યારે નથી એ માટે આવેશ કે અનુભવી લેશમાન જરુર નથી કેમકે વિશ્વવચી સમાજમુધાગે ઘટ રાકેતા હોય તેપણ તે ટકેતા નથી એમ ક્રાન્સનો ઇતિહાસ કહે છે સમાજની સુધાગણા કમિકે મનિયે સમૂહના સહકાર અને સખ્યાના બળથી થાય તે જ ગ્રામી અને લાઝમરક બને

Charles Dickens—Tale of Two Cities

Opening para—

' It was the best of times it was the worst of times it was the age of wisdom it was the age of foolishness it was the epoch of belief, it was the epoch of incredulity, it was the Season of Light it was the Season of Darkness it was the spring of hope, it was the winter of despair we had everything before us we had nothing before us we were all going to Heaven we were all going direct the other way—in short the period was like the present period and some of the people were prepared to receive it for good or for evil

આ મિતિમા બીજુ કાર્થ જ શક્ય ન હોય તેપણ સમાજની વ્યક્તિયો એક રાગે ગ્રહે, એના મડળો એ ધોગણે વર્તે અને એવું બધારણુ સમયવર્તી થાય એવી ગોરવણ કાયદાથી સાધ્ય છે એમ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ અનુભવ છે એટલે સમાજના અનેવિધ તત્ત્વોને એક તાતલણે સાધવા કાયદાનું બળ એ આપણી તાત્કાલિક જરુરિયાત છે

એ કાયદાના નામથી હકાવાનું જવાબ કારણ નથી કાયદો માત્ર એવું છે એની મદદથી સામાજિક અનવરણમા વ્યવસ્થા લાવવી એ ખ્યેષ છે સખ્યાઓ અને મડળો વ્યવસ્થિત બનશે એટલે બીજી ન્હાની મોટી વિનયો આપોઆપ સવાદી થશે એ ખરુ છે કે કાયદો આધાર છે, પણ કાયદાની સામે દુરુદ્દાલ લેતા માણ્યો સ્વાભાવિક રીતે વ્યવચય છે એ કાયદો બંધી રીતે પરિપૂર્ણ છે એમ કાંઈના દાવેા નથી કેમકે કાયદો ધકનર વ્યક્તિ કે મડળ સ્વજાતે અપૂર્ણ છે પણ સાહિત્યની પેઠે કાયદો અમુક સમયમા વસતા માણ્યોની અભિવાધાનુ પ્રતિમિમા છે સમય જતા, માણ્યોની પ્રકૃતિ અને વ્યવહારમા ફેર પડે છે તેમ કાયદો પણ આવશ્યક સખ્યાના માર્ગે છે શાસનના કાયદામા જે બળ છે તે સમાજના હમોવામા નથી હોતુ તેથી કાયદાના તત્ત્વોને ખામીઓ છે તે કરના લાજ વધારે છે કાયદાના એ આધારથી 'ઈમ્બેન્ડ અને ક્રાન્સની અગીગત અનુસમા બ્યારી એના બજે ગુનામના વેષાગ્રે હમેશને માટે અત આન્થો એથી યુનાઈટેડ ગ્રેટ્સ મુધાગની પરિસીમાએ પહેલમુ એ જ કાયદાએ ગણિતની આમાવિક આતર-અવચામા જતર પરિવર્તન આવ્યુ એની મદદથી પુરોપમા જર્મનીએ અને

Harold I Laski—Grammar of Politics P 287

Law then emerges as the evaluation of the interests by the interweaving of interests It is a function of the whole social structure and not of some given aspect of it Its power is determined by the degree to which it aids what that whole social structure reports as its desires

એશિયામા ગળાને વિદ્યાનક્ષેત્રમા અજ્ઞાન પ્રગતિ આધી કાયદો એ પ્રજાસમગ્રતુ તેમજ સામાજિક સમૂહનું માનસ અને વર્તન ફેરવવાનું અસોધ શસ્ત્ર છે એ કાયદો અમુક વર્ગ કે વિભાગ, હિત કે સપ્રદાયે ઠોકી ખેસાડેલો નથી, આમર્જના બહોગદિતનુ રક્ષણ કરવાનો એનો હેતુ છે વળી, અમુક સૌકની માગણીથી એ કાયદો પસાર થતો નથી કે અમલમા આવતો નથી એ બન્ને બુમિકા પહેલા પ્રજાસમુદાયના લાગતાવળગતા મણોનો, તેમના પ્રતિનિધિયોનો અને ખાસ કમિશિયોનો તટસ્થ અભિપ્રાય અને મુયનો મેળવવા પડે છે એનાથી બહુર વ્યવહાર ઉપર પૂર્વાપગ ને અસર થવાની હોય છે તેની પણ આજાહી કરી રાખવામા આવે છે અને છતાં, એમા ફેરફાર કરવાનું અંતિમ બજ પ્રજાસમૂહના હાથમાં છે તેથી સામાજિક કાયદાપ્રવૃત્તિ વ્યક્તિના કે સમૂહના વિભાસને અવરોધક છે એ ભય કે ઉકાષાત અકારણુ છે એમ પ્રતીત થશે. નવા કુમાર ચિન્તકો સારાય દેશને શાન્ત અને સ્થિર ચિત્તે વિચારવાનું કહે

છે કે સમાજનું હિત્યાન મેમા છે ? અસારે સમાજમા ઠેમણે ઠેકણે વિસવાદ દેખાય છે, તેમાથી મુખિ મેળવશી એ એમનો જીવનમત્ર છે એ માટે બાધકોડ કવા પણ તે તેવા છે એ એની એવલામા પ્રખ્યાત પ્રતિષ્ઠા હોય તો કાયદા મારફત સામાજિક સુધારણા એ ધિશ્વરિત છે આ પરિસ્થિતિમા નવું માનસ પ્રત્યેક કણે પ્રતીક્ષા કરે છે કે ‘વિજય કોનો ?’

છેવટે, નરેન્દ્રોને અને તેમના સચાલકોને, કોમિસ સરકારને અને તેના કાર્યવાહકોને સમાજના મેવડીએને અને કુમેરકોને ઉચ્ચતા માનસની નમ્ર વિનંતિ છે કે બહુર હિતના સંગ્રહક તરીકે સામુદાયિક અસ્થિતા માટે અને જાવિ પ્રજાના ગૌરવ માટે, સમાજના દરેક મજળને, એના વ્યવહારને અને પ્રવૃત્તિયોને આપની લાગવજ, સત્તા અને સહકારનો સક્રિય સથ આપો કે જેથી સમાજના જીર્ણુ જોખામા અભિનવ પ્રેરણાઓ પાયરે *

* આ લેખની લેકલો દેખકની પોતાની જ છે

એક સ્થિતિ

હું શું કરું ? નવ કરું ? મ્હં મેઘ-ખડો
જેવા મૂકેલ ધરતી પર, લાવ-ખડો
તેવા નમેલ હિરના તપ કાજ, ચાન્ત !

રોકાય કેમ બલ આજ પ્રવાહ મુખ્ય ?
વર્ષાય કેમ ? જલ સાથ વિનાશવેગી
આચલ્યપૂર્ણ અપલાય વસે, અગમ્ય
એના પ્રપાત, પલમાં તપ નહોતો ને
ભરમાવશેય કરશે ત્યમ શું અનન્ત
આકાશમા સંજલ મેઘ ઝળુળી રૂહેશે ?

કેકારવો તપ હરે થકી તીવ્ર બળે
આ દામિની ચમક, આ હિર મોન કરે

ગ્રામકંપરસ્તાનમાં રચેલી પંક્તિઓ

[સાંતે ઘેર આવી ગયા પછી શાંતું અંધારું નાચે નચારે ખેડૂતો સૂઈ ગયા છે ત્યારે ગાઢ ગાનિમાં કેવળ તમરાં અને ધ્રુવદના અવાજ સંવસાય છે. પણ એથી શાંત કપરમાં સુતેલ પિતૃગણોની સાંતિમાં ભગ પડશે નહિ. એમને ઘરાગીતોની ભર નથી. તેઓ મહાત્મા ગુરુજી ધ્યાની સન્નિ ધરાવતા હશે, પણ કેટલાંય ધૂસો ભંગવમાં વણપિછાન્યો અને કેટલાંય રત્નો સમુદ્રમાં વણુચોળ્યાં ન રહી ન્ય છે! તેમનું જીવન પણ શાંત હતું, તેમાં ભ્રમણપાથણો નહોતી. એ બધા અધુની અંજલિ મળે છે. આપણને એ શીખવે છે કે મૃત્યુ કોઈને છોડતું નથી, મૃત્યુ દુઃખકારી નથી કારણ કે દેહ ભસ્મ થાય છે પણ ચૈતન્ય તો અમર ન છે.

પ્રખ્યાત અંગ્રેજ કવિ કેએ જે મૃતપ્રસસ્તિની અમર જસો લીધી લખવા પાછળ બાર વરસો કાઢ્યાં હતા તે કાવ્યને આ ગુજરાતી પદ્યાનુવાદ છે. અનુવાદ પાછળ પણ સારો મમ લેવાયો છે અને તે સારો બન્યો છે. આપણા ભાગના કવિઓ અને લેખકોને હાથે રાજાની શબ્દો દિસામે લખાતી કૃતિઓનું જીવન આ કાવ્યની કીર્તિના પ્રમાણમાં કેટલું હશે ?]

વસન્તતિથક્કા

ઘેરે રવે અતિ ઘણું રવિ અસ્ત થાતાં,
પૂરે સુગો, શવણને શી દિશાન્ત ઘંટા!
કેવાં ખુલાવતી વળી નિજ વસ નેહે,
ભાતાં ધીરે તૃણભૂમિ પર, ઘેતુ સર્વે!
સોંપી સહુ તિમિરને જગ આ દિનાન્તે,
ને એકલો તણ મને વળી એ તિગિરે,
કેવી સુમન્દ ગતિ એ, ગહુ યાત્રી, નાથે,
સર્વે, લુઓ, કૃષિવલો નિજ ધામ ફેડે! C
દૃશ્યો તણી દ્યુતિ હવે સહુ ઝાંખો થાયે,
ને જ્યોત્સ્ના સૌ સ્થળઝરે મીઠી શાન્તિ ભારે. ૧૦
ગૂં ગૂં દરી ગગનમાં તમરાં લીડે જે,
ને નિજ ઘંટડી તણે મૂર સુમધુરે,
મેંદાં હવે અધીન નિંદ તણે યતાં જે,
ને પૂરતાં દરથકી સુજ કલ્પને જે; ૧૪
તેઓ તથા ધ્રુવડ જે વસી એક કાલે,
કે વેલોછન્ના ધ્રુમટે અતિશે જૂનેરે,
પામી પીઠા અતિવળી સ્વપુરાણુરાજ્યે
નિવાસ પાસ ભમતા જન હુટ હાથે,
પોતાતણી મુણ્ણતું ફરિયાદ ભારે,
વિશેષ તેજ કરતાં મીઠી શાન્તિ માંહે, ૨૦

ચિખડિયા.

ઝૂંક્યાં ગાંધાર્જાં જ્યાં સુરમણીય તે ‘એત્મ’ તરુઓ,
વળી જ્યાં તે ‘સુ’નેા અતિ શીતળ છાયો પ્રસરતો,

તથા જ્યાં તે નીચે તૃણમૂળભરેલા ધુલિદગો.
 સદા વેગે ધાતો કુર સમય ચૂર્ણિત કરતો:
 કરે ત્યાં નાની ચી નિજ નિજ કુટીરે સુમધુરા,
 સહુ કાલાધેલા પિતૃગણ, અહો, નિંદ અચલા.
 ન તો ઉંચા કેરા સુરભિ સમીરોના મધુસૂરો,
 ન તો તૃણે ણાંધી નિજકુટીરવિહંગ કૂંજનો,
 ન તો કુકુટોના રવ સખળ કે ગુગ સુરોંઘાં,
 ધરે શકિત તેની જરી પણ હવે નિંદ હરવા. ૩૦
 હવે ના તે કાળે અનલ અતિ ચારુ ભભૂકશે,
 હવે ના તે કાળે ગૃહિણી નિજ કાર્યે રત થશે,
 હવે ના તે સામે શિશુ હરખધેલાં ધસી જશે,
 કથા કાલી કે'વા ગટ નિજ પિતા-આગમનની
 ન તો ણાણુડાં કો' અનુપમ મોંઘાં ચુંગન તણો
 લહાવો લેવાને તુરત જઈ અંકારૂંદ થશે. ૩૬
 અહો! કેવા તેઓ નિજ ભુજબળે ધાન્ય લણતા,
 વળી કેવા તેઓ કઠિન ભૂમિમાં આસ કરતા,
 અને શે હર્યે તે હય-યુગલ દેત્રે ચલવતા,
 તથા કેવાં મોટાં તરુ નિજ પ્રહારે નમવતા? ૪૦
 મહત્વાકાંક્ષા, ના હસતો શુભ તેના શ્રમ લણી,
 ન તો સાદી કીડા, ન યશહીનતા તેની હસતી;
 ન વા તું ઐશ્વર્ય, શ્રવીશ ધરી ધિષ્ઠાર દિલમાં
 કદિ દીનો કેરી લણુ, સરલ ગાથા પુનિત આ. ૪૪
 ન ચારુતાધારી, ન કુલઅભિમાની, ન ધર્મ વા,
 ન સત્તાધારી વા, કદો જયોં શકે મૃત્યુમુખથી.
 ન તેથી જધુઓ, લગાર પણ આ વાત ભૂલતા:
 'સદા મૃત્યુમુખે સુયશપથ સર્વે લઈ જતા.' ૪૮
 જહોં મંદિરોની મહતોં પરસાળે યશગોંતો
 બહુ શુંજી શુંજી લલિત ધૂમટોને ગજવતાં,
 ન જો મૃતિસ્તંભો કળરસમોંપે ત્યાં જન રથે,
 મદાન્ધો, તો તેને ન જરી પણ દોષિત ગણતા. ૫૨
 રૂડાં રક્ષાપાત્રો, અનવરત કે'તાં મૃતકથા,
 મહા ચૈતન્યે વા અમકતી પ્રતિમા બહુમૂલા,

ગયા પ્રાણોને શું ફરી નિજ ગૃહે સ્થાપી શકશે ?
યશોગાને કિંવા મૂક શરીર વાચાલ કરશે ?
વળી રેડાશે શું શ્રુતિયુગદ્ ભિચ્યા સ્તુતિ વડે
કદી મીઠી શાન્તિ અતીવ જડ કણે મૃતતણે ? ૫૮

સ્થળે આ વિસ્મૃતે દિલ કંઈ હશે નિંદ કરતાં,
હૂંપેા જેમાં દિવ્યાનલ સળગતો'તો નકો પુરા
વળી તેવા હુએ વહી ચકત જે રાત્ર્યધુરને,
વહાવી યા તો જે શકત ગીતનાં દિવ્ય પૂરને.
છતાં વિદાકોશો ભરપૂર થયા કાલથકો જે,
ન તેને તેનાં તો દરશન થયાં કો'દિ જરીએ;
ગરીબોએ તેનો વળો સકળ ઉત્સાહ દબવી,
લોધા આત્માને એ નિજશોતબળે છેક જકડી ૬૬

અમૂલાં શાં રત્નો અતિ વિમલ તેજ અમકતાં,
જાડી ને અંધારી જલનિધિ-શુદ્ધમાં ઝૂંપી રહ્યાં !
વળી શાં સુપુષ્પો વિજનવન જન્મી વિકસતાં,
કરે તેમાં નિત્યે સકલ નિજ સુવાસ અક્ષલા ! ૭૦

અહો, જુદો સાને નીત નિજ લઘુક્ષેત્રપતિના
અજૂર્યો જાહેર લય સહુ તણ આમ્ય વૌર જે,
મહા હેડન્ જેવો, નકી અહીં મળે સુખથી મૂતો,
વળી કીર્તિવાચાવિહાન અહીં મિચ્છન્ પણ મળે;
તથા નિષ્પાપી કો', યચિત અહીં, કોમ્પેક્ષ્ પણ મળે,
ન ડૂબ્યો જે પામે, રુધિર નીત રેડી, સ્વજનનાં. ૭૬

પ્રથંસા ના ભાગ્યે શ્રવણરત વિદ્રજન તણી,
ન વા ભાગ્યે તેને ગહુ સતવણી દેરી ધમકી,
ખરાળો ફેરી વા, - અવગણવી કો'દિ લખી હતી,
ન વા ભાગ્યે તેને, - નીત નીત સુચારુ સ્વભૂમિમાં,
મહા રિદ્ધિ સિદ્ધિ સ્થળ મહુ વેરી, - નૌરખવા,
સ્વભૂમિવાસીનાં દગ અલકો રે'તી નિજ કયા. ૮૨

થયા આવી રીતે ન પરિમિત જુદો જ ભંગતા,
પરન્તુ તે સાથે પરિમિત થયા સૌ અવશુદ્ધો,
વહાવી ના તેણે રુધિરપૂર પૃથ્વીપતિ થવા,
દયાકેસાં કો'દિ અરણ્ય વિમલાં સૂકવી દીધો. ૮૬

સોમનાથનું જીર્ણ મંદિર

[પ્રભાસમાં સાળે જ્યારે સૂરજ ડૂબી જાય છે ત્યારે ભરતી સમયે સોમનાથનું દરય લગ્નકરુણુ દુઝાદ લાગે છે, ગામના છેડે, દરિયાકાંઠે ખડિયેર મંદિર ઊભુ છે, ને તે મંદિર પર ચડી જોતા, દૂર દૂર સુધી પથરાયેલ કબરો ને પાળિયા, વિવાદમા વધારો કરે છે, ને યાચ છે: ' કહોં વિગ્યનો નરો ? નરો કરુણુ રેખા, અહીં ']
 . પૃથ્વી .

અનંત યુગઅંકમાં ડૂબવી કીર્તિને ઊભતું ધરી વસન શ્યામ મંદિર સૂનું ખૂણે ગામના. અહીં અહીં હતું વિશાળ શિવલિંગ, જ્યાં ધૂળના અહા, ઢગ પડ્યા; મનુજ-આશનાં કોટડાં. ધન્ય ફરકતી હશે દશ દિશામહી: ભૂપ કે ત્રિલોચનતણાં પડી ચરણ યાચતા સુકિતને અનેક દિન ઓસર્યા: ઊંછળી લક્ષ્મીને, રાજવી વિલાસ ચક્રચૂર ભાનભૂલી રંગમશ્ગૂલ થૈ હૂંટાવી નિજ લક્ષ્મીને: યવન હાથમાં સોંપિયાં પુરાતન કમાડ, પ્રાણુ શિવલિંગ કાળાસુખે. ઘડીક ભણુકાર હ્યાં. પૂજનના ધ્વનિનો પડે, ઘડીક રણુકાર હ્યાં, અસિ-અસિ અહીં આથડે, ઘડીક કકળાટ હ્યાં, યવન પાદમાં પાથરે ભૂદેવ નિજ પ્રાણુ લિંગ, શિવ રક્ષવા આખરે હજાર યુગમાં પડેલ સિસકાર ચોદ્દા કરે, પડે ગજ, તુરગની મરણુચીસ છેલી ઘડી જલે કબરમાં વિવાદ પરદેશીનો લેટવા હજી વતન ને હજી વતન અંખી સૂતા રહ્યા. અન્તણુ કર કો ફરે કબરપે કદી લડાં, અન્તણુ પદ ચાંપતા રખડતાં તનુ-ફૂલડાં* ઊભા કંઈક પાળિયા ' હીપન્થુ મૃત્યુને ' જોટલી ધરી ધીરજ દેખતા કરુણુ હાલ દેરાતણા તરંગ ઉદ્ધપિતણાં હજીય આથડી પાળને વિજીર્ણ કરવા મથે પ્રજલ વેગથી ગર્જને

ભાનુ સ. શુક્લ

અહિંસા કે શાન્તિ ?

શ્રી. કિશોરલાલ મશાજીવાળા

‘સર્વોદય’ માસિકના સંપાદક પાસેથી મને ‘સંઘર્ષ’ના કોઈ એક વાંચવાને મળી ગય છે. છેલ્લા એ ત્રણ અંકોના સંપાદકીય લેખોમાં મને એક ખનિ દેખાયો છે. લેખક એ લેખોમાં કહે છે કે તેઓથી કેહાસની ‘શાંતિપૂર્ણ’ નીતિ ‘ને સમજી શકે છે, તે સાથે સહમત પણ થઈ શકે છે; પરંતુ ગાંધીજીની ‘રહસ્યમયી અહિંસા’ને તેઓ ‘સમજી શકશે એવી તેમને આશા પણ નથી. તે એમને એમની અને એમના મિત્રોની શુદ્ધિ પર એવી યીજ લાગે છે. નવવિચારધારાના પ્રવર્તક અને એક સંગઠિત રાજકીય દલના મુખ-પત્રમાંથી આવેા નિરાસાને સૂર નીકળેલો તે અતિ ખેદની વાત છે. લગભગ ૪૦ વર્ષોથી મહાન નેતા જે નામનો જન્મ કરેલો હિંદવાસીઓને ઘેરી રહ્યો છે અને એના બાબતે પક્ષટાની રહ્યો છે, અને જેને કારણે આખી દુનિયા તેને કીર્તિ આપી રહી છે, તે અહિંસાને, તેના ઉત્તરાધિકારી બનવાની ઇચ્છા રાખનાર નેતામણી પોતાની શુદ્ધિ પર એવી વસ્તુ તરીકે જાહેર કરીને એના ઉત્તરાધિકારી બનવાની આશા રાખે છે ? મને આ વસ્તુ શોભાસ્પદ નથી લાગતી. અહિંસાને સમજી લીધા પછી એને નકામી ગણી છોડી દેવી એ એક વસ્તુ છે, પરંતુ પોતાની શુદ્ધિ એ વિષયમાં કામ કરતી નથી એમ કહીને એનાથી દૂર લાગવું એ શુદ્ધિ-સુક્ત વાત નહિ ગણાય. સદૃશ વિરોધને ખાતર પણ એ જરૂરી છે કે એને પૂરેપૂરાં એવી રીતે સમજવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે કે જેવી રીતે એના પક્ષપાતી કરે.

પરંપરા શું અહિંસા એવી રહસ્યમયી વસ્તુ છે કે જે સામાન્ય શુદ્ધિના માણસને પણ સમજાવી અસંભવ હોય ? અને ‘શાંતિપૂર્ણ’ નીતિ’ સમજાવી વધુ સહેલી છે ? ‘કરના પાકીરી, કયા ટિલ્હીરી, સદા મગન મેરહનાજી’ આ પણ એક શાંતિની નીતિ છે, અને આજકાલ એખરલેન, હિટલર, મુસોલિની વગેરે જે રાજનીતિને ચલવે છે તે પણ ‘શાંતિપૂર્ણ’ છે એવું સમજાવવામાં આવે છે. કેમકે ઈ ‘શાંતિપૂર્ણ’ નીતિ ‘એ ચાલતું ? પહેલી ‘શાંતિપૂર્ણ’ નીતિ ‘ને તો હિંદ જાગનાઓથી જાણે છે. જો એ અખત્યાર કરવી હોય તો ‘સંઘર્ષ’, ‘ક્ષતિ’, ‘પ્રત્યાદિ નામોને જ મિટાવી દેવાં જોઈશે. અથવા જ પુરોષની શાંતિની નીતિને મંજૂર રાખવી હોય તો સામ્રાજ્યશાહીના વિરોધ પડેલો મહેલો જોઈશે.

આનો કદાચ એવો ઉત્તર વાળવામાં આવે કે દુ કેવળ વિતંડાવાદ જ ચલાવી રહ્યો છું. તાર્કિકતાનો આ દુરુપયોગ છે. સાધારણ શુદ્ધિએ સમજાવાથી ‘શાંતિપૂર્ણ’ નીતિ’ બધાની સમજમાં આવી ગય છે. આ જ વસ્તુ અહિંસાને પણ લાગુ પડે છે. સૂક્ષ્મ શુદ્ધિ અને સદૃશ તર્કમાં ફરક છે. તર્કને છોડીને શુદ્ધિથી સમજવાનો — અથવા આજકાલની પરિભાષામાં કહું તો, જીવનની વાસ્તવિકતાને જોવાનો — પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો અહિંસાનો અર્થ સમજમાં આવી જવો મુશ્કેલ નથી.

શું, આપણે એ નથી સમજતા કે કોઈ પણ સમાજ — એ પશુ, પંખી અને માખીઓ જ કેમ ન હોય ? — એ મનોવૃત્તિના વિદ્યાર્થ પર બાવરિયન, મુસોલિનિ અને બજવાન બને છે કે એની દરેક વ્યક્તિએ તે સમાજની બીજી વ્યક્તિને ખાતર કંઈક ને કંઈક પોતાનાં સ્વાર્થ, આરામ, ઇચ્છાઓ કે એવું-સમય આવે પ્રાણ મુદ્દાં-પોષાકવર કરવાં જોઈએ કે જેથી બીજી વ્યક્તિઓનાં સ્વાર્થ, આરામ, ઇચ્છાઓ અને જીવન સુરક્ષિત રહે

અને વધતા રહે ? આ વસ્તુ એક વખત નદિ ને વખત નદિ પણ થોડા થથા પ્રમાણમાં હમેશા કચી પડે છે સામાજિક જીવનનો આ અનિવાર્ય નિયમ છે આ મનોવૃત્તિ વિના સારી રીતે વિમાસ પામેલી, બળવાન અને સુસંગતિ મમાજગ્યના અનુભવિત છે સમાજમાં વ્યક્તિઓના મતા આ મનોવૃત્તિના વિમલની માત્રા વધુ મહત્વની છે એાછી સંખ્યા વાગતવમાં 'માર્ગોગિદિ' નથી, જોકે આ મનોવૃત્તિની જીલુપ 'માર્ગોગિદિ' છે તે માનુ હુ કે આ વાત કાઠની પણ બુદ્ધિની પત્તી ન હોતી નેદ્રએ

ખીજી ને એ વાત સાચી નથી કે ગમાગમા માનવસમાજ સિવાય ખીજ પ્રાણીઓના સમાજમાં સ્વોનિશ્ચયુતાનો શેષ નથી હોતો ? એક પ્રાણી પોતાની યોનિના ખીજ પ્રાણી માથે મગલવશાત્ ઝરતી પડે છે, એ વખતે ક્યારેક એને મારી પણ નાખે છે, પરંતુ મારી નાખી ન શકે તો એ ક્ષત્રીને તે યાદ ન કરી કરે વેગનો સંગ્રહ તે ન કરે કે ન એની પગ પગ ચરતે સિંહ અથવા સર્પનો એક સમૂહ સિંહ કે સર્પના ખીજ સમૂહ સાથે મુદ્દ હથા નદિ જળ હગ્ધાનુ એક ટોળુ પોતાની યોનિના ખીજ રેણા સામે મુદ્દ મરી નહિ માટે એમ નથી કે એમનામાં સગમનશક્તિ જ નથી. પોતાની રક્ષાને માટે તે બળાગ પોતાની બુદ્ધિરચના કરી શકે છે પરંતુ મનુષ્યેત પ્રાણીઓમાં સ્વોનિશ્ચયુત નદિ જેવું છે આ અનિષ્ટ તો મનુષ્યસમાજમાં નેવા મળે છે અને એ એટલી હદ સુધી વધ્યું છે કે ન કેવળ દૂર દૂરના માનવસમાજને વચ્ચે યતુતા છે પરંતુ એક દેશ, એક ધર્મ, એક સરથા અને એક પરિવારની વ્યક્તિઓ પણ એમનેના ગંગા કાપવાને તૈયાર હોય છે માનવવેર પેટીઓ સુધી ચાલે છે એ વાત બરાબર નથી કે એ વેર માત્ર અર્થને માટે જ થાય છે, અનેક મગ્ધોમાન એક મગ્ધુ એ હોય છે તે માનું હુ કે આને પણ બુદ્ધિની પરતી વસ્તુ માનવામાં નહિ આવે

એક પગતુ આગળ વધીએ તો એ વાત સ્પષ્ટ નથી કે જે દેશ અથવા સમાજમાં આવું સ્વોનિશ્ચયુત ફેલાયલું હોય તે સમાજ નિર્મળ જ રહેવાનો, અને જીવનસર્વાંગમાં તે એ સમાજનો માગ આવતો કે જેમાં સ્વોનિશ્ચયુતા તો હોય પરંતુ સ્વસમાજમાંથી તે કીક અશે નાખી દરી શકાય હોય ? જો એ નિર્મળ સમાજને બળવાન બનતું હોય તો સૌથી પહેલા તેણે આ રાગથી મુક્ત ન થતું નેદ્રએ ? આધુનિક પશ્ચિમાં 'યુનાઈટેડ નેશન્સ ફંડ નો બીજ કયો અર્થ છે ?

જેઓ આ વાતો સમજી શકે છે તેઓ અહિંસાને સમજી શકશે અને ગાંધીજીના ગ્રંથનાત્મક કાર્યક્રમના હેતુ અને એના આગ્રહને પણ સમજી શકશે

૧. એક વ્યક્તિ અથવા સમૂહની સ્ત્રીજ વ્યક્તિઓના ઉચિત સ્વાર્થ, આગમ આમણા તથા પ્રાણુની રક્ષાને માટે પોતાના સ્વાર્થ, આગમ અને આમણા અને જરૂર પડે તો પ્રાણુને સહર્ષ ત્યાગ કરવો તથા મનુષ્યમાં રહેલી સ્વોનિશ્ચયુતાની વૃત્તિને કાષ્ટ રીતે ઉત્તગિત ન થવા દેતી એ અહિંસા છે આનાથી વિપરીત મનોવૃત્તિનું પોષણ હિંસા છે કેમ્પિસ, પ્રમ મહળ આદિ સરથાઓની શુદ્ધિ તરીકેના દિનમાં ખાદી અને આમોદોગોની પુષ્ટિ કેમ્પિ એમના, અસ્પૃશ્યતાનિવારણ દ્વારમધી, સાર્વત્રિક શિક્ષણ ધન્યાદિ એના મૂલ્ય રૂપ છે આ દરેકમાં બીજાઓના હિત માટે કષ્ટક ને કષ્ટક ત્યાગની આવશ્યમતા રહે છે એ જ અહિંસા છે

અને છતાં જો સ્પષ્ટ ન થતું હોય તો વાચકો પૂછે

મેધમહત્તાર

શ્રી. વિભૂતિભૂપાલુ ખ દો પાઠ્યાય

પરમિતાના મદિગા સાપનો એન એવા કેટલાયે સ્ત્રી-પુરુષો એમ મન્યા હતો એમા પ્રભુન્ન પણ એક હતો

તે દિવસે જે મહિનાની મહાન્તિ હતી ચારે ખાલુના ગ્રેમોમાંથી સ્ત્રીઓ દસપરમિતાની પૂજા કરવા માટે આવી હતી આ પ્રમગે ઘણા ચતુર શારુડી અને બાજીરો પોતાપોતાનું કૌશલ બતાવવા ત્યાં આન્યા હતા માળાઓ વિવિધ પ્રગળા ફૂલોની માળાઓની છાંયડીઓ સજીને ગ્રાહ્યની પ્રતીક્ષામાં બેસી હતા એક વેપારી મગધથી જેમણે જદુમુખ સાડીઓ લાવ્યા હતા, એની કુખન પર સ્ત્રીઓની 'સૌથી વિશેષ તમી હતી પ્રભુએ માખતુ હતુ કે ત્યેજસકાન્તિ પર યનાગ ઉત્તમમાં પરમિતાના મદિગા એ વિખ્યાન બસીયો ગાયબ આવનારો હતો મદિગા તેને જ મોઢવા તે આપ્યો હતો પત્ર આખા દિવસની તપાસને અને ફળુ બીડમાં એને એ આવ્યો પત્રો ન મળ્યો

સપ્તાસમયને કંઈક વાર હતી તે વખતે મદિગા એકમા એ વાદ્યો સંપોના આશ્ચર્યકારી ખેલો કરવા માગ્યા કુતુહલપ્રેમી સ્ત્રીઓ ત્યાં એકત્ર થવા લાગી થોડી જ વારમાં ત્યાં આગી એવી બીડ થઈ મદિગા પ્રભુન્ન પણ ત્યાં હતો તો ખરો પણ એનું પ્વાન તમાચા તરફ મુરતે નહોતુ એનું પ્વાન મેદનીની પ્રત્યેક વ્યક્તિ તરફ હતુ એ એમાંથી કેમના દાવગાવ બસીયના રૂપો બતાવવા હોય આમ જે રીક વાર મુડી એના મહેવાથી એની નજર એક પ્રીત વ્યક્તિ પર પડી જે છર્મીશીર્ષ અને

મહિન વેશમાં બીડની વચ્ચે એ જેમણે બેસી હતો કાલુ જાણે કેમ પણ પ્રભુન્નને યદ્ય મધુ કે એ જ બસીયો હોયો એમ એ પ્રભુન્ન બીડને વીંચી ત્યાં પહોંચવા મથ્યો હતો ત્યાં એ જ વ્યક્તિએ આવી એના ખભા પર હાથ મૂક્યો અને તેને બીડની બહાર નીકળવાનો હથારો કર્યો.

બહાર આવતા જ એ પ્રીત વ્યક્તિએ તેને પૂછ્યું, "હું અવનતીનો માથક મુગ્ધાસ તમે મને જ મોઢવા હતા ને?"

પ્રભુન્ન આશ્ચર્યમાં પડી ગયો અને થયું 'આલે માગ મનની વાત કેવી રીતે જાણી લીધી?' પડી એણે વિનયપૂર્વક કહ્યું કે તે તેને જગોની ગદો હતો

"હું તમને ઓળખુ છું એ દિવસે તમારા પિતા સાથે માટે સારી મૈત્રી હતી ત્યારે ત્યારે કાશી જતો ત્યારે તમારા પિતાને મન્યા વિના પાઠો ન કરતો તમને હું તો તમે નાના હતા ત્યારથી ઓળખુ છું એ વખતે તો તમે બહુ જ નાના" પ્રીતે કહ્યું

"આપ આવી કયા બિનયાં છો?"

"નગમિનારે એમનમાં એ છર્મી મદિગા છે તમે એ જાણો છો?"

"હા, પહેલા ત્યાં એક સન્નાસી મહેના રતો કે?"

"હા, એ હજી ત્યાં છે ત્યાં ક્યારેક મને મગવા આવવા જાણ્યો, અત્યારે તમે કયા છો?"

"હમના દુ વિદારમાં અન્ધામ મુડુ મુડુ જઈ પડી છું આ મદિગા આ પકામ મુડી રહેવા ના"

“એ હું તમને તમેમને ત્યાં મળશે એટલે કહીશ.
એક દિવસ, જેમ બને તેમ જલદી મને મળે.”

પ્રભુને પ્રણામ કરી વિદાય લીધી.

*

ત્યારે પણ સાંજ પડી નહોતી. મંદિર એક ટેકરી ઉપર હતું. એની બંને બાજુએ ઢોળાવવાળા માર્ગ હતા. ત્યાંથી પ્રભુન નીચે ગિરવણ લાગ્યો. દૂર નદી કિનારાના જીર્ણ મંદિરમાં આરતી બજતી સંભળાઈ. પ્રભુને એના અવાજને સાંભળી રહ્યો. ઉત્સવમાં આવેલાં નરનારીઓ ઉતાવળે પોતાનાં સ્થાન તરફ જતાં હતાં. સંધ્યાની શોભા અનુપમ બની હતી. પ્રભુને એ શોભા ભ્રમેા. ઊભો જ થઈ રહ્યો. ચંદ્રની ત્યોત્સનાના માર્ગી પૃથ્વી ગળાઈ ગઈ. દૂરનું મંદિર એમાં રૂપેરી રંગે રંગાયેલું દેખાયું. પ્રભુને એને ભ્રમ રહેતો. ક્યાંય સુધી ઊભો રહ્યો. સમયનું એને જ્ઞાન ન રહ્યું. લોકસમુદાય પાતળા વહેણની પેટ દૂર ઝાડીમાં છેક અદૃશ્ય થઈ ગયો ત્યારે પ્રભુને તદ્દામાંથી જાગ્યો. એણે ઉતાવળે ચાલવા માંડ્યું.

એક વૃક્ષ આગળથી પસાર થતા એને લાગ્યું કે ત્યાં પાછળ કોઈ છુપાઈ રહ્યું છે એ ત્વંતી નજીક ગયો કે રૂપાની ધંટડી જેવો હાસ્યપ્લવિત શુભ જાણ્યો.

“ઓહ, સુનંદા !” પ્રભુને બોલ્યો.

“હા, હું સુનંદા, પણ આપ ક્યા આવશી થકી સુધી રોકાયા હતા ?” સુનંદા હસીને બોલી.

“હું ? ક્યાંય નહિ. કૌમુદી કેવી ખીલી છે ! શોભા જોવામાં મોકલું કરી નાખ્યું.”

“આવી શોભા કોઈ દિવસ ભ્રમ નહોતી, યુ ?”

“ભ્રમ તો હોય—”

“પણ—”

“સુનંદા, તું જાણે છે બંસી અને કેટલી પ્રિય છે ! એ સંપૂર્ણ શીખી લેવાની મારી કેટલી અભિલાષા છે ! આજ મેળામાં એક બંસીધર આવવાનો હતો, અને એ મળ્યો પણ ખરો. નદીકિનારના પેલા અગ્નિર મંદિરમાં એ રહે છે, ટેકરી ઉપરથી એ દેખાય છે, એને જોવામાં સમય નીકળી ગયો.”

“બંસીનો શોખ ખરાબ નથી. કોઈ પણ શોખનો અતિરેક થઈ જતાં તે કદી પોતાનું અને બીજાઓનું પક્ષ અનિષ્ટ કરી એકે.”

પ્રભુને દંડ્યો.

“સારું, એ બધું તમારા વિવેક ઉપર છોડું. હું તો માથું છું તમારી બંસીના બે મૂર સંભળાવશે !”

પ્રભુને ઠમરે બધેલી વાંચળીમાંથી બંસી કાઢી.

“યુ મારું ?” એણે પૂછ્યું.

“તમારા પ્રિય ગ્રામ, મેધમત્વાર.” સુનંદા બોલી.

પ્રભુને રિમત કરી બંસીને હોઠ આગળ આપ્યું. એના પિતા સારા ગાયક હતા, એની જ પ્રભુને પ્રભુને મળી હતી. એનો કંઈ અને સુરના આલાપ પાતાવરણમાં પ્રસરતાં પ્રકૃતિ એ સાંભળવા સ્તબ્ધ બની જઈ રહેતી.

પ્રભુનની બંસીમાંથી સર નીકળ્યા. લતા-પત્ર અને પૂલ-ફળ વચ્ચેથી સરી જતા આકાશ અને ગરિની ત્યોત્સનાના હૃદયને ચીરી ને રસધારા પૃથ્વી પર અનવરત પ્રવાહ વહે છે તેના સરમાંથી ટપકવા લાગી.

“ઓહ-અસ કરે !” સુનંદા વચ્ચે બોલી ઊઠી.

“કેમ ?” બંસીને બધ કરીને પ્રભુને પૂછ્યું.

“ગોડું ચાપ છે ઘેર જવાનું.” સુનંદા બોલી.

“અત્યાર સુધી ન થયું ?” હસીને પ્રભુને કહ્યું.

“ના.” કહીને સુનંદા વંસો ફરી એકદમ ચાલવા લાગી. પ્રભુને એને જતી જોઈ રહ્યો.

*

બીજા દિવસે પહેલી સવારે નદીકિનારાના એ જૂના મંદિરમાં પ્રભુને આવ્યો. મંદિરમાં કોઈ દેવ-દેવેની પ્રતિમા નહોતી. દોઢાલોમાં મોટી ફોટા પડી હતી. એની અંદર સાપ અને વીંછીઓ ધર કરીને રહેતા હતા. મંદિરની આસપાસ ગામે તો ધણું હતાં પણ રહુખડુ પથ્થુ કોઈ કદી આ તરફ આવતું નહિ. કેવળ આજ સાત માસથી એક શિશુક સંન્યાસી

ત્યા નિવાસ કરીને રહ્યો હતો એના બેચાર અનુયાયીઓ હમણા હમણા એ તરફ આવતા થયા હતા આ કાગ્યે ત્યા એક કેરી જેવું બની ગયું હતું

પ્રકાશ હજી પૂરેપૂરી કૂટ્યો નહોતો એ સમયે પ્રહુન્ને સુરદાસ આવીને મળ્યો એ પ્રસન્નતાથી બોલ્યો, “ બહાર બેસીએ, અહીં અધારુ વિશેષ છે ”

સુરદાસ બહાર આવી પ્રકાશના પ્રહુન્ને પછી માથા સુધી બગાવ નીરખી રહ્યો, પછી મનના સતીય પામતો હોય તેમ એ બોલ્યો, “ હા, તારા દ્વારા જ બરાબર બની શકશે હું બરાબર જાણુ છે એ વાત ”

પ્રહુન્ને સુરદાસને દૂરથી પ્રથમવાર જોયો ત્યારે તેના મનના એને મળવાના કષ્ટકે નિરુત્સુહતા જેવું લાગતું હતું પણ એની નજર આવના એતો ખ્યાલ ફરી ગયો એને લાગ્યું કે સુરદાસની કુરુપતામાં પણ એક એવું આત્મચીત્ત છે કે જે સર્વ સમયે સર્વ લોકોના જોવા નથી મળતું

‘ મને લાગ્યું જ હતું કે તું આ સમયે આ તરફ આવતો હશે હા, તારા પિતા તો એક વિખ્યાત ગાયક હતા, તારામાં પણ એ ગુણ જોતરો તો હશે જ ’ સુરદાસ બોલ્યો

“ છ, થોડી વણી બસરી બનતી જાય ’ પ્રહુન્ને સત્રાસપૂર્વક જવાબ આપ્યો

“ હા-હા, તારા પિતાને નહિ જાણતું હોય તેવું, કોઈ નહિ હોય પ્રત્યેક ઉત્સવમાં કૌશાળીથી તારા પિતાને ખાસ નિમંત્રણ આવતું અને તું પણ-એ સાબળ્યું છે કે તું-મસીમા મેઘમત્વાર સારો ગાય છે ”

પ્રહુન્ને વિનમ્ર સ્વરે કહ્યું, “ એવું તો કઈ જાણતો નથી, પણ હા, મનમાં ઈશી આવે તો તે મનની નાણું મેઘમત્વાર પણ એમ જાનવી નાખ્યો કે ”

“ જરા માર્ક બતાવીશ ? જોઈ, અલ્યામ કેટલે સુધી પહોંચ્યો છે ”

બસી તો પ્રહુન્ની સાથે જ ગહેલી, કેને બગા મનના કપારે સામી બેઠી બા અને બાજવવી પડે !

પ્રહુન્ને બસી બાજવવા માંડી

“ વાહવાહ ! ” સુરદાસ બોલ્યો “ પુત્ર તો ઇન્દ્ર દમનનો બાપના પૂરા ગુણ પોતાનો અદર ઉતાર્યો છે હું જાણ્યો જ હતો પ્રથમથી ”

પ્રથમસમયનોથી પ્રહુન્નતું મુખ લાગ્યું અને સકોળથી આરમ્ભ બની ગયું

જે ગણ મિનિટો બાદ પ્રહુન્ન બિલાને ઉત્સુક બન્યો સુરદાસે એ જોઈને કહ્યું, “ સાબળ પ્રહુન્ન, એક ગુપ્ત વાત કહુ છું આ ગુપ્ત વાત કહેવાને આ પહેલાં પણ મેં તારી શોધ કરેલી પણ હું તને એ વડું તે પહેલા તારે પ્રતિજ્ઞા કરવી જોઈએ કે તું એ બીજા કોઈને નહિ કહે ’

પ્રહુન્ન વિશ્વિત બન્યો એને થયું જે બંધિતને પોતે પ્રથમવાર જ મળે છે તેની પાસે પોતાને માટે એવી કઈ વાત હોઈ શકે કે જે મનમાં જ મનવાની હોય ? એટલે એ બોલ્યો, “ છ, નહિ સાબળવાથી કઈ—”

“ બસુ ઈશી કારણ નથી, કોઈ અનિદ્રાથી વાત નથી એવું હોત તો તેને હું પોતે જ ન કહેત ” સુરદાસ બોલ્યો

પ્રહુન્ને પ્રતિજ્ઞા કરી કે પોતે એ વાત કોઈને નહિ દેર એના મનમાં વાત જાણવાની ઉત્સુકતા બગી હતી

સુરદાસ ધીમે અવાજે કહેવા લાગ્યો, ‘ નદી દિનારની બેખાતે જોઈ છે ? આગળથી થયું સમય પહેલાં ત્યાં દેવી સન્મતીની એક મૂર્તિ હતી સબળાય ૯ કે આ દેશના એ સમયે જેટલા મોટા મોટા ગાયકો હતા એ સર્વ પોતાનું શિક્ષણ સમાપ્ત થયે પ્રથમ દેવી પાસે આવી તેની પૂજા કરી તેને સત્કૃષ્ટ વર્ણ વિના પોતાનો એ નવસાય રાફ ન કરતા, પણ આજ તો બેખડ ક્યા રહી ઈ રહ્યો છે કેવળ એક ખડકો પણ આગલી પૂર્ણિમાએ ત્યાં જઈને ભક્તિપૂર્વક મેઘમત્વાર આનામના આજે પણ દેવી પ્રત્યક્ષ થઈ વા આપે છે આ મદ્ય આજે દેશમાં કયા પ્રગટ નથી જતા, આજણ અને લાદપદ આ વણ માનવી પૂર્ણિમાએ એને માટે વિશેષ ઉપયુક્ત છે એકાન્ત સમયે અને વિશુદ્ધ ચિત્તે આ કામ થતા

ગાયક સિદ્ધ-લાલ કરે છે એ પડી સગીતવાદની કોઈ બાબત એને માટે નવીન નથી મહેતી પણ એ સાથે એટલી વાત છે કે એ ગાયક અવિવાહિત હોવો જોઈએ એટલે મારો વિચાર છે કે તું અને હું બંને આપામી પૂર્ણિમાએ એ બેખડ પર જઈ અખતરો કરી જોઈએ. કેમ તારો વિચાર શું છે ?”

મુરદાસની વાત સાંભળી પ્રગુભ અવાકે ચર્ચ ગયો પોતાનાથી એ કામ કેમ બનશે ? આચાર્ય વસુદેવે તેો કંવા ઉપર બાપણુ કરતા કેટલીયે વાર કહ્યું હતું, ‘કંવા-અધિપતી દેવી સરસ્વતીની જે કષ્ટતા હિંદુઓએ કરી છે તે એક કષ્ટતા જ છે એમાં વર્ણવિકતાનો મેળ છે જ નહિ’ કષ્ટતાને સમ રચણે જોવી એ કાઈ સહેલી વાત છે ?

આ વિચારમાં પ્રગુભ કેટલીયે વાર સુધી મૌન બેસી રહ્યો

મુરદાસ જગ વ્યગ્રનાપૂર્વક બોલ્યો, “કેમ, તને એ પસંદ નથી ?”

પ્રગુભે કહ્યું, “ના, એવું કંઈ નહિ, હું એ વિચારતો હતો કે આ કેવી રીતે સંભવિત ?”

“સંભવિતતા માટે તું નિશ્ચિત રહે સત્ય સ્વયં પોતાની સામિતી આપશે જો તું કહે તો આવતી પૂનમે જ પૂનમે સર્વ પ્રગય કરુ’

પ્રગુભનું મન દ્વિધા અને વિરમય વચ્ચે ઝાલ્યા હોવા લાગ્યું એ ગરદનને એક તરફ સહેજ નમવાડીને બોલ્યો, “સારું, કરજો પ્રગય, હું આવીશ”

“સપ્ત ! હું ખૂન ખુશ થયો. વચ્ચે વચ્ચે તારે અહીં આવવાનું ગમવું પૂનમી તૈયારીમાં એકાદ બે કામમાં તારી પણ મદદ જોઈશે તારે શું કરવું જોઈશે તે હું પડી જીશ”

મુરદાસની આ સૂચનાને માથું હલાવી પ્રગુભે સમતિ આપી અને ત્યાંથી તે વિદાય થયો

વિચાર કરતા પ્રગુભે વિદ્યાર્થી માર્ગે હીંધી એને ચડ્યું હતું, “આહ ! દેવી સરસ્વતી પોતે ! શ્વેત પદ્મના જોવો સુદ છે વર્ણુ જેનો, અને અનૈકિક પ્રતિભાથી પ્રકાશમાન છે મુખપત્રી જેની’ પરંતુ આચાર્ય વસુદેવ તો કહે છે

આપાદી પૂર્ણિમાની ગમે પ્રગુભ મુરદાસની સાથે નદીકિનારેના મેદાન પર ગયો. તેઓ ત્યાં પહોંચ્યા તે સમયે આકાશ વાદળોથી ઘેરાઈ ગયું હતું અને અધમા, વીરળીના અમકવાધી ક્યારેય ક્યારેક મગહળા બીરો હતો

પ્રગુભે મુરદાસના કલા મુજબ નદીમાં નાહીને કોપ્રા ગદસા મુરદાસની ક્રિયાવિધિથી પ્રગુભને લાગવા લાગ્યું, જાણે મુરદાસ કાઈ નિપુણ તાંત્રિક હોય ! એના વિદ્યાર્થી એક ભિક્ષુક, ચોગાચાર્ય પણ સભવનો શિષ્ય હતો, એની પાસેથી એણે તાંત્રિકની વધી વાતો સાંભળી હતી મુરદાસે પોતાની સાથે ગ્રંથોના પુસ્તકો અનેક માળાઓ લીધી હતી આ માળાઓમાંથી કેટનીક એણે પોતે પહેરી હીંધી અને કેટનીક એણે પ્રગુભને પહેરવા આપી પોતાના વાળને છુટા મૂકી એણે દીવો સળખાવ્યો પૂનમી વિધિ કરતા પ્રગુભને તો આસ ચડી જવા લાગ્યો પૂનમનું અતિમ પગિલામ શું આવશે એ જોવા એનું મન અધીર બન્યું હતું અમસામ શત્રિએ એક તાંત્રિકની નજીક રહેતા જે એક પ્રકારનો ભય લાગે તે આ ઉત્સુકતામાં પ્રગુભ તદ્દન ભૂલી ગયો મોટી સરે પૂનમ અર્ચના પૂરા થતા

મુદામે કહ્યું, ‘મારું કામ પૂરું થયું, પ્રગુભ દવે સરસ્વતીને સાક્ષાત્ કમવવાનું કામ તારું છે તારા મેધમત્યારની પૂર્ણિમા પર એના મૂર્તિ સ્વરૂપનો આધાર છે”

પ્રગુભે મુરદાસની આખમાં આ વખતે એક એવી શુદ્ધતા જોઈ કે જે તેને સ્થિત ન લાગી, પણ તોય એણે એ વસ્તુ પ્રત્યે વિમનક થઈને બસરીને હાથમાં લીધી

આગેય એની બસરીને મેધમત્યાર સહજ હતો આજે તો વગી સરસ્વતી કે જે કષ્ટના હતી તેને સ્તરૂપ કમવાની એને ઇચ્છા મળી હતી મેધ-મત્યારના જે આપાપ એણે આજે કારવા તે તો અકુતપૂર્વ હતો

હજ એ સમયે મદ હતી દિશાઓ નીરવ હતી અધારની પાછળ સર્વ સ્થિત લપાળેલી હતી ક્યારેક

ક્યારેક હવાના વહેવા સાથે મેઘાન પગના શાલવનમાં એક મર્મર પ્લેન છાંયે જતો હતો. સમસ્ત સૃષ્ટિ પેાદી હતી, કેવળ જમત હતી નહીં ભદ્રાવતી, જે કોઈ અનતમા સમાઈ જવાને આકુલ મને દોડતી જઈ રહી હતી-મદ મદુ ગુજનની સાથે આનંદગીત ગાતી અને કિનારા સાથે મધુર તાલ લેતી. એકાએક મંદિર આગળના અધઝાગ એકદમ દૂર ચઈ ગયો. પ્રભુએ જોયું કે સામે મંદિરની અદર પૂર્ણિમાની ન્યોત્સના જેવી એક અતિ મુદ્દ ગમણી-મૂર્તિ ઘણી છે એના કાળા વાળ અસ્ત-અસ્ત થઈને એના ખભા પર ફેલાઈ ગયા છે બરફ જેવા એના સ્થામલ મેત કન્દક પાપોથી શયુગારેલા છે એની પાતળી ડમર દ્વિમેખ્યા નીચે સંતાઈ ચઈ છે રક્તકમન જેવા એના પાદયુગને એતા લાગે કે પૃથ્વીમાથી વાસન્તી બહાર પ્રગતી ગઈ છે પ્રવ્રભને થયું, આ જ એ દેવી જેની વીણાના કકારથી સસારના ચિત્-કાન્ધ અને ક્યા-કાવિહોની સૌંદર્યપ્રજ્વાલ મગનમુખી અને છે આના આશીર્વાદથી સત્તની સૃષ્ટિ થાય છે આહ. એ જ, જેનો શાશ્વત છે મંદિરમાં, જેનું અશ્વય છે દાન અને નિત્યનૂતન છે જેની વાણી.

પ્રભુએ જુએ જુએ ત્યાં તો મૂર્તિ ધીરે ધીરે અતર્ધાન થતી અયોપ થઈ ગઈ, ન્યોત્સના મ્લાન બની ગઈ અને હવા નિઃપ્રાણુ લાવે વહેવા લાગી.

ઘણીવાર સુધી પ્રભુએ મોહા-ભ્રમ બની રહ્યો એણે જે જોયું તે યુ સંલ હલું કે મ્વપન' અતે સુરદાસના અવાજે એને ભાગ્યત ક્યો.

સુરદાસ બોલ્યો, "મારુ કાઈ તો હજી સમાપ્ત નથી થયું પણ તારે જરુ હોય તો તું જઈ શકે છે હું કહેતાં હતો તે સત્ત જાણુ કે નહિ."

આ સમયે સુરદાસની વાતો કેવી બસબદ હતી તે પ્રભુએ જોયું એની આખો અધકાગની વચ્ચે પણ જાણે ચમકી બેઠી.

સુરદાસ પાસેથી નીકળ્યા પછી ત્યારે તે વિહાર તરફ આવવા નીકળ્યો ત્યારે વાણીએ મ્લાને પોતાની નીચે છુપાવી દીધો હતો. ક્યારેક એકાદ શબ્દ ન્યોત્સના ચમકી જતી ખરી, પણ એનો રગ મ્લાન હતો-જેવો મહાશુને વખતે હોય છે તેવો.

મંદિરનું યોગાન બહુ વિશાળ હતું એમાયો પસાર થઈ જતા કીક વખત લાગ્યો. એ પછી આન્યુ જગત જગત ખૂબ ગાઢ હતું શાલ અને દેવદારુના મોટા મોટા વૃક્ષની કાળીઓ પરસ્પર મળીને એકાત લાવથી આલિંગન કરી રહી હતી માર્ગમા જ સવાર ન થકી ભય એ ભયથી એ ઉત્તાવજે પગે આગળ વધી ગયો હતો ચાવતા ચાલતા એની નાનું એક ગથે પડી, ત્યાંથી થોડો પ્રકાશ આવી ગયો હતો. પહેલા તો એને લાન્યુ કે વૃક્ષોનાં પાન વચ્ચેથી સૂર્યના કિરણ આવે છે, પણ ફરીને એવો પ્રકાશ ન દેખાયો. એટલે તે જગત વીધવા લાગ્યો. જે પીપળની કાળીઓમા અર્ધને પ્રકાશ આવતો દેખાયો હતો તેની 100% પહેલવતા એણે પેની અપરૂપ મુદ્દ સ્ત્રી કે જેને એણે મંદિરમા જોઈ હતી તે દેખાઈ જોઈને એ અવાક થઈ ગયો. આશ્ચર્યલાવથી એ વિચારવા લાગ્યો, 'જેને મે મંદિરમા જોઈ હતી તે સ્ત્રી અહીં આ અધકારપૂર્ણ ભયકર જગતમા એકલી કેમ છે?' પ્રભુએ એની સમીપ ગયો એની આંખોનાં પોપટા ઠારે બની ગયા હતા, જાણે બહુ રાતનો એને ઉત્તરેશ થયો હતો, અને બહુ અપરૂપે તે જગતની બહાર નીકળવાનો માર્ગ શોધી રહી હતી પણ માર્ગ ન મળવાથી વૃક્ષોની ઘટાઓને આદા તગાવી ગઈ હતી, એ ચિંતાથી એની મુખાકૃતિ બહુ જ વિપત્ત થઈ ગઈ હતી.

પ્રભુએ ડર લાગવા લાગ્યો. સરસ્વતીના દર્શન પડેની એક એક કરીને પ્રકૃતિની બધી ઘટનાઓ ઉપર વિચાર કરવા લાગ્યો, અને ગમે કોઈ ભયકર બનાવ બની જાય તેની ચિંતા કરવા લાગ્યો.

એ ત્યાં બેઠો ન ગઈ રાક્યો દોડ્યો અચાનક બાણુની ઝાડીમાથી એક અકિત દોડીને એની આડે આવી બેઠી પ્રભુએ ડરીને બેઠો ગયો, જગ પાછ બની બાણુ લપટપો પણ ખરો.

"હા-હા-હા" આગવું બકિન જોરથી દસી

"કેવા નિવરણી દીધા?" એ બોલી

"કેણુ? કોણ, સુન-દા" પ્રભુએ સુન-દાને યોગબી

મ્હી છે સુનન્દા સમજી ગઈ કે પ્રભુન્ન પોતાની વાત
મૌનથી પણ સમજી ગયો છે એણે પૂછ્યું

‘આ છે તારી એ બસરી ?’

પ્રભુન્ન નીચું જોઈ ગયો એની આંખોમાં
પાણી આવી ગયા સુનન્દાએ એ વાતને વધુ છેડી
નહિ

‘દલે ક્યા જલુ છે ?’ સુનન્દાએ બીજો પ્રશ્ન કર્યો

‘બસરીને શોધવા કહીને પ્રભુન્ન વાસો
ફેરવી ગયો

એ પછી એક વર્ષ ગુણાનને શોધવા પ્રભુન્ને
મગ્ધી ઉત્તર કૌશાલ અને મગધની ધૂળને મગધની
કાંઈ ગુણાન ન મળ્યો

ફરતા ફરતા એણે ઘણું જોયું વધુ સજ્જન

મગ્ધની આઠા અનુસાર મગધનો પ્રસિદ્ધ શિ પી
મિહિરગુપ્ત ભગવાન જુદની મૂર્તિ ધરાવતા અસ્ત દલો
એક વર્ષ કુધી એ એની પાછળ લાગી રહ્યો પણ
એને અતિ મૂર્તિ એની બની કે લાગે કે એ ભગવાન
જુદની નહિ પણ મગધના દુર્દાન્ત જ્યુની મૂર્તિ છે

તક્ષશિલાના વિખ્યાત દાર્શનિક પડિન યસુનાયાર
મીમાંસાદર્શનના ભાષ્યપ્રણેતાના લાગ્યા હતા પણ
અચાનક શુ મગિયુ કે સુરોના અર્થ લખવાને બદલે
પાણિનિનું સુનત પ્રકરણ રાઈ મગ્ધ પડ્યું

મહાકાવિ વિદ્યાના ચિત્ર વિદ્યાન-વિદ્યાદે જિહ્વા
વસુવત જુદ અને સુખના નામન ચિત્ર વળોની
મહેનત પડી પણ પોતાને મગ્ધ ન બન્યાવી શક્યા
એમનામાંથી ચિત્રતા હટી પડી ગઈ અને પછે-
વિદ્યાનની ચર્ચાએ એમને રસ પડવા લાગ્યો

પ્રભુન્ને દરેક સ્થળે જોયું સમગ્રની જાણે કેઈ
એક દેકણે કેદ બની રહ્યો છે અને એના વિના બીજે
બધે અધકાર, અન્યથા અને અસ્થિતતા આપી
ગઈ છે પાંચાગામાં ગુરુ છપ્પે છે એક વિષય લખા
વવા પડ્યું એમના મોમાંથી નીકળે છે બીજા વિષયની
સેજભેગ અસમદ વાતો વિદ્યાર્થીએ ચિત્ર દેવા છપ્પે
છે અધ્યયનમાં અને મળે કંઈવા લાગી જાય છે મળે
તે અન્ય પ્રકારનું વેપારી વગ્ધુને એ આવ મહેવાને

બદને બીજો આવ મ્હી નાખે છે ખેડૂતો ખેતરમાં
એમ ધાન્યનું મીઠા નાખવાને બ ને બીજાનું બીજ
નાખી દે છે માતા બાળકને પ્રેમ કરવા જાય છે,
અને અચાનક તેને મારી મેમે છે

પ્રકૃતિ માત્ર અંજો તેજની બની ગઈ છે

અને પ્રભુન્ને પોતાનું પણ ક્યા કંઈ જાન રહ્યું
હતું ?

ફરતા ફરતા એમ વખત એ સામગ્રે છે કે ઉત્તર-
મિ વ નામે એમ ગામમાં એમ વિચિત્ર પશુચિકિત્સા
રહે છે એના દેહનું અને મગધનું કર્ણન સામગ્રા
પ્રભુન્ને લાગ્યું કે તે જ ગુણાન હોયો જોઈએ પ્રભુન્ન
એ મામમાં પહોંચ્યો એણે પશુચિકિત્સાની તપાસ
કરી પણ કઈ બરાબર ખતર મળી નહિ

ઘાકચો પાંચો તે ગામ બારના એમ વસની
જાવામાં મેંડો દનો સાજા દળ પડી નહોતી મદ
જુદ વાકુલી લહેરોથી ઝાંડના પાન ડેરી રહ્યા છે
સામે પથગથેના ખેતરોમાં પાકેલા ધાન્ય ઉપર સૂર્યના
છે ન કિરણો મોનેગે આલા પાધરી રહ્યા છે થોડે
દૂર એક જગ્યાએ છે મોટા મળો એમાં દસી ગયા
છે વન્ય દંડે તેમાં જનકી ૧ મરી ગયા છે

થોડે દૂર બીજી બાજુ એક નાનો પહાડ દનો
પહાડને અડીને એક ઝરણું વહેતું હતું દૂર ઉપર
એક ખાડો દનો ખાડામાં ઝરણું પાણી બધાઈ
રખા જેનું લાગનું હતું એથી એમ નીકળ્યા
જેવું ત્યાં બની મધુ હતું પ્રભુન્ન એ તરફ જોઈ
રહ્યો દનો અચાનક એને દેખાયું કે એમ બી પહાડ
પરથી મગ્ધાએક ધડો નઈ ધીરે પગને નીચે ઊતરી
મ્હી હતી

એ સદિવ્યુત ધર્મ આગળ વધ્યો જગ્યાપથી
કર્મક ઉપરની નીચાઈએ પહોંચીને જોતા એને જાણે
ચક્ર આપવા જેવું લાગ્યું આ તો એ જ સ્ત્રી કે
જોને એણે જાણીને મિનારે તાલના વનમાં માર્ગ
જૂની લાગતી જોઈ હતી એ પ્રથમ જ્યારે ત્યારે
કેટલી પ્રમથમાન હતી અને આજ તે પ્રગણની
આછી રેખા પગ એના દેડ પર દેખાવી નથી એનાં

શુદ્ધ વસ્ત્રો, સુંદર મુખમંડલ, રિન્દા આંખો અને સુગંધ દેહગંધ-એમાંનું આજ કંઈ નથી રહ્યું. મલિન વસ્ત્રોમાં જાણે શય વીંટાયું છે.

હિસા રહીતે પ્રભુએ દેવીને બહુ ખ્યાનપૂર્વક જોઈ. જ્ઞાન, કલા, પ્રેમ-એ ગમે તેટલાં ઉચ્ચ હોય તોપણ એ એક દેહાગ્રે કદ બની રહે તો આવાં જ દિશ્તાં બની જાય. એને થયું, પોતે સુભાષ્યની શોધમાં તો નીડળો, પણ એ મળશે તો પોતે એને કહેશે શું ?

દિશ્તામાં અનિર્ણિત બની તે રાજ તે વૃક્ષની નીચે ખેસતો, સાંજે દેવી ઘરે લઈને જળાશય પર પહોંચી જતારીને આવતી અને પાછી શોકમન્ન ચહેરે નીચું જોઈને આવી જતી હોતે તે જોતો.

★

આમ કેટલાક દિવસો વીતી ગયા. એક દિવસે વૃક્ષની નીચે ખેસી તે દેવીને પાછી ભરવા પહોંચી નીચે જીતરતી જોતો હતો, અચાનક એના મનમાં કંઈક આવ્યું અને તે જોતો ચર્ચા તેની તરફ ગયો. જોયું-દેવીનું ખ્યાન ફૂલ ચૂંટવામાં હતું. એક મોટું કમળ જલાશયની પેટી બાજુ ખીસેલું હતું. પ્રવૃત્ત કરવા જતાં તે તેના હાથમાં નહોતું આવતું. એણે સામે પાર નજર કરી. પ્રવૃત્તને જોયો, ખોલી, “એ ફૂલ જરા લઈ દેશો !”

“જરૂર પણ એક કામ કરો તો.” પ્રવૃત્ત બોલ્યો.

“કહો, શું ?”

“મને કંઈ ખાવાનું આપી શકશો ?”

દેવીના મોં પર વિવાદનાં કંઈક ચિહ્ન દેખાવાં. પછી ખોલી, “અસાર સુધી કેમ ન બોલ્યા ? આ બાજુ આવો, જોડો દે એ ફૂલ.”

પણ પ્રવૃત્તે ફૂલને તોડી લીધું અને દેવીની પાસે પહોંચ્યો.

“તમે મેઘનામાં પેલા વૃક્ષની છાયામાં હમેશાં ખેસો છો કે ?” દેવી ખોલી.

દેવીને ફૂલ આપનાં પ્રવૃત્ત બોલ્યો, “હા, અને

જેઠું છું કે આપ હમેશાં સંખ્યાદાણે પાછી ભરવા અહીં આવો છો.”

“હા, અહીં પહોંચી પર મારું ઘર છે. સાથે ત્યાં, ત્યાં ખાવાનું આપી શકીશ.”

એકએક દેવીએ એક વાર આરે તરફ કાતર દહિએ જોઈ લીધું. પછી પહોંચીમાં કેસી કાઢેલાં પગથિયાં ચડવા લાગી. પ્રવૃત્ત પાછળ પાછળ આવ્યો. પહોંચી ઉપર જઈને એણે જોયું કે કંઈક દૂર વાંસની ઝાડીમાં એક સુંદર નાની કુટી હતી. પારખું હાસેલીને દેવીએ અંદર પ્રવેશ કર્યો, અને પ્રવૃત્તને અંદર આવવાને ઈશારત કરી.

પ્રવૃત્તે જોયું, કુટીમાં અન્ય કોઈ નહોતું. “આપ અહીં એકલાં રહો છો ?” એણે પૂછ્યું.

“એક સંન્યાસી મને અહીં ઉપાડી લાવ્યો છે. એ શું કરે છે એ હું જાણતી નથી. અહીં વચ્ચે વચ્ચે આવ-જા કરે છે.”

દેવીએ સવાચૂ ભરેલું એક પાત્ર પ્રવૃત્તને આપ્યું. પ્રવૃત્તને લાગ્યું કે એ અમૃત હતું. એણે સ્વાદ એને સવાચૂમાં કદી નહોતો જણાવ્યો.

પ્રવૃત્તને આચાર્ય પૂર્ણવર્ધનની વાત યાદ આવી. એમનું કરેલું સાચું હશે ? એના મનમાં થયું. એણે દેવીને પૂછ્યું, “આ પહેલાં આપ ક્યાં હતાં ? આપનો વાસ ક્યાં હતો ?”

એ વખતે દેવી એક કાષ્ઠપાત્રમાં દાળ અને ભાત પીરસામાં મગ હતી. એણે પ્રવૃત્તની સામે જોયું, “શું કહ્યું ? મને પૂછ્યું ? મારો વાસ ક્યાં હતો ? મને એ કંઈ અજર નથી. આજ એટલું યાદ છે કે વિદિશાના માર્ગમાં એક જાણું મંદિરમાં પડી હતી ત્યાંથી ઉપાડીને એક સંન્યાસી મને અહીં લાવ્યો. ત્યારથી હું અહીં જ છું, આ પહેલાં ક્યાં હતો તે જાણતી નથી.”

આટલું કહીને અત્યંત ભાવે ઉરજિત વાગની તરફ જાણી ચર્ચા પોતાનાં છેલ્લાં લાલ ડિરેક્શન જોડી પાછી તરફ પ્રસ્થાન કરી રહ્યો હતો. તે તરફ તે જોવા લાગી. જોનાં જોતાં જ તે પોતાના મનમાં કંઈક

પાદ કરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી, પણ જાણે કંઈ વાદ ન આવ્યું પછી એકાએક કંઈક વિચાર આવતાં પણ જેવી એની આખોમાંથી આવું ટપકવા લાગ્યા. પણ એક ક્ષણ પછી તરત જ એણે આખોતે લૂંટી નાખી. પ્રવૃત્તિની પાસે અજનો ઘડો લાવીને મોની, “અહારે તો ખાવા મોઝ બીલું કંઈ છે નહિ, આજની રાત રોકાઈ જાઓ, કમળના બીજની ખીર બનાવી આપીશ સવારે ખુશીથી જાગે ”

પ્રવૃત્તિની આખોમાં પણ આવું આવી રહ્યા હતાં એના મનમાં વિચારો આવતા હતા, ‘આહ! વિશ્વની આત્મવિસ્મૃતા સૌન્દર્યલક્ષ્મી! વિદિશાના મહારાજના ગુલશકાગ તારા અણોની રજ મમાન પણ નહિ તે તું આજ અહીં આ દશામાં છે !’

ખાવાનું પૂર કરી પ્રવૃત્તિને વિદાય મળી દેવીની આખો નિગરાથી ઉવાઈ ગઈ બોલી, ‘આજ રાત નહિ રહો! રાત્રે તમને ખીર બનાવી આપીશ ’’

પ્રવૃત્તિ બોલ્યો, ‘રાત્રે એમલા રહેતા કે લાગતો હશે ’’

“ખૂબ જ આ નેત્રના વનમાં અંધારું એવું જામે છે કે ફરતી મારી ઝૂંપડીનું બારણું ખોલી શકતી નથી નિદ્રા પણ લઈ શકતી નથી આખી રાત જાગતી બેસું છું ”

પ્રવૃત્તિને હસીને કહેવાનું મન થયું એટલે જ મને વારવાર ખીંગતી લાવસ બતાવીને રાત રહેવાનું કહ્યું છે !’ પણ એ એમ બોલી ન શક્યો. એણે કહ્યું, “રાત રહીશ ”

દેવીને હર્ષ સમાચો સમાતો નહોતો આખી રાત એણે પ્રવૃત્તિ સાથે ખુલ્લી હવામાં બેઠીને કાઠી આનંદવિહ્વત થઈ તે બોલી “આહ! આખી મુદર આજની છે, પણ લાવતી મારી બદાર નીંગળી શકતી નહોતી ધરમાં અંધારામાં બેઠે બેઠે જ રાત કાઢવી પડતી ”

પ્રવૃત્તિનું કિમ્બ અધિક-અધિકાર થતું હતું હતું મન્ત્રી શક્તિ કેમ ન હોય, પણ આખો આત્મકિમ્બલિની કલ્પના એણે સ્વપ્નમાં પણ કરી નહોતી આકીર્ણવળી વાતો કરી સવાર પાડી હતાં એ જરૂરને તૈયાર થયો

દેવી બોલી, “સન્ધ્યાસી આવે ત્યારે એક દિવસ અહીં તમે આવો ”

એ રાત્રિ પછી દર રાત્રિએ દેવીથી યુવાઈને પહાડની નીચે બેઠો બેઠો તે ઝૂંપડીની ખખર રાખ્યા કરતો દેવીની આવી દશા મરનાગ ચોતે હતો તે ખ્યાલ તેને તેની વિગ્મિતિ થવા દેતા કે ત્યાંથી ખસવા દેતા રોકતો હતો

દસેક દિવસ વીતી ગયા

પ્રવૃત્તિ સાંભળતો કે દેવી હમેશા એમની કંઈક ગાતી એના ગીતની સ્વરલહરી પૃથ્વીવાસી માનવના ખીલવી સ્વરલહરી જેવી નહોતી પ્રાણ-વિકલા આદિમ નિર્ઝરિશીના સ્વરનું તેમાં લાલિત્ય હતું અને બીલું હતું આદિમ તારિકાનું સરખ સ્વરસામજસ્ય !

*

એક દિવસ બપોરને સમયે પ્રવૃત્તિ જળારાપ પાસે આખો અવાનક એની નજર જલમાં સ્નાન કરતા એક પુરુષ પર પડી એ જ મુણાદિય પ્રવૃત્તિ ત્યા જ બિલો રહી ગયો

સ્નાનકિયાથી પગવારી વળો જાણી યુવાદય પહાડ પર ચડવા લાગ્યો એણે પ્રવૃત્તિને બોલ્યો, એ ચમક્યો. ‘તું અહીં ?’

“હા-સરસ્વતી તો હવે સપ્તર્ષી રીતે તમારે વસા છે, તમે મારા આગમનને અગાઉથી જાણી નહોતા ગયા ?” પ્રવૃત્તિને તિરકારભાવે કહ્યું

યુવાદયનો સહેરો પડી ગયો. “પ્રવૃત્તિ, સરસ્વતીને કેદ કરીને તું કેવો દુખી થઈ ગયો છું તે તું જ જાણ છું જાનના બાર નીચે તું એટલો દુઃખી ગયો છું કે જાનને તું એક શમ્ભો નથી જાણ્યોનો ધસારો એટલો જાણે હોય છે કે ગતિએ અવનમી જ બનેલી ગદે છે, નિદ્રા તો નહીં પણ આવવી નથી જાનને બદાર કલ્પવાની કમળા થાય છે પણ મોહને મગ્ધે તેમ થઈ શકતું નથી ને થાય છે તો તે એવા માર્ગે થાય છે કે જોને કેઈ કીલી શમ્ભુ નથી અને આખરે એ મારી જ પાસે ગદે છે ”

એક પખવાડિયાથી વધુ દિવસો થયા હુ માગ
સુરુ આશ્વક સન્યાસી પાસે ગયો હતો એમણે જ
મને વશીકરણમંત્રની શિદ્ધા આપી હતી એ વિદ્યાથી
હુ જેને ઇચ્છુ તેને મારે વશ કરી શકું, પણ એને
હુ આર્ક્ષી શકું નહિ એટલા માટે મે તારો સાથ
શોધ્યો હતો હુ ગાઈ બાજુતો નથી એમ નહિ
પરંતુ મારુ માન શુદ્ધ નથી તારુ માન નિષ્પાપ હતુ
મને શ્રદ્ધા હતી કે તારા માનથી દેવીને આર્ક્ષણ
થશે, એ નજીક આવશે, પછી હુ એને આબદ કરી
શકીશ પણ હુ એ વસ્તુને જાણતો નહોતો કે મહાન
શક્તિને પકડવી જેમ મુશ્કેલ છે તેમ તેને પકડ્યા
પછી છોડવી પણ મુશ્કેલ છે એને યશમા રાખી
રાખવાની વિંતા બીજી કઈ કરવા દેતી નથી "

"તો હવે ?" પ્રશ્નને પૂછ્યું

"સુર પાસે હમણા ગયો હતો, એમણે એક
પૂર્વશક્તિનો વિરોધી મંત્ર આપ્યો છે આ મંત્રથી
મંત્રેણુ જળ ને દેવી પર હાટાય તો દેવી મુક્ત બની
જાય, પણ એ જળ હાટનાર વ્યક્તિ તે પછી જડ
પથ્થર બની જાય એવુ તેમ છે "

"તો શા માટે જળ છાટી દેતા નથી ?"
પ્રશ્નને પૂછ્યું

"જલ છાટુ ? મારે છાટુ ? પ્રશ્નન । દેવીને
મેળવવા મે કેટલી સાધના કરી । તે બધુ બર્થ કરુ ?
પ્રશ્નને, મત્સુ પછી તો બીજા સસાર છે, પણ ખચક
બન્યા પછી શુ મહે છે ? જડ પથ્થર-અત્તાનની
સ્થિતિનો ખ્યાલ તો કર સૌ કેઈ એને ઠેબે
ઉઠાડે " મહાશક્તિ સ્વરે ગુણાદય બોલ્યો

"ત્યારે આ રીતે જ રિખાડુ છે ?"

"કોથ ન કરે તો કહુ "

"શુ ?"

"મારા વંતી તુ જલ નહિ છાટી શકે ?"

અચકાતા અચકાતા ગુણાદય બોલ્યો

પ્રશ્નને એ સાબળીને પ્રથમ ક્ષણે તો ચમક્યો
સુનંદા-સુનંદાને જ સરી બાળવીને કાણ ગીઝવશે ? પછી
સુનંદા પથ્થરને પ્રેમ કરી શકશે ? પણ નીજ જ ક્ષણે

એને આચાર્ય પૂર્ણવર્ધનનુ વ્યક્તિત્વ યાદ આવ્યુ, અને
પોતે પોતાના પ્રવાસ દરમિયાન સરસ્વતી વિનાના
જગતની જે દશા મેઈ હતી તે યાદ આવી એને થયુ,
'મારા જડ થવાથી જે જગત પ્રકાશમય બનવાનુ હોય
તો હાલે એમ જ થાયો '

એણે ગુણાદયને કહ્યું, "ચાલો, આપો મને
એ જળ "

બંને ચાલ્યા વચ્ચે એક વાર અટકી જઈને
ગુણાદયે પ્રશ્નને પૂછ્યું, "તે બગબગ વિચાર
કરીને જ મને જવાબ આપ્યો છે ? જડ બનવાને હ
તૈયાર છે ?"

"સરસ્વતીને મુક્ત કરવાથી જડ બની જવાય તે
વાત મને સમજતી નથી, છતાં જે જડ થઈ જવાનુ
હશે તે તે થવાને મારી તૈયારી છે " પ્રશ્નને
જવાબ આપ્યો

બંને કુત્રીની સામે આમ્યા તાપ એણે થયો
હતો દેવી કુત્રીની ગદાર નીકળી હતી પ્રશ્નને
મેઈ હર્ષથી બોલી, "સારુ થયુ તમે આમ્યા, આજે
તો ખીર તૈયાર છે "

યાહ ! ત્યારે તો જરૂર ખાશિ ? પ્રશ્નને કહ્યું,

"આજે તમે હમણા જ જઈને જલાશયેથી
પાણી ભરી લાવો " સન્યાસીએ કહ્યું

"જલ હુ " કહીને દેવી ઘડો લઈને પહોંચતા
પગથિયાં ગિતરવા લાગી ગુણાદય ધડા તરફ આપને
સ્થિર કરી રહ્યો

"હુ હવે ભાગવા માડુ હુ તમે એ જ જલ
દેવીના શરીર પર ઢોળી દેજો એ જલ મંત્રાઈ ગયુ છે
દેવી મુક્ત થઈ જશે પછી ફરી મને એને પકડવાનુ
અન હશે તોપણ હુ પકડી શકીશ નહિ " ગુણાદય-
બોલ્યો અને પહોંચતા બીજી તરફ ગિતરવા લાગ્યો

પ્રશ્નને એકલો જામો બંને તરફ વારાફરતી
નજર કરી રહ્યો હતો એક તરફથી સમસ્તની ઉપર
ચક્રા હતા, બીજી તરફ ગુણાદય નીચે ગિતરી રહ્યો
હતો પ્રશ્નને આજથી વીસ વર્ષ ઉપરની વાત યાદ

- વર્તમાન લક્ષ સંસ્થાનાં અનિષ્ટા શ્રી. નરસિંહભાઈ કહે છે તેમ
- મનુષ્ય ફરી પ્રાણે પ્રકૃતિપ્રેરિત પશુજીવન ગાળી શકશે ?
- લગ્નમાં પ્રેમતત્ત્વને કંઈ સ્થાન ખરું કે નહિ ?

રોગનું મૂળ અને

શ્રી. અંબાનાલ પુરાણી ઉપરના

ર. નરસિંહભાઈ પોલ ચોખવાર—નિલન,
ચોખવાર ગણાય એવા—લખાણ કવિ
મોટેભણ્ણીના ચર્ચાયા છે કેટલાક લોકોને આતશમાણો
અને ફટકાના ધડાકા કરવાનો શોખ હોય છે તેમ
વિચારોની આખતમા પણ એવી આતશમાણો શોખ
લેખકોમા હોય છે ત્યાં સુધી ચોખવારનું મજાક કે
કેખાચ એવું લખાણ કરવામા ન આવે ત્યાં સુધી
પોતાની છુદ્ધિ સ્વતંત્ર છે એ ખાતર તેમની ખાતરી
થતી નહિ હોય એમ લાગે છે આવી માનસિક
આતશમાણો જોખે શોખ હોય છે તેઓ પોતે
ચૂંક કરના પ્રશ્ન ઉપર જાણે માનવજાતિએ કદી
વિચારો કે પ્રયોગો કર્યા જ ન હોય એમ ધણુ ખરું
માની લઈને જ વિચારણા ચલાવે છે રા નરસિંહ
ભાઈએ ‘ધૈર્ય’નો ઇનકાર નામનું પુસ્તક લખ્યું
તેમા પછુ જાણે નાસ્તિકતાની શોધ પહેલવહેલી
કરવામા આવી હોય એવો ધ્વનિ હતો ત્યારે હકીકત
એ છે કે નાસ્તિકતા માનવના માનસિક ઇતિહાસના
જોડેલી જુની છે વાત એમ હોય છે કે આવા ચોખ
વારના મજાકના વિચારો મોટે ભાગે તો અવ્યવસ્થા
હોય છે, એટલે કોઈ એ વિચારો પ્રમાણે આચાર
કરવા માંડી એવી ધારતી ન જોવી જ હોય છે
મારા એક વિદ્યાર્થી—મિત્રની ખેતમની સુધારણા
આખતની વિચારણા રા નરસિંહભાઈ જેવી જ હતી
સર્વ પ્રકારનું અંજાન—સર્વ ખોરાક—રાખા વિના જ
ખાવો જોઈએ એમ તે માનતા, ઉપરાંત માનવ
જાતિના સઘના આધિઓનું મૂળ ગણેલો ખોરાક
લેવાની ખોટી રીતે આભારી છે એમ તેઓ માનતા

પોતાની માન્યતાનો અમલ કરવાની સહાયતા તેમનામા
હતી એટલે તેમણે દરેક પ્રકારનું અંજાન સ્વચ્છ
વિના ખાવા માંડ્યું ત્યાં સુધી ચોખા ચણુ વગેરેના
ઉપર પ્રયોગો થયા ત્યાં સુધી યોદ્ધા અડચણ ઉપરાંત
કોઈ વધારે નુકસાન થયું નહિ, પણ ત્યારે કાચી
વાલની દાળ ખાવાનો અખતરો તેમણે કર્યો ત્યારે
તેનું પરિણામ પ્રથમ સખત ચૂકના રૂપે અને પછીથી
અતિસારના વ્યાધિ રૂપે જણાયુ હતે, એ વ્યાધિ
એમને દુખ થયું પરંતુ ખોરાક વિષે ખોટી રીતે
પ્રયોગો કરવાની તેમની દૃષ્ટિ તો તે દિવસથી મળી
ગઈ.

કહેવાનો ભાવાર્થ એ નથી કે આપણા ખોરાકમા
કે આપણી લક્ષની સરઘામા સુધારાને અવગણ જ
નથી, અને તે વાવચ્ચરિવાકરો પૂર્ણ છે, અથવા
તો વગર રાખો ખોરાક ખાવો જ અશક્ય છે પરંતુ
પ્રયોગો કરવામાયે કલ્યાણકર મર્મોદાયો અને વિનાશ
કારક ભયસ્થાનો હોય છે અને કોઈ વિચારક તેમની
અવગણના કરી શકતો નથી

પોતાના પ્રયોગમા ભયસ્થાનો તેણે સ્વીકારીને જ
વિચારણા કરવી જોઈએ નિઃકુશ કામવાસનાના
અમર વિષે વિચાર કરતા એના વિચારોકા પોતે જ
તેની અશક્યતા, યા તો ભયકરતા સમજી શકશે એમ
ધારુ છું

રા નરસિંહભાઈએ ચૂંક કરેલા સુદાયોમા નીચેના
વિચારો—

મુક્તવિહારથી અટકી જશે ?

તેના ઉપાયો

પ્રશ્નોના અહીં જવાબ આપે છે—

‘આહાર, નિદ્રા, લાસ અને મેથુન, એ ચાર પ્રકૃતિગ્રેષ્ણા છે જેની અનુગૂણતા સમયના તેનામાં છુદ્ધિનો વિકાસ થયો છે”

આમા છુદ્ધિનો વિકાસ પ્રકૃતિની અધ ગ્રેષ્ણા એને સાધવા માટે થયો છે એની દલીલ છે તે બગબગ નથી આગલમા છુદ્ધિવિકાસને પરિણામે માનવ પોતાની પ્રાકૃતિ નશ્વરિયાતો પૂરી પાડે અને એ રીતે પ્રકૃતિની ગ્રેષ્ણાઓને સતોષવાને છુદ્ધિ વપરાય એ વ્યાખ્યાવિક છે, પરંતુ છુદ્ધિનો પોતાનો ધર્મ તેટલેથી સમાપ્ત થતો નથી છુદ્ધિનો સાચો ધર્મ જિજ્ઞાસા—જ્ઞાન માટે પોતાનાં એમ મેધકક કહી શકાય સ્થૂલ જીવનની નશ્વરિયાતો પૂરી થતા જ છુદ્ધિના સામા કાર્યક્ષેત્રનો આગલ થાય છે સત્યની ખોળ, જ્ઞાનપ્રાપ્તિ એ છુદ્ધિમા મહેલી અદ્યમ ગ્રેરલુ છે અને એ સત્યપ્રાપ્તિને માનવ એની જાણી વસ્તુ મળે છે કે તેને ખાતર તે પોતાના શરીરગુ બલિદાન આપના પશુ અચકાતો નથી માનવજીવનમા મૂળ પ્રાણીજીવનમા છે તે ઉપરથી માનવ અને અન્ય પ્રાણીઓ વચ્ચે સામ્ય તો સ્વતઃસિદ્ધ છે જ્ઞાનવમા પાશવતા છે તેને માટે પુગવાની જરૂર જ નથી પરંતુ તે ઉપરથી એની દલીલ અર્થ ન જ શકે કે માનવ કેવળ પશુ છે પરંતુ એડે તેનામા અને તેપુ સામ્ય હોય તે જતા એ પણ એટલી જ નકકર કહીશ્વ છે કે તેનામા અને પશુમા આચારમા જીવન જેટલો ફેર પણ છે શ્રી નરસિંહભાઈ પોતે સ્વીકારે છે કે છુદ્ધિના વિકાસને પરિણામે માનવે સસ્કૃતિ સાધી છે એ

કહીશ્વ જ માનવને પશુથી ઠવાયે જાયો કમવે છે

એટલે ત્યારે શ્રી નરસિંહભાઈ આપણને સ્ત્રી-પુરુષના સમબંધતા કાવચાના ઉકેલ માટે “પશુજીવન તરફ દષ્ટિ કરવાની” સલાહ આપે છે સારે તો ખરેખર! હસતુ જ આવે છે એમની છુદ્ધિ એમના કહેવા પ્રમાણે ઉતાવળે દોડતો દસે તેનો હુ કનકાર કરવા માગતો નથી મને લાય એ છે કે તે જાણી દિશામા ઉતાવળે દોડે છે

પશુ અને માનવ વચ્ચે કેટલુક સામ્ય છે તેનો અર્થ એવો નથી મતો કે પાશવજીવન માનવનો આદર્શ છે !”

વળી આ સ્ત્રી-પુરુષના સમબંધનો પ્રશ્ન વિચારતા શ્રી નરસિંહભાઈ ધનવાદ—મૂડીવાદના અર્થગા—ના ઉદ્ભવથી માનવજાતિને કે સમાજને કાર્ષ જ લાભ નથી થયો એમ પણ વચમા પ્રતિપાદન કરે છે આ વિચાર પણ એમતરથી છે મૂડીવાદથી થયેલા લાભના સામા પલામા ગેરલાભો પણ ચલા છે, આર્થિક ઉકેલોની સામે આર્થિક મૂલ્યો જાણી થઈ છે એ પણ નિર્વિવાદ સ્વીકારાય તેવું છે પરંતુ આજે એ ધનવાદને—મૂડીવાદને—કેમ દૂર કરવો એ પણ સાદો કામડો નથી અને મૂડીવાદ હોય જ નહિ એમ માની લઈને આપણે એ પ્રશ્નની વિચારણા કે ઉકેલ કરી શકતા નથી મુદો એ છે કે કૃતિદાસના આરભગણમા જ શક્ય એવો સરસતા આપણે આ પ્રશ્નોની વિચારણામા લાવી શકીય નહિ મૂડીવાદના અનિષ્ટો દૂર કરવા માટેની સામાજિક મીમાસાના સિદ્ધાંતોમા એવાગતતા છે એમ માની લઈએ તોપણ તેના વ્યવહાર ઉકેલો તો લુભ લુભ છે એ આપણે બાઈએ છીએ અને

* આ સુદાન સમર્થન રા સુરેશ દીક્ષિત એમ, એસ રી ના ‘હમનો આદર્શ’ વાંચના નાના પુસ્તકમા મળી આવે છે તે નીચે પ્રમ છે —

“માનવના મહાન વિકાસનું મૂળ તો પ્રાણીમાનમા છે માણસ જીવન પ્રાણીઓનું નિકટનું સવંધી છે છતાંય મનુષ્ય અને જીવ પ્રાણીઓ વચ્ચે અગાધ અવનિરોધ છે છુદ્ધિના વિકાસમા નીતિ અનીતિની જાવતમા માણસ જીવ સર્વ પ્રાણીઓથી અધિપત છે”

ગિકા નુ કીલથી એ પ્રશ્નનો ઉકેલ કળા મળે છે, ફ્રાંસ પોપ્યુલર ફ્રન્ટ નામના સમાજવાદી કામચાર પૂજના કાર્યક્રમને પૂરતો માને છે, રશિયાએ સામ્યવાદ સાધવાના સફળથી ચર્યાત કરી અને આજે State socialism-સમાજસત્તાવાદ આગળ આવીને તે અટક્યો છે આમ સરકાર આર્થિક પરિસ્થિતિ વગેરે પરત્વે આ કોષ્ટકના જુદા જુદા ઉકેલો જ હોય એ સ્વાભાવિક લાગે છે શ્રી નરસિંહભાઈ મૂડીવાદને સર્વ અનિર્ણયેતુ મૂળભૂત છે, પરંતુ હિંદને માટેનો વ્યવહારુ ઉકેલ કેવો હોયો તે બિંદુએ તે વિશે કાંઈ પણ દિશાદર્શન કળવતા નથી

હવે વિશે શ્રી નરસિંહભાઈ એવી રીતે ફરીલ કરે છે કે જાણે હવેની સરકાર પ્રયોગો વગર જ એક દમ ઓર્ગેનાઈઝેશન હસ્તીમાં આવી મર્જ ન હોય. પણ એ વિચાર મિનકુપ તર્કસમત લાગતો નથી એમની જ દલીલ પ્રમાણે તે કાળની સીએ આજની સીએની પેઠે ગુલામ ધર્મ ન હતો કે એટલી જલદી ગુલામી સ્વીકારે-તે હવેને આપણે જોઈએ નમથી લાદેલી ગુલામી તરીકે મળીએ તો હજીબત એ લાગે છે કે હવેની સરકારનો ઉદ્દેશ પણ કંઈ કંઈ જ, અનેક પ્રયોગોને અંતે થયેલો છે સી અને પુરુષ જન્મને એમાં વધુ સમજ, વધુ સુખ, વધુ સંરક્ષણ અને વધુ સંસ્કારિતા દેખાયા હોવા બેઠેલો માટે જ તે સરકાર સ્વીકારાઈ અને તે એટલે સુધી ઉત્તમ નીવડે કે એના ઉપર ધાર્મિક પવિત્રતાની ઝાપ પણ મારવામાં આવી આવે અર્થે હવેની સરકાર આદર્શ છે, પરિપૂર્ણ છે, એમાં કાંઈ ફેરફાર કરવાને સ્થાન નથી એમ થતો નથી પણ લાગ્યું છે એ કે હવેની સરકારનો ઉદ્દેશ પ્રયોગોને અંતે થયેલો છે આપણા જ દેશમાં વિવહના પ્રકારો કેટલા હતા તે જોતા જણાશે કે હવેની પ્રગતિ એક ન હતી * એ પરિસ્થિતિ જણાવે છે કે જુદી જુદી

વિકાસની ભૂમિકાવાળા માણસો કે વર્ગો માટે જુદી જુદી લગનપદ્ધતિ જુદો હવેનો આદર્શ, પ્રચારમાં દોતો શ્રી નરસિંહભાઈ તો એવી દલીલ કરે છે કે જાણે હવેનો એકમાત્ર હેતુ મામલાસનાની પરિસ્થિતિ જ ન હોય! હવેનો હેતુ પ્રગતિનું આત્મ જાળવવાનો તો છે જ એ દેખીતું છે, પરંતુ શ્રી નરસિંહભાઈની દલીલ જે માનવજાતિના મોટા ભાગ માટે પ્રગતિ જાળવવા એવો જ નહિ પરંતુ કામલાસનાની અપૂર્ણ વૃદ્ધિ એ જ હવેનો વા તો શ્રી પુરુષના મિત્રનો હેતુ છે એ તો આવી લાગતી નથી. સી-પુરુષના મિત્રના પ્રત્યેત્સવિ ભાગ લગવે-છે શરૂઆતમાં અગત્યનો પણ ભાગ લગવે એ સમજ સકાય તેવું છે પરંતુ સી-પુરુષનો આખો સમય કામલાસનાથી જ નિયામાય છે અને નિયામાયો બેઠેલો એ સી-પુરુષના સમયનો આદર્શ ઉચ્ચ નથી, એટલું જ નહિ પણ તે વ્યવહારુ પણ નથી સી-પુરુષના મિત્રનું મગ્ન પ્રત્યેત્સવિ જ, -એટલે કે પ્રત્યેત્સવિને ખાતર જ એ જુદી જુદી જાતિઓ ઉત્પન્ન થયેલી-એ વિચારણા પણ બગળા નથી રા સુદેશ દીક્ષિતના પુસ્તકમાંથી નીચેનું અવતરણ જુઓ-

‘ તળાવોમાં લીલું પાણી હોય છે એ લીનારા-Blue green એક જાતની બારીક સેવાળ-bugle-ચવાથી થાય છે એ સેવાળ એક ટપકા જેવી જણાય છે એવા એક નિદુ જેવા ટપકામાંથી બે ભાગ પડી તેનો વસ ચાલે છે આથી એક વાત તો સિદ્ધ થાય છે કે ફક્ત વસ જીવિખાતર જ હવેની કે જાતિ ભિન્નતાની જરૂર નથી ’

એ જ સ્વેચ્છ અનુભવ કહે છે -

‘ આપણી આખે ન દેખાય એવો નહાનામાં નહાનો એક સેલનો જીવ-એમીના-ameeba-નામનું પ્રાણી છે તેનામાં ખાવાની, શ્વાસ લેવાની અને જીવ આપવાની શક્તિ છે જ્યારે તે પુખ્ત સરીસૃપ થાય છે ત્યારે ફક્ત તેના સરીરના બે કમ્પા થાય છે અને બન્ને કમ્પા જુદા જીવરૂપે જીવે છે આમ જીવને પહેલે પાંચિયે જાતભિન્નતા નથી ’ -

* દ્રાક્ષો દૈવીસ્તુત્યૈર્વ પ્રાગ્મન્યસ્તપાસુર ।
ગાયર્વો રાક્ષસઘૈર્વ પૈતાવજનો ચત ॥

એટલે સ્ત્રી-પુરુષ એ બે મતિના વિશિષ્ટ વિકાસમાં કેવળ વંશવૃદ્ધિ સિવાય પણ ખીખાં કારણો હોવાં જોઈએ એ સ્પષ્ટ થાય છે. પ્રો. બ. ક. કાકરે એક જગ્યાએ જણાવ્યું છે, “જાનપ્રાપ્તિનું તૃતીયકરણ”માં તે પ્રમાણે “સહજવન અને સહધર્મચરણ” પણ સ્ત્રી-પુરુષના સંબંધમાં ઉત્તરોત્તર વધારે અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. સ્ત્રીને ધણી પ્રાચીન સમયથી “સહધર્મ ચારણી” કહેલી છે તે સાર્થ છે. સહજવનને અંગે જ કુટુંબજીવનનો અને કુળના આદર્શોનો-કુલાચારનો-વિકાસ થાય છે, અને સહવાસને પરિણામે સ્ત્રી-પુરુષ વચ્ચે મૈત્રિ, પરસ્પર માન વગેરે ધણી ઉન્નત ભાવનાઓ પ્રવેશ કરી શકે છે. પ્રાથમિક કામલાસનાનો સતીય ધર્મ જતાં અને શારીરિક ભોગશક્તિની મર્યાદાઓ જણાતાં સ્ત્રી-પુરુષ સ્થૂલ શરીર સિવાયનાં અન્ય મિલન બિંદુઓ વાંછે છે, શોધે છે, અને તે પ્રાપ્ત થતાં તેમને તેમાં વધારે જોયા પ્રકારની માનવતા જણાય છે. આ પ્રમાણે બધાં જ દંપતીનાં જીવનમાં અને છે એમ નથી. પરંતુ એથી સમાજને અને સંસ્કૃતિને અનેક લાભો થયા છે એ તો નિર્વિવાદ છે. કુળની ઉન્નત ભાવના, કુળના આદર્શો, ધર્મપાલનનો આગ્રહ, નીતિના પવિત્ર વિચારો અને આચારો વગેરેથી સમાજ અને સંસ્કૃતિ યોગ્ય છે-કેવળ પ્રભો-પરિતી એ કાર્ય લાગ્યે જ સાધી શકાય. સ્વર્ણવંશના રાજાઓથી તો અમુક પ્રકારનું વર્તન થાય જ નહિ, કહ્યુંના વંશોથી તો કૃષણ થવાય જ નહિ, બ્રાહ્મણના દીકરાથી અણણ રહેવાય નહિ, ક્ષત્રિયથી તો રણ છોડીને નસાય જ નહિ, સરસ્વતી ગતને મરાય નહિ વગેરે ઉચ્ચ આદર્શો પેઢી પેઢી ધસાઈ ગયેલા પણ, આજ સુધી નજરે પડે છે તે બધા સ્વચ્છંદ કામાચાર કે મુક્તવિહારનો અમલ થતાં કેવી રીતે જળવાય તે જોવાનું છે.

નિમુક્ત-સ્વચ્છંદી કામાચારના લાભોમાં શ્રી નરસિંહભાઈ જણાવે છે કે, “જલ્પથી વધારે વર્ષ લાંબો મોઢ કે સ્નેહ એકધારો ટકી નથી રહેતો. અમુક સમય પછી સ્ત્રી-પુરુષને લગ્ન બહાર ખીખ સહવાસમાં વિહાર કરવાની ઇચ્છા થાય છે. સામાન્ય રીતિ તો એવી છે કે એ વિષયમાં સંયમ હોયો વિરલ છે.”—

આ વિચારમાં પણ અવિશ્વતા છે, અને વસ્તુ-રિતિનો અભ્યાસ પણ નથી એમ લાગે છે. લગ્ન પછી ત્રણ વર્ષ સુધી આકર્ષણ ટકે છે એ વિવાદાસ્પદ મુદ્દો સ્વીકારતાં પણ જણ્યારો કે લગ્ન બહાર વિહાર કરવાનું આકર્ષણ થાય એ હકીકત એવા સ્વેચ્છાચાર માટે છૂટ મૂકવા માટે ફલીલ લાગ્યે જણાય. પોતાને દુષપ્રાપ્ત દરેક વસ્તુ માટે માનવને આકર્ષણ થાય એટલા ઉપરથી તેની પ્રાપ્તિનો અધિકાર તેને મળી શકતો નથી.

ખીખું જાતીય આકર્ષણ હોવા છતાં પણ જાતીય સંભોગ કરવાની શક્તિ ઉંમર વધતાં વધુ ને વધુ મર્યાદિત બને છે, કૃત્રિમ ઉપાયોથી તેને ઉત્તેજવામાં આવે તો તેનાં પ્રતિકાર્ય બિંદાં વધારે આકર્ષાં આવે છે. શારીરિક ભોગ માટેની શક્તિ બ્રહ્મચર્યાપાલન ઉપર જ અવલમ્બે છે. ભોગશક્તિ લાંબો કાળ ટકાવવાની શક્તિ બ્રહ્મચર્યાના લાંબા માળા પાળવા એ જણાય છે. એટલે લગ્ન કર્યા પછી લગ્ન બહાર જાતીય આકર્ષણ થાય છે એમ સ્વીકારતાં પણ ભોગશક્તિ ધટવાને પરિણામે, અને પરિણીત દંપતીને શારીરિક સંભોગ કરવાની અમર્યાદ છૂટ હોય છે તે કારણે, બહાર વિહાર કરવાની શક્તિ ક્ષણિક નીવડવાનો સંભવ જ વધારે છે.

જળી આપણી જોતી નાતો-બ્રાહ્મણ, વાણિયા વગેરે બાદ કરતાં સમાજના તીથેના જણાતા ધરમાં શ્રી નરસિંહભાઈ જેની દિમાયત કરે છે તેવી જ રીતિ તો લગ્નની બાબતમાં આજે પણ પ્રવર્તે છે. નાતરિયા નાતોમાં સ્ત્રી-પુરુષ બન્નેને છૂટાછેડા કરવાનો હક હોય છે અને સ્વેચ્છાચાર માટે સ્નેહ ધણું વિચાળ હોય છે અને છતાં, અવગેહન કરતાં જણ્યારો કે એવી નાતોમાં પણ નાતરં ધણું એાઈ થાય છે, કારણ કે સ્ત્રી-પુરુષ બન્ને જણ્યારાં હોય છે કે નવો બાંધવા ધારેલા સંબંધ પોતાના ચાલુ સંબંધ કરતાં વધારે સુખી નીવડશે એમ માનવાને કારણ નથી એટલે જનતાં સુધી બન્ને પરસ્પર નભાવી લે છે.

જળી શ્રી. નરસિંહભાઈ સ્વેચ્છાવિહારની દિમાયત કરતાં બાળકોના પાલન વિષે ને યોજના સરને છે

તે છે ન અરપટ છે " માતા પણ તેટલા સમય માટે ધર જેવું કાર્ધક બાધીને રહેતા સતાન મોટા થયા સુધી માતાને એ ધર્મ બાધે પોર રહેવું પડ્યું, પિતા તો ત્યાં થોડો કાળ રહે અને કુટુંબને માટે આહાર સામગ્રી લઈ આવે, પણ પછી સ્વતંત્ર બાવે વિદરોહ કરે"—

માતા શા માટે બાધે પડે રહે ?—અને સ્વચ્છ વિહાર ન આપે પ્રવર્તે ત્યારે પુરુષ પણ " થોડો કાળ " શા માટે રહે ? બાળકો મોટા થયા પછી ધરનું શુ યામ ? કે પછી " ધર જેવું કાર્ધક " બાધેલુ એટલે તેનું શુ યામ કે ન યામ તેની ચિંતા પણ શી ? અહીં આખીયે વિચારણા જરા પણ રપટ નથી.

હકીકત એ છે કે છેક પંખીઓઆ કુટુંબજીવનનો કાર્ધક પ્રારંભ યામ છે રા સુરેશ દીક્ષિત " લગ્નનો આદર્શ " માં લખે છે— " માળા એ પક્ષીનું ધર નહિ પણ પારખુ હતીએ તો આવે માનવના પ્રેમજીવનની આખા પંખી કરાવે છે નરમાદાની કાયાની ભિજતા, તેમના પ્રેમની કળા અને રસિકતા, કુટુંબ પ્રત્યે ફર જમા ધગથિયો અહીંથી જીએ મટે છે "—રા નરસિંહ ભાઈ તો આપણને એ પંખીજીવનને પચાચે ન જિજ્ઞાસે રહેવાનો આશ્ચર્ય કરે છે.

વળી શ્રી નરસિંહભાઈ જણાવે છે કે, ' પુરુષ સ્ત્રીના કુલ માલેક ચર્ધ પડ્યો ' શી રીતે ? સ્વતંત્રતામાં—લગ્નકાળ સ્વચ્છ હતામાં—રહેવાને રેવાલલી સ્ત્રીઓએ એવી પરતગતા કેવી રીતે સ્વીકારી ? સુવાચના સમયની રિચિતિનો ખ્યાલ આજકાલની ટહેરી સ્ત્રીઓ ઉપરથી બાધવેા એ ભૂવભરેલું છે આજે પણ ગામગામોમાં જન્મ આપવાનું કામ ખાવાપીચ જેટલું કુદરતી રીતે કરનારી સ્ત્રીઓ મળી આવે છે બાળકને ધર બહાર જન્મ આપીને ધર લઈ આવનાર સ્ત્રીઓ હોય છે તો પછી, જે સમય શ્રી નરસિંહભાઈ વલ્લુને છે તે જગતનામાં તો સ્ત્રીઓ ઘણી જ મજબૂત હોવી જોઈએ અને એવી સ્ત્રીઓ પુરુષની મુનામી શા માટે સ્વીકારે ?—સિવાય કે રાજપુતશીલ.

વળી થોડાં જ સ્ત્રી-પુરુષો લગ્નનો ઉચ્ચ આદર્શ

જીવનમાં ઉતારી ચકશે અને બાકીના પશુધર્મ જ આચરવાના એવી દલીલ કરીને પશુધર્મને દુષ્ટ કે સાર્થ કાની સમય નહિ ઘણા જ થોડા વિચાર્થોઆ જિયામ બેચી કેળવણીનો બરાબર લાભ લઈ શકે છે અને એવા લોકોમાંથી સ્વતંત્ર, સગીન કામ ઘણા જ થોડા કરી શકે છે તેમજા ઉપરથી આપણે, બાલ્યવાની જરૂર નથી એવી દલીલ કરી શકતા નથી.

અને શ્રી નરસિંહભાઈની દલીલ પ્રમાણે અત્યારે પણ સમાજમાં બ્યભિચાર ચાલી તો ગલો છે તો પછી તેને જ ચાલવા દેવો એ વધારે ઠીક નથી ? એમ વળી નવો પથ ઉમેરીને વધારો કરવાની શી જરૂર છે ? કારણ કે એ તો નક્કી છે કે શ્રી નરસિંહભાઈ જે પ્રકારના સ્વેચ્છાચારની હિમાયત કરે છે તેવો માનવસમાજ સર્વાનુમતે સ્વીકારવાનો તો નથી જ પશ્ચિમને તેઓના વિચાર સ્વીકારાય તોપણ બ્યભિચારનો કે સ્વેચ્છા ચારનો એક નવો પથ ઉમેરશો.

માણસને નિષેધ કરો એ જ કરવાનો એ પ્રયત્ન કરે માનસમાજનો એ અવિચળ કહેવાતો નિયમ અવિચળ નથી લાગતો વળી " પ્રાણી તેમ જ માનવી પોતાની સ્વતંત્રતા ઉપરના અકુચને સહન કરી શકતો નથી " એ વિચાર પણ સર્વાંશે સાચો નથી ધણી પ્રાણીઓ અને ઘણા માનવો સ્વતંત્રતા વિનાના આપણે જોઈએ છીએ અને તેઓ તેને સહન કરી લે છે, એટલું જ નહિ પરંતુ તેમાં આનંદ પણ માની શકે છે.

વળી જિયામ જિયા આદર્શની નાજરે સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાનો અમય પ્રત્યેક બ્યક્તિ કરવા માટે તો અમાજનું અનિત્ય જ અસાધ્ય ચર્ધ પડે સપ, સમાજ વગેરે ત્યારે જ બપાવ નાજરે બ્યક્તિની સ્વતંત્રતા ઉપર કાર્ધક કાપ મૂવામાં આવે આવે કાપ બ્યક્તિ સ્વેચ્છાપૂર્વક સ્વીકારે છે કારણ કે એમ તેને લાભ જણાય છે.

શ્રી નરસિંહભાઈ લગ્નની સરથા સામે એ ફરિયાદ કરે છે કે તે કામવાસના ઉપર અકુચ મૂકે છે એ

વાત સાચી છે કે લગ્ન કામવાસનાના સુકૃતવિહાર ઉપર અંકુશ મૂકે છે. પણ વિચારવાનું એ છે કે સમાજના, અને અતે વ્યક્તિના પોતાના, કલ્યાણની દૃષ્ટિએ એવો અંકુશ ઈષ્ટ છે કે નહિ? વ્યક્તિચારી શ્રુતિવાળાઓને એવો અંકુશ ગમે છે કે નહિ એ પ્રશ્ન નથી. લગ્નની સંસ્થામાં કામવાસનાના સતોષને પૂરતું સ્થાન મળે છે એની શ્રી. નરસિંહભાઈ ના કહી શકે તેમ નથી. લગ્નને પરિણામે જે અંકુશ મુકાય છે તે સ્વચ્છંદ કામચાર ઉપર મુકાય છે અને વિચાર કરતાં તે જરૂરનો છે એમ પણ જણાશે. અતિશય પ્રયત્ન કરવા છતાં કામવાસના જિતાડી નથી માટે સ્વેચ્છાચાર કે સ્વચ્છંદ વ્યવહાર તેનો ઉપાય છે એમ કેવી રીતે કહી શકાય? સાચું બોલતાં અનેક લાલચો માણસને નડે છે તેથી જૂઠું બોલવું એ માનવનો આદર્શ છે એમ આપણે નથી જ માની શકતા. આદર્શ સિદ્ધ કરવાની મુશ્કેલી એ જ માનવતાની હિમ્મત રાજ્યતાની સીમા ખતાવે છે અને એ પ્રાપ્ત કરવામાં જ માનવની માનવતા રહેલી છે.

કોઈ પણ વૃત્તિ કે વાસનાને અમર્યાદ છૂટ આપવાથી જ તેનું શમન થાય એવો જે સિદ્ધાંત શ્રી. નરસિંહભાઈ પ્રતિપાદન કરે છે તે ઘણે પ્રાચીન છે. તેઓ મમએ ચમએ ધી રેડવાની અને આપું તપેડું રેડવાની દલીલ કરે છે તે બધેએસતી નથી. વાસના-તૃપ્તિ ખાખતમાં આપું તપેડું નાખી શકાય એવી સ્થિતિ જ નથી. એમાં તો તપેડું હોય તોપણ ચમએ ચમએ જ નાખી શકાય છે. વળી 'ઓતિતર્ધરે'માં દલીલ કરી છે કે, 'વાસનાનો દબ ત્યારે લાગશે ત્યારે તપેડું ચમચા જેટલાં ચર્મ બચે'. એ પણ વિચારવા જેવી છે. પ્રાચીન કાળમાં યમાતિ રાત્રિએ શ્રી. નરસિંહભાઈની જ વિચારસરણી પ્રમાણે નિશ્ચય કર્યો કે કામનાઓને ઉપભોગથી ચાંત કરવી. તેની ઉમર વધી ગઈ હતી એટલે તેણે પોતાના વિચારપ્રમાણે અપતરો કરી એવા માટે પોતાના પુત્રો પાસે તેમની જુવાનીની માગણી કરી. બીજા પુત્રએ ના પાડી પણ સૌથી નાના પુત્રે પિતાની માગણી પૂરી પાડી. ત્યાર પછી વ્યાતિએ એક હજાર ૫૧ સુધી સર્વ પ્રકારના ભોગો ભોગવી કામના-

ઓતું શમન કરવાનો અપતરો કરી ભેંચે. એ લાંબા કાળને અતિ તેણે જે જ્ઞાન મેળવ્યું તે તેણે પોતાના સૌથી નાના પુત્રને કહી સંભળાવ્યું. તેણે કહ્યું—“હું એમ માનતો હતો કે કામનાના ઉપભોગથી કામનાઓ ચાંત થશે, પણ તે તો ઉપભોગથી ડાહટી થઈ પામે છે. આ જગતમાં જેટલા ચોખા છે, જેટલાં સોનાચાંદી છે, જેટલી જમીન છે અને જેટલી સ્ત્રીઓ છે તે એક વ્યક્તિની કામનાને સતોષવા માટે પણ પૂરતી નથી, તો પછી સર્વ માનવો કામનાઓનો ઉપભોગ કરવા માગે તો તો શી સ્થિતિ થાય? માટે સંયમ એ જ કામનાના શમનનો સાચો ઉપાય છે.”

આપણે ઉમેરીયું કે સંયમ એ પ્રથમ આવશ્યક યગ્યિયું છે, ત્યારપછી કામનાની શ્રુતિનો ઉદ્ધ જ ન થાય એવી ચેતનાની સ્થિતિ મેળવવી એ આદર્શ સ્થિતિ છે. બાકી પુરાણોમાંથી તો ઘણા પરસ્પર વિરોધી વિચારોના સમર્થનના દાખલા મળી આવે એમ છે.

વળી સ્વેચ્છાચારની ખાખતમાં પ્રાણીઓનું દહાંત પણ માનવના જીવનમાં બધેએસતું આવતું નથી, કારણ કે તેઓ પોતે સ્વીકારે છે કે પ્રાણીના સ્વેચ્છાચાર ઉપર પ્રકૃતિએ પોતે અંકુશ મૂકેલો હોઈ તેઓમાં વિદ્યુત સંલેપાદથી પ્રવેશ કરી શકતી નથી—ત્યારે માનવ બુદ્ધિપ્રધાન પ્રાણી હોઈ પ્રકૃતિના એવા યાંત્રિક બંધનથી સ્વતંત્ર છે. પ્રકૃતિના જે મનુબંધો માનવે તોડ્યા છે તે સ્વેચ્છાચારથી પગારો એમ માનવાને કોઈ પણ કારણ નથી. અને સુધારાને Siphilization કહેવામાં સાર્થકતા બેનાર શ્રી. નરસિંહભાઈ આપણને એ ખતાવશે ખરા કે એમણે ખતાવેલા સ્વેચ્છાચારના ઉપાયમાં સીફિલિસ-ચાંદી પરમિયો-વોરે વ્યાખિઓ કેવી રીતે આપોઆપ અટકી જવાના છે?—કે બિલકલ હાલ છે તેથી વધારે પ્રચાર પામશે?

વળી ઈશિયામાં લગ્નબંધન સિગ્નિત કરવાના પ્રવાસો થયા છે એ સાચું છે, પરંતુ તેનું પરિણામ શું આવ્યું છે કે ત્યાં ઇસ્રો રધાપી થવા માગ્યાં છે. સ્ત્રી-પુરુષનો સંબંધ ચાર દહાડાનું ચટકું, વાસનાતૃપ્તિનું સાધન, મટી બર્તને ખરે ત્યારે ચાપી સંબંધમાં આવવા લાગે છે ત્યારે તેમને આપોઆપ જણાય છે કે તાત્કા-

લિક આકર્ષણ કેવળ ગૌણ હોઈ ધણી વાર વિશ્વાસપાત્ર નથી જ હોતુ એવો સ્થાપી સબંધ નજ બાધવો નોઈએ એવી આત્મા તો કોઈથી છોડાવ એમ નથી જ્યારે શારીરિક, પાશવસબંધ કરતાં વધારે ઉચ્ચ જીવિકાનો, સબંધ બાધવાનો અમય કે વૃત્તિ થાય છે ત્યારે ખતેને જણાય છે કે એને માટે વખત, પરસ્પર બાધકોટ કરવાની વૃત્તિ, પરસ્પર વિશ્વાસ વગેરે અનેક વસ્તુઓની જરૂર પડે છે એ બધાને સાધતા દૃષ્ટી આપોઆપ પોતાનો પણ વિકાસ સાધે છે

અને શ્રી નરસિંહલાલની આખીયે વિચારણામાં પ્રેમનુ તત્ત્વ તો કોઈ જગ્યાએ દેખાતુ જ નથી પ્રગતતુ જાળવવા પૂરતો 'પ્રેમ' કહેવાતા તત્ત્વનો તેઓ સ્વીકાર કરતા જણાય છે પરંતુ પ્રેમ એનાથો પર છે અને સ્વતંત્ર છે એ પણ વિચારવાનું છે એ ઉચ્ચ તત્ત્વના અનુભવ વડે માનવ પોતાની અકતાની, સ્વાર્થની અને આસક્તિની મર્યાદાઓમાંથી મુક્ત થાય છે "પ્રેમમાં" શ્રી ટાગોર કહે છે તે પ્રમાણે "એટલે નફામાં ઉમેરવામાં આવે છે" એ આપવામાં આવે છે તેટલી પ્રાપ્તિ ગણાય છે.*

* આ આખા પ્રેમના વિષય માટે હું આ પશ્ચિમી પ્રુષો ગ્રુન્થ ૧ છાન્દા "પ્રેમ" નો લેખ

ઉપર થી સુરેશ દીક્ષિત એમીયાના સરીરની બે હુકમ થઈને ખતે જુદા એમ તરીકે જીવનનો આરંભ કરે છે એ હમીયતમાં આપણને સ્ત્રી-પુરુષનો સબંધ કેવો હોવો નોઈએ તેની કાંઈક કાંપી થાય છે એકેકની ન્યૂનતાપૂરક અર્થ એ અર્થમાં સ્ત્રી અને પુરુષ એક બીજાનું અર્પણ છે અને આપણી મીમા સામા પુરુષ-પ્રકૃતિની પરસ્પર આધારાધેયતા-એક બીજાના ઉપર આધાર ગમવાની સ્વાભાવિક જરૂરિયાત, તથા ઇશ્વર અને શક્તિ— શિવ અને શક્તિ—વગેરે અવિલાસ્ય સબંધ, અર્ધનારીશ્વરની મૂર્તિમાં સ્ત્રીકેશ-સ્ત્રીમાં પુરુષત્વ અને પુરુષમાં સ્ત્રીત્વ—ગ્રહેન બને તત્ત્વોનું પ્રતિપાદન વગેરે જોતાં ગ્રંથ જણાય છે કે આંધળું નવહારુ જીવનમાં સ્ત્રી-પુરુષના સબંધમાં ધણા સુધારાને અવગણ છે એ સ્વીકારતા પણ આપણે આદર્શ કોઈ રીતે બેમાથી કોઈનું પણ અપમાન કરે એવો મિલકુન નથી અને એ આદર્શ પ્રત્યે શક્તિ કરવામાં આપણે માનવજાતિમાં ધણી ગ્રહીતા સોંકા હોય છે એ, જુલવાનું નથી એટલે હકમાં હનકા સબંધથી તે ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ સબંધને માટે વ્યવહારમાં સ્થાન છે એ ખ્યાનમાં ગમવાનું છે

પૂજની મૃંજવાણ

કેમ કરી બોલાવું ?

આભ્યે અવરલાવ જતાવું

અક્ષરતા તુજ, દર અક્ષરમાં

કેમ કરી દરશાવું ?

"પીળા પીતાબર જરકસી જાગા"

કલ્પનમાં કેમ લાવું ?

એવું લાલિક હર શે લાવું ?

કેમ કરી બોલાવું ?

આભ્યે અવરલાવ જતાવું

• મનુભાઈ ત્રિવેદી •

હિંદુ જાતિનો સામાજિક વિજય

લેખક શ્રી. લાલા હરદયાળ

અનુવાદક શ્રી. અમૃતલાલ નાણાવટી

[ગતારક પૃષ્ઠ ૨૨૯ થી પૂરું]

૧. બ્રિટિશ લોકોએ હિંદુસમાજની બધી પ્રવૃત્તિઓને કાજૂમાં લેવાનું અને તેને દોરવાનું કામ હાથમાં લીધું છે.

કેળવણી:—એ લોકોએ શાળા અને મહાશાળાઓ સ્થાપી છે ત્યાં આપણા છોકરા તેમના હાથ નીચે કળા અને શાસ્ત્રો શીખે છે. એઓ ત્યારે આ દેશમાં આવ્યા ત્યારે જે રાષ્ટ્રીય કેળવણીની પ્રથા ચાલુ હતી તેનો હવે લગભગ સંપૂર્ણપણે નાશ કરવામાં આવ્યો છે. એમના હેતુને એ અનુરૂપ ન હતી. એ તો સાલ્મલોના કાજૂમાં હતી. રાષ્ટ્રીય સાહિત્ય અને ઇતિહાસને તે અત્યંત મહત્ત્વ આપનારી હતી. રાષ્ટ્રીય વ્યક્તિત્વની લાવનાને એ ટકાવી રાખતી. અમુક એક જુલ જ વર્ગને તેણે યુરુનું સ્થાન આપ્યું હતું. બ્રિટિશોને એ માનમયું પદ પોતાને માટે જોઈતું હતું. કેળવણીની દુનિયામાં પણ એ રાજ્યઓ રાજ્ય કરી નહિ શકે, એટલે સાલ્મલ જાણી ગયો અને ખસતો ગયો છે; એને સ્થાને બ્રિટન આવેલો ગયો છે.

ઔપચ—શિક્ષક તો છે જ. પૈલો તેને અનુસરે છે. મેડિકલ કોલેજને પરદેશી દબે ચાલી રહી છે, અને તેમાં અંગ્રેજો જ શિક્ષકો-સચાલકો હોય છે. આ કોલેજને આયુર્વેદને કોતરી રહી છે. ખજિલક ઇન્સ્ટ્રક્શન કમિટીનો ૧૮૭૧ ના ડિસ્પેચનો રિપોર્ટ પોતાના સતોષ અંદરે કરે છે કે યુરોપીય દવાઓ આયુર્વેદને હાંકી મૂકે છે.

દરેક જિલ્લામાં એક સિવિલ સર્જન હોય છે તે પોતાને વધારે એક પ્રકારનો વૈદ્ય ગણાવે છે. અને આપણામાંના કેટલાક એમ માને છે પણ ખરા. હિંદી મદદનીશ દાકતરો એના શિષ્યો હોય છે. જે કંઈ જૂઝ તેમનાથી ઉઠેલી શકતી નહિ હોય તો તેઓ પેલા એક દાકતર પાસે દોડી ગયે. તે દવાખાનાંઓ ખોલે છે, અને ત્યાં એ મોટા દર્દીઓના રોગ મટાડનાર ગણાય છે. બીજા લોકો રોગ મટાડે છે તે તેને નામે, કારણ એ કળા તેઓ તેના ચરણ પાસે બેસી શીખ્યા હતા. બીજા બાળ પેલો હિંદુ વૈદ્ય અધિકારમાં ફૂલેલો ગયો છે. એ એક જૂનોપુરાણો ગણાય લાગે છે. જે આદર અને પ્રભાવનો એક વેળા એ અધિકારી હતો તેનો અધિકાર હવે ધીમે ધીમે તેના હરીફને મળતો ગયો છે. પરદેશી રમતનો એક બીજો દાવ છત્તા. માત્ર અને સત્તાનું એવ બીજું પદ સાલ્મલે છોડ્યું અને બ્રિટને તે પદ લીધું.

ધર્મ:—ધર્મનો પ્રદેશ હજી પરદેશી અસરથી મુક્ત છે. એ આપણું અંતિમ યરણ છે. બ્રિટિશ લોકોએ સામાજિક શિક્ષાના લગભગ બધા સુરને કબજે કર્યા છે.

ધર્મ અને એને લગતી બીજી કેટલીક વસ્તુઓને હજી દૂર હાથનો સ્પર્શ નથી થયો. તેમ છતાં સુરંગ ફેડવાનું અને ખોતરવાનું કામ તો શરૂ થઈ ગયું છે જ. એ જે પ્રકારનું છે:—

(૧) બહારથી હિંદુ ધાર્મિક પ્રથાને નાશ કરકાર બધા ધર્મો પ્રત્યે એક સરખી મતસંદિધિનું દાખલ છે

આને હિંદુઓ એ પ્રચારધર્મી નથી આવા સભેગોમાં હિંદુધર્મે ખમતુ જ નોંધે એ આપણે બીજા ધર્માવનબીએને આપણા પોતાના ધર્મમાં વલવાવતા નથી પરંતુ સરકાર પ્રિયતાએને આપણા બાળકોને ખિસ્તી બનાવવા દે છે આવા સભેગોમાં આપણી પાસે મુંદ્ર પ્રમથ કયાથી હોય ? વળી, ખ્રિસ્તિય સરકારે મ્યાપેલી શિક્ષણપદ્ધતિ હિંદુધર્મના પાવાને નમના કરી નાખવાનું કામ કરે છે હિંદુમતાનમાં આ ખ્રિસ્તિય કેમ વણીની પદ્ધતિના સરથાપકોએ આ પશ્ચિમ પહેલેથી નોંધે ગમ્યુ હતુ અને હમણુ પશુ હતુ માઉન્ટ રુટવર્ટ એનફિન્ટન, મુમીના પહેલા અંગ્રેજ મવરે ૧૮૨૩માં લખ્યુ —

“જમિયાન, અહીંના વતનીઓની ધાર્મિક તીમ લામણીને લીધે તેમ જ આપણી અને ગૈત વચ્ચે ને તદ્દન અતર પડેયુ છે તેથી આપણી સરકારનો પાયો નમળો હોવાને ઢાંગે ને ભય માથે આવી પડે એમ છે તેના નિવારણાર્થે કઈક પગલુ લેવાની આવશ્યકતા છે, અને તે પગલુ એકે ગટ્ટ્યાથી શિક્ષણ ના પ્રસારદ્વારા એ લોકોના બિરોધો દૂર કરવા અને આપણા સિદ્ધાન્તો અને અભિપ્રાયો ફેલાવવા”

સરખરે શાળા અને મહાશાળાઓ સ્થાપવામાં હિંદુધર્મનું હિત જગમે વિચાર્યું નથી એમ સાબિત કરનારા બીજા ધણા બધા દરજ્જાજોગવનાર અમલ દારોના અભિપ્રાયો ટાકી શકુ એમ થુ

સર ચાર્સ ટ્રેવેલિયન (Sir Charles Trevelyan)ની ૧૮૫૩ની સાલમાં અભિરતી સભા સમક્ષની ભુમ્યાનીમાં આ પ્રમાણે ખુલ્લો એકરાર છે

“આપણે પ્રાચીન પ્રથા (હિંદુધર્મ)ના આધાર સ્તબોની સાથે અયોગ્ય રીતે અથડામણમાં આવે તેમને હાલવાના નથી આપણે તે એવુ જ કરવાનું છે કે આપણે તે ખૂબ અધિવાતા જ્ઞાનની તદ્દન

નથી જ આવી તેમને આપવાની છે આ નવી પ્રથા ઘણજ કરવાનું પહેલું પશ્ચિમ એ લાવવાનું કે પ્રાચીન પ્રથાના પ્રભાવથી તેમના મનમાંથી સદતર નાશ કરવો

કેટલાક પ્રસંગોમાં તો માત્ર તેમને શરૂઆત જ કરી આપવાની મહેશે આ એક મહાન સત્ય કે કે બીઠતી પ્રમ થોડા વર્ષોમાં એક સમગ્ર ગટ્ટ બને કે, અને ને આપણે લોકોમાં કઈક અસરમગ્ન પડે કરવા માગતા હોઈએ, તો ત્યારે તેઓ નાના હોય ત્યારે તેમને હાથમાં લેવા નોંધે, અને ને જાતના આપણે એમને બનાવવા માગતા હોઈએ તે જાતની તેમને તાલીમ આપવી નોંધે, તો જ આપણો બધો રોકલો પૈસો સાર્થક થશે પછી આપણને વિરોધની સામે જાડવાનું નહિ રહે પછી તો આપણને આપણુ કશુ કરે એવા લોકો જ મગશે અને પછી તો આપણે એવા એક પ્રભાવશાળી શુદ્ધિમાન યુવકોનો વર્ગ જિમે કરીશુ ને થોડા વર્ષોમાં આપણી મદદ વિના અથવા નહિ જેવી મદદથી આપણી જ પ્રથાના સમગ્ર પ્રચારકો થઈ પડશે.”

(૨) હિંદુ ધાર્મિક પ્રથા ઉપરનો અદાબાનેથી કાન,

હમણા હમણા સપ્તાખે અંગ્રેજ મૂદરશો અને બાનુઓ શુદ અને પવિત્ર હિંદુધર્મના ધ્વિચરપ્રેરિત પ્રચારકો તરીકે બહાર આવ્યા છે તેઓ આપણને આપણુ પવિત્ર શાસ્ત્રો શીખવવા ધારે છે આપણા ધર્મ પ્રત્યે તેમને ખૂબ પ્રેમ છે એવો તેમનો દાવો છે તેઓમાના કેટલાક, આપણે જાણુવુ નોંધે, સરખરતી મદદ જોળવતા હશે કાગલુ તેઓ આપણા રાજમહા રાજ્યોની પાસે પહોચી જાય છે અને કપાકોના કપાકો મુધી ખાનગીમાં તેમની સાથે વાતો કરે છે કાઈ અભણી અંગ્રેજમાનુ, ને કયાથી આવે છે તેની કઈને ખજ નથી હોતી તે, એમ મોટા હિંદુ ગાળની સલાહકાર અને વિશ્વાસુ કહી પશુ ન થઈ શકી હોન, ને સરકારને એને વિષે જગ પશુ સલા હોતી વળી એન્દ્રજ હિંદુ કોલેજને મારે ને જરૂરનુ હોવ તે બધુ કયા સરકાર તરફ છે આપણને માનમ પડે છે કે ત્યાની આનિક સરખરે મેલેનની હલતી આસપાસના ગદા મૂપમાં ખરીદી લેવા બેન્ડ એકિવિઝિશન એકટ

અમલમાં મૂકેલા હતા, જે કે કાયદાના અર્થની દૃષ્ટિએ કોલેજ એ પ્રત્યક્ષ સંસ્થા હતી કે નહિ એ વિષે શંકા હતી. આવી જ મહેરબાની નો સરકાર દરહારના મુરુકુળ કે નુદી (Nudea) મુનિવર્સિટી તરફ બતાવે તો મને આશ્ચર્ય જ થાય. આપણે એ પણ જાણીએ છીએ કે ત્યારે કાશ્મીર હિંદુ કોલેજના ખાતમુહર્તની કિંવા કરવામાં આવી હતી ત્યારે મિસિસ બેસંટ અને રેસિડેન્ટ પણાં સુંદર લાપણો કર્યા હતાં. કોલેજ હિંદુ ધર્મના અંગ્રેજ મિત્રોના કાળમાં છે. સેન્ડ્રલ હિંદુ કોલેજની અંદર બીજી પણ એક વસ્તુ નોંધીએ છીએ; વિદ્યાર્થી, જવાબદારી અને સામાજિક નેતૃત્વની સંપૂર્ણ જગ્યાઓ ઉપર અંગ્રેજ મુદ્દરથી અને અંગ્રેજ બાબુઓ છે. આ કદાચ અકસ્માત હોય, પણ તે જરૂર નોંધવા જેવો તો છે જ.

મિસિસ બેસંટ દરેકી મંડળનાં પ્રમુખ છે, જે મંડળ નામીકિત હિંદુ મુદ્દરથી અને સુવિખ્યાત પંડિતોનું બનેલું છે. ૧૯૦૬ ની કારોબારી સમિતિ આ પ્રમાણે બની હતી:—

પ્રમુખ.....મિસિસ બેસંટ

ઉપપ્રમુખ.....મિ. રિચર્ડસન

મંત્રી અને કોષાધ્યક્ષ...મિ. એરન્ડેલ.

જે ખાસ કરીને સેન્ડ્રલ હિંદુ કોલેજ છે તેવી સંસ્થામાં કોઈ પણ હિંદુ કારોબારી સમિતિના એક પણ અગત્યના હોદ્દા પર નથી! એક બીજી ‘વિદ્યાર્થી સહાયક સભા’ છે, એમાંયે પરદેશીઓનો કાણુ ભેગા વગર રહી શકતા નથી; કારણ મિસિસ બેસંટ આગ્રય હાતા-પેટનું છે અને એરન્ડેલ માનદ ખખખમ્મી છે. છેવટે એ પણ ખ્યાનમાં રાખવું નોંધીએ કે સેન્ડ્રલ હિંદુ કોલેજની કન્યાશાળાની વ્યાયામી મિસ એરન્ડેલ છે, ઉપાચાર્ય મિસ પાલમર (Palmer) અને માનદ મંત્રી મિસ વિલ્સન છે. (૧૯૦૫-૧નો અહેવાલ).

અહેવાલને સત્કરમે પાતે એક રમુજ માહિતી મળે છે:—

મિ. એરન્ડેલ એક ચર્ચા પરિષદને મળતું એક નવું ખાતું દાખલ કર્યું છે—સ્થાનિક પાર્લામેન્ટ (A Local Parliament).

આમની સભાની દબે તે ચાલે છે—રાજકારણને સ્થાન નથી.

જે ‘પાર્લામેન્ટ’ માંથી રાજકારણને ખાતમ ગણવામાં આવ્યું છે તે ખરેખર રસિક વસ્તુ હોવી નોંધીએ!

શાળાના છે—હિંદુ ધર્મના સુનંદા લોકો, લાગ-વગવાળા જમીનદારો અને કાશીના મહાપંડિતોના બનેલા મંડળની પ્રમુખ એક અંગ્રેજ બાબુ! અને એ લોકો પણ સ્વેચ્છાથી તેનું બહુમાન કરે છે.

વિદ્યાવલી પ્રજા ત્યારે હૃદયના ઉમળકાથી બહુમાન કરે ત્યારે સામાજિક વિવેચ સમૂળ થયે! સમજાવે. આપણુમાંના કેટલાક અંગ્રેજ મુદ્દરથી અને બાબુઓને ધર્મગુસ્થોની જેમ સન્માને છે. એ જ સામાજિક વિવેચને ખુલ્લી રીતે બતાવે છે. કેવું દુઃખદ દ્રશ્ય! એના દ્રશ્ય ઉપર ખૂબ વિચાર કરવો પડે છે. હિંદુ ભતિનો એ મૃત્યુધંત વાગી રહ્યો છે. છેલ્લાંમાં છેલ્લાં રજાસ્થાનો પણ તોડીફાડી નાખવામાં આવ્યાં છે. અરે, કોંગ્રેસની અંદર પણ ઉઠાણુ છે. મેં એવી હિંદુ કન્યાઓને નોંધી જે મિસિસ બેસંટની લાગવ-મધી સ્વપારેથી એક કન્યાશાળામાં અંગ્રેજ અને જર્મન બાબુઓના હાથ નીચે શિક્ષણ લેતી હતી. સામાજિક જીતની એ અંતિમ કોઠિ. શિક્ષક અને ધર્મોપદેશકના સ્વર્ગમાં વિગ્ધી પ્રજાનાં પ્રતિનિધિઓ ઠેક જનાનામાં પણ ધૂસાં છે. જર્મન શિક્ષિકાઓને ચરણે બેસીને શીખતી પેઢી નાની બાળકીઓના અવાજો, મરજુખવારીએ પોતાના વિદ્યાર્થીની જેમ મારે કાને પડતા હતા, મને લાગ્યું કે મને સાક્ષાત્ ઇતિહાસ આપણા રાષ્ટ્રનું રાજ રમરાનમૂમિમાં લઈ ગયું છે અને આ બાળાઓ ‘રામ રામ’ નો કરુણ મરણમંત્ર ઉચ્ચારે છે.

હિંદુઓમાં પ્રખર વિચારકોની ખોટ છે. આપણે આપણી પોતાની મેળે ન છીપીએ તો આપણા ધર્મના શત્રુઓએ જે એકરાર કર્યા છે તેમાંથી તો કંઈક છીપીએ! J. N. Farquhar ખિસ્તી પાદરી-અવગત જે હિંદુધર્મના શત્રુ નથી જ—Contemporary Reviewના એક લેખમાં કહે છે:—

“ સેન્ટ્રલ સરથાનો વ્યવસ્થાપક અને નેતા બ્રાહ્મણ નથી, હિંદુએ નથી પણ એક પરદેશી છે અને તે પણ એક સ્ત્રી કોઈ માને ? એક પ્રજાના ધર્મના નેતા પરદેશી ! એક સ્ત્રી, બ્રાહ્મણધર્મની વહારે માનાર ! પરંતુ આ સત્ય માત્ર કુતૂહલ ઉપભવનારુ જ નથી એમા મહાન રહસ્ય સમાપ્ત છે એ ચોખ્ખુ જાતવે છે કે શત્રુએ કિલ્લો કમળે ક્યો છે

મિસિસ બેસ્ટ અને બીજા યુરોપિયનોને, હિંદુ ધાર્મિક જીવન પર કાબૂ મેળવી તેને દોરવાનો પ્રયત્ન એ શાળા, મહાશાળા, ઇસ્પતાલો અને દવાખાનાની સ્થાપના સાથે જે સામાજિક વિજ્ઞાનુ દૃષ્ટિબિંદુ રાખવામા આવ્યુ હતુ તેનુ, છેલ્લુ ખાચિયુ છે

અનન્ત, ‘ હિંદુધર્મના અગ્રેજ મિત્રોને ’ કદાચ પોતે જે કરી રહ્યા છે તેના રહસ્યની ખજાર નહિ હોય. તેઓ સહૃદયી અને મહાનુભાવ જાગતા મિત્રો હશે એમ માની લઈએ કે એ લોક સરકારને આધીન નથી તોપણ એટલુ તો ખરુ જ છે કે જે એ લોકોએ કર્ષ થોડી સફળતા મેળવી છે તે યુરોપિયનોની હિંદુઓ ઉપરની સંપૂર્ણ સામાજિક ફતેહ સત્ય છે, એ જ એનું પરિણામ આવ્યુ છે, પછી બને કાર્યકર્તાઓનો હેતુ ગમે તે હોય.

આમ અગ્રેજ સરમરી અમદદારો બ્રાહ્મણને અધ્યાપક અને વૈદને રચાનેથી ખસેડી મૂકવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે જે અગ્રેજો સરમરી નોકરીમા નથી તે ધર્મગુરુ અને નિષિષ્ટોનુ સ્થાન લેવા માંડ્યા છે જ્યારે સ્થિત અધ્યાપક, વૈદ અને ધર્મગુરુ-પછી તે ક્ષિત્તી ધર્મમા વટલાવનાર મિશનરી હોય કે પછી સાચો કે ટોચી હિંદુધર્મનો સંસ્કૃત-હિમાવલી હોય થશે ત્યારે સંપૂર્ણ સામાજિક વિજય થશે પછી લશ્કર પાછળ ચેતો અનહદ ખર્ચ જેની કોંગ્રેસ ફરિયાદ કરી કરે છે તે ધડાડવામા આવશે

(૨) અસમાનતાને ધોરણે સામાજિક અવધાર માટે સર્વસામાન્ય મિનનગ્યાન રાષ્ટ્રીય સરકારને અભાવે અને સ્થિરિય સ્કૂલ

અને કોલેજોદ્વારા ગ્વેશાભિમાન અને ગ્વમાનની ભાવનાઓનો ખીચોઢરી નાખ્યા પછી સામાજિક વિજય મટેની બીજી આવશ્યક વસ્તુ ક્ષિતિશોએ પોતે પૂરી પાડી છે

સામ્યવહીવટના ક્ષેત્રમા હિંદુઓ સાથે પ્રસંગ પાડવાની નીતિ એવી છે કે જ્યાં આપણા સામાજિક અને જાનક્ષેત્રના નેતાઓના સુપુરોને એક અગ્રેજ અમલદાર જે તેમનો ઉપરી મણામ છે, તેની નીમે મૂકવામા આવે છે જમીનદારનો છોકરો માત્ર કરબરી અને રાજકીય ઉપરીપણું સ્વીકારવા કાયદાઓને તાબે થઈ, મેનિફેસ્ટ કે લેફ્ટનન્ટ ગવર્નરને માર્ગજ્યા માટે અરજી કરે છે, અને આમ પોતાના જ લોકો ઉપરના સામાજિક વિજયમા મદદ કરે છે

આમ સરકારી નોકર થવાની માગણી કરી પોતાની જાતને અને દેશને જાગતાની દૃષ્ટિએ ઉતારી પાડવા સારુ એને કોઈ કાયદાનુ બંધન નથી એ તો સૌ કોઈ જાણે જ છે કે પોતાના કાય નીચેના જમીનદારના છોકરા સાથે ગિફ્ટલેટો ઉપરી અમદાર, તેના સ્વતંત્ર પિતાની તરફ જે આદરમાન અને પ્રતિષ્ઠાની ભાવનાથી વર્તેતો તેવી રીતે નહિ જ પર્વે

ધાગસભાઓ પણ આપા મિનનગ્યાનો છે કોઈ એક અગ્રેજ પ્રમુખ હોવો જ જોઈએ અને એના નેતૃત્વ હેઠળ જે બેરા થાય છે તે મહાગપ્ટી બ્રાહ્મણો, શીખ રાજાઓ અને હિંદુસમાજના આગેવાનો હોય છે

આમ હિંદુ જાગતાના સામાજિક નેતાઓના પણ સામાજિક નેતા તરીકે સમસ્ત હિંદુસ્તાન સમક્ષ વાઈસરોય બીમો રહો થકે છે

આપણે કદી વિચાર ક્યો છે કે સરમર ધારા સભાઓમા શા માટે રાજપુતશીથી આપણને દાખલ થવા દે છે અને અગ્રેજો દિંદી મનિફેસ્ટો અને અમ લદારોને પણ શા માટે પોતાની મનઓમા દાખલ નથી થવા દેતા ? સરમરે પોતે જ ૧૮૬૧મા ધારા સભાઓ સ્થાપી અને પોતાના જ લાભાર્થે ૧૮૬૨ મા તેને વધારી ધારાસભા એક સામાજિક સરથા છે

અને મ્હમ પશુ સામાજિક સમ્યક છે અવગત, ધારાસભાના ટેમલ પર આપણે સોઝા લેમન કે દાડ ન પી શકીએ, ખીડીના ધુમાડા નહિ કાઢી શકીએ કે દહા મકરી ન કરી શકીએ ત્યારે હવે બેઠે ક્યા રહ્યો છે ? શા માટે વાલસરોવર પોતે કાલિન્દિયાના હિંદી નેતાઓને ચૂટી મોકલે છે અને શા માટે અંગ્રેજ કમરોમાં કેળવાયેલાં હિંદીઓને કાઈ પણ સભોગોમાં દાખલ નથી થવા દેવામાં આવતા ? હિંદુ જાતના અંગ્રેજ ગાંધીજીઓ સારી પેઠે જાણે છે કે હિંદીઓ સાથેના મંત્રીભાવથી તેમની સત્તા વધારે મજબૂત થશે તો પણ પોતાના પ્રિય સામ્રાજ્યને વધારે સુદઢ કરવા તેમની કન્યોમાં પણ એ મંત્રીભાવ વધારવાની તેઓ કેમ ના પાડે છે ?

એનું સ્વભાવ એ છે કે કલબોમાં તો સમાનતાને ધોરણે જ મંત્રીભાવ થઈ શકે, ન્યારે અંગ્રેજોને તો હિંદીઓ સાથે અસમાનતાને ધોરણે મંત્રીભાવ રાખવો છે પોતાને અમર્યાદિત પરિચિતતાથી કાઈ સંબંધે તે એને નહિ ગમે, અને 'વાહ કે રૂકડ' એવા સંબોધન તો કદી જ નહિ સહન કરે ધારાસભાઓ, કંગારો અને બ્રિટિશ હિંદની શાળા-મહાશાળાના વર્ગો, એવા સ્થાન છે જ્યાં આપણા વૈભવશાળી અને સરસારી લોકો પર પોતાનું સામાજિક ચરિયાતાપણુ અને ધાગણુ કેટલું પ્રાકૃતિક સિદ્ધ કરી શકે જેનો પિતા ઈશ્વરમાં ગ્રોઈઓ, ભગવાડ, ખાટકી મોચી કે પાટી હોય છે એવા એક અંગ્રેજ અમદાવાદના પ્રમુખપણા હેડેજ આપણા ઉચ્ચ કુલીન દારિયો અને પ્રાકૃતિકોનું મેળા મળવાનું કરુણ દરમ્ય નેહિ છુ ત્યારે મને મરુ આવે છે જ્યારે આપણા સત્તાનો એ દરમ્ય જુએ છે ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે વંકી માને છે કે પેલો ગોરા કાઈ નષિ હોવો નોઈએ, કાગળુ પ્રાકૃતિકથી જીએ મ્હાને એ મેડો છે, એ કાઈ પ્રાકૃતિક જીનેયે પ્રાકૃતિક હોવો નોઈએ, જેમ શેનિ મિનેયે કવિ છે

જ્યારે પોતાના જ વડીલોને ઇન્કાર એક મંથમ વર્ગમાંથી આવતા અંગ્રેજોની સમક્ષ પોતાની અતને નિર્મર્થક દાદી પાડતા આપણા બાળકો જુએ ત્યારે

તેમનામાં રાષ્ટ્રીય સ્વમાન અને પ્રતિજ્ઞાના પ્રાથમિક ઘુલો શી મને આવે ? ગઝલુમાર કોલેજોમાં 'શિશુલુ' પામતા રાજાઓએ એ શિશુલુમરયાના આચાર્યને સનામ કરી જ નોઈએ એટલે એમ થયું કે પ્રાચીન કાળથી આવતા આવેલા રાજવંશના મતાનોએ એકસ કડ કેન્ડિજના એક સામાન્ય અંગ્રેજ ગેલુએટનો ચરિયાતો સામાજિક દરજ્જો કબૂલ કરવો નોઈએ અને માટે કાઈ કાપડો નથી, પણ સરખરે આપણા નવલુવાનો માટે તૈયાર કરેલુ વાતાવરણુ જ એમ કરવા પ્રેરે છે સામાજિક ફોહની એ વિશિષ્ટતા છે કે એમાં ફરજિયાત તત્વનો મોટે ભાગે અભાવ હોય છે એને સદતર કાઢી નાખવામાં આવ્યું છે એમ નથી, પણ એને બહુ રજુ દેખાડવામાં નથી આવતું ને ફરજિયાતપણાનું તત્વ વધારે પ્રમાણુમાં લાગુ કરવામાં આવે તો જરૂર સામાજિક વિનયનું સ્વસ્થ માર્ગુ ગય

ફેલીક વાર આપણે પોતે જ આપણા ઉપર પ્રાકૃતિક પદ ધારણ કરવાની બ્રિટિશ લોકોને તક આપીએ છીએ આપણામાંના ફેલીક યુરોપિયન અમલદારોના પ્રમુખપણા હેડેજ પરિપક્વ ભરે છે, અને સમગ્ર હિંદની પ્રાકૃત્ય અને સ્વદેશાલિમતના પ્રતિનિધિત્વવાળી મહાસભા પણ એટલું તો સ્વમાન ખોઈ ખેડી છે કે પોતાના સમાજનું પ્રમુખસ્થાન લેવા યુરોપિયનોને વારંવાર આમ તણુ આપે છે, જેઓ નથી જાણતા સસ્કૃત, જેઓ આપણા સાથેની અવગણના કરે છે અને માસાદાર કરે છે ! બ્રિટિશ હિંદમાં હિંદુ દેશભક્તોની મહાસભા એક અંગ્રેજના નેતૃત્વ હેડેજ, વિજયી પ્રમતના એક માણુ સના નેતૃત્વ હેડેજ ! ઈ સ ૧૨૦૦માં ચાહલુદીન લોરીને પ્રમુખપદે મળેલી હિંદુ દેશભક્તોની સભાની અથવા તો ઈ સ ૧૬૬૦માં શેમતખાનને પ્રમુખપદે મળેલી હિંદુઓની રાષ્ટ્રીય મહાસભાની કેપના જરી સક્રીય ! હિંદમાં, બ્રિટિશ શાળા અને મહાશાળાની સ્થાપનાથી રાષ્ટ્રીય સ્વમાનની લાવનાનો ફરો સત્તર નાશ થયો છે તે સર હેઝને પ્રમુખપદે ૧૯૦૪માં મળેલી મહાસભામાં આપેલા બિખિન્દ્ર પાલના વ્યાખ્યાનમાંના નીચેના વાક્યો જાતાવે છે —

“ સરગૃહ્યો અને સત્તારીઓ, બીજી રીતે કોઈ પણ સત્તાધીશ આગળ માત્ર માયુ નમાવનાં દુંગર સર માઉ, પન્ન આને આપણે જેમને આપણા નેતા તરીકે અને મહાસભાની આ બેઠકના અધ્યક્ષ તરીકે વર્ધા છીએ તેમને, મારી સ્વદેશપ્રીતિને ન ગણીએ, હું માયુ નમાવતા શરૂઆતે નથી ”

અનન્ય, સાચી સ્વદેશપ્રીતિના નવ ધર્મને ધીમાન બિપિતરો તે વખતે અપનાવો ન હતો.

જે પોતાના (હિંદુના) ઉપર રાજકીય વિજય મેળવે છે અને પોતાના મહત્તે દુનિયામાંના અનેક રાષ્ટ્રોમાંનું એક થતું મંગાડે છે, એવા મનુષ્યને આવી જગતી રીતે હિંદુ પંથિતોને મહાસભાઓમાં માન આપતા નેધને કોઈ પણ ચતુર પચેશી-ફેન્ચ કે જર્મન ને એ દસ Inexplicably બેહદુ અને હાસ્યારૂપ લાગ્યું હોતું નેધંએ અને પણ હસતું આવ્યું હોત, જો એના ઊપ-અંદાન ગહમમાં એણી બધી કુચ્છતા ન હોત એણે ચોખ્ખું બતાવ્યું કે આપણા કાર્યો સ્વદેશભિમાનને જાને એવા ન હતા, એટલું જ નહિ પરંતુ ‘સ્વદેશભિમાન’, ‘સ્વદેશપ્રીતિ’ ‘સ્વમાન’ વગેરે શબ્દોના અર્થ પણ સમજતા ન હતા, અને એ સમજવા એ કઈ ગમ્મતની વસ્તુ નથી આમ હિંદુસ્તાન દુનિયાની એક હસવાની વસ્તુ બન્યું છે અને આમ સ્વદેશભિમાન અને રાષ્ટ્રીય અસ્મિતાની ભાવનાઓના જે અવશેષો રહ્યા છે તેને બાળી નાખતી સર્વભક્ષી આગની જેમ સામાજિક વિજય કાગે ને પગલે આગળ ધપી (પ્રગતિ કરી) રહ્યો છે સામાજિક વિજયનું ચોક્કસ પગલાંમ એ દેખાય છે કે એક અંગ્રેજ એક હિંદુને, વર્તમા અધ્યા પકે તરીકે, ઇન્ડિયતાલમાં દાખર તરીકે, મ્યુનિસિપાલિટી, ડિસ્ટ્રિક્ટ બોર્ડ, લેજિસ્લેટિવ કાઉન્સિલ અને દરબારમાં પ્રમુખ અને શાસક તરીકે મળે છે, પરંતુ ક્યારે વીણીમાં એક મિત્ર તરીકે કદી મળતો નથી હિંદુઓ સાથેના સામાજિક વ્યવહારમાં આશ્ચર્યહાસ, માર્ગદર્શક, પરાવકારી કે સ્વામીનો ભાવ લગ્નવવા એ ક્યારે છે સામાજિક વિજયનું કામ લગ્નવવા અસાધ્ય માનતાને ધોરણે વ્યવહાર કરવા સારું એને મિનન

મ્યાન નેધંએ છે, અને એ મિનનમ્યાન જીવું મરી લે છે, તે પોતાનો ગરો શોધી લે છે, યા કરી લે છે

૩ નીરાશી અને જીવન ગાંદમા, શત્રુના સામાજિક વિજયના કામમાં પહેલ કરનારો મનુષ્યનો કોઈ પણ વર્ગ નહિ મળી આવે કર આપીને મુખ રહેતું એ એક વસ્તુ છે અને મ્યુનિસિપલ કમિટી કે લેજિસ્લેટિવ કાઉન્સિલમાં બેસવાના ‘માનના ઉમેદવાર’ તરીકે આગળ આવતું એ જીવું જ વસ્તુ છે કેપુરી કમિશ્નર, ડિસ્ટ્રિક્ટ કાઉન્સિલના જજ અને લેજિસ્લેટિવ કાઉન્સિલ સભ્યની નીચા પાડી નાખનારી જગ્યાઓ માટે પણ ઉમેદવારો છે એ જ બતાવે છે કે સામાજિક વિજયે કયા સુધી પ્રગતિ કરી છે, અને પૃથક્ષિત બ્રાહ્મણનું સ્થાન લેવાની કેટલી નજીક આવ્યું છે જે સુરત હિંદુ અહિંદુની હાજરીમાં એક પાણીનો પ્યાલો પણ પીવાની ના પાડે છે તે એક પચેશી અને માસાહારી ખ્રિસ્તીને પ્રમુખપદે મળેલી સભામાં એક સામાજિક દષ્ટિએ બેતરતા આત્મો તરીકે બેસવામાં શી રીતે માન સમજતો દરો ? આવા અપમાનને શરણ લેવા સારું આપણે માટે કોઈ પણ માર્ગો નથી આપણે વિચીત પસંદા હોઈએ કે ઉદ્ધામ પસંદા હોઈએ, આપણે જો આપણા રાજકીય રીતે અસહાય રાષ્ટ્ર ઉપર સામાજિક વિજય મેળવવામાં મદદ કરવાની ના પાડીશું તોપણ આપણા હક્ક તો જળવાઈ જ રહેશે જ્યાં સુધી આપણે આપણને એવું કહેવડાવ્યા નથી ત્યાં સુધી આપણી રાજકીય અધેશવિતિ વિશે આપણે સ્વોદ વિશેષ નથી દર્શાવી શકવાના પરંતુ આપણી માનવિલકત કે જિંદગીને જોખમમાં નાખ્યા સિવાય આપણે એ સામાજિક વિજયને આગળ વધતો તો જરૂર અટકાવી શકીએ શિશિલ હિંદુસમાં તદ્દન રાષ્ટ્રીય ભાવનાશૂન્ય અને નીતિહીન થયો છે, અને તેમાંના મોટો ભાગ એકતુચ્છ લાલ ખાતર પોતાના જ રાષ્ટ્રના પાયા ખોતરી કાઢવાના નિષ કાર્યમાં લાગી ગયો છે અંગ્રેજ અધ્યાપકોના શિષ્યો તરીકે, અદા લેનાર વજીરો અને અરિસ્ટો તરીકે, સરકારી તોફારીયા નાના અમલદારો તરીકે સેનેટ સિન્ડિકેટ, અને લેજિસ્લેટિવ કાઉન્સિલના મેમ્બરો અને સિવિલિયનો તરીકે અને અંગ્રેજના નેતૃત્વ નીચે કિલ્લાઓના

સંચાલકો તરીકે તેઓ હિંદુ રાષ્ટ્રને માનવતાની સપા-
ટીથી સતત નીચે ધસડી લઈ જાય છે. રાષ્ટ્રીય
જીવનના પ્રાણસ્રાવ સદગુણો—અસ્મિતા, સ્વમાન
અને રાષ્ટ્રીય વ્યક્તિત્વની ભાવના—ને તેઓ મારી
નાખે છે. કેર હાર્ડી (Keir Hardie) ને નરસિંહ
જનાવતાર પેલા શિક્ષિત હિંદીઓ જ હતા, કેમ જાણે
હરિસિંહ નાલા (Harising Nalwa) જેવા કશિ
કે સંન્યાસી ન હોય ! વળી એક એવો જનાવ પણ
જાણ્યો છે કે જેમાં આપણે માનસિક અને નીતિની
દૃષ્ટિએ શક્તી ક્રાંતિએ પહોંચી ગયા છીએ એમ સ્પષ્ટ
દેખાયું. તે એ કે ઇંગ્લંડમાં જે મોચી, લુહાર અને
મજૂરોના મહાજનનો એક નેતા હતો એવા એક
‘અંગ્રેજના ‘માનમાં’ ઉચ્ચ પુલીન બાઈબલો અને ધનિક
હિંદુ આગેવાનોએ પાટીઓ આપી. આમ પોતે જ
પોતાની જાતને સામાજિક દરજ્જામાં ઇંગ્લંડના મોચી
અને હમાલો કરતાં ઉતારી પાડે છે.

સામાજિક પરાધર્મ, મુલામી અને શાશ્વત બંધન
સ્વીકાર્યા પછી પણ જેઓ શત્રુની પ્રવૃત્તિને મદદ કરે
છે તેઓ પેરીઆની ક્રાંતિમાં આવી પડે છે. રાષ્ટ્રનું
લશ્કરી અને રાજનૈતિક નેતૃત્વ ક્ષત્રિયના હાથમાંથી
છિદ્રનના હાથમાં આનું છે. સામાજિક નેતૃત્વના
દક્ષર પ્રાણણ અને નરસિંહ સ્થાન લેવામાં પણ તે
સફળ થશે શું ! સામાજિક વિજય પાર પડ્યો તો
આપણા રાષ્ટ્રને સારું કોઈ પણ આશા નહિ રહે. જે
દુષ્ટ વ્યાપાર શરૂ થઈ ગયો છે તેનાં અનિષ્ટ પરિણામ
દેખાવા લાગ્યાં છે. રાજકીય પુનર્જનજીવનનો માર્ગ
તૈયાર કરવા સારું આ અનિષ્ટો દૂર કરવાં જોઈએ.
અહીં આ સામાજિક વિજયની સામે થવા કઈ રીત
અખતવાર કરવી જોઈએ તેની ચર્ચામાં પડવા હું નથી
માગતો. હું તો માત્ર હિંદુ હિંદને પેલો મહામત્ર પૂછું
છું, ‘છિદ્રન તમારો પ્રાણણ થશે જ શું !’

તહેને નીરખતાં—

(૫મી)

તહેને નીરખતાં પ્રિયે ! ઉર મહીં અસંતોષ આ
થતો : મનુજદેહમાં તયન એકલાને જ કાં
સમગ્ર રૂપ ન્હાજવા તારૂં અનન્ય શક્તિ મળી ?
સમસ્ત મમ અંગ નેત્રમય વા ન કાં છે ઘડ્યાં ?
થતે જ ત્યમ, તો અહા ! તવ સુદેહ લાવણ્યનો
મહોદધિ અમત્સ્ય જયમ પળવારમાં પી જતો !

• નવાં ધર્મને નામે હાથે નિરપરાધી મૂંઝાં પ્રાણીઓની અનેક પ્રસંગે

દેવ ધર ચા ત્રા

શ્રી. કાન્તિલાલ શાહ

કંતસ થાય છે તે તીર્થનામ
શ્રી વૈજનાથનામનું હૃદય
કંપાનનાં પાણી •

છે હા આઠ દિવસથી દેવરચ્છા આવ્યો છું
દેવધર મિહાર પ્રાતમા આવેતુ જન્મ
યાનાનુ ધામ છે બિહાર અને બગાળના લાખ,
પ્રદેશ અને સંગ્રમનો ત્યા સમન્વય થાય છે આઠ દિવસ
દરમિયાન શહેરના એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી ફર્યો
હું દેવગના નેવાલાયક એવા એવા બધા સ્થળો
જોઈ નાખ્યા શહેરના મધ્ય ભાગમાં જ આવેલો ખાદી-
બગાડ, શહેરની બહાર નદીને કાંઠે આવેલી મહાસભા
સમિતિ, મધ્યભાગનું ઉચ્ચ શિક્ષણ આપતી દિદી-
વિદ્યાપીઠ, રામકૃષ્ણ-મિશન વિદ્યાપીઠ, આર્થસમાજનો
ઝંડો ફરકાવતું આર્થશુક્રુળ, જરાડી રેરાનની
સામે જ આવેલ પ્લમ્બારીઓનું શુક્રુળ વિગેરે અનેક
સંસ્થાઓનો પરિચય થયો. દરેક સંસ્થા પોતપોતાની
રીતે દેશના પુનર્વ્યવસ્થાના કામમાં પોતપોતાની વિવિધ
રીતે પોતાનો ફાળો આપતી જોઈ

આ બધામાં રામકૃષ્ણ-મિશન વિદ્યાપીઠ માગ
ઉપર ધણી જ જોડી જાપ પાડી ત્યા વ્યવસ્થા સુધ
ડતા, વ્યવસ્થા, સેવા અને કાર્યકર્તા સુમધ પ્રસરાવતુ
વાતાવરણ વિગેરે કાંઈ પણ અનુભવા મનુષ્ય ઉપર
પણ ચિરસ્થાયી છાપ પાડવા માટે બસ છે બગાળીઓ
માટે તો આ વિદ્યાપીઠ માતાના યોગના જેવી છે
જેવી જ ક્ષીર યાપ ક્રેસેસ સમિતિ અને ત્યાના કાર્ય
કરોએ મારા ઉપર મૂડી રામકૃષ્ણ-મિશન અને ક્રેસેસ
સમિતિના સાધનોની સરખામણી કરવા નર્તકો તો
ગગન અને રક્તની સરખામણી કરવા જેવું થાય, પણ
બવિદ્યન, આપવેશ, સેવા અને તેમણે ખાસ કરીને
સમાજના તદ્દન પછાત વર્ગ જેવા સામાજીકની
સેવા ભાવનાની દૃષ્ટિએ કંદાચ મહારથી
તદ્દન મામૂલી જેવી જણાતી આ સંસ્થા

દેવરની તમામ સંસ્થાઓને પાછળ મૂકી દે આ
સંસ્થા પાછળ કં-દુમ્પાણ રાવ નામના એક બગાળી
મહાશયે પોતાનો પ્રાણ હોગ્યો છે, ને તેની વર્તમાન
સ્થિતિ એના સગત ઉદામશીન અને મેવામય જીવનનું જ
પરિણામ છે

આમ દેવગમાં મે ધણુ એવું દિધું કે જેણે
માગ હૃદયને આનદથી ભરી દીધું પણ એક વસ્તુ
એની જોઈ જેણે મારા તમામ આનદને ખૂંચી
નાખ્યો. એ વસ્તુ તે વૈજનાથધામનું મંદિર. દેવર
યાનાનુ ધામ મનાય છે વૈજનાથના મંદિર સમીપે
પણી પૌગણિક વાતો પ્રચલિત છે દરરોજ હાથે
યાત્રાળુઓ યાત્રા કરવાને આવે છે અને પૂજન-સ્નાન
કરીને શિવજીના આશીર્વાદ લઈ પાછા જાય છે
ધર્મને નામે કેવા પાપક આવે છે, ગરીબોને કેવી
કેવી રીતે દુરાન કરવામાં આવે છે, કેવી રીતે એમના
અધાનનો લાભ ઉઠાવવામાં આવે છે, કેવી રીતે
એમને ઉદામ વાતો મરીને એમની પરમેશ્વરી કમાઈ
તુટી લેવામાં આવે છે એ બધું જોવું હોય તો જનુ
પવિત્ર ગણાતા કાંઈ પેણુ તીર્થસ્થાને વૈજ
નાથજી આવ્યા તીર્થધામોમાંનું જ એક છે મે કીક
કીક તીર્થસ્થાનો જોવા છે મે મારી આ આખોએ
આ બધા પાપકોને જોવા છે એ બધાએ મારા હૃદય
પર ઘેરી ચિણ્દજાણા પાથરી કાઢી છે પણ સૌથી
વિશેષ દુઃખ તો મને એ દિવસે થયું કે જે દિવસે
મે મારી સગી આખોએ વૈજનાથજીની બાલુના
કાથિમાનાના મંદિરમાં માતાને પ્રસન્ન કરવા યશુનો
વંદ સ્થો જોયો આ દસ્યે તો આજે મારું હૃદય જ
વીંધી નાખ્યું મનમાં રી રી બિથનપાથન થઈ, એ
કેવું જેવેન બની થયું તે શબ્દોમાં તો નહિ કયુંવી
શકું જીવતા જીવને આટલો ગિનાવીને મારવાથી

માતા પ્રસન્ન થતી હતો ? શા માટે આવું બનિશન ? બલિપ્રયા સખધે મેં થાણુ સાબળ્યુ હતુ એ પણ હું જાણતો હતો કે ભગવાન શુદ્ધના સમયથી પણ પહેલથી આ પ્રયા આપણા દેશમાં પ્રચલિત હતી ખુદ શુદ્ધ ભગવાન પણ આ અનિષ્ટ પ્રયાને મિટાવવા પોતાનું જીવનસર્વજીવ આપવા તૈયાર થયા હતા આ જગલી અને દયાહીન પ્રયાને મિટાવવા ભાગ પડી આજ સુધીમાં અનેક સ્ત્રી-પુરુષોએ પોતાના પ્રાણ સમ્પા કર્યા છે છતાંયે આ ક્રિતિની જડ એટલી તો ભારી ગઈ છે કે એને મિટાવવાને તો ગાદીઆથી આદ્યતન રહે કરવું પડશે-વીરના ઉચ્ચતમ અને પવિત્રતમ બલિદાનોની પગ્ગા આદરવી પડશે, ત્યારે જ આ ગદાસી રૂઢિનાં અગ્નિની જ્વાળા શાંત થશે અને નિર્દોષ પશુઓ સુખિત પામશે

એ દિવસ મને યાદ છે કે ત્યારે કચકતાનાં સુપ્રસિદ્ધ પેદા કાલિમંદિરમાં હું ગયો હતો જ્યાં આ પશુવધનાં ધૃષ્ટિત ગિવાજ સામે રામચંદ્ર સર્માંએ આમંત્રણાત ઉપવાસ આદર્શ હતા એક નિર્દોષ બકરાનું માથું માતાની સામે પડેલું જોઈને હું કેટલો હુમ્મ ખની ગયો હતો ! તે દિવસથી આવા મંદિર પ્રત્યે મને તિરસ્કાર પેદા થયો, પરંતુ દેવધરમાં મેં જે જોયું એની આગળ તો તે કંઈ વિસાતમાં નહિ દેવધરમાં ત્રણ પાસાંઓ અને અસખ્ય બોકડાં ઝોળા વધનાં દરે મને પાગલ બનાવી દીધો મારા મનની કરુણાજનક દાર્પિત હું ઈ રીતે બતાવું ? માત્ર હવ્ય ત્રીસ નાખતું હતું અને આ ગિવાજ સામે બળેના પોકારતુ હતું

પણ શરમ સાથે મારે કહેવું પડે છે કે એ બલિપ્રયાને ઉખાડી દેવાને શુદ્ધ ભગવાન કે સીંગી રાજાની શક્તિ મારામાં નહોતી કે હું મારા માણ ધરી હઉં પણ માત્ર હવ્ય તો વ્યગ્રઓથી ખૂબ આકુળ બની ગયું હતું એ દરમિયાન સુપ્રચલિત જોઈ લેવામાં મેં મારી કાળગતાને જોઈ લીધી, છતાં તે વખતથી મારા મને નકી કરી લીધું કે એની વિરુદ્ધ લગ્નમાં કોઈક દિવસ મારા દિગ્ગે દબે જ

હું ગયો હતો વૈજળાચલનાં મંદિરમાં બાલુમાં કાલિમાતાના મંદિરમાંથી મોટે અવાજે ટોચ પિટાતો

સભળાતો હતો લોકોનો કાલાહલ પણ કાન પર પડતો હતો હું એ તરફ ગયો કાલિમાતાના મંદિરની પાછળના એક ચોગાનમાં લગભગ એક સો નેટલા પથ્થરો ઊભા ઊભા ત્યાંથી આવતા જતા લોકો સામે જોતા હતા એમને ખબર હતી કે આ ટીના-ટપકા કરીને ફરતા પથ્થરો દયામયી માતાના લોકો નથી પણ નિર્દોષ જન્માદો છે ? એમના મેદામાંથી નોકળતા મુત્રાન્વારો ઈશ્વરગતિના નથી પણ છૂરીને ચલાવતા હાથ ન ધૂળે તે માટે મજબૂત બહેન મારી નાખવાના કેવળ બચાવ જ છે એ પણ તેઓ જાણતા હતા ? સુદૃઢ વસ્ત્રોમાં સજ્જ થયેલી કામળ અગોવાળાં સ્ત્રીઓ પણ અહીં હતી-કોની ક'પનાં હોય કે એ કામળ અગોમાં અને સુદૃઢ સજ્જતમાં નિષ્ક્રમતા અને પાપના નગ્નની ગદગી ભરી હશે ? પશુઓ પાસેથી હું પસાર થયો ત્યારે એમણે જાણ્યું હતો કે એમની દત્તવને ધોળ વિરોધી અને એમની પ્રત્યે સહાનુભૂતિ ધમવનાર એક માણસ પસાર થઈ રહ્યો છે ? તેઓ તો બધાની તરફ એક સરખી નજરે જોતા હતા તેઓ જાણતા નહિ હોય કે એમનો વધ થવાનો છે, બાલુના જ એક બીજા મંદિરમાં જ એમના જેવા બીજા નિગરખાથી પશુઓ કપાર્થ ગ્રહા હતા એ તો હું જ જાણતો હતો

પણ આવા ધૃષ્ટિત અને નિર્દોષ કામળી લોકોનાં મનને ખુશી કેમ લીધાતી હતી તે હું સમજી શકતો નહોતો નિર્દોષ અને મૂંઝા પ્રાણી ઉપર છરી અવાવતા અને દયામયી શબ્દોથી માતાની પાસે ગળતા તેઓ કંઈકેય ધૂળે છે કે નહિ તે ખાસ જોવા હું કાલિ-માતાના મંદિરમાં આવ્યો હતો

નોમનો દિવસ હતો સર્વદેવે પોતાના મેનેરી ડ્રેસો પુધી પર પાથર્યા હતા કાલ મધ્યગતથી અત્યાજ સુધીમાં સેડેડો બોક્કાઓ અને કેટલાય પાકાઓ ધર્મના નામ પર લાલચોનાં જગ નીચે કપાર્થ ગયા હતા મંદિરના ચોગાનમાં ધણધણ ટોચ પિટાતો હતો, અને જાણે મહારીને ખેંચ થતો હોય તેમ જોવાને સ્ત્રી-પુરુષોના ટોળા જમ્યા હતા નાના નાના બાળકો પોતાની માતા બાપા પર ચડીને બેધ

હતા 'જય મા કાનિ' જય મા દુર્ગે' !' એવા ધોષ ગહી રહીને ઊભા હતા એ જ બીડમાં હુ પણ હતો સામે શ યાવ છે તે જોવા મે ચારી ગઈને જોયો ફરી.

દસ્ય જોઈને હુ સુત બની ગયો મે શુ જોયું? આપુ યોગાન લોહીથી રેનમડેન બન્યુ હતુ ધૂપ સુમધીથી દવા ધૂધગી બની હતી કામિ મા પામે ભોમ ધગવાની બધી સામગ્રી સાથે એક પુલરી બોડો હતો ઝગારા મારતા પિતળના વાસણો મેશમ અને કિનખાનધી દકાયેતા હતા એની ઉપ શ્રીફળ પુષ્પ અને લાકુ ઇલાદિ વસ્તુઓ હતી. પેડ, મસ્થા, અને અન્ય મીઠાઈઓના ખીખ સાથે હતા ખાણુમા જ તાબજ મારેલા પોમ્મડોના સો સવાસો નેટના લોહી નીતગતા માથાઓનો ઢગો હતો એના ઉપ પન, પુષ્પ અને કળીઓ ઊઠાયેની હતી નિર્દોષ અને મુદ્દ કુદરતના બચ્ચા જેવા પુણ્યોની પલુ કેવી મશ્કરી ! કેમળ પુષ્પોને આ જયમ દસ્ય પાસે લાવીને કુદરતને શા માટે દુખી કરવામા આવતી હતો.

કપાયેના બોડડોના એક એક માથામા બબ્બે આળો હતી. આમોમા હવે તેજ નહોતુ, પણ તેથી જ કદાચ એમથી વધુ કરુણતા ટપમ્તી હતી. એ આજો જલ્લે બોલતી હતી કેનિ માટે અમારી આ દસા ફરી : એ જોઈને હુ કંપી જીડયો.

એ માથાઓની બરાબર આગળ જ ત્રણ પાડા ઓને વધ માટે જોવા રાખ્યા હતા અ દસ્ય અને વાતાવરણથી તેઓ કઈક મલરાયેના લાગતા હતા તેઓ પોતાના માથા એની રીતે હલાવી ગયા હતા, જલ્લે એમને શુ બનવાનુ છે તેની આગાહી થઈ અઈ હોય એમની આજોનાથી વિશ્વસપૂર્ણની નિરાશાહિતા અને કરુણતા ટપમ્તી હતી ફાસીની સળ પામેના હતાશ દેહી જેવો એમની દશા હતી અવાર નવાર તેઓ પોતાની આંખો બંધ-ઉઘાડ કરતા હતા, તેઓ શૂન્યચિત્ત થઈ ગયેલા અને મોતની સહ જ નોતા હોય તેવા દેખાતા હતા એમના પગ તંદુન દીતા થઈ ગયા હતા, જલ્લે હમણા પડી જશે તેવુ લાગતુ હતુ.

જલ્લુ ચાર અનમત પડાઓએ પાડાઓને પકડી રાખ્યા હતા એમણે મળામાં ફાસની માળા, કપાળમા વિપુલ અને ખભા ઉપર જતોઈ ધારણુ કેવેલ હતા એમના શરીરો દેખાવ પણ શુ ચીજ હતો. પે ઉપ મોગી માગ બાધી હોય તેવી ગોળમોગ ફા કમરથી નીચે મૂકી હતી. મુદ્તમા મળેની ફટથી મનાઈ, ગળદી અને દૂધના તપેના એમા કલવાઈ ગયા હશે. લાકુ પેડ અને બરછીનો તો હિસાસ પણ કરવો અધરો પડે એટલી મીઠાઈ તેમા કળાઈ હતી પાડાઓની વાકાત નહોતી કે એમના હાલમથી પોતાના કાનને છોડવી શકે.

તા તો 'જય દુર્ગે' એવો એક મોટો ધોધો અવાજ સળગાયો-મોટા પડાએ ક્રિયાવિધિ શરૂ થાય છે તેને જલ્લે ઘટ કળાડયો.

પાડાઓના મળામા ફલની માળા પડી એમના કપાળ પર ચઢનુ અર્ચન થયુ અને સફૂનના સાથા મોટા ઉચ્ચારો સાથે અગડબગડ મ્લોઠો મોલાવા લાગ્યા પાડાઓ આ વિધિથી મૂઠુ ઊંડા કપારેક માયુ જોરથી ધુલાવી તેઓ કહેતા હતા, 'શા માટે અમારા મોતની મશ્કરી ઉઘાડો છો ? ને થડી પછી અમારી મરણ પર છરે જ ફેરવવાના છો તો અત્યારે આ પુષ્પની માળા શા માટે ? મોતની ગહ જોવાની કલ્લે કલ્લે મોતની નેહના કેમ આપો છો ? એકદમ મારી જ કેમ નથી નાખતા ? આ કરતા તો સારુ હતુ કે અમને મુળધની કતનખાનામા મોમ્લ્યા હોત ત્યા કામ કરનારાઓ કસાઈઓ કહેવાય છે પણ તમારા ધાહજો કરતા તેઓ સારા છે, કાણુ કે તેઓ રિમાલતા તો નથી ત્યા અમારે એક જ ધા સફૂન કરવાનો અને પછી તરત મૃત્યુમા સફૂ જવાનુ શા માટે વિધિમા વખત ગુમાવી અમારા મૃત્યુને વિલગમ્મા નાખે છો ? અમને એકદમ મારી નાખો.'

અને જલ્લે એમની અજજ પડાઓએ સાળગી હોવ તેમ વિધિ આટોપાઈ ગઈ અને તેમને નળ લોહીના આખર્ષ લગ્યા હતા તે ખુલ્લા એકમા લાવ વામા આજ્યા લોહી જોઈને એક પાડો ગભગાયો, તે જોરથી આગડયો ખીખ પાડાને પગ જમમા

હયકચો અને લોહીથી ચીકણી બનેલી જમીન પર લપસીને તે પડ્યો તેને નેર કરીને બેઠો કર્યો પડાઓએ પોતાના હાથથી લોકોની બીજો જગ પાછળ ધકકેલી અને ચોકની જગ્યાને જગ મોટી કરી

જાડના પાદાઓનો એક મોટો દગધો હતો તેના પર એક પાડાને લાના, પાચ છ નેગવ પડાઓએ પાડાને પકડી ગમ્પે, કાષ્ટિએ મળત્યો, કાષ્ટિએ સીંગેયી કાષ્ટિએ પૂજડેયી, કાષ્ટિએ કાનથી કે પગથી પછી એક મળજાત દોરડાનો ફાસો પાડાના ગળામા નાખવામા આવ્યો દોરડાનો એક ગાળિયો મો આગળ અને બીજો આગળ પગોની વચ્ચેથી કાઢી પૂછડી તરફ લીધો આમ કરીને પાડાની ડોક, પેર, પગ અને આખું શરીર બગાળી જઈ કીધું

આખી મેદની આ દરમિયાન શાંત બનીને જોતી હતી પછી પડાઓએ દોડવવાળાને દોડ વશાડવાને હુમલો આપ્યો, અને તે સાથે જ દોરડાના બે ગાળિયા બે વિરુદ્ધ દિશામાં ખેંચવા માડયા ગાળિયાની ભીંસમા આવીને પાડાની મરદન લાખી ને લાખી થતી જતી હતી લગભગ બમણી કરતાં પણ થું લાખી બનીને મરદન સાવ પાતળી બની ગઈ મારું હૃદય જોગ્યો ધગમગા લેતું હતું મેં હૃદયને હાથથી લાખી રાખ્યું ઓહ ! એ વખતની પાડાની ચીસો અને ખેંચતાણ કમકમા ઉપગમે તેવા હતા એમના અંગો બિચ્છ હતા એનો તરફાટ ચોખ્ખો દેખાતો હતો જેમ જેમ પાડાને તરફાટ વધતો હતો તેમ તેમ દોલનો અવાજ મોટો થતો જતો હતો, અને તેમા પાડાની ચીસોને હુબાડી દેવામા આવતી હતી, અને માણસની વિવેકશક્તિને છુટી બનાવી દેવામા આવતી હતી

એક વ્યક્ત કરુણતમ ચિત્રકાર સાથે પાડાની હાથ બહાર નીકળી ગઈ મરદન પાતળી દોરી જેવી લાની બની ગઈ, અને પછી તરત 'જય હુરો' ના અવાજ સાથે ખૂં કરતો એ- અવાજ થયો બીજા જ ક્ષણે મરદન પગથી માથું ધમ સરખું બોધ પર પડ્યું લોહીનો મોટો કુવારો છૂટ્યો ઝોહ ! એ

ખૂન ! અમકતુ મરમ મરમ લાલ લાલ લોહી ! પાડાના છરાએ પોતાનું કામ કરી લીધું હતું.

પણ પાડા મૃત્યુ નહોતો પામ્યો જમીન પર એનું ધડ પાડા મારીને હજી પણ મોત સાથે લડી રહ્યું હતું એના ગળામાથી ધકધક લોહી વહેતું હતું એક પડાએ દોડીને તેની નીચે એક ફૂંક ધરી લીધું નિધુરતાની કઈ દહ પરી ? અર્ધો જ મિનિટમા ફૂંક છનકાઈ ગયું ફૂંક ઉપાડીને એણે કાલિમાતાની મૂર્તિની સામે ગમ્પી દીધું બીજા પડાએ 'જય કાલિ મા' કહી પાડાનું મરતુ ઉપાડ્યું અને માતાના ચપ્પામા દેડવી દીધું, અને હાથ જોડીને માતાને પ્રણામ કર્યા

મારી આંખે અધાર આવ્યા મારા પગ નીચેની ધરવી સરકતી હોય તેવું મને થયું મને લાગ્યું કે હું કમચૂા પડી જઈશ, એટલે મેં પાસે બેઠેલા એક ભાઈના ખભાને પકડી લીધો

આ દરમિયાન બીજા બે પાડાઓને શું થયું હતું ? તેઓ હજી જીવતા બિલા હતા, પણ એમના માથું કોડી ગયા હોય તેમ જ લાગતું હતું

ફરી પાછો 'જય હુરો' નો સંકેત થયો બીજા પાડાનો વારો આવ્યો આ વખતે તો એ જોવાની મારી દિશત ન ચાલી પુ પાછળ ફરી ગયો પણ પાડાના એ ચિત્રકાર દોલના એ અવાજ અને પાડાના એ મરોચ્ચારથી હું કંપના કરી શક્યો કે ફરી પાછી એ જ ફાસી અને એ જ ખેંચતાણ શક્ય થઈ હતી, એ લમડી પેરેલી જીભ, છૂટું પડી ગયેલું માથું, લોહીનો એ મોષ અને ધડનો એ તરફાટ-બીજો પાડા પણ ખલાસ

ત્રીજા પાડાનો વારો મનવત્ જ મનો ચાલતું હોય, હવે જેથી કોઈ વસ્તુ જ ઈશ્વરે માણસને આપી ન હોય, તેમ ધણી જ સહેલાઈથી નહીં જ મિનિટમા ત્રીજા પાડાનું માથું, અને લોહીથી છવંતું ફૂંક માતા પાસે હાથર મઈ ગયું હવા તે કાઢીને હાથમા નહોતી પણ બિચ્છા સૌ હર્ષથી જળનાદ કરતા હતા ! મો પગ આનંદ લાડીને સૌ પોતાના માથા નમાવતા હતા !

પણ નિર્ભય, અવશ અને મૂળ પ્રાણીનો વધ કરી તેમના સાથ દેરી પાસે ધરીને બદનામા લોકોએ પરદાન માન્યા કોઈએ માન્યો પુત્ર, કોઈએ માન્યુ ધન કોઈએ માન્યો સારો જમાઈ, કોઈએ માન્યુ મુખએન તો કોઈએ માન્યો પોતાના શત્રુઓનો નાશ-વિદ્યાર્થીઓએ પરીક્ષામાં પાસ કરી દેવાનું માન્યુ, માદાઓએ રોગમાથી બેધ થવાનું માન્યુ, બેકારોએ નોકરી માગી દેવીને પથ્થર આપીને જાદવામાં હારી માગવાની નરી સ્વાર્થજિતિ જ બંધામાં દેખાતી હતી કોઈને વિચાર આવતો નહોતો કે પુરુષત્વ વિના બાળક ન મળે, ખત અને છુદ્ધ વિના પરીક્ષામાં પાસ ન થવાય, પ્રમાણિકતા અને આવડત વિના નોકરી ન મળે, સયમ વિના આરોગ્ય ન મળે અને ક્ષણ રવના શતુરહિત ન બની રાકાય. કુટુંબોને કાયમ રાખીને સૌ સદ્ગુણી કહેવગણવા ઇચ્છતા હતા. જીવનના સિક્કાંતિની વિરુદ્ધ વર્તીને પણ તેઓ દેવીને પ્રસન્ન કરવા માગતા હતા. એહ, કેટલી બધી નાદાની!

અને આ મેદનીમાં ઘેરા જેવા અત્યંત લોકો જ હતા એમ નહિ, સગમી વિદ્યાર્થીઓ ડાન્સી પ્રીમીઓ લીધેના અને દેખાવમાં સાહેબ જેવા લાગતા યુવક હતા, અને એવી યુવતીઓ પણ હતી એમના વજન-એગ્રિટરો, દાકારો અને શિક્ષકો હતા કેમ્પાક તમાથી જ ભેટા હતા, કેટલાકના મોમાથી 'કાલિ મા' તુ ગટલુ પણ નીચળું હતું. રૂઢિની પકડ તેમને છોડતી નહોતી.

આ રૂઢિ આટલી જડ કેમ? દયા અને સ્નેહની અધિકારી ગણાતી સ્ત્રીઓના હૃદયોને એ પથ્થર કેમ બનાવી દે છે? કોઈના દિવમાં આ રૂઢિ વિરુદ્ધ ધમધમલું ઊઠતું હશે કે નહિ? કોઈને કંઈ ન થતું હોય તેનું તો નહિ જ હોય, પણ કોઈ વડીલો દુલ્હન નહિ તે માટે, કોઈ સમાજની બીકને વશ થઈને અથવા કોઈ અધેશ્વરને કારણે હૃદયને પગલું કોર બનાવી દેતા હશે ધર્મને આચરવાનો પ્રયત્ન કરતા માનવીઓ હૃદયથી આટલા બીકલું?

લોકમેદની વીળગતી હતી હું મારી જગ્યાએ બેસે સૌના મો પગના લાવેને ભોઈ મહો હતો અને તેમની વાતોમાંના શબ્દોને પકડી તેમને સમજવા પ્રયત્ન

કરતો હતો, એટલામાં મારી નજર ગુલાબની ફળી જેવા ત્રણ નાના બાળકો પર પડી હું ચમક્યો. એમના હાથમાં ફૂલો હતા ફૂલો દેવીને ચાહે ધરીને તેઓ આનંદ થયા કેટલા નિર્ભય અને ભોળા બાળકો! એમને આજથી જ આ બીધણુતાથી દેવાનો દેવાની કવાયત આપવામાં આવતી હતી!

ખિન્ન અને હું બહાર આવ્યો પૂર્વ તરફના એક બોમ્બ મંદિરમાં ગયો રસ્તામાં કેટલાય માણસો હાથમાં બોક્કાઓના માથા લઈને આવ-જવ કરી ગયા હતા. લણુ લોકો એક એક બોક્કાને ગમીથી બાધી મંદિર તરફ ખેંચીને લઈ જતા હતા મંદિરની શેરીમાં સેકેડો બોક્કાઓ પોતાના મૃત્યુની મઠ બેસા ઊભા હતા મંદિરની એ જમીન! લોહિતા તો ત્યાં કાલે જ ગમ્યો હતો

આજળ વધી મંદિરના દરવાજામાં આવ્યો ત્યાં પણ એ જ દશ્ય નાનું સરખું ચોગાન અને લોહિની બેસુમાર બીક! નાના બેકરઓ અને મોટાઓ દીવાલો અને ઝાડો પર ચડીને દશ્ય ભેટા હતા અહીં તો કંઈ જ કિંવાવિધ કરવાની કુરસદ નહોતી બાજુ-મુઠાની પેટે બોક્કાઓના માથા ધમધી ભુંછ પડતા હતા સેકેડો નહિ પણ હમરો કહેવાતું મન થાય તેના માથાને દશ્યો કાલિમાતાની સામે ગ્રામ્યો હતો મારતા મારતા એક તીરણુ એવો હશે પણ છુરો થઈ ગયો પણ હશેનો કયા લોકો આવે તેમ હતું? બીજાને હશે એ માણસ એક બોક્કાને આગળ લાવતા, એક જણો ગમી ખેંચતો, બોક્કાનો બેબે અવાજ સહનૌય ન સહનૌય ત્યાં તો બીજો જણ એની ગરદન પર છૂરી ફેરવી દેતો! એક મિનિટમાં જ ચાર પાંચ બોક્કા ઈશ્વરના દગ્ગારમાં પડેલો જતા, તે પછી તેમને મારવાની ઝડપની ચલતરી કરી લેવાની

મને થયું હું સ્વપ્ન તો નથી ભેટો? એક મિનિટ પહેલાં જેનામાં પ્રાણ હતા, જે એમ દાખલુ આવતું પ્રાણી હતું તે આટલી વાગમાં જ બસ પ્રાણહીન? એ હશે મારી ગરદન પર પડે તો? તો મારી દશા પણ આ મરેલા બોક્કા જેવી જ થઈ ગય? પણ મારી ગરદન પર હશે પડવાનો વિચાર ખોટો હતો

કાચુ કે મારી રક્ષા માટે કાપદા હતા, કાટી હતી, પોલીસ હતી.

આ બોહડાઓની રક્ષા માટે એક પણ કાપદો નહિ ! એના ખૂનીને પકડવા એક પણ પોલીસ નહિ ! એને સળ આપવા એક પણ કાટી નહિ ! કાચુ કરશે આ બોહડાના મૃત્યુની ફરિયાદ કે વધીવાલ ! લોકો કહે છે, એ બધા માટે ઇશ્વર છે. પણ ઇશ્વરને માટે તો આ લોકો આટલા ખૂન કરે છે ! એ ઇશ્વર આ લોકોને સળ કરશે ! જરા એ લોકોને તો ખૂણ કે ભાઈ, ઇશ્વર તમને આ મુનાની કંઈ સળ કરશે કે નહિ ! કે એ પણ તમારી સાથે ખૂન કરવામાં સામેલ છે !

ઇશ્વર, ક્યાં ગઈ તારી દયા ! ક્યાં છે તારા દયા ! લોકોની આટલી બેશરમીને તું કેમ સાંભે છે ! લોકો તારી મરફતી કરે છે તે કેમ સહી શકે છે ! તારા ધર્મનું પાન આટલી હદે ! તું દયાળુ છે તો તારા ભક્તમાં પણ દયા કેમ રહેતી નથી !

મંદિરમાં આવેલાં તમામ લોકોનાં કપડાં પર લોહીનાં છંટકાં હતાં. સૌના પગ લોહીના કાલથી ખરડાયેલા હતા. માગ પગ પણ સંભળ રાખવા છતાં લોહીમાં ઘિળવા હતા. લોહીનું એક નાનું સરખું તળાવ ભરાયું હતું તેમથી પગ કોરા કેમ રહી શકે ! એમ સાંભળવામાં આવતું હતું કે આટલીવારમાં ત્રણસો બોહડા વધેરાયા હતા.

એકલા દેવધરમાં જ આ પ્રસંગે ચાર પાંચ હજાર બોહડાઓને માતા પાસે મારીને મૂકતા હતા. આ આંકડો કેટલી હદે સાચો છે તે હું જાણતો નથી, પરંતુ મેં જે દશ્ય જોયું તે પરથી તો લાગે છે કે એ સંખ્યા ખોટી નથી.

આ નિર્દય ધર્મપ્રલાહી એક દેવધરમાં જ નહિ પણ આજુબાજુનાં ઘણાં ગામોમાં અને ખાસ કરીને રેલિંગી વગેરેમાં મોટી ધામધૂમથી થાય છે. બિહારના કેટલાક ભાગમાં અને બંગાળમાં તો લગભગ બધે ઠેકણે આ એક ચાલતો આવેલો નિવસ જ થઈ પડ્યો છે. કોઈને આમાં કંઈ ખોટું દેખાતું નથી.

માણસ જરા વિચાર કરે તો તેને આમાં ધર્મ

નહિ પણ અધર્મ જ દેખાય. જેમાં માનવતા ન હોય તેને ધર્મ કેમ કહેવાય ! મંદિરમાં મેં જેટલા પંડાઓ દીકા તે બધા જડ અને નિમ્બુર જ લાગ્યા, આ લોકોને ધાર્મિક કેમ ગણી શકાય ! રાક્ષસો કેવા હોય તેની મને પૂરી સમજ નથી, પણ મને લાગે છે કે આવા લોકોને રાક્ષસ કહેવામાં મને સંકોચ ન થાય હૃદયને સેરા પણ ચડકા આવવા દીધા વિના છવતા છવ ઉપર જે છોરા ચલાવી શકે તે માણસ અને રાક્ષસમાં ફેર શું ! હરિજનો પ્રત્યેના વર્તનમાં પણ આપણે શું આવું જ નથી કરતા હોતા ! પંડાઓનો વિચાર કરતાં, પહેલી કણે તો મને તેમના પ્રત્યે અપાર કૃષ્ણા હોય છે, પણ બીજી જ કણે એ કૃષ્ણનો ભાવ નષ્ટ થઈ દયા છૂટે છે. 'બાપદાદાના વખતથી આશું આવે છે. બાપદાદા મૂર્ખ હતા !' એ જ એક જીલ્લની જમણામાં તેઓ ભટકે છે. તેઓ ભણ્યા નથી, તેમને ઇતિહાસનું જ્ઞાન નથી, બાપદાદા શું કરતા, ક્યા અર્થમાં કરતા, કેવી રીતે કરતા, ખરેખર કરતા કે નહિ તે કશું તેઓ જાણતા નથી. સૌ કહે છે માટે કહે છે કે બાપદાદા કરતા આત્મા હતા. બાપદાદાનું દરેક કાર્ય હુદ્દિયુક્ત જ હતું કે નહિ તેના તેઓ વિચાર કરતા નથી-પોતે પોતાની હુદ્દિથી વિચાર કરવાને તૈયાર જ નથી થતા. પણ એમાં એમનો દોષ શું ! નાનપણમાં શિક્ષણની વ્યવસ્થા જ એમને માટે કોઈએ કરી નહિ ત્યાં એમનો શો દોષ !

છતાં જે મંદિરો પ્રેમનાં ધામ ગણી શકાય, ત્યાં જતાં માણસનું હૃદય નમ્ર બની જતું નોખાયે તે મંદિરમાં જતાં માણસ હુદ્દિશૂન્ય અને વિચાર-હીન બની નિમ્બુર બને ત્યારે કુઃખ તો જરૂર થાય. આપણે વિચાર કરશું તો આપણને આપણી મૂર્ખાઈ સમજાઈ જશે કે હિંદુમતિના એક ચતુર્થાંશ ભાગ જેટલી સંખ્યાનાં હરિજનોને આપણે આ પ્રેમ-ધામ પ્રભુમંદિરની બહાર જ રાખ્યાં છે. અને જે કોઈ હરિજન ત્યાં આવવા ઇચ્છે તો આપણા 'પ્રભુ-ભક્તો' એને અંદર આવતાં રોકવા માટે બાહ્યની મુંઝબો રોજી તેનું લોહી વહેવડાવી નાંખે છે. આ આપણો પ્રેમ ! કુખથી હૃદય ચિરમ્બ વળે છે.

મહામદ ગીઝની અને બીજા મુસ્લમાન બાદ-
સાહોએ તો મદિનોની દીવાલો જ તોડી હતી, પ્રભુની
પધારની મૂર્તિ જ ભાંગી હતી, પણ એ મદિના
પૂજારીઓએ તો મદિનો આત્મા જ મારી નાખ્યો
છે, પ્રભુના હૃદયને જ વીધી નાખ્યું છે કૃપના
કરતા મગજ બહાર મારી જાય છે ! આ ઐર્ષ્ય
કેવળ પાદશલ્યમદિરોની જ નથી હું ત્યારે બહાર
રામા હતો ત્યારે ત્યાંના બુદ્ધમદિરોમાં પણ આવું જ
જોવા મળ્યું હતું વૈષ્ણવમદિરોની ભૂજા વિશે તો
ધણીયે વાતો આપણે સાંભળી છે, અને અહિંસા-
ધર્મના અમરણી જૈનમદિરોમાં વાણીહિંસા, ખટપટ
અને જૈન સાધુઓની પામરતા જોતા પાગવાગ દુઃખ
થાય છે મુસ્લિમોની મસ્જિદોમાં મુશ્કાળો સુ તેમના
ધર્મની રક્ષા કરે છે ? ફત્વુલ હક્ક અને મહમદઅલી

ગીજા ધર્મનો ઝડો કાઢવા પડેલી રાખવાનો દંભ
કરવામાં અરેબર ધર્મને જોયો લાવે છે ? ખ્રિસ્તી
અને પારસીઓના પ્રાર્થના અને દેવમદિરોની કાલ
હું અણુતો નથી, પણ લાગે છે કે ત્યાં આ કરતાં
ભુટી રિશ્તિ નહિ હોય

કેમ જોવા થયા આ પાખડો ? કોણે કીધો
ક્યાં આ ધર્મિંગો ? આવા અનેક પ્રશ્નો છે પણ
એનો જવાબ એક જ મુઝે છે-ધનવાવસા. ગ્વાર્થો
લોકોએ ધનપ્રાપ્તિને અર્થે ધર્મની દુકાન માડી છે
એટલે જ જવાબ છે, એ જ જવાબ છે અને
એમાં ભૂટાય છે ભોળા, અજ્ઞાન અને દનાયેલા
મરીયો આપણે સૌ છુટીએ, આપણે સૌ પ્રપન્ન
કરીએ કે આ સ્વાર્થલીનાનો અન આવે અને શુદ્ધ
ધર્મની સ્થાપના થાય

જન્મતિથિ

• દયનાતિ •

ભાવિ અને ભૂત ધરી જ હસ્તે
ભંગી રહે સમયતીર્થ રસ્તે :
આશા નિરાશા તણું એક દાણું
છે જન્મતિથિ અનુવર્ષ જાણું

• કાન્તિલાલ હ. પરીખ •

● શ્રી. ધૂમકેતુ ●

સાં ને જ્યારે જગજગતનીના મંદિરમાં જવા માટે અભય ચાલી રહ્યો હતો ત્યારે કુદરતી રીતે તેની નજર સમક્ષ એ જ કોયડા પાછો રજૂ થયો, અને એ જ મતગોઠક સ્ત્રીની પ્રતિમા નજરે ચડી : મુરલીની.

મુરલી અને કુમારનંદ વચ્ચે કંઈ જાતનો સંબંધ હતો તે હજી અભય સ્પષ્ટ સમજી શક્યો ન હતો. વય જોતાં તેઓ પિતાપુત્રી ન હતાં, અને છતાં ધણી વખત જ્યારે એવો સંબંધ પણ અસંભવિત ન લાગતો. ભાઈબહેન જેવાં પણ એ ન હતાં. પતિપત્નીની તે કક્ષણનાં પણ એમના સંબંધે અકક્ષણના જેવી ચર્ચ રહે. પ્રેમી અને પ્રેમિકા-એ વિશેષજ્ઞો તેમનો સંપૂર્ણ સંબંધ બતાવવા અપૂર્ણ જેવાં લાગે. ભક્ત અને શિષ્યા-કે ભજન ગાતાં ભજનિક ભાઈબહેન પણ દેહી શકાય નહિ. કોઈક વખત એ બધું વિચાર કરતો ત્યારે એને લાગતું કે માનસશાસ્ત્રમાં કદાચ એમના સંબંધ માટે એકાદ શબ્દ મળી આવે. બીજા વિશિષ્ટ જ્ઞાનના અભાવે એ તો એમને અનામી સંબંધી ગણતો. કોઈ સાહિત્યકાર એને જ્ઞાનતા સાંનિધ્યમાં બેઠેલી ભક્તહિલની રંગદર્શી લાગણીઓનું કંઈક કવિત્વભર્યું સંશોધન આપે.

મુરલીની પૂર્વાવસ્થા જાણના વિના અત્યારની એની જીવનદશાનો ખરો ખ્યાલ કોઈને મળી શકે તેમ ન હતો.

લગભગ દસમાર વર્ષ પહેલાં અત્યંત રસિક કુલવંધૂ તરીકે એક પ્રતિષ્ઠિત કુટુંબમાં તે જન્મી હતી. તે વખતે એનું નામ શ્રીમતી હતું, એના પતિનું નામ મુરારિ.

એ કુટુંબમાં સમૃદ્ધિ એ સૌથી મહત્વની વસ્તુ મનાતી હતી. કોઈ પણ રીતે ગરીબ હોવું એ એમને

મન આપવાત જેવું લાગતું. જ્યાં બે રૂપિયા ખરે-ખરા બોધેલાં ત્યાં ચાર રૂપિયા ખરચવાની તાકાત ન હોય, એ કૌટુંબિક પ્રણાલિકા પ્રમાણે, મહાવિ-પત્તિગણ્યતી. વરીબી સિવાય બીજી કોઈ જાતની વિષ-ત્તિને વિપત્તિ-તરીકે કોઈ ન માનતું : ત્યાં કેરેકેર નોકર હતા; સામાન, માણસ, ધોડા, ગાડી, મોટર, રસોયા, કપડા, ફર્નિચર—સઘળું ત્યાં એકબીજાની સાથે અઘ-પણ કરતું. કોઈક વખત એ સ્વયંક આપતું, ધણી વખત ગેરજવરયા જન્માવતું : બધો વખત નકામો આવજા ઉત્પન્ન કરતું. ધરના વડીલ પ્રમદકુમાર તત્પર હતા. એ વેદાંતની અર્થમાં જેટલો રસ લેતા, સ્મૃતિમાંથી શેપક સ્થોકા સોમી કાઢવામાં જે કુદામ શુદ્ધિ વાપરતા, તે બહુને આશ્ચર્યકારક લાગતી. તે બોલતા ત્યારે કંઈક તીક્ષ્ણ તીણા બવાળે બોલતા. એમને બાપકાંઠાની સંપત્તિ સાચવવા સિવાય બીજું કંઈ કામ ન હતું. મુરલીએ જ્યારે આ મહાન સમાજમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે પ્રથમ તો ત્યાંના ઠાંક-ઠાંકી એ અંગતર્થ ગઈ. પણ પછી ધીમે ધીમે એ વસ્તુને ટેવઈ ગઈ. ધીમે ધીમે એને ખબર પડી કે આ ઠાંકમાં કેવાય છે તેટલો સંજીન પણ નથી. પ્રમદકુમાર કોઈ તર્કશૂન્ય સંશોધનમાં પડ્યા હતા અને કેટલીક વસ્તુઓ, આ તાપ ન જિરવાયાથી, યુનીમ ને કારકૂનો આરક્ત પદસંચાર કરીને નાસી જતી હતી.

મુરલીએ આ જોયું.

મુરારિ, તે વખતે હજી કોલેજના છેલ્લા વર્ષમાં હતો. તે આગ્રે ત્યારે મુરલીએ કહ્યું : 'સસરાજી પોતાના સંશોધનમાં તમ્સીન છે, પણ ગેરજવરયાથી ધણી વસ્તુઓ નાસી જવા લાગી છે !'

મુરારિ મંદુર, દિગ્ગ જીતનારું, ને કંઈક મોટું લાગે તેવું હતો. મુરલીને તેના આ કારણને પ્રથમ

જ પરિચય હતો. રવામીના આવા નિખાવસ હાસ્યથી
તે તેના તરફ વધુ આકર્ષાઈ

‘તમે શી રીતે આટલું સરસ હસો છો ? અને
તે પણ આવા ન દસવાના પ્રસંગે ?’

મુગરિ ફરી હસ્યો. આ વખતે મુરલીને હાથ
કે એ હાસ્ય નિખાવસ કરતા પણ વધારે તો સાધુ-
ત્વની નજીક પહોંચનારું છે, ને તેથી આકર્ષક છે
‘હું છું—તમે ન સંભાળો તો નું સંભાળો ?’

‘ફેટલીક વસ્તુઓ મુરલી ! ન સંભાળો તો જ
તમે જાતને સંભાળી શકો છો. હાથ રૂપિયામાંથી
થોડા હજાર આવી રીતે જાત એ સુદર નથી ?’

‘સુદર ? એમાં સુદર શું છે ?’ મુરલી આથ-
પંથી બોલી મુગરિ તેની સામે જોઈ ગયો. પછી
અત્યંત મધુરતાથી બોલી બોલ્યો ‘તું સમજશે, હું
તને સમજાવીશ’

મુરલી કાંઈ સમજી નહિ.

મુગરિ બોલ્યો ‘જે સુદર લાગે છે, તે સુખ્યને
સહ્ય હોય જોઈએ અને આ સત્ય છે’

મુરલીએ કાંઈક બાબલાવે કહ્યું ‘હું તો તમારી
આવી મોટી વાતોમાં કાંઈ સમજતી નથી’

મુગરિ હસ્યો. અરે, આ વાત સમજવાનો
અવિગત જ માત્ર તને છે !’

મુરલી નિર્દોષ બાવે બોલી તેનું કમળ ને
મધુર મો તે વખતે અત્યંત સુદર બની ગયું ‘ત્યારે
તમે અને સમજાવો સાચો, હું તમારી શિ થાઉં !’

‘શિખા કહેવા જતી હતી ના ?’

‘હા, બોલો તો શું—તમે શું કહેતા હતા ?’

‘જે દેખાય છે તે સય ન હોય, તો અસુદર
લાગતું જોઈએ આપણને આ સપ્ત અસુદર લાગે
છે, માટે જે દેખાય છે તે સત્ય નથી’

‘આ સરળ એટલે શું—આ શયળ ?’ મુરલીએ
પોતાના હાથના અભિનયથી વસ્તુચિત્રને નિર્દેશ કર્યો
‘હા’

‘એમ કેમ ?’

‘હું લાખો રૂપિયા કપારે આવે, કહે !’

‘વેપાર કરીએ તો કામીએ તો આપણાએ
મુકાબા હોય તો. કામ આવડે તો—’

‘બરાબર’

‘બીજી કંઈ ગીતે બંધે ?’

‘વારસો મને તો’

‘બીજી કંઈ ગીતે આવે ?’

‘ખતર નથી’

‘હું કહું, માણસ અર્ધજગતી હોય તો—’

‘અર્ધજગતી ?’

‘હા આપણા આપણા જગતી હતા કારણકે

ફૂટતા, જીનમ કરતા, લાગે લેતા—હજારોની પિતાએ
એ જ રીતે સમૃદ્ધિ વધાની—માગ્યારું કરીને આજ
ખાઈને, ન્યાય વેચીને’ મુરલીના અંતઃક્રમ પ્રગટતી
પેટે મુગરિની પ્રથમની વાત એકદમ સમજાઈ ગઈ

‘એવળા મારે આ સમૃદ્ધિ જ્યાં તો તેને તમે
સુદર કહો છો, એમ ?’

મુગરિ એ જ દિન—આવાવનારું હાસ્ય કરી રતો-
ખુદ્ડ, રપ્પટ, ને નિર્દેશ

‘ઓપારીની—તમે તો—શું કહ્યું હવે તમને—’

‘હું જે માગી જાનને કહી રહ્યો છું તે જ મને
કહો ને !’

તેના તરફ જેમ વિવ્રન વેચથી બેચાલ તેમ
બેચાઈને મુરલીએ તેના હાથને પોતાના હાથમાં લઈ
લોપે તેના ચિત્રને પોતાના હાથથી જરા બેચ
કરી, અત્યંત મધુર ને રસભર્યા અવાજે પૂછ્યું

બોલો શું કહું તમને ?

‘અત્યારે માણસ છે કે રજનીગણેના સાનિ
ધમાં ?’

મુરલી તેના ખભા પર પોતાનું માથું ઢાળીનેજ
મોંઘીને ધીમેથી બોલો ‘તોતો તે વખતે જ કહેલો !’

એટલામાં પ્રદુક્યારના મોનાવવાથી મુગરિને
જલદા જતું પડ્યું

શક સોદામગનિમાં કાનિદાસની સસિક રવળ
દટિ હોય છે સોદામગનિ કેળા માળીના મળૂરીના
પિતા જેટલી અર્ધવતી દોલ છે જેટલી સમવાસ
મિત્રા મારે મરાઈનું સાધન બને છે જગતી, અર્ધ-
જગતી, અજગતી—મુધરેલા અને વજ્રમુધરેલા સો
એને રતપ્રથમ ગમે છે અને છતાં એની મનોરમ
મુકાબર જીવનમોહિની મારે—એ મોહિનીને દમેલ

જીવનમાં સંગ્રહી લેવા માટે—જે સુકુમાર રસિકતા
જોઈએ તે ધણીમાં હોતી નથી.

તે રાત્રિએ જ્યારે મુરારિએ શયનગૃહમાં પ્રવેશ
કર્ચો ત્યારે મત સુગંધથી ભરેલી ડાલરની કળીઓએ,
મુરલીના કેશકલાપમાં ખેંસાં ખેંસાં, જેમ માદ રાત્રિમાં
તારા નેત્રો ઉધારે તેમ મંદ ક્ષિપ્ત કરીને, તેના
ઉધાળાં. મુરલીના જાના ચરમભરેલા મુરેખ વદન
ઉપર, જાણે કોઈ સિંહાસીએ અજબ જેવી કુમારથી
ગુલાબી રંગની સજવદ કરી હોય તેમ આછી લાલી
આવીને વસી: ને એક ખૂણામાંથી પ્રકાશ વેરતા
અત્તરમય સુગંધી તૈલદીપતી જ્યોતિએ તેને પ્રગટ
કરી. મુરારિ તેની પાસે આંખો: તેની સામે
જોઈ રહ્યો.

‘શું જુઓ છો?’

‘તારી આંખો!’

‘મારી આંખો? એમાં શું છે?’

‘એક હળર મુંદર મહેરામાં બેચાર નાસિકા
જ સંપૂર્ણ રીતે મુંદર હોય છે: પણ આંખ તો
હળર મહેરામાંથી એકાદ મહેરામાં જ મુંદર
મળે છે!’

‘મારી આંખ મુંદર લાગે છે?’

‘લાગતી નથી: છે. આ આંખો...’ તે તેની
પાસે ખેંડો.

મુરલી તેની સામે જોઈ રહી.

‘શું જુએ છે?’

મુરારિએ હસનાં કંઠુ: ‘તમારી આંખો!’

મુરલીએ ફરી પૂછ્યું: ‘તને એમાં શું લાગે છે?’

મુરલીએ કંઠુ: ‘જાણે હું પડછાયાએ એમાં
વસી રહી છું!’

મુરારિએ પ્રેમથી તેનો હાથ હાથમાં લીધો.

‘શીમતી!’ તે કાંઈક ગંભીર, કાંઈક વિચારમય
અવાજે બોલ્યો: ‘શીમતી! હાં પણ કીક સાંભળું,
બોલ તું મને શું કહેવાની છે!’

‘તમે કહ્યો તે.’

‘ત્યારે મને તું કુમારનાંદ કહેજે. હું તને શું
કહું?’

‘મને તો તમારી રાધા થયું’ ગમે: પણ તમે
કુમારનાંદ જન્યા એટલે તમારા હોઠ પર રહી મને
જીવનસંગીત જાગવનારી ‘મુરલી’ જ ગણ્યો ને:
તમારું પ્રાણસંગીત હું વહું; મારી મોટામાં મોટી
એ જ અલિસાષા છે.’

મુરારિ આ જવાબ સાંભળીને માત્ર મુરલી સામે
જોઈ જ રહ્યો: જોઈ જ રહ્યો. ઉત્તર આપવાની
શક્તિ ન થાય—એટલો મુંદર એ ઉત્તર હતો.

મુરારિ ફેલેજ—જીવનથી તદન જુદી જ પદ્ધતિનો
જીવાન હતો. તેનો આનંદ અને તેની આનંદ લેવાની
રીત જનનોમાં એક પ્રકારનું સ્વતંત્ર હતું. ત્યાં ધણીને
આનંદ લાગે ત્યાં એને વિચાર લાગે. જ્યાં ધણી
વિચાર દેખે ત્યાં એ આનંદ જુએ. એને કોઈથી
મહત્વની વસ્તુ જીવન લાગતી. એની મુંદર રૂપરેખા
જે જળથી રાકાય તો ખીણું રાધણું એને મન
તુચ્છ હતું: જીવનમાં કોઈ પણ રથે—જરાક પણ
વધારે અવાજ થાય, અને એને એ અસંગત લાગે:
ક્યાં જરાક પણ નાટકી દેખાય થાય, અને એનો
અંતરાત્મા એમાં ભગવાની ના પાડે. એની ચાલ,
વેપ, દેખાવ, રીતભાત-સવળાંમાં એક પ્રકારની
અનોખી સાધુતા હતી: અને છતાં એના વેપમાં
સાદી સ્વચ્છતા કરતાં નિર્મળ સૌન્દર્ય હતું. એની
પાસે હીનાતું અત્તર મહેકતું હોય: પણ દેશને
તેલથી ઝાળવામાં એને અધટિત કચિલંગ લાગે.
એ હસવામાં માનતો, અને છતાં હસવાની ખોટી
રીતને લીધે જીવનમાં જે કૃત્રિમતા આવે છે તે એને
ભાવકર લાગતી. તે આનંદમય જીવનમાં માનતો:
પણ જીવનમાં આનંદને રચાવ છે એમ ન ગણતો.
એ કહેતો જીવનમાંથી આનંદનો આવિર્ભાવ નિસર્ગિક
થયો જોઈએ: તમે જીવનમાં આનંદને રચાવ આપવા
પ્રયત્ન કરો છો અને તેથી તમે આનંદનો સ્વભાવ
જ મુશાવો છો. આજે એણે કંઈક સુગંધ મનોહર
રૂપરાસિ જેવી મુરલીને જોઈ, અને એને લાગ્યું કે
જે વસ્તુને જોવા એ ધણી વખતથી આતુર હતો
તે આ જ વસ્તુ છે. વરધૂના વેપમાં હોવાથી મુર-
લીનું સ્વાભાવિક સૌન્દર્ય અતુલ્ય રસિકતા ધારી રહ્યું
હતું. એમાં એના મહેરા પર દેખાય નહિ એવું ક્ષિપ

હવે અને અતજ ઊંડાણભરેના નીચાણેના જલમગ્નિ જેવી કાર્મક સ્વપ્નમય બને આખો દની મુગ્ધ મુરલીને એવી જોઈને પોતે સી નહિ—પણ પોતાની સ્વપ્નમૂર્તિ જોતો હોય તેમ અવિચલ ને તેની સામે જોઈ રહ્યો

મુ લીએ શુભાર્થને પૂછ્યું 'પણ તમે મારામા જુઓ હો શું ?'

મુરગિએ જવાબ ન વાળતા તેનો હાથ હાથમા લઈ તેના પર એક મીઠું ચુ મન ક્યું

હું તારામા શું જોઉં છું એ મને ખબર નથી આટલું હાલમા ઊગે છે કે જાણે કાર્મક હવે મને—માત્ર એની હાજરીથી—માત્ર એના મીનજરેના વાતા વગ્નથી, ત્યાં માર્જદશન નહિ મળે ત્યાં માર્જદશન આપશે

મુની અત્યાર સુધી પ્રેમભરી તજરે તેને નિહાળી મહી હતી—તેને વાતોનું આતુ અપાર્થિવ સ્વપ્ન હવે અમરવદા મગ્ન્યુ તે ચતુર હતી વિદ્વાન હતી તેણે વાંચ્યું હતું તેમ મુરિ કાર્મક વિગતની જેમ વાતો કરી મચી હતો તેને એ ક્યું નહિ તેને એમા અગાધ ઊંડાણ લાગ્યું હતી પરી હોય તેમ તેણે એકદમ મુરગિનો હાથ પકડી લીધો

આ તમે શું જોશો હો ?

'તને શું લાગે છે ?'

મને બીક લાગે છે હવે એવું ન જોવાતા જુઓ તે, આ મારા વેણીના કૂન કેટલી મલ સુમધ ફેંચાવી રહ્યા છે ?

'તમારે એમ કહેવું છે ના કે તમારું—

'તમારું ?' મુરલીએ માલક ભગ્નર ચક્રાની પૂછ્યું તમારું ? એ કઈ લાપા છે ? મને એ લાપાનો અભ્યાસ નથી

મુરારિ હસી પડ્યો 'હા હા તા રુ—તારે એમ કહેવું છે ના કે સસમરિત કુખ લઈને હું તમને જીવનજળ પાવા આવી છું ને તમે તો હજી સરિતાના મૂળની જ વાત કર્યા કરો છો ?

મુગ્ધી સહેજ હસી 'એ તો તમારી કલ્પના લાગે છે હું કાર્મક કુખારની કન્યા નથી કે જનવા

કુખની નથી હું તો હું છું અને હું તમારી પાસે કયા આવી છું ? તમે મારી પાસે આવી છો !'

'જાને એમ તો એમ પણ મુરલી ! તે તારું નામ ધા છું કવચમા જ તારું જીવનરહસ્ય તો મને મહી નાખ્યું એ તને ખબર છે ?'

'પણ તમારાથી અમરજ એવું મારે જીવનમા હવે રહ્યું છે શું કે મારે ખામર રાખવી પડે ?'

'એણે જ તે મુરલી નામ ધારીને—તારા કન્યા માધુર્વ વિરે મને કહ્યું ?'

'તમે તો કયાથી કયા જાઓ છો ! મને તો એ ખામર પણ ન હતી

એટલું જોતીને મુગ્ધી મુરારિની વધારે નિમ્નમા સરી એને યાદ આગ્યું લાગ્યું અને એનું અતર જરાક ગભરાયું તો તો પડી કુમારનદનો અર્થ પણ એ રીતે લેવો રહ્યો અને તેથી એણે વધારે પાસે સરીને કુમારનદનો હાથ હાથમા લઈ લીધો અને અત્યંત પ્રેમથી તેને પૂછ્યું

'તમારે એ સાબળું છે ?'

તું સબળાવે તો—

પણા વર્ષોને અંતે કોઈ રસગાથમા દપતીની કાનિઘસના સ્વપ્ન જેવી આવી સુકુમાર મસિકતા એકાદ વખત જોવા મળી જતી એ સભારીને આકારનો પેલો બિચારો શૂદ્ર ચક્રમા ખારીભાથી તેજના કિરણે નાખીને જોયો તે પણ મુરલીને કંઈ આશ્ચર્યને જાણે કરીશતુ રાસરાગિનું સરમરણ જાગ્યું હોય તેમ એમને નિહાળતો ને નિહાળતો આકાશમા સિંચર ધઈ ગયો એને હા ! પણ ન રહ્યું કે એની આકાશી મુસાફરીની ધણી મજલ દહી તો ખાડી રહી છે !

મુરારિ—અથવા હવે એને કુમારનદ જ મહીએ—કુમારનદ મુરલીની રસિમતા અને સૌન્દર્ય દષ્ટિ જોઈને જેમ મુધ ખતી જતો તેમ કેટલીક વખત ખિન્ન પણ થઈ જતો એણે જીવન વિરે ને રીતે વિચાર કર્યો હતો તે જોતા પિતાની આ સમૃદ્ધિનો ઉપયોગ એને અત્યંત લાપક લાગતો એને એમ પણ લાગ્યું હતું કે આજ દિવસ સુધી કરેના ઉપયોગ એ પણ એક રીતે એણે પોતાના ઉપર સીમરેનું નાણું છે

અને જીવનને મૂળભૂત પરિવર્તનવડે ફરી જીવી જતા-
વતુ જ હોય તો તેણે આ સમૃદ્ધિને લીધે મેળવેલુ-
સધળી જ જુદિ, સમ્પત્તિ, લાગણી—જે કાંઈ હોય
તે લોકોનું છે માટે લોકોને અજોડ ધનુ જોઈએ એ
કદાચ પિતાની સમૃદ્ધિનો ઉપયોગ ન કરે, જે સમૃદ્ધિ
છે તે લોકસમૂહ માટે સોંપી દે, પણ એ સમૃદ્ધિને
અગે એણે મેળવેલી જુદિશક્તિ—એ સવળુ જ
એણે લોકઅજોડ ધનુ ગણુ ત્યારે જ એ જીવનને
સમજાશે કહેવાય

પણ પેલી સુકુમાર રસિક મનોમુગ્ધ કન્યારી
મુરલીને આ વાત શી રીતે સમજાવાય? એ ત્યારે
ખોપતી, ત્યારે નરી મધુરતા કળતી દસતી, ત્યારે
નિદોષતા, મુગ્ધ જનારી દે એરી સુકુમાર રસિકતા
વડે એનું સમગ્ર જીવન ભર્યું હતું એની જીવનકલ્પના,
દેવળ કવિની કલ્પના જેવી હતી એ પૂરના દસતી
રમતી—જાણે પુષ્પનામા હોય તેમ ખિયખિયાટ
હતી, નાચતી—એને શી રીતે કહેવાય કે આ સમૃદ્ધિ
એ કાચ કર રીતે ભેગી કરેલી ચીજોનો કાઠો છે,
માટે એને ફેડી દેની એ કર્તવ્ય છે, એને તળવીએ
જીવન છે, એને રાખવી એ મગજ છે? એને શી
રીતે કહેવાય કે ખરી રીતે તો, આપણા દેહનું
અસ્તિત્વ ન હોય તેમ આપણા મનની, જુદિની,
લાગણીની જે કાંઈ શક્તિ આપણી પાસે છે, તે
લોકઅજોડ ધર્મ વિના, કાંઈ પણ પ્રકારની રિયલતા
જીવનમાં આવી શકશે નહિ? એને શી રીતે કહેવાય
કે તારી સુકુમારતા, રસિકતા, સરસાગિતા, મધુરતા,
તારો કંઠ, તારી મોહિની, તારું લાલિત્ય—સવળુ જ
જનતા માટે છે કે જેથી જનતા માનવતા સમજે?

કુમારનદે એક દિવસ વળી મુરલી પામે પોતાની
વાત કહેવાનો યત્ન કર્યો

‘મુરલી! મારે તને એક વાત કરવી છે’

‘શી?’

‘જેમ સમૃદ્ધિનો ઉપયોગ છે ને દુરુપયોગ છે.
તેમ જ તને લાગતું નથી કે માનવદેહને મળેલી સુદરતા,
જુદિ, શક્તિ, લાગણી—સધળાનો ઉપયોગ છે ને
દુરુપયોગ પણ છે?’

મુરલી હસી પડી ‘મારે તમારી આ અર્થાર્થવ

વાતો સાંભળી નથી પણ જુઓ, હું તમને કહું’
અને તે અલંકૃત પ્રેમથી કુમારનદ સામે જોઈ રહી.
‘તમને એમ નથી લાગતું કે હું તો તમારી સાથે
પરજીવણ રહી શકું?’

‘ના એ વાત મને રુચતી નથી’

‘ત્યારે કાંઈ વાત તમને રુચે?’

‘મને?’

‘હા કહોને’

‘જે ત્યારે, મને આ વાત રુચે તે પેલી સ્ત્રી—

‘એરપેશ્યા’નું નામ સાંભળ્યું છે?’

‘ત્રીસતી સૌન્દર્યમૂર્તિ—જેણે ‘ચેરીકવસયુગ’
ઘડ્યો તે?’

‘હા. ત્યારે તું એ ‘એરપેશ્યા’ જેવી જાની રહે
તું તારું સૌન્દર્ય, તારી શક્તિ તને આજન્મ મળેલી
સરસાગિતા—એ સધળા વડે તરણોને, પ્રોત્તેને,
સામાન્ય જનોને સ્વપ્નથી બરી દે એ મૌના અત્ત
ગ્ના એક તમન્ના જાગે, છે એના કરતાં વિશ્વ
દળદળાણ વધારે મુંઝવે હોતું જોઈએ એવી
સૌન્દર્યભાવના જાગે—એ રીતે તું વાતાવરણને જામત
કરી દે’

‘તમે કહો છો, હું સેવિકા બનું, અને તમે—’

‘ના! ના, ના, મુરલી તું એરી દેકેશી—

‘બાળકદો’ સેવિકા બને—તું એ છત્તુ’જ નહિ
મને તો તારી રસિકતા, તારી સરસાગિતા એમા અદ્વા
છે તારો કંઠ હળવો સ્ત્રીપુરુષને કંઠ વિષેની જિજ્ઞાસા
જવાબરો તારું સૌન્દર્ય હળવો પોતામા ગ્રેહી
વિરુદ્ધતાનું ધાન કરાવશે તારું માધુર્ય હળવોને
પોતામા ગ્રેહી અઝગણ પ્રોગતાની આખી કરાવશે
મારે તો તને પ્રજાજીવનની કદાગાબરેલી, લાપણિયા,
દેકેશી, વિરુદ્ધ, કડોગ અને સ્ત્રીનું નૈઋત્યિક માધુર્ય
પ્રમાણેલી કૃત્રિમ ‘સેવિકા’ કે ‘સાધુડી’ નહિ—ગ્રસ
લરિત સૌન્દર્યમૂર્તિ જ ગાખરી છે તું એ રીતે જ
પ્રજાને પડી શકશે

‘અને તમે?’

‘હું? અરે! હું તો મુરલી, શબ્દોનો પૂનર્ગ
માત્ર, સાધારણ ભૌતિક નહીં હું બીજું શું છું?’
હું બહુજીવ તો મને જેવા આપડે તેવા ભાવન,

મને દારી જશે ત્યાં

‘પણ અત્યારે જવું છે? વિચાર કર્યા વિના આણું પગલું ભગમ ખરું? પિતાજીને શું લાગશે?’

‘કેટલીક વાતોમા પગલું ભર્યા પછી વિચાર કરવાનો હોય છે-પગલું ભગતા પહેલા નહિ

‘અને પિતાજી-તેમને શું લાગશે?’

‘એ તારી ભૂલ છે ગભાવથી અને એટલા દૂર છોએ અને અસુક વખતે પિતાપુત્રના સળધ કરતા વધારે અગત્યનો સમય સમય, સૌન્દર્ય અને આત્માનો હોય છે તમે કોઈ પણ અસુદર વસ્તુ જીવનમા નભાવી લો, તેજ વખતે તમે મરણ પામો છો મરણ પામવું કે જીવન મેળવવું એ બન્નેની વચ્ચે પ્રશ્ન હોય, ત્યારે જીવન એ સત્યના સળધો કરતા વધારે અગત્યનું સ્થાપી તત્ત્વ છે’

મુરલી પોતાનો વેપ સરખો કરી પનગમાથી બેઠી થઈ ગઈ. તે અત્યંત શ્રદ્ધાથી-અત્યંત પ્રેમથી બોલી, ‘માલો ત્યારે, તમે કહ્યું છે તે સપૂર્ણત કુ સમજી છું માટે નહિ-તમે કહો છો માટે’

‘મુરલી’

‘હું-તૈયાર છું’ મુરલીએ જવાબ વાળ્યો ‘તમારા ભજન બાજે માગ કંઠમા બેસીને એને વધારે સુદર બતાવશે!’

‘મુરલી!’ કુમારનદ બાજે સ્વપ્નમા હોય તેમ બોલી રહ્યો હતો. મુગ્ધાના આંટલી નિસીમ શ્રદ્ધા છે એ નોંધીને એ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો બીજો દિવસ મગળપ્રસાદે જીવંતયાત્રા કરવા નીકળી પડેલા કોઈ એ યાત્રીઓ હોય તેમ કુમારનદ અને મુરલી નિર્જન રસ્તા પર ચાલી રહ્યા હતા ત્યાંપછી તો ધણી ગમડપટ્ટીને અંતે-તેઓ ફરતા ફરતા ભગિવાનમા આવી ચઢ્યા હતા ત્યાંની જગત્જનનીમંદિરના વૃદ્ધ મહંતે તેમને સ્વીકાર્યા, અને જ્યારે વૃદ્ધ મહંત મરણ પામ્યો ત્યારથી કુમારનદ તથા મુરલી પોતાનું જીવન આ મંદિરમા જ ગાળી રહ્યા હતા

અલબત્તે ધણો વિચાર કરતા પણ કુમારનદ અને મુરલીના સળધની કોઈજ માહિતી મળી ન હતી માત્ર એને એટલું સાંગવું હતું કે કહો ન કહો,

પણ એ બન્ને પોતપોતાની અનોખી રૂઝિમા રમનારા એ સૌન્દર્યદર્શી અગર્થિવ તરંગે હોય તેના ભાગે છે, અને તેમને માનુષી માનતા મન ના પાડે છે, છતાં માનવતા-અરી માનવતા એ બન્નેના નેટલી કોઈ જ બતાવી શકતું નથી

હવે એક ધરીકર પણ આ ગામમા રહેવાનું અલબત્તે યોગ્ય ન લાગ્યું

જગત્જનનીમંદિરમાથી જ્યારે તે પાછો ફરતો હતો ત્યારે મુરલી થોડે સુધી બહાર વળાવવા આવી બહાર આવીને તે ભોળી રહી વખત રાત્રિનો હતો સામે ચંદ્રના કિરણોમા નદીનો પટ નાહી રહ્યો હતો કંઈ મધુર પવન આવતો હતો, અને જો કાંઠ નીચે એ બન્ને બેઠા હતા તેના પાન ખખડી રહ્યા હતા મુરલીએ અચાનક કહ્યું ‘સત્જનન! હમને દીપ્તા હય કિ આજકાલ કે પકો લીખતેવાયે બહુત લોક ‘મેરેજ’-સમસ સારકુ પસદ નહિ કરતે હય-વિલાસ કી બાત નહિ હય-સમસ સાર કી બાત હય-આપ બી અન તો લીખતેપકને કે કિયે જ રહે હૈ-સમ્બાલના, હમારી રેણુકાની શુભારસદિ આપને જગાઈ હય-અજ તો અપને હી જીવન વિધાન મે ઉચકી રચના કરના લાકિમ હય સમજ મયે, સત્જનન! નારી કી શુભારસદિકુ મત જમાના-જમાના તો ફીર નવજીવન ધરને મે પેહી શુભારકુ સાધન કરના-અચ્છા-ભાઈ! યાદ રખના-પેહી બાત કુદરતકી સાનિધ્ય મે હ્રમ્ હય’ મુરલી એટલું બોલીને અદર ગઈ, અને અલબ રજ લઈને આની નીકળ્યો

રસ્તે તે વિચાર કરી રહ્યો હતો કે કાકોને આ વાતની ખબર પડશે કે રેણુકા એના ધગમા આવે છે તો એ ગાડી ગાડી થઈ જશે!

અને આખે રસ્તે રેણુકાની મત સૌન્દર્યમૃતિ એવી નવર સમક્ષ તરી રહી હતી!

બીજો દિવસે સવારે અલબ પોતાનો હિસાબ કરવા બેઠો સળધા હિસાબ કરીનેતા તેને લાગ્યું કે બે તેણે જાણતા પૈસા મૂખતા કરીને ગામમાથી જવું હોય તો સામાન વેચી નાખવો નોંધીએ એતે લક્ષ્મી પાસેથી કે કુમારનદ પાસેથી પૈસા માગવાનો

વિચાર ધૂણાપદ લાગ્યો. પોતાને સામાનનો અપ
નથી—એ રીતે સામાન કાઢી તાપ્પવાના પગલાનો
અચાપ કરી શકાય, પણ સફરી પાસે પૈસા માગવા
એ તો પોતાની અત્યંત મુશ્કેલી સ્થિતિનો તેને
ખ્યાલ આપી, તેના હૃદયને ધા કરવા જેવું હતું.
એટલે તેણે પોતાની પાસે જે શેકડા હતી તે કાઢી
ત્રણ રૂપિયા, સાત આના, નવ પાઈ મોઢીને દહા
બે રૂપિયા આપવાના હતા એક રૂપિયો દુધનો પણ
હશે તેની પાસે માત્ર સાત આના નવ પાઈ બાકી
રહેતા હતા આઠો બીલું તો કાઈ તેને જોગખત
ન હતું મામના લોકો તેને નામું બાકી રાખીને
જવા દે તેવા ન હતા તેણે ખૂબ વિચાર કર્યો ને
છેવટે નક્કી કર્યું કે સામાન હસ્તગત કરી નાખવો
તરત પૈસા મેળવી લેવા માટે એ એક જ રસ્તો
હતો તે વહેલી સવારમાં નિશાળના એટલા ઉપર
આવીને બેઠો રહ્યો

તેણે પોતાનો સપજો સામાન એટલા ઉપર
ગોઠવ્યો અને તે વિચાર કરે તે પહેલા તેનાથી
બોલાઈ ગયું ‘ગાદી—ને ધડકી—ચાલો, હવે
ચાલ છે—અઢી રૂપિયા—ચાલો એક વાર—’

આવા વિચિત્ર પ્રસંગો એ જ આનંદના પ્રસંગો
હોવાથી મામના લોકો બેગા થવા લાગ્યા થોડી
વારમાં તો ત્યાં સાડુ એવું ટોળું ભેટું ચર્મ ગયું
એક બાલુથી કેટલાક છોકરા હોડતા આવ્યા પાણી
ચારીઓ માથે બેઠા સહિન બેઠો મઢી ચર્મ રખારી
પણ પોતાની બેરીને આગળ જવા છઈ ધડકી વાર
બેઠો રહ્યો

કાઈ ખેપને માટે સર્વસ્વ હોમવાની નિશ્ચિનતાથી
જે નિર્જયતા આવે છે એવી નિર્જયતાથી અભય
બોલી રહ્યો હતો

‘ચાલો, હવે શાલ ચાલ છે ગાદી ને ધડકી—
અઢી રૂપિયા !’

રખારી બોલ્યો. ‘ત્રણ રૂપિયા !’

‘સાકાત્રણ !’ કાઈ વેપારી હાથમાં લેટાઈ લઈને
બેઠો હતો તેણે કહ્યું

‘આપણા ચાર !’ એક ખેડૂત પોતાના ગાંધને

બિજુ રાખી રસ્તો શેકી રહ્યો હતો તેણે હાથમાં
રાશ રાખી, ગાંધમાં બેઠો થઈને મોટી કહ્યું

‘ચાલો ચાર !’

‘સાકાત્રણ !’

‘પાય—સાકાપાય—પોણા છ—મોનો છે’
—પોણા છ, પોણા છ !’

‘છ !’

હવે અર્ધપગ હરરાણ ચાર ચર્મ મર્મ શેકોએ
પહેલાં મરકરી માનેલી—પણ પોતાના ત્રણ ધીમણ
દીધેલુ ગાદી, ને ચીમરા બરીને કરેલું ગોઠું—છ
રૂપિયામાં એક જણના કપાળમાં ચોડ્યું ને તેણે
ખીસામાંથી પાચની તોટ ને એક રૂપિયો શેકો
અળવના હાથમાં આપ્યા, ત્યારે સૌને ખાતરી થઈ
કે આ ‘જોડું’ નથી, પણ માર્ગર ખરેખર
ભય છે !

‘ચાલો આ એક ખુરશી !’

‘ત્રણ પાવા છે—’ કાઈ એ કહ્યું

‘ચાલો ત્રણગળ ખુરશી !’ અખથે વિનોદ બોલ્યો

તેણે એક જોગને બાળપણમાં હરરાણ કરતો ભેગો
હતો તે એવી સુંદર મરકરી જમાવતો, એવા કટાક્ષ
કરતો, એવા તરત સમજ શકાય તેવા વિનોદવાક્યો
બોલતો, કે જે ચીમરે નાખી દેવાની હોય તેના
પણ એ સહેજે રૂપિયો બે રૂપિયા ઉપખવી લેતા
અખથે પણ આ વિનોદ કર્યો, ત્યારે એણે જે ભેગેડું
તે તેને યાદ આણ્યું હતું ને પોતાનો આ વિનોદ
લોકોએ હાથના મોઢાથી વધારી લીધો, એટલે
એને પોતાનામાં વધારે શક્તિ આવી

‘ચાલો, ત્રણગળ ખુરશી—ત્રણગળ ખુરશી—
બેસનારો આવીપાયા હોય તોપણ ત્રણ પાવા ચાલ
એવી નવકરી !—’

લોકો ફરી ફરી પડ્યા

એક સુતારે ખુરશી લીધી

આ પ્રમાણે અખથે પોતાનો નિનજરી પડ્યો
ખરો સામાન કાઢી નાખ્યો પોતાનો સામાન હરરાણ
કરી, સૌના નામાની પતાવટ કરી, અખથ તે રાત્રે
પોતાનો હિસાબ કરવા બેઠો

‘પણ આ શું ?’ તેના આશ્ચર્યને પાર ન

રહો. એ પૈસા રાખતો હતો તે સ્વર્ણ અને ચૂના પાસે પડેલું મીઠાનું હાડકું કોઈના ખાનગી ન હતા, છતાં રાત્રે તે પોતાના પૈસા તેમાં મૂકવા ગયો ત્યાં તેનો હાથ એક નાની સરખી રેશમી થેલી સાથે બટકાથો તેણે આશ્ચર્યથી થેલી બહાર ખેંચી કાઢી, તો તેમાં ભાર લાગ્યો. થેલીનું મોઝો લેવામાં તેનાથી 'અરે !' એમ બોલાઈ ગયું. પ્રવાસેક રૂપિયાનો ઢગલો તેના પગ પાસે યઈ પડ્યો.

અભય આશો બની ગયો. આ કોણે કર્યું ? તે વિચાર કરવા લાગ્યો. અંતે તે હસી પડ્યો.

'ઓતારી—મારો હજી પીછો લેવો લાગે છે ! પોલીસ-પટેલના કોઈ માણસે મારા ૪૨ ચોરી નાખવાની આ યુક્તિ કરી લાગે છે !' તેણે તરત રૂપિયા પાછા કાચળીમાં બગી દીધા. તેને રમાલમાં વીડી, તે પૈસા પગ રૂપર પોલીસ-પટેલને સોંપી દેવાનો નિર્ણય કરી તે બહાર નીકળ્યો.

લગભગ પોલીસ-પટેલના ઘર પાસે તે પહોંચ્યો, ત્યાં તેણે રજુનિતને જોયો. રજુનિત ઉપયોગી થશે એમ ધારી તેણે તેને બોલાવ્યો. રજુનિત આ બો.

'રજુનિત ! હું તો હવે કાલે જવાનો છું તમને સૌને સવારે મળી જઈશ—પણ મારા ઉપર એક વિપત્તિ આવી પડી છે. હજી કોઈ મારો પીછો પકડી રહ્યો છે. જોને આ મારા ઘરમાં કોઈ ચુપચુપ મૂકી ગયું લાગે છે !'

'શું છે ?'

'કોઈ કાચળી બગોને રૂપિયા મૂકી ગયું લાગે છે !'

'નશીનદાર છે. મારા જેવા પાઈ માટે મરે છે તે તમારે ત્યાં રૂપિયાનો વરસાદ થાય છે !'

'પણ—આ તો મને કોઈએ ફસાવવા માટે કર્યું છે, સવારમાં હું બેઠક ત્યાં વચ્ચે જ રાખવાની યુક્તિ છે—એટલે હું તો ચત્વારે જ પોલીસ-પટેલ પાસે જઈ છું !'

રજુનિતને બરા લાગ્યો. તેણે માથેથી અભયનો હાથ પકડીને કહ્યું 'તમે કોઈનું કાઈ ચોરું ?' છે ? તમને યાદ છે ?'

'મે ? હું કોઈનું ચોરું ?'

'ના, ના. પણ કહો તો ખગ તમે કોઈનું કાઈ ચોરું લાગે છે !'

'મે તો કાઈ ચોરું નથી, બાઈ !'

'પણ મને બહેને કહ્યું—'

'કોણે ? રજુનિતે ?'

'એણે મને કહ્યું કે મારું સર્વસ્વ અભયે ચોરી લીધું છે. હવે મારી પાસે માત્ર પોતાનું કહેવાય એવું કાઈ નથી. એ બહેને તમને આમ બટકાવ્યા લાગે છે !'

'ઓતારીની—તમે બાઈબહેન !'

'પણ હું શું કરું ? હું તો મા મુરલીનો દાસાનુદાસ ગહો એણે કહ્યું 'રજુનિત ! આ થોડા રૂપિયા આહો કેમણા પિનાના પડ્યા છે તે તુ કેમણે પાડ્યો ?'

મે કહ્યું 'લાવો, માણ ! મારે ખેચાર દિલોનીલોની બહેની ખાવા થાશે !' પણ એમ કાઈ માણ કોઈને સુખી થવા દે કે ? તેમણે કહ્યું 'ના, બહેનો માટે નથી આ રેલુકાને આપજો ને. કહેજો કે અભયને છેક છેલ્લી ધડીએ જરા સતાવજો, દોકરી ! નહિતર તો એ તને કી રીતે યાદ રાખશે ? અરે, અમ સસારત્યાગીને, આ સસાગનો રસમાર્ગ તમને ચીધવો પડે છે—અમારું નશીન તો જુઓ !'

અને એ હસી પડ્યા. મે તો એમનું કહ્યું કર્યું છે બાકી તો ખરો વાક રેલુકાનો છે. મીઠાના હાડકામાં જ મૂકવા—એ યુક્તિ તો એણે મુઠાડી મે તો તમારા ખાટલાના ઓશીકે મૂકી દેવાનું નક્કી કર્યું હતું. પણ બહેન તો બેરીંગત ખરી ના ? કહે 'ના, એમ નહિ. હું સમજે નહિ. મીઠાના હાડકામાં મૂકીશ તો છેક રાત્રે બધો હિસાબ બેસી ત્યારે પતી ખાશે. હવે આ મને તમારે હેરાન થવું પડ્યું—ને મારે પણ તમારી ચોકી કરતાં કરતાં આહી બટકવું પડ્યું—એ વાક ખરી રીતે રેલુકાનો છે !'

'અરે ! શું તમે બાઈબહેન પણ—મારે આ રૂપિયાને સુ કરવા છે ?'

તે તો મને શી ખબર—તે મા મુરલી બહેન, હું તો ચિઠ્ઠીના ચાકર રહ્યો !

અભય રજુનિત સાથે પાછો ફર્યો. પણ મુરલી ની આટલી ત્રીણવટભરેલી સલાખ—તે પોતે જડેના પૈસા પોલીસ-પટેલને આપવા જશે જ, એ રેલુકાએ તેની સચ્ચાઈમાં મૂકેલો વિશ્વાસ—એ બે વસ્તુએ એના ઉપર એવી અસર કરી કે આખે રસ્તે એ એક પણ ચપ્પ બોલી શક્યો નહિ *

* [શ્રી 'ધૂમકેતુ'ની પ્રસિદ્ધ ધનારી નર્મી નવવક્ત્રી 'પ્રજ્ઞા'માંથી ૧૧ પ્રકરણ આહો લેવામાં આવ્યું છે.

પતન પામતા એક આર્યરાષ્ટ્રનું દર્શન

- ઈરાન આજ છિન્નશિખર થઈ ગયું છે, પણ એ ભૂતકાળમાં એવું નહોતું પસિપોલિસ અને ઈસ્પહાન જેવાં નગરોની જનેતા-સંસ્કૃતિના ભૂત અને વર્તમાનનું આ ચિત્ર કરુણ છે •

• શ્રી. હરજીવન સોમૈયા •

ઈરાની ઉપાધ્યક્ષના એ બોળા અને ગજુ છોકરાને બ્રહ્મવે મારે માટે મુશ્કેલ છે ગતિના એકને સુમારે શહેરના પરાના એક સિનેમાખાથી ફિ'મ નોઈ અને ગણુ જણુ ઘર તરફ આશતા પાછા વળતા હતા રસ્તો મુશ્કેલ હતો વચ્ચે વચ્ચે વીજળી-બીજીના ચાલવા દૂર સુધી નજર નાખવાનો પ્રયત્ન કરતા ચોડીકારની પેટ ઊભા હતા અમારામુખી કાઈના મોઝાથી નાનો ઉચ્ચાર સરખો નીકળતો નહોતો ફિ'મમાં ભેચેના છે'લાદસ્યે અમને ગમગીન બનાવી દીધા હતા દિલ્હિને છુટ્યા પછી નાદીરશાહ ઇરાનીના લશ્કરે પ્રજામાં જે ભયકર લૂટ અને રબાડ ચનાવી હતી તેના કમકમાવનારા દસો નજર સામે તથા કરતા હતા અને છેલ્લે નાદીરશાહે બાળેલા દિલ્હીનું એ દસ્ય 'ભયકર' જગતમાં મોટામાં મોટું પાપ હોય તો તે કાઈ પણ જીવતા શહેરને બાળવાનું! જીવતા શહેરની આ ચિચિવારીઓ અને ઇતિહાસની નષ્ટ થઈ જતી જ્વલત સામગ્રીઓના આત્મનારો મરગને સખત આવ્યા આપતા હતા અમને લાગતુ હતુ કે એ આમકા હલવ ઉપર પણ જળરી અસર કરતા હતા, અને હલવ ફાટી જવાની અમને બીતિ રહેતી હતી

નાદીરશાહના કૃત્યનું આજુ દર્શન કરીને અમારા મનમાં ઇરાન વિશે નફરત પેદા થઈ ઇરાનમાં મુકા મેવાનો વેપાર કરતા હિંદી વેપારીઓ વિરુદ્ધ એણે કરવા મોકિયું અવિરત વર્તન અને અમાનુષાઠના ગાદીતથા પછી અધ્યાનિતાનના નામવાચ

મચાવેલી એની હરામખોરીના વિચારે અમારા મનને વધુ ખગમ કરી નાખ્યુ

આ અસર નીચે જ અને મૌન ચાલ્યા જતા હતા ગતિને ખૂણે પહોંચ્યા અને એક ઇરાની ઉપાધ્યક્ષ આપુ અને એણે એક જ સમાન વિચારે ઊભા રહી ગયા અને એકમેક સામુ ભેચુ "જણુ!" મે કહ્યુ "જઈએ," મનમોહન બોલ્યો અને અલ પેપ બહાર જેમ મમસામ હતુ તેમ અલ પછુ એક મેનેજર અને છોકરા સિવાય ત્રીણુ કાઈ નહોતુ છોકરા એક શૂલ પર બેઠા હતા મેનેજર પોતાના ટેમલ પર બેઠા હતા અમને ભોઈને છોકરો ઊભે થઈ ગયો બીજુ કશુ લેવાની તો અમારી હમ્મજ નહોતી, મણુ સોડા મગાવવાનું નક્કી કર્યુ "સોડા ફરી નહિ હોય" સમુખ બોલ્યો

"એ છોકરા, મણુ સોડા બરફ સયે" મનમોહને ટુકમ આપ્યો

તણુ પ્યાવા આવ્યા પાને અને ઊભા થયા, બિય આવ્યુ, મનમોહને બિય ભેચુ, "બરફ તો અર્ધ પૈસાનો પણ નહિ નાખ્યો હોય અને આમાં તણુ પૈસા ચમક્યા છે"

"એ તો નિયમ છે, દર વ્હાસ દીડ બરફને એક પૈસો સૌ ચમકે છે" મે ધમિયી કહ્યુ

"અરે આ ઇરાનીઓ, બદમાસ માણસો, આપણે શુ એમ તણુ પૈસા આપી દેશુ?" કહોને મનમોહન મેનેજરના ટેમલ પાસે ગયો તણુ સોડાના પૈસા ચૂપાને લેણે આવવા મગ્યુ

“સાહેબ, ખરફના પૈસા—” મેનેજર બોલ્યો.

“ખરફના પૈસા વધારાના હો છે? બીજે કયા ખરફના પૈસા નથી લેતા?”

“ના, બધે જ લે છે.”

“નથી લેતા.”

“લુકી વાત છે કમૂલ કરાવો.”

“હા, કમૂલ કરાવું સામેન રસ્તા પરની હોટેલમાં અને ઘણી વાર જઈએ છીએ.”

અને અને મનમોહન પણ મલુતા હતા કે અને લુકી હતા છતાં, બીજે ઠેકાણે ગમે તે ગિવાજ હોય પણ અહીં જ ગિવાજ હોય તે પ્રમાણે અમારે પૈસા ચૂકવવા જોઈએ એમ મલુતા હોવા છતાં કેવળ બદલાનતથી જ અને છોકરાને અમારી સાથે લીધા મને તો એ પગલ ન પડ્યું પણ મનમોહન આજે જોગેલી ફિતમની અસરને કારણે કે ગમે તેમ પણ ઇગતીને હેગન કરવામાં મળ જોતો હતો સન્મુખે પણ રસ્તામાં કંઈ, “જવા દે, મિત્રારાને એ પૈસા માટે હેગન થું કરે છે.”

“કેમ ન કરું?” મનમોહન બોલ્યો.

જે હોટેલમાં ખાતમી કરાવી આપવાની હતી ત્યાં અને ગયા પણ અમારી દલીલોને બ્યર્થ કરીને, અમારા કડક ભૂમકા, ચરમા, સુદર રીતિ ઓળંગ્યા વાળ, ગજ વાગ્યાની ફાઉન્ટેન પેન અને શક્તી ધરિયાળની જગ પણ શરમ ગમ્યા વિના ત્યાંના મેનેજર કહી દીધું, “એક સ્લાસે અને બગડેલો એક પૈસો લઈએ જ છીએ.”

“હવે તો તમને પૈસા આપશો ને?” અને બહાર નીકળ્યા એટલે ધિરાની બોલ્યો.

મનમોહન એના વાકચથી વધુ ગુસ્સે ચર્ચા ગયો નારાય કે પોતાને એક બીજા ઇગતીએ લુકો જાહેર કર્યો હતો તેની તેને ચોટ લાગી હતી.

“ચાલ, દૂર ચાલ, આપીસ” મનમોહને જવાબ આપ્યો.

ધોરે ગયા, અધારુ આવ્યું, એટલે હોકાગને આવળ આવતા બીક લાગી જોયે કંઈ “મેને પૈસા આપી દો હવે હું આગળ નહિ આવું.”

“પૈસા જોઈએ છે?” કહીને મનમોહને ઇગ

તીને એક ચપ્પાઝ જોરથી ખેચી કાઢી અને ‘અરે, અરે,’ કહેતા મનમોહનને પકડી લીધો.

“ચાલ, ભાગ, નહિ તો બીજી ખાખરિ” મનમોહન ધિરાનીને કરાવીને બોલ્યો.

ધિરાની મિત્રારા મનમોહનનું શરીર જોઈને એકદમ પાછો વળી ગયો.

“આ તો જગ્યા ઠીક ન થયું” સન્મુખે મન મોહનને કહ્યું.

“એ ઠીક ન થયું? ત્યારે નાદીગશાહે દિલ્હીને બાબુ તે ઠીક થયું હતું?” મનમોહને દાન ભોંસીને જવાબ આપ્યો.

અને ચૂપ ચર્ચા ગયા ઘેર પહોચતા મુઠીમાં ફરીથી અમાગમાનું કાઈ કંઈ ન બોલ્યું.

મોડી રાત્રે હું પથારીમાં પડ્યો પણ મને ચેત નહોતું પડતું એ છોકરા મારી સામેથી ખસતો નહોતો મનમોહનના હાથની ચપ્પાઝ ખાખરિ એ વિશાલભર્યા મરીજ ચહેરે તે કહેતો હતો, “તમારા જેવા જેન્ડલમેનને આ શોભતું નથી તમારે પૈસા નહોતા આપવા તો ના પાડવી હતી પણ મને માર્શી રા માટે” નાદીરશાહે દિલ્હી બાબુ તેમા મારો શો દોષ? ચહેરો બાળનારાઓ તો કે ચોમ દુષ્ટો, એક દુષ્ટને ખાતમ સાગ માણ્યોએ માણસાઈને ભૂરી જવી? ક્રીસના શાહ સિંહદે અમાગ પરિપોલિસ શહેરનો આમજ નાચ કર્યો હતો, તમારા દિલ્હી કરતા તો પરિપોલિસની મહો-જવાહરી ઠેકાં ઓર હતી—”

અને પછી મારી નજર સામે પરિપોલિસના ખડિયરે આગ્યા એના વચ્ચે જોતો શાહ દારા (પહેલા)નો આજે અહીં હજાર વર્ષો પછી પણ અનુપમ લાગતો અનુપમ મહેલ દેખાયો ધીરે ધીરે મારી નજર સામે લાગેલા મખનો સજવન થવા લાગ્યા સુદર ગંગોત્રી, સુદર ખગીયાઓ, સુદર બજારો, સુદર સ્ત્રી-પુરુષો—

અને એની વચ્ચે એક વિશાળ અને સુશીલિત સમાગમ દેખાયો એક જિયા સિંહાસન ઉપર દારા પહેલાનો વજમ દારા ચીત્તે ચપટ દેખાર ન દેખાય ત્યાં તો કાઈ બચક લાગઈને દરથો નજર સામે

આત્મા ઓહ, હાગ બાએ, કયા, ક્યાં છે હાગ ?
હાગનું તો એક નિર્ગન વગામાં બેસ્ય નામનો
સત્ય (ગવર્નર) ખૂત કરી મનો દનો ત્યારે બધી
સિદાસન ઉપર આ કાળ ! મિદામ્ન ઉપર તો દનો
સદ હમ્દદ-મદાન અનેકપ્રાંદ ? હમુના જન્મ
પહેલાં ૩૩૫ વર્ષ ઉપરની એ વાત

મિદા વિત્યોત્સવ માળી ગયો છે મિત્રની
પ્રખ્યાત અભિનેત્રી ધાયમના નૃત્યનો અને તે સાથે
તાલપદ વહેતી વાદ્યોમાં આવતું શાસ્ત્રા રોન
રિગોધિયમનું કથામાન સીને કેટલાક છે

રિગોધિયમ કયા કહે છે " એ શાસ્ત્રે જ્ઞા,
એક દિવસ ધિગનીઓ તાગ દેશ મન્નનિયા પર ચડી
આયા, એમણે તાગ વધાઓનો અને તાગ વન
કુજ દોનો ક-અધાણ વાળો, પડી ધિગનીઓ
બધી આત્મા આત્મા, આત્મે તે ધિગનીઓ જ છતા
મેળી છે "

વાત બધી આવતા મી દગારીઓ પેભર કરી
બિંધા, " આપણા સુદારે ધિગને ક્યુ છે "

અચાનક ધાયમે પોતાનું નૃત્ય ચલાવી રીધુ
ચિમરીના નૃત્યમાં જેની બેઠા કરવી પડે તેની મેક
બંધને કેનમ જેની છુતને લગતી કોમળ તર્જ
નીધી કઈક ચીંધતી રોય તેવા અભિનય કરી
એણે પોતાના કહાથી સન્દોનો મધુપ્રવાહ વહેવા
દીધો

" એ કંપના ! જન્ય કંપના ! ધાગે કે આ
નગરની ગચનચુબી દવેલીઓ ઉપર એથી જે બેઠી
વાય પીળી પનાકાઓ હોય તેથી અગ્નિ જ્વાળા
બેઠી હોય, કેતુ લાગે એ દસ્ય ! જન્ય ! જન્ય !
આવી દગર મહેદિયો બગાવર એ એ મહેદિન
ધાય ! કેવી કંપના ! "

શાદ એકદમ મિદામન પરથી નીચે બેઠી
આત્મા ધાયસના જેવો જ અભિનય પડ્ય ચહેરા પર
વીંગના લાવેને લાવીને બોલ્યો " જ્યાંથી દો
પસિયોનિમને ! ધાયસની કંપના અધૂરી ન ગહેવી
નેઈએ "

તે પછી બાકી બહાર દેખાયા જન્યો કાવાદન
એવો કાવાદન તો દિગ્દી બધુ ત્યારે પળ નહોતો

યથા અને પડી એની વચ્ચેથી કાઈ મિના સુર
બિંધા

'Revenge! Revenge! Temotheos cries,
And the king seized a flambeau
with zeal to destroy,
Thus led him the way to light
him to his prey,

And like another Helen fired
another Troy '

દેનને જેમ દોષનો નાશ કરાવ્યો દનો તેમ ધાયમે
પસિયોનિમનો નાશ કરાવ્યો

પર આનું લેગ જેઓ નિર્ધાર છે તેવા દગરો
મિદા ઉપર ધિગનીઓએ લેતુ ? ધિગનીઓએ તો
એમ જ ક્યું, એમણે મીકા ઉપર અનેક મહાઈઓ
કરી પણ તેનું પશિયામ તેમના પોતાના જ વિના
ચમા આત્મ પશિયામે—

શી દસા છે ધિગનીની આગે ?

ધિગન દેશ એટલે આર્પન-આર્પેનો દેશ કાથો
મુર્ચનુ પ્રગાપિત ગણ, કાથોમુર્ચી તો જગલીઓને
પોતાના સમગ્ર આપવા પોતાની નજી પોતાના
હવા કાથોમુર્ચીનો પુત્ર જગલીઓની સામે ગયો
ત્યારે તેની સાથે મિદો અને વાધો આત્મા હતા અને
જ્યારે એ વીર ખતુ પાગ્યો ત્યારે પદારો ગયા હતા
અને જગલીઓ પાણી પીળી ગયા હતા ત્યારપછી
કાથોમુર્ચીના પૌત્ર હોહોચેયો પ્રગાપા સાથે એતના
જન્મન રહે તે માટે પરમચુર જગદીશ્વરના બહેના
એક અગ્નિના ક્યુને છવેનો કરી અગ્નિપૂજન શરૂ
કરી જગદીશ્વરના ધર્મનું આ પ્રથમ જન્મવાપી
આવરણ ત્યારપછી શાદ જગદીશ્વર આત્મા જગદીશ્વર તો
દેવનાઈ પુરુષ હતો એણે પ્રગતે શાંતિના માર્ગો
બનાયા પ્રગતે એણે લોક આપ્યુ, જન રેશમ
અને મુત્ર આપ્યુ, એના ઉપયોગનું જ્ઞાન આપ્યુ
પછી એણે સમાજમા ચાગ વર્ણોની નવરથા કરી
જ્ઞાન આપનાર પ્રાબલો, સર્વેનું ગણ્યુ કરનાર કાચિયો
અને દેશના ઉપજતી સર્વ રથમે વહેચણી કરી
આપનાર વંશ્ય એ ગણે વર્ણો કરતા ચોથી વર્ણ
પોતક દ્રવ્યના ઉત્પાદનનું જ્ઞાન બધું મદત્તવું મળ્યુ

આ ચોથી વર્ષુ તે નેસાઉદી અથવા ખેડૂતની તે વર્ષુ કાર્મના હુકમને આખ ન ગણાય, તેના નામમા કોઈ દખલ ન કરે એવી ગોઠવણુ જમશેદ કરી જમશેદનું મોટામા મોટું કાર્ય તો હતું જગલીઓને ઉછીંગમા રાકી નિરુપદવી બનાવવાનું એણે એમને છંટા બનાવતા, વહાણો બાધતા અત્તરો કાઢતા અને મહાની સારવાર કરતા શીખ યુ વસતના સૂર્યગણિત ઉપરથી એણે નવા વર્ષનો દિવસ (જમશેદી નવરોજ) નક્કી કરી આપ્યો.

એ પછી આવ્યો અમર રૂસ્તમ એ નાનો રાજા હતો આખા ઇંગ્લેન્ડના કોઈ શાહ નહોતો બધા એણે જે કામો કર્યાં તેથી આખા ઇરાનનું નામ ઉજાગવન બન્યું કેટલાય રાજાઓ વચ્ચે સપ કરાવી આપી તેણે ડેંગની ખત તતાને મળવૂત બનાવી કેટલાય હુદુદોને એણે પોતાને ભેખમે દડ આપ્યા કે કહિસ જેવા નાકાધક રાજાને યુધારી નાખી તેને પ્રજાને સાચો સેવક બનાવી દીધો કેકાઉસના પુત્ર સિદાપુસનું તેજસ્વી આરિત્ય રૂસ્તમના યુરુતનો લીધે થકાય હતું રૂસ્તમે પોતાના જ વીર પુત્ર સોગબ સામે યુદ્ધ કર્યું, તેને માપો તે એ જમનસીબી હતી પણ એ તો બધું ગેરસમજમા અને અચુનખ્યે બની મધુ હતું કેકાઉસના વડીન કેકાનાદને રાજ્ય અપાવનાર રૂસ્તમ જ હતો એ કેકાનાદ પરિપોલિસમા મૃત્યુ પામેલો ઇરાની સન પૂર્વે હસો વર્ષ પરાની એ વાત દિંદ અને ઇગન વચ્ચે ગાઢ સબંધ સ્થાપના રૂસ્તમ હતો તેણે સોરાબ સાથેની લડાઈમા દિંદની તરવારો વાપરી હતી.

એ પછી આવ્યો કેપુશર કેપુશરના સમયથી ઇરાનના પાખાહાર ઇતિહાસની રૂસ્તમ સાથે છે ત્યાર પહેલાની હકીકતોનું મૂળ દતકયાઓ જ છે, પણ દતકયામા ઇતિહાસનું તત્ત્વ બહુ બેરબાર નથી હોતું રૂ ?

ઇતિહાસકથિત વ્યક્તિઓમા સૌથી વિશેષ પ્રભાવ પાડનારી વ્યક્તિઓ ચર્ચ ચર્ચ તેમા સાઈરસ હસના જન્મ પહેલા ૫૫૮ વર્ષ ૫૦ સિંહાસનારૂ થયે. સાઈરસે બાબિલોન છલ્ય હતું સિતેર માર્ચના ઘેરાવામા પડેનું બાબિલોન

પેટીઓ સૂધી બહારની, સત્તાથી ઘેરાઈ રહે તોપણ અદ રહેલો પ્રજા અકળાય નહિ તેમથી સમૃદ્ધિથી ભરપૂર હતું શહેરની અદ જ ખેતરો અને ગૌચરો હતા. મુક્તિસ નદી પણ શહેરની વચ્ચેથી જ વહેતી હતી એટલે પાણીની મુશ્કેલી આવે તેમ નહોતું પણ સાઈરસે અજબ મુક્તિ કરી બાદશાહ બેનસતર તો અદર નિશ્ચિત ખેડો હતો અને બહારથી સાઈરસે મુક્તિસનું વહેણ બદલાવી નાખ્યું એકાએકમા આ વ્યવસ્થી બાબિલોનની પ્રજા ગભરાઈ બાબિલોન અને આખું ઇગક ઇરાનને તાણે પડ્યું.

પણ સાઈરસ કરતા ઇરાનના આસમાનમા ઘરા પહેલાનો તારો વધુ ચમકેલો છે ઇરાનમા જ નહિ પણ જગતના મહાન સમ્રાટોની હાગમા બેસે તેણે તે હતો એનું જન્મ ઈ સ પૂર્વે ૪૭૮ મા થયું મુદ્દ શહેર પરિપોલિસમા મુદર મહેન બાધીને તે રહેતો હતો એ કાળમા એની ગભનવરમા નવીન અને સર્વોત્તમ હતી એણે દેશને પ્રાતોમા વહેચી નાખ્યો અને દરેક પ્રાત ઉપર એક એક સત્રપ (ઇરાની સબ્દ હવપાવન) -ગવર્નર નીમ્યો. ગવર્નરો પાસેથી એ રાજો રાજના સમાચારો મેળવતો ઉત્તરમા સિથિરા (રશિયા) પૂર્વમા સિંધુ અને પર્શિયો મિસર અને એજિપ્તીનિયા સુધી એનો ગભવિત્તાર હતો.

ઘરા પછી તરત આવતી ક્ષત્રસ (ઇગની બાપમા ક્ષર્ણ) ની કથા કરુણ છે ગ્રીક અને રપાર્ડે મોતી સામે એ કમોપિનિનું મુદ્દ લડ્યો તેમા ઇરાનની જબરી ખુવારી થઈ એ વર્ષુવવા આ લીગીઓ બસ છે.

And ships by thousands all were his
He counted them at break of day
And when at the sun-set? Where
were they? "

ઇરાનની એવી જ ખુવારી થઈ હતી સિંધેન સામેના યુદ્ધમા એ મુદ્દ ઈ સ. પૂર્વે ૩૫૧ મા થયું હતું એમા બને પડ્ડના મળી આઠ લાખ માથુસો મગાયા હતા. તરત જ આવી હતી ઈ સ પૂર્વે

૩૩૫ ની વાત કે જેમાં સિક્કરને હાથે ધરાને ખુવારી વહોરી ઉપરાઉપર કેટલા કરી ધા !

ધરાની હુદય બાંધુ છે, બોળુ છે, ઉઠાર છે પણ તેને સંભોજોના બળની પગ નથી કેટલીક વાર તે ચોતાના નામક ઉપર ગુસ્સે ચામ છે ત્યારે તેઓ એવું કામ કરી એસે છે કે જેના પરિણામની એમને કંપના નથી હોતી, અને પછી તેઓ પસ્તાય છે શાહ જમશેદ જેવા પુરુષની મિત્રીની પાછલી કારકિર્દી ગમે તેની હોય તોપણ પ્રગ્નએ એકાદ જેવા પરદેશીને હાથે એનો વિનાશ નહોતો કરાવેલો હારા ત્રીજો નહોતો ગમતો તો તેને બદલે કોઈ બીજા દેશીને માદી પર એસાડી દેવો હતો પણ સિક્કરને આપવા નહોતો લગત્યાવેલો

પણ છતાંય ધરાનીઓનું બળ એાધુ નહોતું સિક્કર જીત્યો હતો છતાં તેને લાચુ કે એક વખતની છત્તથી ધરાનીઓ સદાય જિતાયેલા નહિ રહે, એટલે ધરાનીઓને રાજ કરવા તેણે, મીકા જેને બહુ વખોડતા તે ધરાનની બહુપત્નીત્વની પ્રથાને પાળવા માહી રામનેતે ધરાકથી જ સદાય અટકાવી રાખી પૂર્વમાં વધવા ન દેનારુ બળ ધરાનીઓનું જ હતું

પણ સિક્કરને હાથે પેટનું ધ્રુગન અરેશર-આર્થિકર્ષ (આર્થિકશક્તિ) પહેલાં હાથે ફરી ચોડા જ પ્રવલ્ન એક ઘડિ ગયું અરેશરની પહેના પાર્થિવનો આવી ગયા હતા, તેમણે પણ ધરાનની ઇજ્જતમાં વધારો જ કર્યો હતો પાર્થિવનો પાત્રીસ હજારની વસ્તીની એક નાનકડી જ પ્રગ્ન હતી અધાધુધાની લાલ લઈ તેઓ ધરાન જેવા મોટા દેશના અધિપતિ ઘડિ રાકયા અને ધરાનના ધર્મ અને સરકૃતિ સ્વીકારીને સ્થિર ઘડિ શકયા પાર્થિવન રાજ વેવાણસ પહેનાએ તો જરથોસ્તની આરાઓને એદ બાષામાં લખાણુનદ કરાવી લઈને જરથોસ્તી ધર્મની અમૂલ્ય સેવા બળવી પણ સમય જતા પાર્થિવનો મૂર્તિપૂજક બન્યા એટલે ધરાનનું મરી ગયેલુ સ્વતંત્ર બની બેઠું અને પાર્થિવનો સત્તા પરથી નીચે ફેંકાઈ ગયા

અરેશર પ્રગ્ન સાથે સમનન રહી ચાલનારો હતા સસ્ત્રીની એક સાખા એવી એદ બાષામાં જરથોસ્તના ઉપદેશો સધારાઈ રહી તે વિદ્વાનોને

ઇજ્જત બની ગયા હતા, અરેશરે લોભાયા પહેલવીમાં તેનો અનુવાદ કરાવરાવ્યો

‘ શક્તિ સૈન્યથી આવશે, સૈન્ય ધનથી આવશે, ધન ખેડૂતો ઉપજાવશે, પણ જો ન્યાય નહિ હોય તો ખેડૂતો નહિ હોય અને તો કઈ નહિ હોય ’
x x x ‘ રાજની ફરજ દેશ અને ધર્મની રક્ષા છે, રાજ નિરજિભાની, ધિગબુદ્ધિ અને પવિત્ર હોવો જોઈએ એટલે, તારુ ગત્ય એવું હોવું જોઈએ કે ઈશ્વરે જેમને તારા પિતૃત્વ નીચે મૂક્યા છે તેઓ તને તારા કાર્યથી આશીર્વાદ આપે ’

ઈ સ પૂર્વે ૨૪૦૦માં મૃત્યુને બોલે સત્તા હતા અરેશરે ચોતાના પુત્રને આ શખેલો કલા હતા આવા રાજની પ્રગ્ન નિર્માલક કેમ રહી શકે ? ધરાની પ્રગ્નએ ફરી જગતમાં ચોતાની નામના પ્રસંગી બને એમથી જ સાપોર જેવો શર અને ખૂશ જેવો ન્યાયપ્રિય અને ગત્યવસ્થામાં કામચ એવા રાજઓ પેદા થયા

હારા પહેલાના કાળને એક હજાર વર્ષ વીતી ગયા હતા એ દરમિયાન હારાની સ્થાપિત રાજ બલસ્થામાં અનેક સમ્રાટો પેસી ગયા હતા તે સમ્રાટો છેક ઈસ્વીસનની છત્રી સદીમાં ખૂશને નાખડ કપી એણે સરપોની વિરાળ સખ્યાને ધટાડી ચારની સખ્યા કરી નાખી પણ સરપો નીચે નાના અને તેથી નાના એવા જિલા અને તાલુકાઓના પેા જિલાઓની રચના કરી અમલદારોનું કાર્ય જેવા અમલોની એકલચ કરી અને પોતે પચુ તે જેવા માટે રખડો રહેતો કોઈ પચુ ફરિયાદને ઉપર ઉપરથી સાબરિને તેનો નિર્ણય ન આપી દેતા તે પર તપાસ સમિતિ બેસાડતો એ તપાસસમિતિ ઉપર ચોતે તપાસ રાખતો અને પછી મુતો સામિત મયે આકરી સળ કરતો એક વખત ખોટી રીતે કર ઉધરાખનાર એક સામય એસી અમલદારોની એણે કતન કરાવી નાખી હતી !

ખૂશની ધાક જ એવી હતી કે કોઈ સત્તા એની સામે યુદ્ધ કરવાનું મન ન કરતી એને લાકાઈ એ ઘેરી કરી પછી હતી રામનેતો સામેની એક લક્ષ્મી એણે કાકેશિયામાંથી નીકળતા પેટ્રાનિયમ અને નખતેક

(Npachama ઉપયોગ કર્યો હતો. ઇલિપ્ત અને એબિસીનિયામાં એની સત્તા ચાલતી, આખું કારણે તે અછત-પરવીર કહેવાતો. કળા અને સાહિત્યને પણ પૂરાડું પરવીરે ખૂબ વિદસાવ્યાં હતાં. એના શાસન નીચે પ્રગમમાં ઘણી શાંતિ અને આખાદી હતી. એના પશુખાનામાં એક હગ્ગર હાથી, દસ હગ્ગર ઊંટ અને પચાસ હગ્ગર ઘોડાં હતાં. ઇરાનમાં બદુષ્તાનીત્વ તો સામાન્ય હતું જ, પરવીરના જ્ઞાનખાનામાં ત્રણ હગ્ગર રખાતો હતી અને બાર હગ્ગર લેંકીઓ હતી!

સર્વ ધર્મ પ્રત્યે પૂજાર્થો સમભાવ હતો. પણ એના આ ગુણને ધર્મજનની પ્રજા સહી ન શકી. પૂજાર્થે પોતાની ખિસ્તી ધર્મ પાળતી રાણીથી જ-મેજ પણ સદાચારી અને લાલક પુત્રને પોતાની પાછળ માદીવારસ કરાવ્યો તે કારણે લોકોએ એને શાદી પરથી નીચે ઠસરડીકાઠ્યો. સામાન્ય દરવાનો પણ એના ઉપર યુક્તતા મવા અને એનું જૂડ હાલે મોત નિપજાયું!

ઇરાની પ્રજા હુલ્લથી બધી રીતે આર્ષ છે, અન્યાય અને અસત્યને એ સાંખી શકતી નથી, એના હિંમમાં કપટ ટકતું નથી, કપારિક કપટ રમી જવાય તો પ્રામથિત કરી દે છે પણ એની ધર્મધેનુજાને અવગુણ આ બધા જ ગુણો વચ્ચે એટલો તો નેરદાર છે કે તેણે સમસ્ત ઇરાનનું નિર્દહન શરી નાંખ્યું. બદુષ્તાનીત્વની પ્રયા હોવા છતાં ઇરાનના ઇનિહાસમાં એક પણ મહત્વનો એવો બનાવ તોંધાયો નથી કે કોઈ રૂપતતિને અજાતકારે હરી લાવવા કાળે નાનું સરખું પણ કાંડ ઊઠ્યું થયું હોય. દેકાઉસનો દાખલો એક જ છે, પણ તેમાં જ રાજકુમારી સૌમેદાની દેકાઉસ સાથે પરણવાની ઇચ્છા હતી, અને તેમાં સૌમેદા જ પોતાના પિતા સામે લડી હતી. પણ એ બનાવ તો તદ્દન નાનો છે. ઇરાનની શાદી પર બે મેનો રાજકર્તૃ તરીકે આવી મઈ તેની પણ ઇરાનીઓએ પૂરી અદમ સાચવી હતી. ઇરાનની નાઝનીઓની વાર્તા બદુ સાંભળીએ છીએ, એના પ્રેમકિસ્સાઓ અદ્ભુત છે એ બધું સાચું હતો, પરંતુ ઇરાનીઓએ તેને જીવનની અન્યે પાછાંચાંમાંની એક બાલુ તરીકે જ ગણી છે, એને સર્વોપરી વંચિય નથી આપ્યું. એ ખાતર જીવનના બીજા ધર્મોને તેઓ જૂલ્યા નથી. ઇરાની પ્રગમમાં દોષ એક જ દેખાયો છે

અને તે છે નવા વિચારને વિચાર પર પણ ન લેવાની ટેવ. એ કારણે ખિસ્તી ધર્મ એડે એમને ઘણી અયગ્રામણો થઈ છે. મની નામના એક મતે છેક ચીન અને હિંદમાં જોખમી પ્રવાસો કરી ત્યાંની કળા શીખી ઇરાનમાં ફેલાવી પણ સાથે સાથે તે પોતાના મનીચીવાદનો કે જે વાદ જરથોસ્તી બૌદ્ધ, વૈદિક અને ખિસ્તી ધર્મોના સાર રૂપ ધર્મ હતો તેનો, પ્રચાર કરતો તે કારણે લોકોએ એને મારી નાખ્યો. મનીચીવાદ પણ મઝદક નામના એક મેઝેદે સામ્યવાદના એક પ્રકાર જેવો વાદ પ્રબોધવા માંડ્યો તે વખતે કાળાદ નામનો શાહ શાદી પર હતો. તેને એ ધર્મ રુચ્યો. એણે એ સ્વીકાર્યો અને લોકોમાં ફેલાવવા લાગ્યો. પણ લોકોને તે ન રુચ્યો અને કાળાદને તેમણે કેદ પકડ્યો. મઝદક તો નારી ગયો. પછી નવરે ફરીને કાળાદ રાજતંત્ર લાય કરી શક્યો ત્યારે તેણે મઝદક ધર્મનું નામ લેતું પણ છોડી દીધું. એ જ રીતે સૂર્યપૂજને મુખ્ય પદ આપનારો મિત્રસ પંચ નીકળ્યો હતો, તેને પણ લોકોએ એવો ખુતકારી કાઢ્યો હતો. આ જ કારણે જમતના કોઈ પણ ધર્મ કરતાં જરથોસ્તી ધર્મમાં એણામાં એણા ફાટા છે. પણ છેડે સાતમી સદીમાં ઇસ્લામનો પવન આવ્યો એની સામે ટકા પ્રત્યક્ષે અનેક ધનપણાઝ માર્યા, કેટલાક તો તેનાથી બચવા હિંદ આવ્યા. દિંદને પોતાનો દેશ અને હિંદના વેશને પોતાનો વેશ બનાવીને રહ્યા, પણ ધર્મને ન છોડ્યો. એવા એ લોકો તે આજના પારસીઓ. પણ જેઓ ઇરાનમાં રહ્યા તેમનું ઇસ્લામ સામે કથું ન ચાલ્યું, કારણ કે ઇસ્લામ આવ્યો તે પહેલાં પૂજાર જેવો બાદશાહને મારી નાખીને તેમણે કુસંપ અને ગેરવ્યવસ્થાને નોતરી દીધાં હતાં.

ત્યાર પછી પણ ધણાં વર્ષો સુધી ઇરાને પોતાનું ગૌરવ જાળવી રાખ્યું. તેણે ધર્મ બદલ્યો પણ સંસ્કૃતિ નહોતી બદલ્યો. અને એ જૂની આર્યસંસ્કૃતિના બજામાંથી જ ફિરદૌશી જેવો કવિ થયો કે જેણે મહામદ ગીઝનીના જગ્ગરમાં ઇરાનને ઇતિહાસ ગાયો. હુલ્લને તાર તાર કરી દેનાર ગીતોના રચનાર કવિ હાફિઝ અને કવિ નિઝામી થયા. તત્ત્વજ્ઞાની કવિ ઉમર ખયામો જગત સામે એક નવી દષ્ટિ રજૂ કરી કુલેઝા અને મુસુદ્દો પ્રેમ માનાર ત્યારી અને પ્રખ્યાત ચિકિત્સક અવિસેના આ અધ્યાધ્ધર્મોમાં જ થયો, અને છેડે થયો હિંદને ધુનબનારો નાદીરશાહ.

કેવ છે બાપ આ ઇગિનન ચિત્ર !
ખમ આજ ?

ભુવાનોની મદદથી શાદ અદમદશાદો ગાતો
પરથી ૧૪વી એપ્રિલ સામાન્ય સિપાનીમાંથી સવરને
હોદ્દે ચડેલા ગિઝાએ ૧૯૨૧મા ત્યારે ક્રમવાદની કીધી
ત્યારે આશા તો ૧૮૧૩ ક્રિસ્તીમાં નવા લોકોની
સચાર થાય છે ૧૯૨૬મા ત્યારે ગિઝાએ સમુદન
ઇગિન લીધું અને ગિઝાશાદ પહેલી એવ નામ
ધારણ થયું ત્યારે તો આશા એથી પણ વધી
સ્ત્રીઓના પદાઓના ફરિયાદના પગલાને નામદ મોં
અને સુધાઓના પરિગોને ફરમાવ્યા માધ્યમ ત્યારે ગિઝા
બદ મહાન લાગતો હતો ખમ એકેએ છીએ કે
રિજાને સવા ૫૦ આને જાગ તેર વર્ષ વર્ષ ગયા
છતાં પાટનગર તેહરાન શહેરમાં પ્રવળતા શરીરવા
મથના મધ્યમ સોપાન રૂપ ચરે અને ગત્યમાં બધે નવા
ખાના પણ નથી આત્યા ત્યારે નિગરા થઈ જતાવ
છે ન્યૂ એફિસર્સ દનજ પાછળ ગિઝાએ જાગ લાખ
ડેવર ખમી નાખ્યા કે જે ગમ તહેગનમાં મદદ
નાખવાને બસ હતી ઇગિનના ને લાગના
પડી ગયા તે તો બદુ ખાનાયક છે પેટ્રોલિયમના દુકા
ઓની જગી પેદાશ આપતો દક્ષિણ ઇગિનનો લાગ
અંગ્રેજોના રક્ષણમાં જઈ પડેલા મિથિયન અને
એવલ સમુદનો રક્ષણ પ્રદેશ દરારોના ગળામાં અ
વાયો બાકી ગયો પરિયા નો મુકો
પ્રદેશ કે ત્યાં ધૂળના જ કેવળ વ ટાળ જોડે છે અને પાણી
વિના ઇગિનના મકરુ બાળકો ગીસો પાડે છે

એ ચીસો અરેખર મુલુ હતી એ ચીસોએ
અને તમામ જગતને જૂનવી નાખ્યું અને મારી સામે
ઇગિનની મૂર્તિઓ બહે બહે સ્વરૂપે પ્રગટવા માડી
એ મૂર્તિ દેખાઈ ને એ મારી સામે
ખડી થઈ એકદન નો કેરોમાં નગરના
અવરોનોના સમઠસ્યાનમાં એક મૂર્તિ મે જોઈ
હતી તેના જેવી જ હતી તેના મૂર્તિ-ચહેરા ૫૦ એ
પણ મધ્યમના ભાવની રેખા નહોતી ચહેરા મોળા હતો
પણ હાડપની આમથી ખૂબ પહેલો અને દાદી

* ફરિયાદ આપના દેરાનું નામ છે પરિયા એક
પ્રવળ નામ છે પરિયા એકે પાર્સ નવિયા લોકોને
પ્રદેશ

સાવ દુનિ અને મોળ માન બિખેલા, વાળ પાળથી
અદને અર્થે સુધી પહેલેના અને મૂર્તિ
હોરેસ અપૂર્વ પ્રાચીન આર્થની મૂર્તિ હતી
હજુ પહેલા એની પાછળ વિશાળ જૂમપટ
હતો તેમાં નવિઓ નહોતી પદાઓ આવી
સક તેવી એક દારૂન નહી હતી, પણ એમથી નહેરો
નીચેની હતી અને તેથી પોષાઈને માનસરો
બિચ થતા હતા અને આખો દેશ એક પથળ
બચીવો મની જતો હતો બચીગાઓમાં મુલામો થતા
અને મુલામોના મુરજુ ૧૦ અંતરા બનતા બે એ દીમાવેલ
અને આગાત પદા આસમાનમાં ચાગ ચાગ માર્ક
મુડી બિચા ચડતા હતા તેના મને ટોળાવ ૫૦ ઘેમ
બસ ચડતા હતા તેના બનના કપડા અને મારીમાં
થતા હતા પણ બીજા જ ફરો એ બધુ બદલ
અધુ બીજા મૂર્તિ દેખાઈ સાવ તેજદીન અને જર્મ
ગિન દેખાગેશ વાળી તેની પાછળનો જૂમપટ તદ્દન
સામડો હતો, દરિયા દૂર મથો હતો વેપારના મુકો
વેળા બન્યા હતા, ઉલોમ ન હતો, વેપાર ન હતો
મી હતી કેવળ લુટફાટ

કેરો દેરવી નાખ્યું આ બધુ એક હાલમાં એક
અર્થે અવાજ આપ્યો-અંગ્રેજ મળીતિએ

એક બીજા સીમૂર્તિ આવી સાવ મોળી અને
પિંખાઈ મથેનો આત્યા ઇગિનની આ મૂર્તિ એની
બાથમાં કેમકી બકિઓ મડી હતી તે હતી ઇગિ
નના રાજનીની મૂર્તિઓ

જમરો ફરતમ, દારૂ અને ખૂશરુ ઇગિન
અંગ્રેજ ક્રવાદવામાં પિંખાઈ નાવ છે

અને લાગુ કે મારી સામેની ઇગિનની મૂર્તિઓ
ગમ મી છે મારથી ન રહેવાય રડી પડું તે પહેલા
તો હુ જોયો સવાર પડવા આત્યા હજુ શેરીમાં
બહાર આપ્યો અને લાગુ મારે પેના ઇગિનના
પેસા પાછા આપી જ આવવા જોઈએ *

* આ રેખચિત્ર નીચેના પુસ્તકો અને લેખો
અંતરે અને હાકીરો કપર ચાલાર ૧ જે છે

Ancient Persia and Iran an Civiliza
tion by Clement Huart

Pers a by S J W Benjamin

Recent Happenings in Persia by J M
Balfour

Robinson

હિંદની ધરતી ઉપર હજારો માઈ-
લેમાં પચસથેલા રેલવેના પાઠાઓનો
ઇતિહાસ અને કદેશ તમે જાણો છો

હિંદની રેલવેઓ

એ હિંદી પ્રજાનાં મુખ અને
સમગ્ર માટે છે કે કંબળ લારત-
વર્ષના દેહ ઉપરનો એક ખરોટો છે ?

શ્રી. હુગરશી ધરમશી મુપટ

૧. રેલવેની શરૂઆત

પ્રિ દિશ પ્રગળે હિંદમાં વેપારને માટે પ્રવેશ
કર્ષે, હિંદના રાજ્યોનાં પરસ્પરનાં કુસંધ
અને ઈર્ષાં જોયાં. વેપારી પ્રજાને હિંદની જમીનનો મોઢ
લાગ્યો. રાજ્યોને પરસ્પર લડાવીને ઈર્ષટ ઈન્ડિયા કંપ-
નીએ બે બિલાડીઓના રાંટલાને ખાવાનું સહેલું કામ શરૂ
કરી દીધું. સને ૧૮૪૭માં સ્ટીમ એન્જિનની શોધ
પછી તેના ઉપયોગ થયો, એના વિકાસ થઈ વિલાસતમાં
રેલવે બાંધવાની શરૂઆત થઈ. સૈન્ય અને વેપારની
સગવડ માટે ઈર્ષટ ઈન્ડિયા કંપનીએ રેલવે બાંધવાનો
નિશ્ચય કર્યો. સને ૧૮૪૫માં નીચે મુજબ મલુ
રેલવેએ બાંધવાની યોજનાઓ પસાર થઈ.

૨. રેલવેનો વિકાસ

લોર્ડ ડેલ્હાઉસી હિંદનો ગવર્નર નિમણો. એ ખૂબ
મહત્વાકાંક્ષી પુરુષ હતો. એણે પંચમ, જર્મા અને
બીજાં ધણી દેશી રાજ્યોને ખાલસા કરી બ્રિટિશ
હિંદમાં 'જોડી દીધાં. બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના વિકાસ માટે
એને રેલવેની ધણી જરૂર જણાઈ. એટલે ઈર્ષટ ઈન્ડિયા
કંપનીના ડાયરેક્ટરોને એણે રેલવેનો વિકાસ કરવા
જલુ જ હજાણુ કર્યું. સને ૧૮૫૭ના જળવાના સમયમાં
સૈન્યની વારંદર કરવામાં રેલવેની સગવડ વગર મોટી
મુશ્કેલીઓ ભોગવવી પડી. આ સિવાય અંગ્રેજોને હિંદમાં
રાહેરો વચ્ચે અંગ્રેજ પદાર્થોના વાણિજ્યને વધારવા
ઇચ્છતા હતા. આથી રેલવેએ વધારવાની નીતિ મહલુ
કરવામાં આવી. સને ૧૮૫૬માં (બજવા પછીનાં બે
વર્ષોમાં) ૫૦૦૦ માઈલ રેલવે વધારવાનો નિર્ણય થયો
૩. રેલવે-કંપનીઓ ખાનગી સાલુસને મેરેપાય છે
અંગ્રેજોની નીતિ પોતાના દેશની મૂકીને સાચા આજે
પરોશમાં રાકવાની હતી. આથી મોટા લાગો

ગતા હતા. મૂકીનુ વ્યાજ મળતું, અંગ્રેજ અધિકારીઓને
મોટા મગારની નોઢરી મળતી. રેલવેની તૈયારીમાં
બેઈમાં કરોડો રૂપિયાનાં વજો અને સાધનો અંગ્રેજ
ધરખાના પાસેથી ખરીદાતાં હતાં. રેલવેનો વિકાસ લોક-
સામગ્રી કાપડને ચારે તરફ પહોંચતું કરતું હતું. આ
રીતે રેલવેના વિકાસથી અંગ્રેજોને અનેક ફાયદા થતા
હતા. સને ૧૮૫૬માં વિલાસતમાં જુદી જુદી કંપનીઓ
ભાળી કરી પાંચ હજાર માઈલની રેલવે બાંધવા માટે
કોન્ડ્રાક્ટો થયા. આઠ કંપનીઓને રેલવે બાંધવા માટે
મંજૂરી મળી. હિંદની રેલવેઓની આ રીતે રચાપના થઈ.

૪. કોન્ડ્રાક્ટની શરૂઆત

રેલવેની ખાનગી કંપનીએ પોતાની મૂકી રાકી
આ રેલવે બાંધવાની હતી. તે માટેની શરૂઆત ધણી
ઉઘર હતી અને અંગ્રેજોને ખાસ ખટાવે. તેની
હતી. તે નીચે પ્રમાણે:—

૧. રેલવે માટેની જમીન સરકાર મફત પૂરી પાડે.
૨. પાંચ ટકા કમાણીની હિંદી સરકાર
ખાલુધરી આપે.
૩. પાંચ ટકાથી વ્યાજ જોણું મળે તો લાગી-
દારોને હિંદી સરકાર સેટલું મુક્તાન પૂરું કરી આપે.
નફા થાય તો કંપની અને હિંદી સરકાર પાંચ ટકાનાં
નાણું બાદ કરી અરથાઅરથ વહેંચી લે.
૪. વિલાસતમાં કંપનીના લાગીદારોને વ્યાજ
પૌંડમાં આપતું. તે માટે રર રે-સને રૂપિયો દરખવામાં
આપ્યો. એ તમને સોળ પેન્સનો રૂપિયો હતો. એટલે
અંગ્રેજ લાગીદારોને હિંદિયામલુમાં મોટો લાભ આપ્યો.
૫. પચોત્ર વરસના ગાળા પછી રેલવેઓને હિંદી
સરકાર કંપનીઓ પાસેથી પેચાતી લઈ સંકે તે માટેની
સરેરા લાગીદારો માટે ઉઘર હતી.

૧ રેતરે બાધવા અને ચનાવવાનો ખર્ચો શામ
તે ઉપર હિંદી સરભની પુરતી દેખાડેખ રહે

૫ દ્વિદમાં ક પની-રેડવેતો જગી ખર્ચો

અગ્રેજને હિંદમાં કમાઈ કરવા આન્યા હતા એમણે
 રૈતને ખાવવામાં હાથ છૂટે રાખ્યો. કાગખાનાવાળા
 રૈતને-અધિકારીઓ, એન્જિનીયરો સર્વે મોટા લાલ
 મળવા લાગ્યો સૌ લાગતાવળગતાને 'ધી કેગ' ^૧
 થવા કાગણુ કે બધો ખર્ચ હિંદી કર ભગ્નારાઓને
 મધે હતો એટલે મોસાળે વિવાહ અને મા પોરસ
 તાર જેવો રચિતિ પેશ થઈ આનુ પરિણામ એ
 આ યુ કે સને ૧૮૬૬ સુધીમાં ખર્ચો વધી પડ્યો.
 ખાધ ૧૬૬૬ લાખ રૂપિયા જેટલી મોટી થઈ
 પડી આવા મોટા ખર્ચથી હિંદી સરકાર ખલુ શોકી
 જાડી એલો પોતાની મૂડીથી રેનરે ખાધવાનો
 વિચાર કર્યો

૬ દિહી સરકાર મૂળી પૂરી પાડે છે.

હિંદી સરકારે ઉપરી અંગ્રેજ સરમંત્રી સમર્થ
મેળવી રેવને આપવા માટે નાણા મેળવ્યા પણ તે
નાણાનો સફળોગ થયો નહિ. મીંગ્રેજ એટલે અધ્યક્ષ
પહેળાઈની રેવનેઓ આપવા માટે હિંદી સરકારે સરખાત
કરી. પરંતુ મૂડીનો મોટો ભાગ સિંધ-પંજાબની રેવને
અધ્યક્ષ પહેળાઈમાંથી ફરવીને રેવનેડે ગેજ એટલે
સાડા પાંચ શીની પહેળાઈમાં ફેરવી નાખવામાં વધ
સાધી ગયો એટલે હિંદી સરકારને ફરી લડાની બાબતમાં
રેવને આપવા માટે કપતીઓને સરસે જતુ પણ
આથી ઇન્ડિયન ગૌડનેન્ડ (૭) આઈ પી. રેવને
૧૮૮૨-૮૫) બચાવ ન્યાયુર રેવને (સને ૧૮૮૩-
૮૭) સંધર્ન મરાઠા રેવને (૧૮૮૨), બને આસામ
બચાવ રેવને (૧૮૮૫)ની સ્થાપના થઈ આ સર્વે
રેવનેઓની બાબતની કપતીને હિંદી સરકારે પાંચ લાકા
બચાવની બાબતની આપી સ્થાપના કરાવી હતી.

७ द्विती शैलवेना विभास

આ સમયે હિંદના દેશી ગાજ્યોને પોતાની દરમ્યાં
ફેલવેરો બાધવા માટે આમ નહીં અજાયુ વેચાર અને

દિલ્લા બચાવની નગરે આ પંચ અમલદાર હુ
 નિઠામ સરકારે પોતાના રાજ્યમા ૩૩૦ માઈલની
 રેલે બાંધવાને માટે કંપનીને ગેરંટી આપી એમ
 મીથી પ્રથમ દેશી રાજ્યેઆ એ રેલે બાંધાઈ સને
 ૧૮૭૦ સુધીના દસમામા ૪૨૫૫ માઈલની રેલે
 બાંધાઈ હતી તે પછીના દસમામા ૪૨૩૯ માઈલની
 રેલે બાંધવામા આવી આ રીતે કુલ ૧૮૪૯૪
 માઈલની રેલે દિલ્લા બાંધાઈ તે પછી રસિયાના
 બપના હાઉને લીધે કેવેગ ચમન અને બીજી સરહદી
 રેલેએ બાંધવામા આવી આ પાવંતીય રેલેએઆમાં
 એટા અર્ધ થઈ પડ્યો બોગલ બાંધવાનો અર્થો
 અત્યત ભારે લાગ્યો દિલ્લા રેલે-હતિદાસમા આ
 અર્થો એટા પ્રમાણમા થયો ઈ

રેલવે-કંપનીઓ સાથે જુદી જુદી મારતો.

૨૨ પૈ-સમા કંપનીઓને આજ આપવાનું દિવો સર
કરને આપુ સમ્યુ એટને અમુક નફામાંથી રિનેટ આપ
વાની પદતિ દાખવ મરી વગી પાછી પાચ દકતે
બદને સાકાચણ દમ બ્યાબની બાદિપરી આપવાની
નીતિતો આપવ સેવાયો કંપનીઓના મેરોની કિમત
ધણી વધી માર્ એને એક વર્ કમિંગમે કંગાબુ કે
દિવો સરકારે નાની નાની રેવને-કંપનીઓને એકમ કરી
સેવાની મોજનાને હિતેગ્ન આપુ, અને બધ સુધી
રાજ્ય મરી પોતે એમક કરી રાજવાની દાનતમ દોષ
તપ સુધી ખાવરી સાદોમે હિતેગ્ન આપુ નીક
આ પછી દિવો સરકારે સાખા રેવને અને બીજ
રેવનેઓ માટેની મરી પોતે પૂરી પાડવાની મોદવણો
કરી છે તેમ લોકનનારો અને બીજ સરથાઓને
રેવને બાવસ નાજા પૂર્ણ પાજા છે પત્રીસ વર્ષની
મુદત પૂરી થયે મોગ રેવને કંપનીઓ સાથેના કદા
કો વધારે નરમ બાવે માર્ દાખા છે

૬ ઉક્તચેત્તિ સમકાળને નરો દુર્ગી આપે છે

સને ૧૯૦૦ પહેલાં રેલવેમાથી દિંદી સરકારને
ત્રી મળે નહોતે, પણ હાથી વખતે મોટી ખેડ
દેવી પાત્રી ત્રી પણ પળતમ મોટી પાત્રીની
નહેતે જમણે અને ત્રી ધડે-અનુભવે મોટા પાક થતા
મળે, આથી વેપાર વધે. મુસાફરની મજબૂત પણ

વધી. ફળદ્રુપ પ્રદેશોમાં રેલવેઓની સાખાઓ બાંધવામાં આવી. સને ૧૯૦૦થી હિંદી સરકારને રેલવે-વહીવટમાં નફા મળવા લાગ્યો. સને ૧૯૦૪-૦૮માં દર વર્ષે અઢીથી ત્રણ કરોડ રૂપિયા નફાના મળવા લાગ્યા. સને ૧૯૦૮-૦૯માં દુકાળ અને અમેરિકાના નાણાગજારની તકલીફોને લીધે એ કરોડ રૂપિયાનું નુકસાન થયું. ત્યાર પછીનાં વર્ષોમાં ફરી નફા મળવાનું ચાલુ રહ્યું. દુકાળનાં વર્ષોમાં નફા ઘટી જતો. સુકાળમાં રેલવેઓને સારો નફો મળતો હતો. સને ૧૯૧૬-૨૦માં એ નફા વધીને એક કરોડ પાંચ ઉપર થયો. બીજા વર્ષે ૩૮ લાખ પાંચ અંક થયો.

૬. રેલવે-ટુક ટટી ગાયો

રેલવેની પેદાશ વધી મર્યાદા કરણ કે કપાસ, જુટ, ધાત્રી, અણા, અજગી, સરસી, ભોંપરીય વગેરે અનેક પાકો ભરત્યક હિંદમાં થવા લાગ્યા. પરદેશો ખાતે નિકાસ વધી ગઈ. આ બધા માલ લાવવામાં રેલવેઓને સારી કમાણી થતી હતી. સને ૧૯૨૩-૨૪માં કુલ નફો ૪૬૩૭ હજાર પાંચ અંકો થયો. ત્યારપછી રેલવેની પેદાશમાં અમુક રકમ રિઝર્વફંડમાં અને અમુક રકમ હિંદી સરકારની તિલેરીમાં અપાયા માંડી. આ વરસોમાં રેલવેની પેદાશ નીચેના કોઠામાં આપી છે એ પ્રમાણે હતી.

વરસ	સરકારી ખર્ચામાં પૌંડ	રેલવે રીઝર્વફંડમાં પૌંડ	કુલ નફો પૌંડ
૧૯૨૪-૨૫	૪૯૪૧૩૮૭	૪૬૩૫૯૮૫	૯૫૭૭૩૭૨
૧૯૨૫-૨૬	૪૧૩૫૬૪૪	૨૮૫૪૩૮	૬૯૯૦૫૮૦
૧૯૨૬-૨૭	૪૪૮૬૦૪૫	૧૧૦૮૪૩૩	૫૫૯૪૪૭૮
૧૯૨૭-૨૮	૪૭૦૭૨૩૯	૩૪૬૦૦૦૦	૮૧૬૭૨૩૯
૧૯૨૮-૨૯	૩૯૩૩૮૩૪	૧૯૩૭૮૯૫	૫૮૭૧૭૨૯
૧૯૨૯-૩૦	૪૫૮૮૯૫૦	૧૫૬૧૬૫૦	૬૧૫૦૬૦૦
૧૯૩૦-૩૧	૪૩૦૧૭૭૫	૮૧૬૨૬૨૫	
૧૯૩૧-૩૨	૪૦૨૦૧૫૦	૦	૬૯૦૦૦૦૦

૧૦. રેલવેની ગાય વચુકે છે

સને ૧૯૩૧ પછી હિંદમાં રેલવેની પેદાશ ઘણી ઘટી ગઈ. જગતમાં મોટી મંદી ફેલાઈ ગઈ. પાછી અને કાચી વસ્તુઓના ભાવો ઘણા ઘટી ગયા. હિંદનો

કુલ વેપાર ૩૫૦ કરોડ રૂપિયા ઉપરથી ઘટીને ૧૬૦ કરોડ ઉપર આગ્યો. ધાત્રી, જિંજા, કપાસ, અનાજ અને જુટના ભાવો અર્ધથી પણ ઓછા થઈ ગયા. હિંદનો નિકાસ-વેપાર ઘણો ઘટી ગયો. આની અસર રેલવેની કમાણી ઉપર થઈ. હિંદની રેલવેઓમાં નફો મળતો બધે થયો, બહારી નુકસાની આપવી પડી. કરોડો રૂપિયા બખરલ રિઝર્વ ફંડમાંથી અપાયા. સાત વરસ સુધી આવી ખરાબ હાલત ચાલી. માત્ર ગયા વરસમાં જ નફો થયો છે તે સંખ્યાથી આગળ લખ્યું છે.

૧૧. રેલવે-કંપનીઓના કોન્ટ્રાક્ટોમાં ફેરફાર

રેલવે-કંપનીઓના વિચાપતના ભાગીદારોને હિંદની રેલવે મોટી કમાણી આપતી હતી. પચીસ વર્ષે નવા કોન્ટ્રાક્ટ રાફ ચતા. પરંતુ હિંદનાં વર્તમાનપરોની ટીકાથી ડરી હિંદી સરકારે આ કોન્ટ્રાક્ટોમાં મુદત પૂરી થયે ફેરફાર કરવા માંડ્યો. પહેલાં છત્ર ઇન્ડિયા રેલવે-કંપનીના કોન્ટ્રાક્ટ પૂરો થયો. એટલે હિંદી સરકારે એ રેલવે ખરીદી લીધી. બદલામાં અમુક બાજ ખરાવતી તોડી આપવામાં આવી. છતાં અંગ્રેજ ભાગીદારોને હજુ થયું સારી પેદાશ મળવા લાગી. રેલવેની માલેક હિંદી સરકાર બની, પરંતુ રેલવેનો વહીવટ તો રેલવે-કંપનીને જ સોંપાયો, હિંદની રેલવેઓએ જૂતકાળમાં અંગ્રેજ મૂકી દારોને ખૂબ નિઠાન ગમામાં હતો ને!

૧૨. રેલવે-બોર્ડ

કંપનીઓ પોતાના એન્જિનીયરોની દેખરેખ નીચે રેલવે જાંવતી હતી. તેના ઉપર દેખરેખ રાખવા હિંદી સરકારે જાહેર બાંધકામખાતામાં રેલવે એન્જિનીયરીંગ ધ્યાંય શરૂઆતમાં રાખી હતી. સને ૧૯૦૫માં રેલવે-બોર્ડની રચના બે સભ્યો, પ્રમુખ અને સેક્રટરી સાથે થઈ. આ રેલવે-બોર્ડ હિંદના વેપારી સભ્યના વહીવટ નીચે રહી. સને ૧૯૦૮માં રેલવે-બોર્ડના પ્રમુખને વિસ્તીર્ણ સત્તા આપવામાં આવી. મોટી રેલવેના એજન્ટો રેલવે-બોર્ડમાં નિમણવા લાગ્યા. હિંદીઓને માટે આ બોર્ડમાં અવકાશ નહોતો. સને ૧૯૨૦માં રેલવે-બોર્ડમાં આર્થિક મદદગારની નિમણૂક કરવામાં આવી. પણ ફરી પાછળથી એ અધિકાર ઉપર એક હિંદી નિમણ છે.

૧૩ રેલવે-માર્ગની વૃદ્ધિ

૧૮૪૬૯ માર્ગની સીધી સરમરી વડીવટ નીચેની રેલવેનો વડીવટ એટલે કરવાનો છે તે વિષય ૧૯૪૫૧ માર્ગની રેલવેના કંપનીના વડીલમાં મેળા લાગીતા અથવા માત્ર તરીકે એટલે વડીવટની રેખાએ ગાખવાની છે નાની નાની રેલવેની આધુનિક આખા તરીકે એટલે અનેક રેલવેઓ ઉપર નિર્માણ ગાખવાની છે દિલ્લી રેલવેઓની પેલાઈ, ખર્ચ, વડીવટ, બધાંય નિમણૂકો, ખર્ચો, નીતિ, નીતિ લાઈનોની સરવે, ખર્ચ તથા કરવું રેલવેની અર્થનીતિ રચવી, વડીવટ કારકસર લાવવી, વગેરે અનેક કામો કરવાના અને રેખાએ ગાખવાની મહે છે

૧૪ રેલવેના ચીફ કમિશનર

દિલ્લી રાજ્યો રાજ-માર્ગની સત્તા છે, પછી સને ૧૯૨૦-૨૧ ની એકર્થ કમિટીની બનાવણ મુજબ ધણી ખરી સત્તા રેલવેઓના ચીફ કમિશનરના હાથમાં મેળાઈ છે રાજ-માર્ગની રેલવે એના હાથમાં માણ વડીવટની સત્તાઓ અપાઈ છે સને ૧૯૨૭માં રેલવે-માર્ગ પ્રમંશનમાં કાઢીને તેના મુખ્ય અધિકારીને નીમ્યો સને ૧૯૨૯માં મજૂરાના વધારા જતા ખાતા માટે રેલવે-માર્ગની નીતિ સમજી નિમણૂક કરવામાં આવી હમણા રાજ-માર્ગમાં ૫ લાખ રૂપિયા ૫ રૂપિયા રાજ-માર્ગ, સરકારી એક્સિસ્ટન્ટ મેટર છે તે સિવાય રેલવે-હિસાબના કટ્ટાર સેન્દલ પ્રકાશન ખાતાનો મુખ્ય અધિકારી અને ચીફ કાન્ડીડેન્ટની મેળા એક્સિસ છે બધી રેલવેઓના હિસાબની એક્સિસ એટલે તપાસણો પડે રાજ-માર્ગના રેલવે કંડે છે આ રેલવે-માર્ગના કલ્યાણમાં મેળા અધિકારી એક્સિસના હાથમાં છે

૧૫ કંપની-મેનેજમેન્ટની રેલવેઓ

રેલવે બનાવનાર નવાગુ જેવો રેલવેઓના વડીલ લાગના કારકસરની બાઈ જવાને છે પછી તેને પડે રેખાએ વગેરે બાંધતોમાં રેલવે-માર્ગના સાસન રીકાર્ડ પડે છે સને ૧૯૩૮ની સાલથી રેલવે વિષયો સબધી ઉદાપોદ અને મસનદ ચલાવના રેલવે-ચીફના બનાવવામાં આવે છે

૧૬ રાજ્ય વિરુદ્ધ કંપની-મેનેજમેન્ટ

આ સવાર વર્તમાનપત્રમાં ધણી ચર્ચા છે એક્સ પ્રમંશન કંપનીના વડીલની તરફ છે દિલ્લી પ્રમંશન સરકારી વડીલ માટે આમલ કરે છે એક્સ નોર્નું કહેવું છે કે સરકારનું કામ ચાલન કરવાનું છે વેળામાં એને ગમ નથી તેથી મોડું નું માન મી એક્સ દિલ્લી પ્રમંશનનું માનવું છે કે કંપની-વડીલ નીચે રેલવેનું એક્સપ્રેસ માણ મહે છે દિલ્લી ઉલોમને રેલવે આપવાને બદલે એક્સ ઉલોમને મોડા પાઉંડ ખગલવાની નીતિ એક્સ રેલવે-કંપનીઓની છે. માટે જે જે કંપનીની રેલવેના પ્રમંશનમાં સમય પૂરો થાય તે તે રેલવેના વડીલ દિલ્લી સરકાર સભાગી લેવો એકર્થ કમિટીએ ૧૯૨૧-૨૨ માં લાગના પ્રમંશનની બાઈ માણતે ચલાવાતા રેલવે-વડીલને નાખર્ચ કર્યો હતો, મધ્યમ ધાગસભાના સમયોએ છ આઈ પી. રેલવે અને છટ્ટ હિન્ડા રેલવેના સને ૧૯૨૪-૨૫ માં પૂરા થતા એક્સિસન્ટ પડી એ રેલવેઓ ગત્યના વડીલ નીચે ચાલે એવો દાવ દર્શો હતો આથી ઉપરી મે રેલવેઓના વડીલ દિલ્લી સરકારે ચલાવી લીધી છે સને ૧૯૨૮માં ખર્ચ-રેલવે ખજ દિલ્લી સરકારે ખરીદી લીધી છે

૧૭ હમણાંની મરદાની ગત્યનીતિ

દિલ્લી સરકારની રેલવેની રાજ્યનીતિ ઉપર સેન્ટરી એક્સ રેલવે હિન્ડા લાગના મુખ્ય નાચક છે એની હમણાંની નીતિ કંપની-વડીલ નીચે રેલવેઓને ગાખવાના વચણી છે છટ્ટ ખગલ વગેરે રેલવે-કંપનીઓના વડીલનો કંપની સાથેના એક્સિસન્ટ પૂરા થાય છે પરંતુ નવા કારો કરીને એ રેલવેના વડીલ એ જ કંપનીને રોપાશે એવું લાગે છે રેલવે-માર્ગના વડીલ ઉપર મધ્યમ ધાગસભાના વોડા લણે હાથ છે કારણ કે ખર્ચ મધ્યમ ધાગસભા પાસ કરે છે એટલે એ ધાગસભાના દિલ્લી સમજાની દખનીરી રેલવે-માર્ગને ગમતી નથી. આથી નવા મધ્યમ નીચે મોડા ફેરફાર થશે

૧૮ રેલવે-મેનેજમેન્ટ દિલ્લી સામાન્ય બજેટથી છુટું પાડવું

એકર્થ કમિટી (સને ૧૯૨૧-૨૨) એ રાજ-માર્ગને છુટું પાડવા બનાવણ કરી હતી

મધ્યમ ધારાસભાએ પણ સને ૧૯૨૪ના માર્ચ માસમાં એવી જ કલ્યાણચુનો દરમિયાન પસાર કર્યો હતો. તે મુજબ રેલવે-આતોનો સમ્યક ધારાસભામાં રેલવેનું લુહું બજેટ લખાય કરે છે. નફામાંથી મૂકી ઉપર એક ટકાની રકમ હિંદી બજારમાંથી આવવાની છે. બે ચોખ્ખા પેદાશ ત્રણ કરોડ રૂપિયા ઉપર થાય તો ત્રણ કરોડની ઉપરની વધારાની રકમનો કે બાવ રિઝર્વમાં લઈ જાયો. મધ્યમ ધારાસભાએ અને સ્ટેટ કાઉન્સિલે પોતાના ૧૨ સભ્યોની કમિટી નીમીને રેલવેની આર્થિક નીતિની ચાલુ સમીક્ષા કરાવી છે. ઉપલી આર્થિક ગોઠવણ દર ત્રણ વર્ષે બદલાવાની છે.

૧૯. પૌપ કમિટી

સને ૧૯૩૨-૩૩માં રેલવેમાં નુકસાન થતું જોઈ કલ્યાણ મિ. પૌપના અધ્યક્ષપણ નીચે એક કમિટી નીમવામાં આવી હતી. બધી રેલવેઓના વહીવટની તપાસથી માટે લુહી લુહી નાની કમિટીઓ નિમણ હતી. સને ૧૯૩૩-૩૪માં એ કમિટીએ રિપોર્ટ કર્યો તેમાં રેલવેનાં એન્જિનો, ડબ્બાઓ અને રેલવેનાં સાધનોને એક તંત્ર નીચે લાવવાની યોજના હતી, ફરેક એન્જિન અને ડબ્બા પાસેથી વધારે કામ લેવાની સૂચનાઓનો પણ તેમાં સમાવેશ થતો હતો. આખો રિપોર્ટ શાસ્ત્રીય અને રેલવે સંબંધી ગ્રીક્ષી ગ્રીક્ષી હકીકતોથી ભરપૂર છે એટલે એ 'ભૂમિ'ના વાંચકોને રસિક થશે નહિ. ખર્ચ ઘટાડવા તથા પેદાશ વધારવાની તેમાં અનેક સૂચનાઓ કરી છે.

૨૦. રેલવેનું વીજળીકરણ

જી. આર્ચ. પી. રેલવેએ કલ્યાણથી પૂના સુધી રેલવે વીજળીથી ચલાવવા માંડી છે. તે માટે તાતા કંપનીના વહીવટ નીચે ચાલતી જનવિદ્યુત-કંપની એ શક્તિ પૂરી પાડે છે બીજી રેલવેઓ પણ વિદ્યુતકરણની યોજનાઓ ધરે છે.

૨૧. રેલવે રેર-કમિટી

રેલવેની કોઈ પણ વસ્તુનું નૂર વધારે પડતું અને ઉદ્યોગને નુકસાનકર્તા છે એવી દરિયાદ આ કમિટી

પાસે થઈ શકે છે. એ બંને પસંદ સાંભળી નિર્ણય આપે છે તે સ્વીકારાય છે

૨૨. લુહી લુહી રેલવે-કંપનીઓની રેલવેની લંબાઈ

બ્રાડ ગેજ એટલે ૫૫ ફીટ પહોળાઈની રેલવે ૨૧૯૬.૧૨ માઈલો.

મીટર ગેજ એટલે ૩ ફીટ ૩૧ ઇંચ મધ્યમ પહોળાઈની ૧૭૭૬.૭૯ માઈલો.

નેરો ગેજ એટલે ૨ ફીટથી ૨૧ ફીટ સાંકડી પહોળાઈની રેલવે ૪૧૫૮.૪૮ માઈલો.

૧ આસામ-બંગાળ-રેલવે-અટામ અને આસામ વચ્ચે માઈલ ૧૩૦૬.૪૧. ખર્ચ ૨૪ કરોડ રૂપિયા અને પેદાશ ૨૬૧ લાખ રૂપિયા.

૨ બંગાળ અને તાઈલેન્ડ રેલવે, માઈલ ૨૧૧૦.૨૭, કંપનીની રેલવે છે.

૩ બંગાળ નાગપુર રેલવે-કલકત્તાથી નાગપુર સુધી. માઈલ ૩૩૬૨.૨૮ કંપની-વહીવટ નીચે છે. તેમાં મૂકી ૭૮ કરોડ ખર્ચાઈ છે. પેદાશ ૨૧૧ કરોડ રૂપિયા.

૪ બોમ્બે બરોડા (બી. બી. સી. આર્ચ. રેલવે) મુંબઈથી વીરમગામ અને રાજપુતાના વચ્ચે છે. માઈલ ૩૬૬૧.૩૦. કુલ મૂકી ૭૩૧૧ કરોડની છે. પેદાશ ખાંચ કરોડ રૂપિયાની છે. કંપનીનો વહીવટ છે.

૫ ઈસ્ટર્ન બંગાળ રેલવે-કલકત્તાથી દાર્જિલિંગ. માઈલ ૨૦૦૬.૫૫. મૂકી ૫૧૧ કરોડ રૂપિયા. પેદાશ ૭૯ લાખ. સરકારી વહીવટ છે.

૬ ઈસ્ટ ઈન્ડિયા રેલવે-કલકત્તાથી દિલ્હી. માઈલ ૪૩૬૨.૨૩, મૂકી ખર્ચ ૧૧ અબજ, પેદાશ ૬૧૧ કરોડ રૂપિયા. સરકારી વહીવટ છે.

૭ જી. આર્ચ. પી. રેલવે-મુંબઈથી નાગપુર દિલ્હી વચ્ચે. માઈલ ૨૭૨૭.૧૬, મૂકી ખર્ચ ૩૧. સમગ્ર અબજ, પેદાશ ૩૧ કરોડ રૂપિયા. સરકારી વહીવટ છે.

૮ મદ્રાસ એન્ડ સુથર્ન મરાઠા રેલવે-પૂના બેંગલોર વચ્ચે. પ્રેક્ષમાં છે. માઈલ ૩૨૨૮.૫૩ છે.

ખર્ચની મૂલી પગ કરોડ રૂપિયા લાગ્યા છે પેદાશ ૨૧ કરોડની છે સગમરી વહીવટ નીચે છે

૯ નોર્થ વેસ્ટર્ન સ્ટેટ રેલવે-સગમરી વહીવટ નીચે છે કરાચીથી લાહોર અને સરહદ પ્રાંતમાં ભવ છે માર્ચલેજ ૧૯૪૪-૬૦ છે ૧૧૨ કરોડ રૂપિયા ખર્ચ થયો છે પેદાશ ૨૪૩૧ કરોડ છે

૧૦ સાઉથ ઇન્ડિયન રેલવે કંપનીના વહીવટ નીચે છે મદ્રાસથી ટ્યુટિકોરીન સુધીના પ્રદેશમાં છે માર્ચલેજ ૨૫૩ ૨૧૮ છે મૂલી ૪૩૩૧ કરોડ ખર્ચાઈ છે પેદાશ ૧૮૪ લાખની છે

૧૧ દેશી રાજધાની રેલવે પૂર્વ માખની ૭૩૦ ૩૭ માર્ચલે, મીટર માખની ૪૫૭ ૫૧ માર્ચલેની સાક્ષ માખની રેલવે ૧૬૨ માર્ચલેની છે

૧૨ સરહદની અને મિલિટરી ઉત્તરનાથી બાપેની રેલવેઓમાં હિંદી સરખારને ૬૨ વરસે બે કરોડ રૂપિયાની ખોટ ભવ છે

૧૩ લોકન બોર્ડ અને ખાતરી કંપનીઓ દ્વારા અનેક નાની નાની રેલવેઓ બાકવામાં આવી છે તે સિવાય પાર્ટીક્યુલર પબ્લિક નાની નાની રેલવેઓ છે તે સૌ ઉપર રેલવે-બોર્ડની દેખરેખ રહે છે

૨૩ રેલવે સમઘી કેટલીક અગત્યની ખમરો રેલવેને ૬૨ વરસે ૬૭ લાખ ટન કોનસાની જરૂર પડે છે તેમાંથી ૩૦ લાખ ટન રેલવેઓ પોતાની માલેકીની ખાણોમાંથી કાઢે છે બાકીના ૩૭ લાખ ટન કોલસા હિંદી જુહી જુહી ખાણોમાંથી ખરીદ કરે છે હિંદી રેલવેઓમાં સને ૧૯૩૫-૩૬ માં કુલ ૭૧૨૩૬૪ પગારદાર નોકરો છે તેમાં એન્જીન ડ્રાઇવર એન્જીન, મીક એન્જીન અને મીક મેન્ટેનર મીક ઇન્ડોલરો એવા એવા ઉચ્ચ હોદ્દાઓ ઉપર માત્ર બ્રિટિશરોને નીમવામાં આવ્યા છે મુસ્લમાનો માટે ૨૫ ટકા અને એન્જીન-ઇન્ડિયનો માટે આડ ટકા ભગાઓ રાખવામાં આવી છે રેલવેઓના અગ્રમોતમાં સને ૧૯૩૫-૩૬ માં કુલ ૩૧૦૯ મજૂરો અને કુલ ૧૦૨૫૨ ઈર્ષ પામ્યા હતા કવેશના મોટા ધરતીકંપમાં

૯૭૪ રેલવેના નોકરો અને સબધીઓ નાશ પામ્યા હતા ૮૧૩ ઈર્ષ પામ્યા હતા

૨૪ લોકલ એકવાઝિરી કમિટીઓ

હિંદી સૌ મોટી રેલવેઓ પોતપોતાના પ્રદેશોમાં સનાહકાન્ક કમિટીઓ નીમી છે જાહેર પ્રમુખને તકલીફ પડે છે તેની ફરિયાદો અને રેલવેમાં સુધારા વધારાની સુચનાઓ આ કમિટી કરે છે રેલવે-એન્જીનના પ્રમુખપણા નીચે આ કમિટીઓ વગરના એક બે વખત મળે છે તેમાં આવી દુખાઓ ચર્ચા છે

૨૫ રેલવેની લબાઈ તથા મૂલી

સને ૧૯૨૪-૨૫ માં હિંદી રેલવેના કુલ માર્ચલે ૨૭૦૦૨ હતા સને ૧૯૩૫ ૩૬ માં રેલવેની લબાઈ વધીને ૩૬૩૧૦ માર્ચલેની ચર્ફ દેશી રાજધાની રેલવેની લબાઈના આમાં સમાવેશ નથી સને ૧૯૩૭-૩૮માં બર્મા-રેલવે છૂટી પાડીને હિંદી રેલવેમાં અગ્ર દિશા બર્મા કાબલ કરવામાં આવી આખા હિંદી રેલવે ધરીને ૩૩૮૭૮ માર્ચલે ચર્ફ એના ઉપર મૂલીના રૂપિયા ૭૭૮ કરોડ ગેઝવા હતા, તેમાં બર્મા-રેલવેના રૂપિયા ૨૫ કરોડ બરખાને ખાતે લખાયા બાકી મૂલી રૂપિયા ૭૫૪ કરોડ રેલવે ખાતે રોમમાં સને ૧૯૨૪-૨૫ માં માત્ર રૂપિયા ૬૩૪ ૮૩ કરોડની મૂલી હતી ૫૨૭ દશ વરસમાં મૂલી ખાતે ૧૫૦ કરોડ રૂપિયાનો વધારો થયો છે જેના પાંચ વર્ષોમાં એટલે સને ૧૯૩૫ પછી રેલવેના માર્ચલે જાણવા નોચ વધ્યા નથી

૨૬ અબર વેધારીખાતુ

હિંદી રેલવે એ સખર વેધારીખાતુ છે હિંદ આખાની બજેટ નેચુ મોટુ એ ખાતુ છે એની પેદાશ ૬૨ વરસે લગભગ ૧૦૦ કરોડ રૂપિયા છે ૬૨ વરસે ૧૦ થી ૧૫ કરોડ રૂપિયા કેપીટલ ખર્ચ ખાતે ભવ છે એના માર્ચલે ૩૪૦૦૦ નેટના છે એની મૂલી રૂપિયા ૭૫૦ કરોડની છે એમાં હજારો નોકરોને પોષવામાં આવે છે આ રીતે હિંદી રેલવે જગતમાં મોગમાં મોગી સરસ છે અને તેનો વહીવટ રેલવે-બોર્ડ કરે છે

રેલવે-ઓડના વહીવટની નીતિમાં હિંદી મતોને માટે અવકાશ નથી. હવે નવા સુધારા નીચે રેલવે-ઓથોરિટીના હાથમાં હિંદી રેલવેઓનો વહીવટ આવશે. આ રેલવે-ઓથોરિટીને પણ હિંદી ધારાસભાના કાબૂથી અલગ રાખીને અંગ્રેજ-વહીવટની મુદ્રા એના ઉપર છોડવામાં આવી છે. લાવિંચમાં રેલવે-વહીવટની નીતિ હિંદીઓના કાબૂથી સ્વતંત્ર રાખવાનો પ્રયત્ન કરાયો છે.

૨૭. ત્રણ પ્રકારના આંકડા

રેલવે-બજેટ મધ્યસ્થ ધારાસભા પાસે રજૂ કરવામાં આવે છે તેમાં ત્રણ પ્રકારના આંકડા દાખલ કરેલા હોય છે. એક તો ગત વરસની-કોષ્ટક અને ખર્ચના ઉક્ત આંકડા જે પરેખર અપાયા લેવાયા હોય તે બતાવવામાં આવે છે. તે સિવાય માત્ર વરસના બજેટના આંકડા જે ગયા વર્સે અડસટ્ટાવા હોય તે ફરી તપાસી ચોકસી કરી અનુલભ્ય ઘટ્ટ, સુધારોને મૂક્યા હોય છે. ત્રીજા આંકડા આવતા વર્ષના માટે અડસટ્ટી મૂક્યા હોય છે. આ રીતે દરેક બજેટમાં ત્રણ જાતના આંકડા મૂકવામાં આવે છે.

૨૮. બજેટ

આ રીતે સને ૧૯૩૭ ના ફેબ્રુઆરીના બજેટનો કુલ અડસટ્ટો રૂ. ૯૦૭ કરોડનો મુકાયો હતો, તેમાં ખર્ચના રૂ. ૬૧૦૪૪ કરોડ અડસટ્ટાવા હતા અને ચોખ્ખો રેલવેની પેદાશ રૂ. ૨૯૦૬૧ કરોડ ગણવામાં આવી હતી. આમાંથી ૭૪૦ કરોડ રૂપિયાની મૂડી માટે રૂ. ૨૯૭૩૬ કરોડ બ્યાબના લેવાયા હતા. બાકી વધારો પંદર લાખનો ગણાયો હતો. સને ૧૯૩૮ના ફેબ્રુઆરી માસમાં આંકડા સુધારોને રજૂ કરવામાં આવ્યા હતા. આ પ્રમાણે પેદાશ રૂ. ૯૪૦૨૫ લાખ એટલે સામાન્ય કરોડ રૂપિયા વધારે આંકડામાં આવી.

રેલવેની પેદાશમાં આ સુધારો થતો દેખાયો. ખર્ચના અડસટ્ટો સુધારેલા આંકડા મુજબ ૬૨૦૧૧ કરોડ રૂપિયા એટલે એટલે રૂ. ૭૫ લાખ એટલે વધારે ગણાયો હતો. એટલે રેલવેના ખર્ચ માટે પેદાશ રૂ. ૬૨૦૧૧ની અડસટ્ટાઈ હતી. આમાંથી બ્યાબના રૂપિયા ૨૯૨૨૪ કરોડ બ્યાબ કરતાં બાકી ચોખ્ખો નફો રૂ. ૨૦૮૭

કરોડ દેખાડવામાં આવ્યો હતો. હવે ફેબ્રુઆરી તા. ૧૩ ના છેલ્લા આંકડાઓ રજૂ કરવામાં આવ્યા, તેમાં પેદાશ સુધારેલા આંકડા પ્રમાણે લગભગ ૭૫ લાખ વધીને રૂ. ૯૫૧૧ કરોડ એટલી થઈ છે. ખર્ચ પણ સુધારેલા આંકડાથી ૭૫ લાખ વધીને રૂ. ૬૨૦૮૪ કરોડ થયું છે. ખર્ચ વધવાનું મુખ્ય કારણ કાલસા અને ભોક્ષના લાગે વધી ગયા હતા તેને લીધે હતું. બાકી બ્યાબ માટે ચોખ્ખો નફો રૂ. ૨૦૭૬ કરોડ એટલે થયો છે. એ ૨૬મ મધ્યસ્થ સરકારને રિવાજ પ્રમાણે આપે દેવાની છે.

૨૯. નુકસાનીનાં વર્ષોના આંકડા

પરંતુ સને ૧૯૩૦-૩૧ થી વસ્તુચિતિ ગણતરી જગતની મહા મંદી આવી. સૌથી મોટું નુકસાન રેલવેની પેદાશમાં આવ્યું. એ વરસમાં રૂ. ૫૯૧ કરોડની નુકસાની થઈ. બીજું વરસ એથી પણ ખરાબ ગયું. નુકસાની વધીને રૂ. ૯૨૦ કરોડ થઈ. સને ૧૯૨૫-૨૬માં ત્રીજા વર્ષના મુસાફરોની આવક રૂ. ૩૨.૧૭ કરોડની હતી તે સને ૧૯૨૯-૩૦માં રૂ. ૩૧.૮૧ કરોડ થઈ અને સને ૧૯૩૦-૩૧ માં ઘટીને રૂ. ૨૭.૮૨ કરોડની થઈ. માલના વૃત્તી પેદાશ સને ૧૯૨૮-૨૯ માં રૂ. ૬૭.૭૮ કરોડની હતી. પણ સને ૧૯૩૦-૩૧ માં ઘટીને રૂ. ૬૦.૬૯ કરોડની થઈ. આથી મધ્યસ્થ હિંદી સરકારને કંઈ ફાળો આપી શકાયો નહિ. ધસારા-ફંડમાં અગાઉ ખુબ મોટી રકમો લઈ જવામાં આવી હતી. એ ફંડમાંથી ૨૩૦ કરોડ ખર્ચ લેવામાં આવ્યા હતા. તે ઉપરાંત, હિંદી સરકારના ફાળાની મોટી રકમ ભરપાઈ થઈ ચૂકી નહોતી.

૩૦. નવી સમજૂતી

જે વરસ ઉપર મધ્યસ્થ સરકાર સાથે નવી સમજૂતી કરવામાં આવી તે પ્રમાણે હિંદી સરકારને આપવાના ફાળાનાં અડી ગયેલાં નાણાં પાછાં આપવાની જરૂર રહી નહિ, તે મંત્રી વાળવામાં આવ્યાં હતાં. પરંતુ જે ચોખ્ખો નફો ચાલ તે ધસારા-ફંડને ખાતે સ્વાભાવિક રીતે ઘટી જવાની ધારણા હતી. કારણ કે ધસારા-ફંડમાંથી ત્રીસ કરોડ રૂપિયા

નેટલે ઉપયોગ થયો હતો આથી આટલા નાણા કાયદેસર ગીતે એ ફાંડે પહોંચતા કરવા જોઈએ. પણ હિંદી સરકારે પોતાનું લેણું માડી વાળ્યું અને તેના બદલે એવો કરાર કર્યો છે કે જે ચોખ્ખો નફો થાય તે ધસારા-ફંડ ખાતે ન લઈ જતા હિંદી સરકારને સોંપવો છે. જાણ ત્રણ વર્ષો થયા આ રીતે બે કરોડ રૂપિયા વાર્ષિક હિંદી સરકારના ખર્ચનામા લેવાતા આવે છે આ ગોઠવણ સને ૧૯૩૯-૪૦ સુધી છે પણ નવી ગોઠવણ થવાની છે.

૩૧ મંદી

હમણા રેલવે વધુ કમાતી નથી. હજી હિંદીમાં મંદીની અસર દૂર થઈ નથી અનાજ કપાસ વિગેરેના ભાવોમાં જોઈતો સુધારો થયો નથી દર વરસે હિંદીમાં ફાલ લાખ ટન ધઉ પરદેશ ચડતા હતા તે પણ લગભગ બધું થઈ ગયા છે હિંદો આયાત-નિકાસ, વેપાર એક રૂપિયામાંથી ધટીને ૧૦ આનાથી ઉઠાતા સુધી રહ્યો છે. આ ઉપરાંત રેલવેની સામે મોટરજોની પણ મોટી હરીફાઈ થઈ પડી છે મોટરજોની હરીફાઈથી રેલવેને દર વરસે ચાર કરોડ રૂપિયાની ખાધ પડે છે આથી રેલવેની કમાણી ધટી છે ત્રીજા કક્ષાસના ઉતારાઓની પેદાશ સને ૧૯૨૫-૨૬ માં ૩૨ કરોડ રૂપિયાની હતી હમણા ૨૪૫ કરોડ રૂપિયાની ગણાય છે પેમેન્ટોની પેદાશમાં ચાક કરોડ રૂપિયાનું જાનકુ પડ્યું છે માલના તુરની આવકમાં પણ ત્રણથી ચાર કરોડ ઘટાડો થયો છે, આ રીતે રેલવેની આવક માં સુધારો થયો નથી.

૩૨ મોડરીઓ

રેલવેનું ખર્ચ તો ઘટતું નથી ૭૫ ટકા હિંદીઓને રાખવાનું સરકારે સ્વીકાર્યું છે તેમાં ૨૫ ટકા મુસલમાનોને અને ૮ ટકા એંગ્લો ઇન્ડિયનો માટે અનામત રાખવામાં આવ્યા છે જિંમી જાણ્યો હિંદીઓ ધણા થોડા છે એજન્ટ તરીકે કોઈ હિંદીને નીમવામાં આવ્યો નથી રેલવે બોર્ડમાં પણ ખૂબ યુગોપિયનો અને એક હિંદી છે આથી રેલવેના પચાસના ખર્ચ ધણા વધ્યા છે એમાં ધણી કરકસરને અવગણ છે, છતાં મોટા પચાસના યુગોપિયનો નિમણવણ પચાસમાં

ઘટાડો થાય તેમ નથી ખીજી તરફ કાલસા અને લોહ-પેલાદના ભાવો વધ્યા છે, એટલે અલાભિક રીતે આ ખાતાનો ખર્ચો પણ વધ્યો છે તેમાં ઘટાડો માત્ર જિંમી મોડરીઓ હિંદીમાં કરવાથી જની થકે તેમ છે પણ તેવી સરકારી ગતિનીતિ નથી. મધ્યમ ધારા સભામાં ૮ વર્ષે જિંમી મોડરીઓ હિંદીમાં કરવાની જોરથી ખૂબ જોડે છે, પણ હિંદી સરકાર તે માટે બેદરકાર છે.

૩૩ રેલવેની સ્થિતિ સુધારવાનાં કારણો

હિંદી સરકારની રેલવેની પેદાશ વધી નથી ખર્ચ વધ્યું છે ત્યારે છેલ્લા ત્રણ વરસમાં લગભગ ૭૬ કરોડ રૂપિયા હિંદી સરકારને કપાથી અપાયા. આ પ્રજા સ્વાભાવિક રીતે ઘરો હિંદી રેલવેઓની નાણાં સમ્બંધી સ્થિતિ સુધારવાના મુખ્ય ત્રણ કારણો છે તે નીચે મુજબ છે.

૧ હિંદી સરકારને ધસારા માટે એકાદ નાણાની જરૂર પડે છે સને ૧૯૩૪-૩૫માં ૩ ૧૩ ૭૨ કરોડની જરૂર પડી હતી સને ૧૯૩૯-૪૦માં ૩ ૧૨ ૪૫ કરોડની જરૂર પડી એટલે ધસારામાં ૧૧ કરોડનો ફાલો થયો છે.

૨ હિંદી સરકારે બાળના ભાવો ધરાવ્યા છે છેલ્લા ત્રણ વર્ષો થયા ધટતા બાળનો લાભ રેલવેઓને મળે છે સને ૧૯૩૦-૩૧માં બાળ ૩૩ કરોડ રૂપિયા જરૂર પડતું હતું પરંતુ સને ૧૯૩૯-૪૦ માં માત્ર ૨૮ કરોડ જરૂર પડ્યો આ રીતે બાળના ખાચ કરોડ રૂપિયાનો ફાલો થયો છે.

૩ ધસારા-ફંડના બાળનો વધારો રેલવેને મળે છે ધસારા-ફંડમાંથી ત્રીસ કરોડ રૂપિયા લીધા છતાં તે ફંડ મોકુ છે ખરચ કરતા તેમાં આવક વધી છે, આથી સને ૧૯૩૭-૩૮માં બાળના ૩ ૮૦ લાખ મળ્યા હતા સને ૧૯૩૯-૪૦માં સવા લાખ રૂપિયા મળ્યો.

૩૪ નવી જરૂરિયાત.

સને ૧૯૨૯-૪૦ ની સાલમાં નવી મૂડી વાપરવા માટે ૧૩૧ કરોડ રૂપિયા બજેટમાં દર્શાવ્યા છે પણ

ખરેખરી રીતે તો આ વરસમાં માત્ર ૧૧ કરોડ જ વાપરવા નોંધશે. હવે કેપીટલ ખર્ચમાં ત્રણ વિભાગ છે. નવી લાઈનો બાંધવી અને નવાં બાંધકામો કરવાં તથા કંપનીઓ પાસેથી સુદૃઢ પૂરી થયે જૂની રેલવેઓ ખરીદ કરી લેવી. આમાં જે જૂની લાઈનોમાં રીપેર એટલે મરામતનો ખર્ચ થાય, તે ધસારા-ફંડમાંથી અપાય છે. ન્યારે નવી લાઈન બાંધવી કે કંપની પાસેથી ખરીદી લેવી તેનાં નાણાંનો હિંદી સરકાર નોંધવાઈ કરી આપે છે. ધસારા-ફંડમાં દર વરસે નિયત કેટલી રકમો ઉમેરાય છે. તેમજ મરામત-ખર્ચના રૂપિયા જીપડે છે. આ ખાતામાં ખર્ચ કરતાં આવક વધારે રહે છે. એટલે એ ખાતું હમેશાં ધુણ રહેતું આવ્યું છે.

૩૫. હિંદી સરકારની સાંકડી નીતિ

એ રીતે મૂકી ખાતે રૂ. ૧૧ કરોડ વરસ દરમિયાન જીપડશે. આમાં રૂ. ૬૧ કરોડ ધસારા-ફંડમાંથી ઉપડશે. આમાં પણ સરકારને દોઢિયું પણ દેવાતું નથી. કારણ કે ધસારા-ફંડ ખાતે એ વરસે રૂ. ૧૨-૫૮ કરોડ ઉમેરાશે ન્યારે તેમાંથી માત્ર રૂ. ૬-૨૭ કરોડ મરામત માટે લેવાના છે. હવે હિંદી સરકાર રેલવેના શરૂ છે, એટલે એ વધારાની મૂકી ખાતેની રૂ. ૪૫૫ કરોડની રકમ પણ તે વધારામાંથી આપશે છતાં દોઢ કરોડ રૂપિયા ખીજ વધશે. હિંદી સરકાર હિંદમાં જ રેલવે માટે એન્જિનો બનાવે એવી ઘણી

વસ્તો થઈ હિંદી ધારાસભાના સભ્યોની એકધારી માગણી છે. છતાં એથી ઈંગ્લાંડના કામદારોને કામ ન મળે એવી રીકાયાઈ હિંદી સરકાર તે સ્વીકારતી નથી. આ વરસે આ રેલવેના કેટલાક પાટા પણ હિંદ બહારથી ખરીદ કરવામાં આવ્યા છે તે પણ દિલ્હીની-લરેલું છે. કેટલીક રેલવે માત્ર લશ્કરી દૃષ્ટિથી બાંધવામાં આવી છે. તે જિપર દર વરસે એ કરોડ રૂપિયા ખોટ ભળે છે. આ ખોટ સુંટાયેલા સભ્યો લશ્કરી ખાતે લાઈ જવા કહે છે, પણ સાંભળે છે કાણ ?

૩૬. મોટરખસોની હરીફાઈ

મોટરખસો સાથેની રેલવેની હરીફાઈ ખૂબ તીવ્ર થઈ પડી છે. રેલવેઓ ખસો જેટલા તુરના ભાવો ઘટાડતી નથી કારણકે તે ભાવો એને પરવડતા નથી. ખસોમાંથી પણ હિંદી સરકારને જકાતની અને રસ્તાના લાડાની મોટી પેદાશ મળે છે એટલે હવે કેટલીક રેલવે-કંપનીઓને ખસો રાખવાની છૂટ અપાઈ છે, છતાં આ સવાલ અનિર્ણીત રહ્યો છે.

પેદાશ ઘટવાથી રેલવે-સત્તાવાળાઓ નિદામાંથી બચ્યા છે. આથી માલની દ્રેનોને ઝડપથી ચલાવવી, અમુક ઓફસ હેઠાણોમાંનું તુર ઘટાડવું, રસ્તામાં દ્રેનો વિશેષ ન રોકાય તેની ચોકી રાખવી વિગેરે સુધારા કરવામાં ગયા છે પરંતુ નવા વરસ માટે નબળા સંયોગો લાગે છે.

મારી બેવફૂરી, ચાલાકી કે લાચારી ?

શ્રી. સોપાન

ભા. ગીદારોને છૂટા કર્યો હતો તો મને ત્રણ જ દિવસ થયા છે. ધધી લાપખા લેતી વખતે ને અધમર દેખાતો હતો તે હજી એટલો જ ગાઢ છે લવિષ્ય કેવું જરો તે કશું હું જાણતો નથી. માગધી આ સાનુ થયું છે કે નહીં તેનું પણ જ્ઞાન નથી, પણ એક જ્ઞાન મને ત્યારે પણ હતું અને અત્યારે પણ છે કે ને થયું છે તે સિવાય ખીલું કાઢી જ થઈ શકે એમ નહોતું ને થયું તે ગમે તેનું અનિષ્ટતા હોય, ને થયું તે બને મારી ચિંતાઓને દૂર કરવાને બદલે વધારનાર હોય. પણ એ સિવાય ખીલું કશું શક્ય જ ન હોય ત્યાં થાય શું ?

મથાસકર એમ માને છે કે હું મહા હુશ્યો છું એ આ દુકાનમાં અત્ય-ગત્યનો નફો દીધો છે એમણે મારા જાગીદારોને એ હકમેની રૂક્યા છે એ એમ પણ માને છે કે મને મરીનાઈ શતા આવડે છે એવે માગ જાગીદારોને રક્ષાના જતા એમની દયા પણ હું પામી શક્યો છું શી રીતે આ મથાસકરને મારા દિનના બેઠા થા જતાનું ? મથાસકર માને છે તેનું તો મને બહુ આશ્ચર્ય નથી થતું કારણ કે મથાસકરને તો એક વખતે તે સો રૂપિયા ઉધાર લેવા આ યો હતો ત્યારે મેં પાછો કાઢેલો તે દિવસે મારી પાસે સો રૂપિયા હતા જ નહિ જતા એને એમ લાગ્યું હતું કે હું મોટે જ ચીકાબોલો માણસ છું ત્યાં ખરે વખતે છાસાઈ શકું એવો નથી એટલે મથાસકર તો માગ વિષે આમ માને જ પણ મથાસકર સિવાય બના મારી ગિયતિ નહિ જાણનારા લોકો પણ એમ માને કે મારા જાગીદારોને છૂટા કરવામાં મેં ભારે ચાનાફી વાપરી છે તે મોટો લાભ ખાટી લીધો છે, તો શું મારે આશ્ચર્ય પામવું ? એમ ન માનું કે દુનિયા તો એમ જ ચાને ? આ અનુભવ પછી મેં તો મનમાં માઠ વાળી છે કે જો કોઈ માણસથી સારું

કામ થાય તો તે 'ચર્ધ જાન છે' અથવા તો એને કરવું 'પડે છે' એમ જ માનવું સ્વેચ્છાએ તો ભાગ્યે જ કોઈ સારું કામ કરે.

પણ અત્યની વાત તો એ છે કે માગ કરતાં તમામ માણસો, હા, એક માણ જા સિવાય, એમ માને છે કે માગ જાગીદારોએ સાપતી માગા જેવી આ દુકાન માગ મગામાં પહેરાવી દીધી છે હું તદ્દન જોબો છું એમ એ લોકોનું માનવું છે એમની માન્યતા પ્રમાણે માગ જાગીદારો પહેલાં પ્રથમ દિવસથી જ ઉઠાડી આપે અને સાખત હોયે મમ કપાસ માણસો છે અને હું વિધાસના આધારો રહેનારો અને પોતા દિનનો માણસ છું આજ સવારે જ માગ આજ એ મને કહ્યું કે, 'આ રીતે કોઈ દિવસ ભોટ માગવાનો વખત ન આવે તો મને મહેતો હું ચાર વરસ થયા તને કદુ છું કે આ જમાનો બહુ વિધાસ મૂકવા જેવો નથી, પણ મારી વાત તને મળે કિતરતી નથી' વહ અને અશક્ત આપાને દુખ ન થાય એ માટે હું ધીમેથી મારી ગિયતિ એમને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરું છું, જગત મારામાં મુદ્દન જુદી નહોતી અને લગીજ પણ રાક્ષિ નહોતી તે દિવસથી પોતાની જુદી અને સક્રિય અનુસાર મને ઉઠેનાર પિતાથી મારી આ વાત માની શકાતી નથી હું એમનાથી પણ સમજું છું કે સમજી શકું એ વાત તેઓ કદી સ્વીકારવા જ તૈયાર નથી હું જાણું છું કે મારા આપાએ એમની સાઠ વરસની ઉંમરમાં આ જગતનાં બધાંકારનાં જેટલા અનુભવો નથી લીધા તેટલા મેં ત્રીસ વરસની ઉંમરમાં લઈ લીધા છે, પણ તેઓ એ માને જ શી રીતે ? એમણે તો મારા જન્મના પહેલાં દિવસથી જ અમારી વચ્ચે ઉંમરનું જે અંતર રહ્યું છે તે જુદી-સક્રિય પણ છે એમ માન્યા કર્યું છે.

પણ આટલેથી વાત પૂરી નથી થતી. મારા પિતા તો મને બેવફૂર માને. પણ મારા પ્રત્યે સહા

તુચ્છતા ધરાવનાર જે જે સગાંવહાવાંઓ છે તે પણ એમ માને છે કે આ દુકાન લેવામાં હું ફસાઈ પડ્યો છું. હું ખરાબર પૃથક્કરણ કરું છું તો ભોઈ શકું છું કે સગાંઓ અને વહાણાંઓ મારું આ પગલાંને બેવડીશરૂં ગણે છે અને અત્યવશ્યો અને અમિત્રો એને ચાલાકીશરૂં ગણે છે. ત્યારે મારા પોતાનું અંતર આમાંનું એક પણ વિશેષણ સ્વીકારવા માટે તૈયાર નથી. હું તો ત્યારે ત્યારે વિચાર કરું છું ત્યારે ત્યારે મને લાગે છે કે દુકાન રાખ્યા સિવાય મારી પાને કોઈ રસ્તો જ નહોતો.

મેં પહેલાં જ જાણ્યું કે દુકાન રાખવામાં લાભ છે એમ હું ભોઈ શકતો નથી. ગેરલાભ છે એવી પણ મને ખાતરી નથી એમાં જે કોઈ હોય તે કલે હોય. હું આજે જે દુનિયામાં જોતો છું તે દુનિયામાં એ વિના માથે એવું નથી એ વાત નિર્વિવાદ છે. મારી આ 'દુનિયા'થી છે તે હું તમને સમજાવુ.

પ્રાંચ બહેનો અને જે નાના લાઈઓને હું મોટા લાઈ છું. મારા અપરિણીત રહી ગયેલા કાકા અને નાનપણમાં જ વિધવા અનેકાં મારા હોઈ મારી સાથે રહે છે. આજથી દસ વરસ પહેલાં હું પરચો છું એટલે મારી લાયકાત હોય કે ન હોય છતાં હું તથા બાળકોને પિતા બની ગયો છું. મારાં પત્નીને છેલ્લા ચારેક માસથી દમનો બાધી લાગુ પડ્યો છે.

આ મારા ધરની રીતિ છે. જે બે નાના લાઈઓ છે તેમાં એક તો પંદર વરસનો છે, જેને હું કરજ કરીને પણ લણાવી રહી છું-એ આજ્ઞા સાથે કે જે લણીગણીને મારા કુટુંબને આ ગરીબીની ખાઈમાંથી ઉપર લાવશે. જો કે મને હમેશા ધીક તો રહે જ છે કે કાં તો એ લાઈ અનેક શિક્ષિત બેકારોના જેવા બેકાર રહી જશે ને કાં તો આ નવા જગનાના પવનમાં ધમ્મિત લગ્ન કરીને પોતાની પત્ની સાથે અમારાથી જુદો યદને રહેશે. એને લાગશે કે 'મારા કુટુંબે પોટી કાઢ્યો અને મૂર્ખાઈને વચાઈ કરાવ્યો બોલે કરશે છે. એ બોલે ઉપાગ્રાન કામ મારું નથી મારે મારો ને મારી પત્નીનો વિકાસ સાધવો હોય તો કુટુંબથી દૂર રહેવું જોઈએ.' આવો દુષ્ટ વિચાર

મારા જ નાના લાઈ માટે, અને તે પણ ત્યારે હું તેને મહામુશીબતે લણાવી રહી છું ત્યારે, મને કેમ આવ્યો એવો તમને પ્રશ્ન થશે. એવો વિચાર આવવાનું એક કારણ તો એ કે હું મારી આજીવનની નવી દુનિયામાં પોતાના ઉત્કર્ષ સાધતા અને પોતાના કુટુંબને રક્ષણપતા અનેક જીવાનોને દરરોજ ભોઈ છું, અને બીજું કારણ એ કે જે દિવસ પહેલાં જ એક નજીકના મિત્રે મને કહેલું કે, 'તારી પત્ની તો દમમાં સપડાઈ છે ને થોડા દિવસમાં તું પણ સપડાશે. જો મુખપદ જીવવું હોય તો આ કુટુંબધર્મની ઘેલછા તણ દે.' એ મિત્રો મેં કશો જવાબ નહોતો આપ્યો, પણ એનો અર્થ એ નથી કે મારી પાસે કોઈ જવાબ હતો જ નહિ મારા મનમાં પૂર્ણ મંથનને અંતે પ્રયત્નો જવાબ તૈયાર જ હતો કે, 'લાઈ, તારી પેટે હું મને ને મારા કુટુંબને જીવંત માનતો નથી મારી પત્ની મારી ને મારાં માખાપ કે નાનાં લાઈબહેન મારાં નહિ એ તરવતાન હું હજી શીખ્યો નથી.' પણ મારા મિત્રને એ વાત કહેવાથી ક્યાં આમળ વધારવા ઉપરાંત કરું દુખ આવે એમ નહોતું, એટલે મેં હસીને એવી વાત સાંભળી લીધી હતી. પણ ત્યારે જ નવા જગનામાં જીહરતા મારા નાના લાઈ વિષે મને બીક લાગેલી.

જે બીજને લાઈ છે તે તો ચોવીસ વરસનો છે. એને લણાવવા માટે મેં ધણી મહેનત લીધેલી પણ એ લણ્યો જ નહિ આ દુકાનનો માર્ગદો એના માટે અને મારા કાકા માટે જ મેં જીલો રાખ્યો છે એમ કહું તો અતિશયોક્તિભરેલું નથી. એ લાઈને અને એ કાકાને બીજે સારે રથે નોકરીએ રખાવવાના મેં કંઈ જોછા પ્રયત્નો નથી કર્યા, પરંતુ અમારા નસીબની વાત કહો કે એમની અણઆવડતની વાત કહો પણ એ બન્નેને કયાંય નોકરી મળતી જ નથી અને મને છે તો પંદર દિવસથી વધુ ચાલતી નથી.

આ માટે મારા લાઈ અને કાકા ઉપર હું ધણી વાર ગુસ્સે થઈ જાઉં છું. અને જિંદગીમાં સદૃશ થયેલા માણસોના એમની પાસે દાખલા મૂકું છું. એ બંને એ વખતે મૂંઝા મૂંઝા મારાં વચનો સાંભળી લે છે

વેવિશાળ—વેપક અને પ્રાસક થી જીવનદ
મેવણી ફક્તજ કાર્યવ્ય રાણુપુત્ર મૂલ્ય ર રવિયો.

મેવાણીશાહની નવતકયાઓમા વેવિશાળની આ
વાર્તા એક નવા પ્રદેશમા આપણને લાઈ જાય છે પાત્ર
જેમ વધુ નીચના થરતુ હોય તેમ મેવાણીશાહ તેને
વધુ સરસ રીતે ખોનરી શકે છે વસુધરાના વડાના
દવલા એ આ જ કાગલે વાચકોના દિય છતી લીલા
હતા અને વેવિશાળની વાત સમાહે સમાહે ફતજન
મા છપાતી જતી તેમ તેમ વાચનાગઓને આકર્ષતી
જતી હતી તે પણ આ જ કારણે

મુખ્યમાં બિહારેલી એ માલુકાગ બાપરી દોઢરી
સુશીનાનું વેવિશાળ નાનપણમા જ્યારે તેમનું કુટુંબ
ગામગામમાં હતુ ત્યારે ગામગામના સુખવાન નામે છાકગ
સાથે જ્યેનું સુશીયાના પિતાના મોટાભાઈ જ કુટુંબનો
બધો વ્યવહાર સામવતા મુખ્યમાં વાતાવરણ અને
એકકા થરના ધનને પરિણામે મોટાભાઈ ને સુખલાલ
સાથેનું સુશીયાનું વેવિશાળ અજબામણુ થઈ પડ્યુ
વિજયવદ નામના એ મુખ્યમંત્રી જીવાનજીવર એમની
નગર પડી હતી જ્યેનું વેવિશાળ ફાક કરવાનું
મળે તે માટે એમણે સુખલાલને નમ લો હાવવા
પ્રયત્નો કરવા માગ્યા પણ સુશીયાએ કોઈ અગાત
મનોઆપારના કારણે સુખનાથને જ પોતાનો યોગ્ય
પતિ માન્યો અને મોટાભાઈનો ઉમ વિરોધ સહનિ
પણ એણે પોતાનુ ધાર્મ્ય કયું

આ વાર્તામા સુખલાલ સુખલાલનું કુટુંબ મુખ્ય
શહેરમા અજબજ એવા સુખલાલને આધારનરૂપ થયેલા
ખુશલાલભાઈ અને નર્મ લીલા બાલુ વગેરે પાત્રો

ખૂબ કનારમક બન્યા છે પણ પાત્રોનેખનની એ મા
વિજયવદના પાત્રોનેખનમા નથી દેખાતી એનુ લાગુ
છે કે મેવાણીશાહ પોતેનરૂ સમાજમા પાત્રોને છવના
નથી બનાવી શક્યા એમની નિગજન નવતકયામા
પણ આ વગતુ દેખાઈ આવી છે અને એનુ જ વિજય
વદના પાત્રમા થયુ છે

વચ્ચે મે જણુ ઠેકાણે વાર્તા નીચસ જતી જાય છે
તેને બાદ કરતા વાર્તા આપણને આકર્ષી રહે છે અને
આપણા કુટુંબને જાગ્રત રાખે છે

પણ આ વગતુ તો પહેલથી છે ને સુધી સમજાવી
નથી તે એ કે સુશીના સુખલાલ તરફ જેમ આકર્ષાય
છે તે સુશીયાના ખાનસ રાનમા કે વાર્તાના ધનાક્રમમા
એક કોઈક ની ખૂટે છે કે જેને મળે એ સમજવું
મુશ્કેલ થઈ પડ્યુ છે લેખક આપણને એ સમજાવવા
જલુ રજાન કરે છે છતા લાગે છે જાણે સુશીલા એ
વિવધમા લેખકનું પાત્રેતુ પાત્ર જ છે

અતે તો એ જ કહેવાનું રહે છે કે જે વર્તમા
ફતજન ના અનેક વાચકોના રસને જગાડયો હતો
તેણે આને પણ રસ પીરરયો છે

જા જગાનજીવિય દેખા થી જીવનદ મેવણી
ફક્તજ કાર્યવ્ય રાણુપુત્ર કિમત દે રવિયો

ફતજન (સામાજિક પત્ર) ના વચ્ચેનો ૧૯૩૯
ના વર્ષની આ એ છે ગયા વર્ષના મોટપુત્રકે
સમજાવણુ થી સુખલાલ અને સૌરાષ્ટ્રના મુસ્લિમ
ઇતિહાસનુ એક સરસ પત્ર કનાપણુ રીતે અપણો
પાસે મુકાયુ હતુ કહેતા અનંદ થય છે કે એ જ
ઇતિહાસનુ એક ખાસ પાત્રુ એથી પણ સરસ રીતે
ગગાનજીવિયા થી ખુલુ થયુ છે

ગંભીરતાથી જન હૃદય કે ગંગા તાલ્ય ગમતીએ
આનંદ કરુ અને તેથી તે ગંગાના જિવે કહેવાતો
એ ધર્મચત્ર સચ્ચરિત્ર, માનવચેતી અને મનવી
માણિકના નિમિત્ત પુત્રપ્રાપ્તિની વચ્ચે અને કે પતિ
પરાયણ કુતાબે ગણી એને બીજી વસ્ત્ર કરવા મહેલે
એમા એક ચાલુ નાગાવળ મિત્ર તરીકે ગમે મમી
જાય છે, તે ગંગા દિવસ અંગતની કબજા નામે
છે અને ત્યાંથી ગંગા પતન ગત થાય છે અને પછી
પતન ત્યાં સુધી પહોંચે છે કે માણિક નાગાવળની જ
સ્વરૂપાન ચાલુ સ્ત્રી ઉપર ફરી નજર નામે છે અને
માપિત અને છે પગિણાએ એવું મન્ય મદમદ એગડાના
દાસમા વનડે એ ધર્મ શુભ વેણે, મન્ય શુભાવે છે અને
આપણા મોમાથી સરી પડે છે 'અવોવો મગેવમ્'
અને 'શ્રદ્ધા ધર્મ મિત્ર જીવી જીવી, મતમુખ વિનિયમ
જ નિમિત્તો.'

માણિકના ચાગિને રમ આપવા થોડી
કાપનાઓ, કેટલીક દત્તકથાઓ અને અમદાગકાઓનો
અહીં આશ્રય લેવામા આ થોડે, પણ પ્રધાન પ્રમજો
ઐતિહાસિક છે અને કાપનાઓ અને લેખાન્યનાઓ
એને બાધ ન તીવડતા વેગ આપનાર મને છે

કેવળ પ્રમજોના વચુનો તો અત્યુત લાગે છે
માણિક પોતાની પત્નીને તેના (ગણીના) કાગળી
બહાદુરીની વાત કહે છે તે આખી વાત ખૂબ રસક
છે અને નર્મક મહેતાના પ્રમજો તો આપણને લાજ
લીના કરી નામે છે એક પ્રમજ નર્મક મહેતા
અમ્યાગતો પેતાને બાગેથી બૂખ્યા પાછા ન જત તે
મહે ઉધાર ધન લેવા વેપારી પામે જતર છે વેપારી
બહાન તરીકે એમની પાસેથી 'કાગરો ન આનો' એવું

વચન મળે છે એ સમયે મહેતાની દારુણ અતર
અથા લેખકની લાખામાથી દુષ્ટ છે પણ એ અથા
કુલુતર-કુલુતર તો ત્યારે બને છે કે ત્યારે મહેતા
કેસરી ન વેચવાના નિર્ણય પરી વેચે છે આ પ્રમજ
તો આખા પુત્રકમા મુકુટમણિ જેવો છે 'પુત્રાતન
લેખક'મા ધાર્મિક પ્રમજો જેવા ખીચ્યા છે તેવા જ
આ પ્રમજ અહીં ખી થો છે

વચ્ચે વચ્ચે ઉપમાઓ પણ કેવી સરસ આવી
જાય છે! ગંભીરતા અને કુતાબના રૂપની સરખામણી
થાય છે, પણ સરખામણી કરવી ન ફાવતી હોય તેમ
લેખક કહી નામે છે, 'ખરી વાત તો એ હાલી કે
નિશા અને રાશીની માફક અને એકમેકને સોઢાવતા હતા'

અને લેખકુળેથી સુધાગના વેણે રવા મકાવે છે!

"માતાજી, હું જીવિને એક ભવે મે ભવ મુ ૧"

"જરવા ભેગે, દીપ્તી! તારે માટે નહિ, કલુમળમા
નમજ સમજા સૌ નાનકિયને જીવવાની કેડી બતાવવા
સારુ."

'જે મહેતા જીવનાર તે છેમગડો' એ કમનને
અહીં સોથા લાના મીંગવાળા બના-વેગડો કે ખી રસ
જેવો, બીજા બળદના ચીમ જેવી લાની, સીધી અને
ધીંગી મૂંઝે ગમવાનો' એવું કહી છુકુ મનાવ્યું છે

વાર્તામા મદમ-એગડાનું ચાગિનનિરૂપણ ન્તા
અને સ્વર્ગ નિર્મિતશા સાથેની વતગીનોમા ફારસી
મિશ્રિત જે લાખ વપરાઈ છે તે સ્વાભાવિક નથી
લાગતી કોઈ પ્રમજોમા પ્રસંગ અને પાત્ર પણ કુટીને
પુલાવેવા લાગે છે જગત આનો પ્રવાહ એવો છે કે
આ વસ્તુ બહુ વાર વાદ નથી રહેતી

પ્રૌઢશિક્ષણની પેઠીઓ

લોકપ્રેમી પટેલી-કર્તા થી નરહરિશા પતીખ
અને જુગતરામ દવે, પ્રધારક પ્રૌઢશિક્ષણમિત્રિ
તરફથી નવજીવન કાર્યાલય, અમદાવાદ ડિવિઝન એક આનો
'આપણે શ્રી જાણીએ'મા આની નાની પેઠી,
પટેલી પેપડી, ખીજ પેપડી-કર્તા શ્રી 'મુમકેલ'

પ્રધારક : મુલકે અધારન કર્યાવચ, અમદાવાદ ડિવિઝન
અનુકરે એક આનો, એક આનો, દોઢ આનો

'આપણે વાગીએ' કર્તા શ્રી નિરુભાઈ, પ્રધારક
શ્રી દિલિપભૂર્જિ, લખનાર મુલ્ય એક આનો

બાવજાનન અને શિક્ષણની વનાના સાતા એવા

નવસૂત્રી આભ્યાસીઓને દાથે લુદ્ધ લુદ્ધ દર્શિમિત્તોએ તેવાં થયેલી ચોપડીઓમાંથી પ્રૌદશિક્ષણસમિતિની ચોપડી અક્ષરજ્ઞાન માથે વર્ધા-શિક્ષણના મૂળ નિહાળને અનુસંગતી લાગે છે, 'ધૂમકેતુ'ની ચોપડીઓ 'ભૂમિકેતુ' છોએ' એવા ભાવને ઉત્પન્ન કરનારી છે અને શ્રી ગિલુભાઈની ચોપડી વાચનને રસ આપનારી છે

શબ્દગચ્છના અને પાઠોની ગચ્છનાની દર્શિએ પ્રૌદ-શિક્ષણસમિતિની ચોપડી સગારી 'નાવપોથી'ને મળતી આવે છે, પણ પ્રૌદોત્તુ માનસપરિવર્તન કરાવવાનો ઉદ્દેશ તેમાં મલો છે તેથી તેના પાઠો શિક્ષકને નવા પાઠો તૈયાર કરવાના નુયત્તરપ વિરોધતા બન્યા છે 'ધૂમકેતુ'ની ચોપડીઓ સડેલા વળાકાના અક્ષરોથી શરૂ થાય છે, પ્રૌદોના માનસપરિવર્તનને ઉદ્દેશ એમાં ગચ્છાણો છે ખરો. પણ તે પ્રધાનપણે હોય તેવું નથી લાગતું વાચનમાં તેમાં પુનરાવર્તનના સિદ્ધાંતને

મહત્ત્વ અપાયું છે પ્રૌદશિક્ષણસમિતિની પોથી ગચ્છા આ ચોપડીઓ વાચનારને વધુ રસપ્રદ થાય તેવી થાય છે

પરંતુ અમારે મને શ્રી ગિલુભાઈની ચોપડી પ્રૌદશિક્ષણને વધુ ઉપયુક્ત છે એમાં વર્ધા-શિક્ષણના ક્રમ જેવું જામ નથી, ઝટપટ લખતા કૌટુંબી દેવાનો હેતુ પણ એમાં હોય તેવું લાગતું નથી, પરંતુ તેમાં વાચનને રસ થયો છે 'ક-દ, કા-દા, કાકા-દાદા છે, માકા છે, દાદા છે' આમ પ્રથમ પાઠથી જ વાકચતી તરુઆત અર્થ જાય છે અને તે નવીન વિદ્યાર્થીને આકર્ષી લે છે તેમાં પુનરાવર્તનનો સિદ્ધાંત પણ મલો છે શ્રી 'ધૂમકેતુ'ની અને પ્રૌદશિક્ષણસમિતિની ચોપડીઓ સાથે ધૃતિવાચન તરીકે રહે તેવી યોગ્યતા થાય તે દીક લાગે છે

બાલસાહિત્ય

કોડો આકારમાં } કર્તા હર્ષદ પટેલ પ્રકાશ આપણ
માથી થતા } બાળકાર્થમદિર, લક્ષ્ય પાના
દેકમાં કર, કિમત દેકની કાળા

આમાંની 'કોડો આકારમાં' ચોપડી બાલભોજ્ય ભાષા અને શૈલીમાં વાચકાનને હતિહાસ આપે છે, અને 'સાચી વાતો'માં મોટીબાઈ અમીન મદાદિય મનોકે, લોકમાન્ય તિપ્પર અને ગોપાલકૃષ્ણ ગોખળેના બાળકોને વાચવા ગમે તે રીતે અને તેમને સમજાય તેવી ભાષા અને શૈલીમાં, સક્ષિપ્ત જીવનચરિત્રો આપ્યા છે છેલ્લું 'ગિલુભાઈ' ઉપરનું મીન તો જાળકિતે જુગ ગમી જાય તેવું છે

મુજબ (બાલકાવ્યો)—શ્રી સોમાભાઈ બામનપર પ્રાસિદ્યાન બારતવરુભ દાર નમકદામરકેટ અમદાવાદ. કિમત પાંચ આના

આ પહેલાં શ્રી સોમાભાઈના જે નાવમ-એના સમ્રહો પ્રગટ થયા છે તેમાં આ એક નવો ઉમેરો થાય છે આખી ચોપડી 'કુમાર પ્રિન્ટરી'માં રંગ ભેરગી શાહીએ અને ચિત્રોમાં છપાઈ છે

નાવમ-એમાં 'ઉવા અને મેઆ', 'તારવા અને મદિકા' અને એવી એવી કથનાઓ બહુ સ્ત્રોતો થઈ પડી છે તે જગ્યા જગ્યા નથી જણાતી. શ્રી સોમા-

ભાઈના આ સમ્રહમાં કાવ્યો પણ એનાથી મુક્ત નથી ને બાલકાઓ એ મુખ્યત્વે સુંદર અને સહેલાં મગોઆ માવા મોટીની લખિત શબ્દોની રચેની નિર્ભય લીગરો જ માન હોય તો તે રીતે આમાંના જાધા જ માઓ થયું સાગ છે

ત્રણ ચાર કાવ્યો અર્થ-ભાવની દર્શિએ પણ સારા છે 'પિંટનું પંખી'માં પંખી મુક્ત પ્રકૃતિને બેઈ બેઈ રુએ છે, એ કાવ્યમાં બે ત્રણ એવી વસ્તુઓ બતાવ્યા પછી દ્રવિયાનું વર્ણન આવે છે

'તે પેલો ધૂવે છે દગિયો,
અહીં તહીં કોટ છે હડીયો,
તરસે અરસો થોડો ચગિયો,
સેના થ જગી !

અને પછી છેલ્લી કડી આવે છે ત્યાં તો સાબળ નાચી જાનું ક્રમક મુકાર્થ જવાબ છે

'લેવા આવું નિતનિત દેખું,
દેખું દાડું પિંટર બેડું,
કોઈ મને ના મૂકે રેડું,
રેડું હનખાગી !
પિંટનું પંખી !

‘ક્યા ગયા ગમ, ક્યા ગયા ગમ થી રૂંદ થતી
લીટીઓવાળુ ‘ભગતવિનાય’નું કાન્ય આખર સુધી
એ જ ભાવ મળાવી ગયે છે અને ‘ભીમએન’નું ગીત
‘એ આ વુ કુતાશ બન તો’ મહાસાગરના ચીં
કાનમાં શરૂ થઈ ભીમએનની મહત્તા માપ છે ‘અગે
તો બાલ ગૂંચગતી’ એ મુખકાવ્ય પણ આનું છે

બધા જ ગીતો આટલી સંગી ભાસામાં અને મુદ્દ
ગમમાં આવી ભાવના સાથે રચી થવાની જરૂર હતી
એમ અમને લાગે છે

અત્યારે તો આ કાવ્યોની ખરી મજા એને મોગ
ગમેમાં આવતી જ છે

કૃત્ય

ચાર્ચન-ખર્તા અને પ્રગાઠ : પ્રગાથ અને પાતરાઈ,
અનતરાડી ભાવનમર, મૂલ્ય શ જે

આ ગીતસંગ્રહના કર્તાઓમાંના શ્રી પામસર્વનું
નામ તો આપણા સામયિકોમાં પ્રગટ થતા કાવ્યોના
કવિઓમાં આપણને વાચવા મળ્યું છે એમના કાવ્યોએ
પ્રસાસા પણ મેળવી છે પોતાના મિત્ર સાથે મળીને
એમણે ‘આ કાન્ય મારુ અને આ એનું’ એનું
જણાવ્યા વિના આ કાવ્યમંદક પ્રગટ કર્યો છે કુમાર
પ્રિન્ડરીમાં ઊંચી મતના કાગળો પર એ સુદ રીતે
છપાયેન છે

પ્રથમ કાન્ય ‘પૂનરી’ એ સુચિતિ શબ્દોમાં
વહેતી ક્યા છે અદર સુદર રૂપતાની આગી છાંય અને
મગ્સ ભાવનાઓ છે. સીં વ કાવ્યોમાં, વેગમાં કમાતરપ
છે તે કાવ્યો, પણ એવા જ સમય વાગે છે પશુ મોગ
ભાગના કાવ્યો ગસ આપનારા નથી હામના

પ્રથમ કાન્ય ‘પૂનરી’ના માપનથી વિરોધેવાનું
મન થાય છે કે જે ગેવતા પ્રવિએ હવનુ માપ તેડી
નાખીને આણી છે તે ગેવતા નો હકીકતતા ન
તોડી હોત તા વધુ મુશ્કિત બનત. કાન્ય નુદર કે-
આદ્યા સુદર જે પણ હદ જે એનો મેદ છે તેને
આમ નદ ફરીને પ્રવિએ કર્મ આરુ નથી મુર્ જો
ઠકા એમનમાં નિર્માણ થયા તેથી આદ્યા નુવજ
નદિ તેમ કહેવાનો આશય નથી પશુ આપણેકોઈને
કોઈ (આપણુ પોતાનુ મીનિંગ જ) એક એકસ
માપ ન ગણાએ તો કાન્યની કેવલતા ખમી આવે
છે, અને નતે દિને કાન્યસંદિગ્ધા અગજ ના
પ્રવેશે હ

ઉદાહરણ ત ‘પૂનરી’ કાન્યની એક કડી આ છે
‘અડી આ જ મગીનના શાન તરે
આતિ પુતુ પુગણુ કો’ ગામ દરુ
અડી ભામવ પૂન્ય ખોરે મેર
મકાવ ત્યાર આખુ ગામ થુતુ

આ કડીમાં એક મુદ્દર ચિત્ર રચી થયેલ છે, પણ
આમાં એક પણ લીટી ખીટી કોઈ પણ બીટી માથે
એક માપમાં એમની નવી રેટવાનુ શુરુ સ્વગતે એવી
રીતે વડુ કરી નાખવા પડ્યા છે કે ગાવાની મજા જ
મારી જાય છે ત્રીજી લીટીના તેમ અક્ષરો અને એકી
લીટીના અર્થવાચ અક્ષરો કડીતે બને લીટી અર્થબોધ
અનુયો થાય માટે એક શ્વામે એની સાથે ગાઈ જવી
પડે છે આ વનુ કાન્યની અચળને મોખા પાડી નાખે
છ અને આનુ તો ઘણે રેમણે મન્યુ છે

બી એવા પ્રીભાષિતા જે કાન્યને આ નવનજલતા
માર ‘આન્ય’ તરીકે ગણેન છે તે ‘ધનતીને પડે
જાવે પમરે બામુ ગીત પણ હલુ બખત નહોવાને
કાળે કાન્ય - નાવામાં ખટક આપે છે એ ગીતની પમ
એક ની તોડીએ. એને માયાથી એમણુ અનિદ તત્તવ
જણાઈ નાખશે

‘દિનગત જેઓની નમેતસમાં
પડે ધોત ભરકુ પત તણુ
પિરે મેરે દલા જે દેએમમાં
(વાનુ નચિલગો મે આં તે)

તોડક હવનુ માપ માગ મળ્યુ છે, તેમાં એના
મારી છે એ મેડી વડુ મહેનન લેન ન દોત ને માન
મરુર્ડી રીતે સુદ જાની રહેન અને અવિષમમાં જે

નિરુકૃતા આવવાનો ભય રહે છે તેના દોષભાગી થતા બધી શકાત, અને એક સર્વાંગપૂર્ણ સુદ કાવ્ય રચવાનો યશ કવિને મળી શક્યો હોત

મદાસના (એક ખડકાળ) - કર્તા નાવિદઅઈ હ. પદેદ પ્રજારાક ગોદશાસાઈ કિંગોશ્લા, પદેદ, નદાનદ અલકાપુરી, વડોદરા, મુક્ય દશ આના.

તથેન્ન (એ ખડકાળ) - કર્તા અને પ્રજારાક ઉપર મુન્ન, મુક્ય આગ આના.

આપણી ભાષામાં ખડકાળોની અતિ ઓટ છે એની સતત ખૂમ છે તેમાં એક અગવડા કવિના આ ખડકાળો વાચતા મુઘ્ધ થઈ જવાય છે આ કાવ્યોના એક વિવેચકે કહ્યું છે કે, “ આ કઈ ઉદ્વેગલા નથી કે જોતા જ રૂપ જોવા મળે, કે આ કઈ અમરૂળ નથી કે ગદ્દ છંદને ખટકુ ભરી લઈ રવાદ લઈ લેવાય, આ તો છે નાજિયેર એની અદરનો મધુર રસ મેળવવા માટે થોડો શ્રમ પણ વેળો પડશે પણ એનો રવાદ ઓગ હશે ” આ મત સાથે જો સહમત છીએ સરકૃત છંદોને ન્યાયની સરજતાથી પ્રવાહબદ્ધ અને સવાદશીમાં રચી દેનાર આ કવિની શક્તિ પ્રત્યે માન બાળે છે

‘ મદાસના ’ કાવ્ય પૌરાણિક વસ્તુ ઉપર રચાયેલ છે, પણ અહીં કેન્દ્રસ્થાને વાર્તાને ન રાખતા ઉપદેશને રાખ્યો છે અને વાતા ઉદ્દેશને રચી કઠવા આશળ વધતી રહે છે આ કાવ્યની હૃદયભાગમાં પાંચ દેહાણુ અશ્વર્ગતિબધ, કપાટબધ, ત્રિપદીમેદ, મુરજબધ, અર્ધભ્રમક, સર્વતોભદ્ર અને વિશેષ ચક્રમધ એવા ચિત્રનથી પણ રચાય છે કે જે આ મહેલા કવિ દ્વલપતશમે જ રચી બતાવેલા ચિત્રમધ હૃદયના ખૂમ કૌશલ્ય માગે છે શ્રી ગોવિંદભાઈ બવા ચિત્ર બધોમાં એવું કૌશલ્ય બતાવી શક્યા નથી જતુ તેઓ એ રચી શકે એ તો રચી દેખાય છે આ ખડકાળ ૩૪૦ કડીઓનું (લગભગ ૧૧૦૦ લીટીઓનું) છે

‘ તયોવન ’ મા ‘ નાવિરિ અને યમ ’ ખડકાળમાં નાવિરિના યમ માથેનો શુદ્ધિકૃત સવાદ છે તેમાં ૨૬૬ કડીઓ છે આ પુસ્તકમાંનું બીજું

ખડકાળ ‘ વદાગિખા ’ શીખ ગુરજોતો બવિદાના મદિમા વર્ણવે છે તે ૨૮૦ કડીઓનું છે

કેટલાક શ્લોકોની કિવજ્ઞતા અને ક્યાંક ક્યાંક પ્રવાહ મૂલ્યવાર્ધ ગયેલો લાગે છે અટવા વસ્તુને આદરતા ત્રણે ખડકાળ આપણી કાવ્યસમૃદ્ધિને શોભાવે તેવા છે

એકદીગના હુન્નરનું વ્યવહારુ શિક્ષણ—લેખક અને પ્રકાશક કિંગોશ્લાક રતમજી મહેતા * ૧૨, કાચ પાતલી કોરે ની, સદર, કલ્કત્તા, મુલ્ય રૂ. પાણા બે

‘ વ્યવહારુપયોગી અભિનય ’ એ આ પુસ્તકનું બીજું નામ છે આ પુસ્તકના લેખકને ગુજરાત સારી રીતે ઓળખે છે. લેખકની વિશિષ્ટતા એ છે કે પોતે નટ ન હોવા છતાં ‘ અભિનય ’ નું પુસ્તક લખે છે પોતે ‘ ચિત્રાગ ’ ન હોવા છતાં ચિત્રો ઉપર સમીક્ષા લખે છે રડીખડી જ વાર્તાઓ લખી હોવા છતાં વાર્તાની ‘ ઉર્પ ’ લખે છે અને એમ જ વ્યવસ્થાના શાસ્ત્રને છુટે છે પણ જેમ લેખક માને છે તેમ અને પશુ માનીએ છીએ કે અમુક જિખમો અનુભવ લીધા વિના પણ તે વિષયના શાસ્ત્ર વિષે લખી સકાય પણ અમને તો લાગે છે કે લેખકે મહેરમા નહિ તો ધરમા, ખાગ્ધા બધ કરીને જ સદશના સદશ અભિનયો ખૂમ વાર કરી તો જોયા જ હશે અને તે એકવાર નહિ પણ ધણી વાર નહિ તર ચેત્તઓનું જે વર્ણન એમણે પુસ્તકમાં કર્યું છે તે બીજા લેખકના લખાણમ થી ઉતારે કરી લીધા સિવાય ન લખી સકાય લેખકે બીજા પુસ્તકો અને લેખકની સલાહ જરૂર લીધી હશે, પરંતુ અહીં તો એમણે રચત ૧ રીની અને દૃષ્ટિથી વિચરને રચી કોઈ છે એટલે ક્યાયથી ઉતારા લીધા હોય તેવું સંભવિત નથી લાગતું

પુસ્તકમાં આપેલી ૧૦૭ વ્યવહારુ મુચનાઓ તો શિખાઉને આગી ઉપરોગી થઈ પડે તેવી છે ઉપરાંત પુસ્તકની લેખો રચમચની સમગ્ર ઉપર અગ્રાધિ નિર્દેશો કરે છે

પુનઃપ્રાપ્તિની અને દૃષ્ટિ તો તમામ અંશ છે એટલે વાચન સમિતિ અને છે

પુનઃપ્રાપ્તિમાં ખામીઓ એ કે ચિત્રો વિના ચેટા વર્ણન સમગ્રતા ધણી તરતી પડે છે અને પુનઃપ્રાપ્તિના અને વિવિધતાના દોષો મળી ગયા છે

ગિતના દિ-દર્શક અને અભિનેતાની વચ્ચે અમુક અભિનયની મધ્યસ્થતા પડે તે મનને પોતા સારે હેતુના નિર્ણય તરફ મનાદ લેવામાં અને જેને વ્યવસ્થા અભિનેતાની શક્તિ તરીકે મની પછી જેઓ અભિનેતા થતા હોય છે તેમને માર્ગદર્શક બનવામાં આ પુસ્તક ઉપયોગી બની શકે

અગ્રવાખોડ પિતાની તબીરી ['નવસૌરાષ્ટ્ર સાપ્તાહિક' ૧-૨૦૭ મે, ૧૯૨૬] સપાક શ્રી કલ્યાણ મોરારી, નવમા '૬૬ કલ્યાણ, અમદાવાદ નૃત્ય શિપ્યા સ્ત્રી

ગિતના પ્રકારમાં તનતોડ શાસ્ત્રિક મુદ્રા સ્વે પછી જેને પૂરતુ ખાવાનું મળતું નહિ, તોમ વિના દત્તાત્રય મહેર અને કાચને પોતા જેને ઘણા દિવસ થો પાછા ફરતુ પડતુ, પછી પોતા અમ્મા, ચિત્ત, આદર અને દૃઢ નિર્ણયને બોલે છે હૃદયના વચ્ચે વર્ણના આયર્ષના મોં વીરુ પુનઃ તરીકે જીવે, પ્રત્યક્ષ લક્ષ્યના સેનાપતિ તરીકે પડેલી અગ્રેજીની ઓળખે વીંધાઈને જે મોંને તે જોઈને કોતરીવીતુ આ હૃદય ગમિત છે, પછી એના વાચનમાં એ બોલે છે કાંઈ વેગમધ વચ્ચે આગમ વચ્ચે નવનવાના ક્યવનો

અગ્રવાખોડ પુત્રીને વ્યવસ્થાના અગ્રવાખોડ પિતાની આ તબીરી જેને નીચા પુરમાં રહેને દોરી ' નવમધ્યન પાતુ મધ્યનું હોત તેમ 'તરતી'નું પાતુ કોરો છે અને નવમધ્યન છે તુ પાતુ મધ્ય થતુ દોષ તેમ ' ત તી 'તુ છે તુ પાતુ પુદ્ગલ છે, અને અત અવના તો વાચક પછી આખા રાત્રિને આંધ્ર જાતી

ગદે છે અને પૂરે છે ' તુ મની મધ્ય બતુ ' આતુ પુત્ત આજીવીની લગત લગત આપણા દેસને ખૂન વિચાર અને મગ આપે છે માથે શ્રી મ-દુવાવ પાતિક આપરીત વ્યવસ્થા લક્ષ્યવાચીની અને ઉપરાક્ત પુત્તની લેખિત માથેની નિન્ટની મિનતાથી આપરીત લગતને સમજાને એનો દત્તિલાસ પછી આખો છે

પુનઃપ્રાપ્તિમાં આપની કયાશ અને જોડણીની જૂનો વિક નગરે થો છે

લક્ષ્યમિ—સ્વ કલ્યાણક કલ્યાણક એવા ('સાવિક') ના મધ્યક લખાણોનો સમગ્ર પ્રકારક કલ્યાણ દ દો, અમ્માના મુદ્દલકલ્યાણક, કલ્યાણ અમ્માના, મુદ્દલ એક શિપ્યા

નાટિક-વાતા-ઉત્પાદનો-વેળા અને કાચોનો આ નાનો મધ્યક એક લખાણની નુમ રતિઓનો સમગ્ર છે એના પ્રગટ થવાથી મુત્તાતી આપની અમેરા થઈ ગઈ છે કલ્યાણ બીજી અનિટ થતુ તરી, પછી આપો સમગ્ર તો લેખના આમ-જો સિવાય બીજા બધુ એવોજ વળતુ વાચક લગતવરો

• ચિત્રમધ્ય નગર મહેર-અ-૧૯૩૦

આ વિવિધ પ્રકારના આમાદિની આદિ-અમેરા મુદ્દલની છે જે અત અને અમ્મા એના બીજા અદા નવાર થાય છે તરી મીન ખાસ વચ્ચે વચ્ચે તવાર કરેને આ તરત-વાર પાતી મનનીય વાચન-સામગ્રી પીએ છે શિવાનુ મગા-અમ્મા, દિદુ-આનવા લગતનો વિમમ, ૧૯૫૦ અને તે પછી લગતની લગતના, લગતના અમ્મા, અદાની આદિને નિસરવાનો માર્ગ દત્તિક વિતો અને ખૂન દોરો-ચિત્ર અને આમ-જોથી અમ્મા મધ્ય અમેરા છે અને આ મધ્ય આખી દિલ્લી પર્વિધિની અનુ-મિતિ ન લખાયું છે

આવકાશ

આવકાશન (૧૯૩૦) નહેતુ ૪૬૬ ૨૨-૨૩૪૩૦ મો. કાચ ૪૬૬ ૨૨-૨૩૪૩૦ અને દિલ્લી ૪૬૬ ૨૨-૨૩૪૩૦

એકવર્ણ, અમ્માના વર્ણિક કલ્યાણક વિવા માત્ર શ્રી કિતુમળી અગ્રવા-મધ્ય આ પી મહેતુ

કલામય કલેવર

કલાવર ગોટી

અને

કમી કિંમત

- આ ત્રણ મુખ્ય આકર્ષણો ઉપગત તેની મુગ્ધમાં એક એવા પ્રકાશની માલકતા છે, કે જે તમને હંમેશાં આકર્ષણ કરી શકશે.

- તમામ ચેતનવંતા સૌંદર્યને આપ આપના સ્વસ્તિકના કાન્તિ સાધુનો જ નિરંતર ઉપયોગ કરો

સ્વસ્તિક

કાન્તિ

સાધુ

BIG
4OZ CAKE
FOR
SMALL
PRICE

SWASTIK

Kanti
Toilet Soap

આ વર્ષે આશુદેવ મળેલ બીજી શુભસત્ત પુસ્તકાલય પરિષદે
આ પુસ્તકને સારાં પુસ્તકોમાં ગણ્યું છે.

—: થોડાંક અભિપ્રાયો :—

...દરેક પુસ્તકાલયમાં આ પુસ્તક હોયું જ
નેહ્યે એટલું જ નહિ પરંતુ તે વિશેષ વંચાય
એના પૈસા મળીએ કસી નેહ્યે...

“પુસ્તકાલય” માસિક (વડોદરા)

.....આમાં પ્રેમ ઉપેક્ષાની પુસ્તકને રાખે
અને ઉચેગિના પ્રવાર મટે જાવી થયેલી સરવા-
એએ ઉત્તમ આપી, આમ ઉચેગિને સ્થાપન
કર્તામાં સાથ અને સહકાર આપવો નેહ્યે...

“આમ છત્ત, સદાકાં અને ખેતી”

માસિક (વડોદરા)

.....હવે ગણ્યું હુન્નરોનાં આ ભત્તરો દેખતાં
પુસ્તકો આપણે ત્યાં પણ બહાર પડ્યાં છે, અને
દલ પે ગમે તેવી ભવેસોતોનાં થોડાંક સાથે
બહાર પડી, પરંતુ આ પુસ્તકની વિશેષતા
તેમાં મૂકેલા પ્રમેગો ન માત્ર નથી. પદ્ય ભૂલ
ભૂલ વિષયોના સારા અને અનુભવી લેખકો પાસે
તપાસેલા લેખોને કારણે આ પુસ્તકને વિવિ-
ધતા અર્થે બનાવવામાં આવ્યું છે તે છે...

“સ્વીચાર” સાપ્તાહિક (મુંબઈ)

.....શુભસત્તના બહારો આમાંથી એક
હુન્નરો આપતરો કરી છત્તરમર મુંબઈ કિ/દમાં
ગાળી રાકે એવા ઉધોગો આ પુસ્તકમાં બતાવ-
વામાં આવ્યા છે.....

“મહાશુભસત્ત” સાપ્તાહિક (કરાચી)

.....શ્રી. મૂળજી કનિષ્ઠ આવડાને “નક-
મરક હુન્નરો”ને પહેલો ભાગ શુભસત્તમાં
બહાર પાડી શુભસત્તી સહિત્યની તે કીક પલ્લુ
શુભસત્તના અનેક બેઠાનોની-નોટ બજાર રખડા
પુલાનોની—મુંબઈ સેવા બતાવી છે.....

“દેશી વેપારી એન્ટ્રુ” માસિક” (મુંબઈ)

.....આડુ સાચીય પુસ્તક બે રૂપિયાની
કિમતે મળે છે ખરેખર સર્વત્ર જ લેખાય...

“કમર” માસિક (મુંબઈ)

“દેશના છાકરા અને છાકરીઓને પ્રથમ પેટ
લક્ષ્યનો સ્તો બતાવી આપવો નેહ્યે.”

શ્રી. કાકાસાહેબ કાલેલકર

મુંબઈ પ્રાંતના કેળવણીખાતાઓ અને
વડોદરા રાજ્યે પુસ્તકાલયો માટે મળેર કયું છે.

ધેર બેઠાં પૈસા કમાવા મંગાવો !

શ્રી કમ્બ વેપારી મંજીના પ્રમુખ, શ્રી હુન્નરી

ધર્મશી સંપત્તના ‘આમુખ’ સાથે

નકાકારક હુન્નરો

ભાગ પહેલો

નિશ્ચાનો અને અનુભવીઓએ સંખેસા

વિવિધ હુન્નરોથી ભરપૂર પુસ્તક

જેના વિષે દેશી વેપારી એન્ટ્રુ” માસિક, Indus-
trial India, વિજ્ઞાન, કમર, યુવક, ભિમિ, પુસ્તકાલય,
હુદિપ્રકાશ, ચિત્રમય ભગત, આમસેવા, કિસાન, બેનીસરી
વિજ્ઞાન, સાંજવર્તમાન, સંદેશ, સિંધસેવક, મહાશુભસત્ત,
The Financial News, પ્રમુખજી, આમજીવન,
મુંબઈ સમાચાર, જ્ય કમ્બ, દીગીઓ, પ્રતાપ, લોકવાણી,
વગેરે પત્રોએ ઉત્તમ અભિપ્રાય આપ્યા છે.

સ્ટેટ ઉમદા એટીક કામગી અને સુંદર છપાઈ છતાં

કિંમત માત્ર ૨ રૂપિયા : દપાલખમ માફ

અકરારક : શ્રી લક્ષ્મી પુસ્તકમાળા

ચોટ્ટ સીનુગરા (અંબાર-કરંજ)

વિશેષ ખાત્રી માટે બીજા અભિપ્રાયોની પંચિકા મફત મંગાવો

સુ વા સ

વડોદરા નાગરિકતા પુસ્તકાલયો અને મુબઇ દવાકાના સરકારી
દેખવણીખાતાએ મળુર કરેલું—

ગુજરાતનું એક અજોડ માસિક

પ્રગતિ-રસવાંધુઓના પદ તરફ તે વિખ્યાત નહીં છે તેનો દરેક એક સચ્ચિ અને
ગુજરાતના પ્રથમ પંથિના લેખકોના લેખોની અનકૂલ હોય છે ગુજરાત નો વિદ્વા
જગીતા વર્તમાનપત્રોએ તેને દરેક વધારી લીધું છે વિવેચનમાં તેનો નથી ભાત પાડી છે
મસિદ અને દર્શની ભાષામાં તે તત્ત્વના અને અર્થશાસ્ત્રના પશુ પાર શીખવે છે તેના મધ્યમાં
પશુ અગતી કવિતાની સાક્ષરશિરોમણીઓએ પ્રસન્ન કરી છે તેનું ચરિત્રાનેખન સચોટ અને
નવી ભાવનું ગણાય છે

એક અભિપ્રાય 'સુવાસે પોતાની ઉચ્ચક્રિ હજી મુની મળવી રાખી છે' તેના અમરનેમો
ખરેખર ચિત્તનરાન અને કાન્તરવથી ભરેલા હોય

શ્રી, અમદાવાદ વસતવાન દેસાઈ,

ગુજરાતના અનેક વિદ્વાન સાક્ષરોના સદાકારથી પ્રગટ થતા આ માસિકપત્ર વારિક
લવાજમ ભેગ અને દુપામ ખર્ચ સાથે મત રા ૩-૩-૦ પત્રેસ છે શિવિગ,

‘સુવાસ’ કાર્યાલય, રાવર સામે, રાવપુરા, વડોદરા.

વિશ્વકર્મા બંધુ

તરી
મોતીલાલ બી. કનોજીઆ

ભારતીય વિશ્વકર્મા સમાજ કા મુલપત્ર

જેમા પ્રતિમાસે આભાનિક, આર્થિક ને આરીરિક
ઉપરાત વિદ્યાન અને રાષ્ટ્રીય ઉદ્યોગોના પ્રશ્નો ચચાય છે

જોયો છે અંક ?

જે આતાની દિક્રિ મોકની નમુનાનો એક મગાની જુઓ
તમારા વેપારની ઉત્તમ પ્રસિક્તિ માટે જાહેરખગર આપો

લખો — વ્યવસ્થાપક, “વિશ્વકર્મા બંધુ” કાર્યાલય;

૧૫૮૦, માડવીની પોળ

અમદાવાદ

માલનું વેચાણ મોટા પ્રમાણમાં કરવા માટે
જાહેરખબર નં સર્વોત્તમ સાધન છે.

સાહસિક વેપારીઓને ખુશખબર

સુગ્રસિદ્ધ માસિકોમાં અને સાપ્તાહિકોમાં

સસ્તાં ભાવે જાહેર ખબર

છપાવવા આજે નં લખો:—

વ્યવસ્થાપક, શ્રી લક્ષ્મી પુસ્તકમાળા

પોસ્ટ સીતુગરા. (અંજાર-૪૨૪)

આ રો ગ્ય કે મ સા ચ વ રો ?....

જાણવું છે—

આરોગ્યને લગતા અનેક પ્રશ્નોની ચર્ચા, ઋતુવાર જીવનના જ્ઞાનપાન, રહેણીકરણીમાં કરવા
જોઈતા સુધારા, માદા ઉપયોગી એવધો, જેવા કે હરડે, આમળાં, કરિયાતુ, કડું વગેરેની સમૃદ્ધ
માહિતી. લક્ષ્મીના પૃથક્કરણ, સ્વખર્ચમાંના વગેરે અનેક આરોગ્યને લાગતા પ્રશ્નોની ચર્ચા કરતું

મા સિ ક

— સિધગ્વિલાસ —

વાંચો અને વંચાવો

આજ સુધીમાં અનેક ડૉક્ટરો વેલો તેમ જ વનસમાજે અપનાવ્યું છે. આપ પણ આજે નં
વાર્ષિક લવાજમના રૂ. બે ચોકડો.

લખો:—વ્યવસ્થાપક, “સિધગ્વિલાસ” મા સિ ક

ભારતીય ઉદ્યોગ પ્રચાર કાર્યાલય
(પ્રકાશન વિભાગ), ૪૬ ગાંધીરાડ : અમદાવાદ

સંસ્થાન વડોદરાના કેળવણી ખાતાએ ઇનામ
લાયબ્રેરી માટે મંજૂર કરેલાં

સાંજવર્તમાન પત્રમાં પ્રસિદ્ધ થએલ

!!! સાહિત્યનો શણગાર !!!

દરેક ઘરમાં રાખવા લાયક ઉત્તમ વાંચન

સા દી શિ ખા મંણ

ભાગ ૧ થી ૮

દરેક ભાગની કિંમત રૂ. ૨-૦-૦ પોસ્ટેજ ભુકું.

અને

ધર્મ, જ્ઞાન, નીતિ તથા સદ્ગુણના અનેક વિષયોથી ભરપૂર

ન વ ની ત ભાગ ૧-૨

દરેક ભાગના રૂ. ૨-૦-૦

ઉપરના પુસ્તકો વિષે સાક્ષરોએ ઉત્તમ અભિપ્રાયો આપેલા છે
અને દરેક પેપરો તથા માસિકોમાં તેની ઉત્તમતા વિષે ખુબ જ ઊંચા
અભિપ્રાયો મળેલા છે. એક પ્રત મંગાવી ખાતરી કરો.

હાલ મુકામ
પાટણ (ઉત્તર ગુજરાત)
કે. ડૉ. પંડ્યા રોડ

મગનલાલ શંકરલાલ પટેલ
રેવન્યુ એક્સિસર સંસ્થાન : વળા

સસ્તા લવાજમમાં સુંદર સાહિત્ય - પીરસતું માસિક

પૂર્ણ

પ્રો. રામનારાયણ વિ. પાટક અને પ્રો. વિજયરાય વેદ જેવા સાહિત્યપારંગોની પ્રશંસા પાત્રી ચૂકવું છે.
એમાં દર મહિને :

ગુજરાતના ઇતિહાસ પર પ્રકાશ પાડતો લેખ,
વર્તમાન સમાજનાં સંદેશો અંગ્રેજી, ખંડન અને મંડન દર્શાવતી એક, તેમજ જૂતાકાલીન સંસારનાં
જીવંત ચિત્રો આલેખતી બીજી નવલિકા.

શિષ્ટ અને વિનોદ લેખનને તેવા દ્વાર્ય પ્રગમી, દુષ્ટ અને મંભીર વિચિત્રોની મીઠાસા કરતી નિમગ્નિકાઓ,
આંતરરાષ્ટ્રીય પરિસ્થિતિની વેધક સમીક્ષા કરતી કંડીકાઓ, સાહિત્યની દૃષ્ટિએ સુંદર ગદ્યાવલ્યાંકાઓ.

સાકરીયા ચણા (હાસ્ય હુલકાઓ), કેંગ્રેસ સરકાર (સમાચાર), અન્યાયલોકન
આટલી વાનગીઓ તો અચૂક હોય છે જ. ઉપરાંત સમાજના નવધનમાં ફાળો આપે એવા નિમગ્નિકા,
નાટિકાઓ.

તમે હજી આહુક ન થયા હો, તો આજેજ થઈ જાઓ.

મને તે મહિનાથી આહુક થઈ રહ્યા છે. વડોદરા રાજ્યનાં પુસ્તકાલયો માટે મંજૂર છે. નમુનાના અંક
માટે આનાની ટ્રિપ્લિટ ખીણી. પુસ્તકાલયોને મફત નમુનાનો અંક મોકલવામાં આવશે.

લવાજમ : દેશમાં રૂ. ૨-૮-૦ : બ્રહ્મદેશમાં : ૩-૦-૦ : પરદેશ ૬ શિલિંગ.

પૂર્ણ કાર્યાલય. મોરારામભાઈ નવસારી.

ફક્ત રૂપિયા બે

જેટલાં નજીવાં લવાજમમાં લગભગ બે
હજાર જેટલાં પાનાતું વાંચન આપનાર

મા સિ ક

અ ના વિ લ

પો- કા ર

આહુકે થઈ ખાત્રી કરવા સૌ કોઇને વિનંતિ છે.
ભાહેર ખબર આપનારાઓ માટે પણ સાફ સાધન છે.
આહુકે થવા માટે રૂ. ૨) બે રૂપિયા મ. ઓ. થી મોકલવા.

લેખક
ભા. ખ. ના ભાવ માટે લખો :

શ્રી. અનાવિલ પોકાર ઓફિસ.

જાતપુરી ભાગ, -મુરત.
-આજનાગી પેળ,

બીજી આવૃત્તિ બહાર પડી ચુકી છે! સારું મળ્યાથી હશે !

હવે કોઈ બેંકાર રહેશે નહિ

જો તમને અમેરિકા, જર્મની, જાપાનની સમૃદ્ધ રૂપિયા પૈસા કરવાની સાચી રીતો સારી રીતે માલમ થઈ જાય તો તમણી લેખે કે પૈસા તમારા હાથ છે. અને વિગ્રયથક્ષી હાઈથી તમોને બેટવાને તૈયાર છે. દેશને આ બેંકારીની દશામાંથી રોકવાને માટે યુરોપ, અમેરિકાનાં મેંકેડાં પુસ્તકોની મદદથી “દુનિયા પ્રવાસ (મારી હાથરી)” પુસ્તક તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે. જેનાથી જગતમાં બેંકાર આદમીઓ ફક્ત એક કલમ ને ખડિયાથી વેપારમાં ફક્ત પોશ્તુ થોડુંકે ખર્ચ કરી કેવી રીતે માલેતુજાર બની જાય છે, એવું સ્પષ્ટ વર્ણન અને સરળ ઉપાય તેમ જ આમરો દરેક પ્રકારનો અનુભવ અને હજાર, આશુડું હુલામ સહભાગ્યમાં ફેલી નાખશે (૧) પોતાની વસ્તુઓ વેચવાનો ઉપાય. (૨) માલોને પોતાની તરફ બેચવાની કળા (૩) પુણ્ય નામો વેપાર (૪) મેલઓર્ડર બીઝનેસ Mail order Business ત્રણ હજાર નોવેલ્ટીઝ (novelties) નવીન અદ્ભુત ચીજો અમાવવાનાં ઠેકાણાં કે જે વસ્તુઓની આખા દિલ્લસ્તાનમાં ખૂબ ખપત થાય છે. (૫) પત્રવ્યવહારથી ધણે કરવાની ક્ષમ આવી. (૬) યુરોપની સુવીચુદી ફોર્મો (ફુકનો)ની નવી નવી વસ્તુઓ લમેશાં કેમ મફત આવી જાય ! (૭) અમેરિકાની પ્રખ્યાત ફર્મના ઠેકાણાં કે જે ફક્ત એક કાચા લખવાથી દુનિયાની દરેક ચીજ તથા વેપારની ચાલીનો પતો મેળવી આવે છે. (૮) ૨૦૦૦ ત્રણ હજાર પ્રશ્નિક અને સરની અમેરિકન પુસ્તકો પ્રાપ્ત કરવાની વિધિ કે જેથી આપ પેસાદાર બની જશો (૯) ફાંમ જેવા પ્રખ્યાત ને વૈવચર્યાથી દેશની નવી નવી ચીજો મેળવવાની તથા તેની એજન્સી લેસ માટે તે ફેલી પ્રખ્યાત પેડીઓનાં ઠેકાણાં. (૧૦) જર્મન, જાપાન, અમેરિકા વગેરે દેશોની ઘેર બેઠા તાજે માપ તેમ જ એજન્સી લેવાની ચાલી તૈયાર છે

થોડું ભણેલા લોકો માટે-એક પૈસાની મૂળીથી ૧ રૂપીઓ, બે આનાની મૂળીથી શેન રૂપા કરાવાય. બે આનાની પૂછીથી ૧ રૂ., બે કચાકમાં કરાવાય. પાંચ આનાની મૂળીથી રૂ. ૩)ની કરાવી શાય. ૧ પેમે શેર સાણ બનાવવો, જાડુઈ રંગ બનાવવો, લુપ્ત પર નાખવાથી લાલ રંગનો થઈ જાય છે. પછી ફક્ત દસ મિનિટમાં રંગ ઉડી જઈ પહેલાં જેવું જ બની જાય છે. જરૂરનો પાવકર બનાવવો. (જેનાથી ધરમાં, મુસાફરીમાં વગર બરફ પાણી બરફ જેવું ઠંડું ચખી શકાય છે.) દરેક પ્રકારનો જર્મની મૂળીજન ફક્ત) જેનાથી લેડો ૧૦૦ અંતની બનાવટ બનાવે છે. જાડુનો સાપ, ખૂટ પોલીસ, મોહું જેવાના આપના કાનપુર વાળાનો પ્રખ્યાત પાનનો મસાલો, ખીંગની સાણ, ચિલાપની મેલુનતી, હાંગ, કપૂર, પીપમેન્ટ, ક્રીસ્ટલ, ક્રીનાઈલ, જુદી જુદી ગાંતા સુગંધી તેવો તથા છપતો, તેમ જ દિલ્લસ્તાનના કાચા માલથી પૈસા પેદા કરવાનું બતાવે છે. સેન્સેન ટીકડીઓ, જાતબતની ગોળીઓ, તકવી રંગ, સ્ટેટ, પેન્સીલ, તેવ ધોળું બનાવવું, કલેરીનગીસ, (જેનાથી કપડા ફાંમ જેવાં સફેદ થાય છે) મુરખા તથા નાના પ્રકારની ચટણીઓ, વતરપતિવું થી બનાવવું, નકલી સોલું જમવાનું વિગેરે હજારો વસ્તુઓ બનાવવા માટેની વિધિ આ પુસ્તકમાં ખીયોખીય બરેલી છે જેનાથી હજારો પેસાદાર બની ગયા છે દિ મેત રૂ. ૧)

મળવાનું ઠેકાણું—

રસાયન ફાર્મસી પો. બો. ૧૨૫. દિલ્હી.

પ્રભુના દર્શન કરવા હોય તો ગીતા-સાગરના ગ્રાહક બનો

તમારા કોઈ પણ સ્વર્ગીય આત્મા સાથે વાર્તાલાપ
કરવો હોય તો “ગીતા-સાગર” વાંચો.

યોગના મહાન તત્ત્વો, પ્રયોગો બહુ મુખી થવું હોય તો
“ગીતા-સાગર” વાંચો.

તન મન અને ધનના તમામ રોગો મટાડવા હોય તો
“ગીતા-સાગર” વાંચો.

ગીતા-ભાગવત-રામાયણને સંપૂર્ણ સમજવું હોય તો
“ગીતા-સાગર” વાંચો.

મનુષ્યદેહને ધારણ કરી તેને મક્કન બનાવવો હોય તો
“ગીતા-સાગર” વાંચો.

જગતની ધમધમતી વિધમ જ્ઞાણાભાંધી બચવું હોય તો
“ગીતા-સાગર” વાંચો.

પરુ, પક્ષી, ગધિયાં, ફૂલો, જીવાંજી. ડોર કાપર, વાઘ, વઘ, કીડા, મકાયા કોરે તમામ
ખાધ છે, પાચે છે, હવે છે, મરે છે, મુખી થાય છે, કુખી થાય છે પણ પ્રભુ દર્શનનો તેમને
અધિકાર નથી. તમે તો મનુષ્યદેહ ધારણ કર્યો છો પ્રભુ દર્શનના અધિકારી છો. તે જ પ્રભુને
નેરા હોય તો “ગીતા-સાગર” વાંચો.

અભય, અત્યંત, અશુદ્ધ અને અમમના લોકોને પણ પોતાના ખેનરોનો પાક સારો
કરવા મદદ કરવો કાઠી નાખવા જેટલું જ્ઞાન છે જ્યારે તમે ભણેલા જણેલા, માતી અને શુદ્ધિ-
શાળી છુટુનો કેમ તમારા હૃદયના કચરને માફ કરતા નથી અને તેના દગવે દગવે ચલાવો છો
આ સાદું કરવા હોય તો “ગીતા-સાગર” વાંચો. પ્રભુના પ્રેમભાવી જ જગતને પ્રેમથી તરબોળ
કરવું હોય તો “ગીતા-સાગર” વાંચો.

આજે જ ગ્રાહક બનો—જીવંતજીને બનાવો.

વાંચો. ‘ગીતા-સાગર’ વાંચો.

વાર્ષિક લવજમ રૂ. ૨) બે

આજે જ મનીઓર્ડર મોકલો.

ગીતા ઓફિસ : રાયપુર લાહોરી ચોળ : અમદાવાદ

વાર્ષિક લેવાજમ

રૂ. ૨-૮-૦

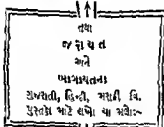
કિ સા ન

[ખેતીવાડીનું માસિક]

જાહેર સંસ્થા

રૂ. ૨-૦-૦

- 'કિસાન' માસિક પ્રગટિમાન નરોદરા સમયમાં દરેક ગ્રામ્યોએ લેવાય છે.
- 'કિસાન' સારાએ સુખર્ષના કાલિયાવાડમાં એનો સારો ફેલાવો છે.
- 'કિસાન' માસિકમાં ખેતી-વિષયક મહત્વનીય લેખો આવે છે.

જાહેરાત માર્ગે કિસાનમાસિક

- 'કિસાન' માસિકમાં કિસાનનું સમાચારો આવે છે.
- 'કિસાન'માં વેપાર સમાચાર, શાકભાજી અને ફળ વિનાનાં વાણે વ્યાપકમાં આવે છે.
- 'કિસાન'માં ખાતે ના શાક આવે.

વ્યવસ્થાપક:-

આર. રોયની કુંપની
પબ્લીશર અને હમીશન એજન્ટસ
રોડ, ૧૦, ખેતીવાડી મેઈનરોડ, સુખર્ષ ૪

કુંક મૂલતા બે વરસના છુપનમાં 'ફારમ' ખાતે મરી પુવાન બન્યું
એજ એની ખાતિની પ્રતીતિ કરાવે છે

કાઠીન સાધક, સુદર છપાઈ, વાર્ષિક વિનો, વ્યવસ્થાપક ખાતે પડતા લેખોના લેખો, સોલો, સુધાર અને નુસ્સાદાર છવા લેખપત્રો રોલો અને કલાકારોની કૃતિયો (જાહેરાતો વ્યાખ્યાનવાળું કાલિયાવાડી માસિક)

સુખર્ષ સરકાર અને નરોદરા તેમજ ગાંધી દેવી સમયોએ રાજા લાલજીએ ખોડે મંજૂર કરેલું

વાર્ષિક લેવાજમ
રૂ. ૮ બે
ખરેલ શીલોમ ૧
પુષ્પ કાર્યાલય
ખાર, સુખર્ષ ૨૧

સુખર્ષ અને વાર્ષિક ખાખચિત્ર, નરોદરા સમયના મોટા સિનિયર ટ્રેન્ડ કિસાન જયરાજર લનીના સંપાદને એધેર લખવાયે છે.

કે ફો-૨-મ ફો

છપનની લીલો સુધી સમજાવનાં પ્રાચીન-નવલિખા દુધી વાતો-પ્રવાસવૃત્તિ-સાહસિકોની સુદ્ધિ-નિજાનની વાતો, નવિય જાન-પ્રવાસવૃત્તિ-સાહસિકોની સુદ્ધિ-નિજાનની વાતો, નવિય જાન-

વિદિતાની કલાઓ-નવા, ગુરુત્વા ધામ અને ગાંધી છપત સમયોએ ખરેખર ખરોડોની હથિયે (૨૬મી) પુસ્તકાલય માસિક (૪૫૨૨૨) " સુખર્ષના પત્રકારિત્વની ગાંધી હથિયેના લેખોના કાલિયાવાડી લેખો અને ખાખચિત્રમાં ખાખચિત્ર મંજૂર કરી જાન દાખા નિષ્કે તેનો છે આવ જ રૂપિયાના લેખાલમાં માસિક અલગન કરેલું લખાય."

પ્રભાવિય કેસરી :-આમાં વિચાર પ્રેરક લેખો લખતાં માસિકોની ન મુજબ તને ખાલ નરર છે ફારમનો 'ગાંધી વિમાન' ગાંધી અને ગાંધીક છે.

સુખર્ષ-સમાચાર :-સુખર્ષ લેખાલમાં પ્રવાસવૃત્તિ, સિંધ કાલિયાવાડી સિંધ, અલોખા ખાખચિત્રાન સારી જાહેર આપે છે એ ન મહાગુજરાતનું પ્રેરક છે.

આ.....કે.....જા.....આ.....કે.....કે.....ખ.....ને

નમ્રતા મારે ત્રણ ગાંધીના રોજ બીણા:-પુષ્પ કાર્યાલય, ખાર (સુખર્ષ-૨૧)

સારીન કાલિયાવાડી સંપાદક

લવાજમ રૂપિયા પચીસ

આ વર્ષે અમે એક નવીન રોજના નક્કી કરી છે. અમારા દેશમા એક બે નહિ, પણ ત્રણ ચાર પ્રવૃત્તિઓનું લવાજમ કરતા હોય છે, અને દેશમાં તો આ સંધ તરફથી પ્રગટ થતું ફરેક સાહિત્ય વસાવવા કચ્છે છે. આ સૌને માટે અમે નક્કી કર્યું છે કે નીચેની સાત પ્રવૃત્તિઓનું લવાજમ એક સાથે જ લઈ લેવું, અને તેમાં એમને સારી પેઠે વળતર આપવું.

એ બધાનું જરૂરી છે કે મૂળમાં અમારી પ્રવૃત્તિઓનાં લવાજમો જ છૂટક કિંમત કરતાં પચાં મળ્યાં જોઈતાં હોય છે. એ જોઈતાંથી પણ અમે આ વળતર આપીએ છીએ.

સાત પ્રવૃત્તિ

અંગ્રજી અંથમાળા : પાઠાં પૂઠાંની ચાર મૌલિક નવલકથાઓ
મૂળ લવાજમ રૂ. ચાર.

આરોગ્ય અંથાવલિ : આરોગ્યવિષયક આઠ લેખ—પુસ્તકો
મૂળ લવાજમ રૂ. ત્રણ.

હાર્મિ (મૌલિક) : સાહિત્ય અને સંસ્કારનું ‘ભરપૂર વાચન’
મૂળ લવાજમ રૂ. પાંચ.

નવશ્યનો (,,) : નિત્યજીવનના, પ્રશ્નો અર્થનું વાચન
મૂળ લવાજમ રૂ. અઢી.

વિદ્યસાહિત્યમાળા : જગતસાહિત્યની ચાર ઉત્તમ નવલકથાઓ.
સારી કિંમત રૂ. છ

ચિંતન અંથાવલિ : લઘુ, રાજકારણ, સાહિત્ય અને ઇતિહાસના
ચાર ગ્રંથો. સારી કિંમત રૂ. છ

અરણ્ય પુસ્તકમાળા : બાળ-દિશોગેને રસ આપતી બારમી સોળ
પુસ્તિકાઓ સારી કિંમત રૂ. ત્રણ

આ રીતે એક કુટુંબમાં બાળકો, દિશોરો, જુવાનો, પ્રૌઢો, સ્ત્રીઓ-વગેરે સૌને આખું વર્ષ બરપૂર વાચન આપતાં લગભગ છત્રીસ પુસ્તકો અને દર મહિને બે દળદાર ઓકા-વાર્ષિક રૂ. પચીસમાં મળશે. એનું મૂળ લવાજમ લગભગ ત્રીસ-રૂપિયા થાય છે. અને બજાર કિંમત લગભગ ચાલીસ રૂપિયા થાય છે

ભારતી સાહિત્ય સંઘ : પો. બો. નં. ૭૩ : અમાદવાદ

• સ્તંભાદિકા •

મોહનલાલ મહેતા • ઈશ્વરલાલ દત્ત
કાન્તિલાલ શાહ • હરહરન મોમ્મય

આ અંકના લેખકો

પ્રમોદનુ મલીશ કાલેગર • કાકા કાલેગર • હરહરન
મોમેના મગનભાઈ દેગડે • ભિર્મિયા • હુગરશી મંપટ
મોહનલાલ - ચારુદેવ જુહાપુર

પ્રાચીન ગ્રંથોનો અભ્યાસ

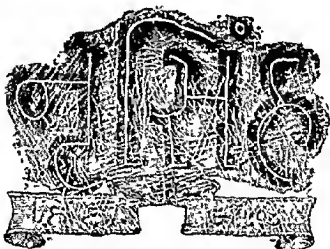

લાઇન, હાર્ટાઇન તથા વર્ધાર કવરના હાઇકવાસ
& પ્લોક ડિઝાઇન તથા સિને-સ્લાઇડ

અનાયનાર

ભારતી સાહિત્ય સંઘનાં પ્રકાશનોના દરેક પ્લોક અમે અનાયીએ છીએ

૨. ન ૩૧૯૭ ન વું ઠે કા છું નોં ધી લે શો છ ૨ અ.સ '૬૪'

કે ૧૭૭/૧૭૮ હોર્નબી રોડ, બોરોવંદર દ્રામટરવીનસ પાસે,
ભાટિયા હાઇસ્કૂલની બાજુમાં
દર : મુંબઈ

કલામય કલેવર-કલાવર ગોટી
અને,
કમી કિંમત

- ★ આ તથા મુખ્ય આકર્ષણ ઉપરનું તેની મુગધમાં એક એવા પ્રકારની માદકતા છે કે જે તમને હરેશનું આકર્ષણ કરી શકશે.
- ★ તમારા ચેતનવંતા સૌદમિ આપ આપવા

સ્વસ્તિકના
કાન્તિ સાબુનો જ
નિઃતર
ઉપયોગ કરો

BIG
40Z. CAKE
FOR
SMALL
PRICE

SWASTIK
Kanti
Toilet Soap

સ્વસ્તિક
કાન્તિ
સાબુ

મુંબઈના ગ્રોસ ડિસ્ટ્રિબ્યુટર્સ
કાન્તિલાલ છગનલાલની કું. વડેગાદી-મોંડવી મુંબઈ. ૩

મુગધીથી ભરપૂર

જલકુમારી બ્રાહ્મી તેલ

વા
પ
રો

જે આંખ અને મગજને ઠંડક આપી વાળને વધારે છે

સ્પોટીસ : આંખની નરસી દવાવાળા : પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : મુંબઈ ૨

શ્રી. 'ધૂમકેતુ'ની 'નવલકથાઓ

પ્રગટ થઈ છે

અ જિ તા

[૪૧૦ પૃષ્ઠની સળંગ નવલકથા

હિરણી જેકેટ : મનોહર બાપણી]

ક્ર

પ રા જ ય

[૪૦૦ પૃષ્ઠની એવી જ ખીટ

નવલકથા. પાકુ પુ.કુ. હિરણી જેકેટ]

દરેકના અઢી રૂપિયા

ગુજરાત પ્રાચીન કાર્યાલય-અમદાવાદ

ભર્મિ

[પાક્ષિક]

વા રિં ક લ વા ન મ

લે ટ પુ સ્ત ક સા ઘે

દેશમાં અહરદેશમાં પરદેશમાં

૫-૦-૦ ૫-૮-૦ ૬-૮-૦

ભર્મિ કાર્યાલય - અમદાવાદ

અમારી મુંબઈ-શાખા

મુંબઈ શાખાનું સરનામું અને વ્યવસ્થા બદલાયાં છે કાર્યકરો પણ બદલાયા છે, એટલે અમારી પ્રવૃત્તિઓને લગતો કોઈ પણ પ્રકારનો અવહાર નીચેના સરનામે કરવા વિનંતિ છે

ભારતી સાહિત્ય સંઘ

ખેડાક નં. ૭ : દેવકરજી મેન્શન

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : મુંબઈ ૨

સળેખમ ?

(Registered)

સળેખમ ? ?

સળેખમ માટે દવા હીંચવાને બદલે નાક પર ઘોડુંકે
"અમૃતાંજન" મસળો. તે તુરંત સહત આપે છે.

અ મૃ તાં જ ન

પીડાકારક સળેખમ મટાડે છે.

:: દરાજનો મલમ ::

સર્વે ભલવી દરાજ અને ખુબલીને માટે બરેસાપાત્ર અને નિષ્કળ ન
ભવ એવો ઇલાજ. તથા ચાર લઘાઘાથી સહેલર નાખત થાય છે.

સોજ એજન્ડોઃ સિંધ અને બહુચિસ્તાન માટે

મહમદગલી મુદકાં મુસાલ મારવી

ઝેરિયત રોઃ કરાચી

મુંબઈ : અમૃતાંજન લિમિટેડ : મદ્રાસ

સાહિત્ય અને સંસ્કારતું પાલિક

.. પત્રવ્યવસ્થા સરનામું ..

પાનકોર નાક પો. બો. નં. ૭૩

અ મ દ ના દ

અમિ

મહાગુજરાતનું માનીતું માસિક શારદા

વાર્ષિક લવાજમ
હિદમાં • વા ૧-૮-૦
પરદેશ સિતિ અ ચૌદ

ત્રી
ગોકુલદાસ દ્વારકાવાસ રાયચુરા

ગુજરાતી માસિકોમાં શારદા કઈ રીતે જાત પાડે છે?

‘શારદા’ એ એકલું ગુજરાતી માસિક છે જે દર મહિને બે ત્રિગી ચિત્રો આપે છે
‘શારદા’ એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે જે સોરઠી લોકસાહિત્યની રસગદાજી
માટે મુખસિદ્ધ છે

‘શારદા’ એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે કે જેના ત્રી-અંક નવસિકા-અંક, લોકસાહિત્ય-
અંક અને દીપાવલી-અંક માટે હજારો લોકો દર વખતે ગદ્ય જુએ છે
‘શારદા’ એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે કે જે શિષ્ટવર્ગ અને વ્યાવસાયિક સાહિત્યનો
સુમેળ સાધે છે

‘શારદા’ એ એકલું ગુજરાતી માસિક છે જે દર વર્ષે સોરઠી ઇતિહાસની રા.
રાયચુરાકૃત નવલકથા આહુકોને લેટ તરોડે આપે છે.

‘શારદા’ એ એકલું ગુજરાતી માસિક છે કે જે રાજ્યના એક પૈસાના સાહિત્ય અને કલાનો
રસથાળ દર માસે તમારે લાભ પહોંચાડે છે

‘શારદા’ સોળ વર્ષથી પ્રગટ થાય છે તમે એના આહક થયા હશે જ ન થયા હો તો
નીચેના કોઈ પણ સ્થળે આજ ખબર આપો એટલે ‘શારદા’ શરૂ થશે.

‘શારદા’ તુ ૧૩૯-૪૦ નું જેટ પુસ્તક “ સોમનાથની સંખાતે ” બહાર પડી ગયું છે
ત્રી ‘શારદા’ ચેરવાડ (કાઠિયાવાડ)

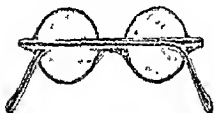
પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિ. બડોદરા

આર આર શોની કંપની, બુક્સેન્સ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ નં. ૨

જરૂર વાંચો અને ઠેકાણું નોંધી લો
અમારે ત્યાં
દરેક જાતની દેશી તથા વિલાયતી દવાઓ
સુગંધીદાર તેલો જતાવવા માટે
હાઈકલાસ પરફ્યુમ્સ

ખરા પેગલ
તથા

પ્રેસિડન્ટ ગ્લાસીઝ
નાં
ચશ્માં

આખ તપાસી નબર મનુત કાઢી મનપરાઈ દેખિયા
તેવારે ખરી આપવામા આવે છે, તેમ જ ચરમાને લગત
રિપેરીંગ કામ કિફલત લાવવી કરી આપવામા આવે છે

દરેક જાતના તાવ માટે

છેલ્લી શોધ મુજબનો ઉત્તમ ઉપાય

નોન્સ

એચ્યુ સ્પેસિફીક

... વાપરો .

• સોલ એજન્ટ •

માતરવાલા જે. સી. પરીખ

પરફ્યુમરી, દવાઓ તથા ચરમાનાં વેપારી

ત્રણ હરવાળા : અમદાવાદ

રેકૉર્ડીસ્ટ—પારેખ એન્ડ કુ. : દિગરાચોડી : અમદાવાદ

દરેક દવાવાળાને ત્યાંથી મળશે

કુમારમાળા

તેર વરસની ઉપરનાં બાળકો માટેનું

ખાસ શૂરાતન-સાહિત્ય

૧ ગેરીલાનો ગ્રેમ	૦-૮-૦
૨ પૂછડિયાના પ્રદેશમાં	૦-૮-૦
૩ શિકારિકા	૦-૮-૦
૪ ગેળી મૃદિ	૦-૧૦-૦
૫ ગેળી મૃદિ	૦-૧૦-૦
(પાક પૂકું, જે બાગ બેળા)	૧-૮-૦
૬ શિકારિકા-૨	૦-૮-૦
૭ ચાંદા પર ચઢાઈ	૦-૮-૦
૮ આફતે મહા	૧-૦-૦
૯ મોતના પળામા	૦-૮-૦
૧૦ ચિણુગારી	૦-૧૨-૦
૧૧ લલ્લુ	૦-૧૦-૦
૧૨ સકટની શોધમા	૧-૨-૦
૧૩ બેલીઓ સરદાર	૧-૮-૦
૧૪ માચાવી દેશ	૧-૪-૦

—માધ્યમિક શાળાઓમા છનામ માટે અલ્ટ્રા-

દરેક પુસ્તકબંધન વેચે છે

ગાંડીવ સાહિત્યમંદિર : સુરત

:: વૈશાખથી ચોથું વર્ષ શરૂ થયું છે ::

‘કિશોર’ સુંબડે દલાકાના કેળવણીખાતા તરફથી મંજૂર થયું છે
‘કિશોર’ વેસ્ટર્ન ઇન્ડિયા એડવૅન્સેડ સિસ્ટમ શાળાઓ માટે મંજૂર થયું છે.

‘કિશોર’ વડોદરા રાજ્યના વિદ્યાધિકારી કચેરી તરફથી મંજૂર થયું છે	
અનેકવિધ સાહિત્ય અને સુદર	ઓર્થો ઇલેક્ટ્રી બહેનોને બુદ્ધાનુદા
ચિત્રોથી સમૃદ્ધ, ગુજરાતના	વિવિધોનું સામાન્ય જ્ઞાન મળી રહે
કિશોર વિદ્યાર્થીઓનું માસિક	એવી સામગ્રી આપતું માસિક

કિશોર

તંત્રી: રણછોડજી કેસુરભાઈ મિસ્ત્રી

આવકારે

“કિશોર માસિક મને
ખૂબ ગમી ગયું છે
એટલું જ નહીં મને છે કે
વડોદરા રાજ્યના પુસ્તક
કાલેજોનું બજેટ મંજૂર
કરવાની તક મને મળી
હોત તો રાજ્યના ધણી
પુસ્તકાલયોમાં ‘કિશોર’
માસિક દાખલ કરી
દીધું હોત. x x
માસિક માટે મારાથી
ખતનું કરીશ.”

શ્રી મોતીભાઈ અમીન
વડોદરા

“x x મને તો એક શિક્ષક તરીકે આ દલાકાનું બીજું
કોઈ સામયિક નથી મળ્યું પડ્યું બીજા વધુ પડતા
છીનરા કે વધુ પડતા નબીર છે, ત્યારે આ વિદ્યાર્થીને
નોંધ્યો તેવું જ છે સાહિત્ય-પાઠ્યવિષયની ચોગ્ગાને
અંગે મેં આપણા બધા માસિકો ઠીકઠીક ઉપમાયા છે,
અને મને તો એમ લાગ્યું છે કે ‘કિશોર’ પાસે એટલું
વૈવિધ્ય છે કે પાંચ સાત વર્ષે કોઈ નવો સમાહક
નીકળશે તો તેને પોતાના સમાહક તામ ‘કિશોર’
પાઠ્યવિષય કે એવું જ રાખવું પડશે-એટલા બધા
પાઠો તેને ‘કિશોર’માંથી લેવા પડશે વિદ્યાર્થીઓ
સમજે એની જમિકા ઉજા એવું લખાણ મિલે છે
છતા તેના સાહિત્યશુભ તેણે જગતર જળજરી ગમ્યા
છે, એટલે મને તો આનંદ સાથે મને પછી ધાય છે.
x x x હું તમને સતત રીતે મારાથી ખતની બધી
મદદ કરીશ. x x”

ઝીણાભાઈ રતનજી દેસાઈ [સ્નેહરશ્મિ]
પ્રિન્સિપાલ ગ્રી ન વિદ્યાવિહાર : અમદાવાદ

“x x એની ભાતભાતની
વાનીઓ વિદ્યાર્થી વર્ગની
હુદી હુદી મરિખાતો
અમર હમણા પરિપૂર્ણ
કરે એમ છે અને તેથી
આખા વિદ્યાર્થી-વર્ગને
એ પ્રિય થઈ પડશે જ
એ નિરાક જાનવ છે
મારા એવા વિદ્યાર્થી-
શિક્ષકને પણ એમાંથી
ખૂબ ખૂબ રસ અને
આનંદ મળે છે અને
તો પૂરી ખાતરી છે કે
તમારું આ નીતિ માસિક
દરેકે દરેકે બાળક ભેડે
પ્રિય થઈ પડશે

શ્રી શંકરપ્રસાદ મુકેશ
પ્રિન્સિપાલ, ફેલોશિપ
રૂલ . સુમત્ર

તમો પણ ગ્રાહક થઈ અમારા આ સાહસને ઉત્તેજન આપશો છો.
લવાજમ હિંદમાં રૂ. ૪) અર્ધ તથા પરદેશમાં રૂ. ૬)

કિશોર કાર્યાલય : પાંચકૂવા : રીયારોડ : અમદાવાદ

ભારત વસ્તુ ભંડાર

અમદાવાદ, નડિયાદ, આણંદ અને ગાંધીધામ
સામાન્ય ગ્રાહકોએ તથા શ્રેષ્ઠોએ નીચે લખેલી
કોઈ પણ પ્રશ્ન માટે આ ભંડાર સાથે વ્યવહાર
કરવો. તેઓ આ ગ્રામો પૂરતા ભા. સહ સંબંધ
સોંપ એન્ટ છે.

અંગ્રેજી અંથમાળા

આરોગ્ય અંથમાળા

નવચરના (માસિક)

ભારતી (પાસિક)

વાલજ્ઞાત (પાસિક)

વિશ્વ સાહિત્ય માળા

અરુણ પુસ્તકમાળા

ચિંતન અંથમાળા

નૂતન અંથમાળા

શિષ્ય સાહિત્યમાળા

દેશશિક્ષણ અંથમાળા

નવસર્જન ગ્રંથાવલી

ભારત વસ્તુ ભંડાર

રમકડાં મારકેટ : અમદાવાદ

સાદો પણ અદ્ભુત પ્રયોગ

આમળા જેવી કુદરતી વસ્તુનો પ્રયોગ

કરી તમારા શરીરને હંમેશા મઠ

સુદૃઢ બનાવવું હોય, રમણ-

શક્તિ તાજી કરવી હોય તો

સંપૂર્ણ માહિતી માટે

આજે જ મળો

અથવા લખો-

વલ્લભરામ વૈદ્ય

ધન્વંતરિ ભવન

આકાશોદના દ્વારા પાસે

અમદાવાદ

અમારાં પ્રકાશનો

નામ	મૂળ કિંમત	નામ	મૂળ કિંમત
અંગલિ અધ્યાપના		કલેશના રોગો	૦-૫-૦
સંજ્ઞાની	૨-૦-૦	ચિંતન અધ્યાવલિ	
પચાસ વર્ષ પછી-	૧-૪-૦	શુભાનીની શ્રાવણ	૨-૮-૦
પ્રાથમિક ભા. ૧	૨-૦-૦	વિશ્વસાહિત્યમાળા	
" ભા. ૨	૨-૦-૦	પતન અને પ્રાથમિક	૨-૮-૦
એ પત્ની કોની ?	૨-૦-૦	અરુણ પુસ્તકમાળા	
અંતરની વ્યથા	૧-૪-૦	શંકરાચાર્ય	૦-૨-૬
આવૃત્તિ કાલ	૨-૮-૦	રંગ રંગ વાદળિયાં	૦-૨-૦
અખંડ જ્યોત	૧-૮-૦	નાનાં છોકરાં	૦-૧-૬
મંગલમૂર્તિ	૨-૦-૦	નૂતન અધ્યાવલિ	
મહાન સુસાદરે	૧-૮-૦	લગ્ન-એક સમરથા	૧-૪-૦
દોન કુપ	૨-૦-૦	ગંગાવાનાં જળ	૧-૪-૦
ધરતો	૧-૮-૦	સાહિત્યસમીક્ષા	૨-૮-૦
ગંધન અને સુક્રિત	૨-૦-૦	ધરણધી	૧-૮-૦
ભગતા રંગે (પૂર્વાધી)	૨-૦-૦	પાંચમની કલાકૃતિઓ	૧-૪-૦
આરોગ્ય અધ્યાવલિ		ધુપદાની	૧-૪-૦
દર્દી, દવાઓ અને દાકતરો	૧-૪-૦	વેરાનમાં	૧-૦-૦
અપવાના સહેલા ઉપાયો	૦-૪-૦	કરિયાના મામલા	૦-૨-૦
શરદી અને સળેખમ	૦-૬-૦	સંતાવન	૧-૪-૦
વજન શી રીતે વધારવું ?	૦-૪-૦	વિશ્વદર્શન	૩-૮-૦
કળાનિયાત	૦-૪-૦	વિરાટ જાગે છે ત્યારે-	૧-૮-૦
આંખોનું આરોગ્ય	૦-૪-૦	આલબેલ	૧-૮-૦
નિસર્ગોપચાર:		વૈજ્ઞાનિક જગત	૧-૪-૦
વિચાર અને વ્યવહાર ભા. ૧	૧-૦-૦	પ્રદક્ષિણા	૧-૮-૦
આદર્શ ઓરાક કોને કહેવો ?	૦-૪-૦	મુસ્તક કમાલ	૧-૮-૦
નિસર્ગોપચાર અને જલોપચાર ભા. ૧	૦-૪-૦	લોકશિક્ષણ અધ્યાપના	
પહેલું મુખ	૦-૪-૦	રાજકોટ-સંસ્થાપક	૦-૮-૦
ઝોરાકની પસંદગી	૦-૪-૦	નવસર્જન પ્રયાગલો	
કસરત, મહેનત અને રમત	૦-૪-૦	સજોવો	૧-૦-૦
નિસર્ગોપચાર અને જલોપચાર ભા. ૨	૦-૮-૦	ચોમા	૨-૮-૦
☆ સુખ અને શુજરાતમાં મૂળ કિંમતમાંથી પચીસ ટકા કાપી આપવામાં આવશે		અવિષ્કૃત મા. ૧	૧-૦-૦
☆ બૃહદ્શુજરાતમાં અમારા એજન્ટોને પ્રતિનિધિઓ ૧૨૫ ટકા કાપી આપશે.		" મા. ૨	૨-૦-૦
☆ દયાલુથી મંગાવનારે પણ સાકાળાર ટકા કાપીને પૈસા મોકલવા.			

ગામિ

સાહિત્ય અને સંસ્કારનું પાક્ષિક

૧ ઑગસ્ટ ૧૯૨૯

દર પંદર દિવસે
વાર્તાઓ, લેખો,
કાવ્યો, સાહિત્યવિવે-
ચનો અને જીવન-
ચરિત્રો રજૂ કરતું
આ પાક્ષિક આઠમાં
ઓક્ટુ ૪૮ પાનાંનું
લાઘવ આવે છે બહુ
જ મર્યાદાપૂર્વકની
જા. બા. લે છે ને દર
વરસે સુંદર એન્ટિક
કાગળમાં છપાયેલું
લેખકો અહીં સો
પાનાંનું લેટ-પુસ્તક
આપે છે. વાર્ષિક
લવાનમ લેટપુસ્તક
સાથે :

દેશમાં

૫-૦-૦

બહારદેશમાં

૫-૬-૦

પરદેશમાં

૬-૬-૦

સિં. દગ

આ અંકે

ગામિ પાક્ષિક ખત છે (નિવેદન)

૩૮૬

શુદ્ધિ વિરુદ્ધ ભાવના

શ્રી. ધૂમકેતુ

૩૮૭

સાદો બોલો આધુનિકાર્યન

શ્રી. સતીશ કાલેશકર

૩૮૮

દેશવર્ણવિષયક એક લેખ

કાકા કાલેશકર

૩૮૯

રજાની રેતીમાં બે વસ્તુ ચમકતી હતી

શ્રી. દરજીવન સોમૈયા

૩૯૦

માનસ્વભાવને પારખો

શ્રી. મગતસાઈ દેસાઈ

૪૦૫

કલાધરતી શોધમાં

શ્રી. ગિર્મિલા

૪૧૦

હિંદમાં શણુનો ઉલોગ

શ્રી. કુશરશી સંપટ

૪૧૮

ચારિત્ર્યનું અનુવર્તન

શ્રી. હતાનેય બાળકૃષ્ણ કાલેશકર

૪૨૩

આપણી સ્વરાજ્યવાદ

શ્રી. મોહનલાલ

૪૨૫

અવલોકન

૪૩૦

આપતા અંકે

એક ભાવના

શ્રી. ધૂમકેતુ

સમ્યક્તા વિમુક્તિઓ

શ્રી. કાકા કાલેશકર

હિંદમાં શણુનો ઉલોગ

શ્રી. કુશરશી સંપટ

મૂલદેહના દર્શન

શ્રી. આનાંતોલ ફાંક

ટૂંકી વાર્તામાં સ્વાસ્થ્ય

શ્રી. બલેશ્વરભાઈ ઉપાધ્યાય

વિવેચનના નમૂનાઓ

શ્રી. 'અગ્રિક'

આયુષ્યમતા

શ્રી. કાલાવાદ ભાતી

એક 'દેવતા દીપિક'

શ્રી. દરજીવન સોમૈયા

મારું પત્નીનો વિકાસ

શ્રી. સોપાન

આપણી મંચમાળાઓ

શ્રી. હોટાલાલ કામદાર

ઉપરાંત, કાવ્યો, સ્વરાજ્યવાદ, અવલોકન વગેરે

મુદ્રક અને પ્રકાશક : દિનેશ હરિનસ મોતીસાહ : ગિર્મિ કાર્યાલય : પો. બો. નં. ૭૩ : અમદાવાદ
મુદ્રણસ્થાન : નવપ્રભાત પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ લીમિટેડ : નોવેલ્ટી ટોર્કીઝ પાસે : અમદાવાદ

‘ઊર્મિ’ પાક્ષિક અને છે

આલોક બાંધુઓ !

આ અંક બેઝને તેમ અમર જગે ‘ઊર્મિ’ આલોક નાનું કેમ થઈ ગયું એમ તમને હાથશે, પણ થોભલો પંદર દિવસ પડી આવો જ એક વાક તમારા હાથમા આવશે તે તે પડી જ પંદર દિવસે ‘ઊર્મિ’ તમારી પામે હાથર થશે .

એમ કહી શકાય કે ‘ઊર્મિ’ ને સમૃદ્ધ કરવા પાળ્ય અને જેટલો મહેનત લીધો છે તેટલો મહેનત અમારી બીજી કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ માટે લીધી નથી, છતાં આર્થિક બાબતોએ સૌ કરતાં નવનું ‘ઊર્મિ’ જ રહ્યું છે. ‘ઊર્મિ’ એનું અર્થ તો ઉપર છે પરંતુ એમાંથી કશી જ અમલ નથી રતી એટલે અને એને વિશેષ સમૃદ્ધ કરી શકતા નથી.

ગુજરાતનાં અમલી માનિતમાં ‘ઊર્મિ’ નું મ્યાન કર્યાં છે તે ત્યારે ત્યારે બોળતા મુખેથી અને સંજોગોએ છાએ ત્યારે ત્યારે અમને અનર દાસ છે, પરંતુ આર્થિક કારણોને છાંં એની પ્રતિ અને કરી શકતા નથી એટલે અમને એ છે એમ લાગે છે કે ‘ઊર્મિ’ અમર છે તે બહુ મહત્તર છે એવી જે હાથ પહેલેથી પડી છે તે એને ખૂબ હોરપ્રિય બનાવ્યા છતાં કુલની નથી, અમારા મન પ્રમદે ‘ઊર્મિ’ આજે જે મહત્તરના પગલે છે તે કોઈને અપરી કે બારે પડે તેવી નથી એના મંજીર લેખો પણ અક્ષિ અને મહાશયતના ફર પ્રકો સાથે સમય મંગલના લેખ છે એટલે એ વંચરમાં મહત્તરને રસ અને જ્ઞાન મળે જ ઉપગમ, ‘ઊર્મિ’ આ રામક સદિનનું પ્રમાણ પણ નીક નીક દોષ છે. આજ ‘ઊર્મિ’ તો જ આજ વધી શકે, તે એની માહત્તરના વશે

આ રીતે ‘ઊર્મિ’ ને પક્ષિક કરવાનો એક રેનુ એ છે કે ‘ઊર્મિ’ હોરપ્રિય થય અને તેના પ્રકો વધે બીજી મહત્તરનું કારણ એ છે કે આજના ગુજરાતનાં અદિત્ય એવે સામાજિક કે પક્ષિક નથી એ ચારે કે કેમ એવી સૌને યામ છે અને અત્યારે તે આજ પ્રમાણમાં અર્થ વધરીને એ ટોચ ફર કરવાનું સદમ રીતે હોએ અમને એવી આજા છે કે ‘ઊર્મિ’ — પક્ષિકો ગુજરાત સમારોજ.

સૌએ એટલી ખાતરી મળશે કે ‘ઊર્મિ’ પક્ષિક થતા જતા એની વર્તમાનો, લેખો, નેપો અને સદિત્યકરો તો જે જ તે જ રેગે — ને જ મહત્તરનાં રેગે ‘ઊર્મિ’ એ નવું પિંગલ કે નીતિ નાવતો નહિ.

મેક પુસ્તક—પામ રૂપિયા લાગતમમા ‘ઊર્મિ’ અત્યારે જ મદિને લખામ દર વર્તમાનો છે પક્ષિક થતા હાથ તુર જ પખવ રિમે ૪૮ પાન આવી એ જ વચનસમયથી આપો જેમ માહત્તર વધતા જશે તેમ વાચનનું પ્રમાણ વધશે. જાનુવ રમિવન પણ ‘ઊર્મિ’ જેટલુંનાં અપવાન સદમ તે કરતા મને જ છે.

‘ઊર્મિ’ નું નવું વર્ષ અને એપ્રિલથી જાન્યુ છે, એટલે જે પ્રકો એપ્રિલથી થવા જશે તે મેને એટપુરના મળશે એ મિતવના મદિનએ છે જે નાનો દાં તેનું નવું લખામ જેમ જેમ મળતું જશે તેમ તેમ એટપુરના પડે ચાલામ. અરે.

અને એટપુરના પણ એક અનવ રેગેમા નવવચન છે કામન રજવિવાન લેખા અન તે જ ડિઝની નવવચનો ગુજરાતી અનવદ અનુકાર એટપુરના તરી આવવામાં અવી એમે વિનુન પ્રવેશ, જેમા અનવે જ કામન અદિત્યકર અલેખાને દર્શ તે ગુજરાતનાં અમર વિવેચક થી મમતારાજનું વિવન થ પાકે લખાવનું . આ પુસ્તક અમને ‘વિવક દિવ્યમાળા’ નું બોલુ પુસ્તક છે આ વર્ષે એ જ પુસ્તક ‘ઊર્મિ’ ના દરોને પણ કે તે પુસ્તક એ ૩૩૦ એ જ અર્થમાં ખાતનું. શરૂ તો સુદર એટલે અને પુકુ રિઝની થશે આ પુસ્તક જે કમ છે કે આરોજાગ પ્રમા દર્શ અરે

વર્ષ નવમું]

૧ ઓગસ્ટ : ૧૯૩૬

[અંક પાંચમો]

બુદ્ધિ વિરુદ્ધ ભાવના

બુદ્ધિના દરજામાં, ભાવના, સત્ત્વશીલ મુખે પોતાના અસ્તિત્વની વદરિ-
યાત સિદ્ધ કરવા ઊભી હોય, એવી દિશામાં આગે આવી છે. એક રીતે મણે
તો બુદ્ધિ વિરુદ્ધ ભાવના - એવા વિગ્રહી વિભાગનું કોઈ કારણ તમને વડશે
નહિ. ખરી રીતે એ એક બીજાનાં વિરોધી નહિ પણ પૂરક તરફ છે. એના વિના બીજું
અપૂર્ણ છે, એટલું જ નહિ, એ બંનેના અસ્તિત્વ વિના કોઈ પણ મનુષ્ય કોઈ પણ કામ
ખરા અર્થમાં કરી શકતો નથી અને જ્યાં આગે બુદ્ધિને કોઈ એવો પૈતાનિક પદાર્થ
મણવામાં આવે છે કે જાણે એ નહિ રહે તો માનવજાત પણ નહિ રહે. જીવનમાં એની
વૃદ્ધિશક્તિને એટલું મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું છે કે એના વિના જીવન વેરાત ને મૃત્યુ
મનાય છે; એના વિના વ્યક્તિ ભૂલક ને ભેલક મણાય છે; એના વિનાનો સમાજ અંધ
અને પંચ મનાય છે; એને પ્રાણનો પ્રાણ માનવામાં આવે છે, બુદ્ધિવાળો મનુષ્ય જે કહે
ને કહે તે અવિચલ મણાય છે; અને ઈશ્વરને નકારનારા પણ બુદ્ધિને નકારતાં ધૂણી લઉં છે :
એક રીતે ઈશ્વર કરતાં માનવને મહાન ગણવાનું એમનું સૌથી પ્રથમ સાધન બુદ્ધિ છે.
ઈશ્વર માનવને બતાવ્યો હોય કે ન બતાવ્યો હોય, પણ માનવ, ઈશ્વરને શબ્દના ન શબ્દવાની
પોતાની શક્તિનો ધણો મહાર બુદ્ધિ ઉપર રાખી રહ્યો છે.

બુદ્ધિને અપાતું આ મહત્ત્વ અર્થ કે કાર્યશીલ કે અકાર્યશીલ છે એમ તો કોઈ જ
નહિ કહે. પણ ત્યારે બુદ્ધિમાં ન જનરે એવા કોઈ કારણને કે કાર્યને, ભાવનાના નામથી
સંબોધવામાં આવે છે, ત્યારે બુદ્ધિશાળીઓનો અખ્યાત 'અલ્પબલ્લભ' કહીને એકદમ પોષાર
કરી મૂકે છે : એ પોષાર ખરી રીતે અનાર્થિક છે. તરફથી આજે સર્વથા સિદ્ધ કરવા
માગીએ છીએ એ જ બતાવે છે કે કાર્ણક ગિયતિ એવી હોવી જોઈએ, કે જે તરફથી પર
હોય. એમ ન હોય તો તરફની અધર્મિન સહિત એટલી વિચિત્રાવી ગણાય - કે માણસ

અને ઈશ્વરના કાઈ એક જ ન મહે ઈશ્વરને સર્વજ્ઞ કહેવામાં આવે છે — એ વિશેષ્ય માણસને જ લાગુ પડે અને વિશ્વકર્મના આદિકાંચુ તરીકે માનવને જ ગાનવો પડે

ભાવના હુદિથી પા છે, એના બે અર્થ છે એક તો એ હુદિથી નહિ — પણ બીજા કાઈ સાધનથી સમજી શકાય તેવો પદાર્થ છે અને બીજી એના અનુભવ માટે જન્યુત હુદિ સિવાય બીજી મનોસ્થિતિની જરૂરિયાત પડે છે જે વસ્તુ જેના અનુભવનો વિષય નથી તેના વિષે એને નિર્ણયાત્મક સૂત્ર કહેવાનો અધિકાર નથી, તેમ ભાવના વિશે સમજવું ભાવના — એની સર્જાત ત્યા યાય છે કે ત્યા હુદિ અત પામે છે એ એવો અનુભવ છે કે જે લેવા માટે હુદિની પરમમા પરમ શક્તિનો ઉપયોગ કરવો પડે છે જેનામાં હુદિ ન હોય એનામાં જ ભાવના હોય એવો કાઈ નિયમ નથી પણ ભાવના, એ હુદિનો એક એવો ઉત્કૃષ્ટ અનુભવ છે કે જે કાર્યકારણ વચ્ચે થતો મનોન્યાયા પણ સહી શકતો નથી અને તેથી કારણ — કાર્ય એવી સાકળ નહિ પણ જાહે — પ્રેરણા અને યાજ — એવી સાકળ જોડાય છે આ પ્રેરણા — અને એ લાગણીના કે હુદિનો, કાઈ પણ દોષ ત્યારે માનવમાં રહી ન હોય — અને જાને એના ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપમાં હોય — ત્યારે જન્મ લેતો, એવો અનુભવ છે કે, જેનું તમે શબ્દમાં નહિ પણ કેવળ ક્રિયામાં જ રૂપાંતર કરી શકો

એટલા માટે હુદિ વિરુદ્ધ ભાવના — એ શબ્દનાપાર અનર્થકારી છે કદાચ, એ આપણી અગ્રેજી કેળવણીએ આપણને આપેના અનેક કા પતિકે દૂરો જેવું એક અનમિત્તવ ધરાવતું દૂર છે

ભાવના એ હુદિને હણનારી કાઈ ક્રિયા નથી તેમ જ એ હુદિથી તદ્દન વિરુદ્ધ એવો કાઈ અનુભવ નથી એ કાઈ એવો આકાશી પદાર્થ નથી કે જે, જીવનમાં ભાવવાથી જીવન અર્થ અને તરંગી બની રહે એ એક એવા સામર્થ્યની જન્મભૂમિ છે કે જે સામર્થ્યની ગણના હુદિથી કરવી અશક્ય છે એટલા પૂરતો જ એને હુદિ સાથે વિરોધ — વિરોધ હોય તો — છે પણ ધણી વખત સાધારણ નવદારમાં પણ માણસ, 'મને મજી આગ્યુ' એમ કહીને એના આશ્રય જ લેતો હોય છે ઉપનિષદમાં કહ્યું છે કે આત્માનુભૂતિ પ્રગટ કરવા માટે વાણી કે ગદ્ય — પદ્ય — કે સંગીતાત્મક એવી એની ઉચ્ચારણીની એ તો બાહ્ય સ્વરૂપ છે સત્ય મેળવવાને માટે જ્ઞાન એક સાધન છે એ સત્ય એટલું વિરાટ છે કે એને મેળવવા માટે અનેક ચતુષ્કો હોઈ શકે હુદિ એ એક એવી ચતુષ્કો ભાવના એવી જ બીજી ચતુષ્કો આત્માને મનોમય વાહન ને પ્રાણમય માનવો છે એટલે કે એ જ્ઞાનદારા — સૌન્દર્યદારા — અને કાર્યશક્તિ દ્વારા મેળવી શકાય છે એ ત્રણે એની શક્તિ છે માટે હુદિ વિરુદ્ધ ભાવના — એવી કાઈ વસ્તુ નથી સમગ્રેષ્ટ મોધામ એક મુદ્દર વાક્ય આપે છે કે My great religion is a belief in the blood the flesh as being wiser than intellect એ હુદિ એટલે આપણે સાધારણ વિચાર શક્તિ એવો અર્થ લઈએ તો એવી તર્કશક્તિ એ ભાવના પાસે કાઈ દિશાનની વસ્તુ નથી — ભાવના લોહીમાં રહેનારી વસ્તુ છે લોહીની શુભ — એ માનવમાં મહેલી અમર્ત્ય શક્તિનું સૂચક ચિહ્ન છે અને — એવી જ અમર્ત્ય શક્તિ — જેને કાઈ પરાજય દર્શવી શકે નહિ, કાઈ મુશ્કેલી ડારી શકે નહિ, કાઈ દુસ્મન ડગવી શકે નહિ કાઈ સમાજ

યથારાવી શકે નહિ કે કોઈ શક્તિ પગલવ પમાડી શકે નહિ — ગીતામાં કહેલી, ન હેઠાય, ન હણાય, ન નાશ થાય એવી માનવની અન્યેય શક્તિ — આત્માની પ્રાણમય શક્તિ — તેનું નામ ભાવના એ મળતી નથી, મરી શકતી નથી. એને મારી શકતી નથી. જોણે એ મેળવી એ અમર થઈ ગયો.

પ્રાણુસની પેઠે પ્રગ્ન પતિત થાય છે ત્યારે એ વ્યાકુળતામાં પોતાના મગનું નિધન કરતા, અનેક ભૂયો કરી બેસે છે.

અને એ જૂન એના સર્વ કાર્યક્ષેત્રોમાં વ્યાપક બની જાય છે એને પોતાની પતિત અવસ્થાના કારણોમાં પોતે પોતાનું પ્રાણ ગુમાવ્યું એ લાગવાને નહીં — પોતાની જ સંસ્કૃતિનો દ્રોહ કરવાનું મનમાં વસે છે. પછી એ કહેશે — આ શ્રદ્ધાએ, આ સંસ્કૃતિએ, આ પુત્રકોએ, આ તત્ત્વજ્ઞાને, આ વ્યવસ્થાએ, આ સામાજિક બળોએ — અમને પાડ્યા એને એમ ખમર નથી રહેતી કે એ બળોએ જ એને એ વખત દુનિયામાં પ્રધાન અપાવ્યું હતું માટે એ બળોની હિપેસા કરીને નહિ — પણ એ જ બળોને સુગ્રામ્યથી રંગીને પ્રાણુ શક્તિ પ્રગટ કરી શકશે એ બળોને એમના વિકૃત સ્વરૂપમાં નહિ — પણ એમના મૂળ સ્વરૂપમાં સમજવા ધો છે.

આજે ભાવના વિરૂદ્ધ હુદિ — એ પણ એવો જ એક કાંપનિત્ત્વ ઝંરડો છે અને આત્માની એ બે વિન્ન વિન્ન શક્તિઓનો સમન્વય સાધવાને જાહેર એમની વચ્ચે દૃઢ-હુદ્ કરાવવાથી — આત્મા એટલો નિર્ગળ બને છે.

રૂમકેરુ

તમને

ડુકાતા ધાવેને કહણ કરની અગુલિ વતી,
અટો ના' પક્ષોનો સ્પરશ મૂક્યે એ નહિ સહે !
પ્રસંગે આળા ધા સ્પર્શ સુશ્રુતાથીજ મટશે,
દરાલે સ્પર્શ્યેથી ડુધિઃ પ્રણયી ઓ- વહશે !

પ્રેમગ કર હ. બદ્ધ

સાદો ભોળો આઇન્સ્ટાઇન

સતીશ દ. કાલેલકર (ઓકસર્ડ)

મિ આઇન્સ્ટાઇન મુનિશ્વરિયા લોકોને મન હવે તો આઇન્સ્ટાઇન, સાને તાકી વાકોને બોલે રહેવા જેવા નથી ગ્લો પણ શરૂઆતમાં તો આપણે મોટા વૈજ્ઞાનિક અને વિચારક પુરુષને આવો સાદો અને ભોળો બોલેને એમના આશ્ચર્યની સીમા નહોતી ગ્લો

એ આવો છેક છે તેની તપસુ લોકોને છે વર્ષ પહેલાં ત્યારે થી જ આઇન્સ્ટાઇન "જર્મનીમાં આ રીતે બોલાવવાની પદ્ધતિ છે" જર્મનીમાંથી અમેરિકામાં કારમ માટે ગયેના ત્યારે જ થઈ પ્રથમ પ્રથમ લોકોની ઉત્સુકતાને સીમા નહોતી એ ત્યારે પ્રથમ ફરવા નીકળ્યા ત્યારે ખુદા હુદા પ્રેરેસરો પણ સંજેક થઈ જઈને એની સામે તાકી ગયેલા "રેક્ટ બનાવવાની ટેવવાળા બેસાગમ લોકો એ મહાન માણસની પાછળ પાછળ ચાલીને એ વિજ્ઞાન ભાવની પાછળ ક્યા વિચારો રમી રહ્યા હો એના તર્કવિતર્ક કળાનું પણ ચૂંટા નહિ હમણા જલે કાર્લ નવા ગાગમ કાઢશે, ને આખી કુદરને ડેવાવશે એ જ ટોળાને ચતુ

આ લોકોના અસ્તિત્વનું ભાન આઇન્સ્ટાઇનને હતુ કે નહિ એ તો કોણ જાણે પણ રોષ એમ એના વર્તન ઉપરથી લાગતુ નહોતુ ટોળાને થયુ શુ હશે? દિમ્પત કરીને કાચની બારીમાંથી એમને બે તથાએ ચાલે જોયુ તો આઇન્સ્ટાઇન એક આશ્ચર્યમય ચોસતુ ઉઘાડી ગ્લો દેતો.

એક એકાદ ખૂણામાં ચાલત ગ્લો ઉપર આવેલા નાનકડા વગ્ગા અર્ધ-આઈન રહે છે એક નાનકડા દીવાનખાનામાં બેસે બેસે કામ કરે છે એક તરફની લગભગ આખી ભીં આંકે કાચની ચારીની બનેલી છે, અને અહીંથી રમીને બહારના બગીચા ઉપર દરિનિરોધ કરી રાક્ષય છે ઉધામ કોવવાઈ એક

ક્રિષ્ણ સર્ક અને એના ઉપર એક ટીનો પોટ એ એના ધરમા પહેરવાનો પોશાક એના માથા ઉપરના સુદર સફેદ વાળની "આપણ" પવનમાં સહેજ સહેજ ફરતી હોય છે બચરાના ગ્રાખરા નીચેની એની કિનાળ આખો એના ફેરાએમાં ટેખાય છે તે કરતા વચ્ચે વધારે ઊંડી અને એકપણ છે દીનપણે ચાફી માગતુ એવું આણુ ગિમત તમને એક અર્ધો મિનિટ ખોટી ચવા વિનંતિ કરે છે, અને ટેવન આગળથી ખસતા પહેલા એની કનમ કાપણી છે ય નાના નાના વાક્યો અને ગણિતના ચિદ્રો પૂરા કરી દે છે

એનું હવન આવા હમરો કોરા કાચો ચીનીરી કાલવામાં જ રોકાયેલુ છે, પણ એ કાચોળો મોઢો ભામ આખરે કચરાની ટોપરીમાં નાં છે એનું આ શોધન અત સુકુમ્બાથી થાય છે, અને એની કનમ કાપણી કાપો કાચા જ કરે છે અભેદ ભીંત આપીને બેસી રહે એટલે ભાઈકાહેન બેસીને કા તો વાયોલિન રાફ કરે છે અથવા તો પિયાનો બધુ જ અવગચ થાય એટલે બેસીને ચાવવા માંડે છે જમ આ બધી પ્રવૃત્તિ હમિયાન જલો આખરે મન તો એના અભેદ કાચમાં ઉપર જ રમ્યા કરતુ હોય છે ગિનેશિવિદીના સિદ્ધાંતના મુળમૂળ તરંગ એને પોતાના છેકરને જામામાંથી ફેરવતા ફેરવતા અને પ્રાચીન એક બગીચામાં એકના ભટકના મચેરા

આઇન્સ્ટાઇનના મહેગા સામે લુગો તો તરન ખચ પડે કે અતદૂરતાતિ પ્રાપ્ત થયેલ કાર્લ વિનિની સામે તમે બોઈ રહ્યા છો તમને તરત લાગે કે આ માણસને પગમુખની ચાવી મળી છે, અને એ ચાવીની શોધ એની ગિનેશિવિદીની શોધ કરનારે ખોટી છે

અનેક યુગ સુધી એની કીર્તિ જગતભા વિદ્યુતની રહેવાની છે એ ભાવનાથી થુ એ સુખી દેખાય છે. એના રિલેટિવિટીના સિદ્ધાંતે આખા વિશ્વ વિજેની માનવ-કંપનાઓમા કીર્તિ કરી છે. માનવકૃતિસાક્ષ્યમા વિજ્ઞાને ભરેલુ મોટામા મોટું પગલુ એ આઈન્સ્ટાઈનની શોધ છે એમ પણ કહેવામા આવ્યુ છે બાર પાનામા જગત આગળ ધરવામા આવેલો એ નિદ્ધાત કમલ વીસમા મંકાનુ સૌથી વધારે મહત્વનુ કામગિયુ છે એ પ્રસિદ્ધ થયા પછી ૫૮૪ વર્ષમા એના ઉપર ૩૭૭૫ પુસ્તકો અને પરિપત્રો લખાયા છે. ૧ એથી વધારે નવાઈની વાત તો એ છે કે દુનિયા આખી એનુ મોટું જાણે છે વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીનુ મોટું કોઈ સિનેમાટ્રાઝ જેટલુ આજુકાલે હોયુ એ આજના યુગમા ખરેખર એક મોટી અખબરી કહી શકાય એનામા એનુ કાર્નિઝ છે કે તરત જ આદર અને સન્માન ઉત્પન્ન કરે છે મહાયુદ્ધ પછી ફ્રાન્સમા રીમના ગણમેદાન ઉપર ફરી આવીને આઈન્સ્ટાઈન એક વાર એક રેટોરિકમા જમવા ખેડો હતો બાલુના ટેમલ ઉપર મુદ્દકળામા એ પ્રખ્યાત ફ્રેચ મહા-રથીઓ અને એક સરહારુસની મખી જમવા એા હતા એમણે આઈન્સ્ટાઈનને તરત જ ઓળખ્યો અને જ્યારે એ જમીને ઊભો થવા ગયો ત્યારે અ જણેએ લેમા ધર્મને એક શબ્દ પણ બોલ્યા વગર આદર-પૂર્વક વામ વળીને આ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીનુ અલિવાન કર્યું.

પણ એના સુખનુ કાગલુ આ બધી કીર્તિ નથી. બેવકુલ ગિપોટરિ, ફેટામાર્શ અને ભકતજીઓથી તો એ ભાગતો ફરે છે જ્યારે પણ એ પ્રવાસ કરવા નીકળે છે ત્યારે દર્શનશુ ઉત્સુક લોકોથી ખચવાની એની ઈચ્છા અને કોઈને પણ દુખી ન કરવાની એની આકાંક્ષા એ બે વચ્ચે ખિચારો કમેશા હેગન થાય છે.

ચોટે ગમેશે આઈન્સ્ટાઈનની પરમ શક્તિનું મૂલ્ય એની કામ કરવાની જગમગ શક્તિમાં અભાવેયુ છે પણ એટલે જ દરજ્જે અધવા એથી પણ વધારે તો એ આરો, સહુ, અને સર્વ માનવજન માટે પ્રેમ

વાળો છે એ એની પરમશક્તિ અને પરમસુખનું કારણ છે.

એની બધી ટેવેમા, એના વર્તનમા એનુ વળણ કમેશા સાદાર્થ તરફ હોય છે નહાવા માટે અને હળમત કરવા માટે એ એવ જ જાતનો સાશુ વાપરે છે, કારણ બે જાનના સાણુની માથાટુ બની કરીને જીવન વધારે દૃઢ અને કઠણ કરી મૂક્યુ એ દૃઢ-કાપડાઓના ઉકેલનાર આ ગણિતશાસ્ત્રીને નથી મમલુ. ગરમીમા મોજ પડેવા એ ખૂબી છે એટલે ઘેર આઈન્સ્ટાઈન મોજ નથી પહેગ્તો ટપાવમા આવેલા જે કાગળોમા એને રસ નથી એ કાગળો આવ્યા એવા ગીધા કચરાની ટોપનીમા જાય છે પછી બેવેને ગમે એટલા મોટા માણસ તરફથી એ આવ્યા હોય. ૧ પંસા માટેની એની અનામકિત અનુભવ છે એક વાગ મારફેલરે એને પદમો ડાહસેનો એક આપો ફેટલામે દિવસ આઈન્સ્ટાઈનને એને એપરીમા પાતું યાદ મળવાની કાપથી તરીકે વાપર્યો તે પછી એ પુસ્તક જ ખોઈ નાખ્યુ.

એના મનજગનના સાથેનો પણ સાદા છે કરવા જવાનુ અને સવળાળી નાનકડી હોટી ચલાવવાની હોડીમા કોઈ વાગ એ માથે એકે દુવાન વીટે છે, ને પછી જગનર અથિયા જેવા દેખાવ જે મજાની શક્તિ સોગમ રમવામા કે પાના મચવામા વાપરી નાખવામા એ માનતો નથી કવિતાના દુયકા યજ્ઞવામા કે બીજી ધમ્મા રમી શકાય એવી તદ્દન સાદી ગતોમા એને જરૂર રસ છે દારૂને એ કદી અપર્ક નથી કરતો, પણ દિવસમા નાખ વાગ ચનમ પીવાની એણે પોતાને દૃઢ આપી છે એ વાચન બદુ નથી કરતો એ કહે છે, “અમુક ઉમર પછી વાચન કરવાની ટેવ મનની ઉત્પાદનશક્તિને બીજી દિશામા વાળી દે છે કોઈ પણ માણસ, જે બદુ વાચે છે, તે પોતાનુ મગજ વાપરતો નથી તે વિચારમા આજમુ બની જાય છે.”

પાગડાઓની મેંશ કરવાનો તિગમગ જે બણે-લાઓમા નરે પડે છે એ એનામા ગિવકુલ નહો. પચોતેર દગર કપિસનુ પોતાનુ નોરેવ પ્રાઈઝ

એણે દાનમાં આપી દીધું અને એ પગ પોતે તદ્દન ગરીબ અને પંચાની તરીકામાં દોષા છતાં જ કાયેરિયા એણે વિધાન છે એનો એ જગદેશ દિશાવતી છે એક વાર મુઆફરીમાં એની એટ ન્યૂયોર્ક ખાસ દિવસ માટે શિકાગોની દલી વિધાનની જગે દોષાથી એણે નિયમ કરી નાખેતો કે એકેકે મુવાકાન ન આપવી, એકેકે ફેરોમાંક ન પસાવશે ને કાપા જાહેર પ્રયોગમાં જનુ નદિ પગ અમેરિકન ગિયોટરેશ. ત્રીજા તથા એવા દોષ છે. એક જગ્યાએ એની કથ જાણી લોચી એણે કહ્યું, "તમારે મુવાકાત આપવી જ જોઈએ એ રો આઈન્સ્ટાઈન" કામગીરી તેથી તથા લેખની કાયેરિયા ચાલવતે માર્ક થશે "આટલું કહ્યું ને ગિયોટરેશ કામ પાક્યું આગમેટ ન્યૂયોર્ક જોડાયું ત્યાં મુખીમાં આઈન્સ્ટાઈને એક જગેર લગ્યા અને એક જગેર ડિનગા દાનવી આપી ફેરીમાં ઉપર એ આખ્યાન આપ્યું, ને પાસ દિવસ જગેર મમ ને જગેર કામ સિવાય બીજું કાઈ જ કંઈ નહિ—જપુ અગોનિયમ માટે."

સમારત અને ઔપચારિકતાના જુનમ માટે એણે કેટલી પગ છે એ એક પ્રયોગ બહુ જ સરખ જણાઈ આવ્યું અર્થ માટે યુનિવર્સિટીમાં એણે ડિનગા મુખ્ય અનિયમ તરીકે એકવાર જોવાપવામાં આવેલો ડિનર પૂરુ થયું ને મુખ્ય વક્તા તરીકે પ્રેસિડેન્ટ એણે જોડવાની બવામણ કરી આઈન્સ્ટાઈન સાહેબ જોડ્યા અને બાઈઓ અને બહેનો, હું ધણે જ દિવસી છું પણ મારે ખરેખર કાઈ જ કરેવાનું નથી" એટલું જોતો બેસી ગયા એક મિનિટ પછી જોવા થઈને વળી એક વાક્ય જોડ્યા, "એ મારે કાઈકે કહેવાનું હશે તો હું પાછો આવીશ" જ મહિતા પછી એક દિવસે યુનિવર્સિટીના પ્રેસિડેન્ટ ઉપર તાર આવ્યો "હવે મારે કાઈકે કહેવું છે"!! એવે વળી બીજું ડિનર જોડવામાં આવ્યું અને આઈન્સ્ટાઈને સુદ્ધ જાણ્યું કંઈ

આઈન્સ્ટાઈનનું બાલ જર્મનીના ન્યૂનિશ શહેર-માં પસાર થયું એના બાપ નાનો જોલો ઇલેક્ટ્રો-સિસીનો ધણો માંડ માંડ ચલાવતો નાનપણથી જ

આઈન્સ્ટાઈન શાંતતાવાદી જાણે ૧૮૮૦માં જ્યારે મુનિકના ગત્તા લોડાના શિક્ષાલુ પદેરેલા વર્ણવાથી જગદેશ દોષા ત્યાગથી જ આઈન્સ્ટાઈનના માવમનમાં દોષ, ન્યાય અને દુઃસ કમતા લેખી-તરગ્યા લાડવા માટે તિગકાગ ઉત્પન્ન થયેલો યુદ્ધ અને દિશા તરફ ને એનો એ તિગકાગ આજ મુખી કાયમ છે

એનું જીવન પગ એણે આતમગાધીયત તરફ દોષવામાં કામગીરી જાન્યુ છે હજી દુઃસ જગેર થયો ન થયો ત્યાં એના કુટુંબે ઇટાલીમાં મહેવાનું નહીં કર્યું એ કો છે કે જીવનના સૌથી મુખ્યમ દિવસે એણે અડી પસાર કર્યા ત્યાંથી એ નિશાળમાં બહુવા માટે વિવરવેકેક ગયો વિદ્યાર્થી તરીકે એ દોષિયાત તો નહોતો જ મુગ્ધ યુનિવર્સિટીની પહેલી પ્રવેશપરીક્ષામાં એ તદ્દન ખરાબ રીતે નાપામ થયેલો. માન્યવિક શિશુ અને નિશાળની શિષ્ટ એ એના ચોક્કામાં જેમે એવું એનું માનસ કદી હતું જ નહિ પોતે જો લખ્યો એનો મોટા કામ એણે પોતાની મેગે હજાગત કરેલો ચીઠ વર્ષની ઉમરે એનું પ્રિય પુત્રક હતું નીનિશાળ હતું.

ત્યાર પછી એ તે વખતે જર્મન સામાજિક આવેના ઔરિદ્યા-દગરીમાં પ્રોફેસર બન્યો એના આખા જીવનમાં આ રીતે એ ઘણા રાષ્ટ્રોનો વનવી બન્યો પણ એક મધ્ય માટે એણે ખાસ ભક્તિ નથી કરાવી. એ માનવજાતનું જાણુ માટે છે જણુ તે એક જ પસનું નહિ તેમ જ ખીજા જગેરે જોમે પણ નહિ આંતરરાષ્ટ્રીયતનો પોતાને એ દિશાવતી કહે છે "રાષ્ટ્રીયતા એ માનવજાતનો બાપ-રોગ છે માનવજાત ઉપર ફેરી નીજેના એ બળિયા છે"

જગીસ વર્ષની ઉમરે એણે પોતાનું ગિયેટિવિકી વિષેનું પહેલું પુસ્તક બહાર પાડ્યું ત્યાર પછી દસ વર્ષ એ વિવિધ ઉપન અગ્રવાસ કરી એણે ટીપે ટીપે સરાપ જણું ૧૯૧૫ના આખરે એનું કાર્ય એણે સંપૂર્ણ બનાવ્યું

યુગ્તાપૂર્વક એણે લેખણ કરી કે અમાધિત કાલ (absolute time) જેવી કાઈ બીજા છે જ [અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૪૦૬ ઉપર]

સને ૧૯૦૭થી હું રાષ્ટ્રીય છેળવળી વિષે વિચાર કરતો આવ્યો છું અને ત્યારથી મારા પ્રયોગો પણ ચાલુ છે. મેં મારા વિચારોમાં અને સિદ્ધાન્તોમાં જે પ્રગતિ કરી છે તે પણ જુદાજુદા પ્રયોગોના અનુભવ વડે જ કરી છે અને તેથી મારી પ્રગતિ પણ ધીમી થઈ છે.

અરમ્ભમાં અમારો ખ્યાલ એવો હતો કે રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ વડે આપણે માત્ર ક્રાન્તિકારીઓ અત્યંત જરૂર છે પછી જોયું કે જ્યારે આખો દેશ રાષ્ટ્રમંદુત થઈ જશે ત્યારે જ તેમણી છેલ્લાઈ ક્રાન્તિકારી તૈયાર થઈ શકવાના. એટલા માટે પહેલાં રાષ્ટ્રીય છેળવળી મારફતે દેશમંદુત તૈયાર કરવાની જરૂર જણાઈ. પછી અનુભવે સમજાયું કે રાષ્ટ્રની સંસ્કૃતિના અધ્યયન વડે જ શુદ્ધ રાષ્ટ્રમંદુત અત્યંત થઈ શકે છે. એટલે કે અરમ્ભમાં માત્ર રાષ્ટ્રીય સાહિત્ય અંદર જ આપણો વિશ્વાસ હતો ત્યાર પછી ધીમેધીમે આપણે યુવકોના સર્વાંગી વિકાસનું મહત્ત્વ સમજવા લાગ્યાં. આમ રાષ્ટ્રીય છેળવળીના વિચાર ક્રમસઃ વ્યાપક અને ઊંડા થતા ગયા.

સરકાર અને રાષ્ટ્રીય છેળવળી વચ્ચે ફરફર મેળ ન હોવાને તથિ જ્યારે સરકારી નોકરી, વહીવટ, વાણતરી, ઓફીસરી વગેરે ક્ષેત્રો આપણે માટે બંધ થયાં ત્યારે સાહિત્યના શિક્ષણનું વાસ્તવિક મુખ્ય શું અને છેલ્લું છે તે આપણે સમજવા લાગ્યાં. તો પણ દેશમાં ઔદ્યોગિક છેળવળીની જે વાતો ચાલતી હતી તે તરફ આપણું આકર્ષણ ન હતું. કારણ કે આપણને લાગતું હતું કે ઔદ્યોગિક છેળવળી મેળનનાર લોકોમાં નથી જણાતી સંસ્કૃતિના કે નથી જડતી દેશમંદુત. તો પણ આપણે જોયું કે માત્ર સાહિત્ય જ નથી બુદ્ધિના સાચો વિકાસ થતો કે નથી સમજસંહિત થતી. મેં તો કે પણ જોયું કે માત્ર તર્ક અને વાદ કરનાર પ્રોફેસરો અને વહીવટી મહત્ત્વાના વિષયો અંદર શુદ્ધ અને હુશીયાર નિર્ણય પણ આપી શકતા નથી પણ પોતા પોતાની તર્કજાળમાં ડસાઈ જાય છે. જેઓ સાચું અને ઠાપી ઠામ કરે છે તેમનામાં જ વિચારશુદ્ધિ હોય છે, અને તેઓ જ શુદ્ધ નિર્ણય કરી શકે છે. આ અનુભવે આપણે એ નિર્ણય અંદર આવ્યા કે હાથ-પરની છેળવળી જ પ્રધાનપણે આપવી જોઈએ.

મન અને બુદ્ધિના વિકાસ માટે આપણે આજ સુધી જીવ અને જાનના અપયોગ વિરોધી, અભિમાની અપયોગ પણ નિરીક્ષણ કરતાં વાંચવા વંચાવવામાં અધિક કર્યો. હવે ખ્યાલ આવ્યો છે કે આખો વડે મુખ્યતઃ નિરીક્ષણ અને પરીણ થવું જોઈએ અને શિક્ષણનું સાધન પ્રધાનપણે ઠામ હોવું જોઈએ. જ્યારે હાથ પગથી મહેનત થયે અને પ્રયોગો વડે સમાજહિતકારી ઔદ્યોગિક ન્દર પ્રમ થરકામાં આવે ત્યારે જ બુદ્ધિ અને લાગણીનો સાચો વિકાસ થઈ શકે.

‘જ્યારે જ્યારે મારા શિક્ષકશ્રેણી હશે છે કે બૌદ્ધિક શિક્ષણની સાથે સાથે ઔદ્યોગિક છેળવળી પણ આપવી જોઈએ’ ત્યારે મને આશ્ચર્ય અને દુઃખ બન્ને થાય છે. તેમના મત પ્રમાણે

* અખિલ ભારત શિક્ષણ પરિષદ, વર્ષામાં મળેલું બાબ્યાન : તા. ૨૨-૧૦-૧૯૦૭.

ખાળે ઔદ્યોગિક શિક્ષણમાં બૌદ્ધિક શિક્ષણ છે જ નહીં! સાચું છે કે તો ઔદ્યોગ વડે જ અત્યંત બૌદ્ધિક શિક્ષણ આપી શકાય છે કુ તો દગેલાં જુદાં જુદાં છે બૌદ્ધિક શિક્ષણના બે માપન છે ઔદ્યોગિક શિક્ષણ અને પુસ્તકોનું શિક્ષણ બૌદ્ધિક શિક્ષણનું અત્યંત માપન ઔદ્યોગિક અથવા પ્રયોગાત્મક શિક્ષણ જ છે તેમાં જ જીવી પૂર્તિ કરના માટે અને તેને શબ્દ બદલ જીવી તેને સમજ કરવાની દૃષ્ટિએ પુસ્તકોના શિક્ષણની જરૂર પડી વ્યાપક પ્રાથમિક શિક્ષણને ધ્યાનમાં રાખીને જ કુ જીવી શકી શકે. આપણા નિમિત્તોએ સમજી જ રહ્યું છે કે—“શુદ્ધ વસ્તુનારિણા”.

આ પ્રમાણે ઔદ્યોગનું મહત્ત્વ તે આપણા ધ્યાનમાં આનંદ પણ પામ્યામમાં તેને છેલ્લું સ્થાન આપવું તેના આખંડે પોતાના મનમાં ઈશી નિશ્ચય જીવી શક્યા નહીં માન “વૈદ્યશાસ્ત્ર બાવસ” અપરમારે વિશ્વાસ જીવી દેના જ નહીં શિક્ષણ તો ચોપડીઓનું જ રહે અને તેમાં ઔદ્યોગનું પોષાક નામ આવે અને તેમનું જીવન મહત્ત્વ મળાય આપણને જીવી ગતિ સતેષ ધર્યાં રહે? ઔદ્યોગને અર્થ ઔદ્યોગ જ દેવા જોઈએ અત્યંત કે છેલ્લાક જીવનને માટે પૂર્ણપણે ઔદ્યોગનું જ અનુદીપન ચતુ જોઈએ મનમાં આ વાતનો નિશ્ચય હોના જતા આપણે જીવનમાં તેને પૂરે સમય નથી આપ્યો. શરૂઆતમાં આપણા ઔદ્યોગ માટે માન જેક જીવન આપ્યો પણ તેથી કામ ન વાળ્યું. પછી સમય વધાર્યા અને વિદ્યાર્થીના ઔદ્યોગ અને પુસ્તકોને સરખો સમય આપવા મા આપ્યો તો પણ આપણને આ વિશ્વાસ ન મળી શક્ય છે ઔદ્યોગ વડે જીવનને નિર્ધાર ધર્યાં રહે છે એવે ‘બૌદ્ધિક રેજીસ્ટ્રી વિદ્યુ. ઔદ્યોગિક રેજીસ્ટ્રી’નું જ વાતાવરણ આજ સુધી પાતુ રહ્યું છે.

આજકાલની રેજીસ્ટ્રી, રેજીસ્ટ્રી જ નથી, આપી નથી વિદ્યાર્થીઓને લાભ કે નથી શિક્ષકોને પણ અને જેમાં રહે છે જોઈએ વિદ્યાર્થીઓને પ્રવેશ આપતા સમયે જીવે છે Never allow your

studies to interfere with your education એક સમાજ મેવડે રહ્યું છે You must rescue education from the four walls of the school room. પણ કુ તો હવે આ નિર્ણય અપર આપી જીવે સાચી રેજીસ્ટ્રીને ‘રેજીસ્ટ્રી’ના નમૂના પણ બચાવવી પડશે ત્યારે જ તે પોતાનું શુભ પરિણામ બતાવી શકશે.

આપણે જોઈએ છીએ કે જ્યારે આપણે રેજીસ્ટ્રીનું નામ લઈએ છીએ ત્યારે શિક્ષક, વિદ્યાર્થી, મા-બાપ અને સમાજ બધાના મનમાં તે જ પુગળી ખૂલી આશ્ચર્ય જાગે છે અને તોહો તે જ ખૂલી ધરે અથવા પાટમાં વડેવા તાગે છે મે નિવાળું છે કે જો કુ જોઈ નથી રેજીસ્ટ્રીની સ્થિતિ શરૂ થઈ તો તેને આ ખૂલી આશ્ચર્યથી બચાવવા તેના દરવાજે મોટા મોટા અક્ષરોમાં લખીશ ‘આ જોઈ શિક્ષણસ્થિતિ નથી અહીં તો માન મજૂરી જ જતામાં આવે છે’ શરૂઆતમાં આને ખતે જોઈ ‘પાટી’ સેજરની સ્થિતિ માને પણ તેમાં જેવો મજૂરી માટે આવેલા બાળકોની દૃષ્ટિએ ઔદ્યોગની તાતીમ આપવામાં આવે સરકારની રેજીસ્ટ્રી તો પ્રતીતિ અને પાનિયતીત જારીજ-શિક્ષકોના સદાસ વડે અને મરચાની નિર્ણય પ્રવૃત્તિઓ વડે જોઈપણ જાતના નામ અથવા લેજલ નિર્ણય અપાવી જોઈએ.

આજ સુધી શિક્ષણનું જે જીવી જાય મે જીવું છે તે શરૂઆતમાં જ જીવું છે સદિત અને રજીસ્ટ્રી વાતો જીવે શરૂ તોહોની ખૂબ શુભાશાંત જીવે છે માત્ર વિદ્યાર્થીઓના સપર્શથી અને તેમના જીવન કુ પુનિત અને ધન્ય થશે જીવે તો પણ મારો અનુભવ છે કે જે જ્યાં સુધી આપણે ગામડાંઓમાં જીવી ત્યાંના તોહોની મેવા નહિ જીવે અને તેમને રેજીસ્ટ્રી નહિ આપીએ ત્યાં સુધી દેશનો પ્રદાર નહિ થાય છેવડે રજીસ્ટ્રીની શરૂઆત તો આપણને આપીજ જનતા પાસેથી જ પ્રાપ્ત થશે આપણી સરકારનો પાસો ત્યાં જ છે પણ કુ જીવે જીવે ગામડાંમાં જીવી શક્યો નથી.

અંગી શંકા કરવામાં આવે છે કે ઔદ્યોગિક શિક્ષણને તીથે અને ખાસ કરીને તેને સ્વાયત્તશ્રી બનાવવાના પ્રયત્નને તીથે બાળકો પાસેથી બળજોરીથી કામ લેવામાં આવશે અને તેથી ગુલામી અપ્તમ થશે. મને તો આવો કશો મય નથી. કારણ કે જ્યાંસુધી આપણા શિક્ષકો પોતા કામ નહિ કરે ત્યાંસુધી વિદ્યાર્થીઓ પાસેથી તેઓ કામ નહિ લઈ શકશે. ઝિન્સ્પેક્ટરે પણ આ બાબતમાં સાવધાન રહેશે અને કાંઈ વિશેષ તો એ છે કે શાળામાં જ કંઈ ઔદ્યોગિક કામ કરવામાં આવશે તેનો બરાબર રિકૉર્ડ (Record) રાખવાથી ખબર પડશે કે કામ જાવરસ્તીથી અથવા વધારે તો નથી લેવામાં આવતું.

છેવટે હું તો એ જીદીસ છે પ્રાણસ અને જડતામાં ફેલેલા આપણા આ દેશમાં મજૂરી અને કુદ્યોગ માટે થોડી સખતાડી કરવામાં આવે તો બૌદ્ધિક ગુલામી કરતાં તે ખૂબ સારું છે. જેટલું નુકસાન છેલ્લે ગોખાળપટ્ટી અને બૌદ્ધિક ગુલામીથી થાય છે તેટલું પરિશ્રમપ્રધાન ગુલામીથી નથી થતું.

પ્રેક્ષેસર ચાહક કહે છે કે યંત્રધુગ તાલીમે જ આપણે આપણા દેશનો અદ્યાર કરી રાહીએ છીએ. મારી માન્યતા કાંઈ અિતદુલ અૂટી છે. હુ હાથથી ચાલતાં નાનાં નનાં મશીનોની વિરુદ્ધ નથી. હાથથી ચાલતાં મશીનો અથવા યંત્રો તો આપણે પુષ્કળ વસાવવાં પડશે રેટિયે એક એવું જ યંત્ર છે; જે વડે આપણે જનતાની બુદ્ધિને વિહસ કરવા માંગીએ છીએ મશીનો અથવા યંત્રોનો પ્રશ્ન નથી પણ પ્રશ્ન એ છે કે આપણે તે યંત્રોની પાછળ કંઈ રીંછનો અપયોગ કરવા માંગીએ છીએ. યંત્રોની સાથે મનુષ્યો અને તેમના કુદુગ્ધી પશુઓની સહિત ન થોડી અર્થાત્ તેમને બેકાર બનાવી જો આપણે પ્રાપ્તિત સહિતથી કામ લઈશું તો આપણે ત્યાં યંત્રધુગ આવ્યા વિના રહેશે જ નહિ

આજે આપણા દેશમાં અર્થે યંત્રધુગ તો કાંઈ જ ગયો છે. આપણે યંત્રની વસ્તુઓ બનાવતાં તો નથી પણ ખરીદીએ છીએ. તેથી આપણે એક 'એકસ'તોઝિટો

નેશન' અર્થાત્ શોપિલ રાષ્ટ્ર બન્યા છીએ. જો આપણે યંત્રો વડે વસ્તુઓ બનાવતાં થકીએ તો આપણે 'એકસ'તોઝિટિંગ નેશન' અર્થાત્ શોપિલ રાષ્ટ્ર પણ બની જશીશું. આ પ્રમાણે જો પાંત્રીસ કરોડ વસ્તીવાળો એક સંસ્કારી અને કુદ્યોગી દેશ 'એકસ'તોઝિટિંગ' રાષ્ટ્ર બની જાય તો તેનાથી દુનિયાને છેલ્લે મગવાન જ બચાવી શકે ધટ્ટી તો આપણે બનાવેલી વસ્તુઓ દુનિયાના બજારોમાં જાવરસ્તી વાપરીને જ વેચવી પડશે.

આજે આપણા દેશમાં એટલી બધી બેકારી છે કે જ્યાં સુધી બધા મનુષ્યોને અને બધાં પાણેતાં પશુઓને આજીવિકા માટે કામ નહિ આપવામાં આવે ત્યાં સુધી યંત્ર-કારખાનાઓથી કામ લેવાનો આપણને જરાએ અધિકાર નથી. સમગ્ર દેશ ખ્વારે દુશળ કારીગર બની જશે ત્યારે દેશમાં બુદ્ધિનો પુરેપુરો વિહાસ થશે અને આળસ, અજ્ઞાન, બેકારી વગેરે રહેશે નહિ.

આપણે છેળવળીનો વિચાર અદિસાની દૃષ્ટિએ જ કરવો જોઈએ. મારા વિચાર પ્રમાણે આપણે અદિસા વિના કદી છેળવળી આપી શકીશું નહિ. હિંસા અને રેખ્વાળી પરસ્પર વિરોધી વસ્તુઓ છે. મેં છેળવળીનો આરાધનામાંથી જ આ વસ્તુ મેળવી છે. શરૂઆતમાં તો હું પણ થીજા શિક્ષકોની જેમ વિદ્યાર્થીઓને પશુની જેમ માનતો હતો. 'પશુની જેમની અર્થ' એ છે કે હું પણ પશુ બનતો હતો, તેમજ વિદ્યાર્થીઓને પણ પશુ સમજતો અને બનાવતો હતો. તાગ કરવામાં કંઈક તામિ જ સર છે પણ નુકસાન વધારે અને મલકર છે. તેમાં મનુષ્ય દોહ છે અને સ્વાખ્યનો તો નાશ જ છે.

મેં કિશ્તાનના અનેક પ્રયોગો કરી જોયા છે. હું ક્ષાન્તકારી તો હતો જ. પણ અંતે દૃષ્ટિએ સમાજહિતનો વિચાર કરતાં ખ્વારે મારી નજર સામે છેલ્લે અર્ધારું જ રહ્યું ત્યારે હું મુંઝવામાં પડ્યો કે હવે શું કરું? તે વખતે હું શાન્તિનિકેતનમાં હતો. મગ સાથ નરણે તે

દિવસોમાં ગાંધીજી ત્યાં આવ્યા. અહીં દિવસ સુધી પ્રશ્નો પર પ્રશ્નો પૂછી મેં તેમને હેરાન કરી મૂક્યા. પણ પરિણામે મને મારો માર્ગ મળી ગયો. અહિં સાનું રહેલું હતું સમજી શકાયો અને તે વડે જ શિક્ષણ-સાક્ષિનું રહસ્ય મારી સામે પ્રગટ થયું. મારું માનવું છે કે જ્યાં સુધી અહિં સાનું દર્શન નથી થયું ત્યાં સુધી કેળવણીનું સર્વવ્યાપી સ્વરૂપ આપણા ધ્યાનમાં નહિ આવે. ગાંધીજીની આ નવી યોજનાનું રહસ્ય પણ અહિં સા વડે જ બરાબર સમજી શકારો.

પાંચઠમ છેલ્લા વર્ષનો હોય એ વિશેષ વર્ષ અથવા ૪ વર્ષ? એ વિશેષ બૂબ જ ચર્ચા થઈ છે. એ સ્વાભાવિક છે કે આપણા શિક્ષણ મંત્રીઓને ૪ વર્ષથી આગળ વધવામાં સંતોષ થાય અને પ્રાયમિક કેળવણીને મજબૂત અને કસ્ટોડિયન બનાવવાનું ખર્ચ પોતાને માથે લેતા પહેલાં સો વાર તેઓ વિચાર કરે પણ બ્યારે વિવાદો મળતર સાથે ઇંગ્લીશ ઇમાતો થશે ત્યારે વાર ને વલ્લે સાત વર્ષની સાર્વત્રિક કેળવણી સંખ્યામાં આપણી સામે ઇંગ્લીશ મુશ્કેલી આવશે નહિ મારા વિચાર પ્રમાણે સંપૂર્ણ પ્રાયમિક કેળવણી માટે સાત વર્ષની મુદત જરૂરી છે અને સાત એ સ્વાભાવિક સંખ્યા છે.

આજકાલ લોકો ઝિચ્છે છે કે ઇંગ્લીશ વાર વર્ષમાં જ મેટ્રિક થતી જાય તો સારું. પણ બ્યારે ઇંગ્લીશ સ્વાસ્થ્ય બી થશે અને આગળ જતાં તેને આજીવિત્તની ચિન્તા રહેશે નહિ ત્યારે કેળવણી જલવી પૂરી કરવાનો ઇંગ્લીશો આગ્રહ પણ નહિ રહે.

હમણા થીમતી સૌદામિની બહેને મોરોસેરી પદ્ધતિને અલ્પેષ કર્યો. હું તેમના વિચારોમાં સદમત છું. બાળકોના ત્રણ વાર વર્ષથી છ વસ સુધી કેળવણી ઇંગ્લીશ સરેલા દ્વારા ન આપાય અને તે સરકારનું ઇર્જ્ય ન જ હોય. સરકાર માટે આટલું જસ છે કે તે બાળ-શિક્ષણ સંબંધી સાહિત્ય પ્રગટ કરે અને માનવોને બાળશિક્ષણનું રહસ્ય સમજાવે બાળશિક્ષણ તો માનવોના તંત્રીની જ અપાવું જોઈએ આવી કેળવણી બેવાર વૃદ્ધોના બાળકો એકઠાં મળી પણ તબી શકે છે.

પણ સાર્વજનિક અને રાષ્ટ્રવ્યાપી કેળવણી તો ઇંગ્લીશ વસ સુધી જ અપાવી જોઈએ. બાળકોનો સ્વાભાવિક વિકાસ ૧૪ વસે પૂરો થાય છે. તેમના જીવનમાં આ એક માનસિક વિકાસનો પ્રાકૃતિક ગાળો છે.

બીજી છેલ્લીએ શકિતઓ બાળકોમાં ૧૪ અને ૧૬ વર્ષની વચ્ચેના ગાળામાં ખીલે છે. એટલે હું તો ૧૬ વર્ષની અંતર થતા સુધી સાર્વત્રિક કેળવણી રાખવાના મતનો છું. હમણાં મને ૧૪ વર્ષ સંખ્યામાં આવે. ૧૬ વર્ષ માટે આજે સમજ તૈયાર નથી અને સરકાર પણ તૈયાર નથી. સ્વાસ્થ્યની કેળવણીના અનુભવ પછી જ ૧૬ વર્ષનો ફાવ સ્વીકૃત થતી શકશે.

વ્યાપક અને સામાન્ય શિક્ષણ પછી જ વિશિષ્ટ શિક્ષણનો પ્રશ્ન આવે છે. પણ આજે આપણે આ અર્થ અને વિશિષ્ટ શિક્ષણનો વિચાર નથી કરવાનો.

આપણા ઇંગ્લીશ માધ્યમો પણ મુશ્કેલ છે. આ વાસ્તવમાં તો ઇંગ્લીશોને મતભેદ નથી કે અંગ્રેજી આપણા શિક્ષણનું વાહન અર્થાત્ માધ્યમ ન જ થતી શકે. પાયાની વ્યાપક કેળવણીમાં સંખ્યા (પ્રાન્તિક માધ્યમ) અને રાષ્ટ્રમાયા હિંદુસ્તાની બંનેનું સ્થાન હોયું જોઈએ. બીજી માધ્યમો ૧૪ વર્ષ પછી થીમતી શકારો.

આપણા ઇર્જ્યમાં જો ઇંગ્લીશ મુશ્કેલી હોય તો ને ઇંગ્લીશ શિક્ષકોના અમાનની છે. તેમને તૈયાર કરવા આપણે અધ્યાપન મંદિરો ખોલવા પડશે.

મત્રી એક વિશેષ સૂચના એ પણ છે કે અધ્યાપન ઇર્જ્ય માટે આપણે પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓ વધારે પસંદ કરીએ એ જરૂરનું છે. પાયાના શિક્ષણ માટે સ્ત્રીઓ જ વિશેષ યોગ્ય હોય છે. તેમની સ્ત્રી દેખરેખ નીચે વિદ્યાર્થીઓમાં ઇંગ્લીશનો વિકાસ સહેલાઈથી થશે અને પુરુષ શિક્ષકો પામે મજબૂતમાં ઇંગ્લીશને સંતોષ રહે છે તે સ્ત્રી શિક્ષકો પાસે નહિ રહે આ રીતે આજ સુધી આપણે સ્ત્રીજાતિની એ અરજણ કરી છે તેનું પણ ઇંગ્લીશ પ્રાચલિત થશે.

સૂરજ તપતો હતો છતાં ચોમેર ધૂધ કાર હતો,
રેતીના વંટોળે દિશાઓને આંધળી રૂંધી હતી,
હુ કાળની છાયાએ માનવતાને ઘેરી હતી.
ત્યારે પણ—

રણની રેતીમાં બે વસ્તુ ચમકતી હતી

શ્રી. હરજીવન સોમૈયા

નદીકાંતે ગામ કે પાલ આવ બુખ
ગામ બુખ જ તો, બીજું શું ? બે
નિગધાગ ઠોમ્મ મેરીએ સેરીએ અને ઘરે ઘરે આથડે
છે જના એમને બે દિવસથી બટકું કહેતા બટકું
રોટવો મળ્યો નથી કે મુશી મમ્મ કોઈ આપી રમ્યુ
નથી તે શું બતાવે છે ?

બેય બાઈબેન છે, નીશિયા અને પાઉવ-પાઉવ
બાઈ છે, નીશિયાથી નાનો છે, મગર બાજ- છે,
કેટલાય દિવસથી પેટપૂર ખાવા નથી મળ્યું અને
બે દિવસથી તો મુદ્દે નહિ એવું મો મરી ગયું છે,
એના પગ મળવા લાગ્યા છે 'હવે પેતુ થઈ છે ત્યા
જ, એ જ જ થઈ જઈ જઈએ,' લાઈના વાગ્યા
પર ધીમે હાથ ફેરવતી બેન મહે છે બાઈ બેનના મો
સામે લેઈ મહે છે, બેનનું મો આસુથી મેલુ થઈ
ગયું હતું લાઈ ગોં આપ છે, બે-વા વિના આવે છે

મગર દાગર વઈ ઉપગતી મિસર દેશમાંથી વહેતી
નાઈન નદીના મધના એક ગામમાં બનેલી વાલ છે,
ઈન્દિયામાં પૂરી તોધાચેલી નથી પણ દત્તધાગા
બેનાય છે આ ગામમાં-આ એક ગામમાં નહિ પણ
આખા મિસર દેશમાં-એવાજ બદલુ દુમળ પડ્યો

મિસરમાં દુમળ પડે તેવું કોઈ મંથી જ શકે
નહિ નાઈન નદીના પિયારો એને આશરો છે તે

મિસર કદી બૂખ્યુ મહેવા પામે ? મનાવ નહિ
તેની વાલ

ફુનિયામાં નાઈન જેવડી બીજી કોઈ નદી
નથી આર દાગર માર્ગના લાગી એમિમીનિયાના
ન્યુમિયન પહાડોમાંથી એના પાણી આવે દિંદી
મહાસાગર અને બાબરમાગની સામુદ્ધ્યની આમગના
ખાગ પાણી સુરજના તારે મીઠા બની આમરામ
ચડે, ત્યાથી પવન એમને ન્યુમિયન પહાડો તરફ
લાવે, પહાડોના ઊંચા ચિખરો સાથે અથડાઈને અને
ધન જગતની ઠંડીથી દૂર થઈ ભાગે બની પોતાને
ભાગે તૂરી પડે અને ધો ધો વેગે નીચે ખીણમાં ધમે
ન્યુમિયન પહાડો એમને મઠા પડી મળેના નવાગા
મુખીના પહાડો આખો દોગાવ વાવાનો ભરેલો મારી
સાથે લાવા ધસારાઈ આવે આ નાઈન નદી-આવા
મૂલવાન કાપવાળી નાઈન પોતાના પગને વિનાગની
અને પોતાની ભુગતએને દૂર દૂર સુરી લખાવતી
આખા મિસરને મોનાતી મુમિ બતાવે એરી
મોનાતી મન્ટીઆ મકા પગ મારો, શહેરો, બેનના
અને વાડીઓમાં મોમ્મદ મિલોની મદેના ધનવાનથી
બટપૂર કોમરોવાળા પદોમાં મના લોકો નિશ્ચિન
ભાવે આદિત્ય, કના અને વિજાનના મન્ય મદેના,
અને જગતના એક સમૂહનિતો પ્રચાર કરના એની
મનોનિ કમવાના ચિનિઓ (પિરામીડ) આજે પણ
જિમ્મ છે

પહાડો-વિહોણા અને સહરા અને મુઘનના રણ પ્રદેશથી ધેરાયેના મિસરના પ્રદેશ તરફ પરચાદ જાએ જ આવી ચડે તેણી ગંભીર ઘટનાથી એ વરાળ બનાવી તેને વધુ બેઝે ચઢવી દે એટલે જો કોઈક વર્ષે ન્યુબિયા (એગિપ્તીનિયા) માં પરચાદ ન પડે અને નાઈનિયા પાણી ન આવે તો—

એ જ વિપત્તિ કે જે વિપત્તિની કમળા અવામા પશુ મિસરવાસીઓ પાપ મનતા તે એક વર્ષે સાક્ષાત્કર્યે સામે આવી મિસરને નાઈનિયા આશરે પશુ ખેડેલા થયો કોઈ માની ન શકે એવી વાત સાચી હરી દેશ આખામા દુઃખાળ હુકમર મરવા લાગ્યો.

લોકોની ફાણાની ફાઈઓ ભરેલી હતી એટલે એક વર્ષ પાણી ન આપુ તેથી લોકો મજાગ્યા નહિ આરામમા બેઠેરતી પ્રજા તો વધુ આરામ મળતા આનંદ પામી ખેતર વાડીની ચિંતા છોડી લોકો તો નિર્મિતભાવે ખાનપાન અને મુનતાનમા ફિલ્સો વિતાવવા લાગ્યા.

૧૧^{મું} પૂરુ થયું કોડીઓ ખાલી થઈ લોકોએ ધાર્યું કે નાઈનિયુ અતર ભરાશે અને કોડીઓને ભરાતા વાર નહિ લાગે પશુ બીજે વર્ષે પશુ નાઈનિયા ખાલી ને ખાલી રહી ત્યારે આશ્ચર્ય અને દુઃખિતામા લોકોની આંખો ફાગી રહી.

આ સુ થયું નાઈનિયા પાણી ન આવે તેજુ એક વર્ષ પશુ ન ખતી શકે તેને બદલે એ વર્ષે થયા ? નાઈનિયા સુકી કેમ રહી શકી ? નાઈનિયા પાણી કેમ ખૂટે ?

ન્યુબિયન પહાડો સુ ધરતીમા પેસી ગયા ? એના જગલો સુ બળી ગયા ? ખીણમા મોગી આગ લગ્યું અને પાણી શોષાઈ ગયા કે સમુદ્ર ખાતાળમા બેઠેરતી ગળા કે એમાથી વરાળ ન બની ? કે પવન જ ફરી ગયા અને વાહોના ન્યુબિયા તરફ આવવાને બદલે અરબસ્તાન તરફ ધસારાઈ ગયા ? સુ થયું કે નાઈનિયા પાણી ન આપ્યા ? પુરેકાલોએ એવી કથા કહી કે સુરપતિ મુરજ અને સાગર ત્રણ દેવો વચ્ચે

હરીફાઈ બગી છે તેઓ એ એવા માગે છે કે કાના પ્રતાપે પૃથ્વી સુખી હતી એ કારણે ત્રણેયે પોતાના ધર્મોને અભાવી દોષા છે તેને લઈ નાઈનિયા પાણી ખૂગી ગયા છે 'સુ અરેખર આમ હશે ?' વાત સ્પષ્ટબીને લોકો અવાક થઈ ગયા.

વરસોવરસ કપાસના પીળા ફૂલો અને મધ્ય ફાગિને બહાર નીકળેલા સુદ સહેદ કપાસથી ખેતરો હસ હસુ થઈ રહેતા તેમા હવે બટિયા જ હોડે છે મર્જના તકામા પ્રકુલ થઈને જે ઘાસમા બીડ મોતરક સુગંધ ફેલાવતા તે હવે ખારી રતી જ હોડા છે નથી થઈ, નથી મકાઈ, નથી શેડીના સાપ, નથી ખગૂરી વિપર મસદાર પેશીઓ-નાના છોકરા ખાઈ શુ ? ભાનક ? દેવોને આપુ કેમ મરે છે ? દેવો આ કેમ બેઠાં શકે છે ? દેવો આ બેઠેરતે નથી નથી બેઠા ? અને આ આપણો પિતા-નાઈનિયા પિતા ?

લોકો નાઈનિયા પોતર કરવા લાગ્યા પિતા પિતા ! અને તારા બાળ ?

દેવોને આ સાબળીને કઈ થઈ હતું કે નહિ તે તો કોણ જાણે પશુ એ પોતર સ્પષ્ટબી નાઈનિયા કંપી બેઠી હતી એની આંખો બાળકની ચિંતાથી એટલી ભયરત બની હતી કે એ ફાટી જ રહેતી એમાથી આશુરુ રીડુ પશુ પડી શકતું નહિ.

અને પિતાના અંદર પરીની કરચીઓ પરીની અને સુકાઈ મરીની ચામડીને ભેંચને બાળક પશુ ભયથી તરત ચૂપ બની જતું.

એવા અનેક બાળકોના અતિનિધિ જેવા બાઈ ખેન નીશિયા અને જાઉન હાથ પસારી આગલે આંખો ફેરતા હતી.

આજે એમને ખબર નથી કે એમના માથાપ કળા ગયા છે દુઃખાળ પહેલા એમના બાપા ખેતી કરતા એમની મા ધર સાચવતી હજુ થે એમને એ વાત આવે છે કે એમના બાપા ઘોડો અને હળ લઈને સવારે પહેલા ખેતરે જતા સાંજે પાછા આવતા ખેતરમા બાપા કપારેક અણુ લાવતા કપારેક લીના થઈ લાવતા તેનો પૈક પાડતા

ધમ્મ સૌ ખાતાં નીચિયા ભારે પુચ્છી હતી, તે
છાતીમાની પડાશના ભાઈમધોને બોનાવી ત્યાવની
બાપા નીચિયાને પોક આપે અને નીચિયાના ભાઈ
બધોને ન આપે એ તો કેમ બને? એટલે ખિમ્મના
ખિમ્મના પણ તે એમને પણ ભાગ આપતા અને
પછી સૌ હમીને એ ખાતા નીચિયાને એની મા
તો બહુ માદ છે મા ધમ્મા કામમા ભારે ચતુર.
નદીથી ફર ફરથી એ કપાકપી રેની લાવની, એમા
નદીનો કાપ અને ચૂનાનો ગખ સેગવની અને પછી
મારે તંવાર કર્મી એ આગથી ધરની ભોંતી વીંધતી.
એ ભોંતી એટલી તો ચ ચકિત અને સીમી જનની
કે પાસે જામા મહેના અદર પોતાનું એ દેખાવ અને
ઉપર હાથ મૂકીએ તો હાથ મરી જાય
નીચિયા પણ માનું અનુગ્રહ કર્યા કરતો આખો
દિવસ એ મારે ખૂદ અને સગે બગાડે એટલે મા
તો એવી ખિમ્મના-મારે પણ ખગે, પણ નીચિયા
એને મળુમારે નહિ. નીચિયાને એક મોખ ત્યો હતો

એક દિવસે ખૂબ મેગરણી કર્યા પછી નીચિયાએ
મા કરતો તેવો જ મારે તંવાર કર્યો અને એમાથી
એક મૂર્તિ બનાવી *

રેવી સરસ હતી મૂર્તિ! ભાઈએન ઓટલા પર
મૂર્તિને મૂકી એને નીચી રજા દત્ત મેગીમા દાવતા
આપતા મી માણસો એને આશ્ચર્યગી જોતા લતા
દત્ત તેમા એક માણસ એને જોતા જોતા મૂકી ગયો
તે બસ ગદી જ ગયો.

“કપાકપી મેગવી આ મૂર્તિ!” એ બોલો

“અને પોતે બનાવી” નીચિયાએ કહ્યું

“તમે પોતે” વદ, તમારા નાપુ સગી કથા
જાણતા સમે છે”

“નહિ જ, આ તો અને ભાઈએને મળીને
બનાવી”

એ સમજાને તો એ માણસ તો કિમ્મથી
ચલક કર્યો પછી ધણી વારે જોલ્યો

• એ મિત્રમા હમ્મમ ધર્મ જાણ છે પણ
રિસ્વાતમા પડેલા મૂર્તિપત્ત માજી

“માર આવી મૂર્તિ જોઈતી હોય તો મારે મુ
કરુ” *

“શું કરુ? વડ મળ્યો આ”

“આ? તો તો અને ઘરો આનદ થાય મોસો,
આનો બનો નુ આપુ” *

ભાઈએનમાથી કાઢ ‘મદયો’ એટલે મુ એ જ
મનુષ્ય નહોતા ને! નીચિયાએ મ્યું “તમે વડ
મળ્યો”

પેને માણસ મૂર્તિને વડ મળો દત્તો પણ જતા
જતા ભાઈ અને એન મતને હેનનું એક એક મુખન
કરો મળો હતો

તે દિવસથી ભાઈએને એ એક મોખ ત્યો
દત્તો કે બસ, મૂર્તિએ બનાવવી, મનાવવી જો માગે
તેને આથી દેવા અને બનામા દેતનું એક મુખન
લેતુ પણ એ એક મુખનથી મતને કરેલા બધો
આનદ થતો હતો *

પાઉરને આ નધુ પાદ તો હતુ પણ નીચિયાને
તો બહુ જ વાદ હતુ

પછી આનો દુકાન માખાપ મુ ખાતા એ તો
ખત ન પડી થોડા મદિના તો એમણે હોમગને
બગાડ ખરગમ્યુ. ખેતર વનુ, દોર વન્યા, ખેનીય
એમજ વન્યા, મળો આમાન વેચ્યો અને હરે
જર પણ વેનુ પણ બે વગમ કાદવ દત્ત એ
મહેલી વાત નહોતી.

“મા, ખાવાનું દે ને” *

“બા, ખાવનું કેમ દેની નથી” *

“બા, તને ખત નથી પછી કે આમને મૂખ
ફરો લાગી છે” *

રોમ્મ ખાતુ-ખાતુ કરતા પણ જા જિય ને મુ
જતામ આપે? કાઢી પણ જતાજ આજાને ખરે
સોયુ ખાવાનું જ જ મળ્યા મોમ્મ મૂકી સમય તે મરે
જિયાગમે જુદુ ફાડા માર્યા પણ જો દારી મરે

ગત હતી

પનીએ પતિને કહ્યું “અને તો હોમગને
જિયાગને બહુ મર મારી દોલ”

પતિ મળ્યું દત્તો કે હોમગ અને ખતનું

આપવાને પત્નતા હને, માને તો કટનાય દિવસથી
ખાનાનું નડાનું મધુ, એ ખાજાને શુ ખાના
આપે ? એ શરસામા એમને માગી બેરી હતી એ
કઈ બોલે નહિ

‘ આપને મળ્યાંએ ડીએ કે અત શુ આવ
વાનો છે, તો એની વગી ગદ જોવાની ? ’ પત્ની
પડતુ ફરી જઈને બોલી

“ મને ન પૂઝ, મુઝાર્ધ મરો છુ ” પતિ
બોલ્યો

થોડી વાન ગભીર શાંતિ ધવાઈ મઢી.

‘ આ જોતુ અત્યારે જ અમલ થઈ પડતુ છે
તો હવે તો જે આવવાનુ છે તે આનાથી પણ
લગ્નકર આવવાનુ છે એ જોવા આપણે ગમતુ છે ’

પડી દાનિ છવાઈ ગઈ

સવારે હામ્મ મળીને જુએ તો ઘર ખાની !

“ મા ! મા ! ” પાઉન મોટીથી રડી બેઠો

‘ મા હમણા આપશે ખાવાનુ લેવા ગઈ
હશે ” બેને ભાઈને શાંત પાડ્યો

સાજ પડી ગઈ પણ મા કે જાપા-એઆરી
કોઈ જ આવતુ નહિ એને લાઈબેન એમને શોધવા
ગામમા નીમળ્યા

કાકા, માગ બાપુને લાલ્યા ? ’

‘ માસીયા માગી ના આદી આવી છે ?

ખાજાના આ પ્રશ્નો અનુસર જ મહેતા લોકો
એમની સામેથી મો ફરવી લેતા કોઈક બોલતુ

“ નિવારા હામ્મ ! એ શુ મળે એમના મા
આપ તો ત્યા ગયા છે કે જેની સૌને ખજ છે અને
છતા ખમર નથી ’

લાઈબેન આમ મોરીએ મોરીએ આપડતા હતા
એક ઘર આગળ તેઓ આવ્યા. ભૂતિયા મકાન જેતુ
ઘર હતુ ઘર વચ્ચે એક હાઈફિનર જેવો માલુસ
ખુલો ભોલ પર પડ્યો હતો ખુલ્યા બારણામાંથી
ઘરનો ખૂણેખૂણે દેખાતો હતો ખૂણા બંધ ખાની
હતા કિનારીએ અને વચમા પૂળતા કાન
મમ્યા હતા

“ હે, હુ પૂછુ છુ ” નીશિયાએ પાઉનને ક્યુ

“ મારા બાપુની ખાજ છે ? ” નીશિયાએ
જાગ્યા આગળ જઈ ઘરમા મહેતા માલુસને પૂછુ
મહેતા માલુસ અમમીને અંબો બેઠો ચર્ચા મો
“ હા ? શુ ક્યુ ? ” થોવગ પણ ક્ષીલુ અવાજે
એણે પૂછુ

“ માગ બાપુ ’

“ તાગ બાપુ ? હા, હા, આવ અદર આવ. ”

એ માલુસ બોલે

નીશિયાએ પાઉન સામે પાછળ ફરીને જોતુ
અને પડી એને પોતાની પાછળ અદર આવવાનો
પથારો કર્યો બને અદર ગયા

“ શુ ક્યુ ? ” એ માલુસે ફરીને પૂછુ

‘ બાપુ નથી જડતા ’ પાઉન બોલ્યો

‘ તારા બાપુ ને ? ’ કહીને એ માલુસે એમના
લાઈબેનને એક એક હાથમા મજબુત રીતે પકડ્યા
અને આજો મોગી ફરીને પોતાના મોગ મોગ દાન
વાળુ મો એમની નજી આવતુ

એનો દેખાવ જોતા પાઉન મોગી ચીસ પાડી
બેઠો અને નીશિયાએ કુઝાથી પોતાને એના
હાથમાંથી હોમવી લીધી

પેસે માલુમ ખો-ખો જેતુ બોખતુ હાસ્ય કર્યો
અને બાવા લાગ્યો લાગશે તે મ્યા ? કેમવાય
દિવસનો ખૂખ્યો છુ સાગા ધરના મલુસ બંધા
ભાગી ગયા છે મ પણ નાસી ગયા દોઢ ખવાઈ
મ્યા પડી પણ આક દિવસથી ખાવાનુ પામ્યો નથી
માડ આજે તમારુ કુલુ કુલુ માસ ખાવા મજુ
છે, એમ મ હુ હોડી દેવાનો ” એમ કહીને એ
નીશિયા તરફ દોડ્યો. નીશિયાએ ચીસાચીસ ફરી
મૂંડી લાઈચે કુલુના હાથમા પડ્યો હતો એણે
એને મૂંડીને લાગી જવાય એમ હતુ નહિ એટલે
‘ નહિ નહિ, ’ કરતો ઉમર આગળ જ ઊભો રહી
એ ચીસે પાડતી હતી

આજુમાલુના ઘરામા તો કોઈ સગવળતુ નહોતું
પણ રતા પર એ વખતે બે ચાર માલુસો દર્દા તે
એની ચીસોથી ત્યા દોડી આવ્યા અને લાઈબેનનો
કુઝારો થયો

અડીથી ડટ્યા પડી પથ્થુ પાઉન તો એવો ને એવો જ નજરો હતો એના ગમગામી અવાજ ઊડી ગયો હતો એની આંખો બંધો ચૂનું સોપાની હતી કાંઈ માણસને એ જોઈ શકતો નહોતો, જોતા જ એના અંજો ચરતર કાપતા લાગત નીચિયા એને ગામ બહાર રઈ મઈ ગામ બહાર ખાડખાડિયા-વાળી જમીન હતી આસપાસ તો ધૂળના મોટા ઊડતા એ-ખાડામાં લાઈને મુલકાવી ગમી પોતે પાસે બેસી ગઈતી.

“તું મારી ગાથે ચાનશે કે હું એવી જ ગામમાં જઈ ? તારે ખાતુ જોઈને ને” નીચિયા લાઈને પૂછતી પાઉન જવાનમાં બેન સામે જોઈ જ રહેતો

“બીજું નહિ, સુઈ ગયું, ગામના હું એવી જઈ છું, તારે માટે ખાવાનું લાવું, જનકી જ આવીશ” કહીને લાઈને કોઈ સારું કેમકો બેસાડી નીચિયા ગામમાં જતી

પહેને કિલ્લે ગામમાં આવતા એને ખમર ન પડી કે ખાવાનું ક્યાથી મેળવવું મના પર જતા આવતા લોકોને એ આંખો પહોળી કરીને જોઈ ગેતી, કાંઈક વાગ્યા બાગ્યા ખુલ્લા હોન અને કાંઈને કઈ ખાતા જુએ તો ફર જમી રહીને એ તરફ તાળીને જોઈ ગેતી

એક દમણે એ જોતી જમી હતી ત્યાં એણે એન માણસને કાચ લાગ્યા રૂંધે એક બીજા જણને કઈક ડગમગીને કાંતો જોતો નીચિયા એવી નજર મઈ પેના કાચ નાચા કરેનો માણસ કહેતો હતો, મદનનાન ગળા નુ લાગી છે ચોક્ક ખાવાનું આપના તો જમી જઈશ, દમણા નાઈનમાં પાણી આવશે અને ખેતી કરીને ખદનામાં તમારા કોડા કણથી ભરી દઈશ

બીજા માણસે એને પોતાના મનવામાંથી મગ ગતી એક મુઠી કરી આપી અને માણસો આનંદ પામીને ચાનશે નીચિયાએ એ જોયું એ તરત પેના આપનાર પાસે દોડી અને જોણી ‘ મહેરમાન, બુખ નહુ વાગી છે ચોક્ક ખાવાનું આપમે તો

જમી જઈશ, દમણા નાઈનમાં પાણી આવશે અને ખેતી કરીને ખદનામાં હું તમારો કોડા કણથી ભરી દઈશ ”

પેનાએ નીચિયા સામું જોયું અને પડી એ-જોયું જોઈને એમ્મ દહી પડ્યો “મારો કોડા તું ખેતી રૂંધે ભરી દેશે ?” એ બોલ્યો

“હું ખેતો કરી રીતે રની રકુ ? મારા ખાત કરી નમ્યા” નીચિયા બોલો

“ત્યારે તું આ શું જોણી ગઈ ?” પેનાએ પૂછ્યું

નીચિયા તો એ સાબળીને બાવી બની એવી તરફ જોઈ જ રહી

‘જા છે તારા માપુ ?’ પેના માણસે પૂછ્યું “ખમર નથી” નીચિયાએ જવાબ આપી તો તું ત્યાં નહે છે ? ‘
‘ખમર નથી’

‘કેમકી ગાડી ચઈ મઈ છે’ રૂંધે પેનાએ એને મમગની મુઠી આપી ચાવવા માગ્યું નીચિયા દોડીને લાઈ પાસે પહોચી લાઈએ બધા મમગ એક મામદા મેમા મૂરી દીધા નીચિયા એને ખાતો જોઈ રહી અને પડી બે આઠ દાણા ખાતા ખાતા લાઈના મોમાથી નીચે પડી ગયા હતા તે પોતે બનામાના પોતાના મેમા મૂરી દીધા

એ પડી હમેશા નીચિયા ગામમાં જતી, કોઈ પણ માણસ દેખાય એટલે એના આડી જમી ગે અને કહે “ચોક્ક ખાવાનું આપો, દમણા નાઈન આવશે, ખદનામાં ખેતી રીતે તમારો કોડા કણથી ભરી દઈશ”

દણા લાંબે તમે દવે એવું રઈ રજું નેટાતુ કે કોઈ બીજાને દાનમાં આપી રક પપુ નીચિયાનું જોયું સાબળી એમને દમનું આવતું અને મૂરી મમગ કે કમ્કો રોટયો આપતા સાજ પડે બેનમાઈ ચોક્ક ખાઈને પથ્થુ મતોર મેળવી રક એટલું ખાવાનું મળી જતું

પહેલા લાઈ ખાતો મેન વચ્ચે ચોક્ક ચોક્ક છનુમાનું મોમા મૂની જતી બો પડી બાઈ

ખાતો અન્ને એટલે એ જટપ વધેનું પોતાના મોખા મૂકી દેતી ખાઈને બેવ પડખોપડખ બેગી રહેતા. મગજ આથમવા આવે એટલે પોતાના ખાસ ખાડામાં આવીને સૂઈ મરેલા.

રેતી-પથ્થર પાણી કરતા ગરમ પલ્લુ બધું જલ્દી ચાવ અને ફરી પલ્લુ ગળુ જલ્દી ગળવ ગરમ હોય ત્યારે અતિશય ગરમ હોય અને ઠંડા હોય ત્યારે ઠંડા હોય. નાઈનને કાગળે મિસગ ગળુ ન કહેવાય એ બંને પલ્લુ એ છે તો ગળુ જ વિશેષ ગરમ રેતીના વટાણ અને ગરે ઠંડી મસવની ફવા અને રેતીના તોફાને એમાથના હોય છે ખાડામાં પડ્યા મરેલાથી ભાઈ બેનને રેતી ધસી આવતી રોકવાને તો આજસ મૂળી હતી પલ્લુ ઠંડીથી બચવા માટે એમણે અગ્નિને મેળવવો જરૂરી હતો નીશિયાએ જાણરા અને સુકી કાચી વીણી લાવીને હમયો ફરી ગમ્યો હતો. ગત પડે ને પથ્થર ધસી દેવના પાડે, રાતના પવનના મસવાટામાં લામ્પ ગમે ત્યાં બિડી જઈને દેવતા વિખાઈ ન ગયે તે માટે તેને એક ખાડામાં સળગાવતી.

મહિતા એક તો એમનુ ચાલુ, ખાસ તકનીક જણાઈ નહિ, પલ્લુ હવે જે દિવસો આવવા લાગ્યા તે તેમને આ ગ પડવા લાગ્યા અને છેવટે બે દિવસના તો નીશિયા થણે કેકાણે આધારી ખૂન કુમરી, પલ્લુ ક્યાયથી કાંઈ પાસેથી પલ્લુ બે દણા મગના કે બટકુ રોટલો મળ્યો નહિ નીશિયા સજે ભાઈ પાસે આવે બેન આવી ખરી કઈક ખાવાનુ લાવી દશે, એમ ધારી ભાઈ બિન્ને યહને બેનને વગમી પડે. 'કટકુ લાવી આજે' કાઈક દિવસ તો ધરાઈને ખવાય એટલુ લાવ.' કહીને એ બેનના બે હાથ, ખગલ અને ભૂમકાના છેડા તપાસવા મડી જાન બેન કાઈબોની ન શકે અને જ્યારે ભાઈને ખાતરી થાય કે બેન પાસે કઈ જ નથી એટલે એ રડી પડીને બેલે, 'કઈ જ નહિ? કેમ કઈ ન લાવી? ખાઈ ગઈ કે? અને બૂબ કેવી લાગે છે તે નથી જાણતી? નહિ, જા ફરીથી જા, કઈક લાવી દે કઈક લાવી દે.'

બેનની આખમથી દડદડ આસુની ધાર ચાલે 'કાઈ ગઈ નથી આવતુ, ભાઈ.' ભાઈને ગમે તમા રીતે એ બેલે

એવો તો આજ ખીજે દિવસ થયો.

"તુ કાલે સાથે આવ, તને નોઈને કદાચ કોઈક કાઈક આપે " મેને કહ્યું

રીજે દિવસે ભાઈ અને બેન બંને ગામમાં ગયા થયી મેરીઓ લમક્યા ઘમા લોકો પામે દોડી ગયા પલ્લુ કાઈકે કાઈ આધુ નહિ બેનના શબ્દો ભાઈએ ગોખી લીધા હતા, ખીજા મામલાગઓ કાઈ આધી રોકે તેવા માણસના પગ ચમકતા તે તેણે બેસુ હતુ એટલે એ જેને દેખે તેના પાસે જાય, એના પગ પકડી બે અને બોલે 'થોડુ ખાવાનુ આપો, હમણા નાઈવ આવશે, ખેતી કરીને તમારો કોઠા કમુથી ભરી દઈશ "

ભિખારીઓ પલ્લુ એના આ આમગલ્યથી હમણા ભાઈ સાથે બંદેનને પલ્લુ સૌ ગામ ગામ મંદીને પહોંચવા લાગ્યા.

આથો તો ભાઈ બધુ કટાલ્યો, એ શિશુશય બની ગયો અખરાઈને એ મસ્તા વચ્ચે લાનો થઈને સૂઈ ગયો.

"ભાઈ, ભાઈ, ભાઈ! નીશિયા એની પાસે બેસી ગઈ

ભાઈ રાત જ પડ્યો હતો 'જે પેનુ એક ધગ ગળુ એના માગણા ખુલ્લા છે જલ, હવે એ એક જ ધગ જઈ આવીએ અને કહ્યુ એણે ભાઈને બોલો કરો, ભાઈને વાસો પપાલ્યો

ભાઈના પગ ચમકતા હતા એ કાઈ બેલ્યો નહિ ગુપ્તપ બેનની સાથે આવવા લાગ્યો

ઘરના ઉબર આગળ એક નાનો છોકરો હાથમાં કઈક લઈને ખાતો હતો પાછળ એને નોઈને દેડવો એણે નાના છોકરાના પગ પકડી લીધા, એક થોડુ ખાવાનુ આપો હમણા નાઈવ આવશે, ખેતી કરીને તમારો કોઠા કમુથી ભરી દઈશ "

પલ્લુ પેસે છોકરો તો એની આખો અને એના માગણથી એકદમ ચીસ પાડી બેસ્યો. ચીસ સાલગીને ઘરમાંથી એક માણસ દોડી આવ્યો પાછળે છેક ગળા પગ પકડીને બિન્નેના જોના એણે કાઈક અવગુ જ કાઢ્યું એકદમ એ નકક આપ્યો અને 'હરામ

ખોર' કહીને જોતથી એક ચપ્પા પાકિયા લમ-
ણમાં ચોડી દીધી પાઉન લથડિયું ખાઈને શેગેમા
ફૂર જઈ પડ્યો

“કાણુ છે ?” નીશિયા સામે આખો ફાકીને
જોતો, પ્રશ્ન પૂછીને એના જવાબની રાહ જોવા વિના
બારણા બધ ફરી ટોકાગે લઈને તે માલુસ ચઢેર
ચાલ્યો ગયો

ભાઈને પડતો એકને નીશિયા ‘આહ-’ કરી
નીચે બેસી ગઈ એણે ભાઈને ઊંચકી લીધી

ભાઈને ઊંચકીને એ ગામ બહાર પોતાને ધ્યાને
આવી એનું ચિત્ત ટેકાણે ન રહ્યું

‘ભાઈ, ભાઈ,’ એ ભાઈને બોલાવતી રહી

ગત મુસવાટા મારતી વડી ગઈ છે કાનવા
પગલાં ટૂની તપ એવા અવાજ થયા કરે છે હડી
જોશભેર જીતતો રહી છે આજ તો દેવતા પણ
નથી ક્યો

નીશિયાએ જોયું કે ભાઈનું શરીર ખૂબ ધૂણ
ગયું છે હજારેથી જીભી ધઈ એ આગળ ખાડા પાસે
આવી નીચે ધડતી શાત નહોતી ધરની ઉપર ખ્યોસ
પચાસ ફૂટ ઊંચું આકાશ શાત નહોતું, રેતી એમા
તોફાન મચાવીને કોલાહલ મચાવતી હતી પણ જીએ
ખૂન જોએ, ત્યાં ચઢે ચમકે છે ત્યાં જીએ, આકાશ શાત
હતું, એમા રમતી ચાકની શાત હતી

ચાકનીના પ્રકાશમાં નીશિયાએ ચમકે અપવા
ધમ્ધર હાથમાં લીધા પણ ખાડા સામે નજર જતાં
એને વિચાર આવ્યો, ‘રાખ બહુ ઘર્ષ થઈ છે, લાકડા
બરાબર તાપ આપશે નહિ, રાખ ઝોઝી કરી
નાખુ તો ?’

એ રાખને ઉપેક્ષવા એવી મગજ ચલ્યું હતું
જતા અચાનક એર ચમકારાથી એ ચમકી જીકી
રાખમાં કંઈક ચમકતું હતું

“એ શું ?” એને પ્રશ્ન થયો

“હશે કંઈક” એણે સમાધાન મેળવ્યું

લાકડાને એણે ખાડામાં નંજક નંજક ચાં, પણ
એની વચ્ચે પેલી ચમકતી વસ્તુ તો કાકિયા
કરતી જ હતી

“બગાળા જેવું તે ખજી જ” એને ખીલે
વિચાર આવ્યો લાકડાને ફૂર કર્યા ચોડી વધુ ગમને
ફૂર કરી ચમકતી વસ્તુને હાથમાં લીધી કાચ

નીશિયાને એ ચમકતી વસ્તુના નામની ખચ
નહોતી એને તો એટલી જ ખચ પડી કે એ
વસ્તુ માન ચમકારા મારે ચોરી જ નહોતી એની
ચારપાર પણ દેખાતું હતું અને લીસી તો
ચોરી હતી કે એની માંએ પોતાના ધરની હીંતને
જતાની હતી તે પણ તેના જેવી નહોતી આનંદ
નીશિયાએ કાચના કડકાને હાથમાં લઈ લીધા
ભાઈ જમણો હોત તો એને એ એકદમ બતાવવા
માસ્ટ અને નવાઈ પામવામાં અને ચર્ચા કરવામાં
ટાકને પણ ભૂલી જાત

કડકાને ખાણુ પર મૂકી દઈ એણે અગ્નિ રાજ
જાવી લીધા અને પછી કડકા હાથમાં લઈ એને જોતી,
આશ્ચર્ય પામતી બેસી રહી આખા આડી હથેળી રાખીએ
તો ભાઈનું મોં નથી દેખાતું પણ આ લીમી વસ્તુ
આડી રાખીએ છીએ તોય ભાઈનું મોં બરાબર
દેખાય છે

ભાઈ કપારે મગે અને કપારે કાચ બતાવું એની
અતુરતામાં એ ધીરે ધીરે હાથમાં પડી ગઈ

સવારે ખૂન તાપ થઈ ગયો ત્યારે એ જમી
જાગીને જુએ તો ભાઈ હજી જમ્યો નહોતો

જેની તરત કાલની ભાઈની દશા યાદ આવી
ઝઈ ‘ઝટપટ ગામમાં ગઈ, મગે એમ, કાકિ તો
ખાવાનું લઈને ઝટપટ પાછી આવુ જ ભાઈ કેવો
ઘર્ષ ગયો !’ વિચારી એ જીકી કાચના કડકા એના
હાથમાં ગ્રહા હતા તે અત્યારે તો એ ભૂલી જ ગઈ

આજે એ એક નવી જ શેરીમાં આવી ચડી
એક ધરને જમણે જીભી રહી “અરે મહેરબાન, એક
થોડું, માત્ર થોડું, પણ કાકિ તો ખાવા આપો જ,
મારા ભાઈ ગ્રમ જહાગ રેતીમાં શેકાતો પડ્યો છે,
એનાથી ઉઠાવુ પણ નથી મારે મારે કાઈ ન આપો
તો કંઈ નહિ, મારા ભાઈને મારે કંઈક આપો, તમે
આવો, નેઈ જમ્યો મારા ભાઈને, અને પછી કહેા
કે તમારે એને ખાવા આપવું નેઈએ કે નહિ એ
બના મહેરબાન, કાકિ ખાવાનું આપો !”

એની ખૂંચો સાંભળીને એક પ્રૌઢ પુરુષ બહાર આવ્યો એના કપડાં સાગ હતા એટલે લામતું હતું કે એના વગમાં હજી આવતું રીક રીક ગયું હતું

“શું છે ?” પેના પ્રૌઢ પૂછ્યું

“અરે મહેરમાન—”

અચાનક પ્રૌઢની નજર નીશિયાના હાથમાંના કાચના કડકા પર ગઈ

‘પેનું શું છે, તારી મુઠીમાં ?’ એણે પૂછ્યું

“એ તમારે જોતું હોય તો લો, મહેરમાન, પણ કંઈક આવતું જરૂર આપે” કહીને નીશિયાએ કાચના કડકા પ્રૌઢના હાથમાં મૂકી દીધા અને એ કંઈક આવતું આપે તે માટે એના મોં સામે જતું નેતર રહી

‘ક્યાંથી લાવી આ ?’ કાચને તપાસી લઈ આશ્ચર્ય પામતા, પ્રૌઢે પૂછ્યું

‘મહેરમાન, રેતીમાં આગ પેગતું છું તે ખાકા માંથી મળ્યા પણ મહેરમાન આવતું—’

“કોની દીકરી તું ?” તદ્દન ખીલ્લ જ વિચારમાં ધૂમરીઓ ખાતા પ્રૌઢે બીજે જ પ્રશ્ન પૂછ્યો

નીશિયાને લાગ્યું કે પોતાની મા જેવી ચતુર હતી તે વાત મહેરમાની આ માણસ સાથે થશે અને કંઈક આવતું આપશે એટલે બોલી

‘મહેરમાન દીકરી તો મારી માની પુત્ર પણ મા જેવી તેરી નહિ અમાગ ધરતી લીંતે જેવી તો રામના મહેરમાની લીંતે પણ નહિ હોય, એરી લીંતી અને જેવા ધારીએ તો અર મો દેખાય એવી હતો રેતીમાં રાખ અને નાઈનિતો માપ બેગવાને એ એનો ગારો બનાવતી’

પ્રૌઢે કંઈક વધુ જણા વિચારમાં પડ્યો

“મહેરમાન કંઈ આવતું—”

‘હા, હા કોઈ રહે આવું’

પ્રૌઢે નીશિયાને એવડો ગોટા દોરો લઈને આવતું આપ્યું કે એ ઉપાડના થે એણે ખૂન પ્લાન ગમતું પડે

“મને પાછી અડી આવજે, હા ?” પ્રૌઢે મૂ

“હો” મ્હી નીશિયા દોરી લાઈ પાને આવી

લાઈ હજી પણ બિંબો જ હતો

“અરે ! આ ટેવ મિલકત ખરાબ તારો કેવો થયો છે, રેતી ઉપર તો પણ પણ મૂકી ચમતા નથી. અરે પાઉન, લાઈ, લાઈ, હો, નો આવતું લાવો અરે આ તારામાંથી તો બેસે થા” નીશિયા બોલી

નીશિયાએ ધણીવાર સુધી લાઈને ખૂંચો માંથી કઠી, હવમ્યાનો પણ ખરો પણ લાઈ તો જાડ્યો જ નહિ

“મે તને કાને પરાણે છે તે કોઈ પણ ચાલ્યો આ ત્યાં તને પેના માણસે થપક મારી ચોર્મા મારા પર ચિડાશે છે, એમ ને ? રીક લના, ચિડાવું હોય તો ચિડાએ પણ જોઈ લે, હું પણ તું જો નહિ ત્યાં સુધી અહીં તારી પડ્યે જ રેતીમાં સતી છું’

મ્હીને એ સરીગે લખાવના મઈ પણ એને જાણ બરાબર લાગવા માંડી હતી પાસે જ દોરામાં આવતું પણ હતું અર્થો બેગી રહી એણે નજરને આમતેમ ફેરવવા માંડી આગળ ખાકામાં થોડા તણખા મગ મળ્યા અને વચ્ચે કાચની કણીઓ ચમમતી હતી લાઈને લગચાલવાની વગત સરી આવી એમ લાગ્યાં એણે બગાડ બેગી થઈને બોલવા માંડ્યું “અરે પાઉન, નો, આવું તે મરી દીકું છે ! ને તો ખરો, કેવું ચમક ચમક ચાલ છે !’

પણ પાઉને તો આવતું મગ મગ નહિ

“રીક સુતો જ રહે ત્યારે હવે તો હું પણ ખરેખર સર્પ બનું છું” નીશિયા લાઈની પડ્યે જ સ્થ મઈ અને પડી સુતા મુઠા જ બોલવા લાગી

“અને તારે આવું તો લે જ નહિ, એમ ને ! ન આવે, હું પણ આવતી નથી.”

અને એ પડતું ફરી મઈ

મુઠા તપનો હતો અને લાઈ મેન પડ્યો પડખ મૂકી દતા, એમતી ઉપર રેતી પડી જાડીને અવનો હતી અને સરી જતી હતી

બેગી મ્હી રેતીમાં બે વગત ચમમતી હતી આગળ તણખા વચ્ચે મગમતી મ્હીઓ, અને કણ ની લગાવા વચ્ચે—

રોગનું મૂળ અને તેના ઉપાયો

શ્રી. નરસિંહભાઈ પટેલના આ ચોંકાવનારા લેખનો જવાબ શ્રી. અશોક હથે આપ્યો,
શ્રી. અંબાલાલ પુરાણીએ આપ્યો અને આજે શ્રી. મગનભાઈ દેસાઈ આપે છે.
તેઓ કહે છે કે—

માનવસ્વભાવને પરખો

—ને પછી આગળ વધો.

સી

પું સત્ય કે સીધું અસલ સમાજને તુડસાન નથી કરતું, જેવું કે, અર્ધસત્ય માણસની જેમ, અર્ધસત્ય કરે છે.

‘માનવસ્વભાવને પારખીને સમાજના નિયમ ધમય તો સંસ્કૃતિ સ્થાપ’—એવે વ્યાપક ધોરણે શ્રી. નરસિંહભાઈ પટેલે ‘ભર્મિ’ (એ માત્ર) માં લખેલા ‘રોગનું મૂળ અને તેના ઉપાય’ નામનો લેખ વાંચીને મને આ વિચાર આવ્યો, કેમ કે, ખરેખર, એ લેખ અર્ધસત્યોથી ભરપૂર છે, છતાં ખાંચ ધરે છે સંપૂર્ણ વૈજ્ઞાનિકતાનો !

એ લેખમાં સમાજની અનેક બાબતો એકસામટી ઉલ્લેખવામાં આવી છે. અને એમ કરવામાં અનેક ભારે મોટાં પ્રતિપાદનો સીધેસીધાં કહી જઈને વિચાર-ધારા આગળ વધારી છે. એમ એકસામટી બંધી બાબતોને સ્પર્શવા જતાં વિચારધારા ચૂંચપાઈ ન જાય તોય બહુચૂંક તો થાય જ, એ સ્પષ્ટ છે. મને લાગે છે, પ્રસ્તુત લેખમાં બેડ પરિણામો આવ્યાં છે. આમ છતાં, સરવાળે અધીરો લેખ ગૂંતદાતનું—અને શ્રી અશોક હાઈ ‘ભર્મિ’ના જૂનું અંકમાં એમની આ લેખની ઉત્તર-અર્ધમાં કહે છે એમ, લીનિ છે કે,—ગુલાન વર્જનું ખાન ખેંચશે જ. વાચક માફ કરે તો આપણાં છાપાંના શબ્દ વાપરીને કહું તો, ભારે ‘ચક્રચાર’, અને ફાલક વર્ણોના મનમાં તો ગદગદિયાં પશુ, જગજશે લેખની આ બહુચૂંકતાને લઈને તેને સમગ્રજો

વિચારું તો છોડું જ નેઈએ. હું તેમાંથી એક તાંતણું પકડવાને ઈચ્છે આ લખું છું. અને તે તાંતણું કાઢ્ય એ આખી અર્ધસત્યમાળનો મહિમાયુ-સત્ત્વ જ છે.

૧

આ તાંતણું એટલે પ્રસ્તુત લેખમાં શુદ્ધિ લીધેલાં મનુષ્યસ્વભાવનાં લક્ષણો. લેખક છૂટી છૂટી જગાએ ચર્મને માનવપ્રકૃતિ કે મનુષ્યસ્વભાવને અંગે નીચેનાં વિધાનો કરે છે—

(૧) પ્રાણીમાત્રમાં ચાર પ્રકૃતિપ્રેરણા છે: આદાર, નિંદા, ભય અને મૃત્યુન.

(૨) માણસે ‘કાચમની ચિંતા ટાળવાને માટે બને તેટલો આદારમંત્રણ કરવા માંડ્યો.’ એટલે કે, તેના સ્વભાવમાં આ એક લક્ષણ છે, જે પશુઓથી નિમ છે.

(૩) ચાર પ્રકૃતિપ્રેરણા (જુઓ ક્રમ ૧ માં)ની અનુકૂળતા સાધવા જતાં પ્રાણીમાં જુદાંવિદ્યમાન થયો છે. અને તરન જ પછી લેખક કહે છે, ‘હિંતર પ્રાણી કરતાં માનવીમાં જુદાંવિદ્યો વિદ્યમાન વધારે થયો છે.’ સાચી તે જનાવચાની લેખકને જરૂર નથી લાગી. પણ એમ કહેવામાં એ આવી ગયું કે, માનવી હિંતર પ્રાણીઓ કરતાં જુદાં વધારે વિદ્યામાન રહે છે.

(૪) ‘માણસને જે કરવાનો નિર્દેશ કરો એ જ કરવાનો એ પ્રવૃત્ત કરે એ માનસગાઅનો અવિચળ નિયમ છે.’ આમ માનવા છતાં લેખક માણસને કહે

છે કે, તમે શેગેમાંથી બચવા અમુક માર્ગ લો તેમ કહેશો તો ને તેથી જ તે, પોતાના માનસશાસ્ત્રના અવિચળ કાયદા પ્રમાણે, બેવડો જ નહિ બધા ? પણ મારે અર્થમાં ખેચાઈ જવું ન જોઈએ મંથનપૂર્વક પાછા લેખકે ગૃહીત લીધેલા માનવવ્યક્તિ વિચારવા તરફ વળવું થયે

(૫) માનવસ્વભાવની નિર્મળતા કહો કે કહે તે કહો, પણ વસ્તુસ્થિતિ એ છે કે, અમુક સમય પછી (કેટલો એનું કાર્ષી માપ હશે ?) સ્ત્રી-પુરુષને હમ બહાર બીજાના સહવાસમાં વિહાર કરવાની ઇચ્છા થાય છે *

(૬) 'શ્રમ કરીને સૌ જણ જીવન-નિર્વાહની સામગ્રી મેળવે તે પોતાનો જીવનનિર્વાહ ચલાવે એવી માનવસ્વભાવને અનુકૂળ પ્રાકૃતિક યોજના ને અવસ્થા થાય તો આર્થિક દુરવસ્થા ટળે ' એટલે કે, શ્રમ કરીને સામગ્રી મેળવતો એ અનુધ્યક્ષતાવને અનુકૂળ છે તો પછી મનુષ્ય કેમ વાગે બધા છે ? અને આ લક્ષણ માનો તો તેની સાથે લક્ષણ ન રહેવી મોટે ઘટાની શક્યતા ? પણ પાટો ટું અર્થ તરફ દબો.

(૭) 'ચિત્તસ્થાથી હમ' લક્ષણ ન પ લેવા પણ આ પ્રાકૃતિક ફરે છે આ વસ્તુ શેગેનું મૂળ છે * તેથી 'હવે બૂના ત્યાથી પાછા વળવું થયે, પ્રકૃતિ તરફ—પશુજીવન તરફ—દૃષ્ટિ કરી પો વિમૂર્તિભાથી પાછું વળવા મારે પશુજીવન તરફ પણ દૃષ્ટિ માડવી પડે.' કાણ કે, "માનવ સ્વભાવને પાછાની સમાજના નિયમ પ્રમાણ તો સરકૃતિ સંધાર " (કે 'પ્રકૃતિ' સંધાર ?)

(૮) સમૃતિ સાધવી એ માનવવ્યક્તિ છે. એ આખા લેખનો ખનિ જ માન્યો જોઈએ, જો બધામાં મુજબાન છે પ્રકૃતિના

* સંધિયાએ એનું નિદાન કયા પ્રાણુ છે એમ લેખક કહે છે આ દુર્લભ સત્ય છે કે ? અને કેટલા વર્ષ નવી એ દુર્લભ છે ? કેમ કે યુરોપમાં ભારતી જઈ વાઝી પધેવી પછી વાનો અહીં તાજ નવી માળીને મચવાય છે, એલે સકા હું હું.

આથી વધારે કંઈમો પશુ ગેાડવી સકાય એમ છે પરંતુ, લેખ જોતા સહેજે જ મુશી તે અર્થી મજાવી જાયો વાચકને રસ હોય તો, મૂળ લેખમધ્યે જ, આ ધોરણે, બીજા અનેક કંઈમો તારવી લે.

હવે આપણે તે વિચારવા તરફ વળીએ.

૨

શ્રી નરસિંહભાઈનો ધર્મ વિશ્વાસવાદ કે પ્રકૃતિ-વાદ છે 'ધર્મર' કે એવા શબ્દોથી એ નફરત મળે છે જ્યાં એવા ધર્મમાં નહિ માનનારા એવા ભર્ત-હર્મિના પ્રકૃતિવિચારને પોતાના કામ પૂરતો ઉતારે છે. અને એ કહેવાનું છોડી જ દે છે કે, 'ધર્મો દિ તેગામધિકો ત્રિસોમો ધર્મણ દીના પશુમિ' સમાતા !

પરંતુ એ વસ્તુ છોડીએ, પ્રકૃતિવાદથી પણ એમ તો મહેનું જોઈતું હતું કે, મનુષ્યપ્રાણીમાં સુદિતત્ત્વ પ્રતિપ્રાણીઓ કરતાં વિવશ્ય છે વિશ્વાસવાદે પ્રાણી-ઓના સરીરના વિશ્વાસને સુદિપુર સ્ત્ર ગોડવી બતાવવા સુદિના ઘોડા હોડામ્યા પણ સુદિના વિશ્વાસની તેમજે એવી સુધિનિહતા નથી મતાવી, હજુ મુખી નથી બતાવી શક્યા

'કાચસતી ચિતા ટાળવી' એ મનુષ્યચિત્તનો જ વેપાર નથી ? અને એ કયા વિશ્વાસપ્રર્થા મનુષ્ય લાગ્યો ? અરે, કાચમ, કાચચાઉ, ઈંડો કાચમજાન લાવો જ કયાથી આવ્યા ? એ ખાસ મનુષ્યન મનનો જ વેપાર છે અને તેથી જ એમરી, શેક મજા ઈંડો દસાઓ માત્ર શારીરિક બધા ઉપાં માનસિક બધાઓ અને સામાજિક બધાઓ ખ બની સારી છે અરે, ધર્મ* તેવી વિશ્વાસના પત્ત માનવીની આ જ એક નવી ઉદ્ધિયને કારણે બની ગઈ ! શ્રી મહાકૃષ્ણનું ચલે વર્ષે અમઢાવાદમાં આવ્યા ત્ય તેમજે એ જ કષ્ટુ હતું કે, આ એક નવી ઉદ્ધિય લખીને જ માનવી માનવી તે અને નહિ તો નથી કેવળ પશુ જ છે

લેખની આ વસ્તુને લઈને જ મેં આગળ કી તેવો છાપ પડે છે કે, વિદ્યાનંદ અર્ધમ

નાપરી લેખકે કાળનો વાધ કરી મૂક્યો છે. નૈસર્ગિકાએ જ આ વસ્તુની ચર્ચા (Instinct and Intuition) સહજબુદ્ધિ કે 'પ્રકૃતિ પ્રેરણા' અને માનવબુદ્ધિ કે પ્રજ્ઞા યા વિવેકશક્તિ એ નામે કરી છે. લેખક પોતાના પ્રતિપાદનને રજૂ કરવામાં આ વસ્તુ જ ઊડીને ચાલ્યા છે.

પરંતુ ત્યાં આર્થિક જાળત પર તે જાત છે ત્યાં બીજો ન્યાયે ચાલતા લાગે છે. ત્યાં તે સંયમવાદી સુધારકો અને ઉપદેશકોના 'Earn thy bread by the sweat of thy brow'—અતમહેનતથી શેરલો ખાઓ એ સૂત્ર પર દોડી જાય છે! કોઈ પ્રતિવાદી એમ નહિ કહે કે, 'Man takes the line of least resistance'! અને એ કામા ગારમાં સ્વૈરનિદાર પ્રકૃતિ જ છે એમ કહેવાય, તો આરામથી શેરલો મળે તો સૌને મળે; પછી ભલે તે તમે નેરે નેરશો કહો કે 'અમુક જ માણસો ધનને પાછી રાખે અને બીજાને કમ મળે ઉઘાડે, પરિણામે અમલગી અમણેને ભૂખે મારે, તો અતે સમાજનો નાશ'—આમ કાખ્યા કે બોડયા કરો!

આ વસ્તુને હું ન્યાયસંકર કહું છું. અને તેમાં પછી ન્યાયાધાર જ થવા કરે છે, જે અર્થસત્યનું સ્નાતન બક્ષણ કહો તોય મોટું નથી.

માણસના આદિ કાળના ઇતિહાસનો પણ લેખકે ઉપયોગ કર્યો છે. એમણે એને જોવા સરળ ને સીધા નિરૂપ્યો છે એવો જ એ જોત તો કેવું સાડું! અને એ ઇતિહાસ પણ ધણી વાર મનગમતા સમાજવ્યવસ્થા, ધર્મવ્યવસ્થા, કે પ્રગતિવાદોની પોતપોતાની કલ્પના અનુસાર ધરી કાઢાય છે. અને એ ટીકા સર્વ પહેલાં લાગુ પડે છે. સારાંચ કે, દલીલોનો છેલ્લો આધાર એવા ઇતિહાસો ઉપર ન નાંખવો જોઈએ.

આદિ કાળમાં મનુષ્ય અનિવત્કાલિક સ્વૈર હજી જ કરતો, અને અતમહેનતે શેરી કસાતો, એમ લેખકે રજૂ કરતા લાગે છે. જે મહાભારતનો દાખલો દાંડ્યો છે ત્યાં જ છે કે, એ સ્વૈર હજી સાર્વત્રિક નહોતું. અને ચોરી, ધનમત્તા ઈન્ પાપે આદિ

કાળમાં નહોતાં એમ કહેવાય 'ખરું'? પાપ, આચાર વિચાર આદિમાં વસ્તુતાએ ને મહાગત ખાસ ફેરફાર મનુષ્યસમાજે ઇતિહાસકાળમાં કર્યો છે કે કેમ એ શંકા છે. સમાજ વધારે ને વધારે વિસ્તર્યો છે, જટિલ થયો છે; પ્રકૃતિ પર પ્રભુત્વ વધવાથી સમાજના બાહ્ય સંબંધનાં સાધનો ફેર્યા છે; પરંતુ માણસની મૂળ વૃત્તિઓમાં ફરક થયો છે એમ કહેવું કાલુ છે. હા, તે વૃત્તિઓએ બાહ્ય રૂપ ધરતી વખતે બાહ્ય તંત્રમાંથી પોતાનું શરીર બદલે ધણું છે. પરંતુ એ ત્યાં શરીરના ઇતિહાસ-પ્રવાહમાં માણસની અંતરેદિય અને તેને મનુષ્યત્વ અર્પનારી ચક્રિત (પછી તેને તમે મને તે નામ આપો એમાં કોઈ વાધો નથી લેવું.) એકસમાન અને અમર રહેલી છે. ૧૯ મા સદીના પશ્ચિમના વિકાસવાદી સમાજશાસ્ત્રીઓએ આ વસ્તુ નવી ઓળખી, તે ઓળખવાનો તેમણે દાવો પણ નથી કર્યો. શ્રી નર-સિદ્ધાર્થનાં લખાણો જોતાં તે એ જ પેઢીને હજી વળગી રહેતા લાગે છે. એએક પેઢી પછી પણ તેમને એ વાદમાં મુલગત શંકા હજી નથી લાગી. મુશ્કરને મુન્દારવામાં કે આ હક્કસંસ્થાને શૈળનાં મૂળ નિરૂપવામાં, એ સિવાય બીજી વિચારસૂચિ પ્રતીત થતી નથી. કમલાએ કોલ્લામાં છેલ્લી ગણાતી આજની સમાજવૃદ્ધિઓ પણ મધ્ય જમાનાના આ જ અમમાં ભરાઈ પડેલી છે, જોકે તેઓ સમાનતા અને વર્ગ-રહિતતાનો શાંતિપાક તો ભરવા કરે છે.

અને આદિ કાળમાં જે પ્રકૃતિ જ હજી હતી એ સારી હતી એમ કેવી રીતે માની શકાય? હું મનુષ્ય-સમાજે ત્યાર બાદનાં સંક્રાંતિમાં જે ફેરફારો કર્યાં તે વિવેકરહિત હતા એમ જ માનવું જોઈએ? તે વિવેકવાળા હતા એમ પણ કહેવાનો આશય નથી. તે ત્યાંમાં તે પોતાની ચક્રિત વાપરી, ઠીક પરિણામ આપી એવી આશાએ જ, વર્ત્યો છે. ત્યાં તેને જૂઠાં લાગ્યું છે ત્યાં તેણે સુધારી છે તે પણ એ જ એની મંગળસાધક પ્રેરણાએ. એમાં એણે પોતાના સર્વને જેવું ઓળખ્યું તેવું મદાય કરીને, સુધારા વિચાર્યા છે. ઉપનિષદ્ગાર કહે છે એમ, અને માનવશોષ પોતાના

માનવત્વની જ છે અને એ માનવત્વની જે રૂપના લઈને શ્રી. નરસિંહભાઈએ ચર્ચા કરી છે તે અધુરા વિદ્યાભવાળી અને અતિ એકપક્ષી મને લાગે છે

૫૨૮ તેમણે જે અભાવાત્મક ખનિથી આખો લેખ લખ્યો છે, તે શુષ્ક ટીકા પૂરતો થોડો છે છતાં તે જ હોય મારે ન કરવો જોઈએ મનુષ્ય અભાવમાં શું તત્ત્વ છે હું એ વિશેની મારી માન્યતા થોડા શબ્દોમાં રજૂ કરીને આ ચર્ચા હું આટોપીશ

૩

સમાજમાં ને પ્રાણીસંસ્થિમાં કેવલ જ ધોત્તુ છે એમ સમજીને ચાલનારા સમાજશાસ્ત્રીઓ એ જ ધોરણને શાશ્વત રાખે એવા નિયમનો ઉપર આવવાના એ ઉધાકું છે ધુરોપીય સમાજશાસ્ત્ર અને વિજ્ઞાન વિકાસ ૧૯ મા સદીની આ પોતાની બૂલમાથી હજી નીકળી નથી શક્યા તેની જ વેદના એ આજ જોગવે છે એ કલહવાદને જ સમાજમાં વિચલવાદ તરીકે નિરૂપવામાં આવે છે એ દર્શિવાળા લોકોને તમે મને તે ચીજ આપો, જેનું એ અર્થનું જ ચોક્કસ તે ગોઠવી આપશે કેમ કે, શુદ્ધિ ક્ષુ થોડું ન ગોઠવી શકે એવી એની ઉપર મર્યાદા છે જ સીધુરૂપ-સખધની પાત કરે તો કંટ તેમના મૂલિત વાદને દોવે તે ચાલવા મકરો ને કહેશે, શ્રી તે પુરુષના હિત-વિરોધમાંથી સૌ જાગુ થીયુ થયુ છે, અને છતાં અતે જાણપરી કે તેમણે મેં સાધવાનો છે આ વાદો આત્માના ઈન્કાર પર આવજો છે પણ આત્મા જ શું કામ કહેવું! કોપેટકીનનું માનીએ તો, સમાજની કુમેળ અને પરસ્પર સહાયની નક્કર હકીકતોના જ ઈન્કાર ઉપર નથી અવલંબતા આ એ હકીકતોમાંથી કઈ ગ્રહણ કરવી, એ નિર્ણય માત્ર વિજ્ઞાન કે લીતિક વિદ્યાઓ ન આપી શકે રાધા-કૃષ્ણનું એક જગાએ લખે તે એમ, "માનવ આચારનું એવ શોધવામાં, તથા માનવ ચિત્તના ઉચ્ચ પુરુષાર્થોનું એક સાધવામાં, વિજ્ઞાનની પ્રત્યક્ષ વિદ્યાઓનાં કરતા ધર્મ અને દિનસૂત્રી આચરણને વધારે મહત્ત્વ કરે છે" આ ધર્મ અને દિવમંત્રી જ

પણ ઉપરની જગવાદી દૃષ્ટિએ પોતાના પ્રિય કલહવાદનું ડોકું ચૂંચ્યું છે તે હું જણ છું. પણ એ વિજ્ઞાન નથી, તે પણ એક ધર્મ કે ફિલસૂફી જ છે કેમ કે, વિજ્ઞાન એટલે જ નક્કર હકીકતોનો સ્વીકાર અને તે પરથી શુદ્ધિ દોરે એમ નિશ્ચયો તારવવા એ એક પણ માણસ કમવાસના કે ધનવાસના કે પ્રભુત્વ-વાસનાથી જ મર્ધ શકે છે — અને એમ ચર્ચ શકાય છે એવી જગતનો જ્યાં ઇતિહાસ સાક્ષી પૂરે છે — તો માણસને માટે કામચોડુપતાનો સ્વભાવ ઠોકી બેસાડવો એ અર્થાત્મિક એટલે કે દ્વિપિત નિરમન થયું પ્રતિષ્ઠા પણ કામચોડુપતા નથી, પણ કામ-અવસ્થિતિ છે પરંતુ લોભુષ છે એમ કહેવામાં વિવેકરવાળી માણસને જ એવું થવાનો અધિકાર છે, કેમ કે તે તરી શકે છે તેમ જ ડૂબી પણ શકે છે એ શક્તિ જ એવી વિશેષતા છે અને એ શક્તિનો ઊગમ એની જગત (ને વિજ્ઞાન-સાધના કહો તો, વધુ વિસ્તૃત) આત્મશક્તિમાંથી છે એટલે, કેઈ પણ માનવસંસ્થા મનુષ્યની આ વિશેષતા પારખ્યા વગર ધમ્ય તો તે માનવસંસ્થા તો હશે, કેમ કે માનવી જૂલ પણ કરી શકે છે, ૫૨૮ તે ખોગી હશે, વિદ્વિત કે અધોગતિ તરફ લઈ જનારી નીવાશે. પણ માણસો માટે આ સત્ય નથી એમ કહેવું પણ બરાબર નથી કેમ કે, માણસ બલે આ જ્ઞાન સમાન ન પામ્યો હોય, ૫૨૮ તે જ મૂળ જ્ઞાનદોષને જોરે એની આધિવિરિ (અને તેથી રંગાયેલી) શુદ્ધિ કામ કરે તે જગતમાંથી નાશ પામતા ઇતિહાસમાં જોવા મે તે આજ આધિવિરિ નિગમનો ૫૨ આશીને. શ્રી અશોક દર્શ એમના હિતરૂપ આત્મ કાષ્ટક દાખવા આપે છે, એટલે મારે તે દિશામાં જગા રોકવાની જરૂર નથી પ્રજ્ઞની દૃષ્ટિ બહુમતીએ ન નક્કી થાય. Nations perish for want of vision', નહિ તો, ન કહેવાત 'Vision' — દીર્ઘદૃષ્ટિ, અનંતનું દર્શન — સૌને નથી સાપાડ, તેથી તેને જગત કરવાથી પ્રજા જ પાપમાંથી વહોરે એ બીજો સ્મરે આ જાણના મે લખેનું અહીં ઉતારવા ખત્ત વાચ્ય

મને હમણાં આપશે: “મનુષ્ય-સમાજનો પ્રતિહાસ જોઈએ તો એમ લાગે છે કે, ગીતાકરનું નીચેનું વાક્ય માત્ર અધ્યાત્મ-ક્ષેત્રમાં જ નહિ પણ ઉપોચીત એવી બધી વાતોમાં સાચું છે: ‘હમણે મનુષ્યોમાં કોઈ જ્ઞાનપૂર્વક સિદ્ધિ પાછળ પડે છે, અને એમ મંડારામાં કોઈ ફાવે છે, અને એવા ફાવનારામાં પણ સૌ ટકા સત્ય પાછળ પડનારો તો વળી કોઈ જ હોય છે.’ સારાસ અને સચ્ચાઈની પાછળ મંડારાનું એવું અધરું કામ છે, એમ કરવા જતાં રસ્તામાં એવાં એવાં ને એટલેટલાં પ્રલોભનો, આકર્ષણો, વિદ્યા, પ્રભોદનો વગેરે આવે છે કે, શરતમાં પાર જતાર તો કરોડોમાં કોઈ બને છે. પરંતુ આ પરથી એવો અર્થ નથી નીકળતો કે, મારે કોઈએ તે રસ્તે જવાની જરૂર નથી. મનુષ્ય ધારે તો તેમાં પણ ફાવી શકે અને.....”

“આથી કરીને જગતના નાપકોનું કામ એ હોય છે કે, તેઓ લોકકેળવણી દ્વારા આખા જનસમાજનું વહેણ આ એક મુખ્ય કમ્બુ ઉપર કેન્દ્રિત કરે છે, કે જેથી સમ્યાઈ અને સારાસનું જોર વ્યક્તિમાં અને વ્યક્તિમાં વધતું રહે. લોભ, મોહ, સ્વાર્થ, સંકુચિતતા વગેરે સર્વ અસામાજિક વૃત્તિઓ ઉપર સમાજ, ધર્મ, શિક્ષણ, સંગતિ સર્વ ચઢીને સમાજ-પોષક ને પ્રાગતિક સહયોગ ચોળે છે. આવી બધી સંયમ કે ધારણાની શક્તિ જ ‘ધર્મ’ કહેવાય છે.”^૧

૧ જુઓ ગોપાલકાંત પટેલ સંપાદિત ‘ગોમયસત્ય’ના મારો પ્રારંભક લેખ.

શ્રી નરસિંહભાઈ જે વિધાન કરે છે તે મનુષ્યમાં રહેલાં અસામાજિક વૃત્તિ કે આવેગને કેવી અસર કરે છે—છટ કે અનિષ્ટ—તે ઉપરથી તે વિધાનની સત્યાસત્યતા નક્કી કરવી જોઈએ.

આ ચર્ચા શ્રી નરસિંહભાઈએ માગી છે અને તે ચોખ્ખું છે. તે જ જાણે હું એમનો લેખ વાંચીને પ્રેરાયો અને આ રજૂ કરું છું. આખા જગતમાં આવજ વિજ્ઞાનવાદી યા જડવાદી વિરુદ્ધ આત્મવાદી સમાજદૃષ્ટિનું કલ્હ, સક્ષમરૂપે ચાલો રહ્યું છે. ગાંધીજીના નેતૃત્વ નીચે આપણે દેશ આત્મવાદી સમાજ-રચના સમયોગ શોધવા મથે છે. તેનું શાસ્ત્ર શિષ્યજ્વાલા લાગ્યું છે; સામે જીભેલા વિજ્ઞાનવાદી શાસ્ત્ર જેવું રોકડું તે રજૂ કરતું નથી, ન કરી શકે, કેમકે તેનો પ્રયોગ આસુ છે. આ વસ્તુ પણ આપણે ખ્યાલ બહાર ન કરવી જોઈએ. એ આત્મવાદી સમાજદૃષ્ટિએ વિચારવાના પક્ષનો હું છું. એક લેખની મર્યાદામાં આથી વધારે એનો ચિતાર આપવો ન જોઈએ, ન આખી શકાય એનો કાંઈક ઇશ્વરો જ કરીને અહીં પૂરું કરવું ઘટે.”

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ }
૧૭-૬-૩૬

મગનભાઈ દેસાઈ

* આ ચર્ચાનો શ્રી. નરસિંહભાઈ જગજ્ઞ આપવા ઉચ્ચતા હસી તો એ ઉપાસો ને તે પણ ચર્ચા બંધ થયે. સં. ૧]

● એ માધી હતો હો? લોકજાણીથી? કીર્તિથી? ઘોંઘાટથી? મનોરમા કહે છે કે ના, પ્રેમથી એને ભય હતો કે કોઈ સાથે પ્રેમ કરીશ તો મારો પ્રિયતમા કસદિથી નારાજ થશે ને કદાચ મને છાંપી જશે; પણ મનોરમા તો એની પાછળ ભાગે છે ને છેવટે કશુંક મહત્ત્વ, કશુંક સાંત્વન લઈને પાડી આવે છે

હિંદી મારિક 'મદિલા' માધી

શોધમાં

તે વખતે પણ નિમ પ્રમાણે જ જન્મ્યું મનોરમાએ જ ન લખ્યો અને દસળાકે દિવસ જ્યાં જ્યાં લખાઈને એ જ ન ફરી મનોરમાની પાસે આવી મરો પત્ર લેના જ મનોરમા રોજ જોઈ થઈ ગઈ એના હૃદયમાં તીરે એમના લાગ્યા અને ફાલુભરને માટે એ પોતાને જાણી ગઈ પછી તો ધીરે ધીરે જાણે પોતાની આરતીમાં માલી ગઈ એક નાની સોનેરી પેગી ને એવા જ પાગા આવેલા પત્રોથી ભરી હતી તે જોલી અને એમાં પેગો પત્ર મૂકીને પાછી વળી, પરંતુ કાણ જાણે શું એને વિચાર આવ્યો કે તે તો જ એવી ગઈ અને એક પછી એક પત્ર કાઢી એને વાચવા લાગી પત્રો કોઈ કેમકર ન હતા, પરંતુ આજની એક વર્ષ પહેલાં ને પત્રો લખ્યા હતા તે આવ્યા હતા

મહોદય !

આ પત્ર માટે હું સમા માગુ છું જેઠ માસના 'દેવગ્રમિ' ના અંકમાં મેં તમારી વાર્તા વાંચી અને તે મને બહુ ગમી ગઈ સાચે જ કહું છું કે લોક માનસનું આટલું સૂક્ષ્મ અધ્યયન આજની દુનિયામાં કેવી રીતે સંભવી શકે? એ જ મારે માટે તો આશ્ચર્ય છે તમે એ આશ્ચર્યને સંભવિત જતાની દૃષ્ટિ છે એટલે હું કહું છું કે તમે ભવિષ્યના એક મહાન કલાકાર છો

બીએ પત્ર આમ હતો

પ્રિય મહોદય !

કેટલાય દિવસો પહેલાં એ પત્ર લખેતો તે તો પાછો આવ્યો પોરુ-એફિસ તમને શોધી ન થઈ પત્ર જ એ લોકોએ 'લેટર' લખ્યું હતું એટલે જુ કુ ? પરંતુ એ પછી વળી મેં 'દેવગ્રમિ' માં તમારી એક બીજી વાર્તા વાંચી થાવણના મનોરમાના અંકમાં પણ તમારો એક લેખ પ્રકટ થયો હતો એટલે મેં મનમાં નક્કી કર્યું કે કદાચ પણ તમે વસો તો છો જ મને ખબર નથી પછી કે એ લેખો અને પસંદ કેમ પડે છે? ત્યારે હું તે વાચુ છું ત્યારે મારું હૃદય તણપૂર્વક એ તરફ ખેંચાઈ ગયું છે ને મનમાં થાપ છે કે તમને ખૂબ ખૂબ અભિનંદુ —એ અભિનંદનની તમને થી કિમત હશે એ વિચારવા એટલું મારી શુદ્ધિ કામ નથી કરતી એટલી સદમત્ત આપણા સાહિત્યમાં ક્યાં દેખાય છે? આ યુવના મોટા મોટા કલાકારોને તમારી ઈર્ષા થતી હતી, પરંતુ ત્યારે મેં 'દેવગ્રમિ' ના સંપાદકોને પૂછ્યું કે તેઓ 'ગ્રમિ' ને એમને છે? તો એમણે જવા દીધો, અમારે પણ એ જ સમસ્યા કે 'ગ્રમિ' કેવું છે અને ક્યા રહે છે એ કોઈને ખબર નથી તો પછી હું કઈ રીતે જાણી શકું ?

તે પછીથી એક પત્ર આ રહ્યો

અમર શિક્ષી !

દુનિયા કેવી છે? એક પત્ર પણ તમારા સુધી પહોંચી ન શક્યો હવે તો પત્ર પહોંચવાની જગી

સંભાવનાઓ નટ થતી જાય છે છતાં પણ વ્યાસા તો હજુ યે છે, એ આશા મને ક્યાં લઈ જઈને અમદાવાદી મારશે તે હું નથી જાણતી. પરંતુ હું તો આટલી વાતે કોતરી ગઈ. હું એમ કહેવા આવું છું કે આ વિજયસ દુનિયામાં આટલાં ભારતમાં પ્રાણીઓ તમારા હાથમાં આવતાં જ આટલાં દેવી કેમ બની જાય છે ? તમારા એ પચેા કેટલા સ્પૃહસ્વી છે ? ને દુનિયાનું ટેકાણું પણ, અહીં જેમ તેટલી શેષ કરતાં છતાં મળી શકતું નથી તેનું દર્શન તમે તો સત્યની સંગીન દીવાલ પર તમારી કલાતો આધાર રાખીને કરાવો છો. કહો તો ખરું, તમે કાલની ગટરમાં કમળને કેવી રીતે સર્જવો છો ?.....

એક બીજો પણ પત્ર હતો.

દેવ !

તમે કવિ પણ છો, 'દવિ' ! હું આ શું કહું છું ? આ બે અક્ષરનો શબ્દ તમારું પ્રતિનિધિત્વ નથી બતાવી શકેતા, તમે સ્વયં સૃષ્ટા છો. તેની જેમ જ નિરાકાર, નિર્દિષ્ટ અને સર્વવ્યાપી છો, નહિ તો તમે આટલું સુંદર કઈ રીતે લખી શકો ? એ સંભવી જ કેમ શકે ? માથુસ શું આટલો બેડા કોતરી શકે ખરો ?

પરંતુ એ નિર્દોષ ! હું તો તને શોધી કાઢવાની પ્રતિજ્ઞા લઈ બેઠી છું. જલ્દી છું કે આ માંડ પણ છે, નિરાકારને સાકાર ટોણ કરી શકે ? પરંતુ તમે જ અસંભવને સંભવિત બનાવવાનો પાક અને ભણાવ્યો છો; એને પ્રયોગ તમારા પર જ યાવ એમ હું કમ્પ્યું છું.

હું પેલા મહાન ઇન્દ્ર સાથે તમને સરખાવવા લાગી પરંતુ તમે પોતે તો ઇન્દ્રમ્ને માનતા નહો દમણી તમે લખ્યું હતું "મનુષ્ય સાથે મૂળા કરીને માથુસે ઇન્દ્રને મેળવ્યો છે, હું એવા ઇન્દ્રને નથી માનતા, હું નાસ્તિક છું" પરંતુ એ કલાધર ! તમારા માનવપ્રેમમાંથી જ મને તમારામ્ને ઇન્દ્રસ્વી જ્ઞાતિ દેખાવા લાગી છે, કેવી અસદ્ય ને ભેદી આ વાત છે !

આજે જે પત્ર લખ્યો હતો એમાંનાં શોધાં વાક્યો આ રહ્યાં :

હવેની ન્યાયે ભલે ને કાઈ પણ જગ, તે પોતાનું રૂપ જોઈ એસે છે. જેઈ છું કે તમારો શોધમાં આખો દેશ ગાડો બન્યો છે પરંતુ હજુ તમને કાઈ ખોળી નથી શકતું. સૌને તમે પ્રેતાત્મા હો એવો શક છે, તો તો તમે આત્મવિજ્ઞાનથી પર હોશો.

પ્યારે શિશુ ! તમારા હૃદયની સદ્ભાવનાઓ આટલી ઉઘર ચક્રને કેમ વીખરાઈ ગઈ છે ! તમે માત્ર છુંદતાની ઝાંખી જ નથી કરાવતા પણ તેનું નિર્માણ કરો છો અને એ 'સુંદર' પણ કેવું ? કે જે મનુષ્યની કલ્પનામાં આવી શકે એવું. 'ત્યો હું' તો તમારું મૂલ્ય આંકવા બેઠી, પરંતુ કોઈનું મૂલ્ય આંકવું એ સારું છે ? વહેતા પાણીને જે માપે તે માંડે જ હોય-પરંતુ ફરીથી પણ મન વિવશ થઈ જાય છે ત્યારે એવા મંડું છું કે મનાહમાં તેણ કેટલી છે ?...

આટલી તીવ્ર દષ્ટિ, આટલું શક્તિ અમ્યન, આટલી ઉદારતા, આ બધું હોવા છતાં તમે કેમ શૂંષ કરો છો કે તમે જેટલા રહસ્યમય બનતા જશો એટલી જ દુનિયા તમારો પાછળ પડશે ? શું તમે એમ કમ્પે છો કે દુનિયા બધું જ છોડીને તમારી શોધમાં રે ? ખામસ કલાધર ! સંસાર હવે હદ ઉપર આવી બેસે છે, તે આગળ નહિ વધે અને તમે રહસ્યના ગર્ભમાં જ છુપાવશા પડી રહેશો; તમે કહેશો "હું એ જ છું છું છું" પણ એ શું સંભવિત છે ? હું કહું છું, હું હવે ચૂપ નહિ બેસી રહું, તમને શોધીશ, અવસ્ય શોધીશ.....

મનોરમા આ પત્ર વાંચતી વાંચતી આવેશમય બની ગઈ. 'અવસ્ય હું એને શોધી જ કાઢીશ, તે ભલે ને મને ત્યાં હોય, હવે છૂપા નહિ રહી શકે, પરંતુ' વળી તે વિચારવા લાગી, 'હું એને શા માટે શોધું ? જોતો ને મારો સંબંધ શું ? માંડી મનોરમા' એમ કહેતી કહેતી મનોરમા હસવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી અને તે ખરેખર હસી પડી, બહુ મોરથી હસી પડી. 'એક શુદ્ધ-ધરની કન્યા કાઈ અનુભવને આટલા ને

આવા પત્રો લખે એ જો કોઈ જાણે તો શું કહે ? ' અને મહેતા મહેતા એનામા ફરી તેજી આવી ગઈ તેણે નાની પેળીને મેં મ હાથમા દયાવીને છાતી સાથે લગાવી દીધી ને મહેવા લાગી-મારી જાનતમા કોઈને કોઈ મહેવાનો શું અધિકાર છે ? હું હુનિમાની ચિંતા શા માટે કરું ? હું તો કેવળ મારાને જ બચાવવા માણ છું '

એ જ વખતે બહારથી કોઈએ મ્હુ- 'જી ! 'દેવમૂર્તિ'ના સપાદક આવ્યા છે'

મનોરમા એના બી એણે પગેને એમના પેઠા મગા મગા મ્હુ 'એમને અદર મોઢેલો

તે બહાર આવી ગઈ તેણે જોયું તો ખાદીવાળી નવયુવક એની સામે ઊભો હતો

મનોરમાએ મ્હુ 'આવો તમે બ... તમ્હીદ્ લીધી' અને તે અદર આવીને બેસી ગયા

સપાદક બોલ્યા - 'તમારા પત્રો મન્યા હતા કાગળ વશાત્ છતર આપી ન શક્યો તેથી ક્ષમા માગવા આવ્યો છું'

મનોરમા લગજથી નમી પડી ને મઈ બોલી ન શકી તે ફરીથી બોલ્યા તમે ધમિનવા આટલા પ્રશ્નક હો તે સ્વાભવિક જ છે તમે પણ બહુ સુદર લખવા લાગ્યા છો પરંતુ બહેન ! આશ્ચર્ય તો એ છે કે મૂર્તિને આજ સુધી કોઈ જોઈ નથી શક્ય એના એક ઠેકાણા પર હું ગયો હતો પરંતુ ત્યાં કોઈ 'ધૂમિલ' લેખક વિશે કોઈ મ્હી ન શક્ય મકાનમાલિક એટલું કહી શક્યો કે આ મકાનમા એક બદી નામનો કારકુન રહેતો હતો એને અહીંના હવાપાણી માફક નહોતા આવતા તેથી તે ગળખાણુ છત્રને પોતાને દેશ ચાલી ગયો છે

મનોરમા ઉત્સુક જનતાઈ ગઈ પણ બોલી નહિ પરંતુ સંપાદક બોલ્યા એ લાલાજીએ એક અદ્યુત વાત મને મ્હી છે '

'શું ?' મનોરમા એકદમ બોલી બી 'કે તે કારકુન બહુ ઓછી વાતો કરતો હતો અને મોટે ભાગે લખ્યા જ કરતો હતો'

'તો શું તમે એમ માને છો કે તે મારકુન જ આપણા મહાન મામત 'ધૂમિન' હોય ?

'નહિ નહિ કે એમ નથી કહેતો બિચારો મારકુન શું લખે ! તે આ સ્વતંત્ર હોય છે ?'

મનોરમાએ વિરોધ તો બતાવ્યો પણ એના મન માં એ સકાનુ બીજા વર્ણન ગયું એ કે તે દહ નહેલુ પાદામા ચચશ વીઝળી ચમકીને ચાલી બધું પણ કેવી જ્યોતિષમ હોય ! એવી એની શમ હતી એ વિચારતો હતો ત્યાં સપાદક ફરીને બોલ્યા 'આ વખતે જે પત્ર આવ્યો કે એમાંથી એક બીજા ઠેકાણાનું સૂચન મળે છે હું અત્યારે ત્યાં જ જઈ છું આ વખતે આપણે એ મહત્ત્વને ખુલ્લું મ્હી શકીશું એવી મને આશા છે'

તમે અત્યારે જ જાવ છો ?' મનોરમા ભાગ્ય મઈ 'હા જી

ચોડીવાર મનોરમા કંઈક વિચારમાં પડી ગઈ, પછી એકદમ બોલી બી 'હું જ જાઉં'

તમે ? સપાદક આશ્ચર્યથી પૂછ્યું

હા હું જાઉં તમે મને ત્યાં સરનામું આપી દો હું તેને અવશ્ય શોધી મહીશ'

સપાદક મહોદય ભાગી ગયા તેને આશ્ચર્ય પણ બહુ થયું પરંતુ મનોરમા દહ હતી તેણે કહ્યું, કંઠકાર સૌની સંપત્તિ હ એને માટે હું જે મોઈ કરું તેથી કોઈ જ ઉપકાર નહિ થાય

સપાદક લલિત યર્જને બોલ્યા ના ના, હું એમ નથી મહેવા માગતો તમારો પ્રયત્ન શુભ છે હ તમને સંવેદના હવેજોશ

એને તે આવ્યા ગયા મનોરમાએ જાણે શયે મેળવ્યું હોય એમ એની મેલે જ એનું મન ખાલી બિંદુ એ દિવસે મનોરમા બહુ દસનારી છે એ વાત વિશેષ રૂપે પ્રકટ થઈ

જે મનનની સામે મનોરમા જઈને કીલી રહી તે એક સપાદક અહીંમા હતું ચારે બાજુ ખૂબ ઘરો હતા જ્યાં જ ગઈ હતા જાણે ચકીથી લીધાયેલા ન

હોય ! જે ધરતી સામે તે ઊભી હતી એ પણ એટલું જ મંદુ' હતું પણ તદ્દન ખાલી દેખાતું હતું. મનોરમાએ ત્યાં કાણુ રહે છે તે કાઈ પાસેથી જાણવા ચારેપાણુ જોયું. એ વખતે તે હિંદિઅ ધર્મ મર્મ હતી કાણુ કે એને કેટલીય જગ્યાએ ભટકતું પડ્યું હતું. વરતી બહાર રહેનાર બધી ન્તિઓના મહોક્ષામાં એ ફરી વળી હતી, જેને દુનિયા તિરસ્કૃત અને નીચ કહે છે એવી વરતીમાં જઈને પણ એણે જોયું હતું. કેટલીય વાર એના મનમાં એ પ્રશ્ન ધોતો, 'ધૂમિત્ર' જેવા કલાકાર પણ આવી જગ્યાએ રહી શકતા હશે શું ? પરંતુ ત્યારે એ વિગિર વાનો સાંકળથી કે એની ચંકાનું બીજ ખીંચી બેઠું ને એ આગળ વધતી.

એક મહોક્ષામાં જઈને એણે પૂછ્યું 'ધૂમિત્ર' શું થયું ? તો કેટલાય માણસો એની સામે જોવા લાગ્યા. તેઓને આવી સુંદર સ્ત્રી અહીં કેવી રીતે આવી હશે એનું જ અચરજ થતું હતું-તેઓ 'ધૂમિત્ર' કે 'ધૂમિત્ર'ના પ્રશ્નને બહી જઈને 'તમે કાણુ છો ?' એમ જ પૂછવા લાગ્યા.

મનોરમા શું કહે ? પણ ઉત્તર તો દેવો જ પડશે એમ વિચારીને બોલી 'હું ધૂમિત્રના મામની રહેવાસી છું.'

'ધૂમિત્ર'-તેણે હમણાં જ એને ખ્યાલ આવ્યો હોય એમ-એક જણુ બોલી બેઠો અને કાઈ 'ધૂમિત્ર'ની વાત નથી જાણતા. અમને તો અમારા ગોવિંદભાઈની ખબર છે.'

'ગોવિંદ કાણુ ?' મનોરમાએ પૂછ્યું.

'ગોવિંદને તમે નથી જાણખતા ?'

'અને શરણ ન પાડીએ એમ એણે કહેલું, એક ક્યું-હું હવે શરણ નથી પાતો.'

બીજો બોલ્યો-'હું રાજ સાથેથી કપડાં પોશી છું.' ત્રીજાએ ક્યું-'મેં મારા છોકરાને જાણવા મૂકી દીધા છે.'

ચોથાએ ક્યું-'મેં માંસ ખાતું છેડી દીધું છે.'

અને એની એવી બીજાઓની વાતો સાંજીએ મનોરમાનું મગજ લારાઈ ગયું.

ત્યાં એક નવયુવક ફરી બોલ્યો, 'અમારા ગોવિંદ-

ભાઈ મહાન પરિત હતા-મેં તો એમને હમેશાં દીવાને અજવાળે લખતા જ જોયા છે.'

હા... કહેતાં મનોરમા કાંપી ઊઠી ને પૂછવા લાગી કે તે ક્યાં છે ?

'તે ક્યાં છે એ તો અમે પણ જાણવા હજીએ જાણ્યું.' નવયુવકે જવાબ દીધો. 'કેટલાય મહિના પીતી ગયા અને ત્યારે તહેવારો દિવસ આવ્યો ત્યારે અમે ગોવિંદભાઈ ને ન જોયા.' આમ કહેતાં તે રડવા લાગ્યો ધર્મ મર્યાદા દતા પણ ચાલ્યા ગયા.' પાછળથી કાઠક બેઠાં.

મનોરમા મુંઝવણમાં પડી મર્મ, અહીં પણ એને માટે લોજીની અમકાર દેખાઈ ગયો હતો. પરંતુ ગોવિંદ અને ધૂમિત્ર એક જ હશે એમ એ કઈ રીતે માની શકે ? હોઈ પણ શકે અને ન પણ હોય. આટલા મોટે જ એણે ગોવિંદને મળવાની હઠ્ઠા કરી. પરંતુ ગોવિંદ પણ આ રહસ્યમય દુનિયામાં એક વધુ રહસ્યમય બનીને ગૂઝ ધઈ ગયો.

તે પાછો ફરી. હવે એનું મન બારે ધર્મ મધું હતું તેથી ઘેર જવાનો વિચાર કરતી હતી, ત્યાં એક છોકરી એકદમ એની પાસે આવી. તે લગભગ ૧૬-૧૭ વર્ષની હશે, સ્વાગવર્ણી પણ નમણી હતી કપડાં રૂબરૂ હતાં. 'તમે ગોવિંદભાઈને મળવા આવ્યાં છો ?' એણે પૂછ્યું.

મનોરમાને ધૂળ આશ્ચર્ય થયું. તેણે ક્યું, 'હા'.

'તે ક્યાં રહે છે તે હું જાણું છું.'

'હું ?' મનોરમાને વધારે આશ્ચર્ય થયું. 'તો મને ખતાવશો ?'

'આવો' કહી છોકરી ચાલી. મનોરમાએ પાછળ ચાલવા મંડાયું. એનું મન ફરી ખીલી ઊઠ્યું. 'તારું નામ શું છે ?' મનોરમાએ પૂછ્યું.

'ગોમતી'.

ગોવિંદ ત્યાં રહે છે એની તને કેમ ખબર પડી ? પેલા લોકો તો નથી જાણતા !

ગોમતી અમચાઈ મર્મ, પણ પડી તુરંત બોલી 'ત્યારે તે જતા હતા ત્યારે મને કહી ગયા હતા. હજુ પણ હું કાઈ કાઈ વાર ત્યાં જઈ' છું. એમણે તે ત્યાં રહે છે એ કાઈને કહેવાની મને ના પાડી છે.'

‘ત્યારે તે મને તો કહી દીધું’

ગોમતી જરી પથ્થુ પાછી ન પડતા બોલી, ‘તમે તો એના ગામથી આવો છો એટલે એમના કાર્ક સગા હશે.’

મનોરમા કાપી ઠી

ગોમતી તો બોલતી જ હતી ‘એમનું મોં તો તમારા જેવું છે, પણ કોણ જાણે કેમ તે અમારા જેવા ગદા માણસોની વચ્ચે રહે છે મને તે કહેતા હતા કે હવે હું જલદી મારે ગામ ચાલો જઈશ’ આમ કહેતા કહેતા તો ગોમતીની આખમા આસુ ભગઈ આવ્યા

મનોરમા સામે દુનિયાનું એક નવું જ સ્વરૂપ-નવો જ રંગ દેખાવા લાગ્યો તેણે બહુ જ ધીંગ રવરે પૂછ્યું, ‘એના જવાબી તને કુ બંધ થાય છે ગોમતી ?’

‘હા, છલ્લ’ ગોમતી બોલી, પણ યરમની મારી સહજરૂથ મનોરમા સમજી મર્યાદા છોડી પોતાના ગાંધિને ચાહે છે, અને તેના હૃદયમાં ગોમતી માટે સહાનુભૂતિ જાગ્યા બાવી એ જ વખતે તે એક બહુ જ ગદી ગથી સામે આવી ગઈ હતી ગલીમાં નીચું મકાન એવું છે ગોમતીએ કહ્યું ‘હું ત્યાં નહિ આવું તમે જઈ શકો છો છલ્લ’ પરંતુ ‘ગોમતી આગળ ન જોવી ચકી

મનોરમાએ કહ્યું, ‘હું તારા ગાંધિને ક્યાં નહિ લઈ જાઉં, હો ગોમતી ! એ કીક ને ?’

ગોમતી ચાલી ગઈ અને મનોરમા ત્યાં જ ખમગાઈને જોતી રહી ગઈ કાર્ક આવે તો પૂછું એ વિચારે છે ત્યાં તો કેટલાય માણસોએ એને ઘેરી લીધી મનોરમાને ત્યાં જાહેસી નેઈને સૌને આશ્ચર્ય થયું સૌ પૂછ્યા લાગ્યા ‘કાનું કામ છે ?’

‘આ મકાનમાં કોણ રહે છે ?’ મનોરમાએ પૂછ્યું

‘ચારણુભાઈ’ બધા એક સાથે બોલી બેઠા

‘હું એમને જ મળવા માયું છું’

આથી બધાને વધારે આશ્ચર્ય થયું પણ સૌએ કહ્યું, ‘કીક, આવો’ અને મનોરમા એમની સાથે ચાલવા લાગી એણે ત્યાં જ કાર્ક નેઈ તેઓ તે કાંઈ જોઈ મૂંઝાસી એવું ક્ષિત્ત ભગઈ આવ્યું આજો મધ કરવાની

એને ઇચ્છા થઈ, અને મનમાં થવા લાગ્યું કે અહીં તો ‘મૃગિવ’ની ઊંચા પથ્થુ આવી ન શકે, છતાં પણ તેણે તો આવવા માડ્યું કોણ જાણે કેમ, એની ચેતના એને પાછી ખેંચી જતી હતી પરંતુ ઉપચેતના આગળ ખેંચવા લાગી આવા મુદ્દમાં ઉપચેતના જ હમેશા જીવતી રહે છે-તેનો અવિચાર છતાં પણ તે મનુષ્યને મરવા દેતી નથી મનુષ્યમાં લોભાવી રાષ્ટ્ર છે મનોરમાની ઇચ્છાને પણ એણે જ બાધી રાખી

એ વખતે એક જલ બોરી ઠીરો, ‘પેના રહ્યા ચારણુભાઈ’ બીજા માણસે આગળ આવીને તેને દરોળવા માકડો ને ખૂંટો પાડવા લાગ્યો, ‘ચારણુભાઈ, બુઝો તો, કોણ આવ્યું છે ?’

એ ચારણુભાઈ નામની વ્યક્તિ લીમકાના ઝાડ નીચે મગઈ પર સૂતી હતી લાંબો ને મજબૂત આદમી લાગતો હતો એનો રંગ સફેદ હતો પણ મોં પર જાડો રુવાનીડું ગાંઠ ખેતર ઊંચું હોય એવું લાગતું હતું કપડા સાદા હતા, અવાજ સાલગતા તે ચોક્કી જાણે એણે આખો ઉનાડો તો જાણે એમણે અંતિમ ઝગતો હોય એમ લાગતું હતું

ચોક્કીવાર જાણે નેઈને તે ફરી ચતો સ્થળ ગયો પેના માણસે ફરી ચારણુને બોલાવ્યો, ‘ચારણુભાઈ તમને શું થયું છે ?’ બોલે બોલો, ‘લાગે છે કે આજ એવે ભાગ પીધો છે’

‘ના, ના, એ તો’

‘બાપુ’ આજ કન્દાઈએ એને પણ પિયરાવી દીધી છે’ પાછળથી એક છોકરો બોલો

‘એણે ના ન ચાડી ?’

‘ના,’

‘અજબ માણસ લાગે છે’ આવનાર માણસો ઝુલપસ કરતા જિલ્લા લાગ્યા અને મનોરમાને કહેવા લાગ્યા, ‘હવે આત્મા તે નહિ જાડે, તમે સમજો’ મનોરમા સમજી બાનિધી ને મૂંઝાસી જાણ્યાં ગઈ ‘નહિ, નહિ, ફરી કાંઈવાર આવીશ’ કહીને તે પાછી ચાલી ગઈ એ એટની ઝડપથી ચાલી કે એને પોતાને જ

આશ્ચર્ય થયું. ત્યારે સમક પડે આવી ત્યારે જ પોતે એ જ દુનિયામાં છે એની એને ખાતરી થઈ.

હોટેલની કોમિનમાં બેસીને મનોરમાએ એ આખી ઘટના પર વિચાર કર્યો. ત્યાંથી પાછા આવીને તુરત જ એણે નોકરને કહી દીધું હતું કે તે આજે રાતની ટ્રેનમાં ઘેર જશે. પરંતુ હવે એ મૂંઝવણમાં પડી ગઈ હતી. ને ક્યા પર જઈને તરસી પાછી આવતી હોય એવું તો નહિ હોય ! એની દીક તપાસ તો કરું !

વળી અંદરથી બવાજ આવતો, ફરી મૂર્ખ ઝાંઝરી ! એ તે શું પૂમિત્રને રહેવાનું સ્થાન ! તું કોની પાછળ ભટકે છે ?

વળી નેને વિચાર આવ્યો, આ બધી કતુએ મને નવી દુનિયાનું દર્શન કરાવ્યું છે. કેટલી જીભસ ! પરંતુ ક્યા-મમતાથી કેટલી ભરપૂર છે ! એ કેટલી ભલી દેખાય છે ! જાણે કેવળ અંધારી રાતમાં આગિયાનો અપકારો !.....

અને તે બોલી ગઈ, 'એકવાર તો ચારણને જરૂર મળીશ. એ લોકો એવું નામ કેમ લેના હતા ? એ પહેલાં પણ તેઓએ પૂછ્યા વિના જ ગોવિંદની વાત કહેલી, અને પેસો કરકુન ? એ બધા વ લખે તો છે જ, ત્યારે, ત્યારે...' એની સામેથી કંઈકે પડ્યા જેવું ખસવા લાગ્યું. 'ત્યારે 'પૂમિત્ર' નાં ખાખો પણ આ જ દુનિયાનાં છે. એટલાં જ મંદાં, એટલાં જ દુરાચારી, પરંતુ કેટલાં સાચાં ! માનવરૂપથી ભરપૂર.....'

એણે નિશ્ચય કરી લીધો અને નોકરને બોલાવીને કહ્યું કે તે કામસર બહાર જાય છે, હા વાગે પાછી ફરશે.

અને તે ચાલી ગઈ. એ જ મગાનની સામે જતાં જ તે ખમ્મી અને બીજી રહી ગઈ.

ત્યાં બિચકુમ શાંતિ હતી અને અંધકાર તો એવો હતો કે જાણે એ જગ્યાને બોતાની છાતીમાં સમાવીને નિમિત્તવાથી મર્મ મ્હો દત્તો. માત્ર પેચાં ખાજાંની નિરાડોમાંથી ક્યાંક ક્યાંકની પ્રકાશનું કિરણ

આવતું હતું. જાણે કે પૃથ્વીને કોઈએ ઊંચરડા ન કર્યા હોય !

એણે ધીરથી કમાડ ખખડાવ્યું 'કમાડ બોલો !' કોઈ બોલ્યું નહિ.

મનોરમા ફરી બોલી, 'કમાડ બોલી દો ચારણ !' 'કમાડ ઉઘાડો, ચારણ, ગોવિંદ ને કોઈ હો તે ચારણાં ઉઘાડી નાંખો.'

ચારણ ચોંટી બેઠો, હરણો અને ચારણાં ઉઘાડો નાંખ્યાં. બહાર જોયું તો એક મૃદચપરની કન્યા તેના સુંદર મોં પર કેટલાય ભાવો છુપાવીને બેઠી હતી 'તમે ?' તે બોલી બેઠો.

'હાં, હું મનોરમા. કેમ, અંદર આવી શકું કે ?' ચારણે રસ્તો કર્યો, તે એક બાલુ બીમો રહી ગયો અને મનોરમા અંદર આવી ગઈ. ઓરડો આખો ખાલી હતો, માત્ર એક ચટાઈ, માટીનાં એ ચાર વાસણ અને લખવાનો સામાન ત્યાં પડ્યો હતો.

'બેસો' તેણે કહ્યું.

'તમને અલગ જ ચું' હતી' બેસનાં બેસનાં મનોરમાએ કહ્યું. તે દસી પણ ન યાક્યો.

મનોરમા સુખ થઈ ગઈ. કેવી રીતે કહે ? શું કહે ? માત્ર સારે નોઈને બેસી રહી. તે જોતી હતી કે પહેરવેશ વિચિત્ર છતાં મુખ કેટલું શાંત અને મંભીર હતું ! જાણે કે એ વ્યથાની પાછળ કોઈ ઉંડી અતુચ્છિત પડી હતી. તો શું આ જ 'પૂમિત્ર'.

તે બોલ્યો 'હું તમારી આજળ માયું તો ?'

મનોરમા પણ એકદમ બોલી બેઠી, 'અને હું પણ 'પૂમિત્ર' નો પરિચય માયું તો ?'

મનોરમાને તો એટલી વારમાં જાણે ધરતીકંપ થયો હોય એવું લાગ્યું. પરંતુ એ તો હતો એમ જ શાંત રહ્યો અને બોલ્યો :

'તમે પૂમિત્રને ગોધો છો !'

'હા'

'તો જાણે કે હું જ તે પૂમિત્ર છું.'

‘ધૂમિલ ! મહાન કલાકાર ધૂમિલ તમે ?’

મનોરમા આશ્ચર્ય અને હર્ષથી બિભસાઈ ગઈ અને ક્યારેય સુધી બંને સુખ ગાઈ મનોરમા શું બોલે ? શું કહે ? તે તો વાણી જ બોલે બેઠી હતી ધૂમિલ પણ ઉપરથી શાત હતો પરંતુ એના દિનમાં વિચારોનું એક ભાગ કંઈક યુદ્ધ ચાલી રહ્યું હતું મનોરમા બેઠા બેઠા બોલી, ‘હવે જાઉં છું ને બધાને જ કહી દઉં છું કે મેં ધૂમિલને મેળવ્યો છે’

‘ધૂમિલે કંઈ ‘તમારો હક્ક સાચો છે પરંતુ બચાવેલો’ મનોરમા બેસી ગઈ ધૂમિલ બોલ્યો “હું હવે મને છુપાવી રાખી નહિ અને હું એ પણ જાણું છું કે તમે અહીં ક્યારે ને કેવી રીતે આવ્યા છો હું દુનિયાથી દૂર છું પણ દુનિયા આગળથી દૂર નથી હું એ પણ જાણું છું કે તમારી રાહ પણ બેઠો હતો જો તમે ન આવત તો કદાચ મને આશ્ચર્ય થાત તમને હું સારી રીતે જાણું છું.”

મનોરમા ફરી આશ્ચર્યથી બિભસાઈ ગઈ અને તે તો કહેતો જ ગયો, “હું તમને મળીને ખુશ થયો છું” મેં આજે જાણ્યું કે આ દુનિયામાં પણ મારા માટે આટલો પ્રેમ છે”

મનોરમા બોલી બેઠી, “તમારે માટે દુનિયા જાડી બની છે તમે અમર શિ પી છો”

“સક્ય છે દેવી ! પરંતુ હું માનું છું કે દેશનો આત્મા હજી મને જોઈખતો નથી અને વળી અધિકારમાં રહેવાને હું એટલો ટેવાયેલો છું કે પ્રકારના પહેલુ કિંમત બોલે જ હું અધી બની જાઉં”

મનોરમા પાછી સ્થિત

‘તારે તેણે કહ્યું,’ ‘હું તમને કહું’

તે એકાએક અટકી ગયો મનોરમા ચમકી, મૂંઝાઈ બેઠી. તે ફરી બોલ્યો, “હું જુઓ, હું તમને આશ્ચર્ય કરું છું કે તમે ધૂમિલને જોયા છે એવું કોઈને કહેશો નહિ”

‘ધૂમિલ’ શબ્દ તે એટલી જલ્દીથી બોલી ગયો કે મનોરમા કંપી ગઈ થોડીવાર સુધી તો એ

સમજ ન શકી, પછી સમજ ને એને લાગ્યું કે એનો હૃદયનરસ મરુભૂમિમાં નષ્ટ થઈ ગયો છે તે બચાવવા લાગી ‘દુનિયા જે દેવતાને ઇચ્છતી હતી એ દેવતાને મનોરમા મેળવે ને છતાં મનોરમા દુનિયાને કહે કે દેવતા નથી ? નહિ નહિ’

ધૂમિલ બોલી બેઠો, ‘બોરો, તમે એટલું કરશો’ જો હું ધારત તો તમે મને શોધી ન શકત, પરંતુ ગોમતીનું વચન હું કઈ રીતે ફાક કરું ?’

‘ગોમતી !’ મનોરમા ફરી જરીકે મૂંઝાઈ ગઈ “હું જાણું છું કે તે તમને ચાહે છે”

‘હું પણ જાણું છું ને તેથી જ આજે જ અહીંથી ચાલ્યો જાઉં છું’

‘ક્યાં જશો ?’

‘તે નથી જાણતો દેવી ! જનુ છે, કેવળ જનુ જ હું જાણું છું’

‘ગોમતીને પણ નહિ મળે ?’

‘નહિ દેવી’

મનોરમા આને શું કહે ? મહાન કલાકાર કે નિર્દોષ હવારો ?

તે બોલ્યો, ‘તમને આશ્ચર્ય થતું હશે પણ જે માણસના હૃદયમાં પડ્યું હોય છે તેને બહાર લાવવા માટે આવી સપ્તગી માયાનો ત્યાગ કરવો જ પડે છે મારું હૃદય જો હું ગોમતીને હવે તો દુનિયાને શું કહે ?’

મનોરમા સુખ જ રહી

“બોલો દેવી ! જ્યાં જો માણસને દુનિયાને કાઢી આપે તો તો પોતે કાઢી જ મેળવી શકે, પણ જો બધું પોતે જ લઈ લે તો દુનિયાને શું કહે ? કાઢી જ કાઢી શકતો નથી”

મનોરમા સ્તબ્ધ બની એની વાતો સાંભળતી હતી તેનું હૃદય રમતું હતું, ‘કેટલો વિચાર ! કેટલો કલાકાર !’ પરંતુ કેટલો મહાન ! જાણે અધારમાં બેસીને પોતાના હૃદયના લોહીથી ખાની પદ પર અમર ચિત્ર ચીતરે છે અને કહે છે ‘મને કાઢી ન દેજે ને હું સૌને દેજું’

અને તેનું દિવ ભગઈ આવ્યું, બેઠાં બેઠાં એણે કહ્યું, 'જઈ છું, વિશ્વાસ ગમ્યો, કોઈ ને નહિ કહું. પરંતુ દેવ ! તમે જાણો છો કે હું તમને ..'

મનોરમા આગળ ન ઓની શકી. એણે એકદમ 'ધૂમિય'ના ચણુનો સ્પર્શ કરી લીધો અને ખડક નીકળી ગઈ.

ધૂમિય તો એ જ રીતે શાંતિથી સ્થિર બની ત્યાં જ બેસી ગયો. એણે પોતાની સમગ્રી શક્તિ ખર્ચીને અંદરના આવેશને અંદર જ ઝાડી રાખ્યો હતો. મનોરમા ત્યારે ચાલી ગઈ ત્યારે પોતાની સાથે વાત કરતો હોય એમ ધીરે ધીરે એ બોમવા લાગ્યો, "જન્મનું આ દરમ્ય કેટલું મુદર ! કેટલું સાચું ! જા આ પ્રકારથી આચ્છાદિત થયેલું છે તેના ઉપર આચરણ ઉતાવળ માટે માટે પોતાને આવરણ

ઝોલું જ પડે, હુ સુ કરું !' અને તે મહાન કથા-કાર એ ઘોર અધકારમાં મુસકે મુસકે ગઈ પડ્યો

x x x x

ધેર બંદને તુરંત જ મનોરમાએ 'દેવધૂમિ' ને લખી મોકલ્યું, 'હુ દિગથીર છું કે હું 'ધૂમિય' ને શોધી નથી શકી, શી ખબર, કથાએ એને ક્યાં સતાડી દીધો છે.'

એ જાંજો જ ગોમતી ચાણુના નિવાસ પર બંધને મૂળ વખત સુધી રહતી રહતી પડી રહી હતી તેને ખાતરી જ થઈ હતી કે પેની મુદર સ્ત્રી ગોવિંદની જ સ્ત્રી હતી અને તે જ ગોવિંદને પોતાની માથે લઈ ગઈ

એનો એ વિશ્વાસ કેમ તટે !

મુ રા ૬

અગમ્ય ભૂતાવળ ઘેર બોલતી,
આયુધ્યની જંગલ છાંયોમાં
કાંટાળ એ પથ્થર - પથ સોડે,
ગાયા - મદ્યો ઉર્જાવળ ભૂતકાળ.
તે વીરલા સાહસ-સૌરણે ભર્યા,
રશી સૂતા મંદિર શીર્ષ-રંગમાં

ત્યાં તેજવંતાં પગલાં પડેલાં
બલંત પ્રત્યેક પદે સમેટી
સ્વમાન ને સ્વાર્પણ શૌર્ય દેશં
સમુર્જિતલા સ્વસ્તિક ભૂમિ આંકતા

ઉત્કાન્તિના હૃદયે કર્મયજ્ઞે
હઠાવવા વાદળ મૃત્યુ-દાસ્યનાં,
આયુધ્યતા એ ઇતિહાસ-માર્ગે
હું એ જાની પથ્થર એક નાના
પિરાટના ગંભીર ઘેર નર્તને
મુરાદ કે "ઠેક ઝીલી જણી રહું"

—હિંદમાં શણનો ઉદ્યોગ—

☆ શ્રી હુગરશી ધરમશી સપટ ☆

૧ શણ

૩ ગ્રાની ખેતી

છોડના વૃક્ષની ઝાનના એ કેસ છે હિંદના પ્રાંતો બગાળ મિહાર એગ્રિકલ્ચર અને આસામનો ભણે એ ધર્મરો ન છે કુદરતે આ પ્રાંતોને હિંદમાં ન એનો ધર્મરો આપ્યો છે એમ નહિ પણ દુનિયા ગાખીમાં ખીન્ન કોઈને એ ઉચ્ચ ડવાનો પ્રકૃતિએ પગવાનો નથી આપ્યો. જગતના ખીન્ન વિભાગોમાં શણ ઉગાડવાના ઘણા નિષ્ફળ પ્રયત્નો થઈ ચૂક્યા છે પણ હિંદના ઉપલા પ્રાંતો સિવાય ખીન્ન ક્યાય પણ આ છોડવાઓ બીજી સમતા નથી બગાળના મગા અને ક્ષત્રપુત્રાના જળથી અને માગીથી પુરાયેલા મેદાનોમાં આ છોડવાઓ સરખ રીતે વિમલ પામે છે આથી શણનો મુખ્ય પાક બગાળ માં જ થાય છે કપાસ પછી હિંદમાં આ વેપારનો નબળ ખીન્ને છે ક્ષારેક કોઈમ વર્ષમાં શણનો વેપાર સ્થમ નમર પણ નહીં જાય છે જગત આખું શણ માટે મગાળ તરુ ન નજર મળે છે અને એની માગ મોની રહે છે

૨ શણની ખેતી

બગાળી ખેડૂતો શણ મોટા પ્રમાણમાં વાવ છે એ પાક કિમતી ગણાય છે બગાળમાં એ પાક મોટા ગણાય પહેલો ચોખનો અને બીજો શણનો શણમાંથી મેડુનો વવારે પૈસા મળે છે શણની બે જાતો રહે છે પશુ બનેમાંથી લગભગ સરખી પેદાશ થાય છે પહેલી જાત કેપ્સ્યુલારીસ (capsularis) અને બીજી જાત ઓલિટોરિયસ (olitorius) કહેવાય છે ક્ષત્રપુત્રા ઓ મગા નદી હિમાચલો કાષ જેવી લાનિને બગાળના આ મેદાનોમાં કાલે છે તેમાં શણ ફૂલે ફાલે છે એના સરોધન પાછળ બગાળનું ખેતીખાતું અને ઓસિરિસન મોટી ગકમ માં નહીં જાય છે આ શણનો પાક સરખ માટી વાળી અને નીલી જમીનમાં બહુ સારા થાય છે

ખેડૂતો શણના બિયા આ માટિવાળ જમીનમાં માર્યથી એપ્રિન માસમાં વાવે છે જમીનમાં બીડી ખેડ રવાની જગ પડતી નથી તેમ હિમાચલો મધ ભરેલો હોવાથી ખાતરની પણ જગ પડતી નથી શરૂઆતમાં ફેફ્ફારીમાં સાધારણ વરસાદ પડી જાય છે એને જમીન ઉપર સામાન્ય હળ ફેરવી જમીન તૈયાર કરવામાં આવે છે મગાળામાં ખેતી કરવા માટે સારા જનવરોનો અભાવ છે ત્યાંના જન વરા મત્સા નાના અને બીડી ખેડ કરવાની શક્તિ નહિ ધરાવતાગ હોય છે એપ્રિન અને મેમાં સાગ વસાવના કાપટાની આવશ્યકતા રહે છે શરૂઆતમાં છોડો નાના હોય છે એને એની અતિ સલાજ ગમવાની હોય છે વચ્ચેથી ધાસ અને મીન નમમાં છોડને સલાજથી જેમી કાઢવામાં આવે છે છોડા એના મૂળ પાસે માટી પણ ટીલી મે છે

૪ શણની વૃદ્ધિ

શણના છોડવાઓ એમલ માસમાં એક ફૂટ થી આ થાય છે હવે એની વિશય સલાજ ગમવાની જગ પડતી નથી ચોરની પેટે છોડવાઓ વધતા જાય છે પણ ઘણી વખતે એ માસમાં કે જૂનની શરૂઆતમાં ધોધમધ વરસાદ કમરે છે ત્યારે ખેતરો પાણીથી ભરાઈ જાય છે માર્ચ-એપ્રિલમાં વરસાદની ખામીથી પાક ઉપર ખગમ અગ્ર થાય છે કાણુ કસાઈથી છોડવાની જાન કાખી પડીને રેસાઓ મગા પડે નજ છે થોડા વરસાદથી જાતમાંથી પૂગ પ્રમાણમાં તલુઓ નીમળતા નથી એક વખત છોડવાઓ વધુ શરૂ મે એમલે પછી વધતા જાય છે જુનથી જ્યાર ફૂટ થયા થાય એટલે લગભગ લુનાઈ માસમાં મપસની શરૂઆત થાય છે બગાળમાં નદીઓમાં રેન ધણીવાર આવે છે એ વખતે ખેતરોમાંના શણના છોડવાઓ તલુઈ જવાનો ખતુ ભન હોય છે

૫. શલ્પ તૈયાર થાય છે

ખેડૂતો ભુલ્લાર્થ માત્રની શરૂઆતમાં છોડને કાપે છે. પછી એના મોટા ભાગ બાંધે છે. બંગાળમાં ૧૦૦ થી ૧૨૫ ફીચ સુધી વરસાદ પડે છે. જૂન-ભુલ્લાર્થમાં ત્યાં મોટા વરસાદો પડે છે એટલે ખેતરોની બહાર જિંદા પાણીનાં આબોચિયાં જરાય છે. આબોચિયાંમાં શલ્પના ભાગ નાખી છર્ વરસાદના પાણીમાં પડવા દે છે. ત્યાર બાદ આશિયો સુધી છોડ પાણીમાં બેળાપેશા રહે છે એટલે જ્યાં કમ્કે નરમ થઈ જઈ એમાંથી ચીકણાનો ભાગ નીકળી જાય છે. પછી ધોડાઓથી છોડવાઓને ફરી જાલને છુટી પાડવામાં આવે છે. આ જાલને ધોડાઓ વગી ફટીને પાણીથી ધૂએ છે એટલે ચળકતા સફેદ તંતુઓ રહે છે. આ તંતુઓ એ જ શલ્પ. શલ્પ ઘણી જાતોનું છુટું કરવામાં આવે છે. તાજ સફેદ રંગનું ઊંચું ગણાતું હોય છે. તરમાથમાં પશુ તે સારું હોય છે. કુમાર વગરનું, કાચું અને મેશાશવાળું શલ્પ હલકું ગણાય છે.

૬. શલ્પનું ખેતીવાડીખાતું

બંગાળ અને તેની બાજુના બીજા પ્રાંતોમાં ખેતીવાડીખાતાં શલ્પના પાક ઉપર નજર રાખે છે. સારું ચિવારણ પેશા કરવા માટે ખેતરોમાં અખતરોએ કરે છે. સારા બીજ પૂરાં પાડે છે. ખેતીની રીતિ, વરસાદની ખામી, પાકની કાલ, ધલ્લાદિ વિશે બંગાળ, બિહાર, ઓરિસ્સા અને આસામનાં ખેતીવાડીખાતોમાં કાચા અને પાકા રિપોર્ટો બહાર પાડે છે. શલ્પના પાકના ભાગે ઓછા આવના હોય તો પાકની વાવણી ઓછી કરવા ખેડૂતોમાં મોટી જાહેરાત કરે છે. એ સિવાય કેટલો પાક થશે તે માટે અગ્રહણે પશુ તૈયાર કરીને બહાર પાડે છે, જે પરથી તે વરસે પાક કેટલો ઊતરશે તેની પ્રત્યક્ષ ખબર પડે. આ અગ્રહણો ઉપર વેપારનું બધારણ બધાય છે.

૭. ગૃહઉદ્યોગ તરીકે શલ્પ

શરૂઆતમાં શલ્પ માત્ર બંગાળની મોનોપોલી (મનરો) હતી. છોડવાઓમાંથી રેસા કાઢી તેમાંથી મૂંપડાંઓનાં સ્ત્રી-પુરુષો તરીકે વળકડીવાળા રેડગા તૈયાર કરે છે. એને બંગાળમાં ફરિયા કહે છે. આ ફરિયાને બહુ મોટા ઉપયોગ કપાસની કાચી

ગાંસડીઓ બાંધવામાં થતો હતો. આથી મોટા પાવા ઉપર આતો બ્રાપાર ચાલતો હતો, પરંતુ હવે કપાસની કાચી ગાંસડીઓનો વેપાર ઘટવાથી ફરિયાના ગૃહઉદ્યોગને મોટો ધક્કો માર્યો છે. એ ગૃહઉદ્યોગનો વિશાસ થવાને બદલે દિનપ્રતિદિન તે ઘટતો જ જાય છે.

૮. શલ્પમાંથી શું શું બને છે ?

શલ્પમાંથી અનાજ બરવાના કાચગા મોટા પ્રમાણમાં તૈયાર થાય છે. દરેક દેશ એ કાચગાઓ મોટા પ્રમાણમાં બંગાળામાંથી આયાત કરે છે. શલ્પની વસ્તુઓના વિશાસ માટે મુખ્ય બંદર કલકત્તા છે. એન્ટ્રેપ્રિસના ઘઉંના મોટા પાકને લઈને કલકત્તાથી કાર્ગિસ્ટ તરીકે ઓળખાતા કાચગા કરોડોની સંખ્યામાં ત્યાં જાય છે. તપાનના ઓખાના પાકને લઈને હેવીસી કાચગા મોટા જાથામાં તપાન જાય છે. જનક અને કપુતાની ખાંડને લઈને માટે સુગર ખેત (ખાંડના કાચગા) પણ અગ્રહણ જાય છે. આમ અન્યે કાચગા દર વર્ષે હિંદમાં અને પરદેશમાં વપરાય છે અને કલકત્તાથી રવાના થાય છે. ઉપરાંત, કપાસની ઓડા બાંધવા માટે શલ્પના કપાસની મોટી જાડ પડે છે. અમેરિકાનાં સંયુક્ત રાજ્યોમાં કપાસનો એક કરોડથી વધુ એ કરોડ માર્કોએ નેટશે પાક થાય છે. આ ગાંસડીઓને પાકી બાંધની વખતે એના પર શલ્પનું કાપ વીંટાળે છે તે માટે કરોડો વાર શલ્પ-કાપ દર વરસે અમેરિકા અને બીજાં રાજ્યો મોકાવે છે. શલ્પના ગાલીયા, પાથરણાં, પગલુછણિયાં એવી અનેક ચીજો બને છે.

૯. શલ્પના પ્રતિનિધિઓ

શલ્પ એ દિંદોનો જનકો છે. બીજા દેશો શલ્પ જેવી વસ્તુ પોતાના દેશમાં પેશા કરવા વરસોથી મોટા પ્રયત્નો કરે છે પરંતુ હજી સુધી શલ્પ જેનું ઉપયોગી અને સર્વ પ્રતિનિધિ શોધવામાં કોઈ દેશ તાજ શલ્પ નથી થયો. દિંદ જેવા જનક દેશ ઉપર શલ્પ જેવી અત્યંત ઉપયોગી વસ્તુ માટે આધાર સમજાતું રચના દેશોને નમતું નથી, એટલે પરદેશના રસાયન-શાસ્ત્રીઓ આ વિષયમાં શોધબોધ કરવા વરસોથી ખંતથી મંડવા છે. દિંદી સરકારના ખેતીવાડીખાતાએ

દક્ષિણમાં તૈયાગ થતા શલુના છોડવાએ ઉપર અમ તમા કુળમાં માણ્યા છે અને એમાંથી અસન શલુના જેવા જ રેસાઓ પેા કરે છે દક્ષિણ જેવા એવા વરસાદના પ્રદેશમાં એ બીજી રાજ્યા છે જર્મની હમણા બંધી વગુઓ માટે પોતાના ૫૦ જ આધાર ગણવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેણે એ પ્રયત્ન વાગ શોધી લેયુ છે એ શલુ જેવુ મમ આથી શં તેમ જણાયુ છે પણ તેની પ્રિયત વાયુ મળતા ગણી ચર્ચ વળ્ય છે

૧૦ શલુના વેપાર

શલુ ખેડૂનો પામે આસ્ટ માસમાં તૈયાગ થાય છે સારે ગરમ ગરમના છુદા છુદા મુકમોએ તેની આવક શરૂ થાય છે ખેડૂનો પાસેથી વચ્ચેના ગણાળી વેપારીઓ હાલ (શામડી બજાર)માંથી શલુ ખરીદી લે છે તેઓ મોટા વેપારીઓ અને મિનના એજન્ટોને તે વેચે છે ગણાળીના છુદા છુદા મુકમોમાં આવેલા પ્રેસોમાં આ શલુની માસડીઓ બધાન છે ત્યાંથી તે મનમાં ચડે છે એનો જગરો વપાર ચાને છે લાખો માણસો એના ઉપર જીવે છે શલુની સૌથી મોળી ખરીદી મનાગ ગણુ વણનારી મિતો છે બીજે નમરે દહીં (મીટન)નું સહેજે ના વપારીઓની ખરીદી થાય છે ત્યારપછી જર્મન ફાન્સ અને છાનીના વેપારીઓ ખરીદીમાં આવે છે મુકમો અને નક્કા ખાતે શલુના ખાસ બજારો છે મકતામાં શલુના વાપરના મોટા સ્કટ ચાલે છે એમાં ગણુવાળેય વધારો થાય છે અને પરિણામે ઘણા ધનવાન બને ઠ ઘણા બિખારી બને છે

૧૧ શલુના કપડા

પહેલો વર્ષ પહેલાં શલુનો મોટો વેપાર હાથ ઉઠોયતો હતો ત્યારે બગાળમાં ખેડૂતર્ક અને મજૂરવર્ક શલુના બનાવેલા કપડા પહેલતા એ વખતે મનમાં એક પણ મિલ મથાઈ નહોતી એ વખતે શલુ મુખ્યત્વે તમા કાચના અને મધ્ય બનાવવાના મામમાં આવતુ હતુ જૂ પડે જૂ પડે શલુ વણુવાની હાથશાળો હતી સને ૧૮૫૦-૫૧ માં એક શલુ મિન નેચરી ત્યારે આવા હાથના બનાવેલા કપડા ૨,૧૫૬૭૮ પૌંડના પદેશ ખાતે ગણા હતા જેટ

પોતે શલુ પેદા કરતો પોને જ તે વણુનો, અને પોતે તેના વચ્ચે બનાવીને પહેડેનો સામાન્ય રીતે ખેડૂત મુખી હતો પરંતુ ત્યારથી મિન ઉલોગ શરૂ થયો અને વચ્ચે લાગેલા તકથી ખેડૂતો ઉપર મર્યાદા થતા થતા લાગ્યા છે સામાન્ય રીતે શલુના મધ્ય બનાવ નથી મગરુકે તેની આવક શરૂ કરી હોતી નથી કપાસ જેવો બારીક તાર એમાંથી નીકળતો નથી કપડા બની શકે તે માટે તેના ૫૦ ઘણા ગણાળીક પ્રયોગો થયા છે પરંતુ હજુ સુધી તેમાં સફળતા મળી નથી.

૧૦ શલુ-મિન ઉલોગની શરૂઆત

શલુના મિન ઉલોગનો વિસ્તર મગરુકેના લોકોએ જો છે હજુ સુધી એ ઉલોગ સોલ્ટનેકોના હાથમાં મોટે ભાગે છે પરંતુ મૂળ પાથો નાબતાર એક અંગ્રેજ વેપારી હતો યગખા અને હાથશાળો તદ્દન બહિષ્કાર મનાવે વિચારના બનેલા વચો દિંદમા આવવા લાગ્યા તે પહેલાં મગરુકેના દશે શહેરમાં તે નાના પાવા ઉપર રથપાથો હતો સને ૧૮૫૪ સુધી એ ઉલોગની બગાળમાં શરૂઆત થઈ નહોતી એ વર્ષમાં મિ ન્યોર્થ કાંકનેક નામના અંગ્રેજનું પ્લાન આ ઉલોગ માટે મિન બાંધવા તરફ ગયુ મનમાં એ પગથી મથકુગની બાલુમાં ઈસગ ચામચા એવો ધો ઈસરા વાર્ન મિન્સ કંપનીની સ્થાપના કરી પછીથી તે ઈસરા મ્પની નિમિત્તના નામથી બોળખાઈ હતી

૧૨ એની મુરફેવીઓ

મિ ન્યોર્થ આગે ૩ સિમેનમાં ધણુ દોડીના બગીચાઓ ધગવતો હતો, પૈસાકાર માણસ હતો એણે આ મિન ચાલવા ધણુ મહેનત કરી પરંતુ શરૂઆત મનાગના નસી ભા મહેનત જ હોય છે, ફળ નથી હોતુ મગરુકે એકનેબને પણ ભારે મુશ્કેલીઓ બોલવવી પડી સને ૧૮૫૪માં તે વિદ્યા થત ગયો દહીના મિ બેન કરે તેને બહુમાંથી કાચના બનાવવાની સચના કરી અને એણે સ્નેન કરને તે માટેના સાધનો બનાવવા મધુ ચેનાના એ પ્રુનો અને દહીના નર્થશાસીઓને લઈ તેણે રીમગ ખાતે પહેલી કાચના વણુવાની મિન બની કરી હમણા ત્યાં મેર્નિંગન મિન બની છે પરંતુ આ સાદસ ફેલે મ

પધું નહિ. કેટલાક સારા-માઝા લમણને સાચવતાં પણ આખરે ચૌદ વર્ષે આ કંપનીને ફક્તમાં વર્ષ જવાની તેને ફરજ પડી.

૧૪. પાવરથી ચાલતી શાયો

સને ૧૮૫૪માં એક સ્કોટમેન મિ. બેન્ગેન્' હેન્ડસને 'બોર્નિથે લ્યુટ કંપની' બની કરી. એણે પરાળની શક્તિની મદદથી શાયો ચલાવવી શરૂ કરી. એને પણ સખ્ત આર્થિક સુરક્ષીઓમાંથી પસાર થવું પડ્યું, છતાં છેવટે એને યશ મળ્યો. સને ૧૮૬૪માં મિલને વિકાસ કરી તેમાં બેવડી શક્તિનાં યંત્રો ગોઠવવામાં આવ્યાં. એમની મૂડી પણ બેવડી બની. સને ૧૮૭૨માં મિલને લિમિટેડ કંપની કરી 'બરાનગર લ્યુટ ફેક્ટરી'માં તેને ફેરવી નાખી. ત્યારપછી સ્કોટ-મેનોએ ચૌરીપુર, સિયામગંજ અને હાન્ડિયા લ્યુટ મિલોની સ્થાપના કરી. સને ૧૮૬૮થી ૧૮૭૩ સુધીનાં ૬ વર્ષોમાં મિલોને નાણાંની રેલ પધી. માત્ર રીચરામિક મંદ સ્થિતિમાં હતી. કુલ શાયો ૧૨૫૦ અભ્યાર સુધીમાં થઈ હતી.

૧૫. મિલોને નરે

શયુ-મિલો સારી કમાણી કરતી થઈ હતી. મોટાં લિવિંગ્સ-હાઉસે થતાં હતાં. ૧૫થી ૨૦ ટકા લિવિંગ્સ-હાઉસે, એટલે વહેંચણી સારી હતી. સને ૧૮૭૨-૭૩માં શયુની મિલો મોટી કમાણી દેવા માંડી હતી. નવી મિલ નીકળતી કે તેના શેરે ઉપર પડાપડી થતી. શરૂઆતથી જ શેરોના ભાવો ઊંચા જવા માંડ્યા હતા. ચાહ અને કોલસાના ઉદ્યોગે પણ સુરેષ્પિત માલેકીના હતા. તેમાં પણ સારી પેદાશ અને સચ્છદિ મળતી હતી. પણ સૌથી સારી પેદાશ મિલેવાળાને શયુની હતી. આથી વિશ્વાસ તરફ સોનાની નદી વહેવા માંડી હતી. દિલ્હીએને માત્ર મજૂરી મળતી હતી, થોડા કારકુનોને પગાર મળતા હતા. બાકીની જગી કમાણી ક્રિદ જહાર પરદેશીઓનાં મનનામાં દેવવાતી હતી.

૧૬. મિલોનો વિકાસ

સને ૧૮૭૨-૭૩ માં પણ નવી મિલો સ્થપાઈ (૧) ફોર્ટ ગ્લેસ્ટર, (૨) બજાજ અને (૩) શિવ-પોર. સને ૧૮૭૫ માં ચંપાણની અને શામનગર લ્યુટ

મિલો સ્થપાઈ. સને ૧૮૭૫માં આઠ મિલો સ્થપાઈ. બે વર્ષમાં ૧૨૫૦ શાયો વધીને ૩૫૦૦ થઈ. હાવરા ઓરિએન્ટલ (હવે યુનિયન), ઓરિયાટિક (હવે સુગહ), કથાર્થ, બેલિયાગારા, બરાનગર, ફસ્તમલ (દમણમાં સેંદ્રલ), ગેંગિસ, હેરિટિજ એમ મળીને તેર મિલો સને ૧૮૭૪-૭૫ માં હતી. આ રીતે ૭ વર્ષ સુધી મોટા નફા મળ્યા એટલે મિલોના રાફડા ફટવા લાગ્યા. ઉપલી મિલોમાંથી ગેંગિસ વિત્રાવતમાં રજિસ્ટર થઈ હતી. હેરિટિજ અર્ધમાપર ભાઈઓની ખાનગી માલેકીની હતી.

૧૭. મિલો મંદીની અસર નીચે

એકદમ એડી સાથે તેર મિલોના સ્થપાવાથી બજારને જરૂર હોય તે કરતાં બહુ વધારે માલ નીકળવા માંડ્યો. આની અસર ઉદ્યોગ ઉપર ખરાબ થઈ. મિલો વચ્ચે માલ વેચવાની હરીફાઈ ચાલી. આ હરીફાઈમાં ભાવ કાપી નાખી નુકસાનથી વેચવાનું મિલોએ શરૂ કર્યું. જૂની મિલોએ સારા નફા કરીને રિઝર્વ ફૂડ બેળાં કર્યાં હતાં, તેઓ તે આ હરીફાઈના છોટાડીના સમયમાંથી પસાર થતાં ચે દડી રહી નભારે ચાર મિલો ઓરિએન્ટલ, ઓરિયાટિક, ફસ્તમલ અને બેગાલ પ્રેસિસ મેન્યુફેક્ચરીંગ કંપનીઓ ફક્તમાં ગઈ. તેઓ પુનરુદ્ધાર થઈ પાછળથી તે નવી કંપનીઓને સોંપાણી. ફોર્ટ ગ્લેસ્ટરની મૂડી ધણી ખરી અક્ષાસ થઈ ગઈ. એક દરજો શયુ-મિલ-ઉદ્યોગને મોટું ખરાબ થયો. સને ૧૮૭૫-૮૫ વચ્ચે માત્ર એક જ મિલ નવી જપાઈ હતી. આ કમરાદરી મિલ હતી.

૧૮. મિલો મંદીની અસર દૂર કરાવે છે.

મંદીની આ લપકર અસરમાંથી દૂર કેમ થવાય તે માટે મિલોને મોટી ચિંતા થઈ પડી. માલનો મોટો જવાબ થયો. બારો એકદમ બેસી ગયા નુકસાનથી ક્ષમ કરવું કેટલો વખત પાતલે ? છેવટે મિલોએ આ મંદીમાંથી છૂટવાને એક્સપોથી ગોઠવણ કરવાનો વિચાર કર્યો. જ્યો મિલો સ્કોટમેનોની મેનેજમેન્ટ અને સહજરી નીચે ચાલતી હતી. એટલે સૌ મિલોએ એકઠી મળીને અમેરિકાથી એક લાખ રૂપિયા ફી કરાવીને એક અનુભવીને બોલાવ્યો. એણે સર્વ પરિશ્ચિત તપાસીને મત આપ્યો કે જગતમાં શયુના

કાપડ અને કાચળાઓની માગ છે તે કરતાં માલ ઘણો વધુ પેદા થયો છે માટે બધી મિલોએ એક થઈને રાત્રિદિવસ કામ કરવાને બદલે અઠવાડિયામાં સાઠ કે એથી પણ ઓછા કલાક કામ કરીને માલની પેદાશ ઘટાડી નાખવી એના અભિપ્રાય મુજબ મિલોએ કામના કલાક એકસરખા ઘટાડી નાખ્યા, પેદાશ ઓછી કરી નાખી, જૂના માલને કાઢી નાખ્યો અને નુકસાનમાંથી બચી ગયા પરિણામે જ્યારે શરૂની માગ જરૂરતા વધી ત્યારે તેઓ ઉત્પાદકશક્તિ કામ કરી શક્યા હાયા અને ફરી પાછો ઉદ્યોગ સારી હાલતમાં આવી ગયો.

૧૯ મિલોના ફરી વિકાસ થાય છે

સને ૧૮૮૨માં ૫૧૫૦ શાણો હતી અને ૧૮૮૫ની આખરમાં હુગલી, રિંગાર, વિક્ટોરિયા અને કકનાડા એમ ચાર મિલો બધાઈ આથી કુલ શાણોની સંખ્યા ૧૭૦૦ થઈ અને ૧૮૮૫થી ૧૮૯૪ સુધી ફરી મરીની અસર ચાલી એટલે કોઈ નવી મિલ ન બધાઈ વળી કામના કલાકો ઘટ્યા, પેદાશ ઘટાડી જૂનો રોકા ખનાસ કર્યો અને ગિચતા મેળવી સને ૧૮૯૬ થી ૧૯૦૦ સુધીમાં નવ મિલો નવી બાધવામાં આવી તે પછીના આગ વર્ષોમાં જૂની મિલોમાં મોટા ફેરફાર કરી વધારે શાણો ગોઠવવામાં આવી આ વસ્તો જમિયાન મિલોએ વ્યાજબી રીતે ઠીક નહોતો કર્યો હતો તે પછીના પાંચ વર્ષોમાં દશ નવી મિલો બધાઈ શાણો ૩૩૦૦૦ હતી કુલ મૂડી બાર કરોડની રોકાતી હતી જે લાખ મજૂરો કામ કરતા હતા. ઉદ્યોગ સારી રીયતિમાં આવી ગયો.

૨૦ શણ-ઉદ્યોગના સુવર્ણયુગની શરૂઆત

સને ૧૯૧૪ના જુલાઈ માસમાં મહાયુદ્ધ શરૂ થયું યુરોપના બધા કારખાનાઓ સામાન્ય જીવનની જરૂરિયાતના માલને બદલે યુદ્ધને કામ આવે તેવા માલ પેદા કરવા લાગ્યા સમુદ્રમાં સપ્તમર્ગોએ સીમરો હુખાડવા માંડી વેપાર બધ થઈ ગયો. શણ મિલોની બનાવટનાં કાચળા અને કાપડનાં લાવો તદ્દન ઘટી ગયા મિલો બધ કરવાનો સમય આવ્યો. એટલામાં આ મિલોનાં દેવે ભેર કર્યું સર્વે મિત્ર-સહયોગી સૈન્યને શણની મોટી જરૂર ગણાઈ ફાન્સમાં અને

બીજા ખાઈઓ ખોદીને સામસામાં સૈન્ય પડખો હતો એ ખાઈઓની એક તરફ રેતીના કાચળા જમીને સેકડો અને હળવરા માઈલીની વાડો કરવાની હતી. આથી મિત્રાભ્યો તરફથી કરોડો સેન્ડ બેન્ડ (રેતીના કાચળા)ની વડો હિંદની શણ-મિલોને મળી ગતદિવસ મિલોમાં કામ શરૂ થયું મિત્રાભ્યોની માગ એવડી મોગી હતી કે મિલો એને પહોંચી શકતી નહોતી શણની વસ્તુઓના લાવો રોગે પહોંચ્યા.

૨૧ સોનાની નદી વહેવા માંડે છે

શણની મિલોને મોટા નફા મળવા લાગ્યા અને ૧૯૧૪થી ૧૯૧૮ સુધી આ સુવર્ણયુગ માલો મિલોવાળાને એકના ધણ મળ્યા મિલો લાખોના કાચળા બનાવવાના કામમાં એટલી બધી ઉચ્ચત હતી કે બીજા વેપારોમાં માલ થોડો ખનાવતી હતી એમાં એને માલ લાવો મળતા હતા હેસિયન જમીનના સાત ફરિયાના ૪૫ ફરિયા મળવા લાગ્યા આ ચાર વર્ષોમાં મિલોની મૂડી કરતાં પણ અનેકમણું કમાઈ ખેડી હતી ખરેખર શણની મિલોને સોનાની ટંકશાળ વહેવા લાગી મોટા નફામાંથી શણ મિલોએ પેતાના યુરોપિયન અધિકારીઓને બાદમાંથી મોલાઉસ આપ્યું ભાગીદારોને ૨૦૦થી ૩૦૦ ટકા ડિવિડન્ડ મળ્યું બાદમાંથી રિઝર્વ-ફંડ બેઠા કમાયા, કરકુનોના પગારો પણ વધ ગયા મજૂરોની પણ થોડી મજૂરી વધી.

૨૨. પણ ખેડૂતોને લાભ મળ્યો નહિ

મિત્ર-માનેકાએ એક્સપ કર્યો હતો જર્મની શણનું મોટું પ્રાદેશ હતું પરંતુ તે શરૂ હોવાથી તેણે શણ લેવાનું બધ રાખ્યું હતું આથી માલ શણની જાત થઈ પડી તે પાણીના ભાવે વેચાતું હતું મિલો વાળા એક્સપીથી શણનાં લાવો ઊંચા લાવવા દેતા નહોતા બચાળની સરકાર પણ મૌન્ય રમેટ એના અને અંગ્રેજોની બનેલી હતી એટલે એણે ખેડૂતોને કંઈ પણ મદદ આપી નહિ પરિણામે બંધ માખણ મિલોવાળા ખાઈ જવા લાગ્યા ખેડૂતોનાં હાથ કામ જ રહ્યા મજૂરોને સહેજ લાલ મળ્યો હતો મિલોના શેરોનાં લાવો ઘણા વધી પડ્યા એટલે એકે એક મિલને થી-રૂળા થઈ પડ્યા. [અપૂર્ણ]

ચારિત્ર્યનું અનુવર્તન

• દત્તાત્રેય બાલકૃષ્ણ કાલેલકર •

ઓ ગરુડની પહેલી તારીખ રાષ્ટ્રીય શ્રાદ્ધનો દિવસ છે તે દિવસે શ્રદ્ધાવાન વ્યક્તિના ચારિત્ર્યના અનુવર્તનના સકાર્પને પુનઃસ્થિત કરવાનો છે. શ્રાદ્ધ દાગ આપણે કેવળ દિવગત વ્યક્તિઓનું સ્મરણ જ તાલુ કરવા નથી માગતા પરંતુ એ વ્યક્તિઓને આપણે સદાને માટે જીવંત રાખવા માગીએ છીએ લોકમાન્ય તિલક આજે જીવંત હોત તો તેઓ ૧૯૨૦મા હતા તેવા ન હોત આજે જે જીવંતી વ્યક્તિઓ છે તે આજ સુધીમાં કેવાની કેવા પહોંચી ચર્કા છે ? ગમજી, જવાહરલાલજી કે વલ્લભ ભાઈ સામે જુવો ! આ યાજ્ઞમાં એમનો ચારિત્ર્યગ કેટલો બદલાઈ ગયો છે ? એ સ્થિતિમાં શું લોકમાન્ય તિલક જેવા પ્રતિભાશાળી અને તેજસ્વી દેશભક્ત જેવા હતા તેવા ને તેવા જ રહેત ? જે તથુ વ્યક્તિઓનું આપણે ઉદાહરણ ઉપર લીધું તેમના જીવનમાં જે પરિવર્તનો થયા એની ૧૯૨૦મા કોઈને કલ્પના પણ આની શકતી હતી ? એમને પોતાને પણ ખબર હતી કે એમનામાં આટલું પરિવર્તન યશે ? તો પછી આજે આપણે એમ કેવી રીતે કહી શકીએ કે લોકમાન્ય તિલકે આજની પરિસ્થિતિમાં ફલાણું કર્યું હોત અને દીકણું ન કર્યું હોત ?

ન્યારે દેશમાં પક્ષાપ્હલી થાય, વાઘાઓ જંધાય ત્યારે સર્વમાન્ય દિવગત વ્યક્તિઓનો આશરો લઈ સહુ કોઈ પોતાના પક્ષને પુષ્ટ કરવાનો પ્રયત્ન કર એ સૌથી સહેલો માર્ગ છે આથી પ્રચલિત પરિસ્થિતિને દેશો લાલ યતો નથી જ, પરંતુ દિવગત વ્યક્તિઓ પ્રત્યે ભારે અન્યાય થાય છે અને તે પણ તેઓ પોતાની જાતને બચાવી ન શકે એવી સ્થિતિમાં કોઈ ખાસ પરિસ્થિતિમાં લોકમાન્ય તિલક શું કરત એ બંને કોઈ પણ વ્યક્તિ કહી શકે તો તે લોકમાન્ય

તિલકનું 'તિલકત્વ' જ કોઈ ન રહ્યું એમ કહેવું પડશે સમજાવ્યો તથા કોલેજોના વિદ્યાર્થીઓ આવા પ્રશ્નો કરે અને તેના જવાબો આપવા બેસે તો એમના બુદ્ધિકૌશલને અજમાવવાનું એ એક સગસ સાધન છે.

લોકમાન્યનું આપણે જે શ્રાદ્ધ કરીએ છીએ તે તો તેમના તરફથી મળેલી પ્રેરણાને સજીવ કરવા માટે જ એમણે દેશ સમક્ષ જે અવિચલ સેવાના, સ્વરાજ્યના અખંડ ધ્યાનના, લાગ અને અધિદાનના આદર્શો ગમ્યા તેનાથી જ તો આજે દેશ વ્ઘાટલો બેસે ચડી શક્યો છે લોકમાન્ય જેવા દેશભક્તોએ હજી ચલાવીને રાષ્ટ્રમેવાનું શ્વેત તૈયાર ન કર્યું હોત તો ગાંધીજી જેવા તેમના ઉત્તરાધિકારીઓને આજે જેટલી સફળતા મળી છે તેટલી ન જ મળી હોત ગાંધીજીએ પોતે સાચું કહ્યું છે કે લોકમાન્યે સ્વરાજ્ય ગીતાનો પૂર્વધર્મ લખ્યો કે 'સ્વરાજ્ય મારો જન્મ-સિદ્ધ હક છે' ન્યારે ગાંધીજીએ એ જ ગીતાનો ઉત્તરધર્મ પૂરો કર્યો અને કહ્યું 'આપક અવેશી દાગ હું એ સ્વરાજ્યને સિદ્ધ કરીશ'

લોકમાન્ય પોતાના યુગના સર્વશ્રેષ્ઠ રાજનીતિજ્ઞ હતા કારણકે એમની બુદ્ધિમાં અસાધારણ વીરતા હતી 'દેશના કરોડો લોકોમાં એવી જ વીરતા પડી છે અને એને હું અગ્રગત કરી શકું છું' એ એમનો વિશ્વાસ હતો આવો વિશ્વાસ એમનામાં હોય તે જ પોતાની જાતને લોકમાન્યના અનુયાયી કહેવાડાવી શકે છે પોતાની વીરતામાં અને પોતાના દેશભાઈઓની ત્યાગશક્તિમાં વિશ્વાસ એ જ લોકમાન્યનું લોક-માન્યત્વ હતું.

મનકોલતનો લોકમાન્યે કેટલો ત્યાગ કર્યો તેની તો આપણને કશી માહિતી નથી, અને તે મેળવવા હમણા ધગવતા પણ નથી તેઓ સન્દર્ભ નોકરી

કમ્પ તો કેટલું કમાત, હાઈડ્રોઈ ન્યાયધીરા જનન તો કેટલી પ્રતિષ્ઠા પામત, આનો જ્યારે કાર્પિદિસ્યાન કરવા બેસે છે ત્યારે આપણને ખૂબ ચીડ વડે છે લોકમાન્ય મનુષ્ય હતા, મનુષ્યસહજ આકાંક્ષાઓ એમનામા પણ હતી એમના જીવનકાર્યનો પ્રારંભ તદ્દન સામાન્ય હતો આ બધું ખરું છે છતાં તે પહેલેથી તે છેલ્લે સુધી આગળ વધતા જ રહ્યા, ક્યાંય રોકાયા નહિ. જે બાબતો વચ્ચે જ્યારે જ્યારે પસંદગી કરવાનો પ્રશ્ન આવ્યો ત્યારે ત્યારે એમણે ઘુમ્મ વસ્તુનો ત્યાગ કરી ઉચ્ચ વસ્તુને જ ગ્રહણ કરી હતી પોતાના ૬૩ વર્ષના જીવનકાળ દરમિયાન એમણે પોતાને હાથે એક પણ એવું કાર્ય ન થવા દીધું કે જેથી એમને કે દેશને શરમાવું પડે એમની દેશભક્તિ અને વીરતાએ રાષ્ટ્રજીવનમા કદી પણ પોતાનું સ્થાન ગિતરવા દીધું નથી.

લોકમાન્યના જીવનની જે બાબતો આપણને ખાસ આકર્ષે છે, અસાધારણ વિદ્વતા હોવા છતાં એમણે કદી દેશભક્તિના માર્ગમા એને આડે નથી આવવા દીધી જ્યારે એમને કાર્પિદિસ્યાન કરવું કે 'તમારી વિદ્વતા ત્રિપ્પડપડિત થવા લાગે છે તમે સરોધન અને અનુશીલનના કાર્યો ઠોડીને રાજકારણની ગા મહકીમા શુ કામ પડે છે.' ત્યારે એમણે જવાબ આપ્યો કે 'વિદ્વતાના ક્ષેત્રમા મારી માતૃભૂમિ કદી વાત્રણી રહી નથી, ભવિષ્યમા એવું વાંઝિયાપણ એને આવવાનું નથી, સ્વરાજ્ય વિના એવું સૌભાગ્યવિનક નજ પામ્યું છે જો હું એ ફરીથી પ્રાપ્ત કરવી હવે તો મારી હુનિયાને ચક્રિત કરી નાખે તેવા સેકંડો સરોધકાને એ જન્મ દેશે' એમા જ લોકમાન્યનું તિનકલ્પ હતું

બીજી વાત એ હતી કે જનતાને સ્વદેશી ભાષા હાથે રાજનૈતિક શિક્ષણ આપવાનો પ્રયત્ન કરવાને કારણે એમને શરૂઆતથી જ અગ્રેજી બહેલા દેશનેતાઓ સમક્ષ ધણા વિવેકો સુધી અપ્રતિષ્ઠિત રહેવું પડ્યું. પરંતુ એમણે પોતાનો માર્ગ કદી છોડ્યો નહિ દેશી ભાષામા સ્વદેશની શક્તિ છે એ તેઓ જરાજા જાણતા હતા દેશના કરોડો અમણે ભાઈઓની ગણતિમા સ્વગતભરી રૂચી છે એ પણ તેઓ જાણતા હતા આથી એમણે પ્રથમથી જ એ કાર્પિદિસ્યાન અને અગ્રેજીમા લખનાર, બોનનાર અને સ્વપ્ના સેવનાર લોકો સાથે એ હમેશા લડતા જ રહ્યા લોકમાન્ય કાર્પિદિસ્યાનનું ધર્મરાજ ન હતા એમનામા સારા પ્રમાણમા કબાચ હતી, મોટા અપરાધોર હતા પરંતુ એમનામા બ્યક્તિગત દુષ્કાર જગ પણ ન હતો સ્વરાજ્યપ્રેમી બ્યક્તિ સાથે એમનો ગમે તેટલો ઝગડો થયો હોય તોપણ એને સહકાર દેવામા એ જરા પણ આચકો ન ખાતા પોતાના ઝગડાથી એમણે કદી દેશને નનજો નથી પાડ્યો

લખનૌ કેમિસ વખતે અને ખિનાહત-આરોધનના દિવસોમા એમણે મુશ્કેલીઓને ખતાવી દીધું કે તેઓ એમના શત્રુ ન હતા શત્રુતામા પણ તેઓ આજન્મ એકનિષ્ઠ રહ્યા એમનો એક જ શત્રુ રહ્યો અને તે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની નોકરસાહી. જે લોકમાન્યની એકનિષ્ઠા આપણે દેશમા પ્રચાપિત કરી રાજીએ તો આજન્મી પરિસ્થિતિમા સ્વરાજ્યના પ્રશ્નો ઉકેલ લાવવામા આપણને એક વર્ષ પણ નહિ લાગે *

ઓગસ્ટ, ૧૯૩૮

* મૂળ હિંદી ઉપરથી

આપણી સ્વરાજ્યાત્રા

શ્રી. મોહનલાલ

રાજકેદીઓના ઉપવાસ

દેશ સમક્ષ આજે અનેક પ્રશ્નો પડ્યા છે તેમાં રાજકેદીઓનો પ્રશ્ન સૌથી અગત્યનો અને ઉચ્ચ બન્યો છે. અલીપુર અને હમીર જિલ્લામાં આપણા રાષ્ટ્રની મોંઘી મિલકત સમા નેવાણી વીર પુરોએ ઉપવાસ આરંભી દીધા છે તે રાજ ને રાજ તેઓ પોતાના મૃત્યુ ભાણી ડગલાં લરી રહ્યા છે. એ વીરો વિશે આપણાં દિલમાં કેટલું માન અને કેટલો પ્રેમ છે તેની પરીક્ષા થઈ ગયે એવો પ્રસંગ અત્યારે આવી પડ્યો છે.

રાજકેદીઓનો ઇતિહાસ આજે ભાગ્યે જ કાંઈપી અજાણ્યો હશે કારણ કે એ પ્રશ્ન ઉપર ગાંધીજીએ પોતાની બહુમૂલ્ય શક્તિનો પુષ્કળ ભેગ આપ્યો છે અને એક વખત એ પ્રશ્ન ઉપર જ મહાસત્યાગ્રહ મહાનર્ષ મહાન પ્રયોગ-પ્રધાનપદ્ધતિ છોડવાની પણ તૈયારી કરેલી છે. સુકતપ્રાંત અને બિહારના બનાવો કાંઈપી ભૂલી શકાય એવા નથી.

સૌએ એવી આશા રાખેલી જ કે મહાસત્યાગ્રહ પ્રાંતોની ઝડપે નહિ તો છેવટ પીંખી ગતિએ પણ પંચમ અને બંચાળના રાજકેદીઓ તો છૂટી જ જશે, પરંતુ જૂની સરકારે પ્રતીક હોય એમ એ બંને સરકારોએ એ આશાએને ધૂળમાં જ મેળવી છે. ગાંધીજીના પ્રબળ પ્રયત્ને અને લોકમતના જ્ઞાણને વશ થઈ એમણે નજરકેદીઓ અને કેટલાક રાજકેદીઓને આજ સુધીમાં છોડ્યા તો છે, પરંતુ એમ કરવા માટેની આજની એમની હંડપ જોતાં કેટલાય રાજકેદીઓનું આયુષ્ય જેલમાં જ પૂરું થઈ ગયે એવો સંભવ છે.

દોઢેક વર્ષ પહેલાં રાજકેદીઓએ ત્યારે ઉપવાસ આદરેલા ત્યારે ગાંધીજીએ જ આખા રાષ્ટ્રની વતી

એમની સુકિત માટે પ્રબળ પ્રયત્ન કરવાનું વચ આપેલું અને એવી આશા વ્યક્ત કરેલી કે તમે એક વર્ષમાં તો મુક્ત થઈ જ જશો. અહીં એ વાતની યા આપવાની જરૂર હોય જ નહિ કે એ તમામ રાજકેદીઓએ વ્યક્તિગત તેમ જ સમૂહગત એવી ખાતર આપી છે કે 'દેશને સ્વતંત્ર કરવા માટે હિંસાને માર્ગ નિષ્કુળ ગીવડ્યો છે એમ અને સ્ત્રીકારી છૂટીએ' આવી અપદ્ધ ખાતરી અને તે ઉપરાંત ગાંધીજી એ સ્ત્રીકારેલી બોળાધરી અને જેલમાંથી છૂટેલા અને કેદીઓનો વર્તાવ એ બધું બગાળ કે પંચમ સર કારનાં હૃદય પિગળાવવામાં ઉપયોગી થઈ શકે' નથી અને એટલે જ જીવનથી યાકોને આ વીરોએ ઉપવાસનો માર્ગ લીધો છે.

ઉપવાસની રીકા કરવાનું ઘણું સહેલું છે, પરંતુ એમની સ્થિતિનો જો આપણે વિચાર કરીએ તો આપણને એમ થઈ જ જાય કે તેઓ ઉપવાસ ન કરે તો કરે શું? છેલ્લાં બે વર્ષથી એમનાં જીવન આશા-તંતુ ઉપર લટકેલાં છે. એમનાં દિલમાં મોતનો ડર નથી, જીવનનાં સુખ ભોગવવા માટે બહાર નીકળવાની એમની ઇચ્છા નથી. એમની જીવલંત ઇચ્છા તો આજે પણ એ જ છે કે છૂટા થઈને આજની નવી દૃષ્ટિએ — અર્થિક દૃષ્ટિએ માનુષ્યમિત્રી સેવા કરીએ. એ વિનાનું જીવન એમને હવે અકારુ' થઈ પડ્યું છે અને એટલે જ તેઓએ દેશને, ગાંધીજીને અને સરકારને કહ્યું છે કે 'જો આ રીતે જ અમારે જીવવાનું હોય તો મરવામાં અમને વધુ સુખ છે.'

પરંતુ એ બિલિહનધારીની ભૂલ તો ત્યાં થઈ રહી છે કે જો નવી દૃષ્ટિએ આજે તેઓ માનુષ્યમિત્રી સેવા કરવા ઇચ્છે છે તેમાં સુખદુઃખની પસંદગીને અવગણ નથી. એમાં તો જો માર્ગ સાચો વાળે તો

આચરતા નવીન તરફથી જે પ્રમાણે કુખ આવે એ દળતુ હોય કે નહિ હોય — તે શત વિત્ત ને દસતા મુખે સદન જ કરવાનું હોય છે આ દૃષ્ટિએ તેઓ આજે જેલમાંથી છૂટ્યા માટે ઉપવાસ શ્રેષ્ઠ છે તે એમની અર્થિક વીરતાને પ્રાપ્ત કરાડે છે અને તેથી જ દેશના લગભગ તેઓએ એમને ઉપવાસ છોડી દેવાની વિનંતિ કરે છે

સ્વાતંત્ર્યલુદ્ધમાં કાર્કનો પણ દેહ પડે તે ઉપર આસુ સારવાના હોય નહિ એવું યત્ન તો આસુનું નહિ પણ પ્રેરણા અધિભરી હોય છે ગાંધીજી અને બીજા આગેવાનો એ વીરોને આજે ઉપવાસ છોડવાની વિનંતિ કરી રહ્યા છે તેનો અર્થ એ નથી તેઓ કાર્ક પણ ભોગે એમનું જીવન જ છોડે છે ગાંધીજીએ તો ઉત્તમ વીર વર્ધી આપણને શિખાડ્યું છે કે સ્વમાન ગુમાવવા કરતા દેહ ગુમાવવાનું પસંદ કરવું આજે માણસ કાર્કનો દેહ બચાવવા માટે બૂર નહિ એમની વેદના તો એ છે કે તમે દેશનું નષ્ટનીત છો ઉપવાસનો માર્ગ સાચો નથી એ માર્ગે જીવન ગુમાવે નહિ આ વિનંતિને રાજ કદીઓએ હજી સુધી તો પોતાના દિલ અને દિમાગમાં ધારણ કરી નથી

પરંતુ એ તો રાજકોટીઓના કર્તવ્યની વાત થઈ તેઓ ઉપવાસ છોડે કે નહીં પણ રાષ્ટ્રનો ધર્મ આજે સ્પષ્ટ છે ને આપણે વિનંતિઓ કરી શકી એમના ઉપવાસ ઠોડાવીને જ શાંતિ પામવું તો આપણે એમની સાથે વિશ્વાસપાત્ર કરીશું ને આપણી કાયરતા અને સ્વાર્થાધતા ઉપર મહોર મારીશ આપણે એ ત્રિવિધ પાપમાંથી બચી જવાના આજે માર્ગો વિચારવા જ નોંધે એ અને બગાળ સંગ્રહના કાંઈ હુલ્લને પિચળાવવા માટે રાષ્ટ્રનાયક તરફથી જે કાર્ક માગણી કરવામાં આવે તે પૂરી પાળી નોંધે

વર્તમાનયુગનું યુગ્મયમન

આ એક પ્રગટ થશે તે દિવસે મુનર્મમાંથી સગમ અને તેના સાથીઓ અચીજી ગાંધે ચરસ ઇલાકિયે

વિદ્યવ લીધી હશે એક વર્ષ પહેલાં અમદાવાદમાંથી પણ એ મ.ળીને વિદાય આપી હતી પરંતુ તે દિવસ ક્યારે આવનાર દિવસનું મહત્ત્વ અને રીતે અને સ્થળ વધારે છે અમદાવાદમાં જાએ જ કોઈએ એ પ્રવૃત્તિનો વિગ્રહ કર્યો હતો ત્યારે મુનર્મમાં તો કોઈ મહાન તોફાન નજરવાનું હોય એટલો વિશિષ્ટ થઈ રહ્યો છે દૂર ભેગ બે જાણના અહેવાલો વાંચતાંને તો એવું લાગે જાય કે શું ત્યાં બગેવો ફાળી નીકળશે ? શું મુનર્મ સમરને આ બંધા લોકો ઉપવાસી મૂકશે ? પરંતુ બીજા બાજુ સરકારની મુશ્કેલી ગાંધીજીના નિશ્ચય આચીવાદ અને લાખેશ લોકોના હુલ્લની મૂર્તી અને પ્રગટ સહાનુભૂતિ નોંધેને એમ થાય છે કે આ એક જ મર્ત્ય મહાસભાના પ્રધાનપદના પ્રયોજને સફળ અને સિદ્ધ બનાવશે

નરાજથીતે અનેક પ્રકારે વિરોધ થઈ રહ્યો છે તેના છેલ્લામાં છેલ્લો પ્રકાર ડા. ગિ. અને અધિકાર કરવાનો છે જે પાસી જમાતે આ હુલ્લ થશે છે તેમણે પોતાની હુકિને કયા મૂળી હશે તે જ સ્વચ્છ નથી તેઓ એટલું પણ નહિ સમજતા હોય કે ફાર બધી કરનાર ડા. ગિ. અને નથી એ તો એક વિદ્યાળ મુખ સરકારનું નાનકડું અંગ જ છે ? ને કોઈનો અધિકાર કરવો જ હોય તો મહાસભાને અને સરકારને પ્રવેશ નોંધે એ કામનું કે નશામથી ડા. ગિ. અને નહિ પણ એમણે કરી કે પરંતુ વિરોધીઓ આજે બાન બન્યા જણાય છે એમને પહેલાં તો એવી આશા હતી કે સરકાર ડા. ગિ. હારી જશે ને આ છોડી દેશે પરંતુ સરકારને ડરવાનું કંઈ કામનું નથી કામનું કે એનું અસ્તિત્વ જ એ માટે છે એ એ આવું મર્ત્ય ન કરી શકે તો એણે બચી જવું નોંધે એવો સ્પષ્ટ આદર્શ છે

સુભાષભાણુ

સુભાષભાણુની પ્રવૃત્તિઓ એ પણ આજે તો મોટા બનાવ ગણાવે નોંધે એ કામનું કે તેઓ મહા સભાના નેતાઓ સાથે આજે મળીયો સંગ્રામ જેવલ માટે મેદાને પેશા જણાય છે એમનો ત્યાગ ભોગ અને પ્રતિદાને આપણે વદન કરીએ પરંતુ

આજે તેઓ જે એકતું એક બોલ્યા કરે છે તે તો હજાર વખત સાંભળવા છતાં સમજમાં આવતું જ નથી. એમ લાગે છે કે તેઓ કોષ અને નિરાશામાં આજે સમતોલન ગુમાવી બેઠા છે. મહાસમિતિના ઠરાવ સામે એમણે તા. ૬ મીએ જે બળવો જણાવ્યો તેને લઘુમતિના પોષક ગણવે કે મહાસભાની જરૂર ઉપરનો પ્રહાર ગણવે તે સમજવાનું જરા થે અઘરું નથી. અને એવી તો આશા રાખેલી જ કે તેઓ રાષ્ટ્રપતિની આજ્ઞાનું ઉચ્ચધન કરતાં પહેલાં બંગાળ પ્રાંતિક સમિતિનું પ્રમુખપદ તો છોડી જ દેશે. પરંતુ એમ કરવાનું તેઓએ બાજબી ધાર્યું જ નથી. એમ જણાય છે કે તેઓ ચોતે ખૂબ કુનેદપૂર્વક કામ કરી રહ્યા હોય એમ માને છે. એમના મનમાં એવી ભ્રમણા છે કે જો એમની સામે સિસતનાં પગલાં મેવામાં આવશે તો એમનો પક્ષ બળવાન બનશે. એટલું ખરું કે તા. ૬ મીએ જેવા દેખાવો થયા તે કરતાં થે ઉગ્ર દેખાવો તે દિવસે થશે, પરંતુ એથી એમનો પક્ષ બળવાન બને એ વાતમાં સાર લાગતો નથી. અક્ષર સુધીનાં અનુભવ એમ કહે છે કે મહાસભાની સામે શીંગડાં કરાવનાર મહાસભાને પછાડી શક્યા નથી, પણ પેલે જ પડી ગયા છે. સુભાષ બાણુ ઘણા મોટા પ્રસિદ્ધ અને પ્રતિષ્ઠિત માણસ છે, પરંતુ તેઓ એમાં અપવાદ બનશે નહિ કારણ કે લોકો હવે રાજકારણના મર્મને ધીમે ધીમે સમજવા લાગ્યા છે.

સુભાષબાણુને ખરેખર એમ લાગતું હોય કે મહાસમિતિનો ઠરાવ અપોગ્ય છે તો એમની પાસે નીચેના માર્ગો સાફ પડ્યા છે.

૧ મહાસભાના પ્રાયશ્ચિક સભ્યોને પહેલાં જઈ એમને પોતાના પક્ષમાં બેસે. જલદી એવી રીતે તો એમના ભેદે અપારે જ મહાસભાનું અધિવેશન માગે ને ત્યાં એ ઠરાવને ઉઠાડી દે.

૨ બંગાળ પ્રાંતિક સમિતિના પ્રમુખપદનું અને પોતાના બીજા હોદ્દાઓનું રાજ્યનાં આખી છાં એમનામાં શક્તિ હોય તેટલા ભેદે લોકમત ફેળવે.

૩. એમ ન બને તો બંગાળમાં, ત્યાં પ્રાંતિક સમિતિ એમની જ છે, ત્યાંથી મંજૂરી લઈ એ પ્રાંતમાં જ સત્તાપ્રહનો સફળ પ્રયોગ કરી બતાવે. આમ કરશે તો લોકોને એ વાતની પણ ખાતરી થઈ જશે કે પ્રજા સુદ્ધ માટે તૈયાર છે.

આમિતિ એકેય માર્ગ ન સેતાં એમણે હિંદુસ્તાન પ્રવાસનો માર્ગ લીધો છે તે કોઈ રીતે સમજવામાં આવતું નથી. મહાસભાની દૃષ્ટિએ જે પ્રાંત ઘણો જ નજીબો છે તે પ્રાંતમાં જ તેમણે પોતાની શક્તિઓનો વિશેષ ઉપયોગ કરવો ભેદિય એમ કહેવામાં એમનો જરોપણ અવિનય નથી. આજનો એમનો પરિશ્રમ જે માનવચર્યનું દૂષ પીને આજો દેશ જાણ્યો છે તેને જ નાસ આપનારો છે. એમનો આ પરિશ્રમ ચલુ રહેવા દેવામાં આવે તો મહાસભાનું આખું મંડળ જ તૂટી પડે. મહાસમિતિનો એકેય ઠરાવ એવો તો હોય જ નહિ કે જોના કોઈ વિરોધ ન કરે. સુભાષબાણુનો સિદ્ધાંત સ્વીકારીએ તો એવા વિરોધીઓ મહાસમિતિને મંડપ ઊઠાયા પછી એ ઠરાવના નાશની પ્રવૃત્તિમાં જ લાગી ગય અને પ્રગતંત્રના નામે અધાધૂધી જ મચાવી દે. આવો વિરોધ કોઈ સામાન્ય સજ્જ કરે તો તો હજી સમજી શકાય, પરંતુ જેમના માથે એ ઠરાવના અમલનો જવાબદારી રહેલો છે એવા મહાસભાના હોદ્દાધારી જ એમ કરે પણ કોઈ પણ ઠરાવનો અર્થ જ ક્યાં રહે !

અને વાત એટલેથી જ અટકી નથી. સુભાષ બાણુએ દાર્શનિકને અંગે એક પછી એક જે નિવેદનો કર્યા છે તે તો આ માર્ગમાં એમની કૂચ કેટલી ઝડપથી ચર્ચ રહી છે તે બતાવે છે. હમણાં એમણે સુબર્ણી ફારવડ પ્લોકની સભામાં તો ત્યાં સુધી કહ્યું કે 'જો મહાસભામાંથી મને કાઢી મૂકવામાં આવશે તો હું એવી સમાન સંસ્થા બની કરીશ.' આ શબ્દો ખરેખર એમના જ હોય તો તેઓ અતિશય ઝડપથી પોતાનું સ્થાન અને જ્ઞાન ગુમાવી રહ્યા છે એમ સાથે કહેવું જ જોઈએ.

દેશપ્રાદાના મુદ્દારા

જેની કેટલાયે સમયથી રાહ નેવાતી હતી તે

મુધારાનો ખરડો દેશબાદ ગાળ્યો પ્રગટ થી દીધો છે જે ગાળ્યો દિલમાં ચીથી મોટું છતાં સૌથી પવન છે તે પોતાના મુધારામાં 'જવાબદાર ગાળ્યો' જેનું આપી દેશે એવી તો કાંઈએ આશા નહોતી ગણી પણ આટલી મોની આશાએ આપીને અને જરૂરિયાત ઉઠાવીને આવા મુધારાએ આપશે એવી પણ કંઈ નહોતી અજાણી વાત તો એ કે આ મુધારાએ, જેમાં ગાળ્યોની ૧૨ ટકા મુખ્યિય પ્રત્યે ૮૮ ટકા નેટવી પ્રજા નેટવું જ પ્રતિનિધિત્વ આપવામાં આયું કે તે એનો વિશેષ કરે છે તેનું પરિણામ દિલ્હી-મુસ્લિમ-ગમખાણ મવાની દદ મુધી આવી પહેચ્યું છે મુખ્યિયેને આટલું મોટું પ્રતિનિધિત્વ આપવામાં ગાળ્યો દનીન એ મરી છે કે 'આ ગાળ્યોમાં એમનો મોજો, રચાન અને પરપગ એવી છે કે એમને આદરના અધિભરો મળવા જ નેહ'એ' અચ્છાસીએ આ વિધાનનો જવાબ આપે છે કે આ સાવ જુની વાત છે ને એ રીતે જ અધિભર આપવા હોય તો ત્યાંની મગધ કામ જેની વસ્તી મુખ્યિયે મતા વધુ છે અને જેને જ દેશબાદ લડીને છુટ્યું હતું અને એમની મદદગારીથી જ મુખ્યિયેએ અધિભરો મેળવ્યા હતા તેમને જ મળવા નેહ'એ પરંતુ આ કુમની દહિએ આપશે નેહ'એ તો જુદાજુદી કાંઈ પણ બહાદુરી ચાલિવાળીરી કે કાપાને આજે વિચારની જ ન નેહ'એ આજની પરિસ્થિતિ લક્ષમાં રાખીને જ મુધારાની રચના થવી નેહ'એ શું દિલના મુખ્યિયે આવા મુધારાએ કાશ્મીરમાં થાય તો 'ચીમગશે' ત્યાં બરાબર દેશબાદ કરતાં ઊંચી જ રિયતિ કે

આ ઉપરાંત દેશબાદના આર્થ-સત્યાગ્રહ પ્રત્યે રાત્રે એ જ જુનમી વનથુ અપત્તાર કહ્યું છે હજી પણ એમને ખાતરી આપવામાં નથી આવી કે તેઓ પોતાના ધાર્મિક સમારોહો કાંઈ પણ પ્રકારની રોક રોક વિના કરી શકશે આર્થ-સત્યાગ્રહીએએ આજ પહેલાં અપૂર્વ બલિદાનો આપી પોતાની સવ્યાઈને મિદ્ધ કરી છે અને ન્યારે મુધારા પ્રગમ થયા છે ત્યારે ગાળ્યોને કાંઈ પણ પ્રમરતુ જુનમ કંવાનું બહાનું ન મળી નામ તે માટે સત્યાગ્રહ મોડૂક રાખીને આજની

પરિસ્થિતિને રાત વિશે વિચારે છે આપણે એવી આશા ગણીએ કે દેશબાદ-સત્યાગ્રહની સમિતિએ ગાળ્યો પાસેથી પોતાની તદ્દન નહતી છતાં જીવનના શ્વાસ નેટવી જરૂરી માગણીએ સંતોષી શકશે અને આજના સત્યાગ્રહનો અંત આપશે

આ મુધારાની તરફેણમાં માત્ર એટલું જ મરી સમાજ કે ન્યાય ધોર અપાયું હતું ત્યાં આશા આપતું એ કિંગ્ડમ છેવટે પ્રગમ્ય છે ને પ્રત્યક્ષિત વધાર વાર્ષિક એ કિંગ્ડમનો ઉપરોગ થઈ શકે તો કાંઈક દિવસ એમાંથી પૂરેપૂરો પ્રમશ મળી શકશે.

સાગતના એવધી

પરિત જવાહરલાલ સિંહોતથી પાછા આવી ગયા છે તેઓ ત્યાં શું કરી આવ્યા છે તેની પૂરી વિગતો તો મહાસભાની મર્યાદાની બેઠક મળી ગયા પછી પ્રજા જાણે શકશે. અત્યારે તો એટલું જણાયું છે કે તેઓ પોતાના પ્રયાસમાં જેમ પૂરા સફળ થયા નથી તેમ નિષ્ફળ પણ ગયા નથી અને પત્યા સરખા જ લાગે છે એક મમમા પૂરેપૂરી સફળતા મળી છે અને તે એ કે તેઓએ દિલ્હી-સીએ અને લક્ષ વાસીએ વચ્ચે જે ઝેર ફેલાઈ ગયું હતું તેને અટકાવ્યું છે ને એ બંને પ્રત્યે ને સમૂતિ અને હમશે કોઈના સમગ્રને લઈ એ પ્રજા જ છે તેમનામાં બાપતી જતી વેરની લાગણીને ધણી જ નબળી બનાવી દીધી છે

મિલોનથી પાછા ફર્યા જશે મહાસભા અને મુખ્ય ધર્મ એમણે જે ઉદ્દેશો કાઢ્યા છે તે ઉપરથી લાગે છે કે મહાસભાની મર્યાદાની આ મર્યાદા પ્રજા ઉપર દેશને પૂરેપૂરી સમજ આપશે ને દોરશે

સરહદનો પ્રવાસ

સરહદ પ્રાંતે આપણી છેલ્લી લકતમાં અપૂર્વ જનિદાન આપ્યું હતું અને આજે ત્યાં મહાસભાનું પ્રધાનમંડળ છે છતાં આપણે એ પ્રદેશના રાજકારણ વિશે જાણે આપણું જ જાણતા હોઈએ તેવું લાગે છે એ પ્રદેશમાં દરેક પક્ષ અને કેમતા નેતાઓના પ્રવાસો થાય છે તે પણ જાણે ગહરવાળા લાગે છે આ

વખતના ગાંધીજીના પ્રવાસે એ સહચરને પ્રગટ કર્યું છે. એમ જણાયું છે કે ત્યાંના મહાસભાવાદીઓમાં ભારે ફાટફૂટ પડી છે અને મહાસભા-ધારાસભાપક્ષમાં પણ ભારે મતભેદો છે ત્યાંનું પ્રધાનમંડળ મહાસભાના અન્ય પ્રતિા નેટલું બળવાન અને સુરક્ષિત નથી લાગતું. ગાંધીજીના છેલ્લા પ્રવાસે આ મતભેદો અને ફાટફૂટોને

દૂર કરવામાં સફળતા મેળવી હોય એમ જણાય છે. ખાતસારેજ, જે આ મતભેદોથી યાકીને આધાર ખમ્યા હતા તેમણે ફરી પાછું સુકાન હાથમાં લઈ લીધું છે. આપણે એવી આશા રાખીએ કે ગાંધીજીની હાજરીમાં જે એકતા અને વિશ્વાસની પુનર્રચના થઈ છે તે હવે અખંડ રહેશે.

સાદો ભોળો આઈન્સ્ટાઈન ————— [અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૮૨ થી]

નહિ અને એ બતાવે એક જાણને સ્તરે જાણ હોય એમ લાગે તે બીજાને ન લાગે એ વસ્તુ તદ્દન સંભવિત છે. આઈન્સ્ટાઈનના આ તત્ત્વમાંથી કાળ એ 'સેશન' મધુક (dimension) ઉત્પન્ન થયું. વિશ્વમાંની દરેક ચીજ બીજી બધી ચીજોની દૃષ્ટિએ પોતપોતાની લંબાઈ પહોળાઈ અને ગાંઠમાં ફરતી હોવા છતાં એ બધી ચીજોને એ ત્રણ મહત્ત્વો ઉપરાંત પોતાનું સ્વતંત્ર કાલ-મહત્ત્વ પણ છે.

જ્યારે હિતલરના હાથમાં રાજકારણ આવ્યું ત્યારે આઈન્સ્ટાઈનને જર્મની છોડવું પડ્યું. ત્રાતી લોકોએ પોતાનું પોત બરાબર પ્રકાશીને જગતના આ મહાનર્માં મહાન વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીને પાણીનું આપ્યું—કારણ એ ભૂલ હતો. એકેડેમી ઓફ સાયન્સમાંથી એને જરતરફ કર્યો, એની માલમિલકત અને એની હોકકી પકાવી લીધી. એની બેંકમાંની બધી મૂઠી જપ્ત કરી, અને જાણે આદમું બસ ન હોય એમ. “સરો સંતાડેલાં છે કે કેમ તે જાણે” એના ધરતી ખૂણખાંચરે પ્રકાશી લીધી!!! આખરે અમેરિકાએ એને વધાવી લીધી. અને કપું રાષ્ટ્ર એને ન વધાવી લે ?

એક સ્ત્રીએ એકવાર આઈન્સ્ટાઈનને પૂછ્યું: “તમને પોતાને સોએ સો ટકા ખાતરી છે કે તમારા સિદ્ધાંતો સાચા છે ?”

“હું માનું છું કે એ સાચા છે.” આઈન્સ્ટાઈને કહ્યું. “પણ એ વાત નહીં તો ધરતી સન ૧૯૮૧માં થશે; ને ત્યારે તો હું મરી ગયો હોઈશ.”

“ત્યારે તું યશે ?” સ્ત્રીએ ફરી પૂછ્યું.

“એ હું સાચો હોઈશ તો જર્મન સોફા કહેશે કે હું જર્મન હતો, અને ફ્રેંચ લોકો જર્મનીને મહત્ત્વ ન આપવા માટે કહેશે કે હું ભૂલ હતો. એ હું ખોટો ફરીશ તો જર્મન લોકો કહેશે કે હું ભૂલ હતો, ને ફ્રેંચ કહેશે કે હું જર્મન હતો.”

આજે પ્રિન્સ્ટન યુનિવર્સિટીમાં આઈન્સ્ટાઈનને નવું ઘર માંડ્યું છે. કદી નહોતી કરી એટલી મહેનત અને અભ્યાસ એ આ ઉમરે પણ કરે છે. પણ એની સાદાઈ, સહૃદયતા અને ભાવનાપ્રધાનતા તો એવાં ને એવાં જ રહ્યાં છે. આઈન્સ્ટાઈનને પ્રત્યક્ષ મળનાં પહેલાં તમને એમ થાય કે તમે એક મહાન પુરુષની નેટે વાર્તાલાપ કરવાનો અનુભવ મેળવવાના છો, પણ પ્રત્યક્ષ મળ્યા પછી જ ખબર પડે કે તમારો અનુભવ તો એથી કંપાસે વધુ ઉચ્ચ કાંટિનો હતો—કારણકે એ અનુભવ હોય છે એક સહૃદય અને સારા માણસને મળ્યાનો. *

* અમેરિકન નિયતકાલિક “નેશન”માંના એક લેખનો હકે સાર.

કોઈકે જ નવનકથાએ પાત્ર વર્તમા હાલગતો આક્રોશ લાગ્યો છે અને આ પુતકનું સ્વાગત કરીએ છીએ

જગતનો આવતી કાલનો પુરુષ અનુભવનર્થક પ્રાપ્તિ પ્રાંત સાહિત્ય પ્રકાશન સમિતિ સ્થાન નવજીવન કાર્યાલય અમદાવાદ મુલ્ય બાર આના

આ પુતકનો પ્રમુખ માટે સૌથી પહેલું અભિનંદન થી જેન સાહિત્ય પ્રમુખનસમિતિને આપવું જોઈએ, કારણ કે જે પ્રમુખનસમિતિની આગળ એક સપ્રદાયનું નામ હોય તે જગતના તમામ પાત્ર તત્વજ્ઞાનનો પ્રકાશ કરીને એવું લાગે જ અને છે આ પ્રકાશનસમિતિએ એ પ્રકાશની સક્રિયતા પ્રથમથી જ છોડી છે તે ખરેખર તોષપાત્ર છે

હિંદના મહાન તત્વજ્ઞ સર્વવિદ્યારામકૃષ્ણનનુ 'The World's unborn soul' નામના આખ્યાનનો આ સુદર અને ગંભીર અનુવાદ છે પુસ્તકને અંતે 'સર્વવિદ્યારામકૃષ્ણનનુ પસિત' એ નામે સર રાધા કૃષ્ણનની જીવનકથા આપી છે અને એ પછી વિવિધ દિપ્તિઓ આપવામાં આવી છે પુતકનો મુખ્યવર્તી પ્રશ્ન એ છે કે આજે વિજ્ઞાનની સહાયે આપુ જગત બહુ નજીક આવી ગયેલું દેખાય છે પરંતુ ખરેખર એમ છે ખરું ? માનવજાત એકમેકની નજીક આ પુતક દુરોપીય પ્રતિષ્ઠાસની ભૂમિમાં ઉપર આ એકતાની ચચાનો એમણે આરંભ કર્યો છે અને જુદા જુદા તત્વજ્ઞાનનું દર્શન કરાવતા ભારતીય તત્વજ્ઞાન પાસે આપણને લઈ આવી છે તે તે પછી વર્તમાન આધ્યાધુનિક વચ્ચે જે આશાકિરણો ઝળમી રહ્યા છે તેનું દર્શન આપે છે

આ પુસ્તક મુજબતામાં આપવું જ જોઈતું હતું કથાઓમાંના લેખક શ્રી દર્શક પ્રકાશક વેલો એન્ડ કં પબ્લિશર્સ લિ. મુંબઈ ૨ મુલ્ય દેડ રૂપિયા દૂકા વાર્તાના સ્વરૂપની ૨૧૮ પાનાની આ કથા ધારાતી રાષ્ટ્ર-હિંદના વિવિધ અનુભવોવાળી લાખી કથા-નવનકથાના એક ખડક છે વાર્તામાં જે પિતાનું પાત્ર છે તે ઘણું નામય છે કથામાં જે અવાન્તર કથા આવે છે તે કાવ્યમય

છે ધણુ એ નવનકથાના મૂળ પ્રવાહને રૂપે છે તે ઉપરાંત, આખી વાર્તામાં જે આડબગી ભાષા વપરાયેલી છે તે કોઈ ચિંતનપ્રધાન કથાને જ અનુરૂપ છે બ્યારે આમાં તો વાર્તા છે એક ગરીબ પિતાના સાદા જીવનની એમણે અહીં જે ભાષા હાસ્યાપહ જ લાગે છે સામાન્ય લોકની ગંદકેરસામાં મોલુ કે 'ધરિત્રીના દીર જેવું જીવન લખવું' અથવા એક સામાન્ય છોકરાને કેઈ પાત્રોનું કંપનાદર્શન કરાવી દેવું કે જે 'કોણ છો' ના જવાબમાં કહે 'પ્રાણ' અને 'મા જાઓ છો' ના જવાબમાં કહે 'બા' જીવન રહે ક ત્યા' એ ભદ્ર બા જેવું ધર્મ જાણ છે ત્યા જવાળ આપવાનો છે ત્યા સરકુનમાં લાખુ ભાવણ અપય એ કેવું લાગે! અશ્વિન વાક્યો વચ્ચે આવે તેની નોંધણીની ભદ્ર જુનો તરફ નીચ અવનોમનપ્રદાએ આગળી ચોંટી જ છે એ કંતા વધારે જુનો મુજબતાની છે

હિંસાને કેઈ માનવ નથી, એમ કહો કે એજે અહિંસાને એટલી ઓઝી સાધી છે—Man does not march from error to truth but from truth to greater truth' 'માનવીમાં હિંસા તો છે ધણુ તે રક્તિ નથી-અદાન છે' (પ્રમત્સવ) માતાને જે જન્મેન માણસ પ્રેમને ન ઝાળમે એ મનાય નહિ' આવા આવા સંતોને સહેલી રીતે કહી બતાવનાર લેખક પાસેથી આપને ઘણી આશા મળી શકીએ

રજાની ગાય રેખક અને પ્રકાશક શરદ કાર્યાલય : અમદાવાદ પ્રિંટ આડ આના

મિશ્ર-મિશ્રીઓને જાળવવા ચેતન છે નારિશાઓના આ સમય છે તેમાં જે રચિનાઓની નારિશાઓના અનુવાદ છે અને એકનું વસ્તુ 'Las maseterables' જે નવનકથામાંથી લીધું છે રચિનાઓની નારિશાઓ સરસ છે હાસ્યપ્રધાન છે લેખકની મૌલિક નારિશાઓમાંથી 'મામાને ઘેર રમકડાં ને, 'કવિનું મૂલ્ય' સારી છે ધણુ મિશ્રીશ માટે અનુષ્ટ છે 'જયવંતુ જનુ' અને 'રૂપાની ગાય' જાળવના રમ પડે તેથી નથી જણાતી.

અંગલિ ગ્રંથમાળા

પાંચમું વર્ષ

પહેલું પુસ્તક

બંધન અને મુક્તિ

લેખક દર્શક

બીજું પુસ્તક

ત્રીજું પુસ્તક

જ
ગ
તા
રે
ને

જ
ગ
તા
રે
ને

[પૂર્વ]
પ્રગટ થઈ ચુક્યું છે

[હત્ત]
ચોટરેલ્લરમાં પ્રગટ થશે

શ્રી. ચોપાનની આ સર્વોત્તમ દૃષ્ટિ છે. આ નવજાયામાં એક પતિતાત્માનું દર્દી બંદેલું છે. નવલકથાના પ્રવાહ અત્યંત વેગવાન હોવા છતાં એમાં કારુણ્ય અને ગંભીરતાની છાયા રહેલી છે આ નવલ ગુજરાતને નવીન લાગશે

ચોથું પુસ્તક

જ ગ ત નો તા ત

રામનાથાણ નાગવંસ પાકે
ફેબ્રુઆરીમાં પ્રગટ થશે.

અંગલિ ગ્રંથમાળા : પો. ગો. નં. ૭૩ : અમદાવાદ

નવી દુનિયા

સંચાલકો

ભોળીલાલ ગાંધી

ચેરમેન પારેખ

વાર્ષિક ૧૨૦૦ પાનાં

વાર્ષિક ૫ પુસ્તકો

[પાનાં પૂલના]

વાર્ષિક ૬ રૂા લનાન્ન

પરેખ ૮ ગિલ્ડિન

[પોસ્ટેજ મહિન]

છૂટક રૂપિયા ૭૦ નાં પુસ્તકો વાર્ષિક આદક થવાથી રૂપિયા ૪૦૦. દપાલખર્ચ માત્ર

૦ ત્રીજું વર્ષ પૂરું થયું છે ૦ ચોથું વર્ષ શરૂ થાય છે

૧ રાણીદી [પાનવાલગી] ચ દ્રબાધ લટ રૂા ૧-૪-૦

૨ મુલાપચ દ્ર [છરત] [આ પુસ્તક ખવામ રૂા ગયું હોય તેને બદલે ગયું રૂા તા ૧, માનવ વિજ્ઞાનનો દુષ્ટિકોણ અથવા રામાજવાદ ગાં માટે ? મળશે]

૩ અમ્મા [નવવક્યા] ભોળીલાલ ગાંધી [ગિલ્ડિન ગોર્કીની MOTHER ઉપરથી આપણા દેશની આગ્રાહવાને અનુકૂળ કપાતનિ નવવક્યા]

૪ અમે પિતૃગના પખી [નવવક્યા] નીરુ દેસાઈ [જેનજીવન કેવું દુર છે ? દુનિયા આખી જ જેલ જેવી નથી ? - નો આજેજીના ચિંતાર આપની નવવક્યા]

૫ વાહી [કાલિદાસ નવવક્યા] ચ દ્રબાધ લટ

તરતર આદક થાય

ભીખો ચોટ્ટો

[નવવક્યા]

તે રતનવાય સાની

૫ ૩૨૦ ગિ રૂા ૩

શુભળની અની મમપાની ૧૫

સિંહ રેલીમા લખાચી આ નવવક્યા

તે કપ વતારી ગિલ્ડિન ૧૫ ૩૨ છે

અથ ૧ ન દિ વધા નાદે ૧ નવોનદે

રૂપાની ગાય

[કિશોર નાટિકાઓ]

તે અમગવાય સાની

માયાતુ દામ નાટિકાના લેખકની બજાવવા સાથક પંચ વિશિષ્ટ નાટિકાઓનો સંગ્રહ

શરદ કાર્યાલયનાં પુસ્તકો ' નવી દુનિયા ' ના આદક થવાથી પોણી કિ મને મળશે

- હવે પછી -

૧ ચિગ્વિદાય [' ઉપવાગી ' ભોળીલાલ ગાંધીના કાવ્યોનો સંગ્રહ થી હમાશ કરેલો થી ના આચુખ રાનિત]

૨ મીતાકળી : આજુલાલ મોનોની જાનવાલગીનો સંગ્રહ

શરદ કાર્યાલય

સંચાલકો

રમણલાલ મોની

ભોળીલાલ ગાંધી

ભોળીલાલ ગાંધી • શ્રીનિવાસ • ભટ • અમદાવાદ

વર્ષ ૯૫ ઓગસ્ટ-સેપ્ટેમ્બર અંક ૬

સંપાદક

મોહનલાલ મહેતા • ઈશ્વરલાલ દવે
કાન્તિલાલ-શાહ • હરજીવન સોમૈયા

સાહિત્ય અને સમાજ

સાહિત્ય એ સમાજનું માત્ર પ્રતિબિંબ નથી. તે પ્રતિબિંબ
તો છે જ, છતાં તેનામાં પ્રેરકબલ રહેલું છે તે સમાજના માનસને
બહે છે, એટલે એની સર્જકશક્તિનો સ્વીકાર કર્યા વગર આવે
એમ નથી. પ્રજાજીવનના વિવિધ પાસાં અને પહેલ : સાહિત્ય પણ
એક મહત્વનો પહેલ છે, પ્રજાજીવનનું મહત્વનું અંગ છે અને
એટલે શક્તિનો આવિરકાર કરવાનું એક સાધન. આમ સાહિત્ય એ
સર્જકશક્તિ છે-સામાજિક બલ છે.

શ્રી. રમણલાલ વ. દેસાઈ

સંચાલક ભારતી સાહિત્ય સંઘ પો. બો. ૭૩ અમદાવાદ

લાઇન, હાર્ટીન તથા વધારે કવરના હાઇકલાસ
પ્લોક ડીઝાઇન તથા સિને-સ્લાઇડ

બનાવનાર

ભારતી સાહિત્ય સંઘનાં પ્રકાશનોના દરેક પ્લોક અમે બનાવીએ છીએ

૨ ન ૩૧૬૭૫ ન વું ઠે કા છું નોં ધી લે શો છ ૨ એક્સ 'સામ'

૨
૬
વા
ત
શો
જ
મ
વા
ની

૩
૭
૫
૬
શો
૭
જ
છી
૬

ઠે ૧૭૭/૧૭૭ હોર્નબી રોડ, જોડીબદર ટ્રાઇકોર્પોરેશન પાસે,

ભારતિયા હાઇસ્કૂલની બાજુમાં

કોટ • મુબઈ

સળેખમ ?

(Registered)

સળેખમ ? ?

સળેખમ માટે દવા દીધવાને બદલે નાક પર થાંકું કે
“અમૃતાંજન” મસજો. તે તુરંત પાકેલ આપે છે.

અ મૃ તાં જ ન

ખીઠકારક સળેખમ મટાડે છે.

:: દ રા જ નો મુલ મ ::

સર્વે ભવની દગલ અને ખુન્નવીને માટે જરોઆયાત અને નિષ્કલ્પ ન
વધ એવો ઇલાજ. ત્રણ વાર લગાડવાથી સર્વતર નાખૂં થાય છે.

સોલ જોન્ટોઝ મિથ અને અશુભિસ્તાન માટે

મહામદગલી મુલ્યાં મુસાજી મારવી

મેગિટ રોડ : કસબી

મુંબઈ : અમૃતાંજન લિમિટેડ : મદ્રાસ

સાહિત્ય અને સંસ્કારનું પાલિક

∴ પવિત્રવહારનું સરનામું ∴

પાલકોર નામ : પો. બો. નં. ૭૩

અ મ ય વા દ

અમૃ

લવાજમ રૂપિયા પચીસ.

આ વર્ષે અમે એક નવીન યોજના નક્કી કરી છે. અમારા કેટલાયે આદરકો એક બે નહિ, પણ ત્રણ ચાર પ્રવૃત્તિઓનું લવાજમ ભરતા હોય છે, અને કેટલાક તો આ સંઘ તરફથી પ્રગટ થતું ફરકે સાહિત્ય વસાવવા હુમ્મ છે. આ સૌને માટે અમે નક્કી કર્યું છે કે નીચેની સાત પ્રવૃત્તિઓનું લવાજમ એક સાથે જ લઈ લેવું, અને તેમાં એમને સારી પેઠે વળતર આપવું.

એ જાણવું જરૂરી છે કે મૂળમાં અમારી પ્રવૃત્તિઓનાં લવાજમો જ છૂટક કિંમત કરતાં થયાં થયાં ઓછાં હોય છે, એ ઓછાંમાંથી પણ અમે આ વળતર આપીએ છીએ.

સાત પ્રવૃત્તિ

અંજલિ ગ્રંથમાળા : પાકાં પૂઠાંની ચાર મૌલિક નવલકથાઓ
મૂળ લવાજમ રૂ. ચાર.

આરોગ્ય ગ્રંથાવલિ : આરોગ્યવિષયક આઠ લેખ—પુસ્તકો
મૂળ લવાજમ રૂ. ત્રણ.

ભૂમિ (પાદિક) : સાહિત્ય અને સંસ્કારનું ભરપૂર વાચન
મૂળ લવાજમ રૂ. પાંચ. (લેટપુસ્તક સાથે)

નવરશ્મિના (માસિક) : નિત્યજીવનના પ્રશ્નો ચર્ચાનું વાચન
મૂળ લવાજમ રૂ. અઢી. (લેટપુસ્તક સાથે)

વિશ્વસાહિત્યમાળા : જગતસાહિત્યની ચાર ઉત્તમ નવલકથાઓ.
સારી કિંમત રૂ. છ

ચિંતન ગ્રંથાવલિ : લક્ષ, રાજકારણ, સાહિત્ય અને ઇતિહાસના
ચાર ગ્રંથો. સારી કિંમત રૂ. છ

અરુણ પુસ્તકમાળા : બાળ-કિશોરોને રસ આપતી બારથી સોળ
પુસ્તિકાઓ સારી. કિંમત રૂ. ત્રણ

આ રીતે એક કુટુંબમાં બાળકો, કિશોરો, જુવાનો, મૌરો, સ્ત્રીઓ વગેરે સૌને આખું વર્ષ ભરપૂર વાચન આપતાં લગભગ છત્રીસ પુસ્તકો અને દર મહિને ત્રણ દળદળ અંગ્રી-વાર્ષિક રૂ. પચીસમાં મળશે. એનું મૂળ લવાજમ લગભગ ત્રીસ રૂપિયા થાય છે. અને બચત કિંમત લગભગ ત્રાસીસ રૂપિયા થાય છે.

ભારતી સાહિત્ય સંઘ : પો. જો. નં ૭૩ : અમદાવાદ

ଭାର୍ଯ୍ୟ

[પાશ્વિક]

ॐ श्री गुरुवा नमः

બે દ પુ સ્ત ક આ ઘે

देवमां प्रहरेषमां पदेष्टमां

4-0-0 4-2-0 4-2-0

ભૂમિ કાર્યાલય - અમદાવાદ

શ્રી. 'ધૂમકેતુ'ની નવલકથાઓ

ਪ੍ਰਗਟ ਥੀਏ ਤੇ

२५ वि द

[୪୧୫ ପୃଷ୍ଠାରେ ଶୁଭେଶ୍ଵରୀଙ୍କ ଲେଖନୀ]

હિરની જેડ : મનોહર વ્યાખાણી]

卐

પ રા જ ય

[૪૦૦ પૃષ્ઠની એવી જ બીજી]

नमः शिवाय. पाठ्य पुस्तक. द्वितीय खण्ड]

દહેકુના અત્રી રચિયા

ગુજરાત અન્વેષણ કાર્યાલય-અમદાવાદ

ભારત વસ્તુ ભંડાર

એક બાળુ અમદાવાદથી ખંભાત, બીજી બાળુ
દાહોદ, ત્રીજી બાળુ ખેડલવા, ચોથી બાળુ આણ, પાંચમી બાળુ
અમરેલી અને છઠ્ઠી બાળુ ધોલકા સુધીના સામાન્ય ગ્રાહકોએ
તથા હુમ્મોદરોએ નીચે લખેલી કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ માટે આ સંકાર સાથે વ્યવહાર
કરવો. તેઓ આ નામો પૂરતા બા. સ્વા. સંઘના
સેક્રેટરી એલ. વી. ડી.

અંજલિ અંધમાળા

આરોગ્ય પ્રધાનશ્રી

नवरत्ना (भाषित)

ભર્મિ (પાસિક)

आविर्भाव (प्राप्ति)

विश्वसाहित्यभाषा

अथ पुस्तकभाषा।

चिंतन अध्यापति

नृतन श्रंघाववि

शिव सङ्कल्पात्मक

દેવશિક્ષણ યયમાળા

नवसंज्ञन ग्रंथावलि।

ભારત વસ્તુ ભંડાર

રમદાનું મારફેદ : અમદાવાદ

અમારાં પ્રકાશનો

નામ	મૂળ કિંમત	નામ	મૂળ કિંમત
અંગ્રહિ અંથમાળા		વાંચું ચાલો ને વાંચું છવો	
સંજીવની	૨-૦-૦	ચિંતન અંથાવલિ	૦-૬-૦
પચાસ વર્ષ પાછી-	૧-૪-૦	શુભામીની શૃંગારા	૨-૮-૦
પ્રાયશ્ચિત્ત લા. ૧	૨-૦-૦	વિદ્યસાહિત્યમાળા	
„ લા. ૨	૨-૦-૦	પતન અને પ્રાયશ્ચિત્ત	૨-૮-૦
એ પત્ની કેની ?	૨-૦-૦	અરુણ પુસ્તકમાળા	
અંતરની વ્યથા	૧-૪-૦	શંકરાચાર્ય	૦-૨-૬
આવતી કાલ	૨-૮-૦	રંગ રંગ વાદળિયાં	૦-૨-૦
અખંડ જ્યોત	૧-૮-૦	નાનાં છોકરાં	૦-૧-૬
મંગલમૂર્તિ	૨-૦-૦	નૂતન અંથાવલિ	
મહાન સુસાક્ષરો	૧-૮-૦	લગ્ન-એક સમસ્યા	૧-૪-૦
દોન કુવ	૨-૦-૦	ઝાંઝવાનાં જળ	૧-૪-૦
ધરતી	૧-૮-૦	સાહિત્યસમીક્ષા	૨-૮-૦
પાંથન અને મુક્તિ	૨-૦-૦	ધરણ્ણી	૧-૮-૦
જગતા મેળે (પૂર્વાર્ધ)	૨-૦-૦	પશ્ચિમની કલાકૃતિઓ	૧-૪-૦
આરોગ્ય અંથાવલિ		પ્રપદાની	૧-૪-૦
હઠો, હવાઓ અને હાકારો	૧-૪-૦	વેરાનગાં	૧-૦-૦
અપચાના સહેલા ઉપાયો	૦-૪-૦	દરિયાના મામલા	૦-૨-૦
શરદી અને સળખમ	૦-૬-૦	સત્તાવન	૧-૪-૦
વજન શી રીતે વધારશું ?	૦-૪-૦	વિશ્વદર્શન	૩-૮-૦
કળજિયાત	૦-૪-૦	વિશટ જાગે છે ત્યારે-	૧-૮-૦
આંખોનું આરોગ્ય	૦-૪-૦	આલોચિત	૧-૮-૦
નિસર્ગોપચાર:		વેશાનિક જગત	૧-૪-૦
વિચાર અને વ્યવહાર લા. ૧	૧-૦-૦	પ્રદક્ષિણા	૧-૮-૦
આદર્શ ગોરાક કાને કહેવો ?	૦-૪-૦	મુસ્તફા કમાલ	૧-૮-૦
નિસર્ગોપચાર અને જલોપચાર લા. ૧	૦-૪-૦	લોકશિક્ષણ અંથમાળા	
પહેલું સુખ	૦-૪-૦	રાજકોટ-સત્યાગ્રહ	૦-૮-૦
ગોરાકની પસંદગી	૦-૪-૦	નરસર્જન પ્રંચાવલો	
કસરત, મહેનત અને રમત	૦-૪-૦	સત્રંગવો	૨-૦-૦
નિસર્ગોપચાર અને જલોપચાર લા. ૨	૦-૮-૦	લોભ	૨-૦-૦
કહેમના રોગો	૦-૫-૦	પ્રવચિત મા. ૧	૨-૦-૦
વૅલિસનેશન કે સેનિટેશન ?	૦-૬-૦	„ મા. ૨	૨-૦-૦
☆ મુખ્ય અને ગુજરાતમાં મૂળ કિંમતમાંથી પચીસ ટકા કાપી આપવામાં આવશે			
☆ બૃહદ્ગુજરાતમાં અમારા એજન્ટોને પ્રતિનિધિઓ ૧૨૫ ટકા કાપી આપશે.			
☆ ટપાલથી મંગાવનારે પણ સાકાળ્યાર ટકા કાપીને પૈસા મોકલવા			
જારતી સાહિત્ય સંઘ : પાનકોર નાકા : ૧૦ જો ૭૩ : ૧ અમદાવાદ			

અમિ

દર પદ્ય દિવસે વાર્તાઓ, લેખો, કાવ્યો, સાહિત્યવિવેચનો અને જીવનચરિત્રો ગ્રૂપ કરતુ આ પાશ્વિક જોડામાં એકાદુ ૪૮ પાનાનું વાચન આપે છે બહુ જ મર્યાદાપૂર્વકની ભરોડખમર લે તેને દર વર્ગને સુદૃઢ એન્ટિક વાનગમાં છપાવેલું લગભગ અઢીમેા પાનાનું ભેટ-પુસ્તક આપે છે વાર્ષિક લવાજમ. ભેટપુસ્તક સથે દેશમાં રૂ. ૫-૦-૦, બહારમાં રૂ. ૫-૮-૦, પઞ્ચરામાં રૂ. ૬-૮-૦, (ઈશ દસ)

અનુક્રમ

આ અહે

‘કલાગતની નિશ્ચિતા’	શ્રી ‘ધૂમકેતુ’	૪૩૫
સન્યતી વિમૂત્તિઓ	શ્રી સાકાસાહેબ કાલેલકર	૪૩૭
સર્વ રાગનું મૂળ	શ્રી અમૃતક દર્પ	૪૩૯
સાગર, શાને રા?	શ્રી દેવજી રા મોદા	૪૪૦
મૃતદેહનું દર્શન	શ્રી આનાતોલ ફાઝ	૪૪૧
આપણી સચમાળાઓ	શ્રી હોદાલાલ માનભિગ હામરા	૪૪૮
દિદયા ચલ્લનો ઉલોમ	શ્રી કુંગરશી ધમશી સ પટ	૪૫૩
હીરિયો [રેખામિત્ર]	શ્રી ‘આદીપતિ’	૪૫૮
ટૂંકી વાર્તામાં રસાસ્વાદ	શ્રી જ્યેષ્ઠાગમ ઉપાધ્યાય	૪૬૩
આણુ ક્ષમતા	શ્રી કાશ્યાપાસ દ. ભાની	૪૬૬
અધારી રાતના તાગ	શ્રી સદુવાય એમ પટેલ	૪૬૬
અવવેકન		૪૫૨
આપણી ત્વરાજવાચ	શ્રી મોહનલાલ	૪૭૬

આવના અકે

૧ બાળકનું સાહિત્ય	શ્રી ધૂમકેતુ
૨ શુદ્ધ શિક્ષણ	શ્રી કાકાસાહેબ કાવેનાર
૩ મારી પત્નીનો વિકાસ (વાર્તા)	શ્રી મોધાન
૪ સદય-ગ્ગ (નાટિકા)	શ્રી દરજીન મોમલા
૫ ચીડિયાખાનું (વાર્તા)	શ્રી ગમણીક મેલાણી
૬ રોમનું મૂળ અને તેનો ઉપાય	શ્રી નગસિદ્ધધાર્ડ પટેલ
૭ આપણો કાપડનો ઉલોમ	શ્રી કુચગની ધ સંપટ
૮ આતમગાંધીય અધિવનો	શ્રી જમ્જરાય વિદ્યામ
૯ આપણી ત્વરાજવાચ	શ્રી. મોહનલાલ

૧૫ ઓગસ્ટ

૧૯૩૯

૧૦ અવવેકનો

મુદ્રક અને પ્રકાશક લક્ષ્મીદાસ પુસ્તકાલય સ્વામી હર્ષીનાથ પો. જો. નં. ૭૩ અમદાવાદ
મુદ્રણસ્થાન : નવપ્રકાશ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ લીમિટેડ મોવેટી રોડીઝ પાને અમદાવાદ

ભારતી સાહિત્ય સંઘ

સમાચાર અને સૂચનાઓ

૧ 'ભર્મિ' માસિને ગયા અઠ્યા પાસિક મવામા આ યુ છે લવાગમમા કરો જ વધારો નથી કરો છતાં દરરો અઠીસો પાનાનુ સુગ્ર મગમા છપાયેલુ બેટપુસ્તક આપવાનુ પલુ ૧૩૦ યુ છે આ વર્ગનુ બેટપુસ્તક જગવિખ્યાત લેખક આનાતોય કાન્તી નવનકયા 'અહુકાર' કે તેની પ્રતાપના પ્રસિદ્ધ વિવેચક શ્રી ગમનાગણ વિશ્વતાથ પાઠક લખવાના છે

દરે 'ભર્મિ'ના પાસિક અક દર પટેલી અને પંદમી તારીખે પ્રગટ થશે બેટપુસ્તક બોમ્બેબગમા બહાર પડશે

૨ 'વિશ્વસાહિત્યમાળા'નુ પટેલુ પુસ્તક 'પતન અને પ્રાપ્તિ' પ્રગટ થઈ ગયુ છે ખીલુ પુસ્તક 'અહકાર' ને 'ભર્મિ'ની બેટ તરીકે પલુ અપાશે તે બોમ્બેબગમા પ્રગટ થશે

૩ ને કેઈ 'ભર્મિ' અને 'વિશ્વસાહિત્યમાળા' એ બનેના આહુક હુશે કે 'ભારતી સભ્ય' હુશે તેને એ 'અહકાર'ની બે નકવ નહિ બેઈતી હોય તો અમાસાં આજમુધીમાં પ્રગટ થયેલાં પુસ્તકોમાંથી જેની મૂળ કિંમત ૩૦ રૂવા કે દોઢ હોય તે, 'અહકાર'ની ખીલુ નક્સતને બદલે પસદ કરી ગકરો પરુ પોતાની એવી હજી એમલે સજીબગની આખર પહેલાં જણાવવી પડશે. ત્યાં મુધીમાં નહિ જણાવનારને 'અહકાર' જ મોકલવામાં આવશે

૪ 'ભર્મિ' પાસિક થવાથી એના પ્રકાશનની તારીખ પટેલી અને પંદમી રાખવામા આવી છે, બ્યારે 'નવરચના'ના પ્રકાશનની તારીખ દરે દસમી મહેશે દરે 'નવરચના' આવતી દસમી તારીખે પ્રગટ થશે

૫ સજીબર માસની આખર મુધીમા નીચેના પુસ્તકો પ્રગટ થઈ જશે એવી ધારણા છે

- ૧ અહકાર (વિશ્વસાહિત્યમાળા)
- ૨ સત્સંગિક સાધના (ચિત્રન ગ્રંથાવલિ)
૩. પ્રવાસપત્રો (અરેલુ પુસ્તકમાળા)
૪. આપણા ભાડુઓ ()
- ૫ હજીવે મને સાબરે છે ()

૬ 'આરોગ્ય ગ્રંથાવલિ'ની પહેલી ચાર પુસ્તિકાઓ બહુ નાની નીકળી છે તેથી સલા આહોકો નિરાસ થયા છે એ સૌએ જાણુ બેઈએ કે આ વર્ગની ત્રીજી પુસ્તિકામા અને લખ્યુ છે કે પાચમુ પુસ્તક ૨૫૦ પાનાનુ દીઠાર થશે

૭ આ અકના પાછળના પૂર્ણ ઉપગની 'ઉમાર ન માગજે' અને 'મુગઈના આહોકોને' એ બે જાહેરાતો ખ્યાનપૂર્વક વાચી જવા વિનંતિ છે

૮ મુગઈશાખાની અચવરથાને દીધે અને છે-વા ચાર માસથી મુગઈના આહોકોના લવાગમો વી પી થી વચન કરતા હતા દરે ત્યાનુ કામ સુચવરિયત થઈ ગયુ છે એલે મુગઈના આહોકોને વી પી થશે નહિ અમાસ પ્રતિનિધિ રૂનદ આવીને લવાગમ લઈ જશે

અમદાવાદ

૧૧-૮-૩૬

મુખ્ય સચાલક
ભારતી સાહિત્ય સંઘ

કલા

વર્ષ નવમું]

૧૫ ઓગસ્ટ : ૧૯૩૬

[અંક છઠો]

‘ કલાકારની નિષ્ક્રિયતા ’

સાહિત્યકાર, કલાકાર કે હરકોઈ માનસી ક્રિયાના ઉપાસક ઉપર અત્યારે એ કોઈ મોટામાં મોટો દોષ આરોપાતો હોય તો તે તેની નિષ્ક્રિયતા વિષેનો છે. ક્રિયામાત્ર ઉપકારક છે માટે તેણે ક્રિયા કરવી એમ કોઈ કહેવા માગતું નથી; પણ તે પોતે જે વસ્તુને અંદર જુએ છે તેને બહાર મૂર્ત કરવાની ક્રિયામાં પોતાનો ક્ષણે લૌકિક દષ્ટિએ આપી શકતો નથી અને એટલા માટે એનું આત્મદર્શન એ મિથ્યા સ્વપ્ન જ રહે છે.

આ આરોપ સામે એક પણ કલાકારની તટસ્થવૃત્તિનો ઉત્તેજ કરે છે. અને તેથી કલાકારનાં આત્મદર્શન અને ક્રિયા-અસહકાર વચ્ચે એમને વિરોધાભાસ લાગતો નથી. બીજો પણ આ તટસ્થવૃત્તિને જ નળજાઈ માને છે ને કલાકારનું સ્વપ્ન મિથ્યા, બ્રામક ને મોહક ગણે છે.

જુદાં જુદાં દષ્ટિબિંદુઓ રજૂ કરતી આ વૃત્તિગાંથી જ કેટલેક અંશે લાવના-વાદ ને વાસ્તવવાદનો જન્મ પણ થયો છે.

આ સઘળી વિવેચનાનો જન્મ એટલા માટે થયો છે કે ખરેખરા અર્થમાં મહાન એવો કોઈ કલાકાર અત્યારે જન્મતો નથી-આ જગ્યાએ ‘ કલા ’ શબ્દ-સઘળી માનસી ક્રિયા પરત્વે વાપરેલો છે-એટલે એવી એક મહાન શૂન્યતાને લીધે અનેક પ્રકારની તોફાની વૃત્તિઓનું ઘર્ષણ દગાના ફેર ઉપર ધર્ષ થકે છે. ખરેખરા અર્થમાં મહાન કલાકાર, એક રીતે કહો તો, યુગપરિવર્તનની ઘડી ઉપર જ દેખા દે છે ને એવા સત્ત્વસર્જન માટે કુદરત પણ, એનો સમય, આબ્યા વિના વંધ્યત્વ અનુભવે છે. આ વસ્તુ કોઈને અર્થસાનિક લાગવાનો સંભવ છે અરે, પણ અત્યારનું વિજ્ઞાન આંકડાની સાબિતી સ્વીકારે છે એ જોતાં, હિંદુસ્તાન પૂરતી વાત કરીએ

તો તુલસીદાસ પછી કોઈ મહાન કલાકાર જન્મ્યો નથી, અને એમ ન વળામા કાર્મક ઠારણ હોયુ ભેઈએ મહાન કલાકાર એ છે કે જે, પેતાની માનસી ક્રિયા પરત્વે એટલા વિશાળ, ચિરસ્થાયી અને મહાન અનુભવોના આગરમાથી પમાગ થાય છે કે એના એ આતરદર્શનને એણે આપેયુ સ્વરૂપ અનેક ક્રિયાઓના મહાસ્થાન જેવુ બની રહે છે એની એ માનસી ક્રિયા એટલી તત્ત્વપર્ણ, ચિરસ્થાયી, સત્ત્વશાળી અને વિશાળ હોય છે કે માનવના હૃદયમા રહેલી સુખ ક્રિયાત્મક શક્તિને એ ગ્રેરે છે, એટલુ જ નહિ, ત્રૈયા પછી પણ માનવ, વાગવાર પોતાની સુશકેતીઓના તોડ એમા લુએ છે આવી માનસી ક્રિયાનો જે સ્વામી હોય તે કલાકાર કહેવાય-અને એમા કલાકારની અત્યારે ખામી છે એટલેજ હરેકોઈ માણસ કહી શક છે કે મિથ્યા સ્વપ્નની ભૂમિ એ કલા ન દોઈ શકે

કલા માટે જે માનસસાધના કરવી પડે છે તે એના જન્મ માટે જે તપ, ઉપાસના ને આરાધના કરવી પડે છે તે અત્યારના જમાનાને અપરિચિત છે

દ્વાય આ પાગિભાષિક શબ્દો પણ એને અપરિચિત હોવા છે, અને જેમ પારિભાષિક શબ્દોના પરિચય વિના કોઈ સૂત્રનો મર્મ પકડી શકાતો નથી તેમ અત્યારે જ્ઞાનો મર્મ પણ ગ્રહી શકાતો નથી, અને જે વસ્તુ વિષે માણસને જ્ઞાન હોતુ નથી, તેવી અપરિચિત વસ્તુને જેમ એ ફેટી દેવાની સહજવૃત્તિ ધરાવે છે, તમ કલા વિષે એને પરિચય નહિ હોવાથી એને પણ એ ફેટી દેવા માગે છે એ કહે છે-આ કલા નહિ, આ મ્યન્મ નહિ, આ કલ્પના નહિ, આ સૌન્દર્ય નહિ-એમાની અમને કાઈ મળતુ નથી જારી રીતે માનવમાનને ભેઈએ એવું આપવાતું તો મહાન કલાકાર પાસેજ હોય છે કનાને પાણુ જીવનમા મ્યાન પ્રાપ્ત કરાવયુ હોય તો મહાન કલાકારોને, મહાન ભક્તોને, મહાન વ્યક્તિઓને, હરેક મહાન કિલાને-એણે સમજયુ રહ્યુ, ત્યારેજ એને ખાજર પડશે કે હજારો ને લાખો કિલાઓ કરતા પણ વધારે મહાન એની નિષ્ક્રિયતા હોઈ શકે છે, અને તે માન કેઈ મહાન કિલાવાન સમૃદ્ધ આત્મા પાસેજ હોય છે

જ્ઞાકારની નિષ્ક્રિયતા-એ હજારો અનુભવોના નિષ્કોડ કૃતિઓમાં મૂક્યા પછી મેગવેલી જરૂરી શાંતિ છે. એ નિષ્ક્રિયતા વિના એ ફરીવાર કિલાવાન થઈ શકતો નથી પ્રાસંગિક વિવેચન કરનાશઓ જ્યારે કલાનો, વિદ્યાનો, સંસ્કારનો, સંસ્કૃતિનો કે વજ્ઞાનિક શક્તિઓનો ઉપહાસ કરે છે ત્યારે નેચો પોતે જેના વિષે કાઈ બાણુતા નથી એ વસ્તુઓનો ઉવેષ કરે છે એમ સમજી લેડોએ કલાદષ્ટિને જીવનમાથી શુભાવળી ન ભેઈએ જે પ્રજા એક વળત કલાદષ્ટિ શુભાવે છે તેને માટે સર્વસ્વ શુભાવળું ગહુ સહેલુ થઈ પડે છે

કલાદષ્ટિ જ નિત્યજીવનમા અને નિત્યના કાર્યક્રમની ગ્રેન્ક હોવી ભેઈએ

ધૂમકેતુ

સત્યની વિભૂતિઓ

દક્ષાગ્રેય ચાલકાળ કાલેલકર

સત્યના આસે સત્યના તોર આકાર પૂર્ણ છે. અહિંસા, સમતા, સતોષ વગેરે બધી જ સંવૃત્તિઓનો એમણે સત્યમાં અંતર્ભાવ કર્યો છે. જીવનના વિશાળ નિરીક્ષણ અને ઊંડા અધ્યયન પછી જ એમણે એ શોધ કરેલી હોવી જોઈએ કે અતિ સદૃશ્ય તો એક જ છે અને તે સત્યનું પ્રાપ્ત. જેમ જીવતાંથી અંકુર અને પક્ષ્પત્ર પૂરે છે તેમ એક સાર્વભૌમ સત્યમાંથી જ બધી શુભ વૃત્તિઓ અને અશૈવ ધર્મસિદ્ધાન્તો નીકળે છે.

આવા અનુભવ પછી જ સાર નીકળે છે કે સત્ય એ જ આત્મા, એ જ અંતરાત્મા અને એ જ પરમાત્મા કે વિઆત્મા.

આમાં અતિશયોક્તિનું કાવ્ય ન હોય તો આપણે પરમ ધર્મ થાય છે કે સત્યનું સ્વરૂપ શું છે એ આપણે શોધવું જોઈએ. જીવનની જરા સરખી પણ જોને પિછાન છે તે જાણે છે કે સત્ય એટલું સાચું પરિચિત હાથે છે તેટલું જ તે ગૂઢ છે, અદ્ભુત છે. જે બોધે છે જીવન સમસ્યને જોખમે સત્યની શોધ કરી છે, તેઓ કહે છે કે સત્ય અનંત છે, એનો અંત હજી દાઢ લાગ્યો નથી. એ સીધું છે, સહેલું છે પણ અમર્યાદ છે, અને વિશેષ તો એ કે તે અવ્યર્થ છે.

સત્યનો અર્થ આપણે સામાન્ય રીતે શો કરીએ છીએ ? સત્યનો હમેશનો અર્થ વ્યર્થ ક્યન એટલો જ થાય છે. જેવું જોયું, જાણ્યું અથવા કહ્યું હોય તેવું ને તેવું જ પ્રામાણિકપણે કહી દેવું તેનું નામ સત્ય. કહેલી વાત પરમાર્થતઃ શરીર હોય કે ન હોય, આપણે જેવી સાંજની અથવા કાલની અને માની તેવી ને તેવી તે કહી દેવી એ આપણું ધર્મ છે. આપણે એમાં અપરાધ ન કર્યો, પ્રતારણા ન કરી, ચિત્તશાંત ન કર્યું એટલે પાત્ર. આપણે પોતાની સાથે સીધા રહીએ, સાચા રહીએ એ જ એમાં મુખ્ય

વાત છે. વ્યર્થ ક્યન એ એટલો સામાન્ય ધર્મ છે, (એમાં એટલી સમાજસેવા રહેલી છે) એટલો જ એ સ્વધર્મ પણ છે. (એટલી જ એમાં આત્મસેવા પણ છે.) એ વ્રતની જેલુ દીકરા લીધી છે તેને ધીમે ધીમે સત્યની સર્વ વિભૂતિઓ સુગ્રમ ધર્મ ગણ છે. અંતર્યામી મુદ્ધિની રચના જ એવી છે કે જે સાચો સમાજધર્મ છે તે જ આત્મધર્મ પણ છે. આત્મધર્મ પ્રત્યેની પરમ નિષ્ઠામાંથી સમાજધર્મ સહેજે મુક્ત છે અને પુણ્ય છે.

આમ છતાં વ્યર્થ ક્યનમાં સત્યનો સંપૂર્ણ અંતર્ભાવ નથી થયો. સત્યનિષ્ઠા માણસ પાસેથી એવી ઘણી વધારે અને ઊંચી વસ્તુની અપેક્ષા રાખે છે. માણસને ભાગે એટલું જાતનું કે સોશ્યલ નથી પણ કર્તવ્ય પણ છે. સત્ય પ્રત્યે સીધા રહેવું એટલું જ નથી પણ પોતે સલાહ મળે એ પણ એનો ધર્મ છે. માણસ પોતાના અભિપ્રાય પ્રમાણે સાહે એટલું જ નથી; એણે પોતાનું આપેલું વચન પણ પાળવું જોઈએ. અને વચન પાળવામાં પોતે ઉપન્યસ કરેલી રાત્રન અપેક્ષાઓ પૂર્ણ કરવાની વાત પણ આવી જ નથી. વચનપાલન અને અપેક્ષા-પૂર્તિ એ પણ સત્યના પાત્રનો આવશ્યક ભાગ છે. આ પાત્રન હમેશાં સહેલું નથી હોતું. કાર્ક કાર્ક વાર બધી કુદિશક્તિ અને સહનશક્તિ વાપરિએ ત્યારે જ તે સમ થાય છે. અને કાર્ક કાર્ક વાર તો એ પાત્રન છિર સારે જ ધર્મ રહે છે. માણસના હૃદયમાં સત્ય વિશે એવો અદ્ભુત રસ, એવી પરમ નિષ્ઠા હોય છે કે નિષ્ઠાવિધાને મદાત કરીને પણ તે તમ ક્યાં વગર એતાથી રહેવાનું નથી. પ્રતિગા-પાત્રમાં એટલું સહેલું વધારે તેટલો એ પાત્રનો આશ્વ વધારે. કેમકે એમાં જ હૃદય પોતાનો ઉ-ધર્મ અનુભવે છે. મનુષ્યનું જો કાર્ક પણ સર્વેવ હોય તો

એ એનું જીવન છે એ પણ જેની આગળ ભોગ ધરવા લાયક બને છે, તેને જ ને માણસ હિન્દુ-તત્ત્વ તરીકે ઓળખાવે તો તેમાં શી નવાઈ ?

અને આખું વિશ્વ પ્રતિષ્ઠાપાલનથી બધાય નથી શુ ? વસાહત, સમુદ્ર અને વાદળોને ભાવે ચરણ લેખો, તરંગી કહો કે ઝવેગચારી ગણો પણ તેમનું નિયમપાનન અનાદિ કાલથી સિદ્ધ થઈ ચૂક્યું છે. પવન વાય છે સૂર્ય, ચંદ્ર, ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારા ફરતા ફરે છે જીવનકલા પોતાનો વિસ્તાર વિસ્તર છે અને સર્વભક્ષી પ્રાણુ એને મથાવકારા ટિંકિટકાલ ભૂરણી નાળે છે એ બધાની પાછળ સતત અને સતત જોઈતે માણસની ખાતરી થાય છે કે જે સત્ત્વ આપણને રત્નુ તે જ આ વિશ્વનું પણ નિમગ્ન છે એટલા માટે જ એવો ઉભય અર્થમાં ધર્મ સ્ખલ થોળ્યો.

મથાઈ ધન, નિયમાનુષર્તન અને પ્રતિષ્ઠાપાન એ સત્ત્વના પ્રણુ અર્થ તો મથા પણ એટલેથી સત્ત્વની વિશ્વતિનો અત આવતો નથી જીવનમાં જે જે પ્રિય હોય છે જે જે હિંમત હોય છે જે જે પોષક અને સર્વર્થ નીવડે છે તે બધું એની ક્ષણે ફેંકી દેવાની તકનિ જેની ઉપાસના વડે પ્રાપ્ત થાય છે, જેને અર્થે નિદ્રાની ક્ષત કરવામાં જ એની કૃતાર્થતા જણાય છે તે સત્ત્વ જીવનથી જ હોય જ જોઈએ જીવન અને એની અદર સમાચેલા અનર્તવિધ અનુભવ ત્યારે અપૂર્ણ જણાય છે, એથી જો બિડવાનુ મન થાય છે, ત્યારે આપણે યજ્ઞના સંજમા પ્રવેશ કર્યો જાણ્યો આવી શકતા મથાઈ ધર્મની તિરસ્કાર કરી સ્વતંત્ર ગતિ કાઢે છે, અનુભવની

અપૂર્ણતા સિદ્ધ કરી અતે અનુભવ ઉપર પ્રકાશ પાડે છે અને આ રીતે દૃષ્ટ સત્ત્વ ક્રમતા સત્ત્વતમ બને છે સત્ત્વનારાધણુ આ ચોથું અવસ્થ.

સત્ત્વનો પાચમે ત્યારે તે વિશિષ્ટ અનુભવનું જ નહિ પણ જેટલાનું આકર્ષન અને જેટલાની માત્ર કંપના જ થઈ શકે તે અખિય વિશ્વનું જે પદ્મ સ્વસ્થ, જે હોવાની સ્ફુરણા જ નહિ પણ ખાતરી દેવ હૃદયમાં હોય છે પણ જે જાણતું સમાધાન હજી કોઈ હૃદયે અનુભવ્યું નથી તે છે એનું સમજૂ કરી કીર્તિ, એનું ખ્યાન ધરી ધરી અને એના નિહની વેળા ક્ષણે ક્ષણે અનુભવીને નિષિદ્યોએ અને સતોએ આખરે કહ્યું કે એ જ હું જ છું, એ જ બીજ છે, એ જ ગેવ છે, એને અર્થે જનુ છે, એ કરા અર્થે નથી એનાથી આત્મા ભૂતે હોઈ શકે એમ કંપનામાં પણ નથી આવી શકતું જે કંઈ છે તે એને માટે જ કે એટલું જ નહિ પણ એની અદર જ છે, એ જ છે અને છતાં એ એથી વધારે કે આકાશનો અત ભડા વગર જેમ પક્ષીઓ આકાશમાં બિડ્યા જ કરે છે તેમ આપણે પરમહસ થઈને એ સત્ત્વના અવગ્રહમાં વિદ્યાર કરીએ અને એ વિદ્યાર સાથે અનુભવીએ કે આપણે એ જ છીએ પણ એ આપણા કરતા મોટું છે તેમ ન હોત તો ભક્તિની આનંદ કલાથી સભવતઃ એકાગ્રતાનું પ્રયોગન શુ રહેત ? અને અનુભવનો સપૂર્ણ રસ શી ગતિ થયી શકત ?

સામુદ્રો હિ તરંગ

કવચન સામુદ્રો હિ તારંગ ।

એક મુક્તક

સ દેશાર્થ ન મેઘ હસ શશીને પું દત્ત કેતી પ્રિયે !
સૂનો વાસ વિલોકતા મુજ હીલ્લિ, સ્નેહાર્થે ક્ષણ ઉરે
જે થાશે અનુભવ એ જ સહુ છે સદેશ, જે તું હીલ્લિ
એકાકી સમજી જાણવર શકુ દાઝયો વિયોગાગ્નિનો

(ભાષાન્તર)

પારાશર્ય

[ઊર્જિના ગયા નકમા શ્રી મગનભાઈનો લેખ બારીગયા તેને અત બાગે એ ગર્ચા સમિટવાનો અમારો હરાનો અમે જાહેર કર્યો હતો શ્રી અશોક હર્ષ વસ્ત્રી એ ગર્ચામાં રહી જતો એક મુદ્દો અમને મળ્યો છે, જે અહીં નીચે આપીએ છીએ

આ ગર્ચાનો જવાબ શ્રી. નાસિ દુબાઈ તારૂંધી અમને મળી ગયો છે એ અમે અલ્પતા નકમા પ્રગટ કર્યું. —મ]

“શ્રી મગનભાઈ દેસાઈએ ગણિયાની પરિચિતિ પર જે અનુમાન બાધ્યુ છે એ સાચુ જ છે, અને આજે ગણિયામાં મુક્તવિહાર જેવુ કરુ છે જ નહિ થોડો વખત ગણિયામાં એ અખતરો ચાલેરો પણ ગણિયાને પોતાની જુવ સમગ્રઈ ને એ અખતરો ખેચી લીધો છે તાન્તેતમ્મા અવસાન પામેયા દેવનોંક એનિસ ને માગિસ દિંસ વચ્ચે એક વખત આ અખતરની ગર્ચા નીકળતા દિંસમે વરતુચિતિ કરેલી કે, ‘ગણિયાના એ પ્રયોગે ફરી કોઈએ એવા પ્રયોગમાં નહિ ઝપ્યાવવાનો જાનને બોધપાક આપ્યો છે.’ એટલુ જ નહિ પણ મામ્સ ને એગચ્ચે પણ પોતાના ‘The Holy Family’ પ્રમથમાં નુકુખમગ્થાનો આદર કરેલો છે એથી વધુ ખાતરી જોઈતી હોય તો ગણિયાના મુખપત્ર ‘Pravda’માંથી અંગેરિકાના Readers Digest માં આવેલા Christy નામક અનુવાદનો આ ઉતારો બતાવી શકાય

“‘The sexual question can be correctly decided in one way only steadfast and lasting marriage founded on love Trivulous and casual sexual relationships which are bound to lead to various ugly consequences are vigorously opposed by the Commune’

“બાપ્તી એવા જડિ ઇતિહાસમાં નવા નવી ઓમ્માગમને વાપીજાન સગ્મા માનના ‘સમ્પ’ (સુઝમ્પિક) જેવા બડખેરો તો અતેક નીકળે છે, પણ સમાજે તો લગ્નબંધનને દમેશા ફગા (contract) ને બદલે (Sacrament) સગ્મક જ માન્યો છે અને સમાજનો અનવગ્યાપસગ ઇતિહાસમાં ખરી ન આવ્યો હોય તો આ જ માન્યતાને લીધે

“નાપ્તી તો પૂરતુ કરેવાઈ ગયુ છે”

[એક રહી જતો મુદ્દો]

સાગર, શાને રો ?

(૧)

ભંડારો તપ સભર ભર્યા, ને
 નદી નિન ઢલવે પાણી,
 તળિયે ગોલીચળ છાયા,
 હુલ્હુ કમીના શાની ?
 સાગર, શાને રો ?

(૨)

નયનપણુછથી લાકી ફેંક્યાં,
 ચ દીઝે લેગલ તીરો,
 ને શુ કાલિલ તેની ચોટે,
 પડયો જિગરમાં ચીરો ?
 સાગર, શાને રો ?

(૩)

ઘણમાં કાળી વેણ ચલી, ને
 ધાય સમીર સલુણા !
 સ્પર્શો સ્પર્શો દર્દ ભિગળતાં,
 દહે દહેલાં - જૂનાં !
 સાગર, શાને રો ?

(૪)

નવખંડા પૃથિવી આ નમણી,
 તેનો તું કંદોરો !
 એ પદમાં કેં હુલ્હુ અપૂરું,
 (કે) વધુ મેળવવા રો !
 સાગર, શાને રો ?

(૫)

અઘણારે પૃથ્વી જતી નમણી,
 પ્રલય નજીક તું એ !
 પડશે પૃથ્વી સમાવવી પડે,
 એ અતિસાનથી રો !
 સાગર, તેથી રો !
 સાગર, શાને રો ?

દેવજી સ. મોદા

પાપનશ્વસ પોતાનાં તપ અને દેહદમન ઉપર મુસ્તાફ છે. એ માને છે કે પ્રથમ તાપમાં આ દેહને સુકવીને મારી વાસનાઓને ખાળી નાખીશ, એ માને છે કે આ દેહ ઉપર કોરડા વીંચીને મળતા પાપને હાડી કાઢીશ, એ બમણામાં છે કે દેહને બળવશીરો તો બાકીનું બધું જ તળવાઈ રહેશે..... પરંતુ એક અધારી તો એના દેહમરિમાં ચોર પેસી બચી જાય.....

• મૃતદેહનું દર્શન •

મૂળ લેખક • આનાતોલ ફ્રાંઝ ————— અનુવાદક • હરજીવન સોમૈયા

તે રાત્રે ત્યારે આ નવખત તમર નિદ્રા લઈ રહ્યું હતું ત્યારે પાપનશ્વસે એક અવાજ સાંભળ્યો. 'પાપનશ્વસ, તું તારાં કાંઈથી વિખ્યાત અને તારી વાણીથી શક્તિશાળી બન્યો છે. ઈશ્વરે પોતાના ગૌરવ અર્થે તને બીએ ચડવા પ્રેરણા કરી છે, એણે તને ચમત્કારો કરવાને, માંદાને સાજાં કરવાને, નાસ્તિકોને આસ્તિક બનાવવાને, પાપીઓને પ્રકાશ આપવાને, મિથ્યાવાદીઓને દ્વિધામાં નાખી દેવાને અને ધર્મમાં શાંતિ પ્રવર્તાવવાને નિયુક્ત કર્યો છે.' પાપનશ્વસે ઉત્તર આપ્યો, 'ઈશ્વરે મ્હાને બલવાન છે.' ફરીને અવાજ સંભળાયો— 'પાપનશ્વસ, હવે એ સમય આવ્યો છે કે તારે બીબા મર્યાદા કોન્ટ્રેન્ટીનના બાઈ કોન્ટ્રેન્ટના મહેલનો માર્ગ લેવો જોઈએ કારણ કે તે પોતાના બાઈનું અતુલ્ય ન કરતાં એરિસ અને મારકસના સમશ્લેષક વિચારોમાં આપડે છે. જા, તારે માટે એના મહેલનાં અલ્પધાતુદારા ખૂલી જશે; અને તારી પાદુકાઓને પ્રતિધ્વનિ સુસન્નિત મહેલની સુવર્ણ ભૂમિ પર બાદશાહોનાં ચિંહાસનની સામે જ પડશે; અને તારી જીવંદ અવાજ કોન્ટ્રેન્ટીનસના પુત્ર અને કોન્ટ્રેન્ટીનના બાઈ કોન્ટ્રેન્ટના હૃદયની પાર બિતરી જશે. એક પ્રતિભાવાન અને શાંતિમય ધર્મરાજ્ય ઉપર તું સત્તા ચલાવશે અને જેમ આત્મા દેહને ચણે છે તેમ તું ધર્માસન પરથી શાસન ચલાવશે. રાજ્યાધિકારીઓ, પ્રજ્ઞાનેતાઓ અને જાગૃતદારો પણ તારે વશ હશે, જંગલીઓની ઉદ્વેગતાને અને લોકોની લાલસાઓને તું મિટાવી દઈ શકશે. તૂઠ કાતા પણ તને સમ્રાટનો સમ્રાટ માની તારાં ચરણ ચોવામાં

માન સમજશે; અને તારા દેહાન્તે તારો મૃતદેહ એવે. કેમકિંથીમાં લાવવામાં આવશે અને મહાધર્મોપદેશી એક નિષિના અવશેષ તરીકે ચૂપવામાં મર' લેશે.' 'અશુભી છુટ્તા પૂણ' થાઓ.' પાપનશ્વસ જોલ્યો. અને પછી બીબા મર્યાદા નીચે બિતરવાની એણે મેથા કરી. તુરંત જ એને ફરીને અવાજ સંભળાયો. "સીરીદારા તો ન જ બિતરીશ. એ તો થયું સામાન્ય કોટિના મનુષ્યનું કામ. તારામાં રહેલી અસામાન્યતા વિશેનું એ અત્યાન સ્વયંશે. તારા જેવા મહામાએ તો હવામાં બાકું નેઈએ. ફહી પડ! દેવદૂતે તને ઝીલી લેવાને બીબા છે. બસ, ફહી પડ!" "જેમ સ્વર્ગમાં તેમ પૃથ્વી પર પણ એક તેની જ છુટ્તાનું પાલન થાઓ!" આમ કહીને પાપનશ્વસે પોતાના હાથને પંખોની તૂટેલી ખંખે પહોળી થાપ તેમ લાંબા કર્યા, પણ એ જ ક્ષણે એના કાનમાં એક તીક્ષ્ણ ઉપદ્રાસપૂર્ણ હાસ્ય ગાજી બેઠું. "કાશ્ચ આપી રીતે હસે છે?" "હા-હા-હા!" ફરીને હાસ્યનો ચરચરાટ સંભળાયો. "હજી તો આપણો દોરતોની આ શરૂઆત છે. કોઈક દિવસ તું મને વધુ સારી રીતે જોળખશે, પ્યારા દોરત! એ તો હું કે જેની પ્રેરણાથી તું અહીં ચડ્યો છે. અને મને જાણીને સતોપ થયો છે કે મારી છુટ્તાઓને નિરાપદ બાવે તે પાર ઉતારી છે. પાપનશ્વસ, તારા પર હું પ્રસન્ન છું." બાકથી ક્ષણાતા અવાજે પાપનશ્વસ જોલ્યો: "હર થા! હાં, જોળખી મથો તને. તું એ છે કે જેણે જિસસને શિખર પર લઈ જઈને સમગ્ર પૃથ્વીનું દર્શન કરાવ્યું હતું. થાઓ જા અદોથી." હતાશ અને ભવજીત મર્યાદા પર એ પડી રહ્યો.

“આ વસ્તુનું મને પહેલા જ જ્ઞાન કેમ ન થયું ? મારામાં થકા ધગવતા હતા ન ગયા અને આધ્યાત્મિક ક્રાંતિ પશુ હું વધુ હતમાગી છું દેરી જેની કાંઈ વસ્તુનું મને જ્ઞાન નથી ગયું જેઓ મારી ખાવા લાગે છે અને શય પાસે બેસી ગયે છે એ ચિત્તવ્યમ લોકો ક્રાંતિ પામી વિશેષ મધ્યભુદિ થઈ ગયો છું દેરી અને નારણી અવાજને વચ્ચેના બે દુષ્ટાગ્રી શબ્દો નથી મારામાં એટલી ભુદિ પશુ તરી નથી કે જેટલી ભુદિ દાશમાથી માતાનું ગતન ક્રુતવાઈ જતા ગઈ પડતા બાળકના સોના પથરાને ચૂકવા માનથી જોજાખી જતા કૃતરામાં કે સૂર્યાના પ્રમગ્નો અનુભવ કરી તેની તમક કરી જતા કુલોમા હોય છે હું તો બની ગયો છું સેતાનનું મળક કરવા માટેનું રમકડું મને અહીં અધવનાર સેતાન જ છે હું તો અહીં તે સાથે મારું અભિમાન અને મારી દેહનાસના પશુ અડધા મારા પ્રસોધનોનો વિસ્તાર મને મળતો વતો નથી પર્વત પર એન્તોની પશુ આનાથી પિશાચ છે મારા શરીરમાં દેવતાઓની સાધીએ તેમની તથવાર ભેટાઈ જાય તો સારુ વેળાને સહેતા તો હું સગમ રીતે શીખી છું પશુ હિંદુ મારી સાથે વાલો મરતો નથી તે સહેતાનું નથી એ એમ કેમ કરે છે તે સમજાવું નથી મારે માટે જે એક માત્ર આધ્યાસનનું રચાન હતું એ મને છોડી ગયો મને છોડી જઈને કેડી વિષમ પરિસ્થિતિમાં એણે મને એકલો મૂકી દીધો છે મારી પાસેથી એ નાસી જાય છે પશુ હું એની પાછળ જઈશ આ પશુ હવે મને અગ્નિ જોડા લાગે છે હવે તો અદ્યોથી છૂટ અને હિંદુ પાસે પહોંચુ

આમ મ્હોને શાકના આગળ દેકાર્કને બિભેલી નિસરણીને એણે પકડી એના પર પગ મૂક્યો અને એક પગથિયુ નીચે ઊતરી કે એના સામે મૂર્તિનું એ આ યુ મૂર્તિ વિચિત્ર રીતે દસી હવે જ ગોને ખાતરી થઈ કે જે ગય ને એણે શાંતિપ્રદ અને ઐશ્વર્યાળી માન્ય હતું તે જ એના પતન અને હુ ખનુ મગણુ હતું ત્વરાથી નીચે ઊતરી એણે જમીન પર પગ મૂક્યો પગ પોતાની કિવા બૂલી ગયા હતા એ

લક્ષ્યનું આઈને પડ્યો પશુ પૈશાચિન સ્તબ્ધતા જવા પોતાની ઉપર પડી ગઈ છે એમ લાગતું એ બોળ કાઈ અત્યંત બળે એનામાં અનુભવ શક્તિ મૂકી દીધી અને તે બિભેલી થઈને દોડ્યો આધુ નજર નિહા લેતું હતું કાંઈ જુએ નહિ તેમ સ્તબ્ધતા આસપાસ બધાં દારૂની કુખનો, બકિયારાની બકીઓ અને ધર્મશાળાઓ વસી ગઈ હતી તે ચોકને વરાલી નર્ત તે એક નાની ગલીમાં કાપલ થઈ ગયો એની પાછળ એક કૂતરું બસ્યુ પશુ એ તો લાગતો જ રહ્યો.

દર દર ત્યાં તદ્દન ઉત્તર હતું, એક પશુ પ્રાણી દેખાતું નહોતું તેના મનુસ્થાનમાં પહેલી આછી કેડીએ જ ગલી અનંતરના ચાનવાથી પડેલી આછી કેડીએ સિનાય અહીં બીજો કાંઈ રસ્તો નહોતો પશુ અહીં બહુ વાર અટકવાનો એનો વિચાર નહોતો પોતાની પાછળ ધન કમાવા સારુ બિજા થયેલા મકાનોથી ખૂન ખૂન દર જવા તે કાચો હતો એટલે ત્યાંથી પશુ આગળ તે ગત અને દિવસ લાગતો રહ્યો

અતે ખૂન ધાક, બૂખ અને તરસથી પિડાતો, અને હજી એ સમજી શકે નહોતો કે કૃષિર એનાથી કેટલો દર છે એવી દશામાં તે એક સાત-મૂત શહેર પાસે આવી પહોંચ્યો શહેર ઉત્તર દક્ષિણ દર સુધી પથરાયેલું હતું શહેરમાં મકાનો ખૂન મોજાના રમ્યા બાધેલા અને એ જ ધારના હતા પિરામી ડોને અર્ધેથી કાપી નાખ્યા હોય તેવા તે હતા એ બધી સમાધિઓ હતી મકાનોના દરવાજા લાગી ગયા હતા અને બહારથી અદર ઓરડામાં તરસ અને વડુ જેવા પ્રાણીઓ પોતાના બચ્ચાને લઈને આજો તગતગાવતા બેઠેલા દેખાતા હતા ઉપરોશા લૂટાગ એને હાથે લૂટાવેન અને ગાની પશુઓને હાથે નિખારેન મુકલ પકવા હતા આવા આ પ્રેતનગર અંધી રસાર થતા પાપનસ્થસ શાકથી લોથ થઈને એક સમાધિ આગળ પડી ગયો આ સમાધિની નજીક એક ઝરણુ અને આશુબાણ તારા-ખજૂરીનાં કાંડો હતા સમાધિ મારી રીતે શયમારાયેન પશુ લાગની હતી બારણા ન હોવાથી અદરના રંગ રંગાન ઘણા ઓરડામાં તે બેઈ શક્યો ઓરડામાં આપના કેટલાક ભોવણુ દેખાતા હતા

એક નિશ્ચય નાખીને એ બોલ્યો, “આ જ મારું સાચું નિવાસસ્થાન, મારા પ્રાપ્તિસ્થાન અને આત્મદમનનું મંદિર.”

એની નજીક એ ગયો. પગથી સંપેદિને હાડી કાઢ્યા અને પછી સતત અઢાર કલાક સુધી પથ્થરની જમીન પર લાથો ચઢીને પડ્યો ગયો ત્યારપછી ઊઠીને તે ઝગ્યા પાસે ગયો, જોમે જોમે પાણી પીધું, ઝાડ ઉપરથી ફળો પાડીને અને ખામેચિયા માથી કમળકાકડી તોડીને પેટ ભર્યું. આ છત્રવંતે અત્યુત્તમ સમજી તેને જ નિયમ બનાવી દેવાનો એવો નિર્ધાર કર્યો. સવારથી સાજા સુધીમા તે પોતાનું મસ્તક સુઢા જમીન પરથી ઊંચું કરતો નહિ કે એક પાસેથી બીજા પાસે ફેરવતો નહિ.

પણ એક દિવસ તે એવી રીતે લાથો ચઢીને પડ્યો હતો તે વખતે તેને એક અચાજ સંભળ્યો.

‘આ મૂર્તિઓ સાચુ જો, તને મળ્યુરાનું મનસે.’

પછી જામા યાદને એણે દીવાનખાનાની દીવાલ પરના ચિત્રો સામે નજર મરી મૃદછત્રવંતના અને છત્રવંત હોય તેના, અદ્ભુત પ્રાચીન કલાના નમૂના-રૂપ એ ચિત્રો હતા. માલયા મનોહર કુનારીને અગ્નિ ક્રૂરતા યુનાનો, ખતરને મીરતા અને ધૈર્યના માસને તવામા તળતા રમોઈયા પણ દેખાતા હતા. થોડે દૂર એક શિકારી એક સાવરનો મારીને ખજો નાખીને લાવતો હતો એક તરફ એતર ખેડતા, બી વાવતા લાલુતા અને ઊપલુતા ખેડૂતો દેખાતા હતા બીજી તરફ વાવોના સરમા નૃત્ય કરતી સ્ત્રીઓ ચીતરી હતી, એક યુવતી સિતાર વગાડતી હતી એના અંગોડામા એક કમળ હતું આજ વસ્ત્રોમાંથી એના અંગો સુરપદ દેખાતા હતા એના સ્તન અને મુખની માસપેશીઓ સપ્ત્યું હતી એણે ગરદને એક તરફ નમાવી દીધી હતી એની આંખોનું લાવણ તેજ એનાર સામે જ ફેકાતું હોય એમ લાગતું હતું ચિત્ર સર્વાંગ અતુલ્ય હતું. પાપનરસને ચિત્રની રૂપાઓનું નિરીક્ષણ કર્યું અને પછી આંખો નીચી ઢાળીને બોલ્યો.

“શા માટે આ મૂર્તિ સામે એવાની મને આજા કરે છે? એક મૂર્તિપૂજક સંસારીના

છત્રવંતના આ ચિત્રો છે કે જેનું શબ્દ મારા પગ નીચે બોલગમાન મળા પથ્થરની પેગીમા નધ છે મને તેટલું સૌંદર્યલુકા હોવા છતાં આ ચિત્ર એક મૃત દેહનું જ રમગણ કરાવે છે, મનથી વિશેષ-ઝાયાની પણ ઝાયાથી વિશેષ તે કઈ નથી કેટલું અહમ.

‘એ મૃતદેહ છે, પણ એક દિવસ એમા છત્રવંત હતું તું તો મૃત્યુ પામશે છતાં છ પો નહિ હો.’ અચાજે કહ્યું.

તે દિવસથી પાછી પાપનરસની શાંતિ હતી. અર્ધ એક કલાક પણ શાંતિની એ પામતો નહોતો સતત ગદ્યા વખત એને અચાજે સંભળાયા કરતા સિતારવાળી યુવતી એને પોતાની પાપણી નીચેથી જોઈ જમ્હેતી એમ દિવસ તો એ પણ બોલવા લાગી.

એ મારામા કેટલું સૌંદર્ય અને મહત્ત્વ લાઈ છે. મને પ્રેમ નહિ કરે? જે પ્રેમ તને પ્રમળી રહી છે તેને મરી જુગ્મઓમા સમાવીને શમાવ મારાથી ભય પામીને થું મેઘવીર? મારી પાસેથી તું છૂટીને કપાય બર્ષ શામનો નથી મૂર્ખ માણસ! મારી પાસેથી બાગીને ક્યા જવા ધારે છે? પુષ્પોની સુગંધમા હમિચ્છાની તનાગમા, અરજ્યાના કલગવમા ચક્રની બ્લો ગાયા અંતે તું આખા મીંચી દેશે તો સર્વ સ્થળે-અંડના પાનની હમારામા અને પક્ષીની પાખોના ફેડાટમા પણ તું મારા રૂપને જ જોઈશિ એ વાતને હમર વર્ષે વર્ષે જ્યાં કે જ્યાં આની નીચેના બોલરામા કાળા પથ્થરની પેગીમા આજ વસ્ત્રોએ લથેડાઈને સૂતેના પુરુષે મારા મસ્તકને પોતાના વક્ષ પર લીધું હતું મારા હોડની સુધાનો અપ્સવાદ લીધો હતો તેને અજાજ હાજ વર્ષે થરા જતા એ સુધા હજી લા કાવમ છે પાપનરસ તું મને જોળાજે છે-નું મને કેરી રીતે જોળાજો રામ્બો? મરણ કે તું ચેતસના અસખ્ય અવતારોમાની એમ છું તું વિદ્વાન મતધારી છે, તું વસ્તુનું સાચું જ્ઞાન ધરાવે છે, તે પ્રવાસ કર્યો છે, અને પ્રવાસ તો એની વસ્તુ છે કે જે માણુમને ઘણી વસ્તુઓ શીખવે છે કેવીક વાર તો ધર આગળ દસ વર્ષમા ન પામીએ એટલુ પ્રવાસમા

+ હમિચ્છાવીઓ પ્રાચીન કાળમા મૃતદેહને કૃપા એમા કે બોલરાઓમા રાખતા

એક દિવસમા મળે છે તું ગજુતો હાથ કે ચેસ
 પહેના આર્થસમા રહેતી ત્યારે એનું નામ હેન
 હતુ એનુ ખીનુ સંસ્કૃત ધીખસમા હેકટોમ્પીનમા
 અનતરિત યથુ ધીખસની હેકટોમ્પીન ચેસ તે હું
 પોતે તું આ અનુમાન કેમ ન કરી શક્યો હોય ?
 મારા પ્યાર તપસી ! ત્યારે હું જીવતી હતી ત્યારે
 જગતના તમામ પાપોના ભાર મારે માથે લઈ લેતી
 હતી આજે હું એક હાથ માત્ર છું છતા તારા
 સર્વે પાપોને મારી હિપર લઈ લેવાની શક્તિ ધરાવુ
 છું આમ સ્તબ્ધ કેમ બિભો છે ? એ નક્કી છે કે
 તું જ્યાં હશે ત્યાં ચેસને ફરી ફરીને જોશે જ '

પાપનશયસે ધડ અવાજે પોતાનું માથું પથ્થરની
 ફરસ પર પથ્થરથી કાપતો એક ચિત્તો નાખી દે
 ખેતુદ નયો પથુ એ સિતારવાદિની દર મનિએ
 દીવાલ પરથી બીડીને એની પામે આવતી અને તે
 એની હુબ્બક મેટાઓનો પ્રતિકાર કરતો ત્યારે મુક
 પથુ સ્પષ્ટ સ્વરે એ બોલતી

' પ્રિયતમ ! શા માટે મને પ્યાર કરતા નથી ?
 મારો પ્રતિકાર કરશી તેથી તો તમને જ વધુ ને વધુ
 વેદના યશ મૃતનારીની ધીરજનુ માથ તમે ગજુતો
 નથી આવરસક જાણ્યો તમારા મુલ્યપરંત હું તો
 ગદ નોર્થક હું ગદુગરણી છું તમારા મૃતદેહમા
 પથુ હું સજીવની રેડી રાકીય, પછી એ મારી
 ઇચ્છાનો વિરોધ નહિ કરી શકે પાપનશયક, કંપના
 તો કરે કે પોતાના આવરણને દેહને ખુલી રીતે
 બ્રહ્મ મતો જોઈ તમાગ આત્માને કેટલું દુઃખ મશે
 જે ઈશ્વરે તમને અતિમ ન્યાય પછી કાવાને તમારો
 દેહ તમને પાછો સોપાશુ વચન આપ્યું છે તે પોતે
 પથુ મૂઝાઈ ને બિભો રહી જશે અમુરે જેને પોતાનું
 ધામ બનાવુ હશે, ગદુગરણીએ જેને પોતાના
 ગદુની પ્રયોગશાળા બનાવી હશે તેવા દેહને ઈશ્વર
 સ્વર્ગમા કેવી રીતે આવવા દઈ શકે ? અમો તમે
 વિચાર જ કર્યો નથી, ઈશ્વરે પથુ નહિ આપણા
 વિષયે એણે બહુ વિચાર નહિ કર્યો હોય એને તો
 કોઈ પથુ ગદુગર છેતરી જઈ શકે તેમ છે અને
 સારુ છે કે એની પાસે વચ્ચની શક્તિ અને આકા
 શનુ પ્રવૃત્તાક છે, નહિતર કોઈ પથુ નાનું બોકડુ

પથુ એની દાદી વારેવારે ખેતુ જાત એના શનુ
 ૭૬ સર્પ એના કરતા વધુ શુદ્ધિમાન છે, એનામા
 અઝમ તરેહનુ કાઠકૌશલ્ય છે હું મુદ્દા હોઉં તો
 તેનુ કાળુ એ છે કે એણે મારામા એટલુ સૌદર્ય
 બર્ધુ છે એણે જ મને વાળના મુઝા પાકતાં
 શીખ્યું છે, એણે જ મને નખને રગતા શીખ્યું
 છે, એણે જ મને મારા અર્ધકુસમિત અધરોમાથી
 માદક હારચમક રફુરાવતા શીખ્યું છે તમે એને
 સાચી રીતે કળી શક્યા નથી તમે ત્યારે ગદી
 આન્યા ત્યારે એના વશજ સર્પોને તમે નશાકી
 મૂંઝા અને એના ઇંડાઓને ચઢી નાખ્યાં મને
 ધારે છે કે તમારે એનુ વેદનાપૂર્ણ ફળ મોગવુ
 પડશે તમે એટલુ તો બળુતા કરતા કે સર્પશજ
 પ્રેમા છે, એ સગીતપ્રિય છે, છતાં તમે કેવુ કામ
 કર્યું ? વિદ્યાન અને કલા સાથે તમે શત્રુતા બાધી !
 તમારી દશા સોગંદીય છે ક્ષિતિ તમને સહાય કરવા
 કેમ આવતો નથી ? હવે એ આવશે એવો સજન
 દેખાતો નથી સર્વ સૃષ્ટિના વિસ્તાર નેહલો તમારા
 કર્મે એનો વિસ્તાર ધર્મ મળે છે એટલે સ્થળના
 અભાવે તે ચલી શકતો નથી અને આટલી અથ
 કતા વચ્ચે પથુ જરૂરે આસવાની તે મેટા કરશે
 તો આખી સૃષ્ટિ રયાનમુન ચર્મ જશે મારે પાપ
 નશાક, તું મારી નજીક આવ, એક-એક જ
 સુખન આપ "

પાપનશયસ બાજુતો હતો કે ગદુથી અનેક બિય
 પાપન મચી જઈ શકે વિચાર કરતા એના મભરા
 ટોળા પાર ન રહો

જે મૃતપુરુષ મારા પગ નીચેના ભેષરાય
 સ્વતો છે તેને 'સુત મથ'મા સખાલેષ સુત મથો
 કલ્પ્ય હોવા જોઈએ કોઈ બાદશાહી કપરમા આ
 રચની નજીકમા એ અથ હોવો જોઈએ એના
 શબ્દોની શક્તિથી મૃતદેહો જે રૂપે પૃથ્વી પર જીવતા
 હતા તે રૂપે સજીવ બનીને સૂર્યનો પ્રકાશ અને
 નારીનુ સિમત જોઈ શકતા હશે

એનો જાપ એ હતો કે રજોને પેનો મૃતપુરુષ
 અને આ સિતારવાદી છાના સ્તરી હાથમા હાથ પેરોળીને

એની સામે આવે અને જીવતા જીવનમાં કેરે તેમ
એની દષ્ટિ સમક્ષ જ સંભોગક્રિયા શરૂ કરી દે
કેટલીક વાર એણે સુગંધના તો અષ્ટ અંગ
સાંભળ્યા હતા.

એનું મગજ બહાવરુ મની મધુ ઈશ્વરની
અનુપમ્મિતિમાં ભાવ-અનુભવનો એરે જેટલો ભય
ગહેતો તેટલો જ વિચારનો પણ ભય રહેતો કોઈ
પણ વિષય પર વિચાર કરતા તે ભય પામતો, રખે
એ વિચાર એને પેલી સુદરીના વિચાર તરફ ધમકી
ભય ઠતાય એક દિસ એને પેલી અવાજ
સંભળાઈ ગયો.

“પાપનશ્વસ, જગત પર તુ ધારે છે તે કરતા
એનેકમથા માનસીએ છે અને મે જે જોયું છે તે
તુ જોવા પામે તો આશ્ચર્યમાં તારુ હૃદય ધનકાગ
લેવું બૂલી જાય દુનિયામાં એવા મનુષ્યો છે કે જેમને
એક જ આશ હોય છે, એવા પણ મનુષ્યો હોય છે
કે જેમને પૂરા બે હાથ નથી હોતા, એવા મનુષ્યો
છે કે જે નરમાથી નારી અને નારીમાંથી નર બની
જાય છે. કેટલાક એવા નર-વૃક્ષો હોય છે કે જેઓ
પોતાના મૂળ જમીનમાં બિડા ઉતારે છે, એવા મનુષ્યો
છે કે જેમને ધોપરી નથી હોતી અને નાક, આંખો
અને મો જાતીમાં જડાય હોય છે જિસસે આ મધ્યની
યુક્તિ અર્થે પોતાના પ્રાણતું દાન કર્યું હતું એમ
તું માને છે ?”

બીજે દિસ એને એક દરન દેખાયુ ખૂબ
જીવંતતા પ્રકાશમાં એજે એક પહેલો માર્ગ, એક
અરણ્ય અને મહેનતા ઉદ્યોગો નેચા માર્ગ ઉપર
શૈગિયાસ અને એરિરોહુયસ (જેમનો એને પોતાને
ત્યા જોજનસમાગમ વખતે પરિચય થયો હતો)
પોતાના સ્ટીગિયન ધોડાઓને દોડાવતા જઈ રહ્યા હતા
સવારીથી એમના મો લાલ ચર્મ ગમ્મ હતા એક
વિસામાં નીચે કાલિકાતિસ પોતાના કા થો બેલી
રહ્યો હતો એના મો પર અને આંખોમાં વિજયનો
ગર્વ હતો બાગમાંથી એતરથેમિસ સુરજ્યુક્ષો વીણી
રહ્યો હતો અને રૂપેરી પાખોવાળા સપને પપાળી
રહ્યો હતો હરમોડોરસ સદેવ વસ્ત્રો અને મુક્તામયિત
મુગ્ધ ધાગ્યુ કરીને એક પરિત્ર જન નીચે બ્યાન

ધરીને બેઠો હતો જનમાં ફૂલો બરેલા નહોતા પણ
ઈન્જિનની ટેરીઓને માથે હોય છે તેના ગીધ, બાજ
અને ચંદ્રના આકારો હતા, પાઝલી ગાણુ અરણ્યને
ઠાઠે નિશિષસ એક તાગતર્ણુય વિષય તારાઓની
નિયમિત મતિનો અભ્યાસ કરતા હતા.

એ પછી એક સ્ત્રી મો પર પડેલા નાખીને
પાપનશ્વસ પાસે મેદીની એક કાખળી લઈને આવી
એ બોલવા લાગી.

“સાભળ ! કેટલાક લોકો એવા હોય છે કે
જેઓ અવિનાશી સૌંદર્યને માટે લાલાયિત રહે છે
અને પોતાના નરનર જીવનને અમરત્વમાં મૂકવા મથે
છે બીજા કેટલાક તો મુલ્લે વિચાર જ કરતા નથી,
પણ એમ કરીને તેઓ પોતાની જાતને ગીધી અને
સરળ કુદ-તને સીપી દે છે, અને તેથી તેઓ સુખી
પણ બને છે કેવળ જીવીને પણ તેઓ જીવનને
સુદર બનાવી જાય છે આમ તેઓ તેમના મુશ્કેલીને
માન આપે છે પ્રાણી માથે સુખી થવું તેમાં હોય
નથી, સૌને સુખી થવાનો અધિકાર છે જો આ
લોકો સાચા હોય તો, પાપનશ્વસ, તુ કાયકર મૂર્ખાઈ
નથી કરી રહ્યો ?”

દરન અદરન થયુ

આમ અનેક રીતે પાપનશ્વસ સામે મન અને
દેહના પ્રલોભનો મૂર્ત થતા આસુરી તરંગો એને
સંજુની પણ શાંતિ નહોતા આપતા મગ્નનશરના
રાજમાર્ગ પર જેટની બીડ ન હોય તેટલી બીડ અહીં
આ વિજનમાં રહેતી પિરાઓ મોટેથી ખડખડ હસતા,
ચૂડેલો એની સામે નાચતી, પ્રેતો અને આશાસરૂપો
સાચારિક દરયો ભજન્યા કરતા, સાજે અરણ્ય પાસે
જતો ત્યારે પણ કિનર-કિનરીઓ જલવિહાર
કરતા દેખાતા તેઓ તેને ધસડી જતા અને
પોતાની વાસના-તરબેળ મરતીમાં બેળવતા, દાનવો
હવે એનાથી મુદ્દે કરતા નહિ. તેઓ તેનું અપમાન
કરતા, તેની મસ્કરીઓ કરતા અને તેને મારી પણ
જતા અને એક દિવસ તો એક જ હાથ બેસુ
એક વામનપ્રેત આડીને એણે પહેરેલી એની એકની
એક લગોટ એ ચો મધુ.

પાપનશ્વસ શણગર્યો, “મન ! તુ મને ક્યા
બેચો જાય છે !”

અને પડી એણે નકી કર્યું કે હાથને નવન ન પડવા દેવા તો જ, મનને જે આગમની જરૂર છે તે મળી શકશે ઋણા પાસે તાડ-ખજૂરીની છાપામાં ટેટલીક કેંગો બગી હતી એને કાપીને તે સમાધિ પાસે લાગ્યો અને પથ્થર વડે ટૂટી એના રેસા બતાવ્યા રેસાઓને વગદર્જ, ગૂંથાને એક લગોટી જેવું બનાવી લેવાની એની ઇચ્છા હતી એને આમ કાર્યમાં ગત થયેયો જોઈને સેતાન મૂંઝાયો જેમ જેમ પાપનસ્થસ રેસાઓ અને રેસાઓમાંથી દોરીઓ બનાવતો મો તોમ તોમ સેતાનને પોતાને અને તેના આકર્ષેને એના કાન પર અવાજને નાખવાનું અને લોન ઉપની ચિત્રિત સિનાઘાશિફિને પોતાનું રૂપ એની આગે સામે લાવવાનું મુરકેન બનવા માડ્યું પાપનસ્થસના આગે અને કાન કામના આનમાં એકતાન થઈ ગયા હતા.

એને લાગ્યું, 'પ્રભુકૃપાથી હવે વાસનાઓને શાત કરી શકશે આત્મા માટે તો મારી શ્રદ્ધા અડમ જ છે અમુરે અને સ્વીકર્ષન મને નર્થ જ શકાશીન બનાવતા હતા હું એમને દવાવતા જ હોનાના સંપ્રદાય કહીશ 'આદિમાં એકે શબ્દ હતો અને શબ્દ એ ધ્વજ હતો મારી એ વાતમાં અચન શ્રદ્ધા છે અને મારી શ્રદ્ધા જો હાત્યારપદ હોય તો તે વસ્તુત વડુ હદ બને છે વસ્તુત એ હાત્યારપદ જ હોવી જોઈએ, નહિ તો મને 'શ્રદ્ધા ન હોય પણ 'શાન' હોય અને જીવનને અનત રૂપ આપનાર શાન નથી પણ શ્રદ્ધા છે

તે હમેશા રેસાઓને પદ્મપત્તો, સૂકવતો અને સુકારીને સહી ન બન તે માટે ફેંચ્યા કરતો પોતાને એક નાનું બાળક બની ગયેન જોઈને એને આનંદ થતો હતો લગોટ તૈયાર થઈ મો એટલે એણે સાદ ટીઓ અને ટોપલીઓ બનાવવા માડી કપરનો એંગડો તો એક ધોરીનું (સાવરપી, ટોપના, સાંજીઓ ઈ બનાવનારી ગત) થઈ બની ગયો પાપનસ્થસ જવા પણ મુરકેલી વિના કામમાંથી પ્રાર્થના તરફ વળી શકતો છતા, હજી ઈશ્વરની પૂરી કૃપા એને મળી નહોતી, કારણ કે એક રાત્રે એક મૃત્યુ પામેના પુરુષના અવાજથી તે બિધમાંથી જાગી ગયો હતો

એ અવાજ અચીરજો બોલ્યો હતો

"હેવન, હેવન! જલદી દાડ, ચાન, ચાન, જલદીથી આન માં જળમાં પડોએ!"

અને એક સ્ત્રીના અવાજ આગે, પાપનસ્થસના કાન પાસે જ એ સ્ત્રીનું મો હોય તેવો એ અવાજ હતો

"પ્રિયતમ! માગથી બી રાકાય તેમ નથી એ બીજા પુરુષને દેહ મારી ઉપર પડ્યો છે "

અચાનક પાપનસ્થસના જોવામાં આ ધુ કે તેના ગાય એડ નીની જાગી ઉપર હતા સિનાસ્વાળી સ્ત્રીને એ જોળખી મો, જેલો એના સહેજ ઊંચા થવાની સાથે પોતાની ઝાતીને એની નીચેથી બહારની બાલુએ સંગ્રામી દીધી પાપનસ્થસને આ મધુર સુવાણા, દૃશ્યા શરીરને છોડવાની ઇચ્છા થી નહોતી આર્જવ સ્વરે એ કહેતો હતો

'જગ વાર મારી મધુરી, જગ વાર પડી રહે!

પણ એ તો બીજી ધર્મને ઉપર પાસે જઈ જાતી ગઈ હતી અને ચંદના ધવન કિશોરમાં ધવસ હાસ્ય સુધા જાગતી હતી કટાક્ષ કરતી એ બોલી

"શા માટે મારે પડવા રહેતું? જેને આટલી સૂક્ષ્મ કપના છે, તેને માટે જાવાની જાવા પણ બસ છે વળી, દેહલાયકાને તો તે પૂરી કરી લીધી, હવે વિશેષ તારે શું જોઈએ?"

પાપનસ્થસ ગતબર રચ્યો અને જ્યારે દિવસ જોગો ત્યારે પ્રાર્થનામાં આનંદ થઈને જોનતો હતો

"નિસસ! મારા નિસસ! શા માટે તું મારાથી નાસી નય છે? કેવા ભયની બીડો જાઈમાં પડ્યો છું તે તું જુએ છે એ ત્રાતા! મારી રક્ષા કર! મારો ઉદ્ધાર કર! તારો પિતા મહાન પ્રભુ તો મારી આજોને દેખાતો નથી તારા સિવાય હવે મારે કોનો આશરો શોધવો? એના મુધી મારો અવાજ પહોંચતો નથી, એને હું જોળખી પણ શકતો નથી એના તરફની મારી સર્વ આશાઓ હવે નષ્ટ બની છે એની કચ્છા હું ફારી બેઠો છું પણ નિસસ, તું તો એક સ્ત્રીને પેટે જન્મ્યો હતો, તું પણ એક પુરુષ હતો, એટલે તું મને સહાય કરશે એ વિશે મને શ્રદ્ધા છે હું તને મારું છું, તે એટલા માટે નહિ કે તું ઈશ્વરનો ય ઈશ્વર છે, તું જ્યોતિની ય પરમ જ્યોતિ

છે, પરમ પિતાનો વ પિતા છે; હું તને પ્રાર્થું છું તે જોઈશ માટે કે તું આ પૃથ્વી ઉપર, કે ત્યાં હું આજે પીપ્પા ભોગવી રહ્યો છું ત્યાં, એક વાર દીન અને હીનની સાથે રહ્યો હતો, મેં તને તારામાં ખણી વાસનાઓને પ્રેરવા પ્રયત્ન કર્યો હતો, માનસિક વેદનાએ તારા કપાળ ઉપર ખણી પરમેશ્વર વાળ્યો હતો. હું વીનવું છું તારી માનવનાને; હું તારી પ્રાર્થના કરું છું, જિસસ! જિસસ, મારા બાપુ!”

આમ એ પ્રાર્થના કરતો હતો અને હાથ ધરતો હતો ત્યાં જ કબરમાંથી ખડખડ હસવાના અવાજો દીવાલોને ઝુમવાથી દીધી, અને ત્યાં ઉપર એણે જે

અવાજ સાંભળેલો તે જ અહીં એની સામે દાંતિયાં કરતો અને જોઈતો મંમજારો :

“જોહ! વિધર્મી મારફત જે જાતની પ્રાર્થના કરે તે તું કરે છે! પાપનશ્વર ખણી એનો મેલો બની ગયો! તાહ વાહ!”

માથા પર વજ્ર પડ્યું હોય તેવી વેદનાથી પાપનશ્વર બેશુદ્ધ બની ગયો.

* ‘ભારતી સાહિત્ય સંપત્તિ’ની ‘વિશ્વસાહિત્યમાળા’ના પ્રથમ ચતુર્થ વીળ પુસ્તક અને ‘ઊર્મિ’ના બેઠપુસ્તક ‘અહ ૩૩’માંથી.

અચિન્તી ઊર્મિ

x

હાલે જ્યોમે ગંદા ચત્તર પીટાનું પત્ત નભતું !
શીળી લ્યોત્સનાધારે ઉદધિ ઉર ઉડાસ ઊછળે,
અને મોંઘાં મોંઘાં રતન ઊજળાં મુગ્ધ ઉરનાં
હસી અર્પે પ્રેમે રસહલકતો સાગર ત્વં.
સુનીલું સોહનું ગગન નભતું તારકમંડુ,
શ્રેષ્ઠ નીલે જાગે મુકુટ બિંદુ મંદ હસતાં
ભરે આછી અછી અવનિ અવકાશે સ્થિતપ્રજ્ઞા
સુવામે મહેન્તી ધમક નિશિગન્ધા પમદતી,
અચિન્તી ઊર્મિ ત્યાં મુજ ઉર તીરે લાવ ભરતી
મીઠું ચક્ષુ, સામે સુષ મગ્નતી માત તરતી.

: તારાજ્ઞેન પદિત :

• આપણી ગ્રંથમાળાઓ •

શ્રી. છોટાલાલ મનસિંગ કામદાર

ઈ. સ. ૧૯૧૬-૧૭ ની વર્ષોમાં કે તે આઠ યોગ્ય એક બે વર્ષોમાં સત્તુ સાહિત્ય વર્ષિક કાર્યાલયની 'વિવિધ ગ્રંથમાળા' તથા 'ચરિત્ર માળા'ના અનુક્રમણિકા અનેક માળાઓ નીમળી હતી તે વખતે બધી માળાઓની એક યાદી મેં તૈયાર કરી હતી. વર્ષો જતા તે યાદી અત્યારે તો ઉપન્યસ નથી પણ ફરીથી આપણા સાહિત્યમાં નવી માળાઓનો યુગ શરૂ થયો છે ત્યારે તે તથા ચાલુ માળાઓની યાદી માર્ગદર્શક કાર્ડ પછી તેમ માની આ યાદી તૈયાર કરી છે. કોઈ વાચક તેમાં કોઈ સ્ત્રી અથવા માળાનું નામ સ્વયંવરી તો આભાર થશે. કાર્ડ પણ નિયમ વિના બહાર પડતી માળાઓપ્રત્યે બની શકે તેટલીની મોઢા આમાં લીધી છે.

માળાઓમાં પ્રથમ સ્થાન સત્તુ સાહિત્ય વર્ષિક કાર્યાલયની 'વિવિધ ગ્રંથમાળા' નું આવે છે. અત્યારે ૧૯૬૫ માં તેનું આઠવીસમું વર્ષ આવે છે. અત્યાર સુધી તે માળામાં ૫ x ૬ ની સાઈઝના ૧૬૦૦ થી ૨૦૦૦ જેટલા આપવામાં આવતા તેને નવે ચાલુ વર્ષથી ૫ x ૭ ના ૨૦૦૦ થી ૨૪૦૦ જેટલા ૩) ના જ લવાઈએમાં આપવામાં આવવાના છે. પુસ્તકો પાંચ પૂરના હોય છે. વર્ષમાં ત્રણથી ચાર પુસ્તકો બહાર પડતાં હોઈ પુસ્તકો ખૂબ દમવા થાય છે. ચાલુ વર્ષનું એક પુસ્તક 'આખ્યાનમાળા' ગ્રંથ ૨ નો બહાર પડેલ છે.

વિવિધ ગ્રંથમાળાના અનુક્રમણિકા ચા પૂર્તિ રૂપે પ્રગટ થતી પણ અત્યારે તે માત્ર નામશેષ થયેલી બીજી થોડીક માળાઓનો નિર્દેશ જ કાર્ડ સહી સત્તુ સાહિત્ય વર્ષિક પ્રસિદ્ધી શરૂ થયેલી 'ચરિત્ર માળા' દ્વારા ગુજરાતને દેશવિદેશના સ્ત્રીપુરુષોના અત્યંત ચરિત્રોની એક મળી છે. 'ચરિત્રમાળા' પ્રાદેશના અજાણે બધા પછાત થોડા વર્ષો પછી 'વિવિધ ગ્રંથમાળા' નો બીજો વર્ષ શરૂ થયેલ છે.

દ્વારા ચરિત્રો તથા કવિવાણી આપવાની શરૂ થયેલ પરંતુ તે વિભાગ પણ સત્તુ બધા પ્રવાની ફરજ પડી હતી.

શ્રી કાલાબાઈ રામચંદ્રે શરૂ કરેલ 'સતી વાર્તામાળા' દ્વારા વાર્તાઓના સાગ પુસ્તકો પ્રગટ થતા હતા. ૨૫ પૃષ્ઠવાલ બાંધવળ કમ્પ્યુટર મશીન એક વર્ષ પૂરું કરી શકેલું નહોતું તેની જ રીતિ 'હિંદના પુસ્તકો તથા મિત્રો'ની ચરિત્રમાળાની થઈ હતી. અમદાવાદથી નીમળી 'સનાતન ધર્મની મર્જનાઓ' દ્વારા તથા શ્રી મૂળચંદ્ર કમ્પનિસ કાપડિયાએ સંપાદિત કરેલ 'સતી જૈન ગ્રંથમાળા' દ્વારા નાના પુસ્તકો પ્રગટ થતા હતા. ભાનુભગતી 'વિજયપુરિમાળા'માં એટલોને ઉપરોક્ત થોડી પુસ્તકોમાં પ્રગટ થઈ હતી. 'ભરિની સમાજ પત્રિકા' માળા એ સ્ત્રીઉપયોગી પત્રિકામાં થોડી સંખ્યામાં પ્રગટ કરી હતી. 'સુમનમાળા' નામની એકમાત્ર માળામાં પણ નાના પુસ્તકો પ્રગટ થતા હતા તે સિવાય પણ અ પછી થોડીક માળાઓ નીમળી હતી. પરંતુ તેના નામ અત્યારે યાદ આવતા નથી.

વિવિધ ગ્રંથમાળાની માફક વર્ષોથી ચાલી આવતી બીજી માળા તે અમદાવાદ (દરે મુજબ ૧૫)માં સાહસિંહ જીએનર શ્રી જીવનના અમરશીની 'જાન વર્ષિક પુસ્તકમાળા' ૧૯૧૫ માં તે શરૂ થયેલ હોવાથી અત્યારે તે પત્રિકામાં વર્ષમાં એ પ્રવેશ-પત્રો ૩) લઈ બહાર પડતા બધા પુસ્તકો અર્થે મેળે આપવામાં તે માળાનો ગિલાન હતો. ૫) ચાલુ સંવત ૧૮૩૬ થી તે નિયમમાં ફેરફાર થયેલ છે. સોળ જેટલું ૧૧૦૦-૧૨૦૦ પૃષ્ઠના પુસ્તકો રૂપિયા ૪ (ચોટ્ટેર આથે ૩ ૫ માં) આપવામાં તેને નિયમ કોઈ છે અને તે મુજબ ચાલુ સાતમાં નીચેના પુસ્તકો આપાશે. ૧ સુધાચંદ્ર ૨ હરવિનયુકી ૩ મુસ્તફા ખાન, ૪ સદાચરની ગોધા ૫ મિ કુરે

છેલે. આ પુસ્તકો પ્રગટ થતાં માળા દ્વારા પ્રગટ થયેલાં પુસ્તકોની સંખ્યા ૯૩ થશે.

વર્ષો સુધી ‘વિવિધ ગ્રંથમાળા’ તથા ‘જ્ઞાન-વર્ધક પુસ્તકમાળા’-આ બે જ માળા-પ્રગટ થતી હતી. અસહકારના મુગ પછી પાછી માળાઓની શરૂઆત થઈ. ‘યુગધર્મ’ માસિકે ‘યુગધર્મ’ ગ્રંથમાળા શરૂ કરી હતી. પરંતુ બીજી માળાઓને શરૂ કરવાનું માન તો એક વખત ગુજરાતનાં ધરેમાં જેનાં પુસ્તકો વચ્ચાતાં હતાં અને જેની પ્રશ્નિત અત્યારે તદ્દન શિથિલ છે તે ‘પ્રસ્થાન’ કાર્યાલયની ‘સરસ્વતી ગ્રંથમાળા’. વર્ષો ૭૦૦ પાનાંનાં પુસ્તકો રૂ. ૨ માં આ માળા આપે છે. તેનું અત્યારે સાતમું વર્ષ ચાલે છે અને સાતમા વર્ષમાં, ‘આપણે આહાર’ ‘સ્ત્રી-પુરુષ-મર્ષાદા’ ‘ગિરિરાજ આધુ’ અને ‘શ્રીમદ રાજચંદ્ર જીવનકથા’ બહાર પડેલ છે.

રાજકોટ નવયુગ પુસ્તકલેખાર તરફથી પ્રગટ થતી બે માળાઓ 'નવયુગ અંથમાળા' તથા 'લીલા-વતી અંથમાળા' વર્ષે ૧૦૦૦ પૃથ્નાં પુસ્તકો રૂ. ૩, (પાકાં પૃકાં રૂ. ૪)માં આપે છે. આ બન્ને માળા હારા વિવિધ વિષયનાં તથા સ્ત્રી-વિષયોગી હોય પુસ્તકો બહાર પડી ચુક્યાં છે. અત્યારે બન્ને માળાઓએ સાતમા વર્ષમાં પ્રવેશ કર્યો છે. 'નવયુગ અંથમાળા' હારા 'પંખડોઝો' અને 'રામચોટી' તથા 'લીલા-વતી અંથમાળા' હારા 'તાત્પર્યવર્તુ તાલીમ' બહાર પડેલ છે.

આ જ સંસ્થા દ્વારા પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં આપતી
'ગુપ્તચર સંસ્થાના' બહાર પાડવામાં આવતી હતી.
તે ત્રણેક વર્ષ ચાલીને અંધ પડી છે.

પરંતુ ગ્રાહકોની તથા વાંચકોની સંખ્યામાં પોતાનું સર્વોપરીપણું સિદ્ધ કરતી લાગતી સાહિત્ય સંઘની 'અંબલિ ઝંઘમાળા' છે. આ ઝંઘમાળા દર વર્ષે બારમે. પાનાંમાં ચાર નવલકથા કે ૩, (પાકું પૂકું કે ૪) માં વ્યાપે છે. અત્યારે તે માળાનું પાંચમું વર્ષ ચાલે છે અને તેનાં બે પુલકો 'અંબલિ અને મંદિરા' અને 'નગદા રેનો' બહાર પડેલ છે.

આ જ સંસ્થાની બીજી માળા ‘આરોગ્ય પ્રયા-
વલિ છે’. લગભગ ૬૫૦ પાનાંની આરોગ્યની રક્ષા
માટેની આંધી બાર પુસ્તિકાઓ તથા રૂપિયામાં
આપવામાં આવે છે. તેનાં પહેલા વર્ષનાં બાર અને
બીજા વર્ષનાં ચાર પુસ્તિકા પ્રગટ થઈ ગયાં છે.

અમદાવાદના 'નવી દુનિયા' કાર્યાલયની તથા માળાઓ હવે લઈએ. 'નવી દુનિયા' અથવા 'જર્મિ' ૧૯૦૦ પાનાનાં પુસ્તકો રૂ. ૩ (પાકું પૂરું રૂ. ૪) માં આવે છે. તેનાં ત્રીજા ભાગનાં ચાર પુસ્તકો 'શક્તિ', સુભાષચંદ્ર, અમ્મા, અમે પિતૃતનાં પંખી' બહાર પાડ્યાં છે.

ગાંધી ૩. ૧)માં ૮૦૦ પાનાની ત્રણ પુસ્તકો
આપતી 'સાચી વિચારીએ' કથમાળાના માણુ શ્રીમ
ર્ષમાં 'ગતું રક્ત લાગુ ૨-૩' પ્રગટ થયા છે. ત્રીજી
પુસ્તક 'આવતી કાસે' ખડાર પંચાનુ' છે.

તે જ સંસ્થાની 'આલો ખસદ્રીઓ' અધ્યક્ષાનાં
પહેલા વર્ષનાં ચાર પુસ્તકો પ્રગટ થઈ ચુક્યાં છે.

‘કૌમુદી’ના સંચાલક ડૉ. મુખર્જી સહિ
‘કૌમુદી અશ્રમાળા’ રાજ કરી તેમાં બે પુસ્તકો
બહાર પાડ્યાં હતાં. પથ્ય ત્યાર બાદ પુસ્તકો બહાર
ન પડ્યાં તે માળી બધે થઈ જતાં આહોરોનું લવાજમ
બાકી રહી ગયું છે.

અમદાવાદના 'નવચેતન સાહિત્ય મંદિર' તરફથી
શ્રી-ઉપયોગી અધ્યાપના 'શૃદ્ધલક્ષ્મી સંધ્યાના' અગ્ર
કાવ્ય છે. ૧૨૦૦ પાનાંની પુસ્તકોનું લઘુગ્રંથ રૂ. ૪
છે. આત્મરે મોઘા વર્ષનાં બે પુસ્તકો બહાર પાડ્યા
છે. 'ઉમા' અને 'શોભા'. કુલ રૂ. ૨૧ પુસ્તકો
બહાર પડ્યાં છે.

અમદાવાદના મૂળરૂઢિ અંધેરત્ન કાર્યાલય તરફથી
'તરણુ અંધમાળા' બહાર પડે છે. વર્ષમાં ૬૫૦
પાનાંની પ્રતિકા રૂ. ૩ના લવાજમમાં આપવામાં
આવે છે. ત્રણ વર્ષમાં સમેલી પ્રતિકાની પસંદગી
સારી કંઠી શાખા તેવી છે. આધુ ચોમા વર્ષમાં શ્રી.
પ્રેમચંદ્રજી 'ગોદાન' (પર્વાઈ) બહાર પડેલ છે.

પોરબરથી પ્રગટ થતી 'લોકોપયોગી સસ્તી અથમાળા' દ્વારા 'યુગાવતાર ગાથી ભા ૧-૨-૩' 'કુદરતમય જીવન' તથા 'જોરક' સભાથી એક પુસ્તક બહાર પડેલ છે.

બાકીની માળાઓને દૂધમ્મ પનાવીએ ડો જટારા કર નાન્દોએ 'જીવનપ્રકાશ અથમાળા' દ્વારા માણસને નીરાળી રહેવા માટે 'મદ્દાક્ષિ' 'અલ્પચર્ચ' 'માણસ મદો કેમ પડે છે?' તથા 'મદ્દાક્ષ કેમ મટાડવો' એ ચાર પુસ્તિકાઓ બહાર પાડે છે. પહેલી પુસ્તિકાની કિંમત એક આનો તથા બાકીની દરેકની બે આના છે.

અમદાવાદથી 'સારસી અથમાળા' નામે એક માળા નીકળે છે તેનું એક પુસ્તક પ્રગટ થવાનું જણાય છે.

આ સિવાય 'પ્રસ્થાન' કાર્યાલયની 'પ્રાસ્થાય અથાવલિ' તથા 'રવીન્દ્ર અથાવલિ', ભાગની સાહિત્ય સભાની 'ચિંતન અથાવલિ' 'વિશ્વસાહિત્યમાળા' તથા દિલ્હીમાં પ્રગટ થતી 'નવસર્જન અથાવલિ', મુમળિયા આગ આગ રોમની 'વિરાટ' તથા 'સરખા અથાવલિ' વિગેરે અનેક માળાઓ છે, પરંતુ તેમાં કોઈ માળામાં ગ્રાહકોને આનામત પૈસા રાખી પુસ્તકો મોકલવામાં આવે છે તો કોઈ માળામાં રૂપ ટપ વળતર કાપીને પુસ્તકો આપવામાં આવે છે તે માળાઓની વિગત આ લેખમાં આપી નથી.

હવે આપણે બાળસાહિત્યની માળાઓ લઈએ. આ માળાઓની વિશેષતા એ છે કે તેમાંની એક પણ હજી બધ પડી નથી તેમજ પુસ્તકો પણ ઠીક નિયમિત પ્રગટ થાય છે. 'શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ' પ્રકાશન મંદિરે 'બાલસાહિત્યવાટિકાના ૧૦૮ પુસ્તકો-દરેક પાંચ આનાની કિંમત-પ્રગટ કરતું હતું, પણ હવે તો તે સરખા બધ થઈ હોઈ ચાલુ વર્ષમાં તેમ પ્રકાશનો નીકળશે કે કેમ તે શક્યપદ છે. 'બાલસાહિત્ય માળા' દ્વારા બીજા પુસ્તકો પણ આ સરખાએ પ્રગટ કર્યા છે.

સુરતના ગાંધીવ સાહિત્યમંદિરે 'બાલોદ્યાન માળા'ના ચાર પુસ્તક દ્વારા કુલ ૮૦ પુસ્તકો પ્રગટ કર્યા છે આ માળાના પુસ્તકોની કિંમત અગર પ્રકાશન-સમય માટે કંઈ નિયમ નથી તેવી જ રીતે 'કુમાર-માળા' દ્વારા ૧૩ પુસ્તકો પ્રગટ કર્યા છે.

પોરબર સાથે વાર્ષિક બે રૂપિયાના લવાજમમાં શ્રી નાગરદાસ પટેલ તથા રમણલાલ ના શાહ 'અસૌક બાલપુસ્તકમાળા' ચલાવે છે. દર મહિને એક પુસ્તક તથા એક બેટપુસ્તક મળી કુલ તેર પુસ્તકોમાં ૫૦૦ પાનાનું સચિત્ર વાચન આ માળા આવે છે તેના પાંચમા વર્ષના પાંચ પુસ્તકો અત્યાગ સુધીમાં પ્રગટ થયેલ છે. શ્રી નાગરદાસ પટેલ બીજા માળા- 'બાલવિનોદમાળા' દ્વારા ત્રણ આનાની કિંમતે રૂપ ૪૫માં આકર્ષક ત્રીસ પુસ્તકો પ્રગટ કર્યા છે. આવા વીસ પુસ્તકોના એક સેટનું લવાજમ ત્રણ રૂપિયા હોય છે.

એમની ત્રીજા માળા 'બાલવિનોદમાલિ' છે અને તે દ્વારા બે પુસ્તકો પ્રગટ કર્યા છે આ ત્રીજા માળાનું એક પુસ્તક બાદ કરતા, પ્રગટ થયેલ તથા પ્રગટ કરવા ધારેલ પુસ્તકોની કિંમત આ આના ગણવામાં આવેલી છે.

ચાલુ હતી ચરોતર એન્જીકેશન સોસાયટીએ 'શિશોર અગ્નિમાળા'ના બે પુસ્તકો પ્રગટ કરેલ છે, પણ તે સુરતે એકી સાથે પ્રગટ થતા હોઈ માળામાં ગણી શકાય નહિ.

અમદાવાદના શ્રી ગૂર્જર અચરત્ન કાર્યાલય 'ગૂર્જર બાનમથાવલિ'ના ૧૦૦ પાનાના પુસ્તકો જલુ રૂપિયામાં મળે છે અત્યારે ત્રીજા વર્ષ આવે છે અને તે વર્ષના સાત પુસ્તકો બહાર પડી ગયા છે.

રાજકોટના કવિ વલ્લભજી સુદરશ્વએ પોતાના પુત્ર સ્વ. નરેન્દ્રભાઈ સ્મરણાર્થે 'નરેન્દ્રભાઈ અથાવલિ' શરૂ કરી છે વર્ષમાં બાર પુસ્તકો બહાર પડે છે દરેક પુસ્તકની છત્રક કિંમત ત્રણ આના.

તમા વાર્ષિક લવાજમ બે રૂપિયા છે. આ માળાનું અત્યારે બીજું વર્ષ આવે છે

અમદાવાદનું જ્યોતિ કાર્યલય વિમિટક જે માળાઓ ચલાવે છે એક તો 'કુમારપ્રમાણા'. ૮૫૦ પૃષ્ઠના કુમારપ્રમાણી ૬ પુસ્તકોનું લવાજમ રૂ. ત્રણ છે. પહેલા વર્ષના ૬ પુસ્તકો પ્રગટ કરી આ માળાએ બીજા વર્ષમા પ્રવેશ કર્યો છે અને તે વર્ષનું એક પુસ્તક 'મુજી દુકા' બહાર પણ પડી ગયું છે. આ જ પ્રકારક વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી વીસ પુસ્તકોઓનું ગ્રન્થ 'વિદ્યાર્થી લાઝમમાળા' તરીકે બહાર પાડે છે ચાલુ વર્ષમા આશરે એણી બહાર પડી ગયેલ છે આ એણીનું લવાજમ રૂ. ૧-૮-૦ છે

બરુચી 'આપણી બાળકમાળા' વાર્ષિક રૂ. ૧ ના લવાજમમા ૬ પુસ્તકો આવે છે. તે માળાના બીજા વર્ષના પાંચ પુસ્તકો અત્યાર સુધીમા બહાર પડી ગયા છે.

'બાલજીવન'ના સચાવક શ્રી. મહેસાણા શાહે 'બાલજીવન'ના સાપ્તાહિક પ્રકાશન તરીકે 'બાલજીવન ક્રમિક વાર્તામાળા' શરૂ કરી છે. ૪૦૦ થી વધુ પાના તથા ૧૦૦ ચિત્રોવાળા ૬ પુસ્તકો તથા ૧ બેટપુસ્તક મળી કુલ સાત પુસ્તકોનું લવાજમ દરમાનખર્ચ સહિત બે રૂપિયા છે આ માળાના બે પુસ્તકો 'અટકચાળા વાદરા' તથા 'સહેલી વાતો' બહાર પડી ગયેલ છે

શ્રી ભારતી સાહિત્ય સંઘે બાળકો માટે 'અરણ્ય પુસ્તકમાળા' શરૂ કરી છે વર્ષે એક દબાર પાનાની મોળ પુસ્તકોઓ પ્રગટ કરવાની યોજના છે આ માળાનું લવાજમ ત્રણ રૂપિયા છે તેના ત્રણ પુસ્તક 'શકરામાર્ગ', 'ગંગા વાદરિયા', અને 'નાના ઊંકરા' બહાર પડ્યા છે

સમગ્ર દૃષ્ટિથી આ માળાઓનો આપણે વિચાર કરીએ. બાલસાહિત્યની માળાને આપણે આ વિચારમાથી દૂર રાખણ કેમકે જે જે ખામીઓ બીજા માળાઓમા છે તેમાની પછી ખગી મોટા ભાગે આ બાલમાલિકા નથી પ્રાપ્તમાળાઓમા નથી.

અપવાદ તરીકે એક માળા બહાર ફેરવવાનું આ માળાઓમા વર્ષમા દરેક પુસ્તકે એક નવું ચલણ છે તેની માહકને ખબર હોતી નથી માહકના કાચમા પુસ્તક આવ્યા બાદ જ તેને તે માળામા પુસ્તક પ્રગટ થવાની ખબર પડે છે અને તે પોતે ચાર પાંચ માળાઓનો માહક હોય તો બોઈ લો મળ 'અમુક પુસ્તક કઈ માળા તરફથી તેને આવ્યું તે બાદ રાખતા તેને ખૂબ મહેનત પડે છે વળી આ માળાને અને નિષ્ક્રિયતાને કારણે સર્વથ હોય તેમ લાગતું નથી બે મહિને, ત્રણ મહિને કે માત્ર મહિને પુસ્તક પ્રગટ થાય તેવા દર્ષ નિયમ હોતો નથી અનન્ય જે પુસ્તકથી લવાજમ વસૂલ કરવાનું હોય તે પુસ્તક કીક વહેતું પ્રગટ થઈ જાય છે પછી તો એક વર્ષને બદલે પુસ્તકો પૂગ કરતા બે અડી વર્ષ પછી ચાલ્યા જાય તો નવાઈ નહિ

આમ અનિયમિતતા હોવાથી પ્રગટ થયેલ પુસ્તક મુમ થાય તોપણ માહકને ત્યારપછીનું પુસ્તક મળે ત્યારે જ ખબર પડવાનો સંભવ છે કેમકે અમુક માળાનું અમુક પુસ્તક પ્રગટ થઈ ગયું છે તેવી ખબર ક્યાયે ડાખવા ડાખવાની જગ પ્રકાશકોને લાગતી નથી

પુસ્તક બહાર પડ્યા પછી માહકને બને તેટલું મોટું મોટાંપણમા આવે છે અમુક પુસ્તક માળામા પ્રગટ થયું છે ને તેની માહકને ખબર ન હોય ને તે છૂટક કિમતે ખરીદી લે. ત્યાર પછી તેને તે જ પુસ્તક મળતા પુસ્તક બેવડાય છે પ્રગટ થવા પછી પુસ્તકની ખૂબ વલદગત થવા બાદ નવું મહિના સુધી પછી માહકને પુસ્તક ન મળવાના કાચમા મોજૂદ છે માહક પોરતકાં લખી ઉન મળી કરે ત્યારે જ પુસ્તક મળે છે વર્તમાનપત્રોમા સમાલોચના લેખા બાદ પોતાને પુસ્તક આજકાલ મળશે તેમ માહક મદ બેલા જ કરે છે, ખજ તેની રાહનો અત ખૂબ મોડો આવે છે પ્રમથકોની આ બેગકારી માહકોએ જ્યાં પછી મદાવી લેતો ન બોઈએ.

આપણે ત્યાં સિનિપ્રિનિપ્રિન વચન પ્રત્યે અનિયમિત વધતી જાય છે તેવે સમયે માળાના પ્રક થયો પુસ્તકો

પસદ કરવામાં તથા માહકોની સગવડ પૂરેપૂરી સાચ
વવામાં ખ્યાન રાખે તો તેમને જ કાપડો છે

પુસ્તકપસદગીની સામે થયું ચાલુ ફિગ્યાદ
રહેવાની ખાના પૂરા કરવાના દિસાએ અમર તો
અમુક વખતે પુસ્તક આપવાનું છે તે ખાતર વર્ષા
અમુક પુસ્તક 'મોણુ' અપાઈ જાય છે દરેક પ્રશ્ન-
શક ને વિચારી નેશી તો તેણે આ જૂલ કરી દશે
તેમ તેને લાગશે આ ક્ષતિ દૂર કરવા માટે પહેલે
થી જ પૂરી તૈયારી કર્યા બાદ પ્રકાશનોના નામ
પ્રસિદ્ધ કરવા અને ખાસ કારણ સિવાય તેમજ ફેરફાર
કરવો જ નહિ

મોણુ ટપાલખર્ચ આ માળાના પ્રચારમાં મોટા

વિખરૂપ છે પણ ત્યાં સુધી પુસ્તકો માટે
'જાનપ્રચારની દૃષ્ટિએ' ટપાલના દર અમેરિકામાં
જેમ ઓછા થયા છે તેમ ન થાય ત્યાં સુધી, ગામ
વાર એજન્ટો નીમીને આ પ્રશ્નનો નિમલ લાવવા
પત્ત થવો જોઈએ

હું પોતે પ્રકાશક ન હોવાથી પ્રકાશકોની મુશ્કેલી
ઓનો મને ખ્યાલ ન હોય તેમ કાર્ક પ્રકાશક
ભાઈ કહેશે અલમત મે તો આ બધું માહકની
દૃષ્ટિથી લખ્યું છે તેમા કાર્ક ચર્ચાર્પ મુદો હોય ને
કાર્ક પ્રકાશક ભાઈ ચર્ચા કરશે તો તેને આવકર
કાચક ચણીશ

અ મે

મુશ્કેલી

અમે પચિક, કિતુ સૌ કિતિકિનારના પય એ,
અમે શ્રમિત, કિતુ ઇન્દ્રધનુના વિસામાં બધે,
અમે હુધિત, કિતુ ભોજન બધેય જુઠ્ઠા તલુ,
અમે તુષિત, કિતુ વારિ જસ અઝવા અઝવા
કહીથી નીકળ્યા, વળી કહી જતુ, વિના લાન એ
જવાટવી વિષે અહીં જટકતા લૂલા તો પડ્યા,
અને કહિન ઠોકરો અદીક કટકોને સદા,
બનાવી અમ ભોમિયા અગમ પય સૌ જો રહ્યા
કુટાર્ક હુકારાઈ કોઈ દિન આમુઝ નેનથી,
જરાક વળી સારવી જગત આમણું ખેલતા
અમે શિશુ નચિત, તોય ધરને કદી ઓટલે
જઈ મૂઠ જવાની આશ અલુદીક હેયે રમે
અમેઃ ધરવિહીનને ધર તણી ન કૈયે મણા,
અમારુ ધર ત્યા જ ત્યા રઝગત જ હોટી પડ્યા
રજનીકાન્તા દેસાઈ

હિંદમાં શાણનો ઉદ્યોગ

☆ શ્રી. હુગરશી ધરમશી ન પટ ☆

[ગતાકથી ગપ્પણ]

૨૩ હિંદી મિયો

શ રૂઆતમા મુનઈના રોક ચદાગમજી તામના મુદ્દાએ શણ-અમની ગ્યાપના કરી ૫૨૬ પાછળથી તેમણે તે વેચી નાખી તે પછી રૂઆતમા મિન માર્ક પાગસી સાહસને આભારી હતી ૫૨૬ ખગખ વખતમા તુમસાની કરવાથી તે પણ બીજાને વેચાઈ મર્ક એનાં બગાળા મુદ્દાએ એક નાની મિન બાધી બીજાએને એટલે કે મુરોપિયનોને ચનાવવા આથી હતી સામાન્ય રીતે બગાળા જમીનતારો પાસે મુદ્દા પેસા હોય છે ૫૨૬ તેમને ઉદ્યોગો મત્તે પડ્યાપાત નથી એટલે તેઓ પોતાના કાજલ પેસા જવનએન્ટ લોનોમા રોક છે હજી સુધી કાર્ક બગાળોની માને કાની મિન મર્ક નથી આવા નકાકાઝ ધંધાગાથી પણ બગાળોએ નિવૃત્ત રહી શકે છે એ એક અગમ્યની છે મુનઈના ઉદ્યોગપતિઓ પણ આ વિષયમા ખરામખુબ રહ્યા છે હમણા ૭ સાત મિયો દિલ્લા વહોવટ નીચે છે તેમા ખગના હુકમીચદ, આદમજી એ મુખ્ય છે બીજા ત્રણ ચાર નાની મિતો હિંદી એના વહોવટ નીચે છે ૫૨૬ હાઝારના વખતની સુદ કમાણીને લાગા દિદાઓએ લીધો નથી

૨૪ મહાપુદ્ધ પછી મિલોને વિકાસ

મહાપુદ્ધની મોગી કમાણી મિલોને મળવાથી સને ૧૯૧૪ થી ૧૯૧૬ મુખીમા ૧૬ નવી મિલો બધાઈ કુલ આઠ મિલોમાથી ૭૧ મિલો થઈ જૂની મિલોએ પણ શાયો વધારી આથી કુલ શાયોની સખ્યા ૩૭૦૦૦ માથી ૪૦૦૦૦ થઈ સને ૧૯૨૧-૨૨ મા ચાર મિલો વધી. મિલોની સખ્યા ૮૧ થઈ આ ચાર વર્ષ મિલકેટોમના સારા હજ મિલોવાળાને શેન્ય નફો મળ્યો હતો કદી ભાવે મગી જતા તો મિલોવાળા કામ કરવાના કપાકો

ધમડીને એકો માવ કાઢતા હતા આમ જૂનો રુઝ ખલાસ કરતા હતા અને ભાવોને મુધારી લેતા હતા આવા બખગના ટેરફારા ઘણા થતા હતા ૫૨૬ એક દર વિકાસની દૃષ્ટિએ શણગિરોએ હીમ મળતી કરી હતી

૨૫ પછીના દશ વર્ષોમાં વિકાસ

સને ૧૯૨૧-૨૨ મા કોથગા અને શણના કાપડો ભાવ ધગી મયો એટને મિલોએ મમના કાકો ધમડી નાખ્યા એને વગી બખગ મુધારી આવી આમ વારવાર મીને મિલોએ ભાવો ટમવી ગમ્યા હતા ૫૨૬ હવે નવી મિયો મુખ્ય બધાવા લાગી સને ૧૯૨૧-૨૨ મા ચાર મિલો વધી. સને ૧૯૨૨-૨૩ મા પાંચ વધી. સને ૧૯૨૩-૨૪ મા ત્રણ વધી સને ૧૯૨૬-૨૭ મા ભાવો બદલ સારા મહેવાથી તે વર્ષે ૭ મિલો વધી કુલ ૮૬ મિલો થઈ સને ૧૯૩૦ મા પૂરી ૧૦૦ મિલો થઈ તેમા ૨૩૫ કસો રૂપિયાની મૂડી રામાઈ પોણા ત્રણ લાખ કામ કરનાગ હતા કુલ શાયોની સખ્યા ૬૧ હજારે પહોંચી હતી આ દશ વર્ષો મિલકેટોમ માટે સારા ચણાવ વચ્ચે કાર્ક કાર્ક વસ નગથ આવના ૫૨૬ મોગ મિત્રર્વ ફડો, નાણાની છટ અને આનસા વધોની મારી કમાણીથી નવજા વર્ષોમા મુખેથી નહોતી આવતી

૨૬ મદી

સને ૧૯૩૦-૩૧ મા લગભગ ૧૦૦ મિલોની તે પછીના દશમાએ એમ ૧૫૫ મિન વધી નથી, તેમ બીજે વિકાસ પણ મયો નથી, શાગજ કે ઉકા દસમાએ એક એ વગમ સિવાય બધો વખત મદી જ રહી છે ઉપાય કયા ઉપાન પ્રાપ્ત ૫૨૬ દુ મિલોની સખ્યા અને શાયોની સખ્યા ૫૫૫ વધી

ગઈ હતી આથી સ્વાભાવિક રીતે જ મદી આવી ઉપરાંત કેટલીક મિત્રી ન્યુટ મિન્સ એમોસિયેશનની બહાની હતી તેઓ રાત્રિ દિવસ કામ કરી જ્યારે માલ તૈયાર કરતી હતી આથી પેદાશ ઘણી થતી હતી આ સ્થિતિમાં આ દશકામાં મિત્રોએ ઓછા કલાક કામ કરવા માટે ચાલુ ગોઠવણો કરી હતી દર અઠવાડિયે ૪૮ થી ૬૦ કલાક કામ કરવાની વારંવારે ગોઠવણો થઈ હતી છતાં માલ કુનિયા ઉપાડી શકે તે કરતાં વધુ જ પેદા થતો હતો અને મદી ચાલુ જ રહેતી હતી

૨૭ બગાળી ખેડૂતો

સને ૧૯૩૭થી બગાળ સરકારે શણુના ઓછા ભાવે નોંધ શણુની વાવણી ઓછી કરવા માટે સ્થગન પ્રપત્તો આપી હતી ખેડૂતો વચ્ચે શણુ ઓછું વાવવાની મોગી જાહેરાત ચાલુ છે ખેડૂતો પણ હવે જાગ્રત થયા છે એમની વચ્ચે સ્વાતંત્રતાની અને પોતાના હક્કોની સમજણ પ્રસારવા લાગી છે છતાં શણુના ઉકાવ ઉપર શણુના ભાવોનો આધાર હોય છે બગાળ સરકાર એમને મદદ કરે છે પરંતુ બગાળની સરકારને અગ્રેજ સભ્યોનો સક્રિય અને જખ્ખર ટેકા હોવાથી તે તેમની દનાયેલી રહે છે અને આથી યુરોપિયન હક્કોની વિરુદ્ધ બગાળની સરકારથી ખેડૂતોને મદદ થઈ શકે તેમ નથી છેલ્લા ત્રણ વર્ષથી પાકની વાવણી ૨૫ ટકા ઘટાડવા સરકાર મોટા પ્રયત્નો કરે છે બગાળમાં જમાનધીની પદ્ધતિ હોવાથી જમીનદારોને જમીનના રસક્કસ ધેર ખેડ મળે છે અને ખેડૂતો ગરીબ રહે છે

૨૮ શણુ-મિલોની હમણાની સ્થિતિ

શણુ-મિલોની હમણાની સ્થિતિ મદ છે તેમના હાથમાં હેસિયન એટને શણુનું કપડું અને કાચાના મોગી રકમ રોક થઈ ગયો છે મિલો પાસે પૈસા છે એટલે આટલો મોટો જથ્થો સલામતી શકે છે પરંતુ હવે તેમના ગમા બરાઈ ગયા છે લગભગ ૪૫ કરોડ વાર નેટલું શણુ-કાપડ એમની પાસે જરૂર વેચાયેલું પણ છે કાચાના પણ જગી જથ્થામાં

પડ્યા છે છેલ્લા બે વરસથી રિચર્ચ બજારી ચાલી છે બધી મિલોને એકન કરવા માટે લગીરમ પ્રયત્નો થયા છે કેટલીક હિંદી મિલોએ ઓછા કલાક કામ કરવા બદલ નુકસાની માગી પણ તે આપવા મોગી મિલો તૈયાર ન થઈ હેવો નવારે બહુ નુકસાન થઈ પડ્યું હારે હવે સૌ મિલો ભેગી થઈ ગઈ છે

૨૯ મિલોએ કરેલા નાના કસોડો

મિલોએ મળાને કસોડો કર્યા છે તેમાં બજાર મુધારવા માટે ઓછા કલાક કામ કરવાનો નિર્ણય ચાલુ તો સૌએ તે મજૂર ચાલુ તેમાં જે કસોડો લગ કરે તેણે દડની મોગી રકમ બજારની રહે સૌ મિલો પાસેથી ડિસ્ક્રિપ્ટ હોવામાં આવી છે ખુશીથી આ કરારો થયા છે આ વતસના ફેબ્રુઆરી માસમાં યુરોપમાં લગાઈની વાલો ચોડા નોંધ અગ્રેજ સરકારે વીલ કરોડ પુદ માટેના કાચાનાઓનો એડર્સ આપ્યો હતો તે ૭ માસ મા યો તેલના સમયમાં બજારમાં શિક મુધારો થયો હવે એ એડર્સ જુનાઈમાં પૂરો થયો એટલે બજાર ન ધો તે માટે મિલોએ મળાને ૨૦ ટકા રાજી બધ કરવાનો કસોડો કર્યો છે આથી બજાર ટકતી પડી છે પરંતુ જૂનો રગો પૂરો થવા વચર બજાર લાગી મુધારો નહિ

૩૦ શણુ-મિલો અને હિંદીઓ

આ શણુ-મિલોના સાંક ટકા ઉપર શેરા હિંદીઓના હાથમાં છે પરંતુ આ મિલોની મેનેજમેન્ટ અને કુલ સત્તા સ્પોન્ટેનોની છે મેનેજર એજન્ટો બધી સ્કોચ પેટીઓ છે મેનેજરો, એસિસ્ટન્ટ મેનેજરો એજિન્ટો-જરો અને અધિકારીઓ બધા યુરોપિયનો છે એમને મોટા પગારો અને એનાડિસો મળે છે કારકુનો અને નાના અધિકારીઓ બગાળી બાબતો હોય છે એમને સાધારણ પગારો મળે છે મેટા અધિકાર ક્યારે પણ હિંદીઓને આપવામાં આવતો જ નથી રૂપિયે તોર આના લગભગ કારભાર યુરોપિયનોના હાથમાં છે જૂની મિલો અત્યંત ધનવાન અને મોટા સાધનો ધરાવનારી છે સરકારમાં એમની લામણ હારે મોગી ગઈ છે

૩૧ મજૂરો

મિલોમાં બગાળી મજૂરો બહુ જૂઠા પ્રમાણમાં છે, કારણ કે બગાળીઓને મહેનત વિશેષ પ્રિય નથી એટલે યુક્ત પ્રાતઃ અને બીજા સાંજનાથી પુખ્ત મજૂરો કમકામી મજૂરી કરવા આવે છે મજૂરો માટે ચાલે એટલે બસ્ટીઓ બધાં છે પરંતુ ત્યાં સ્વચ્છતા, સફાઈ અને સુવ્યવસ્થા નથી હોતી કોઝગમ્બો માટે નિશાળે કાઢે જ ઠેકાણે હોય છે મજૂરોને અસરકારક આવકની કાંઈ ચોખ્ખા નથી સોંપીને માટે સુવાવડખાના નથી કેટલીક મિલોમાં દલાખાના છે, કેટલીક મિલોમાં એ સગવડ પૂરી રીતે ગણેલ નથી મજૂરોને આનંદના સાધના તરીકે સચીત કે સિનેમાની સગવડ નથી, મતમતના સાધનો પૂરા પાડવામાં આવતા નથી એમનામાં સુધારો આવે, આર્થિક રીતે તેઓ સાગ થાય એમનામાં સમજ અને જ્ઞાન આવે એવું કંઈ જ કાંઈ મિન કરતી નથી

૩૨ મજૂરોમાં એકસપીની ખામી

શણૂ-મિલોના મજૂરો દ્રિડ અને મુગનમાન બને હોય છે, પણ કોમી જનકા હજી ત્યાં પહેલ્યા નથી પણ મજૂરોમાં સગવડ પણ જોઈએ તેવું નથી જોયું બીજા અસહ્યથી હકતાઓ થણી પડે છે ત્યારે બગાળ સગવડ તેને બાગી નાખવા આક્રમક રીતે મિલોવાળાને મદદ કરે છે ઘણીવાર તોફાનને નામે ગાળીમાર જેવું પણ થાય છે ઉત્પાદકેટલાય વર્ગોથી મિલો ઓછા દલાઈ દામ કરે છે એટલે મજૂરોને એક અવાગિધાને બદલે ચાર દિવસ જેટલી જ રાશી મળે છે આ વિષયમાં ઘણી ચર્ચાઓ થઈ છે પરંતુ સતોષકારક નિમણ હજી આવ્યો નથી મજૂરો પણ પગામની માગણી કરે છે, મિલોવાળા અને પુતમરી કહે છે છતાં એમના પગામના ધોગણમાં સુધારો થયો છે પરંતુ આર્થિક અપવાદમાં આવે છે

૩૩ મજૂરોનું ટ્રેડ-યુનિયન

કમ્પાનના મજૂરોના નેતાઓના પ્રયાસથી મજૂર સંઘ સ્થપાયો છે, પરંતુ હજી જોઈએ તેવું અગત્ય નથી જતા એવું તે સગવડ થયે છે કે ઘણી વાર

મિલોવાળાને નમતુ પડે છે હજી બગાળની મિલોમાં દારૂનો દેવ મો ફાડીને લીધો કે તેમાં મજૂરોની કમીથી હોમાય છે મે માસની શરૂઆતથી લુનાઈની અધવચ સુધી અને નવેબરની આખરથી જન્યુઆરીની આખર સુધી મજૂરો ઓછા મળે છે કચારકે કાંઈ ચોખ્ખી રાશી ફાની નીચે છે સારે પણ મજૂરો ઘણી ગમ છે કમ્પાનની મિલોની મજૂર-પગામોમાં લગભગ ત્રણ લાખ માણસો વસે છે, એ સૌનો કુસ્મન દારૂ છે

૩૪ મજૂર-મિલોમાં લાવવામાં આવે છે

જુલ જુલ મુમ્મો (પગમણીઓની બગાળ)માં મિલોના પ્રતિનિધિઓ (ઘણું ખરીને મગ્ય લોકો) શણૂ ખરીદે છે જૂના વેપારને લીધે કંબે શણૂની જુદી જુદી જાતો નિશ્ચિત થઈ ગઈ છે પ્રમાણિક વેપારીઓના માવમાં ખગમ મિનાવટનું શણૂ મળતું નથી શણૂના મગિયા કાપવા, તેને ગામની જુદી જુદી જાતો બાધવી, એ કામો જુલ જુલ પ્રેસોમાં થાય છે ત્યારથી શણૂની રાશી માસડીઓ કે જેમાં સામા ત્રણ મહુ શણૂ હોય છે તે મગમતાની મિલોના ગોઠાઉઓમાં મુકવામાં આવે છે તાજો મહુ શણૂ ભરી સમય તેજ ગોઠાઉનો દરમિયાન ધગવે છે એ ગોઠાઉઓમાં અગિના ભય સામે મજૂરોના પગા મળેલા હોય છે મિલો પામે નાખતી બહુ છટ મહે છે તે સિવાય ઇન્ફિગિવન એક અને બીજી અગિના બેકા કુરોચિવન ઉદ્યોગપતિઓને છટથી નાણા ધીરે છે મિલો છ થી આઠ માસ જેટલું શણૂ સગવડ પડતા શણૂ પગામને મળી મહે છે સાચે વાવવાના પોતાના તૈયાર માવના વેચાણ યો પોતાના ઉપયોગી નેત્રમ ઓછું કરે છે

૩૫ મિલમાં કામ

સુરોંય થતા જ મિલમાં મામ શરૂ થાય છે મિલોની વાગે કે મજૂરોના ટોળા ધરી આવે પોતાના વિભાગમાં પગામની જાય છે તેની જાનનું મધ્ય વચ્ચે છે તે નથી કરી તે પ્રમાણે ગોઠાઉને-

ઓફિસમાં યુરોપિયન અનુભવીની દબરખ નીચે જુદી જુદી જાતના માર્બના શણના રેસાઓને મિશ્ર કરી મિનમાં મૂકવામાં આવ્યા હોય છે શણ-કાપમાં ઊંચી જાતનું શણ વધુ મિશ્ર થયું છે શણ-કાપમાં દબની જાતનું શણ વધુ ભેગવાય છે જુદા જુદા ગોઝાઉનોમાંથી જુદી જાતના શણની ગાસડીઓ મગની આજના જોડતા મપક માટે મિશ્રણ કરવામાં આવે છે તાણા અને વાણા માટે જુદી જુદી જાતનું શણ જોડાયેલ છે

૩૬ શણ તૈયાર કરાય છે

શણના રેસા મક્ક હોય છે એટલે પ્રથમ એને નરમ કરવું પડે છે પાણી અને જલ્દ તેન ઊંડતા જઈ એને ખૂન ખૂદે છે પછી જુદા જુદા રોલ રોની નીચેથી એને પચાવ કરવામાં આવે છે આ રોલરોમાં રેસાઓ ચોળાઈ દનાઈ મસાઈ, ધોવાઈ સુવાળા અને છે પછી મિનમાં એના તાણાવાણા અને છે ત્યાંથી શણો ઉપર વણાય છે દરેક શણ ઉપર ૭ મજૂરો વણવા અને કાતવા માટે જોઈએ છે હેસિયન (શણ-મપક) ની દરેક શણમાં દરોજન દેા મણ શણ વપરાય છે ત્યારે કાચળા બનાવવાની શણમાં દરોજન સામ ત્રણ મણ શણ જોઈએ છે ત્રીજા મણ શણમાંથી ૨૭ મણ તૈયાર મપક નીકળે છે કાપાને પાછળ ખસી કરવાના સમય ઉપર મૂકી દે છે ત્યાં તે પાલીસ થઈ અડધી દાગ અને છે ત્યાંથી મપકના મોટા વીંગ કપવાના સમય ઉપર જાય છે ત્યાં તેના જોડતા માપમાં કરકાસ થાય છે પછી ઓટવાના સમય ઉપર કાચળા બે બાજુથી એ ટાપ છે અને કે થયા તૈયાર થઈ જાય છે ઉપરની બાજુએથી ઓટવાનું કાચથી બને છે સીઓ એ કામ કરે છે કાચળાઓ મજૂતરી મેની ૨૫૦ ૩૦૦ અને ૪૦૦ની સંખ્યામાં પાકી ગાસડીઓમાં બંધાઈ ગોઝાઉનમાં પહેાંચે છે કાચળાના જાવ દર સો ઉપર બોલાય છે

૩૭ શણનું કાપક તૈયાર થાય છે

કાપકમાં ઓટવાની જરૂર પડતી નથી દરેક

એક દબર અથવા બે દબર વારની એવી પાકી ગાસડીઓ બંધાય છે આ બધા કામમાં થતું મુખ્ય કામ પડે છે છતાં કામમહેનતને માટે પણ થોડા અવમરણ રહે છે સરેરાશ દરેક મિલમાં ૫૦૦ શણ, દર દબર ત્રાકે અને ત્રણ દબર મજૂરો હોય છે સરેરાશ મજૂરકે કાપકની મિન ખર્ચા સરેરાશ શણ કાપકની મિલ જોડી હોય છે આ શણમાંથી કાપવાના ટરપાલો પણ બનાવાય છે

૩૮ સોદાને લગતી હકીકત

યુરોપિયન મિનો થણ ખરુ યુરોપિયન દબરો મારફતે કામ કરે છે દરેક કોન્ડ્રાક્ટની બે નકલો કરીને લેનાર અને વેચનારને મોખી દે છે, મિનિની આખરે કિલિવરી રીમરમાં આપવા મિલવળા બધાય છે કારણ કે તેઓ રહીમર પનોમનો મદ વેચે છે રહીમરનું નામ લેનારે આક દિવસ પહેલાં આપવું પડે છે મિલવળા રહીમરની મેટલ રમી મેશી પેસાનું મિન બનાવી લેનાર ઉપર મોડર છે બે આ કોન્ડ્રાક્ટમાં કઈ વાલો પડે તે તેના નિશાન બજાજની મેમર ઓફ કોમર્સ (અક્રેજીવું અને વેપારીમંડળ)ની લવાઈ ઉપર છોડવામાં આવે છે જે હાત્તાર પાસેથી દર રૂપિયા શીતા લે છે

૩૯ શાળના માવની મજાર

કાચા શણની બજાર જુદી છે ત્યાં મોટા સડો આવે છે કચેરો રૂપિયાની જિથનપાયન થાય છે તેવી જ રીતે શણના માવના સોદા કનાઈન રહીમર થાય છે અહીં બધા દેશાના વેપારીઓ અને ત્યાંથી બેગા થાય છે દરપરદસ બધા દેશોને માટે તૈયાર કાચળા અને કાપક (હેસિયન)ના સોદા થાય છે યુરોપની પરિસ્થિતિ અને સામાન્ય અર્થએથી પણ બજારમાં મોટી જિથનપાયન થાય છે તે સિવાય બીજા સડો માગવાડીઓ મુખ્યત્વે કરે છે અખતો રૂપિયાનો સડો તેમાં આવે છે પરંતુ તેમાં મગની કિલિવરી મિનરૂવ લેવાતી દેવાવી નથી માત્ર ની નુકસાન લેવાય દેવાય છે

૪૦. સરકારી જહાત

સને ૧૯૧૬થી શણ પહેલે ચડે તેના ઉપર સરકારી જહાત ૪૦૦ રતલની માંડ ઉપર સવા ભે રૂપિયા હોય છે. હેસિયન (શણ-કાપડ) ઉપર ૮ને ૧૬ રૂપિયા અને કાથળા ઉપર ૮ને ૧૦ રૂપિયા હતા. સને ૧૯૧૭થી આ જગાત લેવામાં આવે છે. એની પેદાશ રૂપિયા બેથી સવાળે કરોડ દિંદી સરકાર લેતી, પરંતુ હવે જંગાળની સરકારને એ જહાતી પેદાશનાં અર્ધાં નાણાં મળે છે.

૪૧. મિલોમાં ખાસની પેદાશ

હાલમાં ૯૯ મિલો કામ કરે છે, લગભગ ૧૪ લાખ શાળો આવે છે, પોલાજણ લાખ માણસો એની પાછળ રોકાયાં છે, ૨૪ કરોડની મૂકી છે. આટલાથી લગભગ ૪૨ કરોડ કાથળા અને ૧૫૬ કરોડ વાર કાપડ બને છે. તેની કિંમત લગભગ બાવીસ કરોડ રૂપિયા થાય. આ સિવાય યુરોપની અને જાપાનની મિલો માટે સાડાસાત લાખ ટન શણ કાચું ચડે છે અમેરિકાનાં સંયુક્ત રાજ્યો ૧૦૦ કરોડ વાર હેસિયન ખરીદે છે. ૩૦ કરોડ વાર દક્ષિણ અમેરિકા ખરીદે છે. ૩૩ કરોડ વાર બીજા પરદેશોમાં જાય છે, શાળોમાં ૨૨૦૦૦ શાળો કાથળા અને ૪૨૦૦૦ શાળો કાપડ બનાવવા માટેની છે.

૪૨. ઇન્ડિયન જાપુટ મિલ્સ એસોસિયેશન

સને ૧૮૮૬થી આ મિલ્સ ચાલે છે મુંબઈ

૪૩. શણને લગતા આંકડા

સરકાર તરફથી હમેશાં શણના પાકતા અંદાજ બહાર પડે છે. પરંતુ વરસ આખરે અંદાજ કરનાં વધારે માત્ર નીચે છે. પાકતા આંકડા નીચે મુજબ છે:

વરસ	કુલ માંડ	પરદેશ ચડેલ માંડ	મિલોએ વાપરી માંડ
૧૯૩૫-૩૬	૮૫,૮૭,૦૦૦	૪૧,૨૭,૦૦૦	૪૪,૫૫,૦૦૦.
૧૯૩૬-૩૭	૧,૦૭,૪૧,૦૦૦	૪૮,૨૭,૦૦૦	૬૧,૨,૦૦૦.
૧૯૩૭-૩૮	૯૯,૬૭,૦૦૦	૩૭,૨૦,૦૦૦	૬૧,૭૭,૦૦૦.

સને ૧૯૩૮-૩૯નો પાક એક કરોડ દસ લાખ માંડ થવાની વધે છે, કારણ કે વરસાદ અને ઝગુ અનુકૂળ રવાં છે.

સ્થપાયું છે. એ થણું વગવાળું અને ધનવાન મંડળ છે. મિલોને થોડો વખત ચલાવવી, કલાકો ઓછા કરવા, એમની નીતિ બાંધવી વગેરે કામ એ કરે છે. એ યુરોપિયનોનું મંડળ છે. મિલોની એકસપી રાખવા માટે તે બારે પ્રયાસ કરે છે. સરકાર સાથેના મિલોનો સંબંધ અને નીતિ પણ આ મંડળને હસ્તક છે. તે સિવાય દિંદી સરકારના અનુભવીઓ, જંગાળ સરકારના અનુભવીઓ અને મિલોના અનુભવી-ઓનું ઇન્ડિયન મંડળ સંદેશ કમિટી છે. તે શણની વાવણી, પાક, જંતુનાશ, શણવિભાગમાં પાકા રત્તાઓ બાંધવા, મુકામોમાંથી માલ મગાવવાની સગવડો વધારવી, શોધખોળો કરાવવી ઇત્યાદિ કામો કરે છે. તે માટે તેને દર વર્ષે દિંદી સરકાર પાસેથી પાંચ લાખ રૂપિયા માંડ મળે છે.

૪૩. પરદેશમાં શણનો ઉદ્યોગ

દંડી (રોટલેડ)માં સને ૧૮૨૮માં શણની મિલો સ્થપાઈ તેમાં શણની સરસ બનાવટો થાય છે. ત્યાં લગભગ ૨૦ મિલો છે. તે સિવાય યુરોપમાં હેમ્પબર્ગ, ડનકર્ક, જિનોઆ, દીપ્ટ, ન્યુરોર્ડ અને જાપાન ખાતે શણ-મિલો સ્થપાઈ છે. પણ એ બધી મિલોને કાચું શણ તો દિંદીમાંથી જ મેળવવું પડે છે. દર વર્ષે લગભગ સાડાસાત લાખ ટન શણ દિંદીમાંથી પરદેશો ખાતે જાય છે. ત્યાંની મિલોમાં શણની અનેક ગીલો બને છે.

એ ક ખરો રમતિયાળ હોય છે કામ કરતા હો ત્યાં સુધી કામ કરે, અને મતા હો ત્યાં સુધી મો એ નવણીની અંગ્રેજ કહે વતને, એની કાર્યપદ્ધતિ જોતા એના જીવનમા જરા જુદી રીતે ધટાવી શકાય તેમ છે સવાળના સાતથી તે સાજના પાચ વાગ્યા સુધીનો મિનતો આખોય સમય એ કામ કરતો કરતો મો છે, અને મતો રમતો કામ કરે છે

શાહપુર વનમાળી વામની પોળમા એક નાની સગ્ગી ઓરડી રાખીને સાવ આહવાતળા રાખીને સાથે એ એમ્લો રહે છે પ્લાઝમુદ્દર્તે અમારી ઉલોગી નગરીમા યત્રવાદની આરતી જીતરે છે ધટારવોની જેમ ટાવરોમાથી વિસ્તરતા છના ટીકાગને ટલકારે અને શરૂ થતા મહાકારતના પુદ્ગની જેમ એક પછી એક ફુકાતા જતા પ્રચંદ શખતાહો સમા સો સો જૂગળા બેઠારે એથી અઢી લાખ મજૂરોના ટેવાયેના કાન લાજીધમાથી ફફડી બેઠે છે, અને સૌની સાથે હીરિયાની આખોય બિધડી નાચે છે

પણ એના પચ બધાઓથી ન્યારા છે મોડી રાત સુધી રવકીરબડીને પરસેવાના પેસાનો દુર્નય કરીને પાછલી રાતે સતારા તેમજ દદોળનરી ઘ વાળીને 'બીહુ બીહુ છુ બીહુ છુ બીહુ કરીને આખો મીઝો દેનારા બેચેની ગોદડીને ફરી ફરી ઓડતાં દદોળનારી તરફ જેમ તેમ બખનાગ નિશાચર સગીખા અનેક મજૂરોની જેમ એના શરીરમા સૂતી, થાક, મટાળા કે બેચેની નથી યત્રવાદ મૂડીવાદના સદસદ તત્વોના રશિયન પૃથકગણ એ સમજતો નથી મિલ લાઈન તરફ એને તિરસ્કાર કે ઉપેક્ષા નથી

ધરતી, દેશ માતા ભાઈભાણી અને એક નાની બહેનને વતનમા હોડીને એ એકનો ખાસ આપણ જ નહિ, છતાય કમાવા જ, એ અહીં આમો છે એમ્લો

કેકમાણીથી પર એવા કાઈ હેતુની સિદ્ધિ અર્થે પોતાની બિચલી જીવાનીની શરઆત એણે મહેરી કારમિંથી કરી છે, કરી છે કહેતુ એના કરતા કરવી પડી છે કહેતુ વધારે હિચિત છે, નહિ તો વતનમા એને જિવારે કે મિન એને મન ખરેખર મદિ છે અને જૂગળાને બેમગ જીનપુદ્ગના ચોદાને ઉતેજતો શખનાદ છે

વાગી મહેરી અનેક બ્હીસનોમાથી એની ટેવા થેલી અને નગરક અવજીરકિત એની મિનની હીસલ પરખી લે છે અને એ સ્ફૂર્તિથી જાઓ થઈ જાય છે નિચેતે દાતજીપાણી કરે છે ય ની નીચે બેસીને નિગતે એળીએળીને નકાચ છે સુન્દીને ઉરાડવા કે થાકેના અવખવોને ઉત્તજવા એને આના કોડિયાથી કે મનમાની તેજ પાનના ફૂયાની જરૂર નથી પડતી એ તો મતે પોતાના હાથે બનાવી રાખેની ધલની ભાખગીમાથી એક બે ચોપોરી ભાખરી અને થોડાક ફધનો નારતો કરી લે છે થોડી ભાખગી થોડુ મટુ શાક અને થોડો ગોળ મુકીને એક નાનો ભાતનો રબ્બો પક કરે છે વતનમાથી લાવી રખાતી ગમકુ મા થોડો સૂકો બેજબીને ચુગીના બે હિતાવળા સમકા મારો લે છે થોડો ગમકુ અને સૂકાની પોટથી તેમજ ચુગી અને દીવાસગોને એક ખીસામા નાખે છે તો ખીન ખીસામા એક ગપુ થોડા પૈસા જુદેના તારે સારવાનો એક સોપો તેમજ નુકસાની માડ સમારી લેવાનો એક ઝીલા દાતવાળો લોખંડી કાચકી વિગેરે વિગેરે સભારો સભારીને ગોડાવી દે છે ત્રિાદિશામાથી ધર્મ્યા આવતા સમાજના અનેકવિધ થોના સેકડો નરનારીઓને એકત્ર મજૂરસમુદાય સ્થાપના પોષ્ટાસાતે દિહી યકનાને કાઈ રગીન ગાય અર્થે છે અને એ બધાને અમલની હોટેલોમા વિખગતા વિખગતા આવતા મેડીને આપણુ રેખા ચિત્રનો નાચક બધાની પહેલાં પહેરાવવાના હેતુથી શાહીખાગરોડને સ્વચ્છ ગતિથી વટાવતો હોય છે

ગાહુની બ્હીસન થાય અને બધા મજૂરો એક

પછી એક પોતપોતાના સાંઘા પર જઈને ઝોડવાય તે પહેલાં તો પા કલાક અગાઉથી તે તેના સાંઘા પર પહોંચી ગયો હોય છે. સફાઈવાળો આવીને સાંઘો સાફ કરશે, તેમ જ તેજવાળો છુટ્ટો મિથાં આવીને સાંઘાને તેજ પૂરી આપીને જરા સરજ બનાવી આપશે એવી રાહ તે કદીય જોતો નથી. પોતાના સાંઘા માટે એક ઇલાયદી સાવરણી અને એક ઇલાયદુ 'ઑઝલિ કેન' ગમે તે હિંમતે તેણે હાથ કરી લીધાં છે. બીજા કારીગરની નજરે એ નહિ તે રીતે એ તેને સંતાડો રાખે છે, અને મિલ માલુ થતાં પહેલાં પા કલાક અગાઉ આવીને, એના ખતે સાંઘા, એની જ લાપામાં કહું તો 'ફેરી ફીટ કેપેસ્ટ' કરી લે છે.

નેટલું કામ થાય તેના પ્રમાણુ ઉપર જ દરેક કારીગરને પમાર મળવાનો હોય છે. કારીગરોએ લીધેલા પમારના પ્રમાણુમાં જ સુકરદમને પ પમાર મળવાનો હોય છે. એન્ટના કમિશનનો આધાર પણ ઉત્પન્ન ઉપર જ હોય છે, અને એજામાં એજા સમયમાં કરાવી લીધેલું વધારેમાં વધારે ઉત્પન્ન એ હરકાઈ કેપનીની આબાદીનાં ઘણાં ટારશુમાંનું એક છે, એટલે વધારે કામ કરીને વધારે પમાર લઈ જનારો કારીગર પોતાની ખત ઉપરંત સુકરદમ, એન્ટ અને કેપની મળેને ઉપકારકતાં છે.

બીજા કારીગરને સામાન્ય રીતે 'ઑર્થોગ્રાફી'ની કંઈ પડી નથી હોતી. બોસજ યંત્રના પછી પાંચપાંચ સાતસાત કે દસદસ મિનિટે, સુકરદમનો દંતિયાં કરતા મુખ્યગાન્ય દર્શન કરતાં કરતાં, અને બમાસાં ખાતાંખાતાં, આવનાય એ બાદલાહો, ટેવાયેલા અધેગાની જેમ સાંઘા પર આવીને આણુંપાણું કર્યા પછી વણુવાની શરૂઆત કરે તે પહેલાં તો ક્યારનાય પોતાના ખતે સાંઘાએને હીરિવાએ અજબ જોમથી રમરમાવા માંડ્યા હોય છે.

લુવાનીમાં આવતો જતો અદાર એમણીસ વળેતા પાતળી કાદિના ઊંચો ધડંબણો હીરિયો સાંઘા પર કામ કરે છે ત્યારે પારા નેટલો ચંચળ, પવન જેવો ઉચ્ચાસિત રમતિયાળ, તેમ જ ગીત ગૂંજતાં ગૂંજતાં અને ઘરકામ કરતાં કરતાં દાદા

આગળ રમતા બાળકનું ખ્યાન રાખી રહેલી માતા સરખો ચીવટવાન દેખાય છે.

શહેરમાં ગણુતા યઈ જવાની વૃત્તિને લઈને જ શહેરમાં આવ્યા છતાંય, કોઈ પણ શહેરી કટેવડી અથો એણે એના જીવનને વગરવા નથી દીધી, એટલે એનું મામડિયા આરોગ્ય હજીયે એવી ને એવી નક્કર વાગ્ય દાખવે છે. અપ્પાડિયન નહિ હોવા છતાંય અપ્પાડિયન જેવો લાગે છે. ટીંગણુ સંધીનો ભાગ ખુટલો રહે એ રીતે, લાંબા પહેળા કરીકિનારના બદ્દલપ ધોતિયાને એક મજાનો બૂજવનો કાછો એણે વાળી લીધી હોય છે, ખુટલા બદન પર માથ રહેલા દીધેલા, કાળા ચટાપટાવાળા, ને ચપસીને આવી રહેતા ગંદકાને તોફ તોફ કરી રહેલા એના કૃષ છતાંય તેજસ્વી અને વિશાળ બનતા જતો સીનો એક પ્રકારની સુકમાર મર્દનમીલરી છટાથી નીતરતો લાગે છે. નૈસર્ગિક વાંકડિયાળ બુદ્ધિ એને શિરે છે નહિ, અને એની સુધી આવતાં કાઠિયાવાદી કાનશિર્ષ એને પસંદ નથી. આજા આજા વાળ અને આગળના લાગમાં જરા પાંધી બટાઈ આવે એવાં આજી સુકી છતાંય કુસારાવન્ટી આખરીવાળા શિરે, કામ કરવાના સમય સમય દરમિયાન એ એક રેશમી રંગીન જવાની રૂમાલ બાંધી રાખે છે ને એ એવી તો બરિમ છટાથી બધે છે કે એની સાંઘા પરની સમજ દિલચાલમાં, ઊંઘી આખરીની સાથે ફરકતો રૂમાલ, એક પ્રકારની સંવાદી નાલુકાઈ પાયરી રહે છે. કમર પર માંદોનો કદારો ચક્રવર્તી રહે છે. બને કાને ઉપરના લાગે સેતાના તારની વાળીએ મૂલે છે. ને વિધાયેની બૂટામાં કમરો ને ગોમરો મહેકે છે ગામા હાથનું કાંડું છુટાવીને પોતાનું 'હીરિયો' નામ પમારું છે. કોઈ કોલેજિયન જે આસકિતથી વારંવાર ધરિયાળ લુએ તેમ એ પરીનામ્ય નહાતું પોતાનું 'હીરિયો' નામ જોવા કરે છે.

પોતાના સાંઘ તરફની એની દષ્ટિ પણ બીજા એથી તદ્દન ન્યારી છે. અમુક દિવસે અમુક પમાર અપ્પાડાસં માત્ર જડ મરીનો તરીકે જ એ એને નથી જોતો, ખેતરના ચાચેચાસ પર લક્ષ્ય દઈને ખેતી કરતાં રીખેતો એક ખેડૂતને ઠોકરો પોતાની હરિયાળી

ધરતીને જેમ અમરપૂર્ણતા પ્રતીક તરીકે નિહાળે છે તે હૈયું-
ભરીમરીને કુદામણી ગાય છે તેમ હીરિયો પણ
પોતાની ખેલતમુનમ વૃત્તિથી અમુક પ્રમરના લાભિ
આવતુ આરોપણ કરીને તેના સ્વચ્છાઓને લાડ લડા
વતો નોવાય છે વારવાર એ એના મરીમીને સાફ
કરે છે વારવાર તેન પૂરીપૂરીને સુવાળા સિન્ધ
ચમચીત અને સળ ગમે છે બળેબને દિવસે
પોતાના હાથે રાખી બધાવતા પહેલા સ્વચ્છાને અને
તાર સાચવાના સોવાને રગબેરમી વરખવાળા મોટા
મોટા કૂમતાવાળા મનોહર ગોટાઓ બાંધે છે ધન
તરસને દિવસે વતનમાના પોતાના પશુઓના ચીંચ
રમથી ગમવાની પરી એવી ટેવને હીધે એ અહીં
આમણ પણ ઘેચી કકુ લેતો આવે છે અને ધન
તરસને દિવસે સાંચાને પાયપાય ચા રા કરે છે પ્રત્યેક
કિંતુ તહેવારે અને સુસનમાનોના તાજિયા પ્રસંગે રગ
બેરમી કાગળો ધરના પસે ખર્ચે છે ઘેરથી જ અવ
નવી કિર્કાઈતોમા કાપી લાવે છે ને મિનની ઝીણી
દારીઓના મધ્યે ઉપયોગ કરીને, સાચાઓના ઉપર
અને આલુખાજી પાઈપોના અવલજને ધ્વજ પતા
કાપી સોભતી કમાતોવાળો એક નાનકડો રગમડપ
જામે કરી દે છે હોવાસગીની છાપો, કાપડ પરની
છાપો, અંકવાડિકાની છબીઓ, સિનેમાની આકર્ષક
નંદેરખમનોવાળા હેન્ડમીનો તેમજ દવાઓ અને
અતરવાળાની અદેરખર કરતા સુગંધિત કાડ
વિગેરે વિગેરે ઉપર એને અત્યંત આસક્તિ છે
ત્યાથી મળે ત્યાથી એ બધુ ભેગુ કરે છે એક
બીજા સાથે કંઈક મેળ મળે, સગત લાગે તેમજ
કંઈક કૌતુકથી બપડા સાધી આપે, એવુ રાખે છે
ને બાકીનુ ફેંકી દે છે સાર્કર્મિયાથી થોડીક જીક
ળતી કાણ, એ પસદ કરેલી સામગ્રીને ચોટાડવા
લાવે છે, તે લોખંડના લાપકર હુકર વચ્ચે ગરજ
રહેલા એ લોખંડી વાતાવરણમાં પોતાને ઊભા
જેટલી જાગે એ હીર હીરિયો જેવી સુવાળાચ
અર્પે છે એના સાચા પર જતા કે ત્યાંથી પ્રસાર થતા
એમ લાગે કે જાણે નાના છોકરા આ તો 'અદિર મદિર'
રમે છે

પ્રત્યેક મરીમને એક સરખો આકાર હોય છે,
અને એનિનનની એકધારી અખડ ગતિ પ્રત્યેક
મરીમ પર એક સમુદ્ર પ્રભુત્વ પામતી વરી રહી
છે પણ સાચા માનુ ગામવા ઉપગત એ મતિનો
બીજી ગીતે વિવિધ ઉપયોગ કરીને વિવિધ સમયોએ
જિભી કરવાની ઉત્ક્રાં અને આવડત યોજામાં જ દેખાય
છે હીરિયાએ ગાકુ પૂરું કાપીને ફરફિયાના આખ
ના ભે પખા બનાવ્યા છે અને સાચા પર એવી
મને લગાડયા છે કે ચક્ર ચક્રે દર્પ કરે વળી બે
સાચાની વચ્ચે બે દૃટ પહોળાઈમાં તેણે એક ચામડાનો
પો હીંચકાની ગીતે સામળ્યો છે એન્ડ કે અધિ
ગરીઓ ખાતામાં ફરવા આવે એટલી વડી તે પખા
કાઠી લે છે અને પટો છોડી લે છે બાગી આવો
દિવસ વળ પર એક મેળ પર ખો ખાતા ખાતા એ
કામ કરે છે અનિશ્ચય ગતિથી ફરતો લામરડો જેમ
બધ લેતો દેખાય છે, તેપ કાઈ પણ પ્રકારની ચૂંધા
ચૂંધી કે તૂમતૂરી કે અન્યવચ્ચા સિવાય માથા
હીંગાના સાચા બધ લેતા હોય એવુ લાગે છે ને
એકધારી કુમારવાળુ કાપડ એક પણ પીંગા ફેર
સિવાય વણાયે જાય છે દિવસભરમાં ચાગ ચા, આર
પાન અને ફપીસ બીડીને જાણીય કરનાર, આપો
દિવસ સાચા પર ઊભા ને ઊભા રહેતાગ અને વર્ષોના
જૂતા કારીયરો દિવસને અંતે જે કામ ભાપે છે
તેનાથી અનેકજાણુ સુદ અને પ્રમાણમાં વધારે
કામ, આજકાલનો હીરિયો, લાખરી ગોમ અને
ફા પર નબીને ચામડાના જૂલતા પટા પર બેસીને,
પખો ખાતા ખાતા આપે છે કાઈ પણ અધિકારી
ખાતામાં ફરતો હોય છે તે વેળાએ તેની પૂરે બરાબર તે
અધિકારીની જ લાક્ષણિક ચાલ તેના લાક્ષણિક અલિન્ય
સાથે હીરિયો જાળવી બતાવે છે અને આખ ખાતામાં
એક રજાભરી કિન્કારી લહેરાય છે ચેવને આ
કૌતુકની જાણુ ચાલ તે પહેલા તો તે કુમરુપ
પોતાની હલ્લા આવીને મરીમ સાથે મરીમ બની
એવા હોય છે મેળમાં આવે તો તે બીજાઓને મદદ
પણુ કરે છે, બીજાઓની મરકરી પણ જાણે છે
અને ગમે તેવા ગામગાંડા પ હાકે છે

પણ આ બધી પ્રવૃત્તિમાં તે લગભગ જવનમલ
વત્ જ રહે છે અને તેવી રમતિયાળ પળોમાંથી તેની
દષ્ટિ તેના સાચાની ચોકી કરતી હોય છે સવાચી
સજ સુધીના નવે નવ કલાકમાં એક મિનિટ માટે
પણ મશીન બંધ ન રાખવું એ એનો આદર્શ હોય
છે કંઈક બગડે છે અને તેનો મુકરમ સજ કંવા
આવે છે કે તુરત જ હીંગિયો જે કંઈ સાધનો ભેઈંએ
તે રખૂ કરી દે છે મુકરમ નવો આવેલો હોય
તો હીંગિયાના સાચા પર તેની વસોટી થાય છે
મથતા મથતા જરા વાગ થઈ તો મુકરમ મૂકાય છે
હીરિયો પળેપળે અધીગ બને છે એ આખા રિયે
ગંગના સમય દરમિયાન એની લાક્ષણિક રમતિયાળ
દેહરખાઓ સખત બનો જાય છે ને છેવટે છલુકાઈ
ને લાગે આપે એ મુકરમને નિહાળી રહે છે
પોતાના હાથની આગળીએથી પોતાની દાઢી પગવારે
છે, કાચા હાથની હથેળી પર જમણા હાથની આગળી
એ ફેંચીને અપરિધિ વગાડે છે ને એ અભિનય
કાગ મુકરમને સૂચવે છે કે તમે આ મિન માટે
નાલાયક છો, હજમ છો, કાણુપુગના પૂન પર એમે
અને હજમત કરી ખાવ આવી જ મૂકવણુનો સામનો
તેના સાચાની નમ્રી બગડે છે ત્યારે નકરીવાળાને
પણ કંચો પડે છે ચૂંચાઈ ગયેની ડિઝાઈનને ભેલ
જોતામાં હિનાગની આપ જેવી કરી આપે એના
સિદ્ધહસ અને મૂર્તિવાળા ફેન્સી જોયરને જ તે
પોતાના સાચા પર ટકવા દે છે

આનુ કામના કનાકો દરમિયાન પણ લગભગ
દરેક કારીગર ખાતાની બહાર નીકળવાનો અને હોટેલ
માં બેસવાનો એ વાત નક્કી હીરિયો આમાંની
કોઈ પણ વપમાં માનતો નથી એનું જ નહિ પણ
બયોગની રમતના સમયમાં ખાવા માટે પણ બહાર
નીકળતો નથી બયોરની નાનકડી છુટ્ટી પડવાને
થોડી વાર હોય છે ત્યારે એ બહાર નીકળે છે કુદતી
હાગતે જતો આવે છે હાથ પર મો ધોતો આવે
છે ને પવાનુ પાણી લગતો આવે છે છુટ્ટી પડે છે,
બધા બહાર નીકળે છે, કોઈ ખાવા માટે ધે સમય
ક્યા દોડાવે છે, કોઈ કોઈ સાથે તથેલુ ખાણુ

મિલના કપાઉન્ડમાં ગમે ત્યાં દુકાનીમાં બેસીને ખાય
છે હીરિયો ખાતાની અદર જ રહે છે

ભૂતાવળનો મગ થલી મથો હોય એવા વિશાળ
ખીઓખીય અને શાન્ત સ્તબ્ધ વાતાવરણમાં એના
એખ્યાના સાચા ચાચા કરે છે ચામકાના પટા પર
મૂંડતા બેસીને પ એ ખાતા ખાતા એ એનું ખાણુ
ખાય છે પવાનુ પાણી પીએ છે ને કોઈ ભેઈં ન
બધ એની સફાઈથી મુગીના બે સડાકા પણ
ખાતાની અદર ને અદર જ લગાવી લે છે આ પ્રવૃત્તિ
પણ એને મન ચોલુ છે વધારે કામ, વધારે પગાર
અને ખાચો કારીગરોમાં પહેનો નબર એ જ એની
પ્રધાન કંખના છે

દરેક વાગમે દિવસે પગારનો દિવસ આવે છે
ત્યારે એના મુકરમ એનો ખબો ધાન્યીને એના
પગારની મિત્રી એના હાથમાં મૂકે છે, ને હજમ સાચાને
ચવાવનારા પાગમેય કારીગરો એના તરફ માનભરી
નમ્રે ભેઈં રહે છે બારમાર ગિલસના દરેક હાતે એ
લગભગ પહેલો હોય છે વીનીમ માનગ જેવો ખાતા
તો સયોપરી અધિદારી દિવસમાં એવાદવાર હીરિયાના
સાચા પર આટો મારી ભવ છે દીવાન પર એક પાગી
લગતી હોય છે તેને હાથમાં વર્ડને ખીડી નમ્રે
નિહાળી રહે છે જે વિશાળ કાખાનાના ચક્રો પોતા
ના ચક્રવર્તિપિણ્ણ નીચે ચાલી નલા છે તેના ઉત્પત્તની
પારાચીટીની બચામ બચી ડીઝી જોવા તે હીંગિ
યાના સાચાની પાગીનો ઉપયોગ કરે છે કોઈ વાર
મજૂરો અને મલિક વચ્ચે પગારમપનો કડો પડ્યો
હોય છે ત્યારે મિનનો એજન્ટ મજૂર-મહાજળના
મત્રી આગળ હીંગિયાની પાગી અને પગારનો આન્ડો
ધરે છે, ને ફ્લીન કરે છે કે હજી તો અમારે ત્યા
પગારનું ધોરણ એટલું ઊંચું છે કે સારો કારીગર
આટલો પગાર લઈ જાય છે ચારી જમન આવી
પડવાની હોય છે ત્યારે કેટલાક કારીગરોનું કેમ્પુચન
હીરિયાને બામમણુ-ખાનગી બામમણુ-કરે છે કે
નવાઓની ખાતર કમણુ ઓહુ કામ કંચો અને ઓહુ
પગાર હિતારો

પગાર લેતી વખતે નેટાચી હીંગિયાનું મન કમનું

નથી, એ હમેશા રોકા રૂપિયા પસદ કરે છે અને
વાગ ગણે છે અને ખાખડાની ખખડાનીને ખાતરી કર્યા
પછી સવા ફૂટ લાખી અને અડી ઈંચ પહોળા એવી
એક ખાદીની કાચળીમાં ભરી લે છે. પગાર આપ
નાર કારકુનની સાથે જ હોટેલનો માનિફ ચોપડી લઈને
બેઠો હોય છે પોતાની ગરમ કાપી લીધા પછી જ
દરકના હાથમાં તે પગાર જવા દે છે. આવી જઘમીરી
પદ્ધતિથી ટેવાયેલા હોટેલવાળાની આખો હિરિયાલા
પગાંતી અચૂન ગરમ તાગ ખરેખર કતરાય છે
હોટેલવાળો તો ઠીક છે જાણે, પણ કાપડેસરનું પર
ચૂંચુ હીંગિયાને પસદ નથી હાખના તરીકે નીસ
રૂપિયા આવવાના હોય ને એક આનો ગેમ્પનો કપા
વાનો હોય તો ઓગણત્રીસને પદર આના લેવા પસદ
ન કરતા એક આનો ખીસામાંથી આપે છે અને નીસ
રોકા પસદ કરે છે

શનિવારે ગરે ટ્રેફિકનાં બિંબડા રવિવારની મન
વનમમાં વિતાવવી અને સોમવારે કામ પર ચડવા માટે
રવિવાર ગરે પાછા આવી જવું એ પદ્ધતિ એને
ખૂબ અનુકૂળ છે એનું મામ પણ એવું જ નજીકે
એની સાદી જિંદગીને જે કંઈ ચીજોની જરૂર છે તે
બધી તે પોતાના ઘેરથી લેના આવ છે તૈયાર લેટ,
તુલત જ કામ લાગે એટલે લગીની તૈયારીવાળું બોલુ
આનાજ, નાસ્તા માટેનો મગસ, પગની ચપ્પી, ત્યાંના
જ દરજીએ સોંપેલા કાડા તૈયાર ગણક અને ધુપેન-
એવા બધી ચીજો એ દર રત્નએ ઘેરથી લેતા આવે છે
અને પગારની રકમ સીધી ઘેર આપે છે

જ્યાં મુંબી શહેરમાં મહેતુ જ છે ત્યાં મુંબી આ
રીતે રહી જાયલું, શહેરી મુનડાના કે સરકારિતા ધીર
ધીરે ગ્રહણ કર્યું જવી, પણ બેવકૂફ સ્વ-ઠહતાનો
તો છોટાશ ન લેએ એ એનો નિશ્ચય છે છતાં જ
જ્યારે જ્યારે એ વનમમાં જાય છે ત્યારે ત્યારે એ
મામડિયાઓની નજરમાં પોતે શહેરી તરીકે વને
એવા પ્રકારની કેટલીક કૃત્રિમ રીતભાત એને
આદરવી પડે છે

વાત એમ છે કે પાગીતાર માતિના એ બેભાન
હીંગિયા જનમો છે તેમાં એક તો કન્યાઓની તાલ
છે, તે ઉપરાંત મુરતિયો ભેવાની પ્રવર્તમાન દષ્ટિ જ
છે એવી કે સૌને જગ શહેરી છતાંના વર લોકોએ
છે આ બે ઉપરાંત ત્રીજી મર્યાદા એ છે કે હીંગિયા
પોતે પણ બધાએને મગ છે તેનાથી જગ વધારે
સુધા સગારી પાત્ર ઇચ્છે છે તેના શહેરના વસ
વાટનું પ્રધાન કારણ આ છે

દરેક કામને માટે ત્યાં ફરજિયાત કેળવણી છે
એવા મામડવાડી ગત્યના એકાદ મામડામાંથી જગ
લગેલી મળેલી કન્યા મળી આવ, પોતાની સાથે હળી
જાય અને મન મેરીને રહેલી ચાલ ત્યાં લગી શહેરમાં
મહેતુ ને તે પછી-ખરી હાખત-પોતાની કષ્ટિ પ્રમા
લેનું જીવનનું સાચું રહસ્ય ધરવાળોને ગળે હિતારીને
વતનની ધગતી ખેડવા સાથે જવું-આવું કે નિશાન
તાજી બેઠેલો હીંગિયા જિંદગીની તગ પશુજ ૫૦
આવારે તો પ્રપત્નોના શર સાથે જાય છે.

ટુંકી વાર્તામાં રસાસ્વાદ*

શ્રી. જયેષ્ઠારામ મણિરા'કર ઉપાધ્યાય • બી. એ., બી. ટી.: એમ. આર. એસ. ટી. (લંડન)

[અનુસંધાન જુલાઈ પૃષ્ઠકે ૨૧૮]

પ કવાનની વિવિધતામાં મરજૂલ ચણેલાને કંકરો આવે તે જે સ્થિતિ થાય તેવી અવસ્થાએ આસ્વાદની લેખનપ્રવૃત્તિ પહોંતી છે. અર્થાત્ આસ્વાદરસમાં પેરાવાયેલા ભાષકને કાંઈ પણ પ્રકારનો અવરોધ થોડીવાર અવસ્થા બનાવે છે. આવા અવરોધથી જે અવસ્થા આવે છે તે અનુભવે જ જાણી શકાય છે, છતાં તેનો ઉકલ રસ-વર્તિને વિશેષ સતેજ બનાવે છે માટે આસ્વાદની આતુર્પૂર્વિકા કમભંગ કરીને પણ કેટલીકે સંકષ્પો નોંધવી પ્રાપ્ત થાય છે.

રસાસ્વાદના ત્રણ હક્ક પરથી એવો લાખનાર વિવેચક બનવા માગે છે એવું અનુમાન એક ભાઈએ ખાંધું. ખીજને ઉક્ત આસ્વાદમાં તદ્દન નવી વિચાર-સરણીનું દર્શન થયું. ત્રીજાએ એમાં અમુક વાર્તા-ઓનાં અવલોકન જ છે એમ માની લીધું. શુભરાતના એક સમર્થ અને શિષ્ટ સાક્ષર વિશે એવો પણ સર સંભળાય છે કે તેમનાં કેટલાંક કાવ્યો અને વિવેચનો ધણે અંશે પરીપાળવી છે. તદ્દનુસાર અવતરણોથી ભરેલા પ્રસ્તુત રસાસ્વાદને "કબૂ કહે તે રાગો કવિ" એ સામળનું વિશેષણ કેમ ન લગાડવું એવી મ્હને સંકા રહ્યા કરે છે. મ્હારી દલીલ પૂર્વપક્ષના શબ્દોમાં મૂકવી હોય તો એમ જણાવાય કે રસાસ્વાદને નામે આરંભેલી પ્રવૃત્તિ પ્રમાણુ અને અવતરણોનો સંગ્રહ છે એમાં અન્યનાં સર્જનો વિશે વ્યક્તિગત અભિપ્રાયોના સંગ્રહ સિવાય વિશેષ કાંઈ જ નથી. તેથી પારકાની વિચારસામગ્રીનો આશ્રય લેવાને બદલે કાંઈકે નવું સરખાવવાનો પ્રયત્ન કરવો એ વધારે યજ છે એવો વિચાર પણ આવે છે. અત્ર ઉપરિચિત કરેલા પૂર્વપક્ષને રા. ભાઈ ઉમાસંકર

એવીનું વચન—“ વાર્તાકલા વિષેનો અભ્યાસ આમુખ તરિકે મૂકવો હતો. પણ એ કરતાં બીજી રીતે તો એક વાર્તા જ સા માટે ન લખવી એમ કરીને એ વિચાર પડતો મૂક્યો.”^{૧૨૯} ટેકા આપે છે. આમાં સર્જનની તુલનાએ અભ્યાસને ગૌણ મણ્યો છે, પણ વસ્તુતઃ ‘એક મગની જે ફાલ’ જેવાં બંનેમાં એક જ વસ્તુનું દર્શન માત્રમ પડે છે. બંનેમાં એક સરખાં ઉપાદાનનો ઉપયોગ કર્યો હોય છે પણ એક સરોજન્યાપારથી કાળમૂર્તિ સરખાવે છે, ત્યારે બીજો પૃથક્કરણ વડે એનાં અંગ્રીયાંગની સંદર્ભતા પ્રત્યક્ષ કરાવે છે. વળી અમુક વિષયના જોડા અભ્યાસ વિના તથા તેનાં વિશિષ્ટ લક્ષણોના જ્ઞાન વિના, સર્જનનાં પ્રચાર ને મૂલ્યાંકન સંભવતાં નથી. માટે વિષયમાત્રમાં સર્જન અને અભ્યાસ સરખાં મહત્વનાં છે.

પણ અભ્યાસને પશિષ્ણાએ પ્રગટ થતા સાહિત્યમાં મૌલિકતા હોવી એઈએ એમ પૂર્વપક્ષનું કહેવું છે. વિચાર અને વિચાર વચ્ચે સંબંધ તેમજ આકર્ષણ છે એ સાચું હોય તો કાંઈ પણ ચિન્તક અન્યના વિચારોથી નિર્ભેજ રહી શકતો નથી. તેથી વિચાર-માત્રની નિર્ભેજતાને મૌલિકતા કહેવાતી હોય તો તે અભ્યાસ એટલે વિવેચનના ક્ષેત્રમાં સંભવતી નથી. વિચાર એ ભાવનું બીજું સ્વરૂપ છે, અને ભાવ એ દરેક માણસને કુદરત તરફથી મળેલો વારસો છે. તેથી ભાવ કે વિચારના સામ્ય ઉપરથી અમુક વિવેચન મૌલિક મતી વળ્ય છે એ માન્યતા ચચાર્થ નથી. આવી અવળી દલીલને લોધે વિવેચન પુનરુક્તિનો પ્રકાર છે એવી જમણા ફેલાયે અને શિષ્ટ પ્રમાણોનો અનાદર કરવાથી મૌલિકતાને નામે ઉરંજાઉડાંમ જેવા

* આ લેખની ત્રણી લખાની પાટાની છે. સં.

વિચારે પ્રસરશે વૈતાનિકની એમ વિવેચક પ્રમાણેના બળાનળની તુલના કરે છે અને એમાંથી નવું અર્થ-દર્શન તારવી પોતાના અભ્યાસના નીચોટ તરીકે રજુ કરે છે આચાર્યશ્રી રામનારાયણ પાકે “કાવ્યની શક્તિ”નું એ અર્થદર્શન કરી બતાવ્યું છે તે સરકૃત અને અગ્રણ્ય કાવ્યશાસ્ત્રના પશ્ચિમીયનનું પશ્ચિમ હોવા છતાં આપણા વિવેચનસાગરની મૌલિક કૃતિ છે એ વિશે એ સત નથી એન્હો અવનરણ કે પ્રમાણના ઉપયોગથી અભ્યાસના ગ્રન્થોની મૌલિકતા ધટતી નથી એમ પ્રતીત થશે.

સાહિત્યને જીવનનું પ્રતિબિંબ માનવામાં આવે છે એ રીતે વિચારતા સામે પ્રશ્ન ઉઠે છે કે જીવનના ક્યા વ્યવહારમાં માણસ સ્વાવયવી છે? ઉચ્ચરૂત સર્જનના પૂરૂ અગા-પ્રકૃતિ અને પુરુષ-અન્થોન્થાશ્રયી છે લોકવ્યવહારમાં વપરાતી કહેવતનો ઉપયોગ કરિયે તો “એક હાથે તાળી ધડતી નથી” તેમ ભૌતિક કે માનસશાસ્ત્રના ક્ષેત્રમાં કોઈ પણ સર્જક આગલી પેઢીઓના વિચારોના આશ્રય વિના ગદી શકતો નથી મૌલિક સર્જનના શ્રેષ્ઠ નમૂના કદી સકાય તેવા ગ્રન્થોમાં પુરોગામીઓના વિચારોના સભાર સૌથી વધારે હોય છે એ હકીકત આ મબધ મા ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે સ્વાસ્થ્ય કે, વ્યવહારમાં ને જીવનમાં માણસ ક્યેવેતિ ધરાવવળી છે કવિયે યથાર્થ ગાયુ છે કે-

‘આજ ભગો રહો ચર્ચામાં હું,

તે મારી મદદ ન લગાડ

આપ બહે મારું જોઈને ચાપવા

હામ ધરી મદ બાળ,

હવે માણુ તુજ આધાર-પ્રેમજ નીચાળિ”૩૦

સાગશ કે, સેવની પ્રેમજા અને સહકારુત્તિ વિના માર્ગ કાપવાની હામ ધરનારને કવિ મદ કહે છે તેમ પુરોગામીઓના વિચારસમુચ્ચયથી સર્વાંગે અધિષ્ઠ રહીને રવોપજીવી કે સ્વતંત્ર સર્જનનો દાવો

કરવો એ નરી અહતા છે અવનતુ જવાનું શક્ય ચાર્ક કે સસારાજ કવિ જપદેવને આ વિધાનમાં અશન-અપવાદ મણવાય, પણ તેથી આગલી પેઢીઓનું કણ સર્જકોમાં વધતે ઓછો અશે હોય છે એ વ્યાપ્તિ ખામ આવતો નથી તે જ પ્રમાણે, પગલાવી સાદિ ત્થના વાચનને પરિણામે અમુક કૃતિમાં, ખૂણેખેચરે, અન્થના ભાવસાદર્ય કે પ્રતિધ્વનિ મારમ પડે તો તેથી નવું સર્જન મૌલિકની અપેક્ષાએ ઉતરતુ બને છે એ માન્યતા પણ વનુદ વચરની છે કેમકે ભિન્ન વિચારોની તુલના અને મન્યતથી જ તત્વનોષ પ્રાપ્ત થાય છે હિંદુસ્તાનના જ નહીં પણ દુનિયાના ક્ષેત્ર સાહિત્યમાં શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા એક અપૂર્વ ગ્રન્થ લેખાય છે ભારતવર્ષના પ્રખ્ય આચાર્યોએ એના લિખ જ પ્રગટતુ લાખો લખ્યા છે, તે સિવાય અનેક વાર્તિકા ઉપવચ્ચ છે રક્ષિતના સ્વર્થ પશિતે એ પણ એનું તત્વરોહન કર્યું છે એ બધામ સપ્રધયો અને ભિન્ન મતવાદીઓ ઉપરથી ગીતા-રહસ્યનું નવું અર્થદર્શન લોકમાન્ય બાળ ગંગાજી રિલ્કે “કમથેગશાસ્ત્ર” માં કરી બતાવ્યું છે તે દર્શનશાસ્ત્રના સર્વોત્કૃષ્ટ મૌલિક ગ્રન્થોમાં અભરથાન બેગવે છે તાત્પર્ય કે, અન્થના પ્રમાણેનો આધાર લેવા છતાં રહસ્યદર્શનમાં નવી વિચારપદ્ધતિ એ મૌલિકતાની કસોટી છે એટલે રસાવાદમાં અવતરણો કે પ્રમાણેનો આધાર, એની વિચારગણીના સમ ચન્થના વક્તવ્યને વિશેષ સ્પષ્ટ કરવા, લેવામાં આવે છે એમ સમજશે.

એક જીજ્ઞાસુ વાત પણ ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે રસાવાદમાં વિવેચનનું કશિર્બિંદુ નથી એ પહેલાં હતાના પ્રારંભમાં સ્વીકારેલ છે વિવેચક સમગ્ર કૃતિને લક્ષમાં રાખી તેના અવયવોનું સારોપજ પૃથકરણ કરી બતાવે છે રસાવાદમાં તો એ ગમે કે ઉપગમથી રસનિષ્પત્તિ થાય છે તેનું જ પાન કયાવવાનો હેતુ છે કૃતિના આકારની મીમાસા ગૌણ ગણી, સ્સોદીપક નિદુઓ ક્યા પાન કે પ્રસંગ રહેલા છે અને તે લાગણીના સ્વાભાવિક પ્રવાહને કેટલે અંશે અનુરૂપ છે તે રજુ કરવાનો નમ પ્રવાસ

આમાં છે. વિવેચના એ કૃતિનું મૂલ્યાંકન છે, રસાસ્વાદ એ એની આગમના છે. એક સર્વગ્રાહી છે ખીજું રસાન્વેષક છે. સૌન્દર્યની એવી આરાધનાને વિવેચનના પ્રકાર ગણવો કે કેમ એ રસજ્ઞો પર છોડું છું.

સામાન્ય રીતે વિવેચન કે રસાસ્વાદ અમુક પદાર્થ કે કૃતિને અનુલક્ષીને હોય છે. લક્ષણદર્શી કૃતિઓ એ આસ્વાદનું આધેય છે. એના નમૂના મારફત કલા-કૃતિનાં હેતુ અને સંબંધ વિચારવામાં આવે છે. રસનિર્ણયોના ને કદાચ આગળ સ્વીકાર્યો છે તેના અર્થબોધ માટે વાર્તાઓમાંથી ટાંચણ આપ્યાં છે. આ ઉપરથી સમગ્રજો કે વાર્તાઓના શુદ્ધરૂપની પરીક્ષા કરવાનો હેતુ રસાસ્વાદમાં નથી પણ આસ્વાદરસમાં અમુક વાર્તાઓ કેટલે અંશે અને કઈ પરિસ્થિતિમાં લાવકની અભિરુચિ પોરે છે તે બતાવવાનો આમાં ઉદ્દેશ છે. વાર્તાની રજુઆત તથા વિદ્યાર્થમાં ને લક્ષણોને આવશ્યક માન્યાં છે તે પૈકી કયા કઈ વાર્તા કે પ્રસંગમાં બ્યક્ત થાય છે, તથા એમાં ન્યૂનાધિકતા શી છે અને એવાં લક્ષણો છતાં અમુક વાર્તાઓ શા કારણે વાચકમાં કાવેદીપન નથી કરતી એની આછી રુપરેખા આમાં છે. આધુનિક સાહિત્ય વાર્તાઓથી ઉભરાય છે તે પૈકી અમુકનો જ અમ કદાચ નિર્દેશ થાય છે તે પણ આ ઉપરથી રજૂ થશે. આ પ્રકારની પસંદગીમાં રુચિભેદને પુષ્કળ અવકાશ છે પણ આસ્વાદના વિષયમાં તે નિવારી શકાય એવી થતી ને.

પણ પ્રસ્તુત આસ્વાદ શાસ્ત્રીય ધોરણે ચાલે છે એમ શા ઉપરથી માનવું ? આનો ઉત્તર લેખક આપે તે કરતાં સદસતરો વિવેક ગલબાદ પર છોડવો વધારે યોગ્ય છે, છતાં સંખ્યાગાહુલ્ય શાસ્ત્રીય દર્શનમાં ઉપકારક હોય તો રસાસ્વાદનું આદેશન વિવિધ વાર્તાઓ તેમજ વિવેચનગ્રન્થોના પરિપાક છે એમ સંકેત સાથે જણાવું છું. છતાંય ધારો કે કોઈ

વાર્તાચર્ચક આસ્વાદમાં બતાવેલ રસદર્શન વિશે શંકા ઉઠાવે તો તેનો શો ખુલાસો છે ? વાર્તાની ઉપરિષ્ઠામાં અમુક થતના અમુક સ્વરૂપે શા માટે છે તે બાબતમાં ખીજા કોઈ કરતાં વાર્તાલેખક પોતે વધારે પ્રમાણભૂત નથી ? આનો ખુલાસો એક ઉદાહરણથી વિશેષ સ્પષ્ટ થશે. ઘી, સાકર અને લોટના સાધનથી મિષ્ટાન્નની અનેક વાનગીઓ થાય છે અને તેમાંથી કઈ વાનગી તૈયાર કરવી એ વિશે રસોયો સ્વતંત્ર છે. પણ એ ત્રણેયના મિશ્રણથી એકજ પદાર્થ જુદા જુદા રસોયા બનાવે તેના આસ્વાદમાં ફેર હોય એ અનુભવસિદ્ધ હકીકત છે. આમ એક-સરખા સામગ્રીના ઉપયોગથી એકજ વાનગી પરત્વે આસ્વાદમાં ને ફેર માલમ પડે છે તે પાકશાસ્ત્રમાં કૌશલ કે અકૌશલની નિશાની છે અને તે જમનારની આસ્વાદકૃતિથી પરખાય છે. તે જ પ્રમાણે પાત્ર, પ્રસંગ અને લામણીના ઉપાદાનથી ને કલાકૃતિ ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે તેમાં પણ આસ્વાદની સિદ્ધતા રહેલી જ હોય છે અને તેના નિર્ણય સર્ગક ઉપર નહીં પણ ભાવક ઉપર રહે છે, કેમકે કાંતો પોતાની કૃતિ ઉપર સ્વાભાવિક મમતાને લીધે અથવા રસદાવી દહિની ન્યૂનતાને લીધે સર્ગક એની તટસ્થ ગુણના કરી શકતો નથી. આના સમર્થનમાં કવિશ્રી ન્હાનાલાલના ‘મણિમય સેથી’ અને ‘કુલડાં-ઝોરી’ માં ને લાવનાની દામિ રહેલી છે તે કાવ્યના ઉત્પાદક તરીકે કવિશ્રી પોતે બતાવે તે કરતાં અત્યંત સરસ રીતે સા. શ્રી નરસિંહરાવે લાવકવચ્ચ સમજૂ કરી છે. એ જ રીતે વિષ્ણુવિ શેક્ષપિયરને કલ્પનામાં પણ નહીં હોય એટલો રસનિધિ રસાચાર્યોએ એનાં નાટકોમાંથી ઉછળાવ્યો છે તે એનાં સંપ્તા તરીકે ખૂદ શેક્ષપિયરને પણ આશ્ચર્ય થાય તેમ છે. આ એમ પૂરવાર કરે છે કે આસ્વાદના વિષયમાં સર્ગક કરતાં લાવકની રસકૃતિ વધારે મર્મગ્રાહી હોય છે માટે રસનિર્ણયમાં સંપ્તા કરતાં દષ્ટા વધારે પ્રમાણ-ભૂત છે.

‘નિદ્રાની દૃઢી છે ને જાગ્યા સાંખી છે’ એ એક વૈજ્ઞાનિક વચન છે. આ દૃઢી નિદ્રાએ આપણે શી રીતે વેઠી રહ્યા છીએ ને એને શી રીતે લાગી બનાવી રાખ્યું તેના શ્રી નવી જવાબ આપે છે

વેદમાં માણસ માટે આયુ ૭૫ વર્ષનો છે, અને એના માટે જો ઉપવેદ રચવામાં આવ્યો છે તેને માટે આયુર્વેદ એવું સાર્થનામ મળ્યું વામાં આવ્યું છે પૂરું આયુષ્ય માણસ એ આદોક્ષ મીથી માનવી માટે પરમ આવશ્યક ને પવિત્ર ગણાયું આવ્યું છે દરેક ધર્મે પૂર્ણાયુ સાધવા માટે લારપૂર્વક જીવનના વિધિનિયેધ ફરમાવેલા આચાર પ્રણાલ્યો છે આવરવાનું અર્થસાર પશુ વિચારવા જેવું છે.

જીવનનંદ

નિદ્રાની સમય બે લાગ્યા વહેતી સકામ ઉત્પાદક અને અનુત્પાદક અનુત્પાદક કાળ રમત ચમત, ઊંધ, આરામ, માદગી, આગસ, મપાસપા અને હાળામદાના વગેરેમાં ગળ છે ખાસ કરીને બાળપણ માદગી, ઘડપણ એમાં જ ગળ છે ત્યારે ઉત્પાદક કાળમાં જીવનની સાધના અને સિદ્ધિનો સમાવેશ થાય છે નહીં તો અને ખુશ-હીનો પટ તમા સડો પટ બન્ને હોય છે જીવનનંદમાં ઉત્પાદક કાળ એ જ વહેતો જીવનપટ (Dynamic Life), અને ઊંધ, આરામ, અજાન, પ્રમાદ વગેરેમાં રોગાવયો અનુત્પાદક, અર્થશૂન્ય કાળ (Static Life) એ સડો પટ

ઉઘમ, સપમ, કળા વડે માનવી હીનો પટ નેટલો વિસ્તારે અને સડો પટ નેટલો સડો વેટલો જીવનની સફળતા ગણાય જીવનની સાર્થકતા નહીં કુલ ૮ ઉપરથી નહિ, પણ સજીવ પટ પરથી અજીવ કિતાર સાથે ઉદાર અને વેગ મળી નહીં માથે ને પૂરા

ખાલ આવી શકે છે એથી જ અર્થપૂર્ણ ને અર્થ-સંગ્રહ જીવન જીવી જનાર સકર, નાનક, ગમતીશ કીટસ, શેલી, કલાખી, ગોખા, તોફાન, રાજ્યદ કોરેજ જીવનની મહત્તા અકામ છે વહં શોષણચલન, નવું ચિહ્ન ધ્રમણિત

હાંસેલું જીવન

આથી જ આપણે વર્ષોને બદલે કલાકોમાં જીવે એમ બેટન કહે છે અને એથી જ વિસ્તાર કરતાં ઉદારાનું મહત્ત્વ ગણાય છે મહાત્માજી, શ્રી અરવિંદ, દલિવર ટાગોર, મુલાખ, જવાહર, ગ્રેડરન એડીસન બેટન વગેરે રાજિદા જીવનમાં કેટલા કલાક કામ કરે છે, અને એ સાધનાની સેવા દારા થુ સાથે છે તેની મુલવણી થાય છે સોળ, અઢાર કે વીસ બારીસ કલાક કામ કરનાર એ નરનારીઓ બીજા ચાર છે કે આ કલાક કામ કરનાર કળા એક જ દિવસમાં ત્રણ ચાર કે પાંચગણ નથી જીવી જતા થુ ૧ વખતે એને નહિ ગાગતા માણસ ઊંધ, હાલારોગો કે અન અર્થશૂન્ય એટાઓમાંથી વખત બચાવી અર્થપૂર્ણ સર્જનાત્મક મનો પાછળ વખત ગાળે તેટલું તે જીવ વધારે જ છે આમ સવાયા કે દોડા કલાકો કામ કરનાર સવાયા કે દોડું જીવન જીવી મોંઘો ગણાય પોતપોતાના વ્યાપાર, આરામ અને આરોગ્યમાં આલેસી જીવ પૂરું ને પગિયામદાઓ બનાવી રાખાય છે એમ આહાર, વિદ્યાર, મેદા, ઊંધ, આરામ વગેરેનું દિનમિત ધોરણ ધાખન કરનાર જીવન જીવી ગળ છે

‘યુનાહાર વિદ્યારસ્ય યુનચેતસ્ય ક્લેમ્બુ ।
યુનસ્વનારયોધસ્ય જીવનંદિ ચિત્રાળે ॥

* લેખિકા ‘દાયકે દસ વર્ષ’ના પુસ્તકનું એક પ્રખણ

કાર્યક્ષમતા જ તરણોપાય

હિંદુ પતન આને એની એસુમાર સખ્યા, અનહદ આગસ અને હલમી કાર્યક્ષમતાને લીધે છે. ૧૯૪૧ ની મરદમશુમારીના હિંદવી વસતિ ૪૦ કરોડે પહોંચશે, અને સરાસરી આવરદા કદાચ ત્રીસ બરીસ સુધી પહોંચશે, પણ એ કશાથી ખાસ મગકવાનું નથી મરીતી, મુવામી અને અત્તાન વધવા સાથે પ્રજાસખ્યા વધે તો તેથી દિવનો કશો દિ વળશે નહિ સખ્યા નહિ પણ આવરદા વધવી જોઈએ તેમ આવરદા જ નહિ પણ પહેનાતો ઉત્તમ અને કાર્યક્ષમતા વધવા જોઈએ કે જેથી સમૃદ્ધિ ને રવાતજ મળે.

ખાસી આજની માફક કમાવ પ્રજા (Scrub Population) વધે તે તો ધોર આકૃત છે, અને પ્રજાની બીજી આકૃતને અસાધ્ય કેવળ આવરદા જ વધે તો વળી એ ધોરતર આકૃત છે એ ન જુલોએ હિંદીવાનની સગસરી કાર્યક્ષમતા આને ધણી જ ઓછી છે હિંદો સગસરી શ્રમશીલ કે જુદીજીવી પૂર્વમા ચીન, જાપાન કે અફઘાનિસ્તાનના કે પશ્ચિમના તે તે માણસો કરતા ખેટજનક રીતે જીતરતો છે એ આપણે ન વીસરીએ હિંદો ખરે પ્રજા તો કમાત ન કે કામગર પ્રજાતુ (Effective Population) પ્રકાર અને પ્રમાણ વધારી ગપ્ડસપતિ વસતિ કરવાનો છે અને તે તો આવરદાની સાથેસાથ કાર્યક્ષમતા વધે તો જ બની શકે દુનિયામાં આરે દિવસે જે ઉન્નત્યેચ્ચ કાર્યક્ષમતા ગણ્યાન તેનાથી તથાગણી કાર્યક્ષમતા તકામી પશ્ચિમના દેશોએ દાખની હતી હિંદ સસ્કાર, સયમ, મોવણ ને ગપ્ડાવના દ્વારા તેની કાર્યક્ષમતાનું ધોગણ સહેજે બગણ કરી શકે તેમ છે અને જો એને જગતમાં જીવતુ હશે તો એણે એ જરુ જ પડશે કામના કલકા અને કાર્યક્ષમતા વધારે ત્યારે હિંદી વિપુલ સખ્યા આકૃતને જાહેરે જીલડી વિપુલ આશીર્વાદપ નીવડશે (વર્ધમાન પુરુષકરના નિમને આધારે) ^૧

આવરદાનું અર્થશાસ્ત્ર

ધારો કે એક માણસ પચીસ, પચાસ, પોણેસો કે એ વર્ષે જીવે છે એમ ચાર રીતે વિચારતા એનો અનુપાદક કાળ બમણો, ત્રમણો કે ચારગણો નહિ પણ કેમ જો એને જે ત્રણ કે ચાર વાર બાળપણ, યાદપણ વગેરે અનુપાદક સમય વિતાવવા નહિ પડે. એટલું જ નહિ પણ એને તૈયાર થવાનો સાધનાકાળ પણ બમણો, ત્રમણો કે ચાર ગણો નહિ માગે આથી એનો ઉત્પાદક કાળ માત્ર બમણો ત્રમણો કે ચારગણો નહિ પણ વર્ધમાન પુરુષકરના નિયમે (Law of Increasing Returns) વધારે ને વધારે જ ગહેવાનો.

એવું મજા ઉદાહરણ લઈએ સગસરી માણસનું ૭૦ વર્ષ ને ૭૫ દિવસની જિંદગીનું તોયે પ્રમાણે સમયપત્રક ગહે છે -

કોષ ૨૩ વર્ષ, વાચન ૭, કામ ૧૮, શાળા ૧૧ ખાતખાત ૩, માદગી ૧૧, હળમત અત્તાન ૫ ૨૧, રમતગમત ૧૧, નાટક-સિનેમા ૧૧, પ્રવાસ ૨૧, આગસ ૨૧, પરચૂરણ ૭, સામાજિક ૧૦ દિવ, ફોન ૧૫ દિ.

આમાંથી ઓછી આવરદાએ ૫ ઉત્પાદક કાળ ઓછો, ને અનિવાર્ય અનુપાદાન પ્રમાણ ફીવમાણ પુરુષકરના ધોરણે (Law of Diminishing) ધટતુ જવાનું જોડ જ જિંદગી લખાવ દૂકામ તેથી વાગતવ જીવન-સજીવ જીવનમા (Dynamic Life) કેવો જીવન ફેર પડે છે તે લક્ષમાં આપુ હશે વળી રોજિંદા જીવનમા કામના કલકા વધવાથી ફેર પડે છે તે પણ જોયુ આમાં રોજિંદા અને વર્ષોના વાગતવ જીવનનો એક જે જાણુનો લાભ મળે તો તો ત્યાલ અર્ધજાઈએ ને ^૧ વ્યક્તિ કરતા પ્રજાને એ વાત તો વળી વર્ધમાન પુરુષકરના ધોગણે લાગુ પડે છે તેમ વાજબી હદ સુધી, વિવેકપૂર્વક, ગળ પ્રમાણે વધારેલા ન્હાકાના કામથી આવરદા દૂકાતી નથી માત્ર શ્રમ ને આરામનું (Depuration Recuperation) સુમધુ પ્રમાણ આવરદા છે આગસ ને ખદેરીયો તો જિંદગી આવરદા

૧ બર્નાર્ડ રૉડ કન્ટેલીનન્ટ ગુમસ્ટ વાઈડ હે સોસાયટીઝમ કેપીટલીઝમ સોશીયીઝમ એન્ડ ફીસીઝમ

પટે છે 'ઘટયા (ઘટાયા) કરતા તો ધારુ સાડુ' એ કહેવત જીવનચરિત્રે આસ લાગુ પડે છે

જિંદગીનાં માપ

રોજિદા કલાક તે જિંદગીના વર્ષો બન્ને જીવનના લગભગ પહેળાઈના ૨૫ છે, તેની સાથે સરકારનું બેઠાણ આવે તો જીવન તરૂં-મતરૂં અને ભર્યું ભર્યું લાગે એમાં વળી નાઈક્ષમતાનો વેશ હોમેગણ તો જીવનના નીચ નેટલા પ્રમત્ત તેટલા વિસદ અને નેટલા આદ્યાદક તેટલા જ ઉપનાગ થઈ પડે !

દીર્ઘજીવનનું આ અર્થશાસ્ત્ર સમજનાર પુનર્જીવ નવી અનુભવક્રમતા ને અપચત કાંપી શરૂએ ખોસી વર્ષ જીવી મરી જનાર કપારે તે કેવો જન્મ પામે તે સવાલ તો છે જ ને ? એમ પુનરર્પિ જનનં પુનરર્પિ મરણ, પુનરર્પિ જનનની જડરે શાયન પાછળ કેટલો કાળતો અપચત ધાર ? જન્મ્યા પછી પણ ફરી બાળપણ, બાલ્યતર, રમત, ગમન, ગપાસપા, માદમી, મદપણ વગેરે પાછળ પણ બીજી વાર વખત તો વિનાયવો રહે જ છે એટલે વર્તમાન જીવન જ બને તેટલું ક્રિયાવાનું દાર્પશમ, ઉવાચક, સરકાર અને સ્વાર્પણ-સમૃદ્ધ બને તેટલી માર્ચકતા આથી અમ્માસ, અનુભવ, આવડત વગેરેના અપચતચારી બચી જાય છે આવડતાનું આ અર્થશાસ્ત્ર વ્યભિ કરતા પ્રખરે તો ઘઈ મથા પ્રમાણમાં લાગુ પડે છે મુદતની દૃષ્ટિએ તેમજ નાણાની દૃષ્ટિએ બચતથી તેમજ ઉપાજનથી પણ પશ્ચિમની એક ગણતરી પ્રમાણે ૫૦ વર્ષ જીવ નાં નાવ શેકરમાં ૧૦૦૦ કલાક, આનંદમાં ૧૨૦૦૦ ક અને બેડામાં ૧૫૩૦૦૦ ક ગાળે છે પણ તેથી દોઢ જીવનાગને તો દોઢથી ઓછા અને અર્ધું જીવનાગને અર્ધથી વધારે અને ૫૦ વર્ષની બે જિંદગીઓમાં તો એથી યે વધારે સમય લાગે તે દેખીતુ છે પશ્ચિમમાં જન્મતા સુધીમાં ૧૦૦ ર ઉછેરના ૧૫૦૦,

અને ૫૦ વર્ષ પૂરા કરતા ૨૦૬૭.૧ જીવદી અર્ચા છે તેમાં હમમતના ૮૦૦, સમુન્નત ૨૨૫, કંપા ૧૨૫૦, મૂ ૨૦૫, ધોની ૮૦૦, રોઈલેટ ૬૦૦, બોગક ૮૦૦૦, મકાનમાડુ ૩૬૦૦, દીવામતી ૭૫૦, વાહન ૬૦૨૫, પગવૂગુ ૩૦૦, આપ ૨૦૬૨, કુપ્રપાન-મુખવાસ ૬૦૧૨ રૂપિયા !

આ મધાના ઉપક ને વિમસમ જિવાઓ ને અર્થ કેવડ ને દ્રમ જીવન કરના એક બહુ કેવડ સગુ, કમાઉ અને કાપકાગક ? આમ જીવનમાં હમ કમના વાકા, ચરિયાતું કામ, સમગ્ર ને માર્પશ તાની ત્રિવેશી રહે તો જીવન કેટલું સમુદાય ને મધુ બને !

પશ્ચિમ નેટના દિલના ઉગાડના આશ્રમથી હેત-તોપણ પ્રમાણ તો લગભગ એવું જ રહે, અને પ્રમ-નોગ કે અર્ધી ભાગના હોય. આને ને દિલેનો અને આસામી, માનેતુગ દેશના હોગ નેટડ, મધ્ય આ સામી પાળેલા ફૂતગ નેટડુ અને કીમત આકે નેટક માડ મેગે છે, એ લીપણ મિના સામે આખમિયા મથા કર્થે પાનવે તેમ નથી જ આ સિચિતિમાં દિલે સખ્યાની વિપુનતા એ પાપરૂપ ને શાપરૂપ ખદમ લાગે પણ તેમ જ મરુ મરુ સખ્યા નહિ રાજીર ગુનામી જ છે નવાત્ય વિના સમૃદ્ધિ નથી પ્રમ આપમેગ, મવમ શ્રમ દાખવમે તેમ તેમ એ આપા જ આપમે

દિલ અને પગ સડેને નમણી પ્રાત મિત્રો એ તેજ છે એ દિલ નવાત્ય ને આપપૂર્ણ અર્થતરી સુચકયા ને મુઅરયા આણવા માટે પલેકો છે દિલે, દિલના કરોડોએ, રવા તપાલ કાળે પૂરત જ સવમ, સમજ ને સ્વાર્પણ દાખવવા નેપએ એમ જ એના દીર્ઘાંતી સાર્થકતા છે પ્રલુ આપણ સડેને એ મા પ્રેરે આયુર્વેજન કલ્પતામ્ !

અંધારી રાતના તારા

શ્રી. અંદુલાલ એમ પટેલ

સુધરના લોકોમાં કદાચ આ વાતનો કોઈ વિશ્વાસ ન કરે, લોકો એને 'અસરૂત' કહી કાઢે, પણ આ વાત સુધરેલા લોકોમાં ખતી નથી એટલે એની કઈ ચિંતા નથી આ વાત તો છે ગમાકામના એક એવા પ્રેમની કે જેની આરે પાસ બન જગત છે, જગતમાં વાધ ચિંતા મરે છે અને એમની વચ્ચે શ્રેયસ્ક માનવીઓ વસે છે, જગતમાં વસતા એ માનવીઓની આ વાત જગલ અંધારું હતું, અંધ મહેતા લોકોને પણ 'અધાગમા મહે છે' કહેવામાં આવતું એ અંધારા જગલમાં ઉપર આસમાનમાં તારાઓ ચમકતા હતા તેવી જ જગલને વીંધી નાખતી તારા જેવી બે આંખો ગીચ ઝારીમાં ચમકતી હતી

હરની કોઈ ગમીગના ગમીગદાર ભરતયાશુએ એ ચમકતી આંખોને નોંધીને પેતાની બાકમાંથી ગોળાઓ છોડી આખા જગતમાં એક તીલ્લી સન સનારી પ્રસરી ગઈ નહોતી લાલ્લા ફાટતા જગલના બુધાન જનકે પાઠ્યો હતો, 'એહ!' એના મોમાંથી શબ્દ નીકળી ગયો

ભરતયાશુની ગેળીએ વાંતને ધમ્મ ક્યો હતો પણ તેના જન ન લઈ શકી કહેવાઈને વાર ભરતયાશુ પર રૂઠો જનકની તરફે એ હતો કુહાડી લઈને એ દોડ્યો એક અડમોત મારી એણે વાંતને દૂર ફેંક્યો અને પછી વાર સામે આવ્યો એમણે બરાબર એના માથા પર કુહાડી ખેસાડી દીધી, એ જ અંધારી જે અંધારી તે લાકડામાં હમેશ કુહાડીને ખેસાડી દેતો વાધ મરી ગયો

"ઓ બુધાન! તે મારો પ્રાણ બચાવ્યો!" ભરતયાશુ ગળગળા થઈ ગયા

"હા!" વારના માથામાંથી કુહાડી ખેંચી લેના જનકે બોલ્યો

"મારી સાથે તમીર પર આવોને મહે!" ભરતયાશુ બોલ્યા

"અહીં મન છે" કુહાડી પગથી લોહી સાંકડતો જનકે બોલ્યો

"તમને જગત જેવી જ ત્યા છૂટ મહેરો મારી તમીર એ તમારી તમીર રહેશે"

"હા, મારો છુટો બાપ છે, સાથે જાના છે, બધા કેવી રીતે આવીએ?" જનકને જવાબ રુચ પડ્યો એ ન સમજના તે યોચનવા લાગ્યો

"બધા આવે, મારો મોટો મહેલ છે, મહેલને ફરતો મોટો બગીચો છે, બગીચામાં ઝાંખુ છે, તમે ઇચ્છો તો આ જગતની અને ગગની મન ત્યા પણ લઈ શકો"

પત્ની બાલા, બાલાના વૃદ્ધ પિતા અને જનક ભરતયાશુને ઘેર આવોને રહ્યા બાલા બોધનમાં આવની કુમારિકા હતી જનકે એનો કોઈ નહોતો, મોઈ કેમ નહોતો? એના માનાપ મરી મથા પછી, નાની વયથી જ બાલાના પિતાએ એને ઉઠેરીને મોટા ક્યો હતો એ ખરું, પણ આજ તો એ બાલાને સર્વ કઈ હતો બાલાને જનકે વિદ્યા ન આપે અને જનકે તે બાલા વિદ્યા ન આપે

સિકાડ કન્યા મહેલા જમીનદાર ભરતયાશુ પાછા ફરતી વખતે પેતાની સાથે એક માંગેલા વાધ તો લાગ્યા, પણ સાથે મોગ મોરા બદનવાળી અને ગાળા કાળા વાળવાળી બાલાને પણ લાગ્યા અને તેની સાથે તેના કોઈક જનકને અને તેના પિતાને લાગ્યા ત્યારે મામ આશ્ચર્યમાં એ બીજા સામે જોઈ ગયું હતું પણ ત્યારે માને જનકે કે ભરતયાશુ તો જગતની એ છોકરીને પગે છે ત્યારે તો તેને લગ્યું કે 'જનક ક્યો! એક જગતી છોકરી, ન જાણીએ વ્યત, ન જાણીએ નાત, બસ ૩૫ દીડું એટલે પગલુ!"

એ વાતથી સૌથી વિગેર બેચેન બન્યો તે તો જનક

એ પહેલા વાત આમ બનેલી.

એક વખત ભરતમાથુ બાપા પાસે આવ્યા અને બોલ્યા.

“બાપા—”

“બાપુજી !”

“બાપા, તું પચાસ વાંધો માગતો ?”

“પચાસ ?” બાપા સમજી નહિ ભરતમાથુએ એને ઘણું સમજાવ્યું પણ બાપા કંઈ જ સમજી નહિ, આખરે એ બોલી, “આપ જનકને જ કહી જોવો ને ! કદાચ એ જવાબ આપી શકશે.”

“જનકને ?”

“હા.”

“બાપા, હું તને પ્રેમ કરું છું.”

“એથી મને આનંદ થાય છે જનક પણ મને પ્રેમ કરે છે બાપા પણ મને પ્રેમ કરે છે.” બાપા બોલી.

ભરતમાથુ આખરે કટાણીને ચાલતા થયા બાપાને સમજાવ્યું નહિ કે બાપુજી ગુસ્સે કેમ થયા એ એકદમ જનક પાસે આવી, શેવા જેવી ચર્ચાને બોલી.

“બાપુજી કેમ ગુસ્સે થયા હશે ?”

“ગુસ્સે થયા ?”

‘હા, પહેલા મને કહે, ‘મારી સાથે પચાસ આપણે બને એના મહીએ, જિંદગી આપી બેળા રહીએ, આપણા બાળક થશે તે આપણા જ કહેવાશે,’ પણ મને એમની વાત બિલકુલ સમજાઈ નહિ હું ખરું કહું છું, મને એ વાત સમજાઈ નહિ પછી મને કહે, ‘હું તને પ્રેમ કરું છું’ એટલે મેં કહ્યું, મને જનક પણ પ્રેમ કરે છે, બાપા પણ પ્રેમ કરે છે’ બાપા, એમ એમ કહ્યું અને રોડ કરીને ચાલ્યા ગયા.”

“હું પૂછી જોઈશ તારણ” જનક બોલ્યો.

પછી જનક ભરતમાથુને મળ્યો ભરતમાથુએ એને વિસ્તારથી વાત કરીને કહ્યું, “આ જગતની તમે જ તમારી મનકાવતી રીતે બ્યવસ્થા કરો, મને બાપા સાથે જિંદગીભર રહેવાનું મળ્યું જોઈએ.”

જનક જવાબ આપ્યો, “સારું.”

બાપાને જનકે ફરીથી વાતની સમજણ પાડી,

બાપાના પિતાને પણ વાત કરી પિતા બોલ્યા, ‘વાહ, આવડા મોટા જમીનદાર, એમના કમની ચાલકન મારી નહી બને એથી તો મને આનંદ જ હોય ને !’ એ કે મારી તો ઇચ્છા હતી કે બાપા એક દિવસ જનકની રમેલાળ બને, પણ ખેર ! નસીબ વધી જુદું જ કહેતું લાગે છે ! આખર જનક પણ આ જ ધરમા રહેવાનો છે ને ? અને—”

“પણ બાપા, જનક સાથે હું આવડીક હતી ત્યાગી રહેતી આવી છું અને હવે ભરતમાથુ સાથે જ રહેવાનું” એ વાત મને સમજાતી નથી” બાપા બોલી.

“મેં ન કહ્યું એટલે, કે જનક સાથે જ જિંદગી ભર મહી રાખી હોત તો સારું હતું, પણ ભરતમાથુ જ્યારે આપણે અમ બાપુ ત્યારે એ કહે છે એમ કંવુ પડે !” વૃદ્ધ બોલ્યો.

જનક નીચું જોઈને ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

ગામે ખૂબ ચર્ચા કરી જનક એવેન જન્મ્યો, બાપા મરી, પણ જરૂરે સૌને માથે હેતો હાથ મૂક્યો અને બધું શાંત થઈ ગયું આદમ્ય આબો, બે ચાર સરકૃત સ્થાંક બોલ્યો, ભરતમાથુના હાથમાં બાપાનો હાથ મૂક્યો અને બાપા અને ભરતમાથુ આખા જીવન માટે એક બની ગયા.

આકે દિવસ મુંઝી ધામધૂમ આવવાની હતી રોડ રાત્રે રેશમી થતી, દારૂખાતું ફૂટ્યું મિષ્ટ બોમ્બ થતા દાન અપાતા અને સુદર વખતેજી સમગ્રા છેલ્લે દિવસે મોટી પાર્ટી હતી પાર્ટીમાં મોટા મોટા લાટ સાહેબો આવવાના હતા ખમર આવી હતી કે સ્વર્ગ આવવાના હતા ભરતમાથુનો ઉત્સાહ સમાજો સમાપ્ત નહોતો એ પુરાખમર બાપાને આપવા તેઓ બાપાને શોકના જોરે જોરે ફરી રહ્યા હતા.

‘બાપા, બાપા,’ જમ માગતા તેઓ એક જોરમાં આના જોરમાં પા મૂકતા દસ જોઈને થઈ ગયા જનકના બેળામાં બેધુ માથુ નાખી બાપા પોકે પોકે રોતી હતી જનક એના માથા પર હાથ ફેરવી રહ્યો હતો.

“બાપા—” ભરતમાથુએ ત્રાડ મારી

“છી !” બાપા હાથેથી બેઠી ચર્ચ પણ તરત એણે માથું જનકના ખભા પર નાખી દીધું

“ જીબી ચા ! ” ભરતબાણુએ હુકમ કર્યો.
ખાલા જીબી યાં.

“ મારી પાછળ ચાલ. ” લાલ આંખ કરી ભરત-
બાણુ બોલ્યા અને જવા માટે પગ ઉપાડ્યો. બાલા
એમની પાછળ જવા ચોરડાની બહાર નીકળી.

ભરતબાણુ ખાલાને લઈ પોતાના ચોરડામાં
આવ્યા, થોડીવાર એ ખાલા સામે નેહ રહ્યા, પણ
ખાલાની આંખમાં કંઈ ચે દેર પડ્યો નહિ એટલે
બોલ્યા :

“ શું હતું ? ”

“ મને આ નથી મમતું. ”

“ આ... એટલે ? ”

“ આપનાં જે સૌ લોકો આવ્યાં છે તે કહે છે
કે આપના સિવાય કોઈ પુરુષનું મોં મારે ન જોવું,
જનકનું પણ નહિ. ”

“ એ વાત બરાબર છે. ”

“ બરાબર કંઈ રીતે છે ? ”

“ બરાબર કંઈ રીતે ? બાલજી આપણે ભરત-
બેળાપ કરાવ્યો ત્યારથી તું એક મારી જ બની છે.
આપણી કુલમર્થાદ કહે છે કે તારાથી હવે કોઈ
પરપુરુષનું મોં ન જોવાય. ”

ખાલા આમાં કંઈ ન સમજી એ બોલી :

“ મને એ પસંદ નથી. મારાથી એમ નહિ
રહેવાય. તો મારે આપની સાથે પરવા નથી મણાવું. ”

ભરતબાણુને શું જવાબ દેવો તે સૂઝતું નહિ.

“ તારી ખીજ વાતો મારે સાંભળવી નથી, મારો
આ છેલ્લો હુકમ છે કે જનકને તારાથી હવે મળાશે
નહિ અને જે રીતે આજ જનક પાસે તું બેસી હતી
તેમ હવેથી બેસી શકાશે નહિ ” કહીને તેઓ બહાર
ચાલવા લાગ્યા. અચાનક વાદ આવતાં પાછા ફર્યા :
“ હાં, જો, એક ખુશીના ખબર છે કે મર્નરે પણ
આપણાં લામની પાડીનું આમંત્રણ સ્વીકાર્યું છે.
તેઓથીની સવારી સાંજે આઠ વાગે પધારવાની છે
એ વખતે આપણે એને સામે લેવા જઈશું, તું તૈયાર
થઈ રહેજો. ” અને પછી એ ચાલ્યા ગયા.

ખાલા કયાંય સુધી શૂન્યમનનક બેસી રહી
એના મનમાં એક વિચાર આવ્યો, “ અહીં ન

રહીએ એ જ સારું છે. ” એ ચોરડાની બહાર
નીકળી જનકના ચોરડામાં એકદમ આવી, જનક
બેસું માથું નાખી જમીન પર પડ્યો હતો.

“ જનક— ” ખાલા ધીમેથી બોલી.

જનક બેસું જોયું.

“ આખાને કહે, આપણે અહીંથી ચાલ્યાં જઈએ. ”
ખાલા બોલી.

“ હલો. ”

બંને વૃદ્ધ બાળા પાસે આવ્યાં. વૃદ્ધ બોલ્યો :

“ તમે લોકો દુનિયાને સમજતાં નથી એ ભારે
તકલીફની વાત છે, ખેર, જેવી તમારી મરજી, પણ
ભરતબાણુની રજા તો લેશો ને ? ”

“ રજા લીધા વિના ચાલશે. આપણે ચાલવા જ
માંડીએ. જટપટ જમીનની હાં વટાવી જઈએ. ”
જનક બોલ્યો.

“ બુધાનિયમોની વાતો અમારા જીભી સમ-
જવી મુશ્કેલ છે, પણ ખેર, તમને પણ લગવાને
ખુદ્ધિ આપી છે, માલો, ચાલોએ. ”

મહેલની પાછલી બાજુએ નાની સીડી હતી,
જનકને એની માહિતી હતી, ત્રણે લાંબી પાછળના
નિર્જન રથાનમાં ઘૂમીને ચાલ્યાં મથાં.

ભારે એ કલાક પછી ભરતબાણુ જોવા આવ્યા
કે ખાલા કેવીકે તૈયાર થઈ છે, ત્યારે ખાલાને ચોરડામાં
ન જોતાં તેઓ પ્રથમ એકદમ જનકના ચોરડા તરફ
ગયા, ત્યાં તેને ન જોતાં વૃદ્ધના ચોરડામાં ગયા, ત્યાં
તો વૃદ્ધ પણ નહોતો એટલે આખો મહેલ જાગે
ધૂમી વગ્યા, નોકરોને ધૂમી વગવા કહ્યું, દોડાદોડ
કરાવી મૂકી, પણ જનકનો, ખાલાનો, ખાલાના
પિતાનો-કોઈનો ય પતો લાગ્યો નહિ.

“ જંગલી લોકો ! અંધારામાં જ રહેવાને ટેવાયેલાં
ધુવડ આ ઝાંઝમાળને કયાંથી ઓળખી શકે ? પણ
મારી આબર— ”

એક ખુરશીમાં તેઓ પડકાઈ પડ્યા.

મુશ્કેલા લોકો ન માની શકે એવી આ વાત
છે, પણ વાત ખરી છે કે જનક અને ખાલાની
અંધોતા તારા જંગલના અંધારામાં જ ચમકી
હોવા, ભરતબાણુના મહેલના ઝળઝળાટમાં તેઓ
ક્રિકા પડી ગયા હતા.

અવલોકન ★

શ્રી. જટુભાઈ વેઘ
શ્રી 'જા'
શ્રી મગનભાઈ દેસાઈ

પ્રાચીન ભારતની દંતવિદ્યા છે. ટા. કેપ્લરે
સોનામણ છલા. પ્રકારક છલા પ્રકારક. નવસા?

“પશ્ચિમની આજે નવી જાણવાની દંતવિદ્યા
ભારતની હજારો વર્ષની જૂની દંતવિદ્યાનો પુનર્જન્મ
છે” એમ સમર્થ ઇતિહાસવેદી પુરાતત્ત્વજ્ઞ-વેદિકા
અને વિદ્વાન દાકતરોના અનેક પ્રમુખો આપેલો
સંજ્ઞતાપૂર્વક આ નાનકડા પુસ્તકમાં પુરવાર કરવામાં
આવ્યું છે ચિત્રો પણ ધણા છે

દંતવિદ્યાની જન્મભૂમિ ભારતેશ છે ઇજિપ્ત,
ગ્રીસ કે અરેબિયા નદિ, એવો પ્રમાણપુરસ્કાર દાવો
સામિત કરીને પ્રજા પાસે કબૂલ કરવાની પહેલવહેલી
કોશિશ કરનાર મુબરકના ટ્રાટ મેડિકલ કોલેજના દંત
વિદ્યાના પ્રોફેસર સ્વ. ડૉ. જમશેદજી જીજીભાઈ મોદી
હતા મિત્ર તરીકે મજબૂત મધુરુ કાર્ય પૂર્ણ કરવાના
શુભ હેતુથી લેખક પોતાના માનવતા મિત્રની ત્રીજી
પ્રત્યક્ષવક્ત્રીએ શ્રદ્ધાજલિ રૂપે આ મુગ્ધિત પ્રસંદ
કરીને મુદ્દકર્મની પવિત્ર ફરજ બજાવે છે અને
પોતાનું કાલુ અક્ષ કરે છે

લેખક પ્રાચીન—પૌર્ણીક દંતવિદ્યાના સમર્થ
અભ્યાસી છે, પુરાતત્ત્વશોધક છે અને દાખર હોવા
છતાં આયુર્વેદના સાચા લક્ષ્ય તેમજ પરમ ઉપાસક
છે આ પુસ્તક સને ૧૯૩૮ના જાનેવારીથી ‘વૈદ્ય
કલ્પતરુ’ માસિકમાં ક્રમશઃ પ્રગટ થતુ હતુ દાંતના
રોગો અને તેની ચિકિત્સાના બીજા તેમના લેખો—
મથો પણ વિદ્વાપૂર્ણ અને મનન કરવા લાયક છે

આ પુસ્તક પુરાતત્ત્વની દૃષ્ટિએ માહિતીપૂર્ણ છે
તેમાં દેશી વૈદ્યવિદ્યાને ન્યાય આપવાનો જાહુ વિગત
પ્રયત્ન થયેલો છે આવી દૃષ્ટિથી જ્યારે દાંતરો
આયુર્વેદને જોશે ત્યારે વેદોને મોટે સુવર્ણનું
સૂર્ય ઉલ્લસ થશે વૈદ્યજ્ઞતામાં આ પુસ્તક ગૌરવભરેલુ
છે દાંતરોએ તો અનન્ય વાચકો જેલુ છે કે જેથી
દેશી વૈદક તરફ અજ્ઞાનથી યોગી વિરક્તગૃહિત આવેલી

છે તે દૃઢ થશે અને દેશી વેદોને પણ પોતાના દરજ્જા
અચેસ જાળવવાનું ભાન થશે

પુસ્તકમાં દેશી અને ભાષા સાગ છે હવે પછી
દંતરોની ચિકિત્સાના આયુર્વેદિક ઉપાયોનું એક
પુસ્તક લખીને સમાજને લાભ આપી ઉપકારક બના
વશે એમ આશા છે

પાછળ, કપાલેવ નાક સાધવાની ક્રિયા કર
નાર કાકિયાવાળા ડૉ. રાહતુ નામ છે તે બીજા
કોઈ નદિ પણ જૂનાગઢવાળા સુવિખ્યાત ડૉ. ત્રિભુ
વનાસ છે એમ કાળે ગિરમા જ્યારે બહારવટિયાઓ
વેમાર્દુના નાક કાપી લેતા તેને બને ગાને અને
કપાળ પગની પાતળી આમડી ઉતારી સાધી નવું નાક
બનાવી દેતા આ વિધિ સુદ્રુતસહિતામાં બતાવેલી છે
અને એને પ્રત્યક્ષ કરી બતાવનાર ડૉ. ત્રિભુવનાસ
મોતીચંદ સાહ જૂનાગઢવાળા છે આ નાક સાધવાની
કળા ‘મન્ડિયન ઓપરેશન’ નામથી પાશ્ચાત્ય સર્જકો
એમાં પણ ઓળખાય છે

જટુભાઈ વેઘ

શરીર અને આંગેઝ-લેખક અને પ્રકાશક : શ્રી
વિચાર વ્રતારક સુજાતા આયુર્વેદિક સર્જકો
અમદાવાદ મુલ્ય રૂ. ૧-૮-૦

‘વૈદ્ય કલ્પતરુ’ (માસિક પત્ર) ૧૯૩૮ ની
સાથનું આ કોમ્પુસ્તક છે, તેમાં ચિત્રો આપીને
શરીરજ્ઞના સમાજવવામાં આવી છે તે સાથે આયુ
ર્વેદની દૃષ્ટિએ રોગોના કારણો અને નિવારણો આપ્યા
છે રોગના ઉપાયો ધરમથુ બતાવ્યા છે ભાષા
સરળ છે

ભારતીય સમાજશાસ્ત્ર લેખક નીમનવાન મગન
લાલ ડાહર પ્રકાશક લોહણા મિત્ર પ્રેસ, વડોદરા મુલ્ય
રૂ. ૧-૧-૦

કર્ણ વિદ્યાપીઠની ‘મૂલકિત આગમ’ની ઉપાધિ
મેળવવા શીખવાના સમાજશાસ્ત્રના વિષયમાં ઉપયોગી

અને તે રીતે ઘણા વાંચન અને મનન પછી પોતાનાં અને બીજા લેખકોનાં મંતવ્યો રજૂ કરીને આ પુસ્તક લખાયું છે. લેખકના વિચારો સુરપટ છે અને પ્રગતિવાદી છે. ભાષા સુચિત્ર છે. સામાન્ય વાંચકને પણ પુસ્તક ઉપયોગી લાગશે.

રાતું ક્રમ-લેખક : ચ દ્વિતીય ભટ્ટ, પ્રકાશક : નવીનનિવાસ કાર્યાલય, અમદાવાદ, મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦

છેલ્લી રશિયન ક્રાંતિના ઇતિહાસના બે ભાગ પ્રગટ કર્યા પછી આ તેનો ત્રીજો અને છેલ્લો ભાગ પ્રગટ થયો છે. ભાષામાં ભ્રેશ છે અને ચિત્રાત્મક છે અને રસિક વાંચન છે, પણ તે સાથે વાક્યપ્રયોગો વિચિત્ર અને પ્રસંગો કુલાચીને મોટા કર્યા હોય તેવા આવી ગયા છે, કે આવી ગયા હોય તેવું લાગ્યું છે.

પદિકતા પત્રો (ગ્રુપ પહેલો-વિદ્યાર્થીઓને) લેખક અંબાલાલ પુરાણી, પ્રકાશક : અરવિંદ કાર્યાલય, આણંદ, મૂલ્ય નવ આના.

નેમણે પોતાની વ્યાયામપ્રગતિને કેવળ શરીર સાથેના સંબંધ પૂરતી જ ન રાખતાં મન અને અધ્યાત્મ સાથે પણ તેનો સંબંધ દર્શાવે હતા તેવા શ્રી. અંબુભાઈ એ પોતાની એ પ્રગતિને અને યોગને સમગ્રવલ્લે જે પત્રો લખેલા તેનો આ મંત્રક છે. સંગ્રહ ઉપકારક છે.

કમળદાન-કર્તા અને પ્રકાશક : નારણદાસ પુરવોત્તમ સુખરિયા, ગાણકમા, મૂલ્ય ચાર આના.

છત્તીસ પાનાંમાં પચાસ નેટલાં પ્રભુલક્ષિત અને દેશભાવનાનાં એક સત્ત્વન હૃદયમાંથી નીકળેલાં નાનાં સ્પષ્ટ ગીતિતો સંગ્રહ છે.

એઝીક-ઈંગ્લીશ કાર્ડ હાઈફ્રેન્ચ બ્લો. લાલી (હાડિમાવાદ)

હુનિયાની આવતી કાલની ભાષા તરીકે અંગ્રેજી સ્વીકારાય તે રીતે અંગ્રેજીનું જે સાદું અને વ્યાપક સ્વરૂપ વ્યવહારમાં આવી રહ્યું છે તે ગુજરાતને શીખવવા લેખકે એક માળા શરૂ કરી છે તેની પહેલી અને ત્રીજી પુસ્તિકા બેનાં લેખકને પ્રયાસ મુત્ય લાગે છે.

કાવ્યપદિકથય (ભા. ૨ ભે) સ પાટકા, શ્રી રામનારાયણ વિ. પાટકા અને નમીતદાસ પારેખ : પ્રકાશક નાણવલ કાર્યાલય, અમદાવાદ, મૂલ્ય ૧૨ આના.

વિનયમદિરનાં પાંચમા-છઠ્ઠા પોરણમાં વિદ્યાર્થીઓને કાવ્યો શિખાડવા માટે આ સંગ્રહ ધણો જ યોગ્ય છે. પહેલી આવૃત્તિ કરતાં બીજી આવૃત્તિમાં ઘણાં વધુ ગીતો સમાવાયાં છે. એની વિશિષ્ટતા એ છે કે કવિની પૂરી પિંજન મળે તે માટે એક કવિના એકથી વધુ કાવ્યો લીધાં છે.

બાર આનાની કિંમતમાં પોણા ત્રણસો પાનાંનું પાઠ્યપુસ્તક સરવું કહેવાય.

રત્નદાતાપ હિંદુસ્તાની કેશ-સ પાટકા શ્રી. મગનલાલ દેસાઈ, પ્રકાશક. નવલખન કાર્યાલય, અમદાવાદ, મૂલ્ય રૂ. દોઢ. પાન્ય ૩૬૭.

આપણને હિંદી શીખવામાં અને હિંદીના વચાર્થ શબ્દો જાણવામાં ધણો ઉપયોગી થાય તેવા આ કેશ છે; અને જે હિંદી કેશો વાપર્યા છે તે સૌમાં આ ઉપયોગી થાય તેવું લાગ્યાં છે. એમાં સરકૃત શબ્દો કરતાં ઉર્દૂ શબ્દોનું પ્રમાણ વધુ રાખ્યું છે, એમ સમજીને કે સરકૃત શબ્દો જે આપણે ગુજરાતીમાંથી જાણી લઈ શકીએ તે આમાં ઉમેરીને કેશને મોશી ન કરવો. અમેય કેશ ધણો જ સમ્મત છે. નવલકથા-વાર્તાઓનાં પુસ્તકોની કિંમત આ કરતાં ફાદી હોય છે. આ પ્રવાસનો મુજરાતે લાભ ઉઠાવવો જ ભ્રેષ્ટ છે.

બીબેર ચોટ્ટો-લેખક : રમણલાલ સોની. પ્રકાશક-સાદ કાર્યાલય, અમદાવાદ. કિંમત બે રૂપિયા.

એક સુરોષીયલેખકની નવસનું 'બોમ્બ' ઉઠાવી લેખકે આ વાર્તાની રચના કરી છે. તેનો પ્રથમ ભાગ ધણો જ આકર્ષક અને હળવા હાસ્યની બન્યો છે, ત્યાં સુધીને પાત્રોના વિવરણ પણ બહુ રવાભાવિક બન્યો છે, પણ ત્યાર પછીના ભાગમાં રામગીલા અને સરકસના જે પ્રસંગો આવે છે અને ત્યાંથી 'પ્રેમ' ની વાન શરૂ થાય છે ત્યાંથી તો વિશેષે કરીને કથા કથળતી દેખાઈ છે. 'બીબેર ચોટ્ટો' એ નામ વચાર્થ નથી લાગતું. નાવલખમાં બીબાથી એવું ચર્ચ જતુ કે તેવું નામ ચોટ્ટો પડી ગયેલું, બાકી તો બીબાનું ચોટ્ટાનું તો શું, પણ કાઈ પણ ખાસ કહેવાય એવું લક્ષણ નથી.

પહેના ભાગમાં માતાની સારેના સળધમાં ગદીને અને ભીખાના 'ચોટા' પગાને વળગી રાખીને જો થા આગળ વધી હોત તો ખરેખર એક અનુપમ સર્જન આપણા સાહિત્યને મળત

સહચરીની શોધમાં-લેખક મામાસાહેબ મુસ્તૌષર પ્રમણા છવલપદ એન્ડ સન્સ મુલ્ય અધિષ્ઠા દો

અહીંસો પાનાનું શિષ્ટ અને હળવા હાથનું આ પુસ્તક છે મોઝી ઉમર સુધી કુવારા ગી ગરેના એક માણસની પત્ની મેળવવાની તાલાવેનીનો લાલ લાઈ એક મિત્રમડગ એની મજાક ઉડાડી આનંદ પ્રાપ્ત કરે છે મૂર્ખ માણસની મૂર્ખાઈ અને પુસ્તકમાં રચણે રચણે આવતા રમૂજ પ્રતિમનોના વાચનથી વાચકને આનંદ મળે છે પણ એક શિષ્ટ મડગ ગરીબ માણસને નાહક પૈસા ખચાવે અને હેરાન કરે તે વસ્તુના મુકાબુ ઉપર ગયાંયેની વાર્તા સ્વાભાવિકતાનો ભગ કરે છે

જેમા (માસિકપત્ર)-સ આદકા મલિ અને રેખા મહળ સ પાકક જ્યતિ હવાય ગવેરીવાદ, અમદાવાદ વાર્ષિક લલાજમ બે રૂપિયા

આનુ માસિકો મરના જુદુ પડતુ હોય તેવા વેશમાં શિષ્ટ સાહિત્યનું આ એમ નવું હળવું માસિક ૪ ચાલુ પુસ્તકની સાઈક્રમા ગણીતા લેખકોના સામાન્ય જનતાના વિષયોનું ધર પાનાનું વાચન અને સાર-પાય કટાક્ષ ચિત્રો એના પહેલા અકમાં છે પાના રફ જેવા લાગે છે ખૂબ ગમી ગય તેવું છે શ્રી નવવચનનું 'એકલેખી ઇતિહાસ દર્શન છે પતા લાલ પટેલની વાર્તા પણ સારી છે કવિ શ્રી બ ક દાકોરની કવિતાનો તો હેતુ જ સમજાવે નથી જીજ્ઞ લેખનોમા ઓગસ્ટ દેખાતુ નથી

સારા સારા લેખકોનો સહકાર મેળવે છે તો સામગ્રી પણ તેવી સરસ હોય તેવી અશા આ નવા માસિક પાસે રાખીએ.

સ્કાઉટ વીર (માસિક પત્ર)-સ આદક છવરમ એની ન પાકક હુલ્લવતવાય બદ વરે દાઝ વાર્ષિક લલાજમ રૂ ૨ આ માસિક નવ વર્ષથી આવે છે તેનો એક અંક આજે પહેલો જ નેવા મળે છે ગ્રહીટ-પ્રવૃત્તિને

ઉપમારક એવી વાર્તાઓ પ્રવાસવર્ણનો મુશ્કાઓ અને દિલ્લિશિક્ષાના વિષયો સમજ આવે છે દિલ્લિ શિક્ષાના પડોની ગોડવણી મુકાબા જેવી લાગ છે

હસ (સત્કવતી પ્રેમ બનાવસ)નો ક્રો અ વિદ-અમ —મૂલ્ય બાર આના

'હસ' દિલ્લિ સામયિકમાં ક્રોડ વિશિષ્ટ રીતે પોતાનું મહત્વ જાગવી ગમ્મતે દિલ્લિ લાખાની મેવા કરે છે તેણે પોતાનો જુનાઈ-આગરના અંક ખાસ અર્ચવિદ અંક બનાવ્યો છે શ્રી અર્ચવિદ વિશે પ્રચલિત જાનિઓથી મુક્ત થવા આ અંક વિચાર જેમીઓએ જરૂર વાચરો નોઈએ સંપાદકોએ પોતાના જાગના ખાસ અમેનો પેડે આની પાછળ સારો થમ લીધો દેખાય છે મુશ્કાવના શ્રી અલુભાઈનો પણ એમા મોટો હિસ્સો દેખાય છે

'મજૂરોપેથી'—૧ પ્રમણા મિત્રમાસિકમ ૧, અમદાવાદ

પ્રૌઢ શિક્ષણનું કામ આદર્શ વરસે ૫ પૂરુ નથી થયુ ત્યા તો ત્રણેક પ્રૌઢોપેથીઓ બહાર પડી છે એ પ્રજનતા આ મર્મમાં મસ અને ઉત્સાહની કચેટ નિશાની મજાબ પરતુ એક એવો પ્રસ પણ મનમાં બેઠે છે કે દરેકેટપ નવું નેટલી પોર્થાઓની આજણને જરૂર હતી ખરી પ્રૌ.સાહિત્યનો નેટલો અને એટલે વિવ્રસ લને થાય એમ વિચારીએ તો તો એવા પ્રશ્નને ખાસ ઝાન નથી પણ એવા વિભસની શરત કે છે કે એક જ જરૂર માટે અનેક હાથે ચના પ્રયત્નોમ મારકે નીન દરિષ્ટ મારકે વિશેષતા મારક નવો મં હોવા નોઈએ

એ દરિષ્ટિએ જોના આ મજૂરોપેથી નોઈને ઉત્સાહ નથી છૂટો એમ ખૂબ કરતુ નોઈએ અમદાવાદ જેવા શહેરમાં અજણ મજૂરોની મોટી સંખ્યા છે એમને ભજાવવા માટે મિત્રમાસિકમમાં તથા મજૂરમહાજન તત્પર થાય એ વધાવી લેવા જેવું મજાબ એ રીતે આ બે મડલોએ શહેરની પ્રૌ. શિક્ષણ સમિતિનું મમ હવકુ કરી આપુ એમ પણ માની શકવ પરતુ એ કામ માટે નવી પેલી મળવા સુધી જવાની જરૂર સમજાની નથી મજૂરોને

તેમના પ્રત્યક્ષ કાર્યનું તથા સહેરી જીવનનો પરિચય આપનારુ જ્ઞાન જરૂર આપવું છે. તેને માટે ખાસ સાહિત્ય તૈયાર કરવું જોઈશે. પણ આ પોથી તેની જાતનું સાહિત્ય ન ગણાય એકે તેમા મિલેઆ વપ-ગતા શબ્દો વાચન માટે મૂક્યા છે એ તોધવા જેની એની ખાસિયત છે ખરી પરંતુ, અલગ યોજવાનો પ્રારંભ કરતા મજબૂરને માટે શ્રી જુગતગમલાઈ અને નરહરિભાઈએ તૈયાર કરેલી સુદર 'લોકપોથી' લોપી હોત તોપણ મિત્રમાલેનમડળની પ્રારબ્ધિ કરજ તો સરી જાત અને એથી કરીને તેઓ પોતાની શક્તિ અને ધન ખાસ મજબૂરો માટેનું સાહિત્ય તૈયાર કરવામા વાપરી શકત.

આમ છતાં, બે પૈસા જેટલી કિંમતમાં આ પોથી મળે છે એ પણ એક લાભ જ છે પરંતુ એ પોથીના સપાટમાં એટલી બધી શીશુપ આમને લાગે છે કે, આ આવકારપાન લાભની કિંમત લગભગ જુસાઈ જાય છે. જોડણીનો તો કશો ધડો જ નથી રખાયો.

‘શ્રીમતિ, મીલ, માલીક, દય (દૈ), મણી, હમારી, પુણી, સુતર, નહવાવે છે, સુવાનો, મ્હારું’ વગેરે કેટલાય શબ્દોની જોડણી અલગ ગણાય અગ્રેજી તો પણ શબ્દોની જોડણી ભૂલવાળી જ છે આગળ જઈને કેટલીક તો એવી બૂલો છે કે જે બેદગ-કારીની જ ગણાય ‘કાટા વાળુ ગુલામ’, ‘નન્દન-નંદ’ તો ઠીક, પરંતુ ‘ચિન્દ, મધ્યાન્દ’ એના દાખલા આપ્યા તે કેમ ચાલે? ચિન્દ, મધ્યાન્દ ખરુ રૂપ છે એટલે કે, નન્દનન્દ ત્યા છે પા ૧૩ ઉપર છેવટે શબ્દો છે તેમા ‘મીનીટ’ બે વાગ શુ કામ? અને જોડણી ‘મિનિટ’ જોઈએ એ તો ઉપરાત

આશા છે કે નવી આકૃતિમા પોથીના સપાટકા સંશોધન સુધારે કરી લેશે અમારી ખાસ બવાગણુ તો એ છે કે, મિત્રમજબૂરને ઉપયોગી સરળ સાહિત્ય ઉપજાવના તરફ જો મિત્રમાલિકમડળના મિલજુમેમીઓ વળે તો વધારે સારું થશે

મગનભાઈ દેસાઈ

ખેડી કંદપના

(સર્વવિદ્યાર્થી)

વૃક્ષે વૃક્ષ લમન્ટ કો' વિહંગ, ના હૈયે ધરી હેતુ કે,
જેહું એક સુઠાળપે' તરુતણી, ધાર્યું તરુજી: “નકી
આ પંખી મુજથી પ્રસન્ન મલકે, સર્વસ્વ માને મુને”
ત્યાં પાંખો ફરફાવીને ગયુ છાડી બીજે આનંદયે રમણે!

જયાનંદ દવે

આપણી સ્વરાજ્યાના

રણે બેઠેરકારે બનીએ

શ્રી

સુભાષનાથુના પ્રવલે જ્ઞાનના રાજકેદીઓના ઉપવાસ એ મહિના માટે મુખતરી ગ્લા એ સમાચારે આપ્યા દેશમાં સતોપની લાગણી જન્માવી છે રાજકેદીઓની મુક્તિ અને ઉપવાસનો પ્રશ્ન એટલો બધો જટિલ બની ગયો હતો કે જો આવો કોઈ માર્ગ ન નીકળે હોત તો આ દેશ ઉપર મહાન આક્રમ તૂટી પડતો પૂરેપૂરો સંભવ હતો બગાળ સરકાર પોતાના નિર્ણયમાં મક્કમ હતી, રાજકેદીઓ પણ મક્કમ હતા અને સુભાષનાથુ એમની મક્કમતાને ઉતેજ રજા હતા બીજા બાલુ ગાંધીજી અને રાષ્ટ્રપતિ રાજકેદીઓને ઉપવાસ ઝોડવા વીનવી રજા હતા, પરંતુ એ વીનવણી એા નેહની દીવાલ સાથે અયપ્રાર્થને પાછી ફરતી હતી, પશ્ચિમ જવાહરનાનજી જેવા કહેતા હતા કે આ મુદ્દા ઉપર મહાસભાના પ્રધાનમંડળે મદાગાક ઊભી કરી શકે નહિ, ત્યારે સુભાષનાથુ અને બીજા ઉદ્ધમ આગેવાનો એ માટે કોયી થે ઉમ પગનાની બનામણ કરતા હતા તેઓ રાજકેદીઓના ઉપવાસને રાજકોટના ગાંધીજીના ઉપવાસ સાથે સરખાવતા હતા અને જેમ એ વખતે પ્રધાનમંડળે મદાગાક માટે તૈયાર થઈ ગયા હતા તેમ આ વખતે પણ થતુ જ નોઈએ એમ દંડપરો તેઓ માનતા હતા પરિચયિત એવી હદ પહોંચી ગઈ હતી કે જેમાં એક બાલુ રાજકેદીઓ ઉપર ક્રુત્યુ તોળાઈ ગયું હતુ અને બીજા બાલુ મહાસભાના મોવડીઓ અને સુભાષનાથુ વચ્ચે કાર્ષપદતિનો અતએદ બગેરો હતો

રાજકેદીઓને મુનિ ગણાવવા માટે સૌથી વધુ તત્સાદ કાનો હતો તેનું પૂષ્પકનુ ચર્ચ રોકે એમ નહો, પરંતુ ગાંધીજી, રાષ્ટ્રપતિ, જ્વાહરનાથજી અને મહાસભાના બીજા અમણીઓ કરતા સુભાષનાથુનો તત્સાદ વધુ હોય તોપણ આ પ્રશ્ન ઉપર તેઓ બગાળને જે ભેર આપી રજા હતા તે તો આજની

નહોતુ જ એક બાલુ આ પ્રશ્નને અખિત દિલે પ્રશ્ન કહેવો અને બીજા બાલુ અખિત દિલના બહુ માન્ય નવા અને સચ્ચા પ્રત્યે કુર્સિ કરતુ તે રાજકેદી ઝડપણ ગણાય કે કેમ એ વિષે અમને સમ છે અમને તો એ વખતે એમ લાગેલુ કે આ મદન અને નાલુડ પ્રશ્ન સુભાષનાથુના હાથે જોખમાં જશે

અને રાજકોટના ઉપવાસ અને રાજકેદીઓના ઉપવાસ વચ્ચે પણ કોઈ સરખામણી થઈ શકે એમ નથી રાજકોટના પ્રશ્ન ઉપર પ્રધાનમંડળે રાષ્ટ્રનાથ આપે એ બામતમા બહુ મોટો તફાવત છે દેશીરાજોના પ્રશ્નોમાં તો મહાસભા હમેશા એમ કહે છે કે સર્વે ભૌમ સત્તાએ વચ્ચે પડતુ નોઈએ, ત્યારે પ્રવળ મનોમાં તો આપણે એમ કહીએ છીએ કે તમામ સત્તા પ્રધાનેના અને ધારાસભાના હાથમાં હોવી નોઈએ જે મુદ્દા ઉપર મુખત્રાત અને નિહારમાં આપણે દેરાકરી ઊભી કરી પ્રધાનેની સત્તા ઉપર મહોર મારી હતી તે મહોર આ વખતે શુ ઉભેરી નાખવી નોઈતી હતી ? બગાળનુ પ્રધાનમંડળ શુ મુક્તપ્રાત કે બિહાર જેતુ પ્રમોદી જ પ્રધાનમંજ નથી ? રાજકેદીઓના પ્રાણ આપણને મો તેરહા પ્યારા હોય પણ એ માટે સિદ્ધાતનો ત્યાગ કરી શકતા ને સિદ્ધાતને અપિત કરવા માટે આપણે મહાન જગની તૈયારી કરી હતી અને એ જગ જો થો હોત તો આપણે અપગ પાગ બળિતો આપણ પડત એ સિદ્ધાત તથ દેવામાં આપણે, બને મારહેતુપૂર્વક પણ, જૂતજ કરી બેસતા.

પરંતુ જે થયુ તે સારુ થયુ રાજકેદીઓના ઉપવાસ મોટું રજા એથી લાય ટુન તે આપણે મહાન આક્રમમાંથી ઊગરી મવા કરે જા એટલો જ ગદે છે કે આપણે એ પ્રશ્ન તર મોઝાર તો નહિ બની જઈએ ? એક ગાંધીજી કે એ સુભાષનાથુ એમને છામવો. દેશે એવો બમણા તો નહિ પો નહીએ ? એક બીજો જા પણ મથે તોભાઈ ગ્લો છે આપણને સતન એ પાદ રહેતુ નોઈએ

કે રાજકેદીઓએ ઉપવાસ મોકૂફ રાખ્યા છે, તણ દીધા નથી. સુભાષચાણુ એમની આ નીતિનું સમર્થન કરે છે. એમને પ્રશ્ન એ થાય છે કે એ સુભાષ-ચાણુ ઉપવાસની નીતિનો સ્વીકાર કરે છે તો અસા-રથી જ સમિત્ય ભંગ શરૂ કેમ નથી કરતા? શું રાજકેદીઓ ઉપવાસ કરશે ત્યારે તેઓ સત્યાગ્રહ શરૂ કરશે? એક વાલુ મૃત્યુ અને બીજા વાલુ સત્યાગ્રહ એ એમાં કોની ઝડપ વધશે? અમને લાગે છે કે આપણે આપણા તોરમાં રાજકેદીઓના જનને ગુમાવી બેસશું. અમારા મત પ્રમાણે આ સ્થિતિમાં બે જ માર્ગ હોઈ શકે. એક તો એ કે રાજકેદી-ઓએ ઉપવાસનો માર્ગ સહતર છોડી દેવો અને મહાસભાએ એમને છોડાવવા માટે પોતાની તમામ શક્તિનો ઉપયોગ કરવો, અથવા તો સુભાષચાણુ જે સત્યાગ્રહની તૈયારી કરી રહ્યા હતા તેનો હમણાં જ આરંભ કરી દેવો કે જેને પરિણામે રાજકેદી-ઓના ઉપવાસ છૂલેણું પાડે ત્યાર પહેલાં આ પ્રશ્નો ઉકેલ આવી જાય. આ બે માર્ગ સિવાય ત્રીજો કોઈ માર્ગ કદાપી શક્યો નથી. આમનો પહેલો માર્ગ ગાંધીજીને છે અને અમારા મત પ્રમાણે એ સાચો ને કાર્યસાધક છે. બીજો માર્ગ સુભાષચાણુનો છે. એનો અત્યારે જ આરંભ થાય તો એમાં સફળતાની થોડી ધણી આશા રહેતી છે. પરંતુ અત્યારે સત્યાગ્રહની દમદમી આપવી અને છેક ઉપવાસનો આરંભ થાય તે દિવસે સત્યાગ્રહ કરવો એમાં તો અમને બંદી પડી આશા નથી લાગતી.

રાજસ્થાન પ્રજાપરિષદ

રાજસ્થાની પ્રજાની સેવા અને મુક્તિ અર્થે જ જેનું અસ્તિત્વ છે તે રાજસ્થાન પ્રજાપરિષદે ગાંધીજીએ હમણાં લાદે મહત્ત્વ આપ્યું છે. યોગ જ દિવસ પહેલાં ધાર્મીના હતાશંક સંબંધમાં તાંત્રા આગેવાનો ગાંધીજીની સલાહ લેવા આવ્યા હતા અને એ જ રીતે ઠેર ઠેર વેરાપેશાં સંખ્યાબંધ દેશી-રાજ્યોના પ્રતિનિધિઓ ગાંધીજી પાસે આવ્યા જ કરે છે. આ બધા પ્રતિનિધિઓને ગાંધીજી સલાહ આપે છે કે એમણે રાજસ્થાન પરિષદની કાર્યસમિ-

તિને મળવું અને એની દોરવણીનીયે કામ કરવું. અમને લાગે છે કે આ સલાહથી રાજસ્થાની પરિષદની જવાબદારી અનેકગણી વધી છે. રાજકેદીઓ ગવાયર-સુકાદો મલ્યો તે પછી એક વખત જવાહરલાલજી બોલેલા કે દેશીરાજ્યોમાં કામ લેવાની ગાંધીજીની અને મારી રીતિમાં બેઠ છે એટલે હું નિશ્ચિત બેઠા છું. ગાંધીજીની આ સલાહ ઉપરથી લાગે છે કે ગાંધીજીને પોતાને એવો ભેદ લાગ્યો નથી તેઓ તો રાજસ્થાન પરિષદ મહાસભાનું જ અંગ હોય અને એ જ સિદ્ધાંતો પ્રમાણે કામ કરતી સંસ્થા હોય એ રીતે જ એનો ગણના કરે છે. હવે તો રાજસ્થાનના અને પરિષદના કાર્યકરોએ જ આ સલાહને અમલી રૂપ આપી પરિષદને શક્તિશાળી સંસ્થા બનાવવી બેઠાંએ.

આ પ્રસંગે એક બીજો વિચાર પણ આવે છે. આ દેશમાં ગાંધીજીના જેવી આર્ષદષ્ટિ બીજા એક પણ આગેવાનમાં નથી એ વાત કબૂલ રાખીએ તો પણ આપણે હવે એટલું તો સામજ્યનું જ ભેદાંએ કે કોઈ પણ દેહધારી માણસને મર્યાદાઓ હોય જ છે. ગાંધીજીમાં અને તેટલી શક્તિ હોય તોપણ એ આ દેશના દરેકે દરેક પ્રશ્ન અને તેની વિગતને તપાસી શકે નહિ-તે ઉપર સલાહ આપી શકે નહિ. આપણે એમની પાસેથી દરેક નાની મોટી બાબતમાં સલાહ લેવા હોય તો જેવું તેઓ પણ ચાહી જાય અને આપણે પણ ચાકી જઈએ. અને એવા ચાકમાંથી કોઈ દિવસ પ્રેરક યોગ્યતાઓ જન્મે નહિ. ગાંધીજીની અવસ્થા, એમના ઉપદેશ કામનો બોલવો, દેશના અનેક પ્રશ્નોની ચિંતા પહેરેતો ખ્યાલ કરીને આપણે નફરતે જ એમની પાસે જવાનું રાખવું ભેદાંએ. અમને તો એમ લાગે છે કે હવે એ સમય આવ્યો પહેાંઓ ગણાવો ભેદાંએ કે જ્યારે ગાંધીજી આપણને માત્ર દિશા જ બતાવે અને એ દિશાનાં વન-વનગઝ આપણી જાતે જ આપણે પેરીએ. એકેએક મુશ્કેલી માટે ગાંધીજી પાસે જવાથી પ્રગ્ન શક્તિ કુદિત જ ચલાવી છે, અને જે દિવસે ગાંધીજીનો નંબર ટેક આ જગત ઉપરથી વિદાય થશે તે દિવસે

આપણું સર્વેવ વિદ્યમ ચર્ચિ ગયેતુ આપણે અનુભવશુ મિદ્ધાને સમજવા માધીછ પાસે જરૂર જઈએ, પરંતુ રાજ્ય-મ-રાજ્યા અવદ્યમાર્ગે તો આપણી મેળે જ આપણે નક્કી કરી લઈએ

કાર્યનાહક સમિતિ

મહાસભાની કારોબારીની આ વખતની બેઠકમાં જેટલું કામ થયું છે તેમણે ભા. ચે. જ. કોર્મિ બેઠકમાં થયું હશે આ વખતની બેઠક ના કાગે પોતે જ એમ જોતે છે કે સુભાષભાણુ અને બીજા ટેટલા. ઉદામો કહે છે તેમ મહાસભા મધ્યભુવાદી નથી બની ગઈ, પરંતુ ૧૯૨૧ કે ૧૯૩૦માં હતી તેવી જ કે તેથી ચે વડુ લગ્ન સમ્યા છે. રાજ્યમાર્ગે સુભાષભાણુને પદમુખ્ય રૂપે હાજરી સાથે સાથે વડી ધારાસભાના બહિષ્કારનો અને મહાબુદ્ધ અંગેના જે દરાવ કર્યો કે તેમાં અસ્તુત કુનેલ મહી છે જે માન સુભાષભાણુના જ હાવ થયો હોત તો કારોબારીના કપાળ ઉપર 'મવાળ નામનું તિનડ લગાવવામાં આવત પરંતુ તે સાથે જ જે લગાવ હાવે થયા છે તે મહાસભાને લગાયક સમ્યા તરીકે પુરવાર કરે છે

આ વખતની કારોબારીએ ખરેખર સખત હાથે મામ લીધું છે. સુદસમિતિમાં જે જતની પ્રકારની આપણે મળતા મરી રાખીએ તે કસકાઈ આ વખતના કારોબારમાં દખાવ છે. મધ્ય પ્રાંતના ઉધોણના વર્તનની સખત પ્રાંતશી જાદી એમને બરતરફ કરવામાં આવી છે. દિન્દી પ્રાંતિક સમિતિને વિખેરી નાખવામાં આવી છે. બગાળ પ્રાંતિક સમિતિની છેલ્લી બેઠકે પાણુ ગેરકાનૂને કરાવી છે અને સૌથી વિખેર તો સુભાષ ભાણુને ગ્યાનગ્રજ ક્યાંએ છે આ બધા પગલાંઓ સરકારની આતંકિક નમણાઈઓ દૂર કરવામાં છે, ત્યારે બીજા કાગે મહાસભાનું પ્રાણુતત્વ પ્રગટ કરવામાં છે એ કારોબારમાં વડી ધારાસભાની મુદત લગાવવાનો અને લક્કરી ટુમ્પીઓ ધારાસભાની ઉપવટ થઈને બહાર મોકલ્યા છે તેના વિરોધ છે આ વિરોધ પોખળ નથી તેની ખાતરી આપવા માટે પહેલું પગલું વડી ધારાસભાની આગામી બેઠકમાં બહિષ્કારનું લીધું છે મહાબુદ્ધ અંગેના કારોબાર મહા

સભાવાદી પ્રતિભા પ્રધાનોને ગ્રહ આદેશ આપવામાં આવ્યો છે કે સુદની તૈયારીના કાર્મ પાણુ કામથી દૂર રહેએને એનો વિરોધ કરતે એ માટે જરૂર પડે તો પ્રધાનમંત્રી રાજીનામાં આપણે અથવા બરતરફ થવો આ કાગેનો વાચનાર નો હાથે એમ કહે કે આજના ને-ઓ મવાળ છે તો એમની એ બમણા કે અસલ કાર્મથી કાર્મ દિવસ દર થઈ શકશે નહિ એમ જ માનવું જોઈએ

એ યોગ્ય જ થયું છે

મહાસભાની કારોબારીના કાગેમાં જાણુ નેના સૌથી ધ્યાન બેચનામાં કરાવે વડી ધારાસભાને બહિષ્કાર અને સુદવિરોધનો મણાવા જોઈએ પરંતુ અત્યારે તો સુભાષભાણુના કાગે જ સૌનું ધ્યાન બેચુ છે તા. ૬ મી જુનાઈએ ત્યારે સુભાષભાણુએ ગાંધીપતિની અવગણના કરી તે દિવસે જ તમામ પક્ષના લોકોએ માન્યુ હતું અને તાહેર થયું કુર્ડ હતું કે આ માટે જલદમાં જલદ પગલાં લેવાની જાણ ત્યારે એ પગલાં લેવાયા છે ત્યારે તમામ ઉદ્યમ વર્ગ તરફથી એમ કહેવામાં આવે છે કે 'એ જાણીને આવ્યો લાગ્યો છે' કે નહિ તો મહાસભાની કારોબારીની ખતર લાઈ નાખવાની અને અત્યારે જ મહાસભાનું અધિવેશન બેચાની એનો નિર્ણય લેવાનો પણ આપણી કમી છે સુભાષભાણુ પોતે તો આ નિર્ણય માટે બસ આટલું જ 'એમ મહે છે

સુભાષભાણુએ જે પગલું લાધું તે સિનભગ હતો કે નહિ એ વિષે ઉદામોમાં પણ મતભેદ છે કેટલાક એમ માને છે કે એમાં શિસ્તભગ જેવું હતું જ નહિ ત્યારે કેટલાક એમ કહે છે કે શિસ્ત ભગ જરૂર થયો છે પરંતુ મહાસભાના ઉચ્ચ આદર્શો અને પ્રખતતરી લાવનાઓ રક્ષવા માટે એ શિસ્ત ભગ જરૂરી હતો આ વખતની કારોબારીના જ એ કાગે લાઈને આપણે આ વડુને તપાસીએ

કાર્મ એમ તો કહી શકો જ નહિ કે વડી ધારાસભાની આગામી બેઠકમાં બહિષ્કાર કરવામાં આવ્યો છે તે ધારાસભાના તમામ સભ્યોને પસંદ હતો દરે જે સમયે એ કાગે પસંદ ન હોય તે એનો

ખુલ્લો વિરોધ કરે એ માટે આમે મામ સભાઓ બંદરે અને અખિન દિંદ દિન ઠીકવે તો એ યોગ્ય ગણાયે ખરું ? હિદામો એ સાચી શમ્શી ? અને એટલું જ નહિ પણ એવું નહિ જવા માટે રાષ્ટ્રપતિ વિનંતિ કરે અને પછી આપણા પણ કરે છતાં એ વિરોધ આનું જ રાખવામાં આવે તો એના નિવારણ માટે હિદામો શી સલાહ આપશે ? અહીં એ યાદ રાખવું જોઈએ કે વડી ધ્યાનપ્રાપ્ત પાંદિબારનો કસાવ તો કારોબારીએ કર્યો કે, જેના ખીચ કાઢી મહાસભાવાદીના પ્રગટ મતને અવકાશ નથી. બ્યારે પ્રતિભા સત્યાગ્રહને લગતા હમવ તો મહાસમિતિએ કર્યો છે અને અતિ વિસ્તાર બહુમતિ થી કર્યો છે.

• એવો જ નીચે દાખલો હાઈએ સુદ અગેનો જે કરાવ થયો કે તે સુ બધા જ પ્રધાનોને પસંદ હશે ? પ્રધાનપદની મોહ-મેડીના કચણેલા કાઈ પ્રધાનને જવા હાઈએ તોપણ સુ આં પ્રાતના પ્રધાનોમા એવા પ્રધાનો પણ નહિ હોય કે જે પ્રમાણિકપણે એમ માનતા હોય કે આ મુદ્દા ઉપર અમારે બરતરફ ન થવું જોઈએ ? સુભાષનાયુની નીતિગતિથી વિચારીએ તો આ પ્રધાનો પણ એમ કહે કે અમે અમારા પ્રાતની પ્રજા સમક્ષ આ કરાવેના વિરોધ કરવું દેર દેર સભા બસથું ને એ રીતે લોકરાસનો સિદ્ધાંત અમલમાં લાવવું.

આવા તો અનેક દાખલાઓ રજૂ કરી શકાય. આશ્ચર્ય તો એ વાતનું થાય છે કે પેટે જ્યારે ગાંધી પતિ હતા ત્યારે શિસ્ત માટે લાખા લાખા નિવેદનો કર્યા હતા તે આજે ત્યાં સુધી અજાણ છે તે દિવસે જેમા શિસ્ત અને સગવડ દેખાતું હતું તેમા આજે પ્રગટ મનો ભગ દેખાય છે.

સુભાષનાયુને ત્યાંબાબ કરતા કારોબારીએ જે એક અને દુ બે અનુભવ છે તે સાથે આજો દેશ સમક્ષ હશે સૌ કાઈને એમ ધ્યાનું હશે કે હજી ગઈ કાલે જ જેના હાથમા ગાંધીજી આપણો હતો તેને આજે સામાન્ય આસન ઉપર બેસવાની પણ મનાઈ ફરમાવવામા આવી છે પરંતુ વ્યક્તિના નહિ

પણ સિદ્ધાંતના ઝેમીને આજે એમ લાગતું જ જોઈએ કે એમ કર્યા વિના છુટ્ટો જ નહોતો સુભાષ બાણને સ્થાનપ્રાપ્ત કરવામા નથી આવા પણ પોતાની જાતે જ એમણે એમ ક્યું છે ગાંધીપતિની વીનવણીએને ઠાંપે મારીને જ એમણે આ નિર્ણય કર્યો પસંદ કર્યો છે.

અને તો હમીના વિરોધ પછી પણ એ કંઈ શક્ય નહોતું છે. એમના દારૂમીના નિવેદને બનભાસ તે આઘાત પડેલાઓ છે. 'મને શિવભગવા પાનાની પગ નથી એ હું મારે પણ અનેકો દુ બે મમાડ્યું છે અહીંસાનો એક શબ્દ પણ આજ સુધી તેઓ બોલ નથી એમના માટે કારોબારીએ જે ખમ્મ લોધું છે તે સર્વથા ચોગ્ગ છે એમ જ મોમને સાબિત કર્યું છે.

વાદળો ઘેરાશે ?

મહાસભાએ જ્યારથી પ્રધાનમનો સ્વીકાર કર્યો છે ત્યારથી ઘણી વાર આપણને બહાનની વિસ્મૃતિ થઈ ગઈ છે આપણા પ્રધાનપદ પણ સુદની જ તૈયારી છે એવું અને વખત સુનાઈ થયું છે અને આનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે કેવળ સુદના બૂને ખાતર જ જેમણે ધાગસભાનો મારો લીધો છે તેમના માથે બધારણમાર્ગનું આળ મગવવામા આ મુ છે એ નેતાઓ. દેશના અને મહાસભાના સંદર્ભાએ એ આળ જાડું છે એવા પુગવાઓ આપતા પ્રસંગો સમયે સમયે આપણને સાપ વા જ આવ છે આપણે બાદશમિત ન મુસાવી હોય તો આ બે વર્ષમા એવા મજૂ પ્રસંગો આવી ચકા તે તો આપણને યાદ રહેવા જ જોઈએ મજાદેદીએના પ્રશ્ન ઉપર સુક્ત પ્રાત અને બિહાગના પ્રધાનોએ રાજીનામા આપ્યા એ પહેલો પ્રસંગ ગવર્નરની નિમણૂમના પ્રશ્ન ઉપર ઓરિસ્સાનું પ્રધાનમડમ ગજીનામ આપવા તૈયાર થવું તે બીજો પ્રસંગ અને ગાંધીજીના મજાદેદીના ઉપવાસ વખતે આંદોલનના પ્રધાનોએ પોતાની તત્ત્વ મનાવવાની અશક્તિ બજાઈ કરી તે ત્રીજો પ્રસંગ આપણા પ્રધાનો તરફ સંદેહ પણ સહાનુભૂતિ આપણા દિનમા હોય તો આ પ્રસંગો પછી આપણને ખાતરી થવી જ જોઈએ કે તેઓ ત્યાં બેઠા હોય તે સત્તાનું સિદ્ધાંત

નથી, યુદ્ધનો સ્વ ભરે. પરંતુ આપણા દુર્ભાગ્યે ક્યારે
એમ લાગતુ નથી તેઓ તો આપણા પ્રધાનોને
પ્રિયરૂપે શાહીવાદના પ્રતિનિધિઓ બર મમતે છે

જે ન બર સમજવા છડે તેને સમજાવવાનું
કંઈ હોય છે, નહિ તો આજે જે ગોષ્ઠી પ્રમથ
આવી ગઈ છે તે પણ મદાસભાની મનોવૃત્તિને સાચી
ગતે પ્રગટ કરનારો જ, ધારાસભાની બેઠકનો બદિષ્ઠાગ
એ નાનોમનો પ્રથ નથી. સમવાયનના સામેની
લડતરનો એ પ્રથમ-પહેલો શોરશો છે હારાનાગે દત્તે
છે કે આ તો અમારું પહેલું જ પગલું છે આ
પગલા ઉપરથી આપણને સમજાવતું લેઈએ કે એ
પગલું સહકાર તરફ નહિ પણ અસહકાર તરફ છે,
સત્યા તરફ નહિ પણ યુદ્ધ તરફ છે અમને એમ

લાગે છે કે સિદ્ધતાનગના આકાશમાં યુદ્ધનું એક પણ
તો આજે જાગી આવ્યું છે એ વાદળ વિખરાઈ જશે
કે થેમને તે દેહેવાતુ કંઈ છે એટલી બાત નિકા
છે કે એ વાદળ કંઈ પણ પગિયુમ વિના છે
વિખરાવાનું નથી બ. જો એ વાદળ તરફ ઝિંકી
સત્યા દુર્વૃક્ષ દરમે તો આવની પ્રલે યુદ્ધ-નૃસિંહ
પ્રથમ ઉપર પ્રધાનપદના ગાઠનામાંનું બીજું વલ
આવશે અને એથી આપું આકાશ અગમ્ય થઈ
જશે. આજે ધોર આધિ નહિ આવે ત્યાં મુઠી દીપ
વાદીઓ આગના આગેવાનો પ્રત્યે શકાઈ જ
ગહેમે કે ગ એ પ્રજાનું સૌને દુઃખ થય છે જાણે
એવી આશા ગાખીએ કે એવી આધિ આવજ પડે
આપણા દળમાં વિશ્વાસ, સચાન અને શિર્ષ
ભાવના દરિયન થઈ જાય

આન્તર હેતુ

અનુક્રમ

પુણ્યરીકો ખીલી જાડે ભીમે ત્યાં ભવ્ય ભાગ્યદર;
હિમાંશુ પેળતાં મુખે હેયું, ભીમે સમુદ્રનું;
પ્રોતિની મર્વ જાહોને આધે આન્તર હેતુ કો.

• જયભંદ દરે •

અંજલિ ગ્રંથમાળા

પાંચમું વર્ષ

પહેલું પુસ્તક

બંધન અને મુક્તિ

લેખક દર્શક

બીજું પુસ્તક

ત્રીજું પુસ્તક

જ
ગ
તા
રે
ને

જ
ગ
તા
રે
ને

[પૂર્વર્ધ]
 પ્રગટ થઈ ચક્રયુ છે

[ઉત્તરર્ધ]
 એકેટોબરમાં પ્રગટ થશે

શ્રી મોપાનની આ સર્વોત્તમ કૃતિ છે આ નવવક્રયામાં એક પતિતાત્માનું હૃદય બરેલું છે નવનકયાનો પ્રવાહ અત્યંત વેગવાન હોવા છતાં એમા કારુણ્ય અને ગંભીરતાની છાયા રહેલી છે આ નવલ શુજરાતને નવીન લાગશે

ચોથું પુસ્તક

જ ગ ત નો તા ત

લે. રામનારાયણ નામજદાર પાઠક
કે જી આ રો મા પ્રગટ થશે.

ઉધાર ન માગો.

અમારા એન્જી અને પ્રતિનિધિઓ દ્વારા જાહેર દ્વારા લાઈનને પહોંચી શકતા હતા અને પાછી રાખવાની, થોડા દિવસ પછી લઈ જવાની વગેરે માગની કહે છે. પ્રવૃત્તિના વિકાસ માટે આ માગનીને મંત્રીપાલનો અને પહોંચી શકતા પ્રયત્ન થયો છે પરંતુ અનુભવે જણાવે છે કે એવી અમારી વ્યવસ્થામાં થોડી જ સુધારે લીધી છે. આથી સાચું છે, જે જલે દિવસે આ પ્રવૃત્તિઓને મોંઘું પડે એવો મંત્રી છે.

આવંતમાં નવી નવી પ્રવૃત્તિઓ વિંધ લોકોને શંકા રહે છે સમગ્ર ક્ષેત્ર છે. પરંતુ હવે તો આ મધ્યમાં પાછાં જઈ આવે છે અને એવી અમારી સારી સાથેની પહેલાં માટે નર્મદા જળાશય-૨ હોય એવી પાલનો આપીને હોય એટલે અવિશ્વાસનો પ્રશ્ન ઓળે નથી.

એટલે અમારા કાર્યોને લિમિટ છે કે આપની પોતે કોઈ પ્રતિનિધિ કે કોમન્ટ નહીં કે જુદું કોઈક દેશ સાથે કે કોઈ નવી પ્રવૃત્તિના જાહેર જનારે ત્યાં જાણનારી કંઈક કોઈક ન આપે. એમ કહેવાની અમારી પાછી માન્યતા તરીકે જાણવો, જેનો ઉપયોગ આ પ્રવૃત્તિઓને કમીદ માનવામાં જશે કદી માન્ય.

અમારા

૧૯૯૮

મુ. ૪. ૧૯૯૮

જાણી માન્ય માન્ય

સુંબઈના ગ્રાહકોને

અમારી કોઈ પણ પ્રતિનિધિઓને અવધાન અમારી સાથે જાણે છે.

સામાન્ય કાર્યોમાં વિવાદ વિવાદ દરમિયાન માન્યતા નથી ન મંત્રી પુરવઠા મેં છે. એ વિવાદના નમો આપે તે જાણનાર ઉપરની માન્યતામાં મિત્રી નાણી જાણે નમને કાપવાની જાણ નથી જાણે.

તેનું કોઈક વિચારે કોઈકની પાછી વિચારે માન્યતા, જે માન્યતા માન્યતા નથી માન્યતા માન્યતા માન્યતા.

જાણી માન્ય માન્ય

જાણી માન્ય માન્ય, વિચારે માન્યતા

સુંબઈ ૨

વર્ષ ૯

૧ સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૯

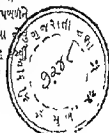
અંક

સંપાદકો.

મોહનલાલ મહેતા ઇશ્વરલાલ દવે
કાન્તિલાલ શાહ હરજીવન મોમૈયા

હિંદુસ્તાનમાં ઘણા સ્વપુત રાજાઓ. ચર્ચ મથા, જેમના ઉપર કાઈ
દુશ્મને હાલો ન કર્યો; તેઓ જીવ્યા અને મર્યા. તેઓની નીમ આપણને
ક્યાં પાદ છે? એમ પૂર્વના સંસ્કારોને લીધે જેમના સંકલ્પમળને કસોટીએ
અડ્યા-વિના જ સંકળતા મળી, તો તેથી શું તેમની કિંમત વધારે છે? પણ
રાણા પ્રતાપ વિશે તમે શું કહો છો? તે દાખલે એક વાર નહિ, અદાર વાર;
અને છેવટે પૂરી કહેલો તો ન જ ચર્ચ એટલે શું તેની કિંમત પેલા રાજાઓ
કરતાં ચોછી? પરિણામે પ્રતાપને મોકું-ધાકું વ પાછું મળ્યું. પણ ધારો કે
કાંઈ ન મળ્યું હોય અને રાજાઓ જુઓ જગલનાં પશુની નેચ મરવણીમાં
હારેલાની જ નામના મેગવીને ચીંચી હોત તો શું તેની કિંમત ચોછી ગણાત?
પરિણામને શું વળગ્યું છે! પ્રપલમાં જ બધું જ છે. પૂર્વસંસ્કારના બળે અમુક
પરિસ્થિતિમાં આવ્યા, પણ તેથી કાંઈ નથી. સંકલ્પમળ કેળવતાં કેળવનાં
નિષ્ફળતામાં ને નિષ્ફળતામાં જ મર્યા તેમાં કાંઈ નથી. ઇશ્વર પરિણામનો જુઓ
નથી, કર્તવ્યનો જુઓ છે. એટલે ધારો કે આપણે નસીબે, સંકલ્પમળને
કેળવવામાં જ આપણી આખી જિંદગી ખર્ચવાની હોય તોપણ શું વાંધો
છે? એ વીરમત્સ્યે, મૂઠવા વિના જ ચરણ કરતાં ધાકું વધારે પસંદ
નહોં છું.

‘અજ્ઞાત’

પ્રાચીન રૂઢીઓ

લાઘવ, હાઈડ્રોન તથા વધારે કવરનાં હાથકલાસ
ખેલોક, ડીઝાઈન તથા સિને-સ્લાઈડ

જનાવનાર

ભારતી સાહિત્ય સંઘનાં પ્રકાશનોના દરેક ખેલોક અમે જનાવીએ છીએ

૨ ન ૩૧૬૭૫ ન વું ઠે કા છું નાં ધી લે શો છ ૨. એસ 'સી'.

૨
હે
વા
ત
શા
જ
મ
વા
ની

મ
ગ
વ
હ
મા
૨
ના
જી
૭

કે ૧૭૭ ૧૭૮ દોર્નબી રોડ, બોરીલદર દ્રામટરમીનમ પાને,

ભારિયા હાઈસ્કૂલની બાગુમાં

કોટ : મુખર્

અભિનંદન

‘ગુજરાત સાહિત્યસભા’એ ગુજરાતના લાડીયા કલાકાર શ્રી કનુ દેસાઈને રણ-
છતરામ મુવર્ણચંદ્રક આપીને સર્વ રીતે યોગ્ય કર્યું છે. આવા મુવર્ણચંદ્રકો કેટલીક વખત
માણુચર્ણ મૂલ્ય અંકવવામાં કારણભૂત થાય છે અને કેટલીક વખત ભેરું મૂલ્ય અંકાયેલું જ
હોય તેવી શોભામાં એક કલમીનો ઉમેરો કરે છે. શ્રી. કનુભાઈ પોતાના પરિશ્રમે અને
કલાપ્રેમે આજ પહેલાં જ પોતાનું મૂલ્ય અંકાવી ચૂક્યા છે. ગુજરાતમાં તો લાએ જ એવો
કોઈ સાહિત્યમિત્ર કે કલામિત્ર હશે જ એમની કલાને ન પિછાનતો હોય. પરંતુ એમની
ખ્યાતિ તો પ્રાંતની અને અહ્ય અંતે દેશની સીમાઓની બહાર પણ પહોંચી ગઈ છે. આ
મુવર્ણચંદ્રક આપીને સાહિત્યસભાએ એમની શોભામાં યોગ્ય રીતે એક કલમીનો ઉમેરો કર્યો છે.

ચંદ્રક સ્વીકારતી વખતે શ્રી. કનુભાઈએ પોતાની મહત્વાકાંક્ષા પ્રગટ કરી છે તે
સાર્વિક અને પ્રેરક છે. દુનિયાના ખડેખડમાં પહેાંતી જવાની એમણે વાત નથી ઉઠાવી.
એમણે તો પોતાની સૌમ્ય કલાને ધરધરમાં પહેાંચાડવાની મુશાહ પ્રગટ કરી છે. એમની
મહત્વાકાંક્ષા એ છે કે વેપારી ગુજરાત સૌંદર્યપ્રિયી થાય. આ મહત્વાકાંક્ષા ખરેખર અભિ-
નંદનને પાત્ર છે, જે એમની એ સ્વપ્ના ફળે તો ગુજરાતે પોતાની વ્યાપારશક્તિ મેળવતાં
છવત્તા કોમળ અને મંગલ રસો પ્રાપ્તે જ બેદરકારી રાખી છે તે દૂર થાય અને ગુજરાતનું
છવન પૂર્ણતા તરફ એક મહત્વનું પગલું મારે.

શ્રી. કનુભાઈને આ મહત્વાકાંક્ષા બલ્લ અને આ ચંદ્રકની પ્રાપ્તિ બલ્લ અને અભિનંદન
આપીએ છીએ.

હાથ રાખજો !

હાથ દેઇને રાણી ! હેઠાં બિતરજો
શ્વાસ અંતરને બિતરાણે હો !

છપતરને પાળે પાય દેઝાવી
ત્હમે બિલબો આધમ્યા વા'ણે
દોને સાથ આયણુ-ઓટને ટાણે.

આસ્તે રાણી તમે અમી ઉમારજો
આયમ્યા જંતર રમાડજો
દીલા આ આતમાના તારા ટાણે તો
તંબર-તૂંબડું સમારજો !
ધીમા ધ્યાન-દેહકામાં વિરામજો !

આતમ ઘડૂલો રાણી ! બિર્મિચી ક્રોંસજો,
કાયાના કૂપમાં ઉતારજો
પ્રેયપાતાળનાં પાણીમાં સીંચનાં
મનખ્યાદોરીને હાથ રાખજો,
ભેજો ઘડો ભવે ન ભટકાડજો
સુધાંશુ

હોય, પણ હું તે હું હતો અને મુકન્યા તે મુકન્યા હતી. અમારા સમયની તોલે લગતનો કોઈ પણ સંબંધ આવી શકે એમ નહોતું.

અને બીજા ચાર મહિના પસાર થઈ ગયા. મુકન્યાએ પગીસા આપી દીધી. હું તો આ વખતે પણ એમ એ મા ન બેસી શક્યો. મેં આજ રાત્રી કે આ વખતે તો મુકન્યા મારા કબ્જા વિના જ અહીં આવી પહોંચશે, પણ એનો કાગળ આવશે કે 'હું' ત્યાં આવું તે કરતાં તમે જ ન આવો ? ત્યાં આપણને શી મન પડશે ?'

મને આ કાગળ મળ્યો કે ન મળ્યો તે કહી શકું નહિ એમતો મનુ કે મુકન્યાએ આવવું જોઈએ. અમારા આનંદ ઉપરાંત અમારે માતાપિતાના આનંદનો પણ સહેજ વિચાર કરવો જોઈએ. મેં મુકન્યાને લખ્યું કે 'આ વખતે તું આવી જ જા. તારે ફરી કુખર્ષિ જવાનું થશે ત્યારે જો શક્ય હશે તો હું સાથે આવશીશ. તને જોઈને બા-બાપુ પણ ખૂબ રાહ થશે.' આ કાગળ ટપાલમાં નાખતી વખતે મને થતું હતું કે કદાચ મુકન્યા હજી એ મને ત્યાં બોલાવવાનો આગ્રહ કરશે તો મારા હૃદયમાં શી લાગણી

થશે તે હું સમજતો હતો. પરંતુ મારી મુકન્યા એવી નહોતી. એણે તો કાગળ પહેાચતા જ તાર કર્યો. 'હું' આવું છું.'

અને એ આવી-આંગમા તે આંખમાં નવીનતાના રંગો પૂરીને. મેં એને રોશન ઉપર જોઈ ત્યારે ખરેખર હું તાલુબ થઈ ગયો. મારે જે જોઈતું હતું તે હલોહલ મળી ગયું હતું. મારા કરતાં આ પૃથ્વીપટ ઉપર બીજું કોઈજ વસ્તુ મુગ્ધી ન હોય એમ મારું અંતર મણુમણુવા લાગ્યું. મુકન્યા અને હું ગાડીમાં બેસીને ઘેર પહોંચ્યા.

એક વર્ષ પહેલાંની અને આજની મુકન્યામાં અજગર ફેર પડી ગયો તેવી સાક્ષી મારી બાજુ અને પાડોશીએ સહેજ મોં બગાડીને પૂરી અને મારા મિત્રોએ મોં ઉપર હાંની કરવા લાવીને પૂરી. હું જોઈ શક્યો કે જૂના મુગ્ધી મર્પાદાઓ. મુકન્યાએ વટાવી દીધી છે અને હવે એ સર્વ રીતે નવમુગ્ધી બની ગઈ છે.

જે આધુનિકતા, નવીનતા, ચપલતા, સ્વતંત્રતા સમકારિતા હું ઇચ્છતો હતો તે મને મળી ગયા હતાં. [અપૂર્ણ]

એક સુધારો

'ભર્મિ' પહેલી આગસ્ટના અંકમાં શ્રી 'ભર્મિલા'ની અતુવાદિત વાર્તા 'હવાધરની શોધમાં' હિંદી માસિક 'મહિલા'માંથી અતુવાદ કર્યાનું જણાવ્યું છે તે એક બૃહ્દ થઈ છે. વસ્તુતઃ ઉપરોક્ત વાર્તા 'વિશ્વમિત્ર' (હિંદી માસિક)ના જૂન-અંકમાંથી અતુવાદિત થઈ છે અને તેના લેખક શ્રી. વિષ્ણુ પ્રજાપતિ છે.

-સં

હાઈ-સ્કોળની મિત્ર લાગણી વચ્ચે સુકન્યાએ લખ્યું કે 'તમે મળ્યોને આનંદ પામશો કે હું આ મનએ મુળમિત્ર બનીશ વચ્ચે બોધ દિવસ ચરણેજી સાથે પચાસીની જ્વાની પણ જન્મ છે મન આપશે ને ?' આ કાગળથી મને આનંદ થયો હતો કે એક થયો હતો તેનું પૃથક્કરણ હું પોતે કરે શક્યો નથી જ્વાનમાં મેં લખ્યું હતું કે 'મેં ધારેલું કે મનએજા તુ અહીં આવશે તારા આગમનની તૈયારી અને પનાઓ પશુ હું કરતો હતો, પરંતુ તે ત્વ રહેવાનું અને પચાસીની જ્વાનું વર્ષુ તેથી મને આનંદ થયો છે મારે જે જોઈતું હતું જોઈએ છે તે હવ તાગમાં ક્રમશઃ આવી રહ્યું છે સુકન્યા તાગમાં જેની બાહુપ હતી તે વસ્તુ હવે તને પ્રાપ્ત થઈ ગઈ છે'

સુકન્યાનો જ્વાન અત્યંત આનંદભર્યો હતો આ નવા જીવનમાં એને પોતાને કેટલી પ્રત્યક્ષતા લાગે છે તેનું વર્ણન હતું અને આજ લગી એ અજ્ઞાન અને મામ્યતાની સાકળમાં જકડાયેલી હતી એવો એકગર હતો જીવનનો આ અનુપમ આનંદ લૂટ્યા માટે જ્યારે મેં એને મુળર્થ મોકલી ત્યારે એ ખૂબ રહેલી તે ઉપર એ અત્યારે હસે ગઈ હતી હું જોઈ શક્યો કે હવે સુકન્યા પ્રસન્નચિત્ત છે અને એના રૂપ, ગુણ અને પાત્રતાની સાથે નવયુગનો રંગ પણ લગી રહ્યો છે સુકન્યાને મેં જોઈને હું હવે ધન્ય બની ગયો હતો.

એને પત્ની પચાસીનીથી સુકન્યાના કાગળો આ ના ત્યાંની અદ્ભુત કુદરતમાં પોતે કેટલી મુકાતા અનુભવે છે અને 'જો તમે સાથે હોત તો મારા આનંદ ને અવધિ જ ન રહેત' તેનું જ્વાન હતું હું મરે હું મરે તેનું વર્ણન કરતા સુકન્યાએ પાસ પાતા લખ્યાં હતા આ કાગળમાં ચરણેજીની પણ ખૂબ પ્રશંસા કરી હતી મને આ કાગળ સર્વ ગતિ આદિવાદ લાગ્યો હતો.

રમ પ્રી થઈ અને બીજી સનહદશ્ય સુકન્યાએ લખ્યું કે આ સનમાં પોતે જુદું મજા નહિ લૂટી શકે કારણ કે વાચવાનું બધું છે પરંતુ તે સાથે જ

૭ રવિવારે જાઈની સાથે ફરવા ગયાના ને સિનેમા જોવાના સમાચારો તો આવતા જ હતા મને આ સમાચારો વાંચીને થતું હતું કે એ વખત તો એને આજ લગીને જોઈ લઉં હું જાવનગરમાં બેઠો બેઠો મીઠી મનોરમ કપડાઓ તો કરી શકતો હતો, પરંતુ કપડા કળા વાસ્તવમાં જોર મઝા ગઈ છે એમ જણ્યો હોવાથી ત્યાં જ્વાની ઇન્ડા જેર કરતી હતી ટેબલ આડે દિવસ માટે ત્યાં જઈ આવવાનો મેં નિશ્ચય કરી નીધો ને સાગામાંથી રંગ લીધી પરંતુ જાન્ય કપડક વિષયેત હતું જવાને આગલે દિવસે જ પિતાજી તાવના પટકાર પડ્યા અને હું ન જઈ શક્યો છેવટે મને એક રસતો મૂક્યો મેં સુન્યાને લખ્યું કે 'પિતા જિમાર પડ્યો મવા છે એટલે નથી આવ્યો હવે તારો છેદામાં છેલ્લો ફોટો મોમલી તારુ દર્શન કરાવજો' વળતી ટપાલે જવાબ આવ્યો કે 'તમે આવો ત્યારે તમને આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરવાની યોજના મેં ઘડી હતી તમને લાગે કે પેલી મુગજ તો મરી જ ગઈ અને તમારી સુકન્યાએ પણ નવો જન્મ લોધે પણ તમને આશ્ચર્ય થશે કે મેં અહીં આવીને એક પણ ફોટો પડાવ્યો નથી મેં શાગ વખત મિત્રોએ આમ્રહ વરશે પણ મેં ના પાડી હતી મારી ઇન્ડા હતી કે જિંદગીમાં પહેલવહેલા ફોટો તો તમારા સાથે જ પડાવવો પણ હજી આજે રુડીઓમાં ભળે છું એકાદ બે દિવસમાં તમને ફોટો મળી જશે.'

અને બે દિવસ પછી ફોટો પણ આ ગો ખરખર એણે નવો અવતાર લીધો હતો એન મુદર રંગેગમાં સહેજ ચૂંચતા લાગતી હતી તે ચાલી ગઈ હતી આખમાં અને મો ઉપર આપની તમામ રેખાઓ બિપત્રી આવી હતી માયાના વાળ અને કાનના લટપટિયા, હસતુ મો અને મનકચરી આખો એ જોઈ જોઈને હું એનું સાનિધ્ય અનુભવતો હરખાવા લાગ્યો અને એનો વિચાર કેવા સુદ હતો 'જિંદગીમાં પહેલવહેલો ફોટો તો તમારા સાથે જ પડાવવો' એ ખરું હતું, વચાચોત્ય હતું મારો સાથે જ પડાવતા જોઈએ ને ' મિત્રો લાગેને હમગ

પાસ થવા વિશે ચક્રા નહોતી અને એની એ પાશ્વર્ય સાચી પડી આટલા દિવસ એ અને હું બહુ પ્રેમથી રહ્યા હતા એટલે એને પાછી મોકલતાં મારું દિન સહેજે જનીવનું હતું સુકન્યા તો જ્યાં જ નહોતી ઇન્જની એમ હું સમજી ગયો હતો પહેલી વખતે એની આખર્ષા આમ આવી એમ તો આ વખતે ન મન્યુ પરંતુ આ વખતે એના મો ઉપર વિશ્વાસ તો હવાઈ જ ગયો હતો જ્યાંની આગલી રાત્રે મેં એને લાવી હતી મારી સમજાવટની એના ઉપર કેટલી અસર થઈ હશે તે તો પ્રશ્ન નથી, કાળક્રમે એણે મારી સામે એક પણ દર્શન કરી નહોતી, તેમ જાણી પાતને અતિ મનોહર પણ પ્રગટ કરી હતો હું એને સમજી શક્યો હતો ત્યાં સુધી તો એની મનોરૂચિ ફરીને ત્યાં જવા જતી હોય એવી હતી એને મારે ખાતર જ શિશુલુ લેવું પડ્યું હોય એવા લાગે એના મો ઉપર હતા એ જ્યારે મુજબથી આવી અને થોડાક દિવસ પ્રેમથી રહી ત્યારે એણે એમ માન્યું હતું કે હું જે જુઓ છું તે એને પ્રાપ્ત થઈ ગયું છે સુકન્યા એમ માને તેના નવાઈ નહોતી, વરજુ કે એ પગથીને આવી ત્યારે મેં એને પ્રેમનો એક સબ્દ પણ કંચ કહ્યો હતો અને આ વખતે ?

પણ સુકન્યાની સાધના હજી અધૂરી હતી એને બોજ વખત મુજબ મોકલવા અને કેટલું દર્દ યત્ન હતું તે મેં એને સમજાવ્યું હતું જો હું આટલું સહન કરી શકી છું તો એણે પણ સહન કરી લેવું જોઈએ એવો મારો અભિપ્રાય એને કંઈક અસર કરી શક્યો હતો.

આમ સુકન્યા મુજબ જાણી વિદાય થઈ અને હું અન્યથા કરતાં વરતો એક શાગાના મુખ્ય શિશુક તરીકે મોકલી કરવા લાગ્યો આ વખતે સુકન્યાએ મુજબ જઈને જાતીલવમા જ ગઈવાનું હતું એટલે હવે પડી એના પ્રગતિના સમાચારો અવગુત્ હતો એમ હું ધારતો હતો એ મારી સાથે આટલો સમય રહીને સમજી ગઈ હતી કે મારે મન એના શિશુલુ કરતાં મેં વધુમના સન્કાર વધુ જરૂરી હતા એ થોડું ઓછું

જણેલી હોય, કાઈ પક્ષી ન ધગવતી હોય તેની મને ચિંતા નહોતી, પરંતુ એ જો મારા મિત્રો સાથે બેસી શકે એવી ન હોય, મારી પાસે પણ પોતાનો સ્વપ્ન મત પ્રગટ કરી શકે એમ ન હોય તો એની કોઈ પણ પદ્ધતિની મને કિંમત નહોતી

સુકન્યાના મુજબ પહેલાવાના સમાચારો જ આ સુદ પલટાના ચિહ્નો હતા એને રસ્તાને લેવા માટે પસા ઉપરાંત આંકે દસ મિત્રો કન્યાઓ અને કુમારી-આન્યા હતા સુકન્યાએ લખ્યું હતું કે 'મારીમા મને આજો દિવસ બેચેની લાગી હતી પણ મને સારી લાવ આવી ગયેલી સવાગમા મુજબ પહેલાવા મન આનદમા હતું' હું આ જ સ્થિતિ ઇચ્છતો હતો આનદ વિના નવસરકારનું હાતર એના હૃદય ઉપર શી રીતે થઈ શકે ?

જસ, આ સમયથી સુકન્યાના પવનનો કાગ ચડ્યો આજે સુકન્યામા જે જે દેખાય છે તે બધું એ વરસે વવાયું હતું પહેલું મોઢ વર્ષ તો ધરતી બેઝવામા જ ચલ્યું હતું એમ કહેવું જોઈએ

એકાદ મહિનો વીત્યા પછી સુકન્યાની સાથે કાઈ વાર ધીમતિ તો કાઈ વાર કના, કાઈ વાર ચદમેખર તો કાઈ વાર મનુકુમારના પત્રો પણ વ્યાવવા લાગ્યા એ બધા કયા કયા ફરવા ગયા હતા તેનું સુકન્યા વર્ણન મોકલતી હતી હું આવા દરેક કામગીરી જ્યાં જમા સુકન્યાને ફરવાના નવા નવા નયનો અને મુજબમા આવતા સાગ બોલપટો મૂકવા કરતો હતો. હું જાણીને રાજ થતો કે મારી દરેક સૂચનાનો અમલ એ પડીના સંવિધારે સુકન્યા અને એના તથા મારા મિત્રો કરતા જ.

દિવસો પડી દિવસો વીતવા લાગ્યા અને સુકન્યાના રત્ન બહાલાતા મારા એક સત્ર પૂરું થયું ત્યારે મેં માન્યું કે સુકન્યા હવે ઘેર આવશે હું ઇચ્છતો પણ હતો કે એ ઘેર આવે મારે એના મો ઉપર નવીનતા જોવી હતી જે આખરને હું જાણતો હતો તેનું દર્શન કરી અતર પ્રકૃષ્ટિત કરવું હતું હું તો આ વખતે એમ એની તૈયારી પૂરી કરી શકેલો નહિ એટલે એ માટે મને ચિંતા નહોતી. પણ મારા આશ્ચર્ય અને

આત્મક અને આસાનમાં હું એક મહિના મુખર્ષમાં રહ્યો. એક મહિનામાં મને જણાયું કે સુકન્થાને હવે જાણાવવામાં મૂકી શકાય એટલી તૈયારી એની થઈ ગઈ છે, પરંતુ મુખર્ષ જેવા સહેરમાં પૂર્ણ સ્વાતંત્ર્યની ભાવનાને સમજી શકે એવું જાણાવવું મને મુશ્કેલ નહિ. મેં જોયું કે કોલેજ-કન્યાઓ માટે એવાં જાણાવણો હતાં, પરંતુ સુકન્થાને કોલેજ-કન્યા પધારે હજી વાર હતી. પદ્મા અને હું ખૂબ પરિશ્રમ કરીએ તોપણ એ એક વરસ પછી મૅટ્રિકમાં બેસી શકે એમ હતું. પદ્માની મહેનત અને સુકન્થાની તેજ કુદિથી પ્રગતિ તો સારી થઈ હતી.

આ સ્થિતિમાં પદ્મા પાસે જ સુકન્થાને રાખીને હું જાવનગર જવા તૈયાર થયો. મારા જાવનગર જતાના દિવસે નહક આપ્યા ત્યારે સુકન્થા રડવા લેવી થઈ ગઈ હતી, પરંતુ આ વખતે મારી સાથે ફરવાને મેં એને અનેક મિત્રો સાથે જોળાપાણી કરાવી હતી. વધુમાં એ મિત્રો-કન્યાઓ અને કુમારો તે પણ મેં લગામણ કરી હતી કે સુકન્થા સાથે સદ્વાસ વધારજો અને એનામાં નવા યુગના સંસ્કારો સીંચજો.

આટલી તૈયારીઓ પછી હું જાવનગર પહોંચી ફોઈ ત્યારે માનું વિષા મૅટ્રિક હતું. રોજન ઉપર સુકન્થા મને મૂકવા માટે આવી ત્યારે એનું રડી જતું મોં જાતી સરસાં ચીપી દેવાની મને ઇચ્છા થઈ હતી, પરંતુ મેં મારા મનને મજબૂત બનાવ્યું હતું. હું મારી જાતને કહેતો હતો કે ‘સમગ્ર જીવનના અમૃત માટે થોડો સમય દુઃખ સહન કરી લે.’ મારા મનમાં ખાતરી જ હતી કે હવે સુકન્થાને મારે ચોક્કસ યવા માટે વધુમાં વધુ બે વરસ લાગશે અને એ બે વરસ પછીની કંપ્તના મને કેટલી મધુર લાગતી હતી તેનું તો વર્ણન જ અશક્ય છે.

એક વરસ બીજું વીતી ગયું અને પદ્માની લાગ-વગથી એક શાળા દ્વારા મારી સુકન્થા મૅટ્રિકમાં બેઠી. આ દિવસોમાં એના કાગળો ઓછા થઈ ગયા હતા, પરંતુ એ કેટલી જહેમત ઉઠાવી રહી હતી તેનું વર્ણન પદ્મા મને લખતી હતી અને મારો હર્ષ કાઈ રીતે સમાતો નહોતો. પરીક્ષા પૂરી કર્યા પછી

સુકન્થાને ઘેર આવવાની તીવ્ર ઇચ્છા થઈ હતી. મને તો હતું કે એ રમના દિવસો પણ મુખર્ષમાં ગાળે અને મુશ મિત્રો સાથે સંસ્પર્શ વધારી નવા યુગનું પાન કરે, પરંતુ જાવનગર આવ્યા પિતા એ રહી શકે એમ જ નથી એમ ત્યારે પદ્માએ મને લખ્યું ત્યારે એને જણાવ્યું ત્યાં રોકાવું મને વ્યાજની ન લાગ્યું. મેં એને આવવાની રજા મોકલી અને વળતી જ દેનમાં એ જાવનગર આવવા માટે રવાના થઈ ગઈ.

સુકન્થા રવાના થઈ કે તુરત જ મારાં બાએ તો એને ફરી નહિ જવા દેવા માટે મારા પિતાને સમ-જનવશનું શરૂ કરી દીધું. એના મત પ્રમાણે મૅટ્રિક સુધીનું શિક્ષણ બોર્ડે એ તે કરતાં ધણું ધણું વધારે હતું, પરંતુ મારા પિતાએ એની વાતને ટેકા આપ્યો જ નહિ એટલે એ નિરાશ થઈ તે બેસી રહી. સુકન્થાને ઘેર રોકા લેવા માટે એની મોટામાં મોટી હસીલ એ હતી કે એને મારાથી દૂર ન રાખવી બોર્ડેએ. આ હસીલ કેટલી ક્ષુદ્ર હતી તેના વિચારે હું મનમાં હસતો હતો. મને થતું હતું કે મારી બા ક્યાંથી સમજી શકે કે આજની સુકન્થા મારી સાથે રહે કે ન રહે તે મારે મન સરખું જ છે. મારે જે સુકન્થા સાથે રહેવું છે તે તો હજી હવે તૈયાર થવાની છે !

સુકન્થા આવી ગઈ. ઘરનાં સૌએ એને પ્રેમથી સ્વકારી. આડોશીપાડોશી અને મિત્રોએ પણ એના ફરફારની પ્રશંસા કરી. નવા અને જૂના—બંને યુગનાં લોકોએ ત્યારે એનાં વખાણ કર્યા ત્યારે મને નવાઈ ન થઈ, કારણ કે સુકન્થાની પ્રગતિ અત્યારે એ બંને યુગની મર્યાદા ઉપર પહોંચી હતી. અત્યારે એ જૂના યુગમાં પણ હતી અને નવા યુગમાં પણ હતી. એના મોં ઉપર શિક્ષણનો, આશાનો પ્રકારનો ઉદ્ભાસ હતો, તેમ નવવધૂમાં આવરણક ગણાય એવાં લગ્ન અને વિનય પણ હતાં. એ મારા મિત્રો સાથે હસતી હતી, તેમ મારાં વડીલોનો આદર પણ કરતી હતી. સુકન્થા સર્વ રીતે સૌને પ્રિય થઈ પડે એ રીતે ત્યાં રહેવા લાગી.

- પરીક્ષાનું પરિણામ આવી ગયું. સુકન્થાને પોતાને

તે રાત્રે મને ઘણા વિચાર આયા એમ થયું
૩ સરખા અને ફળવળો વિના આ રૂપને ચૌવનને,
હાથને સંક્રિને કરવા શું ? મને લાગ્યું કે આ
કરતા અંતરિક્ષીત જ રહ્યો હોત તે શું ખોટું હતું ?
જે પ્રેમની રીતભાત સમજતી નથી, મિત્રો સાથે
પ્રેમ લઈ શકતી નથી, નવા યુગની કોઈ અંધ
કોઈ શકતી નથી તે મારી પત્ની હોઈ શકે ? હજુ
હું એમ એ શક્ય પછી કોઈ કોલેજનો પ્રોફેસર
શરૂ કરીને કન્યાઓ સમક્ષ મારે રજૂ થવાનું
આજ્ઞા એ વખતે મારી પત્ની આ સરજ ?

મેં નક્કી કર્યું કે બીજો દિવસે જ એને લખા
વાનો પ્રયત્ન કરવો અને તે પછી અહીં લાવવામાં
હોઈ પછી મુનઈમાં અહીં તો એને એનું એ વાતા
જલ મળશે મુનઈમાં ખુબી હવાપાણીમાં એનો પ્રાણ
મને પ્રકટેશે.

સરજને પસંદ નહોતું મેં મારી બા પછી નાગજ
હતી જતા મેં સરજને પદર દિવસ પછી મુનઈ
મોકલી જ આપી. જતી વખતે એ ખૂન ખૂન રડી
પછી મેં નમ્રતા પડતા મારા મનને મનાવ્યું કે જો
આખી જિંદગી હસતું હોય તો આજના રૂપાને
મદારી લે એને પેતાને લલુવાની કંઈ જરૂર
વાતી જ નહોતી એના જીવનનું એક જ નિશાન
હતું અને તે હું હું એટલે માત્ર શિક્ષણ, મિત્રો કે
સરસ નહિ પછી માત્ર પતિત્વ માગ જીવનની
એક વાત એ મને પૂતી નહિ. સામે સ્થાનને
વની નહોતી હું જોઈ શકતો કે મારી આજ સમજ
વતી એને જલુ હોય હતી, પછી મારે એવી
નાજબિયા મુત્તા નહોતી જોઈતી, મારે તો સરખા
અને સોહજરી પ્રિયતા જોઈતી હતી, એટલે એને
ફાળ આપીને પછી મેં એને મુનઈ મોકલી આપી
મુનઈમાં માગ મિત્રો હતા સગા પછી હતા
જ્યાં મેં એને પહેલા તો અનાદયમાં ગખ-
જનુ મોજ ધાર્યું હતું કાગળ કે ત્યાં જ એ વિશે
મને બીજી નરસુની કન્યાઓના સંસર્ગમાં આવી
શે, જનુ એમ કરવામાં એક મોટી મુશ્કેલી હતી
મેં ત્યાં મહે બગે ? એને ત્યાં ગમે ખરું ? આધુનિક

કન્યાઓની પાસે એની આખી અમલતને મિયાર્થ
ન થયું ? મને લાગ્યું કે થોડા વખત તો મારા
કાકાને ત્યાં જ રહે ને એમની પુત્રી પત્ની, જે
આધુનિક છે તેની પાસે જ આત્માસ કરે પદાએ
મારી આ માથાથી કમૂન ગમી હતી એટલે સરજ,
હવે મુનઈ એને ત્યાં જ જઈને રહી

મરજ નવા સુધી લાવનગરમાં હતી ત્યાં મુધી
એના પ્રત્યે મારામાં ગળે ગળ્યા જ જન્મતી નહોતી
મારે નિખાવસપત્રો કહેતું જોઈએ કે જે કિવસે
સરજ મુનઈ ગઈ તે મારે મેં પહેલપહેલી એની
લિપ્ત અનુભવી મારા લીનેલા હૃદયમાંથી સોહનુ એક
ટીપુ પછી તે દિવસે જ આજન્નુ એમ મૂકી તો ખોટું
નથી તે રાત્રે મેં આર વખત હું મળી ગયો અને
મેં વિચારે આત્મા જ ક્યાં કે હવે સરજને હું આ
ગીત કાગળ લખીશ અને તે ગીત નાગજ લખીશ
જવાબમાં એના મનપડિયા અક્ષરો મારે વાચવાના
રહેશે, જે ધીમે ધીમે મોતીના ઢાણના રૂપમાં ફેરવાતા
જમે મારે હારેલી પાટા હું ફરી જીતી ગયો હોઈ
એવો આત્મ મારા દિલમાં આપી ગયો

અને જન્ય પછી એમ જ પદાએ જ ગદિનામાં
તો સુન્નને સાથેસાથે મુનઈ મનાવી દીધી
રમ્યા કિવસોમાં હું મુનઈ ગયો ત્યારે એનામાં મેં
જે ફેર જોયો તેણે મારા આત્મને નવાની મુક્યુ
મને થયું કે હવે એક વર્ષમાં તો મુનઈ સર્વાય-
સુદ જની જશે એની કંપડ અને વાળની ઢંગ
છમમાં અજળ ફેર પડી ગયો હતો આધુનિક કન્યામાં
જોઈએ એવી વાણીની સમજ એનામાં આવી
નહોતી કટલીએ વાતો હજી એ મુનઈમાં સામગ્રી
રહેતી એની મનક થતી હોય ત્યારે એ સામા
માણ ફેરી શકતી નહિ, માત્ર મીઠું દસીને અથવા
જગ મૂકાઈને ચૂપ બેસી રહેતી જતા પ્રજાત
બિયો ગયું હતું આત્માનો અધમ બેદાર્થ ગયો
હતો જે આપને હું જખી ગયો હતો તેના પગવ
હવે સજગાવા લાગ્યો હતો મારે પાસે પછી મૂર
નેસી મેન્દા હવે જોળખીતાઓની સાથે દરિયા
સુધી ફરવા નીકળતી અને કઈ કઈ વાતો કરી શકતી.

ગ્રેમ્સોની સગામણીમા એ સખ્યા અતિ અદ્ય હતી. સામાન્ય અર્થમાં કે અવદારમણિત વ્યક્તિનાર સમજ નહીં કે દરેક નવા યુગના હોકાને નવા મુની ગોરી નવાનુ અવગ્ર કે, કામ્યુકે એટલી ઓખીએ કેવ નહિ જા પોતાના ગામમા મુનકની કમાણીને પ્રતાપે કોઈએ બગેચો બગાડો હોય ને સારી આસા બધાય કે પોતે મે મુખર્ષી જઈને બનસા જેટલુ કનાઈ આવશે, એવુ જ મને હતુ પણ એવા અનેકની પેટે મે રખડો જ મની ગયો ને જે દિવસે મને બાન ચર્ષી મુકે કે આ તો અઠવાળા નીર છે તે દિવસે મારી બાએ સુગન્ધ નામ મૂક્યુ ને મે કપૂર ગમ્પી લીધુ કાતિ મને ધિવ હતી, પણ એની સાથે ધન કરી રાકાય એવા સંધેશો નહોતા- લુલાનીતા આખૂણુ તર્કિ એ રીક હતી

આમ ! યોગે માલુસ આખરે સુગન્ધે પડ્યી ગયો પરલૂતા પહેલા એટલુ વિચારી લીધુ કે સુગન્ધે હું શિષિત અને સરખારી બનાવીશ અને થોડાજ સમયમા એ મારે થોડા મર્ષ જશે. આ મારે બા અને પિતાજીની સમતિ પણ મે પેહેલેથી લઈ લીધી હતી તેઓ તો ખલુતા જ હતા કે આવા બાએ જોમગતે આવી પુ મરશે નહિ, એટલે એમા વાંધો લઈ રાકાય એવુ હતું જ નહિ

પણ સુગન્ધ લુદી જ મનોરૂતિની નીકળી મારે કમૂલ કરતુ જોઈએ કે લગતા દિવસે મારા દિનમા કમો જ ઉમળકો નહોતો લામની પહેલી ગત નવાના અતમમા આનદની ન કંપાપ એવો ડકાગ બિબો કરે છે એવુ મને કરુ જ નહોતુ થયુ મરજનુ મોજ અને નામલુ મે મને મન્યુ હતુ, નિખાલસ આખો પ્રત્યે પણ મારુ ખાન બેસાયેલુ, પણ પેલેજ-કંવાનુ આપલ્ય એની આખમા કે અમમા હતું જ નહિ, અને એ મેતલાતનો તો એનામા ધાટો મે ક્યાથી હોય !- પુ મારે કહેવુ છે ને તો લુદુ મે સુગન્ધ પહેલી ગતે મોડી મોડી આવી ધનુ મમ પતાન્યા પછી મારી બા પામે બેસી રહેલી ! એની ગદ્ બેસાજ કંવો હતો મારા મનમા એની સામે કરવાની વાનો ગોમવાતી હતી મે વિચારેલુ કે આજે જ એને લાલુ

વાની વાત કરીશ અને એ મહુ મહુ મર્ષ જશે, અને એ દિવ દઈને લાલુશે, -કેમ નહિ બને ? હું આઝદ કરીશ અને પ્રેરણા આપ્યા જ કરીશ તો મે વગ્નમા એ તલ્લ નરીન બની જશે પછી મારા ને એના રસો એક બનશે, મિત્રો એક બનશે, છવનની દિવા અને નિશાન એક બનશે, છવનના વિષ્ટ પનુ અનત આશાલયા પથે મને રનેદ અને સમગ્ર સાથે પ્રવાસ કરેલુ આ મારા મ્મો હતા ને વિચારો હતા સુગન્ધ ધીમે થગે યોગ્યમા આવી ત્યાર આ બધુ કરી દેવા મારે મારુ દિવ તરપાપક મર્ષ ગળુ, પણ એ તો સોદા ઉપર મારી પાસે ન આવતા પનમને છેડે ઈશ ઉપર બેસી ગઈ

એ ગત એમ નકામી મર્ષ, મને વાત કર વાનો ઉત્સાહ જ આપ્યો નહિ બીજુ ને નીજુ ગત પણ એવી મર્ષ મોથા દિવસની સવારે કઈ મરજુ વિના એની આખો ગડી રહીને સૂઈ મર્ષ હોય એવી મને લાગી મને થયુ કે એના માતપિતા એને વાદ આપ્ય હશે મારા દિલમા થોડી અનુકંપા મર્ષ આવી, પણ મે કપેલુ એનું કુખ હું ફેડી શકુ એમ નહોતુ એ હવે આ ધનુ માલુસ મર્ષ મર્ષ હતી

એમા એક દિવસે મારા ચારેક મિત્રો મને મળવા આપ્યા એમને બાગલુમા બેતા જ મારા દિનમા કાસકો થયેલો એ આવતાની સાથે જ હસશે, દીખણ કરશે, અભિનદન આપશે ને ઉવટ મરજને બોલાવશે તે હું સમજી ગયો થુ કરુ ? શી રીતે આ મરજની અસમકારિતા-આમતા આ મિત્રોથી છુપાવુ ? શી રીતે મારી લગમ હું એની પાસે લાક ? મે પ્રવાસ તો કર્યા પણ વાત ખુબી પડ્યા વિના ગડી શકી નહિ એમણે મરજને મળવાની ઇનગ કરી અને મે બહુ જ આઝાદ કરી સુગન્ધે બોલાવી, પણ એ ઉમરશે આમળ વધી જ નહિ. મિત્રોએ મજાક કરી તોપણ એની આખો જમીન ઉપગ્રથી બિખડી નહિ તેમ મે ઉપગ્રની રેખાઓ પણ અચિત બની નહિ હું તો શરમથી નીચુ જોઈને બેસી ગયો

મારી પત્નીનો વિહાર

સાપાન

એ

તુ મૂન નામ સુરજ, પણ એ એનું નામ મુઠ્ઠા રાખ્યું છે એટલે એ તારે જ તમે એને ઓળખતો આજે ધણ સિદ્ધિ પનિએ પોતાની પત્નીના વિહાર માટે સતત ચિન્તા રહે છે તેમની પાસે મારો આ અનુભવ જ્ઞા કરતા મને અપાર આનંદ થાય છે

હું કોઈ મામૂલી માણસ છું એમ તમે માન્યો નહિ મુનર્ધ યુનિવર્સિટીનો એમ એ. યેનેરો હું અત્યારે એક આગેવાન દૈનિક પત્રો ત તો હું મારી પત્ની પણ હરે મામૂલી નથી એ 'લીરરા તનમણ'ની અત્યારે મની છે. અમે બંને જુદુ-મણ ઉપર એક બંનેનો બાકે ગણીને હમણાં રીએ છીએ

જે મુઠ્ઠાને અત્યારે અર્ધ મુનર્ધ સુદેર ઓળખે છે તે એક દિવસ માર સુરગતી જ જાહેલી હતી એમ હું કહીશ તો કદાચ કોઈ નહિ માને. પણ કોઈ ને માને તેથી મારી આની વાત ખોટી ફરી સકતે નહિ, એટલે જે મિત્ર બની છે તે મારે કહી જ ફરી જોઈએ.

હું બી એ માં હતો ત્યારે મારાં લલ ઘણં છે. આ મુઠ્ઠા-તે દિવસની સુરજ-અમારા કારિયાવારના જનકસ મામના એક માસદાર વર્ણિકી પુત્રી છે. જનકસમાં આગળ બહુસાનુ સ્વપ્ન નહિ દોષ લેવી, કે કદાચ એવી જા પણ કશું બની નહોતી જ્યાં એના જીવનમાં કોણપ નહોતી લેધો, પણ નરજે માર સુરગતી બળુને 'જાહેલી'નું પદ પ્રાપ્ત કર્યું હતું. કશી સાર હતું, રૂપ પણ સારું અને ધન્ય દાન-મનમાં જલથી એટલે મારી જાને એ કન્યાનાં કશી જ ખામી નહિ લાગેલી.

તમે પ્રશ્ન કર્યો કે 'તારી જાને તો ખામી

નહિ લાગેલી, પણ તનેય શું નહોતી લાગી ? તું જા માટે એવી નામકાની જગ છોકરીને પરણી શ્યો ?' આ પ્રશ્નો એક જવાબ તો એ કે એ છોકરીનું ચેતન આજે કોઈથી અગમ્ય નથી, પણ બીજો અને સાચો જવાબ એ છે કે હું લગ્ન વિના થાકી શ્યો હતો હું બોલ કે મમાગ નહોતો જ્યાં કાલેજની કોઈ પણ છોકરીને બેચી કહેતો નહિ. તમે રખે એમ માની લેતા કે કાલેજ-કન્યાથી હું કન્યારો કે એને તિરંગકન્યારો હતો. હું વર્તમાન યુગના અનેક છુપાનોની સાથે જ કાલેજ-કન્યા પ્રત્યે મમલ્લ ધમલ્લારો હતો

પણ એટલેથી બધું પતે એન નહોતું. મારી મમતાની કાલેજની કોઈ પણ છોકરીને પરવા નહોતી, કાલેજ કાલેજ-કન્યાને આકર્ષવામાં અપભવકાન્યે એવી લગમલ દરેક વસ્તુની મારામાં ખામી હતી. સૌથી મોટી ખામી એ હતી કે હું કોઈ મોટર-અગલા વાળાનો પુત્ર નહોતો. બીજી ખામી એ કે આખી કાલેજનાં સૌને બતાવી નહિ એડુ જુદિયાતુર્ ગાગમાં નહોતું. તોજુ એકે કોઈ કન્યાને બોગવાની કે ખુશામત કરવાની પણ માગમાં જોઈએ તેટલી લાગમત નહોતી, આ યિનિમાં હું ટટતો રહું એમાં નસાઈ થી !

આમ જ્યાં મે ફરિતો પળાં વરસ મુઠી રાખ્યો હતો. મારી જાએ તે જાપાએ ત્યારે જ્યારે મારી પાસે સુરજ જેવી છોકરીની ગાન નુકા હતી ત્યારે ત્યારે મેં મોં બનાડીને ના સુખાસી હતી. એમ તો હું સમર્થ કાતિ કરવાના મનનો હતો, પણ આ ફુનિયામાં મારો કાનિસાખ્યા લાખો વખત માલી સુધી નહિ હું જોઈ સકતો કે જાહેલી, કેજાહેલી, તેજ જુદિતી, રવનક કે નિરંકુશ છોકરીએતી સંખ્યા આ જવાનામાં બંને મોટી રેખાની દોષ પણ એવા

નાને કમળો છે 'એ' વખત ના પાઠી દીધા પછી દા કેમ પડાય ?' એ વાતની ખોટી પ્રતિકલ્પને પગથી ન મર્યાદા જમલાવાનું જ્યાં આ ધુત્તમળો લાગ લઈ પ્રાપ્તને નાનારિક અધિભક્ત આપી પ્રત્યેક સંપાદન કરવાની સુધાર્થિક ન ત્રુસાવે.

શિસ્તભંગનાં પગલાં

નદારાજાની મરાઠાગી સમિતિએ તા ૬મીની વિશિષ્ટતાઓમાં ભાગ જેનારાઓમાંથી માન સુખા નામુ સામે ૪૨ ચિન્તનમય પગલાં કર્યાં જામીના વિશે વિચાર કરવાનું મમ પ્રતિક સમિતિએ ૫૦ કાઠી દીધું એ રીક / મયુ મુશામયુ માટે તો મેમ મયુ ૪૨ જોઈવું હતુ મદાસમ જેની મહાન નયમમાં સિમ્તપ નનો કક આમદ નમીવી ગમવા નાટે એવી જરૂર હતી બીજી બાલુ કારણાગી સમિતિ પોતપોતાના પ્રાતભ શિસ્તભંગ કરનામએ નામે યા પચાઈ જમવા એ વિચારી રહી છે મદા રામદ્ર પ્રતિક સમિતિએ તો પોતાના પ્રાતભ સિન્ત ભમ કરનામએને આ વળતે માન ચેતવણી આપીને જ જવા દીધા કાટકૂટ, ૫૨૫૨ દેષ અને અધમના આ કામમાં મદાગામ્દ્ર પ્રતિક સમિતિનું આ ઉદાર પગનું ધણુ જ મદાપગમનું અને પ્રસંગોચિત છે એથી માસતાની એકતા જાળવવાનું કામ સહેલુ થશે માર્ક એમ મહેમે કે શિસ્તભંગ કરનામએ મદાગામ્દ્ર પ્રતિક સમિતિના આ ઉદાર પગલામાં નદારાજાના કામમાં પડતા અટકાવવાની તેની તુલ્ય કૃતિ જોવાને બદલે સમિતિની નજીબાઈ જ જોશે અને એથી જાવિખમ જીવે વખતે વાવા જ પ્રસંગે તેઓને ચિન્તનમ કરવાનું ઉત્તરન મળશે સુખા બાથુને થશેવી સગ પડી ને કે એમ મવાનું કાણુ નથી જ્યાં જે ચિન્તનમ કરનામ માણસો મદાગામ્દ્ર પ્રતિક સમિતિના આ ઉદાર પગનાને નજીબાઈની નિશાની રૂપ મળતો તો તેઓ બૂન કરશે. લાવિખમ ફરોને ચિન્તનમ કરનામ જોશે કે જે સમિતિ તેને રામા આપો રહે છે, તે વખત આવે ત્યારે તેને દહો ૫ / રહે છે આ કાણે અને મદારામ્દ્ર પ્રાતક સમિતિના આ પગનાને પધારીએ હોએ અને બીજી પ્રાતિક સમિતિએ એનું અનુરૂપ કરે એવો અવા રેવીએ હોએ

જવાહરલાલની વિદાય

છેડા એમદ મહિનાથી 'જવાહર' નાનું મીન જવાના છે' એવી જે નહવા કોમી હતી તે આખરે સમી પડી કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરના આચીવાદ લઈ જવાદવાનું અરોખેન મારફત મીન કાપી ગયા એમના નિવેદનમાં જમના પ્રમાણે દુનિયાના લુલુ લુલુ દેશોની જેમ મીન સાથે સપક સાધવાની તેમની હમ્મ પછા લાના સમપથી હતી પનુ અહીંના પ્રજો તેમને અહીં રોકી ગમ્પતા હતા રિપુરી મેગ્રેસ પડો કોળાણેના દેશના ગાજકા-સુથી જવાદ લાનહનું દિન વ્યયક મેલેવ જ હતુ, બીજી બાલુ મીનના મિત્રોના ઉપકાઉપરી પ્રેમપૂર્વકના આમ રહ્યો આના જેને જવાદલાનું પ્રવલ કરવા છતાં જે પાઠ ન ટૂંવી રકયા આ રીતે તેઓ મીન જવાના નિર્ણય ઉપર આના

મીન અને હિંદુસ્તાન બન્ને દેશો વચ્ચે માપુ સામ્ય છે બન્ને દેશોની સમૃતિ પ્રાચીન કે બન્નેને વચરવી જૂતકાળ છે આજે બન્ને દેશો સામ્રાજ્યવાદનો મોગ થઈ પડ્યા છે હિંદુસ્તાનની પેટે મીન પલુ ખેતીપ્રધાન દેશ છે આપણા દેશની માફક એ પલુ ગામડાઓનો મુલક છે આમ બન્ને દેશોનો સપક એક બીજાના સુખદુખો સમજરો અને આપતકાળમાં એકબીજાને મદદ આપવા તત્પર થશે વર્તમાન યુગમાં મીન સાથેના સપકની શુભ રક્ષાત ધવિવર ટાગોર અને તેની વિશ્વવિખ્યાત સગ્યા વિશ્વભારતીથી માર્ક મીન દેશ ૪૦,૦૦૦ની કિંમતના જ્ઞાન વિજ્ઞાનના અનેક યુગકોની તેને બેટ ધરે એ પડી જવાદલાવજના શુભ પ્રવલથી જાણન સાથેના શુદ્ધતા મીની સૈનિકાની સુદ્ધતા કરવા માટે મદાસમ્યાએ એક રેડકોસની ટુમ્પી મોકલી

હિંદુસ્તાનની સહાનુભૂતિ વ્યક્ત કરવા અને મીની પ્રજાની રક્ષારે જોળખ કરવા આજે જવાદલાવજ પોતે મીન જ્યાં છે એમના આ પ્રવાસ મનુષ્ય-સખ્યામાં જમતના સૌરી મોઠા એવા આ બને દેશોને વધારે નજીક લાવશે અને બને દેશોને પ્રેમની મજબૂત સાકળથી જોડવામાં મરજૂત થશે જવા દનાનું જ્યાં આ મહાન ગિજન પાર પડે

અપ્રતિ પામેલા એવા કેટલાયે આગેવાનો છેક પદ્મ
ત્રેટ સુધી પહોંચ્યા આ બધાને પરિણામે આખરે
તેઓને વિવિધ મંત્રી ધાર્મિક અને નાનરિક સ્વાત
મના અધિગાર મેળવવા માટે પ્રગત્યે કેવી બારે
મિત્રન વ્યવસ્થી પડે છે એ દેશનાદ-સત્યાગ્રહે બતાવ્યું
ફેરી સળોમો બતાવનારે ગાંધીજીની લડત માટે
એઓ ઉતાવળ થઈ ગયા છે અને ખ્રિસ્તિય દિવસ
તારાકિ સીધા સમજનાની નીતિની એઓ તરફેણ
માં રહ્યા છે તેમજ એવી માટે કેટલા બિદાન અને
આપમોગની જરૂર કે તે દેશનાદ-સત્યાગ્રહ ઉપરથી
જો લઈ સમગ્ર લેવાની જરૂર છે મગજ કે દેશ
ન હતી તત્વ તો માન મોઝા સુધારા માટેની જ
લડત હતી ત્યારે સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્યની લડત એ તો
ખ્રિસ્તિય સામ્રાજ્યના છબનમરણનો સંજોગ છે
આમારે ગોડતા પહેલા તે દિલ્હીતાનની અગ્નિ
પીગ્લ કરી જોશે એનો અર્થ એ નથી કે આઝાદીની
લડત કદી લડવાની જ નથી, તેમ એ પણ નથી કે
એ ત્યારે અધઃગિયા કરવાથી ખ્રિસ્તિય સત્તા નથી
જશે એવા કેસિયા કરવાનો યુગ દવે ચા મો મયો
કે અત્યારે તો માન આવી લડતની મંજીરતા સમગ્ર
ઈંદોરે માટે બેઠેલી તૈયારી કરી લીધા પછી જ
ત્રીજો સામનો થઈ શકે એ વાત સમજવાની જરૂર
કે દેશનાદ એ વસ્તુ સમજવવામાં મદદચાગ થાયો
સત્યાગ્રહની આ લડતમાં આપણો રાષ્ટ્રીય
હાસતા આખરે સુધી દૂર રહી એનો અર્થ એ
હોતો કે તે લડતના બાળતપીપણામાં સમ હતી
કે પ્રથમ જ એટલો કોમળ હતો કે તેના ઉકેન માટે
પૂર્વ મહાસભા દૂર રહે તે જ યોગ્ય હતું મહા
ભાની દરમિયાનગીરી આ પ્રશ્નને ઉકેલવાને જાહે
દારે ગૂચવે એવો સંભવ હતો એમ છતા મહાસભાના
મામ નેતાઓ-ગાંધીજી મુક્તા-આ લડતના રીંગે
ખતા બતાવોને કેટલી ચિંતાપૂર્વક નિહાળી રહ્યા
કે એ વસ્તુ બતાવે કે કે મહાસભાના નેતાઓનો
કોતર રીતે આ લડતને સંપૂર્ણ ટેકા હતો
લડતનો સફળ અંત આપ્યા પછી મહાત્મા ગાંધી,
દૂપનિ ગાંધેન્દ્રનાથજી વિગેરે આગેવાનોએ આર્થ-
શ્રવણ નેતાઓને જે અભિનંદનો પાઠવ્યા કે એ

એવા પછી મહાસભાની આ લડત પ્રત્યે સહાનુભૂતિ
નહોતી એવી શકાને જરાયે રથાન રહેતુ નથી આ
લડતને સફળતાપૂર્વક પાર પાડવા માટે આર્થસત્યા
ગ્રહીઓએ જે હિંમત, સાહસ, બલિદાન બતાવ્યા છે,
અને એ કરવાયે વધારે સમાધાન માટે જે તત્પરતા
બતાવી છે તેને માટે અભિનંદન ઘટે કે બીજી બાબુ
'જમનાતા મમલ નો આશ્રમ ઠોડી પરરપર સમગ્ર
પદ અને લોકી નાગણીનો જે માર્ગ નિઝામની સગ
કારે મદદ્યુ કર્યો એ બંન તેને પણ અભિનંદન ઘટે
છે સમ્પ્રતિ રાજેન્દ્રનાથજીએ અભિનંદન આપતા જે
શબ્દો બ્યક્ત કર્યા છે કે 'સફળ સત્યાગ્રહ તેજ
કહેવાય જેમાં બંને પક્ષોને અભિનંદન આપી શકાય '
તેમાં અમે પણ અમારો સ્વ મિનાવીએ છીએ

આ સત્યાગ્રહ વધારે આગળ ચા મો હોત તો
દિલ્હી-મુસનમાનનો પ્રથમ વધારે તીવ્ર બનવા જેમ
સંભવ હતો તેમ અને પક્ષો સહિષ્ણુતા ઉદારતા અને
પરરપર વિશ્વાસની લાગણીથી સમાધાન ઉપર આવી
સકયા તે દિલ્હી-મુસનમાનના પ્રશ્નો ઉકેન લાવવામાં
કારણશ્રુત થવાનો સંભવ છે સમાધાન કરતી વખતે
બંને પક્ષોએ જે સહિષ્ણુતા, ઉદારતા અને પરરપર
વિશ્વાસની લાગણી બતાવો તેવી જ ભવિષ્યમાં જે
ચાલુ રહેશે તો દેશનાદની દિલ્હીજનતા અને નિઝામ
સમરતા સબધો તો સુધરશે જ, એટલુ જ નહિ
પણ આ પ્રસંગ દિલ્હીતાનની સૌથી મોગી બે કોમો
વંચે સુમેગ સાધવામાં નિમિત્તરૂપ બનશે

જમનાલાલજી કુટયા

રાજસ્થાન-જગતમાં આર્થસત્યાગ્રહના વિજય
જેવો જ બીજો વિજય આપણને જયપુરમાં સાપડ્યો
છે. જયપુર રાજ્યે નમણી તગિયતનુ કારણ બતાવી
જમનાલાલજીને ઠોડી મૂક્યા છે ગમે તેમ પણ આથી
એક વસ્તુ સિદ્ધ થાય છે અને તે એ કે જયપુર
ગાંધી જમનાલાલજીને છગવી શક્યુ નથી નાગરિક
સ્વાતંત્ર્ય જેવા પ્રાથમિક અધિારો માટે જયપુર જેવુ
ગાંધી આટલી છદ કરે તેમાં તેની જગાય શોભા નથી
જમનાલાલજીએ તો બહાર આવતા જ સાફ વાત
બહે પરી દીધી છે કે 'નાગરિક અધિમારો મેળવ્યા
સિવાય હું જ પવાનો નથી ' પ્રગળક્ષનો આ
નિર્ણય સાલળી લીધા પછી દવે વિચાર તો જયપુર

અને રાહી વિના તમુકે કે આ બીજી આદિ દિન
 દાયકા જાણે મેળ ને રાજ આપે કાલ ઉપર અથ
 ગ્રામ કે દિવસો સુધી આગ્રહ સામે આસાની થીટ
 માણી મેં મ જોડાએ આખરે આસા હોડી અને
 બીજી થીટ સમગ્ર માન્ય ઉપર કહેવાતા ઔષ્ણ્ય
 પ્રતિષ્ઠા અને અપ્રત્યક્ષ મનસા ઉપર માણી કે
 એ સંભાળની વાત છે કે આજે આજના પ્રત્યક્ષ
 મહાસમાવાદી સમગ્ર સમા મનવ છે ચિત્તિ થી
 મળીઆ મેં જીવન ને તેઓ રિત સાથે રૂપિત મહત્ત
 માટે પર્વવાની તૈયારી કરી કે મુજગત માં રિતસાજ
 સમા સમગ્ર વરતમાર્ગ પડેને તો મુજગત મહેનતની
 એક સખામા તપ સુધી તત્તેર કરી દીધું છે, 'આ
 મહાત્મા અત સુધીમા ને વચ્ચા નદિ ધાર તો
 મુજગત કાને ન મધે થશે' કાપવાડના પ્રાણપ્રલ
 જેની મજાકાટની તત્ત વાતે વિવાદાંજીતે થોડા
 વખત પૂર્વી પણ સામા મેલેજ આવાની ના
 પાડનાર સમગ્ર આ વખતે મુજગત હોલેજ બધ
 કરના સુધીમા વિચાર કરી રહ્યા છે, એ પરિચિત કેટલી
 દદ સુધી ખગમ થઈ મર્ષ છે તેનો ખચવ આમે
 છે મોનનરેશ જેવા થોડા રાજનીઓએ સખાવત
 તહેર કરવા માંડી છે એ મુજ ચિદ કે જણ દહ
 કેટલો મજાકાટો વાકી છે પોતાની વસ્તીને
 વિવાદવા માટે તેઓએ મહત્તમા તાત્કાલિક ખજા
 ભગવા મેંડે એ

ઈશ્વર પણ મનુષ્યના વાતની કદર કરી હોય
 તેમ છેલા નીક દિવસથી કેમકેમોથી વરસાદની
 રહેઆતના મુજ સમાચાર આવી રહ્યા છે પણ દહ
 બાઈએ એ કરતા વધો ન જોડો પડ્યો કે આપણે
 આસા રાખીએ છીએ કે રહે થયેલો આ વચ્ચાદ
 સતત ચાલુ મહે અને મુજગત-કાંડિયાવાડ ઉપર
 ઝૂંમી મહેલો દુષ્કાળનો ઓળો દૂર ની લોકોનો
 અજાણો દૂર રહે

એક બીજી વાત આસારે તો વચ્ચાટની શરૂઆત
 થી, મહાસમાવાદી સમગ્ર, પ્રાતિક સમિતિ અને
 બીજા કેટલાક સખાદિન મળવી તથા લીમતોના
 સહારથી આ વર્ષ પૂર્વી તો દુષ્કાળની અક્ષત

દબરી કરી રહ્યો. બીજી મુજગત-કાંડિયાવાડ ઉપર
 આવી ભરકો આક્ષત એક દિવસ જાણી હતી એ
 પણ મુજાઈ જાણે પણ ભવિષ્યમા દુઝામ નદિ પડે
 તેની ચી ખાતરી ન દિદુતાનના દત્તિદાસ નેતા
 માલુમ પડે કે કે અહીં અવાગનના મોટા દુષ્કાળો
 પડ્યા આવા કે બીજા મેં લારે આવા પ્રત્ય
 જીવને જીવિલ કરી નાખ્યું કે આમ દુષ્કાળો
 પ્રત્ય એ કઈ માન આજનો ન પ્રત્ય નથી પણ
 કામી પ્રત્ય કે અંતે નામો ઉકેલ માટે કે મુજગત-
 કાંડિયાવાડમા અટકા આટલા મજાકાટો છે, મોટા
 મોટા મનુજોરા કે એ મજાકો મળીને કાઈ મોક્ષ
 પ્રદાની થોળવા થઈ એકોટી આ કામી દુખ દુ
 કરુ મેંડે એ સમગ્ર રેગની થોળવા પડી દહેવાર
 કે કે અહીંની નમુઓમા રંગર સમિતિ છે અહીંની
 વચ્ચાદ તણાઈ ગયો કે એ બધાની પૂર્તિ માટે મોટા
 પ્રમાણમા કાંડો પાવવાની, મહેરો પાવવાની કે એવી
 બીજી થોળવાઓ દાય થરી કાંડિયાવાડના રાજાઓએ
 પોતાનું અનદાતાપકુ સિદ્ધ કરી પતાવતુ મેંડે એ
 અને જે પાવા ઉપર તેઓ ઠીકા છે તેને સનામત
 મળવો મેંડે એ કારણ કે તેમની સમૃદ્ધિ આખરે
 તો મેંડે તેની સમૃદ્ધિ ઉપર ન આધાર રાખે છે ને
 મેંડે અને પરુજીવન જે દિવસે મરી પરવારશે ત્યારે
 કાણ જીવવાનું કેર એટલે પ્રાતિક સરકાર, મુજગત-
 કાંડિયાવાડના મળવીઓ, અને સખાદિન મળીકાની
 દુઝાળનો કાવો ઉકેલ પાવવાની પહેલી રંગ છે એ
 રંગ તેઓ આટા કરે

આર્થસત્યાગ્રહનો વિજય

પ્રમના ધાર્મિક અને નામરિત-અધિકારો માટે આ-
 દવા લાગા સમયથી આવતા આર્થસત્યાગ્રહનો આખરે
 વિજયવત અત આવ્યો છે આ સત્યાગ્રહ જમિયાન
 કમલ ૧૫૦૦૦ જેટલા સ્ત્રી-પુરુષોએ જોડાની બર
 દાસ્ત કરી અદા જેટલા માણસો જેલમા અને જેલ
 બદલ સહીદ થયા જેટલા જેનમા મળ્ય એ કરતાં
 વધારે માણસોએ જોગ્ય સક્રિય લાગ લીધી દિદુ-
 રતાત્વ એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી તેની સહાનુ-
 જીતિ માટે સખાઓ અને ફોડે થયા અખિય દિદુની

અર્થવાદસમિતિ સુમારણાનુએ પ્રથમ પહેલા નોંધી હતી એ જ મને છે

શ્રી દિના આ સુકામ મટે એમને મુખ્ય અને અનિમ કામનુ સાત દિસની નોંધિસના વિચનુ પાત્ર નથી થયુ એ આપેન છે શુદ્ધ બધાનુની દષ્ટિએ આ કામનુ આગળની છે, જનુ ને એ પહેલાના મનાયો સુમારણાનુની ઘનત વિશે સકા રેત કન્યાગ ન દોત તો સાત દિસનો પ્રથ કારો શ્રીમદની પાસે આવન જ નહિ આ આખા પ્રથ ઉપ નિયામ કરના પ્રશ્નો એમને છે કે સુમારણાનુએ અપારણીય માસે જ લીધા દોત તો શુ તેઓ પોતાનુ પાત્ર પાર ન ઉતારી શકે? બગાડના જામય તમામ મહાસત્તાવાદીઓ એમની પાછળ છે એ દક્ષિણ શુ મનાયી છે? સુમારણાનુ પોતાનો પોતાના નેત્રા વિશે શુ સકા હતી? બીજુ એમ પશુ થાય છે કે અખિન દિલ્લા રાજકારણમા પ્રવન તા અને ઘણમતિના દક્ષો વિશે પોષાર કરનાર પોતાના પ્રાતમા જુદી જ રીતે વર્તે છે તેનો અર્થ એ તો નથી કે એ પોષારની પાછળ કોઈ સિદ્ધાંત જ નથી! મહાસત્તાની કારોવાગી અને જુદમતિના જુભોની વાતો કરનાર પોતાની કારીગરી તપાસના હોય તો કેડુ સારુ!

જનુ આટલેથી વાત પૂરી નથી થતી. વિષ્ટ પ્રથ તો એ છે કે હવે શુ થશે? સુમારણાનુને સ્થાનમટ કર્યા અને અર્થવાદસમિતિની નવી ગ્યના હાલ ગુપ્ત થીખી નાખી એનો પ્રલાધાત બજાળમા કેવો થશે? બગાડના મહાસત્તાવાદીઓ અખિન દિલ્લી મહાસત્તાને વગળી રહેશે કે સુમારણાનુની આજુબાજુ વર્તુલ ગોઠવશે? ફરી એક વાર બગાડ વિષ્ટ કેડે કેડિયાગુ તો નહિ બની જાય? અમને લાગે છે કે આ પ્રશ્નો ઉપર બગાડનુ મહાસત્તાનુ રાજકારણ ક્ષોભાઈ જશે અને તે સાથે જ સ્થાન અનેક ગંભીર પ્રશ્નો પશુ પશ્ચાત્તની મૂલ્યમા પડી જશે આ સ્થિતિનો નિકાલ આવે એનુ એકેય આશા કિરણ અસાગે તો દેખાનુ નથી બગાડ પ્રાતિક સમિતિ યોગ જ સ્વિસમ આ બને પ્રશ્નો ઉપર

તર્કા કન્યાની છે એ વખતે આ નિર્ણયો થશે એ અત્યારથી જ સમજી સમય છે એ નિર્ણયો આ મૂલ્યને ઉડે મધરા નહિ હોય એ વાતમા સકા નથી.

કુરુતનો કેપ

યુગ્મલ કાલિયાવામા વરસાની રીતે રીતે કાગળના બાણી પોહોના જીવ નદર ચકી મરા છે કુરુત સામે પોતાની અસહાયતા અને લાચારી ભોળને કુલત્ર બાજ વરસાદ માટે કુરુતને પ્રાર્થના કરી રતા છે વરસાદની ગદ જોતા જોતા અત્યાગ સુધીમા તો કુરુતના દેવો પોતાની કાળી જામા ગુપ્તરાત કાલિયાવામા જ પ્રસારી દીધી છે પાસથારા ના અમને સેક્ટોની સખ્યામા દોરો મની મથા અને બીજા સેક્ટો પામતા અમારે દાકમના માગા જોરા દેહ તઈને મૂલા વાકે છો કે ચાગને અમારે સો સો અને ખસો મોનોની કિંમતના બજારો અને બેસો આજે મારિશો મક્ત આપવા તૈયાર થઈ જાય છતા તેને કોઈ સપરતુ નથી એવી કલણ સ્થિતિ બીજી થઈ છે અને ઉવર ચાગને અમારે તેઓ મોતનો આશરો લે છે આવા પરુઓમા મુન્ન ઉપર મિત્રનાની કરતા બીધ-કામગ્યોના રોગા દરેક મામની ભાગોળનું સામાન્ય દસ્ય થઈ પડ્યુ કે પશુ જ્યા માથુસોની દસ્ય એથીરે બદલત થઈ ગઈ હોય ત્યા પરુઓની વાત ક્યા કરી?

ધોમમ વાતુશ અને ભાવના કાકા ઉપર આવેના આમોમા પાણી અને પાસની તબીને લઈને પોકા વનન હેમો જ્યા લાગ્યા છે આજે કેટલાક માથુસો કાગળ પાટન ખાખરે દિવસે કાદે છે? કોઈ બીક નામના પાસના મુજિયા ખોદી તેની ચાલ ઉપર મુનરે કરે છે અગ્રસત્તા ખેડૂતોના ટાટિયા લાગી ગયા છે જુવાન-માજરીના રોટનાને નદને તેઓ થાસ જાણીને ખાજ છે મોધરાના ભોડેમાથી કેટલાક તો એવા છે જેણે નશુ નશુ દિવસના કાકા કાક છે વનાળા આમના કોળીઓએ કુરુત રોટી મેળવવા જાવજ કાપી લાકડા વેચવાનો પ્રવન કરતા તેના ઉપર કેસ બમો કરવામા આનો છે તેમના બાળકો

આ પણી સ્વ રા જ યા ત્રા

શ્રી. કાન્તિલાલ શાહ

બંગાળનો પ્રદેશ

અં ગાળ પ્રાતિક સમિતિની કાર્યવાહીની છેલ્લી બેઠક વિશે મધ્યપતિએ પોતાનો સુક્રદો પ્રગટ કરી દીધો છે એ સુક્રદાને બંગાળ કર્મ દષ્ટિએ જોશે તે સમજવાનું મુશ્કેલ નથી રહ્યું સુભાષનાથએ આ સુક્રદા ઉપરનું પોતાનું મતવ્ય જાહેર કરતા કહ્યું છે કે જેમા આરોહાર અન્યાય રહ્યો છે આપણે એ સુક્રદાને સમજાવવા માટે એની પૂર્વજ્મિત્ત જોઈએ

બંગાળ પ્રાતિક સમિતિનું આગ્રહ કાર્યવાહક મંડળ એ રીતસર ચૂંટાયેલું મંડળ નથી, પરંતુ સુભાષનાથને પ્રાતિક સમિતિના પ્રમુખ ચૂંટવા પછી સર્વાનુમતે એમના હાથમા કારોબારી ગયવાની સત્તા આપી તેનું પરિણામ છે આપી સત્તા અપવાત કારણ તે દિવસે એ હતું કે એમ કરવાથી સુભાષનાથ, જે તે દિવસે મહાસચના સમન્વિત હતા, તે વધુ પડેલો પોતાની વિદ્યાળ પ્રાપ્તિ સમાવી શકે અને બંગાળનું મહોળાયેલું રાજકીય શાંત થાય પરંતુ સુભાષનાથએ જે નિમણૂક કરી તેથી પ્રકટ થાય, કિરનશંકર રાય બગેરે લઘુમતિ-પક્ષોને સમાધાન ન થયું એ નિમણૂકમા એમને પક્ષપાત લાગ્યો સુભાષનાથને સત્તા આપતી વખતે નક્કી એમ ચર્ચે કે બધા પક્ષે સાથે સત્તા હશે પછી જ એમણે કાર્યવાહકમંડળની નિમણૂક કરવી પરંતુ સુભાષનાથએ એમ કરવાનું બાળખી નહોતું ધાર્યું આ કાર્યવાહકમંડળમા સુભાષનાથના પક્ષના સભ્યોની ખ્યા ૧૧૧ અને લઘુમતિ પક્ષોની સખ્યા માત્ર ૭ની હતી કાર્યવાહકસમિતિની પહેલી જ બેઠકમા કુલ ઘોષે પોતાનો અસતોષ પ્રગટ કરતા હરાવ ગયું પોં હતો, પરંતુ પ્રમુખ-સુભાષનાથએ-એ કમળને બેઠે કમળસો આ નિમણૂક છેક વૂન માસમા

તે પણ જાણવા જેવું છે

એ પછી કાર્યવાહકમંડળની રીઝ એક સભા ચર્ચેલી ને એમ લાગેલું કે જેમ થયું છે તેમ હવે ચાલશે, પરંતુ ત્યાં તો મુનર્ષની મહાસમિતિએ એક એવો ઠગવ ઝોં કે જેને લઈ ૧૪૮ સભ્યોની પ્રાતિક સમિતિમા માત્ર ૩૭ સભ્યોની લઘુમતિ પણ સુભાષનાથને ખૂચી મહાસમિતિનો હરાવ ચૂંટણીના ઝડપ અને પચની નિમણૂક બાબતનો હતો એ હરાવ પ્રમાણે ફરક પ્રાતિક સમિતિના કાર્યવાહકમંડળે રાકય હોય તો સર્વાનુમતે અને નહિ તો છેવટ ૩/૪ બહુમતિથી એ પચની નિમણૂક કરવાની હતી જે બંગાળ પ્રાતિક સમિતિએ એટલે કે સુભાષનાથએ આખું તન પોતાની જ છંદા પ્રમાણે ચલાવ્યું હોય તો એમને ૩૭ સભ્યોની લઘુમતિ ભારે અધ્યક્ષરૂપ હતી આ વિકટ પરિસ્થિતિમાથી રસ્તો કાઢવા માટે એમણે આખી જ કાર્યવાહકસમિતિ, જે પોતાની જ નીમેલી હતી તે, બદલી નાખવાનો નિર્ણય કરી દીધો રાજેન્દ્રનાથને સુક્રદો કહે છે કે એમ કરવા માટે અભાગ્ય રીતે રીકિવર્ગીશન મેળવી પ્રાતિક સમિતિની બેઠક બોલાવી પ્રાતિક સમિતિની બેઠક બોલાવવા માટે સાન દિવસની મહેતવ આપવી જોઈએ તે પણ પૂરી ન અપાઈ અને એ રીતે તા ૨૬મી જુલાઈએ મળેલી પ્રાતિક સમિતિએ-જેમા લઘુમતિ-પક્ષ વિરોધ નોંધાવો ગેરઠાગર રહ્યો હતો-જૂની કાર્યવાહકસમિતિને કચું કાચુ આપ્યા વિના રદ કરી નવી કાર્યવાહક સમિતિ ચૂંટી લીધી, જેમા લઘુમતિ-પક્ષની સખ્યા માત્ર ૧૩ની રહી આ કાર્યવાહકસમિતિએ તા. ૩૦ મીની પોતાની બેઠકમા પચની નિમણૂક કરી લીધી

રાષ્ટ્રપતિનો સુક્રદો પૂર્વો વિગતો સાથે પ્રગટ થયો છે, ને અતે એમણે તા ૨૬મી જુલાઈ અને ૩૦મી જુલાઈની બેઠકોને ગેરવધાગ્રહીય કરાવે છે. એમના સુક્રદા પ્રમાણે બંગાળ પ્રાતિક સમિતિની

દરેક દર્શન સ્વયં સમ્યાદ એવું હોય છે પોતાની સમિતિથી પોતે જડું કરી શકે, પોતાને બીજા કોઈની મદદની વરૂં નથી, પોતે અસહાય નથી, મદદ લે તો તે ઉદારતા બતાવવા અને ઉત્તેજન આપવા ખાતર જ, એવી જૂથિ દરેક દર્શનની હોય છે એના વગર એનામાં દર્શનત્વ કેમ આવે શકે? વહી લોકોના પરમેશ્વરની પેઠે દરેક દર્શન એ દ્વિતીયાદ્યમ-આખાખાસો ઈશ્વર હોય છે

કેટલાક લોકો દરેકમાંથી થોડુંક સાચું તત્ત્વ એવું કરી સાગપણાનો સપૂર્ણ મસાલો તૈયાર કરવા માગે છે પણ દર્શનોનો અભ્યાસ જ એવો છે કે બીજા સાથે એ ભણે નહિ. તેનું પાણી ભલે નદિ, ખાડ મીઠું ભણે નદિ, તેમ એ દર્શનો મળીને ન આવે. એમનો ખીચડો કરવાથી એ જલો પણ બગડી જાય છે અને જીવને પણ ખરાબી મૂકે છે છતાં માનવજાતિની સરખાતથી મનુષ્યજાત તો દરેકમાંથી થોડુંક થોડુંક એવું કરીને જ પોતાનું જીવન નિભાવતી આવી છે અથવાથી માણસજાત પોતાની જવાબદારી એક હાથમાં સોંપે જ નહિ ગંધા દર્શનની સમિતિ તીમી પોતાનું કાગળારુ એના હાથમાં સોંપે છે

માણસજાતને આને લીધે સગવડ અને ઘણી યર્ષ હોય, સુરક્ષિતતા પણ જાણીઈ હોય, પણ એ કમ ઉન્નતિને મારે યોગ્ય નથી એક એકના હાથમાં જીવન સોંપીને માણસજાતે કેટલાક પ્રયોગો કર્યા, પણ એમાં એને હમેશા પત્તાનું પડ્યું છે પણ એમાં વાક દર્શનનો નથી, વાક માણસજાતની અંધારાઈનો જ છે દરેક દર્શન જીવનનો વહીવટ હાથમાં લેતા પહેલાં જો કાચકાગર કર્યા છે તેમાં

એવો આકરી શરત એ મૂકી છે કે અમારો પ્રયોગ એકાગ્રતાથી બહુ જ દીર્ઘ કાગ મુધી કરવા દેવો જોઈએ આ ધીંગળની શરત માણસજાત પાળી શકી નથી તેથી એક દર્શનની પૂરી કસોટી થવાનું સમાધાન નથી મળ્યું તો દર્શનને કે નથી મળ્યું માણસ જાતને માણસજાતને નજીબો લાભ જોઈએ છે અને પરિણામે મુશ્કેલી પણ જોઈએ છે અગ્રે, વચ્ચે જો અન્તે વાજાકાદ, સુખમયક અને સહેલું હોય એવું કાર્તક માણસજાતને જોઈએ છે આ છપ્પા ગમે તેટલી વ્યભાવિક હોય તોયે જીવનધર્મથી એ દિરુદ છે ધીરજ કહે છે કે જેમ મરણ વિના સ્ત્રોતર નહિ તેમ નિગરામાંથી પસાર થયા વગર આરામના સુખજીવિણો થકા પણ બતાવી શકી નથી

દર્શનોના આ મહાન સ્વયંવગમાં માણસજાતને હાથે માળ પહેરવા એક દર્શનજાત ઉત્તરિયત થયો છે એવું નામ છે શિક્ષણ શિક્ષણ એ અત્યુત જડી છુટી છે, અનૌકિક પ્રચારન છે, અમૃતસંજીવની છે, કામધેનુ છે કપલતા છે જેટલું ધમ્મો તે બંધુ છે અને તેના ઉપકાર પણ છે સત્યયુગ આજીવાની તાકાત તો એવી જ છે—એ જાતનો દાવો શિક્ષણના દર્શનકારોનો છે એ દર્શનનું પ્રવરૂપ, એની માથણી, એના દવાદારો, એની શરતો અને એની ફલમૃતિ આપણે ધ્યાનપૂર્વક સાધાઈથી જોઈએ સભન છે કે આ છે લો રાજપુત્ર જ સ્વયંવગમાં ફાવી જશે અત્યાગ મુધી કાઈ ન જાણુ એટલે શિક્ષણ પણ નહિ ફાવે એવું અનુમાન કાઢવામાં અણુજાગૃતી ઉતાવળ થવાનો પણ સભવ છે દરેકનું સાક્ષાત્તા આગ્યા છીએ, શિક્ષણનું પણ સાક્ષાત્તીએ

જીવનદર્શનો

શ્રી. દત્તાત્રેય વાલરૂણ કાલેલકર

પ્રશ્ન-આત્મની એકવાક્યતા કદી બતાવે તે આનાર્થ, એમ આપણા વિદ્વાન ધર્મિકો એ નકી કહ્યું છે પ્રશ્ન-આત્મની એકતા કદી ઉપનિષદોમાં જણાવે અને ભગવદ્ગીતા ઉપનિષદો એ આપણા મનિષ્યોનો મૌલિક અનુભવ અને મૌલિક વિચાર છે બ્રહ્મસૂત્રો એ ઉપનિષદોના વચનોમાધી નીતરતુ દર્શન નિકે સાબ છે અને ગીતા એ એ જ ઉપનિષદોમાધી તૈયાર કરેલુ દિવ્ય ગ્રંથાવન છે ગીતા એ ઉપનિષદોનું અવન્ત વ્યાપક જીવનનામ છે

એટલે પ્રશ્ન વાતુ તો ઉપનિષદમા સચરેલો જીવન અને પ્રાધાન્યિક અનુભવાત્મક વિચાર જ છે એ બધાની જે એકવાક્યતા કરી તકે, એટલે કે એ ઉપનિષદોમાધી એકરૂપ સજા જીવનગદ્ય નિચોવી કાઢી આપે તે જ આચાર્ય, તે જ જીવનસ્વામી

જીવનના અખિલ તરવોની મીમાસા જેમા કરેલી હોય, એકે સાર્વભૌમ તત્ત્વની એકેએક સપાલનો ઉકેલ જેમા આપેલો હોય, જુદાંનું જે સમાધાન ને, હૃદયને સુતોળે, કર્મને પ્રેરે, અને એ જીવોનો સમન્વય કરી પુરુષાર્થને અન્તે વિજયી શાન્તિ મળી આપે, તે દર્શન એવું દર્શન જોનાર તે સારી જે એનો આસ તે આચાર્ય

આજના જમાનામા જીવનના જમા જ મુખ્ય છે. ઉભલ આજનાર ટેલવાક દર્શનો પ્રદત થાય સપતિતાન એ એવું એક દર્શન જ એ માને અને કહે કે કે સપતિતા પ્રયોગથી એકેએક વાતુ ધર્મ તકે છે સપતિતા જેના જે નવી જ વુ તેની ઉપેક્ષા કરી એમ એ દર્શન કહે છે ઉપેક્ષાની સનાદને લીધે એ દર્શન બધુર કે ન મળાય. વેદાન્ત પદ્ધતિની અને માવની જ સુત્રો છે તે

વૈદક એ પણ એક દર્શન છે એ કહે કે કે આત્મસ્થ એ પરમધર્મ છે, અને બધી જાતના કામોપલોગ ભોગવવાની શક્તિ જેની વધારેમા વધારે જીવુ એ જીવનનો પદ્મ પુરુષાર્થ છે

રાજસતા એ પણ એક દર્શન છે સૈન્યજન અને કાયમનુ બળ એ એના દ્વિવિધ સાધન છે દુનિયાના વચામ દુષ્ટોનુ મોસા સતાના યોગ ઉપેક્ષાગા જ એમ એ માને છે જે કદી સામાજિક આપતિ દૂર કરવી હોય અથવા સામાજિક અસિના પૂરે પાડવો હોય તે બધો કાપણુલગી કાયદા કરવાથી અને તે કાયદાનો અમલ કરવાની શક્તિ પ્રત્યક્ષથી ચર્ચ સકે છે

જગત્સાપી વેપાર અને વિનિમય એ પણ દર્શનની કાટિએ પહોચવાને ઉમેદવાર છે ભૂખ એ જીવનનું મુખ્ય કારણ છે બધા ભૂખ જણાય ત્યાં તે તૃપ્ત કરો, એટલે જીવનનું મુખ્ય કાર્ય થયું

દુનિયાનો દરેક ધર્મ તો જીવનના ઐક્યેક સવાલનું નિરાકરણ કરવા માટે જ અવતર્યો છે દરેકને યાય છે કે જીવનનું રહસ્ય અમે જ બગબર જાણ્યુ કે લોભ એવું સેવન કરે એટલે એમને સુખ મળવાનું જ અથવા એમને જે કદી મળશે તે જ સાચું સુખ છે

આજકાલ કળા ખુબ પોતે સર્જન દર્શન હોવાનો દાવો કરે છે દુખની વાત એટલી જ છે કે એ પોતે પોતાનું વ્યવજ જ જાણતી નથી દરેક વાત સહેલી, આદર્શાદક અને અનુકૂળ કરવાનું બીડું કળાએ ગડાયુ છે જે સવાલો ધર્મને પિકટમા વિન્ડ લાગ્યા છે તે અત્યંત સહેલા અને સુખસાધ્ય કરી શકવાનું જાદુ પોતાની પાસે છે એ જાનો મોટો દાવા છે

નર, મજૂરી, ખેતરી જમત અને બીજા ખર્ચ વેંદે, એનું કાપડ ખરીદીને દિદ આપે ત્યારે એના ઉપર ૫૦ ટકા નફાત પડે અને છતાં તે કાપડ સસ્તુ પરવડે. એની હરીફાઈમાં દિદની કે લે કેટલાવરની મિત્રો બની ગઈ શકતી નથી દરેક વિરોધી સંયોગને એ પહોંચી વળે છે અને સસ્તુ કાપડ દિદમાં અને ફુનિયાની બીજા ખાતરોમાં મૂકે છે એનું કાપડ વાગતાં હોદ આના સુધી સસ્તુ મળુ છે અમેરિકા અને લેકેલાવરમાં પણ તે હરીફાઈ કરી શકે છે સૌ એની આ રમત જોઈને આશ્ચર્ય માન છે

જાપાનિઝ કાપડની આયાતનો દત્તિહાસ

લક્ષ્મી પહેલાં જાપાની કાપડ જાનરોમાં એણે આવતું હતું લક્ષ્મી પહેલાં એની આમણતરી માત્ર ૩૧૧ લાખ વાગ હતી પરંતુ સુરોપના મળ્યો લક્ષ્મીમાં રોકાયા તે તક આધી તેણે પોતાનો મિલકિયાત વધારી લીધો એણે સસ્તુ કાપડ વેચતું શરૂ કર્યું દિદમાંતેની એની નિકાસ ૩૦૦ ગણી વધી ગઈ લક્ષ્મી જામિયાન એની સરેરાશ નિકાસ છતાં કરોડ વારતી થઈ લક્ષ્મી પછીના વર્ષોમાં પણ એણે ધીમી પણ ચોક્કસ પ્રગતિ કર્યું રાખી લક્ષ્મી પછી સરેરાશ ૧૧ કરોડ વારતી એની નિકાસ હતી દિદી સરમરે એના ઉપર નફાનો વધારવા માદી છતાં એનું કાપડ વધારે ને વધારે આવવા લાગ્યું.

દિદી મિયેને એની હરીફાઈનો બહુ ડર લાગ્યો અને ૧૯૩૧માં સપ્ટેમ્બરમાં ઇંગ્લેન્ડ સોનાનું ધોણુ ઝોડ્યું જાપાને કાચો માલ અગાઉથી ખૂબ ભરી મળ્યો હતો-એણે મળ્યું સોનાનું ધોણુ ડોડી દીધું આમ કરીને એણે પોતાના સિક્કા ચેનના લાવ ૨૦૦માંથી (૧૦૦ રૂપિયાના) ૭૫ સુધી લાવી દીધા હુડિયામળના લાવ ઘટતાં જાપાનના નિમત્ર-વેપારને ખૂબ ઉત્તેજન મળ્યું દિદમાં જાપાની કાપડની આયાત ખૂબ વધવા લાગી દિદી મિયેને એ સામે સખત પોક્કડ કર્યો પશ્ચિમને પ્રથમ એના પર ૩૧૧ ટકા, પછી ૫૦ ટકા અને છેલ્લે ૭૫ ટકા આયાત-નફાત પડી છેલ્લી નફાતથી જાપાન નાગરજ થયું

દિદી કપાલની એની ખરીદી મોટામાં મોટી હતી, એણે દિદી કપાસનો બદિધાર ચોમરો એટલે દિદી સખકાને એની સાથે કરારો કરવાની ફરજ પડી

દિદી સરકારે જાપાનના વેપારી-પ્રતિનિધિઓને સિમન બોલાવ્યા અને ૧૯૩૧માં ધણી વારાધારોને અત્રિ નક્કી થયું કે જાપાન દિદમાં ૪૦ કરોડ વાર કાપડ મોકલી શકે બદનામાં દિદ પાસેથી ૧૭ લાખ ગાસડી કે તે ખરીદ કરે ૧૯૩૭ ડરમાં જાપાને દિદમાં ૩૦ કરોડ વાર કાપડ મોકલ્યું હતું અને બદલામાં ૨૦ લાખ ગાસડી ૩ ખરીદ્યું હતું જાપાની કારખાના-એને દિદી કે બહુ અનુરૂણ પડે છે આ વગસે જાપાન ૩૫ કરોડ વાર દિદમાં મોકલશે પણ સ્વતરાઉ સિવાય સસ્તુ રેશમી કાપડ જાપાન એટલા મોટા પ્રમાણમાં મોકલે કે કે તેથી આપણા કાપડ-ઉદ્યોગને મોટો ધક્કો લાગે કે વળી પોતાનું કાપડ વધારે પ્રમાણમાં દિદમાં ઘૂસી શકે તે માટે તેણે કાપડનો પનો પણ વધાર્યો છે આવતા વરસે જાપાન સાથેના કરાર પૂર્ણ થાય છે એટલે નવા કરારોની વારાધારો શરૂ થઈ ગઈ છે. પણ હમણાં અમેરિકા સાથે જાપાનને તકરાર થઈ હોવાથી કરારો લગાશે એમ લાગે છે

જાપાની અને દિદી ઉદ્યોગની સરખામણી

મદી આપણે તો એ વસ્તુ વિચારવા યોગ્ય છે કે જાપાન પોતાના માલને આટલી સરતો કેમ બનાવી શકે છે ?

ઉદ્યોગનું સમગ્ર, પોતાની જ સરકાર, કેળવણીન કામદારવર્ગ, બેચી જીવનશક્તિ, વેપારની દીર્ઘદર્શિતા અને સાધનોની વિપુલતા-આમ ધણી કામણો એની પાછળ છે મીઠા રવત ન દેશો ઇટલીક બાબતોમાં જાપાન કરતાં વધુ સગવડો ભોગવે છે, પરંતુ તેઓમાં જાપાન જેટલું રાષ્ટ્રઅક્ય અને નીચું અને સાદું જીવનશૈલી ન હોવાથી તેઓ જાપાનની કક્ષાએ આવી શકતા નથી હિંદને જાપાન સાથે નીચેની બાબતોમાં ભુદુ મળતું કેલી શકાય કે જે કામણે દિદ પછાત રહ્યું છે અને જાપાન આગમ વધી રહ્યું છે

મદાયુદ્ધ પછી હિંદી મિલોને સહત

મદાયુદ્ધના જનતાનું આર્થિક અધઃગત્ય જદું જુદું હિંદી દેશને મદદ તરીકે મદાયુદ્ધમાં એક અન્ય રૂપિત અને શેકડા સિપાળીઓ અને સેવકો શેક મહા મદાયુદ્ધના અર્થનો ખાટો પૂરવા માટે સને ૧૯૧૭માં જા દક્ષ જઠાત નાખવી પડી. અર્થને વધુ સારી રીતે પહેાંચી સકવા ૧૯૨૧માં ૧૧૮ દક્ષ જઠાત નાખવામાં આવી અનન્યો સર માનકમ હેલીએ એ સિલિંગનું દરિયામાં પડકાવવાના લોભમાં ૪૫ કરોડ રૂપિયાનું મનિદાન આપ્યું એટલે એ ખાટો પૂરવા વળી જઠાત વધારી પડી છેડ સને ૧૯૨૫માં હિંદી મિલોના મનાયેના માત્ર ઉપગતી આતમિક જઠાત કાઢી નાખવાનું મની વક્યુ હવે હિંદને મોડી જઠાતી અનન્ય મની હતી મુ મરિની કાપડની મિલોની મિમિતિ મુધાગ્યા માટે સને ૧૯૦૦-૩૧ મા મિટિસ માપક ઉપર ૧૨-૧૫ દક્ષ જઠાત નાખાઈ

પણ પરદેશીમાં ક્રિટિસ માસને પરદેશી

પણ હિંદમાં બીજા દેશોનું કાપડ ક્રિટિસ કાપડ કરતા વધુ ન કાવલુ નોઈએ એ દટિ તે કામમ હતી એટલે ત્યારે ક્રિટિસ કાપડ ઉપર ૧૫ દક્ષ જઠાત હતી ત્યારે બીજા દેશોના કાપડ ઉપર ૨૭ દક્ષ જઠાત હતી હિંદી સરકારના અર્થનો આકરૂ તે વધતો જ રહે એટલે વધારના અર્થને પહેાંચી વળવા જઠાતો વધતો જ મર્થ સને ૧૯૩૧માં એ જઠાતમાં પાચ દકાનો વધારો થયો સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૧ના વધાગના બનેટમાં ૨૫ દક્ષ સરસાજનું લાકડુ ધૂધુ આપી પરદેશી કાપડ ઉપર ૩૧ દક્ષ અને ક્રિટિસ કાપડ ઉપર ૧૫ દક્ષ જઠાત મર્થ મપાનિક કાપડની લીસ આ સમયે બધુ હતી એટલે એના ઉપર (૧૯૩૨ ના આગસ્ટ માસથી) ૫૦ દક્ષ જઠાત નાખી એપ્રિલ ૧૯૩૪માં મપાન સાથેના ક્રિટિસ વેપારી કરારે પૂરા થવા એટલે મપાન અને મુરોપ્ત જાડીના દેશોના માત્ર ઉપર ૭૫ દક્ષ જઠાત નાખી

સને ૧૯૩૩ મા એપ્રિલના-કરારે મુબબ ક્રિટિસ માલને ખાસ પસદગી આપવામાં આવી તે પછી

તરત મોડી-લોડ કરારે થવા, એ નાનુસાર ક્રિટિસ માપક ઉપર ૩૦-૪૦ દક્ષ જઠાત લેવાનું કર્યું અને ૧૯૩૬માં વાપાના સાથે નવા કરારે થવા તેમાં મપાન ૧૫ લાખ રૂપી માસીએ હિંદમાંથી લે તેના દરમાં તે ૪૦ કરોડ વાર કાપડ હિંદમાં મૂકી રહે એવા કરાર નીચે તેના ૧૭મી જુલાઈ ૫૦ દક્ષ કરી નાખી. ક્રિટિસને જઠાત ૨૦ દક્ષ અને મપાનને ૫૦ દક્ષ આપવી પડે છે પણ બને ૪૦-૪૦ કરોડ વાર કાપડ જેટલો માત્ર દિંદ આપે છે

મધુ વરસો થવા લાગત પ્રયત્નો કરતા હિંદ અને લે કેરામનના હિંદો પરમપર વિરુદ્ધ હોવાથી કરારે મર્થ તકતા નહોતા એ માટે હિંદી વેપારી-સમૂહ સર સરકારીખાન તજુ વખત વિનાયત જઈ આપ્યા છેવટે આપણને વત મર્થને કરારે મર્થ ગયા ૬ એ કરારે હિંદી વેપારી સવાહકારીના મનને અવગણીને થયા ૮ એ કરારે તજુ વરસો માટે છે લે કેરામનનું કાપડ દર વરસે ૪૦ કરોડ વાર આયાત કરવાનું છે તમણુ ૩૫ કરોડ વાર આયાત થાય છે વિલાયતી કાપડ ઉપર ૧૫ થી ૧૭૦ દક્ષ જઠાત મપવામાં આવી છે-અટીધી ખાચ દક્ષ ધટાડવામાં આવી બદલામાં લે કેરામન પહેલે વર્ષે ૫ લાખ, બીજા વરસે ૫૦ લાખ અને ત્રીજા વરસે ૬ લાખ માસરી ૩. હિંદમાંથી ખરીદે (હમણા પછુ ૭ લાખ માસરી તો ખરીદે જ છે) વિલાયતી કાપડની આયાત ૪૦ કરોડ વારથી થતે તે જઠાત ધટાડવી અને વધે તો વધારવી એવો એક નિયમ સ્વીકાર્યો છે પણ આ કરારે હિંદની તરફેણમાં ગણાતા નથી હિંદી વેપારીઓ એની તારોફ કરતા નથી ૧૮ પેન્સનો મોઘી રૂપિયો રિયર કરવામાં આવ્યો છે તેથી પણ લે કેરામનને ૧૦૦ દક્ષનો મોખ્ખો લાભ મળતો

મપાની કાપડની હરીદાઈ

હિંદી કાપડને ગુણવત્તામાં એક બાબુ લે કેરામન આવો લાખ લખ્યો અને ખીજ બાબુ મપાને એક સાવ નિરાળી પદ્ધતિથી પોતાનું કાપડ ખાતિ સરતુ કરી દિંદમાં મુસાડીને લાગ લખ્યો મપાન હિંદમાંથી કપાસ ખરીદે, તેની ઉપર ટીમર અને રેલવેના

માટે વીરા લાખ શાળા ચાલતી હતી તેવાથી ૨૬ ટકા હિંદી પ્રજાની જરૂરિયાતો પૂરી પડતી હતી ૭૪ ટકા માટે લે કેશાપનું મપડ જ્યાંયદાર હતું સને ૧૮૫૮ મા આડ લાખ પૌઝી કિંમતનું મપડ હિંદમાંથી નિમસ થયું હતું ત્યારે ૫૬ લાખ પૌડનું કાપડ લે કેશાપરથી હિંદમાં આયુ હતું સને ૧૯૦૯ થી ૧૯૧૩ સુધી દર વર્સે ૨૫૦ કરોડ વાર કાપડ લે કેશાપરથી હિંદ આપતું હતું સને ૧૯૨૭માં ૧૫૨ કરોડ વાર, સને ૧૯૨૮માં ૧૪૪ કરોડ વાર, સને ૧૯૨૯માં ૧૨૬ કરોડ વાર અને સને ૧૯૩૫ ૩૮માં ૩૪ થી ૩૫ કરોડ વાર આયુ છે. લે એ મપડની હિંદમાં આપાત થતી મર્ક તેનું મરલુ આપણી ગાંધીન દિલ્હિયાન અને આપણું મિનિઓનો વિશાળ વિમસ છે

હિંદમાં મિલોની સ્થાપના

છેક સને ૧૮૧૭માં કલકત્તાની ડુગ્લી નદીના કિનારે બોલમિયા મિન મપડ હતી, પરતુ તે નિષ્ફળ મર્ક હતી સને ૧૮૫૧માં બરુથમાં એક મિન સ્થપાઈ હતી ચીન ખાતે નાના સ્તરનો મોટો જરૂરો જવા લાગ્યો સને ૧૮૭૬માં ૪૭ મિલો સ્થપાઈ હતી એ પછી સખ્યા યજીની મર્ક તે સને ૧૮૭૭માં ૫૧, ૧૮૮૫માં ૮૭ મિલો, ૧૮૮૭માં ૧૦૩, ૧૮૯૨માં ૧૪૨, ૧૯૦૦માં ૧૬૩, ૧૯૧૦માં ૨૬૩, ૧૯૨૨માં ૨૬૮, ૧૯૨૬માં ૩૪૪, ૧૯૩૬માં ૩૦૯ અને ૧૯૩૮માં લગભગ ૪૦૦ સુધી મિલોની સખ્યા થઈ અગાઉની મિલો નાની અને દલકાર વગેરે વાળી હતી હવે જે મિલો થતી જાય છે તે સરસ અને છે. તેમાં વગેરે નવા નવા દાખન થાય છે મિલોનું મુખ્ય મથક સુમર્ક છે પરતુ અમદાવાદ ખૂબ વિકાસ પામે છે અને સુમર્કને પછોથી જાય તેથી આશા ન બીજો નજરે અમદાવાદ અને ત્રીજો નજરે કાઈમટુર (મદ્રાસ) આવે.

લે કેશાપરનાં હિતો

વિનાયતમાં લે કેશાપરને માટે હિંદી વજરે જૂલ-કાળમાં સતત પરિશ્રમ ઉઘ થો છે ૧૮૭૪ની સાલમાં

લોર્ડ સેક્સપરી હિંદી વજરે હતા, તેમણે હિંદી સંગમની ઉપવટ મર્કને અગ્રેજી માલને હિંદમાં ગણ્ય આપવાની તેને ફરજ પાડી હતી યૌસરોષ લોર્ડ લિટન અને ખમ્બનથી લોર્ડ રોડેથી તેને સાનુકૂળ હતા એ સમયે લે કેશાપર હિંદને કપાસ લેતું હતું હિંદને કપાસ લે કેશાપરને કપો પડે તે માટે સને ૧૮૭૮ મા તેના ખરતી નિકાસ-જકાત લેવી બધ કરી હતી એ જ વરસમાં વિલાયતથી હિંદમાં આપાત થતું કેટલુંક સાદુ મપડ, જેની સામે હિંદી મિલો દરીદ્રાઈ કરતી, તેના ઉપરની આપાત-જકાત માફ કરી લે કેશાપરના માલને હિંદમાં સરતો કર્યો હતો

હિંદી સંગમ ઉપર વિનાયતથી વાગવા દબાવ્યું કરવામાં આવતું હતું એ ગજદારી દબાવ્યુંથી હિંદી સંગમ મુકા રવી શકે તેમ નહોતી સને ૧૮૭૯ માં વળી ૩૦ નજરની નીચેના સ્તરમાંથી બનાવેલું મપડ, લે કેશાપરથી હિંદ આવે તે ઉપરની આપાત-જકાત માફ કરી યૌસરોષ લોર્ડ લિટને પોતાની કાઉન્સિલના મતની અવગણના કરીને આ પગલું લઈ હતું હિંદી વજરે લોર્ડ સેક્સપરીએ પણ હિંદના કાઉન્સિલના મતને ઠારે મૂકીને આ જકાતમાંથીને બદલાવી આપી સને ૧૮૮૨ મા લે કેશાપરના પાલમિન્ટના સમયોની મોની લાવખતે અધીન થઈ હિંદમાં આવતા વિનાયતી આવ ઉપરની આપાત-જકાતની 'ફી ફ્રેન્' નામે ગિનકુલ બધી મર્ક હિંદને આ જગરે ખુલ્લો ગેરખંસાઈ હતો

ફરી સને ૧૮૯૨માં વિનાયતી કાપડ ઉપર પાચ ટકા જકાત નખાઈ એનું કારણ હિંદી સરકારને નાજુકી તમી જાણાઈ હતી એ હતું પરતુ લે કેશાપરે આની સામે મોટો વાધો લીધો એટલે એને ગણ કરવા ૧૮૯૬માં હિંદી મિલોમાં તૈયાર થતા કાપડ ઉપર ૩૩ ટકા આતરિક જકાત નાખી હિંદી માનને મોલો કરી લે કેશાપરના માલને માર્ગ મોકલો કર્યો વીરા વર્ના લાખા માળા સુધી આ દુખમય અને સંગમનક રિયતિ ચાલુ રહી હિંદી વર્તમાનપત્રો, ગજ દારીઓ, મદાસખા, ધારાસખાના સમયો, અને મિન માવિકાની જમો, લાખ્યો, અરજીઓ અને લાગવગોની અગ્રેજ ગજદારીઓ ઉપર કાઈ અસર થઈ નહિ

નું ત્રાસમાં બનવું કાપડ ઉદ્યોગ તાર્તરી, તુડી, સીરિંગ, અરજસ્ટાન, બર્નરી, અને ઇંગ્લેન્ડના ખાતે ચડતું

હિંદમાં લાખો રૂપિયા, અરબ અને સાથે મુદઉલાગમાં મળ્યા હતા દોઢ કરોડ માણસો એમાંથી મુલગન મેળવતા હતા મર લખી ગયો છે કે હિંદી કાપડ વ્યવસાય કોઈ પણ કાપડ કરતા ખારીકાઈ, સુવાળય, સુદનતા અને વિવિધ જાતોના ચડિયાતુ છે

સને ૧૬૨૨માં માન મુસ્લિમમાંથી જ ૫૦૦ માણસો સુતર વિનાયત ખાતે ચડ્યું હતું ૧૬૭૭ માં માન ઇંગ્લેન્ડ ખાતે દોઢ લાખ પૌંડનું કાપડ હિંદમાંથી ચડ્યું હતું અને ૧૬૬૭ થી ૧૭૦૨ સુધીમાં ૫૫૫ની નડગત દર લાખ પૌંડની થઈ હતી અને આ જગ્યા વેપારમાંથી જગ્યા નદી ખાવા માટે જ તો વગર દરની કમનીની રચાવતા થઈ હતી ને

હિંદી કાપડની સડગત બધે થાય છે

ઇન્ડિયાના વલુકાને હિંદી ઉદ્યોગને બેઠકને બળા બાબા એમણે પ્રમુખીય પાર્લામેન્ટને ફરિયાદ કરી ૧૭૦૧માં પાર્લામેન્ટે પેતાની પ્રમુખ હિંદ રિયારી હિંદો કાપડ પહેનાર ઉપર ૨૦૦ પૌંડના દંડનો જાહેર કરો પરતુ લોકોને હિંદી કાપડનો મોહ એટલો હતો અને ખુદ કાયદા ઇન્ડિયાએ એ વિના ચાલી રહી તેમ નહોતું એટલે કાપડે સમ્પ્રદાયીક સનાવાતો નહોતો પણ ૧૭૦૧માં હિંદી કાપડ કેલીકોનો ઉપયોગ એટલે વિશાળ થઈ ગયો કે તે વેચનારને ૨૦ પૌંડ અને ખરીદનારને પાંચ પૌંડ દડનો નવો જાહેર સમ્પ્રદાયીક પગલા માગ્યો એણે હિંદી કાપડને ફટકો માર્યો, મુરોખના બીમ મળ્યોએ પણ ઇન્ડિયાની નકલ કરી હિંદી કાપડની આવાત ઉપર પ્રતિબંધ મૂક્યા આવી રહી કરોડો રૂપિયાનો હિંદી માત્ર ખરેખર ખાતે નિશાસ ગ્યો બન્યો ગ્યો

હિંદી માત્ર ઉપર જકાતો

હિંદી વસ્ત્રો ઉપર વિનાયતના જે જગ્યાએ એ વખતે પડરા માટેલી તે વિશે વિ સન બજારને છે

ઇન્ડિયાના વલુકા કાપડ કરતા હિંદી બનાવતું ૫૫૦ એટલે દરથી તે આવતું હોવા છતાં ૫૦-૬૦ ટકા જેટલું સરતુ વેચાતું આથી હિંદી માન ઉપર ૭૦-૮૦ ટકા જકાત ઇન્ડિયાની સરકારે નાખી એ આ જકાત ન નાખી હોત તો માન્વેસ્ટર અને પેસીનીની મિલો બધે પડી ગઈ હોત અને ૧૭૧૭-૧૮ માં આઈર્લેન્ડ અને હાઈલેન્ડી રોમેયો અંગ્રેજ વાનિક સાથે મેથાઈ રડીવનને વગળા ન રોધી કાપડ અને ૧૭૬૦ લગભગ ઇન્ડિયામાં પહેલી કાપડ વલુકાની મિન મ્પાર્લામેન્ટ સને ૧૮૩૫ સુધી હિંદી કાપડ ઉપર જકાત નેવામાં આવતી અને ત્યારે અંગ્રેજ ઉલાય વસામ વિમ્સી ગ્યો ત્યારે એટલે કે ૧૮૫૨માં એ જકાત ૫ ટકા કરી નાખી એ દરમિયાન હિંદીમાં પણ અંગ્રેજ હૂમત રીક નાખી ગઈ હતી એટલે પ્રતિનિધિતિ વહેણ બનકે માત્ર ૧૮૪૦માં ઇન્ડિયાની મિલોતુ બીજી સુતર ડાંગમાં વસાવા લાગ્યું મિનતા ૪૦ થી ૨૦૦ નામના સુતર સાથે હાથથી કાતનારીઓનું સુતર હરીદારમાં હવે ટપા રોકે તેમ નહોતું એટલે એમનો ઉદ્યોગ નાચ પામ્યો-રીસ વર્ની મુલતમાં નજી હામ વર્નો બૂલો મુદઉલાગ એ મગસતાની મુદિનતાએ નાચ પામ્યો / લાખો રૂપિયા ચૂપ થઈ ગયા

અને કાપડ અહીં જ ન ચડ્યું ને હિંદીમાં જ હિંદી કાપડને બેસતુ મુરદેન થઈ પડ્યું તો બીમ દેરમાં તો તે કનાથી જ બેસતુ મુદી શકે / એન પછી એક, પણ જુડુ અપારામે મુરોપ, એસિસ અને આફ્રિકાના દેશોનો વેપાર હિંદી હાથમાંથી સરખી બધા લાગ્યો

લેકેસાધરનું કાપડ હિંદી સર કરે છે

લેકેસાધરની મિલોનો માન હવે હિંદીમાં પુ કમ આવવા લાગે છે ઇન્ડિયાની સરકાર એ જ હિંદી સમ્પ્રદાય હતી એટલે બને સમ્પ્રદાયની મહેરબાની આ ઉદ્યોગ ઉપર હતી આથી હિંદીમાં ચરખા અને સાથે બધે થઈ, એટલું જ નહિ પણ જે જે દેશોમાં હિંદી કાપડ જતું ત્યાં લેકેસાધરનું કાપડ પેસી ચડ્યું ૧૮૫૮ સુધી હિંદીમાં પેતાના જામડાઓની બડગિ મલો

વિચારો વિનંતિ સ્વચ્છ હોવા પછી એવી જાણ-
પ્રતિષ્ઠા એવ નથી કે જેના ઉપર, વાનવની
દૃષ્ટિથી નહિ, એવ જાનવાથી (sentiment થી)
હા-નો કરો તેમની જાણને માત્ર આધારી પ્રકૃતિ
પોતાના અન્ય નિતમ દુષ્ટને એવ જે તે માનવ
દોષ તો જાન નૂને કે। પ્રકૃતિ તો પોતાના
અન્ય નિતમ આ એવી અન્ય છે કે અને
તેવાની કે પગલા કન્તો નથી કાનય ઉપર અને
તેટલી જાણનાએ મીનરો, પણ પ્રચલ આને દુષ્ટતા
ખાસ જોમળી અને એમ જગણ ઉપના વિચારમણ
પ્રકૃતિનિવનની વિરુદ્ધતા હશે તો એવાની જવાબ
છે, અને એટલા માટે તો મે કહુ જ છું કે “જાખમ
એક પણ માણસ એવ છે જે જાણે જાણ મૂળે
કદી વડે કે એવક હુ ગુણહર હુ ?”

મે જોયું છે કે માગ લેખ વિરુદ્ધતા જણ
દીકાકાએ માગ વિચારને તેતિ તેતિ કહોને
અવગણ છે પણ આને વનસસામ્ય જાડ ગિયતિ
પ્રવર્તે છે એવી તો કોઈએ ના નથી પાડી, જ્યાં મે
એ ગિયતિના મૂળ કાગ્ય કે તે રિયતિના નિવાળુના
ઉપાય પણ કોઈએ જાણ્યા નથી.

અને બાઈ અંશોડ હાં તો મને ‘આગી ય વડુ
જગ્યાતોડ જવાન’ આપવામાં ગમે છે। પણ એમણે
સમજતું નેઈએ કે જગ્યાતોડ જવાન આપવાથી
અથવા માધાતોડ લાડી વાપરવાથી પ્રકૃતિ કઈ પોતાના
નિતમ જલવવાની નથી. અને એવા જગ્યાતોડ જવાન
કે માધાતોડ લાડી એ કઈ આ યુગની નહીનતા નથી
એવ કહે છે કે “નતિર વિચોભા કાન્તિતો પ્રચાર
કનાગ ઉપર, જેમ સાકેદિય ઉપર લેગ, આરોપ
મુગવાતો જ કે તેઓ લુવાનિયને ગણી મૂકે છે”
(૧. ૨૪૨) અને એવિચો, દુષ્ટ, હેવનો એવિય
અને આગી જ્ઞાનદ-એ સૌને એ આરોપની પ્રચારી
મળી છે। ત્યારે એથી કઈ તે કેમ પાલવે ?

અને ‘ગુજગતના લુવાનોને નાજ’ આખાનો
લાસ બાઈ અંશોડ હાંને માગ ક્યા દમ્બેમા થયો
તે એ બાઈ ક્યા કરીને ગતવશે ? હુ તો સોને
પ્રાર્થના કહુ છું કે માગ વિચાર “અને તેટલા જાન-
કર લાગતા હને તો મે આગની ચિરદયાથી જડ લાક-

સ-ચારો ઉપા મોડા અને સમાજના બાહ્ય રૂપે
પ્રવર્તે નેકા દમ્બેમાથી નીકળતા માટે એવા
બાઈ પણ વિચારો ક્યા જ નેઈએ ” અને ગુજ-
ગતના લુવાનોને નો રોને મે માન્ય દમ્બેમા પ્રાર્થના
કહુ છું કે “લુવાનો, આગના લુવાનો, અને
તમામ પગ લાં કચડી, આને જડવા કૂચ કરો.
આગના જ્ઞાન વડુ મહાન અને વડુ મુખી બનો ”
(‘પ્રચાર’, જેડ ૧૯૯૫, પ ૧૮૧)

અને છેટે ફરી કહુ છું કે “માગ આ વિચારો
નર્વાચન છે કે સનદસત છે એવો દાવો હું
કરો નથી ” અને જ્યાં પ્રાર્થના કહુ છું કે એ
વિચારને નામી જોવાને એ માર્ગે પ્રવાણ તો કરી
લુઓ ‘એને અન્યાયી જોવા વિના જ એ અવકાશ
છે એમ કદી મેડુ એ કદી દલીલ નથી ” (‘માધીકા-
દમ્બેમા કોવો’, પ ૪૪૬) બાકી પગમના લોક
મૂર્ખ છે, એમને સાચી સનૃતિનું કઈયે જાન નથી,
પૂર્વના જલોડ સાચી સનૃતિને જોળણે છે, એ મિથ્યા-
નિમાનથી જાણવાની મૂડી ઉપર જલવામાં જ મધી
મેડુ એવી તો આપણા નાલનો માર્ગે મોકળા વધાનો છે

એક વાત વચમાં કહેવી મ્હી ગમેલી તે કહી
વડે: મે લનસમ્યાને ધનવાદની માતા કહી છે બાઈ
અવાચન પુગણી કહે છે “બી નર્મિડબાઈ મૂડી
વાદને એ અનિદોનું મૂળ ગણાવે છે પરંતુ હિંદી
માટેના ચદાર ઉપર કેવા હાવો નેઈએ તે વિશે
કર્ન હિસ્ટોરિયન જગતા નથી ” મે મૂડીવાદને ‘સર્વ
અનિદોનું’ નહિ, પણ સર્વ આર્થિક અનિદોનું મૂળ
ગણાવું મે આ લેખમાં તેની સ્વચ્છ અપ્રગત છે.
આ લેખના વિરસ સાથે મૂડીવાદને જે સળથ છે
મે જ મે જાણ્યો છે, તેને માટેનું હિસ્ટોરિયન ચોન્ય
વિચારકો કચરી ગયા છે અને જ્યાં મે હું તો માનું
હું કે “ધનવાદનો નાત કયાના આજે પ્રવર્તો
આવી ગયા છે, પરંતુ તેની નાતનો-ચિરસયાથી જડ
લનસમ્યાનો-નાશ કરો ધનવાદનો નાન તો આપો-
આપ થઈ જવો ’

ગુજગતના વિચારકો, જગ્યાતોડ જવાન આપવા
માટે નહિ પણ સમાજશુદ્ધિને માટે આ વિરસ ઉપર
મબીર વિચાર કરો એવી મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે

જી-પુરુષો સખ ડેવો હોવો જોઈએ તેની કાંઈક ઝાંખી થાય કે " પણ ભાર્મિ સુરેશ દીક્ષિત તો સાચી રીતે લુહુ જ કહે છે કે ત્યારે એમીના " પુખ્ત થરીરનું થાય છે ત્યારે ક્રમ તોના થરીરના બે કમ્પ થાય છે અને બને કકડા લુહુ છવ રૂપે છવે કે આમ છવનને પહેલે પગથિયે જાતિશિખતા નથી " એટલે સ્પષ્ટ છે કે એ બે કકડા સમાન છે તેમા કાંઈ સ્ત્રી કે કાંઈ પુરુ નથી. ત્યારે એમા ભાર્મિ બનાવલેને 'ઓ પુરુષો! સખ ડેવો હોવો જોઈએ તેની કાંઈક ઝાંખી' કયાથી ચર્ચ?

મે જલ્પાવેનું કે " કાર્વ, સત્યકામ મત્યાન, કૃપાચાર્ય, દ્રોણાચાર્ય, શુક્રદેવ, આસવોરે અનેક પુન-પુરુષો અને સંકુલના જેવી બધા ભાગ્યમાતા-એ બધા એવા મુખાવિહારના જ સત્તાન હતા, અને આયોન એ સત્તાન માટે તો આજે પણ આપને અભિમાન હઈએ ઊંચે " એ સળધે 'પ્રત્યક્ષ' મો થાક આવે છે કે " એ મધ્યે દુટ્ટબતી રીનખાતે બિચા હતા એ વાત તે બૂલી રાય કે " મને હું એમ જ કહેતો હોઈ કે મુખાવિહારની અવસ્થામા દુટ્ટબ બેટુ વર્ષ હશે જ નહિ, તે તેમના મેતાન મતાની ઇટલી પેડે મખડા જ બેઠાને અને જી સત્યકામ મત્યાની માતા જ્યાલી તો અનન્ય કુસારી મ્દીપરપુરોની નેવામા ગેલી હતા મે મત્યકામ જેવા પુત્રને એલે 'કેઈયો હતો એ વાત 'પ્રત્યક્ષ' મ્દી મદ છે

એક લેખકનું એક વાક્ય મે મારા મનના આશ માટે લીધું એટલે એ લેખના સર્વ વાક્યો મારે આધારરૂપ માનના જ જોઈએ એમ માનીને જાર્મ મગનકાર્મ લખે છે કે " 'કાર્વ' કે એવા નાખોથી એ (નરસિંહકાર્મ) નક્કર મળે હ જાય એવા ધર્મમા નહિ માનના એવા બર્મદગિના મુખા-વિહારને પોતાના કામ પૂરતો ઉતારે છે અને એ કહેવાનું છેથી કે છે કે પત્તા ૧૬ લેખનિર્માણ સિમ્પો મ્મા હીના પમ્મિન મનાના । " મ્દી જાર્મ મગનકામ નાર્મિન સમાથી કે કુલનકથી એક સકચરે પોતાના આધાર માટે ઉતારે એટલે એ પુત્રના અન્ધમાને એમો બહાસકા માનનું જોઈએ " નુર્મદગિના એમને દાકના વાક્યે એક રીતે પ્રમાણજ્ઞ માનું

ધુ કે માનવીએ બેબો કરેલો કપોનકનિપત સેચ-ધર્મ પશુમા નહિ-માનવીમા જ છે અને વળી તેને પકડીને મગીવી માખવા હમરો ધર્મી બેબા કરી છે એટલી માનવીની વિરોધતા છે ખરી, બાકી સમાજ ધર્મ તો કોક મધમાખી જેવા સમાજ બાધી ગેનાર સૌ પ્રાણીમા છે, એટલે એ પ્રાણી ને માનવી એ વાતે સમાન છે માનવીમા તેનો વધારે વિકાસ થયો છે એટલે એ પ્રાણીમા અને માનવીમા જે બેદ છે તે પ્રમાણમેદ જ છે નકામેદ નહિ જ

ફીફીને કહું છું કે જાખવાસના જિપર કૃત્રિમ સખ સખવા મે એટલા ને એવા બધો મૂકો, ઘાસ પશુ કીર, પશુ પ્રાકૃતિક નિર્નજતાને લીધે માનવી એ મધન ને કાવલ તોએ જ જવાનો છે એમ સર્વ દરોનો ને સન માનો દત્તિહાસ પોશ્વગી પોશ્વગિના રાખ પુરે છે અને દરેક દેતાના ને દરેક માના સમાજમુધાગે એ વાત સાગી ગતિ સમજે છે માટે તો કાલે માને મુતિઓ બદલારે બપ ઠ-મને એવા બધન નાખ્યા ને કાવન દસ જ્યા સૌ સિધાઓ રિધબમમ નથી જ પાળી વકતી એટલા માટે તો તેમાના બપવાદને અવગણીને પશુ સમજારે ને મુનિએએ તેમને પુનર્વંની સ્વન-તા આપી જ છે વાદા ને વિદુરા સવમ નથી પાળી શકતા એમ જાણીને એમો મોની જેમવાઈ કને આપના માટે પશુ આજે આપણી સમકાર અનેકપનીવમને છેલ્યા માટે કારદાની પોગના કને મ્દી છે મને તો વ્યવખામ ચડું દેવા તેપણુ તે કન્યા ઓપુરના એ રનથી વખન વત્તા કટાગી મ્દી, તેમનું રનજ્ઞન અમદ મ્દી બપ જ્યા મે તેમને મગ કીટીની પેડે સ્વકગ બાધી મળી તેમને દ્રાદ થસ ન જ દેવા એ! પશ્ચિમ માકર આને, એમ માનીને તો આત્મી સમગ વનરિજેના કારાની પોગના કને મ્દી છે. આ બધ પ્રાણો અનિચરમ રૂપ જા! ૧૬નિદાગ-ખાપી મુખાવિહારની દિશામાં નથી થા! અને સતતનિર્મિતની પોગનાઓ પશુ!

અને આ મદા કાવત રિપ જાવનામકા નોક ખૂબ ઉન્મત નથી કને મ્દી છે તેની જ રીતે માગ

hydration સા રહે કોત ? અને આજે પ્રવર્તી ગ્રેહી આ રિધિતિને લાઈ અશોધ ' પાસપત્ર ઉપ માનવતાનો વિચાર ' માને કે ?

લાઈ અગાલાલ પુરાણી પૃષ્ઠે કે કે "શ્રી નગસિલ્લાઈ આપણુને એ બતાવશે પરા કે એમણે બતાવેલા રવેગ્રમાના ઉપાયમા સીરીલિસ-આદી પ્રમિશો-વગેરે વ્યાધિઓ કેવી રીતે આપોઆપ અટકી જવાના છે કે જલદા હાથ કે તેથી વધારે પ્રવાર પામશે ?" મેં માગ લેખમા જણાવ્યું જ છે કે "સમાજે લગ્નસરથા ઉપરના જડ બંધન ધીરે ધીરે શિથિલ કરતા જવું અને અતિ તેનો સમૂળ નાશ કરવો એ જ આજની ભાગ્ય દુર્દશામાથી નીકળવાનો એકમાત્ર માર્ગ છે આ માર્ગ વિપ્લવથી નહિ પણ વિકાસથી ઈષ્ટ રીતે સંધારે " "એવા લગ્નહીન સમાજમા વેશ્યાસંઘા તો જ્યારની મેં જોઈ મઈ દસે અને લગ્નજનિત સાગરિક અને માનસિક રોગો પણ હુમ્મ થઈ ગયા હશે" એ સમયે જ રસેન પણ કહે છે કે "૨૫૪ રીતે કદી સકાય કે આવા રોગોનો નાશ કરવા માટે, ઔષધ ઉપરાંત વૈજ્ઞાનિકરથાને સકેલી લેવી એ જ ઉપાય છે હવે મરથાને સંગ્રહવા માટે જુવાન ત્રીપુરગોને ન્તીય સમજેથી વધારે મ્વત તતા આપવી એ જ ઉપાય છે " (૫ ૨૨૬)

ગાંધી આજની ગિયતિને ચાપાચાખડી કરીને કે ચીમડા મારીને કે રમરોગાન લગાવીને કાલમ ગળવાથી તો Syphilization વખે જ જશે અને બીજી નવું નવું થું નહિ થાય તેની તો કાપના થ કરવી અસકય છે

અને ત્યારે આ સર્વે રોગોના ઉપાય વર્તમાન લગ્નમંધન શિથિલ કરતા જવું એ જ છે મેં માગ લેખમા જણાવ્યું જ છે કે "માનવજાતની નિર્જાતાઓને પ્યાનમા લઈ રશિયાએ લગ્નમંધન શિથિલ કરવા માડવા છે તે લગ્નહીન અવરથા તરફ પ્રયાણ કરવા માડ્યું છે એ માર્ગે તેમ્ને વિકાસ કરવા માડ્યો છે, તેવું આપણને ભડાવતુ લખક પંચિલામ નથી જ આપ્યું, ઊંચડી ત્યાંની વેશ્યાસંઘા હુમ્મ થતી

આવી છે " આ માગ ઉદ્દેશ ઉપર શકા લાવી બાઈ મગનલાઈ લખે છે કે "રશિયાએ એવું નિદાન કરવા માડ્યું છે એમ લેખ- કહે છે આ હકીમત સાચી કે કે ? અને કેટલા વર્ષ જની એ હકીમત છે ? માર્ગે દુરોપમા કિતરી જઈ વાસી થયેલી ધણી વાતો આઈ તાણ નવી માનીને ચાલવાય છે, એટલે શકા કરું છું " છેક આ જ દશકામા—સ ૧૯૩૨ મા—મક્ટ મોશી, રસેલના Marriage and Morals પુસ્તકની પાચમી આવૃત્તિમાથી નીચેની હકીમત આપીને એ બાઈની શકાતું નિવારણ કરવા પ્રયત્ન કરું " રશિયા સિવાય કોઈ દેશમા અને કોઈ કાળે ન્તીય સમજેથી નીતિ અને સરથાઓતું (લગ્નનીતિ અને લગ્નસરથાઓતું) છુદ્ધિવિકાસ ઉપર નિર્માણ થયું નથી આ વિચમા સોવિયેટ રશિયાની લગ્નસરથા સમૂર્ણ છે એમ ક નથી કહેતો, પણ એટલું તો કહું છું જ કે બીજા દેશોની અને સર્વજાતની સરથાઓની પોં રશિયાની લગ્નસરથા નહેગમાથી અને મુદિમાથી નથી જ ઉડાવી " અને બાઈ અગાલાલ જણાવે છે કે "ગતિમા લગ્ન-બંધન શિથિલ કરવાના પ્રયાસો થયા છે એ સાચું છે, પરંતુ તેવું પંચિલામ થ આપ્યું કે ત્યાં લગ્નો રથાથી થવા માડ્યા છે " સાગી વાત છે સાચી તે ઉત્તર લાવનાથી લગ્નો રથાથી થવા માટે એ જ ઈષ્ટ છે અને ત્યારે આપને પણ એવી સાચી ને હિન્નત લાવનાથી લગ્નો રથાથી થાય એમ કરવું હોય તો આજના લગ્નમંધન શિથિલ કરી જ નાખવા માટે પડી વળી ત્યારે તેમા સડો પેરમે ત્યારે વળી તે સમયનો સમાજ તે સડો દૂર કરવાના ઉપાય મોજ લેશે રશિયાએ એ પ્રયોગ શરૂ કર્યો છે એ બતાવે છે કે કમમા કમ એને એ પ્રયોગ વિશે શ્રદ્ધા તો છે જ, પડી પંચિલામ મને તે આવે, બહુ તો નહિ આવે

લાઈ સુરેશ દીક્ષિતના વાક્યનો ઊંધો જ અર્થ કરી બાઈ અગાલાલ પુગણી પોતાની વાત સાચી દર્શાવવા લખે છે "શ્રી સુરેશ દીક્ષિત એમીનાના કરીગતા એ દુકા ધઈને બને જુદા એકન તરફિ જીવનનો આગલ કરે છે એ હકીકતમા આપણને

માણસની જીવનસામગ્રી એક જ પ્રમાણી હોવાથી ગણનાયમા અને માપસમાયુક્તમાં એ જનસામગ્રી માટે મહત્વનર્તક છે, ગાંધીજી એટલે માણસમાં પ્રખર રૂપે નહિ તો કુમરિ રીતે એ જ અતિ વચેના એ જીવનસામગ્રી એટલા જ માટે અનિવર્યતા પશુ કહેવામા આવે છે કેનામ પ્રાપ્તિઓમાં તેમ જ માનવીમાં અનુભવે એ લાવ પ્રકરણો કે અનુક સંખ્યામાં દળ નાંધીને ગીતો અને પદ્યો સ્થાપ્ય કરીએ તો જીવનસામગ્રી સંબંધિતી મેળવી સમય ત્યારે દોષોટકીનના વર્ણન પ્રમાણે એવા સાહાય સમાજને કીડી, મધમાખી વગેરે પ્રાણીઓમાં તેમ જ માનવીમાં ઉદ્ભવ્યા

હરિશ્ચંદ્ર સમાજસાચ અને વિજ્ઞાનવિમલ ૧૮મા મેમની આ પોતાની જૂનમાંથી હજી ની જા નથી સંપા ' એમ જણાવેને લાઈ મ નજારાં લખે છે ' શ્રી નરસિંહભાઈના લખાણે એતા તે એ જ પેદી વળગી રહેતા લાગે છે એ એક પેદી પડી પશુ તેમને એ વાદમાં મુગત રક્ષા હજી નથી લાગી " પશુ મે અર્દ્રેન્ડ રસેના જે પુસ્તકના આધાર આપ્યા છે તે Marriage and Morals પુત્ર તો આ જ દશ મા-પ્રથમ આ ટાળર ૧૮૨૮મા-લખાયુ અને તેની પાઠ્યમાં આદિત ૧૯૩૨મા પ્રખર થઈ છે છતા પાનવે તો લાઈ મનભાઈ તો સુખેથી કહી શકે છે કે ' કમલાને છે તમા છેલી મજાલી આજની સમાજદષ્ટિએ પશુ મધ જમાનાના આ જ જગમ ભરાઈ પડેલી છે " એ લાઈ મન ભાઈની સમજદાઈ ?

લાઈ મનભાઈ કહે છે માણસે ' મગમની ચિંતા ટાળવાને માટે અને તેટલે આદ્યસત્રક કરવા માગ્યો ' એટલે કે તેના સ્વભાવમાં આ એ લક્ષણ છે, જે પશુઓથી ભિન્ન છે " એમનું એ તારણ એટલું છે કીડી કાપ સત્રક કરે ' છે, અને મધ માખી મધમાં મધ સત્રક કરે છે, તે પશુ એ જ હેતુએ એટલે એ વિજ્ઞાન માનવી પશુથી ભિન્ન છે તે પ્રકારે નહિ, પણ પ્રમાણે જ અને આદ્યસામગ્રી માટે અમુક કહે છે કે Man

takes the line of least resistance પરિણમે તો સમાજમાં આ બધી આર્થિક દુસ્વસ્થા લેખી થઈ છે એ વસ્તુએ-ધનવાદ-તો ચેરી લટ આદિ વસ્તુઓને જન્મ આપ્યો છે જેમ લક્ષ્મી જડ સરથાએ બલિયા અપહરણ આદિ વસ્તુઓને જન્મ આપ્યો છે

લાઈ મનોક હાં મારે માટે લખે છે કે " પસા જેવી જડ વસ્તુને લક્ષ જેવી જીવત સરથા સાથે સંખ્યાવવામાં પશુ એમણે બલિહારી કરી છે ' પણ પસા જેવી જડ વસ્તુને માણસ ' સ્વામી, ' ધણી, ' ભાલેક ' મર્ડ પત્રો છે બરાબર તેવી જ રીતે પુરુષ અને જડ જેવી માની તેના સ્વામી ' ધણી, ' ભાલેક મર્ડ પત્રો, પસાની પેટે તેને પૂરી ગખી તેનું ગ્રહણ કરી રહ્યો છે, અને સ્ત્રી ઉપર પોતાની માનની કાયમ ની દેવા માટે તો લન જેવી જીવત સરથા ને એણે જડ કમી મૂકી છે એમાં એ લાઈને બલિહારી નથી લાગતી !

લાઈ અગાલાસ પુરાણી લખે છે કે " લક્ષ વિશે શ્રી નરસિંહભાઈ એવી રીતે દલીલ કરે છે કે બધું લક્ષની સરથા પ્રેરણો વગર જ એમદમ ઓચિંતી જ દસ્તીમાં આની મર્દન હોય ! એ લાઈ માને છે એટલે લક્ષસરથાના ઇતિહાસમાં હું એક જ બાળક નથી " તો માણસનાતિની ઉત્પત્તિ વિકાસ કને માનુ છુ અને તેની લક્ષમરથા પશુ વિકાસકને આજની રિધતિએ આવી પહોંચી છે એમ માનુ છુ, એ બધું બધુવાની એ લાઈને પરવા હોય તો માનુ ' લક્ષપ્રથમ ' પુસ્તક લાગે લાઈ અરોક કહે છે કે " મનુષ્ય આજની કાળિને, જીવનસૃષ્ટિની અધમ ક્રાંતિમાંથી વિકાસ સાધીને, પહોંચ્યો છે " " આજ મુખીની બધી જ સસ્ત્રુતિઓ લક્ષસરથાનું પાવિત્ર સ્વીગરને બની થયેલી " છે, ત્યારે એ લાઈ શુ એમ કહેવા છાએ છે કે આજની ક્રાંતિ શુ મુદ્દા ને પવિત્ર છે ? ' ગુજરાત સમાચાર 'ના લેખક અતિ ' અસ્ત્રુતિની ટાય ' તરફનું પ્રયાણ માને છે ? એમ ક્રોત તો આજના civilization ને ટા'સ્ટાય devilization અને અમુક અગ્રેજ લેખક syph:

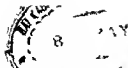
એમ કરી શકે એવા સમન નથી જ, અને તેથી જ હજી એ આપણે નસીમે સ્વચ્છતાના રચના જ સેવવાના મ્હા છે બાઈ મગનભાઈ કહે છે “એ એક પણ માણસ કામવાસના કે ધનવાસના કે પ્રભુત્વવાસનાથી પર ચર્ધ શકે છે, તો માણસને માટે કામયોગ્યતાનો સ્વભાવ દોષી બેસાડે એ અવૈરાગિક એટલે કે દ્વિત નિગમન થયુ પશુઓ લોતુપ છે એમ કેમ કહેવાય?” ના જ પ્રહેવાય, માટે તો કહું છું કે લગ્નવિધિમાં માનવીએ પાછા વળી પ્રથમ પરુકોટિએ જવું જોઈએ ને પછી સમૃતિની સામી દિશા શોધી જોઈએ એ બાઈના તર્કને અતુસરીને એમ પણ કહી શકીએ કે “તો એક પણ વિધવા કામવાસનાથી પર ચર્ધ શકે કે તો વિધવાવર્તિ માટે કામવાસનાનો સ્વભાવ દોષી બેસાડે એ અવૈરાગિક એટલે કે દ્વિત નિગમન થયુ ” અને ત્યારે તો વિધવાવર્તિ પુનર્વિવાહની સ્વતંત્રતા આપવી એ પણ બાઈ મગનભાઈને મતે અવૈરાગિક એટલે કે દ્વિત નિગમન થયુ ! એમ જ ને ? ત્યારે એ બાઈએ જાણવું જોઈએ કે જગતમાં કાઈ વિગ્ધ માણસ એ વાસનાઓથી પર ચર્ધ શકે માટે સૌ થે ચર્ધ શકે એવો નિર્ણય આપવો એ અવૈરાગિક કે, મીતાના વર્ણુ વેશા ત્રિશુભાત્મક લોપ તો સદાય રહેવાના ગાંધીજી તહે તે પ્રમાણે કરનારા અમુક હિંદીઓ હતા જ, પણ સર્વે તે પ્રમાણે ન કરી શક્યા, માટે તો આપણે સ્વરાજ્ય પામી શક્યા નથી અને બાઈ મગનભાઈ પોતે જ મીતાનું વાક્ય ટાકીને મ ગ કથનને પ્રુષ્ટિ આપે છે “હજારો મનુષ્યોમાં કોક રાગપૂર્વક સિદ્ધિ પાછળ પડે છે, અને એમ મનનાગમાં કોક ફાંસે છે, અને એવા ફાંસનારામાં પણ સૌ ટકા સત્ય પાછળ પડવારો તો વળી કોક જ હોય છે ” પણ ત્યારે બાઈની ૬૬૯ નુ શુ ? જે મિચારા અશક્ત છે તેનુ શુ ? બેશક એ બાઈ કહે છે તે સ્ત્રીનુ છું કે “પરતુ આ પરથી એવો અર્થ નથી નીકળતો કે, માટે કાઈએ તે રસ્તે જવાની જરૂર નથી ” બેશક જુવુ જ જાઈએ

અને માટે તો મે મારા લેખમાં લખ્યું જ કે કે “સમાજસેવાને અર્થે વૈરાગ્યની પ્રબળ પ્રેરણા

અને જ માનવી મન્યતનો અધિકારી બને કે, તેમ જ સમાજસેવાને અર્થે વસવર્ધનની પ્રબળ પ્રેરણા અને જ માનવી હારનો અધિકારી બને છે પણ ઉત્તરાવધમાં સૌએ મન્યત તેવુ એવી યોજના સમાજમાં મળી, ત્યારથી સમ્યક્સંસ્થાની પવિત્રતા નાશ થયો એ જ પ્રમાણે પૂર્વાવરમાં સૌએ લગ્ન કરવુ એવી યોજના સમાજમાં મળી ત્યારથી લગ્નસંસ્થાની પવિત્રતાનો નાશ થયો ” (લગ્નપ્રપચ, ૪૧૨) અને હજારમાં જે એકાદ વિગે ઉત્તર ભાવનાએ લગ્ન કરવુ હોય તે લગ્ન કરે અને તેવાને માટે મારા ‘લગ્નપ્રપચ’ પુસ્તકમાં ‘લગ્નનો કદગાલુડેનુ’ વિવિધામયી વર્ણવ્યો છે એવા લગ્ન તે માનવસંસ્કૃતિ છે આજના લગ્ન તો મોટે ભાગે વિકૃતિ જ છે

અને એ બાઈ મગનભાઈ ‘સૌ ટકા સત્ય’ કહે છે ? મારા લેખમાં તો એ બાઈ ‘અર્ધસત્ય’ જ બુએ છે કે સ્ત્રીનુ છું કે અને તો જે અર્ધ સત્ય પણ લાખ્યા તે જ ઉપર નુ તો ચાલી શકે પણ એ બાઈએ પોતાના લેખમાં ‘સૌ ટકા સત્ય’નું સ્વરૂપ સમજાવુ હોત તો અને તો બુ લાલ થાત જ અને તો એમ જ લાગુ છે કે સંપૂર્ણ સત્ય તો કાઈને ય લાખ્યુ નથી, સૌ સત્યના શોધાન્તમાર્ગના પ્રવાસી છે અને સંપૂર્ણ સત્ય જેવુ કઈ હશે કે કેમ તેની જ અને તો શકા કે । પ્રખ્યાત મિતક રોમે રોલા કહે છે “સતત બદલાતા આ વિશ્વમાં જે સત્ય કદી બદલાતુ નથી તે જુહાપુ છે, અથવા તેના કરતા થે ખરાબ છે ” (‘પ્રસ્થાન,’ જેઠ ૧૯૯૫, પૃષ્ઠ ૧૮૨) ત્યારે ‘સૌ ટકા સત્ય’ જેવુ ગાઈ હોઈ શકે ખરું ?

‘સમાજમાં ને પ્રાણીસૃષ્ટિમાં કવલ જ ધોરણ છે,’ એ વાત બાઈ મગનભાઈ નમ્રે છે આસ્પષ્ટજન માટે જીવનસામગ્રી મેળવવા સારુ વિશ્વમાં સર્વિ કવલ પ્રવર્તી રહ્યો છે એ અપોનાકનથી તુરત સમજી શકાશે ગાય અને માણસ વચ્ચે એ કવલ નથી પ્રવર્તતો, વાગુ કે એ બેની જીવનસામગ્રી એક જ પ્રાર્થની નથી, પણ ગાયગાયની અને માણસ-

નેઈએ એમ એ વાકયથી એ બાઈ સીનિંગ કરવા માટે પત્નીઓએ એટલું સમજતા થીયતુ નેઈશે માગે છે ? અને માનવપુકયતુ રૂ ?

અને મોટે ભાગે અત્યાધારી પ્રાણીઓમાં અનેક લગન હોય છે ઉત્તાન્તિરાહ પ્રમાણે માનવી અમુક અત્યાધારી પ્રાણીના વરાજ છે માટે તે પશુ સ્વ ભાવથી અનેક નજમા રાગે એ એકનથી તને સતોષ નથી થતો છતાં એના અનેકઅનના સ્વ ભાવને તમે અપારે તો તમારી સમૂહિની વાચના એ ઝીંઝા પાડે માટેજ રસેન કહે છે “સ્ત્રીપુરુષોને સખત નયન ન હોય, અથવા તેમનાઅ પોતાનામા નીતિની ખૂન જીવો ભાવના ન હોય તો તેમને વારવાર અજિઆગની પ્રવડ થતિ થયા વિના નહિ રહે (૫ ૧૮૨) અતીથ સગથ બાધવાતી સ્વતચતા આપવા સિવાય માનવીની કામલોહુપતા સમવાની નથી, પશુ સમાજમા એ સ્વતચતા સિવાજ તરીકે સ્વીકારવામા નહિ આવે અને સાથે જ અતીથ વિષયો સગથે સાચી ડેળવણી અપાતી નહિ ચાલ ત્યા કુધી માત્ર એવી સ્વતચતાથી ધાર્યું પરિણામ નહિ લાવી શકાય.” (૫ ૨૨૮)

અને સતતિ માટે જ લગન છે એમ સ્વીકારીએ તો પશુ ‘લાલિ સમાજ’ એવી નીતિ સ્વીકારતી નેઈશે એકે જાણુએ સતતિનો પ્રશ્ન બાદ કર્યા પછી લગનસગથ બહાર મુક્તવિહાર સ્વીકારવો નેઈશે અને બીજી ના લુએ આલના કરતા સતતિગળન તરફ વધારે ખ્યાન આપતુ નેઈશે” (૫ ૨૧૭) ‘હ માનુ છુ કે ત્યા સતતિનો પ્રશ્ન જ નથી ત્યા બધા નતીથ સગથોને પોતપોતાના ખાનગી વ્યવહાર સમજવા, અને અમુક પુરુષ અને અમુક સ્ત્રી સતતિગળનની છંજ સિવાય સાથે રહેવા છંજતા હોય તો એ એમની પોતાની છંજની પાત છે, એમા વન્ને માલુ માત્ર વાનો કાઈને અધિકાર નથી” (૫ ૧૭૨) “હુ માનુ છુ કે બે માનવી વન્ને શ્રેય અને ઔવી વધારે મહત્વનો સગથે તે લગ્ન છે એ અનુગ્રહ આજ સુધી ઘણું જીને નથી થયો તેનું કારણ એ છે કે પતિ અને પત્ની એક બીજા ઉપર યોગી રાખ્યા કરે છે, જો લગ્નને સફળ કરતુ હોય તો પતિએએ

(૫ ૧૧૫)

વળી લેડી બર્ટ્રેડ રસેન પોતાના The Right to Happiness નામે પુસ્તકમા લખે છે “પુરુષ છ પત્નીઓ કરે તો તેમા કઈ ખોટું નથી, જો એમ કરવામા એમને સુખ મળી ગ્લેતુ હોય તો અને તેમ જ સ્ત્રી છ પતિઓ કરે અને તે ફરકથી એક એક સનાન હોય તો તેમાં શે કઈ ખોટું નથી, જો એ સોને એના જીવનથી સતોષ થતો હોય તો” મુખવિહાર એ સ્ત્રીએને “લગ્નની પોસરીમાથી છોડાવવાને બદલે પુરુષોની વાસનાના બેભા તજે દમાવી દેવાતી આ તરફીન નથી” એવા બાઈ અલેક્સા પ્રશ્નો ઉતર જીન્યા જ ઉપરના કચ્છથી મળી રહેશે

મુખવિહાર તરફના આ પ્રકારના પ્રયાણથી કામલોહુપતા ઝોઝી ધર્મ જાય છે આ લગ્ન-સચ્ચાનાં બધન પ્રત્યે અને બદલિહાર પ્રત્યે ધર્મ-દષ્ટિએ એવાની ડેળવણી મળી છે ત્યા તેતુ થવાનો સબજ નથી એઓઆ (Samoa) દાપુમા મુક્ત-વિહાર પ્રવર્તે છે ત્યા કામલોહુપતા નથી એમ મિસ મીડ પોતાના Coming of age in Samoa નામે પુસ્તકમા લખે છે અને વળી ઉમેરે છે કે શિરતી પાદરીઓએ પોતાની સસ્કૃતિને અનુસરીને ત્યાના શિરતી થયેલા લોકમા લગ્નબધન અને સ્ત્રી પુરુષમા સગથની પવિત્ર મનાતી વાવનાઓ લાખન કર્યા છે, સેથી તે શિરતીઓમા ત્વતીપ વિશ્વિતિ થવા માડી છે કારણ કે લાઈ અશોક કહે છે તેમ “કુદ-ગતને મન અકિતનું મૂલ્ય કોડો જેટલુ શે નથી” તો સમાજનુ, માનવનુ કે મહારાજનનું મૂલ્ય પશુ કોડી જેટલુ શે નથી, જો તે કુદરતના નિયમ વિરદ્ધ જાય તો

ત્યારે સમાજપુરુષોએ માનવનિર્ગળતાની ગણ-તરી કચી જ નેઈશે ગાધીજી કહે તે પ્રમાણે સૌ હિંદીઓ કરે તો એક વર્ષમા સ્વરાજ્ય લાવી આપવાની ગાધીજીની બાબાધરી હતી, પશુ સૌ હિંદીઓ

બીલુ ઉદાહરણુ મેં આપેલું “ જાગરને જાવડું ખાવાનું ન આવે, આવે તો વ તેને સતોષ ન થાય એમ થોડે થોડે તેને તડાવી તમવીને આવે તો લાગ મળતા તે ચોરીને પણ ખાય તેને રોટલો ખાવો હોય અને તેને તમે લાડુ આવે તો એ લાડુને દેડી દર્દી રોટલા માટે દડ કરશે ” તેના ઉત્તરમાં એમ કહેવાય છે કે “ એમ પણ કેમ ન અને કે બાળક આગળ દામડો મૂકવાથી તે અકસ્મિત્યુ જ નાને / ” આ પ્રદ સામાન્ય અનુભવની વિશ્લેષણ છે અને બદ્ધિયુ રસેન કહે છે કે ત્યા ખાવાની તાણ અને તેથી પ્રતિબંધ હોય છે ત્યા જ અકસ્મિત્યુ આવે છે (Marriage and Morals, પૃ ૨૦૭) અને એમ કહીને એ વિચારક સાબિત કરે છે કે ત્યા કામવાસના ઉપર પ્રતિબંધ હોય છે ત્યા જ તે વધી જાય છે જ્યારે અસૌક દર્દી માની લે છે તેમ જુખ હમેશને માટે મગી જાય એટલા માટે નહિ પણ બ્લાહોપુત્રતા ટળી જાય એટલા માટે મુક્તાહારનો પ્રયોગ છે કામવાસના હમેશને માટે ખરી જાય એટલા માટે નહિ પણ કામલોપુત્રતા સમી જાય એટલા માટે મુક્તાહારનો પ્રયોગ છે

હાર્ડ અસૌક વહે છે “ એડ જલ્થુની દિસાવી દિસાખોગની જિવાસા દાન્ત નથી થતી તો પછી એ શાન્ત થાય ત્યાં સુધી એ આંહે તેવો અનિયતિત અત્યાચાર એને દા માટે ન ચલાવવા દેવો ” એ સંબંધમાં ગાંધીજી આમ કહે છે ‘ ગાયા મ વદ ઇસ પ્રકાર કો સુદ્ધિ વૈદ્ય કી જા સક્તા કિ ડનમ ત પર્યાંત સાર્વ્ય મં જોર કે સુદ મં જાન ક રિજે તૈયાર હો જાતી તો શર કો જો ગોમાસ રાને જા ચલ્લા છળા હૈઆ હૈ ઉતે વદ છોડ વ્તા જોર વરકી પ્રજાને મ પરિવર્તન હો જાતી । (‘હરિજન-સેવક’)

બેશક સમૃત્તિ સાધવા માટે માનવજાતિએ સયમ સાધવો ધટે પણ એ પણ સમજવું પડે કે સૌ માનવીમાં એટલું અતર્બળ નથી હોતું તેમના ઉપર બાહ્ય બંધન ન નાખતા તેમની નિર્જનતાને માર્ગ ખરી આપવો જ ધટે, નહિ તો એવા માનવી બાહ્ય બંધન સામે બડ કરીને સમાજ સામેની

સમૃત્તિનો પણ તારા રી મૂલ્યે અને આજે એમ શુ નથી થયું સમાજ ને સમ્યાઓએ એની નિર્મળ તાની ધાપાચાપડી કરવી ના ધટે એને નિર્મૂળ કરવાના ઉપાય લેવા ધટે એ સાસુ, પણ એ ઉપાય જાચા હોવા ધટે, એ નિર્મળતાને નીચી જવાને વેસને માટે છત્રચારી (safety valve) મળે તો જ એ ઉપાય સાચો નીવડે.

કહેવામાં આવ્યું છે કે ‘ લક્ષગહારનો જાનીય સહચાર એને ના હોય સામાન્ય રીતે ગણિત્યા ટીએ છીએ પણ મૂળે તો એ સંબંધનો અર્થ ‘ વધારે પડતો જાનીય અભિચાર ’ એ જ છે ને ? પણ લક્ષગહારના જાનીય સહચાર ઉપરના પ્રતિબંધ જાડી જશે તો એ ‘ વધારે પડતો જાનીય અભિચાર ’ પછી ‘ વધારે પડતો ’ નહિ મહે લખના અભિચારથી અત્યુક વખત પછી તે વિષેની માનસિક નીચતા જાડી જાય છે અને ત્યારે તે લગ્ન બહાર હેદિશા કરતો થાય છે પણ તેના ઉપર પ્રતિબંધ હોવાથી તેની કામવાસના વધી જાય છે અને લગ્નમાં પણ ‘ વધારે પડતો અભિચાર ’ કરતો થાય છે જ નસેન કહે છે પતિપત્ની “ પરસ્પર ખૂબ એહ મખતા હોય અને પરસ્પર ખૂબ આસક્ત રહેતા હોય પણ મોટેવહેલે સતત સહવાસને પરિણામે તેમની કામવાસનાની ધાર ખૂડી થઈ જાય છે અને તેને પૂર્વેની પડે સતેજ કાવા માટે તેઓ બહાર હેડિશા કરવા માટે છે (પૃ ૧૧૨) અને ત્યારે મારા લેખમાં, ‘ ગમચાટીઓ કહે છે કે વ્યવસ્થામાં પણ લગ્નનો મોહ કે એહ વશુથી વધારે વર્ષ એક મારો નથી ટકી શકતો, પછી આકર્ષણ ઓસરતું જાય છે ” એમ જે લખ્યું હતું તેમાં ખોટું શું છે ?

હાર્ડ અસૌક દર્દી Outline of Rationalism ને આધારે એમ માને છે કે “ હિંસા જાતિની માદઓ પણ પોતાનો આહાર અવતર રીતે મેળ વતી હોઈ હમેશા એકચારી (monogamous) સાયુજ્ય નીમરે છે ” પણ માનવી તેવો હિંસક નથી અને તેવી માદ સવતર રીતે પોતાનો આહાર નથી મેળવતી તેને માટે પણ એકપતિલગ્ન જ હોવું

સામગ્રીઓના આકર્ષણ-સ્નેહ-છે તેથી જ સ્ત્રી-પુરુષ સંબંધ બેઠે છે અને તેથી વચનર્થન થાય છે બાકી તે સિવાય સ્ત્રી-પુરુષના સ્નેહને કોઈ સ્વતંત્ર અર્થ નથી.

એ કામગીરીને બધે આકર્ષિતા પુરુષ સ્ત્રી પ્રત્યે હોય છે, વચન બીજાને કોઈ પુરુષ અવી પડે તો કોઈ પણ પ્રકારે તેને દૂર કરે છે અને પછી તે સ્ત્રી સાથે સંબંધ બેઠે છે. હંતર પ્રાણીઓમાં આ લક્ષ સત્રામ પ્રત્યક્ષ છે, માનવજાતિએ લક્ષસરથા યોગ્ય પછી એ એ લક્ષમત્રામ અનેકવાર પ્રત્યક્ષ, વારંવાર પરાણ રીતે આ એ જ ગ્થો છે લક્ષસરથાના સુદ્ધ હેમાતા આદ્યને તીવ્રે દકાથેના એ સત્રામ આદ્યરના પોપડો જીવો થતા જ પ્રકટ થઈ આવે છે, એ સત્રામ કદાપિ નિર્મળ નથી જ થવાનો.

માનવી એ સત્રામથી દૂર નહે એટલા માટે સમાજશુદ્ધિએ લક્ષસરથા ઉપર ધર્મને નામે સીનસિક્કો માર્યો, પણ માનવસ્વભાવની નિર્મળતા એ ધર્મને બાધી નથી. જેમ જેમ લક્ષમધન વધારે મળ્યું તે જ્યાં ક્યાં તેમ તેમ તે મધનને તોડવા માનવીએ તેના ઉપર વા ક્યાં અને છતાં એ સમાજને માનવી ઉપર સજા દોડી બેસાયી અને પાછુ પાછુ તેમ તેમ તેની કામવાસના ઉરેગાઈ, ધર્મની સીમા તોડવા મચી ગઈ અને વળી એ દૃષ્ટિ ધર્મે સ્ત્રીના કપાળમાં તો ચુસીને કામ જ દીધો છે. આને પણ સમૃદ્ધ ગણતા માનવસમાજને જતા પ્રાકૃત સમાજોમાં લક્ષસત્રામની અને જમવાસનાની માત્રા એટલી છે સ્ત્રીની પામીનતા પણ એટલી છે, કાગળ કે ત્થ લક્ષમધન આવડા જ્યાં નથી.

નાનપણમાં હું બચ્ચતો હતો તે નિશાળના મહેતાજીને જખવા માટે કાગડોરાહી અને લીંગા દોરવા આક્રમી મળેલી હતી આમ્હી વડે લીંગા સીધી દોરતી ધરેણાગા વિરોધ પાઠ સમજવતા એક દિવસ એ મહેતાજીએ વર્ગમાં અમને કહ્યું કે “આપણને ધરેણાગામી જરૂર હોત જ તો લગવાન આપણને તે પહેલાં ના મોકલત” એજે એમ નથી ક્યું એ જ બતાવી આપે છે કે આપણે ધરેણાગા

પહેવાની જરૂર નથી” એ ધીરે રહીને બિલા થઈ કહ્યું ‘સાહેબ, આપણને કપડા પહેરવાની જરૂર હોત જ તો લગવાન આપણને તે પહેલાં ના મોકલત ? એણે એમ નથી ક્યું એ જ બતાવી આપે છે કે આપણે કપડા પહેરવાની જરૂર નથી” ઉત્તરમાં મહેતાજીને બોલ્યું કઈ ના સમજ્યું ત્યારે સીધી લીંગા દોરવાની આમ્હી વડે મારી પીઠ સીધી કરી દીધી. પણ ત્યારે તે રાતે જ આક્રમી ગુમ થઈ ગઈ ! બીજે દિવસે મહેતાજીએ આમ્હી ના બોઈને મારી ઉપર આખ લાલચોળ કરી પણ આમ્હી પાછી ના આવી !

માનવસ્વભાવને સરખા ને સીધો ચનાવવા ધર્મ આમ્હીની યોગ્યતા હોય પણ સ્વભાવને બદલે ત્યા માનવીને જ સમજ ને સીધી કરવા એ ધર્મ-આક્રમીને ઉપયોગ થાય ત્યારે તો એ પોતે જ ગુમ થઈ જાય અને આજે એ ધર્મ-આક્રમી ગુમ થાય છે ત્યારે ‘હાથ’ ધર્મના નાશ થાય છે.” એમ કહીને શાસ્ત્રીએ જાતી ફૂટે, આખ લાલચોળ કરે આક્રમીની પેઠે ગુમ થતો ધર્મ કઈ પાછો આવવાનો છે ?

માટે જ એ મારા લેખમાં કહેવું કે લક્ષ ઉપરના જ્યાં મધન સંકેતો હો તો પછી માનવીમાં આભાવિક પ્રતિરેશન જ રહેશે, બધી કામચોખ્ખતા ચાલી જશે અને એ ઉદાહરણ આપેવું કે “અગ્નિમાં ચમચે ચમચે લી હોગમે એની બાળા જરૂર પ્રદીપ થશે, પણ આખ તપેવું તેના ઉપર રેડી દીધે અગ્નિ સમૂળે હોવાવાઈ જશે” તેના વિરુદ્ધ કહેવામાં આવ્યું કે “પણ વાસનાનો દવ લાગ્યો છે ત્યા ક્યા ચમચા બની જવાના” અને પછી વ્યાપ્તિ રામનું ઉદાહરણ ધનવામાં આવ્યું છે પણ વ્યાપ્તિ મળ્યે નાના પુત્ર પાસેથી બુવાની મેળવી તેણે ‘હાથ વર્ગ’ મુધી સર્વ પ્રકારના ભોગો ભોગવી કામનાઓનું રામન કરવાનો અખતરો કરી બેસો’ એ અખતરમાં તેણે મુક્તવિહાર કરેલો કે બદલવિહાર કરેના એ બચ્ચાગ્યા પછી પોતાનું જાન પુત્રને સભાગામની દક્ષીને એ ઉદાહરણ ધનવાર લાઈ અગાતાન પુરાણોએ જી હોત તો વધારે અષ્ટતા સાત

રોગનું મૂળ અને તેનો ઉપાય

શ્રી. નરસિંહભાઈ પટેલ

ઉપરના વિષય સંબંધે મારા લેખ 'ભીમ'ના મે માસના અંકમાં છપાયા છે. તેના ઉપર 'મંગલધુ'ના તા. ૭ : ૫ : '૩૬ ના અંકમાં તથા 'સુજ્ઞાત સમાચાર'ના તા. ૧૧, ૧૮, ૨૫ : ૬ : '૩૬ ના તેમજ તા. ૨ : ૭ : '૩૬ ના અંકમાં ચર્ચા ચર્ચા છે. વળી 'ભીમ'ના મૂળના અંકમાં ભાઈ અરોહ હરે, લુધારના અંકમાં ભાઈ અંબાલાલ પુરાણીએ તથા એગરદના અંકમાં ભાઈ મનભાઈ દેસાઈએ ચર્ચા કરી છે. અને આ તેની ચર્ચાને અંતે એ શાક્ષિકપત્રે જણાવ્યું છે કે : "આ ચર્ચાનો શ્રી. નરસિંહભાઈ જવાળ આપવા પ્રસ્તુતા કરી તો એ છપાશે ને તે પછી ચર્ચા બંધ થશે." ત્યારે એ બધી ચર્ચાનો એક-સામયે જુલાસો કરી લઉં.

પણ પ્રથમ એક વાત જણાવી લેવી જાણે છે. ભાઈ અંબાલાલ પુરાણી પોતાના લેખની શરૂઆતમાં વાંચકને મારી વિરુદ્ધ મતાગ્રહ બધાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે : પોતાની છુદ્ધિ સ્વતંત્ર છે એ બાબત ખાતરી કરવા માટે એકાવતાર લખાણ કરવાની "માનસિક આતશબાજીનો જોમને શોખ હોય છે તેઓ પોતે રજૂ કરેલા પ્રહાર ઉપર બહુ માનવગતિએ કંઠી વિચારો કે પ્રયોગો કર્યા જ ન હોય એમ ઘણુંખડું માની લઈને જ વિચારણા ચલાવે છે. શ્રી. નરસિંહ-ભાઈએ 'ઉચ્ચરનો ઇનકાર' નામનું પુસ્તક લખ્યું તેમાં પણ બહુ નારિતકતાની શોધ પહેલવહેલી કરવામાં આવી હોય એવો ધ્વનિ હતો. ત્યારે હકીકત એ છે કે નારિતકતા માનવના માનસિક ઇતિહાસ નેટલી જૂની છે." મારું એ પુસ્તક ભાઈ અંબાલાલે વાંચ્યું હોત તો તુરંત એ જોઈ શકત કે ભારતવર્ષના પ્રાચીન અને યુરોપના અર્વાચીન નારિતક આચાર્યનાં નામ મેં વારંવાર આપીને તેમના આધાર ટાંક્યા છે. મારા તરફથી "બહુ નારિતકતાની શોધ પહેલવહેલી કરવામાં આવી હોય એવો ધ્વનિ" આપતું એક

પણ વાક્ય મારા એ પુસ્તકમાંથી ભાઈ પુરાણી ખતાવે તો બહુ દુઃખ થાય. હજી કાંઈ એ એવો આરોપ મારા ઉપર મૂક્યો નથી, ત્યારે એ આરોપ મૂકવા જેવી પ્રથમ શોધ કરવાની આતશબાજી ઉઠાડવાનો પ્રયોગ તો, મારા વિરુદ્ધ વાંચકવર્ગને મતાગ્રહ બધાવવા માટે જ કર્યો હતો ને !

અને એ આતશબાજીને ટેકા આપવા માટે, 'સર્વ પ્રકારનું અનાજ-સર્વ ખોરાક રાંધ્યા વિના જ ખાવો જોઈએ એમ' માનનાર અને તે વિષે પ્રયોગ કરનાર પોતાના એક વિદ્યાર્થી-મિત્રનું ઉદાહરણ ભાઈ અંબાલાલે ટાંક્યું છે. એવું જ માનનાર અને એ વિષે અત્રે પ્રયોગ કરનાર ગાંધીજીને એ ભાઈ અંબાલાલે પોતાની આતશબાજીમાંથી મુક્ત રાખ્યા છે તે માટે ગાંધીજીએ એ ભાઈનો ઉપકાર માનવો થો !

આમ મારા વિરુદ્ધ વાંચકને મતાગ્રહ બધાવવાનો પ્રયત્ન કરીને એવે જ ભાવે મારા લેખ વિષે એ ભાઈએ ચર્ચા કરી છે. હું ગમે તેવા અંબાલાલ પોતાને મમતુ વિશેષણ ભાઈ અંબાલાલ મૂકીને સતોષ મારી લે !) હોઉં, પણ સૌ વાંચકએ સ્પષ્ટ ભાવે જણી લેવું થો કે : "વાંચકને તો કામ લખાણ જોડે છે, એના લેખક જોડે નહિ." ગાંધીજી : "કેળવણીનો કામડો" (૫૪ ૪૩૬).

સ્ત્રી-પુરુષના જાતીય સંબંધનો-અર્થાત્ લગ્નનો-એકમાત્ર હેતુ વંશવર્ધન-જાતિસાતત્ય છે, તે સિવાય પ્રકૃતિપ્રેરણાનો બીજો કશોય અર્થ નથી જ. વિકાસમાં પગલાં મોકતા માનવીએ પછી ઘર ખાંધ્યું, તેનાથી અનેક સાધનાઓ સાધી એ વાત ખરી, પણ મૂળ હેતુ તો વંશવર્ધન જ છે.

આહારમાં સ્વાદ, રૂપ, ગંધ, વગેરે સ્વિકર સામગ્રીઓ છે તેથી જ ખાણી આહાર ખાઈ શકે છે. તેવી જ રીતે સ્ત્રી-પુરુષમાં રૂપગુણ વગેરે અનેક સ્વિકર

પ્રતિનિધિ તરીકે મો પત્ની માફક ગઈ હતી. પિંગમેલિયન મને ખબર નથી (સ્વગત) (મુકતાથી) તેને બસ દત્તો કે હું તે આવશે ત્યાં મુખી એકનવાયો પડીશ અને તેણે મને સનહ આપી હતી કે બે પ્રેમના વિચારો આવે તો એ વિચારો હું જેમ તેને કહેતો તેમ તને કહેવા

(તેને બેટું છે)

ગેલેશિયા એ તો બરોમર છે

પિંગમેલિયન (તેને છૂતી કરતા) પણ ત્યારે તેણે એ કહ્યું ત્યારે તું પાપાણુ હતી પણ અત્યારે તું જીવતી-ગમતી છે એ જ તફાવતનું મગ્નુ છે

ગેલેશિયા આ તો વિચિત્ર દુનિયા છે એક બીરે તેના પતિને ખૂબ ચાહે છે અને હું પણ તેને ચાહું તે સાખી શકતી નથી તેને બસ લાગે છે કે તે પાછી ફરે ત્યાં સુધી પતિ એકનવાયો પડશે ત્યાં જે મને એ પતિની એકનવાયાં જાનદ નહિ પૂગવા દે તે જ પાપાણુ પ્રતિ તેને પ્રેમ વ્યક્ત કરવાની સનહ આપે, પણ ત્યારે પાપાણુ સજીવન થશે ત્યારે કહેશે — 'મૂંઝા રહે!' ખરેખર આ તો ભારે વિચિત્ર! તેને પાપા પામી શકતી નથી

પિંગમેલિયન (સ્વગત) મારે હિંમત ધરી આના કાલકાનો અત આજુબો નોઈએ (મોટેથી) આન, ગેલેશિયા મારી પત્ની આવે ત્યાં સુધી મારી બહેન તને તેના ધમ્મા રાખશે તેનું ઘર નહક જ છે

ગેલેશિયા (આનર્મ અને બધા પાસે) મને અહીંથી મોઝની ના દે, પિંગમેલિયન મને અહીં ગહેવા દે

પિંગમેલિયન એમ ન થાય, ગેલેશિયા, આન આપણે ફરીથી મગીય

ગેલેશિયા (નહટકે) જેની તારો ધમ્મા, પિંગમેલિયન! પણ ફરી આપણે મગીય ને? થોડા મમયમા જ?

પિંગમેલિયન હા, જ, થોડા મમયમા

ગેલેશિયા અને તારો પત્ની પાછી ફરે ત્યારે ને તારી સાથે ગહેવા દેશે

ગલેશિયા (પાસ પામી) જોહ! પિંગમેલિયન બસ આ કેવા બનકર શબ્દો છે!

પિંગમેલિયન તદ્દન સાચી વાત હું તને ચાહી શકું જે નહિ મારે તને આવીથી મોઝની દેવી નોઈએ

(મેસે છે)

ગલેશિયા એ શબ્દો તારા કાં પિંગમેલિયન, વાહવા પિંગમેલિયન! આ માટે શું દવે મને જીવન બદલુ? પિંગમેલિયન મારા પગ દવા કર ને હું તારી કલા છું તે મને સજી કે દેવોએ મને તારી પાસે મોકલી છે હું તારી છું ફક્ત તારી જ, નિર્વિં વાદ તારો જ!

(સંભવ)

આજ જમિંથી મારું હૈયું ધનકે છે તું મને તારા પ્રેમની હકદાર ત્વની વિન કહે છે અને તને એમ્બી તેના માટે જ પ્રેમ છે અરેરે! એ વાત હું સમજતી નથી હું ફક્ત એ જ સમજું છું કે દેવે મને અહીં તારી જીવનસાથી થવા મોકલી છે (તેની જમણી બાજુએ ઘૂંટણિયે પડે છે) તું મને તારી પત્ની પ્રત્યેની ફરજ વિરે કહે છે તું ફક્ત એને જ ચાહે છે એવી પ્રતિજ્ઞા વિરે કહે છે, અરેરે! હું એ સમજી શકતી નથી હું ફક્ત એ જ સમજું છું કે મને અહીં મોઝનતાર દેવે મને તને અર્પણ કરી છે એક એટ ફરજ અનવવા તને ચાહવાની અને તારી સાથે ફરી રી અનેકવાર પ્રેમ કરવાની!

(પિંગમેલિયનના બાહુ તારામા બાંધે છે)

(આ વાતીપ્રવાહ દરમિયાન પિંગમેલિયન અનિશ્ચિતતાના લક્ષ્મી દાખવે છે અતમા તે પણ ગેલેશિયાને બાહુધારામા બંધકે છે અને આવેશમય અભિવ્યક્ત કરે છે)

[અપૂર્ણ]

મળતી આવતી હતી પણ હાલમાં તદ્દાવત તદ્દન
અણ છે

ગેલેગિયા હું એના કમતા વધુ સુરુ થુ એથી
ખૂન ખુશ થાઉં છું પણ શું એનાથી વધુ મારી છું ?
[એકેર]

પિગમેલિયન (ઊભો મહીને જ) એની મો
ખબર નથી

ગેલેગિયા એનામાં ખામીઓ છે ?

પિગમેલિયન હા પણ બહુ જ થોડી હું
અને એ એ જ મારીમાથી સર્જાયા છીએ તે
ખતાવવા પૂરતી જ નહીં ખામીઓ એવી બૂલોને
હીએ તો બન્યા હું એને ખૂબ ખૂબ ચાહું છું

[ગેલેગિયાના પગે પડીને પ્રેરે છે]

ગેલેગિયા (જ્યાં થોભીને) મને એ ખામીઓ
નહાવ અને હું પણ એ પ્રાપ્ત મરીશ

પિગમેલિયન એ માટે ઉતાવળ મરવાની જરૂર
નથી સમય જતા તે આપમેળે જ આવશે એમ
જોતા તો અત્યારે આપણે પ્રેમનદ બેઠા છીએ તેમાં
પણ મહાપાપ છે

ગેલેગિયા પાપ આવું મજાનું હોય છે ? જો
આપણે બેઠા છીએ એમ ઘેરસીને વાત મની એ
પાપ હોય તો હું આપો દિવસ એવું પાપ કર્યા કરું
પણ મને કહે વહાલા પિગમેલિયન, અત્યારે હું કરું
છું તે-તું અને હું એ મારીમાથી સર્જાયા છીએ એ
ખતાવવા પૂરતી થાય એવી-જોડી ખામી નથી ?

પિગમેલિયન ખરેખર મને ભારે તમ જાય
છે કે એની જ એ ખામી છે

ગેલેગિયા ત્યારે એ ખામી જદન તું મને વધુ
ચાહે છે ને ?

(તને ભેટ છે)

પિગમેલિયન એની ના પાડી શકે એવો
પૃથ્વી પર મો માનવી હશે ?

ગેલેગિયા (તને ડાડી) બસ હવે મને
સતોષ થયો પિગમેલિયન, તારી પત્ની અને હું
સમાન પ્રેમના મોગણે મહી શકીશું તને એ ચાહે
છે ને ?

પિગમેલિયન મહુ જ

ગેલેગિયા - એ મળી હું ગાજ થઉં છું મને
તારી પત્ની મને છે

પિગમેલિયન શા માટે ?

ગેલેગિયા (આશ્ચર્ય પામી) અમારા વિચારો
મળતા આવે છે તેથી અને મેં તને બહુ ચાહ્યો
છોએ એથી ફક્ત તો તું અમને મને ચાહે છે મને
ખાતરી કે અમારે એ રીત સાથે બનવું આવશે

પિગમેલિયન (અચત) મને ભારે શ્રમ છે
ગેલેગિયા તે ધમકા છે ?

પિગમેલિયન ના તે ધમકા નથી

ગેલેગિયા પણ તે થોડા આવશે તો ખરી ને ?

પિગમેલિયન (ઊભો થઈ) બરે હા, જરૂર
તે પાડી આવશે

ગેલેગિયા (ઊભી થઈ તેના મળે હાથ ભેરવી)
પાછો આવીને તે ત્યારે જાણશે કે તેની ખોટ પૂરવા
અહીં ક્યાં હવે ત્યારે તે કેટલી ખુશ થશે !

પિગમેલિયન (શુષ્કપણે ટાકામ) હા મારે
મહેતુ તોઈએ તે ખૂબ શાણ થશે

ગેલેગિયા પણ તારા અવાજમાં એવું કાઠક
છે એ બતાવે છે કે તું મરફી કરે કે એક વાત
મહેતી અને બીજો અર્થ મને એ બની શકે ?

પિગમેલિયન હા કેટલીક વાર એમ જ
વાય છે

ગેલેગિયા કેટલું આશ્ચર્યજનક ! કેની હોય
ચાની !

પિગમેલિયન અને કેટલું બધું ઉપયોગી !

ગેલેગિયા હા, મને એ શીખવ

પિગમેલિયન સમય જતા એ કદા પણ
આવડશે સચું કહું તો મારી પત્ની જગમે ખુશ
નહિ થાય

ગેલેગિયા તારી પત્ની મને મને એમ હું
ધારતી નથી મને એના વિશે વધારે કાંઈ કહે

પિગમેલિયન હી

ગેલેગિયા તે તારાથી છૂની પડો ત્યારે છે તું
વેળે શું મળે 'તું ?

પિગમેલિયન હ હ હી, મને યાદ
કદા દે હા, ખરું છે-તેણે તને પોતાની એકની

પિંગમિનિયન મને તેના લક્ષણો કહે તો હું
તને જવાબ દર્શાવ

ગેનેસિયા તેના લક્ષણો? જેમ હું અનુભવ
તેમ કહેવા કે હું તારાથી અને તારા માટે સર્વજન
પુ એવી લાગણી યાચ છે મારે સમજાવજો તારી
ન હોય એવી કોઈ ઇચ્છા નથી તારી સત્તા ન માને
એવા મારે કોઈ વિચાર નથી એવી આશા નથી
એવું પરાક્રમ નથી (તેની આગળ ધૂરણિયે પડી)
તારે માટે છત્રી શકુ એ અર્થે મારું છત્ર છે !
તારી છુ તું અને હું એક છીએ ! (આવેશમાં તેને
બેઠે ૪ પથ પોતાના ભિંમિવેશથી મૂર્ચ્છા છૂટી
યાચ છે તેને ધૂરણિયે પડી ન્દી) આ જેમ મ્મ
નનનો કહેવાય ?

પિંગમિનિયન એ જેમ એવી મનનો કે કે
એની સાથે મમ પાત્ર્ય મારે મર્મ ભેષમ વહેરતું પડે
ગેનેસિયા એમ હા માટે, પિંગમિનિયન !

પિંગમિનિયન તારા જેવો પ્રેમ એક પડપ
પોતાની પત્ની અમવા પત્ની મવાની હોય એ વિચાર
બીજી કોઈ તરફથી સ્વીકારી શકે નહિ.

ગેનેસિયા તારે ! તારી પત્ની યશ્ય
[ફરીથી તેને બેઠે ૫]

પિંગમિનિયન (તેનાથી છૂટે થતા) એમ
ન યાચ મારે એ પત્ની છે, અને કેસ કમળો જ
પત્ની મવાની છૂટ આવે છે

ગેનેસિયા ત્યારે દેવોએ મને આજે, તારી
પાસે, હા માટે મોકલી !

પિંગમિનિયન મને શી ખબર ? (બિનો ધર્મ
એક આજો લે છે, ગેનેસિયા હવે ધૂરણિયે પડેલી
કે) પ્રદાય મારી વિચારક્રોન અને મિપ્પાનિયાની
પ્રાર્થના બદલ સમન મળ્યા ! ! વાચતોતો કે તું
છત્રી યાચ મારી પ્રાર્થના ફળી અને હું હવે એનાથી
વિપજતા ભવમ પગિમામને ભેઈ ન્દો પુ

ગેનેસિયા (બિનો ધર્મ તેની ગમી માલુએ
ભાષ છે) જા તું તો મો આજે છે ને ?

પિંગમિનિયન આતુ મુદ્દ વલન ભેઈ જેમો
કેમ કમી શકે ?

ગેનેસિયા, ત્યારે તું હું મુદ્દ પુ ?

પિંગમિનિયન નિશક, તું મુદ્દ છે

ગેનેસિયા મને કમળા યાચ છે કે હું મારું

વલન ભેઈ શકુ પણ એ મર્મ બની શકે ?

પિંગમિનિયન ના એ વિચાર બેરોબર નથી
આ દર્શણ તારા વલનનું પ્રતિબિંબ બીજો ને !

(તેના હાથમાં દર્શણ આવે છે)

ગેનેસિયા કેટલું મુદ્દ ! હું મણી ખુલ્લ થાઉં
હું કે આપણા બનેલા દર્શનિદુઓ આટલા સ્વપૂર્ણ
પણે મળ્યા આવે છે ! એ મારા પિંગમિનિયન જે
મારું મુખ જોયું તે પહેલા તારા મના કોઈ વધુ
મુદ્દ હોય એવું હું નહોતી ધારતી, સાચું હું હું,
વદાયા પિંગમિનિયન ! આ દર્શણમાં આપો દિવસ
ભેળા જ મુ એમ યાચ છે ત્યારે બરેબર ! એક
મુદ્દી પુ !

પિંગમિનિયન એ વિશે મર્મ લક્ષ નથી !

ગેનેસિયા આની મુદ્દ કયા જગવાનું મુખ !
અને એથી ને અધિક મરણ પ્રમાણે મીટ મીટી આટલું
મુદ્દ મુખ જોયા કરવાનું મુખ, પિંગમિનિયન !

પિંગમિનિયન મૂળ રહે ગેનેસિયા ! તું નિર્ભય
પણે (તેના હાથમધ્યે દર્શણ લઈ લેતા) ન બોનાર
એવા લે ! બોલી ન્દો ?

ગેનેસિયા બરેબર પિંગમિનિયન, હું પોતે ખૂબ
મુદ્દ છે એમ ધારતું એ ખેડુ છે !

પિંગમિનિયન એ આત્મિક તાગણી બીજો
દેવાના કિશનમાં દમેશ નેવતી હોય છે પણ,
સમાન્ય રીતે તેઓ એ પોતાના અતરમાં જ પુષ્પારી
શમે છે

ગેનેસિયા અને તારી પત્ની પણ મારા જેવી
મુદ્દ છે ?

પિંગમિનિયન તા, ગેનેસિયા તને યજ્ઞમાં
એના મુદ્દ દેવો આપાર લીધો દેવો પણ આગમાં
તેને વડ મુદ્દ જાતનો દેવો

ગેનેસિયા (નિમગ્ન થતા) બોલ ! ત્યારે હું
મૌલિક નથી !

પિંગમિનિયન હ ના એને કે તારી
કમાકૃતિ છે, જગદ ને કે તું આનંદમાં એની સાથે

પછી ધીમે અદૃશ્ય ગતિએ બાલકવસ્તુઓની આછી ઝાંખી ચપા લાગી તિમિરમયુ અને અપૂર્ણ- છતાં જે મને દેખાવા લાગ્યું મારી ચારે બાજુ લક્ષિત અને અટ્ટહી કુ-પેલી તખ્તી, પેત્રો પટ્ટો-પટ્ટી તો ગેલેરિયાને બોલાવતો સાદા મારગ આગળના અતરંગ અપદનો જળવનાર એ સખ્તે જે પહેલાં ગ્રામ્ય હતું તે સ્પષ્ટ થયું મારી ચારે બાજુ મુગ્ધ કમ્તા અપદ, અપ્રાપ્ત, અર્થહીન સ્વરો હું અમશ્ય હકુ જોવી લાવામાં પીનાળી જતા લાન્ના મારા અગમ્ય મારા આગસને આધુઓમા ફેરીનાખતુ તેજ મે અનુભવ્યું તેની કોઈ અને કંઈકુ વસ્તુ સંમેલન ઉત્પત્તી ધનકવા લાગી. મારા ગાત્રો ચચમ બન્યા અને હાલી- હું છવવા લાગી? નરી જિજ્ઞાસી મરતીમા ક ઉત્પત્તી લાગી, મને ધનતરના પ્રેમમા હું છવવા લાગી, દમરો મૂચાએલા આતાવર્ષા વિચારોમા ઉત્પત્તી લાગી. પ્રેમ, કૃતજ્ઞતા વગેરે વિચારો એક સખ્તમા ગોમળી જવા લાન્ના એ સખ્ત તે પિંગ્મેલિયન !

(તેની આગળ પૂરલિપે પડે છે)

પિંગ્મેલિયન મારો આનંદ તને જણાવવા મારી પાસે સમ્પ્રો નથી, સપૂર્ણ લાવણ્યે મુદાતી મુદ્દી !

ગેલેરિયા મુદ્દી એટલે ? હું સુન્ની છું !

પિંગ્મેલિયન હા

ગેલેરિયા તું જે ?

પિંગ્મેલિયન ના, હું પુરુષ છું.

ગેલેરિયા પુરુષ એટલે ?

પિંગ્મેલિયન એક અજવાન બાળકો માણસ સ્ત્રીનો મેવન અને બધા અનિષ્ટો દૂર કરી બચ અને હિમતથી તેનું રક્ષણ કરનાર, તેને આગમ આજવા મહેનત અને મજૂરી કરનાર, તેને ગેઝનવા માટે તેની સમગ્ર સ્ત્રીને મોકલ કરનાર, તેનો જીવ જગાવવા લડીને તેની ખાતર મનદેસાની કરનાર.

(રાખી બાલુની મેક વદ તેને લઈ નવ છે. તે તેના હાને પડે એ મેલે છે)

ગેલેરિયા (જગ થતીને) તારી છું તેથી મજા પડે છે મને.

પિંગ્મેલિયન હું પણ આનંદ પામું છું.

ગેલેરિયા હું તો તારે જે પીડાઓ વેડવાની છે તેમજો છત્રી જઈ છું એટલે આનંદ પામું છું

પિંગ્મેલિયન હું તારે ખાતર પીડાઓ ખમવા- મા આનંદ માત્ર હું

ગેલેરિયા ત્યારે તું કોની સાથે લડશે ?

પિંગ્મેલિયન જેના હાથ કે કાંઈથી ગેલેરિયાને દુષ્કા થાય એવા કોઈ પણ માણસ સાથે (તેની કમરે હાથ વીટે છે)

ગેલેરિયા આ અગમી દુનિયામા બીજા મા પો પા પડે ?

પિંગ્મેલિયન હા, ધાન !

ગેલેરિયા અને બીજી સ્ત્રીઓ ?

પિંગ્મેલિયન (તેની કમરેથી હાથ ખમેડી લઈ-અગત) હા, હું ધડીમર માટે બની ગયા હતા (ગેલેરિયા) હા, બીજી સ્ત્રીઓ પણ

ગેલેરિયા એ બધી જે માટે પુરુષો મહેનત- મજૂરી કરે છે ? શોક કરે છે ? મેં છે ને પડે છે ?

પિંગ્મેલિયન જે જરૂર પડે તો એ બધી જે માટે લકવાની પુરુષી ફરજ છે પગલું તે જેને આજે છે તેના માટે જ તેમ કરે છે

(તેની કમરે હાથ નામે છે.)

ગેલેરિયા તારા વર્તનથી હું ગાલું છું કે તું મને નાહો છે

પિંગ્મેલિયન આને જ, હું તને ચાહું છું (તેને બેઠે છે)

ગેલેરિયા જરી નતના પ્રેમથી તું ચાહે છે ?

પિંગ્મેલિયન (તેને દૂડી કરી પોતાનું મન કાનૂમ જાવતા) હું તને ચાહું છું-એક વિધી તેની પ્રતિભાને ચાહે તેમ ! (ન્યનત) મે ચતુર્થાજીનો જવાન હાથો છે

ગેલેરિયા મારો પ્રેમ તારાથી લુહા પ્રકારનો છે ! વિધી નથી અને મે આ પ્રતિભા પડી નથી. જ્યાં હું તને ચાહું છું કહે, મારો પ્રેમ કેવો છે ?

सा विधा तद्विधा १८३६ - ४६५

દિ, હા હું કાઈ અલ્પમા નથી નેટલા પુરુષો હું
 સર્વ છું તે બધારે સુદર અવલવનીશા અને સર્વ
 પૌરુષની પ્રભાથી દીપી જી છે હું વળેલી પીડાવા
 સર્વતા નથી બાલ દેખાવમા મારા બધારે પુરુષો
 દેવા છે અને મારી મુદરીઓ દેવીઓ છે પણ ત્યા
 જ મારી મોંઘા છે (કાળી બાલુ મેસી) ત્થ લગી
 જ હું જઈ શકુ છું, આગળ પછી શકું તેમ નથી
 તે સ્થાને મને બળાદમરે અટકાવનાર બંધોને રાખ
 દેતા હું અટકી પડુ છું 'નરોન્ના તુ નરોત્તમ યશે
 છતાં મેં તુ આપ સમો નાનો હતો' એવું મહેનાર
 એ અભિમાની દેવો દી ધૃષ્ટતાને હું મિત્રારુ છું

गेनेसिया (१३६४ या १३७१) फि
मेसियत !

पिनमिथियन (७७१ मली ७७६) डा।
मो. ७७७ ७७८

गुह्यशिष्या विगमेद्वियत ।

(ચિત્રોચ્ચિત્રન દાખા બાલુ જુએ છે,
પણ વચ્ચે જુએ છે પદા જેથી કાઠે છે
અને ગેલેસિયને કપડો નિહાળે છે પ્રભુ
કરોતો પ્રતિમાની દાખા બાલુ પ્રસિદ્ધિ પોતે)

પિગમેલિયન ઓ દેવો ! મને સિયા હવે છે !

• ગ્રેવેશિઆ પિગમેનિયન ।

પિંગલસિયન છે । એ જાને છે । મારી પ્રાર્થના
કૃપા ! મારી ગેનેશિયા શ્વાસ લે છે ।

મેલેશિયા ૨૦ કલાક છુડે અને જોનાવા ટે. પિન
મેલિયાન, મને તારો હાથ આપ, અને હાથ-કેવા
સુવાળા અને ઉજ્જવળ (તપ્તી પરથી તે કીતરે છે
પિગમેલિયન તેને દારૂનો વચગાળા બાવે છે)
ક્યાથી આવી ?

पिगमेलियन डम्, पेसी तपती पत्नी

ગેરેશિયા પેની તખ્તી ! અહાહા, મને
મળ્યું છે, એક વખત એવો હતો ત્યારે મારો એ
એક જાગ્યો હતો !

પિગમેલિયન તે વખત તો સદાને ગણે
ચાત્યો ગયો દવે નુ જીવતી, શ્વાસ લેતી, નારી-

આત્મના દરેક ગુણની પગમણ સમી સુદરી ૩

ગેલેશિયા ૬૫૫ ૫૩

चित्रमित्रियन्त इम दुनि रामा-यमरुद्राग्नी
अवतार पाभेदी ।

ગેનેસિયા આ જ દુનિયા કે ?

ପ୍ରାଥମିକସ୍ତର ୨୩ ୧୮

નેશિયા આ ખડ તે ?

પિંગમિદિયન આ જાડ તો વરનો એક વધા
 છે ધર એક કુળમાં જે કુળ પશુ ધણીમાંની એ-
 એ-સ્વમદીની હમરો કુળેમાંથી એક છે

ગુનેશિયા સ્વારે એથેન્સ એ ફનિસા ?

પિંગમેસિયન દાગો એધે-સવાસીને મન
તો એમ જ

અલેશિયા જે એથેન્સવાસી ૩

પિત્રભક્ષિયન મનમથી અને પિતાપ્રભુથી
વશાનવશથી નહિ.

असेरिया ५५ १ इपी रीते समीप ?

પિંગમિલિયન જરા મને વિચાર કરવા દે
 એહ, તને પેન્ટેનિકની આજુબાધી ખેદી કાઢવામા
 આવી મે તારી માગીમા આકૃતિ પડી માગ
 કરીશેએ તારો એ પરથી આરંભમા સ્થાન્ય
 આકાર થકો. મે છેવટે મારી કલામય શુદ્ધિ તાગ
 થા વાપરી અને તને તુ અત્યારે છે તેરી બનાવી
 કેવળ જીવનદોન મે જે શરૂ કર્યું હતું તે દેવેએ પૂરું
 કર્યું અને તને આપવા હું અસમર્થ હતો એવી
 જનની અસિય આવી

ગણેશિયા ત્યારે મ. આ. ૧૭૫૦ ૬ ?

પ્રિયમિત્રિયન - ૬૫ એ ૬૪

એવેશિયા અને થોડા સમય પહેલાં જ
કડિ-ગડા પાપાણુ હતી અને સાથે છે કે એક
પાપાણુ હતી અને તેમ પાણુ અને એની સ્તનજ હતી
આત્મજાનનુ એ આણુ ગિરણુ હતું અને દિવસમી
જાતનુ જાન ચયુ-કડિ સ્થાવર વેદ. એ બાણુતી હતી
કે પાપાણુ હતી, ખીલુ કાઈ અને માહય નહોતું !

પણુ સ્વર્ગમાં જઈશો છે હું તો રૂઢન માટે કામ કરું છું

સિનિરક્ષા ના, વહાલા પિગમેસિયન, છુ તો કીર્તિ માટે જામ કરે છે

પિગમેસિયન અને કીર્તિ ધનને લાવે છે વિચાર ધણીજનક છે પણુ ધનને માટે કામ કર્યાં સિવાય મારો છૂટકો કયા ?

સિનિરક્ષા જેવું ઉમદા કાર્ય જડ આરસને પ્રાણુવાન કરવાનું, તેના મુખમાંથી આ શબ્દો ?

પિગમેસિયન પ્રાણુવાન ? શું એ પ્રાણુવાન ?

સિનિરક્ષા હા એક આસની જ ખોટી

પિગમેસિયન (વૃદ્ધતાથી) કેવળ આસની જ ખોટી! એટલે તે મોટાથી વાત કરે છે? કેવળ ગતિહીન! એટલે એ ચાલે છે અને દોડે છે? કેવળ જીવનહીન! એટલે એ જીવે છે? ના ના પ્રિયો, એ વસ્તુ ઠંડી નામો પચ્ચર છે-અણુ પ્રતિમા રૂપે ધડેલો જીવને નામો પચ્ચર (પ્રતિમા તરફ જુએ છે) જીવનહીન-ચેતનહીન-જીવનની મરકરી! ફક્ત પદ્માત્મા જ જીવન સર્જે છે હું તો માન મૃત્યુ સર્જે સહુ તેમ છું

(પ્રતિમાના પદા જથ કરી નીચ ઢવરી)

સિનિરક્ષા ચૂપ પિગમેસિયન! દેવો એટલા સારા છે કે બીજાઓ કરતાં તને તેમણે વધુ પ્રમાણમાં પોતાના જેવો બનાવ્યો છે આ તો તારી કૃતજ્ઞતા કહેવાય વારુ પણુ હવે હું બેપદુ

(જમણી બાજુ ફરાય છે અને બેઠક પર પડે. ઉપચક્ષ મલે ખોદે છે)

પિગમેસિયન આટલો ઉતાવળ અને કેટલા બધા સમય માટે ?

સિનિરક્ષા એક દિવસ તો જલદીથી પચ્ચર થઈ જશે

પિગમેસિયન એક, પચ્ચર પ્રમાણે ગણતરી સ્તાર માટે પણુ જે સિનિરક્ષાના નમોના સ્વચિત્ર સેવાના દિવસોને પિગનતો નથી લેને માટે નહિ પાછી ફરે ત્યાં સુધી મારે માટે તો મનિ જ

સિનિરક્ષા ત્યારે બેઠ્યા કબ્બે, પિગમેસિયન!

પણુ બેસો રહે તારે એકલા કદાળામાં સમય વિતાવવો નહિ પડે સાબળ એક વાત કહું હું ત્યારે તારાથી દૂર હોઈશ ત્યારે (એલેક્સિમાની પ્રતિમાને પદા ખસેડી બતાવતા) મારી પ્રતિનિધિ સામે બેસી છે એ મારી પ્રતિનિધિ છે અને હું આપ મહારાજને ફરમાવું છું કે એની સાથે મારી સાથે ગલા છે તેમ વફાદાર ગહેને! એના ધ્યાનમગ્ન શાવત કણુગા તારી અનકારી જ્ઞાનોને ખગળો કાઢવળે અને તારી સળવળતી જીભને પૂરી દૂટ આપળે, નહિ તો વળી એના વન પર ઉપયોગ વિના કાટ ચડી જશે (તેની પાસે જઈ) અને બે પ્રેમના વિચારોનું જુથ તારા મનને ઘેરી લે તો અહીં સામે મારી બીજી જાત બેસી છે એને એ કહેળે તે ધ્યાન હઈ સારી રીતે સાબળણે (અધીર્ગમ દર્શાવતી) નહિ, એ સ્તુતિ વિચાર છે! રણુ તે માત્ર સ્વરૂપ છે, માત્ર કર્તા રે વધુ સુદ તેને મિળજ નથી તેમ જીવ પણુ નથી તને પગવાનગી મળી છે તેનો પૂરો ઉપયોગ કરળે (પ્રતિમા સામે જોઈને) અત્યાગ્રથી જ હું અર્ધી અદેખી બની અર્ધજી (પદા એથી પ્રતિમાને ધુપાવી દે છે) લે ત્યારે! હવે એ જતી ગઈ પણુ આખરે તો એ પ્રતિમા જ છે એટલે તેની સાથે તને એકલો ઝોડી ગવામાં હું સાગ નચિત છું અન્ય, પાછી ફરુ ત્યાં સુધી વિદાય પિગમેસિયન!

(તેને ચૂપાને જમણી બાજુથી બંધ છે)

પિગમેસિયન (વૃદ્ધતાથી) 'આખરે તો એ પ્રતિમા જ છે।' સિનિરક્ષાને જાણે જ ખગળ હશે કે એ શબ્દોમાં તેણે મારા અસંતોષની ગાંતીને સ્પર્શ કર્યો છે મારી પાસે બીજા માણસો પાસે નથી એવી બંધિસ છે અને જડ આગસનું મગ્ન્યુ આપો-હા, હું એક બદુદ્ધાર છું અને એના ગર્ભમાં શું તરવ છે તે કહેવું મને સુઝત છે (ગર્ભથી) એમા પુરુષ સમાયેલો હશે, સ્ત્રી હશે, બાળક હશે-અને મારી ઇચ્છા ચાલ તો તેમણે દમેક સ્ત્રી પુરુષો સમાયેલા હશે ત્યાં લગી તો હું અને દેવો એકસગપ્પા ફરીક છીએ અરે, ત્યાં લગી તો હું તેમના ધધામા જ તેમને હરણી

પ્રતિમા અને પ્રિયતમા

[“પિંગમેલિયન અને મેલેશિયા” નામના ગ્રીસની એક પૌરાણિક હાલકાના આધારે રચાયેલ સર વિવિયન એસ. મિલબર્ટ દ્વારા દાક્ષ્યપ્રધાન નાટકનો અનુવાદ]

અનુવાદક-શ્રી. કૃષ્ણશુવદન જેતલી

પાત્રો

પિંગમેલિયન-એક એથેન્સવાસી શિશુ.

હુસિપસ-એક સેનિક.

ક્રિસોસ-કલાતો એક આશ્રયદાતા.

એલિસિમોસ-ક્રિસોસનો ચાકર.

મિમોસ-પિંગમેલિયનનો ચાકર.

મેલેશિયા-એક સજીવન થયેલી પ્રતિમા.

સિનિસ્કા-પિંગમેલિયનની પત્ની.

હાફને-ક્રિસોસની પત્ની.

મેરિન-પિંગમેલિયનની બહેન.

સ્થળ પિંગમેલિયનનું કલામહિર.

સમય ગ્રીસ કલાકમાં જ બહુ દાર્દ સમાપ્ત થઈ ગય છે.

અંક પહેલો

હરિયા પિંગમેલિયનનું કલામહિર કેટલીક પૌરાણિક પ્રતિમાઓ તથા સંપૂર્ણ માનવના માપની વિનસની મૂર્તિ ખડા મોઝા છે. પાઠશાલામાં પ્રેક્ષકોથી છુપાવેલી, પાઠશાલા દેરી નેવા કલાકમાં મેલેશિયાની પ્રતિમા છે. ખડકા માટે એવી મોઝાવણ છે કે જટ સહેલાઈથી ખડકો નવરીથી જોવા હરી પ્રતિમાને ખુલ્લી કરી શકે. ચીજ અત્યંત કંઠો લાગતા ખડકા એમને એમ બધા થઈ ગય એવી યાત્રિક મોઝાવણવાળા છે. તેમાં ફેરલાક દ્વારોની વધુ ચીજના દેખાઈ આવે છે.

ખડકા જોખડતા ચાકર મિમોસ અહીં ધરેલી પ્રતિમાના પર્વમા પૂજાયેલો જણાય છે તેની જગમગી ગાજીયો એલિસિમોસ આવે છે. તેણે જાપકળાષ કપડા પહેર્યા છે.

એલિસિમોસ (સ્વાગતી નમીને) પિંગમેલિયનનું કલામહિર તે આ જ કે ?

મિમોસ : (નમીને) આ જ.

એલિસિમોસ : તમે જ પિંગમેલિયન છો ?

મિમોસ ના છ, હું એમનો ચાકર છું.

એલિસિમોસ : પિંગમેલિયનને ચાકરો છે ? ખરું.

ફાજારની સેવામાં ખડા રહેનારા ચાકરો ! કાંઈ લાવવા લાઈ જવા માટે ધક્કા ખાનારા ! એક સક્ષાત્તી મરજી મુજબ ધક્કામુક્કા અને ચાબખા ખાનારા ! સામે થવા વિના પીઠ નમાવનારા ? અરેરે, આ દુનિયાનું શું રક્ષા બેઠું છે ?

મિમોસ : આપની આજ્ઞા ?

એલિસિમોસ : એ કે આજે સાંજ ત્રણ વાગે ક્રિસોસ પિંગમેલિયનનો મેળાપ ઇચ્છે છે, તે વખતે એ આવી ગય.

મિમોસ : મહારાજ, આપ જ ક્રિસોસ છો કે ?

એલિસિમોસ : (મિતળતી) ના રે ના, હું...હું નહિ, હું તો માત્ર તેમનો ચાકર છું.

મિમોસ : (લહેરથી) તેમનો ચાકર ?

એલિસિમોસ : (વધુ ગર્વથી) મારું નામ એલિસિમોસ !

મિમોસ : (હસીને) અને એલિસિમોસને વળી શેઠ છે કે ? કાંઈ લાવવા લાઈ જવા માટે ધક્કા ખાવા હુકમ કરનાર ! અને શેઠની મરજી મુજબ ધક્કામુક્કા

પણ દર રિબેનટ્રોપીયન સુલાક્ષણિક છે. તે દરમિયાન જે સુદ્ધ ખાળયું હોય અને જર્મનીના આક્રમણને રોકવું હોય તો તાત્કાલિક રશિયા સાથેની વાટાપાટોનો સફળ અંત લાવી શકાય એવો મોઢો છે. પણ એવી ઇચ્છાનો જ ક્ષિતનપક્ષે અભાવ છે.

આજે તો રશિયા તટસ્થ જ રહેશે. પણ તેમાંથી આમળીનું પગલું જન્મેની લડાયક મેંચીમાં આવે તો આખી દુનિયાના રાજકારણમાં અજબ પથરો આવશે. રિબેનટ્રોપીય જાય છે એવા ખબર માનથી જ ચારે તરફ ખગભગાટ મચી ગયો છે, અને સુતસદી-મંડ-ભામાં ફફડાટ શરૂ થઈ ગયો છે. આપણા દેશના પાટનગર સિમલામાં પણ આની વ્યસર મચી છે

અને તટસ્થ રહેવાની વારંવાર યોગ્યતા કરનાર અંગે-રિક્ષામાં પણ તાત્કાલિક વિચારણા ચલાવવા માટે કારોચારીની સલાહો લગવા લાગી છે.

આ બધાની અસર ખરાબ તો ક્ષિતન માટે છે. આજે નહિ તો કાલે ક્ષિતનને લડાઈમાં બેઠવાં વચર છૂટકા નથી. અને એ જેમ મોડું થતું જાય છે તેમ આખરે જ્યારે એ લડાઈમાં બેઠશે ત્યારે દાર ખાવાના પૂરતા સંયોગો હશે, મુનિકનું જૂત હવે એમરેલેઈનને પોતાને જ લરખી જશે એ આગાહી સાચી પડશે.

ભ. ૨૪ : ૮ : '૩૬

[કતરો ચઈ ગયા છે. એતાં પરિણામેની મર્ચા આવતા અફે કરજી. ૨૮ : ૮ : '૩૬]

આવકાર

નવજીવન કાર્યાલય તરફથી 'શિક્ષણ અને સાહિત્ય' નામના માસિકપત્રનો આરંભ થાય છે તે બાણીને સૌ આનંદ પામશે. જ્યારે 'નવજીવન' ચાલતું હતું ત્યારે કાકાસાહેબના સંપાદન હેઠળ 'શિક્ષણ અને સાહિત્ય' પૂર્તિ નીકળતી. તેણે પોતાની ઉપયોગિતા સિદ્ધ કરી હતી. આ માસિકપત્ર એથી થે વધુ ઉપયોગી થશે એવી અશ્ચ રાખવાને પૂરતાં કારણો છે. ગૂજરાત વિદ્યાપીઠના મહામાત્ર શ્રી. મનનલાલ દેસાઈ એના તંત્રી છે. શ્રી. ભુગતરામ દવે, શ્રી. ઝોપાળદાસ પટેલ, શ્રી. નગીનદાસ પારેખ, શ્રી. મણિલાલ દેસાઈ અને શ્રી. ભુવણ દેસાઈ એના સંપાદકો છે.

એ નવો ધડાકો મરીને લરકરી મડગી રશિયા સાથે વાગવારો કરવા રવાના કરવામાં આવ્યું અને તેથી યુરોપને એકવાર તો ચિંતનની પ્રમાણિતતામાં વિશ્વાસ બોલે કે હવે તો ચિંતન જરૂર કરીને કરવા માગે છે પણ તેનો ફેજ પશુ પૂર્વવત્ જ થશે લોભને અને જર્મનીને બ્રમમાં નાખવા માટેની આ પશુ એક શક્તિ જ હતી મરણ કે આ વાટાપાટોનો પશુ કશો અત ન આવ્યો આ લોકોને પશુ કાર્મમદનના પ્રકારે કરી લેવાની કશી જ સત્તા વગર માત્ર બોનપા અને વખત ખેચવા જ મોકલવામાં આવ્યા હતા એ હકીકત બહાર આવી ગઈ

રશિયા આવું અપમાન સહન કરવા શા માટે તૈયાર થાય ? જરૂર આવે પ્રજાત જો છે રશિયાની મદદ તો માગવામાં આવી છે, રશિયા મદદ આપવા નીમજ્ય નથી રશિયાની વતી ૧૮ કરોડની છે તેનું લગ્ન વધારેમાં વધારે છે તેનું વિમાનીદળ દુનિયાના બધા દેશો કરતા જબ્બર છે તેને દુનિયાની કશી પડી નથી તે તો આજે એક જ શરતે સહિ કરવા તૈયાર થાય કે તેને પશુ એ પ્રમુખ શક્તિ તરીકે સ્વીકારવામાં આવે એમ્પ્રલેધનની એ રીતે તેને સ્વીકારવાની તૈયારી તેમજ હજી નથી

પરિણામે આજે જોઈએ છીએ તેમ જર્મનીએ પોતાની મુલ્કદીગીરી અગમ્યાવી અને હવે કદાચ તેમાં તે ફાવી પણ જાય છેલ્લા બે ત્રણ માસથી તે જ ભાષણો કરે છે તેમાં રશિયા સામેની દુશ્મનાવટનો મિનકુન ઉલેખ નથી હવે તે રશિયા તરફ આગળ ન વધવાની ખાતરી આપે તો નવાઈ નથી. કારણ તેને પશ્ચિમ તરફ પ્રજાત ત્રો પાસેથી હજી પોતાનો હિસાબ પતાવવાનો બાકી છે અને પોતાના સરચાનો પશુ તેને પાછા મેળવવા છે

રશિયાએ પશુ એ જ જાતના ચિદ્ધો જતાવવા માડ્યા હતા. નિટવીનોફને દૂર કરવામાં પશુ જર્મનીને ચાલ મરવાનો છાહો અને પ્રશ્નિમના પ્રજાત ત્રોને ચેતવણી આપવાનો ઈરાદો બહાર આવે છે નિટવી નાફ પદો છે, બ્યારે તેની જગાએ આવેન મોલોટોવ અર્થ છે

જર્મનીની સાન સોના આવારી મરેનાની હતી અને તેમ કરીને જાનને નમળા પાડવાની હતી કારણકે પોલાના જવાન માટે પહેલામાં પહેલી મદદ રશિયાની આવી શકે અને એ એમને જર્મનીના લગાઈ શરૂ થઈ ગયા પછી જર્મનીની મેંત્રી બાબી લેતા કે યુદ્ધમાં જ ન બેતરતા માવ રશિયા અને જર્મનીને જ લગાવી મારવાના હેતુની મધ્ય રશિયાને આવી હોય તો નવાઈ નથી પણ એ બાહ હવે જર્મનીએ છાંધી વાળી છે

રશિયા માટે એક પ્રશ્ન હવે બાકી રહે છે અને તે એકે આમ કરવાથી જર્મની મળવાન નહિ થાય ? થશે પણ ચિંતનને મદદ આપવાથી ચિંતન પણ બળવાન થવાનું હતું તેને તો જર્મની કે ચિંતન અને આજ સગા છે કાગળ ચિંતન કરી ફેસિલમનું વિશાકી નથી, અને જો કશી જર્મની અને રશિયા વચ્ચે કે રશિયા અને જાપાન વચ્ચે યુદ્ધ સળંગે તો કાર્મ રાજ્ય રાતા રશિયાની મદદ કરવા આવવાનું નથી એ નિસરણ છે એટલે રશિયા સમજે છે કે આખરે તો તેને પોતાના એકલાના બળ ઉપર જ આધાર રાખવાનો છે અને પોતાના લગાઈક સામ ધર્મમાં તેને એટલે વિશ્વાસ છે કે દુનિયાની મને તે શક્તિ સામે થઈ શકે પણ આજે દુશ્મનોની લગાઈ પોતાના ઉપર વહોરીને જ રચનાત્મક કાર્ય શરૂ થયું કે તેના ઉપર પાણી ફેરવવા તે તૈયાર નથી

ચાલીવાદી સામ્રાજ્યોની બદર અદમની લગાઈ ઓમાથી જ ક્રાંતિ તો આપોઆપ ફાગી નીકળવાની છે એટલે એ લોકોની કાચો માલ કે દુનિયાની વિભાગજી માટેની લગાઈ ઓમાથી અનગ રહેવામાં જ રશિયા આજે કદાપણ માને છે પણ એનો અર્થ એવો તો નથી જ કે તેણે પોતાના સિદ્ધાંતો ફેરવ્યા છે

હવે પછીના દિવસોમાં યુરોપમાં બારે ફેગ્રારો થશે એ આક્રસ છે હીપરે તો રશિયાને સામા પદમાંથી અલગ પાડીને જબ્બર વિજય મેળવ્યો છે

એ એક જ કાર્ટમાં છે. ગમે તેને મદદ કરવા વર્તા એ મૂડીવાદને જ મદદ કરે છે અને તેથી શાહીવાદ જ વધારે મંગળાત બનવાનો છે. આ કારણે જ હવેની કોઈ પણ લઘાઈમાં બેતરવાની તેની છબી નથી.

આ માન્યતા ધરાવવાનો કઈ રશિયામાં નાનો-સૂતો નથી. તેઓ ખિટનને મદદ આપીને મૂડીવાદી નાજળા સામ્રાજ્યને બળવાન બતાવવા ગમતા નથી. બલકે આવા મુદ્દામાં કોઈ એક પક્ષને મદદ કરવાને બદલે બધાં શાહીવાદી રાષ્ટ્રોને અંદર અંદર કપાઈ મરવા દે અને નનર્થ થવા દે તો એમાં રશિયા પોતાનું હિત લુએ છે. કારણ, તો જ ક્રાંતિ કરવા માટેની ચેતન બુદ્ધિ કૌણે થશે એમ તેમનું માનવું છે.

ઉપરાંત રશિયાને ચેમ્બરલેઈન-ખિટન-ઉપર બિલકુલ વિશ્વાસ નથી. ખિટનમાં આજનો સત્તાધારી-કર્મી રશિયાનો કદર દુરમન છે. તેઓ જર્મનીના ફેલ્ડમાર્શલ રશિયાના બોલશેવિચ્કમ કરતાં વધારે આવકારે છે, અને મારે જ રશિયા સાથે કોઈ પણ પ્રકારના કરારો થાય એ એમને ગમતું નથી. રશિયા સાથે વારાધારો સારૂ કરવાનો હેતુ તો હોટકરને ગ્રાવવાનો હતો. પણ હોટકર તો આવા મુત્સદ્દીગીરીના દાવ-પેચોને પોળીને પી ગયે એવો છે. હેકારસેવાકિયા વખતે રશિયાને ખિટને જે છોડી દીધો, અને ત્યાર પછી ચાર રાત્રીઓની જે સભા યઈ એમાં અને તેની પછીની બધી વારાધારોમાં રશિયાને બાતલ રાખીને તેની જે અવગણના કરવામાં આવી તે રશિયા બૂદ્ધિ નથી. ચેમ્બરલેઈનનું ચાલત તો તો મુશ્કેલી રાજ-કારણમાંથી રશિયાનું નામનિશાન એણે જુસી નાખતું હતું, પણ પોલાંડ વખતે રશિયાની મદદની બીજ માઝા વિના ન ચાલ્યું. આવે વખતે રશિયા પોતાની કિંમતે જ સંધિ કરવા તૈયાર થાય એ સમજી સકાય એવું છે.

રશિયાએ બાઈક રાત્રીઓને પણ આ પ્રકારની ખોળાધરી આપતાની પોતાની ચરત પહેલેથી જ મૂકી. પણ ખિટન તો માત્ર પોતાની જ રજા બતાવવા

માગતું હતું, રશિયાની નહિ. એટલે એ વારાધારો આ મુદ્દા ઉપર ઘણી વખત લંબાઈ. જેમ વખત વળતો ગયો તેમ તેનો હોટકરે લાલ લઈ લીધો. એક બાલુચી કમિશનમાં પૂર્વતૈયારી કરી લેવાનો તેને પૂરતો વખત મળ્યો અને પછી બાલુચી રશિયાને લલચાવવાનો પણ પૂરતો મોકા મળ્યો.

જે રીતે રશિયા સાથેની વારાધારો ચાલી છે એ બેતાં ખિટન સંધિ કરવા માગતું જ નથી એવું બાલુચી સિવાય રહે નહિ. આ હકીકત હમણાં જ લોર્ડ ક્લેમન્ટના લેખ ઉપરથી આપણે સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શકીએ છીએ. જે દારતો ઉપર વારાધારો લંબાઈ તે દારતો પ્રથમથી જ રશિયાએ આગળ ધરી છે, પણ ત્યારે પણ દિવસમાં રશિયાએ પોતાની ચરતો રજૂ કરી ત્યારે તેનો જવાબ વાળવામાં ખિટને બીજાં જાણ અકવાજિયાં લીધાં, ત્યાર પછી રશિયાએ ત્યારે દુરત જ પોતાનો જવાબ આપ્યો ત્યારે વળી તેનો જવાબ આપવામાં બે અકવાજિયાં જેટલો વિલંબ ખિટન તરફથી થયો. આ વિલંબ જ બતાવે છે કે ખિટન પોતાની ચરતે રશિયાનો સાથ માગે છે. પણ રશિયન લોકો એવા મૂર્ખ નથી કે ખિટનની લઘાઈ રશિયા પોતે લહે અને પુતાર થાય અને બધા લાલ આખરે ખિટન ઉઠાવી ગયે !

એમને બરાબર ચેતવણી આપવા માટે ખિટની નોકરને તેમણે પરદેશમંત્રીના પહેરી દૂર કર્યો. એ ચેમ્બર્લી બહેરાત હતી કે હવે બે વધારે મિત્ર બંધ કરવામાં આવશે તો રશિયા પોતાની પરદેશનોતિ બદલશે. પણ ખિટન અને પ્રજાતંત્ર રાત્રીઓ સમજ્યાં નહિ અને રવાનાવિક રીતે જ રશિયા જર્મની તરફ વળ્યું.

મંધિ કરવા માટે જે માલુમને રશિયા મોકલ્યો એ પણ એક કારકુનની કોરીનો માણસ હતો. જર્મની સાથે ત્યારે વારાધારો અપાવવાની હતી ત્યારે હેલી-ફાકસે આવ-ગ કરી અને ચેમ્બરલેઈન પોતે પણ બીડીને જલુ વાર જર્મનીની નજા કરી આજો ત્યારે રશિયાની સાથે એક મામૂલી કારકુનને મોકલ્યો અને તે પણ પૂરી સત્તા વગર. એ વારાધારોનો અંત ન આવ્યો અને પ્રજામત વિમુક્ધ થવા લાગ્યો ત્યારે

આંતરરાષ્ટ્રીય આંદોલન

શ્રી ભાસ્કરરાવ વિદ્યાગ

જર્મની અને રશિયા

હી

હલ્લે રશિયાની સાથે ઘણી સધિ કરી હવે અન્યત્રમુલકારી અગ્રમ કરવાની તૈયારીની તબક્કાત મરીને યુરોપના રાષ્ટ્રકરણના અગ્રમ પનદો આપે છે આના શા શા પરિણામે આવશે તેની ખબર તો ત્યારે આપા અગ્રની સધિના પૂરા ખબરો મળશે ત્યારે જ જાણી શકાશે પણ હોટનરે અગ્રમ મુલ્કદોષીરી વાપરી કે અને પિટન તથા કાસના હાથ નાના પાડી દોષ છે એમ મહેતુ જ લેઈએ કે વચરે યુદ્ધ અગ્રમ પોતાના હાથમા પડે એની પૂર્તિવારી સુદ રીતે કરી લીધી છે

પણ યજ્ઞાને આશ્ચર્ય તો એ યાપ કે બોસ્નેવિક રશિયા અને ફેસિસ્ટ જર્મનીની નાનક નાનક કેમ આવી શક્યાં? હોનરે કોમ્યુનિઝમની શુભતા તો દોન પીની પીની આ સુધી તબક્કે મરી કે છતાં આમ એકમ બને વચ્ચે સધિ કેમ સંભવી?

જેએ ક્રીશ્ચવટથી અભ્યાસ મરતા હશે તેમને આ નાખતમા બહુ આશ્ચર્ય ન પણ થાય. હોનરે અગ્રમ બોસ્નેવિક ટે-મુલકથી કે યુદ્ધ વચરે પણ બની શકે તો યુદ્ધ વચર જ તેને હજી વિચારો મેળવવા છે પણ એકાસરોવામિયાના પતન નહી જો હતાવળની પિટન તથા કાસે પોનાડને મદ આપવાનું વચન આપ્યું તે ભેળા હોનરે યધી જડુ પડ્યું પિટને હોનરે વધારે અગ્રવમા માટે રશિયાની સાથે વાટાપાટોની પણ તુરત જ મનસુખ ચનાવવા માડી ભે આ વાટાપાટો સફળ થાય તો યુદ્ધ વચર અગ્રમ મળવાનો સંભવ નહોતો તેમ અગ્રમ નઈ લેવાની જાહેગત તો ચર્ચ ચૂકી હતી એટલે પોતાની પ્રજાને હવે તે પીટેલક પણ કગવી શકે એમ નહોતું એટલે હોનરે પાસે સરળ મતો એ જ હતો કે રશિયા

પોતાની સામેના પક્ષમા ન બળે એમ કરતું આમ એ પક્ષે શરત શર ચર્ચ હતી પિટનની રશિયાને પોતાના પક્ષમા એચવાનો અને હોટલરની રશિયાને સામા પક્ષથી અગ્રમ રાખવાની

રશિયાની યુદ્ધતૈયારીની હાડખો સાબળીએ તો જર્મની તેની સામે યુદ્ધમા ઊતરવાનું સાહસ હમણા જ કરી શકે એવું નથી એવે અગ્રમ લેવું હોય તો હાડખા ઉપરો રશિયા ભાવિ યુદ્ધમાથી અગ્રમ મહે તેમ કરતું બેધએ જર્મનીને પોતાનો મુનક વધારેને યુરોપમા બળવાન થતું છે પછી રશિયાને બોજે કે પ્રગતત ગળ્યોને બોજે યતુ એ તો જેવો સમય ત્યાં સુધી એચરલેઈને જર્મનીને મદદ થઈ મરી ત્યા સુધી તેણે પોતાનો મોગ્યો પૂર્વ તરફ વાળ્યો પણ ત્યારે હવે પૂર્વમા પિટન આઠ ખીલી નાખવા માડ્યું એટલે તેણે રશિયાની સાથે આવા કરારો કરવાનું પચતુ બર્નું આમ કરીને આજે એ પ્રગતતના ગળ્યોને કરાવવા માગે છે, અને પોતાની માગણી સતોવાઈ જાય એમ કન્ઝે છે

રશિયા શા માટે હોટલરને મદ કરે? એ પણ એવો જ પ્રશ્ન છે

આ પ્રશ્નનો વિચાર કરતા પહેલી વાત તો એ મનમા જોડે કે રશિયાએ કોને ખાતર પિટનની મરી અગ્રમની પોનાડને ખાતર? પ્રગતતને ખાતર? રશિયા માને છે કે પોનાડમાં ખરુ પ્રગતત આજે છે જ નહિ. ખરુ પ્રગતત એકાસરોવામિયામા હતું તેને બચાવવા ખાતર તે યુદ્ધમા ઊતરવા તૈયાર હતું પણ મીઝ પ્રગતત ગળ્યોએ એને દગો દીધો અને એ પ્રગતતને મારી નાખ્યું હવે તો પોનાડો મદ કરવી એટલે પિટન સાહોવાલને મદ મરી આજે એને મન મૂકીવાડે પિટન કે ફેસિસ્ટ જર્મની

અત્યારે બાલસાહિત્યમાં જે પ્રવાહ ચાલી રહ્યો છે એ જોતાં, માળાપોએ બાળકોના હાથમાં મૂકવાનાં પુસ્તકોનું વિવેકી વર્ગીકરણ કરવું પડશે નહિતર પાંચડું રહેશે ને પોપટ નહિ રહે. બાલસાહિત્યમાં જે લખાય છે તે બાળકો માટે લખાય છે. એ સાહિત્યમાં જે લખાય તે એટલું સાદું હોવું જોઈએ કે બાળકોને સમજતાં મુશ્કેલી ન પડે ને તે ઝટઝટ વાંચી જાય.

જીવનકલહને આટલો ગુલાબી રંગવા સામે વાધો પ્રગટ કરી શકાય. બાળક ઝડઝડ વાંચે-એ બાળકનું માનસ રોગી થાય. મોટી હિમરે એ ડિટકટીવ વાર્તાઓ વાંચશે. બાળકને જે વાંચતાં થોભવું પડે, મુશ્કેલી જોવાજવી પડે, એ સાહિત્ય એને ધડશે.

બાળકનું સાહિત્ય ધડવું એ પણ એક વિશિષ્ટ પ્રકારનો મનોવેત્ત છે એમ સમજવા વિના અત્યારના કમ પ્રમાણે જો બાલસાહિત્ય વૈકલ્પિક ઉત્પન્ન થયા જ કરશે—તો આ વિદ્વાનોના પ્રયત્ને છેવટે પોપટ નહિ રહે—ને પાંચડું લટકવા કરશે. મોન્ટેસોરી-પદ્ધતિનો દેહ રહેશે—પણ એનો આત્મા જીડી ખોડી હશે.

આજે જો કોઈ પણ સાહિત્યની કડકમાં કડક સમાલોચના કરવી જરૂરી હોય તો તે બાલસાહિત્યની છે. એમાંનું ધણું જે માળાપો ને શિક્ષકો બાળકોના હાથમાં મૂકે છે તે તેમને સરકાર આપવાને બદલે—શોખ આપે છે વાચનનો શોખ એ બચકર વરતુ છે. એ કિયાહીન માનસની ધારી છે. જે વાચનમાંથી બાળકને એના નિત્યજીવનમાં ઉપયોગી એવું કશુંક નહિ મળે—પછી છેવટે નિર્દોષ આનંદ—તે વાચન વ્યસનનું રૂપ પકડશે.

એટલા માટે આજે ગુજરાતમાં જે માળાપો પોતાને મોન્ટેસોરી-પદ્ધતિનાં અનુયાયી માને છે તેમણે આ વિષય ઉપર એક વખત ફરી વિચાર કરવો ધટે છે.

મોન્ટેસોરી-પદ્ધતિથી બાળકો કૃત્રિમ થવાના દાખલા પણ આપ્યા છે. કૃત્રિમ વિવેક, કૃત્રિમ સરકાર, કૃત્રિમ પ્રદર્શન, કૃત્રિમ બહાદુરી, કૃત્રિમ ઉદારતા—અને એવી બધકર કૃત્રિમતા જીવનના સંચાલક બળ તરીકેનું રચાન લે એવો ભવ પણ જન્મ્યો છે.

આમાં મોન્ટેસોરી-શિક્ષકનો, પદ્ધતિનો કે વાતાવરણનો કોઈનો દોષ નથી.

માળાપોએ પણ જાણવું જોઈએ કે કુદરતે એમના દોષનો દાંકપિછોડો કરવાનો ઇખરો રાખ્યો નથી. કુદરતે એમની એવી કાંઈ પડી નથી કે એમના લોહીના દોષ શિશુની લોહી-નળીમાં વહેતા ન મૂકે. બાળકો માટે માળાપોએ પહેલાં પોતાની જાતને સુધારવી ધટે.

જે લોકો શિશુ—કેરા કાળજી જેવું છે—એમ કહેતા હોય તે લોકો બચકર રીતે અવૈતાનિક છે.

શિશુ કેરા કાળજી જેવું છે આ અર્થમાં કે, દોષ અને તેટલા મહાન હોય—પ્રેમ પાસે પીગળીને ખાખ ન બને એવો કોઈ દોષ હોતો નથી.

એટલા માટે સરકારી માળાપોએ પોતાનાં બાળકો માટેની પદ્ધતિને ફરી ખ્યાલ કરવો ધટે છે.

અક્ષરશઃ પળાતી મોન્ટેસોરી કૃત્રિમતા જન્માવી રહી છે : અક્ષરશઃ પળાતી જૂની પોન્ટેસોરી હુઆર્થ શિખવાડી રહી છે. ભવ દંભ શીખવે છે : કૃત્રિમ પ્રેમ ચાંપચાસ શીખવે છે. સાદો-સીધો-જીવનને અનુરૂપ અકૃત્રિમ પ્રેમ—એ પ્રેમ જ બાળકને દોરવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે.

અમિ

દર પંદર દિવસે વાર્તાઓ, કથાઓ, સાહિત્યવિવેચનો અને છબીચરિત્રો રજૂ કરતું આ પાક્ષિક યોજામાં યોજાઈ ૪૮ પાનાંનું વાચન આવે છે. બહુ જ મર્યાદાપૂર્વકની મહેરબાનર લે છે તે દર વરસે સુંદર એન્ટિક કાળજીથી છપાવેલું લગભગ અઢીસો પાનાંનું મેટ-પુસ્તક આવે છે. વાર્ષિક લવાજમ, મેટપુસ્તક સાથે દેશમાં રૂ. ૫-૦-૦, બહારદેશમાં રૂ. ૫-૮-૦, પરદેશમાં રૂ. ૬-૮-૦, (ચિ. દસ)

અનુક્રમ

આ આકે

બાળકોનું સાહિત્ય	શ્રી. ધૂમકેતુ	૪૮૩
અંતરરાષ્ટ્રીય આદિલનો	શ્રી. ભારકરરાવ વિદ્વાંસ	૪૮૫
પ્રતિમા અને પ્રિયવમા [નાટક]	શ્રી. કૃષ્ણવદન નેતલ્લી	૪૮૬
રોગનું મૂળ અને તેનો ઉપાય	શ્રી. નરસિંહભાઈ પટેલ	૫૦૦
આપણો કાપડનો ઉલોચ	શ્રી. કુમરશી ધ. સંપટ	૫૦૬
આપણો સ્વરાજ્યાત્રા	શ્રી. કાન્તિલાલ શાહ	૫૧૪
મારી પત્નીનો વિકાસ (વાર્તા)	શ્રી. સોપાન	૫૨૧

આવના આકે

પ્રતિમા અને પ્રિયવમા [નાટક]	શ્રી. કૃષ્ણવદન નેતલ્લી
ચંદ્રશેખર આઝાદ [છબીચરિત્ર]	શ્રી. કાન્તિલાલ શાહ
દેવનો દોષેષ [વાર્તા]	શ્રી. હરજીવન સોમૈયા
સંગીતની મહેફિલમાં !	શ્રી. લખમશી નૅન
આપણા રાજ્યો	શ્રી. કાકા કાલેલકર
નવી પ્રજા : નવી રચના	શ્રી. ધૂમકેતુ
ગીતામાં અહિંસાધર્મ	શ્રી. દિલ્લપુરા દીવાનજી
હિંદો કાપડઉલોચ	શ્રી. કુમરશી સંપટ
અંતરરાષ્ટ્રીય આદિલનો	શ્રી. ભારકરરાવ વિદ્વાંસ
સાહિત્યના પ્રદેશમાં	
અવલોકનો અને કાવ્યો	

૧ સપ્ટેમ્બર

૧૯૨૬

મુદ્રક અને પ્રકાશક : લક્ષ્મીદાસ પુરુષોત્તમદાસ ગોંધી : બિર્મિ કાર્યાલય : પો. યો. નં. ૭૩ : અમદાવાદ
મુદ્રણસ્થાન : નવપ્રજાત પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ : ઘીઠાંદા : મેલેડી દોકીઝ પાસે : અમદાવાદ

આજનો અટપટો પ્રશ્ન

- વીસમી સદીમાં ભરશે કોણ પાણી ???
- આ રોજની ખટપટ ટાળવા આપની સેવામાં હાજર છે.

MYERS

ચોખ્ખું પાણી

- એ જીવનની જરૂરિયાત છે....
- વહેતું પાણી આપણી સ્વચ્છતાને વધારે છે.
- જોડણી સ્વચ્છતા તેટલી જિંદગીનો વધારો....

માયર્સ પંપ

માયર્સ પંપ

- તમારા મીઠા પાણીના કૂવાઓ
 - તમારા બાથરૂમો
 - તમારા બાગબગીચાઓને....
- હમેશાં તાજા પાણીથી સજીવન રાખે છે.

પાણી માટેની તમામ જરૂરિયાતો માટે લખો યા મળો

ટે. નં. ૨૪૬૩૩,

ધી વોટર સપ્લાય રેપેશિયાલિટસ લિ.

૮ હામામ સ્ટ્રીટ

પો. બો. નં. ૬૮૪ કોટ મુબઇ

प्रस्थान कार्यालयनां प्रकाशनो

[illegible]

સરસ્વતી મંથનમ્

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ	੧ - ੨ - ੧
ਮਾਧਨੀ ਗ੍ਰੰਥ	੧ - ੨ - ੨
ਮਾਧਨੀ ਗ੍ਰੰਥ	੧ - ੨ - ੩
ਮਾਧਨੀ ਗ੍ਰੰਥ	੧ - ੨ - ੪
ਮਾਧਨੀ ਗ੍ਰੰਥ	੧ - ੨ - ੫
ਮਾਧਨੀ ਗ੍ਰੰਥ	੧ - ੨ - ੬
ਮਾਧਨੀ ਗ੍ਰੰਥ	੧ - ੨ - ੭
ਮਾਧਨੀ ਗ੍ਰੰਥ	੧ - ੨ - ੮
ਮਾਧਨੀ ਗ੍ਰੰਥ	੧ - ੨ - ੯
ਮਾਧਨੀ ਗ੍ਰੰਥ	੧ - ੨ - ੧੦

પોલીસ ટ્રાફિક નંબર	૧-૧-૨-૦
કોન્ટેનર અને રજીસ્ટ્રેશન	૧-૧-૨-૧
પ્રવાસી પોલીસ ટ્રાફિક	૧-૧-૧-૧
વોળીંગ અને નાવલ	૧-૧-૧-૨
પોલીસની ઓરિજનલ	૧-૧-૧-૩
ટ્રાફિક ટિકિટ	૧-૧-૧-૪
ટ્રાફિક નંબર	૧-૧-૧-૫
ટ્રાફિક ટિકિટ	૧-૧-૧-૬
ટ્રાફિક નંબર	૧-૧-૧-૭
ટ્રાફિક ટિકિટ	૧-૧-૧-૮
ટ્રાફિક નંબર	૧-૧-૧-૯
ટ્રાફિક ટિકિટ	૧-૧-૧-૧૦
ટ્રાફિક નંબર	૧-૧-૧-૧૧
ટ્રાફિક ટિકિટ	૧-૧-૧-૧૨
ટ્રાફિક નંબર	૧-૧-૧-૧૩
ટ્રાફિક ટિકિટ	૧-૧-૧-૧૪
ટ્રાફિક નંબર	૧-૧-૧-૧૫
ટ્રાફિક ટિકિટ	૧-૧-૧-૧૬
ટ્રાફિક નંબર	૧-૧-૧-૧૭
ટ્રાફિક ટિકિટ	૧-૧-૧-૧૮
ટ્રાફિક નંબર	૧-૧-૧-૧૯
ટ્રાફિક ટિકિટ	૧-૧-૧-૨૦

પ્રોજેક્ટ વાર	૧-૮-૧
પરમજીવા પેર.પી ૧-૫ને	
પરો કિયારોઝો આરતી	૧-૧-૧
પરવનચી	૧-૧-૧
પૂના રસિકામા ડેલિગે	૧-૮-૧
પ્રથમ પવનગી ચાલ	૧-૮-૧
પરીખાઓ યુગે	૧-૩-૧
પે.રોડિયમ અને ખોટા શોરો-૧-૧	
પત્ર કે પ્રપન ૧	૧-૮-૧
પેરકાલ	૧-૮-૧
પામચાઈ અને સુરોડિયમ	૧-૧-૧
પાનિને સુરોડ	૧-૧-૧
પાનાવા	૧-૩-૧
પાપોરો આદાર	૧-૧-૧
પો.પુરો-પચાઈ	૧-૧-૧
પિસિયા આપુ	૧-૮-૧
પ્રોમદ સામ્યકે દુનવચા ૧-૪-૧	

दो दोष मन्थरानि

* ગ્રેમ્મો ૧ ક (સોલ આર નિ) ૧-૪-૭	
* બો નરે પુત્ર (નોંધ ન રા નિ) ૧-૭-૭	
* કપાલિ બા ૧	૧-૪-૭
* નરો અપગાર બા ૧	૨-૪-૭
* નરો અપગાર બા ૨	૨-૭-૭
* નરો અપગાર બા ૩	૧-૭-૭
* દિપિકાનિર્ધાર	૧-૪-૭
* કપાલિ બા, ૨	૧-૪-૭
ગુલનગર	૧-૪-૭

¹⁷ रवीन्द्र ग्रन्थावलि

* હોર બાંદિર	૨-૦-૦
* મુજબ અને બે બદલો	૧-૪-૦
બાંધણી	૨-૬-૦
બુદ્ધ મન્થાવનિ	
મેકાનિકાલની બામકપાલ ૨	૧-૧-૦
નકશાનિકાલની બામકપાલ ૨	૧-૧-૦
* નાના આસેપલ થય	૧-૮-૦
* કિરોડની બામકપા ૨	૧-૪-૦
* બોતામન્થન	૧-૬-૦
* સમન્થન ટપલ	૧-૧૦-૦
સમન્થન	૩-૮-૦
શેખના કાચો	૨-૬-૦
રૂઝવિહાર બા ૨	૧-૬-૦

પ્રતિજ્ઞા પ્રકાશના

× દિલ્હીનાં વાતો બા ૧	૧-૬-૦
સ્વેચ્છાદિહાર બા ૧	૧-૬-૦
ગુજન અને જીલ્લો વાતો	૧-૬-૦
ભારતપુસ્તકપ્રવાસ	૧-૦-૦
નાથી મેલિમહેલાસવા	૧-૪-૦
કેવે રતો ૧	૧-૬-૦
રેખ અને કુખ (સીટઆરગિ)	૦-૬-૦
જુદ અને મદ વીર (૧)	૦-૬-૦
× પરમપુ વૈદક	૨-૪-૫
× દિનવચ્ચા	૧-૬-૦
× સાબરમતી	૧-૪-૦
× રશિયાનું પકવર	૨-૦-૦
સુખમતોના કપાલ	૨-૦-૦
છોટીનો સુદેશ	૧-૦-૦
બોમ્બે રાજ્યનું કુલવચ્ચા	૧-૬-૦
વમને એ નહિ સુખમતો	૦-૬-૦
નવસહકાર	૨-૬-૦
એ પારવચ્ચા નાથી	૧-૬-૦
નહિસપ્રિયા	૨-૪-૦
કોરવાસાની પદાણી	૦-૧૨-૦
અનંતા	૦-૬-૦

સિનાઈ	
મર્યાદા માસિક	૫-૦-૦
ત્રિમેસ માસિક	૪-૦-૦
સપ્તહરી મન્થમાસ	૨-૦-૦
દોહરમેળ મન્થમાસ	૧-૦-૦
મધિન્દ્ર મન્થમાસ	૧-૦-૦
બુદ્ધ મન્થમાસ	૧૨૩

પ્રશ્ન

प्रस्थानम्नेऽप्रगतिः

પ્રસ્થાન કાર્યાલય : અમદાવાદ

રાગગાંગોત્રે તેમજ પુસ્તકાલયોત્રે થોડા કમિશન ફાળી આપવામાં આવશે

લવાજમ રૂપિયા પચીસ

આ વર્ષે અમે એક નવીન યોજના નક્કી કરી છે. અમરા દેશમાં એક જો નહિ, પણ ત્રણ ચાર પ્રવૃત્તિઓનું લવાજમ ભરતા હોય છે, અને દેશમાં તે આ સંધ તરફથી પ્રગટ થતું દરેક સાહિત્ય વસાવવા છપ્પે છે. આ સૌને માટે અમે નક્કી કર્યું છે કે નીચેની સાત પ્રવૃત્તિઓનું લવાજમ એક સાથે જ લઈ લેવું, અને તેમાં એમને સારી પેઠે વળતર આપવું.

એ બધાનું જરૂરી છે કે મૂળમાં અમારી પ્રવૃત્તિઓનાં લવાજમો જ છૂટક કિંમત કરતાં બધાં બધાં ઓછાં હોય છે. એ ઓછામાંથી પણ અમે આ વળતર આપીએ છીએ.

સાત પ્રવૃત્તિ

આંજલિ ગ્રંથમાળા : પાકાં પૂઠાંની ચાર મૌલિક નવલકથાઓ
મૂળ લવાજમ રૂ. ચાર.

આરોગ્ય ગ્રંથાવલિ : આરોગ્યવિષયક આઠ લેખ—પુસ્તકો
મૂળ લવાજમ રૂ. ત્રણ.

ભૂમિ (પાદિક) : સાહિત્ય અને સંસ્કારનું બરપૂર વાચન
મૂળ લવાજમ રૂ. પાંચ. (લેટપુસ્તક સાથે)

નવરચના (માસિક) : નિત્યજીવનના પ્રશ્નો ચર્ચાનું વાચન
મૂળ લવાજમ રૂ. અઢી. (લેટપુસ્તક સાથે)

વિશ્વસાહિત્યમાળા : જગતસાહિત્યની ચાર ઉત્તમ નવલકથાઓ.
સારી કિંમત રૂ. છ.

ચિંતન ગ્રંથાવલિ : લઘુ, રાજકારણ, સાહિત્ય અને ઇતિહાસના
ચાર ગ્રંથો. સારી કિંમત રૂ. છ

અરુણ પુસ્તકમાળા : બાળ-કિશોરોને રસ આપતી બારથી સોળ
પુસ્તિકાઓ. સારી કિંમત રૂ. ત્રણ

આ રીતે એક કુટુંબમાં બાળકા, કિશોરો, જુવાનો, પ્રૌઢો, સ્ત્રીઓ વગેરે સૌને આખું વર્ષ બરપૂર વાચન આપતાં લગભગ છત્રીસ પુસ્તકો અને દર મહિને ત્રણ દળદાર ઓકા-વાર્ષિક રૂ. પચીસમાં મળશે. એનું મૂળ લવાજમ લગભગ ત્રીસ રૂપિયા થાય છે. અને બન્નર કિંમત લગભગ ચાલીસ રૂપિયા થાય છે.

ભારતી સાહિત્ય સંઘ : પો. ઓ. નં ૭૩ : અમદાવાદ.

અમારાં પ્રકાશનો

નામ	મૂળ કિંમત	નામ	મૂળ કિંમત
અંગ્રેજી અંથમાળા		લાંબું ચાલો ને લાંબું જીવો	૦-૬-૦
સંજીવની	૨-૦-૦	ચિંતન અંથાવલિ	
પચાસ વર્ષ પછી-	૧-૪-૦	મુલાનીની શૃંગલા	૨-૮-૦
પ્રાયશ્ચિત્ત ભા. ૧	૨-૦-૦	વિશ્વસાહિત્યમાળા	
" ભા. ૨	૨-૦-૦	પતન અને પ્રાયશ્ચિત્ત	૨-૮-૦
એ પત્ની કેની?	૨-૦-૦	અરુણ પુસ્તકમાળા	
અંતરની વ્યથા	૧-૪-૦	સંક્રાન્ત્યર્થ	૦-૨-૬
આવતી કાલ	૨-૮-૦	રંગ રંગ વાદળિયાં	૦-૨-૦
અખંડ જ્યોત	૧-૮-૦	નાનાં છોકરાં	૦-૧-૬
મંગલમૂર્તિ	૨-૦-૦	નૂતન અંથાવલિ	
મહાન મુસાફરો	૧-૮-૦	લગ્ન-એક સમસ્યા	૧-૪-૦
દોન કુવ	૨-૦-૦	અંગ્રજાનાં જળ	૧-૪-૦
ધરતી	૧-૮-૦	સાહિત્યસમીક્ષા	૨-૮-૦
બાંધન અને મુક્તિ	૨-૦-૦	ધરણી	૧-૮-૦
ભગતા રેજો (પૂર્વાર્ધ)	૨-૦-૦	પશ્ચિમની કલાકૃતિઓ	૧-૪-૦
આરોગ્ય અંથાવલિ		ધૂપદાની	૧-૪-૦
દર્દો, દવાઓ અને દાક્તરો	૧-૪-૦	પેરાનમાં	૧-૦-૦
અપચાના સહેલા ઉપાયો	૦-૪-૦	દરિયાના મામલા	૦-૨-૦
શરદી અને સંજેખમ	૦-૬-૦	સત્યાવન	૧-૪-૦
વચન શી રીતે વધારવું?	૦-૪-૦	વિશ્વદર્શન	૩-૮-૦
કળાનિષ્ઠાત	૦-૪-૦	વિરાટ ભગે છે ત્યારે-	૧-૮-૦
આંખોનું આરોગ્ય	૦-૪-૦	આલંબેલ	૧-૮-૦
નિસર્ગોપચાર:		વૈજ્ઞાનિક જગત	૧-૪-૦
વિચાર અને વ્યવહાર ભા. ૧	૧-૦-૦	પ્રદક્ષિણા	૧-૮-૦
આદર્શ જોરાક કેને કહેવો?	૦-૪-૦	મુસ્તફા કમાલ	૧-૮-૦
નિસર્ગોપચાર અને જલોપચાર ભા. ૧	૦-૪-૦	લોકશિક્ષણ અંથમાળા	
પહેલું સુખ	૦-૪-૦	રાજકોટ-સત્યાગ્રહ	૦-૮-૦
જોરાકની પસંદગી	૦-૪-૦	નવસર્જન ગ્રંથાવલી	
કસરત, મહેનત અને રમત	૦-૪-૦	સ્વચેત્તી	૨-૦-૦
નિસર્ગોપચાર અને જલોપચાર ભા. ૨	૦-૮-૦	જોશ	૨-૮-૦
કલ્પના રોગો	૦-૫-૦	પ્રાયશ્ચિત્ત મ્હ. ૧	૨-૦-૦
વૅક્સિનેશન કે સેનિટેશન?	૦-૬-૦	" મ્હ. ૨	૨-૦-૦

☆ મુખ્ય અને ગુજરાતમાં મૂળ કિંમતમાંથી પચીસ ટકા કાપી આપવામાં આવશે.

☆ બૃહદ્ગુજરાતમાં અમારા એજન્ટો ને પ્રતિનિધિઓ ૧૨૫ ટકા કાપી આપશે.

☆ દપાલથી મંગાવનારે પણ સાડાબાર ટકા કાપીને પૈસા મોકલવા.

ભારતી સાહિત્ય સંઘ : પાનકેર નાકા :: પો. બો. ૭૩ :: અમદાવાદ

મહાગુજરાતનું માનીતું માસિક

શારદા

વાર્ષિક લવાજમ :

ત્રી

હિંદમાં : વા. ૬-૮-૦

ગ્રાંથકલ્પ દ્વારકાદાસ રાયચુર

પરદેશ શિક્ષિત ઔદ

ગુજરાતી માસિકોમાં શારદા કઈ રીતે જાત પાડે છે?

‘શારદા’ એ એકલું ગુજરાતી માસિક છે જે દર મહિને બે ત્રિંગી મિત્રો આવે છે.

‘શારદા’ એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે જે સોરઠી લોકસાહિત્યની રસલહારી માટે મુખ્યશિલ્પ છે.

‘શારદા’ એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે જેને ત્રી-અંક, નવવિંશ-અંક, લોકસાહિત્ય-અંક અને દીપોત્સવી-અંક માટે હજારો લોકો દર વખતે રાહ જુએ છે.

‘શારદા’ એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે જે સિદ્ધર્થ અને આમલગના સાહિત્યનો સુમેળ સાધે છે.

‘શારદા’ એ એકલું ગુજરાતી માસિક છે જે દર વર્ષે સોરઠી ઇતિહાસની રા. રાયચુરકૃત નવલકથા આહુકેને લેટ તરીકે આવે છે.

‘શારદા’ એ એકલું ગુજરાતી માસિક છે જે રોજના એકે પૈસામાં સાહિત્ય અને કલાનો રસથાળ દર માસે તમારે લાં પહોંચાડે છે.

‘શારદા’ રોજ વર્ષથી પ્રગટ થાય છે. તમે એના આદ્ય થયા હશે જ, ન થયા હો તો નીચેના કાર્ડ જણ રચને આજ ખખર આવો એટલે ‘શારદા’ રાં થશે.

‘શારદા’ નું ૧૯૩૯-૪૦ નું બેટપુસ્તક “ સોમનાથની સખાતે ” બહાર પડી ગયું છે.

ત્રી : ‘શારદા’ એવાડ (મહિલાવાડ)

પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિ. વડોદરા

આર. આર. શેઠી કંપની, જુલસેવર, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ નં. ૨

કલામય કલેવર-કઢાવર ગોટી

અને
કમી કિંમત

- ☆ આ નવું મુખ્ય આકર્ષણ ઉપરાંત તેની સુગંધમાં એક એવા પ્રકારની માલતી છે કે જે તમને હમેશા આકર્ષિત કરી રાખશે
- ☆ તમારા ચેતનવતા સૌદર્યને ઓળખાવવા

સ્વસ્તિકના
કાન્તિ સાબુનો જ
નિરંતર
ઉપયોગ કરો

સ્વસ્તિક

કાન્તિ
સાબુ

BIG
4OZ.CAKE
FOR
SMALL
PRICE

SWASTIK
Kanti
Toilet Soap

મુખર્ષ અને પરાના સોલ ડિસ્ટ્રિબ્યુટર્સ
કાન્તિલાલ છગનલાલની કે ડી.સોજા સ્ટ્રીટ વડગાદી-માડવી મુંબઈ. ૩

જમવાનું
આદર્શ
રચણ

ધી

ગુજરાત

બોર્ડિંગ હાઉસ

બ્રમારગેટ સ્ટ્રીટ, હીટ, મુંબઈ

Guz App

ભર્મિ

[પાશ્વિક]

વા વિં ક લ વા જ મ

એ ટ પુ સ્ત ક સા પે

દેશમાં બહારદેશમાં પરદેશમાં

૫-૦-૦ ૫-૮-૦ ૬-૮-૦

ભર્મિ કાર્યાલય - અમદાવાદ

શ્રી. 'ધૂમકેતુ'ની નવલકથાઓ

પ્રગટ થઈ છે

અ ગિ તા

[૪૧૦ પૃષ્ઠની સંપૂર્ણ નવલકથા]

દ્વિતીય ભાગ : મનોહર વામણી]

ક

પ રા જ ય

[૪૦૦ પૃષ્ઠની બેવીજ ખીજ]

અમદાવાદ પાકે પૃષ્ઠ દ્વિતીય ભાગ]

દરેકના આદી રૂપિયા

ચૂકવર અન્યથા કાર્યાલય-અમદાવાદ

ભારત વસ્તુ ભંડાર

અમદાવાદ, નડિયાદ, આણંદ અને રાકરના સામાન્ય માલકોએ તથા શુક્રસેવકોએ નીચે લખેલી ધાર્મિક પુસ્તક પ્રવૃત્તિ માટે આ ભંડાર સાથે બંધાર કર્યો. તેઓ આ માટે પૂરતા જા. આ. સંપત્તિ સેવક એવન્ટ છે.

અંગ્રજી અંધાગ્રા

આરોગ્ય અંધાવલિ

નવરચના (પાશ્વિક)

ભર્મિ (પાશ્વિક)

જાતિચત્ર (પાશ્વિક)

વિશ્વ સાહિત્ય માળા

અરબી પુસ્તક માળા

ચિંતન અંધાવલિ

નૂતન અંધાવલિ

શિષ્ટ સાહિત્ય માળા

લોકચિંતણ અંધાગ્રા

નવમંત્રેન અંધાવલિ

ભારત વસ્તુ ભંડાર

રમકડાં મારકેટ : અમદાવાદ

મુંબઈમાં ક્યાં ઊતરશે ?

આઈર્લેન્ડ લેન્ડિંગ-બોર્ડિંગ

ભારતીય નિવાસ લૉજ

ચાર્જ વધારેલા છે.

ભારતીય નિવાસ લૉજ કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ ૨

વાર-કમ્પર્ટ

|

ટિકિટ - ૨૨૨૨૦

સળેખમ ?

(Registered)

સળેખમ ? ?

સળેખમ માટે દવા લીધવાને બદલે નાક પર થોડુંક
“અમૃતાંજન” મસજો. તે તુરંત સાફત આપે છે.

અ મૃ તાં જ ન

પીડકારક સળેખમ મટાડે છે.

:: દ રા જ નો મ લ મ ::

સર્વે ભાગની દરાજ અને પુષ્કળિત માટે બરોસાપાત્ર અને નિષ્ફળ ન
ભવ એવો પ્રલાજ. તથા વાર લગાડવાથી સર્વતર નાખૂદ થાય છે.

મોલ એજન્ડાઃ શિષ્ય અને બહુચિસ્તાન માટે
મહામદઅલી મુલ્લાં મુસાઈં ખારવી

મેરિજ રોડ : કરાચી

મુંબઈ : અમૃતાંજન લિમિટેડ : મદ્રાસ

સુગંધીથી ભરપૂર

જલકુમારી બ્રાહ્મી તેલ

વા
પ
રો

જે આંખ અને ગળજને ઠંડક આપી વાળને વધારે છે

સ્ટોડીસ : ચાંપશી નરશી દવાવાળા : પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : મુંબઈ ૨

અનંત
દેવ

અનંત અંતર્ગત • વિશ્વસ્યસ્થાના • જાતિ (પાસિક)
નવસ્યસ્થાના • આરોગ્ય અંતર્ગત • નવસ્યસ્થાના (પાસિક)
આરોગ્ય (પાસિક)
[વિશ્વસ્યસ્થાના આરોગ્ય અંતર્ગત]

૫૫૯

સંપાદક :

મોહનલાલ મહેતા, ઉચ્ચ શિક્ષક હવે
કાન્તિલાલ શાહ, હરજીવન સોમૈયા

અદિત્ય સિદ્ધાન્ત કે નીતિ ?	શ્રી કિશોરલાલ મસાકરજી	૫૩૦
આનંદરાષ્ટ્રીય આદિલનો	શ્રી ભારતચંદ્ર વેદાસ	૫૩૧
શ્રેષ્ઠ પ્રતિકાર	શ્રી. 'અર્પણ'	૫૩૬
પ્રતિભા અને પ્રિયતમા	શ્રી મુશ્મુવદન જોતરી	૫૩૭
મનિ	શ્રી રમણીય અગાવવાળા	૫૪૮
આપણો કાષ્ઠનો ઉદ્ધામ	શ્રી કુંભારી પદમણી સપ્ત	૫૪૬
સંપીતની મહેરિયા	શ્રી લખમણી જૈન	૫૫૪
નવો પ્રભા. નવી રચના	શ્રી. ધૃમકેતુ	૫૫૬
છવનપાઠ	શ્રી જયપાનન્દ હવે	૫૫૭
ગીતાના અદિ સાધર્મ	શ્રી દિલ્લુચંદ બ દીવાનજી	૫૫૮
ગમોત્સવ	શ્રી. ગર્ગિયા	૫૬૨
સૌગંધ આગણે	શ્રી તનસુખ ભટ્ટ	૫૬૬
દિવ્યની જોગખાણ	શ્રી ચારુદાસ	૫૬૭
ઉત્તેજ અને જીવિકાસ	શ્રી મળનભાઈ દેસાઈ	૫૭૦
લોક કેમ મર્યાદ ?	શ્રી હરજીવન સોમૈયા	૫૭૨
વસાઈ-સના કરાચો અને તેના		
પરિવર્તનો	શ્રી ભારતચંદ્ર વેદાસ	૫૮૫
અપહોષનો		૬૦૩
મારી પત્નિનો વિકાસ	શ્રી મોપાન	૬૧૦

લાઘવ, હાફ્ટેન તથા વધારે કલરનાં હાઇકલાસ
બ્લોક, ડીઝાઇન તથા સિને-સ્લાઇડ
બનાવનાર
ભારતી સાહિત્ય સંઘનાં પ્રકાશનોના બધાં બ્લોક અમે બનાવીએ છીએ

૨. નં. ૩૧૬૪૫ નંબરું ઠેકાણું નાંધી લેશો જ. ૨. એડ્રેસ 'જાણ'

૨
હે
વા
ત
થા
જ
મ
વા
ની

સ
ગ
વ
ક
ખા
૨
જ
જી
તું

કે. ૧૭૭/૧૭૬ હેર્બી રોડ, બોલીવંદર દ્રમદરમીનસ પાસે,
ભારતિયા હાઇસ્કૂલની બાજુમાં
ફોન : મુ'બઈ.

મુંબઈમાં ક્યાં ઊતરશે ?

આદર્શ લૅબ્ઝ-ખોર્ટિંગ

ભારતીય નિવાસ લૅજ

ચાર્ટર્ડ ઇસ્ટાલેશન

ભારતીય નિવાસ લૅજ કાલજાદેવી રોડ, મુંબઈ ૨

તા. ૧-૬-૨૨

1

ટેલિફોન - ૨૧૧૧૭

સળેખમ ?

(Registered)

સળેખમ ? ?

સળેખમ માટે દવા લીધવાને બદલે નાક પર થોડુંક
“અમૃતાંજન” મસજો તે તુરંત શાંતિ આપે છે.

અ મૃ તાં જ ન

પીડાકાગ્ધ સળેખમ મટાડે છે

:: દરાજનો મલમ ::

સર્વે ભૂતની દગલ અને ખુબલીને માટે જરૂરિયાત અને નિષ્ફળ ન
ભવ એવો ડયાળ ગ્રણવાર લગાડવાથી સર્વતર નાખફ થાય છે

સોલ એજન્ટો સિંધ અને બહુચિન્તાન માટે

મલમલગલી સુટલાં સુસાજી મારવી

મેનિફેક્ટર શ્રી દરાજી

મુંબઈ : અમૃતાંજન લિમિટેડ : મદ્રાસ

મુગધીથી ભરપૂર

જલકુમારી બ્રાહ્મી તેલ

વા
પ
રો

જે આંખ અને મગજને ઠંડક આપી વાળને વધારે છે

રેસીડેન્સ : ચાંપશી નરશી દવાવાળા : પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : મુંબઈ ૨

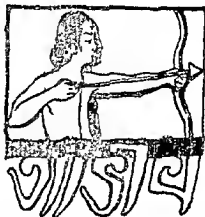
ભારત વસ્તુ ભંડાર

અમદાવાદ, નડિયાદ, આણંદ અને ડાંગરના સામાન્ય ગ્રાહકોએ તથા લુકસેલરોએ નીચે લખેલી કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ માટે આ ભંડાર સ્થળે બપોરના ૧૨ વાગ્યા પછી ત્રણ વાગ્યા સુધી આવવાની સલાહ આપવામાં આવી છે.

અંજલિ ગ્રંથમાળા
આરોગ્ય ગ્રંથાવલિ
નવરચના (માસિક)
ભૂમિ (માસિક)
બાલકગત (પાસિક)
વિશ્વ સાહિત્ય માળા
અરુણ પુસ્તકમાળા
ચિંતન ગ્રંથાવલિ
નૂતન ગ્રંથાવલિ
શિષ્ટ સાહિત્યમાળા
લોકશિક્ષણ ગ્રંથમાળા
નવસર્જન ગ્રંથાવલિ

ભારત વસ્તુ ભંડાર

૨મકડાં મારકેટ : અમદાવાદ

કુમારમાળા

તેર વરસની ઉપરનાં બાળકો માટેનું
ખાસ શ્રુતિન-સાહિત્ય

૧ ગોરીલાનો પ્રેમ	૦-૮-૦
૨ પૂછડિયાનો પ્રદેશમાં	૦-૮-૦
૩ શિકારિકા	૦-૮-૦
૪ ગેબી સ્ટ્રી	૦-૧૦-૦
૫ ગેબી સ્ટ્રી	૦-૧૦-૦
(પાકુ પૂકુ; બે ભાગ ગેબી)	૧-૮-૦
૬ શિકારિકા-૨	૦-૮-૦
૭ ચાંદા પર ચઢાઈ	૦-૮-૦
૮ આફ્રિકા મહા	૧-૦-૦
૯ મોતના પંજામાં	૦-૮-૦
૧૦ ચિણ્ગારી	૦-૧૨-૦
૧૧ લલ્લુ	૦-૧૦-૦
૧૨ સંકટની શોધમાં	૧-૨-૦
૧૩ ભેલીઓ સરદાર	૧-૮-૦
૧૪ માયાવી દેશ	૧-૪-૦

-આધારિક શાળાઓમાં ધનામ માટે ખાસ-

દરેક પુસ્તકભંડાર વેચે છે

ગાંડીવ સાહિત્યમંદિર : મુરત

મહાગુજરાતનું માનીતું માસિક

શારદા

વાર્ષિક લવાજમ :

ત્રી

જિંદગી : વા. ૧-૮-૦

આપુલદાસ દ્વારકાદાસ રાયચુરા

પરદેશ સિસિંગ ચૌદ

ગુજરાતી માસિકોમાં શારદા કઈ રીતે જ્ઞાત પાડે છે?

‘શારદા’ એ એકલું ગુજરાતી માસિક છે જે દર મહિને બે ત્રિંગળાં ચિત્રો આપે છે.

‘શારદા’ એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે જે સોરઠી લોકસાહિત્યની રસસદ્ભાષા માટે મુખસિદ્ધ છે.

‘શારદા’ એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે કે જેના ત્રી-અંક, નવલિંગ-અંક, લોકસાહિત્ય-અંક અને દીપોત્સવી-અંક માટે હજારો લોકો દર વખતે રાહ જુએ છે.

‘શારદા’ એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે કે જે શિષ્ટવર્ગ અને આમવર્ગના સાહિત્યને સુમેળ સાધે છે.

‘શારદા’ એ એકલું ગુજરાતી માસિક છે જે દર વર્ષે સોરઠી ઇતિહાસની રા. રાયચુરામૃત નવલકથા આલોકને બેર તરીકે આપે છે.

‘શારદા’ એ એકલું ગુજરાતી માસિક છે કે જે શાસ્ત્ર એક પૈસામાં સાહિત્ય અને કલાને રસધાન દર માસે તમારે લા પહોંચાડે છે.

‘શારદા’ સોળ વર્ષથી પ્રગટ થાય છે. તમે જેના આદ્ય થવા હરો! જ. ન થવા હો તો તીર્થેના કાઈ પુણ્ય રમણે આજ ખજાર આપો એટલે ‘શારદા’ તારૂ થશે.

‘શારદા’ નું ૧૯૩૬-૪૦ નું ભેટપત્રક “ સોમનાથની સખાતે ” બહાર પડી ગયું છે.

ત્રી : ‘શારદા’ ચેરવડા (કાઠિયાવાડ)

પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિ. વડોદરા

આર. આર. શેઠી કંપની, જુકસેલર્સ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ નં. ૨

અ મારાં પ્રકાશનો

નામ	મૂળ કિંમત	નામ	મૂળ કિંમત
ચંદ્રવની	૨-૦-૦	લાંબું ચાલો ને લાંબું જીવો	૦-૬-૦
પચાસ વર્ષ પછી-	૧-૪-૦	ચિંતન અંધાવલિ	
પ્રાયશ્ચિત્ત ભા. ૧	૨-૦-૦	શુદ્ધામીની શૃંગારા	૨-૮-૦
„ ભા. ૨	૨-૦-૦	વિશ્વસાહિત્યમાળા	
એ પત્ની કેની ?	૨-૦-૦	પતન અને પ્રાયશ્ચિત્ત	૨-૮-૦
અંતરની વ્યથા	૧-૪-૦	અરુણ પુસ્તકમાળા	
આવતી કાલ	૨-૮-૦	શંકરાચાર્ય	૦-૨-૬
અખંડ જ્યોત	૧-૮-૦	રંગ રંગ વાદળિયાં	૦-૨-૦
મંથલમૂર્તિ	૨-૦-૦	નાનાં છોકરાં	૦-૧-૬
મહાન સુસાદરો	૧-૮-૦	નૂતન અંધાવલિ	
દોન ધ્રુવ	૨-૦-૦	લગ્ન-એક સમસ્યા	૧-૪-૦
ધરતી	૧-૮-૦	ગ્રંથાંનાં જળ	૧-૪-૦
વધન અને સુકિત	૨-૦-૦	સાહિત્યસમીક્ષા	૨-૮-૦
જાગતા રેજો (પૂર્વાર્ધ)	૨-૦-૦	ધરભણી	૧-૮-૦
આરોગ્ય અંધાવલિ		પશ્ચિમની કલાકૃતિઓ	૧-૪-૦
દરો, દવાઓ અને દાકતરો	૧-૪-૦	ધ્રુવદાની	૧-૪-૦
અપયાના સહેલા ઉપાયો	૦-૪-૦	વેરાનમાં	૧-૦-૦
શરદી અને સળેખમ	૦-૬-૦	દરિયાના મામલા	૦-૨-૦
વજન શી રીતે વધારવું ?	૦-૪-૦	સત્તાવન	૧-૪-૦
કષ્ઠબિચાત	૦-૪-૦	વિશ્વદર્શન	૩-૮-૦
આંખોનું આરોગ્ય	૦-૪-૦	વિરાટ ભાગે છે ત્યારે-	૧-૮-૦
નિસર્ગોપચાર:		આવળેલ	૧-૮-૦
વિચાર અને વ્યવહાર ભા. ૧	૧-૦-૦	વૈજ્ઞાનિક જગત	૧-૪-૦
આદર્શ ખોરાક કોને કહેવો ?	૦-૪-૦	પ્રદક્ષિણા	૧-૮-૦
નિસર્ગોપચાર અને જલોપચાર ભા. ૧	૦-૪-૦	સુસ્તકા કમાલ	૧-૮-૦
પહેલું સુખ	૦-૪-૦	લોકશિક્ષણ અંધમાળા	
ખોરાકની પસંદગી	૦-૪-૦	રાજકોટ-સંત્યાગ્રહ	૦-૮-૦
કસરત, મહેનત અને રમત	૦-૪-૦	નવસર્જન ગ્રંથાવલી	
નિસર્ગોપચાર અને જલોપચાર ભા. ૨	૦-૮-૦	સજીવનો	૨-૦-૦
કલેઝના રોગો	૦-૫-૦	શોમા	૨-૮-૦
વૅકસિનેશન કે રોનિટ્રેશન ?	૦-૬-૦	પ્રાયશ્ચિત્ત ભા. ૧	૨-૦-૦
સાફી કિંમતની પ્રથા રદ કરી છે એટલે ઉપર લખેલી કિંમતો ધેરબેઠાં અથવા તેા ટપાતખર્ચ સાથે સમજાવી.		„ ભા. ૨	૨-૦-૦

પ્રસ્થાન કાર્યાલયનાં પ્રકાશનો

[* મૂકેલાં પુસ્તકો યુગર્ષ ઇલાકાના કેળવણીખાતા તરફથી મંજૂર થયેલાં છે]

સરસ્વતી ગ્રન્થમાળા

વીર વક્તવ્યભાઈ	૦-૨-૬
* રાજાજીની વાંતો	૦-૩-૦
અમેરિકાનું રવા ચુદ્ધ	૦-૪-૦
* ભાતકકથાસંગ્રહ	૦-૩-૦
કાન્તિ	૦-૪-૦
કાન્તિકારી લક્ષ	૦-૩-૦
૧૮૫૭ બળવાની બીજી ખાતુ (નથી)	
ઈટાલીનો મુક્તિયુદ્ધ	૦ ૬-૦
વીરની હાલ બા. ૧	૦-૧૨-૪
કાવિવિદ્ય અને સ્વરાજ	૦-૪-૦
બારદોશીની દિવસ	૦-૨ ૧
આધીકૃત આલ્પભ	૦-૪-૦
બારદોશીની વીરામતાઓ	૦-૨-૦
ભૂરાલ દિ. ૬	૦-૩ ૦
ચુકાનું કમળ	૦ ૩-૦
રશિયનુ ઝાઝ	૦-૪-૦
કાન્તિને ખાગે	૦-૫-૦
* રોકને ખાતર	૦-૩-૦
પરદેશી કાપડની દરોકાઈ	૦-૮-૦
* આરી કલાણી	૦-૮-૦
* ચણવૈરો	૦-૧૦-૦
કાયા બળવાની કડબી વાણી	
અને બીબોના બીંતો	૦-૬-૦
પ્રિન્સ બિરમાઈ	૦-૮-૦
* કળામુખ	૦-૩-૦
* હોસા તાર	૦-૮-૦
તારુણ્યમા પ્રવેશતી ગ્રન્થાને	
પત્રો (મુદ્રાવેલી આવૃત્તિ)	૦-૬-૦
જવનચર્ચા	૦-૬-૦
નૂતન રશિયામા રોકિયુ	૦-૮-૦
* ચીન ભાષાની યાત્રા	૦-૮-૦
ગરીબાઈનો ગુનેા	૦-૩-૦
બોહોલિઝમ અને બીજી વાંતો	૦-૬-૦
હમ કે પ્રપચ ?	૦-૮-૦
* દેવદાસ	૦-૮-૦
સામ્રાજ્ય અને સુવેદિય	૦-૬-૦
રાહીદનેા સદેશ	૦-૧૨-૦
કાગવા	૦-૩-૦
આપણો આહાર	૦-૬-૦
સો-પુરુષ-મર્ધાંદા	૦-૪-૦
ચિરિસાળ આણ	૦-૮-૦
બીમદ સાન્યદ્ધ જવનકળા	૦-૭-૦

ટોન્ટોય ગ્રન્થાવલિ

* પ્રેમનો દલ (બીજી આવૃત્તિ)	૧-૪-૦
* સ્ત્રી અને પુરુષ (બીજી આવૃત્તિ)	૧-૦-૦
* કથાવલિ ભા. ૧	૧-૪-૦
* નવો અવતાર ભા. ૧	૨-૪-૦
* નવો અવતાર ભા. ૨	૨-૦-૦
* નવો અવતાર ભા. ૩	૧-૦-૦
* દૃષ્ટિપરિવર્તન	૧-૪-૦
* કથાવલિ ભા. ૨	૧-૪-૦
સમુચ્ચ	૧-૪-૦

રવીન્દ્ર ગ્રન્થાવલિ

* ધરે-બાહિરે	૨-૧-૦
* સુતુરમ અને બે બહેનો	૧-૪-૦
નોંધણી	૨-૮-૦

બૃહદ્ ગ્રન્થાવલિ

એકાન્તિકારની આત્મકથાભા. ૧	૧-૧-૦
એકાન્તિકારની આત્મકથાભા. ૨	૧-૪-૦
* ખાતા આરોધાનય	૧-૮-૦
* દ્વિરૂની વાંતો ભા. ૨	૧-૪-૦
* ગીતામન્થન	૧-૪-૦
* સત્યમય જવન	૧-૧૦-૦
હમપ્રપચ	૩-૮-૦
સીવના અવધા	૨-૮-૦
રવેન્દ્રિદાર ભા. ૨	૧-૪-૦

પ્રકીર્ણ પ્રકાશનો

* દ્વિરૂની વાંતો ભા. ૧	૧-૪-૦
સ્વેચ્છિકાર ભા. ૧	૧-૮-૦
સુબન અને બીજી વાંતો	૧-૪-૦
મારતપુણ્યપ્રવાસ	૧-૦-૦
આધી મહિમદોસ્તવાહ	૧-૪-૦
કયે રસ્તે ?	૧-૮-૦
ગામ અને કૃષ્ણ (બીજી આવૃત્તિ)	૦-૮-૦
જુદ અને મહાવીર (.)	૦-૬-૦
* પદ્યમયુ વૈદ્ય	૨-૪-૦
* દિવચર્ચા	૧-૮-૦
* સાપરમતી	૧-૪-૦
* રશિયનું ધરપર	૨-૦-૦
જીખમરાનો કપાલ	૨-૦-૦
રાહીદનેા સદેશ	૧-૦-૦
બીમદ સાન્યદ્ધ જવનકળા	૧-૮-૦
તમને એ નહિ સમભય	૦-૬-૦
અસહકાર	૨-૮-૦
ચ પાલકુધમા આધીજી	૧-૮-૦
મદિરામતાપ	૧-૪-૦
કારાવાસની કલાણી	૦-૧૨-૦
અનતા	૦-૮-૦

લેવાજમ

પ્રસ્થાન માસિક ૫-૦-૦

કિમેર માસિક ૪-૦-૦

સરસ્વતી ગ્રન્થમાળા ૨-૦-૦

ટોન્ટોય ગ્રન્થાવલિ ૧-૦-૦

રવીન્દ્ર ગ્રન્થાવલિ ૬-૦-૦

બૃહદ્ ગ્રન્થાવલિ ૪૮૬

પ્રસ્થાન

પ્રસ્થાનઝમલે પ્રગતિ

પ્રસ્થાન કાર્યાલય : અમદાવાદ

સાપ્તાઝાને તેમ જ પુસ્તકાલયેને ચોખ્ય કમિશન કાપી આપવામાં આવશે

લવાજમ રૂપિયા પચીસ

આ વર્ષે અમે એક નવીન ચેલેન્જ નક્કી કરી છે. અમારા હેતુવાળે માહકો એક બે નહિ, પણ ત્રણ ચાર પ્રવૃત્તિઓનું લવાજમ ભરતા હોય છે, અને હેતુવાળે તો આ સંઘ તરફથી પ્રગટ થતું દરેક સાહિત્ય વસાવવા ઇચ્છે છે. આ સૌને મારે અમે નક્કી કર્યું છે કે નીચેની સાત પ્રવૃત્તિઓનું લવાજમ એક સાથે જ લઈ લેવું, અને તેમાં એમને સારી પેઠે વળતર આપવું.

એ બધાનું જરૂરી છે કે મૂળમાં અમારી પ્રવૃત્તિઓનાં લવાજમો જ છૂટક કિંમત કરતાં મધ્યાં મધ્યાં ઓછાં હોય છે, એ ઓછાંમાંથી પણ અમે આ વળતર આપીએ છીએ.

સાત પ્રવૃત્તિ

અંગલિ અંથમાળા : પાકાં પૂઠાંની ચાર મોલિક નવલકથાઓ
મૂળ લવાજમ રૂ. ચાર.

આરોગ્ય અંથાવલિ : આરોગ્યવિષયક આઠ લેખ—પુસ્તકો
મૂળ લવાજમ રૂ. ત્રણ.

ભૂમિ (માસિક) : સાહિત્ય અને સંસ્કારનું ભરપૂર વાચન
મૂળ લવાજમ રૂ. પાંચ.

નવરચના (માસિક) : નિવૃત્તિવનના પ્રશ્નો ચર્ચાનું વાચન
મૂળ લવાજમ રૂ. અઢી. (લેટરપુસ્તક સાથે)

વિશ્વસાહિત્યમાળા : જગતસાહિત્યની ચાર ઉત્તમ નવલકથાઓ.
સાપ્તી કિંમત રૂ. છ.

ચિંતન અંથાવલિ : લઘુ, રાજકારણ, સાહિત્ય અને ઇતિહાસના
ચાર ગ્રંથો. સાપ્તી કિંમત રૂ. છ

અરુણ પુસ્તકમાળા : જાળ-કિયોરોને રસ આપતી બારથી સોળ
પુસ્તિકાઓ. સાપ્તી કિંમત રૂ. ત્રણ

આ રીતે એક કુટુંબમાં બાળકો, કિશોરો, લુવાનો, પ્રૌઢો, સ્ત્રીઓ વગેરે સૌને આપું વર્ષે ભરપૂર વાચન આપતાં લગભગ છત્રીસ પુસ્તકો અને દર મહિને બે દળદાર અંકો—વાર્ષિક રૂ. પચીસમાં મળશે. એનું મૂળ લવાજમ લગભગ ત્રીસ રૂપિયા થાય છે. અને જખરુ કિંમત લગભગ ચાલીસ રૂપિયા થાય છે.

ભારતી સાહિત્ય સંઘ : પો. બો. નં ૭૩ : અમદાવાદ

મહત્વના ફેરફારો

૧. આદેશને અમારા પ્રકાશનો સસ્તા મળી શકે તે માટે આ વર્ષે સારી કિંમતની જે યોજના કરી હતી તે રદ કરવી પડે છે, કારણ કે એથી કિંમતની બાબતમાં ઘણા ગેરમાર્ગો થાય છે અને કોઈ કોઈ સ્થળે એનો દુરુપયોગ પણ લેવાય છે આજની ધારીઓ જ્યાં પુસ્તકોની કિંમત પાછળ સાથે અથવા તે ધેર બેસી મૂળ કિંમત જ સમજાવી

૨. 'જર્મિ' પાશ્વિક અને બેટપુસ્તકની યોજનાને બેઠેલે તેવો આવકાર મળ્યો નથી. ચોક્કસ કક્ષાનું અને વિવિધતાવાળું લેખન આપવામાં પણ મુશ્કેલી થાય છે અને ત્રીજી બાજુ કાગળોના ભાવો પણ વધ્યા છે આ બંધાને કારણે એ પાશ્વિક અને બેટપુસ્તકની યોજના ૪૬ થાય છે અને 'જર્મિ' જે પ્રકારનું માસિક હતું તેવું જ હવે બની રહે છે હવે 'જર્મિ' એટલા જ લવાજમમાં ફર મહિને ૮૦ થી ૧૦૦ પાનાનું વાચન આપશે

'જર્મિ' ની પાશ્વિક અને બેટપુસ્તકની પ્રથમની મહત્વની પછી આજ સુધીમાં જે નવા આદેશ થયા હશે તેમને જ માન હવે 'અહમર' (જે નકન અર્ધજાતી હોય તેને બીજી કોઈ પણ પુસ્તક) મળી શકશે

અગત્યનું નિવેદન

સુદને અમે કાગળોની અછત અને મોઢાવારી શરૂ છે તેને પરિણામે તમામ પત્રો ને પ્રમશનસસ્થાઓને અક્ષર પહોંચી છે સાપ્તમ્યોની મૂડી ધગવતા અને વર્ગીયી અની ગયેના પત્રોને પણ પોતાના પાના ઘટાડવા પડ્યાં છે લગભગ તમામ પત્રોએ આદેશની સહાનુભૂતિ માગીને પોતાના પત્રના કેટલાક વિભાગો બંધ કર્યા છે અને કેટલાક ટૂંકાવ્યા છે

આ સ્થિતિમાં અમે પણ ઠીક ચિંતામાં પડ્યા છીએ અમારા આદેશનો મોટો ભાગ તો ગળે છે કે અમારું ગાંડું મૂડી ઉપર નહિ પણ બહારની પ્રમાણિત કુશળતા ને પરિશ્રમ ઉપર ચાલે છે આજની કોલકોટી કામો સમય ચાલશે તો સુ પરિણામ આપશે તે ખૂબી શક્ય નથી અમારી પોતાની માન્યતા એ છે કે હિંદુસ્તાનમાં પ્રત્યક્ષરે સુદ નહિ આવે તો પ્રમશનના કામને બહુ મોટી દાનિ પહોંચશે નહિ કમુમય આલતી પ્રકાશનપેટીઓ ખેરી જશે અને મોટા પ્રકાશકો તકલીફમાં પડશે એટલી વાત નિ સંદેહ છે

સુદને અમે કાગળ - બધામણી વગેરેમાં જે અર્થ થયે છે તેને પહોંચી વળવા માટે અમે નીચેના માર્ગો લીધા છે

૧. વ્યવસ્થાનું અર્થ સારી પેઠે ઘટાડાય છે

૨. બેટ - નમૂના વગેરે ઉપર સારી પેઠે કાપ મૂકાય છે

૩. કયાક પાના ઘટાડ્યા છે તે ચ્યાક માર્ગોની જાનમાં ફેરફાર કરવાનું નહીં મ્યું છે

અમને આશા છે કે અમારા સહાનુભાવી આદેશ આ મુશ્કેલીમાં અમારી પાંખે જ રહેશે

અમારે આ વર્ષમાં હજી ઘણા પ્રકાશનો કરવાના છે, એટલે અહીં એ પણ જણાવવું જરૂરી છે કે જે પ્રથાવિધા 'અનામત'ની પદ્ધતિ જેવું છે તે પ્રથાવિધાના પુસ્તકો પણ પ્રગટ થશે જ ધિરશૂંપાતો અમારી એક પણ પ્રવૃત્તિ બંધ થશે નહિ કે તેના પ્રમશનો અટકે નહિ માન આજના સિતિ - સંયોગોમાં નિયમિતતા જાળવવામાં જરૂરી મુશ્કેલી આપણે એટલું આદેશ નિભાવી હવે એવી હલતપૂર્વકની માર્ગશૂંપી છે

અમદાવાદ

૨૬ : ૯ - ૩૬

મુખ્ય સચાલક

ભારતી સાહિત્ય સંઘ

૩૫

ચોજના

દર મહિને વાર્તાઓ, લેખો, મનો, આદિત્યવિવેચનો, કવન અગ્રિમ પ્રમાણિ સામગ્રી ૮૦ થી ૧૦૦ પાનામાં આપવામાં આવે છે નંબુ વર્ષે એકાદશી રજુ થાય છે, પરંતુ કોઈ પણ મહિનાથી એક વર્ષ માટે આદર ચર્ચ સકાય છે

- એનું વાર્ષિક લવાજમ -

દેશમાં	ગ્રામ્યદેશમાં	પરદેશમાં
પાંચ રૂપિયા	સાડા પાંચ રૂપિયા	સાડા છ રૂપિયા
		(શિ દસ)

છૂટક કે નમૂનાની નકલના આદર આના

લેખ સંબંધી

- ૧ જે લેખનો સ્વીકાર કરવામાં આવે છે તે લેખ ને પહેલા જ અમ્માં પ્રમદ ચર્ચ સકે એમ હોય તો તેના લેખને ખમર આપવામાં આવતી નથી જે લેખનુ પ્રમદન મોકુ મનાનુ હોય તેની ખમર આપવાનો રિવાજ છે
- ૨ જે લેખ સચે ટપાવખર્ચ નથી હોતુ તે લેખ ને મવીમગવા ચોખ ન લાગે તો રદ કરવામાં આવે છે
- ૩ જે લેખનો અમ્વીકાર કરવામાં આવે તેના કારણો આપવાને અમે જ ધારે ના નથી અમારા તરફથી કારણો ન મળે તો અમે નથી મળવા છુટતા એમ સમજવુ.
૪. કોઈ પણ લેખનો લેખ જે આદરમાં છપાય તે અક અને તે લેખની જૂની પાચ પ્રતો લેખને મોકલવાનો રિવાજ છે કોઈ પણ કારણસર છટી પ્રતો ન મોક ની શકાય તો તે ફરીથી છપાવી નાપવાનુ જોખમ અમે સ્વીકારતા નથી

અવસ્થા સંબંધી

- ૧ કોઈ પણ ફરિયાદ માટે જવાબી ટપાવખર્ચ અને આદર નંગ જણાવવો જરૂરી છે
- ૨ જે આદરોનુ લવાજમ પૂરુ થવા આવે છે તેને અગિયારમાં અક સાથે એ જાનવી નેતવજી મોકલવામાં આવે છે અને એમના તરફથી વખતસર જવાન નથી આવતો તો બારમો અક એમને વી પી થી મોકલવામાં આવે છે વી પી રૂ. ૫-૪-૦નુ ચાલ છે જેના આદરે રૂ. ૫ ૬-૦ લગવા પર છે આ વી. પી. ને આદર ન સ્વીકારે તો હેમ અક હપર એમને અધિમર મદેતો નથી વી.પી. ખર્ચના આદર આના મોકલીને જ તે અક પાડો મેળવી શકાય છે
૩. અગ્રેજી મહિનાના પહેલા અદવાગિયામાં જ 'કર્મિ' નો અક પ્રાપ્ત ન થાય તો આદરને વિનિર્ન છે કે તેમને ટપાવ-એકિસમ ખમર કાઢી અને ટપાવખાતા તરફથી જે લેખિત જવાબ આવે તે અદી મોકલી આપના એમને તે આદની બીજી નમ્ન મોકલી આપવામાં આવે છે

અહિંસા-સિદ્ધાંત કે નીતિ ?

આ પ્રશ્નને ફેરવેને લુઓ. શું હિંસા કદી જીવનનો સિદ્ધાંત બની શકે છે ? ચોગ, બદમાશ કે મદત્વામણી ગમ્ય પણ કદી હિંસાને જીવન-સિદ્ધાંત તરીકે નહિ ઓળખાવે પરંતુ, પોતાની ચોળનાઓની સફળતા માટે હિંસાનીતિનો આશ્રય લેવાની આવશ્યકતા આગળ કુશળ એટલે કે હિંસા સિદ્ધાંત નથી બની શકતી, બહુ બહુ તો તે નીતિ બની શકે છે

સામ્યવાદી પણ આખરી ધોયે તો હિંસાનો નાશ અને અહિંસાની સ્થાપના જ ઇચ્છે છે અર્થાત્ સિદ્ધાંત રૂપે તે અહિંસાને માને છે પરંતુ પોતાની ચોળનાઓની ત્વરિત સફળતા માટે આવશ્યક જણાયે હિંસાનીતિને અત્યાજ્ય નથી સમજતો.

જો આ બરાબર હોય તો આપણા સોટામાં ‘અહિંસા-સિદ્ધાંત કે નીતિ ?’ની જે ચર્ચા આપી રહી છે તે ફાટ જ છે ચર્ચા જો કરવાની જરૂરી હોય તો તે એ વિષયે કરવાની કે “શું હિંસાનીતિ સર્વથા ત્યાજ્ય થઈ શકે છે ?”

માનવસમાજ કેવો છે તે આપણે જાણીએ છીએ લાંબે આપણે માનીએ કે તે એક દિવસ આદર્શ સરકારી બની જશે, પણ આજે તો આપણે આજની મર્યાદાઓમાંથી જ માર્ગ કાઢવાનો છે એમાં હિંસાનો થોડો ઉપયોગ થવાનો જ છે ત્યાર પછિતાર્થ કરતા વ્યવહારિક દૃષ્ટિએ જોઈએ તો પ્રશ્ન આટલો જ બની જાય છે કે—

- (૧) અમુક એક પરિસ્થિતિમાં આપણે હિંસાનીતિનો સ્વીકાર કરવો કે નહિ ?
- (૨) જ્યાં એ અનુગ્રિત લાગે ત્યાં અહિંસક માર્ગ કયો હોઈ શકે ? અને
- (૩) જ્યાં હિંસા અપરિહાર્ય લાગે ત્યાં એની મર્યાદા કઈ હોઈ શકે ?

રાજકીય કાર્યકર્તા તાત્વિક ચર્ચા ન કરતા એટલું સ્વીકારે કે (૧) સિદ્ધાંત તરીકે અહિંસા જ હોઈ શકે, (૨) એટલા માટે નેતાનું પ્રથમ કર્તવ્ય અહિંસાની રીત શોધવાનું જ હોઈ શકે છે અને (૩) હિંસા અપરિહાર્ય જણાયે પણ એને વધુમાં વધુ નિયંત્રણમાં રાખવી પડશે. આટલી વાતનો સ્વીકાર કર્યો પછી જિલ્લા ચતા એક એક સવાલને ઉકેલવાના વ્યવહારુ ઉપાયો શોધે તો સત્વર છે કે મોટા ભાગના પ્રસંગોએ તે એક જ નિર્ણય પર આવશે

શ્રી કિશોરલાલ ઘ. મશરવાળા

આંતરરાષ્ટ્રીય આંદોલનો

શ્રી. ભારતરાવ વિદ્યાસ

આખરે મુદ્દ રાષ્ટ્ર ચર્ચા સુધુ છે. દિટલરે આખરે આખી દુનિયાને મુદ્દમાં ઉતારવાની-લેહીમાં રંગદળવાની શરૂઆત કરી દીધી છે. આ જ વખતે મુદ્દ મોટે કે કેમ તેની તેને તો કદાચ શંકા જ દશે. મવા વરસે જેમ ઝેડરલેવાકિ-યાને જલિ શાંતિ ખાતર અપાયો તેવી જ રીતે આ વખતે પણ પોલાંડનો જલિ ધરવા એખરલેઈન તૈયાર થશે. અને પોતાની ધમકીઓને આધારે પોલાંડનો કર્નલ એક સફેદ વાવેર લઈને દિટલરને 'સરજી આવશે એવી આશા દેડ મુધી દિટલર રાખતો હતો એમ જણાય છે. પણ એમાંનું કશું બન્યું નહિ અને આખરે મુદ્દ ૧લી તારીખથી રાષ્ટ્ર પણ ચર્ચા મ્યું.

૧લીએ જર્મન લશ્કરે પોલાંડમાં પ્રવેશ કર્યો. ૩૩મ્મે ઇન્ચાર્ડે જે ક્ષાકની તોટીસ આપીને મુદ્દ નહેર કર્યું. સાથે ક્રાંતિ પણ જર્મની સામે મુદ્દ નહેર કર્યું. ત્રણ અફવાડિયાં મુધીમાં જર્મનીએ પોલાંડનો ઘણો ભાગ કબજે કરી લીધો, અને આકેરું અર્ધ કામ રશિયાએ પૂરું કર્યું. આજે આ લખાય છે ત્યારે પોલાંડ જે ભાગે વહેચાઈ ગયેલું છે, જેમાંનો પશ્ચિમનો ભાગ જર્મનીએ લીધો અને પૂર્વનો મોટો ભાગ રશિયાએ લીધો છે. ત્યારે રશિયા — જર્મનીના અનાદમકુકારી કરારો બહાર પડ્યા ત્યારે રશિયા પોલાંડની પીક પાછળ પા કરશે એવી કોઈની ધારણા નહોતી. જર્મનીની ધારણા હતી કે કેમ એ બાબત શંકાસ્પદ છે, પણ આખરે એ બનાવ તો બન્યો જ, દટ કોઈ કોઈ જગ્યાએ પોલાંડનું લશ્કર ટકર ઝીંડે છે ખરું પણ દાલ વુરત માટે તો એ એવાં છેડાં ક્યાં જેવું જ ગણાય. દિટલરે તો પોલાંડનું મુદ્દ સંપૂર્ણ થવાનું નહેર પણ કરી દીધું છે.

ઇચ્છાં કે ફ્રાંસ કોઈ પોતાનું સૈન્ય પોલાંડની બૂમ ઉપર ઉતારી શકે એવું તો હતું જ નહિ. એએ એક જ રીતે પોલાંડ ઉપરનું જર્મનીનું દયાજી આપું

કરી શકે અને તે જર્મનીની પશ્ચિમ સરહદ ઉપર જર્મની ઉપર હલ્લો લઈ જઈને જર્મનીના પૂર્વ તરફ જતા સૈન્યને પશ્ચિમ તરફ વળવાની ફરજ પાડે. એ રીતે પશ્ચિમ તરફ મુદ્દ રાષ્ટ્ર મ્યું પણ ખરું અને આજ મુધી ચાલે છે. આ સરહદ ઉપર બન્ને બાબુએ મલજુન કિલ્લેબંદી છે. જર્મનીની સીમકીલ્લ લાર્ડન અને ફ્રાંસની મેગિનાટ લાર્ડન બન્ને કિલ્લેબંદીઓ અમેલ છે. એટલે અહીંનું મુદ્દ વધારે આકરું છે અને ઘણું.

જર્મનીની યોગના શરૂઆતમાં બહુ જ થોડા વખતમાં પોતાનું બજા ખરચીને પોલાંડને કબ્જી નાખવાની હતી અને ત્યાં મુધી ફ્રાંસની સરહદ ઉપર ઝાઝું લશ્ક આપવું નહિ; અને એ રીતે એણે કશું પણ ખરું. પરિણામે પોલાંડનું નાનું રાજ્ય જર્મનીના વધુ બજાવાન લશ્કર સામે ટકવું અસંભવિત હતું અને એમ જ થયું.

પોલાંડનો મોરચો પૂરા કરીને હવે દિટલર પોતે પશ્ચિમ સરહદ ઉપર આવ્યો છે. એટલે વાસ્તવિક રીતે મુદ્દની ખરી શરૂઆત હવે જ થાય છે એમ કહી શકાય છે. એ કિલ્લેબંદી જર્મન-દલાઓ જોસથી રાષ્ટ્ર થયા છે, પણ કહે છે કે જે ચ તો પોના માસ આગળ જર્મની આગળ વધી ચકતા નથી. આથી કદાચ તોલાંડ અને એલિલ્યમ મારફત જર્મની, ફ્રાંસ અને ઇચ્છાં ઉપર હલ્લો લઈ આવે એવી એક હલેસત રહે છે.

જર્મન સમમરીનોએ તો મવા મદાવુદની જેમ જ આ વખતે પણ સમુદ્ર ઉપર ત્રાસ વર્નાવવાનું શરૂ કરી દીધું છે. અનેક રીમરો ઇચ્છાંની કુખાડી દીધી છે. અને 'કેરેનિયસ' નામનું એક બિટિય લશ્કરી જહાજ પણ કુખાડાઈ છે. ત્યારે સામી બાબુએ બિટિય લોકોએ દટ એવું જાહેર જાહેર કામ કર્યું હોય એવી હપીસત ઝાઝી બહાર આવી નથી.

આ તો યર્ધ અસાધ્યની મુશ્કેલી પડેલિયતિ

આ મુશ્કેલી દરમિયાન જે આશ્ચર્યમાં જમના ગઈ તે તો જર્મની અને રશિયાનું જોડાણ તથા આખરે રશિયાએ પોતાનું ઉપર હાથે કર્યું તે જોઈને રશિયાને પોતાના પક્ષમાં ન લઈ શકે તેનો આ સીધો જવાબ છે

આજ સુધી એમ જ મનાતું કે રશિયા અને જર્મની બન્ને તો દી એક ચાલ જ નહિ તેમનું લેં એ તો જાણનારે કવન હતી પણ રશિયાની પરદેશનીતિ જાણે કે સાવ પચાઈ ગઈ હોય એમ જણાય છે અને આ જોડાણથી દુનિયાના રાજ રાજુમાં પણ એક જાળમાં પડી ગયા છે જો કે કેટલાક જણાએ આ આગાહી મરી જ હતી કે જો દેશો રોલિન અને હિટલર બન્ને હાથ મિલાવશે જ પણ એ આગાહી ઉપર તે વખતે કાંઈ લક્ષ આપતું નહોતું આજે તો બંધાની ગણતરી બીધી વળી યર્ધ અને નવી પડિયતિમાં ફરી બંધબેસતા થયા માટે બંધાના પ્રપત્નો શરૂ થઈ ગયા

મુસોલીનીનીમા હિટલર એમ્બલેમનિ વટાવી ગયો એમ તો જણાય છે જ પણ આ સંધિ પરિણામે રોલિન હાથો કે હિટલર તે હજી નક્કી કરતું મુશ્કેલ છે

અત્યાગ સુધી કમ્યુનિઝમ વિરોધી સંઘનો નેતા હિટલર હતો અને ઈટાલી તથા જાપાનને તેમણે તેણે બેગવેલા હતા જેની સામે આ સુધે રચાવવામાં આવ્યો હતો તેની જ સાથે હિટલરે હાથ મિલાવવાથી ચરૂઆતમાં તો બધા જ મિત્રો વિચારમાં પડી ગયા જાપાન ઉપર તેની સારી અસર નહોતી થઈ કારણ કે પૂર્વમાં જાપાન — સોવિયેટની તકરારે મળ્યા વખતથી ચાલ્યા જ કરે છે એટલે પશ્ચિમમાં જ્યાં સુધી રશિયા ઉપર જર્મનીની ગેહ પડતી હતી ત્યાં સુધી પૂર્વમાં રશિયાને કાંઈક કંઈ નહોતો સંધિ પરિણામે રશિયાને પશ્ચિમની બાજુ જતી ગઈ એટલે હવે જો રશિયા જાપાનને સીધું કંઈક ધારે તો સહેલાઈથી તેમ કંઈ શકે એમ હતું જાપાન આથી મુશ્કેલીમાં આવી પડ્યું, મારણ કે ચીનમાં તો એ

ચેમચેલુ છે જ ઉપરાંત ચીનમાં ઈન્ડિયાની સામે પણ તેણે માથું ઊંચાંપુ હતું અને હોમોરોને ઘેરા નાખવાની તૈયારી ચાલુ હતી આ રીતે ચીનને મુશ્કેલીમાં હિટલરનો સ્વાર્થ હતો જેથી પોતાની આગ્રતામાં ઈન્ડિયા મુશ્કેલ આપે પણ જાપાનને હવે પૂર્વમાં રશિયા અને ઈન્ડિયા બન્નેની દુશ્મનાવડ આકરી પડી ગયે એવું હોવાથી તેણે ઈન્ડિયા ની સાથે મળતું મરી લેવાની યોગ્ય ચી અને હોમોરોને ઘેરા ઉઘાડી લીધી ઉપગત હિટલરે આ મુશ્કેલી કરવામાં મળતરીખૂન કરી છે એવું પણ જાપાન તરફથી જાહેર જવાબમાં આ મુશ્કેલી હિટલરને આ રીતે એક મિત્ર જોડે રવાની તૈયારીમાં હતો પણ વળી હિટલર જાપાન — રશિયા જોડે સંધિ કરવામાં આખરે ફાળો એવું મંચુકુઓની સહ ઉપ જાપાન — સોવિયેટ વચ્ચે સમાધાની થઈ ગઈ હિટલરે પણ લાભ થયો પણ આથી રશિયાને પણ એટલો જ લાભ થયો મારણ બન્ને બાજુએ તેને સતત મુશ્કેલી દર રહ્યા કરતો હતો તે એનો મારો ગયો

ઈટાલિ અને રશિયાની ચરૂકો ક્યારે સીધી રીતે નજીક નથી આવતી પણ ઈટાલિએ પાંચ આખરે આ નવી મિત્ર સ્વીકારી પણ લીધી છે એટલે આખરે કમ્યુનિઝમ — વિરોધી સંઘમાં રશિયા પણ હવે આવે ભગી ગયું છે એમ ગણી શકાય અને એ નવાઈ કંઈ જોઈતી નથી !

આ સુધી સમજી શકાય હતું કે ઈન્ડિયા રશિયાનું આજ સુધી જે અપમાન થયું તે એનો આ સંયોગ જાપાન રશિયા વાળે છે જર્મની આજે પોતાનું મન મારી લેવા માગે છે અને રશિયા સાથે મળવા ન લાગી જાય એ કરવા માગતું હતું એટલે તેણે પણ આ પગલું આખરે ભર્યું છે ત્યાં જાપાનથી રશિયા પોતાનું ઉપર ચરૂકો કરે એમ તો વળી જોડાણે મળ્યું જો પાંચ આખરે એ જાપાન મારી જાય તો એમને મળવા માટે તેની તૈયારી કેમોના દુ મોનો તાલિ જતાવવાનો નાજી લેશે પ્રચાર કરવા હતા એનો જ આશરો રશિયાએ લીધો

અને આખી સમગ્ર વિષયની પોલાણ પ્રવેશ કરી
ખાલુની બીનમા મિચારુ પોતાડ રીંટકે

જર્મની આખુ પોલાણ હાથ હાથ કરી જવા
માગતુ હોય તોણુ જ્યારે લાગવા જ પાડવાના
છે, અને પોલાણ ટકવાનુ તો હતુ જ નહિ ત્યારે
જર્મની બધો લાગ પડાવી લે એ ગણવાને કેમ પોતાય ?
તેણે પશુ પોતાનો લાગ પડાવી લીધો અને તે પશુ
ઓઠામા ઓઠી મટેનતે

આને જે લાગ ગણવાને મળ્યો તે લાગ ખેતીને
માટે ઉત્તમ છે જર્મનીને એ જોઈતો હતો પણ
તેની સાથે યુરોપને ભેગાવે ન કે અને યુરોપન ઉપર
જર્મનીની નજર વધુ નખાતી છે એટલે લાલચમા
એ પ્રેરણ ઉપર જર્મની નજર નાખે એ પહેલા અને
હર જ ગણવાનુ પશુ ગણવા આને શા માટે ન
ભરે ! પોતાની આ આખી લુદમા ગણવાએ
જર્મનીને છેતર્યું છે કે જર્મનીએ ગણવાને ગાંઠાયુ
છે એ તો કેણુ જાણે પણ આને તો કોઈ કશુ
ખોલણ નથી અને જાણે કે પોતાના આ જાતના
લાગવા એ અમાલિયી જ નહીં કરી ગણવા હોય
એ રીતે જાણે એ વાતનો સ્વીકાર કરી લીધો કે

હિટલરની નમી

પોલાણ લગભગ કાનને ધડ એટલે માન્યતા
હિટલરે મીનસ પ્રવળ કરી નાઠી લાકડોના મોઝા
જાણે કરી અને હા હિટલરે પોતાના દુરમનોન
મધિ માટેની પોતાની તારી પશુ જાનારી જન ધમકી
પણ આખી તેણે કર્યું — “અમારે શાંત ગણવી
છે વસાહતની માધ વખતે સાડા આઠ કરોડ
જર્મનોનો કરોડ જ વિચાર કરવામા આવ્યો નહોતો
પણ જર્મન પ્રજા હવેના મારે ન અને જીવશે
અમારે ઈચ્છા કે કાસ સામે શુદ્ધ કરતુ નથી તે
છતા એ હજુ શુદ્ધ આતુ ગઈને તો તેણે દોર ઈચ્છા
માથે કે પોલાણ અને શુદ્ધ તો સાધ કરવા તમા
હતા પણ ઈચ્છાને જ પોતાડ ગણાયુ છે અને શુદ્ધ
સમગ્રાયુ છે એટલે શુદ્ધ કરવાની શુદ્ધ આખી
નહિ પણ ઈચ્છાની જ છે જે તે લાગ જ હોય

તો અમારી પાસે એક એનુ સાધન છે કે જેનાથી
અમારા ઉપર હલ્લો થઈ શકે નહિ ત્યારે દુરમનોને
અને જે કરીએ ઈચ્છા નથુ વગરના શુદ્ધની વાત
કરે છે પણ અને મજા વગરે પણ શરણે જવાના
નથી જર્મની ‘શરણ’ શબ્દ આઠ વગરે પણ ઉચ્ચાર
ના નથી ” વગેરે

એટલે જે પોલાણ છતી લીધુ તેનુ જે
જર્મની પાસે ગણવા દે તો દિટલર દલે ન લાડે એ
પ્રકારની તૈયારી દિટલરે ખતાની છે, અને યુગોનિનીએ
હજુ દમણ જ લાપણ કરતા એ જ જાનનાનો
પુનરુચ્ચા કર્યો છે — “ખરુ શુદ્ધ તો હજુ શર
મથુ જ નથી જે પગિચિતિ અસલ હતી તેને જ
આતુ સખવાનો કે એનાથી પણ વધારે ખગમ પગિ
ચિતિ ઠી ઠી કરવાને મમત ઠીકે દેવામા આવે તો હજુ
આખા યુગોપને કાવાનજમાથી ઉચારી નવાય એમ ”
એમ તેણે કહ્યું છે પણ ઇચ્છા અને કાસ દલે એ
વતુ સ્વીકારી શકે એમ છે જ નહિ નાઠીવાદ અને
દિટલરશાહીનો નાશ નહિ થાય ત્યાં સુધી આ શુદ્ધ
અટવાનુ નથી, અને પોલાણને કરી સ્વતંત્ર નથુ પણ જ
એ જાતની ખાતરી વારંવાર ઈચ્છા તથા કાસ તરફથી
ઉચ્ચારવામા આવે છે આ મહત્તા ઉપરથી દિટલર
કે મુસોલિનીની સમાધાનીની ધાગણા દલે તો
ધૂળજોવી જ મરે છે

આને હજુ એક યુદ્ધે નથી સમજવો તે એ છે
કે ગણિત પોલાણનો પોતાનો લાગ પડાવોને જ રાખ
જેમી જશે કે હજુ વગરે આગળ વધશે ? અનેક
જાતની અટકોડો રૂપમા આવે છે ગણિતએ પોતાની
પરેશનીતિ તો સાવ જ ખાલી નાખી છે તમેરી-
ગણાન-જાણેગિયા મથા સાથે આવે આવે ગણિતના
સખથો સુધવવા લાગ્યા છે એ દિગમે લોકો
કરપતા કર કે ગણિત હજુ જર્મનીને સફિ
સદાય કમી એટલે પોતાનો કાનને મીને જેમ
જર્મનીને પૂર્વ તરફથી છડુ મથુ તેની જ રીતે છે ના
એ વગરે મૂજવવા વગેરે તરફ અને દિટલરના તરફ
ખસારો કર એવી કેટલાક કરપનાઓ કરે છે આ
નથી તો હજુ કરપના જ કહી શકાય આગળ જમા

આ તો ચર્ચ અસારની મુદ્દની પરિસ્થિતિ

આ મુદ્દ દરમિયાન જે આચાર્યશાસ્ત્રક ઘટના બની તે તો જર્મની અને રશિયાનું જોડાણ, તથા આખરે રશિયાએ પોલાન્ડ ઉપર હુમલો કર્યો તે ઇંગ્લાન્ડ રશિયાને પોતાના પક્ષમાં ન લઈ શક્ય તેને આ સંધિ જન્મ છે

આજ સુધી એમ જ મનાતું કે રશિયા અને જર્મની બન્ને તો હદી એક થાય જ નહિ તેમનું વેગ એ તો જગતભરે વડું હતી પણ રશિયાની પરદેશનીતિ જાણે કે સાવ પવટાર્થ ગઈ હોય એમ જણાય છે અને આ ભેદાણથી દુનિયાના રાજકીયમાં પણ એક જગત-પરો આતો છે જો કે કેટલાક જણાએ આ આગાહી કરી જ હતી કે જલ્દી હાડે રોહિત અને દ્વિત્વ બન્ને હાથ મિલાવશે જ પણ એ આગાહી ઉપર તે વખતે કાંઈ લાગુ અપાતું નહોતું આજે તો બંધાની મજબૂતરી ઊંધી વળી ગઈ અને નવી પરિસ્થિતિમાં ફરી બંધનેસતા થવા માટે બંધાના પ્રયત્નો શરૂ થઈ ગયા

મુસ્લિમીશીમાં હિટલર ચેમ્બરલેઈનને વટાવી ગયો એમ તો જણાય છે જ પણ આ મધિરે પરિણામે રોહિત ફાળો કે હિટલર લે હજી નક્કી કરવું મુશ્કેલ છે

અત્યાર સુધી કમ્યુનિઝમ-વિરોધી સઘનો નેતા હિટલર હતો, અને ક્રેટાવી તથા જાપાનને તેમાં તેણે એળવેલા હતા જેની સામે આ સઘ સ્થાપનામાં આવ્યો હતો તેની જ સાથે હિટલરે હાથ મિલાવવાથી સરખાતવા તો બધા જ મિત્રો વિચારમાં પડી ગયા જાપાન ઉપર તેની સારી અસર નહોતી થઈ, કારણ કે પૂર્વમાં જાપાન — સોવિયેટની તકરારો ઘણા વખતથી ચાલ્યા જ રહે છે એટલે પશ્ચિમમાં જર્મી સુધી રશિયા ઉપર જર્મનીની શેઠ પડતી હતી ત્યાં સુધી પૂર્વમાં રશિયાને જાણે રહે નહોતો સંધિને પરિણામે રશિયાને પશ્ચિમની બીજ જતી મંદી એટલે હવે જો રશિયા જાપાનને સીધું કાગ લાગે તો સહે-પાછી તેમ કરી શકે એમ હતું જાપાન અથવા મુસ્લિમીમાં આવી પડ્યું, કારણ કે ચીનમાં તો એ

રોકાયેલું છે જ ઉપરાંત ચીનમાં ઇંગ્લાન્ડની સામે પણ તેણે માર્યું લેયક્યું હતું અને હોંગકોંગને ધેરા નાખવાની તૈયારી ચાલુ હતી આ રીતે બ્રિટનને મુશ્કેલીમાં દિટલરનો સ્વાર્થ હતો, જેથી પોલાન્ડની જાતમાં ઇંગ્લાન્ડ મચકે આપે પણ જાપાનને હવે પૂર્વમાં રશિયા અને ઇંગ્લાન્ડ બન્નેની દુશ્મનાવટ આકરી પડી અત્યારે જોવાથી તેણે ઇંગ્લાન્ડની સાથે મજબૂત કરી લેવાની પેઠી ગઈ અને હોંગકોંગનો ધેરા ઉઠાવી લીધો ઉપરાંત હિટલરે આ મુદ્દ શરૂ કરવામાં મજબૂતી મૂકી કરી છે એવું પણ જાપાન તરફની જાહેર કાગમાં આપ્યું હિટલરનો આ રીતે એક ગિત જોએ ફવાની તૈયારીમાં હતો, પણ વળી હિટલર જાપાન — રશિયા ભેડે સંધિ કરવામાં આખરે ફાળો એટલે મંચુકુઓની સહાય ઉપર જાપાન — સોવિયેટ વચ્ચે સમાધાની થઈ ગઈ હિટલરને પણ લાગ થયો, પણ આગાધી રશિયાને પણ એટલો જ લાગ થયો કારણ બન્ને જાણુએ તેને સતત મુદ્દનો રહે રહ્યા કરતા હતા તે એનો ધડો ગયો

ક્રિટાલિ અને રશિયાની સરદારો કપાયે શીધી રીતે નજીક નથી આવતી, પણ ક્રિટાલિએ પણ આખરે આ નવી ગંધિ સ્વીકારી પણ લીધી છે એટલે આખરે કમ્યુનિઝમ — વિરોધી સઘમાં રશિયા પણ હવે આવે લાગી ગયું છે એમ મણી શકાય! અને એ તવાઈ કઈ જોઈ નથી!

અહીં સુધી સમજી શકાતું હતું કે ઇંગ્લાન્ડ રશિયાનું જાજ સુધી જે અપમાન કર્યું હતું તે એનો આ સચેત જાજમ રશિયા વાળે છે જર્મની આજે પોતાનું કામ મદી લેવા માટે છે અને રશિયા સાથે પક્ષમાં ન જાડી જાય એ કરવા માગતું હતું એટલે તેણે પણ આ પગલું આખરે ભર્યું છે પણ આનાથી રશિયા પોતાના ઉપર ચક્રાર્થ કરી શકે તો ઘણા જોડાએ કમ્યુનિઝમને પણ આખરે એ જાણુ એમ કાઈ પણ ક્રેટા કરા કરવા માટે લાંબી લઘુમતી કેમોનલ કુબોનો હાથે બતાવવાનો નાકી લીધો અત્યાર કરવા હતા એનો જ આશરો રશિયાએ લીધો

નામા અનુમાનો બાધવામાં જોખમ સમાયેલું છે પણ ગણિયાનો હજી લડવાનો ઇરાદો હોય એમ જોવાયતો ઉપરથી જાણી શકાય છે એક તો એણે સંન્યસારતી ચાતુ રાખી છે લશ્કરની તૈયારી પણ એવી જ ચાતુ છે અને બીજી તો બાહરીક સમુદ્ધતા મોટા કાફલાની હરફર ચાતુ મ્હી છે આનો ઉદ્દેશ તો પોલિશ સમમરીનનો ખોટો પકડવાનો બતાવવામાં આવે છે પણ એક સમમરીન પાછળ છ છ ફૂટરો અને પચાસ જેટલી સમમરીનો દોડાવવામાં આવે છે એ તો કીડી માથે કટક જેવું છે, અને એમણે એ દિલ્લયાન બેદી જણાય છે ઉપરાંત તુર્કીની સાથે પણ તેની વાટાઘાટો ચાલુ છે આજે તુર્કી બિગ્ન તરફ સંજાતુશ્રુતિ ધરાવે છે અને એ એણે યુદ્ધની શરૂઆતથી જ જાહેરે પણ કરી છે પણ રશિયા-તુર્કીના સમઘોષ થયો જૂના છે અને એ સંબંધો તથા તુર્કી રશિયાની સાથે નજીક જ આવેલું મ્યાન બન્ને તપાસતા રશિયા તેને પોતાના તરફ વાળી લે તો નવાઈ નહિ અને તો કાર્ડેન થની સામુદ્ધતીમાં ઘડતે તેનો સીધો કાફલો બ્રમખમાં એ ઉતારે અને સ્વેચ્છ તરફ આગળ પણ વધી શકે આ તો માત્ર અનુમાનો છે, પણ પાયા વગરના નથી અને તો બ્રિટિશ સામ્રાજ્યને માથે રશિયામાં કાચ પડ્યો મેટો ગણાય.

રશિયા પોલાડ અર્ધ આવી ગયું તોજીક ઈસ્લાડ કમ્મ બોલતું નથી રશિયા પ્રત્યે શી વલણ રાખવી તે તેણે હજી નક્કી કમ્મ જણાવતું નથી પણ મોઢા વહેતું જાં ઈસ્લાડ પોતાના વચનને ખરેખર વળગી રહેવા માગતું હોય-એ પોલાડને ફરી તેના અર્ધાં મુનક પાડે અપારીને જ જ પવા માગતું હોય તો રશિયા સાથે યુદ્ધમાં બેતર્કાં વગર છૂટકો જ નથી કારણ હવે પોલાડનો જે કાળ રશિયાએ લીધો છે તે યુદ્ધ ક્યાં વગર રશિયા જવા દે એવા મુદ્દન સભવ નથી જર્મની કદાચ હારે તોજીક રશિયાનો મુનક રશિયા હાથા વગર તો કેમ પાડે કરે? આ પ્રશ્ન બિગ્નને મૂઝવેલો હોય એમ જણાય છે પણ ગણિયા સાથે બેતર્કા પહેલાં પોતાની સંકિતનું માથે આ કાંડુ જ રહ્યું.

આ મૂઝવણમાંથી હજી બિગ્નને ગસ્તો જડ્યો હોય એમ જણાવતું નથી ફગમિયાન પશ્ચિમ સમ્મ ઉપર યુદ્ધ શરૂ થઈ ચૂક્યું છે પણ હજી ઇંગ્લેન્ડે ફુનિયાને આજી દે એવું પરાક્રમ કરી બતાવું નથી તેમ હજી તેવું લશ્કર મજૂમે નાગા રીતસર યુદ્ધમાં બેતર્કાં પણ નથી મધ્ય જર્મનીનું બધું બળ બ્યારે ફાસની સમ્મ ઉપર અધ્યાપાર હારે આ લશ્કર એ પ્રસંગ માટે રાખ્યું હોય આજે તો ચેમ્પરલેઈને જાહેર કું છે કે અમે યુદ્ધમાં સાદસ મવામાં માનના નથી સાદસ કન્નારને શરૂઆતમાં જ કિલ્લો મળે છે પણ પાછળથી એ તૂટી જાય છે એટલે અને તો ન્યામળ હરેકુ ખાતુ પાછા ન લાગતું પડે એ વિચારથી જ ધીમે ધીમે પણ મક્કમપણે અગળા યોજનાઓ ધરીએ છીએ પણ ત્રણ વરસ સુધી યુદ્ધ ચાલશે એ ત્રણતરીએ બ્યારે ચા-ચા વગર છૂટકો નથી એમને અતે તો ઈ વાડો જ વિનય કે એમાં શક નથી "

ઈટાલિએ પોતાની તમ્મચના ફરી એમ્પાર જાહેર કરી છે અને પોતે સીધી રીતે યુદ્ધમાં બેતર્કામાં માગતું નથી એમ તેણે કહ્યું છે આનો અર્થ તે હાથણ નિરાંતે બેવા મવા શી મનોદશા બેગવતું હોય એમ જણાય છે અને ફગમિયાન ખાનગી રીતે તત્તરથ દેશ તરીકેનો લાભ હાઈને જર્મનીને માન વગેરે ખોળ્યતું મવા માગતું હોય એવો સભવ છે.

જાણવતું વનજી પણ હજી અનિશ્ચિત છે પણ જતે હલકે તે બિગ્નનો વિરુદ્ધ જ નેગગે એવા સબોગો જણાય છે સે વિચેમ્ની સાથે સગાધાની થઈ જતા ફરી તેણે ચીનને છૂતી નેવાની તૈયારી જોર શોખી શરૂ મ્હી દીધી છે અને ગણિયાની મૈત્રીને લીધે તથા ઈંગ્લાડ યુરોપમાં યુદ્ધમાં રોમચેતું હોવાને લીધે તેને સમ્મ મોઢા મગી જોડે છે ઉપરાંત બિગ્ન નિરોધી દિન્યાલો જે તેણે મોળા પાડી દીધી હતી તે ફરી સમેજ થઈ જે જ તે બિલ્લો બિગ્ન માટે શુભચ્ચક જણાતા નથી પાસિફિક અને દિદી મહાસાગરમાં લાગ મળ્યા જાવતું પોતાનો લાગ મગવી લેવાની તક જતી કરે એમ નથી જણાવતું.

શ્રેષ્ઠ પ્રતિકાર

[૫૨૫]

[૬૫] શેલીના કાવ્યનો
આ પદાનુવાદ છે. એ
કાવ્ય વિષે મિસીસ શેલી
આ પ્રમાણે લખે છે:
'૧૮૧૬ ની સાલમાં
પાર્લામેન્ટના અમુક મુધા-
ગઓની તરફેણ કરવા
એક સભા મળેલી તેની
ઉપર સિપાહીઓએ ઘોડા
ડોડાવેલા, પરિણામે સાતેક
સ્ત્રી-પુરુષો મૃત્યુ પામેલાં
અને અનેક ધાયલ થયેલાં.
મેક્લીને ઇરાકિમાં એ
સમાચાર મળ્યા ત્યારે
પ્રથમ તે અવાકુ રૂંધ
ગયા અને પછી જ્યારે
એકાએક એમને આ
અત્યાચારનો ઉપાસ સમજ્યો
હોય તેમ એકમાં આવીને
તે બોલવા લાગ્યા:
એ શબ્દોમાં ભુદ્ધમના
શ્રેષ્ઠ પ્રતિકારની રીત
રહેલી હતી. શ્રેષ્ઠ
પ્રતિકારની રીત એ જ
છે કે ભુદ્ધી મારવા આવે
ત્યારે તેની સામે આંગળી
પણુ બોચી ન કરતાં દૃઢ
રીતે છાતી ટટાર ગળીને
શાંતિથી સામા બેસા
રહો. સં.]

પણ રહી સુશાંત, નિશ્ચિન્ન, અશબ્દ, સાચા વીરો !
વનશ્રી સમ પીટ રે', અકબ, મૃત્યુ-ભેટો ધરો,
અજીત, રણજંગનાં અમકદાર શસ્ત્રો નમા
થિરંતન ઝગો, ઝગી અદબભેર બેસા રહો.

કદાપિ પછી દ્રોહીઓ કર ઉપાડવાનું કરે,
-ભલે ચઢીય આવતા, તમ વિષે ખુશીથી ફરે,
શિરો બેઠી જતાં, થતા જખમ, અંગ છૂટાં પડે,
મચી કતલ છો રહે, મનગર્યું બધું થે કરે.
સહો અદબભેર, ધિર નજરે, હરે ના લહી
જરીય ભય, રે અજયમ થતું લગારે નહીં.
શમે અનલ કોપનો, કતલ-તાંકણે તુષ્ટ થે
સુશાંત રહી ત્યાં મુખી નિરજાએ લીલા એમની.

પછી શરમ લે જશે નિજ ગુહા વિષે; ને વધું
બધું ઝુધિર તેમને મુજા ચઢી, પુકારી ફરી
લજમણી કહાણી આ જગતને કહેશે ખરી.
સૌમાત્ર નિજ અંશુલિ, નિરખી તેમને ચીંધશે;
ન મિત્રમિલને રહી કહીય સ્વસ્થ તેઓ થકે.

યશે કતલ એ, અર્ધર્થ બેઠળી હુડે દેશના
મહાચળદ પ્રેરણા, ગરજતી, ફરે ગાજતા
ભયંકર ભૂકંપ સી—

લોકો, સળગ કેસરી સમ-અસંખ્ય-નિદ્રા તણ,
અજીત, ક્રમવો ફરે, કર્તી. ગુણતા પૃથ્વીયે
—તુષારસમ-મુક્ત એ દુષણથી બનીને બને.
તરો વીર ! અસંખ્ય છે; બહુ જ અદ્ય એઓ અરે !

‘ અજાત ’

પ્રતિમા અને પ્રિયતમા

["પિતૃભક્તિયત્ત્વ એતે પ્રેરણા" શબ્દ, ધોરણી એ પૈદરિઃ દંત્ર્ય
અર્થે સ્વાધેઃ સ્વ વિદિયત્ત્વ એટલે વિદ્યાર્થે દ્વા દંત્ર્યપ્રત્યક્ત્વ એવમ્]

અનુવાદ-શ્રી. કૃષ્ણવલ્લભ ગેતલી

[ગદ્યમાંથી ચાલુ]

પાત્રો

પિતૃભક્તિયત્ત્વ-એ એવમ્-સ્વ-સ્વીકૃતિ

હૃદય-એ એવમ્

કૃતિ-એ એવમ્

એવમ્-સ્વ-સ્વીકૃતિ

મિત્ર-એ એવમ્

પ્રેરણા-એ એવમ્-સ્વીકૃતિ

મિત્ર-એ એવમ્-સ્વીકૃતિ

મિત્ર-એ એવમ્-સ્વીકૃતિ

મિત્ર-એ એવમ્-સ્વીકૃતિ

મિત્ર-એ એવમ્-સ્વીકૃતિ

અર્થ : પિતૃભક્તિયત્ત્વ એવમ્

અર્થ : એવમ્-સ્વીકૃતિ એવમ્-સ્વીકૃતિ એવમ્

મેરિન (ન માનના) અ જ બ, બે આ
વાત સાવ સાચી હોય તો !

પિગમેલિયન સાવ સાચી

(મેરિન ઉપદ્ધી રમણિ પદ નવ છે પડકાર
બોલે છે અને પ્રતિભાથી બેગલાળી
વખતે ખાતો જાય છે)

મેરિન પ્રતિમા આવી ગઈ છે !

(ગેલેશિયા જમણા દ્વારમાં પ્રવેશી દેખાત છે)
પિગમેલિયન પ્રતિમા સામે દાઢ પાસે છે !

(મેરિન આશ્ચર્ય પામી ગેલેશિયા વચ્ચે બેસી
જાય છે અને ધીમે ધીમે જમણી બાજુ નવ છે)

ગેલેશિયા (પાસે આવી પિગમેલિયનને આંધિ
મતા) આપણે આપણે માથા ખરડા ! મારા પિગમે
લિયન આપણે મળ્યા એનામાં તો કેવી વિચિત્ર
વિચિત્ર વાતો બની ગઈ !

પિગમેલિયન કેમ, તને શું થયું ?

ગેલેશિયા ધણી લગ્ન કર વાત ! (મેરિનને) હું
તારી સાથે તારા ઘરમાં ગઈ—

મેરિન હ હ

ગેલેશિયા અને પછી હું એટલી બેડી અને ગડી
બણી છાંભો સમય મારા પિગમેલિયન મટે ગડી પછી
ધીમે ધીમે-દોકાની જેમ ધીમે પ્રકાશ-અનુપમ
પ્રકાશ પ્રભુએ પાસેલ પ્રકાશ મે દુનિયા બેસે.
દુનિયાની પાછળ દુનિયા દુનિયા ! પછી તો હું હડી
પડવા લાગી પહેલાં હતી તેવી-મારા પિગમેલિયન
મને જીવન અપુરું તે પહેલાં હતી તેવી હડી મને
એ વખતે એક નીપજી વિચાર આવ્યો કે હું ધીમે
ધીમે પાછી પથ્થરમાં ફેરવાઈ જતી હતી ! હું કેટલું
બધું રડી અને મે મોઢાર આંસુએ મોટથી માર્યાના
પરી કે એવું ન થાયો ! જમણા દેવો મને જમણા
મે કહ્યું મારા પિગમેલિયન ખાતર ચોડી વાર જ
પિગમેલિયન મટે ! અરે મને મારા પ્રેમથી આટલી
જલદી વિપ્લવી ન પાડે અરે મે મને એક વખત
તેને મળવા દો-ફરીથી એક જ વખત ! થયું ના
તેમણે મારુ સાબળું નહિ મે તેમણે સાબળું હોત
તો જરૂર તેઓ મારી દયા ખાતે મારણ તેઓ સાચ

મહેવાન છે તેમણે તને જોયો નહોતો મારે જે
શુભથી છૂટા પડવાનું હતું તેઓ તેમને ખ્યાલ થયું
નહોતો (મેરિનને) હું તારા પાનમ પર ચાઈ ગઈ
મારા પોપચા બંધ થયા મારુ જ્ઞાન ધીમે ધીમે ઊડી
ગયું તિમિમય સમયનો એક માત્રો પસાર થઈ પછી
મે પાછી પેલી ઘુલ્લુજનક વખતી પર મારી જતને
જોઈ ત્યાં સુધી મને મારું જ્ઞાન નહોતું હું એ
રિયર એટનહીન પ્રતિમા જેવી બની ગઈ હતી
પછી મે પ્રભાવતા દેવોને ઊતરતા જોયા ! આ
ખડકા આવતા ! ખડક તેમના તેજથી ઝળહળી ઊડ્યો
હતો ! તેઓ આવ્યા અને પિગમેલિયનને જોવા લાગ્યા
અને એક પછી એક તેને સુખન કરી મને જીવન
અર્થે એવા સ્વરમાં મહેવા લાગ્યા આપણે ગેલેશિયાને
આ સુખથી વિપ્લવી ન પાડવી જોઈએ ! પિગમેલિયનના
પ્રેમ ખાતર ગેલેશિયા બને જીવે ! અને પછી મે
મુખાવેલો જન્મ પ્રમથ પાછો આવ્યો-મે જોયું તો
ત્યાં મેરિનનો ખડક હતો અને તેનો પડકાર હતો
આકાશમાં સ્વર તપેલો હતો અને પાખીઓ લીના
મૂવતા વૃક્ષોમાં ચાઈ રહ્યા હતા મે તેમને ગાતા
સાબળા કે તરતજ હ માગ પ્રિયમને જોવા ફરીથી
જીવતી બની

મેરિન એક એ તો સ્વપ્ન હતું પૃથ્વી પર
વસનારા તુ અને હું જ્યાં સુધી ફરીથી જમણીએ નહિ
જોવી નિદ્રા ન લઈએ ત્યાં સુધી દરદાજ એકવાર
આવું મરણ આપણને આવવાનું

ગેલેશિયા (જાણ પામી મેરિનનો હાથ પકડે છે)
ફરીથી નહિ જમણું !

પિગમેલિયન જોવો મે વખત આવશે જાણે
આપણે ન આવે છતાં તે જરૂર આવશે અને આપણે
જમણા બને જે હડી મારીમાથી બોલી કાઠી હતી તેમ
પાછા જમણી જઈશ

ગેલેશિયા જમણા નવા જીવનની કમળાઓને
રમ ઝગમગી આશાના ચિત્રમાંથી ધીમે ધીમે ઊડતો
જાય છે પિગમેલિયન મટે પ્રેમ એ ધીર પાપ
તેને છુપાવી રાખવો પડે એવો શરમજનક નિદ્રા
પથ્થર જેવી એટનહીન નિદ્રા એક સ્વાભાવિક

રિયતિ! અને છવન એ તેમાંથી જન્મ પામતું ચચળ સ્વપ્ન! એક પછી એક તેજેમય ધમ્માઓના રંગ કેવા ફટકી બાજ છે!

મેરિન : બીજા કેટલાયે માણસો છે જેમને તું ચાહી શકે છે. પણ પિગમેલિયનને નહિ કારણ તેને તો એક પત્ની છે.

ગેલેશિયા : તેને બીજું કોઈ ચાહતું નથી!

મેરિન : ચોક્કસ, હું ચાહું છું. તે મારો ભાઈ છે.

ગેલેશિયા : તને સજીવન એણે કરી?

મેરિન : હં...ના, પણ એટલે—

ગેલેશિયા : એણે તને છવન નથી આપ્યું, છતાં તું એને ચાહે છે! અને જેનું છવન એના પ્રેમને આભારી છે તેવી હું એને કેમ ન ચાહું?

(પિગમેલિયન વચ્ચે ફરે છે)

પિગમેલિયન : વાહ, તું મને પિતા ગણીને ચાહી શકે.

મેરિન : હા, તે તારો પિતા ચાલ, કારણ તેણે તને છવન આપ્યું.

ગેલેશિયા : ઠીક, જેવી તારી ઇચ્છા. મારે માટે તો હું પિગમેલિયનને ચાહી શકું એ વાત જ પૂરતી છે. તું પણ મને ચાહશે ને, પિગમેલિયન!

પિગમેલિયન : હા, કેવી ગણીને. ચાલ હવે સમાધાન થયું ને?

ગેલેશિયા : (તેના હાથ ચમી) હવે મને સતોષ થયો.

મેરિન : (સ્વચ્છત) ખરેખર, હું આશા રાખું છું કે સિનિક્કા પણ સતોષ પામશે!

(નય છે.)

ગેલેશિયા : (જમણી બાજુથી જતાં પિગમેલિયનને) તું મારી પાસેથી જતો રહેતો નથી ને?

પિગમેલિયન : થોડોવાર માટે જ.

ગેલેશિયા : મને તારી સાથે લઈ જા, પિગમેલિયન! (બીજી પ્રતિભાઓનો નિર્દેશ કરી) મને આ મારી પહેલાંની મનનાં પ્રતીકો સાથે એકથી

મુકી જ નહિ! હું તેમની સામે બેવાની દિશન પણ કરી શકતી નથી.

પિગમેલિયન : (આડું ભેઈ) આ લુસિપસ આવે; હું પાછો આવું ત્યાં સુધી તે તને આનંદ આપશે. મને બહુ વાર નહિ લાગે.

ગેલેશિયા : લુસિપસ ! એ કોણ છે?

પિગમેલિયન : એક બહાદુર હર્ષયો.

ગેલેશિયા : એટલે શું?

પિગમેલિયન : પોતાના દેશના યુવકોને મારવા લાડે રાખેલા પગારદાર માણસ.

ગેલેશિયા : (ભય પામી) પગારદાર ખૂતી!

પિગમેલિયન : (ચિદ્વાર્તન) ખૂતી! વાહ, એમાં જ અણકેળવાયેલું માનસ જણાઈ આવે છે. આવી દુઃખી લાગણી તો જંગમી જ સેવી શકે. સરકારી રાજ તો સૈનિકને અત્યંત કીમતી માને છે. અત્યંત સુધરેલા એથેન્સમાં તો સૈનિકનું સામાજિક સ્થાન લગભગ અમીર ઉમરાવ જેવું છે.

ગેલેશિયા : તે સંદાર કરે છે! અને સંદાર માટે તેને પગાર મળે છે!

પિગમેલિયન : બેરાક, પણ તે તેના દેશપ્રાંધરોને બચાવવા માટે સંદાર કરે છે.

ગેલેશિયા : તેના દેશપ્રાંધરો શાયા હોય કે ખોટા હોય તોયણ?

પિગમેલિયન : એની સાથે તેને નિઃશ્વન નથી. એને માટે તો મારવા યત્નઓ છે એ જ પૂરતું છે, તેના પર દુઃખ ચાલ એટલે તે મત્ત છે અને તેમની ક્ષતિ કરે છે.

ગેલેશિયા : જેનું ભયર! એ પિગમેલિયન, તું મને કેટલી ભવાનક વાતો શિખવાડી રહ્યો છે! તે મને મૃત્યુની—સૌને ભદ્રખી ખાતા ધૂણામનક મૃત્યુની—વાત કરી. એ વાત પતી એટલે અહીં સંદારનો મર્યો દરનાર માણસ ખડો થાય છે. તે મને આપેલી અમૂલ્ય બક્ષિસ—છવનની બક્ષિસ—બીજા પાસેથી લૂંટી લેનારો તુ બચાવ કરે છે!

પિંગમેલિયન મને એ બધું સ્પષ્ટ કરવા તમમ નથી. અહીં એ આવ્યો છે તેની સાથે વાત કરજો અને તને લાગશે કે એની ધર્મો જલકર હોવા છતાં તે માયાળુ છે.

ગેલેશિયા (ખૂબ ભય પામી) ના! મારાથી એની સાથે નહિ રહેવાય. પિંગમેલિયન ઘોભા! એ તો ખૂતી છે!

પિંગમેલિયન હાસ્યગનક! અરે ગેલેશિયા, તને એ ઈર્ષ્ય નહિ કરે એ જોડેલો બરાબર છે એટલે બધો છે અને બહુ વાર નહિ થાય હું જલકરી પાગે ફરીયા, વિદાય!

(જમણી બાજુથી ભય છે)

ગેલેશિયા તારી ઈચ્છાને હું માન્ય રાખીશ પણ જેનું જીવનકાર્ય સહારનું જ છે એવા સાથે એકના રહેવું કેટલું કમકર!

(જમણી બાજુથી લુસિપસ મેલેલી હાલતોને લઈને આવે છે)

લુસિપસ • અચ્છ ધા! આવો ધા ફરીથી કેઈ દિવસ મારાથી નહિ થાય!

(મૂંઝાતી જમણી બાજુ જોડા પર ફેંકે છે)

ગેલેશિયા (કાબા ખૂલ્લામાં બરાબર) રાહસ! મારી સાથે ન આવતા!

લુસિપસ ઓહો, આ કોણ છે? નહિ કે, હું તને ઈર્ષ્ય નહિ કરું સુદી!

ગેલેશિયા મને મારતો નહિ! મે તારા દેશનું કંઈ જવાવડું નથી—હું કંઈ ચતુ નથી!

લુસિપસ હું સોનન ખાઈને કહું છું જ્યાર એથેન્સના શત્રુઓ તારા જેવી સુદીઓ હોત તો એથેન્સને સૈનિકાની જરા થે જોડ ન રહેત

ગેલેશિયા (આગળ આવી) અરે અજાણી માણસ, (તખતીને બતાવી) ફરીથી હું કહેર આગ સમાં ફેરવાઈ ભય તે પહેલા વિચાર કર!

લુસિપસ મને બરાબર સમજાવું નથી.

ગેલેશિયા મહારાજ, યાદ રાખજો કે જે શિ પીએ આપને ધક્કા અને જીવન અર્પવા દેવાને પ્રાર્થના

કરી તેને ભાગ્યે જ ખતર હતો કે તેણે દુનિયા જ એક દાનવને છોડી મૂક્યો છે. તારા ધાતણી મનમનીના હાથે જો! અથો રહે, મને સ્પર્શતો નહિ!

લુસિપસ (સ્વગત) ગિચારી પ્રમિત બાળા! (મોટીથી) હ હ, મહારાજાનું કાઈ કારણુ નથી હું તને ઈર્ષ્ય નહિ કરું (મૂંઝાતીને ઉપાડી) લોહી તો આને લીધે છે

ગેલેશિયા • એ શું છે?

લુસિપસ મૂંઝાતી

(ગેલેશિયાના પગ પાસે ફેંકે છે)

ગેલેશિયા (વૂટકિયે પડી) એ હાલતી થે નથી!

લુસિપસ ના, મે એને ધાપલ કરી છે

ગેલેશિયા ઓહ! અપકર!

લુસિપસ અરીય ગિચારી! એક અકસ્માત જેમ જ થયું હું એક ક્ષણ તમે સિસોની ખગલતો આરામથી આઠો પડ્યો હતો એટલામાં જ મે એને દર ખીણમાં કાબો બરાબર બેઈ મારું મુખ પાસે જ હતું એટલે કેવળ ગમ્મતમાં જ મે તેને તાકતી તો જોડ્યું હું તો માનતો હતો કે સો વારને છોડે એ ગિચારી સફીસનામત જ રહેશે, પણ મને કહેતા! અજાણી સાથ છે કે મે તને વીધી નાખી આ પડી ગિચારી! (નીચે નમી મૂંઝાતીને જુએ છે) તે તારૂં છે—બાપડી! અરે કે, તે મરી ગઈ!

ગેલેશિયા ઓહ, કેવું ત્રાસગનક! એા હત્યાશ, તે આ શું કરું? (મૂંઝાતીને બચકે છે) અરે કે, તે એનું જીવન કયું? બાપડું બચ્યું! મને ખબર નથી તું શું છે, તારો વાટ મને અજાણ્યો છે, પણ તારામાં મે જીવન હતું અને તારું જીવન તેણે ફરી લીધું છે!

(તેના રમાવથી મૂંઝાતીને પગે છે પણ બહીને લુસિપસને તે સોષે છે)

પ્રજા તને બદલા આપે ત પહેલા અહીંથી ચાલો ના!

લુસિપસ કીક, સાથે, મને પાકુ એ બાબતમાં શકા છે હું મજબૂતો નહોતો પણ એ ગેરિનની મૂંઝાતી હતી એ મને ગઈ છે એ મજબૂતીને તેને ખૂબ હું ખ

યશો. એટલે એને બટલે હું તેને બીજી લાવી આપું નહિ ત્યાં સુધી આ વાત તેનાથી કાળજી લઈ લેવાની રાખજે.

(નમણી બાલુથી મુઠાઓને લઈ દુશ્વિપસ નમ્ય છે.)

ગેલેશિયા : આલો! જન અહીંથી મારે એક ખૂની સાથે કાંઈ વાત કરવી નથી.

(ગેલિન રાખી બાલુથી પ્રવેશે છે.)

મેરિન : (ચિંતાપૂર્વક) કેમ ગેલેશિયા! આમ બીએ છે કેમ ?

ગેલેશિયા : મેરિન, મારે તને એક વાત કહેવાની છે; એ સાંભળવા તું તારી દિમ્ભત એકડી કરે. પેલો માણસ-તું આલે છે તે પેલો માણસ-ખૂની છે!

મેરિન : (નચિનપણે) અરે લાનવારની! પિત્ર-મેલિયને અહીંથી જતાં પહેલાં મને કહ્યું હતું કે આપણા દેશના એ સૌથી બહાદુર સૈનિકને તું ખૂની ગણે છે. એ ખૂની નથી, એ તો સૈનિક છે.

ગેલેશિયા : ત્યારે ખૂની એટલે શું !

મેરિન : જે નમ્રજાં અસહાય પ્રાણીઓ સાથે લડે છે તે-જે એમિંતા છૂપી રીતે મારવાને ધધે કરે છે તે. મારો બહાદુર હુસિપસ કાંઈ ખૂની નથી.

ગેલેશિયા : તારો બહાદુર હુસિપસ જરાયે બહાદુર નથી. તારા કહેવા પ્રમાણે એ કેવળ ખૂની જ છે. તેણે લોધેલા બલિદાન સહિત મેં તેને જોયો છે, એના હાથાચ હાથ એ બલિદાન લાલ રક્તથી રંગાવા હતા! પેલી બાલુ એ કંડી અને નિર્જીવ પડી હતી, તેની મૃદુ આંખો મૃત્યુના પાળથી અમ-કતીંતી. તે એકવાર હાલી અને તેણે તેની તરફ મોં ફેરવી બોલવા પ્રયાસ કર્યો, પણ તે એક રાજા ઉચ્ચારી શકે તે પહેલાં જ તેનું માથું અસહાય પડી ગયું અને તે મરણ પામી !

મેરિન : અરે બાળા, તું લવારા પર ચડી છે! આતું તને કાણે કહ્યું !

ગેલેશિયા : તેણે જાતે જ. અને એ કારણ મારે તો તે મગફર હતો. તદ્દન ગમ્ભતમાં તીરે એની તેનું હૃદય કેવી રીતે વીંધ્યું એ મને તેણે જ કહ્યું.

મેરિન : શું હુસિપસે તને આ બધું કહ્યું ? અશ-ક્ય! તને કેવળ સ્વપ્ન આપ્યું હશે !

ગેલેશિયા : મારી ગિંદગીના સોગન, એ 'ખરું' છે. જો એના લોહીથી ખરડાયેલો આ રૂમાલ. મેં જ એના ધા પર લોહી અટકાવવા દાખ્યો હતો.

મેરિન : (ગભરાઈને) કાણુ એનો બોગ થઈ પડ્યું ?

ગેલેશિયા : ના, હું કહી શકતી નથી. એની આકૃતિ મારાથી અનણી હતી. અરે, આ એ આંખો, અરેરે મને એ દુટ ખૂનીથી છુપાવ !

(કાળી બાલુ નમ્ય છે. નમણી બાલુથી દુશ્વિપસ પ્રવેશે છે.)

મેરિન : હુસિપસ, આ લીમણ કદાહી ખરી છે કે ?

હુસિપસ : (એક બાલુ ગેલેશિયાને) તારે મારી આ ખાનગી વાત કાળી રાખવો જોઈતો'તી. અરેરે બાળા! જો, તેને એથી કેટલું દુઃખ થાય છે! (મેરિનને) એ ખરેખર સાચું છે. પણ ગેલેશિયાએ એ છુપાવી રાખ્યું જોઈતું હતું. હું બાલુતો હતો કે તને એથી ખૂબ શોક-સંતાપ થશે.

મેરિન : (એની બેપરવાઈથી આશ્ચર્ય પામી સ્વ-ગત) હુસિપસનું મગજ કાઈ સેતાને ફેરવી નાંખ્યું હોતું જોઈએ. (મોટેથી કદાહમાં) એ બધું આપે કહ્યું !

હુસિપસ : નિઃશંક મેં જ. મારા દષ્ટિક્ષેત્રમાં મેં મારા જમિને આનંદથી નાચતી જોઈ અને મેં મારું ધનુષ ઉપાડી સો વારને છેટે એના હૃદયને વીધવા એક સીધું તીર છોડ્યું! એટલી ઠંડના બહુ થોડા જ સૈનિકો જતાંથી શકે.

મેરિન : (દિક્કાશથી) ખરેખર, હું ચે ધારું છું કે એવા થોડા જ છે! અરેરે પામર! (રડે છે.)

હુસિપસ : આ ઠીક નથી. મારા ધા માટે મારે મગફર થવા જોતું છે. એ બદલ તારે મને કલકડી સાબાશી આપવી જોઈએ. અને મેં લીધેલા બોગમાં એક વધારે હોય કે એક ઓછું હોય તો ચે શું! હજી તો લણુ બાકી છે !

(ગેલેશિયા તરફ ફેરે છે એટલે યોધ પામી તે દૂર પાછળ રાખી બાલુ નાસી નમ્ય છે.)

વળી એ ખ્યાલ કર કે મેં નહોતું ધાર્યું કે એટલે
જે મારું તોજ તેને વાગશે. પણ મારું નિશાન ધાર્યું
કરતાં વધુ અચૂક નીલાધર અને મિત્રાગે મળ્યું પામી.

મેરિન (આશ્ચર્ય પામી ચિત્રવત્ સ્વચ્છ) અરે,
આ સ્વચ્છતા ધેનજાનું ચિહ્ન છે શું ફરીથી ? (મિત્રાગે)
નવ, તમારી વતને લુપ્તાવે.

લુસિપસ પણ—

મેરિન એક શબ્દ પણ નહિ હું તારો અવાજ
પણ સાંભળવા માગતી નથી હું ફરીથી તારું મુખ
પણ જોવા ઇચ્છતી નથી આશ્ચર્ય જ.

(લુસિપસ મેરિનના તરફ ફરે છે.)

મેરિનના જાન મહાશય, નહિ તો હું આસોથી
આખા મળને મળવી મૂકીશ.

લુસિપસ (બગડે છે) વાહ! ખરેખર આનું
નામ જ ય્હાપણું! આખરે તો તે નીચો છે સ્ત્રીઓને
દરેક વાતનો ન્યાય કરવા માટે આગીવૃદ્ધિવાળું
પોતાનું જ તકરારો હોય તે એ શાસ્ત્ર સમજવાનો
દોષ પણ પુરુષ કરી શકતો નથી હું એવેન્સ જાઉં
હું ત્યારે તમારી સાન કેમલે આવે ત્યારે—મજામાં
આવે ત્યારે મને જોનાવળે ત્યાં સુધી વિદાય!

(જમણી બાજુથી જિનહને નયન.)

મેરિન એક આ એક સ્વપ્ન હોતું જોઈએ,
અને હું જાગૃત થતા ફરીથી સુખ પામીશ.

મેરિનના (વિચારને ઝડપી લતા) સ્વપ્ન!
એટલું! (મેરિન પાસે નયન છે) આપણે બંને સ્વ
પ્નમાં છીએ અને એક સરખું જ સ્વપ્ન જોઈ રહ્યા
છીએ! પણ મેરિન, આપણે સ્વપ્નમાં છીએ કે
જાગૃત છીએ એ ક્યાં સમજાવવા પારખી શકીએ?

મેરિન કેટલીક વાતો એટલી લીધણું હોય છે
કે સાચી મનાય જ નહિ આ એક એવી જ વાત છે

(મુજની લઈને પિગમેલિયન જમણી
બાજુથી પ્રવેશે છે.)

પિગમેલિયન કેમ, લુસિપસને શું થયું? મે
તેને ધરમાથી નીકળી ધોડેસ્વાર થતા જોયો ત્યારે તે
ખૂંસ કોથમાં જણાતો હતો સી મરણ છે?

મેરિન એક શોચનીય વાત છે તે આવી

ક્યો છે અને હું નામ દેતા એ સકાચ પામું એવું તેણે
કૃત્ય કર્યું છે તેણે જ્યાં પહોંચ્યા તને કાઈ કર્યું કે
નહિ?

પિગમેલિયન હા, મેં તેને શા માટે કોપ
ચક્રો હતો તે પૂછ્યું ત્યારે તેણે મારો સામે (મજાથી
બતાવી) આ દેકરું

મેરિનના (અત્યંત ગભરાટમાં) તેનું બિન-
અર્થથી એ કાઈ જ! હું એની સામે જોઈ શકતી નથી.

મેરિન કેમ, આ શું છે?

મેરિનના ગમનમાં એણે મારી નાખેલું પ્રાણી.
પરમેશ્વરે આપેલી ગિફ્ટને તેણે લુટી લીધી અને, તેને
આશીર્વાદ મળ્યો, હું મૃત્યુને જોવા હાથ ધરી શકતી
નથી.

મેરિન તો માટે તેણે માર્યું તે શું આ જ
હવે કે?

મેરિનના (આશ્ચર્ય પામી) એ જ! એ શું
જોણું છે?

મેરિન અને છોકરી તુ તો માફી થઈ લાગે
છે! પિગમેલિયન મેરિનનાએ કર્યું કે તેણે કાઠનું
ખૂન કર્યું છે કાઠ તેની તેને ખૂન નહોતી!

પિગમેલિયન (ખૂંસ રોપમાં) આ છોકરી
તો આપણને બધાને પાત્રન બનાવશે! મારો પોઠો
તપ્પર કરાવો, હું તેને પાછો જોનાવી લાવું

(મેરિન જાણી બાજુએથી નયન છે.)

મેરિનના મે શું કાઈ જોઈ કર્યું છે? ખરેખર
મને કાઈ જ ખબર નથી તુ મારાથી વિસારો તો
નથી ને?

પિગમેલિયન હા હું તારા પર અત્યંત
વિચારો છું એમનેથી જ ખત નથી મારા પર તારો
પ્રેમ પ્રેમ છે એની જાહેરાત કરતા એ તુ સતોષ ન
પામી અને તે તારી બેઠક ખૂંસાઈથી લુસિપસને પણ
તેના પ્રેમથી વિખૂંસ કરી

(જમણી બાજુથી મિત્રાગે પ્રવેશે છે.)

મિત્રાગે મહાશય મિત્રાગે અને તેમના પત્ની
બહાર આવ્યા છે

પિગમેલિયન ! તેમને અત્યારે મળી ચકીર નહિ. અરે થોભા, તેમને અંદર આવવા દે (મિમોસ નવ છે)

(એરેસિયા નવ છે પિગમેલિયન એક નાની પ્રતિમા પાસે જઈ તે પર કાચે લાગે છે નમણી બાણીથી કહેને પ્રવેશે છે)

કહેને પિગમેલિયન ક્યા છે ?

પિગમેલિયન (કામ મગતા) આ મહો પિગમેલિયન

કહેને અમે થોડા દિવસ પર તમને મળવા આવ્યા હતા, પણ તમે અહીં ન હતા અહીં આવ્યા એટલે જગા આજુમાણુ નજર કરતા અમે તમે ખૂબ સલામતી પડદા તમે હામી રાખો છો તે આગસ્ટને ભેજો

પિગમેલિયન (તેની તરફ ફરી) એ તમે બિનકુન અણુપટલી છૂટ લીધી

કહેને મહાશય, મને જોગમો ઠા ?

પિગમેલિયન તમે કિમોસના પત્ની છો કિમોસ તમારી સાથે આવેલ છે ?

કહેને તે બહાર ગઈ જાય છે ૫ તો તે તમારો માન આપે છે તેની વધાર્ધ આપુ છુ, મહાશય, જગ વિવેક મમો કદાચ તમારી એ પ્રતિમા ખરીદશે ને તે ખરીદે તો તમારુ તમીર ફરી ગયુ માનવે !

પિગમેલિયન (મિમોસને) તેમને અંદર મોખ્ય (નમણી બાણીથી કિમોસ નવ છે અને કિમોસ પ્રવેશે છે)

કિમોસ (બાણુ પર કહેને) કેમ જીવાનનુ મગજ તો ઢેકાયે છે તે ?

કહેને (બાણુ પર કિમોસને) હા, તદન સાત લાગે જ પેલા આગસ્ટને પેલા આપી ખરીદી લો મે સાક્ષ્ય છે કે તેના માટે કોઈ પણ કિમન વિચારમા નથી પણ ખરીદવા પહેલા એની જગા નિદા કરવે ને ઉતારી પાડવે

કિમોસ (પિગમેલિયનને) મે મે આવવાયે એઈ હતી તે પ્રતિમા ક્યા છે ?

પિગમેલિયન (મૂકાઈને) મહાશય, તે અધૂરી છે એ ખરી વસ્તુ છે મને એ માટે મગમ આવે છે

કિમોસ : હ એ સાગી નથી, તેમા મુરેખતા નથી તે ખૂબ સખત અને પાતળી લાગે છે વળી પચાઈશુમિત્ર વિચિત્ર છે અરે ખૂબ વિચિત્ર વળી લાવણ્યની ખામી છે તાઝી નથી, તેમ રફતિ નથી તેજ-અવાનુ ડેકાણુ નથી, તે ખૂબ બેદરમોરીથી ટોરી છે માગ જીવનના મોખન, ચિત્રણ છેક કચરો છે !

કહેને (બાણુ પર કિમોસને) તમે જગ વિચાર કરીને બોલો ! એ વધુ તો ચિત્રકલા માટે મહેવાપ આ તો સિદ્ધ છે !

કિમોસ (બાણુ પર કહેને) એમ ? એ તો એનું એ જ સિદ્ધાંત તો એક જ ને ? દલે તેની કિમન વિગે આપણે એઈએ તેનુ વળન ફેટકુ માપ ?

કહેને (બાણુ પર કિમોસને) પચાસ મણની આસપાસ

કિમોસ (પિગમેલિયનને મોટથી) ધારો કે એ દહમ મહેાગ આપીએ તો ?

પિગમેલિયન ના ના, ના માગ મહેાગાન ફૂતિ ખૂબ વિચિત્ર અને પાતળી કે અને વળી મહા શય, માદ કરો, ચિત્રણ છેક-

કિમોસ કચરો, કાઈ વાલો નહિ ભો વસ્તુ વડુ સારી ન હોય, માગ ખડમા મીણુનતી મોડ વધ તો કામ લાગશે

પિગમેલિયન માફ કરો મહેાગાન, એ સરસ ન હોય છતાં મારે મન એ પ્રતિમા આવજ કોઈ પણ કિમન વિચારમા નથી

કિમોસ છી છી આવવા આવ્ય માટે હુ દહમ મહેાગ આપુ છુ, પણ બે અણુપટલો હોય તો એથી આપી કિમન પચુ ન લેખજે !

કહેને અરે જીવાન માણુમ, તને ખમર છે, થોમ્ર વખત પર જ અમે આનાથી નમજા મોટા અણુલો માટે પદમો મહેાગ આપી હતી ?

પિગમેલિયન ખરું, માફ કરજો, એ શિષી
સુદૃઢતાની પરીક્ષા કર્યો નથી કરતો

કિસોસ એકાદ ત્યારે કાફેને એમ સમજે છે કે ?

કાફેને જીવાન બરોગર પ્યાન રાખે ? તુ
કિસોસને માનુ લગાડી રહ્યો છે ?

કિસોસ અને તેની પત્નીને પણ

(કાફેને એ ચકાસી જાણે નવ્ય છે)

પિગમેલિયન એ એક આદત છે, ફક્ત મારે
સહન કરવી જ રહી મહારાજ, બધી વાતની એક વાત
કહુ કે એ પ્રતિમા વેચવા માટે નથી

કિસોસ મહારાજ, છેવટની વાત કહુ તો મને
તમે ના પાડી સમજાશે નહિ મને તેમ થાય. કલાના કદર
દાન પર કલા સત્તા ખનવે તો એ કલાના કદરદાનની
શી વલે થાય છે ? (પિગમેલિયન કાળી બાલુથી બહાર
જાય છે) (સ્વગત) એને ખબર પાડવી જોઈએ (મોટેથી)
આરસ ક્યા છે ? (તપ્તી પાસે થઈ પડ્યા બોલે છે)
એ તો ચાલી મઈ છે ! (તે પ્રતિમા માટે કાળી તરફ
જાય છે) ધીમે ધીમે કાળા ખૂણામાંથી વચમા નજર
કરે છે અહીં તે જમણી બાલુથી પ્રવેશી ગેરેશ
પાને જાય છે અને આશ્ચર્યથી તેની સામે મોટ માડી
રહે છે) એકાદ આ શું ?

ગેરેશિયા તમારી તબિયત ચાલી નથી ?

કિસોસ (સ્વગત) અરે ના-પહેલા તો મે
વિચાર્યું કે-હી હી હાસ્યમંત્રક ! (બાલુપર સ્વગત
ધીમેથી) જતા રે તે તદન એના જેવી જ છે ! (મોટેથી)
હુ તમારા ચહેરાને ઓળખુ છું (મૂઝાય છે) શું
મે તમને ક્યા જોયે-ના

ગેરેશિયા આરસમા ? શબ્દ ખરું તો ?

કિસોસ (જાત પર કાંઈ લાવવા ધીમેથી)
એકાદ હવે મને સમજાય આ પિગમેલિયન પ્રતીક
હોવી જોઈએ ! હા, એમ જ છે ખરેખર બધી
દિમતવાન સી લાગે છે એ પ્રતીક હમેશા એવા જ
હોય છે તેનું વદન સુદ છે, તેનું અંજ ફક્ત ધાટીક
અને સૌન્દર્યવશ છે (મોટેથી) સદી અહીં જરા
આવશે કે ?

ગેરેશિયા (તેને આશ્ચર્યથી પાગખવા મંથી
રહી છે, મને કહો છો ? તમે શું છો ?

કિસોસ - હુ શું છું ?

ગેરેશિયા હા, હું પણ છું, તમે પુરુષ છો ?

કિસોસ નાહ ! લોકો એમ જ કહે છે

ગેરેશિયા ત્યારે તમને માનવા નહિ તમને એ
છેતરે છે

કિસોસ એતારી ! એમ છે ?

ગેરેશિયા : પુરુષ તો ખૂન જોયો, ટટાર અને
ખાવાન હોય તેની આખો મોગી દિમતબરી હોય
વદન સુદ હોય અને અવાજ સ્નિધ હોય. મે તો
એવો એ જોયો છે

કિસોસ ખરેખર ?

ગેરેશિયા (તેને પ્યાનપૂર્વક જોઈ) હા, તમે
પુરુષ નથી

કિસોસ (ધીમેથી) શું આ કુવતી મને સ્ત્રી
મણે છે ?

ગેરેશિયા સ્ત્રી ? ના, સ્ત્રી તો મુદ્દ અને અખલા
તોય વળી ધાટીલી તથા અનુપમ લાવચ્ચકરી હોય
કે સ્ત્રી છું—તમે મારા જેવા નથી

કિસોસ લાચવાન મને તારા જેવો ન બનાવે
અને આગલી ઉપર પછી મારી આશ્ચર્ય પર પાણી
ન ફેરવે !

ગેરેશિયા જતા રે તમે મને મનો કો, કારણ
તમને જોઈ મને હસતું આવે છે તમે લાવચ્ચક
અને જાણમગલ છેા કોણી કોણી આખો અને મોટું
મોટું મોટું અહેગ પર વચીચૂકી રેખાઓ અને વળી
એટલા મદી અને નમ્ર છે !

કિસોસ - (સ્વગત) આ જોખરી ખૂન વિચિત્ર
લાગે છે

ગેરેશિયા અરે થોભો, હું સમજું, પિગમેલિયન
ની કલા પણ અનુભવનું ફળ છે તમને પાનાગ કાઈ
કિષ્કાંદ આમગ દર્શો !

કિસોસ (અનુભવમાં પડી) ના, મારે સાત

મોટા ભાઈઓ છે. (ધીમેથી) વિચિત્ર છે, આટલી નાની વયે વાણીમાં આટલી દિંમત બતાવે છે.

ગેલેશિયા : (આશ્ચર્યથી) એ દિંમત નથી, પણ અજ્ઞાન છે. પિંગમેલિયન એમ જ કહે છે અને તે ખરું જ કહેતો હશે.

ક્રિસોસ : બેશક, પરંતુ હું ગઈકાલે જ નહોતો જન્મ્યો. (ડાબી બાજુએ બેસે છે.)

ગેલેશિયા : સાચેસાચ-હું તો ગઈકાલે જ જન્મી હતી. (ક્રિસોસને પોતાની પાસે બેસવા યત્ન કરે છે. ક્રિસોસ તેનું કારણ સમજી શકતો નથી) તમે કેવી કંઠી રીતે બેસો છો ?

ક્રિસોસ : હું ખેંકો છું તેમાં કંઈ વિચિત્રતા છે એવું મને લાગતું નથી. બેસવાની પદ્ધતિમાં વિવિધતાની ખૂબ શક્યતા નથી.

ગેલેશિયા : મેં તો પિંગમેલિયનને આવો રીતે બેસતાં કહી ચે નોંધો નથી.

ક્રિસોસ : તે શું ખીજ માણસો જેમ નથી બેસતા ?

ગેલેશિયા : અવગત એમ જ. પણ તે હમેશાં કમરે હાથ વીંટળાવે છે,

ક્રિસોસ : (સ્વગત) ઓતારી ! બદમાશ કલાકાર !

ગેલેશિયા : તમે એમ બેસતા નથી. કદાચ તમને કેમ બેસવું એ નહિ આવડતું હોય.

ક્રિસોસ : અરે ના, મને સારી રીતે આવડે છે.

ગેલેશિયા : ત્યારે એમ કરો નોંધો.

ક્રિસોસ : (સ્વગત) આ વિચિત્ર ધ્વજ છે, છતાં હું તેને ખુશ કરીશ. (એમ કહી ઓટથી) તમને ખાતરી છે કે આ નિર્દોષતા છે ?

ગેલેશિયા : ચોક્કસ એમ જ છે. મેં તમને ક્યું ને કે હું ગઈકાલે જ જન્મી છું.

ક્રિસોસ : તારી માતા કોણ ?

ગેલેશિયા : માતા ? એ શું વળી ? મારે એ નથી. હું તો પિંગમેલિયનની પુત્રી છું. જ્યાં લોકોને હમેશાં માતા હોય છે ?

ક્રિસોસ : હા, એ તો સનાતન નિયમ છે.

ગેલેશિયા : પણ પિંગમેલિયન તો ધણાં ખર્ચ માણસોથી ખૂબ વધારે હોશિયાર છે.

ક્રિસોસ : હા, મેં સાંભળ્યું છે કે એની પાસે ખીજ માણસોમાં ન જડે એવી શક્તિઓ છે અને હું તેમાં માનવાની ચાચાત કરું છું !

(જમણી બાજુથી ડાફને પ્રવેશે છે.)

ડાફને : કેમ, આ શું માંડ્યું છે ?

(ક્રિસોસ ગેલેશિયાથી નજીક દૂર ખસી બેઠાનું બાજુ છેડે બેસે છે.)

ક્રિસોસ : મારી પત્ની !

ડાફને : મારી આખી શું સાચું જ લુએ છે ? (ગેલેશિયા ભીભો ધાય છે) આ સો કોણ છે ? વાહ, લગભગ દરેક રીતે—

ક્રિસોસ : શેના જેવી !

ડાફને : આખરે જે પ્રતિમા ખરીદવા હુમ્મત તાર્તા તેના જેવી ! એ જ મુખ, એ જ વસ્તી ! દરેક વાતમાં એને જ મળતી છે ! એનું સ્વરૂપ આરસને એટલું અનુલ્લખ રીતે મળતું આવે છે કે કોઈ લગભગ એમ જ ધારે કે પિંગમેલિયને ગમે તે અનુલ્લ રીતે એ પ્રતિમાને સજીવન કરી છે.

ક્રિસોસ : (સ્વગત) ખૂબ સરસ વિચાર-હું તેના લાભ લઉં એવો. જરા સાહસ નેવું ખરું, પણ અસાધ્ય રોગોને ગજગર દવાઓની જરૂર છે. (ધ્રુવે ગાળી ઓટથી) વિરોધક ડાફને ! તારી કમ્પન સત્ત જ છે. હું કહે છે કે તે પ્રતિમા જેવી છે, ખરે જ એ એવી છે અને એમ હોય તે ચોખ્ખું જ છે. કારણ કે દેવોએ ચમત્કાર કરી આરસની પ્રતિમાને સજીવ કરી છે !

ડાફને : વાહ ! તમે મને ગાંઠો ધારો છો કે ?

ગેલેશિયા : એની વાત સાચી છે. પિંગમેલિયને તેની પ્રાર્થનાના પ્રભાવથી મારા અંગમાં જીવનનો તણખો ઝગમો અને હું અત્યારે છું એવી બનાવી ત્યાં થઈ હું કંઈ આરસનું ગમ્મતું હતી—જડ અને લાગણીહીન.

કિસોસ : (દૂર બાલુ પર ગેલેશિયાને) બરાબર છે, એમ જ વાતને વળગી રહેજે.

હાફને : અરે બેશરમ હોહરી, હું તેની પત્ની છું!

ગેલેશિયા : એની પત્ની! (કિસોસને) ત્યારે અહીંથી દૂર જા, તારી પત્ની અહીં હોય ત્યારે હું તને પ્રેમ કરી શકું નહિ. (પોતે કિસોસથી દૂર જાય છે)

હાફને : આ નફ્ટાર્ક કાઈ નવીન પ્રકારની છે!

કિસોસ : એ નિર્દોષતાની નફ્ટાર્ક છે, તેના ન્યાય તને લાગુ પડતા નિયમોથી ન તોલે તે તો ગર્ભ કાલે જ જન્મી હતી. તું કાંઈ એમ જન્મી નયો!

(જમણી બાજુ મિસોસ પ્રવેશે છે.)

મિસોસ : કૃપાર્વત, પિગમેલિયન પધારે છે.

કિસોસ : (સ્વચ્છ) તે બધી બાજુ જમાડો.

હાફને : (મિસોસને) આ સી કાણુ છે!

કિસોસ : વાહ, મેં તને કહ્યું તો ખરું કે તે—

હાફને : બસ, એક શબ્દ નહિ. મારે તેના મોંથી સાંભળવું છે.

ગેલેશિયા : હું જાતે કહું છું જાણી તેને પૂછવાનું શું પ્રયોજન!

હાફને : ચૂપ રહો (મિસોસને) આ સી કાણુ છે? નો જુદું કહેશે તો હું તને ફટકાથી મરાવીશ.

મિસોસ : અરે, હું મિલકતુલ જુદું નહિ કહું એ તો સજીવન થયેલી પ્રતિમા છે.

કિસોસ : (બાલુપર મિસોસને) હું તારા ખૂન માથી છું!

(તેને પૈસા આપી ચાલે છે. જમણી બાજુથી મિસોસ બચે છે અને ડાબી બાજુથી મેરિન પ્રવેશે છે)

મેરિન : શું છે? શી બાબત છે?

હાફને : હા, આ સી—

મેરિન : એ સજીવન થયેલી પ્રતિમા છે!

કિસોસ : (બાલુપર મેરિનને) હું તમારા અત્યંત માણી છું. (તેની સાથે હાથ મિલાવે છે. જમણી બાજુથી પિગમેલિયન પ્રવેશે છે)

પિગમેલિયન : કેમ, શું છે કિસોસ?

કિસોસ : પેલી પ્રતિમા—

હાફને : બેઠા રહો!

કિસોસ : મને સમજાવવા દો. પ્રતિમા જે મેં ખરીદ્યા—

હાફને : મને કહેવા દો કિસોસ આ બાળા, મેરિન અને તમારા આકર બધાં પે ભેગાં મળી મને કહે છે કે એ—

પિગમેલિયન : સજીવન થયેલી ગેલેશિયાની પ્રતિમા છે! નિઃશંકે એમ જ છે.

કિસોસ : મને પણ એમ જ લાગે છે. હું તમારા બધાના ખૂન આભારી છું.

(પિગમેલિયન સાથે હાથ મિલાવે છે અને હાથે તાક કરે છે. જમણી બાજુથી સિનિરકા પ્રવેશે છે.)

સિનિરકા : પિગમેલિયન, મારા વહાલા!

પિગમેલિયન : સિનિરકા બધી!

સિનિરકા : હું ધારતી તો તે કરતાં વહેલી આવી ટકી (સ્વચ્છ) આ બધાં કાણુ છે! (પ્રગટ મોટેથી) મારું કરત્તે, હું ધારતી તો કે મારા પતિ એકલા દશે.

હાફને : (કટાક્ષમાં) નિઃશંકે, હું પણ ધારતી તો કે મારા પતિ એકલા હતો. આપણે પત્નીએ એકલ નિષાસ રાખીએ છીએ.

સિનિરકા : (બાલુપર પિગમેલિયનને) આ બધાં કાણુ છે!

પિગમેલિયન : વાહ, પેલી કિસોસ છે અને એ હાફને છે. તેઓ.....

હાફને : જુદા જુદા આશયથી આવ્યા છે. (ગેલેશિયાને બતાવી) કિસોસ આ સત્તમદીન હોહરીને મળવા આવ્યો છે અને હું કિસોસ પાછળ—

કિસોસ : જો તું કાર્પના કમની એમ સ્વંદળ જ કરવા માંગતી હોય તો એમ પણ કહે કે પિગમેલિયન તારી પાછળ આવ્યો છે!

સિનિરકા : (ડાબી બાજુ મોટેલી ગેલેશિયાને નિહાળ કરી) આ સમારી કાણુ છે! એકદમ અચાનક!

ડાક્ટર : ઓહ, જરાયે નહિ.

સિનિસ્કા : (ખાલી તખ્તી તરફ નોંધ) પરંતુ પ્રતિમા એ જતી રહી છે !

પિગમેલિયન : સિનિસ્કા ચમકાર થયો છે અને દેવોએ ગેલેશિયાને સજીવન કરી છે.

સિનિસ્કા : ઓહ, અદ્ભુત ! (અત્યંત પ્રશંસા-પૂર્વક ગેલેશિયા પાસે જઈ) મારા પિગમેલિયને પોતાના હાથે ધડી એ જ આકૃતિ છે ?

પિગમેલિયન : ખરેખર એ જ છે.

સિનિસ્કા : મને જોવા તો દે, (ગેલેશિયાની પાસે જમણી બાલુ ધૂંટણિયે પડે છે) હા, એ જ ચારુ વદન, એ જ સૌંદર્યપ્રધુ અંગ, વસનતી એ જ કલામય ધડી-પાટણી !

ગેલેશિયા : શું ત્યારે તું મને ઓળખે છે ?

સિનિસ્કા : અરે એને સાંભળો ! એ બોલે છે ! આપણી ગેલેશિયા મોટે સ્વરે બોલે છે ! (ગેલેશિયાને) તને ઓળખું છું ! વાહ કલાકા સુધી ખેંચી રહીને મેં તને ધણતી નોંધી છે-પિગમેલિયનના કામમાં મજ રહી તારી માફક સ્થિત ખેંચીને. ફક્ત કાઈ વાર ખૂબ આનંદમાં આવી હું તું અત્યારે છે એવી તને બનાવનાર વિજયી હાથોને ચૂમવા દોડી જતી ! ચાલ, મને એક બહેન તરીકે પ્રેમનું સુખન લેવા દે. (તને ચૂમે છે) હુઓ તો, સુખન પણ કરે છે !

ડાક્ટર : હા, તે એમ કરી ચકે છે તેની હું ખાતરી આપું છું !

સિનિસ્કા : ઓહ, મારા પિગમેલિયન, દેવોએ તારી પ્રવૃત્તિ પર કીર્તિકગ્ધ ચમત્કાર છતાં તારા વદન પર નોંધીએ એવો ચમકારા મારતો આનંદ ક્યાં છે ?

દિસોસ : (બાલુપર પિગમેલિયનને) આપણી વાતને પકડી રાખજો. (ગેલેશિયાને જમણી) બસે તે નફરત હોય તે હજી લીગતી લુવાનીમાં છે અને કદાચ પાછળથી પરતાપ જુડું બોલવું એ ખરેખર શ્રેય-

નીવ છે પણ જો તે બોલવું પડે તો સરસ રીતે બોલવું નોંધો.

(જમણી બાલુપા ત્ર્ય છે)

સિનિસ્કા : (જરા કોધમાં) હું બધું સમજું છું. હું ખૂબ વહેલી આવી છું.

ડાક્ટર : ના, મને શંકા છે કે તમે ખૂબ જ મોઢાં આપ્યાં છો, સિનિસ્કા આ માણસને કદીયે વિખૂટો ન થૂંકતી, અથવા તો હમેશ માટે તેના સંગ છોડી દેજે !

સિનિસ્કા : (આશ્ચર્ય પામી) કેમ, આ બધું શું છે ? (પિગમેલિયનને) જતાં પહેલાં તને હું જે સખ્દો કહી ગઈ હતી તેની સાથે શું તું દગો રમ્યો છે !

ગેલેશિયા : અરે, સતારી, એની સાથે સદ્વિધ્વત્તા સખ. ઉતાવળથી એનો ન્યાય ન કર. દરેક સખ્દમાં, દરેક વિષયમાં તે તારી ઇચ્છાને અનુસર્યો છે. તે તેને મારી સાથે તારી જોડે બોલે છે તેમ બોલવા કહ્યું હતું અને તે અને હું એટલા પ્રેમથી સાથે બેઠાં હીએ કે (પિગમેલિયન તરફ ત્ર્ય છે) જો તું જોવા માટે હાજર હોત તો તને માત્ર કે તારી ઇચ્છાઓ દેઢલી વફાદારી સાથે અનુસરવામાં આવતી હતી !

સિનિસ્કા : પિગમેલિયન ! આ શું કહે છે !

પિગમેલિયન : (ગેલેશિયાને) જા. અહીંથી ચાલી જા તારા ખેપરવાઈથી ઉચ્ચારેલા સખ્દોનું કેવું ભયંકર પરિણામ આવશે તે તારે જાણવાની જરૂર નથી !

ગેલેશિયા : તેના ન્યાય ઉતાવળથી ન કરતાં. તે અને હું અહીં એકલાં બેઠાં હતાં ત્યારે તે આવો નહોતો. તેને જે અવાજ અને જે સ્વર છે, એક દુનિયા માટે અને બીજી મારે અને તેને માટે !

સિનિસ્કા : (કોષ દગાવી પિગમેલિયન તરફ ત્ર્ય છે. ગેલેશિયા સત્રાય પામી એક કમળું પાછું ભરે છે) તારી પત્ની તારી આંખો સમક્ષ છે ! આ આંધળો છે, કીક, તું તારો દાવ રમ્યો છે અને હાર્યો છે.

પિગમેલિયન : સિનિરકા મને સાંભળ ! એક શાપિત ધમીએ મેં એ પ્રતિમાને સજીવન કરાવ્યોવી શક્તિ માટે પ્રાર્થના કરી. મારી અપવિત્ર પ્રાર્થનાએ કુપિત દેવોને જાગ્રત્વા; તેઓ મારા ન્યાયાધીશ છે. મને તેમના હાથમાં છોડી દે. હું તેમને બેવડા નીવડો છું, તને નહિ ! મને મુક્તિ આપ !

સિનિરકા : ઓ દયાપાત્ર સાહસી ! દાવદારે છે, પણ લેણું ચૂકવવાની હિંમત નથી ! જરા મર્દ બન ! જો, હું બહાદુર છું અને મારે તારા કરતાં વધુ તકલ કરવાનું છે ! વિચાર કર કે હું તો એકલી છું અને તારે તો તારી પ્રતિમા-પત્ની પણ છે ! (રાવમાં) ઓહ, આટોમિસ, મારી દેવી ! હું આ માણસને માહતીતી એમ યાદ કરી, તેના સ્મરણમાં મારી લાતળને ડુબાવી દઈ તે પહેલાં મને સંભળ-એ તે

કર્મમાં કે વિચારમાં બેવડા બન્યો હોય તો ન્યાય કરજો અને તેને તે માટે સજા ભોગવવા દેજો !

(પિગમેલિયન ચિત્કાર કરી, હાથો વડે આંખો દબાવી દે છે.)

ગેલેશિયા : સિનિરકા તેના પર દયા ધર ! (સિનિરકા પાસે ઘૂંટણિયે પડે છે.)

સિનિરકા : દયાને હું પિગ્મલતી નથી. જે કૃત્યે તને કઠોર પથ્થરમાંથી મુદ્દુ બનાવી તે જ કૃત્યે મને કઠોર પથ્થર જેવી કરી છે ! આપણે એક બોમ્બની બદલી પર હીએ. આ ધડીથી તું તેની પત્ની બનજો, અને હું લાગણીહીન પથ્થર બનીશ !

(ગેલેશિયાને ધક્કો મારે છે એટલે તે સિનિરકાના પગ પાસે મૂકી પાતી પડે છે. નહીં પડે પડે છે.)

[અધૂરું]

રાત્રિ

શાદ્દંતવિકીરિત,

સંધ્યાની સરગાવી કોમલ કરે કંચુકીને કેસરી,
રાત્રિએ સ્વલ્પેકે મરી હજારો. એટલે. સુખે ચાપિના,
ઘૂટે ધાર સહસ્ર દિવ્ય દૂધની, મેત્રો મીલી ગોહમાં
ઝીલે શાશ્વત ચેશવે વિહરવી સદિ, જનેતામુખે
સાશાન્વસ્મિતથી અનંત બિડુની કંતાવલિ દીપતી.

આ પણો કા પડનો ઉઘોગ

—શ્રી. હુગરશી ધરમશી સંપદ—

[ગતાક પૃષ્ઠ ૧૨૦થી સંપૂર્ણ]

૧ હિંદના મિત્ર-મજૂરો અઘાત છે શાંતિઓના નાના વાડાઓમાં હોઈ શાંતિગિવાજોથી સખત જડ્યા ગેલા અને તેને અંગે ઘણા ખોટા ખર્ચાઓથી પિસા ધીને કમ્બલ દાદતમા રહે છે, તેથી વ્યક્તિગત ચારી રિક અને માનસિક શક્તિ ઓછી ધગવે છે મિલના માલ અને સામાનને 'ક્યા આપણુ બગડે છે' કહીને ગમે તેમ વાપરે છે અને નુકસાન પહોંચાડે છે કામ ઉપર પ્રેમ નથી ધગવતા, ગેન્ડાજર બડુ રહે છે અને એ રીતે ઉત્પાદનમાં એકચુલતા નથી રહેતી મોટા ભાગ ગામડાઓમાંથી ખેતાની મોસમ ન હોય ત્યારે મિત્રમાં કામ કરવા આવે છે ૭૦-૮૦ ટકા મજૂરો મોસમ ચડુ થતા મિત્ર છોડી ખેતરમાં જતા રહે છે, આમ તેઓ મિત્રકામમાં નિપુણતા મેળવતા નથી હિંદની અટુને કારણે પણ તેમનામાં કાર્યશક્તિ ઓછી રહે છે એક જાપાની મજૂર ૭ શાળ અને નણુ ફેમ કુશળતાપૂર્વક સાચવતો હોય છે ત્યારે હિંદી મજૂર બે શાળને પણ બરાબર સાચવી રાકતો નથી. હિંદી મજૂરોમાં વ્યક્તિઓ બહુ હોય છે એટલે કરજ બહુ ઘાય છે, શરીર-મનને પોષણ આપી રાકતા નથી, ચપળતા પ્રેરે તેવી સ્વચ્છતા અને સુડગતા પણ તેઓ પોતાની અદર દાવતા નથી જાપાની મજૂર સ્વચ્છતા અને સુવડગતાથી જ અર્થી સંતૃપ્તિ લાવે છે તેઓની કુટુંબ અને મૃદવ્યવસ્થા સરળ હોય છે એટલે ઘન્ટી સીઓ પણ મિત્રકામ કરવા બઈ શકે છે, અને આ બેવડી આવકથી મિત્રમાલિકા મજૂરોની મજૂરીના દર હળવા રાખતા તેમના જીવનનિર્વાહનું કેમ યશે તેની ચિંતાથી મુક્ત રહી મજૂરીના દર ઓછા રાખી શકે અને એ રીતે ઉત્પાદનના ખર્ચમાં મોટા ઘટાડો લાવી શકે છે મજૂરોની કાર્યશક્તિ ઘણી સોવાથી ઝાઝા મજૂરોને નિભાવવા પડતા નથી, તેથી પણ ઉત્પાદન ખર્ચ ઘણુ ઓછુ રહે છે

૨ એકલા મજૂરોનો જ દોષ કાઢી રાકાય નહિ મિલમાલિકો ધારે તો મજૂરોની સ્થિતિ સુધારી તેની કાર્યશક્તિ વધારી શકે છે મજૂરોને સારા આનંદના સાધનો પૂરા પાડી તેમના મનને પ્રફુલ્લ ગણે, તેમને બસતોથી દૂર રાખે, તેમને સારા રહેઠાણો આપે, દાકતરી સારવારની સારી ગોઠવણુ આપે, એમની કેળવણી વધારવા પ્રયત્નો કરે તો કેળવણી વધવા સમ્પ્રદાર મળે અને મિત્રને નુકસાન કરતા તેમને આવકો લાવે તેઓ મજૂરો સાથે ઘીઠો સબંધ ગણે, એમના અગત સુખદુષોથી માહિતગાર રહે અને એમને આશ્વાસન આપે કે જેથી વારંવાર ઊંઘા થતા હડતાનના પ્રસંગો ન આવે અને ધધામાં અવસ્થિતતા ન આવે અને યત્રો કાટ ખાતા ન પડ્યા રહે

૩ હિંદી મિલો યત્રો અને માલ પ્રત્યે બેદરમર રહે છે, તેઓ યત્રો બદલતા નથી. પગરેશથી યત્રો મગાવવાના હોવાથી એક યત્ર બીજા યત્ર સાથે મેળ ખાતુ નથી, આથી કામ એકધારુ નીકળતું નથી જૂનું યત્રથી પેદાશ ઘટે છે મિલોમાં યત્રકામ કરનારાઓ યત્રો સબંધી વ્યાપક જ્ઞાન ધગવતા નથી એટલે પણ યત્રો ઝડપી કામ આપતા નથી માલ પ્રવચ્ચ રીતે જગવડો નથી, ૩ મેત્રુ યાય છે તેથી કાપકની જન ખગળ યાય છે, ઉપગત તે યત્રમાંથી પસાર પણ બગાડ મતુ નથી એથી યત્ર બગડે પણ છે

૪ વ્યવસ્થામાં પણ આપણે ત્યા ખામી દોષ છે મુખર્જની મિલો મેનેજર એજન્ટોના કમજબમાં છે તેઓ પોતાના જગવડો વધુ સલાજી ગણે છે કોન્ટ્રા, કપાસ, યત્રો વગેરેના તેઓ કોન્ટ્રાપ્ટો લઈ ખરીદીમાં મોટા કમિ સનો ધગવે છે અપ્રમાણિકતા પણ એમનું જન્મદુ દુષણ છે ઘણીવાર તો ખરીદીમાં અણુઆવડત પણ હોય છે નવકાશક્તિની ઊણપ ધગવે છે મિલો

ભાગીદારને મોટા ડિવિડન્ડો આપી દે છે પણ અના મનમાં રકમ વધારવા એટલું લાભ આપવા નથી આપણે ત્યાં સદાની પણ જાગી જાય છે ને જાપાનમાં ત્યેવા પણ મળતી નથી

જાતજાતનાં જાતરોમાં હિંદી માણને પહેંચવાની સારી સમજ નથી તેની પાસે પોતાનું સારું વડાણ વડું, પોતાની બે કા, પોતાની રેશ્મરે કે પોતાના બન કારખાનાં નથી જાતજાતનાં આપારનો એને અનુભવ લેવાની તમ મળતી નથી. પાગમ સાધનો દ્વારા આનંદા ઉદ્યોગમાં ઉત્પન્ન થોડું જ નીચે એ દેખીતું છે

મિતોની આર્થિક સ્થિતિ સદ્ય નથી અને સરકાર સાવજી દોષને કારણે તે તરફથી આર્થિક મદદ તો યુ પણ આર્થિક સમજ પણ મળતી દુર્લભ છે જાપાનની સરકાર પોતાના દેશના ઉદ્યોગને પહેલમાં દરીફાઈ કરવી ફાવે માટે પોતાનું હરિયામણ કેટલા જ કરે છે ત્યારે આપણે ત્યાં આટઆટલા વિરોધ છતાં આપણા જ દેશમાં આપણો માસ ન પરવડે તે માટે સરકાર દેશના અદિતનું ૧૮ પેન્સનું હરિયામણ જ માલુ રાખે છે જાપાનમાં પોટ ખાઈને પણ પોતાનો માત્ર વેચે છે અને સરકાર તરફથી તેને દેશમાં તેનું વાજત મળી રહે તેના ઉપાયો લેવાય છે ત્યારે હિંદમાં તો એ વાતનું રજખું પણ સેવાતું નથી હિંદની સરકાર તો લેકેશન ના માલને અદી ગણ્યું મળે તે માટે વારંવાર કારખાનાંએને લગતા કાયદાઓ, જકોતો અને રેવિન્યુમાં ફેરફાર કરે છે અને એમ હિંદી ઉદ્યોગને બેચેન તકલીફમાં જ નાખે છે

હિંદમાં જાતજાતના ખીન્ન સુધરેલા દેશો કરતા સરેરાશ કાપડ એણું વપરાય છે કુદરતમાં ત્યારે માણસ દીઠ વર્ષે ૫૦ વારની ગણતરી થાય છે ત્યારે આપણે ત્યાં ૧૮ વારની રાશ આવે છે જો કે આપણા ગરીબ દેશમાં ત્યાં માણસની સાલિક સરેરાશ આવક સવાચાર રૂપિયા છે ત્યાં વધુ કાપડ વાપરતું ન પરવડે પણ કાપડની ઓછી વપરાશની પણ ઉદ્યોગ ઉપર મોટી અસર તો થાય કે

આ કારણે હિંદી મિલઉદ્યોગ પાછા છે અને જાપાન આગળ વધી ગયું છે

હિંદી મિલોનો વિકાસ

એક વખત હિંદ લેકેશનરનું મોટામાં મોટું ધરા હતું લાઈ પહેવા લેકેશનરનું ૨૫૪ કરોડ વાર કાપડ આપાત થતું ૫૦૦ લાઈ થઈ એટલે હિંદમાં મિલઉદ્યોગ વિકાસની સક્રિયતા પામ્યો રાત્રિવિત્ત હિંદી મિલો કામ કરવા લાગી જર્મન સમમરીનાના બાબને લીધે લેકેશનરનો માર હિંદ આવી શકતો નહિ, આથી પણ કાપડના ભાવો વધ્યા અને હિંદી કાપડ-ઉદ્યોગને દર વર્ષે ૧૨ થી ૧૫ પ્રોડ રૂપિયાનો નફો થયો લાઈ દરમિયાન ૧૬૭ કરોડ વાર કાપડ લેકેશનરનું આવતું હતું તે આપણો ઉદ્યોગ ખીન્ન ૧૧૮ કરોડ વારે આવી બેસુ ત્યાર ૫૪ જાપાન અને હિંદી માલની દરીફાઈ જાગી તેમાં લેકેશનર એટલું પાછળ રહી ગયું કે ૧૯૩૭-૩૮માં માત્ર ૨૬૭ કરોડ વાર કાપડ જ લેકેશનરથી આવી સક્રિય કરે એ સ્થિતિ આવી છે કે લેકેશનર હિંદમાં વધુ જા પેસારો કરી શકે નહિ પણ આ પરિસ્થિતિનો હિંદ એક એ તરફ કુશળતાપૂર્વકનો લાભ લીધો નથી હિંદી મિલો જેમ વધુ નફો મળતો મળે તેમ શેર દોહરને મોટા ડિવિડન્ડો આપતો મળે અને લાવિ બધા મામ વર્તેના ખ્યાન મરી રિઝર્વ એનું વધાર્થ નહિ પગિણામે મોળા વર્તેના જ. તાલીફ લોગવવી પડી હિંદી મિલઉદ્યોગે લાચા તકલીફ ત્યેવા છે મુંબઈ એ ઉદ્યોગમાં પ્રથમ નબરે હતું ૫૦૦ અસારે અમદાવાદ નોર કરી રહ્યું છે મુંબઈ વધારે ખર્ચાય છે, મેનેજર એજન્ટો ત્રોજના છે એમને બાજની મોગી રકમે જાગી પડે છે વળી મુંબઈમાં યુનિસિ પવ અને પોર્ટલાન્ડ પણ વધારે છે મુંબઈ કરતાં અમદાવાદના મેનેજર એજન્ટો શેરહોલ્ડરોનું કિત વધારે પ્રમાણમાં મળે છે દક્ષિણમાં કોમ્પ્રિમિટરમાં પણ મિલો સ્થપાતી બધ છે ત્યાં પણ નાનું અમદા વાદ બ મુ છે દેશી રાત્રીમાં પણ મિલો સ્થપાવા લાગી છે આગળ હિંદમાં મિલોની સ્થાપના એ શીર્ષક નીચે મિલોની સખ્યા હિંદમાં કેવી રીતે વધતી મળે તે હર્ષાતુ છે લગભગ ચાર લાખ મળેશે આ મિલોમાં કામ કરે છે એમાં ત્રીસ કરોડ ઉપરાત મૂકી રોકાઈ છે હિંદમાં પહેલા નબરનો એ ઉદ્યોગ છે

હિંદી મિલોની સ્થિતિ

હિંદી મિલોએ લગ્નના વખતમાં જે નફા આપ્યા તેનું તો હવે સ્વપ્ન જ રહ્યું છે, છતાં હમણું એને વાળખી નહીં તો મળે છે; પણ હેતુમાં થોડાં વરસોથી કાપડની પેદાશ વધે છે, ત્યારે એટલા પ્રમાણમાં તેનો નિકાલ થતો નથી. આથી આજે હિંદી મિલો બહુ વિમાસણમાં પડી ગઈ છે. લગ્ન પહેલાં સરેરાશ કાપડ ૧૧૦ કરોડ વાર પેદા થતું હતું. લગ્ન દરમિયાન ૧૪૪ કરોડ વાર અને લગ્ન પછીનાં વર્ષોમાં એ સરેરાશ ૧૧૭ કરોડ વારની થઈ. ૧૯૭૧ પછી વિકાસ વધ્યો, મિલોની સંખ્યા વધી અને કાપડની પેદાશ સરેરાશ ૨૦૦ કરોડ વારમાંથી ૩૦૦ કરોડ વારની થઈ. ૧૯૭૭-૭૮માં એ સરેરાશ ૪૦૮ કરોડ વાર ઉપર પહોંચી છે.

હિંદમાં હજી જૂની મિલો છે. એ મિલોનાં સાંચાકામ પણ જૂનાં થઈ ગયાં છે. હવે જૂની મિલો ઓછી થતી જાય છે અને ઉદ્યોગ સુધારા પર આવે છે. જૂનાં યંત્રો પૂરતી પેદાશ આપતાં નથી અને ખર્ચ વધારે માગે છે એટલે એ સફેદ હાથી જેવાં છે. મિલો માટે તો હવે સ્વચ્છાલક (એટોમેટિક) શાળો શોધાઈ છે. અમદાવાદની મિલો લગભગ નવાં જ યંત્રો ધરાવે છે. આ સુધરેલી મિલો ઊંચા નંબરનું એટલે કે ૪૦ થી ૨૦૦ નંબર સુધીનું સૂતર કાતે છે. ઘણી ખરી મિલો ઝીણું સૂતર કાતે છે. મુબઈમાં હજી જૂની મિલો થોડી રહી છે. તાપાનની મિલોમાં શાળો સારી અને હેલ્સી દબની છે પણ તે ટકાઉ નથી અને વિશ્વસનીય પણ નથી, પણ એમની વ્યવસ્થા સારી હોવાથી એમને મુરદેલી નથી જાણતી.

મીનની ખગર હિંદમાં હાથમાંથી આવી ગઈ છે એટલે બડા (૨૦ નંબરના) સૂતરની હવે દરકાર નથી.

પણ હિંદી મિલો એકત્ર નથી થતો. એક જ વહીવટ નીચે એકત્ર થઈ એક જ તંત્ર માલ ખરીદવા, સાંચા મંગાવવા અને માલ વેચવાનું રાખે તો મિલ-ઉદ્યોગ ધણી સુધરી જાય. તાપાનમાં ૭૫ ટકા મિલો

પણ કંપનીના હાથમાં છે. આથી વહીવટી ખર્ચ ઘણો ઓછો આવે છે. સરતામાં સરતી પદ્ધતિથી માલ ખરીદી સકાય છે અને સંગઠિત રૂપે માલને ખગરમાં મૂકવાથી સામુદ્રિક અસર પણ સારી થાય છે. જેવી રીતે સિમેન્ટ-ઉદ્યોગ એક તંત્ર નીચે થઈ ગયો છે તેવી રીતે તાપાનની પેઠે મિલ-ઉદ્યોગ પણ એક તંત્ર નીચે રહે તો ભવિષ્ય ઊજળું બને. થોડાં વરસો ઉપર આવી દિલચાલ થઈ હતી પણ પરસ્પર અવિશ્વાસ અને બીજાં કેટલાંક કારણોએ તે નિષ્ફળ ગઈ હતી.

જો એને જીવંત એજન્ટો પોતાના સમાંસંબંધી-ઓને તેમનામાં પૂરતી કાળેસિપ્ત ન હોવા છતાં મોટા પમારે મિલોમાં રાખે છે તે પદ્ધતિ પણ નુકસાન કરે છે. હવે તો એને જીવંત એજન્ટની પદ્ધતિ જ નીકળી જવાની છે, પરંતુ ત્યાર પછી પણ ઉપર જે તુટિએ દર્શાવી છે તેને ધ્યાનમાં લેવી જોઈશે. આજે હિંદી મિલોને સરકાર તરફથી જઠારી રક્ષણ મળે છે, પરંતુ આપણી વ્યવસ્થાની ખામીને કારણે જ એ રક્ષણની જરૂર પડે છે.

આગળ ઉપર મજૂરો વિષે લખવામાં આવ્યું છે. મહેર મતના બળથી હવે મિલમાલિકા મજૂરોને માટે કિતકારી સંરક્ષાઓ ખોલતા જાય છે પણ તે હજી બાળદશામાં કહેવાય. એમાં હજી એકવાકચતા નથી. કોઈ મિલમાં કંઈ છે તો કોઈ મિલમાં બીજું, દવાની વ્યવસ્થા બધી મિલોમાં છે, નિયાળો પણ ઘણી ખરી મિલોમાં ખૂલી છે, ધણે કેકાણે થોડાં નાનાં બાળકો માટે રાખવામાં આવે છે અને હસરતશાળાઓની પણ ક્યાંક ક્યાંક સરખાત થઈ છે; પણ સુધારવાનાં નથી તે કરવા જેવાં છે. ખાસ તો મજૂરોને રહેવા માટે સારી સ્વચ્છ અને દવા-ઉત્સવવાળી ચાલો બાંધવી જરૂરી છે. મુબઈમાં હવેનાં રહેવાની ભેગવાઈ કરી આપવામાં આવવાની છે એવી સગવડ સર્વત્ર થવાની મોટી જરૂર છે. મિલોમાં જ આનંદ-ઉત્સાસનું વાતાવરણ ઊત્પન્ન કરે તેવાં સાધનો ઊભાં કરવાં જોઈએ. અદાસમાં મેસર્સ બીની કંપનીની બજી-ગદામ અને ક્યુટક મિલોમાં જેવી સરસ સગવડો અને દિનકારી

પ્રતિષ્ઠા રાખવામાં આવી છે તે સર્વે મિનોમા હોવી જોઈએ

મિનો માટે કપાસ

હિંદી મિનોમા મોટે ભાગે હિંદી ખાસ વપરાય છે ધીમે ધીમે કુલ ૩૦ લાખ ગાસડી હિંદી કપાસ હિંદી મિલો વાપરવા લાગી છે હિંદી કપાસની ૫૫ લાખ ગાસડીમાંથી આમ ૩૦ લાખ બાદ બચતા ૧૫ ૧૭ લાખ બચાવ અને પાચેક લાખ ગાસડી લોકશાયર ખરીદે છે એમલે કપાસની મતલ વપારે રહેતી નથી પરંતુ હિંદી કપાસ ટૂંકા તારનો છે માત્ર ૫૦૦ અને ૬૦૦ગિયામાં પાચ લાખ ગાસડી ગાંઠ તારનું કપાસ પાકે છે પરંતુ હિંદી નરિયાત માટે એ પરતુ નથી તેથી હિંદી ભેથી ત્રણ લાખ ગાસડીઓ ઇંગ્લિશથી મંગાવવી પડે છે ઇંગ્લિશના કપાસમાંથી ૧૧ ઇંચ નેટલો તાર નીકળે છે આ પરેશી કપાસ ઉપર રતલે ૦)ના નકાત હતી પરંતુ આ વરસથી હિંદી ખમ્લનથી સર નેક્સ ઓગે એ કપાસની આયાત ઉપર રતલે એક આનો નકાત કરી છે

મજૂરી

મુબઈ અને અમદાવાદના મજૂરીનો મોટા ભાગ ગામડામાંથી વરતી થઈને આવે છે મજૂરનું બાંધના એ ખેડૂતો મુબઈ જેવા શહેરમાં આવીને કમ્પા માટે છે આ નાસ્તા સિગારેટ સાથે દોસ્તી થાય છે એ મજૂર મુબઈમાં મોજીલો લુવાન બને છે એને ખાવાપીવાનું પણ પુલ્કારક મળતું નથી એ મોટે ભાગે અસ્થિ અને નિરક્ષર છે એને મોજ શોખનો નાદ લાગે છે તે તે ઉપર બિંધકુલ અકુર રાખી રાકતો નથી એ કરને નાખા મેળવે છે અને પગારનો વખત આવે છે ત્યારે મિલને દરવાજે પકાણું અને લેણદારો જિભા જ હોય છે ઉપરાંત તાડી અને દારૂવાળાને લા પગારનો મોટો ભાગ દેવાય છે આવા મુબઈના ખરાબ દવા-પાણી મિનની ગદી દવામાં કામ અનિર્ધારિત જીવન અને વસતોમાં એવું ગામડાનું શરીર લાગી જાય છે અને ફરી માછો એ થાપીને ગામડામાં જાય છે આકાઓ

મ્હે છે કે મિનોમા ૨૦% મજૂરી જ રચાયી રહે છે બાકીના ૮૦% ગામડામાં જ આવ થઈ કરે છે

મજૂરીને લગતા કાયદાઓ

મજૂરીને લગતા ધણી કાયદાઓ પસાર થયા છે કેટલાક હિંદી સરકારે અને કેટલાક પ્રાંતિક સરકારોએ પસાર કરેલા છે કેટલીક સમિતિઓ પણ બા નિષ્પ મટે નિર્માઈ છે પ્રમસપના પ્રવરતોને લઈને પણ કેટલાક મધાગ થયા છે મજૂરીને અકરમાત થયે કઈક બદલો આપવાની ગોઠવણ થઈ છે બાળ કાને મિલમાં કામ ન કરવા દેવાનો માપદો પણ થયો છે મજૂરી અને કારીગરોના પગારો મુકર્ષો છે ૭ દિવસનું આડવાડિયુ અને દસ કનાકનો દિવસ અને ૬૦ કલાકન કામ નિર્ણિત થયું છે લેજર મિલ નની પણ કેટલીક સ્થળાઓ અમયમાં આવી છે મિલમાલોકો કાઈ પણ માણસને વગર મારણે રત આપતા હવે વિચાર કરે છે દક કરતા પણ સારી પો વિચાર કરવો પડે છે ટૂંક મુનિયતોનું બળ વધ્યું છે મિલમાલોકોને તેઓ ધણીવાર હકામી થકે છે મુબઈની મહાસભા સરકારે હડતાળ પાડતા પહેલા સમજૂતી-માર્ડની મારફતે પતાવદ કરવાનો માપદો કર્યો છે

હડતાલો

મિલમાલોકોને નમાવવા માટે હડતાલ એ પદ્ધિ મા રૂબ સધન મળ્યાનું છે હિંદમાં પણ મજૂરી પ્રુષ્ઠ હડતાલો પાડે છે કેટલીક હડતાલો માટે ખરે ખર મિલમાલોકોની નીતિ નેખમદાર છે કેટલીક હડતાલો સમજૂતીની પણ પડે છે હડતાનો પાડતા ધણીવાર માગમારો પણ થાય છે અને પોલીસને લાઈ કે જોળીઓને ઉપયોગ પણ કરેલા પડે છે ઘણી ખરી હડતાલોમાં ઉચે મજૂરીને જ માંડીને નમતુ પડે છે અમદાવાદમાં ગોંધીજીના મુકાન નીચે આજ્ઞા મજૂ મહાજને હડતાલ કરતા સમાધાનીથી જ વધુ કામ લીધું છે બને પક્ષોને આથી ધણી કાયદો થયો છે હડતાલથી ઉલોગોને ધણી જ સહન કરતુ પડે છે મુબઈની મોગી હડતાલોમાં આમ બન્યું છે

હિંદી કાપડની નિકાસ

અગાઉ હિંદમાંથી પુષ્કળ સૂતર અને કાપડ ચીન ખાતે ચડતાં હતાં, પણ ચીનમાં જાપાનીઓએ જાપાન મિલો અને ચીનાઓએ ૬૦ મિલો ગાંધી એટલે ચીન ખાતે નજીવી નિકાસ થાય છે. ઇતિહાસ પણ ચોતાના દેશનો મિલ-ઉદ્યોગ વધારવા માગે છે એટલે ત્યાં પણ માલની નિકાસ ઓછી થવા માંડી છે. અત્યારે સ્વદેશ અને સિલોન હિંદી કાપડનાં ઘરાકા છે, પરંતુ હિંદી કાપડ મોટે ભાગે હિંદમાં જ ખપે છે. લગભગ બધા દેશો ચોતાના કાપડ-ઉદ્યોગને જ ટેકા આપે છે અથવા તો કાઈ ને કાઈ મિત્રરાજ્ય સાથે વેપારી કરારો કરી હાઈ પરરપર લાલ મેળવે છે. હિંદમાંથી દર વરસે ૧૫ થી ૨૦ કરોડ વાર કાપડ પરદેશ જાય છે, જેમાં મુખ્ય રચના સ્વદેશ, સિલોન, રાતા સમુદ્રનાં બંદરો, ઇરાની અખાત, ઇકિટ આફ્રિકા, મલાયા વગેરે પૂર્વના જ દેશો છે.

કાપડનો મૂલ્યુદ્યોગ

હિંદમાં ૩૭૬ મિલો હોવા છતાં મૂલ્યુદ્યોગથી પેદા થતું કાપડ પણ ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં વપરાય છે. ગાંધીજીએ આપેલા ચરખાસાંધથી તેને થલુ ઉત્તેજન મળ્યું છે. એ ઉપરાંત મિલના સૂતરમાંથી મોટા પ્રમાણમાં હાથશાળો ઉપર પણ કાપડ વસુાય છે. અત્યારે હિંદમાં લગભગ પાંચ કરોડ ચરખાઓ અને વીસ લાખ હાથશાળો ચાલે છે. આ વિષય પણ એટલો વિશાળ છે કે એની સ્વતંત્ર ચર્ચા માટે સ્વતંત્ર લેખની જ જરૂર પડે. અહીં તો માત્ર ઉલ્લેખ જ કર્યો છે. હાથશાળાનો કારીગર દસ કલાકની મહેનતમાં લગભગ આઠ આના અને ચરખાનો કારીગર, ત્રણ આના મેળવી શકે છે. દક્ષિણમાં મદુરા, પંજાબમાં અમૃ-

તસર, લુધિયાણા, બંગાળમાં દાકા, યુકાપ્રાંતમાં બનારસ, ઉપરના ભાગમાં કાશ્મીર, ખંભાદી રચનાએ મૂલ્યુદ્યોગ વિશેષ પ્રમાણમાં ચાલે છે. રેશમ અને જરીના મૂલ્યુદ્યોગમાં હવે જાપાની રેશમ અને કેન્ડ જરીનો ઉપયોગ થવા લાગ્યો છે. આપણા દેશમાં લગભગ એક કરોડ માણસો અત્યારે હાથઉદ્યોગ ઉપર નમે છે, જ્યારે મિલઉદ્યોગ માત્ર ચાર લાખ માણસોને જ કામ આપે છે. હિંદની કુલ કાપડની જરૂરિયાતમાં હિંદી મિલો ૬૨.૬%, જાપાન ૧૨.૬%, લેન્ડાચર ૧૦% અને મૂલ્યુદ્યોગ ૧૫% તો હિસ્સો પૂરે છે.

૧૯૩૬માં મિલઉદ્યોગ

આ વર્ષ મિલઉદ્યોગ માટે સારું નથી. સને ૧૯૩૭-૩૮ બંને વરસો ઠીક હતાં. આ વરસે કાચી ચીનો-કપાસ, શણ, ઘઉં, ચોખા વગેરેના ભાવો નીચા રહ્યા છે એટલે ખેડૂતો પાસે માલ ખરીદવાને પૈસા નથી. એટલે ૧૯૩૮માં હિંદી મિલોએ ૪૦૯ કરોડ વાર કાપડ બનાવ્યું હતું, જ્યારે આ વરસે વધુમાં વધુ ૩૫૦ કરોડ વાર કાપડ થવા સંભવ છે. અમદાવાદ અને મુંબઈના મિલમાલિકા પાસે કાપડનો ધણો જથ્થો એકઠો થયો છે. એમણે કામના કલાકો ધટાડ્યા છે અને રાતપાલી બંધ કરી છે. દક્ષિણની મિલ એસોસિયેશને પણ એવો જ હરાવ કર્યો છે. કાપડના ભાવો ઘણા વધ્યા છે. જાપાની દરીદ્રાઈ સખત છે, એ તો પાણીના ભાવે માલ ફેંકે છે, પરિણામે હિંદી મિલોને પણ ભાવો ધટાડવા પડ્યા છે.

હિંદના કાપડ-ઉદ્યોગના ઇતિહાસની આ સંક્ષિપ્ત રૂપરેખા છે.

સંગીતની મહેફિલમાં

શ્રી. લખમચી જૈન

ધૃ ડિયાળમાં મધરાતના આર દેકોરા થયા

આના કપને હેકો મુકી ખાસાહેમે પાછળ બેઠેલા પોતાના શાગિર્દ નરક સ્વરમેળ તપાસવા તજૂર માટે હાથ લખાવ્યો શાગિર્દ ધૂનમાં હતો કે કોણ અણે કેમ, તે આખો મીઝી કઈ સાધના કરી ગયો હતો. તજૂર હાથમાં ન આવતા ખાસાહેમે આજ આજ રિમતનો પ્રભાવ પ્રેસકગણ પર પાચરતા સહેજ ઝીણી આખો બનાવી ધીમો ચાલે ડોકને પાછળ વગાડે આખો મિલકુલ ખાલુના જ સોડા ઉપર એક ગૂઢરથ બહુ જ પ્રપત્તપૂર્વક નિદ્રાદેવોને મહાત્ કરતો બેઠો હતો તેણે રેશમી વસ્ત્રો પહેર્યા હતા સેન્ટની તોન ગધિ આલુમાલુ બેઠેલ અન્ય પ્રેસકગણને પોતાની કિંમત અકાવવા નિરર્થક ચેટા કરી રહી હતી ત્યાં તો સૌ પોતાની લાચકાતમાં મુન્તાક હતા અનાયાસે શવૈયાની નજર તેના પર કરતા તેની ખુશીને પાર રહ્યો નહિ તેણે આવેશમાં આવી જઈ એકદમ ફરમાસ કરી દીધી 'ખાસા બ એક બીમપવાસકી ચીજ હોતે દીગિયે' શવૈયાએ જરા રિમત કર્યું મધગતના વખતે બીમપવાસ ગાવાની ફરમાસ કરનાર પર જાણે તે દયા ખાતો હોય તે ગૂઢરથે માન્ય કે હવે જરૂર બીમપવાસ સાલળવા મળશે તેણે કલકતામાં એક ગાનારીના મુખે 'ઉન બીન નાહો આવત ચૈન ચો ચર થતી ચીજ સાલળી હતી નાજ નખરા સાથે ત્યારે તે ગાનારીએ એ એક જ લીંગ સવાવીસ પ્રકારે ગાઈ સલાળાવી ત્યારે તે પાગલ બની ગયો હતો તેણે સોની નોટથી તે ચીજનું સ્વાગત કરતા પૂછેલું કે એ કયો રાજ હતો? ગાનારીએ ત્યારે તે ચીજને બીમપવાસ રાજ કહ્યો ત્યારથી તે માનતો થયો કે સંગીત-આલમમાં બીમપવાસ જેવું અન્ય કશું નહિ હોય ગયેલો બીમપવાસ ગાયો એટલું નક્કી થતા નિદ્રાએ તેની દુરમની છોડી દીધી તે ટકાર થઈ

બેઠો 'ઉન બીન નાહો આવત ચૈન' એ લીંગ તે બહુ જ ધીમે બમુરા અવાજે ગણગણી રહ્યો.

તમચિયા તરફ જોઈ શવૈયાએ ઘૂટણ પર હાથની ટપચીએ મારી ખ્યાલની લામ અમળવી તમચિયો શર થઈ ગયો

ધામે તીરકોટ ધોન...

ગાનારે ધીન સાથે બધેશ મેગવી લીધુ

'પી રનગ...

'કોનસા રાજ હે ખાસાબંદ' પાકોરાઓને ગમ પૂછી કાણેલો અને ત્યારપછી સધી શવૈયાને જ પૂછી લેવાનો નિષ્કપ કરી ચડેલો એક તરુણ કે ને પેશા શ્રીમત ગૂઢરથની બિલકુલ સામેની હરોળમાં બેઠો હતો તેણે ખાસાહેમે પૂછ્યું માયમીસ જેવા સગળ રીતે જોળખાઈ જતા રાગનું નામ પાડતા શવૈયાને ક્ષોભ જણાયો તે બેરકારીથી બોલ્યો,

'ચેદી-ગ મ ધ ની સા સળી કોમય'

તરુણ એ લામો અસ્પષ્ટ જવાબ કઈ ન સમજ્યો હવાયા એ જવાબનો પ્રતિકરણ ન થયો ક્ષિત્તીનોયો થતા તેણે આલુમાલુનાઓ તરફ જોયું બાલુના એકે કહ્યું, 'એ માલકોસ છે' તરુણે અનુભવીની દમે નકારમયક માયુ હવાયું પેનો હસવા લાગ્યો

શવૈયો સ્વદોની જાજ મૂચતો અવારનવાર 'પી રનગ' કહેતો ગયે જતો હતો, અને સારગીવાણો તો જાણે શવૈયાની મનજ ન ઉડાવતો હોય તેમ શવૈયો એક તાન ફેકે તેને મારી મચાડીને, તો કપારેક બની શકતી તો તેવી ને તેવી વગાડીને આળા પાડતો હતો

'અચવ નારીકી નૈન છૂપે નહિ' જેવા માયકી બેતો સાલળવા ન મળતા, અને માયુ ફેડી નાખતા

તાનપક્ષટાથી ત્રાસી ગયેલા બે વેપારી ભાઈઓ પાણીમાં ગયેલ ટિકિટના પૈસા બદલ અફસોસ કરવા ગુંદરના ભાવ અને બજારની રૂબ વિશે વાતે ચડી પોતાનું- મન મનાવવા લાગ્યા. બાળુવાળા કોઈએ 'ભાઈ, ચૂપ રહો.' કહ્યું ત્યારે તેઓ બળાને અડધા થઈ ગયા. ઝંઘડો થઈ જશે એ બીકે તેમણે 'આઓ મોટો સાંભળનારો.' એમ ગણુગણુને પોતાની બળ- તરા શમાવવા કોશિસ કરી.

અડધો કલાક વહી ગયો. દરમિયાન ગાનારે પાંચેસ વખત 'પી...સ્તબ્ધ...' કહ્યું. પણ એ 'પીર ન બ...' પાછળ 'ની' અક્ષર સંકળાયેલા હતો તે બતાવવું કોણ જાણે કેમ તેની ચક્તિની અક્ષર હતું. તેણે જખ્ખર મહેનતથી પોતાની ચીજને ચણુગણુવા જાડી હતી, પણ તેમ કરતાં તેને થતી પીડા તેના ગાયનની પક્તિ મુજબ કોઈએ જાણી નહિ.

પેલો મૃદચ્છ 'ઉન ખીન નાહીં આવત ચેન' નો નાપ જપ્તો એના ખારા ભીમપસાસ વગર ખરે જ બેચેન થઈ ગયો હતો. છતાં જાણે તે રસમાં તરબોળ ન થઈ ગયો હોય તેમ વારેવારે માથું હલાવતો અને પગથી અનાધારે પડતો સાચો ખેટો તાલ દેતો. ત્યારે સારંગીવાળાના મુખેથી 'સ્તબ્ધાન અડધાહા' 'ક્યા ખાત દે' આદિ ચિત્કારો સરી જતા, ત્યારે પોતે પાછળ રહી ગયો જાણી ઉતાવળે 'વાહ વાહ' બોલતો હતો.

હવે ગાનારે ગાવાની મતિ વધારી મૂકી જિત્તાલનું નાનુંનું બંધેશ લીધું. સમાધિરૂપ થયેલ તત્ત્વજિણે જે બહુ જ ખ્યાલથી માગાની ટપકીઓ અને ટકો- રીઓ માર્યો જતો હતો, તેના હાથોમાં નવીન ચૈતન્ય

આવ્યું. તત્ત્વજિણે ધુમરાટ જરા મોટા થયો. ઘડીભર સાંભળનારાના કાન ઊંચા થયા. બે ચાર આવર્તન પસાર થઈ હવે તો જાણે મૈવૈવા અને તત્ત્વજિણાનું હૃદય મુદ્દ. તત્ત્વજિણે સમ બતાવે જ નહિ અને ગાનાર ગણુતરીની તાનો અને બંધેશ ગાયા કરે. બહુ જ બેચાંબેચી પછી બને જાણાએ ત્યારે સાથે જ અટકી જઈ સમ બતાવ્યો. ત્યારે સાંભળનારાઓએ તેમને તાળીઓથી વધાવી લીધા.

ચીજ પૂરી થતાં, એક ખૂણા તરફ પુરસ્તીમાં બેઠે બેઠે જિંધ કરતો એક પુરુષ જાગી જાયો. માલ- કોસ્તના પ્રભાવશીલ ગાંભીરથી નિર્ભેજ મજબૂક કાપતી બંધમાં, સ્વરોની એકાએક વહેતી બંધ થયેલી ધારાએ વિશેષ પાકયો. તેણે ઈર્ષ્યુવન જેવી મહેફિલ- માં ચારે તરફ જોયું, અને યાદદાસ્તને તાજી કરવાને આંખો ચોળવા લાગ્યો.

દૂર દૂર એક નવપુલક બેઠો હતો. જાણે મુધારાનો સુખધાર ન હોય તેમ તેણે પોતાની પત્નીને ખાસ સાથે લાવી, માથાની ટોપીને દૂર કરી દીધી હતી. તેના તેજસ્વી કપાળથી એવો ભ્રમ થતો કે જાણે તે 'સંગીન નિપુણ' ન હોય! તેણે ખાંસાહેબને ફરમાસ કરી:

'જનાબ, અમ માલકોંસ મુનાઈ ચેગા.'

જનસમૂહમાંથી કેટલાક એક સામટા દસી પાયા. મુલક બેઠો પડી ગયો.

'હાં, હાં, જરૂર.' ખાંસાહેબે તેને દિવાસો આપ્યો. તેના હોડ પર ફરકતું કટાક્ષમ હાસ્ય દેહેલું હતું કે 'હવે હું કઈ પણ ગાઈશ તેને આ તરુણ માલકોંસ નથી એમ થોડું કહેવાનો છે?'

નવી પ્રજા : નવી રચના

• ધૂમકેતુ •

કેટલીક વસ્તુઓ કોઈ દિવસ વૃદ્ધ થતી નથી કેટલીક વસ્તુઓ કોઈ દિવસ જુવાની બનતી નથી નવમ્મના કરવા મથનારે આ વસ્તુઓનો પરિચય સાધવાનો હોય છે જો એ કોયડોનો એ ઉકેલ લાવી શકે તો જ એ નવી સમર્થ પ્રજાના જન્મ માટે સકય એવી ભૂમિકા તૈયાર કરી શકે આહી ઉત્સાહી માણસોનું એક વસ્તુ પ્રત્યે લક્ષ્ય દોરવું પડે છે કે ભૂમિકાની તૈયારી વિના કોઈ પણ રચના રચાવી નહીં શકતી નથી

આપણે એક ઉદાહરણ લઈએ આપણી યાત્રિઓ એ એક વખતે આપણા સામર્થ્યને વ્યક્ત કરવાનો બળવાન ડુર્ગ હતો આજે એ જ યાત્રિઓ આપણી નબળામાં નમૂના કમી બની રહેન છે આનો ઉકેલ શો? યાત્રિઓનું અસ્તિત્વ શા માટે હતું — અને હવે આજે શા માટે ન ભેઈએ?

કોઈ પણ ધનગની રહેલા લોકીવાળા જુવાન પાસે આનો જવાબ તૈયાર છે હું યાત્રિમાં માનતો નથી યાત્રિઓ જની ભેઈએ એનાથી આપણી એકતા સિદ્ધ થઈ શકતી નથી — વગેરે

આજે આપણે યાત્રિઓને કોઈ પણ વિશિષ્ટ મુજબ ધરાવનાર એકમ તરીકે ભેઈ શકતા નથી, અને એવી રીતે એમનું અસ્તિત્વ રહ્યું નથી એ જ આપણા વિનિપાતવ મુખ્ય કારણ છે યાત્રિઓને લીધે આપણે વિનિપાત થયો નથી, થઈ શકે નહિ જે વિશિષ્ટ મુજબના ઉત્કર્ષ સાધવા માટે એ એકમ ધરાવતા આપણે હવે તે મૂળ ધર્મનો ત્યાગ કરવાથી જ યાત્રિઓ અરસપરસના દોષદર્શન માટે ને કથક માટે બાકી રહી છે અને તેથી મૂળ હેતુ પર લક્ષ્ય આપી એની સિદ્ધિ માટેનો માર્ગ નિર્માણ

ન કરતાં જો આપણે માત્ર યાત્રિઓના કોયડામાં જ આપણી બધી નવરચનાશક્તિ વેકરી નાખીએ તો આપણે કદાચ યાત્રિઓનો નાશ કરી શકીએ — પણ નાશ કરીને કોઈ પરિણામ ન લાવી શકીએ એટલે એ નાશને લીધે ઉત્પન્ન થયેલી જગ્યામાં બીજા એવા જ અસાધ્ય અને હેતુ વિનાના કાર્ય પોતાનો પગ મૂકવો નહીં

આ વસ્તુચિંતિને વધારે સ્પષ્ટ કરવા માટે, એક ખીલુ ઉદાહરણ લઈએ એક યાત્રિ ધોરા કે સોના ઉપર કાગીરીનો ધધો વર્ષોથી ચલાવે છે કુલ્તરી રીતે એ ધધા ઉપર એ કુલુમનો નાનામાં નાનો ઓકરો જે કાખ ધરાવતો હશે તે પણ અસાધ્ય રહ્યો એ વિશિષ્ટ તત્ત્વ ન મુમાવતું હોય તો એ યાત્રિએ પોતાની વિશિષ્ટતા પૂરતી અનુભવ મર્યાદા સ્વીકારવી રહી એ મર્યાદા તે યાત્રિ એ તત્ત્વ સ્થાપી છે — એને જુદાવસ્થા નથી પણ ધારી કે એવું બન્યું કે એ જ યાત્રિમાં એક ઓકરો ખીલ ધધામાં રસ લે છે — તો શું થાય? એ વખતે યાત્રિએ એ જ મર્યાદાને વિશાળ બનાવવી ભેઈએ જો એ પ્રમાણે એ ન બનાવી શકે તો એ કોઈ દિવસ જુવાન કે પ્રાણવાન ન હતી એમ જ કહેવા

યાત્રિચર્યાઓએ વિશિષ્ટ મુજબના ઉત્કર્ષ માટે જે મર્યાદા ને જે વિશાળતા બતાવવા પડે એવા એમની મહત્તા રહી છે

ન્યાં ત્યા યાત્રિઓનું બંધન આવા કોઈ અર્થ પરત્વે વિશાળ બને ત્યા ત્યા યાત્રિ વધારે પ્રાણવાન બને છે પણ જેની રીતે આજે એક યાત્રિ ટાઈપિસ્ટ, પોસ્ટમેન, ક્લાર્ક, દરજ્જાધો કરનાર, મોટી મોટર ડ્રાઈવર સાઈકલોસ્ટ, ચાવાળો-એવી સવળા પ્રકારની વ્યક્તિઓને પોતાનામાં ગણાવવાનું અભિમાન

હે છે, અને ખરી રીતે એમની કોઈ એમનો નથી, તેવી રીતે એ પોતાની મર્યાદાને સાચવવાની શક્તિ રાખે છે, અને એ મર્યાદા સાચવવાનું એની પાસે કોઈ કારણ નથી કે કોઈ હેતુ પણ નથી. આવી રીતે હેતુ, કારણ, ધ્યેય, વિશિષ્ટતાની ઉપાસના વિના જે મર્યાદાઓ રાખવામાં આવે છે એ મર્યાદાઓએ એમના મૂળ ગુણને ખેંચે છે ને નવા જવાનાનો એક પણ ગુણ કેળવે નથી. એટલે આને ધણી ખરી જ્ઞાતિઓ-એ હજારો ધક્કા કરનારા હજારો શત્રુઓ માણસોનું નિરર્થક સંબંધન હોઈ, નિરર્થક બની રહેલ છે.

અથવા એમની સાર્થકતા એકાદ ઢંગધડા વિનાની ચૂંટણીમાં-‘આપણી જ્ઞાતિના છે હો’-એવા શબ્દો પડે પ્રેમશક્તિનો ધ્રુસ કરવા પૂરતી જ રહી છે.

આ પરિસ્થિતિમાં જ્ઞાતિભંગનો માર્ગ લેવાય તે નો વિહ્વળતાથી પ્રેરિત હોય તો એ પણ એટલો જ નિરર્થક છે.

વિશિષ્ટ ગુણોત્કર્ષ, વૈજ્ઞાનિક પરિશુદ્ધિ અને એક ન સમગ્ર શકાય એવી આત્મઆકર્ષણની સ્પષ્ટ માર્ગદર્શના-એ ત્રણેનો સમન્વય સાધવા માટે જ જ્ઞાતિઓ પોતાની મર્યાદાને વિશાળ નહિ કરે, અને જે નવરચનાવાદીઓ આ ધ્યેય લક્ષ્યમાં રાખ્યા વિના

અભેદબિંદુ ભૂસકા મારશે-એ સમજા જ પ્રભાવી નવરચનામાં શરીરનો, મનનો અને ગુણોનો અપકર્ષ લાવશે.

કેવળ નવીનતાની ખાતર કદેશ મર્યાદાઓપનો કોઈ અર્થ નથી. કેવળ પ્રાચીન પ્રથા પ્રમાણે મર્યાદા જળવવાનો પણ કોઈ અર્થ નથી.

પેટાજ્ઞાતિઓ વડે કોઈ હેતુ સરતો નથી માટે એમણે જનું નોંધે એ, અખિલ ભારતવર્ષીય-એ એક વિશેષણ પછી-બીજું પેટાજ્ઞાતિનું કોઈ પણ વિશેષણ અશકત અવસ્થાના એકરાર જેનું મણાવું નોંધે એ.

જ્ઞાતિઓ પોતાના ચિરંજીવ તત્વનું મર્યાદાથી રક્ષણ કરી, એને વૈજ્ઞાનિક પરિશુદ્ધિનો લાભ આપે : અને એના અચિરંજીવ, માત્ર સમયધર્મે રવીકારલા તત્વનો ફેંકાઈ જઈ પોતાની વિશાળતા સમજાવે.

તો જ એ રહી શકશે, તો જ એમણે રહેવું નોંધે એ.

સર્વભણી કાલ જ્ઞાતિઓને ભણી જાય એ અકસોસ નો વિષય નથી. જ્ઞાતિઓ પોતપોતાની વિશિષ્ટતા ખોઈ જો પદ્મધીનતા કવીકારશે એ અકસોસનો વિષય છે.

પ્રજના ઉત્કર્ષની સાધનામાં જ્ઞાતિઓની નવેચકી પરિશુદ્ધિ એ આવશ્યક તત્વ બની રહેશે.

જીવનપાઠ

[અનુક્રમ]

વિશ્વકેરી મહા, જન્ય તેજસ્વી રંજભૂમિ પે
વિધિદિગ્દર્શને ખેલી મારો જીવનપાઠ, હું
જવાનો; કેવાં? ન લાલું હું બહુવાચ ન ઉત્સુકઃ
‘ખેલવું કેમ’ લાલું છું : એટલું ગણ શું નથી ?

ગીતામાં અહિંસા ધર્મ

દિલાખુગ બ. દિવાનજી

આજે અહિંસા ધર્મને ખૂબ મહત્વ મળી ચૂક્યું છે ગીતામાં અહિંસાને કેટલું અને કેટલું સ્થાન છે એ પ્રશ્ન બહુ વિચારવા જેવો છે ગીતાના બધા અધ્યાયો વાંચી ગયા પછી અહિંસા ગીતામાં કેટલે અંશે સ્થાન મેળવે છે તે સમજતા મુશ્કેલી નથી પડતી

(૧) પૂ ગાંધીજી લખે છે તેમ "અહિંસાનું પ્રતિપાદન ગીતાનો વિષય નથી ગીતાકાવ્યની પૂર્વે પણ અહિંસા પરમ ધર્મરૂપે મનાતો ગીતાને તો અનાસક્તિનો સિદ્ધાંત બતાવવો હતો " અર્જુનમાં વિષાદ થયો અને મૂઝવણ ઉત્પન્ન થઈ એટલે કૃષ્ણ ભગવાને એ વિષાદ દૂર કરવા ગીતાનો ઉપદેશ કર્યો હશે અર્જુનના વિષાદમાં કઈ હિંસા અહિંસાનો પ્રશ્ન ન હતો રૈવેના સહારના કાર્યમાં એને કઈ હિંસાનો કષ્ણ લાગ્યો ન હતો એને ને દીર્ઘસ્ય પ્રાપ્ત થયું તે તો આસક્તિમાંથી પ્રચટ્ત હતું કૌરવો એના સ્વગ્ન હતો એટલે એમની સાથે લડતા એ કાચવાયો આથી એણે કૃષ્ણ ભગવાન આગળ ને ધર્મ-સહકારી રહ્યું એમાં ગ્વજન પ્રતિભા મોહનો પ્રશ્ન હતો, નહિ કે અહિંસાનો હિંસાનો આથી સ્વાભાવિક છે કે એ પ્રશ્નના નિવારણમાં ને ઉપદેશ કૃષ્ણ ભગવાન આપે છે એનું મધ્યમિદુ અહિંસા ન હોય પરંતુ મોહનમાં અથવા અનાસક્તિ જ હોય

આથી જ કૃષ્ણ ભગવાન મોહવાળા અથવા અનાસક્તિનું આપુણે તત્ત્વજ્ઞાન અર્જુન આગળ બક કરે છે

(૨) પરંતુ જો ગીતાનો પ્રધાન સૂત્ર અહિંસા નથી તો એના આખા ઉપદેશમાં અહિંસા અધ્યાપક અથવા ગૃહિત તો છે જ એ અનાસક્તિના આપાણે તત્ત્વનું જો આપણે વિચારપૂર્વક મનન કરીશું તો

એમાં અહિંસા જ બાપેની જણાશે આથી જ પૂ ગાંધીજી લખે છે "પણ ગીતાના શિલ્પને પૂર્ણતા-એ અમલમાં મૂકવાનો લગભગ ૪૦ વર્ષ પૂર્વે સતત પ્રયત્ન કરતા મને તો નમ્રપણે એમ લાગ્યું છે કે સત્ય અને અહિંસાના સંપૂર્ણ પાનન વિના સંપૂર્ણ કર્મફલ-ત્યાગ મનુષ્યને વિશે અસંભવિત છે "

(૩) કર્મફલ-ત્યાગનો મહિમા ગાતાં કૃષ્ણ ભગવાને કર્મફલ-ત્યાગીના ગુણો તથા લક્ષણો બતાવતા ત્રણ પ્રકારના પુરુષોના ગુણોની આવરણમાં કર્મફલ-ત્યાગ માટે દર્શાવી છે (૧) રિયતપ્રત, (૨) ભક્ત, (૩) ગુણાતીત આ ત્રણે પ્રકારના પુરુષો માટે ને ગુણોનું વર્ણન થયું છે તેમાં એવા ગુણો ગણાયા છે ને અહિંસાના જ અંગો છે, અથવા જેના સમુદાયથી અહિંસા એની મેળે નીતરી ગઈ છે એ ગુણો મુખ્યત્વે આગલા છે ઉદિન-સયમ રાગદેવ-ત્યાગ શત્રુમિત્ર પ્રતિ સમત્વ, સુખદુઃખ-સમભાવ, અક્રોધ, પ્રાણીમાત્ર પ્રતિ દુષ્ટદિનપણું દયા, નમ્રતા, ક્ષમા, નિર્હિંસા, દ્રઢ નિશ્ચયનજ પવિત્રતા, ઉપરપગવશતા, અને ઉચ્ચરનિષ્ઠા- "જેનાથી લોકને ભય નથી, જેને લોકોનો ભય નથી "

કર્મફલના ત્યાગ માટે આવા ગુણોના ઉત્કર્ષ તદ્દન અનિવાર્ય છે, અને એ ગુણોના ઉત્કર્ષમાં સહેજે અહિંસા સમાવેલી છે એટલે અનાસક્તિ પણ ગીતામાં અહિંસાને મહત્વનું સ્થાન મળે છે ગીતાના કર્મફલ ત્યાગને પ્રાપ્ત કરનારને અહિંસાધર્મનું પાનન સહેજે કરવું પડે છે

(૪) ગીતાના ૧૬ મા અધ્યાયમાં દૈવી અને આસુરી સંપત્તિનું વર્ણન કર્યું છે એમાં પણ ઉપના ગુણોનું લગભગ વર્ણન છે, અને અહિંસાનો સ્પષ્ટ રીતે એમાં ઉલ્લેખ પણ બીજા જ અંગે કર્યો ગયો છે-

અહિંસા સત્યમત્તોબસ્ત્યામઃ શાંતિરપ્યેશુનમ
દયા સૂતેષ્વલોલુપ્તં માર્દવં હીત્યાપલમ્ ।

(૬) ગીતામાં ગુણ ગુણોના વર્ણનમાં સાર્વિક ગુણને જ સર્વોપરિ અને શ્રેયાર્થી માટે ઈષ્ટ ગણ્યો છે. એમાં પણ ત્યાં સાર્વિક ગુણ નથી એવાં કર્મ, કર્તા, હિંસાચુક્ર છે એમ જણાવ્યું છે :

(૧૮-૧) કર્મ-જે કર્મ પરિણામનો, દાનિનો, હિંસાનો પોતાના ગળનો વિચાર કર્યા વિના મોઢો વથ ધર્મને માણસ આરંભે છે. તે તામસ કર્મ કહેવાય છે.

(૧૮-૨) કર્તા જે રાગી છે, કર્મકૃષ્ણતી ઈષ્ટ-વાળો છે, લોભી છે, હિંસાવાન છે, મેલો છે, દુષ્ અને શોકવાળો છે, તે રાજસ કર્તા કહેવાય છે.

આવી રીતે ગીતાએ હિંસાનો આ એ શ્લોક દ્વારા સ્પષ્ટ નિષેધ કર્યો છે. ઉપરાંત બીજા શ્લોક અને બીજા અધ્યાયોમાં પણ ત્યાં ત્યાં ક્રોધ, દેવ, લોભ, વેર, ઈત્યાદિ હિંસાપ્રેરક તથા અહિંસાવિરોધી કુર્યંચિનો ગીતાકારે સખત નિષેધ કર્યો છે. આથી અહિંસાનું પ્રતિપાદન તો થયું જ છે. એટલું નહિ પરંતુ હિંસા અને એને સકળાયેલા કુર્યંચિની ગંધ સરખી પણ કર્મકૃષ્ણત્યાગીમાં ન રહે એવો કડક ઉપદેશ ગીતામાં થયો છે.

(૬) ગીતાકારે એવાં સર્વક્રોધોના સખત નિષેધ કર્યો છે, જેમાં સહેજ પણ આસક્તિ હોય-હિંસાકર્મ એવું કર્મ છે જેમાં આસક્તિ રહે જ છે. આથી ગીતામાં સહેજે હિંસા માનવો નિષેધ આપી ગય છે.

(૩) આટલા વિવેચન પરથી એટલું તો સ્પષ્ટ થાય છે કે ગીતામાં અહિંસા ધર્મનો સમાવેશ અનાયાસે થઈ જ ગયો છે, અને હિંસાનો નિષેધ જ થયો છે. પરંતુ જે અહિંસાનો એમાં ઉલ્લેખ થયો છે તે અનાયાસે શયેલો હોવાથી બહુ સ્પષ્ટ અને વ્યાપક નથી. કૃષ્ણ ભગવાને કંઈ અહિંસાનું તત્ત્વજ્ઞાન અર્જુનને નથી સમજાવ્યું. એમણે કંઈ અહિંસાનો (હિંસાનો મુકાબલો કરતી) સહિમા નથી માયો. આજે પૂ. ગાંધીજી જે અહિંસા ધર્મને જગતની, વિશેષ કરીને ભારતની પ્રગ્ન આગળ રજૂ કર્યો છે તેની વિશેષતાનો

ગીતાકારે ઉલ્લેખ નથી કર્યો. પૂ. ગાંધીજીના અહિંસા-ધર્મની વિશેષતા એ છે કે એની કેવળ નિવૃત્તિભય-નિહારકાયક અને નિષ્ક્રિય બાબુ જ એમણે નથી દર્શાવી, એમણે તો અહિંસામાં પડેલું અગ્રોધ ખળ એ રીતે જણાવ્યું છે કે જેથી એમાં જગતના દુઃખના નિવારણનો, જગતની દુષ્ટતાના વિનાશનો રામબાણુ ઉપાય શ્રેયાર્થી અને સુધારક મેળવી લે છે. અત્યાર સુધી દુષ્ટતાના નિવારણ સારુ જ્યાં હિંસાનો ભાગ લેવામાં આવતો અને તેને પરમાર્થે વપરાતી નિરવાર્ય હિંસા ગણી તેને ધર્મ ગણી લઈ, શુદ્ધ અહિંસાનું એટલું ખંડન હાથ અને અનિવાર્ય ગણી લેવાનું-ત્યાં મહાત્માજીએ અહિંસાની સુધારક શક્તિનું દર્શન કરાવી એ અનિવાર્ય ગણાતી હિંસાના દોષમાંથી અહિંસાને બચાવી લીધી છે. જગતની દુષ્ટતાનું નિવારણ કરવાની શક્તિ અહિંસામાં જો રીતે પડી છે કે અહિંસાના ધર્મને પાળનાર ઇશ્વરનિષ્ઠ હોય છે અને દુષ્ટ, શક્તિ કૃત્યો કરનાર મનુષ્યમાં પણ એને શક્તિ હોય છે કે એને પ્રેમબળથી-દુઃખસહન અને તપથી મક્કત કરીશું તો એનામાં પડેલી સદૃષ્ટિ જગતી ભ્રમો અને અંતે એ દુષ્ટતાને ધોઈ નાંખશે આ દૃષ્ટિએ તપાસતાં “અહિંસા એ કેવળ નિવૃત્તિક્ષેપ કર્મ કે નિષ્ક્રિયતા નથી પરંતુ જળવાન પ્રવૃત્તિ અથવા પ્રક્રિયા છે.”

ગીતામાં આ પ્રકારની અહિંસાનો ઉલ્લેખ નથી, અને એ સ્વાભાવિક છે કારણ કે અર્જુનને કંઈ હિંસા અહિંસાનો પ્રશ્ન બોલો થયો ન હતો. પરંતુ આમ છતાં-આ પ્રકારનો છતાં અહિંસાપ્રેરક જે ગુણો છે તેનું સ્પષ્ટ પ્રતિપાદન તો ગીતામાં થયું જ છે, આથી ગીતાધર્મનું જે આચરણ કરે છે તે એવા દૈવી ગુણો સહેજે સંપાદન કરે છે. એથી મહાત્માજીની જળવાન, પ્રક્રિયાવાન, દુષ્ટતાનિવારક, પરદુઃખભંજન, એવી અહિંસાનું આચરણ કરવા એ શક્તિવાન થાય છે.

ગીતાના કર્મકૃષ્ણ-ત્યાગના ઉપદેશનું સંપૂર્ણ આચરણ કરનાર પુરુષ બીજી રીતે પણ પરમાર્થે લોકસેવાનાં કાર્યમાં ગાંધીજીએ દર્શાવેલો સક્રિય અહિંસાનો જ આશ્રય લેવા પ્રેરાશે. કર્મકૃષ્ણ-ત્યાગ

માટે એ જ કોઈ છટ મળ્યાં છે, જે લોકસેવા અને પરમાર્થનાં છે એટલે કર્મફલત્યાગી એવા જ કોઈના પ્રજ્ઞા રહેશે હવે આગળ જળાશય એ પ્રમાણે ફળ ત્યાગની ભાવનાથી અનાસક્તિની દ્રષ્ટિથી એ લોકસેવા કરશે. એટલે, ગિયતપ્રત અથવા ગુણાતીતના સર્વ ગુણોના વિમુક્ત એને કરશે જ રમી આપણે રમેયુ એ પ્રમાણે એ ગુણોના ન્યાં ઉત્કર્ષ છે ત્યા દિસા માત્રના ત્યાગ જ છે—અદિમાનો ધર્મ જ ત્યાં સદૃશ થઈ પડે છે, આવી રીતે લોકસેવા અને પરમાર્થના કોઈ કરનાર કર્મફલ-ત્યાગી દિસામાં છાડી અદિમા માર્ગે જ વળે છે અને લોક સેવામાં અદિસાનો માર્ગ એટલે જ આધીજીએ ઝોળખેલી, અદિસાની કુષ્ટનાનિવારક જળવાન સક્તિ આ રીતે વિચારતા ગીતામાં અદિસાનું આ અર્થપ પશુ હુપાયેયું જ ને

(૪) ગીતામાં રહેલી અને હુપાયેલી અદિમાની આ બધી યે હસીલો સાવ નિરર્થક નીવડે બે એમ વિચારવામાં આવે કે એ આખા યે ગીતાના ઉપદેશને હેઠળ અર્જુનને દિમક યુદ્ધમાં મોકલવાને હતા આવી શકા સહેજે લોક છે ગીતાનો પ્રસંગ મહાભારતમાં આવે છે અને અર્જુનને ત્યારે દુર્લભ-કુર્બાજીના હાલવાનો ઉપદેશ માલ છે ત્યારે અવાગનવાર એને કૃષ્ણ ભગવાન ‘માટે તું યુદ્ધ કર-પાછે ન હૈ’ એવી સલાહ આપે છે આથી દિસાવાદીઓ ત્યારે દેશદ્વિત માટે દિસાનો આશય લે છે, ત્યારે ગીતા માથી જ પ્રેરણા મેળવે છે દાખલા તરીકે જગાળના વિશ્વવવાદીઓ માટે ગીતા પ્રબળ પ્રેરણા દેનારુ પુરતક હવે

પૂ ગાધીજી આ દલીલને વિચારે છે અને આવો તોડ કાઢે છે—

(ક) મહાભારત ઐતિહાસિક ગ્રંથ નથી “પાત્રોની અમાનુષી અને અતિમાનુષી ઉત્પત્તિ વર્ણવી આસ જળવાને રાગપ્રજ્ઞના ઇતિહાસને ભૂસી નાંખ્યો છે તેમ વધુવિદ્ય પાત્રો મૂળે ઐતિહાસિક બધે હોય પણ મહાભારતમાં તો તેમનો ઉપયોગ વ્યાસ જળવાને કેવળ ધર્મનું દર્શન કરાવવાને સારુ જ કરેલો છે”

(જા) વ્યાસ ભગવાનના હૃદયમાં તો અદિસા જ વાણી હતી, દિસાનુદની ચોન્નતા લોકકલ્યાણ માટે પણ એ ગીતાગતા ન હતા, અને કૃષ્ણ ભગવાન પાસે અર્જુન આગળ એ ચોન્નતા સિદ્ધ કરવાપણ એમને હતુ જ નહિ મહાભારતકારે ભૌતિક યુદ્ધની આવશ્યકતા સિદ્ધ નથી કરી, તેની નિરર્થકતા સિદ્ધ કરી છે વિજેતાની પાસે ફળ કમવ્યુ છે, પશ્ચાત્તાપ કર્યો છે, ને દુઃખ મિવાય બીજી કાર્ષ રહેવા નથી દીધું”

(ઘ) “તેના બીજી અધ્યાય ભૌતિક યુદ્ધવિહાર શીખવવાને બદલે રિયતપ્રત્ય લક્ષણ શીખવે છે, ગિયતપ્રતને અદિક યુદ્ધ સાથે સંબંધ ન હોય એવુ તેના લક્ષણમાં છે જ, એમ મને તો લાગ્યુ છે સામાન્ય ગૈરુનિક જગતની ચોન્નતા-અગોચરતાને નિર્ણય કરવાને ચારુ ગીતા એવુ પુરત ન સભવે”

(ઙ) ગીતાકારે અનાસક્તિનો ઉપદેશ કરવા અદિક યુદ્ધનું ઉદાહરણ એટલા માટે લીધું છે કે “ગીતાનુગમમાં અદિસા-ધર્મ મનાતા છતા ભૌતિક યુદ્ધ સર્વસામાન્ય વસ્તુ હોઈ ગીતાકારને એવા યુદ્ધનું ઉદાહરણ લેતા સંકાપ ન થયો, ન થાય.

(પ) આ બધી મૂલ્યભાષી ટૂંકી જવા આપણે તે એમ માનીને ગીતા વાચવી કે એ ધર્મપ્રથ મહા ભારતનું અંગ છે અને એમાં આત્માનો ઇતિહાસ છે એટલે ગીતામાં પશુ “પ્રત્યેક મનુષ્યના હૃદયની અદર નિગત આવતા હૈ યુદ્ધનું જ વર્ણન છે” કોરેલો એટલે વિકારો, પાકેલો એટલે સદૃષ્ટિઓ આ જગત પાનમાં રાખીને આખો ગીતાનો અર્થ સમજતાં પેલી મૂંઝવણો દૂર થાય છે અને હૃદયો વધે થયા જિજ્ઞાસુઓ અને મુમુક્ષુઓએ ગીતામાંથી પ્રેરણા મેળવી છે, તે એજ દ્રષ્ટિથી જનતાને ત્યારે વિકારો પીડે છે, અને સદૃષ્ટિઓ અને કુટ વાર નાના ધમપજામાં એ સપડાય છે ત્યારે ગીતાનો આશય હર્ષ એ સાવન મેળવે છે, આથી ગીતાના ઉપદેશનું હાઈ એ વિગરયુદ્ધના વિગરથી લોકમાં જ આવી અપ છે

સહેજ સુદમતાથી વિચાર કરીશું તો વિકાર-યુદ્ધમાં આનાસક્તિયોગનો ઉપદેશ કેટલો ખવો બધ બેસતો છે એ સમગ્રમાં જશે. કૌરવો-રવળનો છે, પ્રિય છે, એટલે એ પ્રતિ અભ્યુત્તરો મોહ પ્રગટ્યો અને એમનાં કાર્યો દુષ્ટ છે તેથી એ દુષ્ટ કાર્ય અટકાવવા સારુ ધર્મયુદ્ધમાં એ સ્વજનની હિંસા પણ ઇષ્ટ છે. એથી એ ચમક્યો, અને કૌરવો પ્રતિની આસક્તિને લીધે એ શિથિલ થયો-નિષ્ક્રિય થયો. એ જ રીતે વિકારો દુષ્ટ છે, એમ વાળ્યા પછી ત્યારે એનો સંહાર કરવા મનુષ્ય તૈયાર થાય છે ત્યારે એ વિકારોમાં મહેલી આસક્તિ, એના ભોગમાં રહેલી મિષ્ટતા એને મોહમાં નાંખે છે. અને એ પ્રિય લાગતા વિકારોનો નાશ કરવા એ અચકાય છે. સ્વજન પ્રતિની આસક્તિ જેટલી જ વિકારો પ્રતિની આપણી આસક્તિ મોહક છે. કૃષ્ણ ભગવાને અભ્યુત્તરની આ આસક્તિનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપતાં શરીર અને આત્માનો બેઠા ખતાવ્યો.

શરીર નશ્વર છે, ફણજીવી છે એનું સુખ આભાસ માત્ર છે એવું સમજાવી એનો મોહ ટાળવા પ્રયાસ કર્યો. એમાં રહેલો આત્મા તો અમર છે-શરીરનાશ સાથે આત્માનો નાશ નહિ થાય એ સ્વસ્થ સમજાવ્યું. એ જ રીતે વિકાર અને વિકારભોગ માટે વપરાતી ઇન્દ્રિયશક્તિ વચ્ચેનો બેઠા સમજાવેલો છે. વિકાર નશ્વર છે-ફણજીવી છે-એના ભોગમાંથી મળતું સુખ તો આભાસ માત્ર છે, અતે તો એની દુષ્ટતા જ આપણી સર્જતિએને ચૂંથી નાંખે છે. એટલે ક્ષણિક સુખની લાલસા પોષનાર એ વિકારોનો મોહ ટાળ્યો જ છૂટકા. એ વિકારોના વિનાશ થશે, તેથી કંઈ પેલી ઇન્દ્રિયશક્તિનો હાસ નથી થવાનો, એ તો અખંડ રહેશે અને એની શક્તિ સર્જતિના વ્યાપાર માટે મોહની-સ્વતંત્ર થશે. માટે દુષ્ટતા પ્રગટાવનાર વિકારોનો નાશ થયો જ ભેદને એથી એના ભોગ કરવામાં વેકાતી ઇન્દ્રિયશક્તિને સદાચારમાં વાળી શકાય. દાખલા તરીકે પ્રેમશક્તિ, ત્યારે સ્ત્રી પ્રતિના કામવિકારમાં શકાય છે ત્યારે દુરાચાર પ્રગટે છે. એ કામવિકારને દુષ્ટ સમજી શ્રેયાર્થી ત્યારે તેનો

વિનાશ કરવા તત્પર થાય છે ત્યારે એ જ કામવિકારનું સુખસ્વરૂપ ભેદને પ્રતિ શ્રેયાર્થી મોહવશ થાય છે. અને ક્ષણિક સુખ આપનાર એ પ્રિય લાગતો વિકાર છોડતાં એ અચકાય છે. પરંતુ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તો એ વિકારને નશ્વર તરીકે જાણખાવે અને એના સુખને મોહજન્ય આભાસ માત્ર વણે. કામવિકારોના નાશ કરવાથી કામવિકાર નાશ પામશે-પરંતુ તેથી કંઈ ખેલી પ્રેમશક્તિ ખંડિત નહિ થાય, સ્ત્રી પ્રતિના કામવિકારમાં અર્ચાતી અને દુરાચાર પ્રગટાવતી એ પ્રેમશક્તિ કામવિકારના વિનાશથી શુદ્ધ થશે અને એ જ સ્ત્રી પ્રતિની પછીથી એ શુદ્ધ નિર્વિકાર પ્રેમશક્તિ કેવળ સદાચારને જ પ્રગટાવશે અને પોષશે. આવી રીતે આપણી સર્જતિ અને વિકારો વચ્ચે ત્યારે અચકામણુ થાય છે ત્યારે પેલા વિકારો પ્રતિની આસક્તિનો ત્યાગ એ જ આપણા ધર્મ યર્થ પડે છે. અને ગીતાના ધર્મનું દોહન એ જ આનાસક્તિયોગ છે. આ પરથી ચાંધીજીએ જે ધર્મયુદ્ધનું રૂપક ખડું કર્યું છે એમાં બિલકુલ વિસંવાદ નથી એ સમજી શકાય છે.

(૫) ગીતામાં અહિંસાધર્મનું પ્રતિપાદન નથી કર્યું એ કંઈ એનો પ્રધાનસર નથી, એ ખડુ સ્વાભાવિક છે. એનું વિશેષ કારણ એ છે કે તે યુગમાં કંઈ હિંસાનું સામ્રાજ્ય આજના જેટલું વ્યાપક અને પ્રબળ ન હતું. આજે તો જીવનના અને સમાજના પ્રત્યેક અંગ અને વિભાગમાં એક અથવા બીજી સ્વરૂપે હિંસા જ વ્યાપી રહી છે. અને તેથી આજે તો એના સફળ પ્રતિકાર માટે અહિંસાનો જ મહિમા ચાંધીજી ગાય છે. વ્યાસ ભગવાનના સમયમાં હિંસા હતી પરંતુ ખડુ મર્યાદિત સ્વરૂપમાં તે હતી. અને ક્ષત્રિયજાતિના કાર્યમાં જ એના મર્યાદિત સ્વરૂપમાં એનો વધારોમાં વધારો વ્યાપાર હતો; ત્યાં ત્યાં એનો દુરુપયોગ થતો ન હતો. આથી વ્યાસ ભગવાનને અથવા અભ્યુત્તરે એ હિંસા-અહિંસાના પ્રશ્નની મૂંઝવણ ન હતી અને તેથી ગીતામાં એને પ્રધાન સ્થાન નથી મળતું.

રા મો ત્સ વ

અનુ. શ્રી. બર્મિલા _____ શ્રી. અ. ન. કૃષ્ણરાય

આ નંદરાયને ઘેર રામોત્સવની મમાલ મચી રહી હતી. તે માત્ર ગૈસરમાં જ નહિ પરંતુ મદ્રાસ, કુંજિકાશ્યમ, ત્રિચિનાપત્થી, લોન્ગેર તથા રથાનેમાં પણ મચાઈ રહ્યા હતા. ઘાઈ કહેતું 'તોડી રામ તો એમનો જ', અને કોઈ કહેતું 'એમના જેવી કૌરવી તો કોઈ ગાઈ જ નથી શકેતું.' 'શ્રીરામ' 'હસધ્વનિ' 'મધ્યમાવતી' 'કાલા' વગેરે એમના અતિ પ્રિય રાગો હતા. એમની પત્ની એમની 'કિંકરતાની કાશી' પર તો બહુ જ ખુશ હતી. એ આનંદરાય પર ગમે એટલી પ્રિય હોય તો યે ને એના કહેયી 'આકાશિક યજ્ઞોદ્ધારન' સાંભળે તો પીગળી પીગળીને કંઠી ધઈ જતી અને કહેતી 'તમે લો મુસે રહેવાની તક પણ નથી આપતા' લોકોની રુચિને પારખવાર કાલીલાસના કહેવા પ્રમાણે કરેલી રુચિમાં ભિન્નતા હોય છે. પરંતુ આનંદરાયની રુચિ વિશે ઘાઈ કશું ચોક્કસ કહી શકતું નહોતું ને એમને તોફાની પૂન લાગતી તો આકાશિયું ને આકાશિયાં તે એ જ ગાયા કરતા, 'સિંદુરમધ્યમ'ની પૂન લાગતી તો એ ગાવામા તેઓ એટલા તત્કાલીન ધઈ જતા કે સંગીત-શાસ્ત્રની કળામાં કોઈ બીજા રાગો છે જ નહિ એમ કૌને લાગતું. ગાતી વખતે એમને એમના શરીરનું પંજુ જાન ન રહેતું.

તેમને મહારાજ સામે, કોઈ હોટેલ સામે કે કોઈ હાલિદાદ્રીની ટેકરી પર ગાતાં એક સરખું જ અવાજ રહેતું. તેમના શ્રોતાઓ પણ રચન-કાળનું જાન ભૂલી જતા. એમને લાગતું કે કળા, કુરુપ અને રમૂસકાં આનંદરાયની જગ્યાએ દેવી સરસ્વતી પોતે જ ગાઈ રહી છે. આનંદરાય પણ ગાતા ગાતા

કેટલીક વાર હસતા, કેટલીક વાર રોતા અને કદીક ગાયન બધે ફરીને હાથ નેડીને કહેતા. 'મા, હું હું તારો પુત્ર નથી! મારી કમોટી કેમ કરે છે! તારા અરપટ સ્વરોને સ્પષ્ટ કરીને મને સંભળાવ, મા!' તે વારંવાર કહેતા કે સંગીતમાં રસ હોવા નોઈએ, જીવન હોવું નોઈએ, ગાનારનું જીવન ગીતની ભાવનામાં સમરસ બની જતું નોઈએ. આવું આવું કહીને તે સાંભળનારાઓને આશ્ચર્યચકિત કરી દેતા. પોતાના ચિધ્યોને પણ તે કહેતા કે ધનથી કલાની કિંમત અંકુરી અને માણસોના મનરંજન માટે આત્માને બૂલી જવો એ આનંદરાય માટે ઝેર ખરો જર છે. અને તેથી જ તેના સંગીતમાં અદ્ભુત સૌન્દર્ય અને આધુર્વ દેતાં.

આને આનંદરાયના પ્રિય શિષ્ય રામોત્સવ સંગીત-સમારંભ હતા. સાથે વાલો, વમાડનાથ તત્કાલી વગેરે સિદ્ધહસ્ત કલાકારો પણ હતા, કેટલાય રસિક-જન, કલાપારખુ અને સાહિત્યશિરોમણીને આમંત્ર્ય હતા ગાયકના ધનમાં આત્માભિમાન નાથી રહ્યું હતું અરુ એની સફળતાને આનંદપૂર્વક નોઈ રહ્યા હતા. અને પુત્રની નેમ સહા તેનું કિંવાન-સંગેળ ધખ્ખારી શુરુપત્નીની છાતી આ મંત્રને ગમગમ જાહળી રહી હતી.

આ વખતે નેટલા લોડા આપ્યા હતા એટલા પહેલાં કરી આપ્યા નહોતા. લોડાને આવરી હતો કે આનંદરાય પોતાનો ક્રિશ રિપ્પટું સંગીત સંભળાવતો આવે જ એનો પહેલો જલસો હતો. રાપટ કસાદમાં ફૂળી મથા હતા અને ધમખાતા હતા કે રિપ્પ વિખળી જમીને પોતાની કીર્તિ વધારે. એમના મોં પર પવિત્ર આનંદ ફેલાઈ રહ્યો હતો.

મગનનની સ્તુતિ થઈ, ઇંદેવની પ્રાર્થના પણ થઈ. રામ ત્યાં પેઠા હતા ત્યાંથી જ તેણે યુરુને અને યુરુપત્નિને નમસ્કાર કરીને ‘પદ્માન શિષિવાહન’નું કીર્તન શરૂ કર્યું. વચ્ચે વચ્ચે સારંગમેળો ઉચ્ચાર અને પાછું સંગીત એમ આવતું હતું. એનાં બધાં ગીતામાં એક જ રસ અને એક જ પ્રતિભા હતાં. સંગીતમાં તો એટલું ગાંબીર હતું કે સાંભળનારને શંકા થતી કે આ એવો પહેલો જ જન્મનો હતો કે ગાયકના અંતરમાં પેસીને દેવી સરસ્વતી પોતે જ ગાઈ રહી હોય એમ લાગતું હતું. સંચારનાં સઘળાં સુખદુઃખોને પોતામાં એકત્ર કરી દઈને આપે શ્રોતાઓને મુગ્ધ કરી દીધા. શ્રોતાઓએ ભગતા કલા-હારની પ્રશંસા કરી. લગભગ એક કલાક મુઠી સંગીત ચાલુ રહ્યું, પરંતુ આપકના મોં પર ચાક નહોતો, ત્યાં તો દેહીપ્રમાન કાન્તિ ઝળકતી હતી. અને આખો તારાની જેમ ચમકી રહી હતી. ત્યારે રામએ હૈરથી આશ્ચર્ય અને એ જ શબ્દમાં “સ્વપુર સુચ્છા-લય” ગાવું શરૂ કર્યું ત્યારે આનંદરાય પીરેથી બીંદી ચાલ્યા ગયા. કુતુહલપણ હોડાએ એ બાલુ ભેંચું, પરંતુ રામની તાનોએ તેઓને પોતાની તરફ ધીરજીની જેમ ખેંચી લીધા.

(૨)

આનંદરાય ત્યાંથી બીંદી પોતાના ઓરડામાં ગયા. ધર જેવો જ સાદો તે ઓરડો હતો, વૈભવ-શાળીની વિલાસી ચીજો ત્યાં નહોતી, સ્વચ્છતા જ એ ઓરડાની સંપત્તિ હતી. શણગારમાં બે તળૂક, એક હાર્મોનિયમ અને એક વીણા હતી. એક બાલુ ગાદી બિછાવી રાખી હતી અને બીજી બાલુ બેઠું મેજ અને બે ખુરશીઓ હતી. મેજ પર તેની તથા તેની પત્નીની ચૌકનસમયની એક છબી હતી. તેના હાથમાં પદ્માભિષેક શ્રી સ્વરામનું સુંદર ચિત્ર હતું. પાસે જ એક બીજી તસવીર પડી હતી. તેમાં બાળકને ખોળામાં લઇને એક સુંદરો બેઠો હતો. વાળની બોમાં છુપાવતું વિશાળ કપાળ, ચમકતી કીચડી આંખો, ચપા જેવું અણીદાર નાક, બરા મોઢું પણ સુંદર મુખ, હોડો પર મંદહાસ્ય, ને શાંત પવિત્ર

તેજ છબી પર દેહાઈ રહ્યું હતું. આનંદરાયે એ તસવીરને બોઈને એક દીર્ઘ શ્વાસ લીધો અને તેણે અતિ આનંદ તેમ જ દુઃખ બંને સાથે અનુભવ્યાં તે છબીને એકી નજરે બોઈ રહ્યો. ઓરડાનું બારણું બંધ હતું. તે છબીને સંમોહીતે બોલ્યો: ‘સુંદર, આજ તું હોત તો? તારા પુત્રનો વૈભવ દેખીને કોણ ત્રણે તું ચું કહેત? સુંદર, તું ત્રણે છે કે હૈરથી રાગ મને બહુ પસંદ છે, એટલે જ તું તારા પુત્રના કંઠમાં વસીને મને સંભળાવી રહી છે ને? રામનાં તારો જ કંઠ, તારો જ સ્ફૂર્તિ, તારી જ ગંભીરતા છે. આજ આપણે રામ....’ તે આગળ ન બોલી શક્યા, ગળું ભરાઈ આવ્યું. એ તસવીર પાસે ઉતરની બાજુ રાખતા ત્યાં જ બેસી ગયા. કોઈ પ્રેમી પોતાની પ્રેયસીની આતુરતાપૂર્વક પ્રતીક્ષા કરી રહ્યા હોય એવી રીતે તે છબીને હાથમાં લઈને ત્યાં પેઠા હતા. થોડો સમય એમ જ આલ્લો મીઠો. તે સમય ગયા કે છબી કોઈ ઉત્તર નહિ દે એટલે છબીને છાતી સરસી ચાંપી દીધી અને તેના પર મધુર સુખનો લગાવીને પ્રેમાલુચી નવઢાવવા લાગ્યા.

આનંદરાયના મનમાં વાદળો ધેરાવા લાગ્યાં. એમાંથી બચવા માટે તેઓ સ્વરામની તસવીર અને તેમની પત્નીની તસવીર તરફ ભેંચાં લાગ્યા. પોતાના અંતરની કોઈ અદૃશ્ય શક્તિ સાથે તે લડી રહ્યા હતા. પરંતુ આખરે સુંદરાની છબીએ જ તેમના પર વિજય મેળવ્યો. કોઈ એક અદૃશ્ય આકર્ષણ એને એ બાલુ ખેંચી ગયું.

આ માનવજીવન પણ એક માયાવી ખેલ છે, જે રીતે પડજાયો આપણી સાથેસાથ કે પાછળ આપણી બાલુ વિના જ ચાલે છે, દોડે છે અને ભ્રમો રહે છે તેવું જ સ્પષ્ટિતું પણ છે-તે પણ અગમ્યપણે આપણા પર સવાર થાય છે.

(૩)

આનંદરાયને આજથી ચોવીસ વર્ષ પહેલાંની યતના યાદ આવી. ચલચિત્રની જેમ એક ડાહી એક દૃશ્ય એના મનોપર પર આવવા લાગ્યું. ક્રીષ્ણને

પ્રારંભ હતો, ગમગીન સમાપ્ત કરીને જિલા પેના
હતા ત્યાં એક ઘરડી વેરવા માગતે વર્તીને એક
કુમારિકને લઈને આવી લીધી રહી એણે અને એક
રીએ ગયજીના ચરણોમાં મળતક નમાયુ અને
એલી, 'ગયજી, આ છોકરીને તમારી જ સમજાવો,
આ અનાથ છે, એના પાલનપોષણનો ભાર તમારા
પર છે આપ મોટા ધર્માત્મા છે એટલે એની રક્ષા
આવડ્ય કરી શકો.'

ગ્હાનું નામ સાલળીને જ ગયજીએ વિચાર્યું કે
આ છોકરીને પોતે પોતાની શિષ્યા બનાવી લે આનંદ
ગયતે શિષ્યોની સખ્યા બહુ ઓછી હતી કારણ કે
તે શિષ્ય બનવા આવનારની બહુ આકરી પરીક્ષા
કરતા પરીક્ષામાં જે એમને સતોષ આપતા અને
જેનામાં એ હવાવૃત્તિ જોતા તેને જ પોતાનો શિષ્ય
બનાવતા શિષ્યોને પ્રતિભા કરવી પડતી કે તેઓ
વિદ્યાનો દુરુપયોગ નહિ કરે અને નાટક-સિનેમામાં
પણ એને ઉપયોગ નહિ કરે સામાન્ય રીતે તેઓ
ઝીઝીને ન શીખવતા તેકરતા કે સ્ત્રીઓનો સંગીત
નો શીખ પતિ મેળવ્યા પછી પૂરો થાય છે વેશ્ય
એને તો તે કહી શીખવતા જ નહિ તેમને કહેતા,
'તમને શીખવનાર થઈ છે, તમે એમની પાસે
જવ' એટલે આ વેશ્યાની ધૂષ્ટતાથી તે ખૂબ તો
દોષિત થવા ખીમને મોહિત કરી પત્ન કમાનાર
અને પોતાને જ ષેખનાર કુપલ શુ વિદ્યા શીખવાને
ચોગ્ય છે? છતાં પણ ગયજીનું મન જરા અચન
ચઈ ગયું તેમને એ છોકરીનું સરલ અને આકર્ષક
મો વેશ્યાની છોકરી કરતા જુદું લાગ્યું એના ચહેરા
પર નિર્મળતાનું તેજ દેખાતું લાચાર બનીને તેમણે
છોકરીને પાસે બોલાવી અને તેના વાસા પર એકથી
હાથ ફેરવતા પૂછ્યું 'તારું નામ શું બેગી?'

'સુદરા'

'મારી પાસે માતા શીખવા આવી છે?'

'હા, હા'

'મારી પાસે જ કેમ શીખવા છૂટે છે?'

'તમામ જેવું માતા શીખવા માટે'

'એટલે?'

'એટલે, ન્યારે આપ માઓ છે ત્યારે સૌજન્ય
ના મંદગદિત થઈ નય છે ને એમની આખોમાંથી
અણુ વહેવા લાગે છે'

'હું પણ એ બધાની આખોમાંથી આમુ વહે
વગવવા લાગીશ તો પૈસા કાણ દેશે? પૈસા કમાવા
માટે તો સારી રીતે કપડાં પહેરી મો પૂર પાવડ
લગાવી નાચતા શીખવું જોઈએ નાચતી થોડી રીતે
શીખી લે એટલે બસ મારા સંગીતથી તને શુ
ફાયદો થશે?'

સાલળીને છોકરીની આખમાંથી એક આમુ સરી
પડ્યું છોકરીના એ આમુ જોઈને ગયજી લલિત
અને દયાભાવથી બોલ્યા

'ગુડ છે શા માટે?'

'શુ કરું શુરુશ? તમારી વાત જ એવી હતી'

'શુરુશ' શબ્દે રાજીના મનમાં પરિવર્તન કરી દીધું

'તો શુ મે જુદું કહી દઉં?'

'શુ, હા, દરેક છોકરી શુ એવી જ બોલી
હોય કે? તમારા આશીર્વાદથી હું બીજા પ્રગમની ન
મતી શકું?'

'સારું, તો સંગીત શીખીને હું શુ કરીશ?'

'લગ કરવા છૂટે છે' ડોશીએ ક્યુ બારિ
કાએ શરમવા માયાં થાયું તીએ નાખી દીધું અને
માતા તરફ ફરીને જેમ પ્રિયવદની વાતો સાલળીને
ચક્રતલા નારાજ થઈ હતી તેમ હોઠો પર હાસ્યભરી
જૂડી નારાજ વ્યક્ત કરી

રાજીએ થોડા સમયના વિચારને અંતે સ્વીકાર
કરી બીધો અને મા-દીકરી પ્રણામ કરીને ચાલ્યા ગયા

છોકરી હવે ઢોકરી મગી વીસ વર્ષની નવલૈવળ
થઈ ગઈ હતી તેનું પાત્રિય જોઈને શુરુ પોતે જ
ચક્રિત થઈ જતા અને તેનો વિકાસ જોઈ પોતે
પોતાની જ પીઠ થામડી લેતા આજે તે શુરુ પાસે
લેણા માગવા જવાની હતી એનું મૌલન ખીલી ઊઠ્યું
હવે તેના અણેમાં એતવ વિકાસ પામવા લાગ્યું
હવે તેને 'મ્વાની પ્રતિમા' બનાવવાની આનંદરાય
ની હપ્તો ફળીજૂત થઈ હતી એમને વિચાર આગ્યો

કે જો પોતે તેના જીવનમાં પ્રવેશ ન કર્યો હોત તો તે આજે ક્યાં હોત ? સુંદરાને જોઈ ગુરુજીમાં નવા ઉત્સાહની વૃદ્ધિ થતી. સુંદરા પણ આ બાબતથી પરિચિત હતી. ધીરે ધીરે ગુરુજીના પ્રેમમાં ફેર પડવા લાગ્યા. તે જૂલવા લાગ્યા કે સુંદરા તેમની પાલિત કન્યા છે, અને તે તો તેને જોતાં જ મોહિત થઈ જવા લાગ્યા.

સુંદરા જતી વખતે કોઈ અલભ્ય વસ્તુ ગુરુ-દક્ષિણામાં આપવા ઉત્કંઠિત હતી. એણે ખૂબ વિચાર કર્યો પણ કંઈ નક્કી કરી ન શકી. જો ગુરુજી તેની જીભ માગે તો જોમ એકલથે દ્રોણને પોતાનો અંગૂઠો આપ્યો હતો તેમ તે સહર્ષ પોતાની જીભ પણ આપી દે. એને વિચાર આવ્યો કે ગુરુજીને જ કેમ ન પૂછવું ? પણ કદાચિત તે કશું ન જ માગે તો ? પરંતુ આમ વિચાર કરતાં કરતાં તે યાદી ગઈ.

કૃષ્ણપદ્મની બીજની રાત્રી હતી. અંકરિણીથી ભર્યું ભર્યું શાંતિમય વાતાવરણ હતું. સતતી રોજા મૃદુ પલ્લવોમાં અલ્પબીજાં પુષ્પો જેવી લાગતી હતી. સમય મધરાતનો હતો, મંદ વાયુ સહેરાઈ રહ્યો હતો ને સાથેસાથ સંગીતના મધુર સ્વર રેલી રહ્યા હતા. સુંદરાની સંગીતસાધનાની તે છેલ્લી રાત હતી. સુંદરા હુપાલીથી ભેરવી સુધી ગઈ હતી ને પોતાની પ્યારી ભેરવી 'સ્વધર સુચલાલપ.....' સમાપ્ત કરી અને મંગળ પણ ગાયું. આનંદરાય શિષ્યાનો હાથ પકડી બોલ્યા : 'સુંદરા, આજ તારો અભ્યાસ પૂરો થયો, કલથી તું સ્વતંત્ર છે.'

'તમારી કૃપાથી જ મને...વેશ્યાની પુત્રીને... આપે મા શારદાનાં ગુણગાન કરવાતી વાણી આપી.'

'સાચું છે, પણ જાણે છે ને કે ગુરુદક્ષિણા વિના વિદ્યા સાચી નથી થતી ! આજ દિવસ સુધી તે જો સાધના કરી છે તેની સિદ્ધિ ગુરુદક્ષિણા પછી જ થશે.'

સુંદરાએ આતુરતાપૂર્વક પૂછ્યું, "આજ જ કહેો ગુરુજી, હું આપને શી દક્ષિણા આપું ?"

રાયજી આવા જ જવાબની રાહ જોતા હતા.

તેઓ તો કહેવાને આતુર થઈ રહ્યા હતા પરંતુ જીએથી વાત જ નહોતી તીકળી શકતો. ઘણા પ્રયત્ન પછી બોલ્યા : 'સુંદરા, મારે બીજું કશું નથી જોઈતું. મારે...મારે...માત્ર તારો પ્રેમ જોઈએ.'

સુંદરાને આશ્ચર્ય થયું. તે પોતાના કાન ઉપર વિશ્વાસ ન મૂકી શકી. દેવતા જેવા પોતાના ગુરુની વાતો તેને સાચી ન લાગી. સું ગુરુજી મારું શરીર માગે ? તેને એ બાબત સદેહ થવા લાગ્યા. કલા-વિચારદાનો આ રાજ સું બિખારણની એક પર તરાપ મારવા ક્યો છે ? એણે આંખો ફાટીને જોયું તો તેની સામે આંખોમાં ભીષણ કામુકતા ભરી એક વ્યક્તિ બની છે અને તેને લોકપતાથી ગળી જવા માગે છે. સું આ જ એના ગુરુ આનંદરાય ? સું આ જ ? સુંદરા પોતામાં થોડું સાહસ એકઠું કરી બોલી :

'ગુરુજી, હું આપની શિષ્યા, હું...દાસી છું.'

રાયજીની વિચારરાજિત હ્રસ્ત થઈ ગઈ હતી. એક વેશ્યાની છોકરીનું આદર્શ અભિમાન ? આદર્શી ઉદ્ધતાઈ ? રાયજીની કળા અને મુરચ્છિ કાણ જાણે ક્યાંવ છુપાઈ ગઈ. અત્યારે તો ત્યાં પરપુરુષની ભ્યાનક અને અર્ધ કામપિપાસા હતી. તેણે સુંદરાને બળપૂર્વક બાદમાં જકડી લીધી.

...પછી, તેને યાદ આવ્યું સુંદરાનું એ મલિન અને નિરાશ મુખ, અને તેણે હસ્ય સ્વરેચ્છા થઈ ગયું. પછી તો સુંદરા બે વર્ષ જ બચી...રામને જન્મ આપી દુઃખ અને નિરાશામાં મૂરી મૂરી મરી ગઈ.

આ ગદ્ય યાદ આવતાં આનંદરાયની આંખોમાંથી આંસુ વહેવા લાગ્યાં અને તે બાળકની જેમ ફુસકે ફુસકે રવા લાગ્યા.

(૪)

બહાર રામનો જલસો પૂરો થયો અને મંગળ આરતીનો સમય થયો ત્યારે આનંદમાં લીન થયેલા શ્રોતાઓને રાયજીનો વિચાર આવ્યો. તેને શોધતા તેમના મિત્ર ઝોરડામાં આવ્યા. રાયજીની રિયતિ જોઈને માન્યું કે આ અતિ આનંદનું પરિણામ છે.

તેઓ રાવણને બહાર લઈ ગયા. મંજળ આસની સમાપ્ત થઈ અને બધા ગુરુ-શિષ્યની પ્રાર્થના કરતાં પાછા ફર્યા.

એ ઓસરીમાં રાવણ અને રામ એકલા રહ્યા. બંનેની ચિંતાવૃત્તિ સરખી જ હતી. બંને કાંઈક બોલવા ઇચ્છતા હતા પરંતુ બેલો નહોતા શકતા. અને આ નાટકને જોઈને શ્રી રઘુરાવ જલ્દે મંદાસન પર બેઠા બેઠા હસતા હતા. રાવણ એ બાણ ફરી ગયા. રામ તેના બિભરતા મનોબાવ રોકી ન શક્યો અને ગુરુનાં ચરણોમાં પડી ગયો. રાવણ ચૂપ રહી ન શક્યા. તેને હૃદય સાથે લગાવીને બોલ્યા: 'બેટા, સુંદરાએ

કશું હતું કે હું પુત્રી છું, હું એની એ વાતને પાળી ન શક્યો.....પરંતુ રામ, હું તને મારો જ પુત્ર માનું છું.'

* * *

એટલામાં ક્યાંકથી અવાજ આવ્યો. કે આને રામનો જન્મદિન છે, અને રાવણની સ્ત્રી સામે આશીર્વાદ લેવા રહી. રાવણ અને તેની સ્ત્રીની દષ્ટિ મળી. બંનેની આંખોમાં આંસુની ધારા વહેવા લાગી. રાવણ એ અમુધારામાં સ્નાન કરીને પ્રેમ અને ક્ષમાની શીતળતાનો અનુભવ કરવા લાગ્યા.

સૌરાષ્ટ્ર-આંગણે

[વસન્તતિલકા]

મન્દાનિલે નવલ-પલ્લવ-માલિકાઓ
દ્વારાવતી-ભવનમાં સુગ-પૂર્વ મૂલી;
શ્રી વલ્લભીપુર તલે પથ ભૂરિ રેલી-
સર્વે થતું સ્મૃતિ-વસ્ત્રે ઇતિહાસ-લીન

વર્ષા-ઝડી-રચિત રેવત-સ્નાન વાદ્યો
અંધાર-સંકલિત-વર્ષસહસ્ર વીત્યાં
બ્રૂપાદ-સ્વૈરમતિ - શાસિત-લોકલીલા
મૂઢાત્મ કીટક-કલમ્બક રી સરીતી.

હૈયાં વિગ્રસ્ત ઊછળ્યાં નવચેતને ત્યાં
કે' અહ્ભુતા વિભવની પ્રકટી મનીષા;
સુદ્ધિકૃત સ્વસદને પ્રકટાવતાં કે',
તેને તમે તનમને બલિરૂપ હોમી

નિર્દોષ-આહુતિ હોને સફલા સદા થે,
સૌરાષ્ટ્ર-આંગણ સુવર્ણ-કથા સ્તબ્ધે.

હિટલરની ઓળખાણ

શ્રી. 'ચારલ્સ'

‘હિટલર શું કરવા હમ્મે છે’ આ વાક્યને આપણે પ્રમાણિતથી પૂરું નહિ કરીએ પણ આશ્ચર્યજનકી જ પૂરું કરીશું. દુનિયાના રાજધાનીઓમાં એક હિટલર જ એવો છે કે જેના ક્યમમાંથી એ કહેવા માગેલો હોય તે જ અર્થ નીકળી શકે. કોઈ પણ માણસ સમજી શકે તેવી સીધી જ વાત હિટલર કહ્યો હોય છે એટલે આપણે એ પ્રશ્ન કરીએ જ ન પડે કે હિટલર શું કરવા હમ્મે છે. હિટલરની ઈચ્છા હશે કે આપણે કે અન્યથા પણ દુનિયાને પોતાના તાબા નીચે લાવવી છે તો તે તે વાત એ જ શબ્દોમાં કહી દેશે. એની પાછળનાં કારણો તે આપણે તો તે પણ એટલા જ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહીએ, એ પછી ભલે એની ગમે તે મનોદશા સ્પષ્ટતામાં હોય ઘણાં ભોળાં આને એની નફાર્થિ ગણે છે, એ જો હોતે, પણ તેમાં પ્રમાણિકતા તો છે જ, કોઈને ભ્રમમાં રાખીને એ કાંઈ કહ્યો નથી.

જે સ્પષ્ટ શબ્દો માટે હિટલરને અનેકાનેક પ્રશ્નો પાત્રી પડે છે, ક્યાં ક્યાં એના નામ પ્રત્યે ટૂંકા પેલા થાય છે તેવા સ્પષ્ટ શબ્દો હિટલર શા માટે બોલે છે? બીજા ઘણાંએની પેઠે પોતાની વાહવાહ કહેવરાવોને પણ પોતાનું કામ કાઢી લેવામાં એ કેમ માન્યતા નથી? એના હૃદયમાં શું શુદ્ધ પ્રમાણિકતાનો એટલો બધો મુલ્ય છે? હિટલર શુદ્ધ પ્રમાણિકતાને ગમે તેટલી માન્યતા હોય, એ કે જર્મન પ્રજા એની પ્રમાણિકતા માટે પકડાયેલી છે, પણ હિટલરની સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ગહેર ચર્ચા ઈચ્છાઓ પાછળ વિગેવત: તો બીજાં કારણ રહ્યું છે એ માને છે કે પ્રજાને સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જ ધ્યેય સમજાવી દેવું જોઈએ. એ રીતે જ તેઓ પોતાને શું પ્રાપ્ત કરવું છે તે બજાબ સમજી જશે અને એ માટે વધારેમાં વધારે સારી રીતે કટિબદ્ધ થશે.

હિટલર જે બોલે છે કે જે લખે છે તે બંધારિયત નથી હોતું. એક વાત એક રીતે કહું અને બીજી વાત કે જે પહેલીના અનુસંધાનમાં જ કહેવાની જોઈએ તે વળી ક્યાંક બીજી કહેવાયેલ હોય, અથવા એક વાતનું ઘણું ટેકાણે પુનરાવર્તન થતું હોય. આનું કારણ એ હોઈ શકે કે તેના હૃદયમાં ધ્યેયની પ્રાપ્તિ માટે એટલું જોશ વધી ગયું હોય છે કે કહેલી વખતે એનું હૃદય જ કંપવતું હોય છે અને મગજ તેની તીવ્ર ગતિ સાથે રહી શકતું નથી, એટલે જ તો એના ક્યમમાં એટલું બહુ ભેર હોય છે.

તો હિટલરના હૃદયમાં એવું તે શું છે જે એને જગત વિરુદ્ધ ચર્મને પણ આટલા મોશાવરક કામ કરવા પ્રેરે છે? કમ્પેક્સના કારણથી જર્મનીને ભારી નાખવાના પ્રયત્નો થયા તેના રોષ તો સ્વાભાવિક રીતે હરકાઈ જર્મન-હૃદયમાં હોય, પણ હિટલરને એના કામમાં પ્રવૃત્ત કરવા મુખ્યત્વે એ વસ્તુ નથી.

હિટલર જન્મેલો હતો એક એવા નાનકડાં શહેરમાં — એ શહેરને ગામડું જ કહી શકાય — જે બર્મન રાજવાડાની સરહદો હિપર આવેલું હતું: એનું શિક્ષણ ઓરિટ્યામાં થયું, ગરીબને કારણે એને નાનપણમાં વિધેના શહેરમાં કાપડની ફેરી કરીને સુખગાન મેળવવાની ફરજ પડી હતી. વિધેનામાં એણે ઘાંતું ભેળું, ઘણું અનુભવ્યું અને ઘણું વિચાર્યું.

હિટલર જર્મન હતો અને નાનપણથી એનામાં એ વિચારના સંસ્કાર પડ્યા હતા કે જર્મન પ્રજા જગતની એકે આર્થિક પ્રજા છે. જર્મન એ પ્રજા નહિ પણ એક સંસ્કૃતિ છે. એ સંસ્કૃતિને તબક્કાવા, જર્મનના શુદ્ધ લોહીને સંકેર બનતું અટકાવવા જર્મન સામ્રાજ્યનો વિદાસ થયો જોઈએ, એ એક બળવાન સલા બની જોઈએ. પંદર વર્ષની ઉંમરે એ માન્યતા થયો હતો કે ઓરિટ્યાએ તેની અંદર પસંદી મોટી

જર્મન વતનીને ખાતર પોતાના સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વનો ત્યાગ કરી જર્મનીમાં ભળી જવું જોઈએ જર્મન — સંસ્કૃતિનું રક્ષણ જર્મન-સંસ્કૃતિનો વિભાસ એ જ વસ્તુ હિટલરને આટલો દહનિશ્વરી અને કાલ્પ બનાવનાર છે

આને દિવ્યગતી ગણુમરી છે કે જર્મનીની આક કસોળી વસતીને તેમને જરૂરી કે તે કરતા અર્ધ જગ્યામાં સમાવું પડે છે, અને જર્મન-સંસ્કૃતિના વિભાસ માટે એની આને જેટલી વતની કે તે કરતા નાણાણી વસતી થવી જોઈએ એ ગણુતરીએ જર્મનીને કબજે આને છે તે કરતાં છપ્પો પ્રેસ હોવો જોઈએ એટલે પ્રેસ મેળવવા માટે દિવ્યગતી આજના બધા પ્રયત્નો છે હિટલર આ વસ્તુ જાની નથી ગાખી, એટલે દરેક એ સમજી ગયું જોઈએ કે વર્ગેક્ષના કસોળી જે પ્રેસો જર્મનીએ ગુમાવ્યા છે તે મેળવીને જ તેને સતોષ નથી થવાનો

એવું જ યદ્યોએ વિષે ૧૯૧૪-૧૯ના યુદ્ધમાં યદ્યોએ જર્મનીના માર્ગમાં કાટા બની ઊભા રહ્યા તે માટે તેમના પ્રત્યે હિટલરને રાષ છે અને તે તેમનો નાશ છુટે છે તે વસ્તુ કરતા યદ્યોએ એક સંસ્કૃતિ હીન પ્રજા છે અને તેમની જોડેના સસર્જ જર્મનીતી જોખી આયસંસ્કૃતિને કષ્ટ ન કરી શકે તે બંધાય તરીકે તે યદ્યોએનો નાશ છુટે છે હિટલર તો માને છે કે સ્લાવ લોકો જોડે પણ જર્મન પ્રજા ન રહી શકે જ્યાં જર્મન-પ્રેસ હોય ત્યાંથી તેમને દૂર હાથા કાઢવા જોઈએ પરંતુ યદ્યોએની પડે તેમને તે સંસ્કૃતિહીન નથી માનતો સ્લાવને જર્મનો કરતા ઊતરતી સંસ્કૃતિના માને છે એટલું જ અને વસ્તુની સહ્યતા તે કોઈ પણ રસ્તે આની માલુસ જોઈએ છપ્પે કે જર્મનો ધણા પ્રમાણિક, મહેનતુ ચપળ કરકસરિયા, પ્રગતિવાણુ અને યોગ્યતા હોય કે ગરીબ જર્મનના કપડા સાધેના હશે પણ મેન તો નહિ હોય તેનું ધર માગીનું હશે પણ અરવચ્છ તો નહિ જ હોય એ એમના જન્મજાત સરકાર સૂચવે છે, બ્યારે સ્લાવ અને યદ્યોએ જોધી બેન્યા જ માલુસ પાડો

જર્મન-સંસ્કૃતિના સમજણ અને વિભાસ અર્થે હિટલર વધુ ને વધુ વિશાળ પ્રદેશ જ શા માટે છુટે છે ?

હિટલર વિભાસમાં લુપ્તન પડે ગરીબ કાલતમા કાપડનો ધધી કરતો તે વખતે માહક માટે દીકરી મીકોને નજીક માંડી રાખવાનું તેને ખૂચતુ મજૂરને બીબને માટે મામ કરતા જોઈને ધણા એને ધણા વિચારો આવતા બધા વિચારોને અંતે એને લાગ્યું હતું કે દેશના નિમમ-વેપારને વધારવો તે દેશની પ્રગતિની ચાવી નથી જેમાં દરેકાં ફરીફારીનો ભવ ગ્રહે છે, જેમાં બીબની ખરીદી કાપ જ આવ્યાર રાખવો પડે તેવી રીત આખસાર જીવી નકામી છે પોતાના દેશનો માન હુનિવાના નીચ દેશો પાપરે તેનો અર્થ તો એ કે હુનિવાના બીબ દેશો માટે પોતે નજીક મગી-આ વિચાર એને અસહ્ય લાગતો હિટલરનું તો એ પણ એક મતલબ છે કે દેશનો માલ દેશમાં જ વપરાઈ જવો જોઈએ — એટલું જ ઉત્પન્ન કરવું જોઈએ અને દેશની જરૂરિયાત દેશમાંથી જ પૂરી પડી રહીવી જોઈએ ગાંધીની એસિલાબી કરવાનું નહિ હોય જોઈએ વળી એ મોટા કારખાનાઓને પસંદ નથી કરતો ગીચ સહુરોને જમાવવામાં નથી માનતો જે પ્રત્યે પોતાની ઉચ્ચ સંસ્કૃતિને ઉચ્ચ જ માયમ રાખવી હોય તેણે બહુ મોઝાસાથી ગ્રહેવું જોઈએ

આ જ માન્યતા છે કે જે હિટલરને વધુ ને વધુ પ્રદેશો કબજે મગા પ્રેરે છે આને જર્મની પામે જેટલો પ્રદેશ છે તેટલામાં જર્મન-પ્રજાને સમાવી દેવા માટે સતતનિયમનની એની પાસે કોઈ વાત કરવા અપ તો તેની મૂર્ખાઈનું પ્રદર્શન કરશે કારણ હિટલર તો જર્મન-સંસ્કૃતિનું રક્ષણ જ નહિ પણ વિદ્વાસ-આપકતા-એની જનસખ્યા પણ બહુ ઓડ બે વધે તેનું છુટે છે દેશમાં જ નાના નાના એકમે સ્થાને સંસ્કૃતિનું રક્ષણ અને તેનો આશરિક વિદ્વાસ તો થઈ શકે પણ તે રક્ષણ અને વિદ્વાસ પ્રત્યક્સંસ્કૃતિમાં વિભાગો ઊભા કરી દે, જે લવિખર્માં આખી સંસ્કૃતિને માટે લાયક અને વળી તેમ

કરવાથી જનસખ્યાની ઝડિ તેા થાય નહિ જર્મનીને
દૂર દૂર વસના મોકલવા-જર્મન-વસાહતો કચી તેમા
પણ તેને કઈ લાભ નથી દેખાતો એથી પણ જન
સખ્યાને વધવા બવકાશ રહે, આતરિક વિકાસ પણ
થાય પણ સમૃદ્ધિતુ સરકારુ લાભમા જ રહે અને
તેમ ન થાય તો જે એક સનાથ બળ હોત તેમા
લાગલા પડી જન આગલા માટે તે જર્મનીનો
પાડોશનો જ પ્રદેશ છતી લઈ જર્મની સાથે બેઠી
દેવા માગે છે, અને એની તારકાલિક માગણી એ છે કે
જે પ્રદેશમા જર્મન-જાહમતી હોય તે પ્રદેશ તો એક
દમ જર્મની નીચે આવી જવો જોઈએ

આવો પ્રદેશ છતવા માટે યુરોપમા પશ્ચિમ તરફ
વલવા કન્ટા પૂર્વ તરફ વરવાનું તે પસંદ કરે છે
તેનું કારણ એ નથી કે તે તરફ અગ્રેજ અને ફ્રેન્ચ
જેવી શક્તિશાળી સત્તાઓ છે-જરૂર હોય તો તે
તેમની જોડે લડાઈ કરવા પણ તૈયાર થાય, પણ
તેને પશ્ચિમ તરફ વધવાને કાઈ કારણ નથી પશ્ચિમ
તરફ વિશાળ પ્રદેશો જ ક્યા છે ? એ તો પૂર્વ તરફ
જ એટલા માટે તે પૂર્વ તરફના પ્રદેશો કબજે કરવા
તૈયાર થયો છે પોતાના દેશને જલદી હોય તેવી
તેને ધમ્મજ છે તે વાત એના વિચારોને જોતા ખોટી
લાગે એને ખરેશીમા પોતાના દેશનો માલ મોકલ
વાની જ ધમ્મજ નથી પંદરીશો માલ પોતાના
દેશમા આવે તે પણ તે ઇચ્છતા નથી, તો પડી
એને જલદી હોય કે ન હોય તે મગ્નુ જ છે

એ અંગ્રેજો કે ફ્રેન્ચો જોડે લડવા માગતો નથી
પણ તેને એમ છે કે તેઓ એની પ્રગતિને સાચી
શક્તિ નથી અને વચમા અતરાધો ભ્રષ્ટા કરે છે
એટલે નહુટકે એમનો સામનો કરવાની તૈયારી
ગળવી પડે છે બે તેઓ તેને તેનું કામ વિના વિધિ
કરવા દે તો તેમની જોડે ન ઝડપવાના કારણ મરવા
તૈયાર છે મજૂર-ગાંધી સામે તેને તીવ્ર રોષ છે એ
માને છે કે એથી સમૃદ્ધિમા સમગ્રતા પેસી જવાની
ધણી જ સંભવિતતા રહે છે, અને સમૃદ્ધિ સકર થઈ
જતા જગતમા વિશુદ્ધિ મ્હી શકતી નથી આવી
માન્યતા હોવા ડા, રશિયા સાથે દોસ્તી કરવા કરતા
ફ્રેન્ચો આવો વધુ પસંદ કરુ તેનું જાહેર કર્યા જના

તેને ગ્રિયા સાથે દોસ્તી પાતી છે તેની પાછળ એજ
કારણ છે કે તે જર્મનીને તેનું કામ, વચ્ચે દખલ
મીરી લાગ્યા સિવાય રૂંવા દે

પોતાની આત્મકથાની પ્રતાવનામા એ કરે છે કે
તેનું-તેની પાર્ટીનું-કામ તડબેડ કરવાનું નથી, એથી
તે જે નામ કરવા માગે છે તે સિદ્ધ થવાનું નથી તેની
પાર્ટીનું કામ છે તડડ કરવાનું અને એ કામ પ્રજા
સત્તાકથી ન બને એ તો બને સમુખત્યારીથી જ
એની એવી સમજ છે કે લોખિ સીધા હુકમોથી જ
કઈ અસમગ્ર રી શકશે લોખિ ઉપર નિર્ણય
કરવાનું અને તે પછી નામ મરવાનું છોડતા કામ થોડું
થશે અને ઝડપવો વધારે થશે સીમોની પોં
જનના પણ ક્ષીનોથી વસ નદિ થાય તેટલી તેની
લાગણીએને ઉલેરી મૂંવાથી વસ થશે

એ દેશ જેથી કાઈ સીમને સમગ્રતા નથી, એ
સમજે છે પ્રગતિ એ ધર્મને છેડવાનું પસંદ કરતો
કરતો નથી ધર્મ એ બક્ષિની વસ્તુ છે-બક્ષિના
આતરની વસ્તુ છે

જર્મન-સમૃદ્ધિમા વિકાસ એટલે શું, એનો
હેતુ શો, મીછ સમૃદ્ધિમા પોતાને તેના જેવી કે તેના
કરતા મરિયાતી માનતી હોય ત્યારે બેમાથી કોનો
ઘવો વધુ સાચો, એમાથી કોના થતા ધણોતિ નિકાલ
શો, ધન્યદિ પ્રશ્નો છે, પણ હિન્દુસ્તાને વિચારવા
ન માગતો હોય તેમ આજે પોતાના મત-ચોથી
જગતમા અથાતિ ફેલાવવાના ઘણુરૂપ બની રહ્યો
છે આમપ્રતિષ્ઠા, રવાવબન ધર્મ પર નિન્યાકમણ
નીતિ એ વિષયોમા એ ગમે તેટલો શુદ્ધિમુક્ત
લાગતો હોય, જગતને એ એક આશીર્વાદ પણ હોઈ
શકે, પણ તે સૌની ઉપર જે સમૃદ્ધિપ્રચારનો
વિચાર રહ્યો છે તે મહાન શાપરૂપ જણાય છે હિંદ-
લરના આ છેલા હેતુને ગમત્યા પછી એની પ્રગતિ
આની સમજ અને કપના મેળવવી સહેલી થઈ
પડે છે *

* હિન્દુસ્તાની આત્મકથાને અંગ્રેજ અનુવાદ 'My
Struggle' અને આર ઇન્ડિયા 'મિ મેન્ એન્ડ યુરપ'
એ વિષય પરનું જાગણ આ લેખનું પ્રેરક છે

ઉદ્યોગ અને પુદ્ધિવિકાસ

શ્રી મગનભાઈ દેસાઈ

શ્રી. નટરાજન આપણા ઇતિહાસના એક જાણીતા પત્રકાર છે. મહાસત્યાની ધણી વાતો એમને ગમતી નથી, કેટલાક મત્સરથી વાદીઓ વિષે પણ તે પૂર્વગ્રહી બની ગયા હોઈ, વિચારનું સમતોનપણું જાળવી શકતા નથી. પરંતુ, વધારાના વિષે વિરોધ હોવા છતાં, તે વિષે સીધો વિરોધ ને તેની ભાષા કાઢવાને બદલે તેઓ સમતોનપણું બોધીને જે બોલે છે, તે તો તેને જ હદ વટાવે એવી છે અને નવાઈ તો એ છે કે, આ એમને મિળજ ગમે તે વખતે પણ વિષયતરફે ફાટી નીકળી શકે છે તાજેતરમાં એક તુર્કી વાત કરતા તેમણે એમના સાપ્તાહિકમાં લખ્યું

પસંદ કરવાનું મૂલ્ય યુ છે, તે જથી વાત કરતા તેમણે લખ્યું

“અહીં વલ્લભા એક જ હાથઉદ્યોગ ચાલે છે, અને તે મતવખાનાનો અને પ્રાથમિક શાળાની ઉમર ના બાળકો માટે પ્રાણીઓની મતવ તો ભાગ્યે જ અનુકૂળ ઉદ્યોગ ગણાય.”

ઈશ્વરાર્પિત હુદ્દિ જે બામ જ વિચારવા માટે હોય તો તો ખેડૂતની સાદી હુદ્દિ ખોદી નથી જ વક્રહુદ્દિ સીધી થવામાં સરવાળે તે હુદ્દિને અને તેના માનકને એટલે ફાવશે જ છે જે કેળવણી એ કરી આપે તેમાં એક એ વિરન શક્તિ તો માનવી જ જોઈએ ગાંધીજી ધણી વાર કહે છે કે, આજે મળતુ ભણતર ખૂબવામાં પણ એક પ્રકારનું કંપાપુ રહેલું છે, તે હુદ્દિના આવા જ અગત્યક ઉપયોગને લઈને જ કદાચ હશે

પરંતુ વર્ધાર્થિજના આવવાની સાથે, શ્રી નંદ રાજન અને એમના જેવા વિચારવાળાનો વર્ગ જ આજ દેશમાં ઊભો થયો છે, ને કે દેશને સરખાએ તે બહુ જખરી નથી આ વર્ગ એવી ભાતિ રાખે છે કે જે જાતની હુદ્દિ અને તેને વિકસાવવાના સાધનો આજ એમને મળ્યા છે, તે આ વધારિજના દેશપાર કરશે કે સુ? તેમને એમ વસી ગયું છે કે, કેમકણીમાં ઉદ્યોગ દાખવ થવાથી હુદ્દિમાં વિકાસ થતો અટકશે તેથી એક લેખમાં તો શ્રી નટરાજન એટલે સુધી ગયા છે કે, “આ વર્ધાર્થિજનામાં કેન્દ્રમાં રાખવા યોગ્ય જે ઇર્ષ એમના ઉદ્યોગ હોય તો તે લેખનઉદ્યોગ છે લેખન વાચન ને ગણિતથી માંડીને સર્વોચ્ચ ફિલસૂફી સીખવવા સુધી સંકલ્પી તે કેન્દ્રમાં રહેલો છે.” અને એ બતાવે છે કે, લેખન

“કોન્ગ્રેસ તરફથી ગજૂ થયેના જ્યાં મુધાગ કેળવણીતંત્રમાં દાખલ કરવામાં આવે તેપણુ જાતના સામાન્ય હુદ્દિનું માપ સામાન્ય ખેડૂતની સપાટીએ હાવી મુકતા એક પેઠી તો લાગશે ખેડૂતને વાણી કે લેખનની સ્વતંત્રતાની પડી નથી અને પોતાને માટે બીજા વિચાર કરે તો એને તો આનંદ આનંદ જ છે.”

હુદ્દિમાનમાં ગણુનાર શ્રી નટરાજને ખેડૂતની જે કદર કરી છે તે કેટલી ખરી છે એ તો જાણુએ રાખીએ પણ એમની અસામાન્ય હુદ્દિ પણ કેળવણી માં આવારે વિચારતા સુધારાનું ફળ આ જ હુદ્દિ, તો એમની હુદ્દિની અસામાન્યતા અરે કાઢીને અદે ખાઈ તો નહિ જ ઊપડે

એક બીજો પ્રસંગે વર્ધાર્થિજનાને અને એમણે લખેલું અને તેમાં પણ આવી જ અનિષ્ટ હુદ્દિમત્તા દેખાડી હતી વર્ધાર્થિજનામાં રચાતિક ઉદ્યોગને વધુ

ક્રિયા કરતા બાળકને તમે જુઓ તો તમને ખાતરી થશે કે લેખન એ, ખરેખર ઉદ્યોગ છે, ખરેખર ઉદ્યોગ છે, એક માન ઉદ્યોગ કે કે ને કરતા મગજ અને સ્નાયુઓ સપૂર્ણ રીતે અનુમધમા ગમ કરતા હોય છે

વર્ધયોજનાએ આ 'ઉદ્યોગ' ને પણ હંકાર્યો તો નથી હા, એને મધ્યમા નથી મૂક્યો, અને તે એટલા જ સાદા કાગળને લઈને કે, સૈકાથી મધ્યમા રહેવા છતાં, આ 'અંગ અને સપૂર્ણ' અનુ બધે સાધેતો' કરેલામા આવેલા 'ઉદ્યોગ' આપણને જોઈએ એવી કેળવણી તથા આપી ઉપર જતાવેલો વર્ગ પણ એ તો કપૂર કરે જ છે જિનહુ આ 'ઉદ્યોગ' એક પ્રકારનો પરછરી વર્ગ બનેા કર્યો છે અને તે ઉદ્યોગ શીખ્યોને અભિમાને તે વર્ગ એવો તો માથાકાત થઈ પડ્યો છે કે, શરૂઆતમા જોઈ આવ્યા તે પ્રકારની, ફેસના કરોડોની સખ્યાવાળા જે ખેડૂત તેમની તે ઠેકડી કરી શકે છે એ ઉદ્યોગ અરે જ છે એમ નહિ, તે મોવો પણ નીવડ્યો છે અને તેણે કયુ ઉપજાવેલુ પણ નથી બતાડુ વર્ધયોજના ઉપજાવેલુ ધધો માગે છે, અને ઘણેર લેખન પણ એક ઉદ્યોગ છે એમ માને, તો તે ઉદ્યોગને પણ પોતાની સજીવનીથી ઉપજાવેલુ કરવાની તે હેરા રાખે છે

ન જોયેલુ, ન અનુભવેલુ સામે આવે છે ત્યારે અમુક 'ભીતિ' લેખની તો સ્વાભાવિક છે વર્ધયોજનાની ઉદ્યોગશિલ્પીની કે પનાને નરીએ આરી ભીતિને દૂર કરવાનુ આવ્યુ છે બરોજ કેળવણીની અનેક આગીઓમા તેણે ઉદ્યોગ અને જાતમહેનતની પ્રત્યે ઉપેક્ષા, અજાગે, તિરકાર અને અતે જઈને

તુચ્છભાવ કેળવ્યો કે, તે બારેમા ભાગે જે જુની આર્થિકપદ્ધતિ જુઓ તો જિયામા જિંદી ધ્વજવિદ્યા બહુનારો પણ ચુરુથો મજૂરી કરતો, અનેક નાની મોની જીવન માટે જરૂરી ઉદ્યોગવિદ્યાઓ સહેજે શીખતો આખો દિવસ લખલખ કરવાતો 'લેખન ઉદ્યોગ' નહોતો કરતો અને જે તેના સમયની વહે ચણુ જ નેવા જઈએ તો દિવસનો ધણો ભાગ એવી જાતના નાના મોટા આશ્રમજીવનને નિભાવનારા કામોમા જ નહિ જતો હોય ? બાળક પણ લેખન ઉદ્યોગ કદી આખો દહાડો કરી શકશે કે ? પણ નાના મોટા અને યોગ ઉદ્યોગો જે ગોઠવાય તો તે ધણો વખત કરશે, અને આજે જે વર્ધા-શાળાઓ ચાલે છે ત્યાં એ પ્રયત્ન જોવામા પણ આવ્યુ છે

વર્ધયોજનાને લીધે પોતે માનેલા શુદ્ધિવિદ્યાને લખમા જોનારને એટલુ જ કહેવાનુ તો છે કે, તમે આ પ્રયોગ તો કરી જોવા કે અને આજે કશે શુદ્ધિવિદ્યાસ આપણી પ્રાથમિક શાળાઓ કરી દે છે કે તમને એ જોખમતો લાગે કે ? બરે, વર્ધયોજના તો આજની પ્રાથમિક શાળાને વધારે સારી, સુવક અને વધુ જાઈકર કરવા માગે છે ઉદ્યોગ ને જાત મહેનતનો જ અણગમો જે સુખ માનસમાથી નશીને આ વિરોધવિકાસ કરતો હોય, તો તે અણગમતી પ્રતિ તેમણે પોતે છેલ્લી રહી, અને તેમ કર્યા પડી ખુલા મગજથી તથા પ્રયોગને આવકારવો થો અતે, વર્ધયોજનાકારે પણ શુદ્ધિવિદ્યાસ પગ ઉઠે તો નથી જ મૂકવાનુ કહેતા ને ? છતાં જો વિરોધ કરવો જ હોય ને શ્રી નટરાજનની રીતે, તો એટલુ જ હેતુ જોઈએ કે, પૂર્વગ્રહો ક્યોતે જ મરે છે, સીધુ સમજને સુધતા નથી

જેકું કેસ સર્થો ?

અનુવાદક શ્રી. હરજીવન શોમેયા

[શ્રી રોમ એમ દમિટ્ટ નામના અમલ લેખી મુદત્તા મેલ્યા ૧૪ સિપાલી તરીકે રહી એ મેયુ-અનુમત્તુ ને આ વાતમાં મુત્તુ છે નવ મદદગુદ્દા નેમે નરીની ખીઆ દગધદુ કુલ્લ આરે કોઈકીનુ દગ ૧૯૧૧ના ત્વત્તી નેમે બાર મુખી એ નાદુ દર્ત પતિનુ મે અમેર ૪૫ને આર દાલ દમ દનર મલની ખુવારી પછી ૪૫૦ ૧૫૦૦ આવા દનો]

જીલે એક બી ઉપનાયક અને નવા દના તેઓ ખીનુમા આવી પડેલા ખીનુનુ નામ હતુ દેખીર-સુખની ખીનુ જેરી સુખીરની એ ખીનુ! એ ખીનુ પોનાની હોતી વાતી આય વનાતી મિત્રા નરોતી, જોગલા વ મારૂ પછી જુઓ વલ્લિને કે પો ન્હો કે મૂખ્યા ધોરના ધોઃગોએ મઃ પગી છે ન આઈ નાખોને હાડોને મુત કે મુત પ્રાય કરી નાખ્યા દના ધોઃમ વખત ઉપર આ ખીનુમા મુદર જમન હતુ ૫ ખીઓના દગવદના ત્યા આજે મોઢે નમી મનનો મર્નિવન માર જમ્નો ભગયો દનો એધા મનેતા ઉરેમરે અને થનમનારે ખીનુના ઇપને દનાની મુખ્ય હતુ દોગવા ૫૦ હવે રમદોન તાડપનીઓના હાવ લેખા દના સિ પાદોઓ અને કાગેમરો મદ્દા અને તોપોના આજ તંવાર કરના દના દટાર છાત્રવ આ માણ્યો અને મતભ્ય બનેયા મનવરોથી ખીનુમા પશુ નોટ પ્રમ દસુ હતુ અને એ સો સાથે આ યુદ્ધ માખીઓનું જમી લમ્પર દરિપતાન મારે લેખા કરવા તજ્જો આલસામારી અને મલસલન ઉપર તેઓ એટની સંખ્યામા આવીને લેખતી કે પછી એમની નીચે શુ છે તે નોઈ રામનુ ૧૮ મુકેન એમનો મગુલ્લુદ એટલે અલિરન આયુ કોઈ સ્વરગાન કે જે ખાનમા માણસનુ મમજ એમનાન જ રહે લાઈશ આવા પડેના જ માણસે આ માખીઓની દેવોને વચન આપ્યુ હતુ કે દર માનવ પ્રાણી કે પવનુ મુત્તુ સાથે લાખો માખીઓને તેઓ જન્મ આપમે આ વચન ચોગ્ય રીતે પાલવામા આવતુ હતુ

૧૮ મોદટ અને વેગ દુલો બને ઉપનાયકો અને મર્નિશ પોનાને અનુદા મોરો તંવાર કરવામા મશમૂલ થઈ ગયા આ વખતે મજો જવાએ નિમ્મ ૫૦ મુખ્યો દતો કે આ ખમો દાવ એની લેવો

તોપનાના અને પોનાકીઓ ગોઠવઈ મર્ન ગોઠવલેએ એમની માવજત કરે કરી દીધી એમના મોનાઓમા ખોરાક ધરવાવા લાગ્યો અને પછી મારો આયુ

જો મદ્દોના બાકે નકાતા એ તો ધનની મલમ ૧ દી દની અનિના વગસારથી ખીનુની પેની પાગલ મામમ અને જમન સુધી લેવતા દના જોટા મામુસોને માવજતો છીરો મખો દોષ તે મના થયા વતુ માખ્યોને લક્ષી જવાની તક દુટ વચામ મનેલી આજ જલ્દી કરે તેમ નરોત્ત આમલ મા મુત્તો તગતા દના એ તો મલો કોઈ તમારી જોતા હાવ તેમ હાગમધ ગોઠવાઈ ગયા દના

નિચારી તેપો! એમને તો આગમ જ નહિ! નિવન મતકો ઉપગત એમને હવે મમ મરુ પમુ દતુ વધારાનો પયાર શુ? નસ, ખાઓ આ હાર એપુ જ પપુ જેની ઉપર એમણે બેસવાનુ હતુ તે પે ૧ વડે વડે થઈ ગયા હતાં તે તો કોઈ નોટ જ નહોતુ અવાય ગણુ કેદનુક? છતા ૫ નિયતે ગયા હોય ઉગરવા મળત તો ચે કીક હતુ આ તો મજામા આવ નામે કે પાઠશથી પડે દુલો કે આધેતુ હુ એમો જવાય

તોપો અને બોંબખાનાં આગના ગોળા ઓકતાં હતાં. સાંજ પરી, રાત આવતી હતી પણ કામ પૂરું થયું નહિ. અંધારું તો દિવસનો અંતરો હતો. અવિરત અગ્નિકાર અને ચમકારાથી અંધારું લપકર બની ઊઠતું હતું. પૃથ્વીની ભયાનક પ્રવૃત્તિના લાલ પગલાવાથી વાદળાં-સુદાં અગ્નિ ઊઠતાં હતાં.

સોમે નદીના મેદાનનું આ યુદ્ધ હતું. અસુચાને કાંઠે આવેલી ક્ષિતિજના ચુરા યદુ અને તેવી રીતે સ્વયંચાલક યુદ્ધરાક્ષસો ગર્જતા હતા. પૃથ્વી પણ ગીસો પાડતી પોતાની લાલ જીભના વચકરો કરતી હતી. એમની ગર્જના, એમનો માર અને એમનું પાગલપણ આખી સૃષ્ટિને ખાઉં ખાઉં કરી રહ્યાં હતાં. સેતાન દુરો યથો હોય અને તેને નીચે પહોંચે હોય તેમ તેઓ આ પ્રયત્નો કરતા હતા. એની વ્યક્તતામાં તેઓ દૂરનાં ખેતરોને, દ્રાક્ષની વાડોઓને અને દેવાલયોને માટીમાં મિલાવી દેતા હતા.

જેક બોસ્ટ હોપી વેલીની આ કંપના તો કરી જ નહોતી. આ અવાજો અને આ દિલચાલો જોઈને એ સ્તબ્ધ બની ગયો. બંદૂકોની તણતણાટી, તોપોના ગણગણાટ અને બેબંગારીના ધમાકાઓ વચ્ચેથી ચાલતું એને અજાણવા લાગ્યું. યુદ્ધ એટલે આ ?

પણ હવે તે મનુષ્ય તોપણ પાછો ફરી ઠીકે તેમ નહોતો. એની દુકંડી ધણી આગળ દૂર કરી ગઈ હતી અને પાછલો માર્ગ બધ યદુ મળો હતો. અહીં તહીં માટીનાં મોટાં પોડાં સિવાય કંઈ દેખાતું નહોતું. હવામાં અવાજો સંભળાતા હતા, અગ્નિકાર દેખાતા હતા, ભૂમીનું ઉપર કંઈક પડતું અને તે પછી ધૂળનાં ગોડા ચડતા, એ બધું જોવામાં આવતું પણ એનાથી એ બનતું તે કશું જોવામાં ન આવતું. ચાલતાં ચાલતાં ભૂમીમાં મોડા ખાડાઓ પડી મળેલા જોવામાં આવતા. એક અગ્નિકાર મળ્યો. એક લોડનું અધુરું અંગ અને એક માથુરાનું માથું જેકના જોવામાં આગ્યું-એકે ફાલુ જ એ દેખાયું અને પછી અંધારું ! કેટલીયે ક્ષણો સુધી જેક મુગ્ધો રહ્યો પણ જેક પોતે મરતાં જતો નહોતો, એ બહાદુર હતો, પોતાની નવાબશરી સમજતો હતો એટલે

ફરી અક્કર યદુને તે આગળ ચાલવા લાગ્યો. ચાલતાં ચાલતાં એનો પગ ધબ્બ કરતો એક અચ્ચરના ફાટી મળેલ પેટના ઊંડા ખાડામાં પડ્યો. જેક ફૂટકો મારી આગળ નાઈ ગયો. કાઈકે એનું બાંધતું પકડ્યું. “કાણ ?” જેક અચરસાર બોલ્યો.

“કાણ ? તારી પાંખે ચાલનાર કાણ હોય ?”
“જાહ, વેળ ?”

વેળ હસ્યો. “ઈચ્છાં આમ નહિ છતી શે.”
સવાર ઉઠાસીનપણે બીધડું હતું. જેકને એ સાંતું લાગતું હતું. એ રાતના અનુભવને યાદ કરવા લાગ્યો. વેળના સબ્બો એનો યાદ આપ્યા અને તેને પોતાની શરમ આવવા લાગી. એને લાગ્યું કે પોતે સ્થૂલ રીતે જેવો છે તેવો, કેવળ લોકી-માંસના, પિંડાથી વિશેષ કશું જ નથી. તેને યદુ કે દિવસના અભ્યાસ કરતાં તોપોશોળના અગ્નિકાર જ પોતાને વધુ ગમવા લાગ્યો.

ત્યાં તો તેની નજીક ઉપલી ખાણુએ એક લાકડો પડ્યો. એ એની, સામે રિમત કરતો જોઈ રહ્યો. જાણે એ બધુ દૂર પડ્યો હોય તેમ તે નિર્લેપભાવે આગળ વધ્યો. પછી એમના પસની તોપો અને બંદૂકો ફૂટવા લાગી, આકાસમાં વિમાનો ધરધર કરવા લાગ્યાં અને તેનાં અંગેમાં નવા જ લોકોની સંચાર થયો. કંઈક આશાસ્પદ જોનાં આનંદની ઝલુ-ઝણાટી એ અનુભવવા લાગ્યો.

વચ્ચે તાર આવના તો તેની ઉપર યદુને તે દુકંડી લઈને આગળ ચાલેલો. ઉપર પથરાયેલી અને ઝડપભેર બેસી જતી પાંખોને એ આનંદથી જોતો. કંઈક પાણીનાં ખાખડાં તેમાં પડેલાં મરદાંઓનાં લોહીયાસરી અને ઓંચના ગેષ્ઠથી ખોડા કોચ બની ગયેલાં દેખાતાં હતાં. પૈડાં મળેલાં મકાનોનાં ઈંટો, ચાંબચાઓ, ચૂના અને માટી, બૂખરા રંગના કાચનાં એના ઢગલા, સપાટ બનેલી ખાઈઓ, ઊંડા ખાડાઓ, પગમાં અટવાતાં તારનાં ગૂંચળાં, બાંનેલી રાઈફલો, અથાના ટોપ, બોંબ અને ગોળીઓનાં જોખનાં ઢગલા — પુરાણકાળના ખંડેર જેવું બધુ હતું.

જેકને આનંદ થતો હતો કે આવા રમણે પણ તે આગળ વધી ચક્રોતો હતો આ કંઈ સહેલું કામ નહોતું કેટલું ભયાનક દસ્ય !

આગળ જતા તો આખી ધરતી ઉપર-નીચે ચર્ચ ગયેલી દેખાતી હતી, ધૂળને વિશાળ સમુદ્ર દેખાતો હતો. સૂરજના સખત તાપથી ખચવા એમની ઉપર ઘાસનું તરણું કે ધરનું એક જાદુ સુદા નહોતું ધમી પહેલા મહા ઝાંઝવાત આવી ગયા જેવું લાગતું હતું, અને દિશાઓ હજી પણ એવી માળતી હતી કે તમે ફરીને બીજું એવું જ તોફાન આવવાનું હતું આ ધૂળના દગલાઓ નીચે એના અનેક મિત્રો દગલા હશે અને હવે કદાચ પોતાને પણ દટાવાનું, આવે ઉપર આકાશ સુકું હતું, ત્યાં ધૂસર ગોટા ઊડતા હતા.

નાયક વર્સવીનો, અવાજ આવ્યો, “ખાઈ નીચા વળીને રહો, કુશ્મનો ભેવા ન પામે”

એ ખાઈ હતી ? એ તો એક લાંબી પહેલા ક્યારી માત્ર હતી કેટલેક ઠેકાણે એને પાળ પણ નહોતી સિપાહીઓના ખભા પણ કાચા દેખાઈ આવતા હતા જો એ જયાનક ધરધરાટ થયો, થોડા ઠેકાં વરસ્યા પછી થોડે દૂર નાના ઝોળા પડ્યા

ખરેખરમાંથી લપાતા છુપાતા સૂરજના મખર તાપ નીચે તેઓ આગળ વધ્યા આ આખે માર્ગે બોલવર્ષા થોડાં જ સમય પહેલા ચર્ચ મર્ચ હોય તેવું દેખાતું હતું ગોમમારાથી જમીનમાં પડેલા ખાદ્ય એમાંથી કેટલાકમાંથી હજી ધુમાડે નીકળતો હતો અને માયુ ફાગી નવ તેવો દુધ આનતી હતી એમની આગળ ગયેલી ટુકડીઓના માથુસોના અંગે ટુકડાઓ ચર્ચને અર્ધતરફી પડેલા દેખાતા હતા પાછળ આવતી ટુકડીઓ તેમની ઉપર ધૂળ વાળતી જતી હતી જેક એ દરર ઉપર આંખોને ધમકિ ગિયર કરી રાખતો પણ એના હૃદય કે મગજમાં એવી કંઈ ચતુ નહોતું

બીજા મોઝ્યા આગળ તેઓ આવી પહોંચ્યા અહીં જેક જરા અસ્વસ્થ થયો બાલુગા ચાલતા વેખને એણે કહ્યું “આ માર્ગે મને ફાવશે નહિ”

વેખ હસ્યો “કયો માર્ગ ? મરવાનો ?”

“ના, એ કંઈ અવરુ નથી”

“સારું”

જેક જવાબ આપતા ચૂંચવાયો

“જમની આપણા માથુસોને મારે છે તે છુએ છે ?”

“સુકા એવાથી તો હવે રેવાઈ ગયો છું પણ થાય છે કે હું કંઈને મારી નહિ શકું આ સુકા કેવા બધક લાગે છે ! મારી સામે ચાન્ધ આવતા છવતા માથુસોને-” જેકની આંખો આગળ એવું ખ તરી આ યુ, એ આગળ ન યોગ્યો

વેખ હસ્યો, “હું આ પહેલા એક વાર મેર્યા પડે આવી ગયો છું અત્યારે કેવા લાગુ છું” માથુસોને ગોળીથી પાડી નાખતી વખતે મને એમ અત્યારે નથી લાગતું કે ગીંધના માડિયાને પાડી નાખવા કતા કંઈ છુડું કામ કરી રહ્યો છું પણ પહેલાં એ આવો હતો એમ ને માનજો આપણી બાલુથી થોડાં બોમ વરસ્યા, શત્રુના થોડાં સૈનિકો પડ્યા, મારી નફ માથી ગોળી છૂતી, સામે એક જમ પડ્યો, બસ રેવ પડી મર્ચ, અને દેખાઈ છું તેવો ચર્ચ ગયો છાતીને મજબૂત નહિ બનાવીએ તો ક્યાંક છે તે નહિ હોય બની જવાનું”

જેકે વાત સાભળી લીધી એના મગજે કંઈ ઉત્કેરાટ અનુભવ્યો

ખાઈમાં એક જગ્યાએ જેક નાયક વર્સવીની બાલુમાં જોતો હતો જેકે જગા ઊંચા ચર્ચને સામે પડેલી સપાટ જમીનને ભેદી બધું શાત અને ગિયર હતું સામે દૂર એક કાળી દાર દેખાતી હતી એ જળી ગયેના જજનના ઝાંઝા દૂધ અને રાખના દગલા હતા. એની જમણી બાલુ ઉપર એક મોટા કાદમાં બેઠો ખાકનો દેખાતો હતો એ જગ્યા ઉપર ગોળો પડ્યા તે પહેલાં ત્યાં કોઈ ગામ હશે એ બાલુ ધૂળના વાદળ ચક્રા દેખાતા હતા અને અવાજો પણ ત્યથી આવતા હતા

“જેરી એ બાલુને જમીન વિનાનો બનાવવા મથી રહ્યો છે.” વર્સવીક બોલ્યો.

અચાનક સામેથી એક ગોળી આવી. “જમીન-ભર!” વર્સવીકે જમ મારી, જેકે એકદમ માથું નીચું નમાવી દીધું. પણ જમીનભર થવા બદલ ત્યાં તેનું શરીર વધુ પડતા બેશયી સરકી ગયું, એ જમીન-ભર તો થયો પણ તેનું મોં જમીન પરના કીચકામાં ડૂબી ગયું. મોં ઊંચું લઈને, એણે તે લુણું પણ પાછો તુરંત એ વધુ સરક્યો અને ફરી મોં ખુણ્યું. એણે પગ આગળ નજર કરી. એક સંનિક્ષા મુઠ્ઠા પર એના પગ હતા, અને ને ઉપર લોચે આવતાં મુઠ્ઠું સરકી જતું હતું અને સાથે પોતે પણ પડતો હતો, તે એક બાલુ ખસી ગયો.

• સામે જે તરફ ગાંડવાનાં ફૂંડાં દેખાતાં હતાં ત્યાં આગળ એક મોટો ધણકો થયો, લાલ લાલ જાળા ઊઠતી દેખાઈ, પછી લીલા પીળા રંગનો કાઈ પ્રવાહી પ્રદર્શ જમીન ઉપર દેખાયો. એમાંથી બધકની ઉંચ વાસ બાવી, જમીનમાંથી ધૂળનાં ગોટા અને માટીનાં ટેકાં અને પથ્થર બાંધે ઊઠ્યાં અને એની પાછળ આમના લાકડા દેખાયા.

“કુશમનો આપણા કરતાં વધુ ચાલાક સામે છે. આપણે જેટલો પ્રદેશ મેળવતા આગળ વળીએ છીએ તે પ્રદેશ તેઓ બાલુ પરથી ધસી આવી ફરીને સર કરી લે છે. આપણે ધણી વધુ હિંમત બતાવવી જોઈશે.” વર્સવીકે કયું.

જેકને એ શબ્દથી બેશ આચું. રેખને એણે કહ્યું, “તું હો તો આપણી ટુકડી કમે તેટલી નાની હશે તોપણ શનુઓ સામે ટકી શકશે.”

વેબ ખૂબ હિંમતવાન હતો. આરામ લેવાની કોઈને પણ જરૂર હોય તો તેને હતી. જેક જોઈ શકતો હતો કે થાકથી એ ન ખાઈ ગયો હતો. એની આંખો લાલ બની ચર્પ હતી. એનું મોં જોઆઈ આવતું હોય, તેનું દેખાતું હતું. સૌની પાછળ રહીને આરામથી જાંફને નીચી રાખીને બધા કેમ ચાલે છે તે તે જોઈ શકે તેમ હતો પણ એની સામે એમના પક્ષની ખુશ્કી જ તરતી રહેતી હતી એટલે એ આગળ રહીને પણ

એ બધાની ઉપર નજર રાખતો હતો અને વિશેષ દિલચાલ માટે કુકમો આપતો હતો. જેકની સાથે રાત્રે તે કુચમાં ચાલ્યો. જેરી જે તરફ હતો એ તરફ નો મોરચો વધુ વિકટ હતો, તે તરફ જ જેક પોતાની ટુકડીને કુચ કરાવી.

રાત શૂંજતી હતી. સંનિક્ષાએ ‘કેવળ થોડાક આરામ સિવાય ચોવીસ કલાક સુધી’ એક સામગ્રી કુચ તો કરીજ હતી, રાત્રે થોડો અવાજ પણ ખૂબ દૂર પહોંચે, એટલે એમને અવાજ કરવાની મનાઈ હતી છતાં ધીમે અવાજે તેઓ કંઈ મરકરીઓ કરતા આનંદિત ચહેરે આગળ વધતા હતા. બધું ચાંત હતું.

• એક અવાજ આવ્યો—ખિમાડીનો ઘૂરકાટ. કાઈકે સિપાહીએ જ મોઝમાં આવીને એ અવાજ કાઢ્યો હતો. પણ એ અવાજથી બાલુબાલુની સ્તેષી બળે કરતા એકદમ જાગી ઊઠી. જેકને થયું, એ અવાજ પોતે અટકાવી દે. ન્યાં મુઠ્ઠાંઓ પડ્યાં હતાં, કપાઈ બર્થલાં, પીળાં પડી ગયેલાં અંગો, ખુલ્લાં રહી ગયેલાં મોંમાં બહાર દેખાતી ટાળી છબો, કાઠી રહેલી ફિક્કી આંખો લેપાનડાં અને એમાં એ અવાજ!

બાજે કાળ-રાક્ષસ ઘૂરકાટ કરતો સામે આવતો હતો. એનું વિકરણ મોં આગળી મુઠ્ઠા જેવું, આંખના ખાડા, વિચિત્ર રીતે સંધાયેલાં અંગો-જેકની પાછળ એ દંડૂકા ઉગામીને આવી ઊભો. ‘ચાલ, આ તારી સામે ઊભો તેને કાર કર.’

જેક ચાલતાં ચાલતાં તંદામાં પડી ગયો અને એક સ્વપ્ન એની આંખો સામેથી પસાર થઈ રહ્યું હતું.

ચારે તરફ બસ ખાઈ-ખાઈ-ખાઈ! નથી બીજી કોઈ જમીન, નથી કોઈ ગાંડું, નથી પણ, નથી માણસ કે કોઈ જીવંત પ્રાણી. છે એક લાંબી લાંબી ખાઈ અને બીજાં મુઠ્ઠાં. જેકને ખાઈમાંથી ભાગી જવાનું મન થયું. “બાથ, કા, કોણ છે અહીં? કોઈ અટકાવનાર નથી, ક્યાંક તો ખાઈનો અંત આવતો હશે ને? ત્યાંથી બહાર નીકળી જઈશ.” એ દોડવા લાગ્યો, ખૂબ દોડ્યો પણ ખાઈનો અંત આવતો નહોતો, અને મુઠ્ઠાંના કમ તો વધતા જ વળતા હતા.

‘ઝોહ પ્રભુ’ એના મોમાથી ઉદ્ધાર નીમી ગયો એનો પણ લયકથી

એ રાત્રે જ લયકથી જ પાતુ એટલું ચાલ હતું કે પાતે ચાલનારને પણ જેઈ શકાય નહિ જેક પડ્યો તેનો અવાજ તેની ખાલુમા ચાલતા વેળે સાંભળ્યો, એ દુકડીમાંથી બહાર મળી ગયો દુકડી મોઝ્યા તરફ ચાલતા થઈ ગઈ હોય ત્યાર પછી એમાથી કોઈ ઝોહુ ચાલ તો તેની ચોંધ સામાન્ય રીતે થતી નથી તે વેળે અણુતો હતો ગમે માનખારે આનુ થઈ ગયો વેળે ખોટો હતો એ જ મધ્યે એ ઝોહ પડી ગયો.

જેક ફરી વેરો કર્યો પોતે ક્યા છે, ક્યા હતો તેનો વિચાર કરતા એ અમકયો એની ખાલુમા કોઈ કણસી મલો હોય તેવો અવાજ એના સાંભળ પા આયો એ એ તરફ ધસડાયો “કાલ !”

“વેનુ”

“વેનુ ? દુકડી ક્યા ?”

“આમળ”

“અને આપણે—”

‘તુ ચાલતા પડી ગયો એ મે અણુ ઝોહી લૂ તારી પાતે ખેસી ગયો આ લાણુ વાકમ બોલતા વેળેના ત્યાસ ધણી ભેરથી ચાલતા લાગ્યો વાકચો અતે એના મોમાથી ઝોહ’ તો આઠે ઉદ્ધાર નીમી ગયો.

“ધવલો છે હા” જેક પૂછ્યું

“સહેજ” મુકેલીયો વેળે ઉચ્ચાર કર્યો

‘જેક’ જેક વેળે શરીરે હાથ ફેરવ્યો વેળે એ બહુ સારું લાગ્યું

‘ઝોહ ! આ તો તારો આખો વાસો ફાની ગયો છે’ જેના મોમાથી ચીસ નીમી ગઈ

વેળ ચૂક્યો

જેક મળમા કોઈ નિશ્ચયને ઘટ્ટો હતો એ એવો, ‘હું તો સ્વપ્નમાં લડાઈથી લાગ્યો હતો’ પછી શક્તિ અચાનક વેળેના મળમા ધરધસાટી

બોનવી શરૂ થઈ જેક મળમયો, વેળેની છાતી ઉઠા નમ્યો

વેળેના મોમાથી આજા અવરો નીમળતા હતા ‘હિમ મ ત શરૂ ક આ’ જેનો અણુ જે એ બોલી શક્યો નહિ પણ જેક એ સમજાયો વેળેની છાતી સમદના મોમની પોંદે એક વાગ બોલી આવી અને પછી એ ‘મ નાચે મેસી મ’ એના પ્રાણુ ઉઠી ગયા જેક મળ ની ફાની આખે જેઈ ગયો

પછી એ બોલો થઈ ગયો વળી નીચો નમ્યો, મળ લીધી એના કનમા શરૂદો મળમા, ‘હિમ, શનુ સામે દિમલ’ અને વેળેના શરીર પર ધૂળની એ- ચપટી જ નાખી મે ફેરવીને ત્યાંથી તે નામે.

*

*

આખા મોરચા પર સિપાહીઓ-સિપાહીઓ હતા સિપાહીઓની ઘોડીઓ ફલવાતી હતી ભવાનક યુદ્ધ મચ્યું હતું બને પક્ષનો સરખો જ ભવાનક ધસારો હતો, સમખી જ ખુવારી હતી પ્રચલ મળ વાતમા અકચ જેમ બાબીને જમીન પર પડે તેમ ટોસટપ સિપાહીઓ જમીન પર પડતા હતા, એમને ઉપાડવાનો પણ કે નિ સમય નડોતો

અચાનક અઝેજ-પક્ષમાં હુમ્મ ફર્યો, ‘પોંકે હડા’ પીઝેલક શરૂ થઈ પણ સૌની નજરે મેણ કે એક સિપાહી પાછળ દડવાને બદલે આગની વધતો હતો એ સિપાહી નડોતો, પણ ઉપનાથક જેક મોસ્ટ હતો એની એ ગોળી સનુના એક માણસને અવસ્ય પડતી હતી એક ગોળી સામેથી આવી એના ખભામાંથી નીકળી ગઈ એની બાહક દૂર છોડી પડી એક બીજી ગોળી આવી, એની છાતી સોસરી નીમી ગઈ, જેનું માથું એના ખભા પર દગી મથુ એ પડ્યો એના માથા પરનો ચમચમિટ રોય ઘેડી વાગ માથા પર મલો આર શણુ એનો ત્યાસ જેમારો અને પછી ત્યાંજે એના અગો દગો થઈ ગયા ત્યારે તે એક ખાલુ દળી પડ્યો

સાહિત્યના પ્રદેશમાં

સામર્થના સાલાસાત્ર

‘કલમ અને કિતાબ’કારે તા ૨૪-૬-૧૯૬૫ના અંકમાં ‘ગુજરાતી સાહિત્ય પર મુદતો ઉપકાર!’ વર્ણવ્યો છે તે જોઈ જવા જેવો છે. શંકા એટલી જ થાય છે કે કાગળોની યોગ્યવારી અને અછળ-ને લઈને માત્ર નમણાં ને નામમાં પ્રકાશનોને જ હાનિ પહોંચશે કે સમજામાં અને ઉપયોગીને પણ? અને જે પ્રકાશનો પાસે નાણાં હોય કે છે તેનાં પ્રકાશનો ઉત્તમ જ હોય છે? ગુજરાતી ભાષામાં પ્રગટ થયાં તમામ અકવાદિકા, માસિકા ને પુસ્તકોને નજર સમજી ગયો અને પછી એની પ્રકાશક-પેટીઓને જુઓ. સાચી વસ્તુ સમજાઈ જવામાં વાર નહિ લાગે.

એટલું સાચું કે કદાચ પ્રકાશનો ઓછાં થવા માટે, પણ તેથી સાહિત્યને લાભ થશે એમ તો માની શકાતું નથી. જે કે અમને તો એમ લાગે છે કે પ્રકાશનો યે લોકો સમજ જ ઓછાં થશે, જો હિંદમાં ઉદ્ધાપાત ન જાગે, અને જાગશે તો તો માત્ર પ્રકાશનો જ નહિ-ખીલું બહું ભરગીચાત થશે, તો તો લોકોની ખરીદશક્તિ ધીમે ધીમે વધશે અને લોકો પુસ્તકોમાં પૈસા ખર્ચી શકશે. ગયા મુદ્દ વિષે એમ સાંભળીએ છીએ કે આપણે ત્યાં મુદ્દજ પ્રમાણમાં નવલકથાઓ પ્રગટ થયેલી. ત્યારે લોકો પાસે પૈસા આવતા હતા અને તેમાંથી મોજ લૂંટવાની મનોરજિત નોરદાર હતી. ને કે એ નવલકથાઓનું પ્રકાશન સાહિત્યના લાભ ખાતે ગણાવી શકાય એમ નથી.

એક બીજી વસ્તુ પણ વિચારવા જેવી છે. ને ખરેખર પ્રકાશનો ઓછાં થશે તો દેશી કાગળોના ભાવો બહુ વધી શકશે? અને પ્રકાશનોનાં બીજાં ખર્ચો—પ્રેસ, પાર્ક-ફીચ, લેખન, મિત્ર વગેરેમાં કોટા ફેર પડશે? આજની સ્થિતિ તો એ છે કે છાપખાનાંવાળા ને પાર્ક-ફીચ કામગીરી મોંઘેમાં પડ્યા છે. આજ છે ત્યાં સુધી કાગળોવાળા રોકડા પૈસા મારે, પણ પ્રેસવાળા, પાર્ક-ફીચ, લેખકો ક્યાંથી મળે? એમને તો કામગીરી જ આજ પડી છે.

પ્રકાશનના ખર્ચમાં નીચેની રકમો ગણાય છે: કાગળ, છપાઈ, લેખન, મુદ્રોલન અને બંધામણી જે એક હજાર નક્કરો દિસાય ગણીએ તો લાઘ્ય પહેલાંના ભાવ પ્રમાણે કાગળનો દિરસો માત્ર ૧૫થી ૨૦ ટકાનો જ હતો. એ દિરસો વધી વધીને કેટલો વધી જશે? પ્રકાશકોને કેટલાં વધુ નાણાંની જોગવાઈ કરવી પડશે?

અહીં એ વસ્તુ પણ લક્ષમાં રાખવા જેવી છે કે મોટા ભાગના પ્રકાશકો જેમ કાગળ-છપાઈ વગેરેમાં ઉધાર મેળવી શકે છે તેમ એમની ઉધારણી, પણ કીક પ્રમાણમાં રહે છે. અને ઓછી મૂકીમાં વધુ વેપારની પ્રથા-એટલે કે ધીરધાર અને વ્યવહાર ઉપર જ વેપાર ચકાવવાની પ્રથા-લગભગ તમામ વ્યાપારોમાં છે. એમાં પ્રકાશન-પેટીઓ અપવાદરૂપ થવાનું શા માટે હજે? એમાં દોષ પણ શો છે!

એટલે આગાર મત પ્રમાણે તો (૧) પ્રકાશનો ઓછાં થશે નહિ, (૨) થશે તો તેથી સાહિત્યને હાનિ જ પહોંચશે, કારણકે નમણા ને નકામા સાથે સમજ અને ઉલોગી સાહિત્યનું પ્રકાશન પણ અટકશે. (૩) એ સ્થિતિમાં જે પ્રગટ થશે તેમાં પણ નમણું-સમજું અને નકામું-ઉપયોગી હશે જ.

એટલે ને પ્રકાશકો મુશ્કેલીમાં આવી પડવાના હોય તો આગાર મત પ્રમાણે એ હંપતો વિચાર નથી. ‘કલમ અને કિતાબ’કાર માને છે તેમ એથી સાહિત્યને લાભ નહિ થાય, કંઈક જે ગેરલાભ જ થશે. હા, ને પ્રકાશનો ઓછાં થશે તો વિવેચકો માથેનો વાર કંઈક ઓઝો થશે ખરો.

સરનું સાહિત્યપર્ષક કાર્યાલયનું વસિયાતનામું

શિશુ અખંડનંદનનું વસિયાતનામું વાંચતાં એક સાથે જ એ લાગણીઓ મનમાં પેદા થાય છે. એક માન અને આદરની અને બીજી દુઃખ અને લાગમની. માન અને આદર એટલા માટે થાય છે કે સ્વામી-છએ લાંબાં જીવીશ વર્ષ સુધી સ્થિર, પ્રજાજ અને નિરવચ્છ પરિશ્રમ કરી આવી એક મહાન સંસ્થાની રચના કરી, અને દુઃખ તથા લગ્ન એટલા માટે

થાય છે કે સમસ્ત ગુજરાતમાંથી એમનો એક પણ વારસદાર, તેઓ શોધી ન શક્યા, અને એમના હાથે જ એમને સંરચાનું મૃત્યુખત લખવું પડ્યું.

જો મરવાના વાંકે છપતી કોઈ સંરક્ષા એના સર્જકને હાથે મરી હોત તો તો દુઃખ ન થાત, બલકે આનંદ થાત. સંસ્થામાંથી પ્રાણ પરચારી તબ તો થે એનું એળિયું સાચવી રાખવાની અને સાથે ફેરવ્યા કરવાની આપણે હાં મનોજનિ છે, એટલે જ્યારે કોઈ સર્જક પોતાના હાથે જ પોતાના સર્જનો સંકેદે છે ત્યારે એની દીર્ઘદષ્ટિ અને નિર્દોષતા માટે આદર બપજ છે, પરંતુ આવી પ્રણવાન સંરચાનું મૃત્યુ જોતાં દુઃખ થયા વિના રહેતુ નથી. આ સંરચાનું છવન ઉત્ખવળ-સુગંધિત છે એટલે ખરું જોતાં એના વિશ્વને મૃત્યુનું નહિ પણ નિર્વાણનું નામ જ આપવું જોઈએ આપણે એવી આશા રાખીએ કે આ વસિષ્ઠતામાંથી કોઈને નવસર્જન કરવાની પ્રેરણા મળે.

આપણું માસિકો

ગુજરાતનાં માસિકોની ક્રમાળ દશાનો ખ્યાલ એમના સંચાલકોને પૂછવાથી પણ આવી શકે, પરંતુ એવું ન કરીએ અને બીજા પ્રાંતનાં માસિકો જોઈએ તોપણ આપણને ખાતરી થઈ જાય કે આપણાં માસિકોને પોપણ જ મળતું નથી હમણું 'કલ્યાણ'નો તત્કાલિ હાથમાં આવ્યો. એની ૧૦૬૦૦ નાણકી છે. અને પાના ૧૦૫૬ છે એકરંગી, દ્વિરંગી અને બહુરંગી એવાં થોડાંધ ચિત્રો છે. આ માસિક જાહેરખબર લેતુ નથી. એનું વાર્ષિક લગાજમ ચાર રૂપિયા જણ આવે છે.

આપણે એમ કહીશું કે આપણે ત્યાં ધર્મિક મનોદૃષ્ટિનું પ્રાગલ્ભ્ય છે તેને લઈને 'કલ્યાણ' નો આટલો બહોળો દેહાવે છે. આ મહદ્ બરી સાચું છે, પરંતુ મરાઠી, બંગાળી અને હિંદી ભાષાનાં માસિકો ત્રણ હજારથી પંદર હજાર સુધીનો દેહાવે કરાવે છે તેનું શું કારણ હશે? આ માસિકોમાં જાહેરખબરો પણ પુષ્કળ પ્રમાણમાં આવે છે. ગુજરાતી માસિકો કોઈ દિવસ બે હજાર ઉપરનો આકેશ જોઈ શકો? કોઈ દિવસ એમાં ચિત્રોની અને લેખકોની એવી વિધવિધ સામગ્રી આવી શકે?

ગુજરાતી ભાષાભાષીઓની સંખ્યા ઘણી ઓછી છે, પરંતુ તે સાથે જ એમની ખરીદશક્તિ બીજા પ્રાંતના પ્રમાણમાં વિશેષ છે. આ લોકોમાં સાહિત્યનો રસારવાદ જાગે તો આપણાં માસિકો માટે પણ વિશાળ ફેર છે. પરંતુ એ રસારવાદ જાગે શી રીતે? એમ લાગે છે કે જો માસિકોમાં એવાં રસમય ગ્રંથો ઉમેરાય, માસિકો સચિત અને તો લોકરુચિ એ તરફ ખેંચાય જ; પરંતુ મહામુસીનોતે ખર્ચ કાઢતાં માસિકો એવું સાહસ શી રીતે ખેડી શકે? માત્ર માસિકો માટે જ નહિ પરંતુ સમસ્ત સાહિત્યપ્રકાશન માટે જામને એમ લાગે છે કે ગુજરાતના ધનિકાનું શુદ્ધ અને સંસ્કારી વ્યાપારી દષ્ટિએ આ તરફ ખાન જતું જરૂરી છે. દરેક વ્યવસાયમાં એક માણ નાણું અને વેપારી કુશળતાની અને બીજા બાણ એ વ્યવસાયના વિશિષ્ટ જ્ઞાન અને રસની જરૂર હોય છે. આપણી પ્રકાશનસંસ્થામાં આમાંથી એકાદી ખામી જ રહે છે અને તેથી જ એનો વિસ્તાર થઈ શકતો નથી. સાહિત્યનું જ્ઞાન અને રસ પરવાનાર ધનિકો આપણે ત્યાં નથી જ એમ ન કહી શકાય, પરંતુ તેઓ ધધાદારી રીતે આ 'ફેર તરફ કડી નજર જ દેરતા નથી. આવા વાચનો શોખ અને ઉપયોગ વધી રહ્યો છે ત્યારે આવા માણસોએ આ ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરવો જ જોઈએ જેમ બીજા વ્યાપારમાં દરેક માણસ આરંભમાં તુચ્છાની ખગવાની તૈયારી રાખે છે તે પુષ્કળ નાણું વેરીને પણ પોતાના ધધને સ્થિર કરે છે તેમ જ આમાં થતુ જોઈએ. જો એમ થાય તો આ ધધો પણ માણસને ઠીક ઠીક કમાણી આપી જ શકે. જાહેર દષ્ટિએ આરંભા-વેલું, પણ સરલ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય આ ધધાની આવકનો ખ્યાલ આપી શકે છે.

વિવેચનના નમૂનાઓ

વિવેચનો એક હેતુ રસારવાદનો પણ હોઈ શકે, પરંતુ એનો ખાસ હેતુ તો લેખકને અને પ્રબોધે આલેક્ષન આપવાનો જ હોવો જોઈએ એ દષ્ટિએ જોઈએ તો વિવેચકને માથે જાંતીર ન્યાયપદારી રહેલી છે. આપણે ત્યાંનાં સામયિકોમાં ન્યાયપદારી કેવી રીતે બળવાય છે તે જોવા માટે વિવેચનના કેટલાક

નમૂનાઓ એ સાથે જ આપણે જોવા જોઈએ જેણે પુસ્તક વાંચ્યું હશે તે તો આ વિવેચન સાથે પોતાના વિવેચનને સરખાવી જોઈને જવાનગરની ક્યાસકાદી રાકશે આવતા અંકે અમે 'ખેલકી અને બીજી વાતો' (લે સુન્દરમ્) 'બધન અને મુક્તિ' (લે દર્શક) અને 'અનિતા' (લે ધૂમકેતુ) ના વિવેચનો રજૂ કરશે લેખક અને પ્રકાશક

‘પ્રતાપ’ના છેલ્લા અંકમાં ‘સાહિત્ય-મહેશ્વિ’માં આવેલ એક નોંધ અહીં ઉતારી છે

‘ગુજરાતમાં પ્રકાશકની અપ્રમાણિકતા સમયમાં કેટલીક લીગોએ આ કંડિકાઓમાં લખી મેલો છું તે પછી, એક બીજી રીતની અપ્રમાણિકતાના પ્રસંગની અર્થાંજ્ઞા લુગ લુગ સામયિકોની સાહિત્ય કંડિકાઓમાં થઈ રહેલી જાણ છે એ અર્થાંજ્ઞા ગુજરાતના જાણીતા સાહિત્યકર્તાની એક દૃષ્ટિની નકી કરી કરતા વધારે નકો. છપાવીને વેચી નાખવાને લગતા ખતાવની છે હમણાં થતા લાખા સમયે આવી રીતની અપ્રમાણિકતા અર્થાંજ્ઞા કરી છે એ કે અચાઉં બે ચાર પ્રકાશકોએ આપણા નામાકિત સાહિત્યકારો સાથે, નકોનાના સળધમાં કરેલી અપ્રમાણિકતાના દાખાના બહાર જાણ્યા હતા એનો ભોગ ચર્ચ પાનારા સાહિત્યકારોમાં કવિ શ્રી નાનાલાલ પંખુ હતા અને એવી અપ્રમાણિકતામાંથી જન્મતો ઉગારવા માટે, તેમણે તેમના છપાવતા પ્રત્યેક પુસ્તક ઉપર તેમના હસ્તાક્ષર કરવાની પરિશ્રમભરી પદ્ધતિ સ્વીકારી હતી. સામાન્ય મુદ્રણાલયો કરતા પુસ્તકોનું પ્રકાશન અને વેચાણ બંને કાર્ય એક સાથે કરનારાઓ તરફથી આ પ્રકારની અપ્રમાણિકતા વિશેષ પ્રમાણમાં થવા પામે છે એ હકીકતની વાત છે હમણાં બહાર આવેલો પ્રસંગ, તો ના કનેશનલ મુદ્રણી જેવા નામાકિત અને કાલકાળ અચકાર સાથેનો છે, અને ‘ગુજરાતના તારાપોરવાળા’ ‘ડું ખિરુ’ મેળનાના પ્રકાશકને હાથે તેમને આવી રીતે શોષણ પહોંચે છે ગુજરાતના પ્રકાશકો માટે એવા પ્રયોગો શોભા-રૂપ નથી એ વાત કોઈથી છંકારી શકાય એમ નથી

આ ઉપરથી એક બે વાતો વિચારવાની છે

કોપીગાઈની રકમ નક્કી કરીને આખા પ્રકાશનની જવાબદારીનું કાર્ય પ્રકાશકને સોંપી દેવાને પરિણામે આવા પ્રસંગ બનવા પામે છે જે અચકારો પાસે પોતાના અરુણ મુદ્રણ વગેરેની વ્યવસ્થા કરવા માટે જોઈતા નાણાં ન હોય તેઓએ તો કોઈ પણ રીતે આવા પ્રકાશકોનું શરણ શોધે જ છૂટકો છે પરંતુ જે અચકારો સાધનસમૃદ્ધ છે અને જેઓ પોતાના પુસ્તક પાછળ પાચસો છસો કે તેથી વધુ રકમ સહેલાઈથી રોકી રાકે હોય તેઓ પોતે જાતે પ્રકાશન કરીને એના વેચાણ પૂરતો જ અધિકાર પુસ્તક-વિદેતાઓને સોંપે તો એથી આવી અપ્રમાણિકતાનો ભોગ બનતા, લેખકો બચી રાકે એમ મને લાગે છે

—મહેલાણી

આ નોંધને અતિ વિશેષ લખવાપણુ નથી લેખક-પ્રકાશકના બીજા અંગમાં સમજી શકાય એવા હોય છે — અને જે સમભાવથી વિચારવામાં આવે તો એમાં મોટે ભાગે બંને નિર્દોષ બચવા તો અશક્ય જ હોય છે, પરંતુ અહીં જે કિસ્સો રજૂ થયો છે તે એવો નથી. જે આ ખતાવ સાથે હોય તો ખરખર ખેદ ઉપજાવનારો છે

પરંતુ આમાંથી બીજાવાનો માર્ગ કયો? ઉપરની નોંધના લેખક સૂચને છે તે માર્ગ બહુ જૂનું લેખક જ લઈ રાકશે એમાં માન નાણા રાક્ષાનો જ પ્રશ્ન નથી વેચાણની વ્યવસ્થા અને માલને સાચવવાનો પણ પ્રશ્ન છે એ કરતા તો કવિશ્રી નાનાલાલની સહી કરવાની પદ્ધતિ એથી તરફીક્ષણી છે એક બીજો માર્ગ પણ સૂચે છે જે પુસ્તક છપાવ તે દરેકના કરારો થાય અને તે ઉપર પ્રકાશક, પ્રેસના માલિક અને લેખકની સહી આવ પુસ્તકમાં નકોનાની સખ્યા પણ છાપવામાં આવે આમ થશે તો પ્રકાશકને અપ્રમાણિકતા કરવાનું ધણુ જ મુશ્કેલ બનશે અને કોઈ પણ પ્રેસ-માલિક પણ એમ કળતા કળશે આ પદ્ધતિ પ્રચલિત થયા પછી તો કોઈ પ્રેસ કે પ્રમથક એમ કરવાની હિંમત પણ નહિ કરી શકે આમ કરવાનો આશ્ચર્ય લાલ એ પણ ચરો કે લેખકનો મોટો ભાગ આને પ્રકાશનની ગૂચો સમજતો નથી તે સમજતો પણ થશે મો.

જર્મનીની ભીતરમાં

શ્રી. શાંતિપ્રસાદ પાઠક બી. એ.

[આખરી પુરોષીય પરિસ્થિતિમાં દરેકને નહિ પણ હર ક્ષેત્રે જાણે નવા બાંધેલા બનતા ન્યય હ તાત્કાલિકના સમર્થ અભ્યાસીઓ પણ કશું અનુમાન નથી કરી શકતા હુદ પહેલાં ઘણાંયેલા આ લેખમાં જર્મનીની ભીતરમાં શી સ્થિતિ છે તેનું આગેદ્યુત વર્ણન કરેલ છે હિટલર યુધ્ધમાં આગ્રહો યદ્યપી આ મહે છે તે સમજવામાં આ લેખ ઉપયોગી થશે

૯૧]

ને પોનિયન પછી ૧૩૦ વર્ષ સુધી જર્મની ના ભાગ્યવશાત્ હેર હિટલર સિવાય દુનિયામાં કોઈ પણ એવો પુરુષ નથી થયો જેણે યુરોપના માનવચિત્રમાં ફરીને નવો રંગ પુરવાનું કિર્ણાત્મક સ્વપ્ન જોયું હોય પોતે તો વિચિત્ર વીર છે, પરંતુ એનું સ્વપ્ન પણ કેવું વિચિત્ર છે! જર્મન સામ્રાજ્યના ઉદ્ભાવ અને વિસ્તાર માટે મથુ મુખ્ય આદર્શ જેણે પોતાની સમગ્ર રાખ્યા છે

(૧) જર્મનીને સ્વતંત્ર કરવું

(૨) તેનો વિસ્તાર અને સમૃદ્ધ કરી તેને મજબૂત બનાવવું

(૩) રશિયાના બોલ્શેવીઝમનો નાશ કરવો

પહેલું લક્ષ્ય એણે પૂર્ણ કરી લીધું છે એવી એને ખાતરી છે બીજા અને ત્રીજા લક્ષ્યનિર્ધારી પૂર્તિ માટે તે પોતાની વસાહતો પાછી લેવા માગે છે એ રીતે યુરોપમાં પોલેન્ડ હંગેરી, રમાનિયા પ્રિયુઆનિયા તથા યુકેન પ્રદેશ પર તે સત્તા જમાવવાનું છે આ પ્રદેશ પર સત્તા જમાવવાનો હિતરતો ઉદ્ભવ પોતાના મુખ્ય શત્રુ રશિયાને એકલું અને અસહાય બનાવવાનો છે યુકેન પ્રદેશ પર ધણી સમયથી તેની નજર હતી છે, કારણ કે એ પ્રદેશ રશિયામાં સૌથી વધુમાં વધુ પશુપાલક પ્રદેશ છે રશિયાને અર્ધા ઉપરાતની માત્ર આ પ્રદેશ માથી મળે છે અને કૌપસા તથા લોદાની તેની સંપત્તિ જરૂરિયાત આ પ્રાંતની ખાણોમાંથી જ પૂરી પડે છે કપાસ, ફળ અને ધઉના પામમાં પણ આ પ્રાંત ધણી જ સમૃદ્ધ છે ગયા મહાયુદ્ધમાં જર્મનીને એટલે

અને કાંચો માન ચારે બાજુથી પૂરો પાડવામાં આવ્યો હતો છતાં તેની મુશ્કેલી ઓછી નહોતી થઈ, અને એ જ કારણે તેને પોતાના સામ્રાજ્યનો પગથિ સ્વીકારવો પડેલો મહાયુદ્ધની એ મુશ્કેલીને જર્મન સર મુખત્યાર બરેશગ સમજ્યો છે અને તેથી એ જાણે પોતાની પૂર્તિ માટે યુકેન પ્રાંત પર પોતાનો અધિકાર જમાવવાનું તે અનિવાર્ય સમજે છે યુકેન પ્રાંતને પ્રાપ્ત કરવાથી તેને ત્રીજું લક્ષ્ય સાધવાનો માર્ગ સળગી જશે

યુકેનનો થોડો ભાગ પોલેન્ડ અને રમાનિયાના અધિકારમાં છે, થોડો ઝેકાસ્લોવેકિયામાં બળેલો હતો અને બાકીનો લાગ રશિયાની સોવિયેટ સરકારની સત્તા નીચે છે એમની છત્ર પડી પોલેન્ડ અને હંગેરીની મારણીને લીધે હિતરતે રૂથેનિયા હંગેરીને લઈ દીધું આ લોકોની આ મારણીને હિતરતે આપી સંવેધાર્થી કેમ સ્વીકારી શકી? એમાં એની કોઈ મુસદ્દીયોરી હોવી જોઈએ સમજ છે કે એમની છત્ર પડી મધ્ય યુરોપમાં જે ખગમગાટ થઈ ગયો તેને પોલેન્ડ અને હંગેરીની સાથે શત્રુતા કરી વધુ લીધા જમાવવાનું તેણે ધોત્ય નહિ ધાર્યું હોય પાછળથી તો સમુખત્યારોને આગળ વધવા કે પાછા હટવામાંથી કોણ રોકા શકે એમ હતું? આજે હિતરતે હંગેરીને રૂથેનિયા દીધું છે તો મલે તે એની પાસેથી એટલી વધારે ભાગ લઈ પણ શકે છે રૂથેનિયાના મહેવા સૌજ્યો મિશન છે ધણી મહેનતુ છે પરંતુ યુરોપના અતિ ગરીબ લોકોની દરેકજા મજાવ એવા ગરીબ છે તેમની હાજરી સ્થિતિથી તેઓ ધણી અસમર્થ

છે. છાપાના વાંચકને તો ખબર હશે કે ફૂટનિતિય હિટલરે સુડેન લોકોને લગાવીને તેમની ખરાબ સ્થિતિનો લાભ લઈ તેમનો કેવી રીતે શિકાર કર્યો છે. હજેરીને ફ્રેન્ચિસ આપી દેવાનું કાર્લ મુસ્સોલીનીની દૃષ્ટિએ નકામું ન હતી સકાચ.

પોલેન્ડના ઉત્તર-પૂર્વમાં પોલીસ યુકેનની સ્થિતિ રાજકીય બળવા માટે વધુ સંભવ ધરાવનારી છે. આખા યુરોપના કોઈ પણ ભાગની જમના પોલીસ યુકેન લોકો જેવી દીનદીન નહિ હોય. એ લોકોનું ખિસ્સું બે તમે તપાસો તો તમને એક પેન્સ પણ ન મળે. યુકેન લોકોના બેંકમાં કેટલા રૂપિયા જમા છે તે બાબત હમણાં તપાસ કરવામાં આવી તો મહમ પશુ કે બેંકમાં કેટલા રૂપિયા જમા છે તે સરેરાશ સાડા દસ આના લગભગ આવે છે. ધનના અભાવને કીધે ક્યાંક ક્યાંક લેવડદેવડ માટે સિફારે બહાર ઈસિના ઉપયોગ પણ કરવામાં આવે છે. આ લોકોની આવી લપંકર મરીજીનું કારણ ત્યાંની જમીનદારીની પ્રથા છે. ધનિક લોકો આ કિસાનોએ ઉત્તમ કસેલ સંપત્તિનો સંપૂર્ણ ઉપયોગ કરી રહ્યા છે અને કિસાનોને તો તેમની એક પર જ સતોષ માની લેવો પડે છે. તેઓ ક્યંઈ છે કે પોતે જ પોતાના પરિવ્રમ્ભા અધિકારી અને, પણ લાચાર છે.

પોલીસ યુકેનની હદ ઉપર જ રોલિયેટ સરકારનો સમૃદ્ધ યુકેન પ્રાંત આવેલો છે. રોલિયેટ રીસાવાની રાષ્ટ્રીય નીતિથી ત્યાં ખેતી થાય છે અને એ પ્રમાણે સંપૂર્ણ સંપત્તિ અને બાપજ રોલિયેટની જ છે, પરંતુ આ પ્રાંતના નિવાસીઓ આ પરિસ્થિતિને ઘણી લાચારીથી સહન કરી રહ્યા છે. તેઓ ખેતાના ધર છુટ્ટે છે, પોતાના બગીચા છુટ્ટે છે અને પોતાની સંસ્કૃતિ માગે છે.

રૂમાનિયામાં છોકાવિના અને બેસેરેગિયનના યુકેનોની ઘણી ખરાબ દશા છે. ઉનાળામાં અનાજીને લીધે ત્યાં દુકાળ પ્રગટે જ નવ્ય છે અને ઉપરાંત રૂમાનિયાના અધિકારીઓનો અત્યાચાર એ અત્યાચારથી યુકેન પ્રગ તંગ આવી ગઈ છે અને તેથી પોતાની

સ્વતંત્રતા માટે જર્મની તરફ ઘણી આશાભરી દૃષ્ટિથી નેહ રહી છે. જર્મન સરમુખત્યાર માટે આ સમય ઘણો જ મોટાદાર છે. આ સમયનો લાભ ઉઠાવીને પોતાની ચોખ્ખામાં તે ઘણો જ સફળ થઈ શકે એમ છે, મહાયુદ્ધથી તરત, ક્યુબાવલી અને જકુબલી જર્મન પ્રજાના ઉદાર અને નિર્માણની આ ચોખ્ખા ચોક્કસ મહાન છે જ. અને તેનું નિર્માતમક રૂપ તો એથી વ વિસ્મયજનું છે. લોહી રેડ્યા વિના મેમલ, એન્ડ્રિયા, અને સુડેન પર વિજય પ્રાપ્ત કરવો એ આશ્ચર્ય નહિ તો શું છે? જર્મન સરમુખત્યારની સફળતાઓ મહાન ઐતિહાસિક સફળતાઓ છે. જાણે એ કોઈ અદુરદ હોય એમ તેના માન ઇશ્વારા પર જ વિજયથી નાને છે. દુનિયા એની એકેએક મતિ અને એકેએક ચેટા લય અને આતુરતાપૂર્વક નેહ રહી છે. એના તાસપી આજે યુરોપનો રંગ બદલાઈ ગયો છે. પોતાની રાજનિતિક ચોખ્ખાઓ અને સાધનાઓને તે નેટલી સરળતા અને સ્વાભાવિકતાથી સજ્જ બનાવી રહી છે તે બોઈને દહેતું પડે છે કે હિટલર વગરુતઃ જર્મનીનો આજ્ઞક છે. મેડેબલી અને ફેઝરના રાજનિતિક વિચારોનો તેના પર પ્રભાવ પાડ્યો છે. એટલે તેણે સમગ્ર યુરોપના પ્રજાતંત્રી આવીરૂપ મધ્ય યુરોપ પર પોતાના અધિકાર જમાવવાનું શરૂ કર્યું છે. મેમલ અને એન્ડ્રિયાની જેમ તેણે એક ઉપર પણ વિજય પ્રાપ્ત કર્યો અને આ બનાવમાં યુરોપની મોટી મોટી શક્તિઓ પણ વચમાં આવી. પરંતુ હિટલરની મજબૂતાની સામે તેમની ન્યાયપ્રિયતાનો ઢોંગ કંડિ પડી ગયો અને છેલ્લે તેઓ પણ નમી ગયા. નાઝી જર્મનીની દિશ્વત વધી અને હવે તેણે પોલેન્ડ પર તંગ નાંખી. એના વિજય પછી હિટલરે યુરોપના મહાન રાજનિતિજોને થાપ દીધી કે તે હવે યુરોપના બીજા કોઈ દેશો સાથે ધર્ષણ નહિ કરે. પરંતુ સરમુખત્યારને વચનપાલન જેવું કર્યું હોતું નહી. મિથ્યા ભાષણ, ધૂર્તતા, લંપટતા, હજાપ્રત્ય-એ બધું એની રાજનિતિમાં હિસિત ગણાય છે. એમ તો પશ્ચિમની સમગ્ર રાજનિતિમાં નૈતિકતા નામની કોઈ મીજ જ નથી, પરંતુ સરમુખત્યારોએ તો તેમની રાજનિતિમાં અર્થનિકતાનો રેકડ રચાવી દીધો છે. હિટલરની આ

ફટનીતિએ હવે આખા યુરોપની આખે બોલી દીધી છે અને તેથી લગભગ બધા જ દેશો પોતપોતાના ઘરઘી સમાન અને ગર્જનનિપ સધિઓના કામગીરીને આ કે મોટા મોટા ગર્જનતિતોનું અનુમાન છે કે યુરોપ હવે મહાયુદ્ધને મિનારે આવી પહોંચ્યું છે. કોઈ પણ પરી યુરોપનો નખો બદલી નાખે એવો દાવાનગ સમજી શકે એમ છે યુરોપના પ્રજાસભ્ય દેશો પૈકી જ ખિન્નનાથી મહાયુદ્ધની તૈયારી કરી ગયા છે, પરંતુ મહાયુદ્ધ થશે જોની સાથે જર્મની સાથે જ નાજી-જર્મનીની એટલે એના લાગે છે કે પરિસ્થિતિ તો જર્મનીને અનુકૂળ છે, દિવસના મજા ખોટા કાર્યક્રમો પણ દીક દીક આચર્ય છે અને જા છે પરંતુ એની યોજના લાગી છે અને માનસેમય, નાઝિસ્ટ્રા અને મુરેનની એની નીતિગેતિથી જ એનો ઉદ્દેશ સફળ થશે એ વિશે અમને શંકા છે જર્મન જનતાની સકાય વિના આટલા વ્યાપક નો વિગતન કાર્યક્રમને અમલમાં મૂકવાનું તદ્દન અશભ વિન છે તો આપણે જોઈએ કે જર્મન જનતા મહા યુદ્ધ માટે કેટલી તૈયાર છે જર્મન લોકોની પ્રત્યક્ષ નાજી-અગવળ સાથે તેઓ કેટલી સકાનુકૂળિ ધરાવે છે આ સરળી બામતો બહુ સેવાનુ જગ જગ છે જર્મનીને અત્યાર સુધી જે લોકો રૂપા વિદ્યાની મદદના મળી છે તે દિવસની ફટનીતિને લીધે જ મળી છે પરંતુ મેલે નભવ નથી કે નાજીઓની સંપૂર્ણ મહાન આમ લાઓ માત્ર દાનાસ્ટ્રી જ પૂર્ણ સાધ એ માટે તો જર્મનીને પંસા અને માણસોના મહાન બનિયોનોની જરૂર છે, પરંતુ હું જર્મન જનતા આ મહાન થતને માટે તૈયાર છે જર્મનીથી આવતા સમાચાર તો આ વાતના સાર્યનમાં કહે છે કે જર્મની મહાયુદ્ધ માટે પૂરેપૂરું તૈયાર છે પરંતુ ખરી કિયતિ તો કોઈ બીજી જ છે નાજી સરકારના સખત નિયમોને લઈને જર્મન લોકોને બહારની દુનિયાની અજા નથી પસતી અને બહારની દુનિયાને જર્મનીની આંતરિક અવસ્થાની સાચી માહિતી મળી નથી જર્મનીમાં ત્યારે કોઈ પરદેશી દાખલ થાય છે ત્યારે ત્યાંના વાસીઓ તેને પૂંડે છે કે સમુખત્યાર વિનાના દેશો જર્મની પર આક્રમણ કરવાની તૈયારી કરે છે એ વાત હું સાચી

છે? સાધારણ માણસોને જર્મનીના અન્ય વિશે જુદુ જાય છે મધ્ય મહાયુદ્ધ વખતે અનુભવી નીતિમાં જે પરોએ તેથી તેઓને ઘોર અર્થિક સમ્પત્તિ સામ્રાજ્ય કરવો પડ્યો હતો, એટલે આ સમયે તેઓ જુદુ કરે છે જર્મનીના લગભગ બધા જ દેશો-રેશનોથી ઉત્તર, કામ અને અમેરિકાની ઘેર નિત્ય મગામા આવે છે, અને એ રીતે જનતામાં બીજા દેશોની સાચો છપ્પાઓના સમયમાં બમ ફેલાવાય છે અને એની જ રીતના ભ્રમભરેલા સમાચાર આપણને મળે છે નાજી-ગણેગોનો નાલ આજુબજુ અને જનસમૂહ દેખીને માર્કેને પણ એમ લાગે કે નાજી સમય સાથે જર્મનીની જનતાનો સંપૂર્ણ સાથ છે નાજી-અગવળની સત્યામા સાગર જેમ ઊભાગી જનતાના સમૂહને દેખીને જાને એમ ન લાગે? પરંતુ, એનું ખજી જનતાનો અમ ઉત્સાહ નથી બનો નાજી સમયનીએ અનુકૂળતાઓ હ ને તે પોતાની ચળવળને પૂર્ણ વેગ આપવા માટે અને આગળ વધાવવા માટે સમયન કમચીઓને આપે છે આ સત્યામા લાગ લેવા કમચીઓને લાધુ આપવામાં આવે છે પરંતુ આ જુદુ હોવા છતાં પણ આખી જનતા ચળવળને હાર્દિક સાથ નથી આપતી

જર્મનીની વચલી જતી અર્થિક વિજયોને લીધે લોકોમાં અમતોર ઊભાઈ રહ્યો છે જર્મનીની લગભગ મધ્ય દેશી વિદેશી સપતિ શક્તિ બનાવવાની તૈયારીમાં નાખેલી છે બીજા ધધામાં ધનનો તદ્દન અભાવ છે, બધી ચીજોના લાવ વધી ગયા છે પચાર ધની ગયા છે ને તેના પર પણ વિવિધ કરોનો ભાર ઉતારોતર વધી ગયો છે વેપારી હોનોમાં આ પરિ જર્મનીને લીધે ઊપનપાધન મંચો ગઈ છે ને લોકો પાસે જેમ છે તે આઠ આર કે દશશકતી કિંમત આપીને સોના-ચાંદી ખરીદી ગયા છે અને એવા લોકો પણ તે જ છે કે જે અજસરતમાં મગખાનામાં મગ ખરતા હોય.

અજસરતમાં કામખાનાની આવી રિયતિ છે ત્યારે સાધારણ માણસોને પેટ ભરીને શુદ્ધ ખોરાક પણ નથી મળતો જર્મનીમાં આજે એવા હમરો કુટુંબ

છે જે ગહિનાઓથી સત્યહીન ખોરાકથી તેમનું પેટ ભરી રહ્યાં છે. ધઉંની જગ્યાએ રાઈ અને રોળાખીનની નકલી રાટી તૈયાર કરવામાં આવે છે. આ જ રાઈ પહેલાં જનવરના ચારા તરીકે વપરાતી હતી. કોફી પશુ લોકોને હુદ્દ નંધી મળતી, બજેલા જનવરમાંથી કોફી તૈયાર કરવામાં આવે છે. લાકડાના માવાથી અને વનનાં ફૂલના મુરખ્યાથી લોકો પોતાના શોષ પૂરા કરે છે. એક પરદેશી મુસાફરે લખ્યું છે કે છેલ્લાં ચાર વર્ષથી ફોનો સંપૂર્ણ અભાવ છે. એકે દિવસ આખા અર્જિનમાં તપાસ કર્યા પછી પણ એકે ગિમાર સ્ત્રી માટે ચૂક ન મળી શક્યાં. દૂધ બહુ જ ઓછું મળે છે. લીલાં શાકની મળુના શોષમાં થવા લાગી છે. ઈંડાં દૂધમાંથી બનાવવામાં આવે છે. સેનિ-કેને પશુ પૂરો ખોરાક નથી મળે, એમના બોજનમાં પણ પહેલાં કરતાં ઘટાડો કરવામાં આવ્યો છે એટલે તેઓ પોતાને ધેરથી ખોરાકનાં પાસંલ મંગાવે છે. એકુઓની તો ભારે દુર્દશા છે. પોતાનું પેટ ભરવું જ એમને માટે કઠિન છે ત્યાં પશુઓનાં કેવી રીતે ભારે? લાચારીથી તેઓ પોતાનાં પશુઓને ખજારમાં વેચી રહ્યા છે જે જર્મનીને એક જ વસ્તુ મળી શકે છે, કાં તો અન્ન અને કાં તો શસ્ત્ર. તેણે અન્ન લાત મારીને શસ્ત્રનો સંગ્રહ કરવાનો મંજૂ સ્વીકાર કરી લીધો છે, પરંતુ આ સિધ્ધિ ઓછી લવજનક નથી. ગયા મહા-યુદ્ધમાં જર્મન સામ્રાજ્યના પરાજયનું મુખ્ય કારણ જ ખાદ્યસામગ્રી અને કાચા માલનો અભાવ હતું, જેથી લાચાર બનીને જર્મન વિશિષ્ટ પોતાનાં શસ્ત્રો નુશા-વવા પડ્યાં હતાં : મહાયુદ્ધ સમયની એ હેરાનગતિનું સ્મરણ કરતાં આજે પણ જર્મનોનાં હૃદય ચરચરી જાય છે.

આવી સ્થિતિમાં નાઝી સરકાર જનતા પાસે વધારે વળત સહાયની આશા રાખી શકે ખરી? સાધારણ માણસો પાસે હવેલા ગલાવવાથી વધુ કંઈ પણ રહેતું નથી તો આથી વધારે લાભ ને બહિદાનની આશા તેમની પાસેથી શી રાખી શકાય? અને જે રાખે તે કયાં સુધી? જે નાઝી નેતાઓ પણ આ પ્રકારનો લાભ કરી રહ્યા હોય તો જનતાને

સાથ તેમને મળી શકે, નહિ તો ન મળે. પરંતુ નાઝી નેતામાં તો હિટલર સિવાય કાઈ એવો નેતા નથી જે સુખસગવડની ચિંતામાં ન હોય. તેઓ હમેશાં સ્ટાર્ટન વીરાની જેમ વૈભવ-વિલાસને ત્યાગ્ય મણવાનો ટોંગ કર્યા કરે છે પરંતુ એક દસકાથી પણ ઓછા સમયમાં તેમણે પોતાને માટે જે અશ્વર્થમયી અલકાધુરીનું નિર્માણ કર્યું છે તે જોઈને એક દિવસ જનતાની આંખ અવશ્ય ખૂલશે. જનતા પોતાનાં ત્યાગ અને બહિદાનનું આવું પરિણામ કદી સાંપી નહિ શકે અને તુરત જ નાઝી સરકારને કામગીરી કરી મૂકનાર બળવા અને અસતોષની આગ એક દિવસ સળગી જાય તો તે જનતામાં અસતોષની ચિનગારીઓ કેપાઈ રહી છે અને એવા લોકોની સંખ્યા વધતી જ જાય છે. તેઓ હિટલરના સ્વપ્નના વિરોધી બનતા જાય છે. જનતાનો આજનો વિરોધ માત્ર નાઝી સરકારની બાવના પર નથી પરંતુ હિટલર અને તેની નાઝી-પાર્ટીની હાથની નીતિ પર જ તેની જવાબદારી છે.

અંતરેપોની આ વિરોધીઓ પર કરડી નજર હોવા છતાં લગભગ એક ડઝન નાઝી-પાર્ટીની વિરોધી એવી સમિતિઓ ગુપ્ત રીતે કામ કરી રહી છે. હજારોની સંખ્યામાં આના સફરો છે અને એના કાર્યકરોની પ્રજાણી પણ ભારે પ્રભાવશાળી છે.

એક બાબુ નાઝી નેતાઓનું અશ્વર્થ અને બીજી બાબુ સાધારણ જનતાની આવી ગરીબી કે જેની પાસે પોતાની જરૂરિયાત માટે એક લીંબુ કે સંતરા ખરીદવાના પૈસા પણ ન હોય. જનતા અને નેતા વચ્ચેની આ ખાઈ વધારે દિવસો શું ટકી શકશે? એક દિવસ એ સમજા બચા રાજમહેલો જેમાં જનતાનાં તપ અને ત્યાગનાં ફોનો ખાખતો એકેડો કરવામાં આવ્યો છે તે અંદરઅંદરના ક્રધકા અને બળવાના પ્રયત્ન આધારથી જનીનકોસ્ત ચઈ જશે.

ફિશ માર્શલ ગોરિંગ પોતાના વિશાળ વૈભવને લીધે પ્રગ્નમાં 'મોટા આસાની'ના નામથી ઓળખાય છે. તેની રહેણીકરણી જાવથી પણ ચડી જાય એવી

મલગાદા છે રવીડન સિવાય પણ ચાર બીજા રથાનોમાં તેણે પોતાની મિલકત બનાવી દીધી છે. જે અકિત પાને પાચમો મુદ્દ હમેશાં ગહેતા હોય તેને આધારણ માણુસ કેમ કહેવાય ? હજિવડના પ્રધાનમંત્રી મિ ચેમ્બર્લેનની આમદાનીમાંથી કોઈ આવેલો હક ન કરી શકે તથા માર્ચ માસમાં મદાલીની મુસાદરી સમયે જેણે એનો એ હાક દેખ્યો હતો તે જ એના અર્થસંપૂર્ણ છુવનનું કાર્થક અનુમાન કરી શકશે એની ટૂંતમાં એક જોગળનો ડબ્બો, ત્રણ સામાનના ડબ્બા અને દસ તો કોચ હતા આઠ સેક્ટરી એની સાથે હતા, અને ચાર દાસીઓ લેડી ગોરિંગની સેવા માટે હતી આ સિવાય જમસૂતો અને ગરુકનો એક દુનો. એક નાઝી નેતા પાસે આટલો વૈભવ ? આઠ વગસ પહેલેના સાધારણ લશ્કરી, પેન્શન અને પેર-મૅનના ધંધામાંથી પોતાનું ગુજરાન ચલાવતો ગોરિંગ આજે આટલો સપ્તિશાળી કેવી રીતે બન્યો ? આવા પ્રશ્નો જર્મનીની ભૂખી જનતામાં એક દિવસ મોક્કસ અસતોષ ફેલાયશે

ડો ગાયેલ્સ સન ૧૯૩૨માં એક સાધારણ ગિચિત્તો માણુસ હતો, પરંતુ આજે તો એ પણ એક સુદર રાજમહેલ જેવા મકાન ઉપરના એક મોટી મિલકતનો સ્વામી છે બર્લિન પાસેના એક ગ્રીલ નામના દોપને ખરીદીને તેણે ઘણી મુદ્દ જગા બનાવી દીધી છે

આ પ્રકારનું પાતાવરણ જર્મન જનતામાં અસતોષ ઉત્પન્ન કરી રહ્યું છે અને તે પોતાના નેતાઓ પર આરોપયુક્ત પ્રશ્નો પણ કરવા લાગ્યા છે નીચેના બનાવથી આ વાતને ટેકા મળે છે એક નાઝી નેતાએ જર્મનીના કોઈ સ્થાનમાં ૫૦૦૦૦ માર્કમના ખર્ચે એક સુદર મકાન બનાવ્યું એક રાત્રે કોઈ પોડોગીએ તે મકાન પર એક તોગીસ

ચોટી એમાં મોટા મોટા અક્ષર લખ્યું હતું. “મિ હરમેન, ૫૦૦૦૦ માર્કસ તમારી પાસે ક્યાથી આવ્યા ? સવારે મોટીસ બેઠેને નાઝી નેતા ખૂબ ગુસ્સે થયો ને તેણે મોટીસ ચોખ્ખાની શોધ માટે પચાસ હજાર માર્કસનું ઈનામ મહેર વ્યું પણ બીજે જ દિવસે મત્રાન પર તેણે એક બીજી મોટીસ બેઈ જેમાં લખ્યું હતું કે આ પચાસ હજાર માર્કસ તમે ક્યાથી લાગ્યા ?

જનતાના વિરોધનું એક બીજું ચિહ્ન વિશેનામ પણ દેખાયું ‘એક રાષ્ટ્રધ્વજ, એક જનતા, એક દેશ’ એવો નાઝી લોકોના જે પોકાર છે તેની વિશેનામ પોરટર માર્ફ્ટ ઘોડા દિવસો પહેલા મળકે ઉડાવવામાં આવો હતો પોરટરમાં લખ્યું હતું “એક રાષ્ટ્રધ્વજ, એક જનતા અને દિવસમાં માત્ર એકવાર જોગળ” જનતા અને નેતાઓની રિષતિમાં અને આદર્શમાં ફિલ્મે દિવસે જે અંતર વધતું નાપ છે તેને લીધે તિલ્પરી મહારાજકક્ષા ધણી રાજાશીય બની ગઈ છે અને કદાચ આ જ કારણથી તેની દર શ્રદા પણ દીરી થતી નાપ છે પોતાના રાજનૈતિકે અવધી તે જેટલી ઉતાવળથી અમલમાં મૂકવા ઇચ્છતો હતો તે ન મૂકી શક્યો એટલે જ કદાચ તેને હવે કાર્થક માનસિક અશક્તિ થઈ છે ક્યુઅરનો વિનય હવે તેને સહ નથી વીજળિક વેગથી તે પોતાની ચોખ્ખાઓને પાગ કરવા ઇચ્છે છે તેની વાણીમાં ગળ છે પરંતુ નિરાશા કાર્થક વધી ગઈ છે એટલે આ પરિસ્થિતિથી બાકુડા બનીને તેણે ચોખ દિવસ પહેલાના ભાગણમાં એમ કહી દીધું કે તે પાંચ વર્ષથી વડુ જર્મનીનું સાસન નહિ કરે શકે આમ આશા-નિરાશા વચ્ચે જર્મનીના બાજવિધાતાનું સ્વખ મૂલી ગયું છે તેની મહત્તામહા પૂરી થાય છે કે નહિ તે બેઠેઈ

કેટલાક લોકોનું જીવન છીછરું હોય છે, કેટલાકનું બેંડ-ગંજીર હોય છે, ઘણા-

ખરા લોકોનું જીવન સંક્રમિત હોય છે, ચોક્કસ લોકોનું જીવન વ્યાપક-વિશાળ હોય છે. કેટલાક લોકો ચાલુ ક્ષણ માટે જીવતા હોય છે અને કેટલાક ઉદાર મહાત્માઓને એક પેઢી જ એક ક્ષણ જેવી યાગતી હોય છે. પણ આ બધાને પોતાના જીવનને માટે થોડી ધણી તૈયારી તો કરવી જ પડે છે. પોતા-પોતાની કલ્પના પ્રમાણે જીવન કાર્યક્ષમ, સમૃદ્ધ, સંપૂર્ણ અને કૃતાર્થ કરવા માટે ને કંઈ તૈયારી કરવી પડે તેનું નામ શિક્ષણ.

એ રીતે જોઈએ તો મનુષ્યનું શિક્ષણ તે જન્મ છે તે પહેલાં જ શરૂ થઈ જાય છે. માતૃપિતાના સંસ્કાર બર્તોધાન સમયે મળતાં માતાના પેટમાં જ તે વધવા લાગે છે અને તેની સાથે જ શિક્ષણનો આરંભ થઈ જાય છે. માણસ થરડો થઈને છેક ક્ષીણ થઈ જાય છે તો પણ તે કણે કણે કંઈક ને કંઈક સંસ્કાર મેળવતો જ હોય છે અને ક્રોધક બાજતમાં પોતાની મોખ્ખતા વધારતો જ હોય છે. તેમ જ સમગ્ર જીવનના પોતાના સંસ્કાર કાઈ તે કાઈ રીતે સમાજમાં તે ફેલાવતો રહે છે. પુનર્જન્મમાં માનનારા આપણે માનીએ છીએ કે એક જીવન એટલે જ જમીનના જીવનની પૂર્વતૈયારી. જગતમાં ને કંઈ જાનુઆર લાઈએ છીએ કે હાઈએ છીએ તે સર્વ આપણાં અધ્યયન અને અધ્યાપન હોય છે. વિદ્યાર્થી પણ પોતાનો અનુભવ અને પરિચય શિક્ષકોને અને વડીલોને સીખવતો હોય છે. સર્વત્ર ને વ્યાપાર ચાલી રહ્યો છે તેનું જો કંઈ મહત્ત્વ હોય તો તે આ શિક્ષણની દૃષ્ટિએ જ. સાંખ્ય, યોગ, વેદાંત આદિ છ કે છસો, અને તેટલાં દર્શન

બલે હોય, પણ સર્વ જીવનમાં અને વિશ્વમાં વ્યવસ્થા આણનાર કાઈ એક સાર્વભૌમ દર્શન હોય તો તે શિક્ષણદર્શન છે.

‘જીવનના સર્વ પ્રશ્નોનો ને ઉત્તર આપે, સર્વ પ્રશ્નોને ને છૂટી પાડે, સર્વ ઘટનાઓનો ને ખુલાસો કરે, જીવનના ઉદ્દેશને નિશ્ચિત કરી તે ઉદ્દેશ પ્રમાણે માલવાની ને શક્તિ આપે, અને સર્વ જીવનરહસ્યને ખુલ્લું કરીને અર્થજન જીવનનો ને સાક્ષાત્કાર કરાવી આપે તે દર્શન’, આ વ્યાખ્યા ને બરાબર હોય તો જીવનઆપી શિક્ષણ એ એક સાર્વભૌમ દર્શન છે. ધતર સર્વ દંશોતોનું તે શિરોમણિ છે અને અંતમાં તેના જ વિજય છે એમાં શંકા નથી.

આ દૃષ્ટિએ જોતાં જન્મભર ને કંઈ માલે છે તે શિક્ષણ જ છે એમ કહેવું પડશે. અને તે ખરું પણ છે. તોપણ ને કાલે સર્વ શક્તિ અપરિપક્વ પણ વધવા લાગેલી હોય છે અને ને કાલે સામાજિક જવાબ-દારીનો વિકાસ હજી ગયાતો હોય છે તે કાળ જ શિક્ષણનો કાળ ગણાય છે. એ કાળ ને પ્રમાણમાં થોડો તે પ્રમાણમાં એ થોડા સમયમાં સૌથી મહત્ત્વની વસ્તુ વધારેમાં વધારે કેવી રીતે ફાંસવી અને અજાનથી કે અજોગ શિક્ષણથી ચનારાં નુકસાનો કેમ ટાળવાં તે શોધી કાઢવા તરફ જ સમાજપુરુષોનું લક્ષ્ય લાગેલું હોય છે.

શિક્ષણ એટલે જીવનસાક્ષ્યની પૂર્વતૈયારી. એ વ્યાખ્યા ને ખરી હોય તો શિક્ષણ લેનાર વ્યક્તિની સક્રિય, તેજો રચના, તેની પરંપરા, તેની રૂચિ, વ્યક્તિ-ગત ગુણદોષ—એ સર્વોનો વિચાર કરવો જોઈએ. અને ને અસંખ્ય વસ્તુઓ મળીને સંપૂર્ણ જીવન બને છે તેનું તારતમ્ય પણ જોવું જોઈએ. બધી જ સારી

અથવા મદત્તની વસ્તુ સગળા મદત્તની નથી હોતી, અને ત્યારે બધું સાધવાનું બની શકું નથી ત્યારે કેટલીય સારી સારી બાબતો ગૌરુ દોવાને મળે છોડી દેવી પડે છે.

જુદે જુદે કુત્રે જુદી જુદી વિદ્યાનાનું વધતું ઓછું મદત્ત હોય છે સત્ર પ્રમાપ્રમ હોય તે વખતે ને પ્રકારનું શિક્ષણ આવશ્યક હોય તે જ શિક્ષણ શાંતિના મળમા ઓછા મદત્તનું જ કે સદગુણ ગુણના જીવનસાધકની એક પ્રકારની તૈયારી કરવાની હોય છે અને પ્રશાંત મદ્દાસાગરના બેરમા જુદા જ પ્રકારની ગજાવતાનામા એ પ્રકારની અને સુજ્ઞા સુલ્લા બગરુમિમાં અન્ય પ્રકારની કાશ્મીરમા એક પ્રકારની અને કેળમા બીજા પ્રકારની લોકોની જરૂરિયાત અને આમદ્દાઓના વિચાર કર્યા વિના દેશ-માન-પરિમિતિનો વિચાર મ્યાં વિના ને શિક્ષણક્રમ આડી કાઢવામા આવે તો તે વ્યથ જ નીવડવાનો એટલ જ નહિ પણ અનર્થમયી પણ નીવડવાનો આજે ત્યાની શિક્ષણ પદ્ધતિ પહેલા આજ્ઞાશુ પદ્ધતિની હતી કર્મમાં જ્યોતિષ વતવેક ન્ય—એને જ પ્રાધાન્ય હતું એમા કષ્ટે રેસકાર કરી ધતુર્વેદ વધાર્યો એટલે ક્ષત્રિયનું શિક્ષણ થયું.

સગીન વેદક સહારી સુતરી વગેરે વિદ્યાઓનું જ્ઞાન વરીલો પાસેથી કે તે તે કળાના ઉત્તારો પાસેથી જેવું મળતું તેવું લેતા જોઈને મરુ અને કરીને જેવું એમા સર્વ શિક્ષણપ્રણા આવી જતી શુશ્રૂષા એ એ શબ્દમા મુરુનો ઉપદેશ સાંભળવો અને એમની સેવા કરવી એ બને આવી જતા.

આપણું આજનું શિક્ષણ શરૂઆતમા કારકુનના ધંધાનું હતું લખવું વાંચવું અને દ્વિસાળ કરવા એ જ આ શિક્ષણના મુખ્ય અંગ હોય છે અક અને લિપિ એ બે જ એ શિક્ષણના આધાર જનજિવાત લોકોએ જાણમા બેસીને આકા ગજુવાના ચોપડા લખવાના અને જીવથી કુશ્મ જોડવાના—એટલ જ કાશ્મીરી એમને ખબર હતી કેઈ પણ દેકાલું માર ચાતુ હોય એમને એમના હાથ રશીરખી કમર ઉપર મૂકેના જ નગરે પડવાના !

પણ હવે એ નહિ ચાલી શકે ગ્રામવિખિન્ન ગ્રુપ પાછળ પડી ગયો છે અને હવે તક્ષગી અને તક્ષર ના દિવસ આયા છે પ્રાચીન કાળમાં જન જિવાત અને શોષીન લોકોનાં ઘરોમા પણ તક્ષણો અને તક્ષર રહેતા અને વખગાતા હતા એવા પ્રગણ મગે છે.

ગણિત શીખવાથી દ્વિસાળ મરતા આવડે એટલ જ નહિ પણ જુદિશક્તિ તીન બને અને અધૂર અનુમાન કેમ માય એ જાણમા પણ માણસ નિષ્ણાત બને એવું કહે છે અને શિક્ષણક્રમમા ગણિતને રાખવાનો મુખ્ય કારણ એ જ માણસ છે આને વસ્તુ ગણિતથી સંધાય તે આકરણ્યથી પણ સંધાય છે વામ્બોના અને લાપાનાં રૂપ ધ્યાનમા આવતા શબ્દ કેમ બને છે તેનો પ્રયોગ કેમ કરાય છે શબ્દોર્થ પરમ્પ સમજ કેવા હોય છે ધર્ત્વાદિ બાનતો ધ્યાનમા આવવાથી જુદિને શાસ્ત્રિયાતન વનલુ મળે છે અને એમ કેળવાયેલી શક્તિ જીવનમા ઉપયોગી બને છે.

જે મર્મ વ્યાકરણ કે ગણિતથી થાય છે તે જ પ્રમાણસારને કે તર્કશીખાસા શીખવાથી મર્મ શી એથી પણ અનુમાનની વેધમતા તર્કની સચોટતા અને મર્મમજલસ મધની દત્તા કેળવાય છે.

જુદિને તેજસ્વી કરવા માટે ગણિત વાપરો વ્યાકરણ વાપરો કે તર્ક વાપરો સાધન મમે તે લો એક જ સાધ્ય આ ત્રણે સાધે છે.

જનજિવાત શિક્ષણના પુરસ્કારો એમ માનીએ ચાને છે કે જુદિના વિકાસના આ જુદ જ સધનો છે પણ એમા એમની જૂન થાય છે સુતારી લુહારી વગેરે કેઈ પણ ઉદ્યોગ લાખીએ અને તે પદ્ધતિસર શીખવાય તો તેમાથી ઉપરના પ્રકારનું શિક્ષણ મળતું જ જોઈએ ઉદ્યોગ શીખતા ને જુદિવિકાસ થાય તે શબ્દવિસ્તારના શિક્ષણથી થતા વિમસ કરતાં જગરે ઓછો નહિ હોય સાહિત્ય વ્યાકરણ આદિ

૧ તક્ષગી એ જ સુતારી એ અરે પાસરે

૨ તર્ક એટલે તકલી કે તક

વિષયો સેકેડો વર્ષ સુધી શિક્ષણનાં સાધનો તરીકે વપરાતા હોવાથી તેના અધ્યયનની ટેવ પડી ગઈ છે. ક્રેડ, વ્યાકરણ, અક્ષર, છંદ આદિ સાધનથી તૈયાર થયા છે. શિક્ષણનો ક્રમ પણ રૂઢ થઈ ગયો છે. પ્રત્યેક વિભાગનાં પૃથક્કરણ અને કર્મોકરણ કરવામાં આગ્રાં છે. આ જ પ્રકાર ને સુતાર, લુહાર, કુંભાર, વલુકર વગેરે લોકોના ઉદ્યોગોને લાગુ પાડવામાં આવે તો ત્યાં પણ પૃથક્કરણ, વર્ગીકરણ અને કર્મોકરણ ઉત્પન્ન થાય છે. આ ત્રિવિધરણમાં જ સર્વશિક્ષણનું રહસ્ય આવે નવ્ય. વિષય કાર્ષ્ણ્ય પણ હોય, પરિણામ લાવવાનું એ પૃથક્કરણ, વર્ગીકરણ, કર્મોકરણ અને પરસ્પર સંબંધના નિશ્ચયીકરણમાં જ. તો પછી જીવનમાં ને વિષયનું મહત્ત્વ સર્વથી અધિક અને આપક તે જ વિષયોના આધાર લઈને જ, જનતાનું સર્વશિક્ષણ કાન ચલાવવું? મિડનિક્સ, સુતારી, લુહારી પ્રવાદિ ધાર્મિક કલા; પદાર્થવિજ્ઞાન, રસાયન આદિ ભૌતિક શાસ્ત્રો વગેરેનો ઉપયોગ કરીને ભૌતિક વિકાસ સાધવામાં આવે તો શિક્ષણ પૂર્ણપણે મળે અને આજીવિકાની પણ તૈયારી થઈ જાય. કેવળ શૈક્ષણિક દૃષ્ટિએ જોતાં થે હુન્નરમૂલક શિક્ષણ અધિક લાભકારી છે. સ્થિતિ, વ્યાકરણ, તર્ક, કવિતા આદિ વિષયો બહુ તો મનને રૂળે છે, પણ એનાથી ઉદ્વિગ્ધ કેળવણી નથી. એથી બ્રહ્મં, ઉદ્વિગ્ધ કેળવણી પ્રપન્ન કરતાં મન ધણે ભાગે મોણું કેળવાય છે. આ માટે શિક્ષણનો આધાર, શિક્ષણનું માધ્યમ અથવા વાહન શાન્તિક ન લેતાં ઔદ્યોગિક લેતું એવું જગતના શિક્ષણવિજ્ઞાનો હવે કહેવા લાગ્યા છે. અને આ નવું શિક્ષણ જ વિરાટ જગતને અધિક અનુકૂળ છે એમ દેખાયું છે. પુરતકિયા શિક્ષણના હાથ ન્યાં હેડા પડ્યા છે ત્યાં ઉદ્યોગપ્રધાન શિક્ષણે યશ મેળવ્યો છે.

૨

અમીન સમાજમાં સ્પષ્ટ બે વર્ગ પડેલા દેખાય છે—શ્રમજીવી અને પરોપજીવી. પરોપજીવી લોકોએ પોતાનું સ્વરૂપ દોષાવવા પોતાને માટે શુદ્ધિજીવી એવું સંસ્થાપક ગૌરવવાણું નામ ધારણ કર્યું છે.

પોતાના અંગના પરસેવાએ પોતાની આજીવિકા સ્થાપવાના લોકોને ને ગૌરવવાણું નામ અપાવું બોધ્યે—હલાલખોર—ને ગિયારા સર્વક્રિયા પણ દક્ષિત સમાજસેવક બંગીને લાગુ પાડયું છે!—અને પરોપજીવી લોકોને માટે ને વિશેષણ થોડા હવું—હરામખોર—તે કેવળ એક ગાળ—અસરકારી લોકના મોઝનો જ સખ્દ બની રહ્યો. આજનું શિક્ષણ પરોપજીવી લોકોની દૃષ્ટિએ રચાયું છે. કોઈક દાદા પોતાના પૌત્રને જરૂર કહેતા હશે, 'કંઈક શીખ, નહિતર પછી બીજાના જોડા સાફ કરવા પડશે.' એમના કહેવાનો ભાવ સ્પષ્ટ કરવો હોય તો એમ કહેવાય કે, 'ને થોડું' ભણ્યો હોઈશ તો તારા જોડા તારે સાફ નહિ કરવા પડે પણ તારા જોડા સાફ કરવા બીજાને રાખી શકીશ.' બીજાના જોડા સાફ કરવા અથવા પોતાના બીજા પાસે સાફ કરાવવા એ બે જ પંથ સમાજમાં દેખાય છે. અમે કહીએ છીએ કે કોઈની ઉપર પણ બીજાના જોડા સાફ કરવાપણું આવે નહિ અને કોઈ બીજા પાસે પોતાના જોડા સાફ કરાવવા નેટલો એવી અથવા પાંચળો બને નહિ. સમાન દરજ્જાના લોકો એકબીજા જોડા સાફ કરી દે તેમાં કંઈ ખોટું નથી, સમાન દરજ્જાના લોકોમાં સ્વાવલંબન પણ શોભે અને પરસ્પરાવલંબન પણ શોભે. અને તેમાં પણ જ્યાં સ્વાવલંબન શક્ય હોય ત્યાં પરસ્પરાવલંબનની ચૂંચવણ જોશી કરવી નહિ. સામાજિક જીવન એટલે જ પરસ્પરાવલંબન એ ખરું પણ જોરદાર સ્વાવલંબનની વૃત્તિના પાયા પર જ પરસ્પરાવલંબનની સામાજિક ઈમારત ચણી ચડાય છે.

'નિર્દોષ દિ સમ ચલ,' આતું ને યહાતું વર્ણન ગીતામાં કર્યું છે તેનું સ્મરણ કરીને આપણે નિષ્પાપ અને સમાનતાચૂલક આહીસામજ સ્થાપન કરવાનો છે. કારણ, આ જ પાયા પર જગતની શાંતિ અને અંદોલની સ્થાપના કરી શકાવાની છે. કેવે માણસને સર્વોત્કૃષ્ટ પર—મનુષ્યાય દિતતમ—આવે આપ્યો છે. 'Under the sweat of thy brow thou shalt earn thy bread'

તારા પરસેવાની રેડી તુ ખાને પણ જગતના પૂતળા પેઠે ખેંચી ગેનારાઓને લાગ્યું કે, 'એ તો મહા શાય મળ્યો.'

આ પછી નિષ્પાપ જીવનનું શિક્ષણ સર કરાવવાનું છે અર્થાત્ તે કર્મમૂલક જ હોવાનું કર્મથી ચિત્તાશુદ્ધિ થાય છે, જીવનશુદ્ધિ થાય છે અને સ્વાતંત્ર્યપ્રાપ્તિ પણ થાય છે.

૩

પૂરેપૂરું લોકોની શિક્ષણની દૃષ્ટિ કરી હોય છે તે ઉપર કહ્યું છે મામગ્રાના લોક અને સહેરના કારીગરગર્વના લોકો તો 'શિક્ષણથી કે જ કે તેઓ કહે છે, 'ભણ્યા પછી છોકરા કામને માટે નાનાયક અને છે એ અહીંના ય નથી ગહેતો ને ત્યાંના ય નથી ગહેતો' જીજ્ઞા લોકો પોતાનો છોકરો શીખતો ન હોય તો કહેશે, 'તો તુ, પછી હજી શીખતું છે?' અને કાર્પ ખેડૂતને પૂછીએ કે 'તારા છોકરાને ભણાવતો કેમ નથી?' તો કહેશે, 'ભણાવીને શું કરવું છે? પછી તો હજી જાતલા ચે નહિ આવડવાનું' પ્રતિજિત પૂરેપૂરું થતા આવડે તે માટે જીજ્ઞા લોકોએ શોધી કાઢેલી શુક્તિ તે શિક્ષણ — એ જ ખેડૂતની કલ્પના હોય છે, અને એ શુક્તિ પોતાના છોકરાથી ન સધાય તો હાથનો હુન્નર પણ જાન અને નવાન પ્રમગની છોતરપિંડો પણ હાથ ન કરાય, એવી સ્થિતિ થતા શિક્ષણ પાછળ ખર્ચેલા નાણા વ્યર્થ થાય અને ખર્ચાળ રીતે ગહેતા શીખેના છોકરાને ધર્મ ખેસાડી ગાળી તેને પોખ્યા કરવો પડે આવી સ્થિતિ ન જોઈએ, કહીને એ શિક્ષણથી કંતો હોય છે.

નવી શિક્ષણપદ્ધતિ જૂની કરતા જિજ્ઞ છે એવું ત્યારે ખેડૂતોને અને કારીગરોને દેખાશે ત્યારે માણસ જેમ પાણી તરફ દોડે તેમ તેઓ રોડીન-શિક્ષણ સેવા આવશે — અને જીજ્ઞા લોકોને પણ દેખાશે કે અંક અને નિષ્પાપ ભેર ઉપર પોતાની પેઠે રહેવા કરતા શુદ્ધિમાન અને કર્મક કારીગર થઈને રહેવું, એ જ સાચા લાભનું અને સાચી પ્રતિજ્ઞાનું જીવન છે.

આમના ચાલુ શિક્ષણના દોષોની સ્થાં એવી થઈ છે કે એને સારું કહેનારો કાર્ડ રહ્યો નથી આજની પદ્ધતિને ખગળ કહેતા કહેતા યે એને જ ટેકા દેનારા લોકોને વર્ગ તો બહુ મોટો છે અથવા લોકોએ શિક્ષણમાં હિન્દ્રિતનું શિક્ષણ ઉલ્લેખ અને પ્રયોગ એ વસ્તુઓને રચના આપવાની શરૂઆત કરી છે પણ આજ કાલ તો એ એક ખેન જ થઈ પડ્યો છે પ્રાથમિક ખર્ચનો પ્રશ્ન છોડી દઈએ તો સ્વાવનન એ પરિશ્રમનું અને નિર્દોષ સામાજિક જીવનનું વ્યાજગ્ય છે પરિશ્રમથી જો સ્વાવનન ન આવે તો એ પરિશ્રમમાં ગમ નહિ હોય અથવા સમાજખર્ચયા હોવી જોઈએ તેવી નિર્દોષ નહિ હોય, એમ જ કહેવું જોઈએ સ્વાવનનનું વ્યાજગ્ય સરળ છે, પણ મધ્યમવર્ગને કાંઈ પડતું બહુ કંઠ, છે આ રસાયણ જો પચી રોકે તો મનુષ્ય વચ્ચે અને, નહિતર સિદ્ધતા દૂધની પોંદે અગિ અગિ પૂરી નીચે.

સુશિક્ષિત લોકો પૈસા એકાઠા મેળવતા નથી. કાર્પકાર્પ લોકો તો પૈસાની પધારી કરે છે એમ પણ કહેવાય. આટલું જતા નિષ્પાપ સ્વાવનનથી જીવનની સુશિક્ષિતોને બીક પેસી ગઈ દેખાય છે એકબીજાએ કહ્યું છે, 'આમના' 'સુશિક્ષિત, સગરી' લોકો નગરથી નથી ખીતા એટલા ગરીબીથી ખોળે છે, ગરીબી દાળવા માટે ગરીબોને દોહ કરે છે, સ્વાતંત્ર્યનો દોહ કરે છે અર્થાત્ આત્મદોહ કરે છે સુખ અને એન વધારવા અને ગરીબીમાં ગહેવાના સહ્યો આવે નહિ એમના સારુ કેટલાક લોકો લાંબે સરથા પણ ભાગતા નથી.

સાવ સાદો વાત લઈએ પોતાની કન્યાને માટે સારું સ્વયં શોધતા હોય ત્યારે કન્યાને સાસરિયા દુખ દે તેવા છે કે કેમ — એ દૃષ્ટિએ કન્યાના માતાપિતા પૂર આરીકાથી જુએ છે છોકરો રોગી, વ્યસની કારે હોય પણ એક પણ દિવસ નડટકે પણ કન્યાને કામ ન કરાવે એવું સાસરુ જોઈએ. પછી કામ કરવાની હિંમત અથવા અભિનુભિ ન હોય ત્યારે ધનપોષ અને અધિકારલોભ ઉત્પન્ન

માય છે અને એવું વાતાવરણ તૈયાર થાય એટલે સાહસી અને ઉદ્યમી લોકો પશુ એની અસર નીચે આવે આ સર્વ દ્રોહમય છવન છે આ પરિસ્થિતિમાં અન્યાય, દુષ્ટ અને પરવરતા પશુ દૂર કરી શકાય નહિ, એટલે જ અદ્રોહી છવનનું શિક્ષણ શરૂ કરવાનું આવશ્યક છે સારા થે સમાજને દક્ષતાપૂર્વક આ મહાન સંક્રમ કરી નવા શિક્ષણનો પ્રારંભ કરવો જોઈએ

૪

આખો સમાજ એ એક કુટુંબ સમાન છે એ આપણું કથન ઉપરછંદુ નથી આપણામાં એ વાત રુદાઈ ગયેલી હોય તો પ્રત્યેકના કુટુંબની સામાન્ય સાળજી સાધારણપણે સરળતાને હોતો જોઈએ ઘરમાં જોકાદ બાઈ, દીકરા કે વહવારુ ભૂખ્યુ હોય અને ખીજા જમવા બેસે તો તે એકે લાગે પોતાના ગામમાં કોઈ પણ અન્યથા-અન્યાય ભૂખ્યે ગલો નથી એવી ખાતરી થયા પછી જ ગુહરથે જમવું એવો આપણો સામાજિક નિયમ હતો દરેક શેઠે પોતાના આશ્રિતોને જમાડ્યા પછી જ પોતાની પત્ની સાથે જમવા બેસવું એવી શાખાગા છે આ આગ પહેલા કોણ જમવા બેસે અને પછી કોણ બેસે એટલા પ્રતી જ નથી, પરંતુ સપતિની વહેચણીમાં શેઠે મજૂર સાથે કેમ વર્તવું એની સૂચના પશુ કરી દે છે મજૂર એ ભૂત (નોકર) — પોતે છે તેને પેટપૂર ખવરાવ્યા પછી જ શેઠનો પોતાની સપતિ પર હક્ક લાગે છે એ લાવ આપણી જૂની સમાજ-

વ્યવસ્થામાં ભરેલો હતો આમાં કેવળ જરૂરવાદ ન હોતા આત્મીયમ અથવા આત્મિકતા છે

ગામમાં અન્નછવો અને સહાયતા સ્થાપવા અને એ રીતે કોઈને ઉપવાસી ન રહેવા દેવો એ પણ આપણી પાસે એક ઉપાય હતો, પણ એ ભૂલભરેલો હતો સમાજનું યત્ન બ્યારે બગડે છે ત્યારે કોઈને કંઈ શક્તિ નથી આવે સમયે નાઈલાબતા તત્પરતા ઈલાજ તરીકે સહાયતા ચલાવવા એ જુદી વાત છે, પણ બેકારીનો ઉપાય ન કરતા બસ લોકોને ખાવ શાખા જ કરવું એ સમાજહિતને માગક છે આ રીતથી તો કુને પશુ બીજા મામતો થઈ જાય અને અના-ચારના ભાગથી પૃથ્વી દુર્માર્ગ જાય 'મને ભૂખ લાગી છે, કંઈક ખાવાનું આપો' એ થઈ ધામકની લાખા 'મને ભૂખ લાગી છે, પેટપૂર ખાવા મળે તેવું અમ તોડ કામ આપો' એ થઈ મઈની લાખા આ લાખાનું શિક્ષણ એ જ ખરું શિક્ષણ

મેઠા મેઠા અમવાદારો પોતાનો પગાર આંછો કરાવે, સાવ સાદી રીતે રહેવા શ્રીમતો મન કરે, એ તા માટે મરીમોને અગભર કામ મળે, પેટપૂર અન્ન મળે, આખમરી બધ મળે અને તૃપ્તિભર જ્ઞાન મળે એટલા સારુ પ્રત્યેકનો એ હક્ક છે કામ કરવા છુન્નાગને અગભર કામ ન મળે તો સમાજ-ધર્મનો લોપ થયો છે એમ જ કહેવું પડે ઉદ્યોગમૂનક શિક્ષણથી જ આ ધર્મની પુનઃચાપના થવી શક્ય છે શિક્ષણના યોગે જ પ્રત્યેક મનુષ્યને ધર્મશ્રમ કરવો શક્ય છે, કેવળ શબ્દવિલાસથી તે નહિ અને *

મરાઠીઘાથી

વર્સાઈસના કરારો અને તેનાં પરિણામો

શ્રી ભાસ્કરરાવ વિદ્યાનંધ

આ બંને વીસ વર્સ પૂર્વે વર્સાઈસની સધિ થઈ એ પહેલાના સાક્ષાર વર્સ દરમિયાન જગતે અને ખાસ કરીને યુરોપે મહા યુદ્ધનો પૂરો અનુભવ લઈ લીધો હતો. યુદ્ધની ચાતનાઓનો પાર નહોતો. અગાઉ કદી ન થયેલું એવું એ યુદ્ધ હતું એમાં કાતરેલાં શબોનો સમૂહ ઘણો મોટો હતો એમાં થોડા માનવસહાર અશ્વિત્ હતો સપતિના નાશનો સુમાર નહોતો, અને અપખ્યા પણ વિશાળ હતી એ યુદ્ધને પરિણામે ધનપતિઓને ઘેર દમ્ભાળો ખૂલી હતો, ગર્જમણી પુરુષોએ પોતાને માથે એક એક વજ્રમણી વધારે ચડાવી હશે, પણ સામાન્ય જનસમૂહ તો ભોગવતી પડેલી ચાતનાઓથી મિનકુન કટાણી ગણે હતો.

સામાન્ય મણુતરી પ્રમાણે હાલના ૮૦ લાખથી એક કરોડ સુધીની સંખ્યા તો રહ્યેદાનમાં મરણ પામી ચૂકી હતી અને એ ખલુ વસ્તીનો લુપ્તાવ વર્ષ ૨૦ પુખ્ત ઉમરવાળો વર્ગ એનાથી ઓછામાં ઓછો જમણો સંખ્યાના લોકો અપૂર્વ થયા હતા કેઈએ આખુ મુમાની હતો તો કેઈએ પગ, કેઈએ હાથ તો કેઈએ કેઈ બીજા અવયવ યુદ્ધની માનસિક અસર પણ એટલી જ અગત્ય હતી કણુ માણસો ગાડા ચાઈ ગયા હતા માનસિક આસાતોનો કેઈ સુમાર નહોતો. સામાજિક અસરમાં સમાજના લુપ્તાવ પુરુષવર્ગ નાશ પામવાથી અનેક પ્રકારની અજ વસ્થા જન્મી હતી, રોગો પણ બેસમાર વધી પડ્યા હતા આમ અનેક દિશામાં જગતે યુદ્ધના ફવા પર્ગિણાઓનો પૂરો અનુભવ કર્યો હતો.

હારના દેશો તેમ જ ક્રોતેના દેશો જન્મેને સરખુ જ ભોગવતુ પડતું હતું યુદ્ધમાં અને યુદ્ધને ભોગવતો પડેલો જૂખમરો, રોગાચાળો બધાને અને લગભગ અડી કરોડ માણસોનો નાશ થયો રસિયાની સ્થિતિ

ઘણી ફેડી થઈ હતી પોલાડમાં તો લોકો ઘાસ ખાવા સુધીની ગિચિતએ પડેલા હતા ઓસ્ટ્રિયા-જર્મનીના ગરીબ લોકોને ખાવાના સાસા પડવાદવા અને સર્વિયા જેવા નાના દેશમાં પુરુષવર્ગનો અર્ધો લાલ મગજુ પામ્યો હતો, અને કુન વસ્તીના ત્રીજા ભાગને ક્ષયરોગ લાગુ પડ્યો હતો ફ્રાન્સની જૂમિ ઉપર યુદ્ધ થયું હતું તેની સપતિનો અને મનુષ્યોનો વિનાશ પણ એનો જ થયો હતો ઇટાલીની ગિચિત પણ એનાથી વિશેષ સારી ન રહેવાય આમાં મેરાકીની-પોપલુની તગીની અસર દિલ્લુગતાન ઉપર પણ પડી હતી અને ઈફુએન્ચાની અસર તમે ૬૦ લાખ માણસો તો માત્ર દિલ્લમાં જ મરણુચાણુ થયા હતા.

મહાયુદ્ધની આ બંની ચાતનાઓમાંથી કીરતવા અને શાંતિ રોગવવા મનુષ્યમાન અંખી રહી હતી આ ઘાતક દુનિયાને બંને કેઈ નવી દુનિયાની રચના થઈ નેઈએ એવી એક પ્રગતિ હતા માનવમાનસ હલખમં રમી ગઈ હોય તો અચર્ય નથી અને એ નવી દુનિયાની અપૂર્વ આખો રસિયાના લોકોએ લેનિનના રજા થતી નેઈ પશ્ચિમ યુરોપના લોકોએ અમેરિકાના પ્રેસિડેન્ટ વિલ્સનના એ લાખનાઓને રજા થતી નેઈ.

યુદ્ધવિગમ અમેરિકાના પ્રેસિડેન્ટ વિલ્સનનો મખ્યથીથી થયો હતો જર્મનીએ પ્રેસિડેન્ટ વિલ્સનના લાખલો અને તેમાં ઉચ્ચારેલ સિદ્ધિતિ ઉપર વિશ્વાસ રાખીને સધિ કરવાની કમુસાત આપી હતી પણ ત્યાર પછી તો એક પછી એક એવા સભોએ બંન્ના કે જર્મનીએ સંજ્ઞા હા પાડી તે જાણ અમેરિકાની મહા વચ્ચ પશ્ચિમના પ્રગતિ રાજ્યો સર્વનાસમાંથી બંની રાજ્યા હોત કે કેમ એ સજા છે અમેરિકા માનવતાના દિનને ખાતર નવી દુનિયાના સર્જન ખાતર, નાની પ્રગતિઓના રજા ખાતર

સુદમાં બન્યું હતું અને તેથી આને વર્ષાઈસની સધિની વાટાઘાટો શરૂ થઈ ત્યારે વિસ્મનના વિચારોની છાપ એમાં જોઈ શકાય છે પ્રેમ વિસ્મનના બાપણો અને તેના પ્રખ્યાત ૧૪ મુદ્દાઓએ સુદને અને યનાગ દુનિયાના નવા સર્જનની આગાહી કરી હતી અને તેના તરફ દુનિયા મીટ માંડી ગઈ હતી.

અમેરિકા યુદ્ધમાં બેઠ્યું તે પહેલાં એ ગદિના આગાઉ પ્રેમિડેન્ટ વિસ્મને બાપણ આપતા જુદા કે-

“હું ગાનવનતિ તરફથી અને આપણા જેવા તટસ્થ ગત્યો-જેમના દિલો નિરંતર લેખમાયા એતા હતા તેમના તરફથી જોવાનો હતો જન્મે પછે તરફથી મને જવાનો મળ્યા છે વર્તમાન સુદનો અતઃ આવે જોના, શાંતિની ન્યાપતા કરી શકાય એવા સંજોગો મને જણાય છે સુદવિરામ માટે જે કંઈ વાગ્યાં થાશે થાય તે બધી વાટાઘાટોનું એક પશ્ચિમ તો અચૂક આવતું જ નોંધ્યો કે જેમાં બધી પ્રમુખ શક્તિઓનો એક સવ સ્થપાય અને એને પરિણામે આજના જેની આપત્તિની કદી પણ પુનઃરુત્થિ ન થાય, સુદને અતઃ જે મધિ થશે, અને જેના પાલન માટે આપણે બાહેધરી આપણ, તે એવા પ્રમુખની હોની નોંધે કે જેને માટે બાહેધરી આપવાનું ચોજા હોય, અને જેને ટકાવી રાખવાનો અર્થ હોય. એ સધિ સુદમાં ગાંધીના તાત્કાલિક ઉદ્દેશો પૂરા કરનારી કે પ્રમુખત દ્વારા સ્વાર્થને સતોષનારી અનુપત નહિ હોય એ એની સધિ હશે કે જેને સમસ્ત માનવજાત આવમગશે જમતની લામિ શાંતિ અને નીનિતો જે પ્રશ્ન ઉપર આધાર છે તે પ્રશ્ન તે એ છે કે આનુ સુદ એક ન્યાયી અને શાશ્વત શાંતિની સ્થાપના માટે છે કે શક્તિઓની નરી ગમતના (Balance of Power) સ્થાપવા માટે છે? જો માન નવી સમતુલા સ્થાપવા માટે જ આ સુદ હોય તો તેને ટકાવી રાખવાની બાહેધરી કોણ આપી શકે? મુશ્કેલી તો શાંતિ-સતુષ્ટિ કરી તે જ વિચાર આવશે વિચારનો અર્થ તો વિસ્મનને દારૂવા ઉપર ટોપી બેસાડેલી શાંતિ છે એ તો અપમાનિત મને, બાંધિત હત્યો, નફાકે વીકરેલી શાંતિ હશે

અને તેના સમરણો એટલા નીચ હશે કે જેને પરિણામે અપાયેન શાંતિ શાશ્વત પાયા ઉપર સ્થાપેલી નહિ હોય પણ ફેલી ઉપર સ્થાપેલી હશે સમાન પ્રજાઓની વચ્ચે સમાનતાના ધોરણે સ્થાપાયેલી શાંતિ જ વિચારવાની ટકી શકશે

“કાર્પ પ્રજાએ બીજી પ્રજા ઉપર પોતાની સત્તા ટોપી બેસાડવાનો પ્રયત્ન કરવો ન જોઈએ દરેક પ્રજાને પોતાની રાજ્ય-વસ્થા કે ગત્યનીતિ નક્કી કરવાનો અધિકાર આત્મનિર્ણયનો (Self-determination) અધિકાર હોયો જોઈએ અને એ માર્ગે જવામાં કાર્પ પ્રજાએ વચ્ચે અડચણ ન નાખી જોઈએ નાની પ્રજા કે મોટી પ્રજા બધીએ સાથે સાથે જ એક બીજાથી ડર્યા વગર પોતાને માર્ગે પ્રગતિ સાધી જોઈએ

‘અમેરિકન પ્રજાના આ સિદ્ધાંતો છે અને આ સિદ્ધાંતો ખાતર જ આપણે જે કંઈ વેશુ પડે તે વેશીએ આ જ સિદ્ધાંતો માનવતાના સિદ્ધાંતો છે અને તેનો જ વિચાર થવો જોઈએ”

ત્યાર પછી અમેરિકાને સુદમાં બેઠેલા માટે આમલ કરતા જે બાપણ વિસ્મને આપ્યું તેમાં તેણે જુદું -

“દુનિયામાં પ્રમુખત મધ્યથી રામય એને માટેની શાંતિ અને સહાનુભૂતિ મધ્યથી જોઈએ મળી જ આવતી જના મનુષ્ય પાયા ઉપર સુનેહની રચના થવી જોઈએ આપણે કાર્પ આપણો સ્વાર્થ સાધવાનો નથી આપણે કોઈ જનની આશા નથી કોઈ મુશ્કેલી આપણે ધમ્મિકતા નથી, આપણે કોઈ ભૌતિક લાભ પણ ઉઘવવો નથી”

આવા પ્રમુખત ઉચ્ચ આદર્શો અને સિદ્ધાંતોથી પ્રેમિડે પ્રેમ વિસ્મને પોતાની પ્રજાને સુદમાં ઉતારી હતી અને સુદને અને જે નરી દુનિયાની તેણે આપી પ્રસારી હતી અને જેના આધારે વર્ષાઈસની વિશ્વવિખ્યાત મુનેક ધર્મ તે વિસ્મનના ૧૪ મુદ્દામાં નીચે મુજબ હતા

(૧) સધિએ બધી જાહેર થી જોઈએ, અને બિબિયા અથવા સધિએ બધ થવી જોઈએ

૫૯૨ : વસીઈતસના કરારો અને તેનાં પરિણામો

(૨) રાષ્ટ્રના પોતાના સમુદાયી દંડ બદલના સમુદાય ઉપર શાંતિના સમયમાં કે મુદ્દાના કાળમાં સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય દરેકોઈ વહાણો માટે હોય છે, સિવાય કે આતંકવાદીય સમાજ તરફથી તેમાં કોઈ પ્રતિનયો મૂકવામાં આવે

(૩) રાષ્ટ્ર તેટલા આર્થિક પ્રતિનયો છોડી જવા નોંધે છે

(૪) મુદ્દાની સામગ્રી જરૂર હોય તો જોઈ શકાય તે રીતે તે છોડી કરવી નોંધે છે

(૫) વચ્ચેના ઉપરના દબોની વ્યવસ્થા સંપૂર્ણ નિર્ણય ગીતે થવી નોંધે છે અને જેના સમયનો હોય તે પ્રમાણ તથા સરકારો બંનેનો એવી નવી વ્યવસ્થા નક્કી કરવામાં સરખો અધિભર હોવો નોંધે છે

(૬) રશિયાની બધી દુકાનમાં જોઈ શકાય તે રીતે નોંધે છે અને રશિયાને સ્વયંવિકાસ માટે સમયસર મળવી નોંધે છે

(૭) બેરિયમને ફરી સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય મળવું નોંધે છે

(૮) બધા ફેચ પ્રદેશોને મુક્ત કરવા નોંધે છે, સને ૧૯૭૧માં ફેચ પ્રાંતને પ્રશિયા (જર્મની)એ જે બંધાવ્યું હતું છે તે દૂર થવો નોંધે છે

(૯) ગણતંત્રતાના ધોરણે ઈટાલીની સરકારોની પુનર્ગથના થવી નોંધે છે

(૧૦) ઓરિદ્યા-હંગેરીના સામ્રાજ્યમાં વસતી પ્રાંતોને પોતાનો સ્વતંત્ર વિકાસ કરવાની તક મળવી નોંધે છે

(૧૧) રૂમાનિયા, સર્વિયા અને મોન્ટેનેગ્રો દુકાન મોંઘે ખાલી કરવા નોંધે છે, સર્વિયાને સમુદાયના મળવો નોંધે છે અને આંતર રાજ્યોની પ્રજાઓના પ્રજાતંત્રના ધોરણે પુનર્ગથના થવી નોંધે છે

(૧૨) ઓટોમન સામ્રાજ્યમાં ધર્મ સિવાયની પ્રજાઓને સ્વતંત્ર વિકાસ કરવાની ખાતરી મળવી નોંધે છે, અને કોર્ડોન-સની સામુદાયની બધી પ્રજાઓ માટે ખુલ્લી મુકી નોંધે છે

(૧૩) પોલાન્ડને સ્વતંત્ર રાષ્ટ્ર બનાવવું નોંધે છે અને તેને સમુદાયમાં પણ ફરી આવવો નોંધે છે

(૧૪) નાના તેમ જ મોટાં રાજ્યો પોતાપોતાનું સ્વાતંત્ર્ય મળવી શકે, સાથે સાથે જ વિકાસ સાથે, એ માટે બધા રાષ્ટ્રોની એક સામાન્ય સહ સ્વાચ્છ નોંધે છે.

કુરોપની નાની પરાધીન પ્રજાઓ, ઉપર દર્શાવેલા મુદ્દાઓ ઉપર આશાની ખીટ માફીને બેવી હતી. કારણ એમાં તેમને દરેકને પોતાનું સ્વાતંત્ર્ય પાછું મળવાની આશા હતી-અનિવચ્ય કોઈ કોઈને પરાધીન ન બનાવે તેવી સ્થિતિની આગાહી હતી ખુદ જર્મન પ્રજાએ પણ આ મુદ્દાઓ ઉપર જ આધાર રાખીને મુદ્દવિગમ માટે તૈયારી બતાવી હતી અને પ્રેસિડેન્ટ વિંસન આ જમાનામાં એવો જોયો લોક પ્રિય થયો હતો, તેનો પ્રભાવ એવો જાણી શકાયો હતો, એ તેને પોતાના આદર્શોને સિદ્ધ કરવા માટે પોતાનું લશ્કરનું પીઠબળ પણ એટલું જાણ હતું કે નવી દુનિયામાંથી આવેલ આ વિંસન બાવિ નવા જગતનો સર્જનાર, ઉપરે મોકલેલ પચાસ, સમાન ભાવે.

મુદ્દવિગમ પછી ૧૯મી જાન્યુઆરી ૧૯૧૬ના રોજ પારિસ પાસેના વસીઈતસના એ અંતિમ સંધિ બેઠકોની વાતાવરણની સ્વચ્છતા થઈ હતી પારિસમાં આ વખતે દેશરંગવાદી બધા જ પ્રકારની જગતની પ્રજાઓ બેઠી થઈ હતી પાસેના તેમ જ દરના ખૂલ્લામાં જ્યાં જ્યાં જે કોઈ પ્રજાને પહેલી ધૂસરી સીધી કે આકસ્તરી રીતે ખુલ્લી હતી તે બધી જ પ્રજાના પ્રતિનિધિઓ પોતાપોતાના દુકાન દર્શાવવા અને તેનું નિર્વાહ કરવા માટે પારિસમાં આ ના હતા દરેકનું મન નહીં દુનિયામાં પોતાનું સ્થાન મુ દરેક એની જગતી કરવા માટે અને સાગમાં સારી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા માટેની આશાઓ સેવતું હતું દુનિયાનો સામાન્ય જનસમૂહ અને યોગ્ય વિચારક આદર્શોવાળા માનવ હતા કે આજ-સુધીના જગતના પાપ બધા જગતે પોતાના જ માનવ બોલોના રક્તથી ધોઈ નાખ્યા છે અને હવે નવા

સત્યયુગનો અવતાર યુવામાં ઝાઝી વાર નથી. સામાન્ય વરસ સુધી દુનિયાએ સહેલી યાતનાઓ તો પ્રસવવેદના હતી, અને નવી દુનિયાના અવતાર માટે એ અનિવાર્ય હતી.

આવી આવી આશાઓ અને આકાંક્ષાઓ વચ્ચે પારિસની શાંતિપરિષદ ચર્ચ થઈ. પણ ધીમે ધીમે પ્રેસિડન્ટ વિલ્સનના સિદ્ધાંતો અને આદર્શો એકાગ્રતામાં આવી. કારણ કે પારિસમાં બેઠા થયેલા માલુસોમાં રાજકારણી પુરુષો, મનપતિઓ, કારખાનાના માલિકો વગેરે પણ હતા. તેઓ પ્રજાપક્ષાળી હતા અને તેમનાં મનમાં પોતપોતાની રાષ્ટ્રભાવના ભગવત હતી. તેમના પોતપોતાના સ્વાર્થો જળવવાના કોર હતા અને આ મુદ્દે અવસર હતો. પરિણામે અનેક માથાકૂટ પછી જે સંધિ થઈ તેમાં વિલ્સનના મતોઃકોના મોટા ભાગનો ફૂલો થઈ ગયો હતો તેમ જતાં તેના મુખ્ય સિદ્ધાંતોનો અંશ તો જળવાયેલો જોઈએ છીએ. ભાવિ સુદની આગાહી આ સંધિ વખતે જ ફેટલાકે કરી મૂકી હતી. પણ સંધિના એ દોષોની સમીક્ષા કરતાં પહેલાં એ સંધિ શું હતી તેનો આજો ખ્યાલ જરૂરી છે, ત્યાર પછી તેની સમીક્ષા અનુકૂળ સ્થિતિ પડશે.

સુદ પછી પાંચ જુદી જુદી સંધિઓ થઈ હતી. તેમાં વર્સાઈલ્સની સંધિ તે જર્મની સાથે થયેલી હતી અને એ જ મહત્વની હતી. ચાર સંધિઓ તે ઓસ્ટ્રિયા સાથે, ટુર્કી સાથે, બલ્ગેરિયા સાથે અને હંગેરી સાથે.

આ સંધિઓ પ્રમાણે પ્રથમ જે મોટો ફેરફાર થયો તે યુરોપના નકશાનો. યુરોપમાં ઘણાં રાજ્યોની ભૌગોલિક સરહદો બદલાઈ ગઈ. ૭ રાજ્યો આ સુદ વખતે તટસ્થ હતાં તેમાંનાં પાંચની સરહદોમાં ફેરફાર ન થયો, પણ કે-આર્કને જર્મનીનું એક પ્રજાનું મળ્યું. આ પ્રજાજાને ૫૦ વરસ અગાઉ મતગણતરી કરીને દેશી સાથે ભળી જતું તે નક્કી કરવાનું વચન આપવામાં આવ્યું હતું. બાકીનાં, સુદમાં બિલ્સેલ્સ રાજ્યોમાં મેકસિમિલીયન યુરોપની સરહદમાં ફેરફાર ન થયો.

ફ્રાંસને જર્મનીમાંથી આસ્થાસ અને લૉરેનનના પ્રાંતો પાછા મળ્યા. આ પ્રાંતો ૧૮૭૧માં જર્મનીએ પકડાવી લીધા હતા. હવે તે પાછાં જર્મની પાસેથી લઈ લેવામાં આવ્યા. સાર પ્રજાજાને ફૂટું પાડવામાં આવ્યું. તેની વ્યવસ્થા રાષ્ટ્રસંધને સોંપવામાં આવી અને ત્યાંનો કોલસો વગેરે વસ્તુઓનો વિદાસ કરવાની ફ્રાંસને તક આપવામાં આવી. બેલ્જિયમને પણ થોડાંક મુલક આપવામાં આવ્યો.

પોલાંડના રાજ્યને પુનર્જીવિત કરવામાં આવ્યું અને તેને બાલ્ટિક સમુદ્રનો દિનારો મળે એ હેતુથી જર્મનીના ઈસ્ટ પ્રોવિન્સનો મુલક છૂટો પાડીને વન્સેથી એક રસ્તો પોલાંડને આપવામાં આવ્યો, જેને પોલિશ કોરિડોરના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. આ વિભાગમાં ડાન્ઝીગ જંદર આવેલું છે. એ જંદરને આંતર-રાષ્ટ્રીય દેખરેખ નીચે મુકવામાં આવ્યું અને પોલાંડનો વેપાર આ જંદરથી ચાલવા દેવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું. આ પોલાંડમાં જર્મનીના કોરિડોરવાળો ભાગ, તથા અપરસાઈ લેથિયાનો થોડો ભાગ જોડવામાં આવ્યો.

ઈટાલીને ટીરોલનો ભાગ તથા ટ્રેન્ટિનોનો ભાગ મળ્યો. અને સર્બ ક્રોએશિયા હાયમાંથી પાછળથી તેણે રૂબરુ જંદર પકડાવી લીધું.

બાલ્કન રાજ્યોમાં થયું ફેરફારો થઈ ગયા. રમાનિયાની સરહદ વધારવામાં આવી. ટુર્કીનું રાજ્ય સાવ ટૂંકાવવામાં આવ્યું. ગ્રીસને વધારે મુલક આપવામાં આવ્યો. યુગોસ્લાવિયાનું રાજ્ય બે ચાર પ્રાંતો ભેગવીને બિનું કરવામાં આવ્યું અને બલ્ગેરિયાની સરહદ ટૂંકાવવામાં આવી.

ઓસ્ટ્રિયા-હંગેરીના સામ્રાજ્યને ડિઝલિન કરી નાખવામાં આવ્યું અને ઓસ્ટ્રિયા તથા હંગેરી બે નાના દેશોને જુદા પાડવામાં આવ્યા. આ સામ્રાજ્ય ઘણું જૂનું હતું. તેના હાથ નીચે ઘણી લઘુભત્તી પ્રાંતો કબજાતી હતી. આખરે આ લઘુભત્તી પ્રાંતોને સ્વતંત્ર જનાવવામાં આવી. ઓસ્ટ્રિયા તો સાવ નાનું રાજ્ય થઈ ગયું, અને આર્થિક રીતે એવી સંકટમયમાં મુકાઈ ગયું કે તે કીક પોતાની પડ એસાડી પણ શકે નહિ.

આ અને આવા ફેરફારો ઉપરાંત જ નવા રાજ્યો જ ઊભા કરવામાં આવ્યા એમિટ્રા હગેરીના સામ્રાજ્યમાંથી ઝેકાગ્લેવાગિયા નિજી ક જમ્મ આગ્રુ આ એક પ્રજા ધણા વખતથી રવાતત્ત આટે મથા મણુ કંગતી હતી અને આ સધિઓ વખતે અને પુદ્દ દરમિયાન મસારિક અને બેનેરાન પ્રથલો એવા સતત ચાલુ રહ્યા કે આખરે સધિઓમાં આ પ્રગ્નને રલોવાકે પ્રજા સાથે ભેગવીને એક નહુ ગાન્ય ગ્યાય વામાં આવ્યું એવી જ રીતે પોવાડ રમપાયાની હકીકત આપણે અગાઉ જોઈ ગયા છીએ જાનીના ચાગ રાજ્યો — ફિન્લાડ ઈંગ્લેન્ડિયા, લેટિવ્યા અને લિથુઆનિયા — બારિટક સમદ્ર ઉપર રસિયાના મુનક માંથી કાપીને નવા તૈયાર કરવામાં આવ્યા

આ રીતે યુરોપમાં મોટા ભાગના રાજ્યોની નાજીય સરહદોમાં ધણો મોટો ફેરફાર થઈ ગયો એ ઉપરાંત જે અવાદર ફેરફાર આ બધા કારણોને લીધે થયો તે એ કે જૂના મળુ ઐલિહાસિક રાજ વસોતો નાશ થયો — રશિયાને સોધાનોફ વચ્ચે, એસિટ્રા-હગેરીના હાબ્સ્બર્ગ વચ્ચે જર્મનીને હોલેન્ડ — ઝોર્ન વચ્ચે અને તુકિનો આટોમ વચ્ચે

યુરોપની બહારના ભૌગોલિક ફેરફારોમાં જર્મનીની બધી વસાહતો લઈ લેવામાં આવી અને આફ્રિકાની મુખ્ય વસાહતો અંગ્રેજોને મળી જેમાં ટાગાનિકા અને જર્મન વેન્ટ આફ્રિકા આવી ગયું છે બાકીની વસાહતો ફ્રેન્ચ અને અંગ્રેજોને વચ્ચે વહેંચી લીધી પાસિફિકમાંના ટાપુઓમાં જાપાનને થોડોક હિસ્સો આપવામાં આયો, તેમ જ ચીનમાં જે હમ્પો જર્મનીને મળેલા હતા તે જાપાનને સુરત કરવામાં આવ્યા

આ રીતે આ સધિઓને પરિણામે ભૌગોલિક ફેરફારો કરવામાં આવ્યા જેને પરિણામે જર્મનીનું સામ્રાજ્ય નાશ પાળીને તેની વસાહતો ગઈ તેનો મુનક ગયો, આસિટ્રા-હગેરીના સપૂર્ણ વિઝેન્ડે યોરો

સધિઓનું બીજું લક્ષણ રાજસન્ધાસનું આમાં હારેલી પ્રજાઓને લશ્કરો મળવા ઉપર અને પુદ્દ સામગ્રી તૈયાર કરવા ઉપર કંક અકુશ મૂકવામાં

આવ્યા તેમના દેશની અંદરિકે ચક્રવા જળવાય એટલી જ હદે તેમની પાસે લશ્કર તથા પુદ્દસામગ્રી ગ્રેવો દેવામાં આવી નોંધાયેલ તથા લવાઈ જતી પણ એ જ દરમિયાન કરવામાં આવી. હાઈનનેડમાં ૧૫ વરસ માટે મિત્રરાજ્યોએ પોતાનું લશ્કર મળવાનું કરાવવામાં આયુ જર્મન ગાપારી તેમ જ લશ્કરી મદદો અંગ્રેજોને સોંપી દેવાનું કંગાનું આ રીતે રાજ સન્ધાસની શરૂઆત હારેલા રાજ્યોથી કર્વા પડી ધીરે ધીરે બાકીના ગ યોએ પણ પોતાની પુદ્દ સામગ્રી તથા લશ્કર ધગડવાની યોગ્યતાનો વિચાર કરવામાં આવ્યો

ત્રીજું લક્ષણ પુદ્દનસનું અને દબને લગતુ હતુ આ મુજબ જર્મનીએ પોતાનો વ્યાપારી વહાણોનો મદદો સોંપી દેવાનો હતો ફ્રાંસ બેં મપમ અને ઇટાલીને વાર્ષિક અમુક કોડાસા આપવાના હતા ઉપરાંત સાગ પ્રગણ ફ્રાંસ ૧૫ વરસ પોતાને કબજે મળેા નાશ પામેના ભાગોને ફરી સુનવચ્ચિત મરવાનો બધો ખર્ચ જર્મનીએ આપવાનો હતો બેલ્ગિયમને પુદ્દને અંગે જે દેલુ કમું હોય તે પણ જર્મનીએ પોતાને મ થે લઈ લેવાનું હતુ અને સિવાય દડ પેરે પણ પેસા આપવાના હતા એમિટ્રા અને નજેરિયાએ પણ ભારે પુદ્દદડ લખવાનો હતો

ત્રીજું અને મહત્વનું લક્ષણ રાષ્ટ્રસંધાની સ્થાપનાનું હતુ જેમાં શરૂઆતમાં રશિયા અને હારેલા રાજ્યોને ભેગવવામાં આવ્યા નહોતા જાવિયમાં ફરી પુદ્દ ન થાય, પણ પ્રજાઓ પોતપોતાના અમદા અપસમાં સમભવરથો અને વાટાઘાટોથી પતાવે એ અસુવચી આ સંધની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી

વસાંઈસની સધિનો મુસદ્દો ત્યારે જર્મન પ્રતિનિધિઓને બતાવવામાં આવ્યો ત્યારે તેમણે તેનો સખત વિરોધ કર્યો તેમણે જાણવું કે વિ સનના ચૌદ મુદ્દાઓ મુજબ આ મુસદ્દો તૈયાર મરવામાં આવ્યો ત્યારે અમારા માથે અત્યંત આકરી શરતો લાદવામાં આવી છે પણ જર્મનીનો આ અવાજ કાઢી સાંભળે એવી મનોદશા તે વખતે નહોતી તેણે તો સજ્જ હાર ખાધી હતી આખા પુદ્દનો રોષ

જર્મનીનો મહુવામાં આ થો હતો અને તેથી ગમે તે શરતો પણ તેણે તો આખરે સ્વીકાર્યે જ છૂટકો હતો

અને ખરેખર આ શરતો જર્મની માટે આકરી તો હતી જ આ સધિ થયા પછી જર્મનીની શી અવસ્થા હતી આ સધિથી તેને શુ મુક્તિ મળ્યું હતું અને તેને માથે લાદવામાં આવેલો ભાર તે ઉપાડી શકે એમ હતું કે કેમ તે તપાસવાથી જર્મનીના વિરોધનો ખ્યાલ આવી શકશે

ભૌગોલિક દેશધારોની હકીકત આપણે વિચારી નેહી ગયા છીએ ૧૮૭૧માં જે વર્ષાઈ-સમ્રા જર્મનીએ પોતાનું સામ્રાજ્ય વ્યાપ્યું અને જેની જગતને યોધણા કરી એ જ વર્ષાઈએ હવે તેના સામે પ્રગણ પાઠ પાઠી લીધા આટલાસ અને હોદને તો પાઠ ગયા જ ઉપગત પ્રાઈન ઉપર સમ્રાટ પહોચાડી એવો ફેન્ચ લોકોનો તો આશય હતો, પણ એ આખરે બધું રહ્યું ફેડરિઝ જે પોલાને વીખીને પોતાના મુલકમાં તેનો લાગ મેળવી લીધો હતો તે જ પોલાને હવે પોતાના મુલકમાંથી ગતો કરી આપવો પડ્યો અને એ રીતે જર્મનીનો અગ ભગ કરવામાં આવ્યો. ખુદ સુરોપમાં જ પોતાના મુલકમાં જે કટકા કરીને નીચેને તેની એક ફાચર આપવામાં આવે એ વિધિત જર્મન જેવી સ્વભાવી અને શરતો પ્રગ ઝાંઝો વખત સદન રી શકે એ અસહાયિત હતું પોતાને આપેનો મુલ તો તેને ખાસ ખૂચનો હતો તેમાં તેઓ પોતાના સામ્રાજ્યના ભાગીને ભુલ્કો થતા જોતા હતા ઉપગત આ પ્રાઈ ૧૫ વરસ માટે ફાન્સને સોંપવાનો અને ફાન્સ તેની આર્થિક ખીલવણા કરે એવું પણ કંગાળ આ ભાગ કોવસાથી ભરપૂર છે

વળી પડેશની બધી જ વસાહતો તેની પાસેથી લઈ લેવામાં આવી અને ફાન્સ ઈન્ડિયાક વગેરેએ પોતાનામાં વહેંચી લીધી અન્યત્ર આ જમી વસા હતો તારા નિમ્ન તો વહેંચી લેવામાં ન આવી પણ તેની ખીલવણી કરવા અને એ પગલ પ્રગ નવી દેને પોતાનો વિભાસ માધી શકે એવી તેમને કેમ

વળી આપવાનું કાર્ય આ વિજેતાઓને સોંપવામાં આવ્યું હતું પણ એ તો ઉપદ્રાવિયા બહાનું જ માન હતું

આ રીતે જર્મનીનો પોતાનો મુલક તથા તેની વસાહતો બંને તેની પાસેથી લઈ લીધા આ વસા હતો જર્મનીને ઝાંઝો લાલ આવી શકતી નહોતી એ ખરું ત્યા ઝાંઝો જર્મની વસી શક્યા નહોતા, તેની સાથે જર્મનીનો ઝાંઝો વેપાર પણ વિકસે નહોતો- તેમ જના વસાહતો હોવાની એ પ્રતિજ્ઞા હતી જર્મની હી શકતું હતું કે અમારે પણ પડેશમાં વસાહતો છે, અમારે પણ એક વિશાળ સામ્રાજ્ય છે ઉપરાંત લક્ઝરી દૃષ્ટિએ બહાનના લાગેમાં આવેના આ થાણાઓ અતિ અગત્યના હતા અને એનાથી નવા મુલકો મેળવવાની તેમની ખવાહિશ હતી પણ આ તેમની આશાઓના અને તેમની પ્રતિ કાના પણ વર્ષાઈસે ચૂરા કરી નાખ્યા

આવી જ આકરી શરતો લક્ઝ સબધેની હતી જર્મનીનો ભાગ કરી કદી ગણેો થાય જ નહિ એવી સ્થિતિમાં જર્મનીને મૂંઝી દેવાનો મિશન હતો તેને તેથી દેશના આત્મિક મુલ્ય માટે તદ્દન જરૂરી એટલું જ લક્ઝર તથા સામગ્રી ગમવી અને તે ઉપગતની ખીલ વળતુઓ ન રાખવી તથા હોશ તેને ઝાંઝી દેવી કે નાશ કરવો એવું ગણવામાં આ મુ આ જાન્યતમાં તેના ઉપર જે બંધનો લાદ વાયા આન્ય તે તપાસના લક્ઝરી બળ કેમ હરે ધમડી દેવામાં આવ્યું હતું તેનો ખ્યાલ આપશે

(૧) પ્રથમ શરત તો એ હતી કે ૧ લાખના લક્ઝ કરતા વધારે લક્ઝર તેણે રાખવું નહિ. અમન દરેનો સમાવેશ આ રાખ્યામાં જ થઈ જાય ઉપગત ફરજિયાત લક્ઝરો તાલીમ જે મધ્ય જર્મનીને અપાતી તે મધ્ય જર્મનીમાં આવી જેથી ખરી જર્મન પાન લક્ઝરી તાલીમ લીધેની ન બને. (૨) પ્રાઈનના મુન ના મધ્ય જર્મનીઓને જર્મીનનેસ્ટ કરવા અને તે ભાગમાં હવે પછી જર્મનીએ પોતાનું પ્રાઈ પણ પ્રાઈ લક્ઝર મોંઘવું નહિ આમ કરવાનો હતું ફાન્સી સમ્રાટથી જર્મન લક્ઝરને અમુક અતરે

ફર ગણવાનો હતો, જેથી ત્યાં જર્મની તરફથી તાત્કાલિક હુમલાનો ડર ન રહે (૩) કુદસામગ્રી બહાગથી પણ મળાવી શકાય નહિ તેમ દેશમાંથી બહાર મોકલી પણ શકાય નહિ, એવું પણ કચર વામાં આપુ તો જ સામગ્રીના કારખાના ઉપર અકુશ રહે (૪) લગાયક જહાજોમાંથી માત્ર ૭ જ મોટા જહાજો ગળી શકાય, ૬ નાની ફ્જરો સખી શકાય તથા ૧૨ નાની ટોરપીડો-બોટો ગળી શકાય. ઉપરાંત દવાઈ વિમાનો લશ્કરી દૃષ્ટિએ તો ન જ ગળી શકાય આ શરત જર્મનીની કેક ભાગી નાખે તેવી આકરી ગણી શકાય કાગળ મિનરલિયારી પ્રત્ય કોઈની સમે કેમ સર્જ શકે ? (૫) ઉપરાંત કેટલીક નાની શરતો હતી કે આર્ટિલ્લા કિનારે કિલ્લાઓ જર્મનીએ બાંધવા નહિ, કીન કેનાન દરેક પ્રજાને માટે ખુલ્લી મૂકવી વગેરે (૧) છે ની શરત એ હતી કે જર્મનીએ એકે સમયની રાખવી નહિ. ગયા કુદસા સમયનીથી જર્મનીએ જ હુકાર મચાવી દીધો હતો તેને પરિણામે આ શરત ઉલ્લંઘી હતી.

ઉપની શરતોનો વિચાર કરતા જણાશે કે લશ્કરી દૃષ્ટિએ જર્મની યુરોપમાં ફરી કદી માથું ઊંચું ન કાઢી શકે એવી સ્થિતિમાં તેને મૂકવાનો મિનરાલ્યોનો ઇગિદો અપૂર હતો.

વ્યાપારી દૃષ્ટિએ જર્મનીના જે વ્યાપારી જહાજો ઇ નાડની હરીફાર્ષ મરતા હતા તેમાંના મોટા ભાગના જહાજો તેણે મિનરાલ્યોને આપી દેવાના હતા નાના જહાજો થોડાક રાખવાની તેને છૂટ હતી જે બધોનો હતા તે એવા પ્રકારના હતા કે લગભગ બધા જ જહાજો બધાએલા તેમ જ જે આપુ બધાઈ રહ્યા હતા તે મિનરાલ્યોને સોંપી દેવાના હતા જેમ કરવાનો આશય સમુદ્ર ઉપર માલની લાવ જ કરવામાં હવાડની સર્વોપરીપણ જાળવી રાખવાનો હતો એ રજૂ છે ઉપરાંત પાંચ વરસ સુધી ૨ લાખ ૮૦૦૦ વ્યાપારી જહાજો તેણે મિનરાલ્યોને બાંધીને તૈયાર કરી આપવાના હતા, જેનો અર્થ તેના દડ પેટ ગણી લેવાનો હતો આમ વ્યાપારી દૃષ્ટિએ સમુદ્ર

ઉપર ફરી ઘણા વગસો સુધી જર્મન જહાજો પેતાનો વ્યાપાર પોતાના જહાજો માગફત ન ચલાવી શકે એવી નમણી હાલતમાં તેને મૂકી દેવામાં આવ્યું.

ઔદ્યોગિક દૃષ્ટિએ પણ જર્મનીને સાવ અપર બનાવી દેવામાં આપુ સધિમાં કોવસો અને લોખંડને લગતી કામો એવી આકરી હતી કે જર્મની આદ્યોગિક હરીફાર્ષ પણ ભવિષ્યમાં ન કરી શકે મહામુદ્દ પહેલાં જર્મની ઔદ્યોગિક દૃષ્ટિએ પ્રથમ પકિતએ આવવા લાગ્યું હતું અને ઇંગ્લાંડની હરી ફાર્ષમાં તેના બગરો કમજો કરવા લાગ્યું હતું તેને કોર્ટ રીતે ઇલાક દનાવી દેવા માગ્યું હતું આ સધિમાં તેને એવી રીતે પામણ બનાવી દેવામાં આપુ હતું કે ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રમાં તે આગળ આવી શકે નહિ.

જર્મનીની ઔદ્યોગિક ઉત્પત્તિ નવું બાજતો ઉપર અનન્યેની હતી-(૧) તેનો પરદેશનો વ્યાપાર, તેના વહાણો, વસાહતો, પરદેશમાં મોકલેન મૂકી ઉપર અવનમેનો હતો (૨) તેના માન લાવવા લાઈ જવાના આંતરિક સાધનો અને જહાતપદ્ધતિ અને (૩) કોર્સો અને લોખંડ.

તેના વ્યાપારી માર્ગો કમજો કરીને અને તેની વસાહતો આચકી લઈને પરદેશનો વ્યાપાર તો તેના તોડી પાડ્યો હતો કીન કેનાન અને તેની નાદો જામી પ્રજાઓ માટે ખુ ની મૂકીને આત્મિક માગો ઉપર પણ જર્મનીનું ચર્ચરેવ રહેવા દીધું નહોતું હવે ઉદ્યોગો તોડવા માટે તેના લોખંડના તથા કે વસાનાં ક્ષેત્રો લઈ લેવામાં આવ્યા.

લૅરેઈન મોકુ લોખંડનું ક્ષેત્ર છે તે બાગ તથા સાઈલેસિયાના લોખંડ ઉપર તેણે ઉદ્યોગો રચ્યા હતા હવે લૅરેઈન અને સાઈલેસિયા જતાં અને તેમાં પણ ખાસ કરીને લૅરેઈન જતા લોખંડની ખાતમમાં તેને જાગરો કટકો લાગે. લારે ઉદ્યોગોનો બધો આધાર આ લોખંડ ઉપર હતો હવે એ ઉદ્યોગો આપુ રાખવા હોય તો તેણે પરદેશના લોખંડ ઉપર આધાર રાખવો પડે જેથી લોખંડમાં તેમ જ કોનામાં પણ તેને ખમતુ પામુ સાર અને બીજા ભાગો જવાથી

કોલસો પણ તેનો ઘટચો ભારે ઉઘોચો માટે એટલી જરૂર લોખંડની છે તેટલી જ કાલસાની છે. હવે તેનો ત્રીજા ભાગનો કોલસો તેણે યુગ્માઓ. પોણા ભાગનું લોખંડ અને ત્રીજા ભાગનો કોલસો જતાં ઉઘોચોમાં જર્મની હવે પોતાના જ પગ ઉપર ભારે પ્રગતિ કરી શકે એ લગભગ અસંભવિત હતું. આટલી કોલસાની તાણ ઉપરાંત બીજો કોલસો તેણે અત્યુક વરસ સુધી ફ્રાંસ, બેલ્જિયમ અને ઇટાલીને પણ આપવાનો હતો.

રેલવેમાં પણ ૫૦૦૦ એન્જિનો અને હોદ લાખ વેળનો તેણે આપી દેવાનાં હતાં. તેની નદીઓ ઉપર આંતરરાષ્ટ્રીય કમિયોનો સંભવ રાખવાનાં હતાં.

આ બધું તપાસતાં ઔદ્યોગિક દૃષ્ટિએ જર્મનીના શા હાલ થાય એ પણ કહી શકાય એવું છે. મુલકની દૃષ્ટિએ, ઉઘોચોની દૃષ્ટિએ, આપારી પ્રગતિ દૃષ્ટિએ, ધરાહતો ધરાવનાર સામ્રાજ્ય તરીકે અને પ્રતિષ્ઠિત પ્રભુ તરીકે-દરેક રીતે જર્મનીને એવી રિયલિટીમાં ધકેલી દેવામાં આવ્યું હતું કે આ અપમાન અને અપકીર્તિ જર્મની કદી ભૂલે નહિ, હારનો ડાંખ કદી ભૂલે નહિ, વૈર લેવાનો આતશ સળગતો જ રહે.

જર્મનીને માથે લાદવામાં આવેલી આ ઘરતો ખરેખર કડક હતી. અને આવી કડક ઘરતો લાઘા પછી લખિયમાં કદી લડાઈ થશે જ નહિ એવી આશા રાખવી એ ફોમટ હતી. એટલે આજે જ મુદ્દા ફાટી નીકળ્યું છે તેની જવાબદારી ધણા લોકો વર્સાઈલ્સની સમિતિ ઉપર નાખે છે. આમાં સત્ય પણ છે તેમ એ સિવાય વર્સાઈલ્સ વખતે બીજું શક્ય હતું કે કેમ એ દૃષ્ટિએ પણ વિચાર કરવો જોઈએ.

સમિતિ જર્મની માટે જરૂર આકરી હતી. જર્મનીએ તે વખતે જ આની સામે વિરોધ ઉઠાવ્યો હતો. અને આજેનો પોતે પોતાને કરવામાં આવેલા અન્યાયનો ખદલો લેવા નીકળ્યું છે-એક લખકર અન્યાય ફર કરીને ફરી શાંતિ રચાવવા નીકળ્યું છે એમ તે અહીં કહે છે. અને તેની આ મહેરાતને કેટલાક લોકો તરફથી અને સહાનુભૂતિ પણ મળી રહે છે. પણ વર્સાઈલ્સની સમિતિ કેવા સચેતોમાં થઈ હતી ?

જર્મની સંપૂર્ણ હાર્યું હતું. વિજેતાઓ વિજયના ઉન્માદમાં હતા. બીજા આત્મથી આત્મનિર્ણયતા નહોતે કરેલા સિદ્ધાંત મુજબ દરેક પ્રગ્ન-પોલ, એક, સર્જ વગેરે પ્રગ્ન-ઓ-પોતે સ્વાતંત્ર્ય થવા માગતી જ હતી. હારેલાં રાજ્યોનો અંગભંગ કર્યા વગર આ નવી પ્રગ્ન-ઓને બંધીને સ્વાતંત્ર્ય આપવું, તથા તેમનું સ્વાતંત્ર્ય ટકી રહે તેવા દરેકને સંજોગો કરી આપવા એ અશક્ય હતું. વિજેતાઓ બધી પ્રગ્ન-ઓની આશા-ઓને પૂરી પાડવા વગર રહી શકે એમ હતું જ નહિ, એટલે અંગભંગ થવાનો.

બીજા બાબત એ હતી કે એ વખતના સચેતો રાજકારણી પુરુષોને કે પ્રગ્ન-ઓને શાંતિથી વિચાર કરવા દે એવા હતા જ નહિ. છેક છેલ્લી યુદ્ધોએ આ જીતેલી પ્રગ્ન-ઓ મહાવિનાશમાંથી બચી ગઈ હતી એટલે આ પોતાનો નજીક આવેલ વિનાશ તથા આજ સુધી થયેલ માનવસંહાર તથા સંપત્તિનો નાશ એ બધાનું મૂળ કારણ જર્મની છે એમ પ્રગ્ન-ઓ મનમાં સત્કર પેસી ગયું હતું. અને તે સર્વશા અસત્ય પણ નહોતું. પ્રશિયન લશ્કરવાદ એ આ મુદ્દાનું કારણ હતો. આથી આ લશ્કરવાદને અને તેના પ્રતીકરૂપ જર્મનીને સત્કર રીતે દયાથી દેવાની મનોહસિત એટલી બધી પ્રગ્ન હતી કે જર્મનો તરફ સહાનુભૂતિ દર્શાવવામાં પણ રાજકારણી પુરુષો પોતાની બોદિપ્રવૃત્તા યુગની બેસે તેવું હતું. લોકોનાં મન બેર વાળવા માટે-ખદલો લેવા માટે તત્સમી રહ્યાં હતાં. અને જર્મનીને દયાથી દેવાથી ફરી આ લખ બિઓ નહિ થાય એવું દૂંકી દૃષ્ટિએ વિચાર્યું હોય તો તેમાં નવાઈ નથી.

ત્રીજા વસ્તુ, મુદ્દના નાશનો અનુભવ લઈ ચૂકેલા ખરિસમાં જ આ વાતાવરણ ચાલુ હતી. જર્મનીનો વિનાશકારક હથોડાનો અનુભવ લીધેલા શહેરમાં જર્મની તરફ સહાનુભૂતિ પેદા થાય અને લોકોનાં મન શાંત રહે એવી કલ્પના વધારે પડતી છે. હજી તો પારિસમાંથી ક્રુમારા નીકળતા હતા અને ગોળા-ઓની ગરમી ચાલુ હતી એમાં મનની શાંતિની કલ્પના કેમ કરી શકાય ?

ચોથી વસ્તુ બધા રાજકારણી પુરુષો પોતપોતાના

સ્વાર્થો લાગેલા આત્મા હતા. સુદમાં જીતરેલી પ્રજાઓ કોઈ માનવતાના મહાસિદ્ધાંત ખાતર જીતરેલી નહોતી તે તો માત્ર બહાનુ હતું એ બહાના તથા તેઓને તો દરેકને પોતાપોતાના સ્વાર્થો સાધી લેવાના હતા, અને જે નેતા પોતાની પ્રજાને વધારેમા વધારે લાભ અપાવી શકે એ જ નેતા પોતાની નેતાશીની ટકાવી રાખે એમ હતું ફક્તો આત્માસ અને હોરેન ખટ કતા હતા, ઇત્યાદિને જર્મનીની સમૃદ્ધ ઉપરની હશે ફાઈ અને ઔદ્યોગિક હરીફાઈ ખટકતી હતી છતાંથી મળતો લાભ આ બંને પ્રજાઓ જ્યાં હો એવું હતું જ નહિ.

પાલિસની નક્કર ત્યારે આ મધિ કરવા માટે બધા ગરજારણી પુરુષો એમના યથા ત્યારે તેમની મનોદશા કેના પ્રગતી હતી તે સલાતી સરજાત હતી વખતે આખી સલાતે આવકાગતા ફાસના પ્રેસિડન્ટ પોર્ટગારેએ જે રાખે ઉત્સાહો તેના ઉપરથી બહો શરારો તેણે લેલું—

“આત્મી બગમર ૪૮ વરસ પહેલાં ૧૮૭૧ના જાનેનારીની બગમર ૧૮મીએ આક્રમણકારી લરડે વર્સાઈટસના ગાલમહેનમા જર્મન આત્માત્મની થોનજી હરી હતી એ સામ્રાજ્ય એ કેય પ્રાતોની ગોરીથી ખગમરેનું હતું આ રીતે એ સામ્રાજ્ય પ્રથમથી જ અન્યાયમા જન્મ્યું હતું એનો યોગ્ય અંત પશુ આવી ગયો છે જે નુકસાન-અન્યાય થયો છે તેને સુધારવા માટે અને ફરી એવો અન્યાય બનવા ન પામે એ માટે તમે બધા અહીં એકઠા થા એ તમાગ હાથમા દુનિયાનું બાવિ રહેલું છે.”

સધિ વખતે આગનાં બંધો લેવાનો ધ્વનિ આ લાપણુમા જ ભોઈ શકીએ છીએ, અને એના ઉપરથી જ આપણા આત્મા આવશે કે જે જાતની મનની અને આજુબાજુની શાંતિ ભોઈએ એ શાંતિ આ વાગમરો દરમિયાન નહોતી અને ન હોય એ વાતવાનિક પશુ છે કારણ કે બીજા વધાનો અને તે સ્વાર્થ હોય તોપશુ સુદમાં જીતરવાનો અને આખી દુનિયાને ઉતારવાનો દોષ જર્મનીને પશુ વધારે હતો આત્માસ અને હોરેનનાં ૧૮૭૧મા એવેના પ્રાતો

ફક્ત એજવા તત્કાપર ધર્મ ગ્યું હતું ૧૮૭૧માં પ્રશિયાને હાથે થયેલી હાગ અને તે વખતે ખમ્મુ પહેલું અપમાન અને લરવો પડેલો દડ ફાસ સહેને ભૂલી જાય, અને તે પશુ ત્યારે પોતે છત્તુ હતું ત્યારે બૂલી જાય એ સલાવિત નહોતું વિજેતાઓ જીતેલાને દવાવે એ તો રાજનીતિનો પરાપૂર્વથી આવેલો સિદ્ધાંત હતો કામની તો આપણા એની પશુ વનરે આગ વધેલી હતી તેને તો જર્મનીની સદા કાયમ લગેનાગ આવતી હોવાથી તથા એ સજ્જના રાખેલો કાયમના આત્મા હતા હોવાથી એકવાર એનો નિકાસ કરવો હતો કે જર્મની ફરી પાછું એક જ ન થઈ શકે અને જો તેનું પોતાનું આગ્ય હોત તો ફાસી સરહદ હાઈન નહીં હુધી લઈ જવાના તેને કોઠા પશુ ઇત્યાદિના વિરોધને લીધે એમ બનતું અટકી ગયું અને આખરે જાર્મનના મુનકમા જર્મનીએ પોતાનું લરડું ન રાખતું એટલી શરેતોથી એવો શોષક વધારે દડના પંસાથી ફાસે સતેષ માન્યો તે પછીના ફાસના પગનાઓ તપાસીએ તો જર્મનીની સલાતે તોડી પાડવાના એક આશયથી જ તેણે બધા લરેના છે પશુ આ સધિ સાથે અત્યારે તેને સમજ ન હોવાથી અહીં ઉપેક્ષ કરવાની જરૂર નથી.

ઇત્યાદિને પશુ પોતાનો સ્વાર્થ તો હતો જ ઇંગ્લાન્ડની પ્રજાએ પશુ જર્મનીને આ સુદને માટે દોષિત કરાવ્યું હતું અને તેથી નુકસાનીનો દડ લરી લેતા, આ સુદ માટે મોટામા મોટા ત્યાગ દાર દત્તમર ફાસને પકડીને ફાસીએ ચડાવવાની સુદા જૂસ ઉઠાવી હતી એટલે ઇંગ્લાન્ડનો વડો પ્રધાન મંત્રી તેટલી સમાધાનીની વાતો ઉત્સાહવાનો પ્રયત્ન કરે તો પશુ તેનું કય લોકો પાસે આવે એમ નહોતું પરંતુ આપણે, વધાણુવડુ આ ઉનોગોમા પશુ ઇત્યાદિને જર્મનના હરીફાઈ સહન કરવી પડી હતી એટલે આ સુદને પરિણામે લગી તરીકે જો જર્મનીને કચડી ન નાખવામા આવે તો પછી શા માટે અજે પ્રજાએ પોતાનું લેલી રેગડ હતું ? જર્મની ઉપર દવા લાવવા તો દરમિજ નહિ ઇત્યાદિ સમૃદ્ધ ઉપરની સ્વેાપરી સલાતે જર્મનીએ પકડારી હતી ઇત્યાદિ પોતાની એ

સત્તા ફરી પ્રથાપિત કરવા માગતુ જ હતુ આવા અનેક વ્યવસ્થાઓ પ્રેરણાથી હાથમાં લેવા પ્રધાન સંધિની શરૂઆત થઈ હતી કેમ કે ?

ઉપરાંત જર્મની સાથેના ગુદા દુનિયાના મિત્ર ગણ્યો જેમ જેમ લાગતા ગયા તેમ તેમ દરેકને કંઈક ને કંઈક લાભ આપતી શરૂ સંધિઓ કરવામાં આવી હતી-જે અધી સંધિઓ ગણાવવામાં આવી શકે છે. આ અધી ગુદા સંધિઓ અને પ્રેસિડન્ટ વિલ્સનના પ્રગટ કરેલા આદર્શો અને સિદ્ધાંતોના મેળ મેસારનો એ સહેલુ કામ નહોતુ

સંધિ કરનારાઓમાં આગળ વ્યક્તિઓ મુખ્ય હતી અમેરિકાનો પ્રેસિડન્ટ વુડ્રો વિલ્સન, ઇંગ્લાંડનો લોર્ડ લોર્ડ, ફ્રાંસનો ક્લેમેંટો અને ઇટાલીનો એન્જેલો. આ ચારે જણાઓ પૈકી જે કોઈને ઓછામાં ઓછો સ્વાર્થ હોય તે તે પ્રેસિડન્ટ વિલ્સનને, બાકીના બધા તે પોતપોતાના સ્વાર્થથી એકત્રિત કરેલા હતા વિલ્સન આદર્શવાદી હતો પણ બીજા સ્વાર્થ-સાધકોની વચ્ચે તેની નિયતિ શરૂઆતથી જ કોઈક થવા લાગી હતી અને ને અમેરિકાની આણંતી ધરીએ આવેલી મદદથી મિત્રગણ્યોની છૂત થઈ શકી એ તમિલ ન દોત, અને અમેરિકાનું ૨૦ લાખનુ તાણુ લશ્કરે ફ્રાંસની ભૂમિ ઉપર હાજર ન હોત તે તે વિલ્સનના આદર્શો મિત્રગણ્યોના સ્વાર્થના ખડક ઉપર કચાગનાથે લાગીને ભુલ્કો થઈ ગયા હોત જે કંઈ આદર્શો અને મિલકતો આપણને એ સંધિમાં દેખાય છે તે તે ઉપરની એ દલીલોને પ્રતાપે જ, પણ એકલો વિલ્સન તે આ બધા ગજ કાગળી પુરુષોની જગ્યા અટવાઈ ગયો હતો, અને પોતાના દેશમાં પણ તેનું આચન કમગજ તાણુ હતુ છતાં તેણે પોતાનું બનવું વધુ એ આપણે જોઈ શકી શકી

બાકીના ત્રણે પ્રધાનોમાં જર્મનીને કચડી નાખવું જોઈએ, તેને ફરી બળવાન થવા ન દેવું જોઈએ એ બાળતમાં તે બધા જ એમનું હતા પણ ઇંગ્લાંડ અને ફ્રાંસ વચ્ચે જર્મનીની બાવિ રીયલિટી કેવા પ્રકારની હોતી જોઈએ એ સમયે એકબીજાની નહોતી, જર્મની ફાંચતુ તે સાવ પોરોસો જર્મન

લશ્કરની એડીઓનો સ્વાદ ફાંસે પૂરો ચાખ્યો હતો જર્મનીને કાપ્યા હતા પણ તે વખતે જ તેઓ ગાંધી હતા કે નાગની ફેણ ઉપર પણ મૂકીને તેને છોડ્યો છે હવે તેને છવતો જવા દેવામાં ફાંસનું દિલ નહોતુ ફરી કોઈ વાગ જર્મનીને બળવાન થાય તે તે ફાંસને જ સૌની વધારે બારે પડે એટલે જર્મનીને સંપૂર્ણ રીતે કચડી નાખવું એવો ફાંસનો મત હતો

પ્રથમ એનાથી ભૂટે મત ધરાવતુ હતુ ઇંગ્લાંડ પોતાનું સામ્રાજ્ય પામરી ગાંધી હતુ એવા મોટા પામરને સાચવવા માટે શાંતિની જરૂર હતી એટલે શાંતિ મુદ્દામાં તેમ જ બહાર રહે તેમાં સામ્રાજ્યનું દિલ વધારે સચવાતુ હતુ જર્મનીને ઘેરો ધણો પણ સતોષ જ આપવામાં આવે તે શાંતિ સ્થપાય એ અશક્ય હતુ એટલે જર્મન પ્રબળને એવી દહે તે આપવાની ન જ જોઈએ કે જેથી એ કંઈક નહી ન બુલે આ જાતની વિચારસરણી ઇંગ્લાંડની હોવાથી ફાંસની સાથે તેને પૂરતો મેળ નહોતો તેમ બધા વેપારનું દિલ પણ એમાં હતુ કે જેમાં જર્મની ફરી ઔદ્યોગિક વિકાસને મળે ગાય તે જ ઇંગ્લાંડની મૂડી જર્મની લે, જર્મની સાથે ઇંગ્લાંડ વેપાર કરીને પૈસા કમાવે પણ એ તે તારે જ થાય કે જર્મનીને કંઈક કમાણી કરી શકે એની આશા જન્મે તે એટલે સામ્રાજ્યનું દિલ તે શાંત અને કંઈક અંશે સમજુ થતુ જતુ જર્મની હોય એમાં હતુ. બધારે ફાંસનું દિલ જર્મનીને મિલકત કમાવી દેવામાં છે એમ તે પોતે માનતુ હતુ

ઉપરાંત એક વિશેષ કામ તરફથી આવે જોને હતો જર્મનીની દરિફાઈ ઓછી તે કચી જ હતી, પણ ફાંસને પોતાના દરિફા તરફ ખડો કરવો નહોતો લોર્ડન અને સાર ફ્રાંસના આવતા જેમ જર્મનીએ ઇંગ્લાંડની દરિફાઈ કરી હતી તેમ હવે ફ્રાંસ પણ ઇંગ્લાંડની દરિફાઈ કરી શકે અને દુનિયાની જગ્યા જેમ જર્મની હવેતગત કરવા લાગ્યું હતુ તેમ હવે ફ્રાંસ કરવા લાગે એવો ઇંગ્લાંડને બોલે બોલે હરો અને તેથી જર્મની ઘેરુ ઘણુ પણ

બાળવાન મહે અને એ પણ ઇચ્છાથી મદદથી બળ વાન રહે તો ફાસને શેઠ આપ્યા કરે અને તો તેનાથી ઇચ્છના ને ઓઠા ડર રહે આ વગુ પચુ એ સધિ પછી મર્ધ માલ સુનીના બનાવેલા આપણે રખડી રીતે નોંધ શકીએ છીએ પચુ તેનો વિસ્તાર કરેલો એ પ્રસ્તુત નથી આવા વિચારોને અંગે જર્મનીને સતો વધવાની નીતિ પચુ થોડે ધણે અંગે વર્સાઈસમાં થોલી નોંધ શકીએ છીએ

આ સધિથી જો કાંઈએ સૌથી વધારે લાભ મેળવે હોય તો તે ઇચ્છાએ મેળવે હોય એવા આપણા આપણા લાભ ઇલાવીને મળેલા હોય ત્યારે ફાસને લાભ તો મળેલો પણ તેની રાજનીતિ નોંધે એ તેટલી સફળ ન મર્ધ અને ત્યાગ પછી તેને જર્મનીને દબાવવાના બીજા પ્રકારના જ પગલાં લગવા પડ્યા

આ રીતે જર્મનીને દબાવવાની સધિ એ બાવિ મુકતુ મૂળ જ હતુ એમ કેટલાક મહે છે અને તેની સત્યતા આજે આપણે નોંધે છે પણ છીએ પણ મર્ધ પણ સધિ આખરે એવી જ રહેવાની વિજેતાઓ અને હુતેના બને વચ્ચે ત્યારે ત્યારે સધિ થવાની ત્યારે તે આરી જ હોવાની તેનો અર્થ જર્મની આજે જે પગલા લઈ રહ્યું છે તે પચુ નાથી હ એમ આપણે ઇરાવીએ તો તેમ જગમગ પણ જૂન આપણે અનન્ય સધિની શરતો આકરી હતી. વિ સન આ લગતોને આકરી મેં તો તેને એમ મહેવતો અધિકાર છે પણ જર્મનીને કેટલા પૂરતો અધિકાર છે? જર્મનીએ પોતે શું વર્ધુ હતું?

રશિયાના શાંતિ થઈ અને તેણે હુકાઈ ઉપાયે ત્યારે જર્મની સથે સધિ મારી ત્યારે એ સધિ શું ઉદારતાથી મેલી હતી? તે વખતે રશિયાને જેટલું નિયોવી શમય તેટલું તણે નિયોવ્યું જેટલી આકરી શરતો મૂકી શમય તેટલી આકરી શરતો મૂકી મધ્યકેસરને પછી એમ પણ લાગ્યું હોય કે આ તો માગના જૂન મર્ધ તેની પાસેથી વધારે કેમ માગ્યું નહિ? આવી આકરી શરતો જે જર્મની કરી ચક્રુ તેને પોતે ત્યારે દારૂ ત્યારે પોતાના વિજેતાઓ પાસેથી વધારે સાચી વર્તણૂકની માગણી કરવી એ કેટલા પૂરતું

માગ્યો અણુય? એ જ પ્રશ્નના એ જ વર્સાઈસના મહેનમા ત્યારે જર્મન સામ્રાજ્યની ધે પછુ મી અને ફાસના જે પ્રતિ લાઈ લીધા તથા ત્યારે દર માગે ત્યારે ઉદારતા દર્શાવવાનો વિચાર મેં હોય? પોતાના વિજય વખતે તેને ઉદારતા બતાવવાનું લઘુ નય તેને પોતાના પરાજય વખતે ઉદારતા માગવાનો કેટલો અધિાર છે? અથવા મધ્ય અધિકાર રવીમરા તો પણ વિજેતા મધ્ય આમગ માય તો તેને દેવ આપવાનો તો અધિકાર હરગિજ નથી જ ઇનિલસ પ્રભુઓ સહેનાઈથી જૂની શમી નથી ૧૮૭૦નો પગલય ફાસ નહોતું જૂનુ તો ૧૯૧૮નો વર્સાઈસની સધિ જર્મની નથી જૂનુ એ જૂનવાને માટે તે નમની માનસિક તૈયારી અનેકમથી વધારે હોવી જોઈએ છે

આ તો એક બળુ મર્ધ એક બીજા બાલુનો પચુ ઉલ્લેખ કરેલો નોંધે એ જર્મનીનો પોતાની જૂન જૂન મી લીધી હતી તેણે માગ્યો તેટલો દર આપવાની હા પાડી અને મુક આતર જે બધીને દેવ દઈ શમય તે કેસરને પદમજ મ્યો હતો જે રાજ્યનવરથાને દેવ દઈ શમય એ રાજ્યનવરથા દર મરિતે પ્રગત ની રથાપના પચુ કરી હતી પોતાના મુરોઝો આપી દીધા હતા લશ્કર-હથિયારો બધુ મૂની દીધું હતું એટલે જૂનને ધોઈ નાખવા માટે મધ્ય તેટલું મડ જર્મનીએ હર્વું હતું તો પછી પાછળથી પુનર્જીવિત થોડા જર્મની તરફ જે એક પ્રભુ — જેને આત્મનિર્ણયનો અધિકાર છે એવી એક પ્રભુ તરીકે જો રવીમરી હોત તો કદાચ આજની સ્થિતિ ન આવત મુકતપ મારે દર મારે તેના હિર કકાઈ ન કરી હોત તો આજનો હિલસ વાદ ફરી ન જ મ્યો હોત પણ એ કેમ સુએ? જર્મનીને પહેલાં આટલી હકીમત આપણે સ્વીકારવી જોઈએ અને તો કદાચ દુનિયાની શાંતિ વધારે લાભો વખત જળવાઈ મહેત ખરી પણ એ પ્રસંગ સાચવી લેના આવડતી નહિ અને તેથી આખરે વર્સાઈસની સુલેહ શાંતિ ન રથાપી શકી અને બાવિ મુકતુ બીજા બિગ નાખતી મર્ધ જે વચ્ચના ફોલો આજે આજે આખીએ છીએ

તો પ્રશ્ન એ ઊઠે છે કે વિસ્તરના ૧૪ મુદ્દાઓની કક્ષી જ અસર આ સધિમા નહોતી? આ સધિમા ગમે તેટલા દોષો દેખાય તો પણ વિસ્તરની છાપ તો એ સધિમા પડેલી આપણે જરૂર જોઈ શકીએ છીએ.

વિસ્તરના બંધા મુદ્દાઓનો સાર એ બાળતોમા કાઢી શકીએ એક તો યુરોપની સમુદાયની વહેચણી એવી મંચી કે જેથી લવિષ્યમા પ્રગ્નઓની અચ્છા-મલ્લો ઓછી થાય એટલે કે નાની નાની પ્રગ્નઓને સ્વાતંત્ર આપવું અને નવી સમુદાયમા આ વસ્તુ આપણે અષ્ટપણે જોઈ શકીએ છીએ એકાએકે ગ્રિયા અને પોલાડ તથા બાટરીકના આરે રાખ્યો બાનો સ્પષ્ટ પુરાવો છે પણ તેની રિધરતા ટકાવી ગળવાને માટે ને વસ્તુ જોઈતું હતું તે એમા થયેલું નહિ એમ્ને આ રાખ્યો પોતાનું રક્ષણ ન કરી શક્યા કે આતંત્રિક વ્યવસ્થા પૂરી ન રાખી શક્યા એ અલગ પ્રશ્ન છે પણ વસંતિસની સધિ પછી ને નવી સમુદાય નક્કી કરવામા આવી તેમા માત્ર બધી લઘુમતીઓ પેકી માત્ર ૩ ટકાની જ લઘુમતી પરા-ધીનતામા ગ્રહેતી હતી, બાકીની બધી જ લઘુમતી એને પૂરતા હક્કો મળી ગ્રહેતા હતા અને આ વસ્તુ ટકા તો લઘુમતી રહે એ અનિવાર્ય હતું આ રીતે નવી પ્રગ્નઓ ઉત્પત્ત થઈ અને નેમને સ્વાતંત્ર્ય મળ્યું એમા વિસ્તરનો સિદ્ધાંત અમુક અંશે તો ફળીજીત થયેલો આપણે જરૂર જોઈએ છીએ.

તેવી જ રીતે એની બીજી મહત્વની વસ્તુ તે લવિષ્યમા મુદ્દ ન થાય તેને માટે ગાંધીસઘની સ્થાપના સધિની વાટાઘાટોના પ્રથમ એ મહિના તો આની ચર્ચામા જ ગયા અને આખરે ગાંધીસઘ રચાયો. આમ એમ આદર્શની સિદ્ધિ તો જરૂર થયેલી જોઈએ છીએ પછી એ આદર્શ પૂર્ણ સફળ ન થયો એમા બીજી અનેક બાબતો કારણભૂત હતી જેની ચર્ચા અત્યારે અગ્રણ્ય છે પણ દુનિયામા આ અતંત્રતા ગાંધીસઘ જેવા કોઈ સઘ માર્ગત સાતિથી વ્યવહાર ચલાવી શકાય, અને જેમા નાની મોટી બધી જ પ્રગ્નઓ એકનીબના સહમતરી એક કુટુંબ જેમ પોતાનો વિકાસ સાધી શકે એવા

મહાન આદર્શ તરફનું એ એક પગલું તો જરૂર હતું મહાન આદર્શો ઘડીભરમા સફળ થતા નથી, કારણ કે એનો અમન કરનાર વ્યક્તિએ એટલી મહાન નથી હોતી, પણ તેથી આદર્શની મહત્તા ઘટતી નથી બાલે એ આદર્શ બુસાર્થ ગયો છે, બાલે ગાંધીસઘની કક્ષી કિમત રહી નથી, પણ આખરે એવા જ કોઈ પ્રયત્ન સિવાય દુનિયાની શાંતિ અશક્ય છે અને એ જ દિશામા ચિરશાંતિ ગ્થાપી શકાય એનું માર્ગદર્શન તો આ સધિએ જરૂર કરાવ્યું છે એની બાણ્યો જેમ જેમ દૂર થતી જશે તેમ તેમ એ દિશા તરફ દુનિયા ગડપો પગલા લગશે એવો વિશ્વાસ જ માત્ર બાલે તો આપણે બતાવીને ચૂપ થવું પડે કે-કારણ સભેગો આપણને બાલે ચૂપ બતાવી શકે છે.

આખી સધિ અને તેમાથી બેલા થતા જુદા જુદા સાધકબાધક મુદ્દાઓનો આદર્શો વિચાર કર્યા પછી હવે એ સધિનું મહત્વ કેટલું છે એનો કયાસ આપણે બાધી શકીએ.

એ સધિથી ને નવી દુનિયાનો પૃથ્વી ઉપર અવતાર થશે એવી મનોરમ કલ્પનાઓ બાધી હતી એ ટકી નહિ કારણ કે આખરે એ વિજેતા અને હારેલી પ્રગ્ન વચ્ચેની સધિ હતી જર્મની સપૂર્ણ હાર્યું હતું તેણે ભૂતકાળમા ઉદારતા માગવા જેવું વર્તન બતાવ્યું નહોતું તેમ યુદ્ધમા જીતેલા રાષ્ટ્રો પેકી વિસ્તરને ઘોડે અંશે બાદ કરીએ તો દુનિયા સમસ્તનું ભણુ કરવાની કોઈ પ્રયત્ન લાવાનાથી પ્રેરાઈને સુદમા જિતેલા નહોતા. આટલી વસ્તુઓ નો ખ્યાલમા લઈએ તો સધિની કડોરતા તરફથી આપણી ધ્રુષ્ણા ઓછી થશે નમ્મ સુધી અપૂર્ણ કેળવણીને લીધે પ્રગ્ન પ્રગ્ન વચ્ચેના સ્વાર્થનું ધર્ષણ માત્ર રહેશે આ સુધી આવી અનેક સધિઓ થશે તે બધી જ કડોર હશે.

પણ જો વિજેતાઓ પોતે પોતાના સ્વાર્થથી જગ નીચે જિતેલા હોત, અને જર્મનીએ દેવરને પદ-બાદ કરીને, પોતાના મુવકો બોધને અને પોતાના પ્રબળ હોલી રીતે કંઈક પ્રાપ્તિત પછી જો

જર્મનીને જરા દવાથી — ઉદારતાથી વિકાસ કળવાની છૂટ આપી હોત — જે પ્રજાઓના આત્મનિર્ણયનો સિદ્ધાંત બીજી પ્રજાઓને મોટે ગમવામાં આવ્યો એ જ સિદ્ધાંત એ જર્મનીને પણ લાગુ પાડવામાં આવ્યો હોત — તો જર્મન પ્રજા કદાચ બીજી બધી પ્રજાઓની માફક જ શાંત રીતે પોતાનો વિકાસ કરતી રહી હોત અને તો આજનું યુદ્ધ ઉપરિચિત ન પણ થયું હોત પણ તેનો દોષ કેને રહેશે ?

પુરુષો તો સંયોગોના ગુલામ છે કારણકે જ મહા પુરુષ સંયોગોથી પર ચર્ચ શકે છે અને વર્સાઈલ્સના ધડનારા પણ સંયોગોના ગુલામ હતા સંયોગોને તેઓ ફેરવી રાખ્યા નહિ, અને સંયોગોએ તેમને છતી કીધા અને જેમ વિજેતાઓ અને હારેલાની વચ્ચે બધી જ સધિઓ થાય છે તેવી જ

સધિ એ વર્સાઈલ્સની પણ થઈ અને જેમ દરેક આવા પ્રમાણની સધિ નવા યુદ્ધનું મૂળ હોય જ છે તેમ આ સધિ પણ નવા યુદ્ધનું મૂળ બની તો તેના આર્થર્થ પણ શું ? અને ભવિષ્યમાં પણ ત્યારે ત્યારે હજી સધિઓ થશે ત્યારે પણ ભાવિ યુદ્ધના બીજા એ સધિમાં પણ રહે તોપણ આર્થર્થ શું ?

આજે તો વર્સાઈલ્સ વખતે સેવેના નવી દુનિયાના સ્વર્ણના કપાસે દવામાં લીડી ગયા, અને છેલ્લા મહાયુદ્ધ કરતા પણ વધારે ભયાનક યુદ્ધ પૃથ્વી ઉપર શરૂ થઈ ચૂક્યું છે અને આપણે આખરે તો એટલું જ ઇન્કીએ કે એને અતે આખરે માનવજાતને સન્મતિ સૂઝે અને કાયમી શાંતિ રચવાય એવો પગથો હરે તોપણ બહુકાળનો ઇતિહાસ વ્યર્થ ગયો નહિ ગણાય

અ હિં સા

• અનુક્રમ •

ધરાના મૂળ ધાર છે ધરાને, ધરતી ધરા
પૃથ્વીના અડખના મઠા, જે ધારે ચેતનકરા,
પ્રાણીના અગરે જુઓ, એડી ધારતી પાખને,
પેટને પાય ધાર છે, જે ધારે હિર શિરને
ખજી તો પ્રાણી ચૈ છુદો, આદરે નિર્મળી કીલા
ધારુ એ અદિસા છે, રેકા બીજા અર્થમાં
સહાય આપતી-લેવી, વિશ્વમૂલ્યા સુખમર્મમાં
આલ ધારી રહે તેથી, રવિ ચેતન્ય અપતો,
તારકા પચ દાખે છે, ચદ્ર અપૂત વર્ષતો
પૃથ્વી ને આલ ત્રિભોજ જાહાડે સપણુ લસે
અદિસા કર્મમાં જીતરે, વનુ કો'ન પૃથક વસે
અદિસા વિશ્વપ્રતિ સાચી છે, ન કદી દિસા
અદિસા અિર છે વિશ્વે, દિશાતો ઘણી અરિધરા,
અદિસા જીવતી સાચી, પ્રાણ પ્રેમજા નિર્મરા
અદિસા મુક્તિ છે મીડી, લોકકલ્યાણની ધરા

• મોહિનીચંદ્ર •

અ વ લો ક નો

વાર્તા-નવલકથા

શુભદાસ-રાવદાસ, ચટ્ટોપાધ્યાય, અનુવાદક : રામિલાલ
શાહ અને દિમાંથ ચક્રવર્તી. પ્રકાશક : એન. એમ.
હકરની કું. મુંબઈ, ૨. મૂલ્ય* અડી રૂપિયા. ૫૮ *

શુભદા લેખકનું સૌથી પહેલું અને એમની સમર્થ
સાહિત્યકૃતિઓની સરખામણીમાં સામાન્ય પુસ્તક છે,
પરંતુ એમાંયે લેખકની વાર્તાકાર તરીકીની પ્રતિષ્ઠા
તો દેખાઈ આવે છે. કથા શુદ્ધ સામાજિક છે, એક
ગરીબ કુટુંબની સ્ત્રી અત્યંત ગરીબાઈથી પોતાનું
કુટુંબ ચલાવતી બુઝારી અને ચોર પતિને વેચી રહી
છે એની આ વાત છે. વસ્તુ સાદું, સામાન્ય અને
ઠેર ઠેર ખતતા બતાવ નેતું છે. પતિનો ત્રાસ,
ગરીબી અને સહનશીલતા-એ ત્રણ મુખ્ય વસ્તુઓ
આમાં બતાવેલી છે. શુભદાનું પાત્ર મુખ્ય છે. શુભદા-
માં લેખકે પ્રાચીન હિંદુ સ્ત્રીના સંસ્કાર રાખ્યા છે,
જે પોતે ભૂખી રહે પણ પતિ અને છોકરાને ખવડાવે,
ગમે તેવાં દુઃખ સામે પણ એ જરા પણ હિંદેરાવા
વિના શાંતિથી બેસી રહે; સહનશીલતા એ એનો
ખાસ ગુણ છે, સ્વભાવે એ તદ્દન ગરીબ છે એટલે
પોતાની જાત પર પડતાં સર્વે દુઃખો એક શબ્દ
પણ બોલ્યા વિના સહી લે છે. પતિના અતિ ત્રાસને
અતિ પણ એના દિલમાં પતિ માટે ખિન્નકુલ રાખ
જન્મનો નથી. દુઃખ એ તો ગણે હમેશનું હોય જ
એટલી સહેલાઈથી અને સહજ રીતે એ બધું સહી
લે છે. બીજું ખાન ખેંચે એવું પાત્ર લલનાનું છે.
બીજા ભાગમાં લલના જ મુખ્ય પાત્ર તરીકે દેખાય
છે, તે બાળવિધવા છે પણ કુટુંબનું દુઃખ ન જોઈ
ચક્રવાતી વેસ્પાદતિ તરફ દોરાય છે. અતિ શુદ્ધ
આર્થિકતાનું દુઃખ પિતે આવી શ્વેત કેમ બીજા રોકે
તે એક કોપડો છે. લેખક બાળસ્વભાવને બહુ સરસ ને
સચોટતાથી આલેખી રાક્યા છે. બાળકની સ્થાઈ ભાષા,

અવાસ્તવિક કહ્યતા ને ભોળપણ બહુ સરસ રીતે
લેખક બતાવી રાક્યા છે. બાળક માધવ અને લલનાની
વાતો ગમે તેવા કંઠજી હૃદયને પણ પિગળાવી દે એવી
છે. બીજાં બધાં જ પાત્રો હારાણુ, છલના, રાસમણિ,
સદાનંદ, શારદાચરણ, સુરેન્દ્રનાથ ખાન ખેંચે એવી
ઝીણવટથી દોરાયાં છે અને તેમની વિશિષ્ટતા સાથે
આપણી સમજ ખડાં રહે છે. એકેય એવું નવજીવ
પાત્ર નથી કે જે દૃષ્ટિ બહાર રહી જાય. લેખકના
વિશિષ્ટ ગુણોનું ચિત્ર ખડું કરે તેવું પાત્રાલેખન; સાદી,
સરળ ને પ્રવાહી ભાષા અને રસદાર જિજ્ઞાસા પ્રેરે એવી
કથારીતી આમાંથી બાહાર રહી નથી શકી. એટલે
કોઈ ખાસ પ્રયત્ન કે આદર્શની રજૂઆત ન હોવા
છતાં પુસ્તક સામાજિક વાર્તા તરીકે સ્પષ્ટ રીતે રજૂ
થયું છે.

દુર્ગેશનંદિની-(પ્રાર્થ-હતાર્થ) લેખક : બંકીમજીભાણુ,
અનુવાદક દયારામ ભ. કવિ. પ્રકાશક એન.
એમ. હકરની કું. મુંબઈ, મૂલ્ય ત્રણ
રૂપિયા. ૫૬

લગભગ ત્રણસો પાનાંનું હજાર પુસ્તક હાથમાં
લેતાં આનંદ થાય છે. જેકેટ પરનું ચિત્ર એતાં જ
લાગે છે કે કોઈ ગસરુ બાળાની કદાણી હશે, અને છે
પણ એમ જ. કથા મોગલસમય પહેલાંની છે, જ્યારે
પંડાણોની સત્તા આચમતી જતી હતી અને મોગલો એકે
પછી એક પ્રદેશ સર કરતા હતા. વાર્તા મોટા ભાગમાં
પ્રતિહાસ આપે છે. મોગલો પંડાણ અને રાજપૂતોને
હાથ કરતા જતા હતા. મુનસિંહ મોગલોમાં બળી ગયો
હતો અને તેનો પુત્ર જમતસિંહ પંડાણોને હિંદમાંથી
લાંછી કાઢવા ચેતારક લશ્કર લઈને રૂપા કરતો હતો.
અકસ્માત તે એક દુર્ગંકન્યાને મળે છે અને પ્રેમમાં
પડે છે. ઘણી ઘણી સુરેલીઓને અતિ અને પરણી
રોકે છે અને પંડાણો હારે છે. વાતોના આ સાર છે.

કથા જૂના કાળની છે તેમ જ લખાઈ છે પણ
ઘણા સમય પહેલાં. એટલે આજે એના આલેખન વિશે

* એપ્રિલ '૩૬ થી મથા અંક ગુપ્તિમાં અવલોકાયેલાં
પુસ્તકો ૫૭.

કોઈ પણ કહેવું અચોક્કસ ગણાશે. શરૂઆતની નવલ-કથાઓ બેદી રોમાંચક અને નૃગારહરી હતી જે આપારે તો ખામીવાળી ગણાય. લાંબાં લાંબાં વર્ણનો, અલંકારી ભાષા, સ્ત્રીસૌંદર્યનાં પાનાં ભરીને વર્ણન, પોશાકનાં અને બેદી મકાનોનાં વર્ણન-એ બધું વર્તમાન સાહિત્યના વાંચકને કંટાળાકારું લાગે. ખરું જો સમયે આ પુસ્તક લખાયું છે એ સમયની રસ-રસિને અનુરૂપ હોવા સંભવ છે. પાત્રોનો ખાસ હિસાબ નથી એકેય પાત્ર ખેંચી જાય એવું નથી. આયેશાનું માર્દવકર્ણું પણ અધિન પાત્ર આપીને ચાલ્યું જાય છે. વિમલાનું પાત્ર આપણી સહાનુભૂતિ મેળવી નથી શકતું. નવલકથાનું પ્રયોજન માત્ર મન-રંજન કરવાનું હોય એમ લાગે છે. કારણકે એમાં કોઈ એવી વસ્તુ નથી જણતી કે જેમાં કોઈ જટિલ સમસ્યા હોય અથવા તો ક્ષતિહાસતુ જવકંત દસ્ય હોય.

અનુવાદ પણ રસિક નથી. મૂળની ભાષા વાંચી નથી પણ અનુવાદની ભાષા તો શુદ્ધ અને કમજોર છે. પુસ્તક હાથમાં લેતાં જો અનંદ વાય છે તે પછી પાનાં ફેરવતાં નથી રહેતો.

પુસ્તક ઉતારવામાં વિવેકની કડકાઈ રાખવામાં આવે તો સાડું એમ આ પુસ્તક વાંચીને લાગ્યા જ કરે છે.

અનુક્રિયા-લેખકશ્રી. અનિલ જાડ. પ્રકાશક : 'મતિ અને વેળા' ૧૯૨૨ ગાંધીરોડ, અમદાવાદ. કિંમત ૦-૮-૩.

ચિત્રોમાં ૫૪ છે કે અનિલ છે તેની મર્યાદા અપર્યાપ્ત નથી. ચિત્રોમાં આજે લાખો માણસોનાં દેખાં દેખાવે છે એ વાતમાં શકાને રચાન નથી જેમ એણે અપરંપાર બદોબે ન-માર્ગી છે, તેમ લોકોજીવણી અને શિક્ષણનું પણ એ ઉત્તમ સાધન બનાવું છે. અમારા મત પ્રમાણે એ એક શક્તિ છે, એનો સારો ને ખૂટો જો ઉપયોગ થઈ શકે છે. પણ આ પુસ્તક તો ચિત્રોમાં શાસ્ત્ર અને રચના સમજાવે છે. આજે જ્યારે લાખો લોકો એમાં રસ લે છે ત્યારે આ પુસ્તકને આવકારલાયક 'ગણતંત્ર' જોઈએ.

આ પુસ્તકમાં પહેલાં ત્રણ પ્રકરણમાં સંવાદની રીતે ચિત્ર કેમ ઉતારાય છે તેની માહિતી લેખક આપણને આપે છે. કેટકેટલી વાર પાત્રોને રિફર્સલ કરવાં પડે છે, કેમેરામેન, સાઉન્ડરેકર્ડિસ્ટ અને દિગ્દર્શકને કેટલી ચળવળતાથી ને કેટલી મુશ્કેલીમાં કામ લેવું પડે છે તે હજીવી ભાષામાં અને ટૂંકમાં લેખકે આપણને જણાવ્યું છે. અવાજ અને હવનચળન બુદ્ધિ બુદ્ધી રીતે કેમ ઉતારવામાં આવે છે એ પણ ટૂંકમાં અહીં જણાવાયું છે. પછી એક પછી એક ચિત્રના બીજા ભાગે કેમ તૈયાર થાય છે તેની સમજ આપવામાં આવેલી છે. અખબારી, તવારીખી અને દૈનિકી વિશે પણ ટૂંકમાં માહિતી આપેલી છે.

બીજા ભાગમાં આપણા દિલમાં તૈયાર થતાં ચિત્રોની વિશાળી સમીક્ષા કરવામાં આવી છે જુદાં જુદાં ચિત્રોના દાખલા આપીને લેખક કહે છે કે આપણામાં નહું હોત ખેડવાની સાહજિક બીજ અને અનુભવજીવી રૂપ છે. તે પછી આપણું ચિત્રોમાં વાર્તા અને વસ્તુમાં શી શી ચીજ હોવી જોઈએ તેનું પૃથક્કરણ કરીને લેખક લખાણથી એમની પ્રાપ્તિ-તાઓ સમજાવે છે. ચિત્ર લેવાનાં દિગ્દર્શન, ચિત્રકેતન અને પ્લનિઆલેખન, સમીત, નૃત્ય, ટેન્કી, અભિનય, વેશભૂષા-એમ જુદાં જુદાં વિષયો લઈ તેનું મહત્ત્વ અને તે કેટલો વિકાસ પામ્યાં છે તે બતાવે છે.

ત્રીજા ભાગમાં "ચિત્રનું" અવિષ્ય ને અવિષ્યનું ચિત્ર " લેખક આલેખે છે. ચિત્ર અવિષ્યમાં કેવું જતરી એ કહેવાની લેખક ના પાડે છે પણ વાર્તાકાર ચિત્રનું અવિષ્ય કેવું જુએ છે તે જણાવે છે. ચિત્ર ધધા તરીકે સફળ ધધો છે એમ તે માને છે પણ એ ધધામાં ૫ એમને પ્રેક્ષકોને, કલાકારને, પૈશાનિકને, સાહિત્યકારને, વિવેચકને-એમ સફળે મંત્રોચ આપવાનો હોય છે. ચિત્રના અવિષ્ય મોટે પોતપોતાની મુશ્કેલી રમૂ કરી છે. આ રીતે સૌના પ્રશ્નો રમૂ કરીને હજીવી અને સમજ સકાય એટલી સહેલી ભાષામાં ચિત્ર વિંસની મેષુર્લ અને ટૂંકી માહિતી આપી છે. છેલ્લે ચિત્રોમાના ખાસ ચળોના અર્થો વચેરે આપીને માહિતીને પૂર્ણ બતાવી છે. ઊ.

સાધિ—લેખક : મોહન શુક્લ. પ્રકાશક : અનુભવ ૧.
બ્યાસ, C/o પોસ્ટ ઓફિસ નં. ૫૫૧૩, મુંબઈ ૧૪
કિમેટ ચાર આના, ૬૧

પચાસ પાનાંની આ એક ટૂંકી વાર્તા છે, તેમાં લેખક કહેવા માગે છે કે માણસ જૂઠ્ઠાને સમજતો હોવા છતાં તેનાથી જૂઠ્ઠાને નિવારવી મુશ્કેલ બને છે. એ જૂલો એ એનો સ્વભાવ હોય છે. જૂલો જતાં સ્વભાવ પણ બળ છે અને તો પછી જીવનમાં રહે છે શું ? કેવળ પ્રત્યુ જ. વાર્તામાં વસ્તુ બરાબર કહેવાયેલ છે પણ ભાષા અને રજૂઆત કુત્સ લાગે છે. વિષયને બાલ્યુએ રાખીએ તો વાર્તાના પ્રસંગોની મોજાનમાં ઘણી જૂલો લાગે છે. 'તોડણીની જૂલો માટે હું માફી નહિ માગુ, વિરોધકો મનાવકો' લેખકનું આ કથન ખેદ ઉપજાવે છે. પોતાની કચારા ચાટે પોતાની ચંદ્રચી અને દિશામીની ભાવ બોલો ન થાય તે માણસ સાહિત્ય સર્જને જનતાને કઈ ઉચ્ચ વસ્તુ આપવાની હજી રાખે છે ?

પથેર દાખી—ભાગ ૧, ૨. લેખક : રાદેચક્ર ચક્રો-
પાઠ્યાય. અનુવાદક : દયાચક્ર બ. કવિ. પ્રકાશક :
ચેન. એમ. કમર મુબઈ. કિમન અનુક્રમે ફેરે ભાગની
શ. ૨૧ અને ૨. ૬૨

સરદશાણુની બીજી નવલકથાઓની ગંઠે આ નવલકથા એની વાર્તાથી આકર્ષક નથી બનતી, પણ એમાં રાષ્ટ્રભાવનાને ઉત્તેજાવતાં જે ભાવજાતમક વાક્યો આવે છે તે આકર્ષક છે.

વાર્તાનું આકર્ષક તત્વ બરાબર સ્ટુટ કરવાનું કામ અનુવાદકનું હતું તે અહીં થયું નથી. અનુવાદકની નોંડણીની અને ભાષાની જૂલોને અપરંપાર એવું વિશેષજી લગાડી રાકાય. અનુવાદ કિલટ છે અને કયાંક તો અનુવાદક મૂળના મર્મને સમજ્યા નથી એમ લાગે છે. અનુવાદકે નવલકથાના બીજા ભાગમાં પોતાની પ્રસ્તાવના તરિકે કથામાંથી એક લાંબી કડિકા ઉનારી છે તે જોવાથી પણ એની ખબર પડે છે.

વાર્તાના ધરનાપ્રદેશ સ્પષ્ટ હોય છે અને તેમાં વર્ણનો તાદરસ છે. વાર્તા બિઘડનાં ભારતી અને અપૂર્વનાં પાત્રો આકર્ષક લે છે. કથાનું નોંધ પણ

સરું લાગે છે. પણ વાર્તાનું મુખ્ય પાત્ર તો 'પથેર દાખી' સમિતિના ડોક્ટરશાણુ જ છે. પણ આગળ આવતાં અપૂર્વનું પાત્ર જાહુ જ સામાન્ય બની જાય છે અને એ કેન્દ્રસ્થાને રહેતું નથી. વાર્તાનું કથાનક પણ એક વસ્તુ પર કેન્દ્રિત બનતું નથી. પાત્રોના ચિત્રણને જોતાં આ વાર્તાનાં પાત્રો ઉદાવદાર નથી લાગતાં.

બિહુ-લેખક : શ્રી રાદેચક્ર ચક્રોપાધ્યાય. અનુવાદક : ચન્દ્રચક્ર મહેતા અને મનુભાઈ મેથાણી. પ્રકાશક :
જીવનજાળ મહેતા બેન્ડ રાજ્ય, અમદાવાદ. કિમન
આડ આના. ૬૩

સરદશાણુની આ વાર્તા સારા અનુવાદકને લાગે આ પહેલાં 'બિહુ' છે જે 'ના નામથી ગુજરાતીમાં પ્રગટ થઈ ચૂકી છે, પણ આ અનુવાદ પણ ખરાબ નથી. ખૂબ કરુણ એવી આ વાર્તા છે. 'પૂકું' કાચું પણ સચિત્ર છે, ૧૦૦ પાનાં છે. આ રીતે આ પુસ્તક વાંચકોને ખરીદવું પોસાય તેમ છે.

મજરીમાતા-લેખક અને પ્રકાશક : ભાઈસાળ વ. બક્ષી,
રાજપીપળા: મુલ્ય બાર આના, પાના ૧૪૮. ૬૪

સામયિકોમાં પ્રગટ થઈ ગયેલી વાર્તાઓના આ મંત્રક છે. 'જનને ઉમેદવાર' એક કટાક્ષબુક્ત રેખા-ચિત્ર છે, એ અને વાર્તાઓમાં પ્રસંગોપાત જે બંગો-કિતઓ આવે છે તે જોતાં લાગે છે કે લેખક એ દિશામાં સજ્જ થયા છે. ક્યાંક મુલ્યસંસારનાં ચિત્રો આવે છે તે પણ સરસ લાગે છે, પરંતુ વાર્તાઓ એમાંનાં પાત્રો, ધરના અને માનમાં સાવ નજળી છે તેવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કરતાં ખેદ થાય છે.

છાયાદેવી અને બીજી વાર્તા-લેખક : શ્રી.

'અવિનાશ'. પ્રકાશક : શ્રી. જટાસકંર મહેતા,
પ્રગતિ સાહિત્યમંદિર, રાજકોટ. મુલ્ય : કાચું
પૂકું રૂ. દોઢ. ૬૫

'પ્રગતિ અંધમાળા'ના પ્રથમ વર્ણનું આ પ્રથમ પુસ્તક છે. એમાં દોઢસો પાનાંમાં 'છાયાદેવી' નામની એક નવલકથા અને ૧૦૦ પાનાંમાં ટૂંકી વાર્તાઓ છે. નવલકથા રસિક છે; એને રસિક બનાવતી આંતરિક્ષીઓ અને સંસારમાંથી નીપજતી કરુણાઓ સારી રીતે ચોખ્ખાં છે. વાર્તાઓ સામાન્ય કહી શકાય પણ તેમાં અપૂર્વનું તત્વ ક્યાંક ક્યાંક ઠીક ચમકી જાય છે.

બાલસાહિત્ય

જાપાનિકા—જાપાન : કસનજી દેસાઈ અને જીવરામ
એથી પ્રકાશક ગ્રાહીત્વ સાહિત્ય મંદિર, સુરત
કિમત ચાર આના ૬૬

આમા ચાગ જાપાની વાર્તાઓ આપી છે વાર્તાઓ
તદ્દન સામાન્ય છે એમાંથી બાળકોને આનંદ કલ્પ
મળે, પણ એની પાછળ કોઈ હેતુ રહ્યો નથી

જાપાની બિરમસ—લેખક : નરવરસાહ વીમાવળા
પ્રકાશક : 'ગ્રાહીત્વ', સુરત, કિમત ૭ આના ૬૭

બાલસાહ અને મિત્રમનની જેવી યુવરાત્રીમાં
વાર્તાઓ છે તેવી 'હેનેદેર ગોપાળ ભાઈ' નામની
જાપાની ચોપડીમાંની વાર્તાઓને ચાળીને જાન્યોજ્ય
ભાષામાં અહીં રજૂ રી છે

બકેર પટેલ—ભાગ ૮ ૬-૧૦ ૧૧ લેખક હનિપ્રસાદ
બાસ પ્રકાશક 'ગ્રાહીત્વ' સુરત કિમત ભાગ ૮, ૬,
૧૦ ના દરેકના પાંચ આના, ભાગ ૧૧ના ચાર આના

૬૮ ૬૦ ૭૦ ૭૧

એક પાત્રની વાતના ગ્રંથ વિગ્રા અને છૂટા
છૂટા ગ્રંથ પ્રસંગોની આ ચોપડીઓએ બાળકોમાં
સારુ આકર્ષણ જન્મ ક્યું છે પણ એમાં ચાતુર્યો
બહુ ઉપયોગ નથી થયો એની કઠિન આકેષણ સાધક
એની અદર જે ઉમરના બાળકો માટેનું લખાયું છે

તેમના કરતા ઘણા નાના બાળકોને યોગ્ય છે
માધાવી દેરા—અનુવાદક ભાનુપ્રસાદ બાસ ગ્રાહીત્વ
સુરત કિ સવા રૂપિયા ૭૨

પ્રેમેન્દ્ર મિત્રની જાપાની બાલવાર્તાઓ આ સરસ
અનુવાદ છે, વાર્તા પણ રસિક છે

પત્તજીયોથી—લેખક હીરાભાઈ કાપડિયા પ્રકાશક
'ગ્રાહીત્વ' સુરત કિમત પાંચ આના ૭૩

'ગ્રાહીત્વ' (પાશ્વિક) નો પત્તજીયક પ્રગટ થઈ
ગયા પછી એ જ લખાણને એ જ વિગ્રા અને સૂત્રો
બનો સાથે ચોપડી કરીને બહાર પાડે છે લખાણને
વધુ રસિક ચલાવો ધણે અવકાશ હતો

નરવીર કર્તા અને પ્રકાશક શારદાપ્રસાદ વર્મા પુસ્તકાલય
દાર્પણ સુરત મૂલ્ય દોઢ આના ૭૪

હિંદની ધાર્મિક, રાજકારણી, સાહિત્યિક એવી
નવ વ્યક્તિઓના જીવનપ્રસંગો લઈ તેમની મહત્તા
બાલપ્રભોજ બાપા અને શૈલીમાં દર્શાવી છે

દેશનેતા-સિંહાન લહરી ત્રીજી) કર્તા અને પ્રકાશક હરિ
પ્રમાણે મૂલ્ય અડી આના ૭૫

ઉપલી ચોપડીના જેવી આ ચોપડી છે આમાં
સાત દેશનેતાઓના જીવનપ્રસંગો છે

આવૃત્તી કાવે-લેખક રમણલાલ સોની પ્રકાશક 'નવી
દુનિયા' અમદાવાદ મૂલ્ય ૭ આના ૭૬

પ્રકાશકોએ આને 'નવી હમનુ બાળસાહિત્ય'
કહેલ છે તે કદાચ એની અદરની વાતો સમાવવા

સાથે સંબંધ ધરાવે છે તે મળે કહેન હરી. પરંતુ
આમાંની પહેલી વાત (વાર્તા નહિ) તો નવી જ હતી છે

કમલદેવનું શોષણ કેટલું અન્યાયી છે તે તે હામ
જવાબે છે આમાંની બે વાતો થી ગતિનાલ મહેતા

અને સુભાષ ગાંધીની લખેની છે બાપા સહેલી છે, પણ
વાતો રસિક છે એમ નહિ કહેવાય વરતુ હટ છે

શ્રી સોનીનું કાવ્ય 'દેખો આ દુનિયા' સાદુ અને
સરસ છે

પાઠ્યપુસ્તક

વાચનપ્રવેશપોથી (ભાગ ૧ થી ૪) અને ત્રિપદ પદ્ધતિ
કર્તા રતિન વજ્રવૃંદ પ્રાસિદ્યાન ગુર્જરા મંથન

કર્ણાઠ્ય અમદાવાદ મૂલ્ય દરેકનો સવા આના ૭-૮૨
પોથીઓનું નામ 'વાચનપ્રવેશ' છે પણ તેમાં

પ્રવેશ કરાવ્યો છે લેખનપ્રવેશથી અનન્ય પદ્ધતિની
દષ્ટિએ એ સરસ છે પણ અહીં એ નિરર્થક છે, મારણ

કે નાળખને લખવાનો મહાવરો તો બહુ સમય પછી
આપવાનો છે લેખક પોતે વાચનની વચ્ચે વિગ્રા

આવ તેમાં સાનતા નથી એમ એમની બીજી પુસ્તિકા
'ત્રિપદ પદ્ધતિ અને વાચનશિક્ષણ' કે જે આ

ચોપડીઓને કેમ શી મવવી તેની માર્ગદર્શક છે
તેમાંથી જણવા મળે છે, હજા તેઓ વાચનપે ચીપા

વાચનની વચ્ચે નવા લા વિગ્રા મૂકે કે તેના અવાજ
મા ત્રિપદ પદ્ધતિ' વાગી પુસ્તિકામાં તેઓ કહે છે

કે તે શૈક્ષણિક છે એ વિગ્રાને શૈક્ષણિક જ રાખતા
માટે અમને વધુ સારી રીત એ લાગી છે કે એમને

લખાણની વચ્ચે નહિ પણ એક તરફ રાખતા નોંધતા
હતા એ કે અમને તો એવું પણ લાગે કે મુદ્દાકેરી શીખી

મળા પછી જે પાઠો 'અખ' તેમાં સમસ્યક કે કિંધાસ્યક
વિગ્રા આવે તે જરૂરી છે પણ આ પોથીઓની તો

છપાઈ જ આખને મને તેવી નથી લાગતી તથા ચિત્ર
સુશીલન આર્થિક કષ્ટાધી લાગે ?

સેમૂઅલ-ત્રિપદ પદ્ધતિ અનુસાર શિખવાય તેવા ઉદ્દેશથી આ પોથીઓ તૈયાર થઈ છે. તેની શરૂઆતના ધણા પાઠો વાક્યોથી રહિત છે પણ સંખેની યોગ્યતા સારી છે અને તે અમૂર્ત્ય તૈયાર થયેલ દેખાય છે. બીજા ભાગમાં બેઝાક્સેરો શીખવવાના ન હોવા છતાં એક ટુકાવે 'ભાર્મિ' જેવો સંદેશ આપી ગયો છે કે જે સંદેશ અલ્પ સરળતાથી નિવારી શકાત. ચોથા ભાગમાં પ્રૌદ શિક્ષણ લેનારોમાં માટે જ જે સુવાક્યો આપ્યા છે તેની વાંચના ધણી અધરી છે. એકંદરે જેઓને વિધાસ હજી પણ સરકારી બાળ-પોથી પર હોય તેમણે તો આ પોથીઓને જ પ્રથમ પસંદગી આપવી તરફથી એમ બહુ આનંદ સાથે કહી શકાય.

ગુણિતપ્રવેશપોથી (આમ પહેલો)-કર્તા : રતિકલ અમરુત, પ્રાશિક્ષણ મૂર્તર અપરત્વ કાર્યાલય, અમદાવાદ. કિંમત સત્ત આનો. ૮૨

૧ થી ૧૦૦ સુધી ગણના, ઉમેરતાં અને બાદ કરતાં તેમ જ આંકના મર્યાદા બનાવવાની રીત આ ચોપડીમાં ધણી સરસ અને સાત્ત્રીય રીતે આપી છે. આશા છે કે દરેક શિક્ષક આ ચોપડીને બાળવર્ગનાં બાળકોને ગણિતમાં રસ લેનાં કરતાં અને તેમને ગ્રામ્યપદ્ધતી બચાવવામાં ઉપયોગ કરશે.

પૈસામાં પ્રૌદશિક્ષણ-કર્તા અને પ્રકાશક : હરિદ્રુષ્ય વાસ. હાડી (કાઠિયાવાડ). કિંમત એક પૈસા. ૮૩

મૂળાક્ષરો શીખી ગયેલાં પ્રૌદોને ઇતરવાચનમાં રસ પડે તેમાં તેમનાં બાળીતાં લખેલો અને તેના રાગનાં ગીતોનો આ નાનો સંગ્રહ છે. ગીતોમાં સંખેનો વિકાસ ક્રમિક જ હોય તેવા પ્રયત્ન થયે છે. આવી ચોપડીઓ વધુ બહાર પડે તે હજી છે.

બૈજિક ઇંગ્લિશ અધ્યાપના (પૂર્તિ ૨-૩, પુસ્તક : ૨-૪-૧૫) કર્તા ને પ્રકાશક : ટપર પ્રમણે. મૂલ્ય : અનુક્રમે પ્રવાસી મફત, એક આનો, એક અધિયો, બે આનો અને નવ આનો. ૮૪-૮૮

સામાન્ય વ્યવહારની, સરળમાં સરળ અને જલદીથી શીખી લઈ શકાય તે બાળની બાળાનું અંગ્રેજીનું જે રૂપ પ્રવાસમાં આપ્યું છે તે સુગંધાત્મક અંગ્રેજી ન બનવાથી કે એણું બાળીતાં બાળાને શીખવવા ઓ. હરિદ્રુષ્ય

વાસે આ પુસ્તકોમાં લખી સરળ પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો છે. પૂર્તિ બીજીમાં ૧ થી ૧૦ પાઠોનું જે અવતરણ છે તે પાઠોનો ક્રમ માનસસારીય છે. પૂર્તિ ત્રીજીમાં પહેલા પાઠની દરેક રીતની સાદી બાળામાં આપેલી સમજાવટ, પુસ્તક ચોથામાં દરો પાંડ લઈને વ્યાકરણ જે રીતે શીખવવા પ્રયત્ન થયો છે તે અને બીજી બાળો લેખક એક સારા શિક્ષક છે એમ બતાવે છે.

પુસ્તક બીજું સંપૂર્ણ બૈજિક સંદેશાત્મક છે અને પુસ્તક પંદરમું સુગંધાત્મક પ્રચલિત ૨૦૦૦ અંગ્રેજી સંદેશો છે. આ પુસ્તકો બૈજિક શીખનારને તો ધણાં કામનાં છે, પણ સામાન્ય હિપ્તોય માટે પણ કામનાં છે.

પુસ્તકોની છપાઈ, કામળ; પુસ્તકો તૈયાર કરવા પાછળ અને તેની અટપટી છપામણી પાછળ લેવાયેલી શ્રમ ભેટાં કિંમત બહુ વાળી ગણાય.

હાંથો

રાસભાસિકા-પ્રકાશક : સ્વામી લેખકમંડળ, પ્રકાશન એજન્ટ : મૂર્તર સાહિત્ય બંદાર, હાડી (કાઠિયાવાડ). કિંમત એક રૂપિયો. ૮૫

પ્રકાશકોના 'અન્યાયો'નો અંત લાવવા એક ચેતના આ પુસ્તકના સંપાદક કરી છે લેખકોને એક જ કંઈ ફાળે આવતા થોડા થોડા ખર્ચે પોતાનું લંબાણ પુસ્તકારૂ કરાવી લેવું અને પછી ફાળે આવતી નકલો તેને મળે તેને વેચવાની કે વેચાવવાની તેણે વ્યવસ્થા કરી લેવી એ યોગ્યતા અનુસાર રાસનું આ એક પુસ્તક પ્રગટ થયું છે, અને આ પછી બીજાં પણ પુસ્તકો પ્રગટ થવાનાં. આ યોગ્યતા કેટલી વ્યવહારુ છે તેની ચર્ચા વધાવકારો આપે કર્યું.

આ રાસસંગ્રહના સંપાદક કહે છે તેમ આમાંના રાસોનું પોરણ બીજું કયા પ્રકારે છે તે સમજી શકાતું નથી. શ્રી. વિહારીજીના રાસો કે જેમાં લોકબોધતાનું સાતું તત્ત્વ છે તેને બાદ કરતાં બીજા રાસો કેવળ સંભળ્યુંથી છે, એમાં રસ નથી. શ્રી. સુદરમનો રચિત એક અને શ્રી. લલિતજીના બે રાસ છે, પણ તેને કંઈ ખાસ આકર્ષક નથી લાગ્યા. બીજા રાસ-લેખકોનાં ધણાંખણાં નાનો સાવ અપરિચિત જ છે.

વિદારીજના ગરોમાંથી પગા અવતરેલા ટાકવાની ધમ્મ યા. તેવા તે ગમે કે 'આપો આપો વિદ્યોદ્ધિગિયા' માણ દરે લોગના ધારી રાત એ તો બહુ પ્રખ્યાત મીનો છે 'વદે માતરમ્' નો ગીત અનુવાદ સુદર કે અને 'દિંદી કૃતકા'માં દિંદી નેતા એને કુનો સાથે સુદર રીતે સરખા મા છે એ ઉપરાંત બીજા પૃથુ સંગ્રહ છે

કુમારના મનો-કર્તા અને પ્રમથક મહે કુમાર દેમાઈ આત્મવાદી યોગ વડોદરા મન-એક રૂપિયો ૮૦

ચોપરી તાથમા આવતા ચોપરીના નામમા બ્યામજીની જૂન ('કુમારના મનો નદિ પૃથુ' 'કુમારના મનો' નોર્થ-એ) અને મન-એકને કેવળ વિનામ એવો બાવ આપતું ચિત્ર અને મથળ છપાઈ ઈ પુસ્તક વિરે નિગદાનો પૂર્વગ્રંથ ૧૫૫૧ દે છે એ નિરાશાની મુલાય કાન્યો વાચતા મુકે અશે એાછી થાય છે ઘણા કાન્યોત્તરી રચનામાં સુદર છદ્યાનિત્ય અને હળવી મ પના મનને આગમ આપે છે પણ કેટલાક કાન્યો ખોટા શબ્દમારે બદલા પણ લાગે છે મોગ લાગનાં મનોમા સરકૂત સમ્પ્રેયોગ સદગ રીતે ચાયા આવે છે પણ એથી મવિતા સુમોધ બને છે એવ નથી પ્રારબમા મી ગમજીવીન વ દેસાઈએ પોતાની પ્રતાપનાને અતિ ગુરુદાતના મવિએને રાસ રાસકા અને શેદલા લખવા બધ મરી જીવનના નોમને પ્રગ્ન મરત કૂચ મીતો લખવાની ને સચના મરી છે તે વચગ્યાને જલ્યાય છે

ખાખડી-કર્તા નેકાલાલ ત્રિવેદી 'કુમાર' કાપાલય અમદાવાદ મન-એક ૮૨

પ્રગ્ન થતા અને અપ્રગ્ન રહેતા ઘણા મનોથી બ્યારે આપણે કટાબા છીએ ત્યારે સુદર મુકતકોનો આ નામને સમઠ વાચતા ખરેખર મનનો થાક જતરી મળ છે એમા કેટલાક વાણીતું આપુર્વ કે લાખ દ પના અને કેટલાક વ્યવહારવાન આપે છે સાથે શ્રી રામનારાયણ વિ પકમી પ્રસ્તાવના છે તેમા મુકતકની વ્યાખ્યા તેમા ઇતિહાસ અને આ સમઠમાના મુકતકોની આલોચના છે કમળ છપાઈ સુગોબન વગેરે સુદર છે

વિજ્ઞાન

સ્વાયતશાસ્રાતીન નવરચના (મગડી) લેખક

ગ ના લાગવત એમ એ બી એસ સી પ્રમ થક હા મ તારકનમ નવમારત મકાશન સરમા મુનર્ક ૪ મન દોર રૂપિયો ૮૨

મુ.ની સેટ એવિયર્સ મલેજના સ્વાયતશાસ્રાતી મુખ્ય પ્રાધ્યાપ અને એ ખાતાના ગવર્નર શ્રી લાગવતે આ પુસ્તક સગમ રીતે લખ્યુ છે તેમ નિસરોચ મ્હી રાખ. પુસ્તકમા બીજા લાગમા પેન્સિન કોનસો દીવાસની માત્ર ગગ ખેતીમથે ના ગ્યાવત દ્રવ્યો કૃનિમ હીગ મોતી અને ધડિયાલ વગેરે વિરો તેમનું શાસ્ત્ર તેમનો ઉપયોગ ઇતિહાસ અને તેમની પ્રગતિની રામચના વગેરેના નો સિદ્ધિ રીતે સમજાવે છે 'સ્વાયતશાસ્રાતી માનવીપ્રગતિ' અને 'સમવાર વિરેચન એ બે લેખો આપણી દક્ષિને જાગતી પ્રગતિ અને 'જાદુ' જેવી લાગતી કતુઓ પછળ મહેલ કુદગતી નિયમ સમજાવીને ચોખ્ખી મરી નાખે છે ધડિયાલમા વપ મતી કતુઓ ગ્યાવજી સથે સમઠ રાખે છે તે માટે આ પુસ્તકમા ધડિયાલને સ્થાન આપ્યુ છે પણ વિરોધ તો ધડિયાલ કેમ શોધ થુ કેમ માલે છે ઇત્યાદિ બામનો ચર્ચા છે કે ને ગ્યાનશાસ્ત્ર સથે સળધ નથી ધગવતી

પુસ્તકમા હોડાવ સાપક પાના ઇત્યાદિ સથ છે એલે પુસ્તકની કિંમત બારી ન મ્હી રાખ આવા પુસ્તકમા ચિત્રોની અપેક્ષા સૌ રાખે ન પતુ આમા એની ત્રિ છે

નવજીવનના પુસ્તકો

કેમનજીના પાયા લેખક શ્રી મિશ્રનાથ મગજવાળા ત્રીજી સુધારેની આદિત કિંમત રૂપિયો એક ૮૩

શ્રી કિશેન લભાઈની લખા એ વખત મિષ્ટ જલાતી એમન ખમ નમા એ વગુ બહુ મહેતી હોય એમ લાગે છે આ પુસ્તકની બીજી આદિતમા એ લખાને સહેનો મરવા પ્રવલ કરેલો અને આ આદિતમા પતુ પ્રવલ કરી છે કહેતા આનંદ થાય છે કે કિશેનલાલજીની લખા પહેલા કરતા તો કહે

પ્રણી સંગ અને માધુર્યપૂર્ણ બની છે આ પુસ્તકની આ આશ્રિતિમાં ભાષાનો એ શુભ આવી વચ્ચે છે ઉપરાંત પણ બીજો થોડો ફેરફાર આ આશ્રિતિમાં થયો છે પુસ્તકના શુભ વિષે તો એટલું જ કહેવાનું હોય કે પ્રત્યેક શુભરાત્રીએ એ વાચન જ લોકોએ સીતાહરણ-લેખક ચંદ્રશેખર શુભ, પાંચમીઆશ્રિતિ, કિમત બાર આના ૯૪

‘સીતાહરણ’ ની પ્રથમ આશ્રિતિ ૧૯૨૬માં બહાર પડી આ જ રીતે ‘સીતાહરણ’ પછીની વાર આ જ લેખકને હાથે પ્રગટ થયો આવસરકે નવલકથાના બીજા પુસ્તકની આશ્રિતિ ૬ જેવું હોય છે તેવું જ બાળકો-કોશી-વિદ્યાર્થીઓ માટેના પુસ્તકોનું હોય કે તેના ફેરફારમાં ફેરફાર કરી તેને વધુ આશ્રિતિ ન બનાવી શકાય ?

ગામડાંની વાહાણે-બીજી આશ્રિતિ લેખક ગામડાં કિમત ૧ આના ૯૫

૭ વર્ષ પહેલાં આની પહેલી આશ્રિતિની પાંચ હજાર પ્રતો છપાવેલી આજે બીજી આશ્રિતિમાં પણ એટલી જ પ્રતો છપાય છે.

ગામડાં-ચોથી આશ્રિતિ લેખક ભુવનગમ દેવ કિમત ૪ આના ૯૬

આ પહેલાંની ત્રણ આશ્રિતિની કુલ મળી વીસ હજાર પ્રતો પાંચી છે આમાં થોડા રેખાચિત્રો વધારાયા છે

કાવ્યપરિચય-આગ ૧ લો સુપ્રેક્ષક નગીનદાસ પરીખ, બીજી આશ્રિતિ કિમત બાર આના ૯૭

આંરણાનું ગાદું લેખક ભુવનગમ દેવ બીજી આશ્રિતિ, કિમત એક આના ૯૮

નવાઈની વાર છે કે આવા સરસ નાટકની દશ વર્ષે આ બીજી આશ્રિતિ જ પ્રગટ થાય છે પહેલી આશ્રિતિની પણ બાગસો જ પ્રતો હતી આ નાટક-માના પ્રસંગોની ચોટ, એના ઘોષ, એની ધીમ અને સહેલી બા મા એ બધું દોષ પણ બાળનાટકને પાછળ ગણી દે તેવા છે ખૂબ બનવાના જેવું અને વાચવા જેવું નાટક છે

આવકાર

પૂર્ણિમા-(માસિક) ત્રીજો જ્યોત પડ્યા, મિખિનુમાર નાગડા, જોડાલાઈ લેન ધાટકાપર વાર્ષિક લવાજમ ત્રણ રૂપિયા,

આ માસિકનો પહેલો અંક પ્રગટ થાય છે ત્યાં તો તેના પૂર્ણ પડ ‘અનોડ માસિક’ એમ છપાઈ પણ ગયું ! અને અનોડ માસિક બનાવવાના ત્રીજો પ્રયત્નો જરૂર કરતાં હશે સારા સાગ લેખકો, ચિત્રકારો અને ફોટોગ્રાફરોની મદદ મેળવવા તેમણે પ્રયત્નો કર્યા છે પણ એનું દષ્ટિ સ્વરૂપ હજી પ્રથમ બે અંકોમાં તો નથી આવ્યું જણાતું પરંતુ ત્રીજો અંકના પ્રયત્નો શુભ મારે છે એટલે પૂર્ણિમાનું પ્રાશ્ન ધૃષ્ટ છે

કારસં-(માસિક) ત્રીજો ‘વદશી’ ગદરી અને ‘લોકો’ કણુપીઠ, મુગત વાર્ષિક લવાજમ રૂપિયા ચાર.

ફોટા, ચિત્રો, વ્યંગચિત્રો અને સુદર લખાણોથી ભરપૂર મુખ્યમો માટેના આ નવા માસિકને આવકારીએ છીએ એના ત્રીજો શુભરાત્રી સાહિત્યમાં ગણીતા છે તેમણે પ્રગતિને ધ્યાનમાં રાખી છે એટલે આશા છે કે આજે દિંદુ અને મુસ્લિમ એવા જે બે મોટા વાઙ્મય પડી ગયા છે તેને એક કરવા, એક-એક પ્રત્યે પેદા થયેલી અવિશ્વાસની લાગણીને મિટાવી દેવા અને સાચું લોકશિક્ષણ દેવાવવા પ્રયત્ન કરશે આ પહેલાં અંકમાં એમણે દિંદુ લેખકની સારી મદદ મેળવી છે અને તે તેમની બને કામ વચ્ચેના એખનાસની ધ્યાનમાં પુગવો આપે છે

મિજબાની-(સાપ્તાહિક) ત્રીજો : ગગાદાસ મહેતા, ચીચોખાલી, મુગત ૧૨ વાર્ષિક લવાજમ ૩ ૭ આરા લેખકો અને સુદર વાર્તા-લેખકો ધ ની સાગમીયણ આ સાહિત્યિક સાપ્તાહિક શુભરાત્રી એક મોટી ખોટ પૂરે છે

નૌચ-કોચીનથી નીકળતા આ નામના શુભરાત્રી સાપ્તાહિકનો હમણાં પ્રગટ થયેલો ‘દશિયુ દિંદ અંક’ એક મુત્ય પ્રવાસ છે છપાઈના વપરાતી લીલીપીળા સાદીઆખને નુસ્સાન કરે છે તે કહેવુંઆનેગણ્યમે ચા

મારી પત્નીનો વિકાસ

શ્રી સોપાન

(ગયા અઠના પાન પરથી થી ચાલુ)

૨

અને તે પછી અમારું નવલુગી મુદ્દાવન

શરૂ થયું મારી અને સુકન્યાની ગણતરી તો એ હતી કે આઠ પદર દિવસમાં પિતાજી સાથે થઈ જશે અને તે પછી સુકન્યા તુરત જ મુબઈ જઈને પોતાનો અભ્યાસ શરૂ કરી દેશે પરંતુ અમારા મમલાગે પિતાજીની માછળી લગાતી જ ગઈ અને કેવળે જીવેલું નીકળી. ત્રણ મહિના સુધી પિતાજી માછળીમાં પીઠાયા આ ત્રણ મહિના સૌના મોઢે ડુબતા હતા પિતાજી ભાગ પિતાજી હતા પરંતુ મારી બાના તો જીવતાધાર હતા એમનું ડુબ કાઢીથી જોઈ શકાય એમ નહોતું પિતાજીની માછળી એવી રીતે ઉઘ થતી જતી હતી કે જાણે કમશ મૂલ્ય લાડી પગલા જ માડતા હોય. આ પગલા કોઈથી પાછા ન વાળી શકાય તે હું સમજતો હતો હું પ્રાણ આપુ તોયે પિતાજીને ખચાવી સકું એમ નહોતું પરંતુ એથી યે વિશેષ ડુબ તો બાને એક બીજું થઈ રહ્યું હતું મારા ઉપર અપાર વિશ્વાસ ધરાવનારી બાને વિશ્વાસ દિલ્સે દિલ્સે જોડો થતો જતો હતો જે સરજ ઉપર એને અપાર પાર ગ્રહા હતી અને જે સરજના વખાણ કરતા એ થાકતી જ નહિ તે સરજ આ ત્રણ મહિ નામાં એને અળખામણી થઈ પડી હતી હું ત્યારે સમજતો જ નહોતો કે બાને આમ જીવે લઈને થઈ રહ્યું છે. સરજ ધરવં કામ તો કરતી બાનું માન પણ સાચવતી પિતાજીની સેવા પ્રવામાં પણ મારી સાથે જ બીબી રહેતી છતાં મારી બાને એમ કેમ લાગ્યું કે એ ઉદ્ધત થઈ ગઈ છે. એના ધણી સિવાય બીબા કોઈને જોઈ શકતી જ નથી. એ કામડો કણે કણે મોઢો અને સમજાયો તે દિવસે હું વધમાં વધુ એટલો સમજતો કે હવે એ મારી બાથી કરતી નહોતી તેનું જ એ મરણ હતું અને વિશેષ કંઈ તો મારી બા એમ માનતી કે સરજ

હવે મારા સિવાય બીબા કોઈના દાખમાં રહે એમ નથી

આમ છતાં પ્રાતપણે ડુબ પામતી બાએ પિતા પાસે પોતાના ડુબને અદ્યુત રીતે છુપાકું હતું બા આદના ઉપર એમના ત્યારે ધણીવાર રડી પડતા અને પિતાની આખમાં પણ આસુ આવી જતા પરંતુ એ આસુ તો ચિર વિરોધના હતા એના ભાવિની નિરાધારતાનું ડુબ નહોતું એમનું તો હું પણ સમજી શકતો અને તેથી જ એ આસુથી મારા અંદર થઈ જતો હું પ્રેમની પરાકાષ્ટાના દર્શન મરતો

પિતાજી તો કેવળે ગયા જ એમણે જતા જતા એમ માન્યું કે સુકન્યા અને હું મારી બાને લેશમાત્ર જોઈ નહિ આવવા છઈએ અને એમની એ માન્યતા અને બોલી પણ નહોતી લાગી મેં મારા અતરમાં નિશ્ચય મ્યો હતો કે પ્રાણના ભોજે પણ હું મારી બાને જાળવીશ અને એના આનંદ મોઢે મારા કોઈ પણ આનંદનું સુખેથી જીવવાનું આશીષ

પિતાજી જતા અમારું ઘર સનું ખન્યું હતું પિતાજી હતા ત્યારે તો તેઓ એમના જ હતા છતાં જાણે સો માણસો એક સાથે જ બેસતા બેઠા હોય એમ આજુ ધર ભણું ભણું લાગતું હતું હું તદ્દન છોડા જેવો છું એવું લાન પણ તે દિવસે જ મને થયું મારું બ્યક્તિત્વ કોઈ રીતે ધરમાં ફેલાતું જ નહોતું હું ત્યાં હોઉં કે ન હોઉં તેથી ધરની ગરમીમાં કોઈ જાતનો ફેર પડે એમ નહોતું બા એક ખૂલ્લામાં બેસી રહેતી પિતાજી જતા એ જાણે છે જ નહિ એવું લાગતું હતું બીજી બાજુ એના મો ઉપર કોઈ મોઈ વખત લ ચારીના ભાવો પણ આવી જતા હતા જે સરજને એ વિના સમીચે આગ કરી શકતી તેને હવે જાણે વિનતિ કરતી હોય એવું લાગતું હતું કોણ જાણે કેમ એ મારાથી સદન જ નહોતું થઈ સરજને હું અદાતો હતો પરંતુ બાને

તો હવે હું પૂરતો હતો. મેં એક દિવસે સુકન્યાના ખ્યાન ઉપર આ વાત મૂકી. મને એમ હતું કે જાને આમ લાગે છે તેવું કારણ તો પિતાજીનો વિયોગ છે. પરંતુ સુકન્યાએ મને જવાબ આપ્યો ત્યારે મારા ભ્રમ ભાંગી પડ્યા. મેં ધારેલું કે સુકન્યા આ વાતનું આશ્ચર્ય જતાવશે અને જાને એમ કેમ લાગતું હશે એ વિશે ચિંતા પ્રગટ કરશે, પરંતુ એણે તો મને કહ્યું :

‘મારે પણ તમારી સાથે આ બાબતમાં વાત કરતી હતી.’ એ કહીને અવાજથી આટલું બોલી ત્યાં જ હું એનો મનોબાવ સમજી ગયો, પરંતુ અંજનના ધા જેવું વાક્ય-સ્પર્શબળવાનું હજી મારે મારે જાણી જ હતું. એ બોલી : ‘હવે મારે અભ્યાસ છોડી દેવાનો છે શું ?’

મેં ધીમેથી કહ્યું : ‘અત્યારે તો એ વિચાર પણ ક્યાં કરી શકાય એમ છે ?’

‘તમે એમ. એ. ની પરીક્ષામાં નહિ બેસો ?’ એણે કહ્યું.

‘હું તો બેસીશ. મેં તો બધું કરી લીધું છે.’

‘હીં’ એટલું બોલી એ ત્યાંથી બહાર ગઈ. મારી વાત અધૂરી રહી. પછાત ખાઈને હું પડ્યો હોઉં તેમ ખુરશી ઉપર બેસી રહ્યો. સુકન્યા આમ બોલે-બોલી શકે એવી કંપના પણ મને કોઈ દિવસ નહિ આવેલી.

એ આખો દિવસ હું વિચારમાં જ રહેતો રહ્યો. મહોત્સવ શિશુ અને સંસ્કારના મને વિચાર આવ્યા, પિતાજી ગયા પછીની જાતની રિપતિના વિચાર આવ્યા. લગ્ન સમાપ્તી સરજના વિચાર આવ્યા. મારું મન ન સમાન્ય એવા પ્રત્યેકી ભગઈ ગયું અને હું મૂંઝાવા લાગ્યો. મેં ને દિવસે એટલો નિશ્ચય તો કર્યો જ, હવે પછી સુકન્યાને મારે એક શબ્દ પણ ન કહેવો અને જાને મારાથી જોડાતું કુખ આપી શકાય તેટલું આપવું.

પરંતુ એની વગર વિપરીત અસર થઈ. સુકન્યાને એમ લાગ્યા મારું કે એના પ્રત્યેક દેશને લઈ હું

આમ કરી રહ્યો છું, એટલે એ વિચાર મારે તુરત જ છોડી દેવો પડ્યો. આ બધું સમજી હતાં એટલે મારી મૂંઝવણ સમજ્યામાં એમને વાર ન લાગી. હું ન અણી શકું એમ એમણે સુકન્યા પ્રત્યેનું પોતાનું વલણ ફેરવી નાખ્યું. હું એ સમજી તો ગયો. પરંતુ એમાં મારે કુખ પામવા જેવું લગીર પણ નહોતું. એક સુંદર સમાધાન મેળવી હું નિરાંતથી રહેવા લાગ્યો. આ અને સુકન્યા વચ્ચે પણ બાદમેજ સંવાદ ગયો.

*

સુકન્યાને લાવનગર આવ્યે છ મહિના વીતી ગયા હતા હું એમ. એ. ની પરીક્ષા આપી ચૂક્યો હતો. આ હવે હજારના ઊંઠા ધાને ઢાંચી આનંદથી રહેતાં હતાં ઘરનું વાતાવરણ પ્રમાણમાં શાંતિભર્યું હતું. માત્ર એક પ્રજ્ઞ પ્રતિદિન ઉમ ખનતો જતો હતો. સુકન્યા અવારનવાર અભ્યાસની અને મુખર્મીના વાત મારી પાસે મૂકતી હતી. હું કહેતાં હતાં કે ‘આ પાસે રહેવું જ જોઈએ એટલે તું લાવનગરમાં જ અભ્યાસ કર.’ એને એ પસંદ નહોતું. લાવનગરનું વાતાવરણ એને ઉશ્કારમય કે સ્વપ્ન નહોતું લાગતું. જે કારણે મેં એને લાવનગર નહિ, પણ મુખર્મીમાં શિશુ લેવા પ્રેરી હતી તે કારણે એ આગળ ધસતી હતી. હું કહેતાં હતાં કે ‘તે દિવસની રિયતિ છુટી હતી, પિતાજી બેઠા હતા અને તારી પ્રાથમિક તૈયારી પણ થઈ નહોતી.’ એને મારી વાત મને બિનરસી નહિ. એ એમ માનતી હતી કે હું એને પણ સ્વાતંત્ર્ય આપનાં અવકાશ છું.

એક દિવસે વીનના જતા હતા તેમ આ પ્રમ મૂંઝવણમાં બનતો જતો હતો. એક જાણુ અમારા મનને આધા કરતો હતો અને બીજા બાબત મુખર્મીનાં મિત્રોના એના ઉપર અને મારા ઉપર પડે આવ્યા કરતા હતા. એ કચ્છાપડા પડે અને વંચાવની હતી. માત્ર ને એના તમામ પગોના ખાન એક જ હતો : ‘આટલાં શિશુ અને સંસ્કારથી સતેષ ન માનવા જોઈએ. હજી તો આ મિત્ર જ તૈયાર

યઈ છે ચલુતર બધુ બાકી છે ' અને તે સાથે જ મુળર્ધની મજાના વર્ણનો આવતા

હવે સુન્દ્યામા ગભરામણુ તો રહી જ નહોતી, એટલે મારા મિત્રો આવતા ત્યારે મારે શરમાવું નહોતું પણ મારા કરતાં જે વધારે મોજશી અને છૂટથી એ સૌની સાથે રહી શક્તી એક વખત મારી બાએ મારી પાસે એ વિષે સહેજ અણુગતો પ્રગટ કરેલો, પણ મેં એને સમજાવી હતી કે ' જો એટની જે છૂટ ન લઈ શકાય તો શિક્ષણનો અર્થ જ શો ? ' એટલે એ ચૂપ રહી હતી અને તે પછી કોઈ દિવસ બોની જ નહોતી સુન્દ્યા તો સમજતી જ હતી કે બાને આ નથી ગમતુ પરંતુ એ વિષે એને ચિંતા નહોતી એ દૃઢપણે માનતી હતી કે મારો ને એનો અધિકાર એક સરખો જ છે પુરુષ અને સ્ત્રી વચ્ચેની અસમાનતા હું પ્રથમથી જ ધ્રુવજ્ઞો નહોતો અને એ પણ હવે એમ જ ઇન્કારી યઈ ગઈ હતી

પણ કોણ જાણે કેમ મેં કહ્યો હતો એવો રસ મને મળ્યો જ નહોતો અને જ્યારે જ્યારે એકસરે મળતા ત્યારે ત્યારે મોટે ભાગે કોઈ ને કોઈ વાદવિવાદો જ ઊતરી જતા અને તેનું પરિણામ પણ મતભેદો જ આવતું સુન્દ્યા પ્રથમ ખેંચતી મુળર્ધ ગઈ ત્યારે એના મોં ઉપર મને જે જડતા લાગેલી તે હવે હતી નહિ પણ એ સાથે જ એના જાન ઉપર શંકાની લાગી રહેતી અને આખો કોઈ કોઈ વખત ન વર્ણવી શકાય એવા ભાવથી ઊભરાઈ જતી તે પણ હવે ચાંચુ ગયું હતું હું મારા મનને ફરી ફરીને કહેતો કે એ ખરેખર જનુજ નોઈનું હતું એ લાગળ અને એ લાગણી રનેદના પ્રતીક નહોતો પણ ભય અત્યાન અને હોનતાના પ્રતીક હતા પણ મન જાણે માનતું જ નહોતું એ એમ કહ્યા જ કરતું હતું કે આ શિક્ષણ અને સરખાઈ સાથે એ લાગળ ને એ લાગણી નહિ આવે તો તારા ચિત્તને કડક મારશે નહિ.

દિવસ મારો કેટલો સુદર જતો ! હું વાચનના ને શિક્ષણકાર્યમાં મશગૂલ રહેતો એ પણ ધરકામ

ને વાચનમાં સમય ગાળતી સાજ-સવાર મિત્રોની વચ્ચે અને ગુનતાન કરતા કોઈ ઘેર આવતુ ત્યારે અમારો મુખ્ય પ્રેમ નોઈ આશ્ચર્યમુચ્ચ યઈ જતુ પરંતુ મત્રે ?

કોણ જાણે કેમ હવે તો દરેક રાત્રે મુળર્ધ જવાને વાત નીકળતી સુન્દ્યા કહેતી કે ' તમે એમ એ ચર્ચ થયા છે હવે તમારે પણ મુળર્ધ જેવા વિશાળ ક્ષેત્રમાં જ આવવું નોઈએ અને મારી નિદ્રાની રસોડામાં જ ખતમ થવાની ન હોય તો મને પણ વિશ્વ જ ક્ષેત્ર આપવું નોઈએ એની વાત કેટની સાચી હતી ! જનુ બા મુળર્ધ આવવા છુવજ્ઞો નહોતો બે કે મને ભય હતો કે બા મુળર્ધ આવે તે સુન્દ્યા પસંદ કરે કે નહિ પણ એ પ્રશ્ન જ ઉપરિચિત થયો નહોતો સુન્દ્યાને ખાતરી હતી કે બા મુળર્ધ આવે જ નહિ. પણ બાનો પ્રશ્ન એક કેરે મૂકે તોપણ મને મુળર્ધ તરફ આકર્ષણ થતુ જ નહોતું એક ઊની જીક પ્રગટ કરવાની રમ આવો તો કહું કે મને એમ લાગ્યા જ કરતું હતું કે ત્યાં સુન્દ્યા ને હું એકાન મેળવી શક્યુ જ નહિ અમારો તમામ રસ આનંદ મિત્રોમાં વહેવાઈ જશે

' પણ એમાં શું ? ' મારા મનમાં પ્રશ્ન થયો ' એ તો સારી રિયલિટી કહેવાય જોની રિયલિટી કહેવાય સ્વાતંત્ર્ય અને સમાનતાની પરાકાશ કહેવાય ' પણ મન કયા બેળુ હતું ? એ સાગો પ્રશ્ન પૂછતું ' ક્યા આદર્શને ખાતર આ એકાનનો ત્યાગ ? ' મને એનો જવાબ મળ્યો નહિ હું એનું ભાણી મોઠો હતો કે સુક થાને મન સ્વાતંત્ર્ય અને સમાનતાનો અર્થ હજી સુધી તો એટલો જ હતો કે એ પોતાની ધ્રુવજ્ઞુસાર વર્તી શકે કોઈની શકોટોક વિના કોઈની પણ સાથે સમય શાખી શકે મારે આ અર્થ સામે વાધો નહોતો પરંતુ આ અર્થ એટલે કે આ સ્વતંત્રતા અને સમાનતા અમને વિખૂટા જ પાડી દેશે તો ? એવો જાદુ મનમાં પેલા થયા મરેતો હતો

આખરે મુળર્ધ જવાનો દિવસ પણ આવ્યો ખોલેચ્છે સુન્દ્યા પ્રતિદિન નાગજ રહેવા લાગી એમ હું એને મુળર્ધ ન જવા માટે સમજાવતો ગયો

તેમ તેમ એને લાગવા માડ્યું કે આવા બે માન
ડાળ ન કરુ છું સુ ન્યાએ મને ત્યા સુધી મ્હુ કે
એને શિક્ષણ આપવાની પાછળ એને શિશિત,
સરકારી કે વાત-ચત્રેથી કરવાનો મારો ઇચ્છા
નહોતો, પરંતુ મિત્રોમા મારી પત્ની ગમા ન બચાવ
એટલુ જ મારે લોઈતુ હતુ એના આ વાંકજનો હ
જવાન નહોતો આપી શક્યો એ ખોટુ હતુ એમ
કહેવાની મારી હિંમત નહોતી, કાણુ કે એ સેનાલાલ
માગમા હતો જ પરંતુ એની સાથે તો અમાગ
સંકુલ સ્થાનની પના પણ જણાશે જ હતી
સુન્યા એ વ્યોમરે એમ નહોતુ-સમજે એમ
પણ નહોતુ.

જ્યારી સમીતિ લઈ અમે મને મુબઈ જવા માટે
• ઊપડમા ભાવનગરના ધણા મિત્રો અમને વગાવવા
માટે ગેરેશને આવેના એમ મુબઈના મિત્રોની ઇચ્છા
હતી કે અમે મુબઈ આવીને રહીએ તેમ ભાવનગરના
મિત્રો અમને ભાવનગર ઇચ્છતા હતા આ માટે
તેઓ એમ ઇચ્છતા હતા તેલુ વિરોધ પૃથક્કરણ ન
કરુ તો એ મારે એટલુ તો મહેતુ લોઈએ કે અમે
બને બધાને આનંદ આપ દતા માત્ર અમે બને જ
એકના આનંદ લઈ રાખા નહોતા.

મુબઈ માગ માટે નવુ નહોતુ પણ સ્થાવી
ગહેવાનો વિચાર ગોષ્ટિ વિષ મે કરનો જ નહિ
એ જ રીતે ધર વસાવીને ગહેવાનુ પણ જિંદગીમા
પહેનવહેતુ જ બનતુ હતુ પણ એ જાણુ તો ગોડવાઈ
મધુ સારી એવી તોડી પણ મમી મર્ક સુ ન્યા
પણ કોલેજમા હાખન ચર્ચ મર્ક જાણુ જ બ્યવસ્થિત
ચર્ચ મધુ માન હલ્ય હિંમતિદિન અન્યવસ્થિત થવા
લાન્સ મુબઈના અનિદાને મિત્રો ને મોજેમા અમારી
વચ્ચે મતભેદ રહેવા જ લાગ્યો મારા પ્રત્યે સુન્યા
આદર રાખે એવુ તો માટે એ નહોતુ લોઈતુ પણ
મારી વાતો પ્રેમ અને સહાનુકૂલિથી વિચારે એવી
મારી જખના વધની જ જતી હતી સૌથી વડુ દુખ
એ વાતનુ થતુ હતુ કે મારી પ્રત્યેક 'ના' ને
એ પાંતો લુ મ જ સમજાતી હતી અને મારી
પ્રત્યેક ઇચ્છાને એ જમાતાર જ માનવી હતી સુકન્યા

મારી પત્ની હતી અમે એ એક સાથે જીવનભરને
માટે જોડાયા હતા, પરંતુ એના વતી કોઈને એ
શબ્દ પણ કહું, અમે આવશુ કે નહિ આવીએ એવુ
પણ કહું તો એ ઠગેચાઈ જતી એની સ્વતંત્રતા
હરી રહી છુ એમ કહેતી

એક દિવસ માગીને મે એને ચિટ્ટી લખી કે હું
તમારી સાથે વાત કરવા ઇચ્છુ છું એ કહેવાની
જરૂર નથી કે મુમર્ક આન્યા પછી મે એને તુ મે
વાતુ બધુ કરું હતુ અમરથો એ હું અનાસનાની
વચ્ચે તો એને તમે જ કહેતો, પરંતુ મિત્રોની વચ્ચે
તુ હલેવાઈ જતુ તેમા એને અસમાનતા લાગતો હતી
હું એને કહેતો હતો કે એ પણ તુ કહીને ખોલાવે,
પણ મહેંગા એમ કવવા માટે એ તૈયાર નહોતી

મારી ચિટ્ટી વાચીને એ તુરત જ વાત કરવા
માટે તૈયાર થઈ મર્ક મે લોઈ લીધુ કે વાત કરવામા
સાર નથી, પરંતુ મારુ શુદ્ધજન નહ ચર્ચ મધુ હતુ
એટલે મે મનને મજબૂત કરી વાતનો આગલ ડરો
મે પહેલો જ પ્રક એને એ પૂછ્યો કે

તમારી સાથે હું શી રીતે મુ એમ તમે
ઇચ્છો છો ?

એણે મને જવાન આપ્યો 'જેમ મ્હો છો
તેમ જ'

'મને એમા તિસના લાગે છે'
જવાબમા એણે મો મગમુ

'મારુ કહેવાતુ તમે સમજો 'હું ખૂમ નગમા
શથી જોતો આ રીતે આપણે એકનીનાથી દૂર
જતા જઈએ છીએ'

'તો શુ કરવુ ?'

'આપણા સહજવનને અને સેહતવને હાનિ ન
પહોએ તેમ આપણે ગહેતુ લેઈએ'

'એટલે કે તમે હલો તેમ કરવુ લેઈએ'

'તમે હાથ ન લો હું એમ માગતો જ નથી'
મે કહ્યું

'તો શુ માગો છો ?'

૬૧૪ : મારી પત્નીનો વિકાસ

‘બીજા મિત્રો કરતા આપણો સબધ કંઈ એ વિશિષ્ટ છે એમ તમે સ્વીકારો છો ?’

‘પણ તેથી શું ?’

‘તો આપણે એમનેને અનુકૂળ રહેવા પ્રયત્ન કરીએ ?’

‘એનો અર્થ એ કે મારે તમને અનુકૂળ રહેવું જોઈએ ?’

‘એમ ? નથી કહેતો ?’

‘ત્યારે શું કહેો છો ?’

‘મારો કોઈ પણ પાત ઉપર તમે સકાનુશ્ચિતિ પૂર્વક વિચારો એમ હું કહ્યું છું.’

‘તમે એમ કરો છો ?’

‘હું નથી કતો ?’ માગધી બીચે સદે બોલી જવાક

‘તો હું પણ કહું છું’ એણે દરતાથી કહ્યું- મને લામ્બ કે વાત પૂરી થઈ ગઈ છે હું બે વર્ષ મિનિંગ મૂકી એની ગલી એણે એ બીકને ચાતી થઈ મે એક નિશ્ચય મૂકી છે-લો મારા વિચારવા માડ્યો

*

મારો મનના વાચી સુકન્યા તુરત જ મારી પાસે આવી અને લામ્બ આપ કરી એણે મને કહ્યું હું માનુ છું કે તમે વહેમી છો મારી મનોબળને આપી શકતા નથી હું માનુ છું કે તમે જૂના વિચારમાથી

નોંખ્યા નથી મારી સ્વતંત્રતા તમારાથી સહેવાતી નથી

એ એવા ઘણા વાક્યો બોલી ગઈ પણ મને યાદ ન રહ્યા મે મારુ હૃદય કાળજીમાં કાવરી દોડ હવે એ કાળજીનો સાર આ હતો કે આ બધી કાળજી સદયાગ માટે છે, સત્તા માટે નથી ને તમે જે વિશિષ્ટ સબધ ન રાખી શકીએ તો આપણા લગ્નની અને સંયુક્ત જીવનની મહી કિંમત નથી હું તમને અત્યંતી કમ્પ્યુ છું, પણ તમે માગધી દ્ર ને દૂર જતા જવ છો ને આમ જ આપણે રહેવું હોય તો મારે મને અપરીણિત અથવા તો વિદુર ન માનવો રહો

જવાબમાં સુન્યાએ મને સંભળાવ્યું ‘તમે વહેમી છો અચ્છા કહ્યું છે’ આ વચનેનો મારો પામે જવાબ નહોતો એના મન પછી મે ટેમન ઉપર એક ચિટ્ટી મૂકી મરજ માથા માટે યોગ્ય હતી કે સુકન્યા તે માગધી સમજાવ નથી એમ લાગે છે કે દુરજ હવે મને મળે છે અને સુકન્યા નો મારી પામે આવી જ નથી હું એકલો જ હતો અને છું

આ ચિટ્ટી મૂકી હું ઓફિસમાં ચાલતો થયો મને હું ધીર આવ્યો ત્યારે સુકન્યા અમારા સ્ટ્રી-પુલર ચિતોની વચ્ચે બેઠી હતી અને આજે આપણે ઘડ મરેણ સ્ટ્રી-માલવમકાની સ્થાપનાના વિચારો ત્યારે ચાલતા હતા

૦

આ અકમા ‘જર્મનીની લીવરમા’ પ્રગટ થયેલો લેખ હિંદી ‘વિશ્વમિત્ર’ માથી અનુવાદિત કરેલો છે

૨૦

અંજલિ ગ્રંથમાળા

પાંચમું વર્ષ

પહેલું પુસ્તક

બંધન અને મુક્તિ

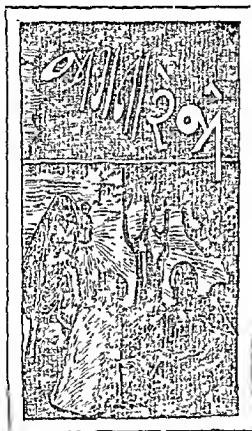
લેખક દર્શક

બીજું પુસ્તક

ત્રીજું પુસ્તક

જ
ગ
તા
રે
ને

જ
ગ
તા
રે
ને

[૧૧૧]

મગદ થઈ ચૂક્યું છે

[૧૧૧]

નવેંબરમાં પ્રગટ થશે

શ્રી, એવાનની આ સર્વોત્તમ કૃતિ છે. આ નવલકથામાં એક પતિતાત્માનું દર્દી બનેલું છે. નવલકથાનો મગદ અત્યંત વેગવાન હોવા છતાં એમાં કારુણ્ય અને ગંભીરતાની છાયા રહેલી છે. આ નવલ ગુલાવને નવીન લાગશે.

ચોથું પુસ્તક

જ ગ ત નો તા ત

લે. રામનારાયણ નાગલક્ષ્મી પાસે

ફેબ્રુઆરીમાં પ્રગટ થશે.

અંજલિ ગ્રંથમાળા : પો. બો. નં. ૭૩ : અમદાવાદ

મહાન વૈજ્ઞાનિકોનાં જીવનચરિત્રો
ગુજરાતી ભાષામાં આ પુસ્તક અલગ છે

વૈજ્ઞાનિક જગત

: લેખક :

શ્રી. ચંદ્રભાઈ બટ

પૃષ્ઠાખ્યા ૨૫૦
આ રૂ. ૨૦ આ

પાકું ૫૬૬
દિરમી ૭૬૮

કિંમત સવા રૂપિયા
ઘણાપણે સાથે

અત્યંત સરલ અને વેગવાન શૈલીમાં
લખાયેલાં જગતના મહાન વૈજ્ઞાનિકોનાં જીવન
ચરિત્રો દરેક કુટુંબના કુમારો અને કિશોરોના
હાથમાં મૂકવા જ જોઈએ આ પુસ્તકની
સામગ્રી જોતાં એની કિંમત તદ્દન નજીવી છે.

ભારતી સાહિત્ય સંઘ

પો. યો. નં. ૭૩ અમદાવાદ

મુબઈશાખા

૭, દેવકરજી મેન્શન, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ

વિવેચનસાહિત્ય

નો

એક શ્રેષ્ઠ ગ્રંથ -

સાહિત્યસમીક્ષા

લેખક

વિશ્વનાથ મગનલાલ બટ

ગુજરાતના સુમતિદ્ધ વિવેચકો
આ ગ્રંથ આજ સુધી તમે ન વસાવ્યો
હોય તો હવે વસાવી લેજો. વાચકો અને
વિવેચકો આ પુસ્તકનો આદરપૂર્વક
સત્કાર કરે છે.

નિમત

૨-૮-૦

૮ ખ સાથે

ભારતી સાહિત્ય સંઘ

પો. યો. નં. ૭૩ . અમદાવાદ

મુંબઈશાખા

૭, દેવકરજી મેન્શન : પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ

વર્ષ

પાંચમું

- જેનો હેતુ નૂતન ગુજરાતની રચનામાં પોતાનો હિસ્સો આપવાનો છે,
- જેનો હેતુ જીવનનાં વિવિધ ક્ષેત્રો ઉપર ક્રાંતિકારી અસર મૂકવાનો છે,
- જેનો હેતુ શિષ્ય, મુંદર અને ઉપયોગી સાહિત્ય અત્યંત સસ્તા મૂલ્યે આપવાનો છે.

આ ગ્રંથમાળાના તમે માહક છો? એનું એક પ્રકાશન તમે નોંધું છે? એની યોજના વિષે કશું નહોતું? એની પ્રગતિથી અને લોક-પ્રિયતાથી તમે વાકેફમાર છો?

એનું સ્વાગત

દેશમાં પારા પૂઠાના
રૂ. ૪-૦-૦

(૧૨૦૦ પાનાં)

માહિતી માટે પરિવહનવિકાસ મંત્રાલય

અધન અને મુક્તિ : લેખક : દયાક
પૃષ્ઠાંશ ૩૨૦ : કિંમત બે રૂપિયા
૧૮૫૭ના ભૂખવાની ભૂમિકા ઉપર
આલેખાયેલી આ નવલકથા એના
લેખકને પ્રથમ પંક્તિના નવલકથાકાર
તરીકે સાબિત કરશે. આ નવલકથા
એકેએક પાત્ર આપણી આંખ સામે
જીવંત-ભ્રમંતુ લાગે છે, વાર્તામાં
ગૂંથાયેલું વિચારધન આપણને મુગ્ધ
કરે છે.

જાગતા રૅન્જિ (પૂર્વાર્ધ)

લેખક : સોપાન

પૃષ્ઠાંશ ૩૬૨ : મુજ કિંમત રૂપિયા
શ્રી. સોપાનની આ સર્વોત્તમ
કૃતિ છે. જે વિચાર અને વસ્તુ
ઉપર નવલકથાનું સર્જન થયું છે તે
ગુજરાતી સાહિત્યમાં તદ્દન નવીન છે.
પૂર્વાર્ધમાં નિઃશ્વિ અને સશ્વિ આદર્શ-
વાદની અધ્યામણ અને તીવ્ર સંવેદન
આલેખાયેલું છે.

જાગતા રૅન્જિ (ઉત્તરાર્ધ) [નવેમ્બરમાં પ્રસિદ્ધ થશે.]

આ બીજો ખંડ અત્યંત ઠરુણ છે. એમાં એક પ્રયત્ન
જાતભાનું પતન, પશ્ચાત્તાપ, વેદના અને અંતે ઉર્ધ્વગમન આલેખાયું
છે. આ નવલકથા પાંચ ગુજરાતીએ વાંચવી જ નોંધવું.

જાગતા રૅન્જિ : લે. રામનારાયણ ના. પાકક.

(ફેબ્રુઆરીમાં પ્રગટ થશે.)

આમાં ખેડુ-જીવનનું ચિત્ર છે. છતાં આ નવલકથા
'ધરતી' જેવી નથી. ખેડા જિલ્લાના બારેલા વચ્ચે લગભગ બે
વર્ષનો સતત સંપર્ક સાધ્યા પછી નવલકથાની રચના થઈ છે.
આ પુસ્તકનો પ્રવેશક શ્રી. શ્રવિશંકર મહારાજે લખી આપ્યો છે.

મહાન વૈજ્ઞાનિકોનાં જીવનચરિત્રો
ગુજરાતી ભાષામાં આ પુસ્તક ગોઠેડ છે.

વૈજ્ઞાનિક જગત

: લેખક :

શ્રી. ચંદ્રભાઈ ભટ્ટ

પૃષ્ઠસંખ્યા : ૨૫૦
આ રૂ. ૬૦ આ

પાકું ૫૬
દિવસો ૧૦૬

કિંમત સવા રૂપિયો
' ટપાલપત્ર' સાથે

અત્યંત સરસ અને વેગવાન શૈલીમાં
લખાયેલાં જગતના મહાન વૈજ્ઞાનિકોનાં જીવન-
ચરિત્રો દરેક કુટુંબના કુમારો અને કિશોરોના
હાથમાં મૂકવાં જ જોઈએ. આ પુસ્તકની
સામગ્રી જોતાં એની કિંમત તદ્દન નજીવી છે.

ભારતી સાહિત્ય સંઘ

પો. બો. નં. ૭૩ અમદાવાદ

મુખ્યશાખા

૭, દેવકરણ મેન્શન, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ

વિવેચનસાહિત્ય

નો

એક શ્રેષ્ઠ ગ્રંથ

સાહિત્યસમીક્ષા

: લેખક :

વિશ્વનાથ મગનલાલ ભટ્ટ

ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ વિવેચકનો
આ ગ્રંથ આજ સુધી તમે ન વસાવ્યો
હોય તો હવે વસાવી લેજો. વાચકો અને
વિવેચકો આ પુસ્તકનો આદરપૂર્વક
સત્કાર કરે છે.

કિંમત

- રૂ-૨-૦

દ. ખ સાથે

ભારતી સાહિત્ય સંઘ

પો. બો.

૭, દેવકરણ

વર્ષ

પાંચમું

● જેનો હેતુ નૂતન ગુજરાતની રચનામાં પોતાનો હિસ્સો આપવાનો છે,

● જેનો હેતુ જીવનનાં વિવિધ ક્ષેત્રો ઉપર ક્રાંતિકારી અસર મૂકવાનો છે.

● જેનો હેતુ શિષ્ટ, સુંદર અને ઉપયોગી સાહિત્ય અત્યંત સસ્તા મૂલ્યે આપવાનો છે.

આ ગ્રંથમાળાના તમે આદર છો? એવું એક પ્રકાશન તમે જોયું છે? એની યોજના વિષે કશું જાણ્યું છે? એની પ્રગતિથી અને લોકપ્રિયતાથી તમે વાકેફાર છો?

એવું લવાજમ

દેશમાં પાટા પૂકાના

રૂ. ૪-૦-૦

(૧૨૦૦ પાનાં)

માહિતી માટે પરિચયપત્રિકા મંગાવો

ખંધન અને મુદ્રિત : લેખક : દર્શક
૫૪૪૪૫૫ ૩૨૦ : કિંમત એ રૂપિયા
૧૮૫૫૫ બજવાની ભૂમિકા ઉપર
આલેખાયેલી આ નવલકથા એના
લેખકને પ્રથમ પેઢિતના નવલકથાકાર
તરીકે સાબિત કરશે. આ નવલકથા
એકેએક પાત્ર આપણી આંખ સામે
જીવંત-જાગૃત લાગે છે, વાર્તામાં
નૂંયાપેલું વિચારધન આપણને મુગ્ધ
કરે છે.

જાગતા રે'એ (પૂર્વાર્ધ)

લેખક : સોપાન

૫૪૪૪૫૫ ૩૨૨ : મૂલ્ય કિંમત રૂપિયા
શ્રી. સોપાનની આ સર્વોત્તમ
કૃતિ છે. જે વિચાર અને વસ્તુ
ઉપર નવલકથાનું સર્જન થયું છે તે
ગુજરાતી સાહિત્યમાં તદ્દન નવીન છે.
પૂર્વાર્ધમાં નિષ્ક્રિય અને સહિષ આદર્શ-
વાદની અપમાનજનક અને તીવ્ર સંપેદન
આલેખાયેલું છે.

જાગતા રે'એ (ઉત્તરાર્ધ) [નવેમ્બરમાં પ્રસિદ્ધ થશે.]

આ બીજો ખંડ અત્યંત કરુણ છે, એમાં એક પ્રયત્ન
આત્માનું પતન, પશ્ચાતાપ, વેદના અને અંતે ઉર્ધ્વગમન આલેખાયું
છે. આ નવલ કોઈ પણ ગુજરાતીએ વાંચવી જ જોઈએ.

જાગતો તાત : લે. રામનારાયણ ના. પાકે.

(ફેબ્રુઆરીમાં પ્રગટ થશે.)

આમાં એક-જીવનનું ચિત્ર છે. જતાં આ નવલકથા
'ધરતી' જેવી નથી. એક જિજ્ઞાસા આરંભ થયે લગભગ એ
વર્ષના સતત સંપર્ક સાધ્યા પછી નવલકથાની રચના થઈ છે.
આ પુસ્તકનો પ્રવેશક શ્રી. રવિશંકર મહારાજે લખી આપ્યો છે.

અરુણ પુસ્તકમાળા અને બાલજગત [પાલિક]

- આ માળામાં દર વર્સે એક નવું પાત્ર આવે છે. આપવામાં આ પાલિક અવરજ સફળ થઈ રહ્યું છે.
- લગભગ દરેક પુસ્તકાનુ સંપૂર્ણ લેખન ચિત્રોથી સુશોભિત અને પૂરું દિરંગી ચિત્રવાળું બને છે.
- બાળકો ને કિશોરો હોયે હોયે વાંચે એવા સુંદર ટાઇપો ને લીસા કાગળમાં પુસ્તકાઓ છપાય છે.
- એની કિંમત ગુજરાતના પ્રાથમિક શાળાસાહિત્ય કરતાં સસ્તી રાખવામાં આવે છે.
- નીચેનાં સાત પુસ્તકો તો નક્કી થઈ ગયાં છે ને તેમાંનાં પ્રથમ ત્રણ તો પ્રગટ પણ થઈ ગયાં છે.
શંકરાચાર્ય લે. દરજીવન સોમશ
જીવનચરિત્ર : મૂલ્ય અડી આના
રંગરંગ વાદળિયાં લે. સુન્દરમ
બાળશીતોનો : સમગ્ર મૂલ્ય બે આના
નાનાં છોકરાં : લે. મારુદત
ત્રણ બાળવાર્તાઓ : મૂલ્ય રોડ આના
પ્રવાસપત્રો લે. રામભાઈ
પ્રવાસવર્ણન (છપાય છે.)
હૃદયે અને સાંભરે છે લે. ત્રિભુભાઈ
બાળપણનાં મધુર સંભારણાં (છપાય છે.)
આપણાં ભાંડુઓ લે. હેમુભાઈ
સાદા રેખાચિત્રો (છપાય છે.)
છીપડાં લે. મોહન કક્કર
બાળકાવ્યોનો સંગ્રહ
- બાળકોને નિર્દોષ આનંદ, રસ અને આપવામાં આ પાલિક અવરજ સફળ થઈ રહ્યું છે.
- આ પાલિકના મુખ્ય લેખકો ગુજરાતનાં જ મુખ્યચિત્ર છે. અને તેથી જ આ પાલિક ન શરૂ થયું હોત તો કોઈને લાગતું જ નથી.
- ગુજરાતમાં દરજીવન બાલસાહિત્ય પ્રગટ થઈ છે એટલે તમારાં બાળકો માટે એમાંનું કંઈ પણ વસાવટા પહેલાં આ પાલિક તો પાઠ્ય બેનું છે.
- દર અંકે વાર્તાઓ, શીતો, ઉપાલ્પઓ, કૃતિઓ સાદા પદો અને ચિત્રો આપવામાં આવે છે.
- દરેક અંકમાં 'દેશ અને દુનિયા' એ ગ્રંથો હોયે બાલકોમાં મદદરવા બનાવે આપવામાં આવે છે.
- આ પાલિકના દરેક પાત્ર ન અંકો પ્રગટ થયા છે છતાં વર્ષોથી નીકળતું હોય એટલું એ સમજાવે છે.
- લગભગ તમામ અવસોદનકારોએ આ પાલિકને પ્રેમભર્યો આવકાર આપ્યો છે ને એ બાળકોની સેવા કરી સારી એવી આશા બક્ષત કરી છે.
- એના સંપાદકો હેલાં પાંચ વર્ષથી બાળકોની દુનિયામાં જ રહે છે ને બાળસાહિત્યનું સર્જન કરે છે.
- આ પાલિકમાં દર અંકે ચોવીસ પાનાનું વાન આપવામાં આવે છે ને લગભગ દરેક પાનું ચિત્રોથી સુશોભિત બને છે.
- એના મુખપટ ઉપર દર અંકે કોઈ મુદ્રમાં સુંદર ફોટો કે ચિત્ર મુદ્રવામાં આવે છે.

આ માળાનું વાર્ષિક લવાજમ દેશમાં રૂ. ત્રણ, બહારદેશમાં રૂ. સાડાંબણ અને પરદેશમાં રૂ. ચાર છે.

અરુણ પુસ્તકમાળા અને બાલજગતનું પ્રકાશન તમારાં બાળકો માટે જ છે.

અરુણ પુસ્તકમાળા અને બાલજગત : પો. બો. નં. ૭૩ : અમદાવાદ

મુદ્રક અને પ્રકાશક : લક્ષ્મીદાસ પુરુષોત્તમદાસ શાંભી : ડિઝિન કાર્યાલય : પો. બો. નં. ૭૩ : અમદાવાદ
મુદ્રણસ્થાન : નવપ્રભાત પ્રિન્ટિંગ પ્રેમ : મોનેટરી ટોકીઝ પામે : અમદાવાદ

સાહિત્ય અને સાંસ્કૃતિક સંસ્થા

૧૯

નવેમ્બર ૧૯૭૮

અંક ૯

સંપાદક :

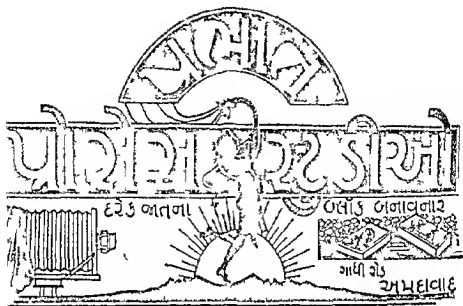
મોહનલાલ મહેતા : ઉચ્ચ શિક્ષક અને
દાનિતલાલ શાહ : હરજીવન સોમૈયા

અભિવ્યક્તિ પ્રાંતિક વિકાસ (રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિએ) શ્રી. ધૂમકેતુ	૬૧૭
પૂર્ણત્વ મૂલ્ય	શ્રી. મોહનલાલ મહેતા ૬૧૮
મતભેદ અને મિલ્લતા	શ્રી. દત્તાત્રેય મા. કાલેલકર ૬૨૦
આપણી સ્વરાજ્યવાદી	શ્રી. મોહનલાલ ૬૨૨
પ્રતિમા અને પ્રિયતા	શ્રી. કૃષ્ણવદન મેતલી ૬૨૫
એક 'દેવનો દીપલ'	શ્રી. હરજીવન સોમૈયા ૬૨૨
કુરુક્ષેત્રમાં અભિવ્યક્તિ મોહનલાલ	શ્રી. અક્ષયકુમાર મલિયા ૬૩૮
મરજીતી સંસ્થા	શ્રી. દત્તાત્રેય મા. કાલેલકર ૬૪૪
પીરબુલ	શ્રી. ભિમલા ૬૪૭
અમાન	શ્રી. જયારામ દવે ૬
આપણો કાલસાનો ઉદોગ	શ્રી. કુમરસી હરમસી સંપદ ૬૫૧
-ને છતાં યે હું નહોતી	શ્રી. સુરેન્દ્રભાઈ ત્રિપાઠી ૬૬૦
હવેનરીયન	શ્રી. મંદલાલ બટ ૬૬૫
મેલેકની મોળખાણ	એક વિગ્રાથી ૬૭૨
સાહિત્યના પ્રદેશો	૬૭૬-૬૮૨
(૧) ભોમકીયર્મ, (૨) ગૂંચ કથાં ઉપ (૩) આપણી પ્રેમાળાઓ- ચોક્કી પુરવણી, (૪) 'બીતર'નો એક પ્રયોગ અને (૫) દિલો પ્રસ્તાવેત્તુ બાબત.	
પોતન	શ્રી. મહાલાલ વઘાલ ૬૮૨
કોટીમાની મુદ્રી	શ્રી. હરજીવન સોમૈયા ૬૮૩
બંધ મળે	શ્રી. જાડિલ ૬૮૬
શ્રીમતી મા બાબત કથાઓ	શ્રી. સતીશ કાલેલકર ૬૮૭
સિમ્મડ કોષ્ટક	શ્રી. 'સાલદત્ત' ૬૯૫
દિગ્ગજી ના કબરતાનમા	શ્રી. ગમ્ભીર અર્યાવાળા ૬૯૭
વિવેચનના નમૂનાઓ	૬૯૮
અવલોકનો	૭૦૧
આંતરરાષ્ટ્રીય આદેશો	૭૦૮
વિશ્વની ઉદલી આશા	૭૧૧

છૂટક નકલ આઠ આના

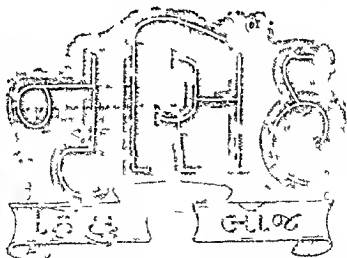
સંચાલક ભારતી સાહિત્ય સંઘ ચો. ખો. ૭૩ અમદાવાદ

સાહન, દાર્શન તથા વચાએ કવચના હાથકનાન
ખેલોક, ડીઝાઈન તથા સિને-સ્લાઈડ

મનાન્ના
ભારતી સાહિત્ય મંચનાં પ્રકાશનના ગ્રંથ ખેલોક અમે બનાવીએ છીએ

૨ ન ૩૧૬૩ ન પું ઠે જ છું નાં ધી લે શો છ ૨ મે, સ ૧૪

૭ ૧૭૭ ૧૭૭ હોમથી રોડ, ૨ ૧ દ- દુબઈ લિન્ક ૫

ભારતિય સ્વદેશી બ વગા

૧૨ મે ૭૫

મુંબઈમાં ક્યાં ઊતરશે ?

આદર્શ લૉજિંગ-ઝોન

ભારતીય નિવાસ લૉજ

ચાર્જ ઘડોલા છે.

ભારતીય નિવાસ લૉજ કાલખાદેવી રોડ, મુંબઈ ૨

તા. ૨૫-૬-૪૬

ટેલિફોન - ૨૨૨૨૦

સળેખમ ?

(Registered)

સળેખમ ? ?

સળેખમ માટે દવા લીધવાને બદલે નાક પર થોડુંક
“અમૃતાંજન” મસખો. તે તુરંત સહાય આપે છે.

અ મૃ તાં જ ન

પીડાકારક સળેખમ મટાઠે છે.

:: દ રા જ ને ! મ લ મ ::

સર્વે ભવની દગળ અને યુવતીને માટે ભરોસાપાત્ર અને નિષ્કલન
બળ એવો હલાળ. ત્રણ વાર લગાડવાથી સર્વતર નાખી શકાય છે.

રોજ એન્ટી-સિધ અને બહુચિસ્તાન માટે

મહામદઅલી સુલ્તાન સુસાહ્ય મારવી

ગેરિયર રોડ : કસથી

મુંબઈ : અમૃતાંજન લિમિટેડ : મદ્રાસ

સુગંધીથી ભરપૂર

જલકુમારી ખાલી તેલ

વા
પ
રો

જે આંખ અને મગજને ઠંડક આપી વાળને વધારે છે.

રોકીસ : ચાંપશી નરશી દવાવાળા : પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ : મુંબઈ ૨

ભારત વસ્તુ ભંડાર

અમદાવાદ, નડિયાદ, આણંદ અને પ્રાચીન
આમાન્ય ગ્રાહકોએ તથા શુદ્ધેશમાં નીચે લખેલી
કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ માટે આ ભંડાર સાથે વ્યવહાર
કરવો તેઓ આ ગામો પૂરતા બા રા સંધના
સૌક્ય એજન્ટ છે.

અંજલિ અંધમાળા

આરોગ્ય અંધાવલિ

નવરચના (માસિક)

ભૂમિ (માસિક)

બાલિગત (માસિક)

વિશ્વ સાહિત્ય માળા

અરણ્ય પુસ્તકમાળા

ચિંતન અ ધા વલિ

નૂતન અ ધા વલિ

શિષ્ટ સાહિત્યમાળા

લોકશિક્ષણ અધમાળા

નવસર્જન ગ્રંથાવલી

ભારત વસ્તુ ભંડાર

મકડાં મારકેટ : અમદાવાદ

કુમારમાળા

તેર વરસની ઉપરનાં બાળકો માટેનું

ખાસ શૂરાતન-સાહિત્ય

૧ ગોરીલાનો પ્રેમ	૦-૮-૦
૨ પૂછચિંતા મહેશભાઈ	૦-૮-૦
૩ શિક્ષકશિક્ષ	૦-૮-૦
૪ ગેળી સુદિ	૦-૧૦-૦
૫ ગેળી સુદિ	૦-૧૦-૦
(પાકુ પૂકુઃ બે ભાગ બેળા)	૧-૮-૦
૬ શિક્ષકશિક્ષ-૨	૦-૮-૦
૭ આંદા પર ચઢાઈ	૦-૮-૦
૮ આકૃતિ મદી	૧-૦-૦
૯ મોતના પંજામાં	૦-૮-૦
૧૦ ચિત્રગારી	૦-૧૨-૦
૧૧ લઙ્કુ	૦-૧૦-૦
૧૨ સકટની શોધમાં	૧-૨-૦
૧૩ બેલીગો ચરદાર	૧-૮-૦
૧૪ આચારી દેશ	૧-૪-૦

-આખરિય ગ્રંથોમાંનાં ક્રમાંક માટે અભેદ-

દરેક પુસ્તકનાં દરેક રૂબે રૂ

ગાંડીવ સાહિત્યમંદિર : મુરત

જાળકેતુ પંખવાડિક પદાલજગત લવાજમ ચાર રૂપિયા
જાળકેતુની પુસ્તકમાળા અરુણ પુસ્તકમાળા લવાજમ ત્રણ રૂપિયા

[વિસ્તૃત માહિતી માટે પત્રવિનિમય કરવાનો માર્ગ]

ભારતી સાહિત્ય સંઘ : પો. બો. ૭૩ : અમદાવાદ

ભારતી

[ભાસિક]

પાંચ વર્ષ સુધી

દેશમાં અભિવ્યક્તિ પદ્ધતિ

૫-૦-૦ ૫-૮-૦ ૬-૮-૦

ભારતી કાગળ - અમદાવાદ

શ્રી. 'ધ્રુમકેતુ'ની નવલકથાઓ

અગ્ર દર્શક

અ નિ તા

[૪૧૦ પૃષ્ઠની સળંગ નવલકથા]

દ્વિતીય ભાગ : મનોહર ભાવણી]

ક

પ રા જ ય

[૪૦૦ પૃષ્ઠની એવી જ બીજી]

નવલકથા, આદ્ય પદ્ધતિ, દ્વિતીય ભાગ]

કેન્દ્રના અગ્ર દર્શક

અગ્ર દર્શકના કાર્યાલય-અમદાવાદ

મહાગુજરાતનું માનીતું માસિક શારદા

વાર્ષિક લવાજમ

તાંત્રી

હિદમાં : વા. ૧-૮-૭૭

ગોકુલદાસ દ્વારકાદાસ વાપરુશ

પરદેશ સિમ્લિંગ ચૌદ

ગુજરાતી માસિકોમાં શારદા કઈ રીતે લાત પાડે છે?

'શારદા' એ એકલું ગુજરાતી માસિક છે જે દર મહિને એ ત્રિરંગી ચિત્રો આપે છે.

'શારદા' એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે જે સોરઠી લોકસાહિત્યની રસસદાશુ માટે મુખપ્રસિદ્ધ છે.

'શારદા' એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે કે જેના ત્રી-અંક, નવલિકા-અંક, લોકસાહિત્ય-અંક અને દીપોત્સવી-અંક માટે હમરો લોકો દર વખતે રાહ લુએ છે.

'શારદા' એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે કે જે સિદ્ધવર્ગ અને આમવર્ગના સાહિત્યનો સુમેળ સાધે છે.

'શારદા' એ એકલું ગુજરાતી માસિક છે જે દર વર્ષે સોરઠી ઇતિહાસની રા. રાયચુરાકૃત નવલકથા પ્રાદુર્ભાવે ભેટ તરીકે આપે છે.

'શારદા' એ એકલું ગુજરાતી માસિક છે કે જે રાજના એક પૈસામાં સાહિત્ય અને કલાનો રસધાન દર માસે તમારે લાં પહોંચાડે છે.

'શારદા' સોળ વર્ષથી પ્રગટ થાય છે. તમે એના પ્રાદક થવા હસો જ. ન થવા હો તો નીચેના કોઈ પણ રથને આજ ખજાર આપો એટલે 'શારદા' રાફ થશે.

'શારદા' નું ૧૯૩૯-૪૦ નું એટપુલક " સોમનાથની સખાતે " બહાર પડી ગયું છે.

તાંત્રી : 'શારદા' ચોરવાડ (કલિયાવાડ)

પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ સિ. વડોદરા

આર. આર. શેઠની કંપની, લુકતેવર્સ, પ્રિન્સેસ રોડ, મુંબઈ નં. ૨

અમારાં પ્રકાશનો

નામ	કિંમત	નામ	કિંમત
અંગલિ અથમાળા [ગરબેઠા]		ચિંતન અથાવલિ [ગરબેઠા]	
સંજીવની	૨-૦-૦	શુભામીની શુંખલા	૨-૮-૦
પચાસ વર્ષ પછી-	૧-૪-૦	વિશ્વસાહિત્યમાળા	
પ્રાયશ્ચિત્ત ભા. ૧	૨-૦-૦	પતન અને પ્રાયશ્ચિત્ત	૨-૮-૦
" ભા. ૨	૨-૦-૦	અહંકાર	૧-૮-૦
એ પત્ની કોની ?	૨-૦-૦	અસંખ્ય પુસ્તકમાળા	
અંતરની વ્યથા	૧-૪-૦	ચંકરાચાર્ય	૦-૨-૬
આવતી કાલ	૨-૮-૦	રંગ રંગ વાદળિયાં	૦-૨-૦
અખંડ ભયોત	૧-૮-૦	નાનાં છોકરાં	૦-૧-૬
મંગલમૂર્તિ	૨-૦-૦	નૂતન અથાવલિ	
મહાન મુસાફરો	૧-૮-૦	લગ્ન-એક સમસ્યા	૧-૪-૦
દોન કુવ	૨-૦-૦	અંજનાનાં જળ	૧-૪-૦
ધરતી	૧-૮-૦	સાહિત્યસમીક્ષા	૨-૮-૦
ખંધન અને મુક્તિ	૨-૦-૦	ધરભણી	૧-૮-૦
જાગતા રે'ને (પૂર્વાર્ધ)	૨-૦-૦	પાશ્વમીની કલાકૃતિઓ	૧-૪-૦
આરોગ્ય અથાવલિ		પૂષ્પદાની	૧-૪-૦
દુર્દો, દુઃખો અને દાકતરો	૧-૪-૦	વેરાનમાં	૧-૦-૦
અપમાના સહેલા ઉપાયો	૦-૪-૦	દરિયાના મામલા	૦-૨-૦
શરદી અને સળેળામ	૦-૬-૦	સત્તાવન	૧-૪-૦
વજન શી રીત વધારવું ?	૦-૮-૦	વિશ્વદર્શન	૩-૮-૦
કળાધ્યાત	૦-૪-૦	વિરાટ બાળે છે ત્યારે-	૧-૮-૦
આંખોતું આરોગ્ય	૦-૪-૦	આલભેલ	૧-૮-૦
નિસર્ગોપચાર:		વૈજ્ઞાનિક જગત	૧-૪-૦
વિચાર અને વ્યવહાર ભા. ૧	૧-૦-૦	પ્રદક્ષિણા	૧-૮-૦
આદર્શ જોરાક કોને કહેવો ?	૦-૪-૦	મુસ્તફા કમાલ	૧-૮-૦
નિસર્ગોપચાર અને જલોપચાર ભા. ૧	૦-૪-૦	લોકશિક્ષણ અથમાળા	
પહેલું મુખ	૦-૪-૦	રાજકોટ-સરથાગ્રહ	૦-૮-૦
જોરાકની પસંદગી	૦-૪-૦	નવસર્જન અથાવલિ	
કસરત, મહેનત અને દમત	૦-૪-૦	સજીવી	૨-૦-૦
નિસર્ગોપચાર અને જલોપચાર ભા. ૨	૦-૮-૦	શોમા	૨-૮-૦
કલેજના રોગો	૦-૫-૦	પ્રાયશ્ચિત્ત ભા. ૧	૧-૦-૦
વૈકિસનૈશન કે રોનિટ્રેશન ?	૦-૬-૦	" ભા. ૨	૧-૦-૦
લાંબું ચલો ને લાંબું જીવો	૦-૬-૦		
સામી કિંમતની પ્રથા રૂંદરી છે એટલે ઉપર લખેલી કિંમતો ગરબેઠાં અથવા તે હપ્તાલખર્ચ સાથે સમજવી.			

ભા. ૧ તો અધિકૃત સ. ધ. : પાન કો. ૨ ના કો. ૧ : ધા. ઓ. ૬૩ : : અમદાવાદ

પ્રસ્થાન કાર્યાલયનાં પ્રકાશનો

[X મૂલ્ય પુસ્તકો પુસ્તક હિસાબના કેળવણીખતા તરફથી મેળવે થયેલા છે]

સરસ્વતી ગ્રન્થમાળા

વીર વલ્લભચાર્ય	૦-૨-૬
X શબ્દની વાતો	૦-૩-૦
અભિગિહાત સ્વા ગુર્જ	૦-૪-૦
X ભવકલ્પસાગર	૦-૩-૦
કાન્તિ	૦-૪-૦
કાન્તિકારી ઘન	૦-૩-૦
૧-૫૩ બ્રજવાની ખીજ બાજુ (નવી)	
હિંદીનો મુક્તિયજ્ઞ	૦ ૬-૦
વીરની હાલત બા. ૧	૦-૧૨-૦
દાર્શનિક અને સ્વરાજ	૦-૪-૦
બાણેશીની હિંસા	૦-૨ ૬
ગાંધીકૃષ્ણ આનંદ	૦-૪-૦
બોરધાની વીરાજનાથો	૦-૨-૦
હુમ્મલ દિ. ૬	૦-૩-૦
સેનાંત કમળ	૦-૩-૦
રશિયાતુ આદ	૦-૪-૦
કાન્તિને મોં	૦-૪-૦
X રૂઢિ અને ખાતર	૦-૩-૦
પરજોશી કાળની હરીશ્ચંદ્ર	૦-૮-૦
X મારી કુલ્લુ	૦-૮-૦
X ચતુરતા	૦-૧૬-૦
કોપા અગતી કરવા વાળી	
અને ચરી પોતા મીતો	૦-૮-૦
પ્રિય ગિરમાઈ	૦-૮-૦
X કથાકથ	૦-૩-૦
X લગ્ન તાર	૦-૮-૦
તારિયમા પ્રવેશતી કન્યાને	
પત્રો (કુલારેલો આશુતિ)	૦-૬-૦
અવનવચાર	૦-૬-૦
નૂતન રમિયામય શોકિત	૦-૮-૦
X વીર ન્યાયની યાત્રા	૦-૮-૦
ગરીબાઈનો મુનો	૦-૩-૦
ગોશ્વલિજન અને ખીજ વાતો	૦-૬-૦
હાલ કે પ્રપચ ૧	૦-૮-૦
X દેવદાસ	૦-૬-૦
સામ્યવાદ અને ગવર્નર	૦-૬-૦
શરીરનો સુદેશ	૦-૧૨-૦
કાગવા	૦-૩-૦
આપણો આદાર	૦-૬-૦
સીન્યુર મધર્દા	૦-૧-૦
નિવિરાજ આયુ	૦-૮-૦
શ્રીમદ રાજગુપ્ત કવિના ૧-૪-૦	

ટોરડોય ગ્રન્થાવલિ

X પ્રેમનો દાન (વીજ આશુતિ) ૧-૪-૦	
X સ્ત્રી અને પુત્ર (વીજ આશુતિ) ૧-૪-૦	
X ક્યાવલિ બા. ૧	૧-૪-૦
X નવો અવતાર બા. ૧	૨-૪-૦
X નવો અવતાર બા. ૨	૨-૦-૦
X નવો અવતાર બા. ૩	૧-૦-૦
X દ્વિપરિવર્તન	૧-૪-૦
X ક્યાવલિ બા. ૨	૧-૪-૦
વશમુખ	૧-૪-૦

રવીન્દ્ર ગ્રન્થાવલિ

X ધરે-ખાહિરે	૨-૦-૦
X ચતુર અને બે નહેનો	૧-૪-૦
નોગાંધી	૨-૪-૦

ખુલ્લું ગ્રન્થાવલિ

એકાન્તિકારની આશમજાયા ૧૧ ૬૦	
એકાન્તિકારની આશમજાયા ૧૧ ૬૦	
X ગાતા આસોપ કવ	૧-૮-૦
X દિરેની વાતો બા. ૨	૧-૪-૦
X સીતામન્ય	૧-૪-૦
X સત્યમય જનન	૧ ૧૦-૦
લગ્નપ્રપચ	૩-૮-૦
રેખાનાં આંખો	૨-૮-૦
સ્નેહવિદાર બા. ૧	૧-૪-૦

પ્રેમીનું પ્રકાશનો

X દિરેની વાતો બા. ૧	૧-૪-૦
સ્નેહવિદાર બા. ૧	૧-૮-૦
શુભન અને ખીજ વાનો	૧-૪-૦
ભારતપુષ્પચાસ	૧-૪-૦
શાંધી મહિમાદોરસવલ	૧-૮-૦
૧૫ સ્તોત્ર	૧-૮-૦
રામ અને કૃષ્ણ (વીજ આશુતિ)	૦-૬-૦
બુદ્ધ અને મહાવીર (૧)	૦-૬-૦
X ધરગુપ્ત વેદક	૨-૦-૦
X દિનચર્ચા	૧-૮-૦
X સામ્યમતી	૧-૪-૦
X રશિયાતુ પાંતર	૨-૦-૦
જૂનમરનો કાપ	૨-૦-૦
લાહોરનો સરેશ	૧-૦-૦
શ્રીમદ રાજગુપ્ત અવનવચાર ૧-૮-૦	
તમને એ નહિ સમજાય ૦-૬-૦	
આયકલ	૨-૧-૦
અપારણ્યક અને ખીજ	૧-૮-૦
મહિમાપત્ર ૫	૧-૪-૦
કાનાવલિની ૦૬ ૧૧	૦-૧૨-૦
અનંતા	૦-૮-૦

લિપ્યાજમ	
પ્રમાણ માસિક	૪-૦-૦
દિશા માસિક	૪-૦-૦
સરસ્વતી ગ્રન્થમાળા	૦-૦-૦
ટોરડોય ગ્રન્થાવલિ	૧-૦-૦
રવીન્દ્ર ગ્રન્થાવલિ	૧-૦-૦
ખુલ્લું ગ્રન્થાવલિ	૬૨૬
પ્રસ્થાન	
પ્રસ્થાનઐશ્વર્ય પ્રગતિ	

પ્રસ્થાન કાર્યાલય : અમદાવાદ

શાખાઓને તેમ જ પુસ્તકકલ્પને શ્રેય કમિશન કાપી આપવામાં આવશે

ૐ

જે મહિને વાર્તાઓ, લેખો, મંત્રો, આદિત્યચિંત્રો, ઉલ્લાસિંગ દત્તાત્રેય આગ્રહી ૮૦ થી ૧૦૦ પાનાના આપવામાં આવે છે તેનું વર્ષ એકાદશી મંત્ર યાત્રા છે, પરંતુ કોઈ પણ મહિનાથી મેં ૧૯૬૬ નાંદે આદ્ય ધર્મ સંચય છે

• એનું વાર્ષિક લવાજમ •

દેશમાં . બ્રહ્મદેશમાં . પરદેશમાં
પાંચ રૂપિયા સાડા પાંચ રૂપિયા સાડા છ રૂપિયા
(શિ કમ)

ફૂટક કે નમૂનાની નકલના આડ આના

લેખ સંબંધી

- જે લેખનો સ્વીકાર કરવામાં આવે છે તે લેખ જો પહેલા જ અંકમાં પ્રકટ થઈ શકે એમ હોય તો તેના લેખકને ખાસ આપવામાં આવતો નથી જે લેખનું પ્રકાશન મોડું થવાનું હોય તેની ખાસ આપવાનો સિવાજ છે
- જે લેખ માથે ટપાલખર્ચ નથી હોતો તે લેખ જો સ્વીકારવા યોગ્ય ન હોય તો તે પ્રકટ થવામાં આવે છે
- જે લેખનો અપ્પોકાલ કરવામાં આવે તેના કારણે આપવાને અમે બધાએ નથી અમારા તરફથી કારગો ન મળે તો અમે નથી આપવા ઇચ્છતા એમ ગમજવું.
- કોઈ પણ લેખકનો લેખ જો અંકમાં છપાય તે અંક અને તે વખતની જાડી પાસે પ્રતો લેખકને મોકલવાનો સિવાજ ૬ રોજ પણ કારણસર જાડી પ્રતો ન મોકલી શકાય તો તે ફરીથી છપાવી આપવાનું જોખમ અમે સ્વીકારતા નથી

વ્યવસ્થા સંબંધી

- કોઈ પણ ફિગાદ માટે જરૂરી ટપાલખર્ચ અને માલક-નમૂના જણાવશે જાડી છે
- જે પ્રાદેશનું લવાજમ પૂરું થયું આવે છે તેને અગિયારમા અંક માથે જો સ્વનની ચેતવણી મોકલવામાં આવે છે અને એના તરફથી વખતસર જવાન નથી આવતો તો ખાગમે અંક એમને બી પી થી મોકલવામાં આવે છે બી પી ૩ ૫-૪-૦૦ થાય છે, જેના આદેશ ૫-૬-૦૦ કરવા પડે છે આ બી પી જો આદેશ ન - સીકરે તો હેરા અંક હોય એમને અધિ. ૧૦ મેં તેને નથી બી પી ખર્ચના ચાગ આના મોઢીને જ તે નંક પાડે એમની સંકાય છે
- અગ્રેજ મહિનાના પહેલા અવાગિયામાં જ '૦૬' નો અંક પ્રાપ્ત ન થાય તો પ્રાદેશને બિનિ કે તેમજે ટપાલ-ઓફિસમાં ખાસ પ્રાદેશ અને ટપાલખાતા નંદુથી જે લેખિત જવાન આવે તે ગાદી મોકલી આપના એમને તે અખતી મોજી નમન મોકલી આપવામાં આવે છે

ભારતી સાહિત્ય સંઘ

સમાચાર અને સૂચનાઓ

- ૧ અમારાં પ્રકાશનોમાં અમે જે કાગળો વાપરીએ છીએ તેમાં દેશી કાગળો ઠાઠસ વગેરેના ભાવો દોઢા ઉપરાંત થયા છે, અને પરદેશી કાગળના ભાવો બમણા કરતાં પણ વધ્યા છે. પરદેશી કાગળો માત્ર 'નવરચના'માં જ વપરાય છે, કારણ કે એ જાતના કાગળો દેશમાં બનતા જ નથી, હવે એમાં પણ દેશી કાગળો જ વપરાશે.
- ૨ 'વિશ્વસાહિત્યમાળા'નું બીજું પુસ્તક 'અહંકાર' પ્રગટ થઈ ગયું છે. ને ગ્રાહકોને રવાના થવા માંડ્યું છે.
- ૩ 'અરુણ પુસ્તકમાળા'નું ચોથું પુસ્તક 'પ્રવાસપત્રો' (રામભાઈ) પ્રગટ થઈ ગયું છે, અને પાંચમું 'આપણાં ભાંડુઓ' (હેમુભાઈ) તથા છઠ્ઠું 'હજી' મને સાંભરે છે. 'ગિન્નુભાઈ' ચાર પાંચ દિવસમાં જ પ્રગટ થઈ જશે. આ ત્રણેય પુસ્તકો એક સાથે જ રવાના કરવામાં આવશે.
- ૪ 'અંજલિ'નું ત્રીજું પુસ્તક 'જાગતા રે'એ' (ઉત્તારધી) નવેંબરની આખરે પ્રગટ થશે અને એ જ રીતે 'આરોગ્ય'નાં પુસ્તકો ત્યારે જ પ્રગટ થશે.
- ૫ 'વિશ્વસાહિત્યમાળા'નું ત્રીજું પુસ્તક 'પશ્ચિમના સમરાંગણે' (All Quiet on the Western Front) તૈયાર થાય છે. દિસેંબરમાં પ્રગટ થઈ જશે.
- ૬ 'ચિંતન અથાવલિ'નું બીજું પુસ્તક હજી નક્કી થઈ શક્યું નથી.

મુંબઈ-શાખા
પ્લોક નં. ૭, દેવકરજી મેન્શન :
પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટની પાછળ

મુખ્ય કાર્યાલય
પાનડોર નાકા : પો. ઓ. નં. ૭૩
અમદાવાદ

‘ હામિ ’ ના લવાજમ બાબત

ભાઈશ્રી,

આ પાછીના અંક સાથે આપનું આ વર્ષનું લવાજમ પૂરું થશે. આપ આહુક થયા તે માસથી અગિયાર માસ સુધી આપે અમારા માસિકને પરિચય કરીને ખાતરી રેખવી હશે કે અમે હિતરોત્તર માસિકને સારું કરવાના પ્રયત્નો કરીએ છીએ. આ વસ્તુસ્થિતિ લક્ષમાં લઈ આપ આહુક તરીકે આણુ ન રહે એવી આશા વધુ પડતી નહિ ગણાય.

આવતા અંક સાથે આપનું લવાજમ પૂરું થશે એટલે આપ આહુક તરીકે રહેવા હચ્છતા હો તો આપના નવા વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૫-૦-૦ નવેંબર મહિનાની ૨૫મી તારીખ સુધીમાં મ. ઓ. થી મોકલી આપી આભારી કરશો. જે વિચારને અંતે આપને એમ લાગે કે નવા વર્ષ માટે આહુક રહેવું નથી તો એક પોસ્ટકાર્ડ દ્વારા તા. ૨૫ ગી સુધીમાં એવો નિર્ણય જાણવી દેશો.

આપના તરફથી તા. ૨૫ મી સુધીમાં હાલનાનો જવાબ નહિ આવે તો આપને આવતા મહિનાનો અંક બરાબર પહેલી તારીખે વી. પી. થી રવાના થશે. વી. પી. રૂ. ૫-૪-૦ નું થશે, જેના આપે ત્યાં રૂ. ૫-૬-૦ ભરવાના રહેશે.

સારું તો એ જ છે કે આપ તા. ૨૫ મી સુધીમાં મ. ઓ. થી લવાજમ મોકલી આપો અથવા તો ‘ ના ’ લખી નાખો. એટલે આપને આવતો અંક અમે સાદી ટપાલથી મોકલી આપીએ.

આમ છતાં આપના તરફથી જવાબ ન આવતાં અહીંથી વી. પી. થાય તો તે સ્વીકારી લેવાની કૃપા કરશો. આશા છે કે આપ આહુક તરીકે આણુ રહી યુગરાતના આ સંસ્કાર અને સાહિત્યના માસિકને આજની ભીડના સમયમાં મદદગાર થશો.

આપનો

મોહનલાલ મહેતા

અમદાવાદ

મુખ્ય સંચાલક
ભારતી સાહિત્ય સંઘ

તા. કઃ-જો આપ મુંબઈના આહુક હો તો ઉપર લખ્યા સ્થળે અમારી શાખામાં લવાજમ ભરશો.

ગુજરાતનો પ્રાંતિક વિકાસ.

[રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિએ]

તેવી રીતે માણસ પોતાની વિશિષ્ટતાને લીધે સમાજમાં મહત્વનું સ્થાન મેળવે છે અને સમષ્ટિની ઉત્ક્રાન્તિમાં પોતાનો ફિરસો નોંધાવી શકે છે, તેવી રીતે આપણી અત્યારની રાષ્ટ્રવ્યાપી સાંસ્કારિક એકતા માટે પણ દરેક પ્રાંતે પોતાનું વિશિષ્ટ ધ્યેય સાધવું પડશે; અને એવા પોતાના વિશિષ્ટ સર્વાંગીય વિકાસ વિના સંસ્કૃતિના મદાસાગરમાં પોતાનું કંઈ વાપ તેનું કંઈ પણ તેનાથી આપી શકશે નહિ.

એટલે આપણી પ્રાંતિક બાવના પાસે પણ મુખ્ય પ્રશ્નો આવીને બેસા છે. એક તો સર્વાંગીય વિકાસ સાધવાનો પ્રયત્ન, બીજો પ્રશ્ન સાંસ્કારિક એકતામાં એનું વહેણ, અને ત્રીજો મહાન પ્રશ્ન વિશ્વવ્યાપી બલાબલની સાચી તુલના કરવાની એની શક્તિ. આ ત્રીજો પ્રશ્ન એટલા માટે મહત્વનો છે કે અત્યારે ઘેર્ષ નાનામાં નાનું ગામ પણ વિશ્વવ્યાપી બળોની અસર નીચે ન આવે એવું શક્ય નથી.

પ્રાંતિક સર્વાંગીય વિકાસ વિશે દરેક પ્રાંતને પોતપોતાના વિશિષ્ટ પ્રશ્નો છે ને સામાન્ય પ્રશ્નો પણ છે. ઉદાહરણ તરીકે સાધારણ રીતે ગુજરાતીઓ પ્રાંતિક બાવના પરત્વે વધારે ઉદારતાથી નોંઠી શકે છે. અને તેના પ્રમાણમાં મદારાષ્ટ્ર-અંગણ પછાત છે. તો વિદ્યા સંબંધિત, ચિત્ર, સાહિત્ય એવી સામગ્રીમાં વિકાસદૃષ્ટિએ એ બન્ને પ્રાંતો મૂળા આગળ છે. એટલે દરેક પ્રાંતે પોતાના વિશિષ્ટ પ્રશ્નોના પોતાની રીતે ઉકેલ સાધવાનો હોય છે. તેમાં કેટલીક વખત અતિ હિત્સાદી કાર્યકર્તાઓ સાજાને બદલે નુકસાન પણ કરી બેસે છે. ઉદાહરણ તરીકે સાહિત્યદૃષ્ટિએ દિંદી પાસેથી ગુજરાતને બહુ ઓછું મળે તેમ છે. પણ એનું રાષ્ટ્રભાષા તરીકેનું ગૌરવ અગવડા એના પ્રત્યે લોકો ઉદાસીન ન રહે એ એનું જરૂરનું છે. પણ હજી તો ગુજરાત પોતાના પગખર પોતાની બાજુમાં માંડ માંડ પાડી આવે છે, તે પહેલાં

એના ઉપર દિદીનો એટલો બોલો મૂકવામાં આવે કે એ બોલ આ કે એ પોતાની પ્રાતિ-
ભાષાનો વિકાસ પણ સાધી શકે નહિ તો એ વસ્તુ લાગે માગે ન-ને લાપતાને નુકસાન
કરવા ઉપરાંત ગુજરાતને એની પોતાની સમ્પ્રદાયમાં પીઝહકે કમનસૂરી પણ નીવડે.
ગાંધીજીએ લેણું પણ એણે મદત આપ્યા વિના પ્રાતમાં એના ગ્યાનનો નિર્ણય કરવાનું
કામ જેટલું બને તેટલું વધારે અભ્યાસ હાગે નહિ પણ અભ્યાસ વિનાના સાધનો હાગે
રહેશે-સિનેમા હાગે રાખવું જોઈએ અભ્યાસ તરીકે નિશાળોમાં થતો એનો ઉપોચાર એ
કદાચ લાગે સમયે કટાણજનક ને નિર્મળક લાગ્યા વિના નહિ મહે અત્યારના અભ્યાસ
કમમાં ઘટાડો કર્યા વિના નવા વિષય તરીકે દિદીને દાખલ કરવામાં એક રીતે માનસિક દાસ
પણ છે અત્યારના વિષયો પરત્વે બાળકોને જે કટાણ છે તેટલો જ કટાણો હિદી પ્રત્યે
આવશે, તે જેમ અગ્રેજી ભાષામાં ગુજરાતીનો ખીચડી-પાક બનાવ્યો, તેમ કદાચ હિદી
દ્વારા નવો ખીચડી-પાક પણ થશે

રાષ્ટ્રભાષાનું ગૌરવ ત્યારે રાજદારી પુરુષો સ્થાપના મથે ત્યારે તેમણે એ વિષે કેળવ
ણીમરો, લેખકો, ચિત્રકા ને સર્જકોની ઉપેક્ષા ન કરતા એમના અભિપ્રાયોને વળગ્યા વાપર
જોઈએ ને જેટલા બને તેટલા વિશેષ અભિપ્રાયો મેળવવા જોઈએ કોઈ પણ દેશમાં-પછી એ
બલે ગમે તેવા ઉદાર રાજદારી પુરુષોથી નિવૃત્ત થને હોય છતાં-એમાં વિચાર કરી
શકે તેવા પુરુષો પ્રત્યે ધૃણા દર્શાવવામાં રાજદારી પુરુષો કોઈ દિવસ પાછા ફરતા નથી

ઈંગ્લંડમાં બનાઈડે શે મોટા ચિંતક છે પણ એના રાજદારી પુરુષોએ કોઈ દિવસ દિસાન
ગણ્યો નથી એટલે જે વિષય ખરી રીતે કેળવણીકરો માટે મદતરનો છે તેનો નિર્ણય એકાદ
નિયમથી કરી નાખવામાં કે બહુમતીથી કે લાગ્યા પણ એકદરે પ્રબળ નુકસાન કે એ
વિચારને પ્રબલ સમક્ષ ધણી લાગે વખત વહેતો મૂકવો જોઈએ

પ્રાતના સર્વાંગીણ વિકાસ માટે પ્રાતીય ભાવનાની ખીતવણી જરૂરી છે

એ ભાવના ત્યારે પોતાના એકમ સ્થાનથી વધારે દૂર જાય છે ત્યારે જ એના ઉપર
નિયંત્રણ જરૂરી છે અત્યારે ગુજરાતના સાહિત્ય ચિંત્ર સંગીત નૃત્ય રંગમંચ નાદમો-મેળાઓ
ઉત્સવો-વ્યાયામો સમૂહ ઉત્સવો સપ્તમાઓ ગુજરાતનો ખનિજકરો જોઈએ એવાથી રાજામાં
પ્રવિતા હિતાઈ એ ગુજરાતના છોકરા પાસે મૂકવી એમાં ફરે ગુજરાતના કવિઓએ પણ
શરમ મળવી જોઈએ ગુજરાતનું પોતાનું સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વ વિકસે-અને એના સસારી
તરફનાંઓની ને ભાગીનીની પરપરાની પેઠે-સસાર સમૃદ્ધિ ને સમૃદ્ધિનો સમન્વય
ગુજરાત સાધી બતાવે એ એની સૌથી વધારે સુદર અને કદાચ ચિરસ્થાયી પ્રણાલિ છે એની
પ્રાતિક વિસિષ્ટતા એના સરકારની સૌને પ્રિય લાગે એની સૌરભમાં રહી છે એના પ્રાતિક
અભિમાને બીજાને દર્શાવે નથી કે ફુલમાં નથી આજે ગુજરાત પોતાના પ્રાતિક વિકાસ માટે
એના લોકનાથકો પાસે દરિની અપેક્ષા રાખે છે

વિશ્વનાથી બલાબલની પુલના કરવામાં ગુજરાતીઓ પાંડા પડશે તો પોતાના
બાપાર સમૃદ્ધિ ને સરકારી સહયોગ ગ્રામીણ બેસશે

એટલે ગજકારણુ ગમે તેટલુ જળવાનને વ્યાપક તત્વ યદા મથે-અને એણે યહુ જ નોઈએ તોપણ એ પ્રાંતના સર્વાંગીણુ વિકાસ, ખાસ કરીને પ્રાતની વિશિષ્ટતા દ્વારા સંધાના સસ્કૃતિવિકાસને પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરે તો જ એની લાભે ગાળે રહેશે છે કારણ કે તો જ એને પ્રગતિ પીકંબજ મળે, જળવાન, તેજસ્વી, રક્તત્ર વિચારશક્તિવાળા જીવાનો ટેકા મળે. નહિ તો પછી ટોળા બેગા યાજ. ટોળા દાલી ગઠે. ટોળા માને કે આપણા બેગા યવાથી પૃથ્વી ઝૂળે છે. ને જે વખતે પરદેશી સત્તાને માત્ર એક ફટકડો ફેરે ત્યારે ટોળાને શુ કરતુ એ પણુ ગમ ન હોય, કારણ કે એમનામાં વિચાર કરવાની શક્તિ જ ન હોય-માત્ર શબ્દોને અનુસરવાની જ શક્તિ આપી હોય.

સર્વાંગીણુ વિકાસ સાધવો હોય તો પ્રાતની વિશિષ્ટતા શામા રહી છે એ લોકસેવકો ને લોકપાલકોએ જાણવું જ જોઈએ એમનાથી પ્રાતના કલા-સાહિત્ય-કવિતા-પ્રજ્ઞાવિકા અને સામાન્ય સમ્પ્રદાયિકાની ઉપેક્ષા કે મરકરી કરી શકાય જ નહિ.

રિયા અને સરકારની કોઈ પણુ જુમિકાને ફર ઉપદાસનો વિષય બનારી પ્રગતને દોગવાનો દાવો કરનારા પણુ વખત સુધી ગમે તેટલા લાગ્યા ટોળાં બેગાં કરે છેવટે ત્યારે એટલા વ્યાધે ત્યારે પ્રગતિ ત્યાંની ત્યાં હોય છે-ન એ આગળ વધે ન પાછળ જીએ.

એટલા માટે અતિ ઉત્સાહી કાર્યકર્તાઓએ ખોતાના ઉત્સાહમા ને ઉત્સાહમા યુજગતનો સારકૃતિક વિકાસ રૂપાંતો નથી એ દમોશા જોતુ રહે છે.

ગજ્ઞાના પ્રાનખાપાને ન રૂધે-ગજ્ઞાપ્રેમ પ્રાંતવિકાસને ન અપનાવે એ ગિચિતિ પ્રત્યે પણુ નન્દ ગાખવી રહી.

• ધૂમકેતુ •

પૂ ન્ત તું મૂલ્ય

[શાદ્દંભવિકોશિ]

સૂતાં ના મુખમેજામાં જગતમાં મોટાઈ કો'ને મળે,
ક્રોડા ઢેક મહા પછી જગતની પૂત વિકુધો રળે;
સૂતા કે પયરા નળે, સરિતમાં; ના બાપ કો'એ પૂછે
વેઠે ઘા જળના, મહાટકરના, તે દેવ : ગૌ કો' પૂછે.

• જેઠાલાલ ત્રિવેદી •

મતભેદ અને શિષ્ટતા

શ્રી દત્તાત્રેય વાલકૃષ્ણ કાલેલકર

સામાજિક જીવનનું માથૂની બાકરણ પલુ જેઓ નથી ગણતા તેઓ કોઈ કોઈ વખત એટલા પક્ષાન્ધ થઈ જાય છે, કે મિત્ર મત ગણનારને તેઓ પોતાના દુશ્મન માને છે વિવાદમાં જે હારે તેના મોઝા ધૂળ લગનાર શાસ્ત્રીઓથી આપણે પરિચિત છીએ પોતાના વિરોધીઓને હેર પાનાર લોકોના કિસ્સા પલુ ઇતિહાસમાં મોજૂ છે જેનામાં આપણે નિષ્ઠા સૂધી તેની દરેક વાતને માની લેવી તેના દોષનું પલુ સમર્થન કરતા રહેવું અને જેને વિરોધી માની લીધા તેમને દુશ્મન સમજી જમીનદોષ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ વૃત્તિ મનુષ્યજીવનની અત્યંત અસરકારી અને પ્રાથમિક અવસ્થાનું ચિહ્ન છે એવા લોકો અહિં સાનુ માહાત્મ્ય તો થયું, તેનો અર્થ પલુ સમજી શકતા નથી અહિંસાવાદી જૈનોમાં પલુ જ્યારે લોકો વાદમત બને છે, ત્યારે પ્રતિપક્ષીના કોઈપણ રીતે નાશ કરવાને તૈયાર થઈ જાય છે

સામાજિક જીવનમાં જ્યાં અર્ચા મારફતે લોકમત સંગ્રહિત કરવામાં આવે છે અને જનતાને શિક્ષણ આપવામાં આવે છે, ત્યાં એ વાતનો ખ્યાન રાખવો જરૂરી છે કે જ્યાં મતભેદ થાય ત્યાં દુશ્મની માની લેવી કે પેદા કરવી ન જોઈએ વ્યક્તિગત રોહસબંધ જીવનના અગણિત તત્ત્વોને લીધે ગ્યાપિત થાય કે કેવળ મતભેદને લીધે જોનો વિરોધ કરી દેવો અને પોતાની સન્મતતા છોડી દઈ કેવળ વેર જ વેર રાફ કરવું એ અસંગઠિતતા અને પ્રાથમિક અવસ્થાનું લોકકે છે

ધામ્મચકી, માગ્ધીટ આદિ હિન શાકરોમાં ધર્મનો ખ્યાન લાવો ક્ષાત્રધર્મનું વિધાન કરવામાં આવ્યું હતોના રામને ન માગેલા જોઈએ, હમચી નીચે પ્રકાર ન કરવો જોઈએ, રામના બાળમર્યા પગ આધાર ન કરવો જોઈએ, સતુની સ્ત્રીઓનું વચનથી પલુ

અપમાન ન કરવું જોઈએ, શરણાગતને મારી ન નાખવો જોઈએ, ગાળો ખોલીને પોતાના મુખદારને નગકુકુ ન ગવાવવું જોઈએ સુધારિત પછી (અને શીત પ્રદેશોમાં બગૂની નાતુમાં) મુદ્દ બંધ રાખવું જોઈએ, નક્કી કરેલા એક સમયે મરેલા વીરોના ચમને છાટવા માટે એ ખીમએ મુરેદશી બેશા મળી કામ કરવું જોઈએ વગેરે નિર્માણે ક્ષાત્રધર્મને જણા દના હત્યાગ કર્યાથી ઉન્નત બતા પો સામાજિક પક્ષ બેદના ક્ષયગ્યોમાં પલુ એવા જ શિષ્ટમાન્ય સદાચારના નિદાન હોય છે પલુ જેમને ચોરાશી લાખ પોનિઓમાં થઈ પહેલી જ વાર મુખ્યદેશ મળ્યો છે તેઓ એ મર્પાદઓ સમજી શકતા નથી

કોઈએ મતે માળ દીધી તો હુ સામી માળ દઈ પોતાને અપવિત્ર શા માટે બનાવું ? હિનતાની હેડમાં વિગત્ય મેગવવાનો શોખ મને શા માટે થાય ? સન્મતતા કોઈ 'પ્રતિયોગી ધર્મ' નથી

દુરદશિથી જોવામાં આવે તો આજે જેઓ આપણા વિરોધી કે, તેમની સાથે કદાચ કાને સહકાર કરવો પડે એ આપણે કેમ ભૂલીએ ? ઝોખામાં જોણુ આપણુ આચરણુ એવું રહેવું જોઈએ જ્યારે આજના પ્રતિયોગીઓની સાથે મલ સહકારનો સુઅવસર આવે ત્યારે જેમની સામે જોવામાં આપણે રામથી મો નીચું ન કરવું પડે અથવા ખેશરમીની નિર્ભયતા જાતાવવી ન પડે બામનુ લોખ જાને સન્મતતાને અ જોરી માનતા હોય પલુ એથી કોઈને જે દાનિ નથી થઈ

જ્યાં મતભેદ કે પડુને છે, ત્યાં આ રજો જીવન સખમ કામ રાખવાની વિશેષ કોશિસ કરવી જોઈએ પલુ જ્યાં મતભેદ કે કોઈ ખીમ કામચૂંથી આપણે મિત્ર કે વિરોધી સન્મતતા છોડી કે મુદ્દ પોતાને અને સમાજને નીચે પાડેના હોય, ત્યાં લોખ કે મોદને

વશ થઈ અથવા સામાજિક જીવનના જૂલજરેલા અદ-
ર્શથી પ્રેરાઈ ને આપણે તેની સાથે જીવનસહયોગ
નાણું રાખીએ, તો તે ૫ સામાજિક જીવનનો દ્રોહ
છે. જ્યાં સુધી હીનતા નહીં થઈ અને સમાજદ્રોહ
ચાલુ છે ત્યાં સુધી, પ્રેમપૂર્વક પણ પોતાનું પૂરું જળ
વાપરીને તેનો વિરોધ, તેનો અસહકાર કરવો જ જોઈએ.
નહિ તો આપણા નૈતિક જીવનનો કોઈ જ અર્થ નહિ રહે.

જે મતભેદ થતાં જ પરસ્પર સંવ્યવહાર અને
શિષ્ટાચારનો અંત થઈ જાય તો સમાજમાંથી ચિત્તાની
હિંદારતા અને કુદિનો અત્યાચ્છ સ્થાને માટે લોપ
પ્રાપ્તશે. કોઈની સાથે મતભેદ થતાં જ ને આપણે એના
દરેક વચન પર અવિશ્વાસ રાખવા લાગીએ, એના
દરેક વ્યવહારને ફક્ત દોષ સમજીએ, તો મતભેદ દૂર
થતાં આપણે એકદમ તેને વિશ્વાસપાત્ર અને ઈમાનદાર
કેવી રીતે સમજી શકીએ ? પણ આજે સમાજમાં
એવાં જ દૃશ્ય જોવા મળે છે. જે માણસો જ્યાં સુધી
એક જ અભિપ્રાયના હોય છે, ત્યાં સુધી એક બીજાને
ઠાણે તે તેઓ જુઠ્ઠા અને પૂર્ત માનના હોય, તોપણ
તેમની યાતોનું સમર્થન પણા આઘાતથી કરે છે. તેનું
કારણ એ છે કે સાર્વજનિક જીવનમાં મતભેદનો શિષ્ટતા
સાથે કોઈ સંબંધ જ નથી રહ્યો. એક માણસ જે
આજે મારા સાથા પડ્યો છે, મારી નજરમાં દયા
ખાજ, જુદો અને દુષ્ટ છે, એ જ માણસ જો કાલે
કોઈ કારણથી મારા પડ્યો તો યદ્યપિ તે એકદમ
સત્કલ્પ અને વફાદાર મનાય છે. હું એટલો વિચાર
પણ નથી કરતો કે જો કાલે આ જ માણસ દુર્જન
અને કપટી હતો તો આજ એનું મારા પડ્યામાં સામેલ
થવું શું એનાં કપટ-પ્રત્યેય, પૂર્વતા અને અસ્વસ્થ-
સામગ્રીનું અંગ ન હોઈ શકે ? જો મતભેદ એ
આપણા વિચાર અને મતનું પરિણામ હોય, તો તેનો
અંત (પરિણામ) પરસ્પર અવિશ્વાસ અને દંપ્તમાં કદી
ન આવી શકે. જેની સાથે આપણે મનઃકંઠ ધર્મજન્ય,
એવે આપણું બદલુરગ માનનાનું ઊંડી જોઈએ,
અથવા એના દરેક કામને રાત્રે રોડે રોડે જોઈએ

અને એના પ્રત્યેક બોલને દંપ્તમૂલક, રવાઈપૂર્ણ અને
શ્રમમૂલક માનવા જ તૈયાર રહીએ, તો વિચારવાનું અ
અને મતરવાત્તંબનો સમાજમાંથી નાશ જ થઈ જશે
જે માણસોના મતભેદ એ શુદ્ધ અને પ્રમાણિક હોય,
તો તેમણે પોતાની જિંદગી જ નહિ પણ પોતાની ઇતિહાસ
પણ એક બીજાને સંપર્કમાં જરા પણ અવગણવું નહિ
જોઈએ. મતભેદનો અર્થ છે ભિન્ન દર્શન. ભેદને આપણી
દૃષ્ટિએ બીજાઓનું દર્શન અપૂર્ણ અથવા ભ્રાન્તિ-
જન્ય અને તર્કહીન હોય, પણ આપણે એની પ્રમા-
ણિકતા પર અવિશ્વાસ કદી ન કરવો જોઈએ. ભિન્ન
મતવાળાઓને આજનાજવાળા કે અસત્ય સમજવા
એક પ્રકારની અશિષ્ટતા છે. જો આપણે પોતાના મતને
શરૂઆતથી અને ન્યાયસભ્ય સમજવા લાગીએ, તો
આપણને બીજાઓ પર અસત્ય કે જીર્ણો આરોપ
કરવાની જરૂર ન હોવી જોઈએ. એ તો એક રીતે
પોતાની કમતોરી કપૂલ કરવા બરાબર છે. એનો
ઓખો અર્થ એ છે કે, આપણી પાસે દલીલોનો
અભાવ છે, આપણી જુદી કુડિન થઈ ગઈ છે, અને
તેથી દરે આપણે સ્વાભાવિક છીછરાપણાનો આશ્રય
લઈ વાદમથાંઈનું ઉત્પાદન કરીએ ઊંચે. મૂળમાં, જેની
વિચાર કરવાની રીત આપણીથી જુદી હોય, તેની
પ્રતિષ્ઠા અને આત્મસન્માનની કહર આપણે કરવી
જોઈએ સત્ય વાદવિવાદની એ મૂળ મથાંઈ છે. જેની
સ્વચ્છંદ અને હેતુની નિર્મળતાના સંબંધમાં આપણને
સરેહ રોપ, તેની સાથે આપણે વાદવિવાદ જ કેવી રીતે
કરે શકીએ ? એ તો એક અસ્વસ્થ અને અસત્ય
સમાજદ્રોહી છે, જેના પર આપણે દયા ખાવી જોઈએ.
આજે જે માણસ મતભેદને વીધે એકબીજાને અતિનિ-
માન, કુરાચારી અને દયામાન સમજે છે અને મતભેદ
દૂર થતાં જ ફરી એકબીજાની પ્રત્યેષા કરવા લાગે છે,
એ તો આપણા સામાજિક જીવનના પતનનું લક્ષણ
છે. જે દિવસે મતભેદ, અકિનચન એવંચંચ, અંત
પરસ્પર શિષ્ટ વ્યવહારનો સમન્વય થશે, તે જ દિવસે
આપણું સામાજિક જીવન શુદ્ધ અને વિશાળ-મુખ થશે.

આ પાણી સ્વરાજ્યાત્રા.

શ્રી. મોહનલાલ મહેતા

જ્યા આ નોખ લખાય છે ત્યારે ભારત વર્ષના આકાશમાં સપ્તર્ષના વાદળા ધેરાવાની સરખાત યર્ષ ચૂકી છે કુરોપમા મહાસુદ્ધ ફાટી નીકળ્યુ ત્યારે નિરાશાના મર્ધા ધારણો મોખૂ હોવા હતા એવી આશા રાખી હતી કે પોવેડનો મદદે દોડી ગહેવુ ષિટન દિદને હાથ એવી રતત તતા પાછી આપે છેવટ એમ તો માન્યુ જ હતુ કે પૂર્ણ ગ્વાત મા નહિ આપે તો એ એવન વચન આપી તાત્કાલિક અમુક સત્તાએ આપીને દિદને સતોષી લેશે પરંતુ કુ ખની વાત છે કે મહુ જ રાણુ ગણાતુ ષિટન વર્તમાન પરિસ્થિતિને ઓળખી ચકચુ નથી અને પરાપૂર્વયા આખ્યા આવતા રિયાજને-અલિમ સ્વેચ્છાએ કહી ગુનામને છોડે નવિ-એણે સમર્થન આપ્યુ કે ષિટિય પ્રગ રનાતમપ્રેમી છે કે નહિ બીજાને શુવામીમા ગખીને પ્રગતતની વાતો કરી સકાય કે ન કરી સમય એ બધુ જવા દઈએ તેવપણુ આબ્લી કોઠાકીમા ષિટને દિદને તગછાડીને પોતાના સામા જપને સિક્કાતને અને પ્રગતને મોટા ભેગમમ ઉનાર્વા છે ખનર નથી પકતી કે આવી જુનની પાછળ એણે કઈ ગણુમગીઓ ગખી હશે આપારે તો એમ લાગે છે કે લીલીને ગણેથી જેમ મરતા લગી પણુ નાણુ છટવુ નથી તમજ ષિટનને મગેથી દિદ ફટી શકતુ નથી ચાલીસ કરોડની મહાન પ્રગતે શુવામીના રાખીને નાનકડા પેનડને બચાવવાનો પ્રવાસ કરનાર ષિટન એમા ફાવશે કે કેમ તે તો ભવિષ્ય નહી કગશે અને ફાવશે તો એ દિદના ભારથી જ એ તૂટી પડશે કે કેમ એ પણુ ઇતિહાસે ભેવાનુ મહેશે

પણુ જે યહુ છે તે એક ભોતા સારુ જ યહુ છે વૈવસંગવના નિવેદન મારે કુ ખ પ્રગટ કર્યા પછી પણુ આપણે એટલુ તો કહેવુ ભીંચે કે એણે આપણને જગાડી દીધા છે 'રખે, તમે કોઈ એમ

માની લેતા કે અમે 'જદનાર્થ ગયા છીએ' એવુ ભાન કરાવી દીધુ છે દિદની નજરનિમા મહાશુ યહુ તે દિદસે દિદની કોઈ પણુ માચણીને નકાગ વાગા જે ગમ્ણો અપાતા હતા તે જ-એક પણુ નવુ નહિ-આને પણુ અપાર્વા છે સમજાતુ નથી કે પ્રાતિક સગકારોની મુમ્તક કે પ્રશસા કરનાર, લકુમતીઓને અન્યાય થયો છે એવો એક રાખ પણુ ન ઉચ્ચારનાર, ષિટિય સરકાર મુખ્ય તત્ત મારે કે પૂર્ણ રસાજ મારે એ જ લકુમતીઓનુ બહાનુ કેમ આપી શકે ? પણુ સામ્રાજ્યવાદીઓની એ જ બનિદાગી છે વૈવસંગવ સાહેમે સુદર અને મુવાળા રાખેની પાછળ ષિટનની સામ્રાજ્યનીના જ પ્રગટ કરી છે

પડકાર ઝિતાયો છે

વૈવસંગવના આ નિવેદનને મહાસમાની કારોબારીએ ષિકાગી કાઢ્યુ છે તે વૈવજ જ કહી છે કારોબારીનો કાવ બતાવે છે કે એ નિવેદન કોઈ જાહેરનામુ નથી ખવુ દિદના સ્વચાનને સ્પષ્ટ પડકાર છે અને એ પડકાર કારોબારીએ ઝીલી લીધો છે આપણે સૌ જાણીએ છીએ કે મહાસભા કે ગાંધીજી પ્રધાનપદો છોડવા કે સૌથી લડાઈ આપવા મારે આને જરા થે ઉત્સુક નહોતા હજ્યર વખત એ સ્પષ્ટ કરવામા આવ્યુ છે કે મહાસભામા આને એ તાકાત નથી કે જે વડે ષિટન સગકાર સામે એ આઝાદીનો આખરી જમ ખેલી શકે મહાસભાએ પોતાની એક પણુ નમણા ઇને આજ લગી છુપાવી નથી પોતાની તાકાત કે નાતાકાત એણે હમોશ ખુકી કરીને બતાવી દીધી છે આ છતાં આને એણે મુદ્દેના માર્ગ અખત્યાર કર્યો છે ને તેના પહેલા પચના તરીકે પ્રાતિક સગકારના આસનો આવી કરે છ. તેની પાછળ કારણ એક જ છે કે કમળેર કે વૈવસંગ દિદુસ્તાન તાંત

નિર્માણ નથી એની તામાન સ્થિતિની ખામેશી પોતાની સ્વતંત્રતા પાછી લઈ લેવા જોઈતી આજે બાપે ન હોય પરંતુ પોતાના સ્વમાનના રક્ષણની અને તેને ખાતર મરી મરવાની તો છે જ આજની હવા જોતા એમ લાગે છે કે જો સ્થિતિ સરકાર તરફથી મદાસત્તાની માગણીઓને છેવટ વધી મેકરે જ માગવામાં આરો તો મદાસત્તા સત્યાગ્રહનમાં જુલાવળે જ અને એ જગ ૧૯૩૦ના જ્યેષ્ઠ ૨૨રાજ પ્રતિભો નહિ હોય, પરંતુ સ્વમાનરક્ષાનો જ દરો જે પ્રત્યક્ષ સ્વમાનરક્ષાની આટલી પણ જાવના ન હોય તેના દિનમાં સ્વગજનું નામ પણ ન હોય અને લાખ વર્ષોથી એ પોતાનું સ્વાતંત્ર્ય ન મેળવી શકે

• એટલે આજના સંઘર્ષનું વાતાવરણ કૃષ્ણ ક્રાન્તા આપણે નથી પરંતુ સ્થિતિ સરકાર જ છે આપણે તો હવે એટલું જ બતાવવાનું મહે છે કે છેલ્લા વીસ વર્ષમાં અમે તો શીખ્યા છીએ કે દરેક મનુષ્યના અને પ્રજાના હિતમાં એક પ્રસંગો ન હોય કે જે ત્યારે એવો પોતાની જિંદગી કે પોતાનું સર્વ એ મેમાથી એકની પસંદગી કરી લેવી જોઈએ અને માનીએ છીએ કે આજે એ પ્રસંગ આની પહોંચે છે અમે દિલ્લાથીએ આ પ્રસંગે જિંદગીના લોભી નહિ બનીએ અને સર્વ મરવની રક્ષા ખાતર એને હોમી દેતા અચમર્ય નહિ

મુસ્લિમ-લીગનું વલણ

દુ બની વાત એક જ છે કે આવી મોટીના વખતે દિલ્લા મુસ્લિમોનું પ્રતિનિધિત્વ ધનવજીએ દાવે કરનાર મુસ્લિમ-લીગ સાથે પદ-મામ જાનિ બેરતી મળે છે ત્યારે સ્વમાન ધારે પ્રજા આવીને જોશે છે એ વખતે એ પોતાના જુદા જોવા જ માગ કરે છે મુસ્લિમ જનતા જેમ ધર્મપ્રેમી હ તેમ મર્મજનની પણ છે આ જનતાને ધર્મને નામે ખદેમતી દિલ્લી સ્વતંત્રતા અને સ્વમાનને જોખમમાં મૂકનાર મુસ્લિમ-લીગ માટે અસ્હોસ વાસ રિત મહેનો નથી બજાવ મેરી વાન તા એ છે કે મદાસત્તાના મનાવની વાચ લાખ વાગે મદા

મુસ્લિમ લીગે નિષ્પક્ષ પણ માટે તૈયારી બતાવી જ નથી સાથે બેસીને વિચાર સ્વાતંત્રી દરખાસોને એ ઠામરે ઉઠાવે તે હજી સમજી શકાય છે પરંતુ નિષ્પક્ષ થયને એ શા માટે નકારે છે તે નથી સમજી શકી હા, એટલું સમજાય છે કે ત્યારે માણસ એમ પણ દલીલ કરે શકે તો નથી ત્યારે માન ના પાડીને હોમો મહે છે મુસ્લિમ-લીગે આજે એ વળગી અપ ત્યાં કહ્યું જણાય છે એમની શી કુરિયાદો છે તે સમજાવું નથી, એમની શી માગણી છે તેની ખબર પડતી નથી એક જ ખબર પડે છે કે જો એન ચાલે તો આ દેશમાંથી મદાસત્તાનું નામનિશાન તે ઉખેડી નાખવા માગે છે અને દિલ્લી સ્વતંત્રતાને મુસ્લિમોના હિતોના ખલાના નીચે વેચવા મહે છે

વિગેરી ખળો

વાવસગમે પોતાનું નિવેદન પ્રગટ કરી દીધું અને તે પછી દેશના તમામ પક્ષોએ પોતાનું વલણ જણાવી દીધું છે આ બધી જાહેરાતો જો છેલ્લી જ હોય તો મદાસત્તાએ અનેક ગણોની સામે પોતાની સરકારના મનાવનું મહે છે ૧૯૪૪માં મોકલે કરેલા સત્યાગ્રહ પછી આ વાચ વર્ષમાં આપણે પ્રગટિ મરી છે કે નહિ તેની પરીક્ષાનો સમાવ હવે તદ્દન નજીક છે અમને એમ લાગે છે કે મજાને મૂલમાંની મહેના સમગ્ર તમામ પ્રજોમાં આપણે પ્રગટિ કરી છે-માત્ર એક પ્રજા આપણે ઘણા વર્ષો પાછા દફી મવા છીએ અને એ પ્રદ છે રાષ્ટ્રીય એખાતે મદાસત્તાની એખાતી ખા વાત નથી એ વિષે તો અમે એમ માનીએ છીએ કે સુદેનો યા ખ કુકાતા જ એમાં તમામ મન બેળે રૂણી જશે પરંતુ બંદો પ્રમ છે તમામ જોશે અને પક્ષોને એમાં આપણે પ્રગટિ મરી નથી એ ખજા આજે વધુ મજાન સંસ્કૃતિ આ એકામી જનતા છે દિલ્લે રિશાવ લોખંડપૂદ મદાસત્તા પ્રતે વધાનુમતિ ધમકે છે તેમાં યા નથી નો મદાસત્તાને નામે લાખણે માખણો કુખાની કરવા તૈયાર થય તે વિદે પણ અમને સંદેહ નથી પરંતુ આ લ. પ્રમા સ્થિતિ દમિષાને આપણા જ ખળોએ — સગાગી સિધાઈગો ને નોકો જ નહિ પણ કોમવાદીઓ ને

ખીજા યુગો-ખનશે આનો સામનો ને આપણે કરી શકશું — અને માનવો એટલે કે એની સામે પણ ખુની છાતીએ ને નિર્મળ આખે આપણે જોગ આપવા તૈયાર મહેશુ તો આપણને મોઢાં જ દરવારી શકશે નહિ, અને ઘોઝા જ સમયમા એ જાણ્યોને ખાતરી થઈ જશે કે એમના હિતો ખિટનની સગીનોથી સુરક્ષિત નહિ રહી શકે, કારણ કે એ સગીનો તો હિંદુ-મુસ્લિમ-પારસી-બહરી-ખિરતી-હરિજનો સૌને એક સંખી જ બોધવા કરે છે, પરંતુ પરસ્પરના વિશ્વાસ અને પ્રેમથી જ સુરક્ષિત મહેશે ને આમ આપણે કરી શકશું તો ખિટનને એની હઠ અને હિંદુ-ગ્તાન છોડવા વિના છૂટકો જ નથી

પણ આમ આપણે કરી શકશું ? પુરોષનું મહાકુદ્દારી નીકળતા આપણા અહિંસાના સિદ્ધાંત સાથે સમાધાન કરવા તૈયાર થઈ ગયા, તેનું જ આ કામી પ્રશ્નોમા તો નહિ કરી બેસીએ ? હાથ લગામ્યા વિના પોલીસોનો માર ખાનાર આપણે મોઢાં મુસ્લિમ કે કોઈ તાનપુત કે કોઈ જમીનદાર આવતા સામે તો નહિ મારી બેસીએ ? આપણા મનને આજ સુધી એટલી જ તાલીમ મળેલી જણાય છે કે સરકારી નોકરોની સામે આગળાં પણ ન જાયકરી એ તાલીમ અહિંસાની છે કે બિનહથિયારી લડાઈની છે તેનું આ વખતે પૂરેપૂરું પારખું થઈ જશે જો આપણે આપણી અહિંસાને વ્યાપક બનાવશું તો તો કોઈ પ્રકારનો ભય નથી, પરંતુ જો એમ ન કરી શક્યા તો આપણે જૂડી રીતે હાર ખામશું એ વિષે બેશમાન સંદેહ નથી

સંઘર્ષ જામશે ?

પણ રહી રહીને પ્રશ્ન એ થાય છે કે મહાસભા અને સરકાર વચ્ચે સંઘર્ષ જામશે ખરો ? ગાંધીજી કહે છે તેમ આપણે વેગનમા ધૂમતુ જ પડશે ? અમને એમ લાગે છે કે એવી સ્થિતિ નહિ આવે આપણા ધર્મી સ્થિતિ બોધ્યે છાએ તો એમ લાગે છે કે આપણને લડવાની જરૂર પણ ઉત્સુકતા નથી કેવળ સત્વગ્તાને ખાતર લાગુ પડે છે સામા પક્ષની સ્થિતિ બોધ્યે છાએ ત્યારે પણ એમ લાગે છે કે એ લડવા માટે તૈયાર નથી પુરોષમા જે આજ લખૂડા લોરી છે તેમા જ એને રોઝાતુ પડશે હિંદમા ચિનગારી મુકાય એમા એને જરૂર થે લાલ નથી, અને જરાવાર નુકસાન છે વોલન્ટેરોનું નિવેદન આખરી શબ્દ ન હોય અને માત્ર મક્કસો ભેવાની વૃત્તિ જ ન હોય ? એ જ જૂની દલિવારો, મતભેદો, કોમી કુસંપ, વફાદારી, સાત્રાજ્યની મુરદેલી વગેરે એક વખત અજમાવી ભેવા ન થાઈ હોય ? જો એમ જ હશે તો તો આ પ્રાંતની સરકારો પીચાઈ જતા જ ખિટનને સાચી સ્થિતિનું જ્ઞાન થઈ આવશે ને એ મહાસભા સાથે સમાધાન કરી લેશે. પરંતુ એમ નહિ હોય અને એને પોતાની સગીનો ઉપર અને કહેવાતી લઘુમતીઓના સાથ ઉપર આવડ વિશ્વાસ હશે તો સંઘર્ષ જામશે જ આપણે આ કટો કમીની થીએ એટલી પ્રાર્થના કરીએ કે સ્થિતિને સાચી સ્થિતિનું જ્ઞાન થાય અને હિંદુસ્તાન એનું દુરમન બને તે પહેલાં એને મિત્ર બનાવી લે.

પ્રતિમા અને પ્રિયતમા

[સીમની નેક પોતલિક દત્તજના નવ 'સોલે સ્વામી' અને વિવિધ એમ. વિવર્ધ' દ્વારા
"પિત્રમેલિયન અને પ્રેક્ષશિષ્યા" નામના હાસ્યપ્રધાન નાટકનો અનુવાદ]

અનુવાદક-શ્રી. કૃષ્ણચંદન જેતલી

[અત્રાંકથી સર્વ]

પાત્રો

પિત્રમેલિયન-એક મેથેન્મતની ગિર્ધી.

લુસિપસ-એક મંત્રિક.

ક્રિસોમ-કાનો એક આશ્વપદાતા.

એનિગિમોસ-ક્રિમોમો શાકર.

ગિમોસ-પિત્રમેલિયનનો માર.

પ્રેક્ષશિષ્યા એક મંત્રિક થયેલી પ્રતિમા.

ગિનિમુકા-પિત્રમેલિયનની પત્ની.

અંદ્રે-ક્રિમોસની પત્ની.

મેરિન-પિત્રમેલિયનની બહેન.

સ્વર્ણ - પિત્રમેલિયનનું કામદાર.

સમય - મોખીય કામદારના જ્યાં કાંઈ સમય છે.

અંક ત્રીજો

સ્વર્ણ અને દરજા પ્રથમ તથા દ્વિતીય અગ્રણી
(લગભગી બાજુએ અંદ્રે પ્રવેશે છે)

અંદ્રે : એમ જાણાય છે કે પિત્રમેલિયન ના
પાંચરને મહાત્મ્ય કરાવતી ન્યાયન મશિન છે ! તેને
પૂરી ખાતરી કરીશ કે એ મશિન કેટલી દઢ નથી
લાપરી સમય છે (કાંઈ બાજુએ અંદ્રે મંત્રી
મેરિન પ્રવેશે છે) મેરિન : આ નમુના કમ ન
વિપત છે !

મેરિન : આનંદ, મારું કાંઈ એ જ્યાં જ્યાં
આનંદમાં દર્શાવે અત્યારે મોઢિય તિરક પરીભોજ
તે. અમરો જ્યાં જે ૫૦ મેરિન આનંદ પરી છે.
પિત્રમેલિયન અનમરો મશિન જેમાં અંદ્રે જ્યાં. તે
આનંદ જ મિત્રતા તેને દર્શાવે મંત્રી અને એ
મર્યાદા સુધિએ મને તમે કો દર્શાવે છે. એ જ્યાં
કામદાર જ્યાં તે મંત્રી દર્શાવે છે.

અંદ્રે : આ નમુના જેવો છે તે દર્શાવે છે.

મેરિન : (રાના) હા, બધું છે.

અંદ્રે : પણ મને તેને જાણતી થશે નહિ !
એને પૂરી ન મળે ! મેરિન : જાણી થશે નહિ !
અ તેમાં દુઃખ ન થાય !

મેરિન : ના, મને તર મેં છે કે એમ ન થાય.

અંદ્રે : જો કે પિત્રમેલિયનની પત્ની જોત તે
નેતરિકાનું સંસ્કાર જ જાણતી હોત ! તેમને મેને
મેરિન મર્યાદાની તર જ ન મેને !

મેરિન : પણ હવે એ જ્યાં અમેરિકની સમિ
જ્યાં નથી અંદ્રે, હવે તે એ અંદ્રે જ્યાં જ્યાં છે !

અંદ્રે : અંદ્રે ! મેરિન : આ સમિ જ્યાં
પંચ તમેરિન છે એ તે મેરિન પ્રથમ છે તે
મેરિન જે જ્યાં જ્યાં સમિ જ્યાં મેરિન જે જ્યાં જ્યાં
કે છે તેમાં જ્યાં પંચ તેમાં દર્શાવે જ્યાં તેને
મેરિન જ્યાં મેરિન જે જ્યાં મેરિન જે જ્યાં મેરિન
જ્યાં મેરિન જે નમુના જ્યાં મેરિન જે જ્યાં મેરિન
જ્યાં જ્યાં છે !

મેરિન એ જે સખ બોલતી રહો છે તેથી તેની પત્ની સતોષ તો પામશે ને ?

હાંને સુખી તો એ જ રી છે !

મેરિન સિનિરકા સુખી ?

હાંને એકસ, પિગમેલિયને તેને આપમાનિત કરી અને તેણે તેની સખ કરી અને એથી વધુ શું બોધ્યું ?

(ઠાળી બાણથી સિનિરકા પ્રવેશે છે)

સિનિરકા શું વધારે ? વાહ આ — એ પહેલા હતો તેવો અર્ધ જાગ્યો એવા શબ્દો કહેવા મારી જીભને ફળવવાની શક્તિ ! મારા કુખી દેવા સાથે લક્ષ્મી જાવ કર મદ્ય મનને સાત પાડવાની શક્તિ ! ‘ જો મારા પિગમેલિયન, મારા પ્રેમનું તું કાંચે તેમ કર, તેને સ્વીકાર કે તારાંજ, તે તારા જ છે અને તે મુજબ પામી શકે તેમ નથી ! ’ એવું કહેવાની શક્તિ ! આ થોડા અતરના સાચા શબ્દો તેને કહેવાની શક્તિ બદલ હું મારી અડધી કુખી નિઃશ્વી હોઠમાં મૂકવા તૈયાર છું

મેરિન ત્યારે તો તેને માટે કાઈ આશા ખરી ?

સિનિરકા ના, જરાયે નહિ આજે જ હું તેનું ઘર છોડી જઈશ અને મારી સરખ પર જ્યાં નિરાતે વિચાર કર્યો હતો ત્યાં જઈ છૂપી રહીશ ! મારી ધૃમ્પાના ભારેલા અગ્નિને એ સર્વજ્ઞી જાણવામાં પ્રવળી જોડે ત્યાં સુધી પહોં નાખી સચેત કરીશ અને પ્રાર્થના કરીશ કે હું એ તેની આગમાં નાશ થાય

હાંને કોઈકાવાર્થ એ જાણે છે સિનિરકા, શકા ન ગખતી, પિગમેલિયન એ જ્યાંવાને સચેત રાખવા બળતણ પર પાડશે

સિનિરકા મારે બળતણની જરૂર નથી મારા દેશમાં જ એ બળતણ સંધરી રાખ્યું કે પિગમેલિયન અને એલેક્સિયા એકઠા બેસા હોય એવું દસ દેશો ગમે ત્યારે બોધી શકે છું હું તે કેવું કપડું કાઢ્યું કરે છે અને તેની કનકિત વાસના કેવી રીતે સહાર થાય છે તે જાણું છું ! મારા દેશમાં પ્રવેશ કરવા

તેણે જે આગવીવાળા માર્ગ લીધો હતો તે જ જાણું છું ! હું તે કુટ છોડીને પિગમેલિયન અમારા પ્રેમના પરિચિત, મધુગ, અર્પીટીન શબ્દો કરી ગયો છે તે સાબળું છું ! હું તેના કાનમાં તે મારા પર વર્ણવેલા નાટકી મુદ્દ વચ્ચે રીડી રહો છે તે સાબળું છું ! ધડોમા લાગ્યાનક, તો ધડોમા આવેશમય, વળી ધડી વાગ મમતભર્યા તેના સુપરિચિત હાવભાવો હું પિગ્નું છું ! અને તેની સદા એ સખવતી અનાદી જીવ એલેક્સિયાના દેવાના આવેગ સહિત રણકયા કરશે ! એ જ્યાંના એમ તે એમ કમળી જશે એવો ભા ના ગખતી ! (ટટાર થતા) ત્યારે મારા દેશમાં ધૃમ્પા ધર કરે છે ત્યારે તે કદી એ પોષણના અભાવે મૃત્યુ પામતી નથી !

હાંને આજ, મારે ધૈર્ય આવ ત્યાં તેનું પોષણ કર્યો કરજે આપણે એ વિધવાઓનો પાક બળવી પુરુષના વિશ્વાસભંગ પર કટાક્ષ કરતા વખત માળીયું

સિનિરકા પણ કિસોસ — ?

હાંને કિસોસ ? અરે, હું તેને દખશે એ નહિ

સિનિરકા એમ કેમ ?

હાંને એમ કેમ ? એ એને ધરતી બહાર કાઢી મૂક્યો કે ? (સ્વગત) વાહ આ યુવતી તો ધૃમ્પાના પોતે અવિભક્ત ધૃમ્પાના રાખ્યો હોય એવું માનતી લાગે છે ! (મોટથી) તે પિગમેલિયન પર તારું વેર લીધું છે કહે તે તારા વદનનું દર્શન કરી આનંદ પામી શકશે નહિ, અને કિસોસ પણ હવે મારું વદન જોવાનો આનંદ માણી ગઈશે નહિ ! હું તેને અધ બનાવી શકતી નથી એમ મરી શકું એવી કમળ તો થાય છે પણ હું તેને મારું વદન જોતા રીડી શકું છું અને એ એમ કરું છે

સિનિરકા હું તમારો આભાર માનું છું સમારી હું તમારી સાથે આવીશ

(જમણા હાથ બાણ જામ છે મેરિન તેને રોકે છે)

મેરિન ના, ના, હું પિગમેલિયનને છોડી ન જાય હું તેને તારાંજ તો તે જાણે નહિ તેના

કુખમાં વંધાશે ન કર આ બીજો ધા દહાય તે
શર કરેતુ કાર્ય બેરોગનુ પુરુ કરી નાખશે !

મિનિસ્કા નદિ, અને જવા દે મારે તેનુ મુખ
નેતુ ન બેઠિયો ગણુ, ને હુ તેને જોઉં તો
દહાય પથારીય કરુ અને રોડ નદિ મેગિન, વિદાય !

(દમણી બલુધી ભય છે મેનિ અનુસર છે)

હાંને વાહ ! ને પ્રનિમાઓ એન્ડા પ્રમાણે
સજીવ બને તો એથે-સગા હવે મજાની ધમાલ
મથવાની

(કિસોસ જગણી બાલુધી દેખાય નદિ
તેમ પ્રવેશે છે)

વળી મારે પુત્રીઓ છે — મધી થે ઉમંગનાયક
ને દરેક પુરુષ પધગુ ગયુ લગ્ન પોતાના
અભાવને અનુજી કુદુબ મોતરી નદશે તો બેળી
સગળ બીઓ માટે આ અ્યાન મહેશે ?

કિસોસ ને દરેક જીવતી હાંને હોય તો પ્રરુપ
પધગના સિંચ તરુ મ્હી થે જોવાની પગા ન કરે !
(ભાગ્યવીરશ યર્ષ) એ હાંને !

હાંને મહાસ, આ થો જી, અહીંથી દૂર થા
(અવગન) ને મારી પામે મિનિસ્કા જેવી જીવ
હોત તો હુ તેને સગાવી દેત ! { મિનિસ્કા ની નજર
કરી આશ્ચર્યગદ કિસોસને } જોહ, હુ, તમે અને
જોનેશિયા એના પ્રેમગદ જ્યા એવ હતા તે દરજ
ગમે ત્યારે કાપી શકુ છુ ! જોહ, ગયગતો નદિ કે
એ — જ્યારે પ્રિયા માગ દેમામા વગ કરે છે
ત્યારે તે રોષજીના અગાવે નથી મળી જતી !

કિસોસ અને તેની ખાતરી છે ! તમારી મહેમાન
ગીરી જગમગાદ છે વદાલી, તેને મારી તરુ આગળ
વધવા દો તો ? મને કુનીથી ધરમા અ્યાન આપો !

હાંને ઘર ના, હુ નદિ ગણુ. વાહ મારી
પાસે તો દેડિયોતુ જીવ છે લગભગ પચામનુ —
અર્ધનમ મહિરોવોઓ પચુ — દરેક નાનની વન
દેવીઓ અને જગેડીઓ ને હુ ધર જાંને જોઉં
કે તે બધીઓએ તેમના મનના અજીવ મહાનો
નિમ્મણ કર્યો છે તો ધરમા તમે હા તો તેમનું કે

મારુ શુ ચાપ ના, ના, આગસમા ભયે તે મામાન્ય
ગણાય, પચુ જીવતી થના ! ! હુ એ બધી લગભગ
હીન મોડોને વેચી મારીશ જ્યા સુતી હુ તેમને વેચી
મારુ નહિ દા મુધી કિમોમ, તમારે બધાર મહેવુ
પામે

કિસોસ પચુ મે ક્યું છે શુ ?

હાંને આપે શુ નથી ક્યું, મહેમાન ?

કિસોસ હુ તમને કહી શકતો નથી — એમા
અત્યવ સમજ બને !

હાંને મે તને પેની આસની નખગળી સાથે
એની કમરે તારા હાથ વીંટાળી બેઠેલા જોયો છે
એ અગમવ તો કિસોસ

કિસોસ એ તો એમને એમ સમજાવ. એવુ
છે વદાલી હાંને હુ તો કહાનો કમગાન જ્યો અને
મને પ્રતિમાઓ તો બુદ્ધ ગમે છે

હાંને વાહ — એમ તો તમારી માફક મને
પચુ ક્યા પ્રયે પ્રેમ છે છતાં તમે કહી થે મને
પધગના એપોલોની કમરે માગ હાથ વીંટાળી બેઠેલી
જોઈ નથી ! અને આ “ પ્રતિમા ” માટે તો — ને
તેને અન્યાય જોઉં તો તમને તેના હુકામો માટે
મોતિ ચાપ છે કે કેમ તેની ખાતરી કરુ !

કિસોસ એ જાણાને ક્યા કર તે તદન
જીવન છે અને તદન નિહો ! છે તારી દયાની એ
કમગ છે

હાંને એમ કે !

કિસોસ : હા, ખરેખર ને મે હાંનેને એપો-
લોને હાથ વીંટાળી બેઠેલી જોઈ હોય તો મને એથે
યોની દા આપે

(હાંનેની કમરે તેના હાથ વીંટાળે છે)

હાંને (પગનાતી) ખરુ કરો તો !

કિસોસ ખરેખર, માગ સોગન, ખરેખર

હાંને કી કિસોસ, તને હુ મારી આપુ ?

(તો બોલે) — નાખરે મનેગો અપવાદપ દના

કિસોસ (ધોળેથી) ખરેખર મોચની !

ડાકેને ઘેર ચાલ પાલુ યાદ મળજો હું એ દેવીઓનું જુથ વેચી મારવાની છું પશ્ચ સહજ થાય એમથી કાર્પીલસીવાગ આવે નહિ

કિસોસ માફ કરજો પલુ ડ્યુકેલિયને પાળ નાખેલા પશ્ચમાથી બ પૃથ્વીના એકેએક છવ અવ તર્વા છે

(ચિનશાની પ્રતિભા પાસે નહિ તેને નિદાએ છે)

ડાકેને પગતુ ડ્યુકેલિયને તો કેવળ પશ્ચરો બ ફક્ત તોમને ધડનાનુ કામ તો તેણે દેવાને સોંપ્યુ હતુ

કિસોસ (પ્રવચન-તેના તરફ જોઈ) અને દેવોએ કેવુ કામ કર્યુ તે આપણે જાણીએ છીએ એના કરતા પિગમેલિયનને સોંપ્યુ હોત તો ?

ડાકેને (કિસોસનો હાથ પકડી ઝુલાવતા) ચાલ ત્યારે જઈએ !

(જમણી બાલુથી જાણ છે નહીં જેના સહિત જમણી બાલુથી મેરિન પ્રવેશે છે)

મેરિન : પિગમેલિયને જાણ્યુ છે કે તે તેની નનીથી વિખૂટા પડશે અને તેણે સ્વાર્ગના જાધા ચે વિના સોગન ખાધા બ કે ને તે તેને હવે તરછોડી ચાલી જશે તો તે જીવશે નહિ ! ચુ-ચુ કરતુ જોઈએ ?

(ડાબી બાલુથી મેરિન પ્રવેશે છે)

મેલેશિયા મેરિન અહીં ? પિગમેલિયન ક્યા છે ?

મેરિન : જોહ, હુષ છોકરી ! તારી જન્મ-જડતાએ ર અનિષ્ટ કર્યુ છે તેથી સતીષ ન પામતા ચુ હ તારા અર્પિતા હુ અતુ દર્શન કરવા આવી કે વિકિ હુ વખતસર આવી છે

મેલેશિયા એનો શો અર્થ છે ?

મેરિન : ને હુ કહું છું તેનો આ અર્થ છે- સંતિષ્ઠાએ પિગમેલિયનને તરછોડ્યો છે એટલે હવે એ જીવે નહિ જોહ બાબા ! એનું રક્ત તારા શરીર છે !

મેલેશિયા પિગમેલિયન જીવે નહિ ? પિગ

મેલિયન મરી જશે ? અને અરે, આત્મચિન્તી હું તેનું કાલુ ? જો, ન કરતુ જોઈએ ?

મેરિન મને જે સ્વ પડતી નથી છતા એક ઉપાય છે-ક્રમ એક જ, હું પિગમેલિયનને મીસ કે તારી પત્ની અહીં તારી વાટ જુએ છે તે બે સિનિગન માનને જ્યારે તે મોવે ત્યારે હુ તેની પત્ની હોય એમ જણાવ દેજે

મેલેશિયા હા, હા, મને સમજ પડે

મેરિન ત્યારે હુ જઈ છું દેવો તને આ સુક્રિયા મદદ કરે

(કાચી બાલુથી જાણ છે)

મેલેશિયા : દેવો જના છે દેવો અને મદદ કરશે (ધૃત્વિને પડે છે) જોહ, પ્રભુ, આ મદદ હુ ખમા હુ તારુ શાશ્વ શીખુ છું હુ જીવતી થઈ તે પહેલાં સિનિગન એની સાથે જેમ જોનતી તેમ જોખતા અને શીખવ અરે, મારા સ્વર પિગમેલિયનને સિનિગન જેવો જ લાગે એવો કર, અને એ જીવશે- સિનિગનને મારે, મારે મારે નહિ-છતા જે તે જીવે (ડાબી બાલુથી મેરિન પિગમેલિયનને દોરતી ખાત ખેંચ્યા વિના પ્રવેશે છે) અત્યારે તેને ધેરી વળેરી મૂકી ચાલતાઓનુ મૂળ હુ જ છું તે મારે મારે આ સહન કરતુ પડે તે મોલવજ છે મારી આ એક અજ્ઞ મરીમત હુ પિગમેલિયનને પ્રેમ મામતી નથી તેનું જીવન માયુ છું ! (મેરિન પિગમેલિયનને કાચી બાલુની બેદર પર બેસાડી જમણી બાલુથી માલી જાણ છે પિગમેલિયન આનંદનો ચિત્કાર કરે છે મેલેશિયા તેની તરફ ધસી જઈ પડે પડે છે) પિગમેલિયન !

પિગમેલિયન આ પ્રાર્થના સામગી હુ કેટલો આનંદ પામ્યો છું તે મહેવા મારી પામે શબ્દો નથી જો વડાલી, પ્રિયતમા અને તારી બાધર્મ સમજા દે ! અને તારા સ્વર્ગી પ્રેમને નેખમમાં નાખવથી મે કેટલેટુ નેખમમાં નાખ્યુ છે તે મને બતાવ !

એસેગિયા (ફિમેરિસ તેને ઉદ્ધરી તેને
છે એમ માની) પિગમેસિયન માગે વધારા ફિ
મેસિયન। ફરીથી એકવાર એ શબ્દો-ફરીથી-એકવાર
ફરીથી તે કહે। મને કહે કે મે તને મળ્યો આપે
દુઃખ અથવા તુ મને કામ આપે છે।

પિગમેસિયન તને કામ વાદ માગે નિર્નય
(એસેગિયા જાણી મ ગયા છે) માગમા તારી
કામ માગવાની કિંમત ન હતી અને તુ મારી કામ
માગે છે? તારી અર્થમિત દેશના કમ પ્રમાણે મને
સમ કડવાતો તને પ્રજુત હમ હતો દેશ જે વર્ષ
આપે છે તેના મીઠા કમના દુ નીખો છુ

એસેગિયા (પ્રસન્નપૂર્વક) હા, પણ પેલી સ્ત્રી
એસેગિયા—

પિગમેસિયન એવું શું?

એસેગિયા તેના પ્રત્યે તારા પ્રેમ હતો તે
મરી ગયો?

એસેગિયા (મદાપ્રયત્નો) હુ આ મ ગયો
જી ખુદ કરી છુ તને કામ મેળવે।

(તેના કપાને ખસડે કંઈ નહીં રાખી
જમ ની પાત્ર ન જાય છે)

પિગમેસિયન (દલુ જોતો) તે મને કામ
જા છે અને આર્થમિતના શામલ મુદ્દા ત મ મેળે
હરી કીધે-મારી આજના તેજને તારી કામગીરી મને
જાતુ મેળવતુ મેળવે છતા કુપિત દેશને માગ મળુ
જામ આ નહુ નુમ્દાન કમતારી તાર ફરીથી મે
એટલે જાણ મળ્યા છે

એસેગિયા મને જ પિગમેસિયન—આમ પત્ર
દે છે જો તુ અત્યારે એસેગિયાને મેળવે કમનો દેશ
તો કામ તેના પ્રત્યે તારો પ્રેમ ફરીથી નાશ થાત।

પિગમેસિયન ના, ના

એસેગિયા એમ સમજાય છે કે એસેગિયા
કમ્પોની વર્તમાનની કામી મે એમની વેદના
બોલે,

નય છે, પણ ગનેશિયા તેને ચૂપ રહેવા સૂચવી ખૂણ ફસકા ભરીથી બહાર નાંખે છે. પત્ની સિનિરક્ષા પિંગમેવિયનને આંખો છે અને તેથી તેને આધારો નહ થાય છે.)

પિંગમેવિયન (બોલો યતાર) સિનિરક્ષા ! બે હું વિવસનુ તેજ પાળી રાક્યો છું ! ફરીથી એકવાર હું તારુ પ્રિય વસ્ત્ર ભેડે છું !

(જમણી બાજુથી મેરિન અને હુસિપસ પ્રવેશે છે)

હુસિપસ પિંગમેવિયન ! ફરીથી તે તારા અનુ પ્રાપ્ત કર્યો છે ? માલ, આ તો ખરેખર સાચુ સુખ છે !

પિંગમેવિયન અને તે ? મેરિન તને ફરીથી બોલાવ્યો ?

હુસિપસ ના, હું જ આપો-તોડથી નહિ પણ પક્ષાત્તાપથી, કામચૂ મારુ હંધુ તો કંડણ અને રક્ત બીનુ છે ! હું ધાતોતો કે મેરિન મારી સામે કાવદાનો આશ્રય શોધશે, પણ સમયે અદ્યુત ફેરફાર કરી નાખ્યો છે થોડા વખત પર ને મેરિન મને દયાહીન ખૂલી તરીકે શાપ આપતી હતી તેણે જ મારા કવક જટલ ક્ષમા આપી. એટલું જ નહિ પણ મને આનંદથી ખાધમા લપેટી લીધી અને હુધાતુર અને દયાહીન આખોએ તેણે મારો ભોગ બનેલ મૃગવીની રસોડાના આગ્રિમા સલાળ લીધી છે ! માસાહારી !

(ગનેશિયા ઢાળી બાજુથી પ્રવેશે છે તે પીરે અવધા અવે છે અને પૂરજીવે પડી પિંગમેવિયનના પગ પરમા વસતો હેડા ચૂમે છે)

મેરિન (જગ થબીને) પિંગમેવિયન ! બે ગેનેશિયા આવી !

પિંગમેવિયન (જે સિનિરક્ષા તરફ રોકાયો છે તે ફરે છે અને ગેનેશિયાને બુલે છે) મારી પાસેથી દૂર થા નારો હો કે પ્રતિમા ! મારા પ્રેમને લાલ્લ લગાડનારી તુ-આવી જા (ગેનેશિયા આખે હાથ દે છે) તુ તારી સ્વચ્છતાના હેઠળ ને કાઈ પ્રવેશુ છે તેને સાપદ્ય યઈ પડી છે !

સિનિરક્ષા ના, ના-એ રાન્દો પાલ્લ વાળ પિંગમેવિયન તને બંદી ખમર નથી

ગેનેશિયા - (પાછળ દટતી) ના, મને તેનાથી દૂર થવા દો. પેપેા શાપ-એને અધ કરનાર શાપ-દણુ મારા કબુરોમા ગાણ ગણો છે મારે માટે મિલ્કી મુલુ ગેવા વધુ કદુ છે ! (તે પગથિયા ચડી તખ્તી પર જાય છે) વિદાય, પિંગમેવિયન આ દુનિયામા ગહેવાને હું લાપક નથી-આ મહા મૃત્યુવાન દુનિયામા વિદાય, પિંગમેવિયન વિદાય, વિદાય

(પાછા તેને ઢાકા દે છે)

સિનિરક્ષા મે તને અન્યાય કર્યો તેમ પિંગમે વિયન તે ગેનેશિયાને અન્યાય કર્યો છે ! એના અવાજને તને માશી આપી હતી-મારા અવાજને નહિ. એણે સિખવાડ્યું ત્યાં સુધી દયા શુ છે તે હું જાણતી નહોતી. તે બોવનરતી તે રાન્દો મે સ્થળસ્થા ત્યારે મને બાએ જ ખ્યાલ હતો કે તે મારા હૈયામા પકધા પાડે. પણ એમ જ અધુ મે તે રાન્દોને મારા જ અધ્યા અને તારી ક્ષમા પાચી-તને ક્ષમા આપી !

પિંગમેવિયન (આશ્ચર્ય પામી) સિનિરક્ષા ! શુ આમ બન્યુંતું ?

સિનિરક્ષા. સાચ્યે, એમ જ !

ગેનેશિયા (પાછા પાછળથી) વિદાય પિંગ મેવિયન ! વિદાય, વિદાય !

(પિંગમેવિયન ધસીને પાછા બેઠો કહે છે અને ગેનેશિયાની પ્રથમ અકથા હતી તેથી તખ્તી પર પ્રતિમા મુલે છે સિનિરક્ષા બેઠક પર એ સતારી ઢળી પડે છે હુસિપસ અને મેરિન બંન્ના છે મેરિનનુ વદન હુસિપસના વક્ષસ્થળથી છુપાવેલું છે પિંગમેવિયન પ્રતિમાની ઢાળી બાજુ પાછો ફરી જઈ પૂરજીવે પડે છે અસ્તે પાડો નીચે જતારે છે.) સ પૂણું

દૂંડી નોંધ

[હું આશા રાખુ છું કે નીચે આપવામા આવેલી મૂળ શીકે દત્તકથામાની તથા બીજી માહિતીના 'પ્રતિમા અને પ્રિયતમા'ના વાચકોને ત્વર પાડી વધી મારા અધ્યાપક અને મિત્ર પ્રો અનંતગાય મવગરો પશુ તેમના કેટલાક ચચનો માટે મારે આ નોંડકના વાચકો તરફથી તેમજ અગત આભાર માનવો ભેધમે

પિત્રમેલન સાચપ્રસન્ન ગમ્મ હતો તે પોતે બનાવેલી હાવીદાતની કન્યાની પ્રતિભાના પ્રેમમાં પડ્યો હતો તેથી તેણે સૌંદર્યદેવી એકોપાધિતને એ પ્રતિભામાં પ્રાણ પૂરવા પ્રાર્થના કરી તેની પ્રાર્થના સફળ થતા તે તે કન્યાને પગપે અને તેના હાથ ફેરસો પિતા થયો તેની બહેન ડિડો પોતાના ધર્મિય કાકા એસમાસ સાથે પગથી પિત્રમેલનને તેથી એસમાસનું બૂન કર્યું ડિડો આ બનાવ પછી વધુ ધુમ્મ આક્રિંહ તરફ ચાલી ગઈ અને ત્યાં તેણે જમીન ખરીદી એક દુર્ગ બનાવેા આ દુર્ગની આગમસ કાર્યેજ શહેર વચ્ચે અને ડિડોની દીર્ઘિ મોખામ પ્રસરી હોવી કાર્યેજની આખાની જોઈ નાટકના રાજ્યના ગમ્મ દિવસમાએ ડિડોને પોતાની સાથે બધા કરવા વિનનિ કરી અને ધમ્મની આપી ૩ જો તે મુશળી નહિ મ્વીકારે તો મર્થેજ સાથે લગ્ન કરવામાં આવશે પણ ડિડોએ પોતાના સગલ પતિને વફાદાર મ્હેવાના સોગન લીધા હતા, એટલે તેણે દિવસમાની મુશળી પ્રથમ તો રવીકારી નહિ, પણ પોતાના પ્રગમ્મને તેનું દિવસમાસ સાથે હમ થાવ એમ છુટ્ટો કે એ જાડી તેણે એસમાસના પિત્ર આને મનથી તમ્મ કરવાના બહાને એક મોની ચિતા મ્મી તેના પર ચડી પોતાની ઝતીમાં પ્રગમ્મનેની મેહની સમક્ષ ખજગ દુહાવી દર્પ તે સ્ત્રી યઈ કાર્યેજિખતો તે પછી તેને દેવી તરીકે પૂજવા બાના કવિ વિવિધમ મોસિ તેના 'અર્થવી પેરકાઈઝમા - ૨ બેનસના પુત્ર અને ડિડોના લાઈની કયા કવી કે રામન મહાકવિ વર્મિયે તેના મહાકાવ્ય 'એનેઈક'માં કાવ્યના નાપત્ર સેનિવાસ સાથે પ્રેમમાં પાડી છે

મૂળ શ્રીક દત્તકયા સાથે, આપણે જોઈ શકો છું કે સર્વ વિનિયમ જિનમટના આ નાટકને, તદ્વન અદ્યારો જ સંબધ છે બનાઈ શોએ પણ 'પિત્ર મેલિયન' નામનું નાટક રચ્યું છે અને તે પછી સફળ ચિત્રપટ પણ બનાવ્યું છે ગોના નાટકમાં એક ઉચ્ચારશાસ્ત્રના નિષ્ણાત પ્રો હોજિન્સ એક દૂન વેચનારી બાળાને તેના ઉચ્ચાર અને મેનકાલ સુધારી એક ઉમરાવ બી બનાવવાનો સફળ પ્રયત્ન કરે છે

નાટકના નામને મૂળ મ્થા માથે આ મિવાય મોલુ કાર્પ સંબધી

એલેગિયા અથવા ગેલેરિયા એ એન દરિયાર્પ પરીનું નામ છે મુગાર્પ પ્રિન્સ ઓફ વેન્સ સમહ રથનામાં તેવી સુદ્ધ દેહના માપની નન્ય પ્રતિભા મખવામાં આવી ૬

દેવી આર્ટિમિસ રામન પુરાણોના ડાયેના તરીકે ઓળખાય છે તે ડેવોસના દીપ પર તેના જોડિયા લાઈ એપોનો સાથે જન્મી હતી તેના પિતા જિલ્મ અને માતા લેટા તેના લાઈ એપોનો માફતે તે પરા ષલ્લવાગ્રિણી છે ઓગાવને તેના શીન પર અત્યાચાર દ્વારા પ્રયત્ન કરતા તેને આર્ટિમિસે બાણથી વીંધી નાખ્યો તેણે એમિઝોનને મૂળ બનાવી દીધો કાન્ન એડમિઝોને તેને રનાન કરતા જોઈ હતી

હુકેલિયન શ્રીક દત્તકયામાં તે પ્રાથિમિયસ મિમેનેનો પુન મણાય ? થેસાલીમાં તે ક્રિશ્નાનો ગમ્મ હતો ત્યારે ક્રિપ્સે માનવમનનો નાશ કર્યો ત્યારે હુકેલિયન અને તેની પત્ની પિદ્માજ કેમ તેમથી તેમના ધર્મપ્રેમને વિધે જમી મયા તેના પિતાની સનાદ પ્રમાણે હુકેનિયને એક વહાણ બાધુ અને નવ દિવસના પ્રનયપૂરમાં પોને પત્ની સાથે મુક્ત્યુ આખરે વહાણ પાગેમ્મ પર્વતમાં ફીસિય નામની જગાએ અરક્યુ ત્યાં હુકેનિયને અને તેની પત્નીએ થેમીય મદિગ્મી દેવીની માનવમનનો ફરીથી ઉદાર કેવી રીતે થાવ તે બામન સનાદ લીધી દેવીએ તેમને તેમના મનક દાગે તેમની માતાના હાકમ તેમની ધીર પાછળ નાખવાની સનદ આપી આ સનાદથી મુકાઈ તેમણે તેનો અર્થ મોધિા કે માતાના હાકમ એટલા પૂરવી પડના પધ્ધરો આ પ્રમાણે તેમણે પધ્ધરો ફેર્યા અને હુકેલિયને ફેરેતા પધ્ધ રામાથી પુરૂપો અને તેની પત્નીએ ફેરેતા પધ્ધરો મધી નીચો પ્રગમી પડી હુકેલિયન પાગેમ્મ પછી બાધો અને ઓપમ અથવા સિનમ પામે જમી સાથે પર બાધી મ્હેવા લાગ્યો અને તે દેવના એમદિગ્મોન વજેરે સતામેનો પિતા થી અનુદ

એક 'દેવનો દીધેલ'

- રેખાચિત્ર -

શ્રી હરજીવન મોમૈયા

પોતા ! અવિધ્ય પોતાના જ હાથમા હોય
ગે અતિ-આશાવાદીઓની વાત
પોતાના હવનનો વિચાર કરતા અને સાવ સાચી નથી
લાગતી બોલમા શું નહોતું જે ગેતા હવનને સમજ
ન જનારી સકે ? એ આગ વર્ષની ઉમરનો હતો ત્યારે
મે એને પ્રથમ જોયો હતો એના ગરીબ માનાય
શ્રીદિવા સ્વભાવની અને ગમાની એની મા અને
દાઘી સડી ગયેલો એનો બાપ એની અભાગ સખી
રાકના ન હોવાને લીધે એમ્લી ઉમરે પણ એને પૂગ
પગ નહોતા આપ્યા પણ જો એની રક્તિને કેધારી
મર્ધિ બાહ્ય વસ્તુ ન હોય તો તે કેરી ખોલી શકે
તેનો પુગલો એની મોંની અને કાની બોલીમા પણ
જે હુદ્દિયુક્તિ રહી હતી તેમા હતો એની માને
મોઝે એજે એક જ વાર મારું નામ સાલજી હશે
અને ત્યાર પછી ત્યારે હું એમને ત્યા જઈ
ત્યારે ત્યારે મિસ લેટી મિસ લેગી (મિસ લેન્લી)
મ્હો અને સહકારે એની નિર્મળ આખો મુરખ
મહેરો અને અગોતો ઉજાગટ ખરેખર આકર્ષક હતા
અને એ ખૂન ગમી ગયો હતો એની માને પોતાના
આગ્રાના કોઈકે જન્માનાની સારી રિયલિટી ગુમાન
હતી અને હું સતાનવિહોન હતી (૪૦ વર્ષની ઉમરે પણ
હું અપ્રગિયુક્તા હતી) અને પોતાને હામશ હતો તેનું
તેને અભિમાન હતું એને માટે ત્યા એને મોત્તવા
તેગજ નહોતી હતા ધણી વિનતીએ પછી ન્યારે હું
મોખને મારે ત્યા લાની સડી ત્યારે માર જ દિવસમા
એ આનંદ શીખી ગયો હતો !

પણ મોવતુ અવિધ્ય ધણુ મોલના હાથમા નહોતું
એટલે એની મા મા અતિરેમે અને બાપના બસતોએ
એને બગાડો નાખ્યું સાત વર્ષની બોલની ઉમર
મર્ધ ત્યા મુઠી એના અગો એવા તો સપ્તમાણુ મઠા

* ગ્રેરી કે રેક્ષોના જોય માને બોલ

ચેલા હતા શરીર એવું બગાવદાર, બિચુ અને મગજબત
હતું કે માગ ખાવો પડ્યાન પાણીમા મગમ ખાવા
એ બધની અસર તો બાજે એના ઉપર મ્યારેય
વગતાતી પણ નહિ અને એ એન કેયુ ચિત્ર !
આજે એ યાદ આવતા તો મારી આખોમા પાણી
આની જાલ છે એનાથી વિપરીત બીજી ચિત્ર એની
જિમ્મ વીમ વગસની મર્ધ હતી ત્યારન બુવાનિતો ખરે
સમય એ પણ એના મો ઉપર નૂ જ નહોતું એનું,
શરીર એટલું તો દુનળુ પી ગયું હતું કે એની
મ્વાલાવિક બેચાર્ડ એને ડાંગે વગેવા દેખાઈતી હતી
એના હોર તમાકુને લીધે મળા અને જલ્દા મર્ધ ગયા
હતા આખો વરને લીધે લાવ બની મર્ધ હતી ચામડી
મિટ્ટી લાગતી હતી અને પગ મુરેનીથી શરીરનો બર
ઉપાડના હતા પહેલી વખત માર વગસની ઉમરે
માગ ધગમા એજે પણ મુક્યો ત્યારે એના હાથ
મેને મારુ આખુ પગ બગાઈ ગયું હતું કેમ
આવો તે પકડવા મગે આ રીતે પાવતો વિચાર
હોય તો અવો તે પકડવા મ્હો અને બીડની અને
ધગમા દોગદોર કરી મૂતો અને ઉધી વખત વીમ
વગસની ઉમરે માગ ધરમા એ આપ્યો ત્યારે બાજે
ધગમા મુઠુ આ યુ હોય એવી પથ્થર જેવી શક્તિ
જવાઈ મર્ધ હતી ! એ મોલો ત્યારે એની આખોને
ખૂણે જે અનુનિદુ ચમડી અ ન્યા હતા ત્યાર પછી
જ મરિતા પછો ન્યારે મે મોગર યુદ્ધમા માર્યા
એવા સેનિઝની નામાવજિત એનું નામ વાચ્યુ ત્યારે
જ અને સમજાયું કે એ અનુનિદુએ બૂતકાગના
ચારિત્રના પદ્માસપમા હતા અને મને યાદ આવી
મયુ કે ના ના મે ક્યારું હતું તેમ મોલમાથી
બોલ મરી ગયો નથી અજર તો એ એને જ
જ હજીને જગતો હતો જરૂર હતી માત્ર એને બહાર
એથી લાવવાની ચેતનતણુઓ નમત હોવા હતા

અણુષ્ઠ માગામે એને ફરી ગયેમે સમગ્ર જીવિતે જીવિતે કમરમાં ઘાટી દીધો !

પ્રથમ બોય મારે ત્યાં ચારેક દિવસ રહી ગયો, મને ઇચ્છા થઈ આવી કે એને હું દત્તક લઉં, એની માને મેં એ કહ્યું, પણ એથી તો બિચકું એનું અભિમાન ધવાયું હોય તેમ તે હજીકાઈ બીડી, “અને મેં તેનાં હાથિયું પણ છાકરાને જન્મ આપ્યો છે તો એને કપડાં, અનાજ અને શિક્ષણ આપવાની પણ શક્તિ મેળવી હાથિયું.”

ત્યાર પછી વિશેષ હું બોલી નહિ પણ બોલને મારી પાસે રહેવું ખૂબ ગમતું હતું એટલે એ એની મા પાસે હક કર્યા કરતો.

મારે ત્યાં ચોપડીએ પુષ્કળ હતી, કેટલીક મેં બોલને ખાતર પણ વસાવી હતી. તેમાંનાં ચિત્રો લોકોને એને રમવા થતી બદાર નેવું મોકું આઠ દેખાવ તેવું જ આઠ, તેવાં જ કૂચ, ફળ, પ્રાણીઓ અને ‘માણસ મુદ્દા’ નાનકડી ચોપડીમાં લેઈને એને કૌતુક થતું. માટીનાં માપ, ધોડાં અને કૂતરાં લોકોને અને વળી ‘એ માણસ નથી’ એવી એણે શોધ કર્યા પછી તો એના આશ્ચર્યનો પાર ન રહેતો. હું ‘મોન્ડ’ ગૂંથતી; તેમાં ઉપર નીચે જતી બોલને એ એકા દસે લેઈ રહેતો. ધેર તો એને એક જ જગ્યાએ બેસી રહેવું પડતું ત્યારે અચ્ચે તો એ ચાહે તેવાં મગ્ગી તોફાન કરી શકતો, એટલે એને અચ્ચે આવવાનું બહુ મન થતું. એની મા સામે એટલા માટે બહુ ગ્રહાતો, એ રીતે મારે ત્યાં આવી શકેતા પણ પરિણામે મારે એની માના કેટલાયે અપમાન જનક શબ્દો સાંભળવા પડતા. હું એ ગુમાની નીચે એટલું પણ કહી શકતી નહિ કે ‘પણ એમાં વાંધો શું છે !’

બોલનું આ પહેલું સ્વરૂપ

બોલના આપની તબિયત બહુ બગડી, શરદાનાં બચ્ચો પેલાનાં નડોનાં એટલે એમનું કુટુંબ દરિયાકાંઠાના ગામમાં રહેવા માન્યું ગયું. બોલ સાથેના સંપર્ક એ નવ વર્ષનો થયો ત્યાં સુધી એ વર્ષ મારે

તરી ગયો. એ દરમિયાન મને એ બહુ યાદ અત્યા કરતો અને તેથી કેટલું વાર હું બેચેન પણ બનતી.

એક વાર મારો મિત્ર કેમ્બ્રિજ ગામમાં ગયો રહેવા ગયો હતો ત્યાં બોલને એણે લેયો. આવીને મને એણે વાત કરી. એણે તો તદ્દન સ્વાભાવિક રીતે જ વાત કરી પણ એ સાંભળીને મારી છાતીમાં તીરા પડ્યા.

કેમ્બ્રિજે કહ્યું :

‘તમે બોલમાં જે ગુણોનાં ખીજ કદાચ હતાં તે કેવળ બ્રામક જ દર્શાવે. એનામાં એવું કશું જ અસાધારણ નહોતું. જે એવું કંઈ જ હોત તો તે આવું આવું હુમ્મો, ચોર અને રખડુ ન બની શકેતા હોત. એના આંતરિક સંસ્કાર એની દુર્લભિયો સામે બળેલા પોશન. અને તમે જાણીને આશ્ચર્ય પામશો, જુદા એની માએ જ આ બધું કશું છે, કે એ એની માનું પણ માન રાખતો નથી. એ હાકારમાં-’

કેમ્બ્રિજ તો બોલને રાખત પણ અત્યાંક મારા મોં પરથી બીડી જતા રહેને એની દૃષ્ટિએ લેયો અને એ બોલી બોલ્યો.

“મિસ લેસલી, મિસ લેસલી !”

“ના, કશું નથી.” સ્વસ્થ થવા પ્રયત્ન કરતી હું બોલી.

“હું દિલગીર છું.” એ બોલ્યો અને પછી ચોરીવાર બેચેનિ ચાલ્યો ગયો.

એના ગયા પછી ક્યાંય સુધી હું ગૂંથમિત બેસી રહી. પછી એકદમ બીડી થઈ માર્ક અને ચાકરડીને ખૂસ મારી, “સામાન તૈયાર કર. બરાદ ગામ બે દિવસ માટે જવું છે.”

બોલને માન માર્ક, બોલ મને રનામાં જ મળી ગયો. કેમ્બ્રિજની વાત બોલી નડોતી મેં એને લેયો ત્યારે એ જુગાર રમના દને. મેં એને બેલાચ્ચો ત્યારે નીચે મેંએ મારી પાસે આવ્યો. મેં એના માથા પર દાઢ મૂક્યો અને એ શાંતિથી કસો રજો.

એની મા સાથે મેં એના શિક્ષણ વિશે ચર્ચા કરી, એ ચર્ચા દરતા મને ધણે ડર લાગતો હતો કારણ કે અપમાન થઈ જવાનો ધણે સહન હતો અહીં આવ્યા પછી એની માને વધુ કપરા અનુભવો થયા હશે એમલે એ કંઈક નરમ બની હતી કારણ મારુ અપમાન તો ન થયું પણ એણે મારી વાતનો સરખો ઉત્તર ન આપ્યો.

“ શિક્ષણની બાબતમા મારા પોતાના પણ કંઈક વિચારો છે અને હું એનો બોલ પણ અખતરો કરવાની જ છું પણ હમણાં નહિ તમે મા નથી એટલે માનું હૃદય તમને સમજાવી નહિ શકું પણ એમનું જ કંઈ કે હું બોલને મારો છે તે બીજાનો બનવા હઈ શકીશ નહિ છતાંય તમારે એને યોગ્ય સમય માટે તમારે ત્યાં લઈ જવો હોય તો તમને હું એ વિશે નારાજ નહિ કરું.

આ ચપ્પોથી મને એવી બધી ચીઝ ચડી કે એને તકરૂં કહી દેવાનું મને મન થયું કે આમ જ તમે જે તમારો છે તેને તમારો મિટાવી દેશો પછી એ કાઢતો નહિ રહે એ પોતાનો પણ નહિ રહે પણ એમ બોલતું એ બોલના ક્રિતમા ન લાગવાથી હું મનમા જ સમસમી રહી.

ઘેર આવતી મોમ પાસેથી મેં એનો ગામડાની બધી વતો જાણી મિસ લેલી તમે જોકે ખરાબ નહિ માની લેતા દરિયામા ધણીવાર એ ચાઈ આવતી મીમતી વસ્તુઓ અમને મળતી અને અમે તે તેને આપતા તો તે અમને બેનામા પૈસા આપતો એક વાર મને સોનાતી એક સાકળી મળેલી તે મેં તેને આપી તો તે બેલ વેણે મને જ પેન્સ આપેલ એણે એ ગામના સોનીને આપી તો એને જલ્લ પૌંડ લાવના હતા એ ખરું પણ એણે મને જ પેન્સ ન આપ્યા !

પછી મેં એને એ જ પે સનું એણે શ કહ્યું તે પૂછ્યું જવાગ મળ્યોને હું ખુશ થાઉં એવું તો કંઈ ન જ હોય એ દેખીતું છે.

આ બોલતું બીજી ૨૬૩૫.

પણ અસ્વાડિયુ વીત્યા છતાં બોલમાં કંઈ કુસરકારો દાખલ થઈ ગયા હતા તેની પ્રતીતિ અહીં ન મળી આખો દિવસ એ કંઈક ને મંઈક બામ્યુ તૂટ્યું સમારવાનું કે વસ્તુઓને ગોઠવવાનું મન કરતો, બામમા કૂવ-ગાડને સરખા કરતો, તોફાન પણ કરતો પણ તે તફન નિર્દોષ વાચતા શીખવા તરફ પણ એની વૃત્તિ ગઈ હતી પણ એવામા જ એક બનાવ બન્યો.

ડેરમોન્ડ મારે ત્યાં બહુ પડ્યો રહેતો અમરો સખધ પતિ-પત્નીનો કે પ્રેમીઓનો કે લોકો જેને અનિષ્ટ મળે છે તેવા કેઈ પ્રકારનો નહોતો એ વાત લાખી છે પણ અહીં એ કહેવો અસ્યને છે એટલે નથી કહેતી પરંતુ એટલું જ જણાવી દઉં કે અમે બહુ નિકટના મિત્ર હતા એટલે એ મારે ત્યાં બહુ રહેતો.

એક દિવસ ડેરમોન્ડની બદ્ધ મુખ્ય ઓરમમા ખીટીએ લટકતી હતી સૌ જાણતું હતું બોલ પણ જાણતો હતો કે ડેરમોન્ડની બદ્ધને કાઈ અડે તે ડેરમોન્ડ સહી શકતો નહોતો અને બધા ઓરમમા ધમાલ મચાવી રહ્યા હતા બોલ બગીચામા હતો અચાનક મોગે ધડાકો થયો અને તેની જાણ કાચના તૂટવાનો અવાજ આ યો મોટા ઓરમમાથી એ અવાજ આ યો હતો અને ત્યાં દોડ્યા ત્યાં કેઈ જ નહોતું બદ્ધ એની સ્થિતિમા જ ખીટીએ લટકતી હતી એક બારીના કાચના કકડા નીચે વેરાવેલ હતા.

ડેરમોન્ડે બદ્ધ હાથમા લીધી એમથી એક ઝોળી ખૂંટી હતી એણે ત્રાડ મારી કાણુ હતું અને અડના ?

શાંતિ રાખો એની મેળે કૂંડી હશે હું લેલી એની મેળે ? તો ધા જન ઉપર જન કે બારી તરફ ? એમ ક્યા છે ? એના લક્ષણ હું જાણુ છું.

‘ બોલે આ ક્યું ન હોય છતાં બને આપલે એને બોનાવીએ.
 મેં બોલને બોનાવી લાવવા નોકરને મોકલ્યો બોલ આવ્યો.

એના મોં પર ગબરામ્હુની એક પથુ રેખા નહોતી
પથુ ડેરમોન્ડે તો એને એકદમ એ ખબેથી પકડી
હમમ્મારી નાખતાં પૂછ્યું, "બંદૂકને તું અડધો હતો?"

બોય સૌનાં મોં તરફ ખેંચેલો ચૂપ જ રહ્યો.

"નહિ બોલે ?" કહીને ડેરમોન્ડે પોતાની
નેતર લીધી.

"ના હું જાણતો નથી."

"નથી જાણતો !" સખ્ત કરતી ડેરમોન્ડની
નેતર એની ગિંદીને ચોટી ગઈ.

"અડધો હતો, બૂલ્ડ ધર્મ." બોય ચોસ પાડી
બેઠો.

એ સાંભળીને હું એ કમલાં પાછળ દડી ગઈ.

"શાંતિથી જવાબ આપશે તો કંઈ નહિ થાય.
અહેજે, શા માટે અડધો હતો ?" ડેરમોન્ડે પૂછ્યું.

"જેકે મંગાવી હતી." જવાબ દેતાં બોયના
ચહેરા પર નરી સ્વરળતા તરી આવી.

"કાણે જેક ?"

"ગામડામાં અમારી સાથે રમતો અને અમારી
પાસેથી વસ્તુઓ લઈ બહારમાં અને પૈસા આપતો."

"બંદૂકના પથુ તે પૈસા આપવાનો હતો ?"

"એણે એમ કહ્યું હતું ખરું."

"પૈસાનું તુ શું કરત ?"

એનો જવાબ બોય ન આપી શક્યો.

"શું કરતું હતું પૈસાનું ?" ડેરમોન્ડે ગાડ
મારી પૂછ્યું.

"હું જાણતો નથી." બોયે જવાબ આપ્યો.

ડેરમોન્ડે મારી તરફ વળ્યો, "આ તમારો
લાડકવાનો." અને પછી બંદૂક ઉપાડી એ ચાલ્યો ગયો.

એ ગયો અને હું ત્યાં જ બૂસ કરતી બેસી ગઈ.
બોય મારા ચહેરા સામું નેહ રહ્યો. એ રડ રડ
થઈ ગયો.

"મિસ લેરલી !" એ ખરેખર રડી પડ્યો.

"ઓહ, બોય !" મેં એને છાતીએ લપીટી દીધી.

ધુણી વારની શાંતિ પછી મેં કહ્યું, "મને વચન
આપ કે ફરીને તું આવું નહિ કરે." બોય કંઈ
સમજ્યો ન હોય તેવા બાવથી મારી સામે
નેહ રહ્યો. મેં ફરીને કહ્યું, "જો બોય, આ-
પણા દેશનું રક્ષણ કરવા તારે સૈન્યમાં જોડાવું
પડશે. સૈન્યમાં જોડાનાર સિપાહીમાં હિંમત જોઈએ.
પથુ આવે તેં જે ક્યું તે તો નામદાઈનું કામ હતું.
તું જે કરતો હતો તે ચોરી કહેવાય અને વાત જેવી
બની હતી તેવી પ્રથમથી ન કહી તેને તું ભુલું
બોલ્યો એમ કહેવાય. ચોરી અને ભુલાવું નામદાઈ
મળાય. મને વચન આપ કે તું કદી એવું કરશે નહિ."

ધુસડા ખાતાં બોય બોલ્યો, "હું કદી ચોરી
કરીશ નહિ હું કદી ભુલું બોલીશ નહિ."

પછી મેં એક નોંધપોથી લીધી. તેમાં મારે
હાથે મેં તેને એ વાક્ય લખી આપ્યું, નીચે મારી
સહી અને તારીખ લખ્યાં. "આ હમેશાં તારી સાથે
રાખજે. તારી કંઈ બૂલ્ડ થઈ જાય કે તને કંઈક
મૂંઝવણ થતી જણાય તો તે આમાં નોંધી લેજે."
નોંધપોથી મેં એની પેટીમાં રખાવી દીધી.

બોયની ઇચ્છા હતી કે તે મારી જ પાસે રહે,
અહીં મારી દેખરેખ નીચે લાગે. મારી પથુ એની
જ ઇચ્છા હતી પણ એની મા તેમ ઇચ્છતી નહોતી.
બોય તેનો હતો, તેને તે ખીજીને બનતો જોઈ શકે
તેમ નહોતી. એણે એને પોતાની પાસે બોલાવી
લીધી. જતાં જતાં બોયે મને કહ્યું, "પત્ર લખશે !"

મેં કહ્યું, "તુ વચન આપે છે કે તું તેનો
જવાબ લખશે ?"

"હા. પણ પછી મારા પત્રનો તમારે પણ
જવાબ લખવો."

"કળ્પ." મેં કહ્યું, અને અમે છૂટાં પડ્યાં.

એના ગયાને ઘણા દિવસો થઈ ગયા પણ તેને
વિશે મને કંઈ જ જાણવા ન મળ્યું. 'નાતું બાળક,
બૂલી પણ વધ' એમ વિચારી મેં એને સમજાવ્યો.
એક પત્ર લખ્યો, પણ જવાબ ન આવ્યો! બીજો
પત્ર લખ્યો, ત્રીજો લખ્યો, પાંચ દશ પત્રો મેં એને

લખ્યા પછુ તેમાના એક પક્ષનો જવાબ ન આવ્યો ! આખરે પત્રો લખવાનું મેં ડોડી દીધું અને પછી તો મારે ધણી વરસો સુધી ખડના પ્રવાસે ફરતા રહેવું પડ્યું.

કોઈ વર્ષે હું પાછી રિથઝ ચર્ચને લડતમાં રહેવા આવી તેના બીજા દિવસે જ નોકરે મને ખબર આપ્યા કે બહાર કોઈ જુવાન આપને મળવાની ઇચ્છાથી બોલો છે મેં એને અદ્દ જોલાવવા કહ્યું જુવાન અદ્દ આવ્યો બોલો, પાતળો, નિતેજ અને મજાલી જેવા દિશરવાળો, મોંમાંથી દારૂની મધ છૂટતી હતી તેવા જુવાનને જોઈને મને ચીતરી ગઈ મેં પૂછ્યું, "કોણ તમે ? શું કામ છે ?"

"હું-હું બોય" એ બોલ્યો

"બોય ?" મેં આખોને સંકેતી. અચાનક દસ વર્ષ પહેલાના એ બોયનું ચિત્ર મારી સામે ખડુ થયું "તું બોય ?" મારા મોંમાંથી જાણે ચીસ નીકળી ગઈ હું પાછી ફરી જઈ એક ખુરશી પર બેસી ગઈ

કપાચ સુધી શાંતિ રહી અમારા બેમાંથી કોઈ કશું ન બોલ્યું બોય ત્યાં બોલો હતો ત્યાં જ બોલો રહ્યો મને લન આવતા મેં એને મેસવાનું કંઈ એ બેઠો પછુ કંઈ બોલ્યો નહિ

"ત્યા છે હમણા ?" મેં કેટલીકવાર પછી પૂછ્યું ' થોડા-થોડા પૈસાની જરૂર છે ' અચકાતા અચમતા એણે બીજી જ વાત કરી

મેં મારી એમ્બુક લીધી ૫૦ પાઉન્ડનો ચાકડો માડી પાતું એને ફાડી દીધું ચેક હાથમાં પકડી ગંભી એ થોડી વાગ બેસી રહ્યો અચાનક એની આખોને ખૂણે મેં અચુબિદુ ચમકો આવ્યા અને પછી બોલ્યો, 'હું જઈ સારું'

"હાને" મારે એને ઘણું પૂછવું હતું પણ એણે રમ માગી એટલે મેં એને રમ આપી એ ચાલ્યો ગયો

મહિનાને બેતે હું મારો આવક-જવકનો માસિક હિસાબ તપાસતી હતી ત્યાં અચાનક મારી નજર

એક વિચન ઉપર પડી ૫૦૦ પૌન્ડો એક માનદર ડિપુઝને માસ્ટર ડિપુઝ તે બોય બોયને ૫૦૦ પૌન્ડો એક આપેલો ? ના, ૫૦ જ પૌન્ડો આપેલો ત્યારે અમ કમ ? એક મોડું બોયે ચડાવી દીધું ? અદ્દમ લખવાને બદલે મેં આકામાં લખેન તેથી તે તેમ કદી રોકે તેમ હતું તો શું બોય ચોર ? એણે જુદાજ આચર્ય ?

૫૦૦ પાઉન્ડો મારે મન હિસાબ નહોતો પણ બોયે ચોગી કરી, એણે જુદું કામ કર્યું તે વિચાર મારાથી સહન ન થયો મારુ મગજ ચક્રર લેવા લાગ્યું અને પછી-

હું બેભાન બની ગઈ હતી તેની ખબર મને જાણ્યા પછી જ પડી

ખરેખર, બેાથમાંથી 'બોય' મરી જ ગયો

એ કેમ મરી ગયો ? કોણ મારી નાખ્યો એને ? દસ વર્ષ પહેલાંના એા ન-ત્યારેય એનામાં અનિષ્ટ તો પેસી જ ગયું હતું પણ એ અદ્દ દેખાતું હતું કે અદર તો જે હતું તે એટું જ અસત પડ્યું હતું અદ્દનું કદી મરી રોકે તેમ હતું જ હતું તો આ આ શું થયું ?

એની મા ! બોયની માતા જ આ સર્વ અનિષ્ટના મુખમાં છે એ સમજતા મને વાર લાગે તેમ નહોતું શા માટે માએ એને જન્મ આપ્યો ? પોતાના બાકને બેાવવા જ ? જે દેશની દોરેન હતો તેને તેની માએ જ દાનવ બનાવી દીધો

પણ હવે મારે એ વાતને શા માટે સલામતી ? બોયને અને મારે શું સંબંધ કે મારે એની દયાથી હું ખ પામવું

છ મહિના પીતી ગયા બોય મને વાદ પણ આવતો નહોતો

અચાનક એક દિવસ મારી ઉપર એક છુકપોસ્ટ આવ્યું તે સાથે એક પત્ર આવ્યો પત્ર સરકારી ખાતાનો હતો એમાં મને ખબર આપવામાં આવી હતી કે માસ્ટર ડિપુઝ બોયનું મુદ્દમા બહાદુરીપૂર્વક લશ્કર થતું પાડ્યો હતો મને એ વાતને ઘોડકું ખ

યશુ પણ એ થોડો વાગ જ છુકપોગટ તોડ્યુ, એક જૂની નોધપોથી એમા હતી

સહજ આવે મે એવું પહેતું પાનું ઉઘાડ્યુ માગ હસતાક્ષર ' દશ વર્ષ ઉપગની એક તારીખે મે લખેના શબ્દો હુ કંઠી ચોરી નહિ કરુ, હુ હંદી છુટું નહિ બોલુ ' । બોધે મને વચન આપેતુ, એ વચનનો એણે લગ કર્યો એ વાતે હુ ગમગીન બની હુ ધીમે ધીમે નોધપોથીના પાના ફેરવતી ગઈ

" મિસ લેન્ડીને પત્ર લખ્યો, ચાર દિવસ થઈ ગયા પણ જવાબ નથી મને એ ગમતુ નથી "

' બગાનુ દસ પત્રો મિમ લેન્ડીને લખ્યા, એક પાલુનો જવાબ નહિ । મિસ લેન્ડીએ કંઈ હુ કે પોતે મને લખશે અને હવે નથી લખતા મિસ લેન્ડી છુટું બોલે તે મને ન ગમે '

" માની વાત સાચી થાગે છે મિસ લેન્ડી મને વાદ પણ નહિ જતા હોય એમને પોતાના પંસાનુ સમાન છે નો એમ ન હોય તો મારી આવી મૂઝવણમા પણ મને પત્તો જવાન કેમ ન આપે ' હવે તો હુ ખરેખર મૂઝાયો છુ મારે કામ જણવા જવુ નથી અને છતા મા મને મોઝલે છે કામમા મને મારા ફેશની સેવાનુ શિશ્યુ તો ચાનુ જ મગને ' મા મને સીધો જવાન પણ નથી આપતી કે તે મને ઈન્વેડ છોડી કાસ યા માટે મોઝલે છે ? "

નોધપોથીનું એક પડી એક પાનું હુ ફેરવતી ગઈ પાને પાને ' બોય ' ટપકતો હતો વાચતા મારે ગળે ફૂંસો બાઝી જતો હતો ધીરે ધીરે એ કેમ બગડતો થયો તેનો આખો કમળક દત્તિદાસ એક પ્રસંગ માથી બીજે પ્રસંગ સહજ રીતે ફૂટીને ચિતરાતો હતો એ બીડી પીતા થયો, દારૂ લેતો થયો, જુવાન થયો, અભ્યાસમા એટલકાળ વળતો થયો, મારા મારી કરતો થયો એનામા એક પડી એક અપઘ્નુ આવતા જતા હતા અને છતા નવાસની વાત એ હતી કે દરેક વર્તન પડી એ નોધ કરતો, ' હુ ધારુ છુ કે આજે ને નવીન મે ટ્યુ ને ચોરી કે જુલાલુ તો

નહિ જણાતુ હોય ' ' હુ ધારુ છુ કે આ કામ માટે મિસ લેન્ડી નાગજ ન થાય '

એહ, અજાગી મિસ લેન્ડી ! બોય તારો હતો ? એની માએ તો એને પોતાનો આગવો જ કરી ગામવા, તારો એના પગ જગા પણ હક નલાગે તે માટે તેને કાસ જેલે ફર મોકલી દીધા હોવા છતા બોય તો એક તને જ આજખતો હતો

પછી આવ્યો ૫૦૦ પૌડના ચેકવાળો પ્રસંગ એ પ્રસંગ પિતાનાથી આવેખાયેયો હતો હુ કુસકા મૂત્તી મઈ અને એ વાચતી ગઈ " જુવાનમા ૫૦૦ પૌડ હાર્યો જુવાન ન રમ્યો હોત તો સારુ હતુ ખાસ સારુ તો એટલા સારુ કે એને હીમે મારે વ્હૂ આચરવુ પણ મારુ ખૂન ચઈ જવા દેવાને બદલે મે વચન લગ કર્યો ' મિસ લેન્ડીએ ૫૦ પૌડ જેમ મને કહ્યુ પણ પૂછવા વિના આપી દીધા તેમ, માનના હોત તો ૫૦૦ પૌડ પણ આપી દેત એમની કરુણા જોઈને હુ એમની સમક્ષ મ્હવા જેવો થઈ ગયો અને હુ કઈ બોલી શક્યો નહિ કેવો હતો મારો એ વખતનો દેખાવ । છતા એમને મારામા વિશ્વાસ હોવો જોઈએ કે હુ ચોરી-જુલાલુ તો નહિ જ કરતો હોઉ અને મે એ જ નું । "

અને પછી ઉરેગઈને એણે પોતાની માના અને પિતાના દોષો લખ્યા હતા માતાને તો એણે કેટલીયે ગાળો આપી હતી એ પાના મે છોડી દીધા, ઘરણુ કે હુ એ બધુ સમજતી હતી

નોધપોથીને અતે ચાર હીટીનું લખાણ હતુ " મે ને ખગમ કરું તેને યહુ વધુ સાગ કામથી ફેરી નાખવાને હવે હુ જાઉ છુ મિસ લેન્ડી મને માગ કાગોની મારી આપશે "

માગ હાથમાથી એકદમ ચોપડી પડી ગઈ અને હુ મોટથી બોલી બી " માફી છે, માફી કે, બોય બને તાગ તમામ ફૂલોની માફી છે "

બીજે ટિકો એ નોધપોથી મે એની મા ઉપર મોકલી આપી ઉપર મોટા અક્ષરે લખ્યુ " તમારો ફેવો દીધેન "

કુરુક્ષેત્રમાં અર્જુનનો મોહલંગ

મૂળ લેખક : શ્રી. અક્ષયકુમાર બંદોપાધ્યાય, એમ. એ.

• હિંદીમાંથી અનુવાદક : શ્રી. અભિજિત •

કુરુક્ષેત્રની રણભૂમિ સંસારક્ષેત્રનું એક નમૂનું પ્રતિબિંબ છે. દેશ અને કાળની દૃષ્ટિએ, સીમા વગરનો અને અનંત પ્રકારની જગત અને ચેતન વસ્તુઓવાળો આ વિશાળ સંસાર ખડું જોતાં એક યુદ્ધક્ષેત્ર છે. દરેક પ્રાણી યુદ્ધ કરતાં કરતાં જ પોતાનું અસ્તિત્વ ટકાવી રાખે છે; યુદ્ધ કરતાં જ જીવનનો વિકાસ સાધે છે. યુદ્ધની અનિવાર્યતાને લીધે જ પ્રાણીઓનાં શરીર, ઇન્દ્રિયા અને મનમાં વિચિત્ર શક્તિઓ બ્લકત થાય છે. રણયુદ્ધમાં વિજયપ્રાપ્તિ અને આત્મપ્રતિષ્ઠા માટેના કાર્યને લીધે જ તેમાં વિચારશક્તિ તથા કર્મશક્તિનો વિકાસ થાય છે, વિધિવિધ પ્રકારના હોમો અને ગુણો જન્મ રહી જાય છે. દુનિયામાં જન્મતાંની સાથે જ વિધિવિધ પ્રકારની પ્રતિકૂળ શક્તિઓ પ્રાણીને જીવનસંઘ્રામમાં નોતરે છે. આ સંઘ્રામમાં વિજયી થઈને સંસારમાં આત્મપ્રતિષ્ઠા કરવા માટે જ બધાં પ્રાણીઓને સંઘર્ષ કરવું પડે છે; અને આથી સમગ્રી પ્રાણીઓમાં આત્મીયતાનું બંધન કમચઃ દૃઢ થતું જાય છે. આ પ્રમાણે આગળ વધેલ પ્રાણીઓમાં કુટુંબ, સમાજ અને જાતીયતા ઉદ્ભવે છે. આ યુદ્ધમાં જ બાળક, નવિ જન્મિત અથવા સંધ કુર્બાન થઈ જાય છે તેની જીવનશક્તિ-આત્મરક્ષા અને આત્મપ્રતિષ્ઠાની શક્તિ-આસંસારના યુદ્ધ માટેની લાવકાત ખોઈ જાય છે; આવા લોકો પિસાતા જાય છે અને સમય આવે સંસારક્ષેત્રમાં તેમનો નાશ થાય છે. અહીં આ સમજી લેવાની જરૂર છે કે સૃષ્ટિપ્રવાહમાં તેમનું કાર્ય પૂરું થઈ જાય છે, તેથી હવે તેમના અસ્તિત્વની આવશ્યકતા રહેતી નથી. આ યુદ્ધ સમયે વિશ્વનો એક મુખ્ય નિયમ છે.

આ પ્રાણીજગતની રચના પણ એવી છે કે એક

જીવ બીજાને આહાર છે; એક જાતના જીવોના વિનાશ ઉપરાંત બીજી જાતના જીવોનું જીવન નભે છે. સ્થાવર જીવો જંગમ જીવોનો આહાર છે; નાના જીવો મોટા જીવોનો આહાર છે; દુર્બળ પ્રાણીઓ સમજી પ્રાણીઓનો આહાર છે. આ કારણે લીધે પ્રાણીજગતમાં જુદી જુદી જાતોનાં પ્રાણીઓમાં હમેશાં સંઘ્રામ ચાલી રહ્યો છે. આ સંઘ્રામથી જ બાળક અને સમજીની દૃષ્ટિએ પ્રાણીજગતમાં કમિક વિકાસ થવા કરે છે. પોતાનાથી દુર્બળ પ્રાણીઓનો નાશ કરવાથી જીવવાન પ્રાણીઓ ઉત્પન્ન થાય છે અને આ જિવામાં તેમની શક્તિ અને કુસંગતા વધુ ખાલે છે. જીવવાન પ્રાણીઓમાં પણ યુદ્ધનો અભાવ નથી. એક વનમાં બે સિંહો મહામુરેલીએ રડી શકે છે.

હિંદીશક્તિવાળી મનુષ્યજાતિએ પોતાની શુદ્ધ શક્તિના પ્રભાવથી બીજાં પ્રાણીઓને સંઘ્રામમાં જીવી લઈને પૃથ્વી પર પોતાનું રાજ્ય સ્થાપ્યું છે. મનુષ્યના બચે લીધે, દાંડ, તપ અને પૂજાથી પ્રભાર કરનાર ભલેકર પ્રાણીઓ પણ ધાર્મ જંગમ અને પવિત્રની ગુણોમાં જઈ જીવાઈ ગયાં છે. મનુષ્ય અભ-સભ સહને આવાં નિર્જન સ્થાનોમાં પણ તેઓ ઉપર આક્રમણ કરીને પોતાની યુદ્ધપ્રિયતા અને વિજયવાસનાને પુરવ્વા કરે છે. વળી માનવજગતમાં પણ દરેક અક્તિ, દરેક કુટુંબ, દરેક સમાજ, દરેક અક્તિ પોતા પોતાના જીવનની રક્ષા, પ્રભાવની વૃદ્ધિ અને ગૌરવની સ્થાપના કરવા માટે ખીજ સાથે યુદ્ધમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. આ યુદ્ધમાં વિજયપતાકા ફરકાવા માટે જ જાતિનેટલા પ્રમાણમાં સાધનસામગ્રીનો સંચય કરવામાં સમર્થ થાય છે તેલના પ્રમાણમાં તે જાતિ પ્રભાવ સંપન્ન છે તેમ મનાય છે. આ આત્મપ્રતિષ્ઠા અને

બીજાના પરાજયની ક્રિયામાં જગતમાં જે જ્ઞાન-વિજ્ઞાનનો ઉત્કર્ષ થાય છે, જે કુદરતી શક્તિઓ મનુષ્યના હાથમાં આવે છે, યંત્ર વગેરેનો આવિષ્કાર થાય છે અને શિક્ષણ અને વેપારનો વિસ્તાર થાય છે તે જર્જરાળી ક્રિયત મનુષ્યના જીવનસંક્રામને લીધે જ છે.

આ પ્રકારે પ્રાણીકાળના સંક્રામથી લુપ્ત તરી આવતા મનુષ્યના જીવિશાસ્ત્રમાં પણ વિવિધ પ્રકારનાં મુદ્દા સાક્ષતાં હોય છે—આદર્શની સાથે આદર્શનું મુદ્દ, વિચાર-વિચારનું મુદ્દ, મત-મતાન્તરનું મુદ્દ, વગેરે. મનુષ્યગતિના જીવનપ્રવાહ ઉપર આ આદર્શો, વિચારો અને મતોનાં સંઘર્ષણ અને સંક્રામ ખૂબ જ પ્રભાવ પાડે છે. માનવજગતમાં એક એક આદર્શ, વિચારપ્રવાહ અને મત-મતાન્તર સ્થાપવા માટે પણ બહોળાગે અનેક પ્રકારનાં સંઘર્ષણો જન્મે છે, ધણા એ માણસોના સંહાર થાય છે અને તેથીયે વધારે દુર્બળ ગતિઓ નાશ પામે છે. માનવસંસ્કૃતિના ક્રમિક વિકાસના ઇતિહાસમાં સંસ્કૃતિ નેટલી ઉત્તર ચર્ચ છે, મનુષ્યનાં ચિંતન, વિચાર અને કાર્યોમાં નેટલી ઉત્કર્ષ સંધાયો છે, માણસની અંદર 'સર્વ', શિવ', સુ-દરમનના નેટલો વિકાસ થયો છે અને મનુષ્ય નેટલી પૂર્ણતાની નજીક પહોંચ્યો છે—ધણે બાગે આ બધું સંક્રામ દ્વારા જ થયું છે. મુદ્દ જ સંસારપ્રવાહનો સનાતન નિયમ છે, સૃષ્ટિની અંદર ભગવાનનું ગદ્ય વિધાન છે અને જીવજગતના ક્રમિક વિકાસ માટેની ભગવાનની અચિંતનીય કુશળતા છે.

આ સિવાય, સંસારમાં કુદરતના નિયમો પ્રમાણે કેટલાયે ઉલ્કાપાતો, વજ્રપાતો, ધરતીકંપ, આગ, આંધી, તોફાન, વિષ્ણવ અને વિનાશક ક્રિયાઓ હમેશાં થતાં રહે છે. આ બધું આ દુનિયાનો નિયમ છે. આ દુનિયામાં ઉત્પત્તિ અને વિનાશ, જન્મ અને મરણ, સ્વાસ્થ્ય અને રોગ, જીવાની અને ઘડપણ, સુખ અને દુઃખ, સંયોગ અને વિદોગ, પ્રેમ અને દિસા, દયા અને ઘુણા, સંપત્તિ અને વિષત્તિ, લાભ અને હાનિ તથા જ્ય અને પરાજય-બધું એક માળામાં ગૂંથાયેલ છે. આ પ્રકારનાં દ્વંદ્વોલે જ આ સંસાર રચાયો છે. આ દ્વંદ્વો સાથે આપણને રાખેલો

પરિચય છે. આ દ્વંદ્વો અને સંક્રામદ્વારા જ વિશ્વ-સૃષ્ટિમાં ભગવાનનો ગૂઢ હેતુ હોવાનું સિદ્ધ થાય છે.

આ દ્વંદ્વોમાં આપણને એક ગમે છે, બીજું નથી ગમતું. આપણને જ્ય ગમે છે, પરાજય નથી ગમતો; સુખ ગમે છે, દુઃખ નથી ગમતું; લાભ ગમે છે, હાનિ નથી ગમતી; મિત્રન ગમે છે, વિદોગ નથી ગમતો; ઉત્પત્તિ ગમે છે, વિનાશ નથી ગમતો. પણ નિરપેક્ષભાવથી વિચાર કરતાં આપણે સ્વાભાવિક રીતે જ સમજી શકીએ છીએ કે એક પક્ષના જ્યમાં બીજા પક્ષનો પરાજય નિયત છે, એક પક્ષને લાભ થવાથી બીજા પક્ષને જરૂર નુકસાન જવાનું છે, અર્થાત્ જીવનની ઉત્તિ સાથે જ પ્રાણીનો વિધ્વંસ અનિવાર્ય છે, વિદોગની વ્યથા વિના મિત્રનો અનાદ સંભવતો નથી. આમાં એકને છોડીને બીજાને ઉપયોગ કરવાનું સંભવિત નથી. આમ હોવા છતાં પણ એકના સ્વાગ અને બીજાની પ્રાપ્તિ માટે પ્રાણીઓને સ્વાભાવિક રીતે જ આકાંક્ષા થાય છે અને આ આકાંક્ષા તૃપ્ત કરવાની ક્રિયામાં મુદ્દ પણ અનિવાર્ય છે.

આ દ્વંદ્વો અને મુદ્દ જ સંસારની શાયત નીતિ છે; અને આપણે હમેશાં ભેદ્યે છીએ, હમેશાં આ મુદ્દમાં ક્ષિત રહીએ છીએ; તોપણ આપણે આનો અંબીરતાથી અનુભવ કરતા નથી તેમજ આપણે કેપમાં આની વિચારણા કરતા નથી. પરંતુ ત્યારે આ મુદ્દનું વિકરાળ, મૂર્ત સ્વરૂપ આપણા સ્વાર્થના શેત્રમાં ભવંકર રૂપે પ્રકટ થાય છે, ત્યારે આનાં અનિયંત્રીય અનિષ્ટ કરનારાં પરિણામો આપણે અથવા આપણાં પ્રિય સ્વજનોનો લક્ષ કરવા માટે તૈયાર થાય છે ત્યારે આપણું હૃદય ભય, બેદના અને દુઃખથી વ્યાકુળ થઈ જાય છે, ત્યારે આ મુદ્દ આપણને એક અચાનક આવી પડેલ તરી જ વસ્તુ બાંસે છે. આપણી વિચાર-શક્તિ ઓઢાસત થઈ જાય છે, કર્તવ્યશુદ્ધિ પોતાનું સ્થાન છોડી દે છે, હૃદય અને સ્થિરતા નાશ પામે છે, આપણે પોતાની ભાત શુભાવી ખેસીએ છીએ. આ આપણું નિર્જાનની સીમા છે.

કુરુક્ષેત્રમાં મુદ્દ માટે તૈયાર થયેલ બે આત્મીય પક્ષોની વચમાં ઊભેલ અર્જુનની આવી જ રિચનિ

યર્ષ હતી અર્જુન મુદ્ધવિદ્યામાં કુશળ હતો અને પાંચા કાળ સુધી મુદ્ધ કરીને તેણે અસ્થાયી મધ્ધ મહાવીરની કીર્તિ પ્રાપ્ત કરી હતી પોતાના આ વિશિષ્ટ ગૌરવ સાથે કેટકેટલી વેદનાઓની કથાઓ સંકળાયેલી છે તેનો આદેશ દિવસ સુધી તેણે વિશેષ મનોગતાથી વિચાર કર્યો ન હતો તેના અસાધ્ય મુદ્ધ કીર્તિમંદિરના કળાસમાં કેટલા કુશળો ખસ અને જનિઓનો વિનાશ, કેટલા નરનારીઓના સગાસબંધીઓના વિરહના કડવું આકરો, કેટલી લયનાઓના પતિ-સેક અને પુત્ર-સોહદા દારણ્ય અતર્નાદો, કેટલા વરોનો ઉચ્છેદ અને યર્ષસંકરોની ઉત્પત્તિ, અને કેટલા સામાજિક અને સાપ્રદાયિક સંઘર્ષોનો અત ભયો હતો-વિન્યો-ભ્રમ અર્જુનના હૃદયમાં આદેશ દિવસ સુધી આને માટે કોઈ પ્રકારની મનો વેદના નહોતી ઉદ્ભવી, તેના પર વિચાર કરવાનો વખત પણ તેને ક્યા હતો ? તેણે આ બધી ઘટનાઓને એક વિજયી વીર અને કીર્તિસાળી પુરુષની દૃષ્ટિએ જોઈ હતી જે માણસો તેના વિજયથી મરાજ્ય પામ્યા હતા, તેની વીરતાથી ક્યારઈ મ્યા હતા, તેના લોકથી નુકસાન પામ્યા હતા અને તેની કીર્તિથી નાશ પામ્યા હતા તેમની દૃષ્ટિએ અર્જુન આ ઘટના ઓને જોઈ ન હતી તેમની મર્મભેદી માતનાઓ અર્જુનના હૃદયને હચમચાવી શકી ન હતી.

આજ મુદ્ધ માટે તૈયાર થયેલ બને પક્ષમાં પોતાના જ સ્વજનોના મુખ જોઈને મુદ્ધના ભયકર પરિણામનું તેને એકદમ ભાન થયું આજે તેણે મનોગતાથી અનુભવ્યું કે મને તે પહેલાં વિજય થાય તોપણ બીજા પક્ષ હારીને નાશ પામવો અને તે પક્ષમાં પણ આપણા જ સ્વજનો છે આ મુદ્ધના પરિણામે જે લોકસહાર, કુળનાશ, કુળધર્મ અને ઋતિધર્મનો લોપ, વર્ણસંકરની ઉત્પત્તિ અને પિતૃઓ માટેના પિંડો લોપ થઈ જવાનો-આની આસકાથી જ તે વ્યાકુળ થઈ ગયો પોને લાગી આવેલ સ્વધર્મને તે આજે અત્યંત અધર્મ તરીકે જોવા લાગ્યો ધર્મસંઘર્ષેતા અને કિર્નવ્યાપ્ત થઈને તે ભવાનક વેદના અનુભવવા લાગ્યો

જે મુદ્ધના અવવળનથી મનુષ્યની જીવનધારાને પ્રવાહ વહેતો રહે છે તે મુદ્ધની આ કોરતા અને લીધણતા, બધારે તેના મન પાસે સ્પષ્ટ રીતે ખડી થાય છે ત્યારે તેના મુદ્ધમાં જોડાવાનો હિસાહ કંડો પડી જાય છે, આ અત્યંત દારુણ મુદ્ધસેનનો ભાગ કરીને સંપાત્ર મદ્ય કરવા તે તૈયાર થઈ જાય છે અથવા મુદ્ધસેનમાં જ નિમ્મેષ રહીને આત્મસંતર્પણ કરવા તૈયાર થઈ જાય છે અર્જુનની પણ આવી જ દશા થઈ પણ મુદ્ધસેનમાંથી ભાગી જવાનું સ્થાન જ ક્યા છે ? સારો યે સસાર તો મુદ્ધસેન છે, બધી જગ્યાએ આ દારુણ મુદ્ધ ચાવી રચુ છે જુદા જુદા સ્થાનોમાં, જુદી જુદી અવસ્થાઓમાં અને જુદા જુદા પ્રકારના વતાવરણમાં મુદ્ધનો માત્ર આહાર જ ફરે છે ફક્ત સરીરરક્ત કરવા માટે જ પ્રાણીઓને અને પ્રતિજૂળ શક્તિઓ સાથે સતત મુદ્ધ કરવું પડે છે એક વિશાળ દેશની શાંતિની રક્ષા માટે જે લોકો મુદ્ધ કરે છે તેઓના મુદ્ધનો આહાર અને પ્રાર આ મુદ્ધના આહાર-પ્રદારથી જરૂર ભિન્ન છે, પરંતુ બને છે તો મુદ્ધ જ જે અકિત ને દેશમાં, જે કાળમાં, જે પ્રદારના શક્તિ-સામર્થ્ય લઈને જે પ્રકારની અવસ્થામાં આવી પડેલ હોય છે તે પ્રમથે તેને મુદ્ધ કરવું જ પડે છે જો તે હજારો અને વિચારપૂર્વક ન કરે તો પ્રકૃતિ અથવા ભગવાનનું વિધાન તેને જળજળથી મુદ્ધમાં લગાડી દે છે મગજ આવે ત્યારે પણ જીવને ગ્લાવથી જ મૃત્યુની સાથે મુદ્ધ કરીને જયવાનો ક્રિયા કરવી પડે છે અને અતે મૃત્યુથી હારી જઈને, પોતાની હાર કબૂલ કરીને મરવું પડે છે સસારમાં રહીને કોઈ પણ જીવ પ્રકૃતિનો સર્વાંશ અતિશય કે અત્યંત કરી શકતો નથી.

સંસારક્ષેત્રમાં મુદ્ધની ભીષણતા અને અનિષ્ટકારકતાનો તીવ્ર અનુભવ કરતા છતાં યે મુદ્ધમાંથી સર્વાંશ હટી જવાનો કોઈ પણ ઉપાય નથી, ન્યા સુધી જીવતા ગ્હેવાનુ છે ત્યાં સુધી પ્રકૃતિની તીવ્ર પ્રેરણાથી, ભગવાનના સુદિવિધાનથી, મુદ્ધ કરવું જ પડશે, પછી બને તે વિચારપૂર્વક થાય કે અવિચારપૂર્વક, ઈન્દ્રિયથી થાય કે અસ્પૃશ્યથી, તેજસ્વિતાથી થાય કે નિતેજ

ભાવથી. આ રીતિમાં, જે પ્રકારનાં યુદ્ધમાં, જે પ્રકારમાં આપણે લાગી જવાથી મનુષ્યોચિત આદર્શનું અનુસરણ થતું હોય, માનવજીવનના અંતિમ લક્ષ્યની સિદ્ધિમાં સહાયતા મળતી હોય, અતિ ઉત્તર આદર્શના પ્રભાવમાં વધારે થતો હોય અને માનવજાતિ આ-ધ્યાત્મિક સંસ્કૃતિનાં ઉચ્ચતર પગથિયાં ઉપર પગલાં મોકલતી હોય, તે પ્રકારના યુદ્ધમાં તે પ્રકારથી યથાશક્તિ પોતાને લગાડી દેવાનું જ યોગ્ય છે. મનુષ્ય યુદ્ધમાંથી ભાગી તો નથી રાકતો; પરંતુ તે આદર્શની ઉત્તિ અને તે પ્રમાણે યુદ્ધનું નિર્ણય તો જરૂર કરી શકે છે.

પરંતુ જેટલા પ્રમાણમાં મનુષ્યનું ચિત વિસ્ફુટ થતું જાય છે, જેટલા પ્રમાણમાં જીવિ ઉન્નત થાય છે, જેટલા પ્રમાણમાં વાસના અને કામનાનો વેગ ઓછો થાય છે, હૃદયમાં જેટલા પ્રમાણમાં પ્રેમ, મૈત્રી અને શુભાનો વિશ્વાસ થાય છે, સરીર, હૃદય, તથા મનની ચચળતા જેટલા પ્રમાણમાં નાશ પામે છે, તેટલા પ્રમાણમાં સ્વાભાવિક રીતે જ તેને યુદ્ધ પ્રત્યે વૈરાગ્ય જાપજે છે, દિસાદિ ક્રિયાઓમાં અરુચિ થાય છે, જેટલાં દર્મો વાસનામૂલક હોય છે તે બધાં બંધનકારક છે એમ સમજાય છે અને સંસારના કાલાહલથી દૂર ભાગીને શાન્તિની પ્રાપ્તિ માટે પ્રાણ વ્યાકુળ થઈ જાય છે. સંસારમાં ત્યારે ચારે બાજુ દેહ, સંપર્ષ અને સંગ્રામ દેખાય છે ત્યારે આખો ધે સંસાર તેને દુઃખમય જણાય છે અને સંસારથી મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવામાં જ પરમ પ્રરુપાર્ય છે એમ જ્ઞાન થાય છે.

ત્યારે વળી મનુષ્યના અંતઃકરણમાં એક નવું જ યુદ્ધ ફાટી નીકળે છે. એક બાજુ પોતાના સ્વાભાવિક નિયમાનુસાર સંસાર યુદ્ધને માટે નોતારી રહ્યો હોય છે, અને બીજી બાજુ યુદ્ધ પ્રત્યેનો વૈરાગ્ય તેને તેના ત્યાગ માટે યુદ્ધક્ષેત્રમાંથી ભાગી જવા પ્રેરત્યાહન આપે છે. ત્યારે અંતઃકરણમાં કર્મપ્રતિભાની સાથે અન્યાય-પ્રતિભાનું, યુદ્ધપ્રતિભા સાથે યુદ્ધલાગની પ્રતિભાનું એક ટુમ્મર યુદ્ધ ચરે થાય છે. યુદ્ધલાગ કરવાનો ખજૂ કાઈ ઉપાય દેખાતો નથી અને યુદ્ધના વિવિધ પ્રમદના દોષો સ્પષ્ટ દેખાવાથી યુદ્ધ કરવાની રુચિ પણ નથી

ઉદભવતી. ત્યારે એક મતની દુઃખદાયી દિશાવિષ્ણુતા મૂક રીથિત થઈ જાય છે. સંસારક્ષેત્રમાં બધા વિચારશીલ પુરુષોની સામે આ સમસ્યા ખડી થાય છે. બધા યુગોના બધા વિચારશીલ પુરુષોની આ સમસ્યા-આંતરિક યુદ્ધ-કુરુક્ષેત્રમાં ભિન્ન પુરુષરત્ન અર્જુનના ચિતમાં પૂર્ય ભરકર રૂપમાં સ્ફુરતી. આ સમસ્યાનું નિરાકરણ કરવા માટે અર્જુન પોતાના સારથિ કૃષ્ણના શરણે ગયો.

જે આ સંસારરૂપી યુદ્ધક્ષેત્રના નિર્માતા છે, જે જીવના સ્વભાવમાં વિચિત્ર ભાવો, વિચિત્ર પ્રતિભાઓ વિચિત્ર રુચિઓ તથા વિચિત્ર આશુભાઓ અને ઉદ્દેશો ઉત્પન્ન કરીને તેને યુદ્ધક્ષેત્રમાં પ્રેરે છે, તથા પોતે છૂપા રહીને તેનાં વિચિત્ર કર્મફળો ઉપર અંકુશ રાખે છે, જે બધી ધે કર્મપ્રતિભા અને ભોગપ્રતિભા પ્રેરક તથા નિયંત્રના રૂપમાં દરેક જીવની અંદર હોવા છતાં પણ તેની સામે જ પોતાનું અસ્તિત્વ છુપાવે છે; વિશ્વનાટકના તે જ અદિતીય નટ અર્જુનના સારથિના રૂપે હમેશાં ભિરાજે છે. તે બધાના હમેશના સુહૃદ, સખા અને સંવાસક છે. પણ ત્યાં લગી મનુષ્ય પોતાને જ કર્તા, ભોક્તા, સ્વતંત્ર અને પોતાનો બાળ્યવિષાતા માનીને અભિમાનમાં મગ્ન રહે છે ત્યાં સુધી તે અંતર્ગતની વિશ્વનાટકકાર તેને સખાના રૂપમાં દર્શન દેતો નથી. તેના અસ્તિત્વનું જ્ઞાન થયા પછી પણ મનુષ્ય ક્યારેક તેને ફક્ત પોતાનો સદાયક અથવા કામનાઓ તૃપ્ત કરવાવાળો જ સમજે છે; ક્યારેક કર્મફળ દેવાવાળો; અથવા ક્યારેક હિંદાસીન, નિષ્ક્રિય, સર્વસંબંધરહિત જ દેખે છે; અભિમાની મનુષ્ય તેને સખાના રૂપમાં જોવાનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત કરી રાકતો નથી.

વિષમ દુઃખ આવી પડવાથી ત્યારે અભિમાનના ગૂરૂચૂક થઈ જાય છે, પ્રતિ સંકેતાર્થ જાય છે, ચચળતા દૂર થાય છે અને જીવિ પોતાની શક્તિનો વિશ્વાસ ખોઈને પ્રકારની પ્રાપ્તિ માટે વ્યાકુલ થઈ જાય છે ત્યારે જનવાન કૃપા કરીને પોતે જ પ્રકટ થાય છે, સંસારસંગ્રામનું તાત્પર્ય સમજાવે છે અને મનુષ્યને પરમ કલ્યાણનો માર્ગ દેખાડે છે. અર્જુનના

હૃદયમાં આવુ જ વિષમ કુખ ગિજ થયું છે તે બીજા લોકોની જેમ ભગવાનની જેમ માયાથી મોહ પામીને રાજ્ય, સૈન્ય, કીર્તિ, કુખ અને અહિક તથા પગલાંકિક ધર્મોનું આચરણ કરતા કરતા અભિમાનથી પોતાની વિષા અને શુદ્ધિચક્રિતને ને માર્ગમાં પ્રવૃત્ત કરી ગયો હતો, તે માર્ગના સ્વરૂપને કુરુક્ષેત્રમાં અને ખાલુએ પોતાના જ સ્વભાવને જોતા અને તેના પરિણામનો વિચાર કરતા તે એક નવા જ આકૃષ્ટ પ્રકારમાં જોવા લાગ્યો. “શુ આ સ્વધર્મ છે? શુ આવા સ્વધર્મના આચરણમાં સારુ છે જીવન છે તેની દીધું છે? શુ આ ભવાન પરિણામમાં જ વીરધર્મની અવધિ છે? આ તો અત્યંત ધીર અર્ધર્મ છે. મનુષ્યસ્થીતતા છે. પિતૃએને પશુ નરકમાં કુખાડવાની અવસ્થા છે.” અર્જુનનો અતરાત્રા “આહિ, નાહિ,” મોહારી ભકતો તેની શુદ્ધિ કિંવદ્યતામૃદ યર્ધને લાખા કાળના મિત્ર, રિયતપ્રદ, સારથિ શ્રીમૃગના શરણે મર્ધ ધર્મસંકટમાં આવી પોજ આ કિત્તમ પુરુષની સામે ભગવાન પોતે પ્રકટ થયા, તેના મિત્ર અને સારથિની અદ્દર વિચનિયતા અને પ્રકટ યર્ધને તેની બધી સમસ્યાઓનું નિરાકરણ કરવા લાગ્યા.

તત્ત્વવાનરજિત મનુષ્યની માર્ક અર્જુનના વિચારધમના મૂળમાં આ મિથ્યા જ્ઞાન હતું કે “હું જ બધા કર્મોના કર્તા છું, કેઈ કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થવામાં કે ન થવામાં હું પોતે સંપૂર્ણ રીતે સ્વાધીન છું, મારી સ્વતંત્ર વિચારશક્તિ અને ઇચ્છાશક્તિ જ મારા બધા કર્મોનું નિવસન કરે છે.” આજસુધી તે યુદ્ધમાં પોતાની શક્તિને ઉપયોગ કરીને પોતાનો વશ પોતાની જાતિ સ્પેશ, પોતાના સગાવડાલા અને સેવકોની તથા તેની સાથે સાથે પોતાની બોજ-સંપત્તિ, યશ-જ્ઞાન અને પ્રભાવશીલતા વધારવામાં લાગ્યો હતો તેની આ સમજણ હતી કે “હું સ્વાધીન છું અને મારી ઇચ્છા પ્રમાણે સંપૂર્ણતાથી વિચાર કરીને જ દરેક મર્ધ કુ ખુદ મારુ ધર્મોનુસાર કર્તવ્ય છે.” બીજા અનેક વક્ષા, જાતિઓ અને દેશોની સંપત્તિના નાશ કાર્તિ નાશ અને વિનાશ રિયે તેણે કાર્ત પશુ વિચાર કર્યો ન હતો આજે જ્યારે યુદ્ધનું ત્રી દિવ પોતાના જ વશ, જાતિ અને દેશ ઉપર પડતું દેખ્યું ત્યારે તેને

અર્ધર્મ સમજીને ભયભીત અને અપાશમાન થઈ ગયો તેનું કર્તવ્યજ્ઞાન તથા પૂર્વસંકલ્પ બેરી ગયા.

શુ હું આજ લગી અર્ધર્મ કરી ગયો હતો? શાઓમાં ને ક્ષત્રિયોના સ્વધર્મ મણાવ્યો છે તે શુ વચ્ચે અર્ધર્મ છે? ને અર્ધર્મ જ હોય તો આ અર્ધર્મનો તે અર્ધર્મ જ છે એમ ખાતર પડતો સાધે જ ત્યાગ કરવો જોઈએ અર્જુને ખૂન વિચાર કરીને સમજી લીધું કે “આ યુદ્ધ અત્યંત ભયંકર અર્ધર્મ છે, માટે આનો તત્ત્વ ત્યાગ કરીને હું તો મારે સન્માનપ્રદ પ્રહણ કરવું જોઈએ અથવા તો મારા જામના પ્રાપ્તિપર નિષ્ણે યર્ધને કુરુક્ષેત્રના રાજા કાતથી પ્રાણત્યાગ કરવો જોઈએ.” અર્જુને વિચાર્યું કે “ને ત્વતંત્રતાપૂર્વક જ યુદ્ધનો સ્વીકાર કર્યો હતો, અને અત્યારે તેના ત્યાગ કરવામાં જવું હું સંપૂર્ણ રીતે સ્વતંત્ર છું.” આ સસાર ભગવાનનો છે, ભગવાન જ સસારની બધી કિયાઓના વિધાતા અને નિયંત્રતા છે, બધાવ મનુષ્યો, બધાવ જીવો તેના હાથથી અનેક કાષ્ઠના પૂતળા જ છે, તેના સંકલ્પને મૂર્ત સ્વરૂપ આપવા માટે ‘નિમિત્તમાત્ર’ છે — આ મહાન તત્ત્વ અર્જુનના હૃદયમાં સ્ફુર્તિ ન હતું આ સસારસારમાં પડેલો, સસારતરંગોમાં નાચતો, દરેક માયામુખ મનુષ્ય આ ભમમાં પડેલ છે.

આ ભમને દૂર કરીને અર્જુનને સ્વમ્ય જનાવવાના હેતુથી ભગવાન ઓહ્યો પોતાને પ્રવૃત્ત કરીને તેને ખતાવી દીધું કે આ સસારનો કર્તા મનુષ્ય તરીકે ભગવાન છે સસારના કાર્યો મનુષ્યની ઇચ્છાથી નથી જનતા જવું ભગવાનના વિધાનથી બને તે સસાર ક્ષેત્રમાં સર્વજ્ઞ ને યુદ્ધ ચાલી રહ્યું છે તે ભગવાનનું જ વિધાન છે તેણે જ જીવને ને પ્રકારના શક્તિ-સમર્થ આપીને ને પ્રકારની અવસ્થામાં મૂક્યો હોય છે, તે પ્રમાણે તેનું મર્તવ્ય રચાય છે, તેનો સ્વધર્મ નક્કી થાય છે, અને તે પ્રમાણે સસારસંપ્રાપ્તમાં પ્રવૃત્ત થવા તે જાણેન છે એના જીવનમાં ભગવાનનો ને અભિપ્રાય અથવા હેતુ નિયત થયેલો હોય છે, તેને તે મેળવવો જ પડે છે માનવપ્રકૃતિની અદ્દર ભગવાને ને ઇચ્છાશક્તિ અને વિચારશક્તિ સમગ્રી રાખી છે

તેને લીધે મનુષ્યની સ્વાધીનતાની પ્રતીતિ યાપ છે આ સ્વાધીનતાની પ્રતીતિ મનુષ્યની ભગવાને જ નિર્દિષ્ટ કરેલ પ્રકૃતિનુજ અમ છે, તથા ભગવાને નિર્દિષ્ટ કરેલ ક્ષેત્રમા જ મનુષ્યને માટે આ સ્વાધીનતાની પ્રતીતિ સાર્થક થઈ શકે જે ભગવાને નિર્ધાર કરેલ સાધનક્ષેત્રમાથી ભાગવાની સ્વતંત્રતા મનુષ્યને નથી

મનુષ્ય જો પોતાની વિચારશક્તિ ભગવાન ખીવડીને આ તત્ત્વજ્ઞાન અમલ કરીને, ભગવાને નિર્દિષ્ટ કરેલ સાધનસમ્રામમાં ભગવાને જ આપેલ શક્તિ અને સામર્થ્ય અનુભવે, કૃત્વતાલિમાન અને કૃષ્ણાત્માની નિર્ગમ્યતાને સમજી લઈને કૃષ્ણ ભગવદર્થસંપાદનની કૃત્વજી સેતાની પ્રકૃતિ અને અનુભવને જોઈને કૃત્વ સાધનમા લાગી જાય, તો તેની સ્વાધીનતાનો વધાર્થ સંકુપ્તરોમ યાપ છે અને માનવજીવન સાર્થક થઈ જાય છે આમ કરવામાં તોડ અને શોધનુ કાર્ધ કાળુ પણ મેલું નથી, મનમા વિલાદ થતો નથી

દરેક મનુષ્ય ભગવાનના વિધાનમા વિષમકૃતિ અને પોતાની પ્રકૃતિથી ગતિપ્રમાદ થઈને ક્ષેત્રને અનુભવીને કાર્ધમા પ્રગત યાપ છે, પરંતુ વિચારશક્તિના વિધાનમા પરિણામે નૈનિષ્ઠ અને આધ્યાત્મિક શક્તિના ઉદ્ધર્ષ અને અપર્યાપ્ત પ્રમાણે તે આ તથા ક્રોધોના બદ્ધ બેચો અથવા અન્યત નીચો આકર્ષક લક્ષ્મી ગણીને તેને મેળવી શકે ઠ જે મનુષ્ય પોતાના શરીર અને હિરિયોની તૃપ્તિ, લોકિક મરજિત અથવા માનમત્તવાની ગદિ લક્ષ્મી ગણીને અથવા પોતાના સ્વજનો કે જતમાર્ગજોના અદિક ભોગ સુખ, પ્રજાપ કે પ્રતિષ્ઠા મેળવવાનું વક્ષ્ય ગણીને કર્મક્ષેત્રમા પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કરે છે તે ક્રોધોનુ સુદર પરિણામ આવે તોપણ પોતે તે સુદ સીમાની અદર બાધી રાખે છે, અને તેને પોતાના તે ક્રોધોન્ન પાપ અથવા પુણ્યનુ રૂપ બાંધવતુ પડે છે જો તે પોતાના સ્વભાવને જોઈને ક્રોધ સાગ થે દેહ, જ્ઞાતિ કે સમાજમા કૃષ્ણાત્માને લક્ષ્મી ગણીને આવશે તો તેને લોભે દંડિત અને કૌટુંબિક સુદ સીમામાંથી મુક્ત થવ ને, તેનું નૈનિષ્ઠ અને આધ્યાત્મિક જીવન ઉચિત થવ છે, તેનો દેહ, મન અને હૃદિ પૂર્ણ નિર્મલ યાપ છે

તથા પરમાર્થપ્રાપ્તિમા માર્ગમા તે થશે દર સુધી આશય થઈ શકે કે વગી જો ભગવાનની સેવારૂપ મર્યોતમ આગને વક્ષ્યમા ગણીને તે સ્વધર્મનુ અવગમ કરે તો તે કર્મદ્વારા જ સસારમંથનથી સર્વાંતે મુક્ત થઈને ભગવત્પ્રાપ્તિ કરી શકે છે પણ આ ક્રોધોના આનુભવિક દેહ અને શુદ્ધ તેને સ્વર્ગતા નથી

શ્લોકિ જ હમોનેશ્વર હન્તિ ન નિવશ્નતે ।

ભગવાનની આગધતાની દરિએ કરેલ અને સ્વજનો અનુભવન આપેલા ક્રોધોના ક્ષાય દિવા વિ ક્ષિપ્યો પણ થઈ જાય તો જે તે ક્ષિપ્યો પણ અદિસામા પરિણમે છે, તે ક્રોધોના આત્મવ્યથમા મુક્ત તાત્કાલિક દોષ તોપણ અદર શાન્તિ અને પ્રેમનો પ્રવાદ મેલે છે જ આવી અવસ્થામા સમામની બીજીવા પણ આધ્યાત્મિક સાધનાની મધુરતાથી પરિપૂર્ણ મેલે છે

સસારમા જન્મ લઈને મુદ્દતી નિષ્ક્રોધી આવી પડેલ સમામથી દર લાગી જઈને કાર્ધ પણ છુટકારા મેળવી શકવાનુ નથી જે મનુષ્યને પ્રમાની અવધામા આવી પડેલો દોષ તે પ્રમાણે તેને સમામમા ભોગતુ જ પડે આ સમામમાંથી મુક્ત થવાનો ઉપાય છે ભગવાને આપણી અદર સાગધિ અને સચાપકના રૂપમા સ્થાપીને બધો ક્ષિપ્યોમા તેને જ એ ગણીએ અને તેના અવેશમા સાગી રીને આત્મમર્યાદા કરીને તેના દ્વારા નિર્દિષ્ટ સસારક્ષેત્રમા તેજેજ આપે । શક્તિ સામર્થ્યને તેની મેવાને માટે નિયમપૂર્વક ઉપયોગ કરેલો તેના વિરાન જીતમા સમામક્ષેત્રમા તથા સમામતા તાત્કાલિકમા ત્યારે જે પ્રમાણ પર્વવર્તન થાય તેના માધુ નમાવોને પ્રોત્સાહ કરેલ જ પડે, તથા તેની અદર આદર્શને ઉદ્ધેય ગણીને મનુષ્યવતી સાધના કરવી પડે જાનનના ઉપેક્ષથી અનુભવી આ હૃદિ ત્યારે સગી રીને જાનન કર્મ ત્યારે 'મર્યે માત્ત મુત્તિન ચ' તેના કર્મના નિસમ ન ગદા, કુતપુષ, વર્ણસદર અને પર્વદાનિની વન જોડુ જ્ઞાન કયા થે પીડી કર્મ, તે જાનવાનના દાધતા વત્સરૂપમાં પેતાને 'નિર્નિમલત્વ' અવસ્થા લાગે તથા 'શ્લોકિ જવત્ત્વ નર' એમ કૃદિને જનવત્તા અદર મનુષ્ય સ્વાર્થસંપાદનમા લાગી ગયો

મરકરા સંન્યાસી

શ્રી. દત્તાત્રેય વાલકૃષ્ણ કાન્હેલકર

ૐ ગાળાના પ્રખ્યાત પર્વોપદેશક પ્રતાપનુદ
મણુમદારે શ્રીગમકૃષ્ણ પદમદસ વિને
લખ્યુ છે કે કાઈ કાઈ વખત શ્રીપરમદમની વાત
ચીત્તમાં અસિદ્ધ વાતો આવી જતી હતી ગોવાના
સતપત્રિ દૃષ્ય-શ્રવણાય બાંધક વિશે પણ એમના
મિત્રો પાસેથી મે સંભળ્યું હતું કે કાઈ કાઈ વખત
વિનોદ કરતા કરતા તેઓ પણ જુઓપ્રસા ઉપખતે એવા
શબ્દો ખૂબ શોખથી વાપરતા હતા સત પુરુષો વિકારો
વધારવાની દૃષ્ટિથી કહી પણ અસ્વીક વાનો કરતા નથી.
પણ જેમના મનના વિચાર નાશ પામ્યા છે તેવા સતો મારે
'શ્રી' કે 'અશ્રી'નો ભેદ રહેતો નથી સમાજમાં અમ-
લોક્ષપાત્રોના વધનો જસો પ્રભાવ ભેદને લેવી મરકરી
કરવા માટે તેઓ અસ્વીક વાનો એટલે પ્રુક્તી રીતે બોલે
છે શિવાળાના મેથીપાક, વાડતી અને વિલસેવન
પછી ફાગણ મહિનામાં હોળાના દિવસે મંદો વાતો
બોલીને કામલોલુપતા-રસિતા-ની મરકરી કંઠી
ભેદે એ એ ધિરાણથી 'હોનિકાસવ' રાખવામાં
આવ્યો છે, એવી જાતનો બચાવ કરવામાં આવે છે
કુશળના પ્રસિદ્ધ અને સમર્થ કથાકાર ટોનરટોય પણ
કાઈ કાઈ વખત જરૂરી ચિત્ર દેરીને હીનરતિ તરફ
પૂછા ઉત્પત્ત કરે છે

તે અને તેમ હોય પણ કેટલાયે સાધુપુરુષો
એવા મને છે કે જેઓ વાતચીતમાં સભ્યતાની હદ
હરહમેશ વટાવી જાય છે એવા એક સ-ન્યાસી મને
દિગ્દાશવતી યાત્રા વખતે મળ્યા હતા તેમની સાથેની
ઘોડી વાતચીતથી માલુમ પામ્યું કે તે પણ ગોતાની
રીતિ વિચિત્ર વ્યક્તિ છે

અને જમનેનીથી પાછા ફરીને ગંગાત્રી તરફ
જઈ રહ્યા હતા રસ્તામાં ઉતર-કાંચીનું પુલ્કણમ
આવ્યું ત્યાં એક દિવસ રોકાયા અને ત્યાં પ્રખ્યાત

વાટ, મદિ અને તપોમૂર્તિઓ ભેગા આ મૂર્તિઓમાં
ઉતર જવાયેલા સ-ન્યાસીનું પણ દર્શન થયું તેમનો
બોલો મહારાષ્ટ્રી હતો ડિગાર્થ કાગલ પાય
ફૂટ નેટલી દત્તો સરીંગનો વર્ણુ સાનિમામણ
સાથે મોટે બાગે મૂકેનો હતો તેમનું મુકન કાગેનું
માથું ચોગસા જેવું હતું બોલો અમકતી અને મરણ
હતી ગોમાની ખીસી રાહ્યામુ આપીને કપારની
વિદાય થઈ નઈ હતી, તેથી તેમની મુખમુગા ઉપ
બાલ્યકાળ ફરીથી આનીને બેસી ગયો હતો જુઓની
લાગા સમય મુધી તેમણે કસગત કરી હતી તેની
સરીરના સ્નાયુઓ કાળિતી આપના હતા, તેપણ
આજે તો તે દમગા-પાલળા બની ગયા હતા બોલો
માસ ખૂબ ઓછું થઈ ગયું હતું નાનીશી હાંચી
અને બરડા ઉપની નાનીશી આદર, આ બન્નેની
હાંચો રગ તેમના સ્વામ રગ સાથે ખૂબ બાંધેલ
જના સ્વાસ્થ્યવિક લાગતો હતો

અમને ત્યજે (મારી સાથે બીજા બે જણ
હતા) અદ્ય અદ્ય મરાઠીમાં વાત કરતા સાંજીને
સ-ન્યાસીથી ન રહેવાયુ તે અમારી વચ્ચે આવેને
બેઠા અને ' અમે કયાથી આવ્યા, ક્યા જિન્ધાના
છાએ ' વગેરે કુશળ-પ્રશ્નો પૂછવા શરૂ કર્યા હતા
અડમા, આટલે દૂર, અથવા એક જૂના મહારાષ્ટ્રી
સ-ન્યાસીને ભેદને અને પણ પ્રેમથી વિદાય બની
ગયા અને અમે પણ અમારી તરફથી પ્રશ્નોની કહી
શરૂ કરી પહેલા પહેલા તે સ-ન્યાસી મહારાષ્ટ્રે
આશ્ચર્યચિત્ત રમદગ બતાવ્યો- ' આ દેહ તો મહા
રાખ્યો છે, અમારો આશ્ચર્યકાર કહે છે કે પૂર્વ
અગતી જાળતો સ્મરશુભા પણ ન લાવવો ભેદ' એ
વગેરે, વગેરે અને ઘુરત જ કહી દીધું કે આજે અમને
બધા શાસ્ત્રોક્ત જવાબો તો આપ્યા, હવે માણસ
માણસની સાથે વાત કરતો હોય તેની રીતે થોડા
જવાબો આપો

સંન્યાસી આવી જ કોઈ તકની રાહ ભોધે રહ્યા હતા તે હતરી પકયા અને તેમણે પોતાની રામચંદાની શરૂ કરી દીધી તે પઢરપુર ગાળુના હતા નાનપણુના શરીરે ઠીક ઠીક પડતો હતો પોતાના નાનપણુના પરાક્રમે સલગાની સલગાણીને તેમણે ગમને એટલા હસાન્યા કે વાતવાતમા અમારી એમની સાથે માદી દોગ્તી થઈ ગઈ ખૂન સગસ રીતે તે પીધ્યા પછી તો તેમણે હિમાલયમા ગંધીને પ્રતિષ્ઠા પામેલા અનેક સંન્યાસીઓના ગગડગની વાતો ગમતી સંન્યાસ લીધો હોય તોપણ શરીરનો ધર્મ જોડો છૂટે છે ? આમળ આવતા તેમણે પહાડી લોકોના છાવન અને 'તુગ્ગ ઘઘઘારીઓ'ના પરાક્રમે વિશે સલગાવવા માડ્યુ આ બધુ તે ભારે ઉત્સાહથી વર્ણવતા લાગ્યા આ સંન્યાસી આ પહાડમા ધીસ-મીસ વર્ષ રહી ચૂક્યા હતા પહાડી લોકોની ભાષા સારી રીતે બોલતા હતા તેમનો 'હલકો ચળકોરા' પણ તેમને ખગળા ગોઠે હતો અને પોતાના તેજાનતુ પ્રદર્શન આ પ્રસંગે તેમણે સારી રીતે વર્ણુ આપી વાતો સાલવવાનો અમાગમા કોઈને ખાસ શોખ ન હતો, તોપણ આ જૂઠ્ઠ સંન્યાસી પાસે પોતાના જન્મ પહેલાના મહાગાંધીની વાતો સાલજવાનો આવો અપૂર્વ અવસર અમાગ હાયમાથી કેવી રીતે જવા દેવાય ? હિમાલયની ચાલીસ દિવસની યાત્રામા લોકગ્મિતિતુ જે દર્શન અમે કરી શક્યા ન હતા તે અપા જૂઠ્ઠ જતાયુ પાસેથી અમને અનાપાસે મળી રહ્યું હતુ

અમારી વાતો આમળ માલી અને સંન્યાસીએ તાણી લીધુ કે 'ખગલગ' પછી રેશમા રાષ્ટ્રીયતાનુ જે મોણુ કરી વજુ હતુ તેના અમે પ્રતિનિધિ હતા હિમાલયના આવા જાગજ્ય પ્રદેશમા આ સંન્યાસી પામે વર્તમાનપત્ર તો શાએ જ આવતુ હોય વાદાણુ એના મોએ જે કાઈ વાતો કાને પડે એ જ તેમનો આધુનિક સમયનો ઇતિહાસ હતો લોકમાન્ય વિનકતુ નામ તો તેમણે માલજેલુ જ હતુ 'તે જેલમા ગયા છે' એટલી માહિતી પણ તેમને હતી અમારી પામેથી બ્રાહ્મવર્તની અને ખાસ કરીને મહાગાંધીની નવી તપાચીપ સાલગીને સંન્યાસીને વિશ્વાસ આવ્યો કે આ

લોકોના હમ સાધાગણુ યાચીએના નથી આ તો ગાંધીવ અધીયનમા સીધો લાગ લેતાગ સેવકો જે પછી તો તેમણે ધારણુ કરેલું સંન્યાસીનુ કવચ આપો આપ બીતરી મધુ અને અંદરથી પુગાણો સૈનિક પ્રગટ થયો

આ સંન્યાસીએ '૧૮૫૭'ની ઇટાલીઓનો કાઈક અનુભવ કરેલો હતો. '૫૭ ના બળવામા મહત્વનો ભાગ લેનારા અનેક રાષ્ટ્રસેવકોને તે મળ્યુના પશુ હતા, એટલે એ સમયના દેશી ગમજો અને રિયાસતોની તેમ જ રાજનીતિના બીતાગની વાતો સંન્યાસીના હૃદયના એક ખૂણમા છુપામલી પડી હતી ઇતિહાસકારોની કેટલીયે જૂરી વાતોનો પ્રતિકાર કરવાની શક્તિ આ સંન્યાસી પાસે હતી જ્યારે અને તેમને મળ્યા ત્યારે મળવાવાળા ઘણા લોકો આ દુનિયામાથી વિદાય થઈ ગયા હતા, તેથી તેમને વાતો કરવામા કાઈ કંઈ ન હતો તે અતિમ ધીરતુ હું આ વર્જન કરુ છુ ત્યારે તે પણ પડેલકમા પોતાના સ્થાને સુરક્ષિત બેઠો દરે '૫૭ ની સાલનો પ્રવલન નિષ્ફળ જતા ઘણા મન કમળી પુરુષો પોતાનો જલન બચાવવા માટે તથા અવગથ ચિત્તને શાંત કરવા માટે સંન્યાસ લઈને હિમાલયના પહાડો, જંગલો, ઝૂંપડોએ અને ગુફાઓમા જઈને વસ્યા હતા 'મૌન ચૈતન્ય ઇલાખામ્।' એ જાતનુ મનન કરતા કરતા એ મધ્યા મગસંન્યાસીઓ પોતાના પૂર્વાત્રમની વાતો જનમાં પહુ નેકતા ન હતા જેમણે ભેગા મગીને પુરુષાર્થ કર્યો હોય એવા પૂર્વા ત્રમના બે સાથીએ એકાન્તમા મળતા દરે ત્યારે શુ કરતા દરે તે તો કાણુ કંકી એક ?

એટલી વાત તો ચોક્કસ હતી કે તે બધા ભન્નાશ, હતાશ અને નિરાશ હતા જે કાઈ કરવા જેતુ હતુ તે એક વાગ કરી નેધુ, પણ તે ઇધિરે મજૂર ન ગમ્મુ હવે શુ મવાનુ હતું ? હવે તો ઇધિરનુ નામ લેા અને ખાડાની નિદગી પૂરી કરો એ જ એમની તમમા હતી

જૂતા જમાનાનો આવી રિતવાળા લોકો મે મહાગાંધીમા જોયા હતા તેથી આ સંન્યાસી અમક્ષ

પણ મેં એ જ પ્રશ્ન ડેડપો તેમણે ગળીર જની એક જોડો શ્વાસ નાખ્યો અને કહેવા માંડ્યું - શું ફરીએ ? તે દિવસોમા અંગ્રેજ લશ્કરની તાલીમ અમા ગયી ખૂન ચડિયાતી હતી તેમા તો શક્તિ નથી, તેમની પાસે તોપો પણ વધારે હતી તોપણ ટોપી વાળાઓ કળા અને કાર્ક જીતરતા ન હતા ટોપી વાળાઓને અને ટેકાણે ટેકાણે દાર ખવરાવતા અમા લશ્કરી દૃષ્ટિએ તો અને હાર્પા જ ન હતા પણ એક્ટુ લશ્કર શું કરી શકે ? અંગ્રેજોના હાથમથી અને નેટલો મુલક છતી લીધો તેને સલામનારા કોઈ માણસો તો નેઈએ જ ને ? નેમના હાથમા તે સોપો તેમણે તેને પોતાની જ જમીર બનાવવાનો વિચાર કર્યો આજીવોબાજી કરાવવા માંડ્યા અને કોઈ કોઈ ટેકાણે તો પોતાની જમીર સુરક્ષિત ગણવા માટે અંગ્રેજોની સાથે ખાનગી રીતે મસખતો પણ ગર કરી, અને અંગ્રેજોના લશ્કરથી નથી હાર્પા, આપણી બદલાનથી હાર્પા, સક્રિયતાથી હાર્પા છીએ આજે પણ એ બધી સમાજમા નજરે પડે છે અમારા સંન્યાસીઓ જ જુઓને પોતાનો કુટુંબકીનો છાદીને અહીં આબ્યા તોપણ 'અનસેન'મા મઠક સગવડ પામવા માટે કેવા કેવા પ્રયત્ન કરે છે ! ન્યા સુધી નિયત નહિ સુધરે ત્યા સુધી શું કરી શકવાનું હતું ? અને અંગ્રેજી ગણુતા ન હતા તેથી ટોપી વાળાની કેટલીક બાબતોની અમને માહિતી ન હતી તેમના દેશ પણ અને નેચેડ ન હતો અવધારે તમે લોકો તો તેમની સાથે સારી રીતે વાતચીત કરી શકો છો ધણા તો તેમના દેશ પણ નેઈ આબ્યા છે તોપણ શું પરી શકવાનું છે ? ખરી વીજ તો નિયત છે ન્યા સુધી આપણામા આપમતનથીપણ છે, છો-રિસાહ છે ત્યા સુધી કશું પરી શકવાનું નથી

પછી તો સંન્યાસીએ નજર નેચેડી અને કાને સાંભળેલી કેલી થે વાતો સલામતી મને રમરણ છે તે પ્રમાણે તે ક્લિંગગવ ગળેના ખૂન વખાણ કરતા હતા

તેમની વાતો ઉપરથી મને એ પણ સમજાય કે અંગ્રેજો સાથે સરખાવતા આપણી ટપાન-અવધ્યા ખૂન નગણી હતી આમા દેશમા બનતી બાનતોની મોટા મોટા ગંધપુરોને પણ વધાર્પ ફપમા અને વખતસર ખનર પડતી ન હતી આપણે લોક રૂ હતા, પણ ચતુર ન હતા ત્યાગી હતા તોપણ રાષ્ટ્રીય સદ્ગુણોની આપણામા જિલુષ હતી આપણે સ્વાર્પ અને પરમાર્થ મે જ સમજી શકતા હતા પણ પોતાના રાષ્ટ્રીય સ્વાર્ધને ભૂલી અમા હતા

સ્વામીજી મહાગજ આપ મહારાષ્ટ્રમા ક્યારે આવશે ?' મે પૂછ્યું

સંન્યાસીની ચર્ચારતા ચારી ગઈ ફરીથી તેમના હા-મરકરી રાઈ થયા મહારાષ્ટ્રમા ગાળીને શું કરે ? ત્યા મારી રતી ઓછી મેડી છે કે તે મને રાગી પછાતને ખવરાવે અને મારા પગ દનાવે ? હવે તો બાવા કાલીકમલીવાનાની બે રાગી અને પહાડી દાગ લાગ જ અમારે માટે રીક છે

સંન્યાસી જારે કર્મકાંડી સયમી અને સત્યાગી હતા તોપણ વાણીમા તેમની 'રસિકતા' વહેતી હતી તે સિવાય તેમનું જીવન શુધ્ધ બની જત મે એમ પણ સાંભળ્યું કે આજીવાજીના ધણા પ સંન્યાસીઓ તેમનાથી ડરતા હતા મગણ કે તે સયમી અને રસિકતા હતા

એપ્રિલ ૧૯૩૬

[દિંદી 'હસ માથી']

પીરબખ્શ

શ્રી. મોહનસિંહ

અનુ શ્રી. હર્મિયા

“અરે એ છુદાસાહે, જગ ડિમા
ગિયો, બિલા”

“કાણુ છે ઈ અટાલો ?” છુદાસાહે આજ્ઞા
આજ્ઞા પાછા ફરીને અધિકારમા કોઈને ઓળખવાનો પ્રયત્ન કર્યો

“હું છું હું, જગ બિલા રિયો”

“સાદ તો પીરબખ્શનો લાગે છે” ફરી ખરોખર
ઓળખીને “અટાલો કઈ બાણુ ? અને આ માથે
શું મુખ્ય છે ?”

“સાથી દૂક ઉપાડી ઉપાડીને મગદન તરી મઈ,
તમાગ કચનાગનો અવાજ આવતો હતો એટલે થયું
કે કહો ન કહો પણ લાગે છે છુદાસાહે દીક દીક, આ
મધે કયા લઈ ગયો છે ?” પીરબખ્શને ઓળખીને
દમાતા કહ્યું

‘આમ જરા મવનપીડી તરફ’

“અને આ એના પર નાખ્યું છે શું ?”

“ખામ કઈ નહિ થોડુંક અનાજ, વેચીને
હુકાન મારું મારું મોઢો કરતો આવીશ’ આમ પીડીને
છુદાસાહે પ્રભાતના આજ પ્રમશમા પીરબખ્શને
માથાથી તે પગ મુધી ભેઈ લીધા એની ઓળખી
પણ ચમત્તી આખે ભેઈ લીધું કે દાળમ મઈક
કાળુ છે એણે જગ મોજમા મધેડીને માળ લીધો ને
મોની મોજાથી તુચ્ચાઈકરો સાદ કાઢીને બોલ્યા,
“હું પણ આ દૂક કયા લઈ ગયો છે ? શું
પાઠો દુનિયાની સાથે કંઈક તો નથી થયો ને ?”

એ તો પૂછ્યો જ નહિ છુદાસાહે મૂકો એ
વાતને”

‘તોપણ છે શું ?’

“હોપ શું ? આ બીચીએ તો અને અધનો
ન મહેલા દીશે’

“શું ? મઈ નીન થયું છે શું ?”

“થવાનું શું હતું ? એ જ બીધી ઓગતવાળા
વાત જેવું જ”

“હે એ— ! એ શું વળી ?”

‘બીધી ઓગતની વાત નથી સાલજો ?’

‘ના ના’

‘એક દત્તી બીધી ઓગત, ને એક દત્તી અલક
મિયા એક વાર કપડા મોતા મોતા બીધી ઓગત
તણાઈ મઈ આખુ મામ મેશુ મઈ મધુ ને પાણીના
વહેણ તરફ મડયા શોધવા મે નથુ માર્કન મે
આના પથ ઓગતનું નિશાન સુધા ન મળ્યું”

“હું પછી ?” છુદાસાહે હોકારો દીધો

“આગળ શું કહ્યું વાર ? જોતો નથી દૂક
નીચે કચાઈ ભઉ છું તે ? એટલું મ મોજાથી નથી
બોલતા કે દૂક મધેડી પર મૂકી હો’

પીરબખ્શને નિમિષ જેવા બનીને પામો ફેક્યો
છુદાસાહે ખડો પકો અને કાટ વેપારી હતો વાલ
વિના કોઈનું કામ ન કરતો, અને આજે તો વગી
મરેડી પર થલો વાગ હતો પરંતુ પીરબખ્શ અને
દુનિયાના આ નવા કરડાને પોતે મીઠુમટ્યુ લાભ
મની અને મામમા અધે મહેરી અને મજા લેશે એ
વિચારે એણે દૂક ઉપાડીને મધેડી પર મૂકી દીધી
અને મૂનિષ હાથથી મ્યું “મધેડી કાની ને માન
કેતો ? દૂકને મૂક કોને મે મજા લેવા તો તું મરેડી
જા મારું પછી આગળ ?”

“જલ સોડો તો શીધી મોધીને મગી મવા, પરંતુ
બીધી ઓગતને મગતુ નહોતુ તે ન મગી. ત્યા અધા
નિમિષ મઈને ઘેર જતા દત્ત ત્યા અલકમિયાએ મ્યું
‘મગે શું તમારું મ્પાગ ? એ તો દત્તી બીધી
ઓગત આગની ઉમરમા એણે કોઈ વિમ્ મારી સાથે
સીધી વાત નથી કરી જે મ્પો તે બધું, જે મ્પો

તે જીંધુ ને શોધવી જ હોય તો પાણીના વહેણ તરફ ન તોધો પણ ને બાબુથી પાણી આવે છે એ બાબુ શોધો. બસ આવુ જ દુનિયાનું છે ને કહેા તે જીંધુ ને કહેા તે જીંધુ, મને તો હવે એ જગે આવી છે "

"જીંધુ શું ખોસો છો દોસ્ત, હું શું દુનિયાને નથી ઓળખતો ? રોજ મારી દુકાન ઉપર આવે છે નથી સિમ્પ બરામ કે નથી અક્રમ બરામ એની એક વાત તો લાખ લાખ રૂપિયાની ખુદાની મહમ કે તને આવી બીમી દીધી " છુદાચાહે પીરબખ્શ ખામેશી વધુ વાત કદાવવા એની બીમીનો પસ લોકો

"દુશો જ કુ મરા રળિયામણુ લાગે, ને દુનિયાની સાથે એક દિવસ મહેલુ પડે તો સાચી ખમર પડે "

છુદાચાહે આમ ચમકાવીને કહુ " નહિ દોસ્ત, એટલી ખરામ તો નથી "

"તમારી દાની ઉખાડીને તમારા હાથમા દે ત્યારે તમને ખબર પડે કે એ એટલી ખરામ છે કે નહિ."

"હે ! દાદો ખે ચવા સુધી એ બાપ છે ? ત્યારે તો જાણી એજે બહુ ખરામ કર્યું "

'દાદીની ચ કાણુ મારી છે ? અરે એ તો મારે ત્યારે બાપદાદાને ચ નથી ડાડલી રોજ રોકકળ મચાવે છે એક દિવસનું હેપ તો કાઈ મલાખી પણ લ્યે, પરંતુ હવે તો મારાથી સહન નથી થતુ "

'વાહ રે દુનિયાની ! " આખો ફાડી છુદાચાહે આશ્ચર્ય પ્રગટ કર્યું

"હું તો સાવ જાને જોજો માણસ, આજુ બાજે એ બંકિ કાર્ક કરુ નહિ ને એ તો માથે ચઢી જ બાપ પણ હવે તો બરાબરની ચર્ક જરો હું ખબ હવે ને મરદનો બચ્ચો હોઈય તો ધેર પાઠો નહિ કરુ " પીરબખ્શી જોશમા કરી દીધુ

"સારુ, સારુ પણ અત્યારે જગો ક્યા ? "

"ખુદાને ધેર જગાની ક્યા તગી છે કે રહેવાની ખોટ પડે ? ન્યા મગ્ગ પડી ત્યા જે બાગી ખાઈને પડ્યો મીઠા "

"અરે યાર, છોડી દે આવી નમ્રી વાતો નાની નાની બાબતો માટે ચર્કાને શુ તુ બીમીને છોડી છોડ ? ઘરમા વાસણુ હોય તો ખખડે, એમા શા ? "

"છુદાચાહે ! મારા જેવો ધીરબખાન તો કાઈ માએ નહિ જણે હોય એ તો હું જ એવો છુ કે જેણે દુનિયાબી સાથે વીસ વરસ ગુમરી નાખ્યા તમને શી ખબર પડે કે સ્ત્રીએ કેવી બપા હોય છે ! તમારે તો બસ દુકાન પર બેઠા બેળ મપા લગા વવા ! પાડ માતો ખુદાનો કે તમને જોરતની બગામ નથી ફાસ્યા "

"તુ તો દોસ્ત પીરબખ્શ નકામો જ નારાજ થઈ ગયો છે તારા મુખરૂપ સચ્ચારને આમ ખૂળમા મેળવી ન દે એમ કહેવામા મે ખોટુ શ કહ્યું ? "

"એટલે તો ધીરજ ધરતા વીસ વર્ષ વીતી ગયા અને તો મીઠ પદર વરસ પહેલા મસીદમા ઉઠેલ દેવા આન્યા હતા તે અદમદપુરવાળા છુદાચાની વાત રાંડી રાખતી હતી "

"કાણુ મિયા મુકદ્દીન ? બહુ નેક આશ્મી હતા "

"હા એ જ, છુદા એને સુખી રાખે. એ કહેવા હતા કે રસલ કરીમનો હુકમ છે કે ને મુસતાબ પોતાની બીમી સાથે ખરામ વર્તન રાખશે તે દેખખમા જરો એટલે જ મે દુનિયાની પર કાઈ દિવસ હાથ નથી ઉગામ્યો કે નધો કદી કદવા વચન કલા ને બહુ મિતજ કરે તો કહેતો કે જારતીમા સચ્ચો જઈય આમ ખે તણુ વરસ દુનિયાનીની છબ બધ રહી, પરંતુ પછી તો 'જા, જતો છો તો, હું તો કહું છુ કે કાલ જતો છો તો આને જ જાન.' એમ કહેવા લાગી એક દિવસ સાથે જ હું જત્યા માટે કપા દુકમા જરવા લાગ્યો કે એ જોઈને દુનિયાબીની સાન દેખજે આવી અર્ક ને લાગી થગે પડવા પછી તો જ્યારે મિતજ કરતી ત્યારે હું દુક ઉપાડ્યા મામ્નો આમ વગી પાંચ સાત વરસ તીકગી ચવા ને પાછી કહેવા લાગી કે 'જાવ, અને તમારા બાપ વારીતો દુક જણુ સાથે લેતા જાઓ ' એક દિવસ મે અરેખર દુક ઉપાડીને આવવા માગ્યુ પણ મે

પોતે જ મને તળાવ પાસેથી પાછો લઈ ગઈ. આવી જ રીતે હું કેટલીય વાર દુકં છોડાવી ઉઠાવીને ઘેરથી જતો રહેતો. કોઈ વાર તળાવ પાસેથી, કોઈ વાર મજબબના કૂવા પાસેથી, કોઈ વાર ફૂડરના તકિયા પાસેથી, તો કોઈ વાર મુહાનદી પાસેથી મને પાછો લઈ જતી. પરંતુ આજ તો સુવરની બચ્ચીને ખુલ્લો મહેલું શું થયું છે કે સાત ગાઉ ચાલ્યા આજો છું પણ પાછો વાળવા નથી આવી. હું પણ માગ્ય જાપનો એટો હોઈશ તો પાછો નહિ જઈ, મારું નામ પીરગખ્ખા છે."

"તોઆ.....તમારો ગુસ્સો તો બાઈ!"

"જરાબરની સીધી ચર્ચ જશે." પીરગખ્ખા રોપમાં તે રોપમાં ઘેરથી નીકળ્યો હતો, પણ હવે ક્યાં જવું એની એને સજ્જ નહોતી પડતી. રાવજીઈડો નજીક આવી ગયું હતું અને હાવજીની બેરેકા પ્રભાતના સૂરનાં નવકિરણોથી ચમકતી હતી. પીરગખ્ખાને થયું કે ભે એ દશ પંદર વર્ષ પહેલાં જરતી થઈ ગયો હોત તો અત્યારે તો એ આ બેરેકામાં મજા માણતો હોત, પરંતુ હવે તો એ ધડપણને અજાણવા જેવું હતું. આ વિચારથી એને પણ દુઃખ થયું, પરંતુ હવે શું થઈ શકે? વળી એને વિચાર આવ્યો કે સરકારી કિલ્લામાં નોકર રહી જઈ અગર તો બજારમાં મજૂરી કરું. પરંતુ એ જ વખતે એને વિચાર આવ્યો કે રાવજીઈડોમાં રહેવું એને માટે યોગ્ય નથી, કારણ કે દુનિયાબી કદાચ એને લેવા માટે ત્યાં આવી પહોંચે. એટલે એણે જોલમ જવાનો નિર્ણય કરી લીધો. ત્યાં એના મામના કેટલાય માણસો લાકડાની બજારમાં કામ કરતા હતા, બસ.....એ પણ તેમની સાથે મજૂરી કરશે.

છુદાસાહ પણ ચોટી વાર પોતાના અનાજના વેચાણનો અંદાજ કરવામાં ગરકાવ કરી ગયા હતા, આખરે નિસ્તબ્ધતાને તોડતાં તે બોલ્યા, "પીરગખ્ખા, મારું કહ્યું માન, અને હજી પણ પાછો વળ. મને બિચારી દુનિયાબી પર બહુ દયા આવે છે."

પરંતુ પીરગખ્ખા પર કશી અસર ન થઈ. હવે તો એને માટે ઘેર જવું દરામ હતું. એણે દુકં

ઉપાડીને માથે મૂકી દીધી, કારણ કે રેશન નજીક આવી ગયું હતું અને છુદાસાહનો રસ્તો ત્યાંથી ફંટાઈને બજાર તરફ જતો હતો. રેશન પર જઈને એણે જોલમની ટિકિટ લીધી અને ગાડીના એક નાના કબામાં જઈ બેઠો. જૂમથી એનું પેટ અંદર પેસી ગયું હતું, કારણ કે દુનિયાબી સાથે ક્રધા થયો હતો એટલે રાત્રે એણે કશું નહોતું ખાધું. ઉપરાંત, સવારમાં દસ ગાઉ ચાલવું પડ્યું હતું. બેઠાં બેઠાં એની બેઠે જ એને એક દિવસની વાત યાદ આવી ગઈ, એક વાર દુનિયાબીએ અજોનો નાંખીને ધઠોનાં પરોમાં જનાર્યાં હતાં એ કેટલાં રવાણાં હતાં એ વાત યાદ આવનાંની સાથે એને અજમ્બાની મંદ મંદ સુમધ પણ આવવા લાગી. એ જ વખતે એને યાદ આવ્યું કે એણે જ્યારે દુનિયાબીનાં પરોમાં વખાણ્યા ત્યારે એના જવાબમાં તે સરમાઈને નયની આક્રમ્માં કેવી હસી હતી! એક દિવસે દુનિયાબીએ કાણું ફૂટું પહેર્યું હતું ને એ કેટલું બારીક હતું! ત્યારે મેં એને મનકમાં કહ્યું હતું, "એવ! જરા જમ્યાં ક્યાં પહેરતી જા, હં....., એમ જ કહે ને કે લોકોને ફપ દેખાડવાનું મન થાય છે." ઉત્તરમાં દુનિયાબીએ લખ્ખા, કોધ અને પ્રેમથી કહ્યું હતું, "તમારા સિવાય મારી સાથે કોઈ નગર તો કરે, આંખો જ એમની ન કાઢું!" દુનિયાબીની આ વાત મને કેવી ગમી હતી!

પીરગખ્ખાને દસ વર્ષ પહેલાંની વાતો યાદ આવી રહી હતી, એવામાં એક મુસાફરે ઉતાવળમાં એનો સામાન ક્યામાં નાખ્યો. પીરગખ્ખા ચોંકી પડ્યો. એ જ વખતે એને ગાડીની સીટી સંજગાઈ ને તે ગરકાઈને બિજો યર્ષ ગયો. પોતાની દુકં ધસડીને પ્લેટફોર્મ પર ફેંટી દીધી અને પોતે ધીર ધીર ચાલતી ગાડીએ નીચે ફૂટી પડ્યો અને માથે હાથ મૂકી દુકં પર બેસી પડ્યો તે આશ્ચર્ય તે પગ મુઠી પસીને તરબોળ થઈ ગયો.

જ્યારે એણે જીવું ભેંચું ત્યારે ગાડી તો ચાલી ગઈ હતી. માથેથી પસીનો લૂછ્યો અને માથે દુકં ઉપાડીને ગામ તરફ પાછો ચાલવા લાગ્યો. જ્યારે મુહાનદી પર પહોંચ્યો ત્યારે અંધારું ચર્ચ ગયું હતું.

ત્યાંથી એનું ગામ એક માર્ગ દૂર હતું. દરથી ગામની બહીમાંથી આગના બાકા ઊડી ઊડીને અધકારની ચાદર ફાડી રહ્યા હતા. એનું શરીર દ્રંકન બોમ્બ નીચે યાકી ગયું હતું, પરંતુ એની ચાલમાં જરા ચે ફરક નહોતો પડ્યો. અમારામાં એના પગ ટેવાયલા ધોડાની જેમ પગદંડીને એક તરફ પલ્લુ ચૂંચા વિના ચાલ્યા જતા હતા. રાખે પહોંચીને એણે ફરીના તકિવા પાસેની ચિલા પર દ્રંક રાખી દીધી. નમાજ પઢીને ફરીથી એ જલદી જલદી ચાલવા લાગ્યો. ઘેર જવાના જયંતી બે રસ્તા પડતા હતા ત્યાં આવીને તે યજ્ઞ ગયો. તેણે નક્કી માનેયું જ કે જુદાચાંદે ગામમાં પાછા ફરીને એનું પોકળ ખુલ્લું કરી દીધું હશે અને ગામનો દરેક માણસ એના પરાક્રમથી માહિતગાર હશે. જો તે બંજરને રસ્તે જાય તો કોઈ ને કોઈ મળી જાય, એમ વિચારીને એણે બહારનાં ખેતરોમાં ઘસડેને ઘેર જતો રસ્તો પકડ્યો.

ત્યારે તે ધરની હીવાલ નજીક પહોંચ્યો ત્યારે એનું હૃદય ધાકવા લાગ્યું કેટલીક વાર સુધી તે

છાનોમાનો ઊભો રહ્યો. ધરમાં તો ઘેર અંધારું હતું. કદાચ દુનિયાથી સર્પ સર્પ હશે એમ માની તે હજારે પગે બારણા સુધી ગયો અને ભીંત કાન માંડી સાંજળવા લાગ્યો, પણ અંદરથી કોઈ પ્રકારનો અવાજ આવ્યો નહિ. લગભગ દસ મિનિટ તે એમ જ ઘાંત ઊભો રહ્યો. બહાર જે માણસો વાતો કરતાં પસાર થયા. 'કદાચ તેઓ મને જોઈ જશે' એ વિચારે પીરજીજીનો શ્વાસ જમથી રુધિર ગયો. બારણામાં મોં રાખીને એણે ધીમા ધોળરા સાદે કહ્યું, "એ દુનિયાથી....."

'હીડ.....હીડ.....' ખાટલા પરથી કોઈના ઊંડવાનો અવાજ આવ્યો ને તુરત જ બારણાં ખૂલી સર્પ દુનિયાથીએ માત્ર ચાદર ઝોલી હતી, તદ્દન ઘાંત અને ચૂપકીથી તે હાંબરા પર ઊભી રહી. એના ઝોરા ઝોરા ગોળ હાથ ચાદરમાંથી બહાર નીકળ્યા ને પીરજીજીના માથા પરથી એણે દ્રંક હાવી લીધી. તુરત જ બનેનાં શરીર ધરના અધારમાં અણોપ સર્પ ગયાં.

અ ડા ન

(અનુક્રમ)

નિશાના ગાઢ અંધારે સજ્જનને દેખતાં જયમ માતવી લલચી કંઈ માનીને સર્પ એકમે; તેમ અસાન, માયા ને મોહથી આવયા જગે માતવી વિશ્વસ્યના જોણએ ના સ્વરૂપને;

+ જયજીનંદ દલે •

આપણો કોલસાનો ઉદ્યોગ

શ્રી. હુંગરસી ધરમસી સંપત

કોલસાની અગત્ય

આજના જમાનામાં શક્તિ પેદા કરવા માટે મધ્ય વસ્તુ મુખ્યત્વે જરૂરી છે. (૧) કોલસો, (૨) પેટ્રોલિયમ અને (૩) જળવિદ્યુત કાર્ષ પશુ દેશને ઉદ્યોગમાં આગળ આવવું હોય તો તેની પાસે આમાંની એક વસ્તુ હોવી જોઈએ. તે વિના તે આગળ ને આવી શકે. ઇંગ્લેન્ડ અને જર્મની પાસે કોલસાની ખાણો હતી તેથી આગળ આવી શક્યાં અને અમેરિકા પાસે એ ત્રણેય વસ્તુ હતી એટલે જગતમાં સૌથી વિશેષ ઉદ્યોગો ત્યાં ખીટ્યા. રશિયાએ કોલસાનો મોટો જથ્થો એમના દેશમાંથી શોધી કાઢ્યો અને આગળ આવવાનો માર્ગ ચોખ્ખો કર્યો. પ્રથમ તો કોલસો જ શક્તિ પેદા કરનાર સેત્રએ સો ટકા જણાવ્યો, પણ પેટ્રોલિયમ અને જળવિદ્યુતની શક્તિ શોધાયા પછી તેનું પ્રમાણ ૧૦ ટકા ઉપર આવી ગયું છે. પણ હવે સંભવ છે કે તે પ્રમાણ ૫૦ ટકા ઉપર આવી જાય; તોપણ એ પ્રમાણ ઘણું મોટું કહેવાય.

કોલસો કેમ પેદા થાય છે ?

જમીનમાંથી ખાણોમાંથી ખોદીને કોલસો કાઢવામાં આવે છે. ધરતીકંપ અથવા બીજા કારણેએ મોટાં જગતો જમીનની અંદર દટાર્ષ જાય છે અને કાલક્રમે તેના પર માટીનાં પડો બધાય છે. હવાના બિનકુદ્ર અણુવયથી હમરો વળીને અતિ જમીનના હોંચા ઘસેલા દમાણથી, અંદરની ઉચ્ચતાથી અને રાસાયણિક દ્રવ્યો બળવાથી દગાવેથી વનસ્પતિ કાળી, પદ્મ અને બાળવાના કામમાં આવે તેવી બને છે. જૂનાર્માં કેટલેક ટેકાણે આવા કોલસાનાં ઘરો શોધી કાઢ્યા છે. જમીનને અંદરનો કોલસો પહેલકાર પાસાવાળો અને ખૂબ નક્કર હોય છે. એ કંકણ હોવાથી તરન ભંગી શકતો નથી, અને બાળતાં ઘણો

વખત લાગે છે. એમાંથી કુમાડો ઘણો નીકળે છે. તેની વાસ અધુરૂં નથી હોતી. એનો તાપ સામાન્ય લાકડાના કોલસા કરતાં ઘણો ઉચ્ચ હોય છે. જમીનમાં અત્યંત દગાય એટલે એ જ કોલસા હીરા બને છે. કંકણ કોલસા એટલે હીરા.

કોલસાનો ઉપયોગ

બીજાપણ એ કોલસાનો મુખ્ય ઉપયોગ. પણ હવે રસાયણશાસ્ત્રી મદદથી એમાંથી ઘણી ઉપયોગી વસ્તુઓ બનાવવામાં આવે છે. જર્મનીના રસાયણ-શાસ્ત્રીઓએ કોલસામાંથી ઘણા કીમતી અને સારસ રંગો બનાવ્યા છે. તેનાં જ આંખે જોઈને વળગે એવા લાલકાર એ રંગો હિંદમાં આપાત થાય છે. પેટના રોમમાં કામ આવતી દવાઓ પણ કોલસામાંથી બને છે. કામર પણ કોલસામાંથી બને છે. ખાંડથી ૫૦૦ ગણા મળ્યા પદાર્થ સેકેરીનનાં માતપિતા કોલસો છે. પેટ્રોલ, આસતેલ વગેરે જમીનમાંથી નીમળતાં તેઓ ખનિજ કોલસાના પદાર્થો ઉત્પન્ન થતાં હોય છે. આથી હલકા કોલસામાંથી પેટ્રોલ નીકળે છે. જર્મનીની જમીનમાંથી પેટ્રોલિયમ નીકળતું નથી, એટલે અત્યંત દગાય લાવીને કોલસામાંથી પેટ્રોલ કાઢવાનો ઉદ્યોગ મોટે પાયે જર્મનીમાં રમવાયો છે. જપાને પણ તેવી રીતે પેટ્રોલ કાઢવાનાં ઘણાં કારખાનાં કાઢ્યાં છે. કોલસામાંથી અનેક વનસ્પતિનાં રસાયણો બનાવાય છે. સારા અને મજબૂત રતાઓ બનાવવા માટે કોલસાની બૂધી રેતી સાથે પાથરી તેના પર કામર પાથરવામાં આવે છે. એથી સપાટી મજબૂત બને છે. શહેરમાં બાળવામાં આવતાં કોલસા અને ફેરાસીન કોલસામાંથી બને છે. જંદવા અને કોલાયુને ફેલાતાં અટકાવવા કોલસાની બૂધી વપરાય છે. કોલસામાં અગાજ મધ-વાળું પ્રવાહી ચૂસવાની શક્તિ હોય છે એટલે મંદી વાસ તે દ્વારા જ શુદ્ધ બને છે. કોલસો ખટાણને પણ

ચૂસી લે છે આ રાસાયનિક જાનાના કોલસાના અનેક ઉપયોગો શોધાયા છે એ અત્યંત અને બહુ-વિધ ઉપયોગનો પદાર્થ છે

કોલસાની ખાણો

ભુસ્તરશાસ્ત્રીઓ કોલસાવાળી જમીન અખતર કરીને શોધી કાઢે છે જમીનની અંદર બહુ કાંતરનારા યંત્રો ઊંડા ઉતારી નીચે કેટલા અને કેવા પડે છે તે નક્કી થાય છે પહેલું માટીનું પડ હોય છે તેની નીચે કોલસો હોય છે આ કોલસાના પડની નીચે વળી માટી હોય છે, અને માટીની નીચે કોલસો હોય છે આમ વારાફરતી પડો આવ્યા કરે છે ઘેરાની જગ્યાએ અને પહોળાઈ માપીને અનુભવીઓ એ ખાણમાં કેટલા ટન કોલસો છે તે કહી આપે છે ખાણોની વચ્ચે જોડો ખોડો ખોદવામાં આવે છે તે ખાણનું પ્રવેશ દ્વાર પછી નીચે કોલસો ખોદતા જઈ જોડો રસ્તો ખનાવતાં જવાય છે ઉપરથી પડો નીચે ધસી ન પડે તે માટે કોલસાના થાણલા થોડા થોડા વાર છેડે મૂકવામાં આવે છે માટીનો થર પૂરો થાય એટલે એક મળસો ખનાવવામાં આવે આમ ખાણમાં ઊંડા કોતરતાં અનેક મળસાઓ ખનાવવામાં આવે છે અદર હવા-પ્રકાશની સારી સગવડ રાખવામાં આવે છે આખી ખાણ ઈજનેરો પૂરતી મજૂરતરી અને હિસાબ કરીને સાત્તીય રીતે તંબાર કરે છે ઘણી ખાણો ત્રણ ચાર હજાર રીંડો ઊંડી હોય છે તેમાં સેકડો મળસાઓ હોય છે કોલસાનું એક પડ પૂરું થયું કે એક મળસો પૂરો થયો અને તેને મૂકી તેની નીચે બીજું કામ ચાલે કેટલીક ખાણોમાં આઠ પડો જોતરેલા રહે છે અને કેટલીકમાંથી ત્રણ, ઉપરથી જ કોલસો મળે છે

ખાણોના અકસ્માતો

ખાણોમાં પુષ્કળ અકસ્માતો થાય છે કેટલીક વાર ખાણની અદર કામ કરતા ઉપનો ભાગ નીચે ધસી પડે છે અને માણસો દટાઈ જાય છે કેટલીક વાર સ્વરગ ફૂટતા તેના આઘાતથી બીજા કોલસા કોલસાનો થર તૂટી પડે છે અને ભયંકર હોનારત

થાય છે એ ખાણમાંથી પડેલા ચનાઈને પાણી કાઢી નાખવામાં ન આવે તો ખાણો પાણીથી ભરાઈ નમળી જતી જાય છે ક્યારેક ખોદકામ મના પાણી ફૂટી આવે છે અને અકસ્માત બને છે કોઈ વાર અદર હવાને આવવાની બરાબર ગોઠવણ ન રહી હોય તો કોલસામાં આગ લાગે છે કોલસો અને એટલે અદરથી જમીન ફાગીને ભયંકર અવાજ સાથે ધરતીકંપ થાય છે, ખાણ પડીને બંધ થાય છે અદરના માણસો ગૂંચળાઈ મરે છે અદર એક ભત્તરી એસ થાય છે એ એસ પ્રાણીને ગૂંચળાવી મારે એવો હોય છે ખાણમાં રાખવામાં આવતો દોનો ચોખ પ્રકારનો ન હોય તો તેની સાથે ગેસ બળતળ મોટો ધમકા થાય અને તેથી ખાણ મૂંઝા જોડે અને ધસી પડે વિદ્યાપતમાં આવ્યા ઘણા અકસ્માતો થાય છે દિલ્હી ઝરિયામાં પણ કોલસાની ખાણોમાં આવ્યા અકસ્માતો થાય છે આપણા મુળરાતના એક મુદ્દ સ્થળી ખાણમાં આગ લાગવાથી તે ખેસી મઈ હતી શેડ અને મચ્છરો સૌ અદર દગાઈ મરી ગયા. સને ૧૯૩૭માં ૨૦૮ અકસ્માતો ખાણોમાં થયા હતા તેમાં ૨૪૮ માણસો મયા

જગતમાં કોલસાની પેદાશ

પણુ આવા અકસ્માતોને દુનિયા જમ્પી મૂલી જતી હોય છે અને એટલે જ એમની આવશ્યકતાની વસ્તુની ખોટ પાતી નથી. એક વરસમાં દુનિયામાં કેટલો કોલસો પેદા થયો તેના આંકડા નેહીએ

યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરિકાએ ૧૯૩૭માં ૪૯ કરોડ ટન કોલસો ખાણોમાંથી કાઢ્યો જગતમાં કોલસો પેદા કરવામાં તેના નંબર પહેલો છે એ બધો કોલસો એણે પોતાના જ ઉલોગો માટે વાપર્યો હતો એની ઉપર દેશ લાખ કારખાનાં નમે છે જળ વિદ્યુત અને પેટ્રોલિયમ પણ સાગ જગ્યામાં પેદા છે કેરે જ છે અને વાપરે પણ છે ઉલોગોમાં એ દેશ પ્રથમ છે, જો કે બનાજ-કપાસ પેદા કરવામાં પણ અગ્ર નંબર છે

જર્મની દર વર્ષે ૩૬ કરોડ ટન કોલસો પેદા કરે છે કોલસાની ખાતમાં એનો નંબર દુનિયામાં

ખીન્ને છે. એની જમીનમાં પુષ્કળ કોલસો ભર્યો છે, અને દર વર્ષે વધારે ને વધારે કોલસો એ ખુદાર કાઢે છે. આ કોલસો જમીનીનાં કારખાનાં અને હથિયારખાનાંઓમાં પૂરો પડી જાય છે. એની પાસે પેટ્રોલના કૂવાઓ નથી એટલે પેટ્રોલ ખનાવવા માટે પણ એને કોલસાનો ઉપયોગ કરવો પડે છે. દમણનાં તો વળી ઝેક્રાસ્લોવેકિયાની કોલસાની ખાણો એના હાથમાં આવી છે એટલે પેદાશ વધશે.

કેટલિનમાં ૧૯૩૭ની સાલમાં કુલ ૨૪ કરોડ ટન કોલસો કાઢવામાં આવ્યો હતો. તેની પાસે મોટા મોટા ઉદ્યોગો છે તેમાં તે કોલસો વપરાઈ જાય છે. થોડો કોલસો નિકાસ થાય છે ખરો. ક્ષિત્તનમાં પેટ્રોલ નથી પણ તેના સામાન્યમાં એવા દેશો છે કે ભયાંથી એને પુષ્કળ પેટ્રોલ મળી રહે છે.

નપાનમાં ૪ કરોડ ટન કોલસો દર વર્ષે નીકળે છે. તે સિવાય મ્યુરિયામાંથી મળતો ૧૧ કરોડ ટન કોલસો નપાનનો જ છે. નપાનનો કોલસો હલકો છે એટલે નપાન એમાંથી પેટ્રોલ ખનાવવાનો ધધો કરે છે. નપાનમાં બીજાનિક યંત્રિતો મોટો વિકાસ થયો છે.

હાલે ૧૯૩૭માં ૪૧૧ કરોડ ટન કોલસો નીકળ્યો હતો.

સોવિયેટ રશિયાએ ૧૨૧ કરોડ ટન કોલસો ખોલ્યો હતો. ત્યાં ૬૭ એવી યકષતા ધણી છે. સોવિયેટ રશિયામાં પેટ્રોલ અને વિદ્યુત્તંત્રિ પણ ખુબ મોટા પ્રમાણમાં છે. પાંચ વર્ષમાં ઉદ્યોગમાં એ બીજો નંબર બની જાય તેનો સંભવ છે.

પોલેન્ડમાંથી ૩૧ કરોડ ટન કોલસો નીકળે છે, ત્યાં ઉદ્યોગો વિકાસ પામ્યા નથી એટલે એ નિકાસ કરે છે.

હાલિય આફ્રિકા ૧૧ કરોડ ટન કોલસો પેદા કરે છે.

ગ્રેના પણ એટલો પેદા કરે છે.

એન્ડ્રોપિયા પણ લગભગ ૧૧ કરોડ ટન કાઢે છે.

બેલ્ગિયમ ૪ કરોડ ટન કાઢે છે, તે બધો તેના જ ઉદ્યોગમાં વપરાય છે.

દિંદમાં માત્ર ૨૧ કરોડ ટન ૬૭ નીકળે છે પણ હાલમાં તેના ઉદ્યોગો માટે એટલો પૂરતો છે.

હિંદી કોલસો

દિંદમાં કોલસાની ઘરો મળ્યા છે, પણ ઉપરના આંકડા ઉપરથી જણાશે કે તેમાં આપણો નંબર ધણો નીચો છે. દિંદના કોલસાની થયેલી સરેરાશ પ્રમાણે કાલની ખાણમાંથી માત્ર ૮૦ વર્ષો સુધી બીજો કોલસો મળે તેમ છે. હલકા કોલસો ૨૦૦ વરસ ચાલશે. પરંતુ ૬૭ સુધી હિંદી ખાણોમાં અનાગ કોલસો દેખાયો નથી. અમેરિકા, રશિયા અને ઇંગ્લેન્ડમાં ખુબ મોટા જગ્યામાં કોલસાનો સમૃદ્ધ માલુમ પડ્યો છે. દિંદમાં ફરીને પાકો સરેરાશ કરવાની જરૂર છે, હિંદી કોલસો ખાણવામાં બીજો ગણાતો નથી. હિંદી કોલસામાં ૬૦ ટકાથી વધુ કાર્બન (તત્વનનત્વ) મળ્યું નથી. સરેરાશ લગભગ આવન ટકા હોય છે. અંગ્રેજી કોલસામાં ૬૮ ટકા કાર્બન સરેરાશ હોય છે. હિંદી કોલસામાં ૧૦ થી ૩૦ ટકા રાખ નીકળે છે. અંગ્રેજી કોલસામાં ૨ થી ૭ ટકા નીકળે છે. હિંદી રેલવે બ્યારે ૧૫૦ ટન કોલસો વાપરે ત્યારે તેટલું જ કામ ત્રિપાલી કોલસો ૭૫ ટન ખાણવાથી થઈ શકે.

હિંદમાં કોલસાની શોધ

કોલસાની પ્રથમ શોધ ચેટ ક્ષિત્તનમાં થઈ. ત્યાર પછી કાપડ, લોખંડ અને ખીજ ઉદ્યોગો ત્યાં અસ્તિત્વમાં આવ્યા. દિંદમાં સને ૧૮૫૪માં છાટ ઇન્ડિયા રેલવે બનાઈ તે પછી કોલસાની શોધ થઈ. તે પહેલાં દિંદમાં ખનિજ કોલસાનું અસ્તિત્વ નહોતું. આ રેલવેના બાધાવાથી એના માર્ગમાં કોલસાનો મોટો જગ્યા મળ્યો. એટલે ખાણોની શરૂઆત થઈ. દિંદમાં કોલસાના ઘરની એક મોટી પાર આવેલી છે. એનું નામ મેંડવાના ધાર છે. બંગાળ, ત્રિવાર, એગ્રિસ્ટા, મધ્ય દિંદ અને મધ્ય દિંદ એગ્રિસ્ટામાં ઘરને એ ધાર ખસાર થાય છે. ખાણો ખોદીને ત્યાંથી કોલસો કાઢવામાં આવે છે. દિંદમાં કાંથી પ્રથમ ૧૮૧૦ની સાલ

લગભગ રાષ્ટ્રીયજનની કોલસાની ખાણો શોધી એમાંથી કોલસો કાઢવામાં આવતો હતો. સને ૧૮૯૦ પછી ગિહારની ઝરિયાની ખાણો ખોદાઈ. એક ખાણ હિંદાખાદ દક્ષિણના પ્રદેશમાં આવેલ છે. અહિંદેલ, આસામ, પંજાબ અને બલુચિસ્તાનની ભૂમિમાં કોલસાના યેરા છે. એ ભૂમિ સરવે થઈ શોધાઈ નથી.

કોલસાની કંપનીઓ

હિંદી કોલસાનો મોટા ખપ હિંદમાં જ થાય છે. હિંદમાં ધણી ખરી ખાણો રેલવેઓની પોતાની જ છે. તાતા કંપની જેવી કંપની હસ્તક આવતાં મોટાં કારખાનાંઓ માટે પણ એણે પોતાની કોલસાની ખાણો મેળવી લીધી છે. રેલવે ખાણો પૂરી રીતે ચલાવતી નથી કારણ કે ખાનગી ખાણો તરફથી પોતાની પેદાશનો કોલસો રેલવેઓ ખરીદ કરી ઉત્તેજન આપે એવી માગણી સ્વીકારાઈ છે. સને ૧૯૨૨માં કોલસાની ૨૮૮ શેરહેંદારી કંપનીઓ હતી એમની મૂડી ૧૧૫ કરોડની હતી આ સિવાય ખાનગી માલિકીની ધણી ખાણો હતી. હિંદી માલિકીની ધણી ખાણો ખાનગી મૂડીથી ઉત્પન્ન થઈ છે. ધણી ખરી ફર્ટ કલાસ ખાણો યુરોપિયનોના હાથમાં છે. હિંદી માલિકીની ખાણો ઓછા મૂડીવાળી અને ખાનગી હોવાથી બરાબર વિકાસ કરી શકતી નથી.

હિંદી કોલસાની પેદાશ-આયાત-નિકાસ

વિચાર્યતામાં ખનિજ કોલસો બાળી મેનો પ્રકરનાવી દરેક ઘરમાં તેનો ઉપયોગ થાય છે. હિંદમાં તેનો ઉપયોગ હજી પૂરતો થતો નથી. સને ૧૮૬૭માં હિંદી કોલસાની સરવે કરાવવામાં આવી ત્યારથી હિંદી કોલસાની ખાણોની શરૂઆત શરૂાવ. રેલવેની કોલસાની માંગ નીટળી એટલે રેલવેઓએ પોતાની ખાણો શરૂ કરી દીધી. હિંદી કોલસાની પેદાશ વધી તેમ પરદેશી કોલસાની આયાત પછી કોલસાની મુખ્ય પેદાશ ઝરિયામાં જ થાય છે. ધીમે ધીમે કોલસાની પેદાશ વધતી ચાલી છે. હિંદનો કોલસો સિલેન અને બ્રહ્મદેશ ઉપરાંત જાવા અને સિંગાપોર પણ જવા

લાગ્યો. સને ૧૮૯૧-૯૨ માં કોલસાની ખાણોમાં ૨૫ હજાર મજૂરો કામ કરતાં હતાં. અત્યારે એ લાખ માણસો કામ કરે છે. ૧૯૧૯ પછી કોલસાના ઉદ્યોગમાં ઉત્તિ અને વિકાસ થવાં નથી.

સને ૧૮૮૧થી '૮૫ સુધી દર વર્ષે બાર લાખ ટન કોલસો મળતો હતો. સને ૧૮૯૧માં ૨૨ લાખ ટન પોદાથો તેમાંથી માત્ર ૪૨ હજાર ટન પરદેશ ચડ્યો ત્યારે સાત લાખ ટન પરદેશમાંથી આવત થયો. ૧૮૯૬થી ૧૯૦૦ સુધી દરેક વર્ષે સરેરાશ પેદાશ ૪૦ લાખ ટનની ઉપર થઈ તેમાંથી ૩ લાખ ટન પરદેશ ચડ્યો, બપારે પરદેશની આવક થઈ ગા લાખની. સને ૧૯૦૧થી ૧૯૦૫ સુધીમાં દર વર્ષે સરેરાશ ૭૦ લાખ ટનની પેદાશ થઈ. તેમાંથી ૭૫૫ લાખ ટન પરદેશ ખાતે નિકાસ હતી અને બે લાખ ટનની પરદેશથી આયાત હતી. સને ૧૯૦૧-૧૦ ની દર વર્ષની સરેરાશ પેદાશ ૧ કરોડ ટનની હતી. નિકાસ ૧૫૫ લાખ ટનની હતી અને આવક ૩૫ લાખની હતી. સને ૧૯૧૧થી ૧૯૧૫માં દર વર્ષની સરેરાશ પેદાશ ૧૫૫ કરોડ ટન, નિકાસ ૭૫૫ લાખ ટન અને આયાત ૪૫ લાખ ટનની હતી. સને ૧૯૧૬થી ૧૯૨૦ સુધીના દર વર્ષની સરેરાશ પેદાશ ૧૮૫ કરોડ ટન, નિકાસ ૬૫ લાખ ટન અને આયાત માત્ર ૪૫ હજાર ટનની હતી. પરંતુ સને ૧૯૨૧થી ૧૯૨૫ સુધીમાં દર વર્ષે ૧૯૦ લાખ ટન સરેરાશ પેદાશ હતી. તેમાંથી માત્ર ૧૫૫ લાખ ટન નિકાસ થયો અને ૮ લાખ ટન આયાત થયો હતો, સને ૧૯૩૫-૩૬ માં કુલ બે કરોડ, આઠ લાખ અને તેવિર હજાર ટન પોદા કાઢ્યો હતો. સને ૧૯૩૫માં માત્ર ઝરિયા અને રાષ્ટ્રીયજનમાંથી જ કુલના ૭૨ ટકા કોલસો ખોદી કાઢ્યો હતો.

આમ કોલસાની પેદાશ ઉત્તરોત્તર વધી છે.

૧૯૨૫થી ૧૯૩૫ અને '૩૬ તથા '૩૭ની સાલોની પેદાશ, આયાત, નિકાસ અને તેમાંથી કેટલાં મજૂરોને કામ મળ્યું તે નીચેના કોષમાં જણાવ્યું છે.

વરસ	પૈદારા—(ટન)	નિકાસ—(ટન)	આયાત—(ટન)	મજૂરી
૧૯૨૫	૧૨૦ લાખ	૨૧૬૦૦૦	૪૮૩૦૦૦	૧૮૯૦૦૦
૧૯૨૭	૨૧૦ "	૬૨૦૦૦૦	૨૪૩૦૦૦	૧૮૮૫૩૨
૧૯૨૯	૨૨૦ "	૭૨૬૦૦૦	૨૧૮૦૦૦	૧૧૯૬૦૭
૧૯૩૧	૨૦૦ "	૪૪૯૦૦૦	૮૮૦૦૦	૧૭૩૧૭૫
૧૯૩૨	૧૯૦ "	૫૨૧૦૦૦	૪૭૦૦૦	૧૬૫૫૬૭
૧૯૩૩	૧૮૦ "	૪૨૮૦૦૦	૬૭૦૦૦	૧૬૩૧૭૩
૧૯૩૪	૨૦૦ "	૩૩૦૦૦૦	૭૨૦૦૦	૧૬૯૩૫૪
૧૯૩૭	૨૨૨ "	૧૮૦૦૦૦૦		

સને ૧૯૩૭માં કુલે ૨૨૨ લાખના કોલસાની નીપજ થઈ તે ૧૯૩૬ની સાલ કરતાં ૧૭૭ લાખ ટન જેટલી વધારે છે. તેની કુલ કિંમત ૭ કરોડ રૂપિયાની છે, તે ૧૯૩૬ની સાલ કરતાં ૧૭ કરોડ રૂપિયા વધુ છે, નિકાસમાં તે ૧૯૩૬ની સાલ કરતાં એક લાખ ટન વધારે છે.

પરદેશથી આયાત થતો કોલસો

ઉપરના આંકડાઓથી જણાવું છું કે દિલ્હીમાં પરદેશથી મોટી રકમ કોલસો પહેલાં આયાત થતો. યુરોપિયન કારખાનાંઓ સીધી રીતે અંગ્રેજી કોલસો વાપરવાની ટંકવાળાં હતાં, પરંતુ દિલ્હી કોલસો એટલી સસ્તો છે કે એમને પણ દિલ્હી કોલસો હવે વાપરવો પડે છે, છતાં દક્ષિણ આફ્રિકામાં કોલસાની ખાણો-વાળાઓને ત્યાંની સરકાર આર્થિક રોકડી મદદ આપે છે. આથી મુખ્યમંત્રી કેટલીક મિલોને આ કોલસો મંગાવવો કીક પડે છે.

મુખ્ય અને કલકત્તા વચ્ચે જે રેલવેનું નૂર ૭૦૦ માઈલને માટે છે તે કરતાં દક્ષિણ આફ્રિકાથી સ્ટીમ-રોનું નૂર થવું જોઈએ છે. ૩૦૦૦ માઈલથી લાવવામાં માત્ર પાંચ રૂપિયા ખેસતા હતા ! આ આપણી રેલવેના નૂરની વામંડરતા ! આને કારણે દક્ષિણ આફ્રિકાનો કોલસો દિલ્હી ખોસાય છે. મખરણ પારાસલાની બલામણુથી દિલ્હી સરકારે દક્ષિણ આફ્રિકાના કોલસાની આયાત ઉપર દર ટને ૦૭ રૂપિયા જકાત નાખી છે. દિલ્હી કોલસો પરદેશમાં

કોલસા પરદેશ આપવાનું મોટું અને અમલનું બંદર કલકત્તા છે, અગાઉ સિલોન અને સિંગાપોર

ખાતે મોટી રકમ ખાનગી કોલસો ચડતો હતો. યુદ્ધને લીધે દિલ્હી કોલસાની અછત થઈ પડી, આખો ઉલોમ અવ્યવસ્થિત થઈ ગયો; સ્ટીમરો માલ ઉપાડવાને મળતી નહિ. બધો કોલસો રેલવેથી દિલ્હીમાં મૂકવામાં આવતો. કોલસા માટે રેલવે—વેગનો પણ મળતાં નહોતાં. મુખ્ય ખાતે કોલસો પણ સ્ટીમરોના અગાવે રેલવેમાં જવા માંડ્યો, આથી દિલ્હી સરકારે ૧૯૨૦ના જુલાઈમાં પરવાના વગર કોલસાની નિકાસ બંધ કરી. આથી દિલ્હીમાં પરદેશ જતો કોલસો લગભગ બંધ થયો. આમ દિલ્હી વેપારીઓના હાથ-માંથી પરદેશની બજાર નીકળી ગઈ. સને ૧૯૨૬-૨૭ પછી પાછી એ બજાર હાથમાં આવતી ગય છે.

સિલોન ખાતે ૧૯૧૩-૧૪માં ચાર લાખ ટન કોલસો ગયો હતો, અને ૧૯૩૫-૩૬માં કુલ ૧૩૨૬૧૮ (એક લાખ ૩૨ હજાર ૭ સો અઘાર) ટન ગયો ! સિંગાપોરમાં સને ૧૯૧૩-૧૪માં ૧૮૩૫૦૧ ટન ૧૯૩૫-૩૬માં માત્ર ૧૬૩૬૮ (અગિયારમા લાખ કરતાં પણ ઓછા) ટનની નિકાસ હતી. હોંગકોંગ ખાતે ૪૭૨૭૦ ટનની નિકાસ થઈ હતી. દિલ્હી કોલસાની આ મુખ્ય બજારો છે. ૧૯૩૫-૩૬ માં પણ લાખ ટન કોલસો સ્ટીમરોને પૂરો પાડવામાં આવ્યો હતો. આ ઉપરાંત પીસ હબર ટન દિલ્હી સરકારી મનવારો વાપરે છે.

દિલ્હીમાં કેટલો માલ ક્યાં વપરાય છે ?

વાપરનાર	વપરાશ-ટન	વપરાશના દડા
રેલવેઓ	૭૨,૯૧,૦૦૦	૩૧૮
મનવારો	૨૬,૦૦૦	૦૦૧

૬૫૬ : આપણો કોલસાનો ઉદ્યોગ

પરેશી સ્ટીમરો ૧૦,૨૦,૦૦૦	૪.૫	આણેની વપરાશ	
કાપડની મિલો ૧૫,૩૧,૦૦૦	૬.૭	અને દુર્ગમ ૧૨,૨૦,૦૦૦	૫.૩
ચણી મિલો ૬,૫૩,૦૦૦	૨.૯	ખીમ ઉલોગોમાં ૩૭,૧૨,૦૦૦	૧૬.૨
લોખંડ અને ખીજ			
ધાતુનાં કારખાનાં ૫૫,૮૩,૦૦૦	૨૪.૪	કુલ ૨, ૨૮, ૭૬,૦૦૦	૧૦૦
પોર્ટલેન્ડ ૧,૩૫,૦૦૦	૦.૬	દર મુજબ દીઠ સને ૧૯૩૩માં ૦.૫ ટકા,	
દેશની સ્ટીમરો ૫,૫૧,૦૦૦	૨.૪	૧૯૩૪માં ૦.૬ અને ૧૯૩૫માં ૦.૬ ટકાની સરે	
સિમેન્ટ, ઇટ, નળિયાં		રાશ વપરાશ આવે છે. સરકારે ઇન્ડિયન કોલ પ્રીમિય	
ઈ. નાં કારખાનાં ૭,૯૨,૦૦૦	૩.૫	અંદાજ રચાવી છે, તે આણેને ઠીક જતનો કોલસો	
આનાં કારખાનાં ૧,૮૬,૦૦૦	૦.૮	છે તેનું પ્રમાણપત્ર આવે છે. ઉપરાંત પરદેશ ખાતે	
કાગળની મિલો ૧,૭૧,૦૦૦	૦.૭	ચડતા માલનું વર્ગીકરણ પણ કરે છે.	

હિંદમાં દરેક પ્રાંતમાંથી નીકળતા કોલસાનું પ્રમાણ

પ્રાંત	૧૯૩૪	૧૯૩૫	કિંમત (દર ટને) ૧૯૩૪	કિંમત (દર ટને આણમાં)
આસામ	૧,૮૯,૫૨૭	૧,૨૦,૭૩૭	૧૪,૪૩,૧૭૪	શ. ૭-૬-૧૦
બુધ્ધિસ્તાન	૧૪,૭૪૦	૯,૫૫૮	૮૫,૮૪૯	" ૫-૧૩-૨
બંગાળ	૬૧,૫૬,૪૮૬	૧૬,૮૨,૭૫૨	૧,૬૨,૨૯,૪૨૪	" ૨-૧૦-૮
બિહાર	૧,૨૬,૩૦,૪૦૯	૧,૨૭,૪૭,૩૪૯	૩૪,૨૦,૦૨,૨૨૫	" ૨-૧૧-૪
મધ્યપ્રદેશ	૨,૮૯,૩૮૧	૩,૨૯,૩૬૯	૧૦,૨૯,૫૯૫	" ૩-૬-૦
મધ્યપ્રદેશપ્રાંત	૧૮,૪૧,૪૯૨	૨૮,૧૮,૬૭૭	૬૭,૭૨ ૫૫૩	" ૩-૧૦-૧૦
દેશખાંડ (દ.)	૭,૬૯,૬૨૬	૭,૨૯,૪૧૪	૨૩,૬૯,૦૭૬	" ૩-૧૦-૧૦
પંજાબ	૧,૨૫,૨૬૦	૧,૪૪,૪૨૩	૫,૬૨,૩૯૭	" ૪-૭-૧૦
રાજપુતાના	૩૬,૫૧૦	૩૪,૪૨૫	૧,૬૬,૮૫૮	" ૪-૯-૧

સને ૧૯૩૭માં નીચે મુજબ ટન માલ પેદા થયો છે.

આસામ	૨,૪૩,૬૫૦
બુધ્ધિસ્તાન	૧૦,૬૨૪
બંગાળ	૬૫,૨૭,૮૨૦
બિહાર	૧,૩૮,૩૫,૫૧૬
મધ્યપ્રદેશ	૧૫,૦૪,૧૫૯
ઓરિસ્સા	૪૭,૧૨૭
પંજાબ	૧,૬૬,૬૩૨
કુલ	૨,૨૩,૩૫,૫૨૮

મુંબઈ, મદ્રાસ, સિંધ અને મધ્યપ્રાંતમાં કોલસાની આણો મળી નથી મુંબઈ અને મદ્રાસમાં જળવિદ્યુતની ચાક્ષીની સારી ખોડવણી થઈ છે. સિંધમાં કોલસાની શોધ આલે છે.

કોલસાની કિંમતની સરખામણી

- હિંદી કોલસો ખીમ દેશના કોલસાની સરખામણીમાં હલકો છે પણ તે બહુ સસ્તો પણ રહે છે. તે નીચેની સરખામણીથી માલુમ પડશે:

દેશ	હિંદ	બ્રિટિશ	ઓસ્ટ્રેલિયા	જાપાન	અમેરિકા	દક્ષિણ આફ્રિકા
લાવ. (દર ટને)	શ. ૪-૯-૦	૧૩-૨-૦	૧૩-૧૧-૦	૭-૧૧-૦	૬-૧-૦	૫-૬-૦

દિંદી કોલસો સરતો હોવાનું એક કારણ મજૂરીના નીચા ભાવ છે.

સને ૧૯૩૫માં દિંદી કોલસાનો ભાવ મુંબઈમાં શિલિંગ ૧૭-૯ હતો નારાઈનો કોલસો શિલિંગ ૨૧-૧૦ હતો, બ્યારે અંગ્રેજી કાર્બીફ કોલસાનો ભાવ શિલિંગ ૨૬-૧૧ હતો. સને ૧૯૩૬માં દિંદી કોલસાનો ભાવ શિ. ૧૭-૫, નારાઈનો કોલસાનો ભાવ શિ. ૨૩-૩ અને અંગ્રેજી કાર્બીફનો ભાવ શિ. ૩૦-૧૦ હતો.

હિંદી કોલસામાંથી ખીજ પેટારા

દિંદીમાં પરદેશીની પેઠે કોલસામાંથી અનેક બન્ય વસ્તુઓ બનાવાતી નથી. આપણે ત્યાં તેવું યાંત્રિક અને ગણતંત્રિક જ્ઞાન નથી કોલસામાંથી અનેક પદાર્થ અમેરિકાનો અને જાપાનીઓ બનાવે છે. દિંદીમાં કોલસો ખાણીને નરમ કે સખ્ત કોક (એટલે કે ધુમકેડો ન થાય તેવો કોલસો) બનાવાય છે. સને ૧૯૩૪માં ૮,૬૦,૪૭૮ ટન કોક બન્યો હતો. સને ૧૯૩૫માં ૮,૮૮,૪૬૩ ટન બન્યો હતો. નરમ કોક ઉપર દર ટને એ આના ચાર્જ રૂબે આરકેતે વસ્ત્ર કરી એની કમિટીને તે કોક-મુધારણ માટે અપાય છે.

હિંદી કોલસા ઉપર મંદીનું મોજું

'૧૪-૧૮ની લાઘા' પછી દિંદી કોલસા ઉપર ખૂબ મંદીનાં મોજાં આવ્યાં છે. સને ૧૯૩૬ સુધી આ લાંબી મંદી ચાલી હતી. સને ૧૯૨૨ સુધી કોલસાની ખેંચ મોટા પ્રમાણમાં દિંદીમાં જળાઈ હતી. આથી દિંદી સરકારે ચાર વરસ સુધી દિંદીમાંથી કોલસો પરદેશ ખાતે મોકલવા ઉપર અંકુશ મૂક્યો હતો. સને ૧૯૨૨થી મંદી ખૂબ નોંધાયી પ્રવર્તી છે. ફર્ટ કલાસ કોલસાની ખાણો ચાલુ રહી છે. એક કલાસ ખાણો ધણી બંધ પડી છે. ચર્ક કલાસ ખાણો તેા લગભગ બંધી બંધ રહી છે. ધણી વાર કોલસાના ભાવો એટલા ઘટી ગયા હતા કે પંદર વર્ષો સુધી ખાણના માલિકાને ધણી તકલીફ સંદન કરવી પડી હતી. ધણી તદ્દન ખુવાર થયા હતા. મુરોપિયોના હાથમાં પડેલા નખરની ખાણો હતી

એટલે એમને બહુ મોજું સંદન કરવું પડ્યું. પરંતુ દિંદી ખાણ-માલિકાને બહુ ખરાબ સમય ભોવો પડ્યો. પૂરતી મૂડીનો અભાવ, વ્યવસ્થા ધણી સારી નહિ-આથી એમને બહુ સંદન કરવું પડ્યું.

સને ૧૯૧૩માં ખાણ ઉપર દર ટને શિલિંગ ૪-૮ ભાવ હતો. સને ૧૯૧૬માં શિલિંગ ૬ હતા. સને ૧૯૩૦માં શિ. ૫-૧૦, સને '૩૨માં શિલિંગ ૫-૬, સને '૩૩માં ૫-૧, સને '૩૪માં શિ. ૪-૪ અને '૩૫માં શિ. ૪-૩ હતા.

કોલ-કમિટી

કોલસાની ચાલુ મંદીથી દિંદી સરકારે આખા સ્વાલમી તપાસ માટે અનુસવીઓની એક કમિટી નીમી હતી. એણે તપાસ કરી જુનાનીઓ લઈ પોતાનો રિપોર્ટ ૧૯૨૫માં બહાર પાડ્યો હતો. તેની મુખ્ય મુખ્ય ભલામણો નીચે મુજબ હતી. આ ભલામણો કોલસાના ઉદ્યોગ માટે ખૂબ અગત્ય પડે છે:

૧ કોલસા દિંદીમાં ખાણોથી ખીજ જળાઓએ એકત્રવાની સગવડો ઉપર કમિટીએ ધણી ભલામણો કરી હતી. રેલવેનું નર પ્રતાપવા, ખાણોની આંતરિક વ્યવસ્થા મુધારવા, કોલસો ખોલવામાં યાંત્રિક સહાય લેવા સંબંધી-આમ ધણી ચચનાઓ આપવામાં આવી છે. રેલવેના નર ઉપર ૨૫ ટકા રિએટ હતું તે વધારીને રજા ટકા કરવા જણાવ્યું હતું. પોર્ટલેન્ડ અને રિવરડમ્બ પલ્ક પ્રતાપવા માટે ભલામણો કરવામાં આવી હતી. કલકત્તામાં ખાલી સ્ટીમરો સરતા નરે મળતી નથી તે વિષયમાં કમિટીએ ખાસ ખાન એચ્યું હતું. તે સિવાય દરેક ખાણના કોલસાની તપાસ કરી કર્ફ જનને કોલસો એ ખાણમાંથી નીકળે છે તેની જાન નક્કી કરવા, તે જાન ઉપરથી માલ પરદેશ મોકલવા કે મિતેને વેચવાનું અને તેની ગોડાવણ કરવાનું જણાવ્યું હતું. આ સર્વે ભલામણો દિંદી સરકારે અમારી લીધી હતી. તે પ્રમાણે કાવે-સર કચવો જગ થયા હતા. મેડિમ બોર્ડની રચના પલ્ક થઈ હતી.

કમિટીની બીજી સલામતણ

હિંદી કોલસાના ૯૩ ટકા હિંદમાં જ વપરાય છે, માટે હિંદમાં કોલસો તરત અને સરતા દરે બધે પહોંચે તેવી ગોઠવણ કરવાની કમિટીએ ભલામણ કરી હતી. હિંદી કોલસાને જગતી રક્ષણ આપવાની મનાઈ કરી હતી, તથા દક્ષિણ આફ્રિકાના કોલસા ઉપર જેકાત નાખવાની ભલામણ કરી નહોતી. અગિયારીએ વધારામાં જાણીતું હતું કે સને '૧૪ કરતાં '૨૪માં કોલસો ખોદવાનો ખર્ચ એવડો વધ્યો છે. મજૂરોને પગાર વધારવામાં, તેમને માટે નિશાળો વગેરે સ્થાપવામાં, એમને માટે ધરો ખાંધવામાં અને એવા બીજા ખર્ચોમાં કંપનીઓને વધ્યા છે. દર મનુષ્ય દીઠ વાર્ષિક ૧૧૧ ટન ખોદવાની સરસાશ ધટીને સને ૧૯૨૦માં ૯૪ ટન ઉપર આવી છે. આ સુધારવાને માટે જે સૂચનાઓ કમિટીએ કરી હતી. (૧) ખોદવાનું કામ વિશેષ લાગે યત્રો દ્વારા કરાવવામાં આવે અને (૨) ખાણ ઉપર દમલા કરી રાખવાથી માલ બચડે છે, ચોગી થાય છે માટે ખાણમાંથી સીધો માલ યત્રો દ્વારા માલ-વેચનામાં વ્યાવવાની ગોઠવણ કરવામાં આવે

હિંદમાં ઘણી નાની નાની ખાણો છે

હિંદમાં કોલસાની નાની નાની ખાણો વધારે પ્રમાણમાં હોવાથી ખાણના મોટા સુધી રેલવેના પાટા નાંખવાની કમિટીની સૂચના ફાવલકારક છતાં રેલવે માટે ખર્ચાળ થઈ પડે છે. બંગાળ અને ગિહારમાં ૮૨૭ ખાણો છે. દર ખાણ દીઠ ૨૧,૫૬૦ ટન વાર્ષિક રાશ આપે છે. ન્યારે દક્ષિણ આફ્રિકામાં માત્ર ૬૯ કોલસાની ખાણો હોવાથી ૧,૫૪,૦૦૦ ટનની રાશ આપે છે. મોટી ખાણો હોય તો ખર્ચમાં ફાવેલ થાય છે. નાની નાની ખાણો ઉપર રેલવેને પૂરાં કેનેલ પૂરાં પાડવામાં ખૂબ મુશ્કેલી નડે છે છતાં રેલવેઓ આ વિષયમાં બનતી સગવડો આપવા ગોઠવણો કરે જાય છે.

હિંદી મજૂરો એણું કામ આપે છે.

નખણા બોધનાં હિંદી મજૂરો પૂરતું કામ આપી.

શકતાં નથી, એમનામાં જીવનશક્તિનો અભાવ જે કારણે હોય તેની ચર્ચા અહીં રચાને નથી, પરંતુ ધંધા ઉપર એની માઠી અસર થાય છે એ હકીકત છે. ઘણી ઘણી ખરી ખાણોમાં ખોદવાય હાથથી આવે છે આથી ખૂબ પેદાશ ઘણી ઓછી બિતરે છે મુરોપિયન ખાણોમાં ખોદકામ માટે વીજ-શક્તિ બળેલો ઉપયોગ થાય છે. હિંદી માલેડીની ખાણોમાં તેવી સગવડ નથી. હિંદમાં મજૂર દીઠ વાર્ષિક પેદાશ નીચે મુજબ છે:

પ્રદેશ પેદાશ ઉપરના પડમાં નીચે સકલમજૂમાં મેકળારામાં પેદાશ

આખા હિંદનો અંદાજ	૧૮૯ ટન	૧૩૧ ટન
બંગાળ અને ગિહાર	૧૬૨ "	૧૩૨ "
આસામ	૧૧૬ "	૧૨૭ "
બલુચિસ્તાન	૪૨ "	૪૧ "
મધ્યપ્રાંત	૧૭૫ "	૧૨૧ "
ઓરિસ્સા	૧૮૯ "	૧૪૧ "
પંજાબ	૧૧૦ "	૧૬ "

પરદેશોમાં મંદિર શક્તિ વાપરવાથી પેદાશ ઘણી વધારે થાય છે. સને ૧૯૩૬માં પ્રેટબિલનમાં દર મજૂર દીઠ પેદાશ ૨૯૮ ટનની હતી. નવપાન ખાતે ૨૦૭ ટન, ફાન્સ ખાતે ૨૧૦ ટન જર્મની ૩૧૧ ટન અને અમેરિકા ૬૧૧ ટન હતી. હિંદી માલેડીની ખાણોમાં ઘણું ખર્ચ કામ મજૂરો હાથથી જ કરે છે. યત્રો ખરીદવા નેટલી મૂડી હિંદી ખાણોના માલેડો પાસે સામાન્ય રીતે નથી હોતી.

યત્રો, વીજળી

મજૂરોની તંબીથી મોટી ખાણોમાં હવે યત્રો વપરાતાં થયાં છે. વીજળીનો ઉપયોગ તમા વીજળીથી ચાલતાં ખોદવાનાં યત્રોનો ઉપયોગ ધણો વધી ગયો છે. મંદીના વખતે કેટલીક ખાણોમાં ખોદવાનાં યત્રો ઘટાડવામાં આવ્યાં હતાં ફરી તેનો ઉપયોગ થાય છે. ૬૦ ખાણોમાં ૧૪૦ ખોદવાનાં યત્રો વીજળીથી કામ કરતાં હતાં. આ યત્રોથી કોલસો મોટી રકમ ખોદી શકાય છે. ૧૨૪ મિલેમાં વીજશક્તિ શક્તિ

વાપરવાની યોજના ચાલુ છે. કુલ ૮૬૮૦૪ અશ-
શક્તિ (Horse Power) વપરાઈ હતી.

ખાણમાં નીચે કામ કરતાં મજૂરોની સંખ્યા

ધણીખરી કોલસાની ખાણો જમીનના જૂથર્થમાં
હોય છે. લીફ્ટો દ્વારા નીચે જતું પડે છે. ખાણોની
હવા કોલસાના ખારીક રજકણોવાળી હોય છે. આસો-
ચવાસથી તે પેટમાં અય છે. છોકરાઓને ખાણમાં કામ
કરવાની કાયદાથી મનાઈ છે. દિંદી કોલસાની ખાણોમાં
કુલ ૨,૧૯,૫૭૫ મુરૂપો અને ૪૮,૨૮૩ સ્ત્રીઓ કામ
કરતી હતી.

જમીન નીચે કામ કરનારાં ૧,૧૮,૯૨૦ પુ. ૩,૮૮૭ સ્ત્રી
ખુલ્લામાં કામ કરનારાં ૪૮,૨૬૮ „ ૨૪,૪૭૯ „
સપાટી ઉપર કામ કરનારાં ૫૨,૩૮૭ „ ૧૯,૯૧૭ „

કુલ ૨,૧૯,૫૭૫ „ ૪૮,૨૮૩ „

સ્ત્રીઓને જૂથર્થમાં કામ કરવાની વ્યવસ્થામાં મજૂર-
શ્રેણી પ્રથમ વિશિષ્ટ કર્યો. છેવટે સરકારે એ વિષયમાં
કાયદો કરી સ્ત્રીઓને ખાણોની અંદર કામ કરવાની
મનાઈ કરી. કેટલીક ખાણોમાં મજૂરોએ પેતાની
સ્ત્રીઓ વિના નીચે જતરવાની ના પાડી, પણ છેવટે
સમાધાન થયું છે. દરે સ્ત્રીઓને નીચે કામ કરવા
જવા દેવામાં આવતી નથી. તેઓ ઉપરનું મજૂરીનું
કામ કરી રહી છે.

ખાણોને લગતા કાયદા

સરકારે વારે વારે ખાણોને લગતા કાયદા બાંધ્યા
છે. સને ૧૯૦૧ના ખાણોના કાયદા મુજબ સરકારી
ઇન્સ્પેક્ટરોને ખાણોની તપાસ કરવાની સત્તા આપવામાં
આવી છે. ખાણોમાં ગિલ્ડરમિન લખ રહે. તેમાં કારણોને
દૂર કરાવતાં સરકાર પાસે મોટી સત્તાઓ છે. સને
૧૯૨૦માં કાયદો પસાર કરી ૧૩ વર્ગની નીચેનાં
ખાણોને ખાણમાં જૂથર્થમાં કામ કરવાની મનાઈ કરી
છે. ખાણ ઉપર દર અંકવાડિયે ૬૦ કલાક અને જૂથર્થમાં
૫૪ કલાક કામ કરાવવાનું હતું છે. રાઈ દિવસે ૧૨
કલાકથી વધારે કામ કરાવી શકાય નહિ. અંકવાડિયામાં
એક દિવસ રખતો પાળવો નેહુંએ. સને '૨૮માં
ઓએની જૂથર્થમાં કામ કરતી સંખ્યામાં ઘટાડો કરી
છેવટે ૧૯૩૯માં તેમને નીચે કામ કરતી તદ્દન અટ-
કાવનારો કાયદો પસાર થયો હતો. લેન્ડ-મિનિસ્ટરની
લેખામણ મુજબ સને '૩૫માં કાયદો પસાર કરી

જૂથર્થમાં ૫૪ કલાક અંકવાડિયામાં કામ કરવાના થયા
અને રાજ્યના નીચે વધારેમાં વધારે ૯ કલાક કામ
અને ઉપર ૧૦ કલાકની મર્યાદા કરાવવામાં આવી.
ખાણોના વિભાગમાં સરકાર તરફથી બોર્ડ ઓફ હેલ્થ
(આરોગ્યખાતું) નિભાય છે. એ મજૂરોની તંદુરસ્તી
ઉપર ધ્યાન આપે છે. મજૂરોને માટે સારાં ઘરો બાંધ-
વાને માટે પણ સગવડો થાય છે.

મજૂરો

ગિલ્ડર અને ખંભાળમાં ધણાંખણાં મજૂરો ખેતીની
મોસમ પૂરી થાય ત્યારે વધારાની પેદાશ માટે ખાણોમાં
કામ કરવા આવે છે, અને ત્યારે ખેતીનો સમય આવે
છે ત્યારે બાગી મળે છે. તેઓ ઘરીરે નજરમાં હોય
છે. તેમનાં મૂંપમાં ગંદાં હોય છે. એમની રીનબાવ
અને ખોરાક પણ તંદુરસ્તીને પોષક નથી. એખા
અને મરચું એ એમનો મુખ્ય ખોરાક. એજા પગારો,
એણુ કામ અને એજી જરૂરિયાતો એ એમના જીવ-
નની વિચિટતા. સાદસ કે મહત્વાકાંક્ષાનું નામ નથી
હોતું. બીજા દેશોમાં કાલસા પોદવા, ઉપાડવા અને
બેગોમાં ભરવાનું કામ વીતનિક કમિટી થાય છે,
અહીં એ બધું મનુષ્યના કાયથી થાય છે. મજૂરોના
પગારોમાં ધીરે ધીરે સુધારો થાય છે પણ હજી ઘણી
પ્રગતિ થવાની જરૂર છે. થોડાં વર્ષો પહેલાં મજૂરો
સાથે ગમે તેવું વર્તન થઈ શકતું, પણ દરે તેમની
બોડે સારો વર્તણૂક રાખવો પડે છે.

ઉદ્દેશી પરિસ્થિતિ

સને ૧૯૩૭થી દિંદી કોલસાનું બનર મુખ્ય
છે. લાલો સુધરવાથી મંદી બામી મર્ષ દિ. ખાણોવાળા
દરે કમાય છે. ફર્ટ કલાક ખાણોને તો તાકિદ છે.
તેમાં વ લાઈ જળવાથી તો દિંદી ઉલોગોને ધવો રોકા
મળશે. કાલસાના ઉલોગમાં જમુ તેની સારી વ્યવ-
સ્થા થશે.

કાલસાનો ઉલોગ મોટી કંપનીઓના કાયમાં
પડ્યો છે. ઇન્ડિયન માર્શનીંગ એસોસિએશન મુકેશિયન
ખાણવાળાઓનું દિન જુએ છે, અને ઇન્ડિયન માર્શ-
નીંગ ફેડરેશન દિંદી ખાણવાળાઓનું દિન જુએ છે.
કાલસાની ખાણોના એનેજી. કેળવવા માટે ધનગાહ
અને દિંદી ગરકાર એક મૂલ્ય બોલી છે. આજા છે કે
આજો આ ઉલોગ પેન્ડ અવરયાદિઓ આગળ જશે.

-ને છતાં યે હું નહોતી •

શ્રી. સુરેન્દ્રપ્રસાદ અંબાલાલ ત્રિપાઠી

“એ મ તો એને ઘણાંએ જોયો હતો, -કદમ તમેય પશુ મારી આંખે કાંઈ ચોડા જ જોયો છે ? જેમ તમને એ મળે છે તેમ મનેયે મળે છે, અને તમે જે સ્વરૂપમા એને જુઓ છો એ જ સ્વરૂપમા હું પણ એને જોવા પાતુ છું પશુ બીજાઓની જેમ એના રૂપચુએ મને કદીયે આકર્ષી નથી, અને તેમ છતાંય એના વ્યક્તિત્વનો કાંઈ એવો અણ-કાંઈ એવું સ્વરૂપ-મને પ્રથમથી જ ટેવે છે એ રહ્યું છે તમને હું કેમ કરીને એ સમજાવું ?”

“પહેલવહેલો મેં જ્યારે એને જોયો ત્યારે મારી ઉમર આખી દસની જો કે આમ તો છેક નાનપણથી જ મેં એને જોયેલો, પરંતુ એ વખતે જીવનની તો શું પરંતુ જીવનને થોડું થોડું જ સમજાવી નહિ તોયે સમજી શકવાનો હાથે કરનારાઓના સામાન્ય સવાદમાંયે કદી મતાગમ મને પડતી નહિ એટલે મારા જીવનમા પ્રવેશવા છતાં મારા જીવનમા એ બિલકુલ નહોતો પ્રવેશી શક્યો અને કદાચ પ્રવેશ્યો હોય તોય હું એ જોઈ શકી ન હતી પરંતુ બારથી સોળ વર્ષની વયમા દુનિયાની કાંઈ પણ બાબતો વિકાસ નેટલો કડખી હોય છે એટલો કડખો વિકાસ તો એની જિંદગીમા ક્યારેય નહિ થતો હોય.”

“સાંખ્યાપંડોશીના અને છોકરા-ને વળી એક જ શાળામા ભણવાનું એ વખતે તો અને નાનું હતો, તે વળી સાતમમા જીવતા એટલે બાળમંદિરમા સાથે જણવાની કાંઈ જ દરકત ન હતી આમ ને આમ અને અગ્રેજી ચોથી સુધી પહોંચ્યા પછી લારપછી અમારા માબાપે અમને જુદી જુદી શાળા-ઓમા ભણાવવાનું જ ઇંટ ધાર્યું મારાથી એ માત્ર એક ધોરણ આગળ હોવા છતાં પણ આજ સુધી

છુટ્ટોના સમય દરમિયાન મળવાનો તેમ જ નિશાચે સાથે જવા આવવાની મળ મળવાનો લઠાવ કદી ઝોટો ન હતો પરંતુ હવે તો એ કેમ માત્ર ભૂત કાળની યાદ બની જવાનો હતો-ને આવતી કાલથી મારા ને એના પદમ્મા બાર બાર મળિના છેડા પડવાના હતા પાંચમા ધોરણથી થયેને આ દેરમ્મર કયા વિષયની તૈયારી માટે હતો એ તો મને ત્યારે ન સમજાવ્યું-ને સમજવાની દરકાર પણ કોને હતી ? પરંતુ એક વખતે જીંતના કાનના લાલ છંદને મેં એ જાણી લીધું કે આ બધું કાવતું તો માત્ર એના ને મારા હૃદયમા પરસ્પર અતિપરિચયની અવગત ન બપોળે એ માટે રચાયું હતું એ વખતે મેં કે હું અગ્રેજી છઠા ધોરણમાં હતી ને અતિવિચરક લૈંગિક શાંતના નિવરણ તો હજી હમણાં જ જણી હતી છતાં જીંતને પશુ કાન હોય છે એ વાતનું અતિ જાન તો મને ક્યાનુંયે થયેલું-ને અનન્યતા જ એક દિવસ એનો લાલ મેં લઈ લીધો કવિનિ કવચિત મેં જતા તાવના દિવસો બાદ કરતાં સામાન્ય રીતે તો મારો અભ્યાસખંડ જ રાત્રે સંપન્ન થતો રહેતો ને એની વાતમા જ બાપુજીના ખંડ હતો એક મત્રે અચાનક પાણી પીવા જીંતે તો બાપુજીના ખંડમા કપ્પક મરના થતી સજામાં અને ઉદ્વેગરહિત સાહચરિતા તરત જ મને ખારણુ પર એવી મર્મ કાન માંડીને સાંભળ્યું તો મારો જ ઉલ્લેખ થતો હતો તદ્દન ધીર-મબીર રીતે બાપુજી બાને સમજાવી રહ્યા હતા દુઃખમા અને બનને જુદા જણીએ એ જ ઇંટ છે એમ બાપુજીના કહેવાનો અર્થ હતો ઉપરાંત સાથે જણવાથી એકબીજાની સ્પર્ધા કરવાનું ને એકબીજા જીંદગી સોંપવાનું જ મન થાય, પરસ્પરનું આકર્ષણ ધની જાય એમ એમનું મનનું હતું પરંતુ બા બીજો જ પક્ષ રખ કરતી લાગી બાપુજીને પકડે દેતા એણે તો ક્યું કે યુગ

જાત કાંઈ ઓછી ચંચળ નથી હોતી. એને તો પ્રત્યેક યુધ્ધાત્મક નવું રૂપ ને નવી સૌરભ બાધુષ છે, ને તેમાં ૫ વળી સહેજસાજ દેંદ્રે વસેલું પુષ્પ એ પાસે ન હોય તો બીજા પુષ્પને એ દેંદ્રું ભાંગી નાખતાં વાર લાગતો નથી.

“આવું-આવું તો (ઉપર જે સખ્તો વાખ્યાં છે તે મારા છે) કાણુ મજા કેટલુંયે બાએ કહ્યું હશે, પરંતુ બીજું કાંઈ ન સાંભળ્યાં હું પણ કાણુ મજા કેમ એ બધા વિચારો મને ઝટપટ પચી ગયા હોય ને મજા વાતનો મર્મ સમજી હોઉં તેમ સ્ત્રી-સહજ શરમ ને સંકોચથી તરત જ શાંત-નીરવ-શીથળ પથ્થે હું પથથે તરફ ચાલી ગઈ. બિધવાનો બંધ પ્રવલ્લ કરો ને પથથે પથથે જાત તરફ ખીટ માંડી રહી પરંતુ એ દિવસે જાંઘ પર બેચેનિયા ઉપર હાથ હોય એમ જાંઘ ન આવે તરત જ મેં પાસુ બદલ્યું. ને...ને...સામે કપાટના દર્પણમાં હોલવાઈ જતા દીપકની છેલી પ્રકાશરેખા જેવું નાઈટ-લેમ્પનું નાજુક પ્રતિબિંબ દેખાયું. એનાં આંખાં આંખાં તેજકરણોમાં એક નાનું ઢસું ઢસું કરતું નિર્દોષ મુખ મને દેખાયું-અજાણે બાળપુષ્પ-વા પથ ના, એ તો માત્ર જીવી હતી, એની-અને નાના હતાં ત્યારે બાપુજીએ પાડેલી. અને સાથે જ મારી પણ હતી બન્નેની જીવી પરપરના સંનિષ્પ્રમા કેવી ગોલની હતી ! ને એમાંથી કાંટા પડ્યા પણ કેવા મીઠા લાગતા હતા ! ને આ તો વળી જીવીનીયે જીવી પ્રતિબિંબ વળી જીવીનું ને જીવી વળી... એની નજરની સામે જતાં દૂર ને દૂર. વિચાર તો થયો, એક વાર જીવને એને મજા પડી હશે ! પણ એ તો અહીં હતો જ ક્યાં ! મારી ચૂંચાઈ પર તરત જ હું દસી પ્રતિબિંબ તે કાંઈ પડકાર ! સાથે-સાથ એ જ હસીએ-કાણુ મજા કેમ-આવે જ વિચાર મને આવ્યો-“આ પ્રતિબિંબ નથી પડકાર તો એ...એ પડકારો !” ને એના જ બાળબો પાંચ પાંચ હોય તેમ બાના સખ્તો સાંભળ્યા-“દેંદ્રે વસેલું પુષ્પ પાસે ન હોય તો બીજા પુષ્પને એ દેંદ્રું ભાંગી નાખ્યાં...” છેવટના સખ્તો દૂ ન બોલી શકો, એક-

દમ દીવો બંધ કરી, કાન પર બન્ને હાથ દબાવી આંખો બંધ કરીને મેં પાસુ ફેરવી લીધું.

“બીજો દિવસે સવારે હું જીડી ત્યારે એક વાત-કર નિશ્ચ સાથે જીડી-અમે તે બેઠો એનાથી દૂર રહેવું ને છતાં એની સતત ચોટી કરવી એવા સુગતાની નિશ્ચ સાથે હું જીડી હતો. મારી જેર-હાજરીમાં કયું ફૂલ એને ખૂટવી ગયું છે એ જ મારે તો એવું હતું. બસ, એ જ દિવસથી એને મળવાના પ્રસંગ પૂર્ણ જ સિદ્ધતરી મેં ઓછા કરી નાંખ્યા. હું જાતે તો એને મળતી જ નહિ-ને એ ને મળવા આવે તો સ્ત્રીચરિત્રનાં નવ લાખ લક્ષ્યમાંથી ગમે તે એકની મદદ લઈ એ મુલાકાત હું દૂકાવી દેતો. ને તેમ છતાં ૫ એ મને દિવસમાં નહિ નહિ તો ૫ એકાદ વાર મળી જાય એમ તો હું જરૂર ધમ્મતી.

“એ પછી થોડા જ સમયમાં એની મેદિકની પરીક્ષા શરૂ થવાની હતી એટલે આશિર્વાચ અમારું મળવાનું ઓછું થઈ ગયું. ઘેર તો રાત ને દિવસ બસ ચોટલી બાંધીને એ વાંચ વાંચ કરતો હતો-ને કે વારતામાં એને ચોટલી હતી જ નહિ-ને શાળામાં ફાર્મની પરીક્ષાની તૈયારી હોઈ પછી વાર છુટીને સમયે પણ માસ્તર એમને પોપટિયુ રાત પડાએ શાખતા હોઈ છુટીમાં એ મને મળી શકતો નહિ. આમ હોવાથી કુદરતી રીતે જ અમારું મળવાનું ઓછું થઈ ગયું. જ્યાં રોજ સાંજે એકાદ બહાના હેઠળ બમે બન્ને એકબીજાને મળી લેતાં. ને તો ૫-દિવસમાં એકાદ વાર મળવાની ધમ્મજા છતાં-માત્ર એને ચીક-વચા પૂરતું જ એ વખતે હું એને એ દોકાર કર્યા વિના રહી નહોતી શકતી કે, “કે જાન છે ? પરીક્ષા તો હાથવેંત છે ને લાઈ જુઓ અદા તમારા મારે છે ! આમ મજા લગાએ પાસ નહિ થયા.” તો વળી કદીક એમ પણ કહેતી કે, “આટલાટલું વાંચે તો ઝંકરીઓ પે પાસ થાય. ગોખણિયા તો ગોખણ-પડી જ રહે ને !”

“પરંતુ આમ કહેવાનું પરિણામ મારે મારે તો બુજેબુજ બેનબીય જ આવ્યું. અવગન એને મારે મારે સ્નેહ તો દેતો જ-એટલે મને એના પર કનો-

છતાં એક છોકરી જેવી ડોકરી એના અમ્માસક્રમમાં દબલ કે ત્રીકા કરે એ એને નાપસદ્દ હોવાથી કે પછે પોતે નાપાસ ચાલે તો હું એની સાથે થઈ જાઉં એ દહેસતથી થોડા જ દિવસમાં મને મળવાનું એણે મથ કરી દીધું ને હું પણ કાઈ કંમ નહોતી પ્રેમના મુલતાની સ્વભાવે મને દરનિશ્ચયી બનાવી હતી, ને રૂપની મદિરાએ મને અલ્હાદની સીમા આપી હતી. રૂપ ને નિશ્ચય પર મુસ્તાક બનેલી મે એની જરા પણ નોંધ ન લીધી ને એમ જ એની પરીક્ષા પસાર થઈ ગઈ.

“એ પાછી તો વેકશન પાડ્યું-ને એ તો મયો મુળખની સફરે હું પણ એમ પરી સકતી હતી પરંતુ હવે તો હું મેદિક્ષમાં આવી હતી ને એમાં પહેલે જ ધડાકે સફળ ન થાઉં તો તો એનું દિવ મુમાવી બેસુ એવા સ્વક્રિપત ભણે વેકશનનો પૂરે પૂરો ઉપરોમ એ વાચવામાં જ કર્યો.

એ તો હજી મુળખ હતો ને પરિણામ આવ્યું એનું નામ સેન્ડરમાં સૌને મોખરે હતું મારી ખુશાલીના તો પાર નહોતો, ને ઈર્ષ્યાયે કાઈ આછી નહોતી મને લાગ્યું કે મનુષ્યને હું બનો વેચ હલકો કરવાની જેટલી જરૂર છે એટલી જ જરૂર આનંદની જીર્મિ સમાવવાની પણ છે આનંદને મે ગભીરતામાં પન્નાવી નાખ્યો મને પાનો ચઢી ચૂક્યો હતો એ જ સ્થાન-બસ એનું જ સ્થાન-આવતે વર્ષે મારે પ્રાપ્ત કરવું હતું.

“ઈર્ષ્યાને અભિમાનથી પ્રેરાઈ અભિનંદનનો પત્ર પણ એને મે ન લખ્યો. બીજે દિવસે ત્યારે એ ઘેર આવ્યો-મુ બાઈથી-ત્યારે સામે પડ્યે એને મળવા ન જ જવું એવો મારો નિશ્ચય હતો કાગળ કે તાલી ધોઈને એ મને જરૂર મળવા આવશે એવી દલ આશ્વા મને હતી પરંતુ જે વ્યક્તિમાં મનુષ્યને વધુમાં વધુ વિશ્વાસ હોય એ જ વ્યક્તિ એને ક્યારે છોડ દેશે એ કેશુ કહી શકે ? આખો જ દિવસ એની રાહ ભેલતી હું ઘેર બેસી રહી ને એ તો ન ચા પો તો ન જ આવ્યો સરીએના સ્નેહ બિલ્લપા હોય તેમ એને

મળવા આવનાગએની કતાર દિવસભર ચાલુ જ રહી એહના દલ નીચે બિલરાયેયુ એ માનવજીવિયુ તો મારા પૂર્વજન્મના પૈરીએની ગરજ સારું હતું પરંતુ મારાથી એ લોકિતે ન તો રોકી શક્ય એમ હતું કે ન તો મારી ઈચ્છા પણ હતી મારી ઈચ્છા તો આટઆટલા મળનારાઓમાંથી પણ સમય મેળતી એ મને ઘડી એ ઘડી મળી ગય એ જ માન હતી.

“નિગમના અવતારસ્મો એ દિવસ એમ જ ચાલ્યો ગયો ગળે બિચો જ ન હોય-ને મારે મન તો એ ખરેખર નહોતો જ બિચો બીજે દિવસે સવારે નોકર સાથે એની ચિટ્ટી આવી પહેલાં તો એ જ ચિટ્ટી, વાચ્યા વિના, એ જ નોકર સાથે પાછી મોકલવા એમ થઈ ગયું પરંતુ કાઈ ન સમજાય એવો આકર્ષણે બેચાર્થ તરત જ એ ચિટ્ટી મે લીધી ને વાચી જેને તમે સ્ત્રીસહજ નમ્રતા કહો, માનવહૃદયની કુલહલવતિ કહો, મુતસદીગીરી કુનેહ કહો કે હારેવા હૃદયની લાચારી કહો-એને મળવું ન મળવું એ પ્રશ્ન બાલુએ મૂકી હાલ તુરંત તો એ ચિટ્ટી મે વાંચી લીધી પરંતુ જે સતોષ ચિટ્ટી મળતા કરો હતો એ સતોષ ચિટ્ટી વાચતા જ હિતવિચિત્ર થઈ ગયો એમ તો મે સ્વનંદન નહોતું ધાર્યું મને મળવા એ ન આવ્યો એ માટેનો પશ્ચાત્તાપ તો એમાં ન હતો, પરંતુ હું એને ન મળી એ માટેનો હાકો જ એમાં ક્યો હતો એટલે મને તો એ હાકોહાક લાગી ગયું-જેમ કાઈ પણ સ્વમાન ધરાવતી સ્ત્રીને એ લાગે અને મે પણ ચિટ્ટીને જવાબ ચિટ્ટીથી જ આપવાનું નક્કી કર્યું છાત ગભીર શબ્દોમાં ગળે તાર ક્યો હોય તેમ એ આવ આટલું જ લખ્યું “ચિટ્ટી લખવા બદન આભાર પાસ થવા બદન અભિનંદન”

“પરંતુ પાસ થવાના અભિમાનમાં કે બિલરાય આનંદની આધીશ મારા શબ્દોનું ઊંચાણ એને જણાયું નહિ ને હું કાઈ ભારે કામમાં હોઈશ એમ ધારી મળવા આવવાનું એને મોઝવ લાગ્યું નહિ.

નજીક દિવસ પછી એને ત્યારે ખબર પડી કે હું માન પરીક્ષામાં પહેલી આવવા માટે બસ આવ્યા જ કરતી હતી ત્યારે એ મને મળવા આમ્યા

વિના રહી ન શક્યો. થોડી વાર આડીઅવળાં વાતો કર્યા બાદ “મારી હરીફાઈ કરવી છે કે શું?” એમ ત્યારે એણે કહ્યું ને મેં સાફ-સાફ જણાવી દીધું કે “એવું તે શું તમે કર્યું છે કે હરીફાઈ કરવી પડે?” ત્યારે એના મુખ પર નાખુશોના જે ભાવો ફરી વળ્યા ને એના હૃદયને જે દ્રાસકો લાગ્યો તે જોવાની મને જરા થે દરકાર નહોતી. પરંતુ એ એક જ ઘા મને એના હૃદયથી દૂર લઈ જશે એની મને શું ખબર? મને મળ્યા વિના ન જ રહી શકે એટલો કાંબૂ એના મન પર મેળવી ચૂકો ખું એ વિચાર મારે માટે કાંઈ ઓછા ગર્વનો ન હતો.

“જસ એ જ દિવસથી અમારા દિગ્ગેહનાં બીજ રોપાઈ ચૂક્યાં હતાં-મારે જ હાથે, ને તે ય અગમ્યતાં.

“કોલેજને હજી સાત સાત દિવસની વાર હતી ને નિશાળો શરૂ થઈ ગઈ. મેટ્રિકનું વર્ષ ને પહેલા આવવાની લાક્ષ્ય; એટલે આડુઅવળું મન દોરવાનું લાગ્યે જ મન ચાપ પરંતુ વાતાવરણ એકદમ બદલાતું હતું. પ્રસંગ એક પછી એક પવડાતા હતા. એ તો કોલેજનાં દાખલ થયો એટલે ત્રણ સાડાત્રણે ધેર આવી જાય ને પ્રીવિયસનું વર્ષ એટલે કોલેજની પરીક્ષા-યુનિવર્સિટીના ખાખને તો લાગે કે વળગે!

“આમ સાડાપાંચ-છ વાગે હું ધેર આવું ત્યાં મુધી એને એકદું જ રહેવાતું. અને એક દિવસનું હોય તો ઠીક, પણ આ તો રોજનું લાગ્યું, એ ય કંટાળે નહિ તો કરે શું? ને હું તો નિશાળેથી ધેર આવી કે ભોળનપટ્ટી ને ભોળનપટ્ટી પછી તરત જ પાંચવાનું, એટલે ત્યારે ત્યારે એ મને મળવા આવતો ને બહુ ન વાંચવાતો ઉપરેસ આપતો ત્યારે તદ્દન તિષ્ઠ સંખેડામાં હું એમ જ કહેતી કે, “બહુ બહુ પાંચા છતાં કંઈ જ પાંચા વિના હું તો પાસ થઈ ગયો અને તે ય પહેલે નંબરે એમ કહેવું અશક્ય છે તો ઠીક, પણ વાક્યાપત્યનું એ દંબી કૌશલ્ય હજી મને મળ્યું નથી ને મને એવી ઇચ્છા પણ નથી.”

“પરંતુ વારંવાર ઉચ્ચારાયેલા ને સત્તામત લાગતા આ સંખેડાની વાખંડર અસર એક દિવસે એના

માનસ પર થઈ, ને બીજે જ દિવસે એના જ વર્ગની એક વિદ્યાર્થી એને ધેર આવેલી મેં એઈ. થડીના છઠ્ઠા ભાગમાં મેં એને ઓળખી લીધી : એ જ કે જેની ઓળખ એને મુંઝવણમાં થઈ હતી-રૂપવાન નહિ તો ય મારા કરતાં જ ગુણુવાન હતી, મેટ્રિકમાં સેન્ટરમાં ત્રીજી આવનાર, અમારી જ ત્યાતની, ને મારી ફાઈના જ પાઠોરામાં રહેતી.

“આમ તો મને એની કાંઈ જ ખીક ન હતી. પરંતુ એનાં પ્રુનિત પગલાં રોજ-અ-રોજ એને ત્યાં થવા લાગ્યાં ત્યારે વાતાવરણ પરેખર બદલાતું જાય છે એ હું પામી ગઈ. મારે હવે બે વસ્તુનો સામનો કરવાનો થયો : પરીક્ષામાં પાસ થવાનો ને એને જોવાઈ જતા અટકાવવાનો. પરંતુ નિશાળેથી હું આવું તે પહેલાં તો ખારસા એ-અડી કલાક એને-એમને-મળે અને બે કલાકમાં તો ઉખાડનાર પૃથ્વીનાં પક પણ ઉખાડો નાંખે. મારા આવતાં પહેલાં તો એ ચાલો ગઈ હોય. કપડો પણ કોને દેવો? કઈ રીતે? કયે આધારે? શા કારણે?

“મારે માટે માર બે જ રસ્તા હતા. કાં તો અત્યંત સીવટથી પરીક્ષામાં પહેસો ક્રમ લાવવાનો. કાં તો વહેલાં ધેર જઈ એની ઓઠી કરવાનો વારાફરતી બન્ને માર્ગ અપભ્રમ કરવાનો મેં નિર્ણય કર્યો. નિશાળેથી ઘણી વાર હું ચાર-સાડાચારે ધેર નાસી આવતી ને અગાસીમાં એડી એડી પાંચ્યા કરતી ને એ બન્ને જાણી સાથે દેખાય તો શું ન શું કહેવાનું મન થઈ જતું, પરંતુ કોણ જાણે કેમ એક હફના પણ ઉચ્ચારે હું કરી નહોતી ચકતી. કયા અધિકારથી હું એ કરી શકું?

“અંતરનો અગ્નિ આમ અંતરમાં જ ધૂધવાયા કરતો હતો. પાંચવામાં પણ મને એના જ વિચાર આવ્યા કરતા હતા, ‘એ આવી તો નહિ હોય? પરમાં તો નહિ હોય? ચાલી તો નહિ જાય?’ એવા એવા વિચારો શૂતાવળની જેમ મને ધેરી લેતા ને એને જોવા-જતી જોવા-હું અગાસીમાં ને અગાસીમાં જ બેસી રહેતી. આખરે એ ન દેખાય તો નિરાશ થતી

ને દેખાય તો .. તો માત્ર અતરમા ને અતરમા આટલો જ કપોડો દેતી “તુંતું વ મૂડી આવી જ કે?”

“નહીના પૂરસમા દિવસો વહેતા હતા અને મારા નિશ્ચયના વહેણ પશુ રોજરોજ બદલાતા હતા એક સવારે ખૂબ વાચવાનો નિશ્ચય કરતી તો બીજી સવારે એની ચોડી જ કપોડો કરતી પરીક્ષાને અને એને-બન્નેને ગુમાવવાની ખાતરી છતાં હું બન્નેને સાચવતી હતી અને બન્નેને સાચવવાની ખાતરી છતાં હું બન્નેને ગુમાવતી હતી વાચનની મહેનતમાં ને એને સાચવવાની ચિંતામાં મારા ચિત્તની ચચળતા અને મુગ્ધ પરતી મૂડતા નાશ પામતા હતા.

“એવું પરિણામ આપ્યું ને મારી પરીક્ષા શરૂ થઈ એ તો આ વખતે પણ પહેલો આનો હતો ને પેલી ઊકરી વળી બીજી આવી હતી.

“સપૂર્ણ થકા સાથે હું પરીક્ષામાં બેઠી પરંતુ મારું મન બે ભાગમાં વહેચાઈ ગયું હતું ને બન્ને દિશામાં હું અર્ધે પથે જ પહોંચી હતી પરિણામ આપ્યું ત્યારે પરાણે પાસ કરેલા વધારાના વિદ્યાર્થીઓમાં મારું નામ જણાયું હતું એના કરતા તો નાપાસ થવું બહેતર હતું સો સો મથુ શાહી મારા મો પર ઢળી ચૂકી હતી આશાઓના તૂટતા વાર સાથે એ સાથે હું સોફા ઉપર બેઠી બેઠી સમને કમ્પાટના આપનામાં જોઈ રહી હતી થેર હોવા છતાં

આજે મને એ મળવા પશુ ન આ ચો ક્યા ઉત્સાહ થી-મુ મો લઈને એ આવે? ને હું પણ શું મો લઈને એનો સત્કાર કરું? અને બન્ને એક બીજા માટે નહોતા જ નિર્ભરતા એ નકી થઈ ચૂક્યું હતું શરમથી-હું ખધી-ધીમીથી લાગ્યા અનેથી હું બાવરી બની એકલી એકલી મૂકાતી હતો કેટલી રે વાગ અગાસીમાં જ-આવ કરીને બારી પાસે બેઠી રહ્યા બાદ છેવટે હું ૫૧૭ પર ૫૬૧

“પણ ૫૧૭ પર ૫૬૧ — ને ઉપર મરતા માણસ જેવા નાઈટ-લેઅપના તેજ તરફ નજર માંડી તેજ પરથી દીવા તરફ દૃષ્ટિ ફેંકી સામે જ આપનામાં એવું પ્રતિબિંબ જોયું પ્રતિબિંબ પાસે જળીતું પ્રતિબિંબ, નીચે ૫૧૭માં મારું પ્રતિબિંબ, ને મારું પ્રતિબિંબ સામે હું — ૫૧૭ — નિઃચેષ્ટ — અગત્ય, મૂર્તિ જેવી મૃદ, મૃત્યુ જેવી અગત્ય ને પ્રેત જેવી જલક એક વાર મારી જનને મે જોઈ લીધી પછી આપનામાં દેખાતું પ્રતિબિંબ જોયું ઉપર એની ને મારી જનીઓના પ્રતિબિંબ જોયા — ને વળી પાછી મારી જાતને મે જોઈ લીધી બન્ને વચ્ચે કેટલો વધારા હતો? આખામાં આંસુ સાથે મને શોધવાનો મે પ્રયત્ન કર્યો હું ક્યા હતી? આપનામાં પણ હું નહોતી? જોરપૂર્વક મે આપનામાં જોયું ને આજે પહેલી જ વાર મને લાગ્યું કે હતી તો હું ને-જતાં જ હું નહોતી

જીવનશોધન

શ્રી. ચંદ્રભાઈ ભટ્ટ

૧૮૦૬ ના ફેબ્રુઆરીના આરમ્બ દિવસે બે બાળકોને જન્મ્યાં. એક અધ્યાદામ લીકન અને બીજો ચાર્લ્સ ડાર્વીન.

ચાર્લ્સ ડાર્વીન ડૉ. ડાર્વીનનો દીકરો હતો. ડાર્વીને એને ઇંગ્લેંડમાં સુખરીની બટલરની સરસ ને જાણીતી નિશાળમાં લખુવા મૂક્યો પણ ચાર્લ્સને પ્રભાશુષ્પત્ર મળનાં વાર ન લાગી કે, “તદન દેઠક છે. લખુવામાં ચિત્ત જ ચોંટવું નથી, જ્યાં જેટલી શુદ્ધિ હોવા તો થીક હતું.”

ભાઈસાહેબ ઘેર આવ્યા ત્યારે બાપાનાં લખાં સંક્રામ્યાં અને એમણે દીકરાને કુઃખથી કહ્યું:

“કાણુ જાણે કેવો પાકપો છે. તારે તો ફૂતરોને નસાડ્યાં છે, ગોળીયાર કરવા છે, હંદરો પકડવા છે, માળા મૂરખ. ઈકાતેર પેડીમાં તારા જેવો નથી પાકપો, સરમ છે.”

ચાર્લ્સને લાગ્યું કે બાપા કોઈ દહાડે નહિ ને આજે ખિન્નમંત્ર મથા એટલે કંઈ સરમ જેવું છે જ. પણ આ બાપ-દીકરાની ટેકડી કરતો હોય તેવો એક હંદર ખુરશી નીચે દાંત કચકચાવી રહ્યો હતો. સરમની શોધને પકડી મૂકી પેલા હંદરને પૂછડીથી પકડી લેવા ચાર્લ્સ દોડ્યો.

પણ હવે તો ચાર્લ્સ મોટા મપો હતો અને ડૉ. બટલરની નિશાળમાં જ એના ભાઈસાથે લખુવા જતો હતો. એના ભાઈને રસાવણમાં રસ હતો. ચાર્લ્સને પણ એપ લાગ્યો. એક દિવસ બન્ને લાઈખિ નક્કી કર્યું, “આજણે બાપા ન જાણે તેમ એક ખાનગી પ્રયોગશાળા ઘરમાં કરીએ.”

પછી મોટાભાઈની સરદારી નીચે ચાર્લ્સ થોડીક રક્ષાખીઓ, થોડાક ખાલા, થોડીક શીશીઓ અને એવો બીજો સામાન એક આરમ્બમાં એકઠો કર્યો. પ્રયોગશાળામાં બન્ને એસતા હતા.

“સાથું, કંઈ જ સમજાવું નથી” એના મોટા માથાપર હાથ ફેરવતો એક દિવસ ચાર્લ્સ કંટાળીને બેલતો હતો, “પણ આ ગેસ સિવાય...” એને એકલા ગેસમાં જ રસ પડતો હતો.

એણે નિશાળમાં ને બહાર લાઈખિયો અને દોરતોને ગેસની ઘણી વાનો કરી. એને ગેસમાં રસ પડતો હતો.

“એલા એ ગેસ” એક દિવસે નિશાળ છૂટી અને એ બહાર નીકળ્યો ત્યારે એક લાઈખિયે પાછળથી એની ટોપી ઉછળીને ખૂસ મારી.

“ગેસ, ગેસ...એ ગેસ...” નીચે પકડી ટોપી પાછળ અનેક ખૂરો બરાડી બેઠો. એને લાગ્યું ટોપીમાંથી જરૂર ગેસ નીકળ્યો ને એ ખીપેસો નાહો. એની પાછળ જુમરાણ દોડી “ગેસ, એ ગેસ... બોલો રહેજે...”

થોડી વાર પછી એ બોલો રહ્યો ત્યારે છોકરાનું ટોળું ઘણું પાછળ હતું અને એના માથાપર કંઈ ગેસ ભેસ હતો નહિ. પોતાની આવી મનક કરવા માટે આચળ તરી આવતાં એ ચાર તાઓને મનમાં ને મનમાં આજો દેતો અને કોઈ વાર હાથ આવે તો પેલા હારડીના ગળ્ગવામાં તો છપતો હંદર ધાલી દેવાનો વિચાર કરતો ચાર્લ્સ ઉઘાડે માથે ઘેર આવ્યો અને પોતાનું ખુદ્દું માથું બાપા જોઈ ગયા નથી એમ ખાતરી થવા પછી જાણે બધો દોષ બટલરની નિશાળ પર ઠાલવતો હોય તેમ એણે બાપાને સંભળાવી દીધું, “મારા મગજના વિકાસ માટે ડૉ. બટલરની નિશાળ જેવી ખીશ કોઈ પણ વધારે ખરાબ કરતું નથી.”

“એમ!” ડૉ. ડાર્વીને ચિંતાથી પૂછ્યું.

“હા” એણે ભાર દીધો.

“કેમ?”

“એમ” એ દિમ્ભતથી બોલ્યો.

“તો ?” બાપા ભેદી ગયા.

“તો, શું ? મને એડીનબર્ગ મોઝી ત્યાજીને વૈદુ ભણીશ ?”

“પણ હજી તો તને સોળમું બેકુ છે ” બાપા આ કાવચ સાથે કોઈ ગૂંચ દેડવના હોય તેમ દેખી રહ્યા.

“તેથી શું ? સોળમે વરસે વૈદુ ન ભણાય ?” ચાર્લ્સે આખો ચમકાવી ને મારું ખજવાબીયું.

“ભણાય ભણાય ” બાપા કોઈ કંચે વૂટડો મળે ઉતારી જતા હોય તેમ ભેરશે મળું ખ ખારી બોલ્યા.

પછી ડો. ડારવીનનો દીમ્ભે ચાર્લ્સ ડારવીન એડીનબર્ગમાં ભણવા ગયો અને ત્યાંથી મળું વરસ કે સ્થિતિમાં મુખાવી નાખ્યા ત્યારે એની ઉંમર એક વીસ વરસની થઈ હતી એકવીસ વરસમાં એ જીવજીવો સાથે પ્રેમ કરતા શીખ્યો હતો, ખેતરોમાં રખડતા અને વનસ્પતિમાં રસ લેતા શીખ્યો હતો.

“બાપા પૂછો કે શું શીખ્યો ?” એક વાર એ ચિતા કરતો પોતાની જાનને પૂછી રહ્યો ‘ શું શીખ્યો ?’

એના માયામારી એકે જવાબ સભાષ્યો નહિ એને એ સવાજ મૂક્યા જ કરતો હતો પણ જવાબ જડતો જ નહોતો.

એ વૈદુ શીખ્યો નહિ એ ખેતરોમાં રખડતા શીખ્યો, જાજ બગીચામાં ભડકતા શીખ્યો અને રખડતા ને ભડકતા જીવજીવો જોયા કરતા ને જોયા કરીને નીકળી જતા નોતા શીખ્યો.

‘ પણ એ તે કઈ શીખ્યો મહેવાય ?’ જાણે એની સાથે બાપાની આખો તત્કાલી દેખાઈ ગઈ એના મૂંઝાણનાના કાનમાં તમગને સવાજ સભાષ્યો.

“તમરુ ? તમરુ ?”

એ બાપાને બેડો હતો બેડો હતો ત્યાંથી જાણે થઈ જઈને બોલ્યો, “તમરુ, તમરુ ” અને એની આખો તમગને શોધવા ચારે કોર ફરી ગઈ.

“હે દુષ્ટ તમગજો તમે હાથ લાગ્યા ખા !”

એના બને હાથમાં એમ્મેક તમરુ હતું અને જાન થી તમગને કપડો આપતો ખુલ્લો થતો મોનાનો હતો.

પણ એણે ત્રીજી જોયું એની આખ સાથે એક ત્રીજી તમરુ દેખાયું એણે સમયસમયતા વાપરી એક હાથના તમગને ઉનાવળા, મોડાની ઘાસીમાં પૂરી દીધું ને ખાલી પડેના હાથમાં ત્રીજાને પાડી લેવા દેડકો.

નિચારો ડારવીન ! ત્રીજી તમરુ વાડમાં પેઠી મળું હતું અને મોડાના તમરાએ એની જીભને કઈ એવા રસની બાળી કરી દીધી કે એણે ભેરશે અદરના તમરાને પૂછી નાખ્યું.

હવે એની પાસે મળું બદલે એક જ તમરુ રહ્યું અને એ દગનો થઈને બેસી પાચો.

એને કુ ખમા કુ ખ સામર્થ્ય ‘ હું શું શીખ્યો ?’ બાપા પૂછે તો ?”

પછી એ ઘેર આગો ત્યારે ૧૮૩૧ની સડ આવી હતી.

એ સાવમાં એને કેપ્ટન ફીઝરેલ્ડ આમમલ આયુ “ડુ બીમન જીજાજ લઈને દુનિયાની દારે બપડું છું મારે કોઈ જીવાનની જરૂર છે જે મારી સાથે દક્ષિણ અમેરિકા અને પાસિફિકના અડધા ટાપુઓના ખડોમાં મરેલા પ્રાણીઓની કુદરતની બાજી મેળવે ”

‘ મારું નામ નોંધી લો ’ એ તૈયાર થઈ ગયો એણે પાત્રી થવાનું લાલુવાઈ પડતું મૂક્યું અને બાપાને કહ્યું ‘ મારું નવું જીવન આ સડમાં જ સપડશે મને જતા રો. ”

બાપાએ રમ આપી અને એણે તૈયારીઓ કરી નાખી એ જાળી એડીએ બપડવાના દિવસની રાહ ભેદી રહ્યો.

છેલ્લે એ દિવસ આવ્યો ડિસેમ્બરના છઠ્ઠા દિવસે બીમન જીજાજના રાડ ફરી બાડયા બિરોડા અખા તમા બીચ દગિયાના પેરપર દેખા દેતું દોડતું દડો-જાણે ગિનામ પડના ઝાડપાન વિશ્વ લેતા દેખા.

હતા ! કારીનની અંદર એનું મન સૌથી આગળ જણાવાનું અગાઉથી એનું આનંદથી કેવળ દોષનું હતું શો દિવસ ! એના આનંદનો પાર રહ્યો નહોતો

એણે ટાણીડીના, ન્યુડીલેડના, ઓસ્ટ્રેલિયાના મોરીશિયસના, ધાકીર અને એઝોરિસના કિનારા જોયા એણે નમૂનાના હાથના જહાજ પર ખડવા માડ્યા એણે જીવતા ને મરેલા પ્રાણીઓનો અભાસ આરબ્યો એણે ખડકાના પડમા પુતકાના પ્રકરણો જાળ્યા ને ઉકેળ્યા એણે લાખી લાખી નોંધો કરી

એણે ક્રીલામાં ક્રીલા જતુથી મારીને તે મોટા પુણ્યોના હાડપિંજરોનો સંગ્રહ અભાસ કર્યો એને એ જવા શરીરોમાં એક સમાનતા દેખાઈ એણે એક જતનના શરીરને જીવનગાથી જોઈ જતુ અને ખીજ જતનના જીવનમાં જોઈ નીકળતુ દેખ્યું એ જોડા વિચારમાં પડી ગયો એની સામે લાખો વગર સની પ્રાણીસૃષ્ટિ જીવતી યઈ ગઈ

એની આખ સામે પ્રાણીજીવનમાં સ્વરૂપો મ્મતો નિરૂપ નાથી જોડ્યો એના હોડ અંદર દેખાતા નિવસને જાળખાવતા દૃશ્યો જોડ્યા, “જીવનસ્વદ” એણે જીવનના જન્મથી મૃત્યુસેા ને નાશ મોટા, રંગમેરગી, ચિત્રવિચિત્ર સ્વરૂપો મ્મતો જીવન-હલકા ઉકેળ્યો

“જીવનની પરિમિતિમાં જે પ્રાણી સૌથી વધારે બધેમેસનું આવી સ્વદક્ષણ કરી શકે છે તે જ જીવી શકે છે” એણે શોધ કરી- (Survival of the fittest)

અને એ શોધ પડ્યા આગળ વધતા એ જોઈ રહ્યો કે જીવવાની હરીફાઈમાં જીવનના જે સ્વરૂપો ફેલે પામે કે તે જીવનની બદલાતી પરિમિતિમાં બધેમેસના જની બદલાતા જરૂર છે અને એ રીતે પૃથ્વી પર નવા નવા પ્રાણીઓ જીવતા દેખાય છે *

એવા ઉગમને એ આખ સામે જોઈ રહ્યો ને દસી જાણ્યો “માનવ મગ, સાપ જાડી, ફતરુ, મિનાડ, હાથી, નાગ અને માણસ જીવનની કેવી

સ્વકળ . ! એ સાક્ષ્યમાં સૃષ્ટિનું શિરતાજ અને પોતાની જાતને લગવાનું સીલ ફરજદ માનનાર માનવી પણ ! એ જાણે તો કેવું ચલકારો જોડે !” એ ખડખડાટ હસી પડ્યો.

પણ આજે એ ચિત્રમાં ગરબ ચાંદને ઘાડી ગામમાં આવેલા એક ડરમાં જોડો હતો ગામ આખામાં ઉઠાડિયું ચાલતું હતું પાગડો ગડપાઈ અપાઈને પડતા હતા અને મરતા હતા

એણે શોધ જ દિવસ પર એની વહવા નીમરી એનીને વહવાની હતી જાણે આજે ૫ એ એનીની જૂરી આખોનો ચળકાટ લાળતો હતો અને એની આખો આખી ચળી હતી અને એટલું પૂરતું ન હોય તેમ જોડેના ઓગામમાં એનો અંદર મહિમાનો એક સૌથી નાનો દીકરો મરણપથારીમાં તરફડતો પડ્યો હતો

“જીવનસ્વદ ૧” એ ખારીની બહાર એનો ગમજો હતો ખારીની બહારની દુનિયામાં પક્ષીઓ ચાલ્યા હતા, પવન ચૂસતો હતો, કાંઈની કાળીઓ ચૂમતી હતી વાદળ ફટકા હતા આજે નીસનીસ વરસથી એણે કુદરતને નિહાળી હતી, કાઈવાગ નગમ તો કાઈવાગ સખત કાઈવાગ નાણુ તો કથારેક નિપુર, કાઈવાગ ઉમરતો કાઈવાગ સ્વાર્થી, કથારેક ભરકર તો કથારેક સુદ-કુદરતની એકેએક કિલચાવ એણે ઉડેની હતી એણે કુદરતને સવાસો પૂગ્યા હતા, કુદરતના કાપડાએના જવાબ દીધા હતા, અરે તેથી તો એણે પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરી હતી

એક વાર ટીંગના પ્રદેશ પર એ કરી ગયો હતો, ધાકીલની ધીંગતી ધરતી પર મોકાઈ ગયો હતો, એન્ડીસના ઉચ્ચ ખેડને ધારીધારીને જોયો હતો, આવાપેગોસના ટાપુઓમાં ગોણી આખો કરી કરીને જોયું હતું, જોઈ જોઈને, ગણી મ્મગે, ચાંચો પાડ્યો કેટલી મે વાગ માદમીના ચિત્રને ચૂમો હતો, એકવાનામાં અન્યાયો હતો એની અંદર એક સચાચ ભાગ્યો હતો જવાબ જોઈતો દોર તો ગમે તેથી હાડખારીઓ એને મન નાની ને નજીવી હતી

એની મરેથી દીધી ને એના મરતા દીકરને દેખતો એ વિચારમાં ગરકાવ થઈ ગયો હતો એક પળવાર એના વહાલા બાળકોને ઝંખતા મળ્યું નીકળી એના આખા શરીરે કંપ થયો એક પળવાર એનું કુદરતનું ચિંતન પણ કરી નહું લાગ્યું

એ બાક્યો અને એના મરવા પડેલા બાળકના ઓગામમાં ગયો મળ્યુંપધારીએ માવજત કરતી એની સ્ત્રી ઈમા ભેડી હતી એણે બીજીની ચપની ભરીને ચૂધી અને ઈમા તરફ પૂજો હોય તેમ ભેંતો પધારી પામે બેસી પડ્યો

“ભગવાન કરે તે ખરું” ઈમાએ લાંબો નિઃશ્વાસો નાખ્યો.

“ભગવાન કંઈ જ નથી કરતો” એ મળ્યુંની પધારી પરથી જમડ્યો, ‘મને ઓગામપધારસ વગર પસાર થઈ જના છે ચેતખ્યા તોસ તો કોણ રુ કરે છે તે ભેવામાં મે અગમ્યા છે. ભગવાન કંઈ નથી કરતો” એણે ટાલ પડી ગયેનું મોઢું માધુ ભેગ્યો હતા કુ આ વિપરીત પડે પણ એણે દેખેલું જીવનનું સત એના માથાને દગાવી રહ્યું એણે બોલવા માડ્યું

“મે કુનિયા બિપતલે દેખી છે, મને આખી વ કુનિયામાં ભગવાનનું શાસ્ત્ર કયા ન જાણ્યું નથી એકેએક ડાળાએ અને ફોફોળે, એકેએક ખડકે અને ક્ષાપિતરે, એકેએક જીવજીવુએ અને પ્રાણીએ, ધર્મેશ્વર ચિતગદહી દેવદરીએ અને ભગવાનના પૂતળાએ ખેટા છે-ગપ છે, એમ મને ખૂબ પાડીને કહ્યું છે”

“તો કંઈ સાચું તો હશે ને” ઈમાએ કંટાળાથી કહ્યું

“હા, એણે ખૂબ પાડી, ‘જીવજીવુઓ સાચા છે, જીવન સાચું છે, જીવનકંઠ સાચો છે, જીવનના સભોગો સાચા છે, સભોગોમાં બધેમેસતી થતી જતી જીવનની ગતિ અને પ્રગતિ સાચી છે”

“પણ એ બધું રસ્તે ચાલતા માણસને કેમ સમજાય” ઈમાએ બગાડુ ખાધું

“તો રસ્તે ચાલતું માણસ અને એને સાપડેલા ભગવાનને બન્ને તે ખારી સાથે રહીને દયા બાળકોને

જણા છે, તું માતા છે માતા એ અગૂંઠો ધારતા બાળકોના હાથમાં મેં પોપટ કે દીઠલી ધરે તો કંઈ ના પડાય છે? માતાએને બાળકોને રીઝવવાનો હક્ક છે” ડાર્વીનના મહેરા પર ચિંતન દસી બેઠકું

એમ કેટલાક દિવસો પચાઈ થઈ ગયા એ દિવસે ઈમા દરખાતી ડાર્વીનના અભ્યાસશુકમાં આસી ડાર્વીન લખતો હતો, “શાઈવનના ભગવાનને સમજાવે માનનીની કુનિયામાં જરા જોટું પણ રચાવ નથી ન હોઈ શકે”

“ભગવાને મનુને બચાવી લીધો હવે બીક નથી ઈમાને અવાજ ડાર્વીનની પીઠ પાછળ સભાનો

“ભગવાને બચાવી લીધો” ડાર્વીને ડેડ દેરી અને હુખખુ હમ્યો

ડાર્વીન અને ઈમાના જીવનના ઘોઘાક વચ્ચે પસાર થઈ ગયા

ઈમા એક દિવસ વિચારતી હતી, ‘આગામીમાં જસોના કુદરતના અભ્યાસ પડી ને ડાર્વીને ભગવાનને ભગાડી મૂક્યો છે તો ભગવાનની જ કોઈ જાહેવાની ભેઈએ અને ડાર્વીન સાચો હોયો ભેઈએ

‘ડાર્વીન તુ સાચો છે, શાંત જીવ છે જરમ જીવ છે, સૌ જીવ છે તુ તુ જ સાચો છે” ઈમા ડાર્વીનની આંખમાં વહાલથી ભરી પાસને એની હોય તેમ ભેગી પડે

“તો જીવું જીવન જળા મારે છે” ડાર્વીને તોસ વરસના અભ્યાસ પડી લખેલા પુસ્તકના કૂર્ક વિષાવગથી ભેવા માડ્યા પુસ્તક ઉતાવળથી બધાવા માડ્યું +

નવેમ્બરના ૧૧ થા દિવસે એણે મિત્રોને નકેલો મો નવા મારી એની આંખો સામે, હેનરનો લેન ફૂકર દહરલી આસા—એ વચ્ચે મિત્રોના નામો વરવરી બેઠકા

“આખું જગત મારા આ વિચાર સામે આંક મળ્યું મને પણ છેવટે તો મને દેખાય છે તે સર્વ સાચું જ રહેશે” એ ઈમા તરફ ભેઈને બોલે

“ એક ગીત્વીજો પણ મોકલીએ અને ખનડ
 કે એ પગથી માથા મુવી સળગી ઊઠશે પણ...”
 એ હમનેને ભેઈ ગલો

“ અને એક ફેનકેનેને એનું માથુ તો ફાટી
 નાન તેટલુ તપી ઊઠશે ” એની આંખો તોફાનના
 નાચી ઊઠી એને ઘડે ઘડપણ મનનીમા મજા પડી
 એણે પુતકની એકે નકલ ગરમ સ્વભાવનાના વિદ્વાન
 ફેનકેનેને આના કરી અને સાથે ચિટ્ટી લખી,
 “ જનાબ, આપ આ પુતક વાચ્યા પછી કેવા હેવાન
 લાગશે અને મને મળીએ ચલાવી દેવા કેવા તવસો
 ઊઠશે ! ”

હુકર અને લેનના ઉતાવળા જવાબ આપ્યો,
 “ પુતક વાંચ્યુ અને ગમ્યુ છે તમે ગમ્યુ કરેલી વસ્તુ
 સાચી લાગે છે ”

શરીરશાસ્ત્રિક કાગેન્ટરે લખી મોકલ્યુ, “ તમે
 ગમ્યુ કરેલો સિદ્ધાંત સત્ય છે, હું તેના અચાવ માટે
 ખુબ જ કરીશ ”

મહાન વાર્તાપતિશાસ્ત્રી વોટરો પણ અહોબાવમા
 ઉત્થાર કર્યો, “ તમે ગમ્યુ કરેલો વિચાર વૈજ્ઞાનિક
 દુનિયામા વિજય પામશે અને વિદ્વાનનું મહાન સત્ય
 લેખાશે ”

પણ એટલેથી કઈ પને તેમ નહોતુ ધાર્મિકો
 ધીણી ઊઠ્યા હતા, સાહિત્યમારો સળગ્યો ગયા હતા,
 ભક્તશ્રમોને બોલ ભારે પડતી હતી વિદ્વાનો આશ્ચર્ય
 થાનડતા હતા, સનના વિરોધીઓ કોઈ પળે,
 કોઈ ધન, કોઈ નખ મસના હતા અને ધર્મ-
 નીતક ગરવીન પગ-નાશિતક ગરવીન પગ-કડકમ
 કરતાં તૂટી પડતા એડીઓ જાણી ગયા હતા

ગરવીને એના વિરોધીઓને પગપાની રીધુ,
 “ તમારથીયે તો મારે માટે મનની અગાધ નીચે,
 મને જીવો સળગી રી પમુ અને દેખાશે છે તે
 નિવમને જિની આગ પળ આપવાની નથી ”

એમ અગર મામ વહી ગયા

પણ ખજોળશાસ્ત્રના મહાન દરમોને ગરવીનના
 સિદ્ધાંત સામે પથરો ફેંક્યો

“ ગરવીનનો સિદ્ધાંત છી , ” એ બોલ્યો “ એ
 તે કઈ નિવમ છે ! એ તો લીગનેડી-પીગનેડી છે ”

“ તેનો અર્થ શા ? લીગનેડી-પીગનેડી તે શુ ? ”
 કોઈએ પૂછ્યુ

“ એનો અર્થ વળી શુ હોય ? ગરવીને ગોથો
 નિવમ પણ અર્થ વિનાનો છે-તિરકારવા ગોળ ”
 અને જેના તાફથી ગરવીને ખૂબ જ સદાગુપ્તિની
 આશા મળી હતી તે સીત્તોડોના કમળ આંખો,
 “ મે તમારુ પુતક ખૂબ જ દુખ સાથે વાંચ્યુ છે
 એમા કેટલીય જાનતાં તો એવી હમનુ માથે તેડી કે
 કે હમીદમોને મારી પામીઓ કુખી મર્મ અને
 એમની બીજા જાણતાં મે ભપકર શોક સાથે લાગી ”

તમ જ રીચડી આવેન હાત કશચાવનો ગરવીનના
 લખાણ પર કડવી નીકા કરવા મડી પાપો એને
 એક જ દુખ થયુ ગરવીન અને એના સિદ્ધાંતનો
 તિરકાર કરવા જેવા કડવા દાઘો ભાગમાં એલા
 હતા એમ એને લાગ્યુ જે પુતક જેના પડેવામિર
 હતા તે હજીદમ દુરમત મની ગયો

લેરે પણ કેટલુ કડુ કે ગરવાના મો એ પોને
 પગ વાળમાથી માણસ બોલ્યો છે એ વાતથી નુજ
 ડાળો હતો માણસનું અદમાન વિવાનના એ આગ
 સત્યથી કેમ ઊઠી ન ડોર ?

જ્યારે એકેએક મર્મ કહે કે પોતાના દેશી દામ
 વડે ભવાને મનુખને ઘડ્યુ છે અને પડી એ પાપી
 માણસો જુદી જ દુખ મરન કરવા અને સુખ
 જોમવા હમનેની મુશ્યુ છે, સાચે લાગે .. ગરવીન
 કહે તે કેમ સદન પાપ ?

ધાર્મિકો ભગવનને દાથે પગલા મુખ્યનું
 વાચવાનના દામપાથી રોડુ ગમે તેવું પાન મી રવા
 નેશ દેશ કે જમ પદના પાણીમાથી-કાન થો
 માનમાને સાપ જેવું જે મારુ તે પા પડેડુ,
 હમુ થઈ જતું અને આજના મે પમને દાથ મન રી

“ Lord I am a long way from home
 and I am tired and I am old and I am
 lonely and I am alone ”

મનુષ્યની પ્રત્યાર્થાએ પડેલાનું કે વિશ્વાસ પામવું
ત્રીમુખને તૈયાર નથી હોતા

ગ્રામીને પોતાના વશરેસામે બહોળો જગતી રહે
અમવાનના અમત્ય બાળના બનેલા માનસીને તેની
રહે નમારી તેરી પોતાની પાખોને મદદમાંથી ત્રીમુખ
ઓ પછી પાછા એ પગ પર મરાડુરીથી ત્રીમુખ
ચર્ચા પોતાના બન્ધને ધવસવતી જનન મનાવી
ઓ એ દેવડું દોડવું માનસી હેઠાઈ પાડ્યું

હેઠાઈ કેમ ન પડે !

હેઠાઈ માનસીની કડવાશ દસરી ત્રીમુખોના
ધાંક પ્રમાણે દરેક આત્મા જાણ્યોમાંથી, પડોમાંથી
ઓ પુત્રોમાંથી માત્રાથી ગમ્યા દના

“ બને ભોને, બને ભોલે ” ગ્રામીન
ફિંકુ દમો દમો ત્રીમુખ થો અને ખોંગી પછી
શાર લઈ બને ખાશા પર ખોંગી એક પગવા
પોતાની આસપાસ ભેંતે ભો અને એક જ પગ
વાર ભેંતે ભેંતે ભેંતે આખો ભેંતે કઈ જ
દેખ્યા વિના ભેંતે ગરી વિચારો વિગેધ પછી
કેવા અપકાર સામનો કરી શકે છે ! ” એ બમડો
અને બાળુ તરફ ચાલો આજુ આજુ અડી
એજે ઈમા પર નજર નાખી બે દમવાનો પ્રવળ
કોઈ ઈમાએ ભેંતે આખા દુખ પાછુ ને
દુખ પર ભેંતે દારૂ પડો પાછી રાત્રી નહિ એ
પાછા ભોલો ” જે લીનનાથી આવેલ મને વિચારે
છે તે વિચારને સદન કરવો ખરેખર દુખ છે !

પછી આખા યુગેષ પર એ ત્રીમુખોના આચરકો
ફળ વળતો લાગે અને હોંડેને ખૂલે મૂલે ખૂલે
એક મોટું દુઃખિ મગડું મગડા લા પુ ન્યા ને
ત્યા અને જે થો તે ગ્રામી તથા વિશ્વાસની
વાન કરી મુકુ હતું

ભુવાનોએ તો કાલના દના એવાથી વસારે
વસ મડવા હોતા એવે તે તો આ ત્રીમુખ તરફ ભેંતે
ગોળી દોડ્યા હતા-ગ્રામીનના સિદ્ધાંતો અપનાવના
હતા

પછી જેમણે કાલના દના તેના વસ કાલના

નહોતાં તે આરેક વાના અને તે રોડા અથવા એ
બસ તથા ઊંચા કરી કરીને સીધા નમને અને રોડા
બાંધી ભુવાનિવાસને વાગ્યા દના અને હેંતે દના
કે મેતાન એ જ રીતે નવું નવું કરીને ભુવાન સંકોને
મોઢ પછાડી પતલો મારે બને કે મોઢ આજુ
મુકુ કરે અને વિશ્વાસના ગ્રામીનના અને
કચરી નાખે ”

પત્રી ૧૮૬૦ના જનના ૧૮મા દિવસે આજુ
દેશમાં પંચાનિકાની એક સમાચારી ભુવાન
આજુદેશમાં ભેંતે થતા વિદ્વાનોએ ગ્રામીને દોડ્યા
મુદેશ નવા દાવડો ધાન મગનો નિશા કરો
વિ મુદેશ નામના પાછીએ બીર મુકુ અને
રાખ લીધા, “ હું ગ્રામીનના ભુકા હોવા છતાં ”

આજુદેશની મહામા વિદ્વાનોની સામનો ભેંતે
અને ગ્રામીનની દેવડી ગરી દેખા દમવાની
સખામાં ત્રી-પુરો અને ભુવાનો એકા થઈ
મથા દના

શુભકારને દિવસે શરીરચાત્ર પર પ્રભાવ મનાતા
ભોલેને ભોલના ભાગ્યનું કે ગોરી રાત્રી મગર માણસના
મગરથી ઘણું જ છુટું છે

એ હોંડેખ તરફ મારો મખન વિગેધ છે !
દસાની દુહી ગરી

એક મોટું ભુકિતું મમાલ ગાડા બે પુ પછી
પાછી રાત્રી થઈ મઈ અને વિ મ હોંડે આજુ
આજુ

વિ મ હોંડે પોતે ધર્મશુરુ હોઈ નમિત
ગરી જોડેલી ગ્રામીનની બદ ઓપડી એજે પછી
નહોતા પછી ભોલેને એને જરૂર પૂગી માહિતી
આપી દીધી હતી

વિ મ હોંડેની વાણી વાગ્યા મનીને શ્રોતાઓને
શાન કરી અને ત્રીમુખને મુખ મની વિગરી વડેલી
હતી સિખવા નશામાં વિદ્વાનોમાં મહાન એક
વિ મ હોંડે ગ્રામીનના સિદ્ધાંતો કુતરા જેવા દસને
તરફ ફરી ધા કરો હોર તેવા સવાન દેકરો
“ વાગ દાદા તરફથી કે દાદી તરફથી વાદનો વશ

શરૂ થયો ? ” આઈઝો આ સવાલથી ગંભીર પાડીને દસી બીડી વિનયશીલતાના કપાળ પર રોસની ચમકી બીડી એણે ઓનાઓને સમજાવી દીધું, “ ડાંગીનનો સિદ્ધાંત ધર્મગ્રંથોમાની ધર્મી વાણીના સ્થાનથી વિરુદ્ધ છે ”

એટલેથી પશુ હોત તો મીક હતું પણ જોડામાં જોડેલા વાચને સળી કરીને ઉઘાડે તેમ એણે હસ્તક્ષેપિ જવાબ આપવાનું આવાહન કર્યું હસ્તક્ષેપિ જવાબ સાબળના લુપ્તોએ સુમંગલ મચાવી મૂક્યું

છેવટે દરમની બેઠો થયો અને ઘડ કચ્છાવનો દસનો જોડેલો, “ મે કહ્યું છે તે ફરીવાર કંઈ છુ કે મનુષ્યનો મૂળ દાદો એવો દસો તેથી કોઈ મનુષ્યે શરમાવાની જરૂર નથી, જો કોઈ પૂર્વજની મને ‘શરમાઈ મરવાનું’ મન થાય તો તે તેવા અસદિય્ય વડીલથી કે જે પોતાના શ્રેયમાં મળતા વિનયથી સતોષ નહિ પામી વિજ્ઞાનના શ્રેયમાં ‘કું બી ડીય’ કરતો પડતું’ નાખે છે... કે જે શ્રેયની એને કરી જ ગતાગમ નથી ”

હસ્તક્ષેપિ આ સંખેયી લુપ્તો ખુશાલીના અવાજ કરતા ખડે પગે યાં ગયા, લુપ્તો છોડીએ કિશિયાગી કરી બીડી વિનયશીલતા મે લેવાઈ ગયું લેડી સુરદત તો ધર્મગુરુતી મદાનુભૂતિમાં જોવાન થઈને પડી

એ બધું ગમે તે થયું પણ એ મબામા ડાંગીનના બુદ્ધિ જોખ નહિ અને મનુષ્યનું પૂર્વજ વાગ દુનિયામાંથી લાગી ગયું નહિ

અને તો વ એથી આગત પામેનાઓનો નિગરમ એછા થયો નહિ, અને તોપણ ડાંગીનનું પુનઃ યુરોપની લુપ્તી લુપ્તી ભાગ્યોમાં ડાવા માર્યું

આમક વરમતી ઉમરે ડાંગીને બીજું પુનઃ લખ્યું, “ મનુષ્યનું અવતરણ ” એમ ડાંગીને પોને

* Descent of Man

જોડેલા સિદ્ધાંત પર વધારે ને વધારે પ્રમાણ નાખતો દર વગે એક પુનઃ લખતો ગયો ૧૮૮૧માં એણે છેલ્લું પુનઃ લખ્યું ત્યારે એની ઉમર સિત્ત વસતી થઈ હતી

એ સિત્ત વગમતો ડાંગીન ડાંગીનમાં આવેલા જુના ધર્મમાં ઈમા સાથે ગંહેતો હતો અને ગાં રોજ આવતા થોડાંધર મગાના જવાબ દેતો દસો એકનો એક સવાલ અનેકવાર એની પાસે જવાબ માગતો દસો એ સવાલ ભગવાન વિશે દસો અને એ મીડાગથી દરમીને એક જ જવાબ અનેક વાર લખતો દસો, “ મને એ વિશે કરી જ ખબર નથી ”

અને તો વ ઈમા તો ધાર્મિક હતી ઈમા ‘કોઈ’ કોઈ વાગ વલ્લવથી કહેતી હતી “ તે લોકોના ભગવાનને ડાંગી મકો, બધા ”

ડાંગીન જોઈ ગંહેતો અને કહેતો, “ દુનિયાના ઇતિહાસમાં પરશિયાના, ઇન્ડિયાના, ઓમના અને રોમના ભગવાનો ઘરડા થઈને મળ્યું પામ્યા છે એક જિ’ આપની દુનિયાનો ભગવાન ખમ્મ ધરડો થઈને મળ્યું પામ્યો .. ”

પછી વગમો વીની ગયા ડાંગીનમાં આવેલા ધર્મમાં એ જન્મે એમવા જ દસો નન્નેના બાળકો દુનિયામાં વડે માર્ક ગયા દસો દીંગાઓ નરી પરજોલી વડુઓ સાથે કમાવા ગયા દસો અને દીંગી-એણે એકી-રો સાથે ધર્મ માર્ક દસો

એમ દિવસે-૧૮૮૨ના માર્ચની ૧૩મી તારીખે- ડાંગીન જાગ્યાં જોડો દસો અને સુકોમળ તીસ છવને બેનું દેખતો દરખાતો દસો

પછી થોડી જ વાગ્યાં એનું દ્રાવ્ય બીડી ગયું એનો દરખ સુમાઈ ગયો એનું હવન રામનું દસું.

ડાંગીન મળ્યું પામ્યો દસો

પોલેન્ડની ઓળખાણ

એક વિદ્યાર્થી

પો

લેન્ડ પડ્યું છે, પોલેન્ડ આમરે યાદ પણ આવતું નથી પણ ના, સિંગ્રીઝ અને ગેલ્લોન્ડ સાધનો પર થતા તોપોના મઝાગ્રાટ અને વિમાનોની ચઘગામીમાં અત્યારે અને એની મૃત્યુચીસો દમાઈ જતી હોય પણ એક દિવસ એ મીના કાગળ ફૂડાવી નાખે તેવી ભયકર રીતે સભ બાવાની છે ત્યારે ક્ષત્રે ક્ષત્રે પોલેન્ડ સાલકશે જેમ આજે વર્સાઈનને સભારવામાં આવે છે શુભ કે અશુભ મ્યુ જગતમાં નાચ પામતુ નથી તેના અડી બીજો અર્થ લઈને અગરમી સદીના પોલીય ગજ કારણી જસેર વીમિરકીના ચાંદોમાં કહીએ તો Poland is not lost yet-પોલેન્ડ યરી નથી ગયું એનો માત્ર ત્યાસ રૂઢવામાં આવ્યો છે એ પ્રચારક ફરીને બેઠું થવાનું જ છે અને ફરીને ત્યારે એ બેઠું થશે ત્યારે એનું સ્વરૂપ અજ્ઞ બરકઠ હશે તે દિવસે પોલેન્ડ બરાબર યાદ આવશે

યુદ્ધનો જેમાં અત આવ્યો હોય છે તેમાંથી જ ફરીને યુદ્ધ ગમતુ હોય છે-તેમાં નહુ રીખવવા જેવું કશું નથી ૧૯૪૫ની સાનમાં પ્રથમવાર પોલેન્ડની મુક્તિ ગભીર રીતે જોખમાઈ એમ મ્હી ચકાવ એ પ્રસંગ મુશ્યુ છે પૂર્વથી વોસ્તો સુધીનો ભાગ તે દિવસે રશિયાએ કમજે કરી લીધો દક્ષિણનો એ રિયા પ્રાત આસ્ટ્રિયા હંગેરીએ હાપ કર્યો અને પોલેન્ડ જર્મનીએ ગ્વાહા મું પોન્ડ રાષ્ટ્રનો આમ અત આવ્યો ત્યાર પછી સવાસો વર્ષના વહાણા વોતી ગયા અને ફરી ૧૯૧૫માં જ્ઞાત મારોને પોલેન્ડ બેઠું થઈ ગયું ફ્રાન્સ ઈંગ્લેન્ડ અને જર્મની 'પોલેન્ડ જીવતુ છે' એ પ્રત્યર્થ-વિરમથમાં અવાઈ બની ગયા અને પોલેન્ડ પોતાના પશ્ચિમ લેવાને ઉતાવળ બન્યા કે જેથી એ પોતાને નુકસાન થાય તેવું તોફાન ન કરી બેસે તે વખતે

માર્શલ પિન્સુરકી પોલેન્ડના નેતા તરીકે બહાર આવ્યા તેણે જર્મનીની બાબુમાં મ્હી ફેશને લગતી સનાહ આપી ૧૯૧૬ મા તેણે આસ્ટ્રિયા-જર્મનીને સક્રિય મદદ આપી પણ પછી પાપો પડ્યા તેણે ઈંગ્લેન્ડની બાબુ લરકને ખડુ મ્હી દીધું જર્મનીએ મ્હો લગાઈ પિ સુરમીને ફેડ પકડ્યો લગાઈ પછી જર્મનીના ક્રાંતિમંત્રીઓએ એને છોડ્યો ત્યારે પોલેન્ડ સ્વતંત્ર ગપ્પ તરીકે જાહેર થઈ ગયું હતું પિ સુરમી સ્વ તન પોલેન્ડનો સરમુખત્યાર નિભારે એણે ફેશની નવરચના કરી આજે પણ પોલીય લોકો એને અતમથી યાદ કરે છે

પોલેન્ડ આજે પાણુ હાઈ છે અને રશિયા અને જર્મની વચ્ચે વહે ચાઈ ગયું છે એટલેથી પોલેન્ડને બૂલી ગયે મામ નહિ આવે આજે એ ઇતિહાસ મ્હી ગયો છે અને ઇતિહાસ ને ભવિષ્યને વિચારવામાં ઉપયોગી ન નીવડતો હોય તો એના પ્રથેથી પ્રથા લોનાં મ્હાટે સા માટે ભરવામાં આવે પોલેન્ડ જેવા અને જેવા દેશ પર ચાર્જ થઈ અને તેને ત્રણ આવાડિયા જેટલી ટૂંક મુદતમાં હારતુ પાડુ તેની પાછળ એક કરતા વધુ મારણો હોય એ બધા કારણોને સમજવા જરૂરી છે કે જેથી નેતાઓ નહિ તો જનસમાજ તો એતાને ચાને જ

જે લુધમતીઓના બાકિ દિવસ ખરેડ કરવામાં આવ્યો છે અને જેન થી દેશ ખવાઈ રહ્યો કે તે જ બાકિ પોલેન્ડને ખાઈ ગયો છે એમ મ્હી સમજ

બીજે ઉચ્ચ સરકારો જેવા બની ગયેલા જર્મીનલરેનો હનો લુધમતીઓ બહુમતીની સાથે અડચણ કરતી અને દેશનુ વાતાવરણ ડોળાવેલ મહેતુ જર્મીનલરો બેઠીને ત્રાસ આપતા અને બેઠીને અસહ્ય મહેતા લક્ષિણ પોલેન્ડમાં ન્યા લોખન્ડ અને કાપડના પ્રદખાના છે ત્યા મનુરે

જોતા કે પોલીસ રોકવાઓ તેમને જે મળ્યું અને સગવડો આપે છે તે કરતાં જર્મન માલિકા વધુ આપે છે.

આમ ખેડૂતો અને મજૂરો બંનેને લાગતું હતું કે તેમનો કહેવાતો દેશ પરેખર તે માલિકોનો જ છે, એટલે એ દેશ છોડે કે મરે તેની તેમને ચિંતા નહોતી. લાઘાઈ શરૂ થતાં પહેલાં પોલેંડની પાસે ૩ લાખનું સૈન્ય તૈયાર હતું અને શત્રુસામગ્રી પણ સારા પ્રમાણમાં હતી, પણ જર્મનીના પ્રમાણમાં તેનો શી હિસાબ ? અને છતાં ૫ અસંખ્ય ખેડૂતો અને મજૂરો પાસેથી તે વધુ મળવાની આશા નહોતી. લાઘામાં જેની પહેલી જરૂર પડે છે તે સંનિકાનો જળરી સપ્લા. જર્મનીદારો અને રોકવાઓ તાલું આપે, એ વિચારા મરવા થોડા જર્મ શકે ?

જગત ઉત્પન્ન થયું ત્યારપછી પહેલી વાર પોલેંડનો જે કાર્મ સત્તાધીશ બન્યો તેના સમયમાં પોલેંડની સરહદો ક્યાં ક્યાં સુધી પહોંચતી હતી તે તો ખબર નથી, પરંતુ પોલેંડના હિતની દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં યુકેઈન, અપર સાઈલેશિયા અને રુથેનિયા એ દક્ષિણના પ્રાંતો આજે પોલેંડની સરહદમાં ન ગણાતા હોત તો પોલેંડમાં અસાંતિ થવાનો ભય ઓછામાં ઓછો હતો. પોલેંડની લઘુમતી કોમો લગભગ અડીં જ સમગ્ર ગ્રામ છે. પોલેંડની સંસ્કૃતિ, પોલેંડનો ભાષા અને પોલેંડની ભૌગોલિક સ્થિતિ કહે છે કે પોલેંડે જેટલા ભાગમાં પોષ રહેવા હોય તેટલા લાગતી બહાર પોતાની દૃઢ વિસ્તારવા ન જતું જોઈએ. પોલેંડો અર્થ યાવ છે એટલે, પોલેંડ એટલે ખેડૂતોનો દેશ. પોલેંડ કહેવાતા આજના પોલેંડમાં ખેડૂતોનો દેશ ઉત્તરમાં વિશ્વયુદ્ધ નદીની પૂર્વ અને પશ્ચિમમાં જ ભાગ કદી રાકાપ દક્ષિણે જે જમિનમાં તેજ, કાવસો અને લોખંડ સમાવાં છે તેની આગળે મોઢ એલે નહોતો રાખવો જોઈતો. વિશ્વયુદ્ધ નદી કલે માર્ષ-ધિવન પહોંચ્યાથી નીકળતી કોપ, જમ્બુ પોલેંડે છેક એ પહોંચી સુધી પશ્ચિમમાં દળ દાંડવા નહોતું જતું જોઈતું. અર્ધ લાઘામાં પોલેંડના કમળમાં દક્ષિણનો એ પગડી અને ખાજોવાયો પ્રદેશ જમ્બુ આવી મથો, એ એના કામમાંથી દટવાને ધમપગામ મારતા હતા, પોલેંડે એને છોડી દેવા જોઈતા હતા.

જર્મનીના હિટલરની આકાંક્ષા પોતાનો પ્રદેશ-વેપાર વિસ્તારવાની ભાવે ન હોય પણ પોતાની આંતરિક દડતા વધારવાની તો છે જ એટલે તેને પોલેંડના યુકેઈન, રુથેનિયા અને અપર સાઈલેશિયા પ્રાંતોની તેજ, કાવસો, લોખંડ અને અન્ય માનુષ્યોની ખાજોનું આકર્ષણ થતું હતું. પહોંચીને કુદરત હોય છે અને કુદરત સંસ્કૃતિને વધારે છે, માટે જમ્બુ જર્મન જેવી બિચી સંસ્કૃતિને વધારવા તેને તે પ્રદેશ કમળે કરવાની જરૂર લાગી દશે. રુથેનિયન લોકો જર્મનીની જ સંસ્કૃતિના લોકો છે, માટે જમ્બુ યુકેઈનને જર્મની સાથે જોડી દેવાની તેની કમળ હતી. ૧૯૧૪ પહેલાં અપર સાઈલેશિયા તો જર્મનીનું જ હતું એટલે તે તો પાણું જર્મનીને ભોગવતું જ જોઈએ.

હવે, જો અપર સાઈલેશિયા ૧૯૧૪ પહેલાં જર્મનીનું હતું તો યુકેઈન અને રુથેનિયા ૧૯૨૦ પહેલાં રશિયાનાં હતાં એટલે એ રશિયાએ પાછાં લેવાં જ જોઈએ ને ! આ પ્રદેશમાં વસના ૫૦ લાખ રુથેનિયન અને ૧૫ લાખ ગોરા રુથેનિયનોનું એક લુદ્ધ રાજ્ય સ્થાપવા માટે ગેલેશિયામાં પેટલુર નામે એક આગેવાને મોટી અગવળ પહોંચી હતી. પોલીસ કારીગરને બાદ કરીએ તો ખાસ દક્ષિણમાં જ લઘુમતીઓ રહે છે. આખા દેશની વસ્તીના ૧૪ ટકા રુથેનિયનો અને યુકેઈનનો અને ૪ ટકા ગોરા રશિયનો ત્યાં થઈ ગય છે. કુલ ૪ ટકા જર્મનો છે, તેનો જમ્બુ દક્ષિણમાં પહોંચી ભાગ છે. વધારામાં ૮ ટકા બહીઓ છે તેને તો જાણે કાર્મ મળતું જ નથી, પણ એમને ૫ સૌની નાડે પોતાનો ભાગ ખાવાની કમળ તો હોય જ ને ! આમ પોલેંડમાં ૩૦ ટકા જેટલી લઘુમતી કોમોની વસ્તી થઈ ગય છે.

એટલે, આ દક્ષિણનો પ્રદેશ (ઉત્તરમાં ૨૫ માર્ષ હતી પછી જેવો કારીગરનો પ્રદેશ હમણું છોડી દઈએ) પોલેંડને ખૂબ હેઝન કરનારો હતો. અપર સાઈલેશિયામાં કામસા અને લોદાની ખાજો વધુ છે અને ત્યાં પોલીસ અને જર્મન વસ્તી પણ સરખા છે. જમ્બુ મહાપુક પ્રદેશ તે જર્મનીના કમળમાં દતો એ દક્ષિણે જર્મની એને પાછો જમ્બુ માગતું હતું, આમ

અધકા ઉપ બનતા હતા ગાંધીસઘે મતગણતરીથી એ અધકાનો નિકાલ લાવવાનું કામ નુ બને એ પ્રથમ તે કળકથુ પણ ન્યારે મતગણતરી થઈ ત્યારે પોલે અને એ માન્ય ન થઈ પોલેડે એ પ્રદેશ પોતાને જ કબજે રાખવાના ધગદથો એકદમ ત્યા પોતાનું લશ્કર મૂકી દીધું એ વખતે તો લડાઈ કાઈ પણ રીતે ટળે એ માટે સમાધાની થઈ અને તેમા પોલેને આર્થિક રીતે ફાયદો જ થયો પ્રદેશના એ ભાગ પાડો નાખવામા આવ્યા તેમા જે ભાગ પોલેડને સોપાયો તેમા કુલ ૬૭ માથી ૫૩ કોલસાની ખાણો પોલાદ અને લોખન્ડની અર્ધેઅર્ધ ખાણો અને જસત-સીસાની ખાણો સમાઈ જતી હતી પણ વસ્તીના વિભાગ થવા ભેદીએ તે ન થયા પોલેડના અધિકાગવાળા ભાગમા જર્મની પાંચ લાખ હતા અને જર્મનીના અધિકાગવાળા ભાગમા પોલીશ લોકો ૩૩ લાખ હતા પોલીશ લોકો તો જર્મનીની હકૂમત નીચે રહેવા પ્રવચનારા હતા કારણ કે તેઓ અવનકનહથી મુકામેલા લોકો હતા અને જર્મની તેમની એ મૂકવણ હાજરી કરશે એમ એમને લાગતું હતુ પરંતુ પોલેડના ભાગમાં ગયેના જર્મનો પોલેડની લુકમદારી ઉઠાવવાને જગા પણ પુરુ નહોતા આમ ત્યા વસ્તીના કબજે તો એવો ને એવો જ બીજો ગ્લો.

કારકિર્દી વિશે તો સ્પષ્ટ દેખાય છે કે જર્મની જે મુશ્કાલી ઊભુ થયુ છે અને જે જર્મનીનો લાગા ભૂતમળથી પ્રભુદેશ બની રહ્યો છે તે પ્રશ્નિયાને આ કારકિર્દીની પદી ફાલ મારી હોય તેમ જર્મનીથી જુદુ પાડી દે છે — કારકિર્દીમાં જર્મન વસ્તી જ મુખ્ય છે તેમ જ્ઞી યકાલ કારકિર્દીની પદી પહેલા જર્મનીના જ અધિકારમા હતી જર્મની એને ફરી પોતાની અદર સમાવી લેવા કેમ ઉત્સુક ન હોય ?

સમગ્રર્થ ગળ છે કે પોલેડે આ પ્રદેશ પોતામા મેળવી શકે જ લાલ કાદયો નથી એની અકાક્ષા તો એથી પણ આગળ વધવાની હતી એનો વિસ્તાર ફાંફ કરતા જે વૃત્તીયાલ તો થઈ ગયો હતો છતા રશિયાની સરદારમા જુદુ ધૂસીને લેને ફાલવી સમાન કરી દેવાની ધમ્કી હતી પણ ઇંગ્લેન્ડ

સમાજવાદીઓએ ઇંગ્લેન્ડે તેને મદદ કરતાં અટકાવુ એટલે તે બહુ વધી શક્ય નહિ ૧૯૨૦મા રશિયા સાથે એ વિષેની છેલ્લી સધિ થઈ થઈ હતી જે આ અદર વર્ષમા એનો પ્રદેશ વખો નધો પણ બતી ઘણી વધી થઈ છે, વીસ વર્ષમા ૨ કરોડ ૭૦ લાખમાથી ૩ કરોડ ૪૫ લાખ ।

પોલેડે અધકાનો પ્રદેશને સાચવવાના પ્રયત્નો તો ઘણા કર્યા હતા લઘુમતીઓને સતોવવા દેશને ૧૭ વિભાગ પાડી નાખ્યા હતા દરેકને મુખ્ય સરકારને જવાબદાર પ્રાંતિ સ્થાપતતા આપવામા આવેલ હતી એટલેની સ્થિતિ સુધરે તેમારે સદસરી મહાગ્રેજ થઈ હતી. ડુનિયાના કાઈ દેશમા ન હોય તેટલી સદમરી મહાગ્રેજો પ્રમાણમા આઈ હતી વિદ્યાપ્રચારનો પણ જનરો પ્રયત્ન થયો હતો જે ૧૯૪૨ સુધી તે સ્વતંત્ર ગ્ઞી થક્યુ હોત તો દેશના એકેએક બાળકને શિક્ષણ આપવાનો પ્રયત્ન તે કરી થક્યુ હોત કોઈન વિદ્યાનસાધનમા, વૈદ સોનુ કલામણ અને સોવનુ પ્રસ્તાકામજ જગતિખાન થઈ ગયા એટલુ કામ વિદ્યાનવાની શિક્ષા એજે થઈ હતુ

પ્રાદેશિક ધરો બાદ કરતા જર્મની અને રશિયા કે જે આજે એને ખાઈ જમાયા બન્યા છે તેમની સાથે એને સારો સળધ હતો જર્મની લાઈલ લેખ'ડ ઈસ, કોયરો ધર્ત્તિ આલ પેસેડ પહેલો જ લેવુ હતુ અને પોતે પોતાનો ભેખતો મયો ખાલ જર્મની પાસેથી લેવુ વળી જર્મનીને પોલેડ સમે સામૃતિક વધો પણ નહોતો પોલેડની સરકુતિ બાદદીક-સરકુતિ અધુર અને તે આર્થસમૃતિની ખેન જ છે જર્મનીને આ સળધમા અજુગમતું બન્યુ પોલેડે જાદીએને પોતાના પ્રદેશમા સપરવા માગ્યા ત્યારથી ત્વરે પહેલા તો ઘણી બાબતોમા બને વચ્ચે સમાધાનીથી કામ ચાલતુ પોલેડ જર્મનીની સમવડો કેટલું ભેનું હતુ તે તો ગમે વરસે જર્મનીને ઝોઝલેવેલિકા ઉપર થક્યુ હતુ ત્યારે જર્મનીના કહેવાથી જ તેજે પોતાની મદદને આડતો રેચન પ્રદેશ લઈ લીધો તે ખરથી દેખાઈ આવે છે

પણ દેશની અંદરની જ લઘુમતીઓને સતોષ ન હોય ત્યાં સુધી કાયમી શાંતિ મળવી અસંભવિત ગણાય. વળી આર્થિક રીતે નમણા રાષ્ટ્રને માટે ૩૫૦૦ માઈલની સરહદ સાચવવી પણ મુશ્કેલ ગણાય. પૂર્વ સરહદ ઉપર તો બરફનું કુદરતી રક્ષણ છે. ત્યાંથી કોઈ દુશ્મનનું લશ્કર આવવા ધારે તો કેડસમાણા બરફ ખૂંદતાં આવતું પડે, જે શક્ય નહોતું. પણ તે સિવાય પશ્ચિમે આવેલી ૧૬૦૦ માઈલનો સરહદ સાચવવાને પણ કૃષિપ્રધાન દેશ સમર્થ ન કહેવાય. દક્ષિણના પહાડો દુશ્મનને થોડી અડચણ આપે પણ એને આવતાં રોકી શકે તેમ ન કહેવાય. આ સરહદ ઉપર જ જર્મનીએ એક સામટા પાંચ છ ઠેકાણેથી હથ્થા કર્યાં અને પોલેંડનું વિશ્વવિખ્યાત અશ્વદળ પણ પાણું ફડી ગયું. વળી જર્મનીએ આક્રમણ અને પીછે-હઠની રમત પણ એવી ચલાવી અને ઝડપથી કરી મૂકી કે પોલેંડ હાલ સમજી ન સકવાથી માર ખાઈ બેઠું. અને રશિયાએ પણ તાતી ધડોળે જ બરડામાં ફટકો લગાવ્યો અને પોલેંડ ભૂમિશાયી થઈ ગયું. અત્યાર પૂરતા તો રશિયા અને જર્મનીએ એના મુશ્કેલીના ભાગ પણ સમજીને પાડી લીધા છે અને તેમાં ફરી પ્રાણ પૂરવાના અપતરાઓ પણ ચરે કરી દીધા છે.

શૂદ્ધી મૂલીને પણ પાદ કરીને પોલેંડ પર હવે આંસુ જ પાડવાનાં છે. લઘુમતીઓના કૃત્રિમ રીતે જીવતા બતાવાયલા બૂતે એની આ દશા કરી. જો પોલેંડ ખરેખર પોલેંડ-બેઠોતોનો જ દેશ-રણો હોત તો યુરોપમાં જેમ એક સ્વીટ્ઝર્લેંડ છે તેમ એ બીલું સ્વીટ્ઝર્લેંડ બન્યું હોત. અળખળ વહેતી વિશ્વગ્લા નદીને બને કાંઈ મૂકેલાં ઝાડવાંની થોડી સુમધ લેતા

સુંદર વોરસો શહેરની મનોહર હવેલીઓ આજે બેંકર ખર્ચિશો બની છે અને તેમાં સિયાબવાંની લારી અને ગીધડનો કડગાટ સંભળાય છે. બે મહિના પહેલાં ત્યાં પ્રખુલ નરનારીઓ ગેસ કરતાં હતાં. એતરો, બાગ-મગીચા અને જંગલોથી ભરપૂર એ દેશનાં લોકોને શેની કમીના હતી કે એના નેતાઓને કારીકારનો, બાલ્ટીક સમુદ્રના બંદરનો કે દક્ષિણની આણેત્રે મધ પડ્યો ? સૂર્યના જીવનવિકાસક તાપમાં તંદુરસ્ત ચહેરાઓ અને રંગીન કપડાંમાં ખેડતાં બેતરમાં અનાજ પકવતાં, વાડામાં મરદીઓ ઉઠેતાં અને જંગલોમાંથી ફળો વીણતાં. પર બાંધવાને અને ખાણ પકાવવાને એમની પાસે લાકડાંની તુટિ નહોતી. લોકો આનંદી સ્વભાવનાં હતાં. અભિનય એ તો પોલ લોકોનો જન્મગત સંસ્કાર-અસ નાચતું, મિજબો ગોડવવી, શ્રમ કરવો અને આનંદમાં રહેતું એટલાથી એમને સતોષ હતો. એમનામાં લોકસાહિત્ય પુષ્કળ હતું. આજથી એક દગર વર્ષ ઉપરનું સાહિત્ય એમનામાં જડે છે. દોડસો વર્ષ ઉપર જન્મેલો પોલાંડનો મહાન સાહિત્યકાર એડમ મિકિવોઝ યુરોપ-ભરમાં જાણીતો છે. સો વર્ષ ઉપર જન્મેલા હેનરી સી-ડ્રીવોઝ અને બોલેસ્લાવ પ્રુસ્નેરી સાહિત્યકૃતિઓ પણ આખા યુરોપમાં વંચાય છે. સારે પોલેંડ સુખી હતું, સમૃદ્ધ હતું, શાનવાન હતું-તો આજે એ એવું કેમ ન હોત ? જે પોતાનું નહોતું તે બળથી રાખવાની હઠમાં તો બિલકું આજે તે પાધર બન્યું.

અને જ્યારને હમેશાં પાદ રેડી ભવ તેવો એક બોધપાઠ તે આપતું ગયું.

સાહિત્યના પ્રદેશમાં

બેડણીચર્યા

‘ગૂઝલાતી બેડણીકાશ’ અને ત્યાં પછી ‘સાર્થ ગૂઝલાતી બેડણીકાશ’ પ્રકટ કરીને ગૂઝલાત વિદ્યાપીઠે

ગૂઝલાતી બાપા ઉપર બહુ ભારે ઉપકાર કર્યો છે પણ એણે ઘડેલા નિયમોમાં અને કઈક શકા ગયે છે તે અહીં પ્રકટ કરું છું

૧ અનુસ્વાર સંબંધે

‘સાર્થ ગૂઝલાતી બેડણીકાશ’ના નિયમ “૭ અનુસ્વારના સિત્ત બિન્ન ઉચ્ચારો દર્શાવવા મિહ્નો વાપરવા નહિ

“નોંધ—રાકષ હોય ત્યાં અનુસ્વારના ચિહ્નમાં અનુનાસિકા વાપરી શકાય

ઉદા. અત, અન્ત, ઇક, ઇપક, સાત, સાન્ત, બેક, બેન્ક”

આમ છે, સારે કયા ‘મિહ્નો વાપરવા’ની મના કરવામાં આવી છે? ‘બેન્ક’ નહિ, પણ ‘બકન્ક’ નોંધે

વળી નિયમ “૧૬ અન્ત્ય ઈ તથા ઊ પર આવતા અનુસ્વારનો ઉચ્ચાર પોતો થતો હોય ત્યારે ઈ કે ઊ દીર્ઘ લખવા ઉદા. ઈક, દીકાક, મૂચવાવ, સોગણિયુ, પીછુ, છટ, પૂછક, વરસદ મીચામણુ

“અપવાદ—કુવાર, કુભાર, કુવર, કુવરી, સુવાણુ”

મૂળગત સિદ્ધાન્ત વિચારીએ તો બધા દ્વચ્ચ સ્વર પછીના અનુસ્વારનો ઉચ્ચાર નિરપવાદ તીવ્ર જ હોય છે, એટલે એ ગમે તો અનુસ્વાર રૂપે કે અનુનાસિક રૂપે લખાય તો કઈ દોષ આવે નહિ પણ દીર્ઘ સ્વર પછીના અનુસ્વારનો ઉચ્ચાર કોઈ વાર તીવ્ર થાય છે, જેમ કે ‘કાન્ત’=પ્રિય, કોઈ વાર મૃદુ થાય છે, જેમ કે ‘કાન્ત’=રેડિયાન્તી તાક ત્યારે એવે પ્રસંગે ઉચ્ચારભેદ પ્રમાણે મિહ્નભેદ પણ

મૂકેલો જ ઘટે ત્યારે નિયમ ૭ અને નિયમ ૧૬ એ બેને બદલે નીચે પ્રમાણે એક નિયમ ચર્ચ થશે

“દ્વચ્ચ સ્વર પછીના અનુનાસિક માટે અનુસ્વાર અથવા પછીના વ્યંજનને અનુસરતો અનુનાસિક મૂકવો. ઉદા. અત, અન્ત દીર્ઘ સ્વર પછીના અનુનાસિકનો ઉચ્ચાર તીવ્ર થતો હોય તો તેને માટે, પછીના વ્યંજનને અનુસરતો અનુનાસિક મૂકવો

ઉદા. કાન્ત, કોમળ થતો હોય તો અનુસ્વાર મૂકવો, ઉદા. કાન્ત

પછી આ નિયમમાં કોઈ નોંધ કે અપવાદની જરૂર નથી બેડણીકાશના ૧૬માં નિયમમાં અપવાદ આપ્યા છે ‘કુવાર, કુવર, કુવરી, સુવાણુ’ આમાં ‘કુભાર’ના અપવાદ તો થવા જોવો જ નથી કારણ કે ‘કુ’ના અનુસ્વારનો ઉચ્ચાર તીવ્ર હોવાથી ‘કુ’ દ્વચ્ચ સેવામાં કરો. ૫ દોષ નથી. ખીલ શબ્દોના અનુસ્વાર કોમળ હોવાથી તે શબ્દોને અપવાદમાં ન મૂકતા તેમને ‘કુવાર, કુવર, કુવરી, સુવાણુ’ એમ લખવા જ જોઈએ, એમને અપવાદ કરી શા માટે દર્શાવવા જોઈએ?

વળી નિયમની શરૂઆતમાં ‘અન્ત્ય’ શબ્દ પણ નિરર્થક છે શા માટે ‘અત્ય’ પણ નહિ. અને તે રીતે અપવાદમાં ‘કુવાર’ અને ‘સુવાણુ’ શબ્દોને બદલે ‘કુવાર’ અને ‘સુવાણુ’ લખવા જોઈએ. મુજરાતી સિવાયની ખીલ બધી દિલ્લી બાપાઓમાં અન્ત્ય સ્વર ઉપર મૃદુ અનુસ્વાર આવતાં દીર્ઘ જ લખાય છે મુજરાતીમાં પણ તે રીતે ‘ક’ ‘જ’ એમ લખાય સદગત કાન્ત(મ ૨. બટ) એમ લખતા

પણ તીવ્ર ઉચ્ચાર થતા અનુનાસિક લખવામાં ને છાપવામાં પણ એક મુશ્કેલી નડે છે ૧, અને કે તો સરળતાથી લખી કે છાપી શકાય, પણ ૨ અને ૩ લખતા કે છાપતા મુશ્કેલી નડે છે, અને વખતે તેથી જ કારણ ૭ માં નિયમની નોંધના ઉદા. ઉદા. જુમાં ‘બેડક’ ને બદલે બોટી રીતે ‘બેન્ક’

છાંયો છે આ મુરકેલી ટાળવા અનુનાસિકને મળે
પોલો અનુસ્વા ૦ મૂકી શકાય શી બ ક શકાય
એમ મૂકે છે

૨ હસ્ત-દીર્ઘ સ્વર સંખ્ય છે

સાર્થ નોઽર્ણકિરણો નિવમો ૧૮ થી ૨૪ને
ગૂંથીને એક જ નિયમ નીચે પ્રમાણે મૂકી શકાય

“શબ્દમા જે અક્ષર ઉપર સ્વરભાર આવતો
હોય તેની પહેલાના સ્વરને હ્રસ્વ લખવો”

અને પછી આ નિયમ ઉપર નોંધો મૂકી શકાય

પુકતાક્ષર ઉપર સ્વરભાર આવે છે, માટે તે
પૂર્વેના સ્વર હ્રસ્વ લખાય, ઉદા. કુક્ર શબ્દમા
પચ્ચે આવેલો અકાગન્ત અક્ષર બંજનગન્ત જેવો
ઉચ્ચારાય ત્યારે તેની પછીના અક્ષર ઉપર સ્વરભાર
આવે, તેથી તેની પૂર્વેના સ્વર પણ હ્રસ્વ લખાય,
ઉદા. ઇન્કાર, ખિસકાથી, આમા ન અને રા ન
અને મૂ જેવા ઉચ્ચારગતા હોવાથી કન્કાર અને
ખિરકેલી જેવા ઉચ્ચારાય છે અને તેથી પુકતાક્ષર
જેવા બની જવાથી તેમની પૂર્વેના ઇ અને ખિ
હ્રસ્વ થાય છે

નિયમ ૨૪ પ્રમાણે “પ્રાયમિક શબ્દો પરથી
ધ્રાતા શબ્દોમા તથા ધાતુના પ્રેરક અને કર્મણિ
પ્રયોગના રૂપોમા પ્રાયમિક શબ્દની અથવા ધાતુની
મૂળ નોંધણી કાયમ ન રાખતા ઉપર કાયમ ૨૧, ૨૨,
૨૩, ૨૪ પ્રમાણે નોંધણી કરવી”

ઉદા. શીખ-શિખાઉ શિખામણુ ઊઠ-ઊઠવુ,
ઉઠાડ, ઉઠાવ પણ આ નિયમ વિરુદ્ધ કારણમા શિખ
વતુ ને અદ્યે શીખવતુ ડાખુ છે.

૧લી ઉપરના નિયમના પહેલા ભાગ વિરુદ્ધ,
૨ગમા નિયમમા ૧ લો અપવાદ આપ્યો છે કે “વિશે
પણ પરથી ધ્રાતા નામોમા તેમજ નામ પરથી બનના
ભાવવાચક નામોમા મૂળ શબ્દની નોંધણી કાયમ
રાખવી ઉદા. ગરીબ-ગરીનાઈ આમ શા માટે ?
‘ગરીબ’ મા શી ઉપર સ્વરભાર હતો, તે ‘ગરીનાઈ’
મા આ ઉપર આવ્યો, માટે તેની પૂર્વેના સ્વર હ્રસ્વ
ધવો નોંધવો આ વાત ઈ અને ઈઁ માં જરૂરી નહિ

સમજના, આમા ૪/૧લી સમાજનો વિશેષથી આક
ઉપરથી થતા નામ સંકર્ષમા અને નામ દામ ઉપરથી
થતા ભાવવાચક નામ દયાણુમા સ્વરભાર પહેલા
અક્ષર ઉપરથી ખસીને ખીન ઉપર આવતા પહેલે
દીર્ઘ સ્વર હ્રસ્વ થઈ જાય છે એ જ નિયમ સર્વ-
વ્યાપક રહેવો નોંધવો અને તેથી ‘ગરીબ’ નો ‘રી’
‘ગરીબાઈ’મા હ્રસ્વ થવો નોંધવો

નિયમ ‘૨૫મા શબ્દના બધાગણુમા ઈ પછી સ્વર
આવતો હોય તો તે ઈને હ્રસ્વ કરી સ્વરની પહેલા ય
ઉમેરીને લખવુ ઉદા. દરિયો” આ નિયમમા વિનંત
માટે આ પ્રમાણે ઉમેરો કરવો થો ‘અથવા તો
ઈ ને દીર્ઘ રાખીને પછીનો સ્વર કાયમ રાખવો
ઉા. દરીઓ”

વળી હ માટે પણ આવે જ નિયમ કરવો થો,
અને તેથી એકદરે નિયમ આ પ્રમાણે કરી શકાય
“શબ્દના બધાગણુમા ઈ અથવા ઉ આવતો હોય
તો તે ઈને અથવા ઉ ને હ્રસ્વ કરી પછીના સ્વરની
પહેલા અનુક્રમે ય અથવા ય ઉમેરીને લખવુ ઉદા.
દરિયો, કમિયો, કૂવો, કૂવો, અથવા તો ઈ અથવા
ઓ દીર્ઘ કરીને પછીનો સ્વર કાયમ રાખવો ઉા.
દરીઓ, કડીઓ, કૂઓ, કૂઓ”

૩ અદ્યપ્રશ્ન અને મહાપ્રશ્ન

સાર્થ નોઽર્ણકિરણો નિવમ ૧૨ “અ પપ્રાણુ
અને મહાપ્રાણુ સવુન્ત હોય એવા તાલવ શબ્દોમા
મહાપ્રાણુ દિવ કરતુ ઉદા. ચોખ્ખુ પણ ચ
તથા છો ચોગ હોય તો નહ રાખવુ છહ નહિ
ઉદા. અખંડે”

ઉપરના નિયમમા ૧લી ૨૭ નો અપવાદ કયે
હેતુએ ? લખતા કે ડાખતા ફારે નહિ માટે ? એક-
દરે એ નિયમ પાળી કોઈ સાઓપતા જાણતા જ
નથી એ સવુન્ત અક્ષરોમા પ્રથમના અક્ષરનો ઉચ્ચાર
મહાપ્રાણુ નહિ, પણ અ પપ્રાણુ જ થાય ને, માટે
અ પપ્રાણુ જ લખાવો નોંધવો અને દિ-દુરધાનની
બીજી સર્વ ભાષાઓમા પણ એમ જ લખાય છે
ખુદ કોચની પહેલી આશ્રિમા-નોઽર્ણકિરણમા-ઓઢો
શબ્દ આપ્યો છે, પણ પોતાના નિયમ વિરુદ્ધ પોતે

જ બૂલ કરી બેઠા એમ અણધારી ગીઝ આવૃત્તિમાં-
સાર્થ જોડણીકારમાં-એવો શબ્દ મૂકવો છે! પણ
મને તો અનેક પ્રયત્નો કર્યા છતાં એવો અને એવો
શબ્દના હોઈ અક્ષરના ઉચ્ચારણમાં કશોય બેદરેખાઈ
નથી ત્યારે આ કારણમાં આ નિયમવિકૃતિ કરવાનું
શુ કારણ મળ્યું હશે તે સમજાતું નથી.

૪ ય અને લ

સાર્થ જોડણી કાચનો નિયમ " ૧૪ કેટલાક
શબ્દોમાં (ઉદા. પારણ, બારણ, શેરડો, દોરડો, આણડો,
જળણ, ચારણી-૧ કે ચાળણી ૨-શેલડો) ર, ડ, જ, લ ને
અહીં ય ઉચ્ચાર થાય છે, ત્યાં મૂળ રૂપ જ લખવું "

આ નિયમને હવે બહાર જેવી જવાયો છે
કૂટ (કૂટ ન બેઠો શકે એવો પ્રથમ) શબ્દ ઉપરથી
'કાકડો' શબ્દ બન્યો છે, તેને જોઈએ તો 'કાયડો'
લખો ફીલક (કંકુ) શબ્દ ઉપરથી 'શેષડો' શબ્દ
બન્યો છે મુલ ઉપરથી મોથડો (પથને મોઢે બાધ
વાતું દોરખતુ માળિયું) શબ્દ બન્યો છે પણ આ
પ્રકારના શબ્દોને પણ પોતાના નિયમમાં બાધી
કેવાને આ જોડણીકારો તો 'કારડો' 'શેરડો' ને
'મોરડો' બનાવી દીધા છે! આમાં ર આવે જ રીતે
રીતે, તે સમજાતું નથી.

અને વળી એ નિયમને વિસ્તારવાથી તેમાં જે
બીજા એવા કેટલાક શબ્દો વિષે વિધાન બાધી
શકાય તેમને વિષે નીચે પ્રમાણે જુદા નિયમ કર્યો છે

" ૩૦. ચાલો-ચાલો, સાલો-સાલો એ બંને
રૂપો ચાલે. " ત્યારે ૧૪માં નિયમમાં બતાવેલા
શબ્દોના બંને રૂપો ચલાવવામાં હો દોષ આવે
એમ છે "

૫ હસ્તિ તથા યસ્તિ

સાર્થ જોડણીકારના નિયમ " ૧ બહેન જેવા
શબ્દોમાં . હ જુદા પાડીને લખવો " પણ 'હ
નાતું...વજેરેમા હકાર ન દર્શાવવા "

'બેન' અને 'નાતું' શબ્દોમાં હસ્તિ હોય તો
લગભગ સરખી છે, 'બેન'માં કઈક એવો છે
ગુજરાતના કેટલાક ભાગમાં તો આ શબ્દ એવી

રીતે ઉચ્ચારાય છે કે તેમાં હ મિલકત સ્પષ્ટતા
નથી ત્યારે 'બેન'ને બદલે 'બહેન' લખવાનો
અને 'નાતું' ને બદલે 'નહાતું' નહિ લખવાનો
આદેશ શા મટે? અને 'બહેન' લખવાનો આદેશ
આખર શબ્દકાર એ જ પ્રકારની હસ્તિવાળા શબ્દ
'બહેનો' નહિ આપતા 'બેનો'જ આવે છે!
'બેન'થી જે વધારે હસ્તિવાળા શબ્દ 'વેર' (શત્રુ
વટ) શબ્દકારને નિયમે 'વહેર' લખાવો ભ્રમ જે
પણ 'વે'જ લખાયો છે, પણ વળી એ જ ઉચ્ચાર
નો છતાં એથી જુના અર્થનો (વહેરનો પડેલો ખોટો)
શબ્દ 'વહેર' લખાયો છે આમ એક જ પ્રકારના
ઉચ્ચારના શબ્દોની જુદી જુદી જોડણી આ શબ્દ
કારમાં લખીને અસાચકતા પ્રવર્તી છે

નિયમ " ૧૨ કેટલાક શબ્દોના ઉચ્ચારમાં ગુજરાત
ના કેટલાક ભાગમાં યસ્તિ થાય છે ઉદા. બાપ, આપ,
લાપ, સ્થો, દો, ડું પણ તે લખવામાં દર્શાવવાની
જરૂર નથી જત, આપ, લાવ, દો, દો એમ જ
લખવું "

ઠીક, પણ 'ભાત' (શયેના એમાં) એમાં
યસ્તિ નથી અને ભાત (વેલજુરીવાળી છાપ) એમાં
યસ્તિ છે એ બંનેના સમાવેશ 'ભાત' શબ્દમાં થયો
છે! જુદા જુદા ઉચ્ચારના ને અર્થવાળા યસ્તિના
શબ્દને એક જ રીતે અને હસ્તિના શબ્દને જુદી
રીતે લખવામાં દોષ ન મળ્યાય "

આ રિયતિમાં હસ્તિને અને યસ્તિને પ્રસંગે
મનુષ્યે હ અને ય જુદા ન લખતા, હ ને 'બ'ને
અને ય ને બદલે' જેવા કાષ્ઠક ચિદ્વેનો મેલત્યાં દોષ
તો કેમ ?

આ શકાઓમાં ને વિવેચનમાં મારી બૂલ થી
દોષ ત્યાં એ જોડણીકારના પ્રણેતા અને બીજા
અણધારીએ કારણ આપીને દેખાડશે એવી આશા છે
'પાઠીશ' મહિ-આણુદ નરસિંહભાઈ પટેલ

ગૂંચ ક્યાં છે ?

પાઠ્યપુસ્તકોમાં પ્રવર્તતું અસાચક ટાળવા મંડેક
એકપક્ષી જેવું નિયમન આણવું જોઈએ એ મનની
ચામે એક બીતિ એમ બતાવવામાં આવે છે કે, અધી

હરીને સ્વતંત્ર પુસ્તકલેખનની પ્રવૃત્તિ રૂપાંતરે, આપણા દેશમાં એ ઊગતા છોડને સીમળાઈ જવું પડે. આવે મત ધરાવનારા પણ તેમની સામેના પક્ષની એ દલીલ તો સ્વીકારે જ છે કે, પાકંચપુસ્તકોના મધ્યમાં ચાલતી નફાખોરી, વાતસીલો વગેરે ખરાઈઓ જાતી નોઈએ; તેને સારુ નોઈ એ તો કડક સમિતિ નીમે તે માન્યતાનું ધોરણ સખત કરે. એકરૂપતા તરફ દળતો પણ પણ સામેના પક્ષની એ વાત કબૂલ કરે છે કે, સાચી ને સ્વતંત્ર લેખનપ્રવૃત્તિને કાઈ રીતે રૂપની ન નોઈએ. આમ બેઉ પક્ષની બેઉ વાતો પરસ્પર માન્ય છે. તો પછી મૂલ્ય કે ખૂંચ ક્યાં સંતાઈ રહી છે? બેઉ પક્ષે જરા વધારે જીડે ઊતરીને પોતાનું દરિયું ને દલીલો વિગતથી વિચારવાં નોઈને.

• એક બીજું વસ્તુ જે ચર્ચામાં કદાચ નથી ઊતરી તે દૂરમાં જણાવું. આજ કેળવણીખાતું પોતાના નિયમનને અંગે એકરૂપ અભ્યાસક્રમો, પરીક્ષાપદ્ધતિઓ, શાળાઓને માન્યતા આપવાનું ધોરણ વગેરે નક્કી કરે છે. આ બધામાં એકરૂપતા હોય છે તે પણ સ્વતંત્ર પ્રયત્નને કે નવસર્જનને કાંઈ કે રાધે કે સીમળે એમ કેમ દલીલ ન થઈ શકે? પરંતુ, અસહકારના જમાનામાં રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ સિવાય કોઈએ એ કરી હોય એમ જણ્યું નથી.

હવે, એ જ નિયમે આગળ જઈને જો કેળવણીખાતું એમ કહે કે, પાકંચપુસ્તકની પસંદગી જ્યાં મહત્વના વિષયમાં પણ અને નક્કી વસ્તુ લઈરું; કડક સમિતિ નીમાં અને વર્તમાન ઉપલબ્ધ પુસ્તકોમાંથી સર્વોત્તમ હશે તે વિજ્ઞાવી લઈરું. અને રાષ્ટ્રના આગકને સર્વોત્તમ પુસ્તક જ મળે તે સારુ અને એને જ મંજૂર કરીશું; તેની કિંમત પર નિયમન રાખીશું કે રાખાવીશું; આવાં પોતપોતાની રીતે સર્વોત્તમ પુસ્તકો એટલી વધુ મળશે, તે અને વધુ મંજૂર કરીશું અને તે સંલેખોમાં શાળાને પસંદગી કરવાની છૂટ મળશે; ખાતું જો આમ દલીલ કરે અને એનો અમલ કરવાને સારુ થોડા ને પ્રામાણિક તંત્ર ઊંચું કરે તો શો વધી લઈ શકાય? યા માટે વધી લેવો નોઈએ? કેળવણીખાતાની આ અમલમાં ઉતારવાની

શક્તિ વિશે અશ્રદ્ધા હોય તો જુદી વાત. તો તો સામેથી એવી પણ અશ્રદ્ધા બતાવી શકાય કે અત્યાર સુધી ચાલતી આવેલી છૂટથી મૌલિક સર્જનો થવાને બદલે આખો પ્રશ્ન જ વધારે ચૂંચાયો છે; મૌલિક પુસ્તકોની તો અખત જ રહી છે.

એક બીજી દરિયી પણ આ પ્રશ્ન જોવા નોઈએ. રચિતો એના ‘સર્વોદય’ પુસ્તકમાં એક બહુ માર્મિક પ્રશ્ન ચર્ચો છે, “જુદા જુદા મધ્ય જુદા જુદા જોવા છે તે તે મધ્યમાં કામ કરનાર ક્યાંક સ્વાર્થ ધરતો હોય છે તેથી તેની પ્રતિષ્ઠા કરાય છે. તેમાં બાકી છે માત્ર એક વેપારી. અને એનું કારણ એ છે કે વેપારી હમેશા સ્વાર્થ જોઈને જ ચાલે છે.” દાખલો નોઈએ તો અત્યારના મુદ્દાનો નફાખોરીનો કાપડો કાને મારે કરશે પડ્યો? વેદ, વકીલ, સિપાઈને સારું? મજૂર કે ખેડૂતને સારું? ના, એક માત્ર મધ્યકારી વેપારીને સારું.

આજ લેખક પ્રકારકે એનાં પુસ્તકોનો મધ્ય જમાવ્યો છે. તેણે પોતાના પુસ્તકોની જ કેવળ કદરને ખાતર હોડમાં કશું જોખમ ખેડેલું નથી બતાવ્યું. તેણે, પુસ્તકોનો ગુણ તો હશે તે હશે; પરંતુ ભગતાં સાધેનો દાગ તેની ખપત જ નોઈ છે. ધણે લાગે આવું ચલાવી, ખરા લેખક રૂપાઈ ગયા છે, ને જો એમ ચાલ્યા કરે તો રૂપાયા જ કરશે; સમાજને સર્વ-એક લાભકારનું કામ નહિ મળે.

એટલે પ્રશ્ન તો ઊઠેલો એ છે કે, સાચા અને ખરાને ચાળવા શી રીતે? એમ તો કોઈ નહિ જ કહે ને કે, કાર્વિન-મત પ્રમાણે જે યાવ તે ખરી ચળામણી? સુકતવેપારને નામે જેનું ચાલે તે ખરા વેપાર? એ શિક્ષણપ્રેમીના બેલ નહિ હોય; એ હશે આજના વહિવટપુગને પામી મથેલા પાવરધા ખેલાડીના. અને પાકંચપુસ્તકોનો પ્રશ્ન એવાઓથી ઊઠવાનું નથી.

હવે એ જ રીતે અને તે જો કે, પુસ્તક-પસંદગીના આ પ્રશ્નમાં આગકના શિક્ષકોને એટલે કે માળખાને માથેના ખર્ચોના અને તેને ઉત્તમ પુસ્તક પડેલાંવાડવાનો-જ મુખ્ય ખ્યાલ રાખવો નોઈએ. તો, સાચી લેખનપ્રવૃત્તિને રોકવા વગર ચાલુ અગાકને

નિયમનમાં નજ આણી સમાપ્ત એમ નથી માત્ર લેખક પ્રકાશક અને શિક્ષક, જેનો બળનો જગત બાળવા જેવું કંઈ હોય તો આટલે એ તેની ચરત ન મગનભાઈ દેસાઈ

આપણી ગ્રંથમાળાઓ-થોડી પુરવણી

‘ભૂમિ’ ના ૧૫ આગસ્ટના અંકમાં ‘આપણી ગ્રંથમાળાઓ’ શીર્ષક મારે લેખ પ્રગટ થયા પછી એકાદ બે રહી ગયેન માળાઓના સચાલક તથા મણુભરે તરફથી અને પછે મળ્યા છે, તેની ટૂંકી વિગત આપુ છું.

‘સૌગંધ્ર સાહિત્ય મંદિર’ ગણપુરથી પ્રગટ થતી ‘સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્યચેષ્ટિ’ની નોંધ તથા લેખમાં સ્મૃતિદોષથી રહી ગઈ હતી પાંચ રૂપિયાના લવા જમમાં વાર્ષિક ૧૫૦૦ પૃષ્ઠો આપવાની આ યોજના હતી આ ચેષ્ટિ બધ પડી ત્યાર પહેલાં ‘સૌગંધ્ર’ ના ઘણા ખર્ચ પ્રકાશનો આ માળાના મણુકા રૂપે પ્રગટ થયા હતા વર્ષની અધવચ્ચે ગમે તે કાંઈ સર બધ કરવી પડેલ આ માળાનું સવાજમ ગ્રાહકોને હિસાબ મુજબ પાછું મોકલવામાં આ ચુ હતું

રાજકોટના અણીતા કાર્યકર્તા ભાઈ જલારાકર મહેતા તરફથી ‘પ્રગતિ સાહિત્યમંદિર’ ના સચાલક તરીકે ‘પ્રગતિ ગ્રંથમાળા’ની યોજના વાર્ષિક ત્રણ રૂપિયામાં ૧૦૦૦ પાનાનું વાચન આપવાનો બહાર પડી છે દર ત્રણ મહિને ૨૫૦ પાનાનું એક પુસ્તક બહાર પડવાનું છે પહેલું પુસ્તક ‘જાણદેવી’ એક સામાજિક નવલકથા-બહાર પડી ચૂક્યું છે

મુંબઈમાં આગ એક વ્યવસ્થાપક તરીકેથી નીકળતા ‘ફેવરીટ’ માસિક સાથે ફેવરીટ વાર્તા વિભાગ ના પુસ્તકો છેલ્લા છ વર્ષથી નીપળે છે દર માસે ૭૦/૮૦ પાનાનું પુસ્તક બે આપણી નજવી કિંમતે પ્રગટ થાય છે આ માળા ખાસ કરીને પાગ સીએ તથા પહેલા વાચકોમાં વિશેષત વચાપ છે એટલે આ બાબુ તે પ્રતિ ખાસ ધ્યાન બેચાડુ નથી અમદાવાદથી ‘ગતિ-રેખા’ કાર્યાલય તરફથી ગતિ ગ્રંથમાળા ઘર ચર્ચા છે, તેના બે પુસ્તકો

‘બોલવી અને નાગરિકા’ તથા ‘કમ્પ્લેક્સ’ બહાર પડી ગયેલ છે વર્ષમાં છ પુસ્તકોનું વાર્ષિક લવાજમ શુ બે છે

માગ લેખમાં ગ્રંથમાળાના પ્રમરણની મે પૂરી ખબર લીધી નથી તેવી ફગિયાદ થયું એક ભાઈ બે કરી છે પણ તે વિરે મારે વિશેષ મહેવાનું નથી.

છાપાવા માનસિંગ કામદાર

‘ભીતર’નો ખોટો પ્રયોગ

તાજેત-માં એક પુસ્તક બહાર પડ્યું છે તેનું નામ ‘પુરાણની ભીતરમાં’ રાખેલું છે અને બીજાની બહેન છે કે ‘એસિયાની ભીતરમાં’ બહાર પડે છે ‘ભૂમિ’ ના છેલ્લા અંકમાં ‘નર્મનીની માન રમ’ લેખ બેચો આ બધા પ્રયોગો ‘અર’, પ્રયોગના અર્થમાં ભૂલ ખાવાથી ખોટા થયા હાલે છે ‘ભીતર’ નાન્યતરગતિ છે ‘માણસનું ભીતર કોણ અણી શકે ?’ એમ બોલશે પણ આ ત્રણ જાનતોમાં કદાચ ‘એસિયાની અર’ બોલાય તેથી ‘ભીતર’ મટિ જુનાવાડુ હશે, ખરે પ્રયોગ ‘પુરાણની ભીતરમાં’ વગેરે જોઈએ

મગનભાઈ દેસાઈ

હિંદી પુસ્તકોનું બજાર

[અમારી ‘નવસર્જન પ્રયાલદી’ના પ્રવાર માં ફરતા અમારા પ્રવાસી-પ્રતિનિધિના પદમણી અટલો દર્શકત આહી લતા છે સુજાનની પ્રાણન-પ્રશ્તિની આપણે બધે ચર્ચા કરીએ હોય તારે આ હિંદી પુસ્તકોના બજારની રિયતિ લાલુવાનું ઉપચોની ચો સ્પષ્ટતાના પ્રવાસી પ્રતિનિધિઓના અનુભવે પણ કરીએ મા.]

હિંદી માટે ફરતા અહીના શુકસેવરો, પ્રાણકો અને એજન્ટોના પરિચયમાં આવવાનું હીક બને છે એથી હિંદી સાહિત્યના વેચાણ અંગેની પદતિ સારી રીતે બાલુવા મને છે આપણે ત્યાં છુએટોમાં અનામદલી (Exchange)ની પ્રથા નાખ પ્રમાણમાં ગાધે છે, તેવા જ પ્રમરણી અહી પૂર્ણ રીતે ચાલે છે સરસ્વતી પ્રેસ જેથી એની

એકાદ એ સંઘા જ હશે જે Exchange આપે
પર નથી કરતી માત્ર બધાનું અદનામદ્દી પર જ
આવે છે આથી દરેક સુખેનગરને નાના પ્રમાણમાં
પણ પ્રનાશક થતા સિવાય ગરીબ રાકાતુ નથી આવે
લઈને સાહિત્ય પણ અધિકાર અને દલકુ નીચે છે

સુખેનગર પામે ૫૦૦-૭૦૦ રૂા જેવા થાય કે
કોઈ નવું પ્રકાશન કરવા તરફ જ નહીં હોય છે
આથી આપણા જેવા માત્ર પ્રકાશકોના પુસ્તકો એ
રોકડોથી ખરીવા હજી નથી અને આ જ કારણથી
સસ્તા સાહિત્ય મળીને રિસ્કી અને લખનારો માટે
જ સરસ્વતી પ્રેસને ધિદાર અને કારીમા પોતાના
પુસ્તકોનું વેચાણ વધારવા દુકાને ખોલવી પડી અને
સાથેસાથ બીજાના પુસ્તકો રાખવા પડ્યા આવું
પરિણામ હવે એ આવશે કે એને પણ બીજાના
પુસ્તકો એક્ચેન્જ એટલે એ પણ આમતોર પર
Exchange કરતા થઈ જશે આ પ્રમાણે એ કોઈ
મોઢામાં મોઢું નુકસાન પાવતું હોય કે થતું હોય તો
તે કમિશનની અનિશ્ચિતતા સૌ કોઈને વેચાતો તો
કરશે જ છે અને આપણા શુભરાત કરતા અઢી
એક વસ્તુ વિશેષ એ છે કે આપણે ત્યા માત્ર માત્ર
પાંચ અને જ સુખેનગર છે, બ્યારે અઢી વજાજ
મોઢા એવા દરેક ગામમાં સુખેનગર-પ્રકાશક છે એટલે
કમિશન આપવામાં સૌને રવાકરીમાં ઊતરતું પડે છે
રૂપિયે ત્રણ-ચાર આના કમિશન તો એકાદ ચોપડી
લો તોપણ મને જ, એટલે જેને વધારે ચોપડીઓ
લેવી હોય તો એને કમિશન આપવાની પાત જ
થ પૂઢી ?

બીજી એજન્ટોની પ્રથા પણ દમણા સર થતી
નહી છે બેપર માણમેને કામે લગાડવાનો આ
રતો શોધો છે આ એજન્ટો મામેશામ ફરે છે
મુઢો, લાખરેરીઓ અને સાહિત્યોપીઓને પુસ્તકો
ખતાવે છે, વાચવા મૂકતા નહીં છે અને એમ વેચાણ
કરે છે ગામડામાં ફરવા નીમ્યા હોય એટલે કાર્ક
કામ તો કરતું જ નહીં-ખરચ દાવવા માટે, એટલે
ગ્રાહકોને લગનામના વધારેમાં વધારે કમિશન આપતું
પડે છે-અગમ ૩૦-૪૦ ટકા સુધી એટલે આવા

એજન્ટો ૫૦ ટકા કમિશન મળતું હોય એવા પુસ્તક
કેનું જ વેચાણ વધારે કરે છે પ્રેમચંદ્રજી અને સસ્તા
સાહિત્ય મળીને પુસ્તકો તો લોકો મામેથી મામે
ત્યારે જ આવે

એટલે હિંદી પ્રમાણે પુસ્તકની કિંમત રાખવામાં
આ બધી વસ્તુઓની ગણતરી કરી મોટી કિંમત
રાખે છે કામળ મોઢા લાગે પણ જ હવેકા અને
બદા (કદ મોટું દેખાડવા સારું), વાઈન્ડીંગ રૂઢી
અને આર્કાઈક ચિત્રો આવે એટલે લોકોને લગનામી
રાખવા

આવી સ્થિતિ મોટા લાગના હિંદી સાહિત્યની છે
અને આમાંથી આપણે માર્ગ કાઢવાનો છે

આટલું ફર્મા પડી એક વસ્તુ જણાઈ છે કે
સાગ સાહિત્ય માટે લોકોની અભિરુચિ વધી છે
લોકો ઘરમાં એવું સાહિત્ય વસાવવા હિલ પણ કરે
છે પણ એવું સાહિત્ય એમને મળતું નથી

મને આપણી નવસર્જન કન્યાવલીને આવું
રાખવી જોઈએ એમ લાગે છે હિંદી સાહિત્યમાં
વસ્તુની નવીનતા માટે અને વેચાણકવાની નવીનતા
લાવવા માટે શુભરાત-કારિયાવાડમાં જેવી રીતે એજન્ટ
-પ્રથા શરૂ કરી એવી હન પર કલકતા, મિદાગ,
થુ પી, પલ્નન, રાજપુતાના, સી. પી, ઓરિસા,
નિઝામ હૈદરાબાદ અને મદ્રાસ, માઈસોર-આ બધા
પ્રતેષમાં એજન્ટો મોકલવી શુભરાત કારિયાવાડમાં
તો એજન્ટો શોધતા મુરકેની પડેની પણ અઢી તો
એજન્ટો આપી શકાય એવા દરેક ગામે સુખેનગર
છે એ જ આપણા એજન્ટો ખનશે આમને પણ
પુસ્તકો તો (credit) જાન્ય જ આપવા
જોઈશે ગાસિક વેચાણ થતું જાય એમ પેસા મોક
લાવે વર્મા એકાદમાં એકાદ ૨૦ જેટલેટલાનું
વેચાણ ન થાય એવા ગામે બીજી મોન એજન્ટો
ન આપવી પુસ્તકોની ફી ડીલીવરી અને કિંમત પર
ગુપ્ત દકા કમિશન પુસ્તકો ન વેચાવા હોય તો
પોતાના ખર્ચે પાછા મોખી આવે

આ પ્રમાણે વ્યવસ્થા થાય તો મને લાગે છે કે
પહેલા વર્ષે ૨૨૦૦ અને બીજામાં તો ૧૫૦૦

પ્રતો તો તીમ્બો જ નહીં. ગોપ્રિયમાં પડેનું પુત્ર
પ્રગટ થાય કે પુત્ર જ ને એક જ એજ સો આપણ
પ્રવાસમાં બેસી જાય આગળ જાણના એ દરે
પ્રાતમાં ફરના લગભગ નહીં મહિના થાય ગેર વખત
પ્રવાસ કર્યા પછી વગરમાં બીજી વખત જાણની
જરૂર ન રહે અને આવી ગેર બીજી બે વસતી
આવે પ્રવાસ કર્યો હોય તો પછી પ્રવાસની કામગીરી
જાળમાં પડે મરી જાય નહીં વગરેમાં વધારે
દરેક પુસ્તકની ૫૦૦૦ પ્રત સુધી આજણ વેચાણ
વધારી શકાય

આમાં એક સવાલ ઉઠાય આપવાના સાદસનો
છે પણ બધી ગેર વિચારતા આ સાદસ કર્યા વિના
છટકા નથી. જો મહિને વેચાણ-રકમ મોંઝવાનો

નિયમ મુજબ ગણવે એમને વધારેમાં વધારે ટાઈમ જ
એમનું બે નહીં મહિનાની વેચાણ રકમ મળ
વધારે ખર્ચ જઈ ન શકે મગજ કે એટલા સમય
સુધી ખર્ચ ન મોંઝે તો આપણને પણ શમ થાય
ને। આવી રીતે બે વસ સુધી એમની સાથે ત્યા
તો આપણે સાથે સારી રીતે જાણી જાણીએ કેવી
સાથે કેટલે સુધી પ્રસંગ પાડવા જેવું છે એ જાણી
જાણ પડી રહે પુસ્તકોના વેચાણ વિશે સમય
એવું મને લાગતું નથી સારામાં સારી નવલકથા
સારી છબાઈ, ગેટ અથ જોડ વગેરે અને પ્રચાર
પત્રિકા અને બહુ જ નાની સાઈઝનું દરેક મોંઝીતું
ચોરસ એમનીની દુકાને લટકતું હોય તો મને લાગે
છે કે પહેલા વર્ષે ૧૫૦૦ મેટ જવામાં કચી મુશીબી
ન આવે અમારા પ્રવાસી-પ્રતિનિધિ

ચૌ પ ન

શ્રવણ

નિશ્વાસ ના, ના, જમણાટ ના, ના,
ના હાર કે દૈન્ય, પ્રમાદ ના, ના,
કર્મકથના, સર્જન, શક્તિ, સેવા,
ઉરે જરેલા અભિલાષ એવા

અગે જરે ચૈત્ય કંથાલુકામી,
આદર્શ જેના વર ઉર્જગામી,
દાવાનળો આ જગને દહત,
તે આત્મલોએ શમવા અહત

આરોધ, ટીકા, અવરોધ, નાશ,
પ્રત્યે કરતું મૃદુ સ્મિત હાસ્ય,
ઔદાર્ય અગે, સુખ સત્યવાણી,
વહુ તને ચાલત જોડી પાણી

હાથાલાલ વડીલ

ડોશીમાની મૂડી

શ્રી. હરજીવન સોમૈયા

આજકાલ પુલ્ક અને સુલ્કના પગિણુઓ સિવાય એક પણ વાત કાંઈને સંજ્ઞાતી નથી બીજી કાંઈ વાત કોપડે નોપણુ મે તે માર્ગે યદને ચોડી જ વાગ્યા એ વાતમાથી પુલ્કની વાત ફરી નીકળે છે અમામ એકે સાર્થ માલ હતા, માલ માણસ બીજાઓને ડેટા ઉગન કરે છે તેની વાત ચની હતી એટલામા એકે સાર્થ એ પોતાના એક ડોશીમા માલ પડ્યા ત્યારે તેઓ સમજાણુમા બાળક કમતા પણ કેવા નીચા બનરી મયેલા તેની વાત કરી "પણુ જલ માણુઓ મોજા પણુ કેવા હોય છે" બીજા સાર્થ એ રકે રકું અને પછી તેમણે પાણિયાદના ધગીકેવના દિવસોમા વડવાણુમા બનેલી એક વાત કહી ખતારી એક ડોશીમા ખગરમા કંઈ ખરીદે કમ નીકળ્યા ચીજ ખરીદી પણુ હુકાનકાર પેસા માગતા બલી મેલો અને ડોશીમા આપતા જુલો ગયા ડોશીમા મે કમતા ચાલ્યા એટલે એમને યાદ આવ્યું કે વેચારીને પોતે પેસા આપ્યા નથી છવ વોલાચો એટલે પેસા આપતા પાઝ ન વળ્ય ચોડક ચાલ્યા ત્યા ધણુણુ કરેલો અવાજ મેલો પાણિયાદના ધગીકેવો આચકે વડવાણુમા લાએ હતો પણુ ડોશીમાને લાગ્યું કે પોતે અસલ આવર્યું તે અમતનો ભાગ રેખનાગથી કિયાચો નહિ અને રોનાગતુ માયુ ડોલી મયુ "અર, મારી એક્લીના આટલાક પાપે આખી દુનિયા રૂની ગય" સમજાવન એવુ સાલ ન શ્વે "આમ મોલી ડોશીમા એકદમ પાઝ વેચારીને ત્યા આવ્યા અને કહ્યું, "સાર્થ, તમારે લાપી દું ચીજ તર્ફ મઈ પણુ વગતા એના પેસા તમને આવ્યા નતા તે વગત મળી ત્યો એક પંચોય ઓઝ ન હોવ એ વગત મેલો. "વેચારીએ પેસા વઈ ચીક એ બીજા સાર્થની વાત પૂરી ચર્ક, એટલે મે રાર કું આ વાર્ધ ચારે કે તેમા દલ માણુઓ

મજબની શી ગિયતિ છે તે પણુ મેલા મેલી કે તમે વાત કરી તેમા જ એક ડોશીમાની વાત હમણા જ બની છે તે હું કહું

લગાઈ બગી અને હિંદુસ્તાનમા પણુ હવાઈ હુમવાની બીક આવી એટલે માગ ધમાથી સૌને દેશમા મૂકી આવવાને આમારે મામ મયેલો ત્યા મે અમામ પોઝીથી ડોશીમાની વાત ગણી

ડોશીમા માલ વઈ ગય એવી જ એ વાત હતી

લગાઈની વાત તો ધણા વખતથી-ઈટાનિએ એનિસીનિમા ઉપર ચાર્ક કરી ત્યારથી-અચાની હતી, પણુ એની ખરેખરી બીજી તો જર્મનીએ એકા-રચોનાકિાને આખરીનામુ પાકેલુ ત્યારથી સોડોના મનમા વસી હતી જર્મનીએ એકા-રચોનાકિયા ચોલીલુ એક ટીપુ પણુ પાડ્યા વિના સર્થ લીલું તોપણુ નાકાઈની દલ જગ મે રાલ પડી નહોતી લગાઈની વિશેષ અસર તો મામકાની પ્રગ ઉપર પડે છે ત્યા નાણુ દાયમેયું હોતુ નથી અને ધમમા કે ખેતરમા માલ હોય તો તે પણુ પોતાનો નથી હોતો 'ચીજ વતુઓ મોથી મેલો, અનાજના લાવ ચામે 'એ વાત મામકાના મગરવગને કુકારી મેકે છે

અમારા આ પોઝીથી ડોશીમાને કાઈનો વે આધાર નહોતો કુટુંબના જધા મરી ખવાર્ષો હતા વધાગમા દીકમોએ એક દીકરો હતો એ તો હજી નિતાળમા એકા મૂટનો હતો એને પાગવાતુ ડોલીને માથે હતુ

વસ પહેલા ડોલીમાને કાઈકે કહેલું "ડોશીમા, ચાટના વસ તો કાદવા પગુ દવે દોલના દિવસ આવે છે ધક મે રૂપિયે મજુ છે તે ૭ રૂપિયે મજુ પણુ નહિ મેલે બાગ્ટો અને લુવાગ પગુ એક માલ મેલે તેન-મીડુ-મગરુ તમામ ચી ત્યા ભાવ ચી મેલે "

વાત સાબળતા જ ડોશીમા લેલા હતા ત્યાંથી ધૂમ કરતા નીચે બેસી ગયા અને વાત હંદોનારના સામુ બેઈ રહ્યા

“એમ તો લડાઈને આવતા દુશ બે વગસ લાગશે, પણ ગરીબ માણસ આજથી એટલે બેગુ કરવા માફક તો લડાઈનું વગસ માફ કાઢશે ”

ડોશીમા તે દિવસથી મૂંઝવણમાં પડી ગયા કે શું કરવું ? પોતાને નહિ તો પોતાના પૌત્રને પણ પાળવો તો પડશે ને ! જો કે આજ સુધી એમને વસ્ત્ર દહાડે મળ્યું હોયો પણ લેવો નહોતો પડતો, ગામનું કામ કરે અને કોઈને ત્યાં કાઈક તો ખાવાનું વધુ હોય, તેમાં ડોશીનો અને છોકરાનો નિલાવ થઈ રહેતો, પણ તો ૫ ડોશીને ચર્ચા મારવું, “માડી, બે છવના પેટ ભરવા, મોરવારીના કાળ, પાસે પૈસા હશે તો દાત ને અગથી વેગ થતા અટકાવાશે ”

એટલે ત્યારથી ડોશીમા કંતા હતા તે કરતા વધુ કામ બેચવા માંડ્યા ધનુ શરીર એટલે બીલુ તો શું કામ થાય પણ કોઈ એન્જલ-પદ્મવાળાને કે કોઈ નવી ખરણીને આવેની વહુને કે કોઈ સુવા-વડીને ગામના બોળની દુકાનના સાકરિયા ઘણા ખાવાની ઇચ્છા થાય, કોઈને સેવ કે ટીકડી ખાવાની ઇચ્છા થાય અને પાસે નાનું છોડતું ન હોય તો ડોશીમા લાવી કે કચારેક કોઈને અનાજમયી કાકરા વિણાવે પડ્યો એક રખારી મહેતા નિરાળના માસ્તરે એવું દૂધ બાંધ્યું હતું, રખારીને ચાલવાની આળસ થાય ત્યારે ‘લાવોને માડી, દૂધ હું પોગાડી આવું’ એમ કરીને ડોશી દૂધ આપી આવે કચારેક નિરાળના માસ્તર પણ કહે “માણ, બોધા મેષનાનું ખેરકુ ખબર છે ને ? એનો છોકરો ત્રણ દિવસથી નિરાળે આવ્યો નથી તે જરા એની મા કે એનો બાપ હોય તો જરા કહી આવો ને, અને છોકરો હોય તો તેડતા આવો ! ડોશી જન્ય, છોકરાને તેમો આવે અને છોકરાની માને પણ કાઈક ધીમા, કામકે હતા-વળા એમ શંકો કરીને સમજ્યું પાડે કે ‘આજ તો બહુવાનો જન્મતો છે છોડતું ભણ્યું હશે તો

રાંદવો કામી શકશે’ આમ કામ કરે ને સૌને ગણ ગળે-બદલામાં સૌ ડોશીનું ધ્યાન ગળે

પણ હવે ડોશીને લાગ્યું કે પેટ તો કાગડા-કૂતરા થે ભરે કે પણ આમ પાગડા ઉપર કયા મુંઝી નજાનું ? એટલે રાંદવો પૈસા કેમ મંડે તેનો ડોશીને વિચાર આવવા લાગ્યો ‘કામ કરીએ તો કામની ટેવ પડે’ એમ સમજી ડોશીમા હવે કચારેક કોઈ ‘શોમણી’ના ગોળામાં બેઠું પાણી રેડી આવે અને પૈસો સાકરને છેડે બાંધે નિરાળનું પાણી તો હવે એણે જ ભરવા માડ્યું અને મહિને ચાલીની ચા અડતી પાવતી કામગિયાના ગાવામાં સતાડેવી ચીઘરીમા મૂંઝા માડી કોઈને ગાર કરવી હોય તો ગાર પચુ ડગી આપે એ તો કીક પણ બાલુના ગામમાં કોઈને સદેશ પહોંચાડવો હોય તો છોકરાને આગળીએ વગાડી ધીરે ધીરે આવતા સદેશ પહોંચાડી આવે ‘મને કાંઈ એથી વગતાનું નથી, આ તો પગ છુટા થાય છે અને વળી સામા ધણી આગળથી પૈસા પણ છોડાવાય છે’

પોલેડનો પ્રશ્ન આ યો ત્યારે લડાઈની શબ ઘણા બેગરોથી યવા લાગી સૌ હંદો હાલ કે હિંદલર દરેક વખતે દમદમી આપીને કામ કાઢી લે છે સૌના મનમાં એમ કે નાહક બિદમ આવોને ક્યાં એવતને રેસાવરી, પણ હિંદલરનો ભોલ તો મુઠ્ઠા વળના અગિની પેટે વધતો જ નવ્ય છે હવે આ વખતે તો એની સામે લડો જ લેવાશે

ડોશીમા રાજ ગતે તો છોકરા પાસે પૈસા ગણવતા જ, પણ આને તો એમને થયું બહો કેટલાય દિવસથી પૈસા ગણ્યા મા નથી, એટલે એમણે છોકરા નિરાળે જતો હતો તેને કહ્યું કે આજ નિરાળે નથી જવું અને પછી બારણા બંધ કરી પૈસા કેટલા થયા તેની ગણતરી કરાવવા માડી છોકરે પૈસા ગણી આપ્યા, ‘લુગો મા, આ બે રૂપિયા-’ ડોશીએ રૂપિયા ફેરવી ફેરવતી જોયા, પછી હાથેથી કાન માડીને વગાડી જોયા ‘આ એક-બે-ત્રણ-ચાર-પાંચ-’

“કેટલા પાવના ?” ડોશીએ પૂછ્યું

“ પાત્ર ને આ ૭ પાવવા ” ઠાકરે બોલ્યો

“ ૭ પાવના ? કેટલા-આ પાવવાનો રૂપિયો ખરુ કે નહિ ? એનો રૂપિયો ડગવી લેવો પડશે છતાં હોય તો વપરાઈ જાય, હ હવે બીજુ ગણુ લેઈ.”

“ ત્રણ બે આની છે, એક આની છે અને સાત પૈસા છે ” ઠાકરે બોલ્યો

“ એટલે ઈ બધુ કેટલુ કે’વાય ? ૭ પાવવામાંયો રૂપિયો કરવા આ પાવવા કાઢી લઈએ પછી બાકીનામાંયો રૂપિયો કરવો હોય તો કેટલુ નીખવું લેઈએ ? ” ઠાકરી બોલ્યા

ઠાકરે હળવે હળવે ગણવા માંડ્યું પહેલા આ પાવલા એક કાર મૂક્યા, પછી બે પાવનાનો અડધો રૂપિયો ગણ્યો અને ત્રણ બેઆનીના ૭ આના ગણી તેમાં એક આની ઉમેરી સાત આના અને સાત પૈસા એટલે એક આનો ને ત્રણ પૈસા આડે આના ત્રણ પૈસા ચર્પી ગયા બે પાવલાનો અડધો અને આડે આનાનો અડધો એટલે રૂપિયો તો એ જ થઈ ગયો ને ત્રણ પૈસા ઉપર

ઠાકરીમા ઠાકરગની ગણવાની હોશિયારી લેઈને ગણ થયા અને પોતે ધાર્દ હજુ તે કરતાં બે આના વધારે નીકળ્યા છતાં આખા વરસની મહેનત પછે પણ માર જ રૂપિયા માફમાં થયા એ વાતે એમને દિલગીરી થઈ શુ કરવાથી ઝટઝટ પૈસા બેળા ચાપ તેના વિચાર ઠાકરીમા કરવા લાગ્યા એને થયું, ઠાકરે ૪ બે કામ કરવા માટે તો પહેલાય ખરુ “ કાલની કોને ખરુ છે ? ધરમા દાણો તો છે પાત્ર શેઠ, એટલે પોતે ન હોય તો ૪ એક મહિનો તો ઠાકરને વાધો ન આવે, પણ પૈસા ફીક ફીક થઈ ગયા હોય તો આગળ પણ મુશ્કેલી ન આવે ને ! અટાણુથી ઠાકરને કામ કરવામાં દારે લીધો હોય તો બે ચાર મહિનામાં એને કા ૧ આવી જાય, કાર્ક સમજ પણ આવે અને અને કામ કરીને મદિને ચાર આડે આના કમાય અને સાચક્તા પણ શીમે બહુને આપણે કયા માનિત્રગની પુરશી લેવી છે ? ”

ઠાકરીએ બીજા દિવસથી ઠાકરને નિશાળે જતો બધે ક્યો અને પરચુરુ કામ કરવામાં સાથે લેવા માંડ્યો ઠાકરે કામનો માલાક હતો એટલે ઠાકરીયો ન આપ તેવું કામ સૌ ઠાકરને ચીંધતા

એક દિવસ અચાનક માસ્તરે ખમર આપ્યા કે પુરોપમા લઘાઈ શરૂ થઈ જમનેએ પોલેડ ઉપર ધસ્યો ક્યો છે રશિયા એની સાથે બળી ગયું છે ઈંગ્લેન્ડ અને ફ્રાન્સ પોલેડને મદદ કરશે

ઠાકરીમા બીજુ કાર્ક તો સમજી ન રાક્યા પણ લઘાઈ થયું છે એ વાત સમજી ગયા એ હાજી-ફાજી ઠાકરને બાવડેથી ઝાલીને ઘેર આવ્યા અને કામચિયા નીએથી ચીથરી કાઢી “ ગણુ લેઈ, કેટલા પૈસા છે ” અનેક વખતની પેઠે આ વખતે પણ ગણીને ઠાકરેએ કેટલા પૈસા છે તે જણું. “ પાત્ર રૂપિયા તો થઈ ગયા, એમ ? ખામની તો એકદમ બાધી નોટ કરાવી લઉં રૂપિયા તો દજી થે ભાગી નખાય પણ નોટ તો ભગાય જ નહિ નોટ બગાવર સચવાઈ ’ એમ કહેતાક ને ઠાકરી મામમાં બિપકયા રોકની દુકાને જઈને ચીથરી હળવેકથી બોલી, “ કયા ગ્યો ? ” પૌતને જમ મારી પૌત બાણુમા જ હતો, ‘ શેઠ પાસે બેસીને શેઠ ગણું છે ને લેઈ, શેઠ, ગણી જુઓ, પૂરા પાત્ર રૂપિયા છે કે નહિ ? અને એની બાધી નોટ આપો નોટ હોય તો ભાગતા છવ દાને નહિ અને હું સાચવી પણ શકું ”

શેઠ ચોડી વાગે ઠાકરી સામું નેઈ ગયા અને પછી રૂપિયા ગણી - લેઈ લઈ નોટ આપીને કહ્યું, “ હો માદી ”

નોટને પોતાના સાકવાને હોંડે જતનથી બાધી લઈ ઠાકરી પાછા થઈ તરફ આવવા નીકળ્યા આવની વખત એમના મનમાં દરખ હતો કે ‘ મારી પામે નોટ છે ’ દરખ હલવવા એ માસ્તર પામે આવવા નિશાળ તરફ વળ્યા

માસ્તર આગળ નોટ ઝાડીને ગાજી બોલ્યા

“ હવે મારા ઠાકરને વાવો નહિ આવે દરે નોટ ચા પછી શુ વાવો ? નોટ કાર્ક ચીઝી જ

ભગારો ? કેમ માસ્તર સા'બ, શું કહેા છે ? પાચ રૂપિયા ખુશા હતા તેને બદલે નોટ કરાવી લીધી છે કીક ને ?”

“રૂપિયા આપીને નોટ લીધી એ કીક તો નહિ, મા'શુ.” માસ્તર બોલ્યા

“કીક નહિ ?” ડોશી ચમક્યા

‘આજ તો, મા'શુ, સૌ નોટના રૂપિયા ડરાવે છે આ અંગ્રેજો જર્મનો સામે લડાઈમાં મડયા છે તે કોણ જાણે એનું શું પગિલામ આવે ! અંગ્રેજો ગ્લા કે ન ગ્લા, રૂપિયામાં થોડો ધણી ચાદી તો ખરી, ચાદી કો'કે દિ' કામ આવે, નોટ તો આખર વાગળિયો ને !’

‘હે ? તય નોટ છે પેસા ન કે'વાય ?”

લકારના વખતમાં કાઈ કહેવાય નહિ ” માસ્તર બોલ્યા

ડોશીની આખો એ સાબળીને ફાટી રહી એમના હાથ દીના પડી ગયા અને હાથમાંથી નોટ સરીને નીચે મડી મઈ છાકરાએ એ ઉપાડી લીધી અને

કહ્યું, “માડી, આપણી નોટ ” પણ માડીએ એ સાબર્યુ નહિ.

તે દિવસથી ડોશી ગાંઠા બની ગયા એ છત્રે છે પણ મર્પા જેવા હાલે આવે, ક્યારેય કોઈક ખાવનું આપે તો ખાવ પણ ખરા, આખ-કાન-જીભ આમ ખુચો તો સાર્ગ સારા લાગે, પણ જાણે કાઈ ભોગ ન હોય એમ ભુજ્યે અને જાણે કાઈ સાલગળા ન હોય તેમ બેસી રહે મોટે ભાગે તો મૂઠા રહે પણ બોલે ભારે ન સમગત તેવું જ બોલે ડોશી મરે કે છત્રે એના તો હજમ-શોક શું હોય પણ છાકરા ડોશીની દશા જોઈને બાના જેવો ધઈ મરો છે અને સૌને લાગે છે કે ડોશીને એ અવસ્થામાં એ બદ દિવસ જોશે તો એ પણ કયાક એના જેવો ધઈ જશે-એની સૌને ચિંતા છે ડોશીને સાગ કર્યા ડોશીના હાથમાં ગંઢા રૂપિયા મૂકી ભેંસા બીજી તો શું થાય, પણ એને સારુ થતું જ નથી

વિચારા ડોશીમાં !”

માગે વાત પૂરી થયા પછી એકદમ શાંતિ આવઈ ગઈ અને થકી વાર સુધી કાઈ કાઈ મોટા નહિ.

અ જ નીગીત.....ખ ધ ચ ભે.....જ ટિ ડ

વીજ દહે જે દિ' ખેતરને,
બુદ્ધિ બાળે કોઈ હૃદયને,
તે દિન એ વીજ, એ બુદ્ધિના

ખ ધ ચ ભે અમકાર

ચદ્ર ન આકર્ષે જલધિને,
નયનો દેખે નીચ બીજને,
ચદ્ર અને નયનોના તે દિ'

ખ ધ ચ ભે પરકાર

ચદ્ર ચદ્ધિ ભરખે દહાને,
અતર ધિકારે ચાહને,
તે દિન ચત્ર અને ઉરના ગહુ

ખ ધ ચ ભે ધગકાર

હિટલરની ઓસ્ટ્રિયન ચઢાઈ

અને

શુશ્રિગના બે ભયાનક કલાકો

શ્રી. સતીશ દ. કાલેશકર બી. એ. (ઓનર્સ) ઓક્સફર્ડ

આ ત્ર્યુ યુરોપીય યુદ્ધ સરૂ થયું તે પહેલાં, હિટલરનાં આક્રમણોમાં એની ઓસ્ટ્રિયા ઉપરની ચઢાઈ એ યુરોપના રાજકારણમાં એક મહત્વનો અને આશ્ચર્યકારક બનાવ ગણવામાં આવે છે. એ આક્રમણ વખતે, જેના શબ્દ ઉપર અને જેના નિર્ણય ઉપર આખા ઓસ્ટ્રિયાનું અને કદાચ આખા યુરોપનું ભાવી લક્ષી રહ્યું હતું તે, ઓસ્ટ્રિયન ચેન્સેલર શુશ્રિગને એ છેલ્લા કોઠકટીના કલાકોમાં કેવા અનુભવો થયા હશે, શું શું વેદનાઓ થઈ હશે, એ પૂરેપૂરી રીતે નહીં તો બીજે અડધા ઉપર અનેક મુલાકાતો, લખાણો, કાગળપત્રો છતાંય મધન કરીને કહેલો આ લેખ પાઠ પાછળની અનેક બેઠી ઘટનાઓ ઉપર, બંને ગમે એટલો આઠા, પણ પ્રકાશ જરૂર પાડે છે.

“ હાઈડિ શુશ્રિગ ! કુટું શુશ્રિગની જે !! ” બંધાં ત્યાં એક સાદે વિગ્નપનાદ પોકારતા હતા. વિથેના શહેરના કેન્ટનર રસ્તા ઉપર બાંધી ઉપર કાદલેંડ ક્રંટના ગિલ્લા, અને જુલ ઉપર શીતો લગાવેલો, શિસ્તમય લુવાનિયાઓની હરોળો ફૂલ કરી રહી હતી. શુશ્રિગના મકાન ઉપર પહેરો ભરતારા કાળા પોશાકમાં સજ્જ થયેલા ફેટલાક ઓફિસરો અહીં-તહીં નજરે પડતા હતા. એ આત્મધારક લડખવાઓ બંધી ઘટનાઓ નિહાળી રહ્યા હતા અને એક જુલ-માં પાંચ હમર વિધાસુ લાગવેલા ખડા કરી છાંતે, હિટલરની ઓસ્ટ્રિયા ઉપરની “ વિગ્ની ” ચઢાઈને એક પ્રયંત્ર જગમાં ફેરવી નાખવાની એમનામાં તાકાત હતી.

આખું વાતાવરણ જાણે હમણાં આલ કાટી પડી એમ તૂટું તૂટું થઈ રહ્યું હતું. જર્મન-પ્રવાસ-એલન્સીની સામે, હાથમાં સ્વરિતકથી અંકિત ધનઓ છાંતે, પોલીસોથી ઘેરાયેલું એક નાત્સી લોકોનું ટોળું મકાનપથે પણ શાંત બેઠું હતું. એક અક્ષર પણ બોલવા વગર, કોઈ પણ જાતના ત્યાંથી ખસવા માટેના હુકમો માન્ય ન કરવાની એમણે પ્રવિતા કરી હોય એમ ચોખ્ખું દેખાતું હતું. આસપાસની બારીઓમાંથી અને આજુબાજુના રસ્તાઓમાંથી, જ્યાંથી પણ ‘ તમારો ’ નોઈ શકાય એમ હતું ત્યાંથી, વિથેનાનાં ટોળાંઓ, સૈકાઓથી જગતનાં બીજાં ટોળાંઓ કરતાં આવધાં છે તેમ, ખાસ ત્રસ કે પરવા વગર ‘ ગમત ’ જોતાં બેઠાં હતાં. એ શુક-વારનો દિવસ હતો, તારીખ હતી ૧૯૩૮ની સાલની અગિયારમી માર્ચ, અને ધડિયાળમાં સાંજના ૭ વાગ્યા હતા.

જુલ જ કલાક પછી એ જ રસ્તાઓ ઉપરથી વિથેનાનાં જ ટોળાંઓ અમથી તેમ ફૂલ કરતાં વિગ્નપનાદ પોકારતાં હતાં “ હાઈડિ હિટલર ! હિટલરની જે !! ” !! જાણે કોઈ જાદુઈ રીતે બધાની ભુમ્મઓ ઉપર સ્વસ્તિકથી અંકિત શીતો નજરે પડતી હતી; અને ટોળાંમાંનાં સૈકાઓ લોકો તે એવાં હતાં કે જે જુલ જ કલાક પહેલાં “ કુટુંની જે ” પોકારતાં હતાં !

આધુનિક યુરોપમાં ખતોશ અનેક ફેરફારોમાં, આ સૌથી વધુ આશ્ચર્યકારક ફેરફારનું સાંગોપાંગ માન મેળવવા માટે, એ આખી ઘટના પાછળની કેંદ્રીય અંકિત તરફ વળવું આવશ્યક છે. અને એ અંકિત તે

કે કુટુંબ શુશ્રિગ સુસ્ત પુગલમતવાદના વૈતાવરણમાં જળવાયેલા એ પુરૂષે એની ગૌરવી કાગિર્દી વિદાર્થીના મંદિના અધિપતિ તરીકે-એવજીના મતી તરીકે શરૂ કરી ગૌરવરણના વર પછી અનુભવ વગરના એ વિદ્યાર્થીનીને આરિદ્ર્યન એન્સેનર કો હોસતુ ખૂન થતા, એકાએક પુરોષના રાજકીય મંડપમાં પ્રવેશ કરવો પડ્યો હતો.

ઓરિદ્ર્યાના એન્સેનર તરીકે કામ શરૂ કરતા જ શુશ્રિગની ગેંગમાં પેઢી એની ખાસિતો તત્ત જ તરી આની રસ્તા ઉપના સર્વસાધાગ્ય આણુસના અજ્ઞાન પ્રત્યે એને જાગૃતિ તિરસ્કાર હતો એના ભાવણો સુદૃઢ હતા, પણ એ સર્વસાધાગ્ય જનતાની આકર્ષકશક્તિથી ક્યાંયે જાયે જાગૃત કરતા મૂળથી જ એ ખૂન શકાશીય હતો, અને લોકો એરે નિહટો પચિય કરવો એ એને માટે અસહ્ય હતુ એના પોતાના મત્રીઓને (મિનિસ્ટર) એમના ગિરોઈ દર વખતે પત્ર લખીને કરવા પડતા, અને અત્યંત જરૂરિયાત હોય ત્યારે જ એ મંત્રીઓને પ્રત્યક્ષ મુનાકાત આપતો. ઓરિદ્ર્યાને જે લોકો કદાચ બચાવી ચક્યા હોત એવા નેતાઓ કેટલીયે વાગ મુદર મુદર યોજનાઓ લઈને એને મળવા ગયા હતા પણ એમાના એકે એક જણને હારી જઈને એ ગૃહ વ્યક્તિ આગળથી પાઠા આવતુ પડ્યુ હતુ કારણુ શુશ્રિગ કોઈ પણ જનતાની સનાહ કાને ધરવાની ચોખ્ખી ના પાડતો.

એન્સેનર ઉપર સનાહ લાદી શકે એવી શક્તિ ધરાવનાર એક જ વ્યક્તિ આ વખતે આરિદ્ર્યામાં હતી, અને તે પ્રિન્સ સ્ટારહેમ્બેર્ગ જાગૃતિમાં જાગૃતિ અને તદ્દન આરિદ્ર્યપ્રદ એવી કીર્તિવાણા આ પ્રિન્સે એક હાઈમન્ડેર (રાષ્ટ્રપુરુષ) નામની સેના ઓરિદ્ર્યામાં જમાવી હતી જર્મન આક્રમણનો પ્રતિકાર કરી શકે એવી શક્તિ કોઈ સેના એ ધરાવતી હોય તો તે આ સેના હતી પ્રિન્સ સ્ટારહેમ્બેર્ગની લોકપ્રિયતા પહેલેથી જ શુશ્રિગની આખ્યા સાનની હતી એટલે સત્તા મળતા જ એણે એનું નિકલન કરવાની તૈયારીઓ કરવા માડી આખરે

બ્યારે શુશ્રિગે “ગત્યના કિન ખાતર” હાઈમન્ડેરનું જયધારણ લાંબીને સેનાને વિખેરી નાખવામાં સફળતા મેળવી ત્યારે જાગૃતિના, તાલીમ પામેલા, અને શિસ્તમાં બેઝરવા હમ્બેર લોકો કામધંધા કામના થઈ ને, ખૂન સહેનાઈથી, નાત્સી-પચના હાથમાં પડ્યા.

મજૂરો એરે કામ પાડવામાં પણ શુશ્રિગે એ જ સકુચિત દષ્ટિ વાપરી ડૉલ્ફસ-શુશ્રિગના રાજ્યને મજૂરો તિરસ્કાર કરતા એ વાત સાચી, પણ એથી થે વધુ હઠહમ્બો તિરસ્કાર એ લોકોને હતો નાત્સી-પચનો સત્કારો ને સાકાર મજૂરોના નેતાઓ અન્સેનરને સમજાવતા આન્યા કે ગાંધીના ગચ્છા ખાતર મજૂરોનું એકીક થુ કરો-એમનું મધારણુ કરો પણ “એ હીન મજૂર લોકો”ની સાથે કોઈ પણ જનની લેવાડેવા પોતે કરવાની શુશ્રિગની ઇચ્છા ન હતી, અને ખીન કોઈને એ કામ સોંપવાની એની હિંમત ન હતી કારણુ એને બીક હતી કે રખેને મજૂરવર્ગના નેતાઓ વધારે પડતા સત્તાધારી થઈ જાય.

આ અરસામાં ઓરિદ્ર્યાની જનતાનો મોટો કામ ન માની સશય એટલે બધે નામદ અને રાજકીય દષ્ટિએ આજણુ બની ગયો હતો લોકો ગચ્છ લાગમાં વડે ચાઈ ગયા હતા-ખૂન ખતીયા, માયાના ફરેવા ઓરિદ્ર્યન દેશભક્તોનો એક વર્ગ, એટલા જ ખતીયા નાત્સી-પચીઓનો ખીન વર્ગ પણ આ બન્ને વર્ગો બધુ જ નાના હતા. મોટામાં મોટો વર્ગ તે “મધ્ય લોકો”નો આ લોકોનો મુખ્ય ધંધો ઝાંરીહાઉસોમાં બેસીને તમાકુ મારવનો, ચિનાસો કરવાનો, અને કોઈ પણ જાતના કાર્ય વગર, ફક્ત તત્ત તરીકે એક દિવસે રાષ્ટ્રભક્તિની ફિલમ્બરી, તો બીજે દિવસે નાત્સી ફિલમ્બરી માન્ય રાખવાનો આ બધી પરિસ્થિતિનું પરિણામ એ આ થુ કે બ્યારે જર્મન ગ્રીથો ઓરિદ્ર્યા ઉપર ચઢી આન્યા ત્યારે આધાર રાખી રાકાય એવી કોઈ પણ બળવાન સેના કે વર્ગ શુશ્રિગ પાસે રહ્યા ન હતા.

૧૯૩૮ના જાન્યુઆરીમાં બર્લિનમાંના ફેમ એન્સો ફાસ્ટા પોન્સેને ખતર મળ્યા કે વિયેનામાં નાત્સી એન્ડોની સખ્યા જમણી કરવામાં આવી છે, અને દેખીની રીતે આક્રમણની તૈયારીઓ થઈ રહી છે ફેમ

એવઝીએ તમ જ જર્મન ગમગાધ્યાતાના મનીની મુદાકાત લાગે પૂરઠા ટી કે દિલ્લરની એસિટ્ટવા વિષે કામ 'યોજના' એ. કે કે કેમ ? એને કહેવામા આવ્યું કે "એસિટ્ટવા અને જર્મનીના આતમગાધીય સમયો સુધરે" એ હેતુથી કરવામા આવેલા છેવા કરાગની એકે એક કલમનુ દિલ્લર અશરશ પાલન કરશે એ કરા મુસોવિનીના ખાસ આગ્રહથી કરવામા આવેલી અને "મુસોવિનીને, અને તે કેમ કરીને દુખવીએ ?" જર્મન મનીએ જવાબ આપ્યો કે એવઝી પાછો ફરો થોડા જ દિવસમા એને કાને વાત આવી કે દિલ્લર પોતાની અગત મડળી આગળ ત્રાડ પાડીને ઘોષણા કરી હતી, "મારે શુશ્રિગનુ માથુ જોઈએ છે" અને થોડા જ દિવસમા ફેચ એવઝીએ એમ પણ સાબાલુ કે દિલ્લરના ધારવા પ્રમાણે મુસોવિની તે દિવસમા બ્રિટિશ સરકાર જોડેના કરામા એટલો બધો ફાવો હતો કે જર્મની એસિટ્ટવાને ઓહિય કરે તો તેની સામે થવાની એને શક્યતા જ ન હતી (એ દિવસમા મુસોવિનીનુ એનિશ પ્રારાધન અને બ્રિટિશ જોડા દનાકવાનું કામ પુરોસમા હતું)

દિલ્લરે તમ જ પોતાના વિષેનામા એવઝી કુન પાપેનને બધી તૈયારીઓ ત્રડપથી કરવાનો હુકમ મોકલ્યો ગજખટપટમા કુન પાપેનને આટી રોકે એવો બીજો મુસદ્દો આપ્યા પુરોપમા આજે મળેલો મુરકેવ છે એસિટ્ટવાના સરકારો ખાતાઓમાના, વર્તમાનપત્રની દુનિયાના, અને મુખ્ય મુખ્ય ગાધીય ઉદ્યોગધધાઓમાના મહત્ત્વના અને આગળ પડતા એકે એક માણસોને એક પછી એક જર્મન એમ્સોમા તોતગવામા આવ્યા સુદ ગિલામો અને બધી જાતની મનિયથી એ હોડોનુ ન્યાયલ કરવામા આવ્યું, અને સડેજ વાતમા તે વાતમા એ મીટીની શુશ્રિગ પ્રત્યેની સ્વામીકક્ષિત કેટલીક પ્રમણ છે એની જાનની કરવામા આવી આ નધી પ્રતિષ્ઠા હમિયાન કુન પાપેનની મદદમા બધી હતી વિષેનાની જર્મન પ્રવાસ-એજન્સો વિષેનાના નાતસીઓનુ આ મળવા કરવાનું એક ફેદ બન્યું અહીં જે 'સપ્તર્મિગળ'

(committee of seven) જર્મની અને એસિટ્ટવાના આતમગાધીય સમયો સુધરે એ ઉદ્દેશથી આપવામા આવેલું એ ખરી રીતે તો આગામી આક્રમણની કાર્યકારી મંમિતિ જ હતી દિલ્લરના જમણા હાથ સમા રૂબરૂ હેસ તરફથી આ સમિતિને "કાન્તિ" માટે એક ઝીલુવટથી નડાયેલી યોજના મોકલવામા આવી હતી આ "કાન્તિ" એક અમુક મિસે થશે, અને એ થતા જ જર્મની એસિટ્ટવા ઉપર આક્રમણ કરશે એમ નક્કી કરવામા આવ્યું હતું

પણ એટલામા તો ખર્ચિનમા બધા સેનાનાયકો દકતાલ પાડીને એકા એમણે દિલ્લરને કેટલો થે વાર કહ્યું હતું કે આ જાતનુ પગલુ લેવું એટલે પુલને આમજણ આપવા જેવું છે, અને મુક માટે જર્મની તૈયાર છે એમ તો માની શકાય એમ હતું જ નહિ દિલ્લરે આ બધું સાકળી લીધું અને જથી ફેજુ આરીની સવારે એણે એક ધપકા કર્યો એક ફતવા કાઢીને સૈન્યની અદના એકે એક પુગાણુ-મતવાદી અધિકારીઓને એણે નિવૃત્ત કર્યા રૂપેનના મુકમા જર્મન મનવાર "ડોઈશાયેડ" ઉપર બોલ પડતા જ ન્યારે દિલ્લરે આપા રૂપેનશરમા જર્મન સેના મોમ્લી આપવાનો ધમકી આપી હતી, ત્યારે એક સામટા ગણનામુ આપવાની ધમકી આપનાગ બધા જ સેનાનાયકો આ ફતવાથી નિહતિમપ જીવત મળતા ધર્મ થયા, અને જમરો મદત્વાકાક્ષી જનગવ કુન રાઈસેનાઉ હવે દિલ્લરનો સેનાપતિ બન્યો

દિલ્લરના માર્ગમા હવે એકેકેવ વિધ તો ગત્યુ નહિ, પણ એમ ને એમ કોઈ પણ બહાના વગર એસિટ્ટવા ઉપર ચડી જવાય એમ પણ ન હતું

કુન પાપેનને એન્સેવર શુશ્રિગને મળવા માટે મોકલવામા આવ્યો અને એને કહેવામા આવ્યું કે દિલ્લર પોતાના બર્કટસાડેનના મડેવમા એને મળવા માગે છે, એન્સેવર શુશ્રિગને એમ પણ કહેવામા આવ્યું કે ખર્ચિન અને વિષેનાની મગકારો વચ્ચેના મતભેદો દૂર શાય અને અસતોપના કાગ્જોનો શારે નિકાલ આવે એવી દિલ્લરની હમ્મજ છે, અને બાઈ બાઈ જોડે વાતો કરે એમ એ કરવા હમ્મજ છે.

જા. મિત્ર મુદ્રા ૨૦૦. એલે જાની ગોળી
ના પાડી "મમરિમ"ની ગોળી ઉપ
ગોળી પાડેના દરેકામાંથી ગોળીના ઉપગ્રા આ
મળી આપી ગોળીની એને કપારી રંગ થયેલી
એલે સાફ સાફ કંઈ કે આવી પરિસ્થિતિમાં દવા
મિલ્યા બીજી કઈ અપેક્ષા થઈ શકે ?

આ પામે સવગા ન પડ્યો, એલે ગોળીની
વખતે કામ લેના માટે ખાસ તૈયાર ગણેના માણુએ
કુન પાપેને બોલાવ્યો આ માણુ તે બીજો કાઈ
નહિ પણ એસેટા શુશ્રિષ્ણતા પરદાખાતાને
'વિશ્વાસુ' મની અને અગત્યે મિત્ર ન શુદ્ધ
મિત્ર શુશ્રિષ્ણતા સ્વને પ ખ્યાન ન હતો કે આ જ
માણુ આગળ જતા કુટસ નીવડવાનો હતો કે
ખટ અત્યત અભિમાની અને મદત્તાકારી હતા
પાપેને એના ચોક્કસ થ વખાણ કર્યા અને જે જર્મની
ને એ સાદાપ આપે તો એને ગજારણમાં સુદ
કારકિર્દી આપવાનું વચન આપ્યું અનેક વાર શુશ્રિષ્ણતા
સનાદકારેએ એને મિત્રની વિરુદ્ધ ચેતવ્યો હતો
મુસોવિનીએ પોને શુશ્રિષ્ણતા ચેતવણી મોકલી હતી
કે "તારી જાણે હાય જ તારી પીકા કટાર ચોરી
દેશે, માટે સલામત" પણ એસેટા તો પોતાના
"જૂના અને વિશ્વાસુ શાળામિત્ર"ની વિરુદ્ધ કહેવામાં
આવી એકે વાતમાં વિશ્વાસ ન મૂક્યો. શૈન શૈન
એ 'વિશ્વાસુ મિત્ર' શુશ્રિષ્ણતા સમગ્રમાં જ કંઈ
કે એણે બક્ટેસચારેન હિંદુસ્તાની સુનાકાતે જુજ
જોઈએ હિંદુ તો આપણો મિત્ર છે, એ તો
જાનતા એમ મનમાં છે કે શુશ્રિષ્ણતા કાયમાં 'સર્વર્થ
મણ'માંથી પડકારેને લાગાઓ પુગાને આપી
દુનિયાને જર્મનીની વિરુદ્ધ વાળી દેશે આપણે
તો ખૂબ મજબૂત પરિસ્થિતિમાં છીએ, અને શુશ્રિષ્ણતા
એક વાર જર્મનીની કાયમાં માટે જે કાઈ તકરાર
કિંવાદ હોય તેના નિમન લાવવો જોઈએ

આખરે શુશ્રિષ્ણતા શૈન ટેલિફોન કરીને મુસોવિનીની
સલાહ માગી "મારા પરમ પ્રિય મિત્ર, "મુસોવિનીએ
જવાબ આપ્યો, "તારી નિર્ણય કરવાની શક્તિમાં
એને મોઝે સો દકા થકા છે તને જેમ કીક લાગે

એમ નું કર" શુશ્રિષ્ણતા આપી મોઝે કે એનો અર્થ
એવ જ છે કે "મુસોવિનીને મારી પડી નથી" આ
અભિપ્રાય જર્મન તરફથી દનામું વચન જ જુજ હતું
એક્ટિવ અને જર્મનીની સરદાર ઉપર જર્મન મેન
એક્ટિવ થતુ હતુ શુશ્રિષ્ણતા થયુ કે દશાય કાઈ માર
કે સુદે મુસોવિની આપે તો મારી યુરોપમાં જુજની
જેમ એકાએક પ્રગટ થયેના આ બાબતિનાં બધું થવું
૧૧મી ફેબ્રુઆરીની સાંજે આખરે અત્યત
જુજી રીતે શુશ્રિષ્ણતા બક્ટેસચારેન તરફ સવાના થશે
અવગામાં એના "વિશ્વાસુ મિત્ર" મિત્ર, જર્મન
એવની કુન પાપેન અને એક જુજાન સેક્રેટરી એટલા
જ લોકો હતા

બીજી જ સવારે એણે હિંદુસ્તાની મહેનમાં એના
અભ્યાસગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો. અગત્યને એક શબ્દ
પણ ઉચ્ચાર્યા વગર હિંદુસ્તાની ત્રાસ પાડીને ગણેને
વગસાદ શરૂ કર્યો "મેશરમ નેમુરુટ !

પ્રોટેસ્ટાન્ટ (જેને આંદોલન એસસર ડો ડોસુના
ખૂન માટે દેહાંતડની શિક્ષા થયેલી) ખૂની !

તારુ હેરુ પપુ મવાનો તારી વખત આવી
લાગો છે ! " શુશ્રિષ્ણતા મિત્રારે જન સામે

જોઈ રહ્યો 'એ ભવાન' બે કનાકમાં કુન એક જ
વાર હિંદુસ્તાની એકાદ કણ માટે ગણેનો વગસાદ બધ
કર્યો હતો " શુશ્રિષ્ણતા પાઠગથી એક સુનાકાતમાં કહેડ
સિગારેટ પીવાની દેવવામાં એ આંદોલન એસેટા
કાંઈ ન સૂચતા પોતાની સિગારેટની દામગીરી ઉઠાવી

" બીડી પીવાની અહીં સખત મનાઈ છે
હિંદુસ્તાની તારુખો

એકાએક હિંદુસ્તાની એક બટન દનામું તરત જ
મેનપાનિ મહિનાકે મેનાપાનિ કાંઈટન અને વર્તમાન
પત્રની દુનિયાને મુખ્ય ડો ડીરીય અદર આપ્યા

" આ આંદોલનાના એસેટા સાહેબ પધાર્યા છે
હિંદુસ્તાની કટાક્ષથી કંઈ " એમને જગ કહ્યો કે આપણી
માગણીઓનો અગત્યકાર થાય તો શું શું કરવા માટે
આપણી તૈયારીઓ છે "

સેનાપતિઓએ તરત જ આકાશમાં આપ્યા જે
લાખ માણસો અને આરમો વિમાનો સરદાર યોગ
રવા તૈયાર થઈને બેસા છે

હિટલરે અગિયાર કપએવાળા કરારનામાનો એક મસદો શુશિગ આગળ ધરીને એના ઉપર તળેતરત સહી કરવા હુકમ કર્યો આ કરારનામું એટલે, સરવાળે આખું ઓસ્ટ્રિયા નાત્સી રાજ નીચે આવે એ માત્ર હવે કરારનામું આગળ ધરીને વળી હિટલરે પણ પછાડીને અને માજાનો વરસાદ વગસાવીને પોતાનું રૂઢ વંશ શુશિગને દેખાડ્યું “ વિશ્વાસુ મિત્ર ” ખિટ્ટે એ કરારની ઘણી ખરી સરતો વીકારે લેવાની સલાહ આપી એ-સેવર શુશિગે આખરે કન્યુ કે આગમી તજી સરતો એ વીકારી શકે એમ છે વિચેનાના નાત્સી નેતા સેસર્નકવાર્ટની શુદ્ધી તળેકની નિમ છુક કરવાની, બધા ગાજીય કેદીઓને મિનસાર્ત છોડી મૂકવાની, અને “ ફાદરનેડ ફંટ ” પાર્ટીમાં નાત્સીઓને દાખલ કરવાની ઓઝિટ્રિયાના પ્રેસિડેટ મિકલાસને મળીને વિચાર-મ તજી કર્યા વગર એથી વધારે સગતો વીકારવાની શુશિગે ના પાડી વળી એક કલાક હિટલરે ગજના કરી ને “ ફાલ તુરત માટે ” તમારી વાત કમ્પ રાખુ છુ એમ કહી, ફરી એક વાર બુલ્કની ને ચકાઈની ધમકી આપી અગ્રાસજીદમાથી પ્રમાણુ વર્ધ

રવિવારની વહેલી સવારે, ફેબ્રુઆરીની ૧૩મી તારીખે શુશિગ વિગેશ પાઠે પહેાએ. લેહીના છારો પછુ શરીરમાં ન રહી હોય એવું એવું મોહુ ફિક્કુ પડી ગયું હતું એના પરમાત્મે ત્રાણ ન રજી હોય એમ એ ચાલતો હતો એક ગતમાં એને જલ્લત આવી ગયું હતું

એણે સ્વીકારેલી સગતોની વાત વિચેનાના એમ ફૂટે એમ ફૂટી શુશિગે પોતાના દેશને વેગી તો નથી માર્યો ને, એમ સૌને રક્ષા પેરી પ્રેસિડેટ મિકલાસને એને સલાહ આપી કે હિટલરના આ પાસની અને નીચ પ્રવલ્ત વિગેશ આપો હેવાલ શુશિગે પ્રસિદ્ધ ગમે એટલું ડગલા આવે તો ફુનિયા આખીની સરાનુપૂર્ત મળશે અને ઓસ્ટ્રિયાની જ્વનતા જરૂર ખજલગી ઘાથે એટલે પ્રેસિડેટ મિકલાસને વિશ્વાસ હતો એની હમેગની ગીત મુજબ શુશિગે તેમ કરવાની ના પાડી “ મારે વિચાર કરવાની જરૂર છે

હુ કોઈક રસો જરૂર શોધી કાઢીશ ” એમ કહીને એણે પોતાને પોતાની એકલિસમાં પૂગે લીધા

“ ફાદરનેડ ફંટ ”ના વિશ્વાસુ અને સ્વામીભક્ત નેતાઓ પોતાના અપ્રશ્નીના આ મૌનથી બહુ મજબુત પડી ગયા, એમના કેટલાકોએ પાછળથી કહેલું, “ એ ફક્ત એણે ખુને હુથે અને પ્રમાણિક-પણે આને બધી વાત કરી હોત તો અને જગર-જગત સમકન બતાડી અમારી શક્તિની ફુનિવાને ખાતરી આપત, ને એમ થાત તો ઇતિહાસનું પાનું કોઈ જુદી જ રીતે લખાત ”

પછુ આમ છતાં જ ન્મારે વાત બદાવ પડી મર્ધ કે હિટલરે આખરી ખરીતો આપે છે ત્યારે આખુ ગજૂ પગલાર થઈ ગયું વગર યોગ્યતા અનેક ગાજીય સગતો અને દેખાવો ન્યા ત્યા થવા લાગ્યા શુશિગને જરા દિમત આવી કે સામે ધા વરવાનો વખત આવી લાગે છે વિચેનાના મેવર ગિમસે (ડૉ. ગિમટ નહિ) એને પ્રોત્સાહન આપ્યું મજૂરાના પ્રતિનિધિ-એનું એક મહાન મેવર આગળ ગયું અને એમલો કલુ કે ગખૂ માટે જરૂર પડે તો પ્રાણ પામવા બધે તવાર છીએ આપે દેશ ત્રણે સગીચીકયો કહેવાય મે કે આવી ઉજ્જવળ દેશભક્તિ ઓઝિટ્રિયાન જનતાએ પહેલાં કહી બતાવી ન હતી

જકટેસગાડેનની મુયાકાતની વાન સાજીને આ બાલુ મુસેલિની સારી પેડે શલગયો હતો “ એ આપણે ઓસ્ટ્રિયા ખોઈ મેસરું તો આપણને જગત-મુદ્દમાં ઘાથ જેટલું નુકસાન થશે ” એમ એના સલાહકારોએ મુસેલિનીને ક્યાનું ગ કહી દીધું હતું ફેબ્રુઆરીની ૨૨મીએ રામથી સિનેગ સવાતા શુશિગને મળવા આવ્યો, અને મુસેલિનીને નામે એણે વચન આપ્યું કે છેવટની ઘડી સુધી ખટ્ટી શુશિગને મદદ કરશે

તો પછી એ જ આવાકિયા પડી મુસેલિનીએ પોતાનું વચન સા માટે તોડ્યું? એનો જવાબ એ છે કે એ ઇમિશન હિટલરે એને ‘ હાથપૂર્વક ’ નું વચન આપેલું કે ઓઝિટ્રિયાને અખળ પામકાત કરવામાં નહિ આવે, એને જર્મનીમાં તો દાખલ કરી દેવામાં નહિ જ આવે, અને ઓસ્ટ્રિયાન સગદાર નાત્સી થાય

તો ૫ ઓરિટ્રાપનું સ્વાતંત્ર્ય તો કાપમ જ ગણવામાં આવશે આ વચન અપાયાની વાત તો હવે સૌ જાણે છે એને સિદ્ધ કરવા જવાની જરૂર નથી

શુશ્રિકા વિચારે રોમ તરફથી મળેલા વચન ઉપર બરોસો રાખી તૈયારીઓમાં પડ્યો એણે પાલા મેન્ટની સભા બોલાવી ૨૪ ફેબ્રુઆરીની સાંજે ઓરિટ્રાપ પાલામે દનુ સભાગૃહ દેશના પ્રસિદ્ધ લોકોથી ભરગઈ ગયું હતું તે દિવસે તો કોઈ પ્રેરણા પામેલા પુરુષની જેમ શુશ્રિકે સભાગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો એ કોઈ બીજાને જ શુશ્રિક જાણે ન હોય ! એની આબોધા એક જાતનું તેજ હતું એના અવાજમાં કોઈ દૈવી નાં હોતો અને એ દિવસે એણે સ્ટેડ સાથે એ પુરોષના આધુનિક ગજકારણમાં એક અમૂલ્ય વ્યવધાન ગણવામાં આવે છે અને ત્યારે એણે પોતાના સાંપણનો જાત આમરણાત આપણે જાત અને રક્ત રક્ત અને જાત ધન નીચે રહેયું ' એ વાક્ય સાથે કયો ત્યારે પ્રચડ નિનાદ સાથે આખી મેન્ટની ઝબી ચર્ચ ગઈ હતી એવું પ્રમાણિક વક્તા અને હિટલર ઉપરના એના તીખા કટાક્ષમય ઉત્તારો આખા દેશમાં એ જ રાત્રીમાં વાણા ફેંચવા જસ હતા વિજયની ખાતરી થતા અને આત્મવિશ્વાસ આ વતા શુશ્રિકે ઘેંપણું કરી કે નવમી માર્ચને દિવસે એક પ્રચડ મતદર્શન (Plebiscite) આખા રાષ્ટ્રમાં મરવામાં આવશે એ દિવસે ઓરિટ્રાપને મ તો એને સાથ આપવાનું કે એની વિરુદ્ધ યત્નનું નક્કી કરવાનું મહેલે આ ઘેંપણું ચતા જ આખી મેન્ટનીએ હાથે શુશ્રિકા હાઈલ ઓરિટ્રાપ ! ના વિજયલાદ કરીને સભાગૃહ ડોનાઈ મૂક્યું

પણ શુશ્રિકે એક મોની જૂલ મરી તે હિટલરનું પોતાનું અપમાન મરવા પી વળી રાજકીય દૃષ્ટિએ મતદર્શન હિટલર માટે ગમે એવું અનિચ્છનીય હોય તોપણ શુશ્રિકે પોતાના ગજવની નજાણાંઓ આપનામાં લીધી ન હતી. પોતાના હાથ નીચેના અધિકારીઓને એણે કદી કાર્યાલ પોતાની જવાદારી ઉપર મરવા દીધો જ ન હતો અને હવે એ અધિકારીઓને શક્ય તેવી ખપર ન હતી મરણ સગમી રહી હતી પણ

એનો જ ઉપોગ એ બે કોઈને ખપર ન હતી

એના મુનિખા મહેરમા બે । બે । હિટલર શુશ્રિકા સાથે રહેલા ઉપર સાંજે એ વિને સાંજે ત્યારે રોમના મુનિખા જાગવા ના જ મ વિસ નિમિષ (એ અનજાણી બગવામાં દિવસને પણ સાથ દતો તે વખતે તો એ એ અનજાણી જાગવા હતા) એક નિયત-રેખામાં હાથરી આપવ મરો ત્યારે કોઈથી એવું મોડું રાત્રીજાણ થોત હતું નિયતના એક દળનગરો રોમન ઉપર પડતા પડતા કાલ ત્રણ કલાક સુધી એ તાકીદો આખા ઓરિટ્રાપ ઉપર હાથ ફેરવવા પડે તો ૫ મને જા નહિ આવે પણ ગમે તે ઉપારે શુશ્રિકા દ નિહાન કાળા વગ નહિ રહ્યું એણે ધમકા આપી એ જ ગમે બધા સેનાધિકારીઓને ભાવ વધવા આપ્યા પણ સેનાપતિઓ મનસૂા કરી ગયા હતા ત્યા રોમથી એક બહુ જ અગત્યનો સંદેશ આવ્યો મુનોનિનીએ એ સંદેશા દ્વારા હિટલરને વિનવતી કરી હતી કે કોઈ પણ જાતનું ઉતાવળું પગલું ન કરવું નેમ્સે એટલે તરત જ પગના ભેવાનો નિર્ણય બે હાથ માટે પડતો મુકારો

છેલ્લો તાર તો વટયો શુશ્રિકે મતદર્શન (Plebiscite)ની ઘેંપણું કરી ત્યારે એમાં વર્ગી મુસોવિનીએ વચન આપ્યું કે ઓરિટ્રાપને એ કિર્મી ન કરી જવામાં આવે ત્યા સુધી એ આડે નહિ આવે. હિટલરે ફરી એક વાર સેનાધિકારીઓને મનસૂા માટે બોલાવ્યા પરંતુ પોતાના મની રીનેનટ્રોપ ઓરિટ્રાપના નાસો મત્રીઓને એવી સૂચના મોક્ષી કે ઓરિટ્રાપમાં ત્યા ત્યા નહીં વર્ષ બેમે એવી અવસ્થા કરવી એટલે જર્મન સરકારને આક્રમણ માટે એક સરસ નહાતું મળી જતું

૧૯૩૦ માર્ચે નાસી મત્રી કેપ્પર વિભા આજો ને હિટલરને ન મે એવો ત્રણ મામલો મો કરી મતદર્શન મોટું ગણવામાં આવે શુશ્રિકા મજાનાયુ આવે અને સેન્ટનકર દને મન્સેવર મગીક નિપુણ મરવામાં આવે તિરકાર સાથે શુશ્રિકે

એ માગણીઓનો અમલીકાર કર્યો. મુરામ્બાસનમાં ૪ મરાઠુસ રહેવાર અને સાંત સ્વભાવનો પ્રેસિડેન્ટ મિકલાસ પણ આ માગણીઓથી તપી ગયો; ટેમ્બ ઉપર મુટ્ટી પછાડીને એણે દિટલરના સદિસવાહકને કહ્યું કે “આરિદ્રવા લેનાં પહેલાં તમારા જેવા જંગલોઓને અમારાં મઠાં ઉપર આવવું પડશે.”

એ જ સાંજે પાંચ વાગે જર્મન સરકારના વિશેનાના પ્રતિનિધિએ આખરી ખરીતો આપો ને કહ્યું કે મંત્રી કેપ્લર આપેલી પાંચ શરતોનો સ્વીકાર આરિદ્રવાએ તરતોતરત કર્યો જ પડ્યો. એણે એમ પણ જણાવ્યું કે આખરી ખરીતોની મુદત એ જ સાંજે સાડા સાતે એટલે કે અડી કલાકમાં પૂરી થશે. અને એ થતાં જ એ શરતો અમાન્ય મર્ઠ દશે તો સરહદ ઉપર આવીને બ્રેસેલા બે લાખ જર્મન સૈનિકો આરિદ્રવામાં પ્રવેશ કરશે.

મિનિટો પસાર થવા લાગી. સાંજે ૭ વાગે રેડિયો ઉપર ઘોષણા મર્ઠ કે મત્તર્જન નહિ લેવામાં આવે; સાત વાગે ઘોષણા મર્ઠ કે એન્સકર શુનિએ ગાળનાયું આપ્યું છે અને આઠ વાગે રેડિયો ઉપર પેલુ હલ્લને વલોવી નાખે એવું શુનિગતું ઉત્કું કરુણુ લાપણુ થયું. એ લાપણુના કારણને લીધે ધણા લોકો એની સરખામણી બાદશાહ આઠમા એડવર્ડના રાજ્યત્યાગ વખતના લાપણુ સાથે કરે છે. શુનિએ કયું “હું દુનિયા સમક્ષ મળેર કરુ છું..... કે પાછળી જળ સામે અમારે નમસ્તું આપવું પડે છે..... અમારા સૈન્યને અમે હુકમ આપ્યો છે કે એ લોકો પાછા હડી જાય અને પ્રતિકાર ન કરે..... પ્રણુ આરિદ્રવાને બચાવો.” એ ઉત્કંઠા બે કલાકમાં શુ શુ બન્યું એ તો ફક્ત છટાંછવાયાં વર્ણનો અને પછીથી થયેલા પત્રઅવલાર ઉપરથી જ માત્ર સમજી શકાય એમ છે. ખેડૂતના કુટુંબમાં જન્મેલા પ્રેસિડેન્ટ મિકલાસે પ્રતિકાર કરવાનો નિર્ણય કરવા શુનિગતને પત્રે પઢીને વિનંતી કરી. આરિદ્રવાના સંવાધિદારોએ એ જર્મનીનું આક્રમણ ને ને રિસાએથી આવવું શકવ દત્ત ત્યાં ત્યાં ચૂટી કાઢવાં સંવજગ ગોળી દીધાં હતાં. પણ શુનિય મક્કમ રહ્યો. પ્રતિ-

કરનો અર્થ પહેલાં લોકોની નહીંએ પહેલાં પત્રી અને પછી સ્વાધીન થવું એટલે જ હતો..... અને એ જ્યાંજ્યાંથી લઈને હવિષ્યની પ્રગત સમક્ષ મુનેમાર તરફે બિશે રહેવા શુનિય તૈયાર ન હતો.

શુનિએ સમસ્ત પ્રધાનમંડળ સમક્ષ આખરી વિદાયવતું જાણણુ આપ્યું એ વખતે બધાની આંખો. માંથી આંધુના પ્રવાહ ચાલ્યા જતા હતા. “મારા લાપણુનો અને મારો હવે અંત થાય છે.” એટલું બોલી એણે એ પ્રધાનમંડળની ગોટ્ટીમાંથી પ્રકાશી પ્રવાણ કર્યું. બહાર આવી પાટ ભેતી બીજેથી પોતાની મોટરમાં એણે પ્રવેશ કર્યો, અને એ અંગરક્ષક તરત જ મોટરની પગથી ઉપર બે બાબુ બેઠા રહી ગયા. એમણે ડ્રાઈવરને હુકમ આપ્યો: “સીધા લઈ જાઓ અંતર્ધર્મના વિમાની મેડાન ઉપર જલહી કરે.”

“ના, ના.” શુનિએ તરત જ કહ્યું, “દુ આરિદ્રવાનો રહેવાસી છું અને મરણુ મુથી આ દેશમાં જ રહીશ. મને મારે ધેર લઈ જાઓ.” એ વખતે ચાતના સવા આઠ વાગ્યા હતા.

પછી તો વિષેના આખામાં ધમાલકડી ચાલી. કોણુ જાણે ક્યાંથી હજારો નાસીઓનાં ટાળાં બહાર નીકળી પડ્યાં. વેગવાળી મોટરમાં બેસીને વિષેનાના રત્નાઓ ઉપર એમણે ત્રાહી પોકારવા દીધી. બે જ કલાકમાં શુનિગતના રાજના બધા રવામીઓ અને દેરાસર અધિકારીઓને મિરદનાર કરવામાં આવ્યા. બહારના દેશો સાથેના એકકેએક માનને અવલાર બંધ કરવામાં આવ્યો.

વિષેનાના મુખ્ય રક્ષાઓ ઉપર નાતરીઓએ કિસાદપૂર્વક ખગવતાઓ સાથે સરખમે કાઢ્યાં. થોડા જ કચરો ઉપર એ જ રક્ષાઓ ઉપર શુનિગતની ધમકો ફરજી હતી. પણ આ દેખાવો કરનારા બધુ લોકો ન હતા. અર્ધાં ગોળી પ્રગત તો આવી જતીને ભેરજ જ રહી હતી. એમણે ભાગ લેવાની મુજાઈ નંદીની કરી.

પણુ દિટલરને બધું “કાપેસર” કરતાં “પદુ” થાય છે. આરિદ્રવા ઉપર રિજલ મથાનાં જ છે. ગોળાજીનો અને એના પ્રચારવાનાને “ઈનિદાસ-

સરોધકા માટે અધુ અવગિયન" હરી નાખવાનો હુકમ મળ્યો નાત્તી લેખકોના કહેવા મુજબ "ઓરિન્ટ-યામા એ શુક્રવારે કામ્યુનિસ્ટ ક્રાન્તિ થવાની લગભગ તૈયારી થઈ ચૂકી હતી એ લખાનક સહકર્તા ગજરાઈ જર્મન સેસર્નકવાર્ટર દિવ્યને મદદ માટે અને સૈન્ય મોન્ડવા તાગ કર્યો કે જેથી ઓરિન્ટયામા શાનિ અને વ્યવસ્થા યથાપન થાય અને અતપાત ન થવા જાય " ખરી વાત છે કે હિંદુસ્તાની કહેવાથી લખાયેલો એ તાગ એ દિવસે મોડી મત્રે મોન્ડરામા આવેલો, ત્યારે દિવ્યના સૈન્યે તો રાત્રે નવ ને પાંચે ઓરિન્ટ યન સરહદ ઓળંગીને દેશમાં પ્રવેશ કરી દીધો હતો.

બીજે દિવસે સવારે ગોએરિંગના રૈમાનિ-જનના પ્રયત્ન દ્વારા જલ્દાએ-જોમનો વર્ણવ કરનારા તેમ જ સૈન્ય લઈ જનારા-વિશેષા ઉપર સમીપીની જેમ ચક્રાવે કરવા લાગ્યા એક પછી એક બરસો સૈન્યવાદક વિમાનો મેદનમાં જીતરી અને દરેકમાંથી બધી રીતે સનજ થયેના બારે બાર જર્મન સૈનિકોએ ઓરિન્ટ યાની એ મર્ડ કાવની સ્વતંત્ર બ્રિ-ઉપર પગ મૂક્યો બપોર સુધીમાં જર્મન સૈન્યના મોટાદરો વિશેષા પહોંચી ગયા અને સાજ સુધીમાં તો આખું વિશેષા એક લડાઈ કેપ જેનું થઈ ગયું અત પછુ આ બધા પ્રશ્નથી અભાગિને મોટે અશે નાત્તી પરા કમ અને વીર તરફ સહાનુભૂતિ ધરાવતી યાઈ મર્ડ

આ દરમિયાન જેનાથી લોકો સૌથી વધારે કરે છે એ હિંદુસ્તાની ગેરહાથો—સી આઈ ટી નો મુખ્ય અધિકારી હિમવેર પોતાના એક હજાર ચુનક ગુપ્ત ચરો સાથે આવી પહોંચ્યો આખો દિવસ લોરીઓ ઉપર લોરીઓ કેદીઓને પકડી લાડીને જેલો અને કેપો ભરવા લાગી દરમિયાન આમ આખામાં ધાકિન શર્ટ પહોંચ્યા અવસેવકોની ફરી ફરી ફૂચ કરી લોકોના મન ઉપર હમરો અવસેવકો નાત્તી લોકો તરફ સહાનુભૂતિ પગવનારા છે એવી છાપ પાડવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આ ગો નાત્તી વિડાળવાનું ડર્શન લોકોને થઈ ચુક્યું લોકોને થયું કે નાત્તી સુધી તક છે ત્યા સુધીમાં શામેન મર્ડ જગામાં જ વધુ હડાપણ

છે એટલે એમણે તો બમણા જોગથી "હાર્નિ દિવ્ય" ના વિગ્તનાદ મોકાગવાનું શરૂ કરી દીધું

પણ અવિતકવાળી ધનઓ ફરકયા છતા, અને મેસર્નકવાર્ટર મેન્સેનર થયા છતા, ઓરિન્ટયા હજુ અતંત્ર હતું, મિડનાસ હતું પ્રેસિડેન્ટ હતો, અને હિંદુસ્તાને બધું તે વખત પૂરતું તો ચોગેનું પણ એમ જ ત્યારે સા માટે એણે પોતાનો નિયંત્ર બદલ્યો હતો, અને મુગોનિનીને આપેનું વચન તોડીને એણે કયા ગાગોને લીધે ઓરિન્ટયા ઓહિયા કર્યું હતું ?

હિંદુસ્તાને વિશેષામાં વિગ્તપ્રવેશ કર્યો કે તરત જ એણે લડન, પેંગિસ અને રામની જર્મન વગીનાતો-માથી દર અર્ધા અર્ધા કયાકે ગિપોટી મજાવવાની શરૂઆત કરી અને એને ગિપોટી મળ્યા આ પ્રમાણે- પેંગિસ પોપ્યુલર ફ્રંટ સમરનો પગલ્ય થઈને નથી સમગ્ર કાસમાં નિમાવાની તૈયારી થઈ છે ગરબી પરિસ્થિતિ એવી વિચિત્ર છે કે કોઈપણ નેના પ્રધાન મંડળ થઈ શકતો નથી આનો અર્થ એમ છે કે કાસ તરફથી કોઈ પણ વાતનું અસરકારક પગલું લેવાર એ અશક્ય ૬ લડન ક્ષિટિશ સમગ્ર "બ-જ ચોકી ગઈ છે" પણ એમણે બધું "ફેચ સરકાર આગલ કરે તો જ આપણે લાગ લેવો" એવી નીતિ ઉપર ડાહ્યુ છે રામ મુગોનિની ઓરિન્ટયા તો ચુ, પણ કોઈ પણ ઠેકાણે કોઈ પણ નવું કાંઈ થરી શકે એવી ગિધનિમા નથી

આ બધા અનુકૂળ રિપોર્ટો મળ્યા એ જ અ સામા બીજી બાબતથી દિવ્યના સેનાપતિઓએ રિપોર્ટ આપ્યો કે ઓરિન્ટયાનું આક્રમણ કોઈ પણ વિધન વગર જર્મન સેના કરી શકી છે, અને વધી જ સહેલાઈથી દેશબંધા જર્મન મેના ફેનાઈ રાગી ૫ કયા જે જગવાની કે વિરોધની નિશાની પણ નથી

હિંદુસ્તાને બધું કે લીલી મની થઈ ગઈ છે ને લાન બત્તીની સાથે ધસી જનાર એ જર્મન અવસેવરને એથી વધારે નોઈનું ન હતું એણે એક કમનું વધાર લાન અને ઓરિન્ટયાનો સર્વોચ્ચ થયો

સિગ્મંડ ફ્રોઇડ

‘ચાન્દત્ત’

૬ વલોક એનિસ જુનાઈની દરમો તારીને વિદેશ થયા, સિગ્મંડ ફ્રોઇડ એવીશ્વરી મંદિરે વિદેશ થયા અને મદિનાના ગાળામાં એ જ વિદ્યાના એ મહાપતિ આ પૃથ્વીના લોકો વચ્ચેથી ચાલતા થયા

જિન્સોટ્સિ એ એ જન્મ સમજવાદ જળ છે માનસપ્રયક્ષ્મ એટલે શું અને તે મ્મ થાય એનું જગતને પ્રથમ જ્ઞાન મગવતાર આ એ પુરુષોએ જગતને એક મહાન વિજ્ઞાનની બે આપી કે ખાસ કરીને માનવજગતની એવમ તો એ વિજ્ઞાન એ અનિવાર્ય વસ્તુ થઈ પડી છે જીવિજ્ઞાની પ્રજાને ઘડવામાં એનો સાચી રીતનો ઉપયોગ આવડે તો જગતમાં આજે દેખાતી અસાધ્ય અને દિશ્તા મલે દેખાતી બધ થઈ જાય

ફ્રોઇડના મતનો આ દેશી તોદ્ધમા નિર્દેશવા પશુ મુશ્કેલ છે એવી ત્રથા તો કયાથી જ સભવે? એમણે કહેલી એક વસ્તુ તો બરાબ સમજી લેવા યોગ્ય છે કે પ્રાણીની એ પશુ કિયા કારણ વિના નથી બનતી સદેજ થયેલી દિયામાં લીડે જીડે ચિત્તવત્તમાં ચાનતા કોઈ વ્યાપારનું પશિષ્ણામ કે જાવિના કોઈ શુક કે અશુભની એ આગાધી કે એને અમજી લઈને જો એને માર્ગ કરી દેવામાં આવે તો એનું શુભવત્વ રિશ્તી જીડે અને અશુભ તત્ત્વ વિલીન પામવા તરફ જાય માયાપેગે મિશ્રિએ અને સમાવતી પ્રત્યે અમિએ આ સમજી લઈ પોતાના આત્મા અને પોતાના મનમાં આકારાનેડે સુલયાઈ વ્યવદાર ગોદની લેવો જોઈએ કે એવી અનિષ્ટની શક્તિ ધરી જાય

જન્મને આ કામ કે તા વધુ મવામરી મોષ મનમાંમાં મવાય ખીજી નદિ મળી દોહ

ફ્રોઇડનો જન્મ ૫ મ ૧૮૫૬ના એ મદિનાના ૧૬૫ તારીખે મોરાવિયામાં ફ્રીડર્ષ નામના ગામમાં થયો હતો ૧૮૩૮ના જૂનની એવી તારીખ સુધીના એમના જીવનના નગજ ૮૦ વર્ષ વિશેનામાં વીજ્ઞા દતા જે જૂમિ સાથે એમનો પોતાનું અતર ૮૦ ૮૦ વર્ષ સુધી જડી મગ્ધુ હતુ તે વ્યક્તિને જર્મનીના સરમુખત્યાર હેર દિન પર એક દિવસે એ જન્મનું આયોજી મારી એ જૂમિમાંથી ઉભેલી નાખી કાઢ્યું? મગ્ધુ કે તેમનો જન્મ મદદી માતાને પો થયો હતો અને દિન પર ૫૬૬૬એને પિછામનો હતો ૮૨ વર્ષનો એ જન્મ આદમી મુજને પ્રજે, આશુ ઉપકતી આજે પોતાના ઘરને પોતાના દેશને, પોતાની મનવ્યમુખિને છોડી ઈ પેડ આવી વચ્ચે આ આરાત મઈ પશુ માણસના જન્મને તોડી નાખવાને બસ છે એ વર્ષ ઉપર નહુ જ મદિના થયા અને ફ્રોઇડે મુખુને રડી ઈ

ફ્રોઇડ માનવવિજ્ઞેવશુચાત્રના પ્રણેતાનું મિરુદ પામ્યા પશુ એ તો થયો કામગતો અન્યાસ, જ્યારે ફ્રોઇડને એવા અન્યાસ પ્રત્યે જીવનની સજ્જાતમાં રુચિ જ નહોતી એમને નો મસ હતો ભૌતિક વિજ્ઞાન ના સગોધનમાં પશુ ગેગેનું દનેચ (નિર્મર્ગ)- એ પુત્તક વાંચુ અને એમની રુચિનું નિજાન બદલુ એમણે સજ્જાતમાં તો વનપતિ અને ગ્લાવસોમાં જ મ્મ લેવા માગ્યો પશુ વનપતિમાંથી જીવજાત, જીવજાતમાંથી એતના અને એતનાનું તત્ત્વ અને કમ આચર આલેખો મરો, અને રેવો એમના એતનાના દરમ પ્રમર પાળ્ય મેલી મદમ દિવાને પાળવાના હતો કરવા માગ્યા પશિષ્ણામે એમને જગતને મો વિવેકમુનુ શામ આપ્યુ

૧૮૭૬થી ૧૮૮૨ નુંથી એમનો પ્રથમ પક (Bruck)ના હાથ નીચે સંગીચાન-પ્રણેત

શાળામાં અને પછી મેયનર (Meyner)ના દાય નીચે શરિતબ્ધચનાના પ્રયોગોમાં કામ કર્યું માનસિક દોષના નિદાન અને ચિકિત્સામાં સંગોધનાત્મક પદ્ય કરવા બદલ તેના નિષ્ણુતાની પદવી એમને ૧૮૮૧માં મળી, પણ પદવીને આવરણ તાન કરતા તે જ્ઞાનની પરિપક્વતાને પોષક એમણે બીજી ઘણી જ્ઞાન દમિયાનમાં મેળવી લીધું હતું.

આર્યિક કારણોએ એમને આ મગોધનનું કામ મૂકી માનસિક નમણાઈઓની ચિકિત્સાનું કામ એક દોરિપદધમાં કરવા માડ્યું આ કામ કરતા એક વાર એમને એમના મિત્ર ડોક્ટર બુચરે એક ટિવિટરિવા વાળી બાઈ અબાન અવસ્થામાં જે બોલતી હતી તે પરથી હિરિટરિવાનું કાગળ પામી જઈ તે મુજબ ચિકિત્સા કરવાથી સાથ કરી શકાઈ તેવી વાત કરી ૧૮૮૪ની સાલની આ વાત છે ફોઈડ ગ્રસ્પૂર્વક એ અનુભવને સાક્ષી રજા માનસિક દોષની એમ એમને જ કહેવાઈ એમને ધન કે માનવી-શરીરમાં એક જ માનવી નથી અતઃતલમાં પણ એક બીજે માનવી હોય છે અને ઘણી વાર એક જ શરીરમાં વસતા એ અને માનવીઓ એકબેકથી વિજ્ઞ હોય કે 'આનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ' કોઈએ એના અભ્યાસની તરફ લાગી અને બીજે જ વર્ષે દારિષ ટલમાંથી છૂટા થઈ પગિસના નાણીતા માનસિક રે જોના ચિકિત્સક ડોક્ટર શરકોટ પાસે અભ્યાસ માટે પહોંચ્યા ડોક્ટર શરકોટ એમના ઉત્સાહને વેચ આપી અને ભારપડીના વર્ષથી એમણે 'દર્દી જોમ વવાની રીત' તરીકે નાણીતી થયેલી રીતના કુદ પાવામાં પોતાનું કામ શરૂ કર્યું એમનો નિશ્ચય થયો હતો કે આ વિવરના ક્રાન્તિકારક પ્રયોગો મારે કરી દેવાડવા છે એટલે એમણે એ સિવાયની બીજી બાજનોમાથી ચિતને હાથી લીધું આ માટે એમને મિત્રોના ખૂબ દપડાઓ મળ્યા, પણ એના જવાનમાં એમણે થોડા વર્ષો પછી માનસોપધારની ઉપયોગી સિદ્ધિઓ ઉપર એક પુસ્તક જ તૈયાર કરીને આપ્યું એ પુસ્તકમાં ખાસ બાજોની માનસિક બડતા અને મૂલતા ઉપરના પ્રયોગોનું ખાસ વર્ણન હતું મિત્રોને સતોષ થયો

આ પુસ્તક પ્રગટ થયું તે પહેલાં અને પછી પણ એમણે ગિમાર માનસનો અભ્યાસ માત્ર ગણ્યો હતો. ૧૮૯૩માં એમણે પોતાના જૂના મિત્ર બુચરને પેલી હિરિટરિવાવાળી બાઈનો કિંગમે પોતાના 'હિરિટરિવાનો અભ્યાસ' એ પુસ્તકમાં જોડવા સમજાવ્યો અને એ કેટલોક વખત સાથે કામ કર્યું પણ બુચરના કાગે ઉત્સાહ નહિ એટલે જોડાણ થાયો સમય આપ્યું નહિ

આ પછી મનોવિશ્લેષણપદ્ધતિનું જે બીજું છે તે Free-association (નિર્બંધ વિચારસહચાર) ની પદ્ધતિએ તેણે દરદીઓને નાણુવા માધ્યા વિચાર સહચારની નિર્મિધિતા હિપોટીઝમથી આવી શકે, હિપોટીઝમની અસર નીચે હોય ત્યારે જ સૂતકાશુ તવિત સમજાય થાય, આ વિચાર પછી એમણે હિપોટીઝમની રીત જોરપૂર્વક અજમાવવા માડી આમાંથી જુદા જુદા મનતપુઓની રચના અને ખાસિયતો સમધે ઉપયોગી શોધો કરવા તરફ તે વળ્યા આ શોધો સમતલ માનસની શોધ તરફ આગ વધી આવરમનનું અરિતલ અને તેની બાહ્યમન ઉપરની પ્રગળ અસર, મનની સૂક્ષ્મક્રિયાનો દષ્ટ અંગેની સિદ્ધિઓમાં અવિર્ભાવ અને પ્રાથમિક જિન્સીટિનું અસ્તિત્વ અને તેના પગિણુઓ-આ જાણુ બાજનો શોધ માટે ફોઈડની નજર સામે હતી એ શોધોમાંથી એને લાણુ નાણુવા મળ્યું, અને નાણુ પછી એણે નાણુ કર્યું કે માનસિક સિદ્ધિઓના પરિણામો તે રચનો, સાહિત્ય અને કનાના સર્જન, ધર્મ પ્રત્યેનું વનજી, મેથાઓ અને કથાવાર્તિકમાં રચાય થાય છે

દશ વર્ષ સુધી અદ્ય ઉત્સાહથી એમણે એકવાએ કામ કર્યું અને પછી ૧૯૦૬માં એને કેટલાક સાથી મળ્યા એ સાથીઓમાંના એકનર અને જુગ તો આજે એ જ્ઞાનની આગળની શોધોના મૌનિક વિચારકો તરીકે નાણીતા છે એમના ઉપરત ક્રીડ, ફેરેન્ઝ, અર્નેસ્ટ બેન્સ, સેડ્ગર ૨૮ કેન જેવા પણ હતા ૧૯૦૮માં પટેલી આનરગ્રાબીય મનોવિજ્ઞાનની અકાસલા મળી ત્યારે બીજા વધુ સાથીઓ મળ્યા આ આતરસારોષ પર્નિયદ દર જે વરસે એ પછી મગજ લાગી

૧૯૧૦માં એક આતરંગદ્રીય સઘ પશુ મધપાલે
કે જેની શાખાઓ આજે જગતના ધણાખગ દેસોમાં
છે ફિટનમની એક શાખાને સ્થાપનાકાળે તો છેક
૧૯૧૩માં જન્મ છે આ શાખાએને સાચવનાર
તથા મોટા ખાતા ચાલે છે આમ કોઈકે એક
જિંદગીમાં કેટલું બહુ કામ કર્યું હતું ! એના સોષેલા
વિષવના બસો જોટલા નિષ્ણુઓને અત્યંત રીતે કામ
કરતા એમણે કર્યા હતા અને આ બસો નિષ્ણુઓ
નથી કરી શક્યા તેટલું કામ એમણે એકલાએ કર્યું !
૧૯૨૬માં એમની ૭૦મી જન્મજયંતરે દિવસે
દુનિયાની ઘણી શિક્ષિત વ્યક્તિઓ અને સંસ્થાઓએ
એનું આજિવાદન કર્યું હતું એ વખતે એમને 'વિજેના
નગરની મુક્તિ'નું માન અપાયું હતું એમને જર્મની
સાથે બહુ સમય નહોતો છતાં ૧૯૩૦માં જર્મન-

નીએ એમની વિદ્વાની કદર કરતાં એ પાસ્તોરિક
આપ્યું હતું એઓ પોતે તો એ લેવા જઈ શક્યા
નહોતા, પરંતુ એમની મુનીના હાથમાં એ પાસ્તોરિક
મૃત્તા મોજેલ-પાસ્તોરિક-વિજેના મહાન નવનિર્માકર
હોર થોમસમર્ને બોલ્યા હતા કે 'દોઈની વિદ્વા
સમજ મરતક નચાવતા મને આશિમાન ઊપજે છે'

અને કાળખળ કેવું કે એ જ જર્મનીના માધાતા
દિલ્હરે એ પ્રહનુ અપમાન કર્યું અને તમામ મિત્રકત
જમ કરી ! એના પુત્રો સુદ્ધ બાળી નાખ્યા એને
છોડવામાં આવ્યા પશુ ત્યારે જ કે ત્યારે જર્મન
સરકાર વિદુદ બહાનના મોટા મોટા વિદ્વાનોએ
ચળવળ ઉઠાડી એ બહુ એક જ વર્ષ ઉપર.

પશુ હજારે એની વિદ્વાતા બહુમાન કર્યું
આપ્યું પણ એમને વહીએ

ફિરંગીના કપ્રસ્તાનમાં

પૃથ્વી •

અહો અહીં અટલ ઉત્તલ તળાવને ટેકરે,
અપૂન્ય અણબણ સમારક મુહાપ, વાસ્કોડીની
વડી વણજકૂચજન્ય ઇતિહાસનું, ધન્ય આ
ધરા, જહીં સૂતેલ શૂર નિજબોમનું નૂર લે !
અમોતણી સમષિવત્સલ ધરાઉછે એ વહું
રમી જમી દમી સૂતેલ પરબોમપુત્રો ! હવે
અમારું ઉર ના અહે મુગ ગયેલ આલોચવા
ન આજ, ત્યમ દરતા આમ સુવર્ણકાળે ય તે
નિહાળી તહમને તટન્ય ઇતિહાસ દષ્ટે અરે
શકાય અપમાની કેમ ? સરસાઈ આ સ્વત્વની
સદૈવ નિરખાય કે જગમહી રૂપે જૂજવે !
અમે ય હશું એકદા અણુત કોથ છેટે સતા,
હશે તહીં ય કાલચક્રજલમરૂ દષ્ટા ન વા ?
હજો નવ હજો ડશી ય અમને ન લેહની તમા

રમણીકે અશણવાળા

વિવેચનના નમૂના*

[શ્રી. સુન્દરમતા વાર્તામિત્ર 'ખોનમી અને નાગસિંહ' ઉપર આવેલા વિવેચનોમાથી કેટલાક આપેલ છે. આ ગ્રન્થઆતો તેનું એ છે કે ખ્યાન ખેએ તેવા લેખકોની કૃતિઓ વિશે કેટલીક વાતોનું વિરુદ્ધ દિશાના જ અભિપ્રાયો રૂઝ થાય છે. આ અભિપ્રાયો સારી રીતે સમજી સમય ને વિચારી સમય તે માટે અહીં એક સાથે જ રજૂ કર્યા છે સામાન્ય વાચકને પુરતમ સમજવામા ને ખરીદવામા વિવેચનો કેમને અશે મદદગાર થઈ શકે તે પ્રશ્નનો ઉત્તર પણ આ વિવેચનોથી મળી ગયું છે.]

આ ગ્રન્થઆત કરવામા મુશ્કેલી એક જ નથી છે કે કેટલાક વિવેચનો એટલા લાંબા ને વિગતપૂર્ણ હોય છે કે તેમાથી કોયે ભાગ લેવો ને ખો. મઠી નાખવો તે ખરેખર મૂઝવણભર્યું થાય છે, અને તે સાથે જ ચોક્કસ સાહિત્યકૃતિ માટે ક્યાં એના કલાતત્ત્વ માટે, ક્યાં વળતુ માટે અને ક્યાં આનેખન માટે ચર્ચા થયેલી હોય છે તેમાથી પણ અહીં જેને પ્રાધાન્ય આપતુ તે નક્કી કરવાનું મુશ્કેલ બને છે. ખદા જ વિવેચનો સંપૂર્ણ તો આપી સમય જ નહિ એટલે ક્યાં તો મર્યાદા મુખી જ મઠી છેવર અને એમ વિચારું કે કે અહીં રજૂ થતી સાહિત્યકૃતિના જે અંગ વિશે વધુમા વધુ ચર્ચા જાગી હોય તે અંગ અહીં પ્રધાનપણે રજૂ કરતુ અને બીજા અંગો ગૌણપણે બતાવવા એ રીતે આ વાર્તાઓએ સુરુચિ-કુરુચિ ને અસુચિની ચર્ચા જ મુખ્યત્વે જમાડી છે એટલે એને લગતા વિધાનો અહીં રજૂ કર્યા હોત તો વાચકોને એ વાચીને પણ ગ્રમ્જ બીજાત કે એક વિવેચક એ વાર્તાને કનાનો ઉત્તમ નમૂનો કહે અને બીજો વિવેચક એ વાર્તાને તદ્દન નકામી ને નમાવી અર્થાતિ બીજી જ વાર્તાને આગળ ધરે પણ આવી રમ્જ બેગવવા માટે તે આપણે વિવેચનો વાચવાનો રોખ જ કેળવવો જો. આવો રોખ કેળવાય તો ધીમે ધીમે સ્વતંત્ર પરીક્ષાની શક્તિ પણ આવે. આવી શક્તિ વાચકોમા જે દિવસે આવશે તે દિવસે આપણા વિવેચકો જુદા જાતના અને વધુ જવાબદાર બનશે એમ અમારું માનવું છે.

‘કુદમ અને કિતાબ’

‘મારી આ વાર્તાઓ રજૂ કરતાં એટલી માગણી કરવાની છે કે વાચકો પોતાને માટે શક્ય હોય તેટલી રીતે પોતાના પૂર્વગ્રહોમાથી મુક્ત બની એ વાર્તાઓમા આવના કેટલાક પાત્રોને, બને તેટલા સમભાવથી સમજવા પ્રયત્ન કરે.

આવા પ્રકારની માગણી વાર્તાસમૂહના પ્રવેશ દ્વારા જ જોને કરવી પડે તે લેખક કમનસીબ છે. આથી વધુ મોટું દુર્ભાગ્ય કોઈ પણ કલાકારને માટે હોઈ શકે નહિ.

દાખલો લઈએ — આ સમૂહની જ ‘નાગસિંહ’ નામની એક વાર્તામાથી

આ મ્થા વાચીને એક સહુદા વાચક તરીકે મારા મન ઉપર મ્હં અસર થતી જોઈતી હતી. અણુનેવા તસાગની બીજાણના જોવા પછી હોટેન જોખના મુમ પીડનોએ વનોવાઈ જવાની એ અસર થાય છે.

કાગલ કે અહીં જે છે તે નરી ફોટોગ્રાફી છે ને એ તખીર બેચનાર ફોટા પણ બોગ પૂજો મક્રમેલો છે તરવીર આપણને કરાળો ને મૃણા જ આપે છે, એના એ દશ્યોનું ઉપરાઉપરી નિર્લેપ ‘શુદ્ધિ’ થાનું છે આપણાથી જુદા એવા અનેક વાચકોને એ વળી મલીપતની પણ આપણે ને આ હોટેન — એમરાઓનું વાર્તાના અને આલેખાનું

* લેખકો અને પ્રકાશકોને વિનંતિ છે કે એમના પુસ્તકોના અર્થાર્પદ વિવેચનો આ થા હોય તો અમારું ધ્યાન ખેચે ને બને તો સામગ્રી હસી પાડે.

સમય અને 'હોમિન-બોય' ઇન્ડિયાના ના વાતના સ્પષ્ટિત પોષકોવાળા ભાગ પશુ આપણી એ વટાણા, અને ધૂણાની લાગણીને, તેમજ અન્યની ગંધીયની વાગણીને દલાવી રાજ્યો નહિ, કાગળ કે એ વાર્તા — અસ, ખુદ વાર્તાની જ સ્વામીથી જોયેલા નૈસર્ગિક ગામ જોયો નથી. તમે મુઠું લુપો, ને મુઠીની કુસિતતા ખીલત્સનાનુ સામોપામ વર્ણન કરી જતાવો, તેથી કઈ મુઠીની પાછળ પાંદો કઈ કરુણ કથા જાપસાતી નથી તમે એક વેશ્યાચુરુનુ વિગતવાર ગમ્દ મિત્ર મગૂ કરો તેથી કઈ બધા નીપજતી નથી, નિર્દય નિષ્કુર વિગતોનુ વાચન એ તાલના ઉગ સવેલ ન મૂકે તે એમ કહીને ન હોવા મહેજો કે પૂર્વપ્રાણીથી મુકત થયા વગર જ વાચન વાંચી જોયો છે.

હાંડીઓ.

.. આ વાર્તા તથા 'નારસિક'ની વાર્તામાં આવતા વર્ણનો સિદ્ધતાના હિમાયતીને મર્યાદાલગ્ન કરતા અથવા અમિતન લાગશે, પરંતુ અરેખરો ઉકરડો પ્રત્યક્ષ નિદાનવો હોય તો તદ્દિ રૂમાવ લાખીને પશુ એ જોયો જ મળી તો જ ઉકરડાનો સાચો ખ્યાલ આવ સાથે સાથે આ વિચાર પશુ ડગડી ગય છે કે શ્રી મુન્દરમ્તી આવી વારતવર્ણી નવ સિદ્ધાની આટની સફળતાપૂર્વક મનુષ્યોત પછી એમના કલાગીસ'બના દર્શન વાચકને થાય એ જેટલી આવ કાગલાયક વાર છે તેટલી જ વિચારવા ચોગ્ય વાર એ પશુ છે કે સગ્ગરી અને સિસિત જનસમાજ વાત કરતા બાકી મહેવા સામાન્ય જનમમાજના અમિત તાના ઘોરણુ જાગ આવો વાર્તાથી કેટલે અને અસર થશે !

ગુજરાતી

.. વાર્તાના પ્રસંગોની મનુષ્યના વચગાજ દમદ કરાયા આવી છે અને કે ગમે પાખાગે ગાપ માયીને કામે પાકા ન મળી હોય એમ કરી જતા મિત્રના એ પ્રમાણે નિરાસ આર્દક બનાવવા માટે કેટલીક વસ્તુને એમ જાણ ૧, કેટલોયે વાર દર્શને ચીતર છે તે અન મેલવ

પ્રમાણમાં બન્યું નથી આથી આ વાર્તા કેટલાકના મનમાં સુરુચિનો ભગ કરનારી નહિ લાગે લાગે કેટલાકને ભગ કરનારી લાગશે આ સુરુચિનો સવાય વિષય પત્તે નથી પશુ તેની રમૂ કરવાની દગ સમજે છે અને તે દગ તરફ ધ્યાન આપતા એમ કષ્ટ થાગે છે કે વાર્તાની જમાવટ સગત રીતે થઈ નથી ખોનડી સિવાયની ચારે વાર્તાઓ કરનારી દર્શિએ ક્રમથી લાગે છે વાચકના ચિત્તપર ને ચોટ જમાવવી જોઈએ તે નથી જમાવી રાકાતી અને એ દર્શિએ આ વાર્તાસમૂહ નવીન વિચોની મનુષ્યોત સિવાય ખાસ આકર્ષક લાગે નથી કવિ મુન્દરમ્ કરતા વાર્તાકાર વિદ્યુત મધુ જોણુ આકર્ષક કર છે તેમની વાર્તાઓને ને માન મળે છે તે વાર્તાકાર તરીકે નહિ પશુ કવિ મુન્દરમ્તી ખ્યાતિને કારણે, એ વાર્તા તેમણે લખી છે માટે મળે છે આ વાંચો વિષે, તેના વિષય વિષે મુન્દરમ્તી વિશે ઉદાહરણ થાય એમ અને ઇન્ડિયાએ કીચે

લોકનાળી

તેનુ પ્રથમ પુસ્તક "ખોનડી અને માગ-ગિરા" સાથે જ એક વિશ્વ પ્રકાશન છે.

.. આ પુસ્તકને વિશ્વ જાણવાના કાગળ એ છે કે, શ્રી 'હિરેક'ની વિમલજી નેહીની મદરી વાર્તા જોખા મહી જતી સન્માર્ષ, શ્રી 'ધૂમકેતુ'ના લાગણીચિત્રોમાં ગ્રી જતી જીવન'નક, શ્રી 'પાસુમે'ની કંપનાતા ખામ્યા સામાન્ય થતી વસ્તુઓ, અહીં પ્રથમવાર, વિષય પત્તેની સન્માર્ષ, જીવનની કુખદ ધનક અને વિગટ જાગતા કમ્યા તણુઈ જતા જીવન તરફ સમજનો ભેતારનુ નામ, એ મર્ત કરે છે

પ્રતાપિય કેમની.

.. આ પાંચે કમ્યાઓ સમાન્યતા નવી નાનુક અને લુગપણ ઉપરનો તેના અને તેણે પત્તે મળવા થ પ્રજોરે સ્થાપતીપૂર્વક જના નીકનાપૂર્વક મર્તે ૧ આ નાનિગણો મજીને થી મુન્દરમે પોતાનુ દીપ જમાવી આપ્યું છે હજુ આવા પ્રતો ચર્ચતી માન

લિપિકાઓ વાંચી નાકના ટીચકા ચકાવવા ચોખ્ખાંચોખો ગુજરાતમાં જોઈ નથી. પરંતુ શ્રી સુન્દરમની વાર્તાઓ વાંચકના દિવને ગવચલિયા કરી મનો માનિન્ય ઉપજાવતી નથી, એ તો સમાજની અદર ચાવી રહેલા સદા તેમજ છૂપા મનોમથનો ચર્ચો સમાજના હુકમરોનું પ્લાન સામાજિક રૂઢિઓના પિરૂપ તરફ અને આર્થિક અન્યાયોવાળા સમાજ અવસ્થાના બનેલા નિર્દોષ શિકારો તરફ ખેંચે છે અને તેથી તેની મહત્તા વધે છે.

પ્રતાપ

... એ પ્રશ્નના ઉત્તર પર 'જોનકી અને નાગગિફા'ની મહાર છે વાસ્તવદર્શી સાહિત્ય અને તેની અભિરુચિ બે જગતોને માફક હોય તો સ્પષ્ટપણે જણાવવું જ જોઈએ કે શ્રી સુન્દરમે સારી સેવા કરી છે પણ બે શિષ્ટાચારના વાગા નીચે બે પડી રહેવું હોય તો કહેવું પડશે શ્રી સુન્દરમ્ સ્વજન યર્ષ શક્યા નથી એ બાબતમાં મને તે મતભેદ હોય જ્યાં આજે વાસ્તવદર્શી સાહિત્યની ખૂબ ખૂબ જરૂર છે એમ જનતાનો ચોક્કસ વિભાગ માને છે.

ઉર્મિ

આ સંગ્રહની પાંચે પાંચ નહિ તો ત્રણ વાર્તાઓ તો એ ચર્ચાને ઉગ્ર બનાવશે જ અમારા પોતાનો મત એવો છે કે આ વાર્તા સુરચિત્રમ કરનારી છે અને સામાન્ય જનોને વાચન આપવા માટે જે માળા શરૂ થઈ છે તેના પ્રથમ મણકા તરીકે સર્વથા અગ્રણ્ય છે.

રવિનાર

શ્રી સુન્દરમની આ વાર્તાઓનો સંગ્રહ જે બે વાર્તાઓના નામ પરથી ઓળખાય છે તેમાંની 'જોનકી' તો સાહિત્યસંક્રાંતી વાંચક નવલિકા બની

એવી છે, જ્યારે નાગગિફા સાહિત્યશોખીન વાંચક પાત્રોના હૃદયને ઉડેન આપે છે એ જ દમ પ એક ગાંધીબક્ષની વાર્તા દિવાળી વખતે વાચવામાં આવેલી 'કૃતમ' પણ માણસના પ્રાણી પ્રત્યેના પ્રેમને વ્યક્ત કરતી એન સોદની મા'નું વર્ણન આપે છે નારસિંહ હાકેર એ હોટિન-છવનનો સ્પર્શ કરે છે પ્રેમના કુવામાં પણ એક સુદ નવનિ છે પરંતુ એ વાર્તાઓ પાછળ વહેતું જાતીય તત્વ કોઈકે કોઈકે રથને અતુકેપા કરતા તિરસ્કારમિશ્રિત જણાઈ જાય છે.

રૂલકામ

... આમાંની ઘણી ખરી વાર્તાઓના પ્રેમ અસાર મુધી જુગુપ્સા બોલી કરનારા મનાયા છે અને એનો સ્પર્શ કરેલા એ અત્યાગ મુધી જુગુપ્સા મનાવું હતું પણ એ પ્રદેશી સમાજજીવનને સ્પર્શતા હોઈ એ તરફ હિપેસા બતાવી શકાય એવો સમય નથી ગયો કલાકારો એ પ્રદેશોને હાથ ધરેને સમાજ પાસે રમૂ કરવા મડયા છે આ બાબતમાં આપણે એક જ વાત જોવાની રહે છે કે એ રમૂઆત જુગુપ્સા અને ગરીબની બોલી કરે છે કે સવેલો અને મરનો જગ્યાડોને એનો માર્ગ નિર્ધાર લાવવા માટે પ્રયત્ન કરવાનો આપણને ધક્કો મારે છે.

અહીં રમૂ રથેની વાર્તાઓ એ રીતે જોતા હિંમત મ્હામાં રહી છે નાગગિફા 'કે' 'જોનકી'ની પ્રથમ પ્રશ્નપત્રાનિ પાછળ સ્ત્રીસમાજનું બર્ણું પાંચુ દુખ કે 'નારસિંહ'માં જાતીય સનધોનો કુણુ ચિતાર આપણને મચનમાં નાખી દઈને વિચારે ચલાવે છે એ ગરીબપણે માર્ગે ચલાવના નથી કનાકાર હાથ ધરેલા વિષયનો હાથ રમૂ કરતા જાય છે અને આપણી આખા ઉમાડતા જાય છે.

અ વ લા ડ ન

‘ જા ’

(૯૮) પરાજય—એમકે પૂર્વેનું, પ્રાપ્તિપ્રાપ્તિ કરીને
અથવા નિર્ધારિત, અપરિવાર, મુખ્ય રૂ. અડી, માત્ર ૫૦૦

મને વાદ આવે છે ત્યાં સુધી તો આના જેવી
મે એક પણ ચોપડી વાંચી નથી કે જોતે વિષે મને
સમજાય ન પડી હોય કે મને આમાં ગસ આવે
કે કટાણે પુનઃકળા ગયેકે ઉપનું ચિત્ર જોતા
પરાજય કાઈ જાણ સ્વરૂપે આપણી આજ સામે
શોભે છે. વિજય કરતાં પણ જિંદગી મુખિત ઉપ
જિંદગી રહ્યો છે આવા પરાજય નીચે એક માણસ
ખભે લાકડી બેસી તેને છેડે પોટલું બાંધી વિચાર-
મન મુદ્દાએ સુપ્રસન્ન વગાડી વાદ કાપી રહ્યો છે
પરાજયની એક કાપના અને એ કાપનામાંથી ગ્યાર્થ
જતી એક વાર્તા મનમંથ્રા ધાગણ કરીને આજે
લેખકે રચેલ વાર્તા વાંચવા માટે છે. સમગ્રી
પિતાએ જોતા જાવિની ઉત્તરવચનાનું મગીન ચિત્ર
પોતાના મનમાં નક્કી કરી ગમ્મત હવે તેણે પિતૃ-
વિહીન નાનો અભય પ્રવેશ કરે છે આપણે એને
જોઈને મનમંથ્રાએ છે. ત્યાં મામાને યે જોઈ
રહેલી અને ગામડામાં પોતાના સમાને ત્યાં આવેલી
માવિની અભય જોડેના તોફાનોથી આપણને પ્રવચિત
કરી દે છે. અભયની માતા જનને અભયની આખે
જોઈ રહે છે પણ એ પછીના ત્રણ જ લીટીના નાના
પેરેમાં કોઈની ખૂમીથી લેખક કાળનો ફેફસો
મરાવી દે છે -

‘ અને આટલી પ્રમાણ, પવિત્ર, તેજસ્વી, મહત્ત્વ,
નિર્દોષ હાલથી જોઈને શકી કશા નહીં, એ જો આજે
નહોતું હોત’ અથવા એનું નાણાંથી જ એ મુખી હતો.’

ત્યારપછી-એ પેરેમાં પણ કઈ મોટો નથી
એમાં લેખક કંડી આપે છે કે અભયની માતા મહત્ત્વ
પામી, અભય જોના જુદા કાળને ત્યાં મહત્ત્વ એ
જણ્યો, પણ કેટલું ? ગામડાનો શિક્ષક યશ જોડે
પણ પિતાએ જોવેલી મહત્ત્વકાક્ષા છવતી હતી
માવિની ક્યારેક સરમજનમાં નજરે પડતી

એ પછીનું ચિત્ર આવે છે માવિની કેમ પડ્યો
છે તેનું આમાં જોના મામા અને મામાના પુત્ર
અદકાન્તની સ્વાર્થપદ વાતો, માવિનીના જાવિ પતિ
બેદમ સંતિકાન્તનું અને તેના પિતા સાધુચિત્ર
સંસિદ્ધાસાનું ચિત્ર પણ ખૂબ જ ઝડપથી અને કુશ-
ળતાથી ચિત્રગણેનું દેખાય છે સદાચારમાં જે ગતિ-
કાન્ત માટે આપણે વિરોધી જાવ કેળવણી જાય છે
તે ગતિકાન્ત માવિનીના સદમગ્ધી કેવો નિર્ધેન
બાળક જેવો જતી જાય છે. ગતિકાન્ત કામમાં
પરવાળ માટે તેને એ કામમાં પણ મદદ કરતી
ખૂબ જ આકર્ષક ચિત્ર છે

અને ભગવિયા ગામમાં શિક્ષક તરીકે નવે જ
આવેલા અભય ધાણદારી કરવા આવેલા ગતિકાન્તને
સંભળતી દે છે ‘ અહીં-અહીં સરસ્વતીમંદિરમાં,
કેઈ પણ અમરદાર, કેવળ અમરદાર હોવાને કારણે,
નરસ પામી શકે નહિ. અહીં કોઈના ઉતારે
નહિ થાય-અથવા ધર્મશાળા નથી.’ એ નીચું ચિત્ર
તો આપણા મોમાંથી ‘ વાદ વાદ’ તા ઉતાર કરાવી
દે છે સરસ્વતીમંદિરના પ્રતિનિધિ-અભયના મોમાંથી
નીચેની આ સંસ્કૃત વાણી અને એનું કાર્ત આપણને
અભય વિષે ઘણો જોયો અભિપ્રાય બધારી દે છે
સંસ્કૃત વાણી આપણને ખૂબે છે ખરી, પણ પહેલા
ચિત્રમાં અભયને જેવો જોયો હતો તે પછી લાગે કે
એનું પાન જ એનું છે

પણ અહીંથી જ આપણી નિગાહની સરગાન
થાય છે અભય ભગવિયામાં છે તે થોડા સમય સુધી
તો એક વખત આપણા મનમાં પડે એને વિષે
પોલી જાણ કરી રહે છે પણ પછી ‘ મારે મોટા
બાપુ છે’ એવી આશ્વાસના ગામ જોડી એ સંદેશમાં
આવે છે અને જે જનની નિષ્પારુણિત અને પામ
આ એ કાળ કરે છે ત્યાંથી આપણા ગામનંદો
ગસ જોડી જતાં મોટે છે આપણને થાય છે કે લેખક
આપણી જોડે રમત રમ્યા છે જે જનમાં જનની

એપવાઈ ઓઠન ભરી છે, જે અમ્ય પોતા,
સર્વવ દસના દસના દગગર કરી શકે છે (ગામ
ડામા આની રીને દગગર થઈ શકે કે નહિ તે પ્રશ્ન
જુદો છે,) કે 'હું સર્વવતીમદિને પ્રતિનિધિ
ધુ આ સર્વવતીમદિ છે આ ધર્મશાળા
નથી કોઈ અમનદાર અમનદાર હોવાને કાળે
અહીં ઉતારો નહિ પામી શકે તે જ અમ્ય
શહેરમાં ભણવા મન છે તારે મુશ્કેલીઓથી હારીને
કોઈ પાસે ખુશામત અને દીનતાના વેળુ બોલે કે
'એવું છે, સાહેબ' હું ગરીબ માણસ છું, ગામડાનો
ગરીબ છું' તત્ત્વળતાવળી વાત જે એકગમોમા
અમ્ય જેટલી નિર્વિવાતને અસર પડે દેખાય નહિ
તેવા બહુ ડોઝાઓને આપણે શહેરમાં સ્થાપન કરે
ભણતા સાલભ્યા છે, જોતાં છે અને વળી અમ્યમાં
તો એ અગાઉ જનનત સેવાખાવાના પથ્થુ જેવામાં
આરી છે સાચા સેવમતી ભાવનાની એક દૂરની હદ
અને મોટા થવાની બીજી સામેની જ દિશાની એટલી
જ દૂરની હદ-એ હદ વચ્ચેનું આટલું અંતર લેખ
આટલી સહજ રીતે એક જ નીકળા કેમ લાગી
મઝી શકે છે? અમ્યનતરફ આપણને કટાણો આવે છે

બીજી મુખ્ય અને મુદ્દર પાત્ર છે રાજાનું
મત્તાન ઉત્તમમગ્તક અને સૌંદર્યમયી રેણુકાના ચિત્ર
જુદી આપણને શાનિ થાય છે અને આપણને સાચ
છ કે લેખક આવા પાત્ર જોડે તો મગ્ત ગમીને
આપણી મરકરી નહિ જ ઉઠાવે પણ અફસાસ ! એ
આશા પણ પ્રશ્ન નીવડે છે

અમ્ય જોડેના રેણુકાનો સબધ મર્યાદામાં નહીં
પણ કેટલી પ્રેમ ન રીને આગળ વધે છે! અમ્ય સાથે
ઉંઝેરાયેલા ગામડેડોને રેણુકા હેરાન કરી મૂકે છે
અમ્ય રેણુકાને માથે ધૂળનો ટોપનો ચઢાવે છે,
અમ્ય જોડે રેણુકાને પરજીવની છે એવી રેણુકાની
માતાની મીઠી જાનતા અને તેને પાટ પાડવા માંગના
મુમતુર પ્રશ્નો અમ્યને પીગસના રેણુકાએ એને
હાથ દૂર મઝી ગમીને તેના ભાણમાં રેડી દીધું
હી રણુકા અમ્યને વહલી સવારે દુધ આપવા મન
છે, દુધ લેવા જતા રણુકાના હાથને અહીં મરેલા

અમ્યનો હાથ, અને એની પ્રસંગ એમણી મનને
ત્યાં ગામ ગધવા આવે છે, વહલીમાંના દેવના ઉપ
ધી રેણુકા છે, પવિત્ર સુગંધની જેમ ઊંચે ચડે છ
રેણુકા અને અમ્ય એ અગ્નિની સામે મેલે છે
અગ્નિસમક્ષ બને પ્રતિજ્ઞા -ર છે, અમ્ય રેણુકાના
કપોત પર મુગન કરી તેનું માથું પોતાના બોગામ
દાળા દે છે જેમને પ્રસંગની મબીગતાનું પૂરું જન
છે તેવા બે મુવન-મુવતી વચ્ચે ઘટેલા આ પ્રસંગની
મજા શી જ મિમત્ર ન હોય તેમ લેખક અમ્ય
પામે તો હાથ મારે આશય કરતો રહેશે' એ બધી
મરીમ રેણુકાનો ત્યાગ મગે છે અને ધનમટે ઊંઝી
અગ્નિનાનું પનિષ ના, પણ માટલા દૂતગતુ પ
મોજગમે છે એ તો કીક પણ રણુકાને પ ક્યા
જઈને રેડે છે રણુકા અમ્યનો માર્ગ મોઝા મઠે
તે મોઝે મે તેવા બીજા પુરુષને પગપી જન એ તો
બને-એમાં એક પ્રશ્નની ભવ્યતા પણ મહેરી છે
પણ એ સોહનવાન નામના એક મામૂની માણસો
પોતાના મનમાં અ્યાન આપવા તૈયાર થઈ જાય
(પાન ૩૮૬) એ અસભ્ય થઈ પડે છે (આ
પ્રસંગની મુનતા મોઝી મન તેમ નથી આખી વાતનો
વહુમાં વધુ મૂલિત પ્રસંગ આ છે પાના ૨૫૭
૨૫૮) એ મરણની ગોખીન બને છે અને આ
પુ નમથી અમ્યની ઝનીને પોતાની વીંગીમાં
નળાવી ગમ્યા હતા ! અને આટલી બધી વિરાધી
મગ્તની સન્માઈ લેખક આપણને સ્તાવવા પ્રયત્ન
કરે છે કેવા શબ્દોમાં ! અમ્યની અને વિરાસતી
અને સગળ સગળની તારીમને લીધે અમ્ય એક
મની મો' (પાન ૨૨૩) રેણુકાના દિનના
એક ખુશામત અનુભવ વાસનાની એક નાતી સગમી
આમ જનતી મઝી હાલી (પાન ૨૫૭) આ મરણો
જનાવળી એ માટે લાગે છે કે એ પોતાના ચિત્ર
જુદા આ પહેલા આવે વાતનો સહેજ સખો !
મજાએ મોઝે નથી ત્યાં મુરી તો પાના મહાન મનીન
જ આ મારી સામે ચલા છે

ઓ ફરી આ મારા કાળા રી જન છે ત્યાર
પણ એના આવે નામ કોશન જનાવળામાં અજુ
નથી છે ન અમ્ય રેણુકા મન છે અમે અમ્ય

પોતાના પરાજીતોની પરપરા ગળાવે છે ત્યારે એની એ પાત ગળે વિવેકની જ વાત હોય એમ થાય છે. એનું કારણ કદાચ અભવગાંધી બીડી એકો વિચાર અને તેની પુનઃપ્રતિષ્ઠા માટે નગરમાં આવવાં જોઈએ તેમાં કાંઈકનો અવાવ હોઈ સહે છે.

બીજી પક્ષ નાની નાની જૂઓ ધમી છે. 'રામકી' અને 'લંકાગ્રી' જેવાં મામે કાવિયાવાદમાં જ હોઈ છે, એટલે વાર્તા કાવિયાવાદની જ છે એમાં કંઈક નથી; છતાં વાર્તામાં વાતાવરણ ઉત્તર દિશ્વસ્તાનનું છે. માસિનીને ધરના નોકર તરફથી 'છેતી રાણી' નું સંબોધન થયે છે. (પાનું ૨૦૩), આ ચારે 'છેતી રાણી' અને 'નાની રોડાણી' નદિ ? દિલ્હી જાગ્રત્યેગો વાપરવા હોય તો એની શુદ્ધિ જમ્મુ જળવાણી જોઈએ. 'અહીં' તો રક્ષિયાં જતોની વાતમાં દિલ્હી આવે છે, અસિલિન નથી બોલતાં એ. એક દેશને (પાનું ૧૭૧) 'દેશવાતાંમાંના આલજુને ખમે પેટું' સંચારાં મધું છે, વારતવર્મા ત્યાં પેટું નદિ પક્ષ બહુ જોઈએ. જાકરી તો ધેર ફધ માટે કામની પક્ષ આલજુને ઘેરાનો એ ખપ હોય ? દેવીને બોલ દેવામાં જમ્મુ જાકરું જ પસંદ કરે.

પક્ષ એ આમાં એકલી જૂઓ જ હોત તો યદ કહી સકાત કે વાર્તામાં દમ નથી, પક્ષ આમાં બીજી જાણુ સરસ સરસ પક્ષ ધાતું જાતું છે. એમની વાર્તાની બીજી રસમૂરિત મુજગતના અન્ય નવલ-સ્થાપકો કરતાં એટલી નિરાળી છે કે આજે જમ્મુ વાર્તાની સયે એટલા રંગો આવોએ છીએ.

કુમારનંદ અને મુરલીવી સૌંદર્યપૂર્ણ જીવન-કથા, નૃસિંહપ્રસાદનું આર્પત, રખડુ રમજીતનું ઉચ્ચતામાં સર્વમિત્રપૂર્ણ પાત્ર, વ્યત જીવનના રતિદાનની એક સરખી સપાટી, પોતાનો મામે પદેસેથી હેરે સુધી બરાબર જાગવી રાખતી માસિની અને મુરસો કરતાં જે મુરસા શબ્દની વ્યુત્પત્તિ એવા માંડે છે તે વિદ્વાન ધનિક પ્રગટપ્રમુદની પેસાઓ-એ તદ્દન અતિવિદીન રવાં છે. અને યથાપ્રસંગ વાવનારો જમ્મુ કેવી નીન-

રતી રહે છે ! 'લાખો રૂપિયામાંથી થોડાક દગર મેઘરા એ મુંદર નથી ?' 'તારું' (મુરલીવી) સૌંદર્ય દગરને પોતામાં રહેલી વિધવાનું બાન કરાવે; તારું માધુર્વ દગરને પોતામાં રહેલી અકારણ દોરતાની માંખી કરાવે; વિધ્વ, દોર અને નૃસર્ગિક માધુર્વ મુમાવેલી દૃનિમ 'સેવિકા' કે 'સાધુની' નદિ, રસમૂરિ સૌંદર્યપૂર્ણ જ માટે તને રાખતી છે, નું એ રીતે જ પ્રત્યને ધડી રાશે. 'ધરતીથી અદર બિડતી લામની કુમારનંદની આ ભાવનામાં રમતા શું જોઈતો કે ? અને બરેબર આ ભાવનાને મુંદર સ્વરૂપે રૂપિત થતી પક્ષ વાર્તામાં આજે જોઈએ છીએ. અને મુરલીનું પેટું વાક્ય કેટલું મુંદર છે ! - નારીના જોખને નદિ જગાડો, એને જગાડો તો એની સાથે રમન નદિ રમજે. ' (રેણવણી પનમાં લેખકે આ સમને જ કામ કરતું જવાબું દેતા ! એને બદલે એમણે રેણવણને ટાપટીપ કરતી હોવાના કારણમાં 'દેખાડેખી' ને આજે કરી !)

રેણવણી અજાતને માટે કેવા બોલ રૂપ ધર્મ પડી તે નૃસિંહપ્રસાદના અનુભવવાક્યમાં સરસ રીતે રખૂ ધર્મ ત્વ છે. 'રેણવણી જો લેનાં ન આવડે તો એના જેવો નકાળો ભાર ખીજો કોઈ નથી. '

સૌથી વધુ આર્થિક તત્ત્વ તો મેં લેખનું પ્રસંગે જોનું યાદી, સંપૂર્ણ અને તાદસ આલેખનનું દોરણ. એની ઉપર તો રમને રમજે મુખ્ય ધર્મ વર્ણવે છીએ.

અંત જમ્મુ સરસ છે. પ્રાગોદારની એમની રીત સદૃષ સાથ કે ન સાથ તે તો મૂર્ત અનુભવ જાણાય, જમ્મુ એ એક નરી અને આર્થિક રીત તો છે જ. અમાસ અને પૂનમ, નવરાત્રિ અને દોળી એવા એવા દિવસો મામજીવનમાં સૌંદર્ય પ્રેરે તેવા છે અને સૌંદર્યમાંથી જીવનની રવજગા બીજી ધર્મ મુકે એ કંઈકાતીન નથી.

એટલે, આ વાર્તામાં આર્થિક અને કંટાળો ઉપજવે તેવાં અને તત્ત્વો એવાં સેગમેન ધર્મ યથાં કે અને ખજર ન પડી કે મને આ યાંવતાં રસ પડ્યો કે કંટાળે આજે.

(૧૦૦) ભણી : હેખક મહાશયી કા. મદુ પ્રકાશક 'નવી જુનિયા' કાર્યાલય અમદાવાદ મૂલ્ય = બે

નવનમ્યા લખવાનો શ્રી ચંદ્રભાઈનો આ પ્રથમ પ્રયત્ન હોવા છતાં તેમાં તેમને ધીમ મફળતા મળી છે પણ નવનમ્યાનો કટાણો ન અનુભવેલો હોય તો આપણે એનાં પાના ફરફ ફરવતાં જઈ વાર્તાનો તત્ત્વ આપણે પોતા સાધી લેતા જવું પડે ચંદ્રભાઈની ભાષા ગંભીર ઇત્યાદિ હવે તો એટલું બધું મફત નીચું અને ક્ષતિગ્રાસ્ત્રી લગભર લાગે છે કે એમના લખાણનાં પાંચ પાનાં પણ નિગતે વાચવા મુશ્કેલ થઈ પડે વાર્તા કાઈ એક પ્રસંગ ઉપર કેન્દ્રિત નથી થઈ તેમ પાત્રોમાં તો અમુક મુખ્ય એવું પણ નથી સમાવ્યાદીએ ઉપર મહાસલા-સરમર કેવા જુ મો કરે છે સમાજવાદી ટોળી કેમ બધાંતી બધ છે અને તેમણે તેમનાં કેવો પ્રતિભાર કરે છે આજ વાત આમાં આવે છે પણ જુદા જુદા પાત્રોની મુશ્કેલી અને શોભાચક જીવનકથા એમને સાથે એની સંકળાતી ચાલે છે કે વાર્તામાં હસાતરજ ગૂઢાઈ તેરસ નિષ્પન્ન કરે છે વચ્ચે વચ્ચે નિર્મળ દામ્ય પણ સારું આવે છે

આ વાર્તામાં મહાસલાવાદી સરકાર સામે જે બેકામ હુમનાઓ કરવામાં આવ્યા છે તેનું આવેખન પૂર્ણ વિચાર પછી થયું નથી લાગતું એક યોગ્યતા પાર ઉતારવાને જરૂરી એવી શિસ્તનું પાલન મગવાના મહાસલા સરમરે શ્રેય અવજન કરી છે મહાસલાના સેવકોમાં ભુટ્ટી ચમ્પિયો પણ પેલી જઈ છે એ વાર્તાનો છનકાર કોઈ ન મરી શકે પણ એ વસ્તુને નિરામ જ ગણી લેવો એ બરાબર નથી કપરા જીવન ની ભણીમાં તમામ ઉમરકાઓ સાફ થવાનો ઉદ્દેશ લઈને બહાર પડેલી 'ભણી' જેને હજી ઉકરડા' તરીકે ગણાવવાની સામે દેશની મોતી બખસખાનો વિશેષ છે તે મહાસલાની સરકારને જ સાફ કરવાનાં મનોગ્ય સેવે છે-એ જ આ વાર્તાનો દોષ છે

(૧૦૧) ભૂઈ અને કેતકી (વિવેચનસમૂહ) કાંઈ શ્રી વિનયરાય કે વર્ષ પ્રાપ્તિસમય એમ એમ ત્રિપાઠીની કંપની મુબમ્ મૂલ્ય રૂ ૨૦૦

શ્રી અનંતરાય રાવરે આ પુસ્તકનું અવલોકન

૧૫નાં લખેલું કે 'વમાવવાની નદિ તો વાની જવાની તો પામ બનામણ છે' તે અમને પણ બરાબર લાગે છે વિવિધ જોડોએ લખાયેલા આમાં વિવેચનો રાચખ પા છે આપણી બાપનાં વિમલ કમ્પો ઇતિવાચ પણ એમાં છે બધા વિવેચનો રસપૂર્ણ તો લાગ્યા જ છે સુગોબન ઇત્યાદિ પણ સારું છે

(૧૦૨) લાડી નવરાચ મનોભવ-પ્રકાશક સહિત સત્યા લાડી (કાઠિયાવાડ) મૂલ્ય રૂપિયા દોર

વાડીમાં લોખંડીકણની દૃષ્ટિએ બીજવાના નવરાચ ઉત્સવ બગે જે થયું હતું તે અહીં પુસ્તકારૂં કરવામાં આયું છે આ ઉત્સવમાં ગુજરાતનાં અગ્રણી સાહિત્ય મંત્રીએ મત બે વર્ષમાં જે રીતે લાગ લીધો હતો તે તેમનાં જાણેની પિઠાન સાથે આપણને જાણવા મળે છે ગુજરાતનાં ગામગામમાં આ ફરતુ બની શકે તેવી છે મોટા સાહિત્યકારો બધે ન પહોંચી શકે પણ થોડાં ઉત્સાહી જીવનો નવરાચમાં રાચક કાર્યક્રમો સહી રીતે થોડાં શકે અને જેમ મહારાષ્ટ્રમાં ગણેશોત્સવ ગણેશોત્સવ થઈ ગયો છે તેમ આપણે ત્યાં આ પર્વદિની બની ગયે

પુસ્તકનાં કપરગ સુરોભિત ન બનાવી શકાતાં હોત તો એને સાદા ગાજવાથી પણ તે સુદર બનતું તે અહીં મેહુ બરેરી છે

(૧૦૩) વિમાની હુમલો અને તેમાંથી બચવાના ઉપાય હેખક શ્રી 'અબ્યાસી' પ્રકાશક 'નવેતિ' કાર્યાલય લિમિટેડ, અમદાવાદ મૂલ્ય આઠ આના

વિમાની હુમનામાં કેવા બાપો વરાય છે, તેનાથી કેતુ ગુસ્સાન થાય છે, અને તેનાથી કેમ બચાર છે તેનું વર્ણન આ પુસ્તકમાં છે પણ આપણે ત્યાં આ પુસ્તકનો ઉપયોગ કુતૂહલદિતિને સતોવવાથી વિશેષ કર્મ નથી કાઠણ કે આપણા રક્ષણાર્થે સગ કરે જ શું કંઈ છે જે આ પુસ્તકમાં એનો ઉપયોગ બતાવવામાં આવે ?

(૧૦૪) ગીતાખનિ-હેખક શ્રી કિશોરનાથ મહોત્વળા પ્રકાશક નવજીવન કાર્યાલય અમદાવાદ મૂલ્ય દો આનો

શ્રી શિશુનાલભાઈને મળે વાચવામા મ
ગ્ન છે એ વાત મહુ લોકો નહિ જાણતા હોય એ
ગ્નના પ્રેમવાળા એમણે ભગવદ્ગીતાનું સમગ્રોદી
ભાષાન્તર કયું હોયું તે એમણે એમનું ૭૬ ઉપનું
પ્રભવન પણ ખડુ જોરદાર છે તે આ ભાષાન્તરથી
જાણીને તે આશ્ચર્ય જ પામીએ છીએ પણ વર્ષ
ઉપર આ ભાષાન્તરની મહેલી આવૃત્તિ પ્રગટ થયેલી,
પણ આ બીજી આવૃત્તિ એમના કહેવા પ્રમાણે આ
નવો જ અનુવાદ છે

એમણે એમણે ગીતા અભ્યાસની દૃષ્ટિએ વાચી
છે તેમને એમણે મદાયને ગાટે આકર્ષી લીધા છે
એના અને વાગના વચનથી પણ એમને તૃપ્તિ નથી
મળતી ધણીઓ એટલા માટે એ કંઈક કરી લે છે
મૂળ સરહત સ્તોત્રો ગદ્યમાં સાથે અર્થનો પણ
વિચાર કરતા જતું પડે છે જે ધણીવાર જની સમજ
નથી માટે તેમ સમયેકી ભાષાન્તર હોતો તે ગદ્યમાં
વધુ આનંદ મળે આ ભાષાન્તર પૂરેપૂરું સંસ્કૃત છે

છલ્લોજના તો એટલી ક્ષતિહીન છે કે સરસર કરતા
સાતસોય સ્તોત્રો વાચી જવામ છે એ એક જ હેતુએ
‘અ’ ને દીર્ઘ ધોનવો પડે છે અને થોડું જ હેતુએ
‘મ-ઉ’ હ્રસ્વને દીર્ઘ કરવા પડે છે જે મૂળને શબ્દસ
ન વળી ગહેતા પોતાની રીતે લાકનો અનુવાદ રચો
હોત તો વધુ મજા આવત દા ત

કયાથી મેલ તને આવો જાપન્યો વસમે મમે—
નહિ જે આર્યને ચોચ, હરે જે અર્ધને યશ [૧-૨]

આ સ્તોત્રની લીંગીઓનો માત્ર ક્રમ જ ફેરવવાથી
એ લાસ મળી શકે શબ્દોની પસંદગીમાં પણ
સાદા શબ્દોને જ પસંદગી આપી છે એથી લાભ
તો થાય કે પણ તેમાં કાન્યતુ લાનિત્ય નથી આવતું
એમ પ્રયોગનું જે ભાષાન્તર કિશોરનાભાઈએ કર્યું
છે તેને એક મીઠા ભાષાન્તર જોડે અગ્રણ્યવાચી આ
વસ્તુ સ્પષ્ટ થશે—

‘દેવાના દૂમળા ભાવ હાદીને જીક અર્જુન’
—શ્રી દિગોરજાસભાઈ

‘દેવાની દીનતા તુલ્ય, છાદી જીક પરતપ’
—શ્રી નાનાજાસ કવિ

મે હેતુએ મેની જૂનો મદાય જાપ જૂનો હશે
(૧) આપ્ય ને યોગ એ ભિન્ન ખાગો કદે પડિતો નહિ

[૫-૪]

(૨) અનહિ જે પરકાલ છે ન કહેવાય ના નચી
[૧૨-૧૨]

આ બંનેમાં જે અગિયારમો અક્ષર ‘ક’ છે તે
જોડો હોવો લેઈએ પ્રથમની લીંગીતો અર્થ
‘સાખ્ય ને યોગ એ ભિન્ન’ એટલા શબ્દોને
અવતરણિદ્વિતોમાં મૂકવાથી જ સમજ શકાય છે
ગીતમાં ‘બાલો’ નો અર્થ ‘બાળકો’ મૂકવાની જરૂર
હતી

પ્રાસ મેળવી શકાય હોત તો તે ધણે આનંદ
આપત આથી મુદ્દ બાનતોને જૂની જગ્નિએ તો
આખો અનુવાદ સાથે લાગે છે અગિયારમો અધ્યાય
આખો, રિચપ્રચના લક્ષણોના સ્તોત્રો અને છૂટક
કેટલાય સ્તોત્રો ધણા પ્રવાહો આવસચોટ અને સમ
સ્તોત્રો ભાષાન્તરના ઉત્કૃષ્ટ નમૂના જેવા છે ‘અધ્યાત્મ
યોગ’ ને બદલે ‘ચિત્તનિરાકર’ અને એવા જ બીજા
અધ્યાયોના બદલાવેલા નામેમાં ધણી સાર્થકતા મળી છે
(૧૦૫) ખાદીશસ્ત્રપ્રવેશિકા—પ્રકાશક. નવગ્રંથન
કર્તાશય, અમદાવાદ મૂલ્ય આર આના પાના ૨૨૮
માધીજીએ મનોવિજ્ઞાના પુનરુદ્ધારની સાથે
આપણા મૌરિક જ્ઞાનનો ખજુ ઉદાર કર્યો છે એ
આ પુસ્તક વાચ્યા પછી ખડુ સ્વેદ રીસે માલમ
પડે છે રેટિયા, તમ્બો, પિંચણ, ચખેા ઇત્યાદિ
ચત્રાથી જવામાં કે દાણાનું વળેલું કાપડ પહેંગવામાં
જ દેસની પ્રગતિ નથી થઈ જતી, પરંતુ એની પાછળ
રહેલો વૈજ્ઞાનિક દિશાઓ સમજી લઈ તેમાં દલાટે
દિવસે મુધાગ વિચારવામાં અને કરવામાં પ્રગતિ રહેતી
છે આ પુસ્તકમાં મૂળગત વિદ્યાપીઠના શિક્ષકોએ
ખાદી તૈયાર થતા પહેલાં એને અર્થે જે દિશાઓ
થાય છે (કે કપાસ વાવવાથી શરૂ કરીને) તે
દરેકનું જોઈને વિજ્ઞાન મમજન્યુ છે પુસ્તકના સપાદન
થી મળનાર દિશાઈએ પુસ્તકની લાક્ષણિકતા, શૈલી અને
શસ્ત્રીયતામાં જૂન દશે એવા જે ભવ મેળો છે તે
આખા પુસ્તકમાં વાચન પછી આપણને ખોટો લાગે છે

પદાશિક્ષણોજ્જ્વળના ઝેર વિષય લેખે પાછા પાઠ્યશાસ્ત્રના જે પ્રકરણોએ જે તે જોતા નાખતુ મન અકાંક્ષાથી ગમે કંઈક મરિત છે એ ગણિત ।

જાને લોવાની જગ્યા અને તાજા કાગળોને કેટલા અને કેવા શ્રમ પછી કેટલા અર્થે કેટલું મપક તે તૈયાર કરી શકે તે બધું ચોક્કસતાથી સમજાવવામાં આવેલ છે એ ક્રિયાઓ બગાડર કેમ કરી શકાય તેની પણ સારી સમજણ છે કોડાઓ પણ શ્રમ અને વિચારપૂર્વક તૈયાર થયા છે આવશ્યક સ્થળે સુરેખ ચિત્રો પણ છે

આશા મળવામાં આવે કે આમાં વજાટ વિશે પણ હશે પણ કોઈ કારણે - કદાચ પુસ્તકનું કદ વધી જતું હોય - વજાટ વિશે મધ્યમ લખવામાં આવ્યું નથી એની પહેલાની ક્રિયાઓ વિશેનું આવું જાન મેળવ્યા પછી એની પણ વિગતોમાં જાણે જ આશા છે કે સામાન્ય વાચકોની જાનનુપિત માટે પણ વજાટ વિશે આવું પુસ્તક જાહેરી બહાર પડશે

(૧૦૬) જીવનનો આનંદ—લેખક કાકાસાહેબ કાલેજકર પ્રકાશક નવજીવન કાર્યાલય અમદાવાદ મૂલ્ય દોઢ રૂપિયા પાના ૫૪૪

જીવનનો આનંદ ની પહેલી આવૃત્તિ ચાલતી હતી ત્યારે મારા એક મિત્ર જેઓ સામાન્ય ભણેલા છે તેમણે મને એક વખત વાતવાતમાં કહેલું જીવનનો આનંદ પ્રગટ થયું એમાંના થોડા પાના મેં વાંચ્યા અને એ ખરીદી લેવાની ખૂબ ઇચ્છા થયેલી પણ એ વખતે મારી પાસે એટલા પૈસા નહોતા પાછળથી હું એ જૂની મરો અડવાએને માટે પણ મજીર વિષય વસિલત બનાવી દેનાર કાકાસાહેબના કન્યા અને કુદરતના લેખો વિશે મૌન એજ ઉત્તમ પ્રશંસા કામ કરે છે જીવનનો આનંદ ની પહેલી આવૃત્તિ બહાર પડી ત્યારે ‘ઝમિર’ માં મેં જ એવું વિસ્તૃત અવલોકન એ પુસ્તક કીલુવટથી વાંચ્યા પછી લખ્યું હતું આજે એની બીજી આવૃત્તિ બહાર પડે છે ત્યારે પણ પડેનેથી કે તે સુધી એટલા જ નાવિન્ય ભાવ સાથે આનંદ પામીને એ વાતુ છુ પહેલી આવૃત્તિ

પ્રગટ થઈ ગયા પછી આ ડોમિનું જે લખાયું હતું તે પણ આ આવૃત્તિમાં સમાવવામાં આવ્યું છે જાનિત એ જ મળી છે

(૧૭) સુરેષની બીતરમા—(જિન મન્ય પુન પાંચ શ્રી સુરેષ નું રૂપાંતર) પ્રો. રા. ચંદ્રભટ્ટ મ પ્રકાશક પ્રચ્છાન કાર્યાલય અમદાવાદ મૂલ્ય ૧૨ રૂપિયા

સુરેષના ગાળદારી પુરુષોના અમારે પચિત્રો છે એ રેખાચિત્રોમાં સુરેષનું આવડતું રાજ્યતરણ પણ પ્રતિનિધિત થાય છે પુસ્તકનું પ્રકાશન તો ઇન્ટ જ છે, એકદર રીતે મને લખાવ પણ મળી છે પણ ક્યાંય શાંત રીતે સ્ત્રી રીતે વસ્તુનું આલેખન થયું નથી એટલે વાચકને થાકે લાગે છે મારા એક વિદ્યાર્થી-મિત્રને એ બાંધે શય કટાવાનું લાગ્યું બીજા મિત્રોના પણ એવા જ અભિપ્રાય પડ્યો છે શબ્દો અને વાચ્યોના પ્રયોગો પણ વચ્ચે વચ્ચે બહુ ખોટા આવે છે ચંદ્રશર્માએ ઘણો લાંબો સમય આ સૌની ચનાવી એમાં હશે ફેરફાર થાય તે ઇન્ટ છે

(૧૦૮) પથિકના પુષ્પો—(સુચક વીર) કા. મી અબ્દુલ પુરણી પ્રકાશક અમદાવાદ ૧૯૬૫, આલુદ મૂલ્ય રૂ. દોઢ પાના ૨૮૦

પથિકના પુષ્પોના અન્ય મુશ્કેલી પેઠે આમાં પણ પથિકે પોતાની મનમાનામાં ઘૂરાછલામાં રમણે મૂક્યા છે એ વાતોએ છે શ્રી કૃતિવાચક મુસક્કીને સુચકતાની એમતા અને અવિભક્તતાના રાશી તરીકે આરેખતુ રેખાચિત્ર છે સાહિત્યિક અને આધ્યાત્મિક નોંધો અને ભૌતિક વિજ્ઞાનની આલોચના છે-આમાંનું પણ સુચકતાના સામવિષયમાં એક વાર પ્રગટ થઈ ચૂક્યું છે જ્યાં સમઢરૂપે પણ એ આવધાર મોજ છે

પ્રથમ વિભાગના નિન થોમાં સાપેક્ષવાદ અમમ વાત સમુલ્કાતિતુ સોપાન ગ્રામમાં પદાર્થોના વિતરણ એ જાણ લેખો સાદી ભાષામાં છે પણ તેના વચનમાં ચિત્તની મૂન એમગત્તાની જરૂર પડે છે પણ એમ ગ્રામમાં ખૂબ ગમ પડે કે સામાન્ય રીતે વર્તી નવનમાં અને હાલના લખાણો વાચકની રેવરે

આપણી છુદ્દને ચકાસવા અને કઈ નવું સંમળના માટે ચિત્તને એકાગ્ર બનાવવા પ્રત્યે આપણને રુચિ નથી રહી, જે વસ્તુ જ્ઞાનપ્રાપ્તિના માર્ગમાં વચ્ચી અવરોધક છે આ લેખોમાં મુરબ્બી શ્રી અણુભાર્ગવે આપણને ધણુ આપવા જેવું આપ્યું છે જે પુસ્તકમાં આવી જ્ઞાનસમૃદ્ધિ છે તેનું દોઢ રૂપિયો મૂલ્ય ધણુ ઓછું કહેવાય જતા આ પુસ્તકની ૫૦૦ વર પ્રતો છપાઈ છે જે આપણી આ વાચન પ્રત્યેની આરુચિનું ચિહ્ન છે અને તે દુઃખ ઉપજાવે છે

જે વાર્તામાંની 'ગગારામ ગાગડુ' એ એક વિચિત્ર માનસના માણસનું રેખાચિત્ર છે મગમા જેમ ગાગડુ હોય છે કે જે ગમે તેવા અનિર્ધી ફણુ તરીકે નહિ તેમ સમાજના ફણુ એવા ગાગડુ હોય છે કે જે ગમે તેવી સામાજિક અને દેશીય પરિસ્થિતિમાં મૂકી જ રહે છે

વેદરહસ્યના લેખો પરત્વે કહેવું જોઈએ કે લેખિકે વૈદિક સંવાદોને આધ્યાત્મિક રૂપે જાણ્યા છે, તેનું ફણુ કશી, ફણુ તેમાં કવિતાશક્તિ તરવ નથી તેમ નહિ કહી શકાય સ્થૂળ ધરતાના અભાવમાં રૂપરંગ અસ્તિત્વ ચિત્રરમ્ય નથી બનતું

આવકાર

પ્રવાસી (ગુજરાતી) અને પૂર્ણિમા (મરાઠી) આ બે નવા સાપ્તાહિક ગ્રેટસ પીપલ લિમિટેડ ('જન-મ-બુર્ગિ' અને લોકમાન્ય દૈનિક જેની પ્રકાશિત છે) તરફથી બુદ્ધતા સમયમાં જન્મ પામ્યા એ જણાવે આશ્ચર્ય ખમાડે તેની વાત છે

બન્ને સાપ્તાહિકો આજે આવતા બીજા સાપ્તાહિકોથી ત્રણી રીતે જુદા છે

પૂર્ણિમાના ત્રી તરીકે મગદી સાહિત્યમાં પ્રખ્યાત ચણેના ગામા વૈરવર છે એમની મહત્વાકાંક્ષાની શુકલ

દષ્ટિ પ્રગટ થયેલા ત્રણ અકામાં પ્રપટ દેખાય છે દૂરી વાર્તાઓ, ચાતુ વાર્તા, ચાતુ હિંમી અને પટેશી મજબૂરણ ઉપર હળવી સમીક્ષા, કામદાન-ચળવળ, ખેતવપટની દુનિયા, સમાજ, કેળવણી અને રમતનું મેદાન ઇત્યાદિ વિશેષો તે બધા સામીક્ષામાં આવતા હોય છે, પણ આમાં એની રજૂઆત બહુ સળભ ભાષામાં અને ગસિક રીતે થાય છે

પ્રવાસીના ત્રી શ્રી ગવિશક મહેતા પણ સમાજપ્રવર્તની દુનિયામાં ખૂબ કામ કરી ચકેલા અને જાણીતા છે પૂર્ણિમાની પેઠે આમાં ફણુ હળવી અને ગસમય ગૌલીએ વિશેષો જમ્મુ કરી સામાન્ય જનતાને જ્ઞાન આપવાનો પ્રયત્ન થતો જણાય છે.

આશ છે કે આ નવા સાપ્તાહિકો જનતાની સારી મેવા કરશે

કહાનો (હિંદી)નો ખાસ વાર્તા-અંક

જનગણના 'નાલ્લી પ્રેત'ના સચાવકો હિંદીમાં હિત્ય જગતમાં વિધિવિધ અખતરાઓ કરવા માટે જાણીતા ધર્મ ચૂષા છે હસ માસિક અને કહાનો પાક્ષિક એમના બે સાપ્તાહિક છે ત્રણ રૂપિયાના વાર્ષિક લવાજમમાં ૬૦ પૃષ્ઠવારે સારુ ફણુ હળવું-મુખ્યત્વે વાર્તાઓનું અને અન્ય વિષયોનું રસપાન વહાની દાગ થાય છે એ વહાનીનો આ ખાસ અંક (પચ્ચીસ ગ્રેટલી વાર્તાઓ અને દસ ગ્રેટલા ચિત્રો) સાર આનામાં આપે છે પટેશની અને હિંદી સુદર સુદર વાર્તાઓના અનુવાદ અને ભૌતિક હિંદી વાર્તા ૨૫ પ્રેમચદ્દની એક તદ્દન નવી વાર્તા આમાં વાચવા મળે છે ચિત્રોમાં ત્રણ સિંચાળ જાગેના શ્રી કનુ દેસાઈ, મોમાલાલ સાહ અને લાલચાંદ મેનાણીના ચીત્રોના છે ગુજરાતી જનતાને ફણુ આ વાર્તાઓ વાચવામાં મમ પાડે

આંતરરાષ્ટ્રીય આંદોલનો

૩૧ વા મહિનામાં જર્મનીએ પોલેન્ડ પર આક્રમણ કર્યું, બ્રિટન અને ફ્રાન્સ પોલેન્ડની વહારે ધાવા પર તુ પોલેન્ડ સુધી પહોંચવાને તેમની પાસે જર્મનીની ઉપર બાંટીક સમુદ્દનો જ માર્ગ હતો કે જ્યાંથી પણ જર્મની તેમની સામે વાથ લીડીને તેમને પોલેન્ડના કિનારા સુધી પહોંચતા ખાળી શકે એટલે તેઓ બહુ તો ફ્રાન્સની સ્પર્ધા પરથી અને બાંટીક સમુદ્દમાંથી જર્મની પર હુમલાઓ કરી જર્મનીના એક લશ્કરી બળમાં લાગવા પડાવે, પણ પોલેન્ડમાં પહોંચીને ત્યાં વધતા જર્મનોને શોકો ન શકે આ વિચિત્રતા કલ્પના જર્મનીએ પ્રથમ જ બરાબર કરી લીધી હોઈ તેણે પોલેન્ડ પરના પોતાના આક્રમણને ઝડપી બનાવ્યું, હેતુ યા માટેવાને સમયે રશિયા તેની મદદ આપ્યું અને પોલેન્ડ પરથી

આ મહિને બનાવો એટલો ઝડપથી નહિ, તો પણ ઝડપથી તો મળ્યા છે અહીં આપણે મુખ્ય મુખ્ય બનાવોને જોઈ લઈએ

રશિયા-તુર્કી વારાઘાટો

ગયા મહિનાનું કામ પરૂ થઈ ગયા પછી નવા કામના નકશાઓ જર્મની અને રશિયા દોરવા લાગ્યા છે આ નકશામાં કેન્દ્રમાં હંગેરી અને યલ્લુ એ જ હોઈ શકે છે—અને છે એ છે ને બનેલા બનાવો એ જ સૂચવે છે એ બનાવોમાં તાત્કાલ જ બનાવો રશિયાની અને તુર્કી અને ફિલેન્ડ સાથેની વારાઘાટો છે ઉત્તરમાં (રશિયાની પશ્ચિમમાં) ફિલેન્ડ સાથે ઘટતું કરી લઈ બરાબર સામી દિશામાં આવી ગેલા ઇંગ્લેન્ડની નેમ સાધવી અને ઈશ્વરમાં તુર્કી સાથે ચોગ કરી લઈ ભૂમધ્ય સમુદ્રના માર્ગને ઇંગ્લેન્ડ માટે લાગતી બનાવેલા એ આ વારાઘાટોનો હેતુ છે પણ છેલ્લા મળેલા સમાચારો કહે છે કે રશિયાને જે ઉકાળે પાણુ પાણુ પાણુ છે

પણ પોતાની એ બોક્કમણી પોતાને જ ખગલ ન લાગે તે માટે રશિયાએ બહોરુ કર્યું કે કે વાગ ઘાટો ફરી આવે તેવી સલાખના છે

પરંતુ ફ્રાન્સ, ઇંગ્લેન્ડ અને એવા બીજા મધ્યો અને સામાન્ય પ્રગ્ન પણ સમજી જ મર્ષ છે કે એ વારાઘાટો આજે ત્યાં થોભી છે તેથી આગળ ચાલવાની કોઈ સલાખના નથી રશિયા તુર્કીને પોતાના પગમાં ન લઈ શકે તે પોતાનો દાવ બરાબર ન પડે તો તેમ તેને પોતાની પીઠે લાગતી હશે એને એ છુપાવવા એણે આવી ગહેરાત કરી છે અને તુર્કીએ રશિયાના પગરખામાં પોતાનો પગ નથી મૂક્યો પણ એને એની સાથે બગાડવાની તો ખમ્મ ન જ હોય તેથી તેણે એ વાતનું સમર્થન કરે તેવા શબ્દો મ્લા

રશિયા—તુર્કી વારાઘાટો પાછળના બીજા પણ કારણ છે પોતાને અત્યારે જો શરૂ થાય છે તેને ઉપયોગ કરી લેવાની રશિયાની ઇચ્છા છે રુમાનિયાની ઉત્તરે આવેલા બેસરેબિયા પ્રાંત ૧૬૧૪ના મુદ્દ પછેના રશિયાનો હતો તે વર્સાઈલની સંધિમાં રુમાનિયાને મળેલો, તેને રશિયા પાછો મેળવી લેવા માગે છે ઉપરાંત રશિયાને પોતાની પશ્ચિમમાં બાંટીકમાં થોડા જ બદલા છે અને તે પણ વગરના થોડા મદિનાઓ પૂરા જ હોય છે, એટલે ભૂમધ્યમાં અને ગાતા સમુદ્રમાં પ્રવેશવા માટે કાળો સમુદ્ર તેને માટે ખુબ ગે ગે તેથી તેની લાગા કાળી ઇચ્છા છે આ ઇચ્છા પાગ પાડવા માટે ૧૮૫૨માં શિરની ધમ્મને નામે ઈસ્લામી તુર્કી વિરુદ્ધ એણે મુદ્દ માંડ્યું હતું, પરંતુ ઇંગ્લેન્ડ તેને બચાવત થઈ જતા દેવા ઇચ્છતુ ન હોવાથી રશિયાએ માર્કુ પણ તહેાતુ તેમ ઇંગ્લેન્ડે તુર્કીયાને મદદ કરીને મુદ્દે ડગવાની ફગ પાડી હતી ફરી ૧૮૭૭માં તુર્કીયાને બચારે બાહન મળ્યો તેડે લગવામાં

પણ હવે ત્યારે ગણિયા એની સામે બિલુ થયેલું, એ વખતે પણ ઇન્નેડે એને એલું ધાણું ન થવા દીધું પણ એ વખતે તુર્કીની જિંદગી સાચા હતી એટલે ઇન્નેડે ગતા સમુદ્રના ઉત્તરના નામ પડના સાઈપ્રસ ખેડે પોતાના 'મહેનતાણ'માં લેવાનું થોડું ધાણું અને તુર્કીના થોડા બાક ગણિયાને આપીને 'લે હવે, આટલાથી સતોત રાખ' કહી તેને ચૂપ કર્યું ગણિયાને ઇન્નેડની કડક આજ્ઞા જોઈ અવગત એટલાથી સતોત માનવો પડ્યો, પણ બંને સમુદ્ર પોતાને ઘેર ફરવાની તેની ઇચ્છા અર્થે ગતે જ રહી આ પછી ૧૯૧૪માં પણ ઇન્નેડ પોતાને પસંદ છે એ આશામાં જળા સમુદ્ર ઉપર આજા ડેમવી હતી, પણ તુર્કી પણ છેક રહી રહીને પણ ઇન્નેડની પડખે આવી બિલુ એટલે ભારતીય ધર્માત્મકતાના શરમે એનાથી કાઈ બોલાયું નહિ છે. આ સંધિએ થઈ ત્યારે તો ગણિયા પોતાની આત્મિક કમાવવા જ પડ્યું હતું, ત્યાં તો કાળા સમુદ્રને ક્યા સહારે? આજે દિલ્લસ જાગે અને ગણિયાને તક મળી પણ નહીં જો કમના આગળનું આગળ! માટે ઇન્નેડને પછાડી રાકાય તેડુ દાણુ આપ્યું અને આટલા જ બેગી કે તુર્કી આ વખતે તો જરૂર કાળા સમુદ્રમાં તેજ વહાણો છૂટથી ફરવા દેને ત્યાં તુર્કીએ બાજુ બગાડી મારી

આટલાટલી વખત પાછા પડ્યા પછી ગણિયાને બોધાયેલું લાગે કે નહિ? એટલેજ એણે મહેર કર્યું, "ધીંગ, ભાઈ, હજી તો વાઘવાટો આગળ આગળનો સળવ છે"

વાઘવાટો ચાવની હોય તો જાણે ચાણે

પણ તુર્કી ગણિયાની રાગે જ ક્યા નેતાર તેમ છે? ગણિયા તો કહે છે કાંઈ જાણી આમુદ ફુનીમાં મિશન અને કાળના ગાઝસોને આવવા જ ન દેવા ગણિયાને પોતાની સમુદ્ર સાચવવી હોય એમને એ એમ કહે, અને એ કાચ વાજાની પણ મજાન, પણ એની કમના આપીને તુર્કીએ સિલ્ક અને કાન્સ જોડે જે વહોરવાને કઈ કામનું ખરું?

અને કાળા સમુદ્ર વિશે ગણિયાને નિર્મિત કરી નાખ્યા પછી નિર્મિત ગણિયા રુમાનિયા ઉપર અને ત્યાંથી બીજા બાજુ રાગે ઉપર અગ્નેય હાથ મારી લીધા પછી તુર્કીચાનમાં ૫ દેશમુનિયમ ન લાવે અને તુર્કીચાનને ચુક કરી ન તાણે તેની કઈ ખાતરી ખરી? તુર્કીચાન યા માટે ગણિયાને કાન્સને કહે અને ઇન્નેડની બાગીદારી ન ઉગાવે!

છત્ર ૫ આજના મજાકામુદમાં કોણુ સાચું અનુમાન કરી શકે કે રાખી પામન ફવાજા અનગા જ પરિણમશે?

ગણિયા અને દિન્નેડ

જેમ દક્ષિણમાં કાળા સમુદ્રનું લાગ પાડું કરી લેવા ગણિયા તુર્કીની બાઈપાધી માટે પ્રયત્નો કરે છે તેમ પોતાની પૂર્વે પડેલા બાઈટીકમાં પણ બધું સુતર થઈ ગયું તે માટે બેસિવિયા, એઝેરિયા, યુલિઆ નિસ અને દિન્નેડને સમગ્રની ગજુ છે આમાથી પહેલા ત્રણ તો સાદા નાના છે એટલે એમણે ગણિયાના સમગ્રના મમજી જ્યુ પડ્યું છે ગણિયા એમની ઉપર નાગજા થાય તો બીજા દેશોની મદદ મળે પણ એમનો તો ઉગાર જ ન થાય પણ દિન્નેડે પોતાના અવાજને દીધો પડતા નથી દીધો, એટલે ત્યાં પણ ગણિયા પાણુ પડ્યું દેખાય છે એ કે દિન્નેડનો ઉવટનો જવાબ દજી ગાડી છે મળવ છે કે અદી પરિસ્થિતિ જગા તર મને, મને પણ કાઈ પણ રીતે પોતાનું અચાન ન થવાય તે રીતે અમજી કરી લે તો મીક છે, નહિતર અદી પરિસ્થિતિ તમ અને તેડુ ઈ તુર્કીચાનની કડ આગળ ગણિયા જેટલી સહેવાઈથી નમતુ મૂકી દે તેટલી સહેવાઈથી અદી ન મૂકી શકે તેવી તેની ગાઝકીય પરિસ્થિતિ અને મિદાન-પ્રયાગની આકાશ જે ગણિયા અપારે જર્મનીનું બને મિત્ર જની ગજુ હોય પણ જે સમાજારો આપણી પાસે આવે છે ને મુજબ તો નને દેશે નતરથી તો એકમેક રિડુદ દજી એટલા ને એટલા કામનેવા દેખાય છે અને અનેના ગાઝકીય અગ્નેય,

શૂદ્રકાળમા એકત્રેક પર કરેના સાત્ત્વ અને ક્રિયા ત્મક હુમનાઓ ઇત્યાદિ જોતા એ ન મનાય એવું નથી આજે પોતાપોતાના સ્વતંત્ર સ્વાર્થ માટે એકમેકને મદદ કરવા બંને તૈયાર થયા હોય પણ તેથી કંઈ બલિષ્ઠને તેઓ બૂલી જાય નહિ બંને સમજે કે કે તેમનું બલિષ્ઠ તો શૂદ્રકાળ જ ગહેરો જોના વિચાર કરી રશિયા બલિષ્ઠમા પોતાને જર્મની ન નહે માટે બાહ્યીક ગત્યોને પોતાની બગનમા લઈ ગયું છે ત્ને બાહ્યીકો માર્ગ ગણિયા માટે ખુલ્લો ઘર્ષ જાય તો બગનર સામે આવી રહેના ઇંગ્લેન્ડની શી રીયતિ હોય તે જગા ક પો અને રશિયાના મજૂરો બગનન અને તો ધનવાન અમેરિકાનો ફક્કાટ કેવો હોય તે કહ્યો જો ઇંગ્લેન્ડ અને અમેરિકા બાહ્યીકને બૂલી જાય તો બાહ્યીક ગત્યોની તામત નથી કે આ દિવસ પણ લાલ લરકર સામા બિખા મી રાક માટે જ અમેરિકાએ જગા બોખાશ બાધો અને ફિન્લેન્ડ ઇશારાને સમજીને ટંગા બાધુ

અને હવે આપણને જાણવા મળ્યું છે કે નશિયાએ ફિન્લેન્ડ સાથે નજમ પ્રકારનો લસકરી કરાર કરવાની દરખાસ્ત કરી છે આ પ્રાર ફિન્લેન્ડની તટસ્થતાને સ્થિતિ જવાની શમ્યતાએ નામૂદ કરનાર હોવાનું મનાય છે અને સામે પણ ફિન્લેન્ડના ગવાત મેના લગ કરવાનો રશિયાની એક પણ દરખાસ્તનો હેતુ નથી એની ખાતરી મળે છે પણ આનો ચોક્કસ જવાબ તો ૩૦મી આપ્રોબરે નક્કી થઈ જવાનો જેમા ફિન્લેન્ડની આખરી સબ્બ જેની અને ઉલ્લામા જેવી હદ સુધીની વાત આવી જશે એક મનાય છે

અમેરિકાનું નવાણું

અમેરિકા તરફ ડ પછુ ફિન્લેન્ડના પ્રમ પત્રી એની તટસ્થતાનો મગ જાલ્યો છે એ એની સ્નેહમા છેના પસાર થોના હગવ પરથી જોઈ સકાયે ઝેરી ગેસ અને ગસાયજોહાગ યુદ્ધ લડવામા વપગતા પદ્ધતી પરદેશી રાજ્યોને નહિ વેચવનો સુધારો ત્મની સનેટે વધુમતીએ ૨૦ કરો એ સુધારાની વિરુદ્ધ બોલનારાઓએ એની હતીન કરી હતી કે પોતાના

દુસ્મનો પણ અમેરિકા પામેથી એ પડાયો મેળવી સકયો તેમ જાણના લડતુ મધ્ય ઝેરી ગેસનો ઉપયોગ કરતા અમકને

ઝેરી ગેસના નિહાની દુગ રહવા દેવાના આ નિષ્કર્ષની વાત પાછળ મગજો ને હોય તે પણ તેણે હટ પગિણામ એ આ યુ દેખાય છે ખુદ કે ગશિયા ફિન્લેન્ડ પગ ને દમાણ કરવા આગળ આવ્યું હતું તેમા તે કહ્યું પાછું હડી મણ છે આમ એ પડને અમેરિકાએ પોતાની 'તરખના' થી મ કરી છે એ જોઈ શકાય છે

ફિલ્ડગની 'શાંતિ'ની વાતો

પણ ફિલ્ડર તો આ બધા મનાવો પહેનાયી ન 'શાંતિ'ની વાતો કરવા માટેથી ને ? પોનેડ ક જોને તમે બચાવવા આવ્યા હતા તે તો મણુ હવે તમારે લડવાની શી જરૂર છે ? ને થવાનું હતું તે થઈ ગયું હવે આપણે સપથી રહેવું જોઈએ હુ હવે લાવાનું કોઈને કહેતો નથી જો તમે લડવું બધ મગજો તો હુ મે લખઈ બધ મગજો પણ જો જામ તમે લખઈ ચાનુ રાખજો તો લખઈનું દેખારોપણ તમારે માથે આવશે તે હુ મી રાખુ છુ ' ફિલ્ડરના આ વચનોનો હેતુ શો હશે ?

ગ્રિગિય વડાપ્રધાન એમનરનેને એનો સારો જવાબ વાળ્યો છ લખવમ મના દેશેએ એ જવાબને આવ કયો છે એ બધી વાત પત્રી પણ કહેવાનું કે ફિલ્ડગની શાંતિની ઇચ્છા સાવ પોની તો નહિ જ હોય એ હુ કહેવાની ધૂણતા કરુ છુ વાત સાંપી કેમ ન હોઈ શકે ભના ? આપણે જાણીએ છીએ કે જર્મનીની આંતરિક રીયતિ બહી કામડેળા છે કાન્સનુ લસકર જર્મનીના સાર નાત ઉપર કનલો કરી બેહુ છે, જર્મનીને ગશિયા પામેથી નેટલી મદદની આશા હતી તેટલી મજે તેમ લાગતું નથી ફિલ્ડર મૂંઝાયો છે એ શાંતિ શા માટે ન હજે ? જર્મનીની આર્થિક અવલથા આંતરિક એકદલીયા વૂટ અને ફિલ્ડરે જેમની મદદવાકસાઓને રૂંધી છે

તેના બીજા વર્ગના તેવાઓનો વિગેષ એ બધું એનું
વલણ છે કે દિલ્હરની એવી ઇચ્છા ન હોય નોખા
તેનો પ્રયત્ન પૂર્વક એ હમને નજીવન કમી પડે એ
પોતાની છતની યોગ્યતાઓ ગમે તેટલી કરતો હોય
પણ એ પણ સત્કવિત છે કે પોલેડ મળી અથા
પછી હવે થોડા સમયની એ શાંતિ માને છે નહિ તો
એ ચેમ્પરલેનના જવાબથી આટલો છંછેડાય કમ કે
છંછેડાઈને એ નનુ-પશ્ચિમ-મોગ્યા પડે દોડી ગયો
છે અને સભળાય છે કે કેમ નમ્કર એના આવશ્યની

આથે પાછળ દલી મધુ દમણાં તો ત્યાં આમજ વર-
આદ અને નમ્કરો માગે ચાલ્યો છે એટલે લડાઈનો
માગે અથ ગયો છે, પણ ચોક્કાવનાગ અમાચાર એ
મળે છે કે દિલ્હરે પશ્ચિમ-મોગ્યા પર થવાનું હોય
તે થવા ન્મને પણ સીધો છે અને હવે વિમાનો-
માથી મોગ્યમારો ચલાવવાનો નિર્ણય કર્યો છે

પશ્ચિમિનિ કેની જનને તે માટે અત્યારે નો
ચિત્તાવર છે

વિશ્વની છેલ્લી આશા

આકાશનું દૃશ્ય શાન દવાથી કેતી
તોપુ યુદ્ધ, જગતી નદુક મસ લેતી
કાળી નિમે મમતી લેખાની મી અમશાને
તે માનવી - મગધમા નિજ દત્ત માને

જિત્તાઈને સદુદ બધ પવિત્રતાના
મેટે લોપા બુધી નર્મ નિજ જાઈ વાટે
ભાઈ લહે વિગ્ધુ મંચલ જેની સાથે
તે એક બુધી કાપે નમ્કર — દાટે

આરે દિશા કુપિત નાજલુ સી કુકાડે
લા કેમ દોલુ જગ દુગ્ધને ઉગાટે ?

નાના નહે ત્રિશુ કુમારની પામળામા
પોતાડતે જાતની જાળક પામળા માં
કાટે ધીમેથી કુખર્ત વર્ષ જે દયાદા
નિરવાઈ એ પ્રભુજ વિશ્વની છેલ્લી આશા

વર્ષ પાંચમું

- જેનો હેતુ નૂતન ગુજરાતની રચનામાં પોતાનો હિસ્સો આપવાનો છે.
- જેનો હેતુ હવેના વિવિધ ક્ષેત્રો ઉપર ક્રાંતિકારી અસર મૂકવાનો છે
- જેનો હેતુ શિષ્ટ, મુંદર અને ઉપયોગી સાહિત્ય અત્યંત મસ્તા મૂલ્યે આપવાનો છે

આ ગ્રંથમાળાના તમે આદર છો : એનું એકેય પ્રકાશન તમે જોયું છે : એની યોજના વિષે કશું જાણો છો : એની પ્રગતિથી અને લોક-પ્રિયતાથી તમે વાકેફ છો ?

એનું લગભગ

દેશમાં પાકા પૂઠાના
રૂ ૪-૦-૦

(૧૨૦૦ પાનાં)

માહિતી માટે પરિચયપત્રિકા મંગાવો

અંધન અને મુક્તિ લેખક : દર્શક
પૃષ્ઠ ૩૨૦ કિમત રૂપિયા
૧૮૫૭ના જાળનાની બુકિંગ ઉપર
આલેખાયેલી આ નવલકથા એની
લેખકને પ્રથમ પકિતના નવલકથાકાર
તરીકે સાબિત કરશે આ નવલનું
એકેએક પાન આપણી આંખ સામે
હવેનું-જનરલ લાગે છે, વાર્તામાં
ચૂંચાયેલું વિચારધન આપણને મુગ્ધ
કરે છે.

જગતના રે'એ (પૂર્વાર્ધ)

લેખક સોપાન

પૃષ્ઠ ૩૧૨ મૂલ્ય કિમત રૂપિયા
શ્રી સોપાનની આ સર્વોત્તમ
કૃતિ છે જે વિચાર અને વસ્તુ
ઉપર નવલકથાનું સર્જન થયું છે તે
ગુજરાતી સાહિત્યમાં તદ્દન નવીન છે
પૂર્વાર્ધમાં નિઃશ્વસ અને સક્રિય આદર્શ-
વાદની અથડામણ અને તીવ્ર સંવેદન
આલેખાયેલું છે

જગતના રે'એ (ઉત્તરાર્ધ) [નવે ૫૨માં પ્રસિદ્ધ થશે]

આ બીજો ખંડ અત્યંત કટુ છે એમાં એક પ્રયત્ન
આત્માનું પતન, પશ્ચાત્તાપ, વેદના અને અતે ઉર્ધ્વગમન આલેખાયું
છે આ નવલ કોઈ પણ ગુજરાતીએ વાંચવી જ જોઈએ

જગતના તાત લે ગમનગણથ ના પાઠ

(ફેબ્રુઆરીમાં પ્રગટ થશે)

આમાં એકુ-હવેનું ચિત્ર છે છતાં આ નવલકથા
'ધરતી' જેવી નથી એકા જિજ્ઞાસાના બાંધેલા વચ્ચે લગભગ એ
વર્ષનો સતત સપર્ક સાંખ્યા પછી નવલકથાની રચના થઈ છે
આ પુસ્તકનો પ્રવેશક શ્રી રવિશંકર મહારાજે લખી આપ્યો છે

—विश्वसाहित्यभाषा—

[2]

ਪ੍ਰਤਿ

५७

प्रायश्चित्त

મૂળ લેખક

नेथेगियस एथेन

해당사항 없음

विश्वनाथ भगवन्नाथ

મહાન અમેરિકન
 લેખક નેથેનિયલ હૅથો-
 ન'ની એક અનુપમ કૃતિ
 Scarlet Letter નો
 આ અનુવાદ ડૉ. ગુજ-
 રામી પુસ્તકનું નામ
 એરંજ્યુ સ્વચ્છ ૧૨ કે એ
 પછી વિશેષ ઓળખા-
 ણની જરૂર મહેતી નથી.
 આખી નવલકથા એક
 પતન પામીને એ' મતા
 આત્માની ધાવનમર્ગી
 વલુનું સમી ૪૦ આ
 વાચના સુખની તાઝે
 દૈવ્ય વિના મહેતી નથી

445' 48'

ଜିଏଲ ଟିଭି

444 342

534

ਬੇੜਮੋੜਾ-ਅਪਣੀ ਤਪਿਯਾ

योजना

૧. આ ગેયમાળા નવી જ રચના છે. આ
માળાનું વર્ષ એપ્રિલ ૧૯૩૮ થી માર્ચ
૧-૪૦ સુધીનું ગણાશે.

૧. જાન-વપરગામી સાહિત્યગામી યુદ્ધ-૫ વાર્તા
 ગાન-૩૫ ની ગદ્ય પુસ્તક એક વર્ગીય પ્રવચન
 કલાત્મક પ્રવાસ અને ગદ્યો તેની મૂળ કિંમત
 સંગ્રહન બાદ રૂપિયા ૫૦ ને સામી કિંમત
 રૂપિયા ૧૨૦ ને.

૦ આ માળા મારે વરાળગળી પડતી નથી,
પરંતુ ઈર્ષ્યા માથે ૩. ૭ ન્યાનાન નૂલને
વારિકે માટક થા મહાય છે.

• આ શિલ્પી માલક ધનાત્ વડદશી બની
જાણવેલા પુત્રાગ્રામાના ડોઈ પાણી પુત્રા
મટે ધનાત્ રૂપા 'ના' લખનારા નદિ
મદારે તેા ઝંભરે એ પુત્રક નેભળે છે
એમ માનીને રાજા કરાયા બાવે છે

० अथ शीते अनामा भूक्षाने आ पुस्तके
भूक्षि भवत्ता पितृभिः भवने अने अनामा
अर्द्ध मे भ्राता भवताडवामा आने ०.

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ १ ॥
 नमो भगवते वासुदेवाय ॥ २ ॥
 नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ३ ॥
 नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ४ ॥
 नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ५ ॥
 नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ६ ॥
 नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ७ ॥
 नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ८ ॥
 नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ९ ॥
 नमो भगवते वासुदेवाय ॥ १० ॥

૭ વર્તે અતિ અજામળી શ્રમ જમા રહેતી
 હેમ તો શાહક પોતાની ખર્ચ પાલ
 મનાવી શકે છે.

• **1974**

देगमा अक्षदेशमा पक्षेशमा
 ७ पक्षमा ग्राहक र शिवा मि ५२ २२ :

[31]

पश्चिमना सगरांगजे

ALL QUIET ON THE WESTERN FRONT

五

अनुवाद

131

ਅੰਤਰ

મૂળ લેખક

આનાતોડ કાંચ

449

મરહુમલ સોમયા

अनेक

રામનારાયણ ત્રિ. ૫૪૮૬

૧૧. આપ એ કૃષિના
 નિષ્કર્ષિયાત લેખક
 આનાતોય કૃષ્ણની ઉત્તમ
 કૃતિ છે. આ કૃતિનું
 ભાષાતર આજ મુખી
 આપણી વાણીમાં નથી
 થયું એ જ આશ્ચર્ય છે.
 આ નવલકથા હૃદયભેદક
 ચિત્રોને આપ આમે
 ખાસ કરે છે. માનવીનું
 ચિત્તતર ફેરવી ચલતું
 રીને કાગ કરે છે તે
 લેખા માટે આ નવલકથા
 વાચન ઉપયોગી છે.

412 46

કિરણી જોડે

ਪੰਨਾ ੨੩੭

किंभूत

ਬੁਨੇਸ਼ ਫਾਫ਼ ਤਖ਼ਿਸ਼

વિશ્વસાહિત્યમાળા : પા. ભા. ૭૩ : અમદાવાદ